DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Kartaca

Kartaca

Zapotek

Fenike

Antik Mısır

Teotihuacán

Maya

ARKEOLOJİ SIRLARI

BOYUT

Miken

Antik Yunan

Etrüsk

Antik Çin

Fenike

Antik Mısır

Antik Japonya

Zapotek

Antik Makedonya

Cahokia

Antik Çin

İnka

Antik Çin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DeAGOSTINI

ARKEOLOJİ SIRLARI

ISBN 978-975-23-1136-7
Sertifika No: 10855

BOYUT

Genel Yönetmen: Bülent ÖZÜKAN
Genel Müdür: Nilgün ÖZÜKAN
Genel Sanat Yönetmeni: Murat ÖNEŞ
Genel Müdür Yardımcıları:
Memduh ARSLAN (Üretim)
Ejvet OKTAY (Satış)

Yayın Editörü
Bora Eşiz

Yayın Asistanı
Mısra Öncel Erkaya

Kapak Tasarımı
İbrahim C. Yılgaz

Grafik
Özlem Özgüt Yörekli

Çeviri
Denep Kahraman, Didem Aygül,
Birben Loznak, Sevinç Yılmaz, Sevil Yılmaz

YAYINLAYAN
Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.
Koza Plaza, A Blok, Kat:26
Tekstilkent, Esenler,
34235, İstanbul
Tel: (0)212 413 33 33
info@boyut.com.tr

CİLT
Barın Ciltevi

BASKI
Boyut Matbaacılık A.Ş.
Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde,
No:115 Bağcılar, 34204, İstanbul

I SEGRETI DELL' ARCHEOLOGIA

© 2012 Istituto Geografico De Agostini

DeA Genel Yönetmeni
Federico Curti

Yayın Yönetmeni
Antonella di Scovolo, Michele Fiorillo

Editör
Massimo Carriere

Grafik
Marco Matricardi

Bilimsel İçerik Direktörü
Giuseppe M. Della Fina

Video Yönetmeni
Marina Sejmand

Kültür Ürünleri Danışma Hattı
444 53 53
Bu kitabı ve diğer tüm Boyut ürünlerini gönderim ücreti ödemeden adresinize teslim sipariş verebilirsiniz.

www.boyutstore.com

© Ekim 2014, İstanbul

Bu kitabın Türkiye'de her türlü yayın hakkı, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

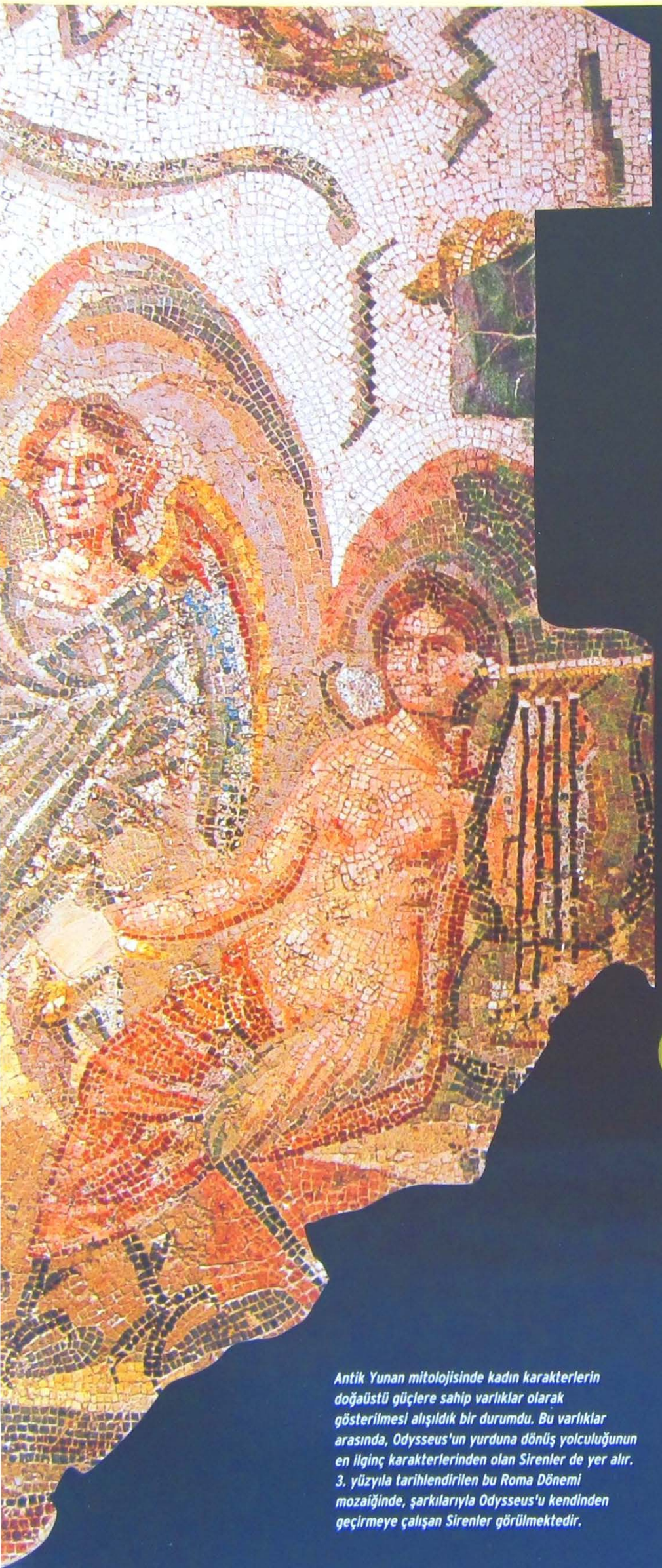

Antik Yunan mitolojisinde kadın karakterlerin doğaüstü güçlere sahip varlıklar olarak gösterilmesi alışıldık bir durumdu. Bu varlıklar arasında, Odysseus'un yurduna dönüş yolculuğunun en ilginç karakterlerinden olan Sirenler de yer alır. 3. yüzyıla tarihlendirilen bu Roma Dönemi mozaiğinde, şarkılarıyla Odysseus'u kendinden geçirmeye çalışan Sirenler görülmektedir.

BOYUT KOLEKSİYON

Yayıncının Notu

Bülent Özükan

Arkeoloji Sırları

Sınırlı sayıda basılan Boyut Koleksiyon Kitapları, kitap tutkunlarının vazgeçemeyeceği kitaplar arasında yerlerini aldılar. Aşağıda *Koleksiyon Kitaplar*'ın bazıları yer alıyor. Baskısı tükenenler artık müzayedelerde satılıyor. Arkeoloji, arama tekniklerinin gelişmesi ve artmasıyla bize geçmişten çok önemli ve yeni bilgiler aktarmaya devam ediyor.

Arkeoloji Sırları'nın üçüncü cildiyle bu dev prodüksiyonlu eser tamamlanmış oldu. Dünya Arkeolojisi'nin en kapsamlı eseri olan bu **3 cilt** ve **28 DVD**'den oluşan bu set yalnızca Türkiye'deki okurlar için hazırlandı. Türkiye'den ve Dünya'dan 100'ün üzerinde arkeoloji tutkunu ve uzmanı bu eserlere katkıda bulundu.

Tarihe keyifli ve muhteşem bir yolculuk, bu eserin sayfaları ve DVD'leri eşliğinde sizleri bekliyor. Türkiye'nin en değerli araştırmacı, yazar ve çevirmenleriyle hazırlanan **Boyut Koleksiyon Kitaplarında** ayrıca *BBC, Dorling Kindersley, Guinti* ve *DeAgostini* gibi dünyanın en büyük yayınevleriyle işbirliğine gidildi. Başta *Cambridge* olmak üzere *Edinburg* ve *Roma* gibi önemli üniversitelerin destekleri sağlandı. **Koleksiyon Kitapların** kağıtları da özel üretildi. Bazılarında döneminin özelliklerini yansıtan özel mürekkep ve yaldız baskılar kullanıldı. Ciltleri, heykel görünümünde sanat eserlerine dönüştürüldü. Geçmişe ve insana ilişkin bugüne kadar öğrenebildiklerimiz ilgi alanınıza giriyorsa **Arkeolojinin Sırları** artık elinizde...

***Boyut Koleksiyon Kitaplarına** tekrar hoşgeldiniz...*

Güzel kitaplar bir "tutku"dur.

ARKEOLOJİ SIRLARI 1-2-3 — KARYA'DAN BODRUM'A — PERGAMON BERGAMA — DENİZLER ALTINDA ARKEOLOJİ — RUMELİ'YE ELVEDA

'93 HARBİ — BİR ZAMANLAR OSMANLI — KEMAL'İN TÜRKİYESİ / LA TURQUIE KEMALISTE — TARİH ATLASI — TÜRKİYE'NİN TARİHTEKİ HARİTALARI — PİRİ REİS KİTÂB-I BAHRİYE T6605/B2013 — PİRİ REİS 1513 DÜNYA HARİTASI

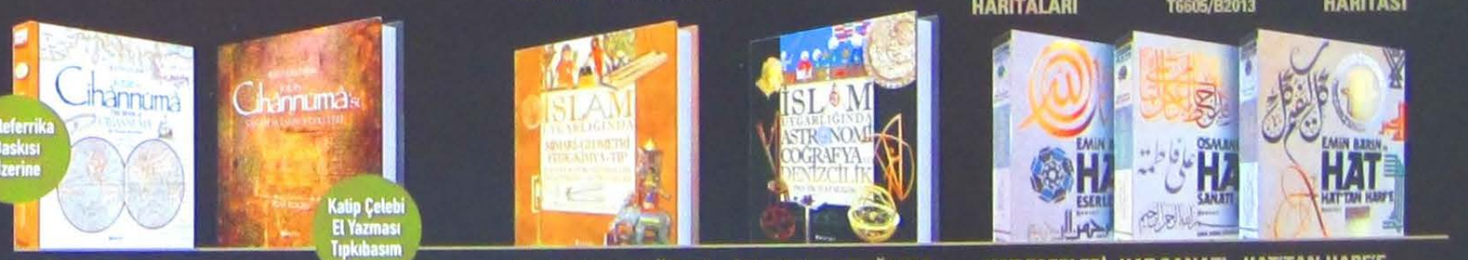

Müteferrika Baskısı Üzerine — Katip Çelebi El Yazması Tıpkıbasım

KİTÂB-I CİHÂNNÜMA — İSLAM UYGARLIĞINDA MİMARİ,GEOMETRİ, FİZİK, KİMYA, TIP — İSLAM UYGARLIĞINDA ASTRONOMİ, COĞRAFYA VE DENİZCİLİK — HAT ESERLERİ — HAT SANATI — HAT'TAN HARF'E

SANAT ATLASI — BİLİM ATLASI — KEŞİFLER ATLASI — KAYIP DÜNYALAR ATLASI — YERYÜZÜ ATLASI — GÖKYÜZÜ ATLASI

SIRLAR ATLASI — KUTUPLAR ATLASI — HAYAT ATLASI — İNSAN ATLASI — İSTANBUL HARİTALARI — CELEMENS HOLZMEISTER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BENZERSİZ BİR KAYNAK, OLAĞANÜSTÜ BİR KOLEKSİYON

ARKEOLOJİ ATLASI

I. CİLT

**ARKEOLOGLAR 'GÜN IŞIĞINA' ÇIKARIRLAR.
İNSANOĞLU İSE IŞIĞI İZLER. DÜNYANIN DÖRT BİR YANINDA
ARKEOLOJİNİN AYDINLATTIĞI BİR SERÜVEN...**

İstanbul'un Yeni Hazineleri
Theodosius'un Limanı, Yenikapı Batıkları, Yarımburgaz Mağarası, Fikirtepe Kültürü, Pendik-Temenye Höyüğü, Bathonea

Antik Mısır
Gize, Memfis, Teb

Antik Roma
Roma'nın Kökenleri, Monarşi ile İmparatorluk Arasında Roma

Antik Yunanistan
Girit, Atina, Mikenai ve Tiryns

Orta ve Güney Amerika
Chichén Itzá, Monte Alban, Cuzco

Orta Doğu
Ebla ve Mari, Petra, Uruk ve Ur

Roma Öncesi İtalya
Chiusi ve Orvieto, Volterra ve Pisa, Tarquinia ve Cerveteri, Veneto

Roma ve Romalıların Dünyası
Pompei

Tarih Öncesi Avrupa
Altamira, Lascaux, Stonehenge

Uzak Doğu
Ajanta, Mamallapuram, Sanchi

GÖRÜNTÜLER İLE GEÇMİŞE YOLCULUK

10 DVD

1- Pompei:Yeniden Keşfedilen Şehir
2- Atina: Batının İhtişamı
3- Etrurya Adında Bir Yer
4- Sonsuzluğa Adanan Piramitler
5- Görkemli Roma: Bir İmparatorluğun Başkenti
6- El Dorado Destanı
7- Aztekler: Bir Uygarlığın Anatomisi
8- Firavun Şehirleri
9- Kleopatra'nın Mısır'ı
10- İstanbul Kurtulacak mı? Yüzyılın projesi Marmaray saklı kalmış bir tarihi gün ışığına çıkarıyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. CİLT

BİNLERCE YIL GÜN IŞIĞINA ÇIKMAYI BEKLEDİLER. YÜZLERCE YIL BİLGİYİ ARKEOLOGLAR İÇİN MUHAFAZA ETTİLER. ŞİMDİ DÜNYANIN HER BİR KÖŞESİNDE SİZİ BEKLİYORLAR.

Türkiye
Afrodisias, Aizanoi, Alacahöyük, Pergamon, Çatalhöyük, Ephesos, Gordion, Göbekli Tepe, Hattuşa, Karatepe, Miletos, Patara, Perge, Sagalassos, Termessos, Troia, Zeugma

Antik Mısır
Amarna, Fayyum, Abidos

Antik Yunanistan
Delphi, Epidaurus Tapınağı, Olympia

Orta Amerika
Teotihuacan-Meksika, Tikal-Guatemala

Orta Doğu
Babil, Ninova-Irak

Roma Öncesi İtalya
Picenum, Samnium

Roma ve Romalıların Dünyası
İspanya: Emerita Augusta ve Tarraco

Tarih Öncesi Avrupa
Bretanya-Fransa, Malta

Uzak Doğu
Mohenco-Daro ve Harappa-Pakistan, Xi'an

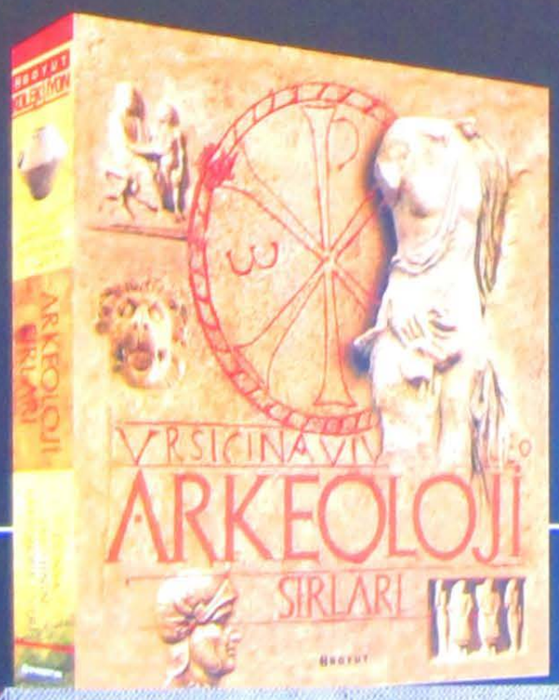

9 DVD

1- İtalya'da Yunan Şehirleri
2- Kayıp Maya Şehirleri
3- Anadolu'nun Unutulmuş Medeniyetleri
4- Fenikeliler ile Yelken Açmak
5- Çölün Vahaları
6- Yunanistan'a Yolculuklar
7- Afrika'daki Roma Varlığı
8- Latium Sınırında Antik Şehirler
9- Hannibal'in İzinde

III. CİLT

BUGÜNÜN GERÇEĞİ ONLAR İÇİN BİRER GİZEMDİ. ŞİMDİYSE ONLARIN YAŞAMI BİZLER İÇİN BİRER GİZEM.

Afrika
Turkana-Kenya, Omo Vadisi-Etiyopya, Tassili N'Accer-Cezayir

Antik Mısır
Ebu Simbel, Philae, İskenderiye

Antik Yunan
Aigai-Yunanistan

Amerika Kıtası ve Okyanusya
Copan-Honduras, Avustralya, Machu Picchu-Peru, Cahokia-ABD, Rapanui-Şili

Orta Doğu
Kudüs-İsrail, Persepolis-İran, Kartaca-Tunus, Biblos ve Sur-Lübnan

Protohistorik Avrupa
Val Camonica, İskitler, Keltler

Roma Öncesi İtalya
Taranto, Sirakuza, Agrigentum, Paestum

Roma ve Roma Dünyası
Palmira-Suriye, Baalbek-Lübnan, Split-Hırvatistan

Uzak Doğu
Tang Hanedanlığı, Çin Seddi, Angkor-Kamboçya, Borobudur-Endonezya, Japonya

9 DVD

1- Batı'da Roma İzleri
2- Persepolis: Bir İmparatorluğun Kalbi
3- Deniz ve Rüzgâr Şehirleri
4- Minos Adası Sırları
5- Helenizmin Muhteşem Şehirleri
6- Apollon Tapınaklarına Ziyaret
7- Sicilya: Batıdaki Yunan Mirası
8- İyonya'dan Notlar
9- Mikenler: Destansı Kahramanlar

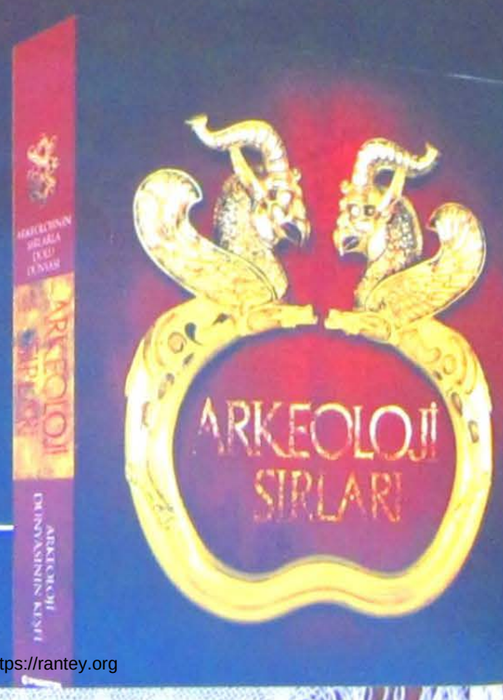

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Roma ve Romalıların Dünyası
LEPTİS MAGNA 9-26
Çöl ve Deniz Arasında Bir Mücevher 9
Zengin Topraklar 16
İki Ruhlu Toprak 22
Geçmiş Dile Gelince, Taşlar Konuşunca... 24

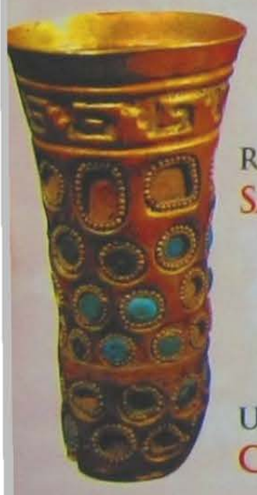

Roma Öncesi İtalya
SARDİNYA TOPRAKLARI 27-44
Kumullar Arasındaki Cennet 27
Antik Sardinyalılar Nasıl Yaşardı? 34
Sardinya'da Yolculuk 40
Madenlere Hükmedenler 42

Uzakdoğu
CHANG'AN 45-62
Tang Hanedanı ve Altın Çağ 45
İmparatorun Sarayında 52
Tang'ların İzinde 58
Özerk Bir Bilim 60

Amerika ve Okyanusya
COPÁN 63-80
Ahşap Köprünün Yeri 63
Yeryüzü İle Gökyüzü Arasında 70
Atina Gibi Görkemli Bir Maya Şehri 76
Yeni Dünya Üzerine Her Şey 78

Roma Öncesi İtalya
PAESTUM 81-98
Poseidon'un Kenti 81
Magna Graecia'da Seramik 88
Yunanistan'ın Roma'yla Karşılaştığı Yer 94
Bilgisayarlı Arkeologlar 96

Antik Yunan
VERGINA-PALATITSA 99-116
Makedon Krallarının Kenti Aigai 99
Toplumda Kadının Yeri 106
Büyük İskender'in Toprakları 112
Etnografik Kıyaslamalar 114

Yakındoğu
BIBLOS VE SUR (TYROS) 117-134
Kayalık Kıyılardaki Antik Fenike Şehirleri 117
Kalabalık Fenike Panteonu 124
Fenikelilerin Dünyası 130
Sessiz Yazıtların Dile Gelmesi 132

Antik Mısır
PHILAE 135-152
Antik Mısır'ın Sınırlarında 135
Canlılar ve Ölüler İçin Ekmek ve Bira 142
İsis'in Büyük Tapınağı 148
Bağlam Nedir? 150

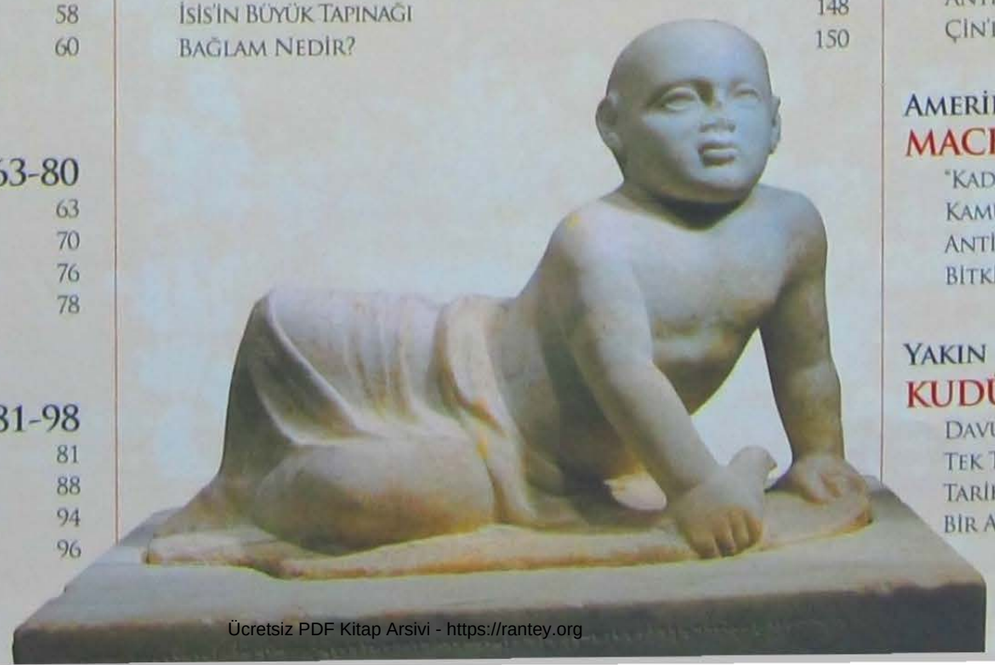

Roma ve Romalıların Dünyası
PALMİRA 153-170
Suriye'nin Hazinesi 153
Roma'da Doğu Kültleri 160
Çölün Ortasında Bir Vaha 166
Doğa ve İnsan 168

Protohistorik Avrupa
CAMONICA VADİSİ 171-188
Kamunların Kaya Oymaları 171
Tarih Öncesinde İnsanlar Nasıl Giyiniyorlardı? 178
Açık Hava Müzesi Gibi 184
20. Yüzyıl Edebiyatında Antik Çağ Mitolojisi 186

Uzakdoğu
ÇİN SEDDİ 189-206
Efsaneden Tarihe 189
Terakota Ordu 196
Antik Çin'in Sınırlarında 202
Çin'de Arkeoloji 204

Amerika ve Okyanusya
MACHU PICCHU 207-224
"Kadim Tepe"deki Antik Kent Machu Picchu 207
Kamu Binaları ve Özel Konutlar 214
Antik İnka Yolu Boyunca 220
Bitkilerden Elde Edilen İpuçları 222

Yakın Doğu
KUDÜS 225-242
Davud Peygamber'in Kadim Kenti 225
Tek Tanrılı Dinin Doğuşu 232
Tarihin Binlerce Yılında Yürürken 238
Bir Arkeolojik Alanın Belirlenmesi 240

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mısır

EBU SİMBEL 243-260

Ramses'in Görkemli Tapınakları 243
Toplumsal Piramidin Tabanındakiler 250
Orta Nil'in Akışı Boyunca 256
Buluntularla Gelen İpuçları 258

Roma ve Romalıların Dünyası

BAALBEK 261-278

Güneşin Şehri Heliopolis 261
Roma Dünyasında Evde Yaşam 268
Heliopolis Jüpiter Tapınağı 274
Yerleşim Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma 276

Protohistorik Avrupa

İSKİTLER 279-296

Steplerin Kültürü 279
İskit Altını 286
İskitlerin Toprağı 292
Antik Hastalıklar 294

Uzakdoğu

ANGKOR 297-314

Ormandaki Kayıp Şehir 297
Antik Kamboçya Sanatı ve Tarihi 304
Antik Başkentte Bir Gezi 310
Arkeoloji ve Sanal Gerçeklik 312

Roma Öncesi İtalya

SİRAKUZA 315-332

Sanatın ve Güzelliğin Başkenti 315
Güney İtalya ve Sicilya'daki Antik Yunan Kentlerinde Heykel Sanatı 322
Görkemli Bir Geçmişin Antik Anıları 328
Arkeoloji ve Halk 330

Yakın Doğu

PERSEPOLİS 333-350

Perslerin Görkemli Başkenti 333
Pers Krallarının Sarayları ve Mezarları 340
Pers Topraklarında 346
Radyokarbon Yönteminin İkinci Devrimi 348

Afrika

OMO VADİSİ VE TURKANA GÖLÜ 351-368

Hominidlerin İzinde 351
Avcılar ve Balıkçılar 358
Prehistorik Bir Yatak 364
Buzul Çağı 366

Protohistorik Avrupa

KELTLER 369-386

Avrupa'nın Barbarları 369
Yok Olmuş Ruhların Dünyası Üzerine Varsayımlar 376
Keltlerin Toprakları 382
Antik Dünyada Gemiler ve Denizcilik 384

Amerika ve Okyanusya

PASKALYA ADASI 387-404

Rapa Nui Kültürü 387
"Moai"lerin Gizemi 394
Kültür Turizminin Gözdesi 400
Geçmişi Günümüzden Kurtarmak 402

Yakın ve Orta Doğu

KARTACA 405-422

Denizlerin Hakimi 405
Çocuk Mezarları (Tofet) ve Çocuk Kurban Etme Kültü 412
Kartaca Dünyasına Dair... 418
Romalıların Tatlı Belası Asteriks! 420

Uzakdoğu

JAPONYA 423-434

Japonya Kültürünün Kökenleri 423
Doğunun Harikaları 430
Üretim Damgası 432

Amerika ve Okyanusya

AVUSTRALYA 435-452

İlk Avustralyalılar 435
Klanda Hayat 442
Avustralya'daki Antik Yerleşimler 448
Geçmişin Kanıtı Papirüs 450

İndeks 453

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Leptis Magna'daki Amfitiyatro'dan bir görünüm.

ÇÖL VE DENİZ ARASINDA BİR MÜCEVHER

LİBYA'DAKİ SİRTE KÖRFEZİ'NİN BATI KIYISINDA YER ALAN LEPTİS MAGNA ANTİK KENTİ, KUZEY AFRİKA'NIN EN GÖRKEMLİ ARKEOLOJİK SİT ALANLARINDAN BİRİDİR. ÇÖL KUMUNUN YARDIMIYLA GÜNÜMÜZE KADAR ULAŞABİLEN MUHTEŞEM HARABELERİ, UZUN YILLAR İTALYAN ARKEOLOGLAR TARAFINDAN ARAŞTIRILMIŞTIR.

Tarih yazarı *Yaşlı Plinius*, "Naturalis Historia" adlı kitabında şöyle yazar: *"Fenikelilerin Sur (Tyros) kenti sayesinde kurulan Lepcis ile Utica ve Kartaca (Tunus'taki) şehirleri kurucu kentleri gibi ünlü idi ve Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirleri asında yer almışlardı"*
Antik Çağ'ın bu önemli kaynağına göre, daha sonradan "Leptis" olarak adlandırılan *Lepcis* şehri bu bölgedeki Fenike kolonilerinden biri olmalıdır. Her ne kadar kuruluşunun MÖ ilk binyılda gerçekleştirildiği düşünülse de, kentin kuruluşuna ait yazıtlar mevcut değildir. Başka yazılı kaynaklara göre *Leptis Magna* kenti, günümüzde Lübnan sınırları içinde bulunan *Sayda* kentindeki *Sidon* antik yerleşiminden gelenler tarafından kurulmuştu. Çeşitli kaynaklardaki karışıklıklar gözönüne alındığında kentin adı, günümüzde Tunus'taki *Leptis Minor* (Küçük Leptis) kentiyle sık sık karıştırılmıştı. *Leptis Magna*, *Sabratha* ve *Oea* (Trablus) ile birlikte Antik Yunan ve Antik Roma kaynaklarında *Tripolis* (Üç Şehir) olarak adlandırılan kentleri oluşturuyorladı. Aslen bir *Fenike* yerleşimi olan *Leptis Magna* tarihi boyunca çeşitli isimlerle anılmıştı. Kentin Fenike dilinde "yeni kent" anlamına gelen *Qart Hadasht* adı, ilerleyen yıllarda yine aynı anlama gelen Neapolis olarak değişmişti.

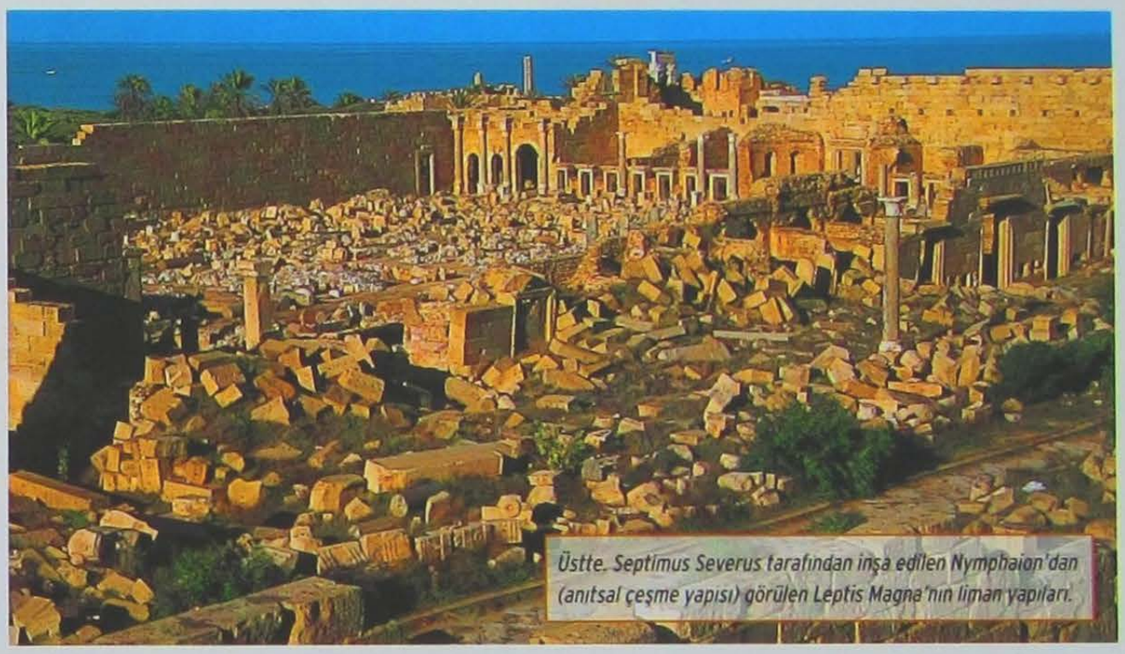

Üstte. Septimus Severus tarafından inşa edilen Nymphaion'dan (anıtsal çeşme yapısı) görülen Leptis Magna'nın liman yapıları.

Severus Bazilikası'nın kalıntıları. Leptis Magna harabeleri 17. yüzyılda yeniden araştırılmaya başlanmışsa da bilimsel kazılar, 1921 yılı itibariyle İtalyan bir arkeolog heyeti tarafından resmen başlatılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Spor ve Oyunlar

ROMA ARENALARININ HAYVANLARI

Leptis Magna limanı, Roma'ya çeşitli ürünler sağlayan işlek bir limandı. Akdeniz'i aşarak Roma'ya ilerleyen gemilerde Roma pazarı için çeşitli mallar yüklüydü; ipek, baharat, fildişi, şarap vb. Ancak bunların arasında çok özel bir şey daha vardı: tüm Roma'yı heyecanlandıran arena oyunlarında kullanılan yırtıcı hayvanlar. Afrika'nın farklı yerlerinde yakalanan hayvanlar Leptis Magna'ya getiriliyor, ardından da Roma'ya ulaştırılmak için gemilere yükleniyordu. Hayvanların yakalanması da, limana getirilmesi de büyük zorluklarla yapılıyordu, ancak en büyük zorluk bu hayvanların Roma'ya sağ salim ulaşmalarının sağlanmasıydı. Çünkü Afrika'nın bu yırtıcı hayvanları, arenalarda ve amfitiyatrolardaki zorlu mücadelelerde ölümüne rol alacaklardı. Böylece Roma halkı günlük eğlencelerine alkışlar, ıslıklar ve coşku dolu haykırışlarla devam edebileceklerdi.

Libya'daki *Leptis Magna*, tıpkı Tunus'taki *Kartaca* gibi döneminin en ünlü kentlerinden biriydi. Kentin kurulduğu yer çok iyi seçilmiş, tam anlamıyla ticaret düşünülerek planlanmıştı. Karadan denize dökülen bir nehir, doğal bir liman ve doğudaki *İskenderiye* ile batıdaki *Kartaca* arasında yer alan eşsiz bir çıkıntı. İşte tüm bu nedenler, bir *Fenike* kenti olan Leptis Magna'yı Kuzey Afrika'nın en önemli kentlerinden biri haline getirmişti.

ÇÖLÜN KUCAKLADIĞI LİMAN

Leptis Magna'nın neden vazgeçilmez bir liman olduğunu anlamak için biraz hayal kurmak yeterlidir. *Doğu Akdeniz*'den gelen küçük yük taşıma gemileri hayal edelim. *Sahra Çölü*'nün uçsuz bucaksız kızgın kumlarının denize baktığı çorak ve yerleşilmemiş kıyı boyunca ilerleyen gemiler... Yükleri, rotaları ne olursa olsun kendilerine biteviye eşlik eden kızgın çöl manzarası ve boş kıyılar olsun. Çöl güneşinin etkisiyle kör edici bir hal alan tuz adalarıyla örtülmüş kırmızı kumlar günler boyunca kıyıdan çok da uzaklaşmayan denizcilerin yolculuklarına eşlik ediyordu. Bu tamamen sudan yoksun, güneşin kavurduğu çöle sığınmak denizcilerin hiç de işine gelmiyor olmalıydı. Böyle bir coğrafyada hayatta kalmak oldukça zordu. Dolayısıyla burada yer alan ilk doğal rıhtımın, rotasını batıya çevirmiş eski denizciler tarafından bir liman olarak kullanılmış olması mantıklı görünmektedir. Nitekim Leptis Magna, bir nehir yatağının denize döküldüğü yerde oluşturduğu doğal bir limanda kurulmuştu. Üstelik bu doğal girişin biraz açığında yer alan kayalıklar da doğal dalgakıran görevi görüyordu. Böylece gemiler kolaylıkla bu korunaklı ve uygun derinliğe sahip yere sığınabiliyorlardı. Bölgedeki *Sur (Tyros)* ve *Sidon* (Sayda) kentlerinin *Asur* hakimiyetine girmelerinin ardından Leptis Magna bölgedeki en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştu. Antik Roma kaynaklarından günümüze ulaşan bir bilgiye göre Leptis Magna, Kartaca hakimiyetini tanıdıktan sonra ağır vergilere maruz kalmıştı. Buna göre Leptis Magna, Kartaca'ya günde bir talent ağırlığında gümüş ödemek zorundaydı. Bu hesaba göre Leptis Magna'nın yılda ödediği vergi yaklaşık dokuz ton gümüşe denk geliyordu.

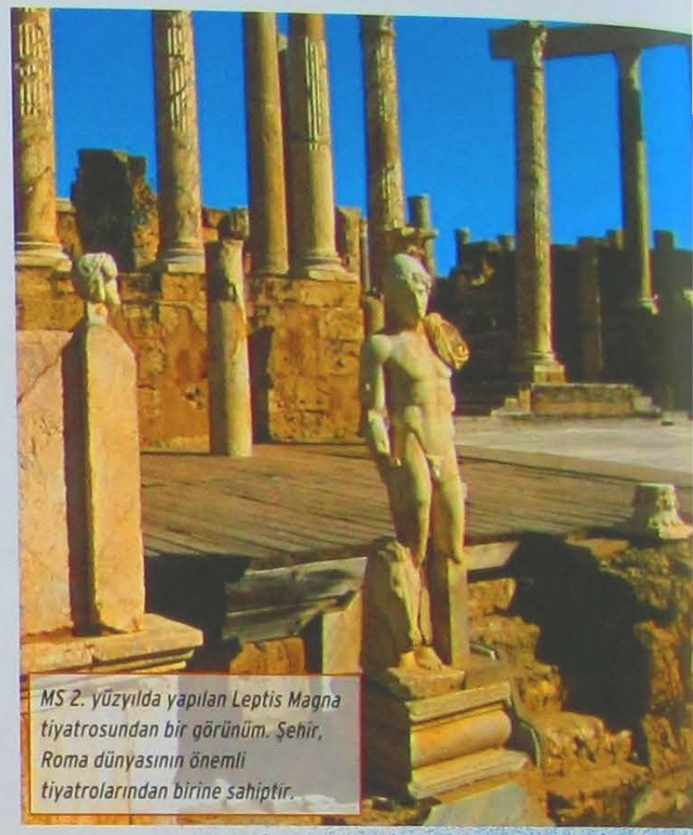

MS 2. yüzyılda yapılan Leptis Magna tiyatrosundan bir görünüm. Şehir, Roma dünyasının önemli tiyatrolarından birine sahiptir.

Leptis Magna'nın ünlü limanının kalıntıları. Roma İmparatoru Nero döneminde memurlardan birinin, limanın toprakla aşamalı olarak doldurulmasını teşvik etmesi büyük bir hata idi.

Altta. Leptis Magna'dan mermer büst. Kumların gizlediği heykeller bir hayalet gibi ortadan yok olsalar da yıllar sonra bir bir günışığına kavuştular.

ROMA'NIN ORTAYA ÇIKIŞI

Roma ve Kartaca arasında gerçekleşen *İkinci Kartaca Savaşı*'nın sonunda (MÖ 202) Leptis Magna, savaşta Romalılara karşı Kartacalıların müttefiki iken bir süre sonra taraf değiştiren *Numidia (Numidya) Kralı Masinissa*'nın hakimiyetine girer.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

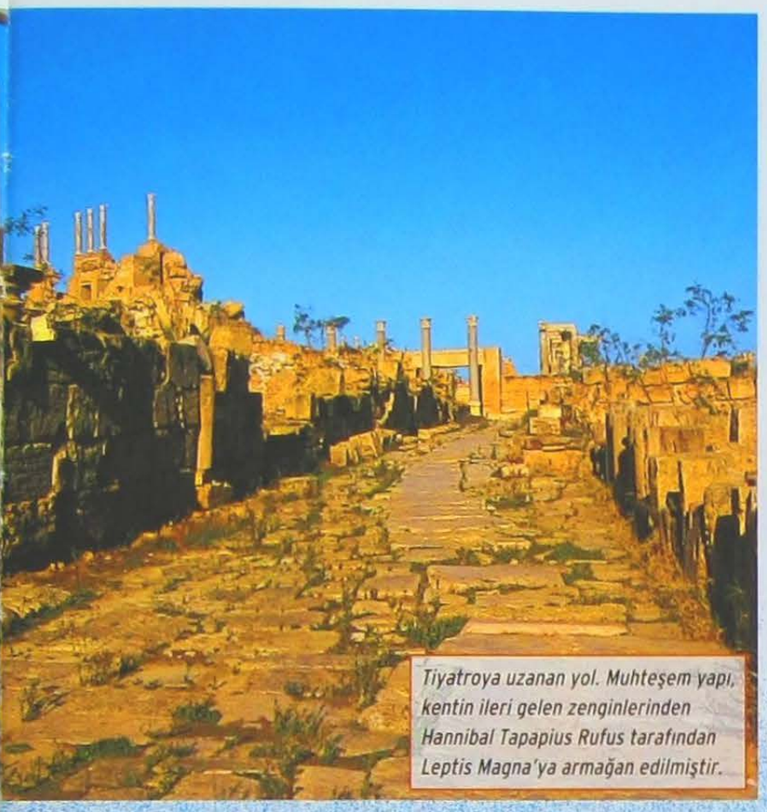

Tiyatroya uzanan yol. Muhteşem yapı, kentin ileri gelen zenginlerinden Hannibal Tapapius Rufus tarafından Leptis Magna'ya armağan edilmiştir.

Bu önemli ticaret kenti *Numidia* egemenliği süresince, kendisini kayda değer bir zenginliğe ulaştıran politik ve ekonomik özerkliğin tadını çıkarır. *Masinissa*'nın döneminin ardından, bu kralın *Jugurtha* isimli torunu tarihte kendi adıyla anılan bir savaşın başlamasına neden olur. *Jugurtha Savaşı*'nda (MÖ 111- 105) Leptis Magna, Romalıların yanında yer alır. Bu hareket Leptis Magna'ya çok önemli bir politik ödül olarak döner ve kent, Roma tarafından vergiden muaf tutulan kentlere verilen *civitas foederata* unvanını kazanır. Leptis Magna'nın bu seçimiyle kazandıkları sadece bu ayrıcalıkla sınırlı kalmaz. Yaklaşık bir yıl sonra *Hamilkar Barka* akınıyla tehdit edilen Leptis Magna halkı, vali *Gaius Annius Luscus*'un aracılığıyla Roma'dan askeri yardım isteyebilmişti. Kentin şansı MÖ 1. yüzyıldaki savaşlarda yaver gitmemiş ve yanlış tarafla ittifak yapmasına yol açmıştı. Kent bu hatasını petrol ile ödemek zorunda kalmıştı. MÖ 46'da *Sezar*, Leptis Magna'yı fethederek halkı büyük bir petrol vergisi ödemeye zorlar. Üstelik şehir daha önce kazandığı vergiden muaf kent statüsünü de kaybeder ve vergi ödemeye zorunlu hale getirilir. Buna karşın Leptis Magna ve Roma ilişkileri devam eder.

Leptis Magna MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılın sonu arasında altın devrini yaşamıştır. Bu dönemde şehir, en geniş sınırlarına ve en gelişmiş ekonomik seviyesine ulaşır. Ticaretin gelişmesi kentin kültürel ve sanatsal zenginliğinin artmasına neden olmuş, her yer görkemli mermer anıtlarla, yapılarla süslenmişti. Bugün bile görenleri hayran bırakan bu mermer yapıtlar, gösteriş ve zarafet bakımından Roma ve Atina yarışacak kalitededir.

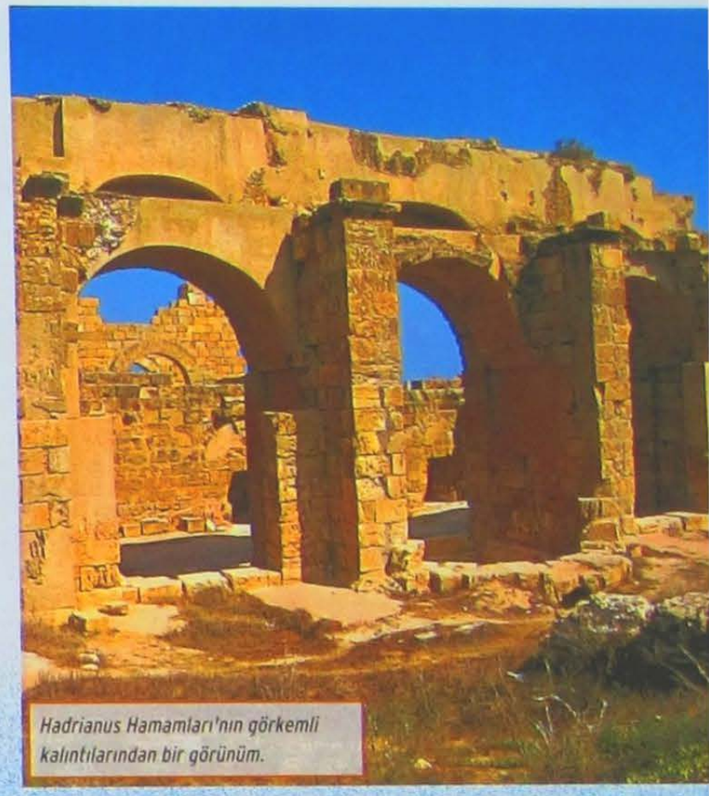

Hadrianus Hamamları'nın görkemli kalıntılarından bir görünüm.

Severus Bazilikası'ndan bir görünüm. Kentteki yapılarda kullanılan yüksek kaliteli mermerlerin çoğunluğu Marmara Denizi'ndeki Prokonnesos'taki (Marmara Adası) mermer ocaklarından getiriliyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Leptis Magna'dan Septimus Severus'un heykeli. Üstte. Amfitiyatro'dan bir görünüm.

Kentin bu görkemli zenginliğinin en önemli kaynağı doğal olarak limandı. Buraya Afrika'nın iç kısımlarından getirilen değerli mallar taşınıyordu. Bu mallar arasında en önemli ve vazgeçilmez olanı kuşkusuz Roma arenalarının kanlı gösterilerinde yüzlercesinin katledildiği aslan, fil ve leopar gibi vahşi hayvanlardı. Leptis Magna limanından Roma'ya giden ticari gemilere yüklenen mallar, ülkenin iç bölgelerinden gelen kervanlarla sağlanıyordu. Bu ticari malların arasında fildişi, inci, deri ve siyah köleler vardı. Kentin zenginliğine balıkçılık ve balık ürünleri endüstrisi de katkıda bulunuyordu. Tuzlu ton balığı ve oldukça aranılan bir balık sosu olan *garum* büyük miktarlarda ihraç ediliyordu. Şehrin etrafındaki geniş düzlüklerde yapılan tarım da gelişmekteydi. Sulama için sistemler kurulmuş ve tarım faaiyetleri bu şekilde daha da verimli hale getirilmişti. Bölgede bugün hala çiftliklerin sulama yapabilmesi için su toplayabilen baraj kalıntıları görülebiliyor.

İMPARATORUN ŞEHRİ

İmparatorluk döneminde Leptis Magna, Kuzey Afrika kıyısındaki en önemli *Roma* şehri olur. Kentin önemi büyüklüğünden ve nüfusunun kalabalığından kaynaklanıyordu. Bazı araştırmacılara göre kentin nüfusu 100 bine ulaşmıştı.

Vespasianus'un (69- 79) hâkimiyeti altında Leptis Magna, bir Roma yerleşimi olduğunu belirten *municipium* unvanını alır. İmparator Traianus (98- 117) kenti, koloni ilan eder ve kent yeni bir unvana kavuşur; *Colonia Ulpia Traiana Fidelis Leptis Magna*. 146 yılında burada doğan *Septimus Severus* şehre *ius italicum* yetkisini verir. Bu yetki sebebiyle Leptis Magna, Roma toprakları dışında Romalı sayılma onuruna sahip kentlerden biri olarak kabul ediliyor ve vergiden muaf tutuluyordu. Bu unvanı ölümsüzleştirmek için kentin en önemli iki yol aksının kesiştiği yerde dört cepheli anıtsal bir zafer takı inşa edilmişti. *İmparator Septimus Severus*'un dönemi süresinde Leptis Magna, gelişiminin en yüksek seviyesine ulaşır. Kentte yükselen büyük yapılar bu dönemin eserlerinden bazılarıdır. Kentte; 235 yılına doğru Severus döneminin sona ermesiyle gerileme dönemi başlamıştır. 4. yüzyılın başında imparatorlukta geniş reform hareketleri yaşarken *Diocletianus*, Leptis Magna'ya saldırmaya karar verir. Fakat 363 ile 366 yılları arasında, denize bakan

Batı kapısından şehre giriş. Magna (Büyük) sıfatı Leptis'i yakınındaki aynı isimli diğer merkezden ayırıyordu.

görkemli villalarla çevrili Leptis Magna'nın etrafındaki köyleri yağmalayan vahşi halklardan bazıları kapıya dayanmıştır bile. 365'te yaşanan yıkıcı bir deprem şehrin yıkılışına zemin hazırlar. 455'te ise Vandallar Leptis Magna'nın da bulunduğu bölgeyi işgal eder.

Leptis Magna harabelerinden bir görünüm. 3. yüzyıldaki kaynaklar Leptis Magna'dan limansız bir şehir olarak söz ediyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

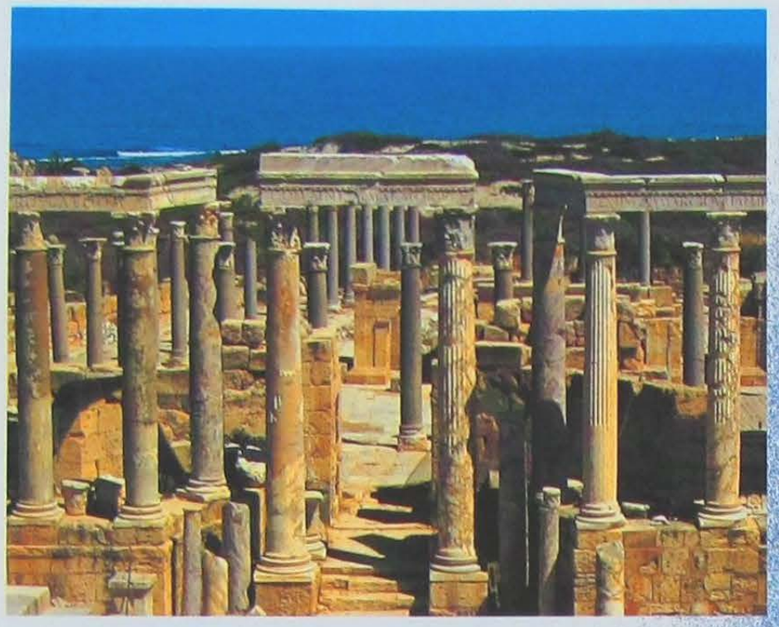

Tiyatronun anıtsal kalıntıları, günümüzde hala görenleri etkilemeye devam ediyor.

533 yılında Başkomutan *Flavius Belisarius*, Leptis Magna'yı Vandallardan kurtardıktan sonra şehir kısmen yeniden inşa edildiyse de, sonu zaten belliydi. 641 ile 643 yılları arasında *Araplar* bu bölgeyi fethettiklerinde Leptis Magna çoktan terk edilmiş ve anıtlarının birçoğu çölün kumlarıyla örtülmüş gizemli kalıntılara dönüşmüştü. Arap egemenliği yaşanırken politik irade ve yönetim gücü Oea'ya (Trablus) taşınmıştı.

KUMLARDAKİ GİZEM

Görkemli liman kenti Leptis Magna'nın tarih sayfalarındaki hikayesi bu şekilde... Ancak çöl kumunun yüzyıllarca saklayıp bize özenle ulaştırdığı kalıntılara da göz atmak gerek.

Şehrin başlıca harabeleri arasında sütunlara, taşlara dokunularak yapılan bir gezinti Leptis Magna'nın kitap sayfalarındaki geçmişini araştırmak kadar heyecanlıdır. Nitekim zengin harabeleri yüzyıllar boyunca el değmemiş olarak günümüze ulaşmış ve üzerine başka hiçbir yapı inşa edilmemiştir. Geçen yüzyılın başlarında Leptis Magna'da arkeolojik araştırma yapan İtalyan arkeologlar, sit alanını kazmaya ve restore etmeye başladıklarında kendilerini bir tür "Pompei Çölü" karşısında bulmuşlardı. Çöl yüzyıllar içinde aldıklarını şimdi bir bir geri veriyordu. Kumların altından mermer tapınaklar, hamamlar, zafer takları çıkıyor, onlara tanrıların, tanrıçaların heykelleri tanıklık ediyordu. Artık kent, başka bir zamanda başka insanlarla paylaşıyordu göz kamaştıran geçmişini.

Septimus Severus zamanında yaptırılan Forum'un göz alıcı süslemelerinden Nereid başı betimli kabartma.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ön Plandakiler

FENİKELİ LEPTİS

Leptis tamamen Romalılaşmış bir şehir miydi? Bazı ipuçları kentin Fenike geçmişinin etkisinin hem kültürel ve politik açıdan, hem de idari açıdan göz ardı edilemeyecek bir rolü olduğuna işaret eder. Aralarında *macellum*'un (balık pazarı) da bulunduğu önemli kamu yapılarındaki çift dilli yazıtlarda hem Fenike dilinin, hem de Latince'nin (fotoğraftaki) kullanılmış olması bu etkinin önemli kanıtlarındandır. Septimus Severus döneminde Fenike dilinin Leptis'te hâkim bir dil olduğu görülmektedir.

Bazı kaynaklarda Leptis Magna doğumlu İmparator Septimus Severus'un Latincesinde, kendi özgün dilinin etkilerinin görüldüğü ve kız kardeşinin kötü Latince konuşuyor olmasının imparatoru utandırdığı anlatılmaktadır.

Aslında Leptis Magna'nın geleneksel karakterini değiştirmek, belki de geçmişini ortaya koyan kalıntılarından kurtulmak amacıyla yüzyıllar içinde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Fenike geçmişine işaret eden kalıntıların bazı parçaları yerlerinden çıkartılarak başka yerlerde yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Malta'nın başkenti *Valletta*'daki *Aziz John Katedrali*'nde ve *Paris*'teki *San- Germain-des- Prés Kilisesi*'nde Leptis'ten gelen mermer blokları ve sütunları görmek mümkündür. Ören yerinde gezerken kalıntıların en yoğun olduğu bölgede, aşağı doğru inildikçe karşılaşılan ilk anıt, kentin iki büyük caddesinin kesiştiği yerde 230 yılında *Septimus Severus*'un isteği üzerine inşa ettirilen anıtsal kent kapısıdır. Son zamanlarda restore edilen anıt, kalkerden yapılmış ve tamamıyla mermer ile kaplanmıştı. Dört cepheli yapı, sekiz korint sütunuyla süslenmiştir. Anıtın üzeri imparatorluğun kahramanlıklarını gösterildiği kabartmalarla kaplanmıştı. Batıya ilerledikçe, yanında *Palaestra*'nın (açık spor alanı) yer aldığı geniş *Hadrianus Hamamları* kompleksine varılıyor. Leptis Magna'daki hamam yapısı çeşit çeşit mermer ve muhteşem mozaiklerle süslenmişti. Hamamın arka tarafında görkemli anıtsal bir çeşme yapısı (Nymphaion) ve mermer levhalarla kaplanmış oval bir meydan yer almaktadır. Septimus Severus'un yaptırdığı meydan ve Nymphaion, geniş sütunlu cadde ile limana bağlanmaktadır. Septimus Severus emri ile yapılan bu sütunlu cadde 20,50 m genişliğindeydi ve cadde 125 renkli mermer sütunla inşa edilmişti. Bu gösterişli ana caddenin batısında kentin ticari hayatının kalbi *Forum* ile *Severus Bazilikası*'nın kalıntıları göze çarpmaktadır. Forumun ortasında Severus ailesinin tanrılaştırıldığını kanıtlayan bir tapınak kalıntısı bulunmaktadır.

Tiyatroyu da yaptıran Hannibal Tapaplus Rufus'un yaptırdığı forumun kalıntıları.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bazilika üç nefli ve sütunlarla inşa edilmiş dini yapı idi. Leptis Magna'daki bazilikanın apsislerindeki sütunların ince işçiliği bugün bile hayranlık uyandıracak kadar zarif ve narindir. Yüksek kabartmalarda atadamlar, silenler ve Herkül'ün on iki işi konuları betimlenmiştir. Bazilikadan kıyıya doğru ilerledikçe, Severusların kentsel imara başlamadan önceki dönemlerde kent ticaretinin çekirdeğini oluşturan *Eski Forum* denilen bölgeye ulaşılır. Bu alanda *Antonius Pius*, *Kibele*, *Herkül*, *Roma* ve *Augustus* tapınaklarının yanı sıra, *Curia* (Senato Yapısı) ve bazı Hıristiyanlık dönemi yapılarının kalıntıları da görülmektedir. Eski Forum'un arkasında bugün tamamen kumlara gömülmüş büyük liman havzası (100 000 m2) bulunur. MÖ 1. yüzyıldan itibaren Leptis, kentin önemli zenginlerinden olan *Hannibal Tapapius Rufus*'un yaptırdığı kamu yapılarıyla zenginleşmişti. Leptisli bu adam, *macellum* olarak bilinen balık pazarından başka, belki de Leptis'in en güzel anıtı ve kesinlikle Roma dünyasının erken örneklerinden biri olan görkemli tiyatroyu da Leptis'e armağan eder. Ören yerindeki gezi sonlanırken iki büyük yapı dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, 56 yılında yapılan ve 12 000 kişilik kapasiteye sahip amfitiyatro; ikincisi ise 162 yılında yapılmış olan 450 m uzunluğunda ve 100 m genişliğindeki hipodromdur.

KUMLARIN YUTTUĞU LİMAN

Başta da söylendiği gibi Leptis, limanı sayesinde gelişir ve hatta bu şanslı coğrafyası nedeniyle şehir görevine aday olur. Fakat o zaman neden şehrin tüm hayatını belirleyen bu kadar önemli bir yapıdan az da olsa iz yok? Günümüzde Leptis Magna ören yerinde, zamanında oldukça işlek antik bir limanın uzun süren varlığına tanıklık eden kalıntılar yerine, kumların istila ettiği bir nehir ağzı ile *Septimus Severus* tarafından yaptırılan ve neredeyse hiç kullanılmamış gibi görünen büyük liman yapılarıyla karşılaşılıyor. Bu noktada, Kuzey Afrika kıyılarındaki güzergâh hakkında ayrıntılı bilgi veren ve 3. yüzyılda yazılan *Stadiasmus Maris Magni* isimli kitap ilginç bir bilgi sunar. Leptis Magna'dan söz eden bölümlerin birinde şöyle bir ifade göze çarpar; "Leptis şehri tamamen beyaz görünüyor fakat limanı yok". Doğal ve korunaklı limanıyla var olan ve yüzyıllar içinde Kuzey Afrika'nın en önemli ticaret limanlarından biri olan Leptis Magna nasıl olur da limansız bir kent olarak tanımlanır? Bazı araştırmacılara göre Leptis Magna'nın limanını kaybetmesi tarihi bir hata sonucunda oluşur.
1. yüzyılda *İmparator Nero*'nun hüküm sürdüğü yıllarda dönemin yetkililerinden biri, doğal liman girintisinin etrafındaki toprakların verimini artırmak için nehir yatağının batı ucunu kapatan bir set inşa ettirir. Set derenin denize ulaşmasını engeller ancak tüm delta, dere yatağının hızla akan sularının getirdiği çöl kumlarıyla dolar. *Hadrianus* döneminde yapılan ıslah ve kurtarma çalışmaları da sonuç vermez ve bir süre sonra bir zamanların ihtişamlı liman ticaret merkezi olan Leptis Magna'nın hikâyesi son bulur.

Roma'daki Traianus Forumu'na benzeyen Leptis Magna'daki Severus Forumu kalıntıları.

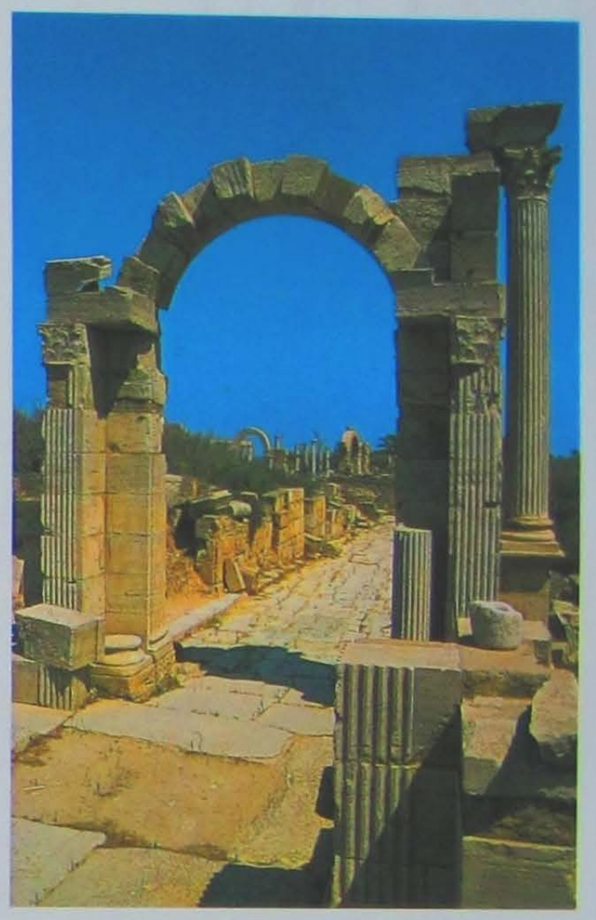

Septimus Severus şehir kapısı ve Hadrianus Hamamları'ndan bir görünüm.

Leptis Magna'da bulunan zafer tanrıçası Nike betimli kabartma.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ZENGİN TOPRAKLAR

İLKEL TARIMDAN TARIM ÇİFTLİKLERİN DOĞUŞUNA, EKONOMİNİN KURALLARINDAN, ALIŞKANLIKLARI VE ZORLUKLARINA KADAR ANTİK DÜNYANIN TARIM KÜLTÜRÜ İLE KÖYLÜNÜN TOPRAK SAHİPLİĞİNDEN ÇİFTLİKLERİN MAAŞLI İŞÇİSİNE DÖNÜŞÜMÜ...

MÖ 7. yüzyılda Romalı köylüler daha önce haberdar olmalarına karşın, bir çift öküz tarafından çekilen saban ile tarım yapan Etrüsklerden tarlalarını daha iyi işlemeyi öğrenmişlerdi. Tüm ilkel tarım işçileri gibi Romalılar da tohum serperek üretim yapıyorlardı. Köylü avucuna tohumları alıyor ve belli bir yürüyüş düzenine göre onları serpiştiriyordu. Tohumların toprağa karışması için de üzerinden sabanla geçiyordu. Zamanla bu işlem, tarlanın önce sabanla sürülmesine ve oluşan düzenli yarıklara da tohumların bırakılmasına dönüştü. Böylece hem iş gücünden hem de zamandan kazanım sağlanıyordu. Üstelik sürekli ve düzenli yarıklar elde ediliyordu.

Köylü sonbaharda tarlayı sabanla sürüyor ve tohumları birbiri ardına yarıklara atıyordu. Buğday yetiştikçe, sabanın yarattığı yarıkların arasındaki otları kesmek yetiyordu. Ocak ayında toprak çapalanıyor, baharda da yabani otlar elle kökünden sökülüyordu. İki ya da üç ay sonra hasat zamanı geldiğinde artık olgunlaşan ve gelişen buğday, köküne yakın bir yerden tırpan yardımıyla kesiliyor ve demetler halinde bağlanarak istifleniyordu. Harman işlemi başladığında buğdayın saplarından ayrılması gerekiyordu. Ardından buğday başakları, sertleştirilmiş ve düzleştirilmiş toprağa yerleştiriliyor ve üzerine konulan değirmen taşı, öküzlerin yardımıyla başakların ezilmesini sağlıyordu. Bu işlem ile başaklar saplarından ayrılıyordu. Böylelikle hayvanların beslenmesi için kullanılan buğday sapları da elde edilmiş oluyordu.

Kartaca'da bulunan bereket tanrıçası Ceres betimli mozaik.

Roma'daki Laterano Müzesi'nde sergilenen üzüm ezen Eroslar betimli kabartma.

TANRILARIN YARDIMIYLA

Tarlaların ekimi öyle gelişigüzel olmuyordu. Herşeyden önce bilinmesi gereken, ekim yapılmadan önce uygulanması gereken önemli dini ritüellerin vardı. O çağlarda tüm bir yılın ürününün göz açıp kapatıncaya kadar harap olması için çok az şey yetiyordu; yanlış zamanda yağan bir yağmur, bir yangın ya da bitkilere hastalık bulaşması gibi. İşte bu gibi durumlardan korunmak için tanrıların onayına ve korumasına gereksinim duyuluyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu durumda da ayinleri, tanrıların hoşuna gidecek şekilde yönetmesi için tarla rahiplerinden yardım isteniyordu. Roma'nın ilk kralı efsanevi *Romulus*, tanrıların hoşnut edilmesi ve bereketin devamlılığı konusunu tarla rahiplerinin sorumluluğuna bırakmıştı. Romulus'un ardılı Roma'nın ikinci kralı *Numa Pompilius* ise *Fornacalia* olarak anılan büyük bir festival düzenlemişti. Böylece tanrılara buğdayın sunulması ritüelini her yıl düzenlenen görkemli şenliklerle yapılmasını sağlamıştı. Antik Roma kültüründe tarım işleri söz konusu olduğunda en önemli ilahi güçler *Tellus* ve *Ceres* idi. Tellus (toprak ana) tohumun filizlenmesini sağlarken, bereket tanrıçası Ceres de buğdayın yetişip verimli bir bitkiye dönüşmesini sağlıyordu. Bu tanrıçalar için genellikle biri tohum ekiminden ve biri de hasattan önce iki dişi domuzun kurban ediliyordu. Tarım işçilerinin yakarışlarıyla dolu tipik bir dua, Yaşlı Cato'nun *Tarım* adlı kitabından ulaşıyor.

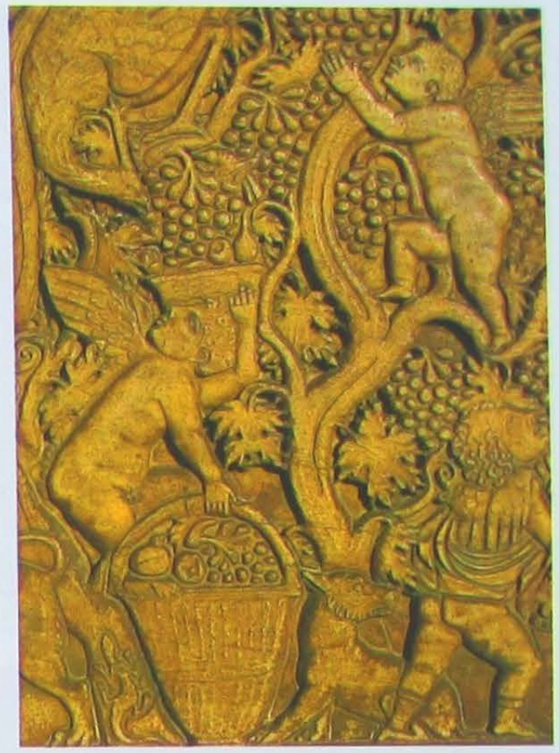

Roma'daki Aziz Paul Bazilikası'nda bulunan üzüm hasadı yapan Eroslar betimli lahit kabartması.

Bereket tanrıçası Ceres'in buğday toplarken betimlendiği ve yaz mevsimini simgeleyen Tunus mozaiği.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Toplumlar ve Gelenekler

ŞEHRİN CEHENNEMİ VE PASTORAL YAŞAM

Ünlü Romalı şair Vergilius ikinci kitabı olan ve kırsal yaşamın ve tarımın konu edildiği *Georgiche* adlı eserinde tarıma ve toprağa övgüler yağdırır. Bu kitapta kalabalık ve gürültülü Roma'da yaşayan köylüye, tarım hayatının tüm pozitif öğeleri mükemmel bir tarım imgesi çerçevesinde en özendirici haliyle yansıtılmıştır. Kitapta şöyle bir sesleniş göze çarpar; "Şanslılar hatta oldukça şanslı olan çiftçiler, keşke mallarını tanısalar! Onlar ki silahların gölgesinden, silahlı güçlerin sürtüşmelerinden uzakta, yeryüzünün onlara sağladığı toprakla geçiniyorlar."

Vergilius'a göre köylü, savaşın ve politikanın tehlikelerinden uzak güvenli bir hayat sürüyor, doğanın lütuflarının sakince tadına varıyor ve politik olaylarla baştan çıkarılmıyordu. Onu, ne halk grupları ne de kralların erguvani rengi ilgilendiriyordu. Köylü toprağı, tarlası, ürünü ile uğraşırdı; hiçbir zaman yoksul olduğu için acı çekmez ve zengini kıskanmazdı. Toprakla uğraşanın tek derdi tarladaki buğdayı, ambardaki arpası ya da dallardaki meyvesiydi.

Almanya'da bulunan ve MS III. yüzyıla tarihlenen kabartmada köylüler toprak sahibinin evine hasadı götürürken.

"Koruyucu Baba Mars, beni, evimi ve hizmetlilerimi koruman ve bize yardım etmen için sana dua ediyor ve yalvarıyorum. Tarlamda, çiftliğimde ve çayırda domuz, koyun, inek yetiştiriyorum. Sen ki yüce bir varlıksın; görünür ve görünmez hastalıkları, kıtlığı, üzüntüyü, felaketleri ve fırtınaları engelle ve benden uzaklaştır. Arpaların ve buğdayların iyi yetişmesini ve olgunlaşmasını, çobanlara ve sürülere kimsenin dokunmamasını sağla. Bana, evime, hizmetlilerime sağlık ver. Baba Mars, sana kurban ettiğim bu domuz, koyun ve hala süt veren ineği kabul et. Beni toprağı, çayırı, tarlayı ve dile getirdiğim görevleri tamamlamak için kutsa"

Bereket tanrıçası Ceres'in betimlendiği mermer heykel, İspanya'daki Sevilla'da bir Roma villasının avlusunda bulunmuştur.

BİR DÜNYANIN YOK OLUŞU

MÖ 2. yüzyılda Yaşlı Cato, "*Tarım*" adlı kitabı yazdığında, Roma tarımı köklü değişikliklere uğramıştı. Artık köylülerin kendilerine yettikleri kapalı dünyaları geçmişte kalmıştı. Çiftçinin sadece ekebildiği topraklara sahip olduğu tarımı ekonomisi MÖ 5. ya da 4. yüzyılda çoktan aşılmıştı. Zengin toprak sahipleri çoğalmış, küçük toprak sahipleri azalmaya başlamıştı.

Roma'nın *Akdeniz*'e doğru yayılmasıyla özellikle küçük yerel çiftçilerin ekonomik özerkliğinin ince dengesi bozulmuş, bu çitçilerin durumu kötüleşmeye başlamıştı. Üstelik askerlerin her geçen gün artan varlığı, köylüleri tarlalardan uzaklaştırmış ve küçük çiftliklerdeki işgücünün giderek azalmasına neden olmuştu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İki öküzün yardımıyla tarlayı süren bir köylü betimli Roma lahitinden kabartma (MS 2. yüzyıl).

Bu süreçte çiftçi, hayatını sürdürmek için topraklarını, her zaman geniş ekili toprakların sahibi olan soylu aristokratlara satmak zorundaydı. Böylece MÖ 2. yüzyılda İtalya'da, tarlanın sadece belli zamanlarda işlenmesine dayalı bir tarım sistemi kabul edilmişti. İş gücünü ise, çoğunlukla iflas etmiş ya da toplanan ekinin büyük kısmını vermek zorunda oldukları patronlarının tarlalarını işleyen geçici işçi statüsüne düşürülmüş çiftçiler oluşturuyordu.

Bu sebeple birçok küçük çiftlik sahibi çiftçi topraklarını terk etmeyi ve *Cumhuriyet Dönemi*'nin sonuna doğru politik çıkarcılığa bağlı basiretsiz yaşam olarak kabul edilen büyük şehir yaşamında şansını denemeyi tercih ediyordu.

Romalı yazar *Varro*'ya göre sorun gayet açıktı. Varro bu sorunu büyük bir gayretle herkese duyurmuştu; *"Neredeyse tüm aile babaları sabanlarını, tırpanlarını terk ettiler ve hasat ya da bağbozumundan çok sadece tiyatrolarda ve sirklerde ellerini sağa sola sallamayı tercih ettiler. İşte biz bundan dolayı, bizi doyurmak için Afrika'dan ve Sardinya'dan buğday getirenlere çuvallarla para ödemek zorundayız. Kendi soframıza üzümü, şarabı Ege'deki İstanköy ve Sakız Adaları'ndan getirtiyoruz."* Ancak bu sitemde bulunan Varro da büyük toprak sahiplerinden biriydi. *"Re rustica"* adlı bilimsel incelemesinde öncelikle, lüks ve kolay para kazanma sevdalısı büyük toprak sahiplerine yöneliyordu.

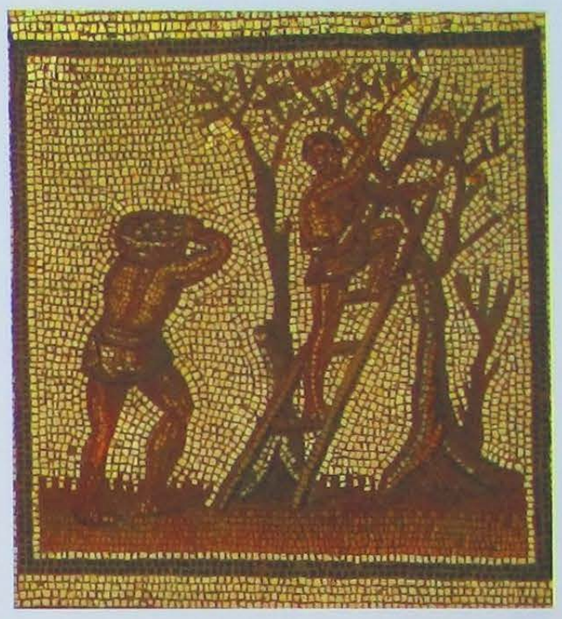

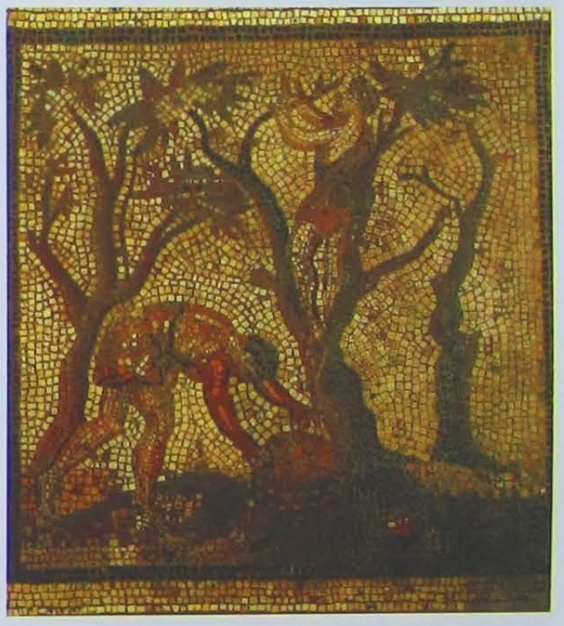

MÖ III. yüzyıla ait bir mozaikte tarımsal işlerin betimi elmaların toplanışı, zeytinlerin hasadı, zeytinlerin sıkılıp yağının çıkarılışı gösteriliyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ön Plandakiler

KIRSAL HAYATIN NEŞELİ MASALI

"Çiftçi, ucu kıvrık sabanıyla toprağı uyandırır; burada yılın yorgunluğu yatıyor. Buradan hem toprak sahibi, hem çiftçiler, hem de çoluk, çocuk, torunlar geçinir. Sadık öküzler ağır ağır çalışırlar. Durmak yok! Bu meyvenin ve hayvanların doğumunun bol olduğu yıl... Kış geldi. Zeytinyağı işliklerinde değerli zeytinler ezilir yağları çıkartılır. Domuzlar meşe palamudu ile beslendikleri korulardan dönerler. Ormanlar karayemişle, yaban meyveleriyle dolu. İşte doğa yarattıklarını sonbaharla sunar ve güneşli sarp kayalıklarda bağbozumunu bekleyen üzümler tatlı tatlı olgunlaşır" (Vergilius, Georgiche).

TARIM ÇİFTLİKLERİ

MÖ I. yüzyıla doğru tarım, neredeyse büyük toprak sahibi zenginlerinin işi olmuştu ve tarım denilen iş sadece verimliliğe odaklanmıştı.Varro'nun bu konudaki gözlemleri şöyleydi; *"Toprağın işlenmesinde gerekli araçlar konusunda iki farklı yaklaşım vardır. Bir grup bu konuyu iki bölüme ayırır: insanlar ve tarımda gerekli araçlar. Diğer grup ise bu sınıflandırmayı üç başlıkta toplar; köleleri, iş hayvanlarını ve sabanları kastederek konuşanlar, derdini anlatamayanlar ve konuşmayanlar diye üçe ayırır."*

MÖ II. yüzyıldan itibaren büyük toprak sahipleri daha çok, meyveciliğe ve aynı ölçüde zeytin ve üzüm yetiştiriciliğine yönelmişlerdi. Fahiş çiftlik, bakım ve üretim masrafları, ilk hasata kadar olan uzun bekleme süresi yüzünden bu tip ekim dikim işleri sadece, şehirde gösterişli bir şekilde yaşayan ve artık bağ bahçe ile zorunlu ilişkisi olmayan zengin toprak sahipleri tarafından başlatılabilirdi.

MÖ I. yüzyılda İtalya'nın tarımı, senato aristokrasisinin elindeydi ve köylü sınıfın yeniden oluşturmaya çalıştığı reform niteliğindeki tarım kanunları acı bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Gitgide tarlalarda kölelerin sayısı artıyordu.

İneğiyle pazara giden bir köylünün tasvir edildiği mermer kabartma.

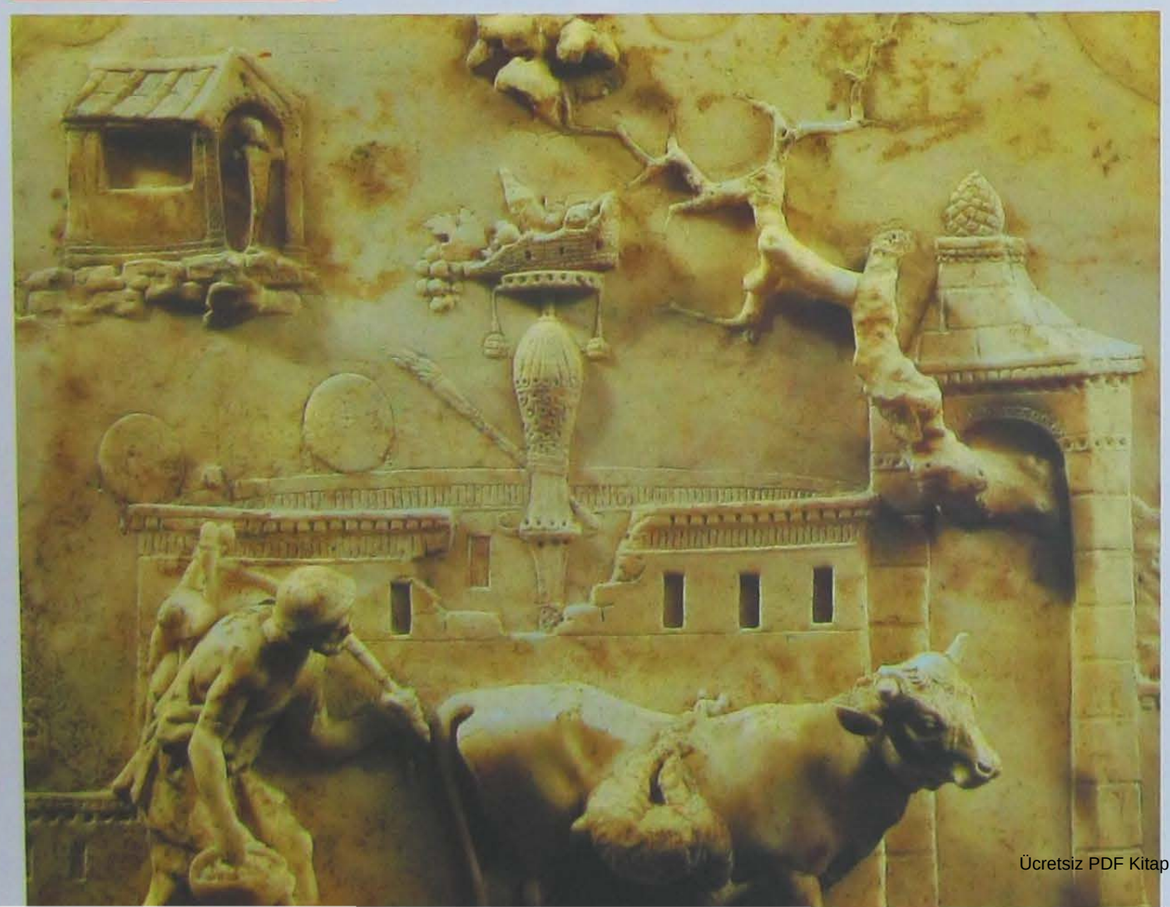

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üzerlerinde bağbozumu sahneleri görülen ve Roma'da bulunan kabartma.

UYANIK PATRONLAR

Roma tarımı ve geleneği hakkında elimizde bulunan en ayrıntılı ve sistematik eser olan *Columella*'nın yazdığı *"De re Rustica"*, tarlalarda faydalanılan işçilik ile ilgili tavsiyeler de barındırır sayfalarında. Bu önerilerden biri de şu şekildedir; *"Aslında, verimli topraklarda kurulacak tarım kolonileri, köleli çiftliklerden daha iyidir. Kendi çiftliğimizi yönetemediğimiz ya da toprağımızı işleyemediğimizde bu tip çalışkan koloniler çıkarımıza çok uygundur. Ne yazık ki tarlalar çoğunlukla, ürün vermeyen sapa bölgelerde bulunuyor. Patronun gitmesinin kolay olmadığı uzak arazilerde, kölelerden çok bağımsız kolonilere sahip olmak daha iyidir. Bu özellikle buğday ekili araziler için geçerlidir."*

Tarım üzerine yazdığı bu bilimsel inceleme kitabında Columella, tarlaların bakımının uzman ellere bırakılmasını tekrarlamaktan yorulmaz ve patronun işinin başında olmasını ya da sık sık ziyaret etmesini öğütler. Roma'nın imparatorluk döneminde kolonilerin rolü iyice artmıştı. Yasalarla belirlenmiş olarak yıllık ödenecek ücret, ya para olarak ya da patrona gönderilecek hasatın yüzdesi olarak belirleniyordu. Topraklarından gelen gelirle toprak sahibi aristokratlar genellikle rahat içinde yaşayabiliyorlardı ama Romalı yazar *Genç Plinius*'un komşusunun başına geldiği gibi iflas olayları da az değildi; *"Komşum Tibernum, tarım kolonilerin hisselerini satmış ve bu şekilde geçici olarak borçlarını azaltmıştı ama sonuç olarak iş imkânlarını da azaltmıştı. Bu tedbirsizliği yeniden borçları çoğaltmıştı"*. Komşusunun yaşadığı kriz, Genç Plinius'un için bir fırsat olmuştu. Genç Plinius bu toprakları çok uygun bir fiyata satın almıştı! Columella gönüllü toprak alıcılarını şu sözlerle uyarıyordu; *" Kontrol edebileceğimiz kadarını satın almamız çok önemlidir. Aksi durumda, kaldıramayacağımız yükün altına girmiş oluruz. Üstelik toprak işlemenin tadını çıkarmayı başkalarına bırakmış oluruz. İşte bu nedenlerle sadece gerekli olan kadar toprak alınmalıdır. Topraklarında dolaşmayan, toprağını başıboş hayvanların uğrak yeri yapan ya da kölelerle, zincire vurulmuş suçlularla dolduran geniş topraklara sahip zenginlerin yaptığını yapmamalıyız"*.

Tunus'taki Bardo Müzesi'nde sergilenen ve Sousse kentinde bulunan Roma villası betimli mozaik.

2. yüzyıla tarihlenen, atlara buğday yükleyen köylüler betimli Roma kabartması.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİ RUHLU TOPRAK

Trablusgarp (Tripolitania) ve *Sirenayka* (Kyrenaika), bugünkü Libya topraklarında bulunan önemli iki tarihi bölgedir. İlki ülkenin kuzey batısında, ikincisi ise kuzeydoğusunda yer alır. Her birinin tarihi gelişmeleri oldukça farklıdır: Kyrenaika bölgesi, Antik Mısır ve Antik Yunan kültürlerinin etkisine girerken, Tripolitania bölgesindeki antik kentler uzun yıllar boyunca Kartaca'nın gücünün gölgesinde yaşamıştı.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ I. Bin	Fenikeli denizciler, aralarında Utia ve Gabès (Tunus), Lixus (Fas) ve belki Leptis Magna ve Oea'nın (Libya) da bulunduğu, Batı Akdeniz kıyılarında ticaret merkezi kurdular.
MÖ 700'ler	Kartaca, Batı Akdeniz'de egemenlik sahibi politik ve askeri güç oldu.
MÖ 631	Thera (Santorini) Adası'ndan gelen Yunan kolonistler Kyrene şehrini kurdu.
MÖVII.-VI. Yüzyıl	Kyrene'den sonra, birlikte Libya Pentapolis'ini oluşturdukları Taucheria, Apollonia, Berenice(Bingazi) ve Barca şehirleri kuruldu.
MÖ 332	Sirenayka bölgesi Büyük İskender'in hakimiyetine girdi.
MÖ 219-202	II. Kartaca Savaşı. Kartaca savaşı kaybetti ve Tripolitania bölgesi Numidia hâkimiyetine girdi.
MÖ 74	Kyrenaika bölgesi Roma ili oldu.
MÖ 43	Sezar'ın ölümünden sonra, Tripolitania bölgesi Roma'nın Afrika Eyaleti'ne dahil edildi.
MÖ I.-II yüzyıl	72,73 ve MS 115-117'de Roma'ya karşı Yahudi isyanları ve Kyrene'nin yıkımla sonuçlandı. İmparator Hadrianus'un çabasıyla şehrin yeniden kuruldu.
MÖ 305	Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinin ardından Tripolitania bölgesi, Batı İmparatorluğu'na Sirenayka bölgesi ise, Doğu İmparatorluğu'na dahil edildi.

Sabratha

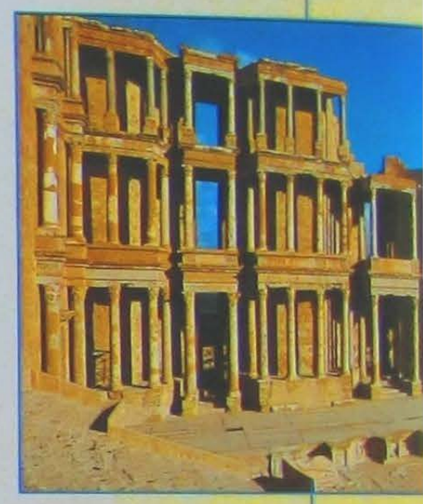

Üstte Kyrene'de Apollon Tapınağı'nın görünümü. Sağda, Kyrene'de bulunan ve bir köpeğin eşlik ettiği Artemis heykeli.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Akdeniz

Tripoli

Ghirza

Leptis Magna

Başlıca Kalıntılar:
● MÖ III. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yerleşme, Tripolitania bölgesindeki antik yerleşim.Anıt mezarların olduğu nekropol alanı.

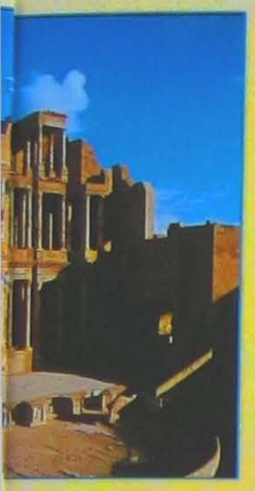

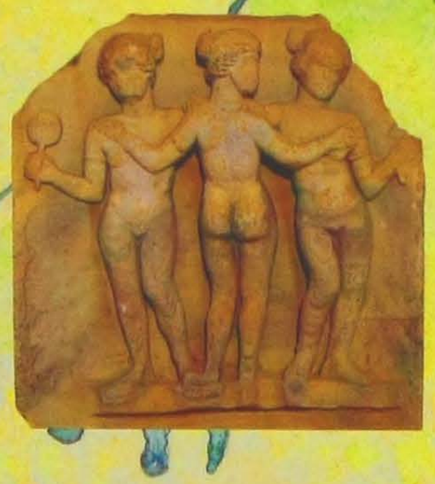

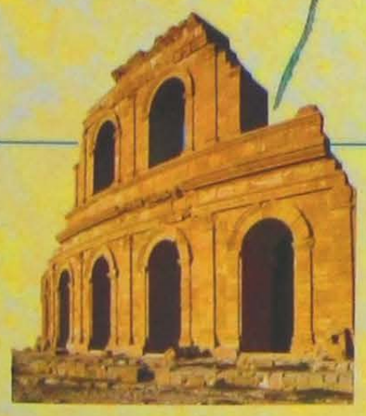

Başlıca Kalıntılar:
■ ● Fenike şehri. Agora, Anıt Mezar B (M.Ö II. yüzyıl), Hamamlar, İsis Tapınağı (I.yüzyıl), Tiyatro (2. yüzyıl sonu- 3. yüzyıl başları), fotoğraflarda sağda, üstte ve solda, yapının dış görünüşü ile üstte sahnenin ön kısmı) M Arkeoloji Müzesi ve Kartaca Müzesi.

Tolmeta (Ptolemais)

Başlıca Kalıntılar:
● ▲ Sarayı kalıntıları, Bizans Kilisesi (altta fotoğrafta) (MÖ VI.yüzyıl) Sütunlu Yol (II.-I.yüzyıl M.S.)
M. Arkeoloji Müzesi

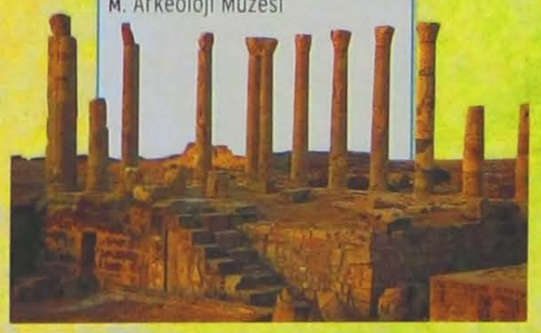

Apollonia

Kyrene

Başlıca Kalıntılar:
◆ ● Thera kolonilerinin kurduğu antik Yunan şehrinin görkemli kalıntıları: Caesareion (Tanrısallaştırılmış Sezar'ın anısına yapılan ibadet yeri), Agora, Apollon Tapınağı, Artemis Tapınağı, Amfitiyatro, Nekropol alanı, Zeus Tapınağı

Başlıca Kalıntılar:
● Batı Bazilika (V.yüzyıl), Merkez Bazilika (II.yüzyıl; alttaki fotoğraf), Doğu Bazilika (V.yüzyıl), Kaplıcalar(M.S.II.yüzyıl), Tiyatro, (soldaki fotoğraf). M Arkeoloji Müzesi

Kısa açıklamalar:
■ *Fenike Kalıntıları*
◆ *Yunan Kalıntıları*
● *Roma Kalıntıları*
▲ *Bizans Kalıntıları*
M *Arkeoloji Müzesi*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GEÇMİŞ DİLE GELİNCE, TAŞLAR KONUŞUNCA...

BUGÜN SAYGIYLA VE BÜYÜK MERAKLA TAKİP ETTİĞİMİZ ARKEOLOJİ BİLİMİ NE ZAMAN DOĞDU? İNSANLARI PEŞİNDEN SÜRÜKLEYEN BU BİLİMİ İLK OLARAK KİM ORTAYA ATTI? KUŞKUSUZ BU KİŞİ, VAR OLAN KALINTILARI İLK DEFA SINIFLANDIRAN VE ARKEOLOJİNİN KURUCUSU KABUL EDİLEN WINCKELMANN'DIR.

Orijinali bronzdan olan ve karısını öldüren Galat'ın betimlendiği mermerden yapılmış Roma kopyası heykel.

Klasik arkeolojinin kökenlerini belirlemek kolay değildir. Ancak bu bilim dalı bu isimle 18.yüzyılın sonunda ortaya çıkmışsa da *Akdeniz* çevresindeki ülke halklarının her zaman *Antik Roma* ve *Antik Yunan* kültürlerinin görkemli kalıntıları ile birlikte onların anlamını sorgulayarak yaşadığı ve çeşitli şekillerde onlardan etkilendikleri göz ardı edilemez.

ORTA ÇAĞ

Orta Çağ'da eskiyle beraber yaşama anlayışı, giderek yeniden kullanma özelliği ile birleşmeye başlamıştı. Daha şanslı durumlarda pagan tapınakları, kamu yapıları ya da bunların bir kısmı Hıristiyan kiliselerine dönüştürülmüştü. Bunun örnekleri saymakla bitmez; Atina'daki *Parthenon*, Roma'daki *Pantheon*, Sicilya'daki *Sirakuza Athena Tapınağı* vb. Ancak her Antik Çağ yapısı bu kadar şanslı olmuyordu. Mimari başyapıtlar daha çok taş ocağı olarak kullanılmıştı. Etrafa dağılmış taş bloklar alınıp yeni binaların yapımında kullanılmıştı. Yapılardan tek tek sökülen mermer bloklar, levhalar ve hatta heykeller kireç ocaklarında kirece dönüştürülmüşlerdi. Antik Çağ'a ait bir yapıdan alınan yapı elemanlarının başka ve yeni bir binada sıradan bir yapı elemanı olarak kullanılmasına arkeoloji dilinde devşirme kullanım denilmektedir. Orta Çağ'daki pek çok yapıda antik yapı elemanlarına rastlamak mümkündür. Ancak bu antik parçalar, yeni yerlerinde kullanılmadan önce bazı işlemlerden geçirilmiştir. Hem de çok özensiz şekilde. Yapının genel planına uyması için, kimi zaman kırılmış, kimi zaman tıraşlanmıştır. Bu nedenle bu parçalar, her zaman doğru ve eksiksiz bilgiyi ne yazık ki günümüze taşıyamamışlardır. Ulaşan bilgiler de yetersiz ve çoğu zaman hayaliydi, bununla beraber antik dönemin değerli taşlarını ve paralarını toplayan ve klasikleri hatırlamayı teşvik eden *I.Şarlman* ile *II. Frederik* gibi papalar ve imparatorlar da vardı.

RÖNESANS

Geçmişin bugünden farklı ve ayrı olması *Hümanizm* ve *Rönesans*'ın bir getirisidir; eski metinlerin yeniden keşfi ile bilgiler genişledi ve aydınlığa kavuştu. *Klasik Antik Çağ*'ın tüm kültürel ifade biçimlerine karşı hayranlık doğdu. Kendini parlak bir geçmişe adamaya can atan ve toplumun gelişen laikleşme sürecini belgelemeye meraklı zamanın entelektüelleri ve sanatçıları, derebeyliklerin İtalya'sında araştırma ve inceleme taraftarı bir ortam buldular.

Sadece metinler ile değil, somut kanıtlarla da, bu yaygın merakı iyi bir şekilde temsil eden bu dönemin önemli kişilerinden biri *Anconalı Cyriacus* olarak da tanınan *Ciriaco Pizzicolli*'dir. Ciriaco, antik yapıtlar üzerine araştırmalar yapmış ve ne yazık ki sadece bir kısmı bize ulaşabilen sayısız eser bırakmıştır. Aslında bir tüccar olan bu Antik Çağ meraklısı adam, 25 yıl boyunca başta Yunanistan olmak üzere Doğu Akdeniz'de yolculuk etmişti.

KOLEKSİYONCULUK

14. yüzyıla gelindiğinde, günümüz Avrupa'sının en önemli müzelerinin çekirdeğini oluşturan büyük koleksiyonlar toplanmaya başlanmıştı. Roma'da *Capitolini Müzesi*'nin ilk çekirdeği *Papa VI. Sixtus*'un bağışladığı koleksiyonu, Vatikan'daki *Belvedere Koleksiyonu*, Floransa'da, *Uffizi*'de ve ardından *Arkeoloji Müzesi*'nde yer alan *Medici Ailesi*'ne ait koleksiyonlar ilk akla gelen örneklerdir.
Koleksiyonculuk, doğal bir sonuç olarak araştırmalarla özdeşleşmişti. Bu araştırmalar doğrultusunda Antik Çağ kültür eserlerinin korunmasına dair ilk tedbirler de alınmıştı. *Papa II. Pius*

1785 yılında Luigi Valadier, 1. yüzyılda yapılmış olan ve İmparator Augustus'u betimleyen bu kameoyu kendi tasarımı olan bir çerçeveye yerleştirmişti. Eser Louvre Müzesi'ndedir.

1462'de, daha sonra *Papa IV. Sixtus* tarafından 1471'de geliştirilen bir koruma yasası yürürlüğe girmişti. Bu dönemde kazılardan bahsedilemez ancak, sadece değerli objelerin gelişigüzel araştırıldığından ve tesadüfi ulaşılan sonuçlardan bahsedilir. Rönesans'la birlikte arkeolojik keşifler arka arkaya hayranlık uyandırmaya başlamıştır. Arezzo'da bulunan *Etrüsk* eseri *Khimera* heykeli, Roma'daki Belvedere Koleksiyonu'ndaki *Lakoon heykel grubu* ve *Apollon heykeli* yeniden keşfedilmişçesine hatırlanır, baş tacı edilir. Roma'daki *Palatino Tepesi*'nde yapılan kazılar, dönemin koleksiyonlarını seçkin arkeolojik eserlerle doldurmuştu.
Rönesans algısı, sanatçılar tarafından özellikle orijinalinden yapılan çizimlerden dolayı, araştırma konusu olan antik sanat eserleri üzerine odaklanmıştı. Bu süreçte hala arkeolojiden bahsedilmiyordu çünkü bu ilgi, daha çok sanatsal bir kimliğe

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

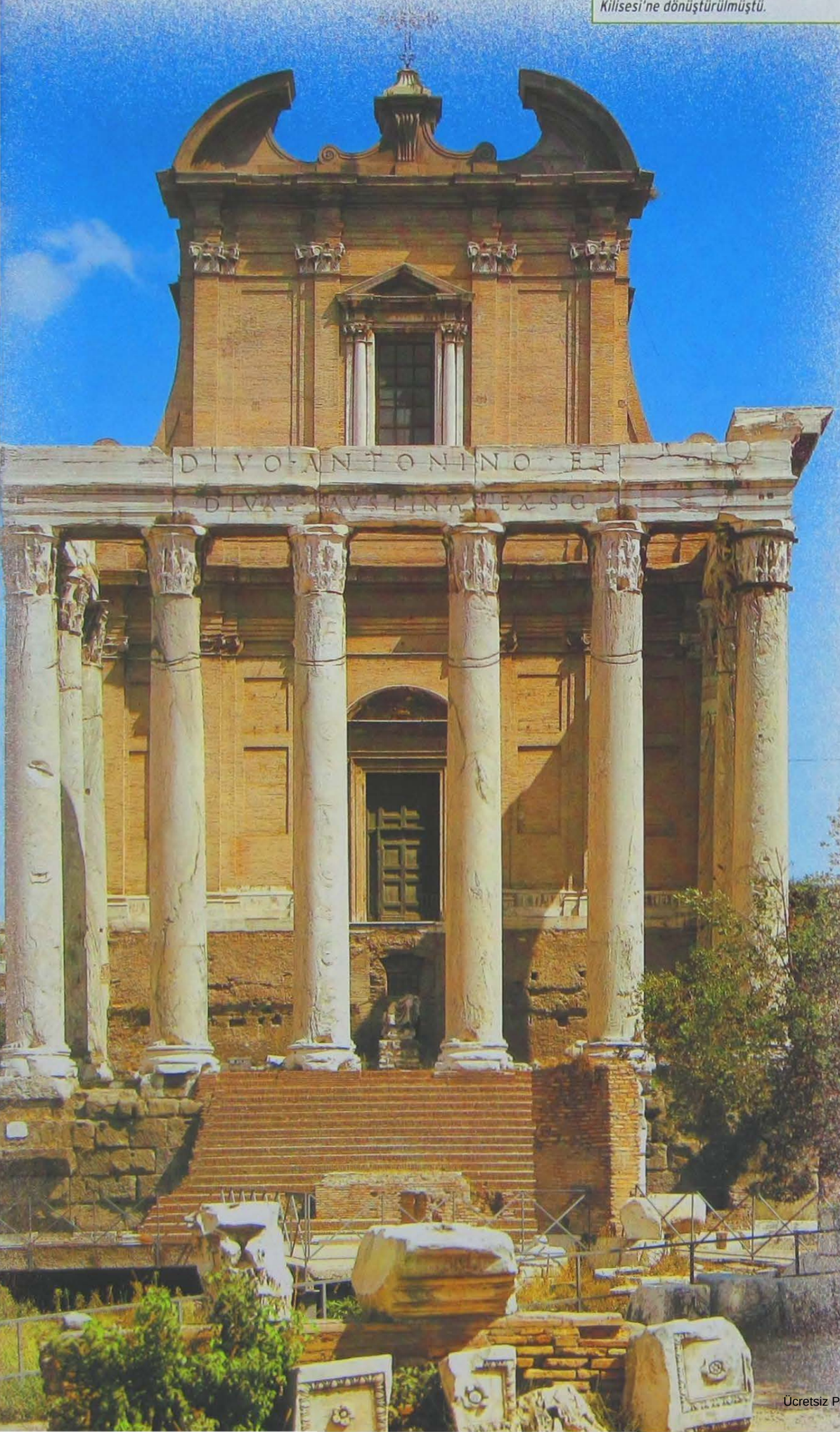

Roma'da, Miranda'da bulunan Antoninus ve Faustina Tapınağı (MS 2. yüzyıl) Orta Çağ'da San Lorenzo Kilisesi'ne dönüştürülmüştü.

sahipti; tarihe direkt eğilimi yoktu. Fakat anlaşılması, gündelik yaşama katılması ve benimsenerek yeniden keşfedilmesi istenen Antik Çağ sanatının tanınmasına yönelikti. Antik Çağ'ın klasik yapıtlarına gösterilen büyük ilgi yavaş yavaş İtalya'dan Avrupa'ya yayılmıştı.
Avrupa'daki saray koleksiyonculuğu yaklaşımı, Antik Çağ tarihine ait pek çok değerli buluntunun ortaya çıkarılmasına sahne olan Akdeniz ülkelerindeki araştırmaları ve ardından da bir dizi kazı dalgasını desteklemişti.
Bununla birlikte Avrupa'daki koleksiyon geleneği başlarda İtalya'nınkilerden daha çeşitliydi. *Wunderkammern* (Harikalar Odaları) adı altında son derece karma eserlere yer veren bir anlayış hakimdi.

ANTİKACI

15.yüzyıldan itibaren Antik Çağ araştırmaları genel olarak antikacılık olarak tanımlanmıştı. Antikacılık, askeri ve politik olayların katı kronolojik anlatımına bağlı tarihin geleneksel anlatımında yer verilmeyen özel hayat, din, gelenek, yasalar ve kurumlar gibi özel alanların araştırılması ile ilgili olarak modern klasik arkeolojiye öncülük etmiştir. Antikacı, kronolojiden ziyade tek bir konuya ait tüm belgeleri kapsayan araştırmalara odaklanıyordu. Böylece antikacı yaptığı araştırmalarla bir bulmacanın parçaların sistematik gibi görünmese de ufak ufak adımlarla birleştiriyordu. Yine de tam ve doğru bilgi için bu çalışmalar yeterli değildi ve hiçbir zaman da tam sayılmadı. Antikacı aynı anda araştırmacı, aydın, sanatçı ve çoğu kez bir saray adamıydı. Araştırmaları sadece inceleme amaçlı değil, aynı zamanda dönemin koleksiyoncuları tarafından talep edilen antik dünyanın bu kalıntılarını bulundurma amaçlıydı. 16. yüzyılın antikacılığının en önemli özelliği, bir sonraki yüzyılda gelişecek olan kataloglama eğiliminin görülmeye başlanmasıdır. Bu sebeple araştırmacıların dikkati, "Corpus" denilen saygın katalogları hazırlamak amacıyla ikonografi, sikkeler ve değerli taşlar gibi farklı eser türlerine odaklanmıştı. Bu arada saraylı- antikacı figürü de belirmeye başlamıştı. 17. yüzyılda, arkeolojik anıtların doğrudan incelenmesinde ve

FİLOLOJİ VE ARKEOLOJİ

Ön Plandakiler

Modern filoloji, antik metinlerin okunması ve yorumlanması için geliştirilmiş yöntemiyle 18.yüzyılın arkeolojisi üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Winckelmann'ın hiçbir zaman Antik Yunan orijinalleri görmediğini, sadece Antik Roma kopyalarını görmüş olduğunu keşfeden de, heykellerin belirlenmesi ve orijinallerin yeniden yapılması için bir çalışma metodu belirleyen de Alman filolojisiydi. Burada amaç, antik dönemin en değerli ve en ünlü heykellerinin, antik kaynaklarda anlattıldığı şekilde yeniden yapılmasıydı. Günümüze ulaşabilen heykeller ile kaynaklarda sözü edilen eserler arasında uyum olmalıydı. Bu sebeple araştırmacıların görevi, yapıtları ve kaynakları karşılaştırmaktı. Ancak heykellerin kopyasının yapılması, filolojik arkeolojiyi gerçeklikten uzak bir Antik Yunan sanatı yaratmaya yöneltmişti. Zamanla orijinaller göz ardı edilerek, ikonografinin araştırılması yararına orijinallerin sanatsal özelliklerini geri plana itilmiştir. Böylece Antik Yunan heykellerinin klasik tipinden uzak, soğuk ve neoklasik bir kopyası elde edilmişti. Bu sorun, ancak 1900'lerde klasik arkeolojinin kendine özgü araştırma yöntemleriyle başlı başına bir bilim olmasıyla çözüme kavuşmuştur.

1764'te İsviçreli ressam Angelika Kaufmann tarafından yapılan Johann Joachin Winckelmann'ın tablosu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Araştırmalar ve Keşifler

İLK BELİRLEMELER

Filolojik kaynakların arkeolojik kalıntılarla paralel olması düşüncesi doğrultusunda, Lysippos'nun ünlü eseri Apoxyomenos'ın yazılı kaynaklardaki tarifi, Roma Trastevere'de 1849'da bulunan Plinius'nun anlatımlarına uyan bir heykel ile özdeşleşir. 1863'te Apoxyomenos'unkinden farklı olarak sayısız taklitleri yapılan Polykleitos'un Doryphoros (mızrak taşıyıcısı) adlı heykeli ortaya çıkar. Bu yeni kazanımlar, bugün hala Antik Yunan sanatı hakkında temel taşları olarak kabul edilmekte ve bu dönemin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

arkeolojik geziler sonucunda elde edilen deneyimlerle kendi eğitimlerini geliştiren araştırmacı soylu kişiler topluluğu doğar. Bunlar arasında biri 1734'de İngiltere'de kurulan, Akdeniz'de sayısız kazılara öncülük eden *The Society of Dilettanti*'dir.

Ludovisi Koleksiyonu'nun parçalarından biri olan ve Roma'daki Ulusal Müze'de sergilenen Eros ve Psykhe'nin betimlendiği heykel grubu.

Antik Çağı, estetik, etik ve politik açıdan örnek alan *Aydınlanma Çağı*, Antik Çağ'ın tanınmasını ve klasik dünyadan esinlenme modasını da topluma yaymıştı. Antik Çağ'a duyulan hayranlık, *Pompei* ve *Herkulaneum*'un keşfi ve Yunanistan'da klasik dönem kalıntılarının araştırılmaya başlanmasıyla canlanmıştı. Antikacılar kendilerini ikincil sorunlara ve akademik tartışmalara kaptırarak, çalışmaların asıl amacından sapmışlardı. Modern klasik arkeoloji bu yüzden başka topraklarda doğmak zorunda kaldı.

ARKEOLOJİNİN KURUCUSU WINCKELMANN

18.yüzyılda, J.J.Winckelmann sayesinde klasik sanat arkeolojisi antikacılıktan ayrılmıştı. Artık eserler tek başına ele alınmıyor, ait oldukları kültürün diğer ürünleriyle birlikte inceleniyordu. Winckelmann 1755'de Roma'ya gelmiş ve 9 yıl sonra da *Geschichte der Kunst des Alterthums*'u (Antik Çağ'ın Sanat Tarihi) yayınlamıştı. Bu çalışmanın büyük yeniliği, *Pausanias* ve *Yaşlı Plinius* gibi önemli antik kaynakların incelenmesiyle Antik Çağ sanatının kronolojisinin yeniden oluşturma çabası idi. *Winckelmann*'a kadar antik sanat, bazı durumlar haricinde kronolojik dizinden uzak, birbirinden bağımsız heykeller yığını olarak kendini gösteriyordu. Bu süreçte hiç kimse, Roma'da ortaya çıkan heykellerin büyük çoğunluğunn, kaybolan orijinal Antik Yunan eserlerinin Roma dönemine ait kopyaları olabileceğinin bilincinde değildi. Bu gruba Winckelmann'da dahildi. Bu kopyalar, özenle hazırlanmış ancak Antik Yunan orijinallerinin klasik stilinden uzak kopyalardı. Winckelmann, Antik Çağ sanat eserlerinin incelenmesinde ilk defa araştırma yöntemleri geliştirmiş ve sistematik bir yol izlemiştir. Öte yandan Winckelmann'ın teorilerinin sonuçları çelişkiliydi: Yeni düzenlemesine göre Antik Yunan sanatının doruk noktası, hiçbir orijinal eseri tanınmayan heykeltıraş *Phidias* ile özdeşleşiyordu.
Lord Elgin, antik sanatın en önemli eseri olarak düşünülen *Belvedere Apollonu*'nun soğuk klasikliğinden oldukça uzak, Atina'daki *Parthenon*'un kabartmalarını tanıttığı zaman, çok kişi bunların Phidias'ın eseri olduğunu göz ardı etmişti. Bunların aslında Antik Roma kopyaları olduğunu, hatta Wincklemann'ın antik sanatın en kötü dönemi olarak kabul ettiği döneme ait kopyalar olduğu bile düşünülmüştü. Bu heykellerin eşsizliğini saptayanlar arkeologlar değildi; bu işi başaranlar, sanatsal estetiğe duyarlı Alman edebiyatçı ve ressam *Goethe* ve İtalyan heykeltıraş *Canova* gibi aydınlar ve sanatçılardı. Bu sanat ve estetiği bir arada görebilen gözler, Lord Elgin'in Parthenon'dan Londra'ya getirdiği eserlerde Phidias'ın ismine yakışır başyapıtları görebilmişlerdi.

Değerli taş oymacılığının başyapıtı kabul edilen Farnese Phialesi'nde (sunu kabı) betimlenen Gorgo başı.

Orijinali bronzdan yapılmış olan Antik Yunan heykelinin Roma Dönemi kopyasında efsanevi kahraman Akhilleus ve annesi Thetis betimlenmiş. Bu heykel grubu 1622'de ünlü heykeltıraş Bernini tarafından restore edilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SARDİNYA TOPRAKLARI

NURAGİ KÜLTÜRÜ KUŞKUSUZ SARDİNYA ADASI TARİHİNİN EN ÖNEMLİ DÖNEMLERİNDEN BİRİNİ TEMSİL ETMEKTEDİR VE GELİŞİMİNİ NEOLİTİK KÜLTÜRÜN YÜKSELİŞİNE BORÇLUDUR.

Neolitik *devrim* ile Anadolu'dan ve Suriye- Filistin bölgesinden başlayarak MÖ 6. binyılın başlarında, *Batı Akdeniz*'in kıyı bölgelerine ve adalarına ulaşan bir hareketten bahsedilir.

Adı geçen doğu halkları ilkel ancak sağlam deniz araçlarıyla Akdeniz'in batı bölgelerine yolculuk yapmışlar; zamanla yerel halkın hayatını kökten değiştirecek sosyo-ekonomik yenilikleri başlatmışlardı. Özellikle hayvanların evcilleştirilmesi ve tarım bitkilerinin kültürü ile ilgili teknikler bu yenilikler arasındandır. Bu yeniliklerle birlikte yerel halk dışarıdan gelen bu etkilerle, *Paleolitik* ve *Mezolitik* döneminden beri bildikleri avcılık ve balıkçılık ürünleriyle, tarım ve ilkel hayvancılık faaliyetleriyle yaşamaya başlayan köy toplulukları şeklinde organize olmaya başlarlar. Bu dönemde *Sardinya Adası*'nda ticaret ve madencilik faaliyetleri başlar ve sürekli bir gelişim gösterir. *Prehistorik Dönem*'in en önemli silah ve alet hammaddesi sayılan *obsidyen*, Monte Arci'daki zengin obsidyen kaynaklarından elde ediliyordu. Obsidyen ilerleyen zamanla birlikte Sardinya'nın önemli ihraç malzemelerinden biri haline geldi. Adada sadece obsidyen kullanımı yoktu elbette. Bu dönemde ada genelinde sıkça rastlanan maden yataklarından elde edilen hammaddeden de faydalanılmaya başlanmıştı.

Menhir'lerin ortaya çıkışı ve ana tanrıça heykelleri, Kuzey Sardinya'daki Ozieri kültürünün en önemli kalıntıları arasındadır.

Abini'de bulunan ve Cagliari Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen bronz savaşçılar (MÖ 8- 7. yüzyıl)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Doğu Sardinya'daki bir yerleşim olan Urzulei'de bulunan anne ve çocuğu betimleyen bronz heykelcik.

OZIERI KÜLTÜRÜ

Sardinya tarihinin bir başka önemli kültürü de MÖ III. binyılı kucaklıyor gibi görünen *Ozieri* kültürüdür. Bu kültür adını çok fazla buluntunun ele geçirildiği Kuzey Sardinya'daki Ozieri bölgesinden alır.Yüzyıl başından beri yapılan kazılarda elde edilen seramiklerden elde edilen bilgiye göre bu kültür *Doğu Akdeniz*'deki *Antik Yunan* kültürü ile yakınlık göstermektedir. Bu dönemde açık yerleşim yerleri tüm adaya yayılmıştır. Bu kültürle ilişkili köylere adanın neredeyse her yerinde rastlanmaktadır. Köyler kurulurken dağlar, ovalar, düzlükler her yer kullanılmıştır. Köyler taşa ya da toprağa oyulmuş zemine oturtulmuş, daire planlı kulübelerden oluşmuştur. Köylerin duvarlarla çevrilmemiş olması ve bulunan az sayıdaki silah nedeniyle bu toplumun barışçı bir karakteri olduğu düşünülebilir. Bulunan ana tanrıça ve boğa tanrı heykelcikleri Oizeri kültüründe bu kültünün önemli olduğu akla getirir.

Buğdayın depolanması için silolar mevcuttu. Ocak kazılarında ulaşılan sonuçlar kıyılardaki ve göl kenarındaki köy halkının beslenme kültürünün balık başta olmak üzere deniz ürünlerine dayandığını göstermektedir. İç bölgelerde geyik, yaban domuzu gibi yaban hayvanlarının yanı sıra, öküz, domuz, koyun gibi hayvanların da beslenme alışkanlığında rol oynadığı anlaşılmıştır. Bu dönemde cilalı, sert, parlak yüzeyli ve siyahtan griye, beje, fildişine ve mercan kırmızısına çalan seramik üretimi endüstrisi büyük bir öneme sahipti. Seramikler üzerinde en çok göze çarpan süsleme, bazen tek bazen çift olarak ya da grup halinde betimlenen basit erkek ve kadın figürleriydi. Olasılıkla sembolik anlamlar yüklenmiş geometrik motifler de sıkça kullanılmıştır. Bu kültürde özellikle taş araç-gereç üretimi gelişmişti; buğday öğütme işinde kullanılan değirmen taşları ve eziciler ile avcılık için gerekli ok ve mızraklar köy yaşamını oldukça kolaylaştırıyordu. Ozieri kültürünün halkının en çok kullandığı mezar şekli, kayalara oyulmuş odalardı. Bu mezar odaları bazen tek kişilik, bazen de küçük gruplar için yapılıyordu. Bu kültüre ait mezar odaları çeşitlidir; daire ya da kare planlı basit tek odalı mezarların yanı sıra, merkezi koridorla birbirlerine bağlanan çok odalı daha karışık mezarlar da bulunmuştur. Bu kaya oyma mezarlar Sardinya halkı tarafından "peri evleri (*domus de janas*)" olarak adlandırılmıştır. Bu mezarlardan bazıları, Akdeniz mezar mimarisinin en büyük örneklerindendir.

En önemli mezar örnekleri arasında adanın iki ucunda bulunan *Sant'Andrea Priu di Bonorva* ve *Montessu di Villaperucciu*'nun nekropollerinden bahsedilir: Birinci nekropol kuzeybatıda *Sassari* kasabasında, ikinci nekropol ise *Cagliari* kasabasında güneybatıda yer alır. *Ozieri* kültürünün en göze çarpan özellikleri *menhir*lerin ortaya çıkışı ve ana tanrıça heykellerin yaygınlaşmasıdır. Menhirlerle ilgili en ilginç sit alanlarından biri şüphesiz bu anıtlardan 50 tanesini günümüze ulaştıran Cagliari kasabasındaki *Pranu Mutteddu di Goni* nekropolüdür. 2,50 m yüksekliğindeki *menhir*ler, çift olarak ya da küçük gruplar halinde dizilmişlerdir. Ana tanrıça heykelleri ile

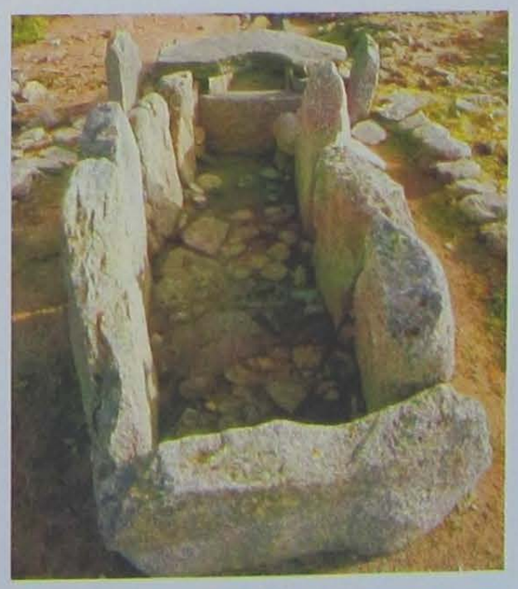

Üstte, sağda. Sardinya'nın kuzeyinde yer alan Arzachena'da bulunan bir mezar.

Geçmişin Tanıkları

MONTE CLARO KÜLTÜRÜ

Monte Claro kültürünün öncelikle Sardinya'nın güneyindeki Campidano'da yayılım göstermiş bir kültürdür. Bu bölge, Cagliari Körfezi'ni Oristano'ya bağlayan geniş alana yayılmış Nuragi öncesi köylerin tespit edildiği verimli topraklardır. Burada kalker tabaka üzerine oturtulmuş, konik forma sahip bir kulübe-kule dikkat çekmektedir. Dallar ve yapraklarla çatısı örtülen bu kulelere *Nuraghe* adı verilmektedir. Nuragi Kültürü de adını bu kulelerden almaktadır. Bu kule bütün Sardinya Adası'nın tamamında görülen megalitik yapılardan olan Nuraghelerin ilk örneği olarak kabul edilmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üstte. Mandas'ta bulunan ve bronzdan yapılmış, adak gemi heykelciği (MÖ 8.yüzyıl)

ilgili olarak bu heykellerin hem ibadet yerlerinde ve mezarlıklarda, hem de köylerde bulunduğu gözlemlenmiştir. Bunlar Batı Akdeniz'deki benzerlerinden daha iyi kalitede ve zarafettedir.

MONTE CLARO

MÖ II. binyılın başında Sardinya'da, adını Cagliari'deki *Monte Claro Tepesi*'nin yumuşak kireçtaşı kayaların oyulmasıyla elde edilen mağara odasından alan ve 1900'lü yılların başında keşfedilen Monte Claro kültürü gelişir. Bu kültün en dikkat çeken özelliği Akdeniz'deki çağdaşlarından tamamen farklı olan seramik üretimidir.

Dışarıya doğru çıkıntılı az çok gelişmiş sert eğik kenar süslemeleri temsil eden büyük küpler, dolaplar, çukur tabaklar, papirüsler ve ibrikler, çift halinde şeritli kulplar, nokta sıralı ya da oyulmuş üçgen baskı ya da stilize edilmiş ince dallar ve güneş motiflerinden bahsedilmektedir.

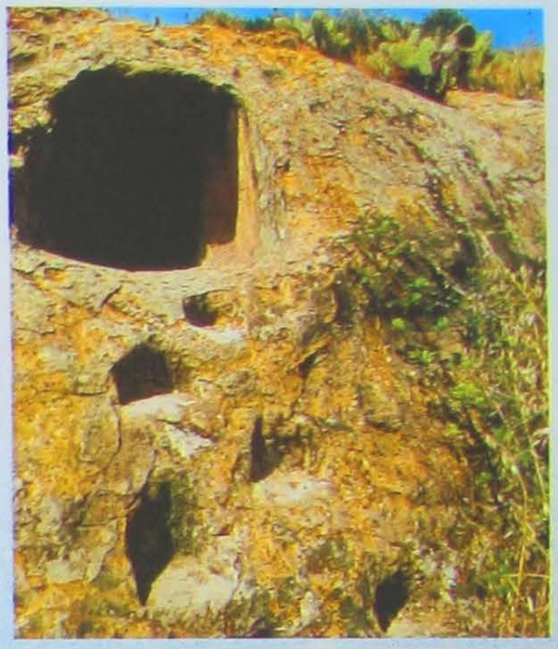

Üstte. "Peri evleri" (Domus de Janas) olarak anılan mezarlar, Ozieri kültüründeki en yaygın mezar tipleridir.

Altta. Sardinya'nın Dorgali kenti yakınında "Dev Mezarı" olarak anılan mezar yapısı. Mezarın en dikkat çeken yeri, 3.65m'lik granit stelidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Silahlı savaşçıları tasvir eden üç bronz heykel (MÖ 7. yüzyıl).

NURAGİ UYGARLIĞI

MÖ 18. yüzyılda adını, bu dönemde Sardinya'da ortaya çıkmaya başlayan antik megalitik yapılar olan *nuraghelerden* alan *Nuragi Uygarlığı* gelişmeye başlar. En eski nuragheler MÖ II. binyılın ortalarında, adanın büyük maden zenginliğinden etkilenen Mikenlerin Sardinya'yı ilk defa ziyaret ettikleri büyük ekonomik dinamizm döneminde ortaya çıkar. Nitekim obsidyen, Sardinya'da yabancı halkların varlığının temel nedenini oluştursa da ondan sonra özellikle bakır ve gümüş içeren kurşun, Doğu Akdeniz tüccarlarının ilgisini çekmiştir. Miken tüccarları Sardinya'daki maden kaynakları ile yakından ilgilenmişlerdi. Adanın en yüksek gümüş içeren kurşun madeninin bulunduğu bölge olan Inglesiente'de Gannosfanadiga'da Miken yapımı boncuklar bulunmuştur. Mitza Purdia'da bulunan diğer Miken eserleri olan, yaban domuzu formlu miğferli fildişi baş da bu kanıyı doğrulamaktadır. Sardinya'da bulunan en eski Miken seramik örneği, adanın en önemli bakır madenin olan Funtana Raminosa'nın girişini kontrol eden nuraghede bulunan MÖ 1400 tarihli seramiktir.

Söz konusu buluntular adanın iç bölgelerine ait sit alanlarında bulunmuştur ancak yüksek olasılıkla bu evrede *Mikenler* ile *Nuragi halkları* arasındaki ilişkiler öncelikle kıyılarda gerçekleşmiştir. Günümüze ulaşan bu eserler birer ticaret aracı olabilirler. Yani bunlar hem askeri olarak maden bölgelerine girişi denetleyen, hem de madenin çıkarılmasını ve metalin işlenmesini yöneten Nuragi toplulukları arasındaki iç değiş tokuşların bir ürünü olabilir. Bugün modern arkeoloji araştırmalarından elde edilen veriler incelendiğinde, özellikle Güneybatı Sardinya'nın Miken gemileri tarafından ziyaret edildiği görülür.

Cagliari Körfezi'nin güney batısında Sarroch'un yamaçlarındaki *Antigori Nuraghesi*'nde bulunan seramikler, hem ihraç edilen Miken seramiklerinden, hem de yerel üretim seramiklerden oluştuğu için önemlidir. Bu buluntular, teknolojik ve kültürel miraslarını yerli halka aktaran yerleşik yabancıların var olduğunu kanıtlamaktadır. Antigori, metal satın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Geçmişin Tanıkları

ETRURYA'DA SARDİNYALILARA AİT İZLER

Sardinya ve Korsika'nın karşısında yer alan ve İtalya'nın batısındaki Etrurya'da saptanan arkeolojik buluntular arasında kılıçlar, hançerler, baltalar, tütsü kapları, figüratif bronzlar, düğmeler, bronz çanak çömlekler, kazanlar ve Sardinya seramik ürünleri bu topraklardaki Sardinya etkisini kanıtlamaktadır.
Ada ve İtalya arasındaki ilişkinin çift taraflı olduğu Sardinya'da bulunan Etrüsk eserleri açıkça ortaya koymaktadır. Sardinya'da bulunan kılıçlar, baltalar ve fibulalar bu ilişkinin somut kanıtları olarak günümüz müzelerinde yerlerini almışlardır. Fibulalar günümüzün çengelli iğnelerinin işlevini yerine getiren takılardı. Bunlar Nuragi geleneğine yabancı olsalar da hızlıca yayılarak Sardinya'daki zenginlerin kullandığı eşyalardan biri haline gelmişti. Etrüsk kökenli fibulalar Sardinya'daki yerel varsılların mezarlarında yapılan kazılarda, Etrüsk yerleşimlerinde ya da tapınaklarındaki araştırmalarda ortaya çıkartılmıştır.

alabilmek için Mikenlerin değiş tokuş malı olarak faydalandığı ürünlerin araştırılması için en doğru yerdir. Sardinya'da yerli halk ile Miken etkisinin bir araya gelip kaynaştığı bu bölgedeki diğer nuraghelerde de Mikenlere ait önemli seramik örnekleri saptanmıştır.

Kıta Yunanistan'da MÖ 1200'lere doğru Miken kültürünün çöktüğü ve tüm önemli kent merkezlerinin harap olduğu görülür. Miken halkı denizaşırı topraklarla sıkı bir ilişki içindeydi. Ticaret amacıyla pek çok coğrafi bölgeye ulaşmışlardı. Kıta Yunanistan'daki yıkımın ardından Miken kültürünün en önemli kalesi Akdeniz'in doğusundaki Kıbrıs oldu.

MÖ II. binyılın sonunda Sardinya'da Kıbrıs kökenli eserler görülür. Bu eserler arasında hayvan derisi şekilli bakır külçeleri, metal işlemede kullanılan bronz araç gereçler ile dini ya da gündelik işlerde kullanılan üçayaklı sehpalar en sık rastlanılanlardır. Sardinya Adası'ndaki külçeler ve döküm aletleri göz önüne alındığında yerli halkın, Kıbrıs'tan metalürji tekniklerini öğrendiğini söylemek yanlış olmaz. Kazanlar ve üçayaklı sehpalar ise gelenekselleşmiş bir değiş tokuşun parçalarıdır.

Bu tip saygıdeğer eşyalar, saraylar ve varsıl sınıflar arasında armağanlaşma gibi

Sardinya'nın güneyindeki Santadi'de, Su Benatzu Mağarası'ndaki yer altı tapınağında bulunan vazo.

görünen, Yakın Doğu dünyasının tipik değiş tokuş geleneğini bizlere ulaştırmaktadır. Bu bağlamda, Yakın Doğu'nun çeşitli kraliyet aileleri arasındaki pürüzlü politik- ekonomik ilişkiler, nadir bulunan malzemelerden, ince işçilikle yapılmış, sanatsal değeri yüksek eserlerin değiş tokuşu aracılığıyla normale döndürülüyordu. Sardinya'da bu tip eserlerin bulunması, MÖ II. binyıldan sonra Kıbrıslı tüccarlar ile ilişkileri yönetebilen yerel topluluklarının başındaki aristokrat varsılların adadaki varlığına işaret etmektedir.

Bir geyiğin iki boynuzu arasında duran bronz okçu figürünün betimlendiği adak amaçlı kılıç sapı. (Abini- Sardinya)

Sağda. Abbasanta Nuraghesi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sardinya-Oristano'daki nuraghe.

SARDİNYALILAR VE ETRÜSKLER

Kıbrıs ile en yüksek düzeyde tutulan ticari ilişkiler ve bakır metalürjisine dayalı teknolojik değiş tokuşlar nedeniyle Sardinya'nın yerel MÖ II. binyılın sonu ile MÖ I. binyılın başları arasında büyük bir ekonomik gelişim ve buna bağlı olarak zenginlik yaşar. Ticaretin en gerekli unsurlardan biri olan yol ağları, bu dönemde Sardinya'da her yerine ulaşabiliyordu neredeyse. Sardinya'nın yerel üretimi olan seramikler ve el yapımı bronz eşyaların *Etrurya* kıyılarında bulunması, deniz aşırı ilişkilerin rotasını MÖ 9. yüzyıldan itibaren Etrurya kıyılarına çevirmesiyle açıklanabilir. Bu dönemde Sardinya ile Etrurya kentleri olan *Populania* ile *Veutolonia*, demir sağlanan *Elba Adası* ve demir, bakır, kalay ile gümüş içeren kurşun alınan *Metallifere Tepeleri* sakinleri arasında sıkı ilişkiler vardı. Sardinya ile Etrurya arasındaki değiş tokuş şeklindeki alışveriş, Kıbrıslı ve Miken tüccarlarla sürdürülen bağlantılar sayesinde Sardinya'daki seçkin üst sınıf toplulukları arasında ortaya çıkan saray-aristokrat ortamının armağan uygulaması devam eder. Sardinya'nın yerel Nuragi toplulukları, Etrüsklerle ilişkilerine başladıklarında bu değiş tokuş sistemini çoktan güçlendirmişlerdi. Bu nedenle Sardinya ve Etrüsk ilişkileri en başından beri varlıklı ve iş gücüne sahip seçkin gruplar arasında bir köprü görevi görmüştü.

Bu tür ilişkilerin en anlamlı kanıtı yine Etrurya'daki *Vulci Nekropolü*'nde bulunan Sardinya eseridir. Bu bronz eserde bir erkek, bir taht ve bir sandığın betimlendiği görülür. Eserle ilgili en ikna edici yoruma göre yüksek başlık ve kalkan, kişinin ait olduğu sınıfı belirtmektedir. Ayrıca taht ve sandık da törensel bir anlamı işaret etmektedir. Bir başka örnek de hem Sardinyalılar, hem de Etrüsklerde görülen kayıklardır. Bu kayıklar her iki kültürdeki seçkin üst sınıfın ekonomik olarak desteklediği ve yönettiği deniz aşırı ticaret faaliyetlerinin sembolik bir yansımasıdır. MÖ 14. yüzyıldan MÖ 8. yüzyıla uzanan dönem Sardinya'daki yerel Nuragi kültürünün ekonomik anlamda en yüksek seviyeye ve canlılığa ulaştığı dönemdir ancak bu yükselişi, MÖ 7. yüzyıl ve 6. yüzyıl arasında hızlı bir gerileme takip eder. Krizin dış kaynaklı sebepleri olabileceği gibi, yerel topluluklar arasından kaynaklanan nedenlerden de olabileceği düşünülebilir. MÖ 8. ve 7. yüzyıllar arasında Sardinya'da, adanın güney ve güneybatı kıyıları boyunca yayılan çeşitli Fenike kolonilerinin kurulduğu görülür. Bunların arasında en önemlileri *Cagliari, Nora, Bithia, Sulcis, Monte Sirai* ve *Tharros*'tur. Arkeolojik araştırmalar Fenikelilerin, yerli Sardinyalılar olan Nuragi topluluklarının sayıca az olmaları nedeniyle buralara kolayca yerleştiklerini göstermiştir. Fenike konileri olan Tharros ve Bithia mezarlarında, Nuragi kültür ürünü olan çanak çömleklerin bulunması, Bithia

Uta'da bulunmuş bir kabile reisinin betimlendiği bronz heykel.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Üstte. Bronzdan yapılmış nuraghe modeli (MÖ 8- 7. yüzyıl)

mezarlığından gelen Nuragi kültürüne ait silahların bulunması, Sardinyalı Nuragi topluluklarının ileri gelen bireylerinin Fenike kolonilerine giderek şehirlileştiğini düşündürmektedir. Bu dönemde Nuragi kent merkezlerinin ticari hareketliliği sadece Fenikelilerle ilişkilerin yoğunlaşmasıyla değil, aynı zamanda Etrüsk topluluklarıyla yapılan değiş tokuşların güçlendirilmesiyle de açıklanabilir.

YEDİNCİ YÜZYILDAKİ KRİZ

7. yüzyıl Sardinya'daki Nuragi topluluklarının ilk defa gerilemeye başladıkları yüzyıldır. Aristokrat sınıfın kendi sınıfını ve gücünü meşrulaştırmak için dış pazarlardan lüks tüketim malları temin etmeye çalışması krizin gelişini hızlandırmıştır. Öte yandan bu toplumun yönetici kesimi, toplumsal ve idari yenilikleri gerçekleştiremedikleri için atıl duruma düşmeye başlarlar. Oysa İtalya Yarımadası'nda yerli aristokratlar, Antik Yunanlar ve Fenikelilerle olan ilişkiler doğrultusunda, yeni birleşme şekillerini hayata geçirmek ve şehirlilerin ilk

Laconi'den bir menhir.

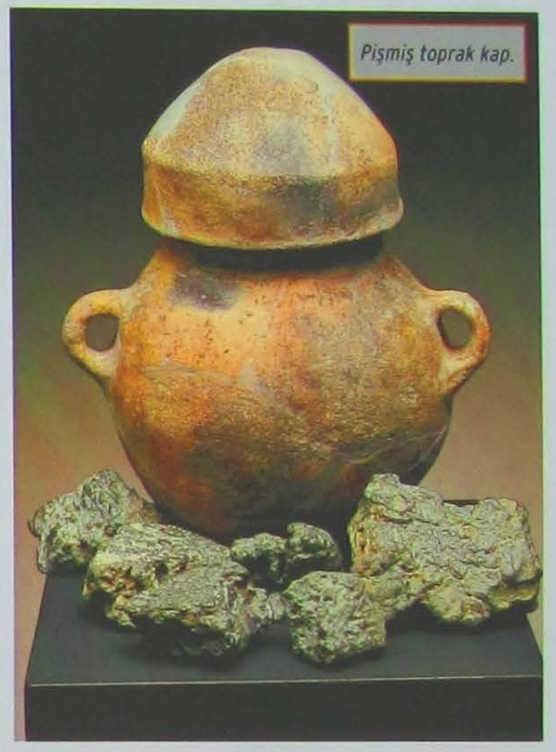

Pişmiş toprak kap.

çekirdeklerinin oluşumu için gerekli alanların ayrılması için organize olurlarken Nuragi topluluklarının üst sınıf temsilcileri oldukça hareketsiz görünürler. Aslında Nuragi topluluklarının bu yüzyılda yaşadığı krizin en büyük nedeni, herhangi bir yerleşik kentsel organizasyon şekline doğru yönelememe sorunu olmalıdır. Yönetici sınıflar ile yönetilenler arasında çatışmalara yol açtığı düşünülen şiddetli iç gerilimlerle sarılan Nuragi kültürü, MÖ 6. yüzyılın sonunda Sardinya'nın Kartaca orduları tarafından fethedilmesiyle dönüşü olmayan bir yola girer.

Altta. Bonovra'daki "Peri Evleri" olarak da anılan yerel mezar örneği.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ANTİK SARDİNYALILAR NASIL YAŞARDI?

NURAGİ KÜLTÜRÜ ADINI, SARDİNYA'YA ÖZGÜ OLAN VE BU DÖNEMDE ORTAYA ÇIKAN BÜYÜK TAŞ BLOKLARLA YAPILMIŞ DEV KULELERDEN ALMIŞTIR.

Tüm adaya yayılmış 7000'den fazla nuraghe, ziyaretçilerin ve araştırmacıların ilgisini her dönem çekmiştir. Bu yapılar aslında basit ve karmaşık planlı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Basit nuragheler ifadesiyle, tek bir kuleden oluşan nuragheler anlaşılır, karmaşık nuragheler ifadesi ise birbirine bağlanmış birden fazla kuleyi temsil eder.

Nuragi kültür ürünü olan nuragheler her zaman konik bir şekle sahiptirler. Yukarıya doğru daralan bir formu vardır ve en üstte bir kilit taşı bulunmadan, düz bir örtücü taş levha ile kapatılır. Zamanında bu kulelerin tepesinde, dıştan ahşap ya da taştan yapılmış ancak hiçbir örneğinin günümüze ulaşamadığı çıkıntılı bir teras bulunurdu. Bu bilginin kaynağı taş ya da bronzdan yapılmış nuraghe formlu modellerdir. En eski nuraghelerin çoğunlukla tek bir odası vardı ve terasa giriş, taşınabilir bir merdiven aracılığıyla sağlanıyor olmalıydı. Sonraki yapılar, uygun destek teknikleri sayesinde duvara yaslanmış ahşap katlar ve buradaki odalardan oluşmaktadır. Bu durumda üst katlara duvarlardan çıkarılan sarmal merdivenle ulaşılıyordu. Karmaşık nuraghelerde kuleler birden fazladır. Baş kule olarak adlandırabileceğimiz asıl kule, birbirine eklenmiş bir kompleksin merkezinde bulunur. Bu da çok sayıda odadan söz edebileceğimize işaret eder. Bazı örneklerde nuraghenin girişine baş kuleyi ikincil bir kuleyle bağlayan küçük bir avlu eklenmiştir. Bu durumda eklenen kulelerin sayısı üçe kadar artabilmiştir. İkincil kulelerin baş kule ile aynı hizada ya da onun çaprazında yer aldıkları görülmektedir. Çok odalı yapılarda bu odaların varlığı, baş kuleyi tamamen ya da kısmen çevreleyen kuleli bir kale görünümüne kavuştururlar.

Her zaman merkezde yer alan baş kule, bu yapıların en gösterişli öğesini oluşturuyordu. Ancak ikincil kuleler de sayılarıyla ilgi çekiyordu. İkincil kulelerin sayılarının fazla olduğu örnekler de görülür. Bu tip örneklerde kule sayısı 3, 4 hatta 5'e kadar çıkabiliyordu. Karmaşık nuraghelerde sıklıkla ortaya çıkan bir başka öğe de dışarıdaki büyük surdur.

Tapınak kuyularında yapılan kazılarında ortaya çıkartılan küçük boyutlarda bir hançer.

Antik Sardinyalılar metal işlemeciliğini yanı sıra, kaba hamurlu seramiğinin üretimine de yönelmişlerdi.

Sardinya'da bulunan Bronz Çağ'a ait bir kılıcın kabzası.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yaban koyunu betimli bronz heykelcik.

Bu sur genellikle çokgen planlı ve kulelidir. Nuragheyi çevreleyen sur yapının ilk savunma hattını oluşturuyordu. Bu işlev hem duvarla, hem de duvardan çıkarılan bazı bloklarla elde edilen ve askerlerin surlara ve kulelere devriyeye çıktıkları merdivenlerin varlığıyla gerçekleştiriliyordu.

Sardinya'nın stratejik noktalara hâkim pozisyonu, kaynaklara ve su akıntılarına yakın olması ve özellikle nuraghelerin yapısının savunma amaçlı bir karaktere sahip olduğu düşünülünce, bu yapıların askeri amaçla kullanılan yapılar olması gerektiği akla yakın gelmektedir. Bu yapılar, dışarıdan gelebilecek düşmanca bir saldırıya karşı kendilerini korumanın yanı sıra, yerel rekabet sonucunda oluşabilecek bir tehdit durumunda, ekonomik ve ticari faaliyetler için hayati önem taşıyan otlaklar, tarlalar, maden bölgeleri ve yolların kontrolü için de kullanılmış olabilirler.

Barumini'deki nuraghe alanından bir görünüm.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

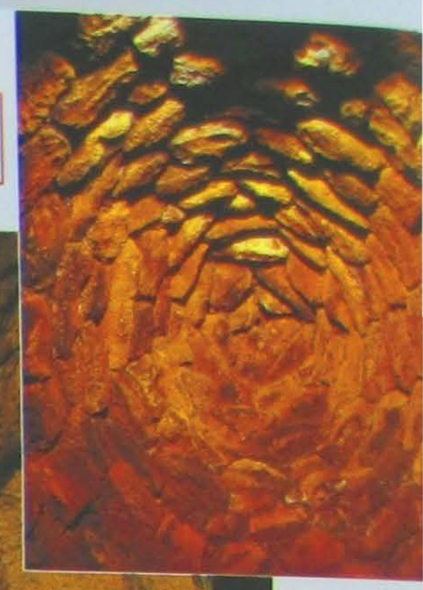

Sağda. Santu Antine Nuraghesi'nin iç kısmı. Sardinya'da bu tip yapılardan yaklaşık yedi bin tane vardır.

KÖYLER

Halkın geri kalan kısmı, çoğunluğunun nuraghelere göre özerk bir gelişim gösterdiği köylerde yaşardı. Dorgali'deki Nuoro bölgesinde 78 köy olduğu ve 67'sinin nuraghesi olmadığı anlaşılmıştır. Bu köylerden, 7'sinin tek kuleli nuraghesi, 4 tanesinin ise karmaşık nuraghesi olduğunu görülmüştür. Bu topraklardaki köylerin daha çok araştırılması gerekmektedir. Nuragheler taştan kuleler şeklinde oldukları için arkeolojik araştırmaya gerek kalmadan çeşitli yüzey araştırmalarıyla da tespit edilebilmektedir. Ancak köyler için kapsamlı kazı çalışmaları gerekmektedir. Anlaşılacağı gibi bu araştırmalar tüm Sardinya'ya yayılması gerektiği için geniş ve önemli bir proje olacaktır çünkü söz konusu köyler Sardinya'nın hemen her yerinde görülüyor.

Köylerin çoğu tepelerde ve platolarda kurulmuşsa da daha ulaşılamaz bölgelerde kurulan, bazen 1000 metrelik rakımı aşan yüksekliğe kurulmuş köyler de vardır. Bu yüksek rakımlı köylerin neden buralara kurulduğu konusundaki en iyi varsayım, bu köylerin etraflarındaki ekonomik değeri yüksek topraklara hakim olma amacına işaret eder.

Köyleri oluşturan kulübelerin neredeyse tamam daire planlıydı. Doğrudan toprağa oturtulan bu yapılar, çeşitli boyutlarda taş bloklarla inşa edilmişlerdi. Kulübenin duvarını oluşturan taşlar harçsız olarak, yani bağlayıcı ve sabitleyici bir unsur olmadan üst üste konularak duvar oluşturuyordu. Kulübelerde temelin olmaması ve çatının ağırlığının sorunsuz olarak taşınabilmesi için alınacak tek bir önlem vardı; duvarların çok kalın yapılması. İşte bu kaygıyla inşa edilen kulübelerin bazılarının duvar kalınlığı 1 m'den fazladır. Kulübelerin duvarlarının dışı ne kadar özensizse, içi de o kadar bakımlıydı. Mekânın içini nemden korumak amacıyla duvarlar kille sıvanıyordu. Kulübenin üzerinde yükseleceği zemin de aynı özenden payını alıyordu. Genellikle düzlenen toprağın üzerine kilden bir tabaka hazırlanıyor, ardından bu katmanın üzerine birbirine geçmiş geniş yapraklardan yapılmış hasır örtü yerleştiriliyordu. Çatı koni şeklindeydi ve yapraklı ince dallarla kaplanıyordu. Çatının içinde, farklı yüksekliklerde yer alan yatay direkler hatıl görevi görüyordu. Böylece çatı kaplamasının ağırlığının merkezde toplanmasını engelliyorlardı. Kulübelerin içerisine, merkezde, düzenli olarak yenilenen kil sıva için kil dövmeye yarayan basit bir taş çember yer alırdı. Kalın duvarların içine kiler amacıyla küçük oyukların açılmış olduğuna arkeolojik kalıntılarla kesinlik kazanmıştır. Daha geniş kilere gereksinim duyulursa bunlar, kulübenin dış duvarına bitişik olacak şekilde, birkaç kesme taş yardımıyla inşa ediliyordu. Buralarda yapılan kazılarda bazı şanslı arkeologlar ekmeğe şekil vermek için kullanılan aletlerle ya da farklı boyutlara sahip mutfak kapları ile karşılaşmaktadır.

Santu Antine Nuraghesi'nin içi. Duvarlar ortamı nemden korumak için kille sıvanmış.

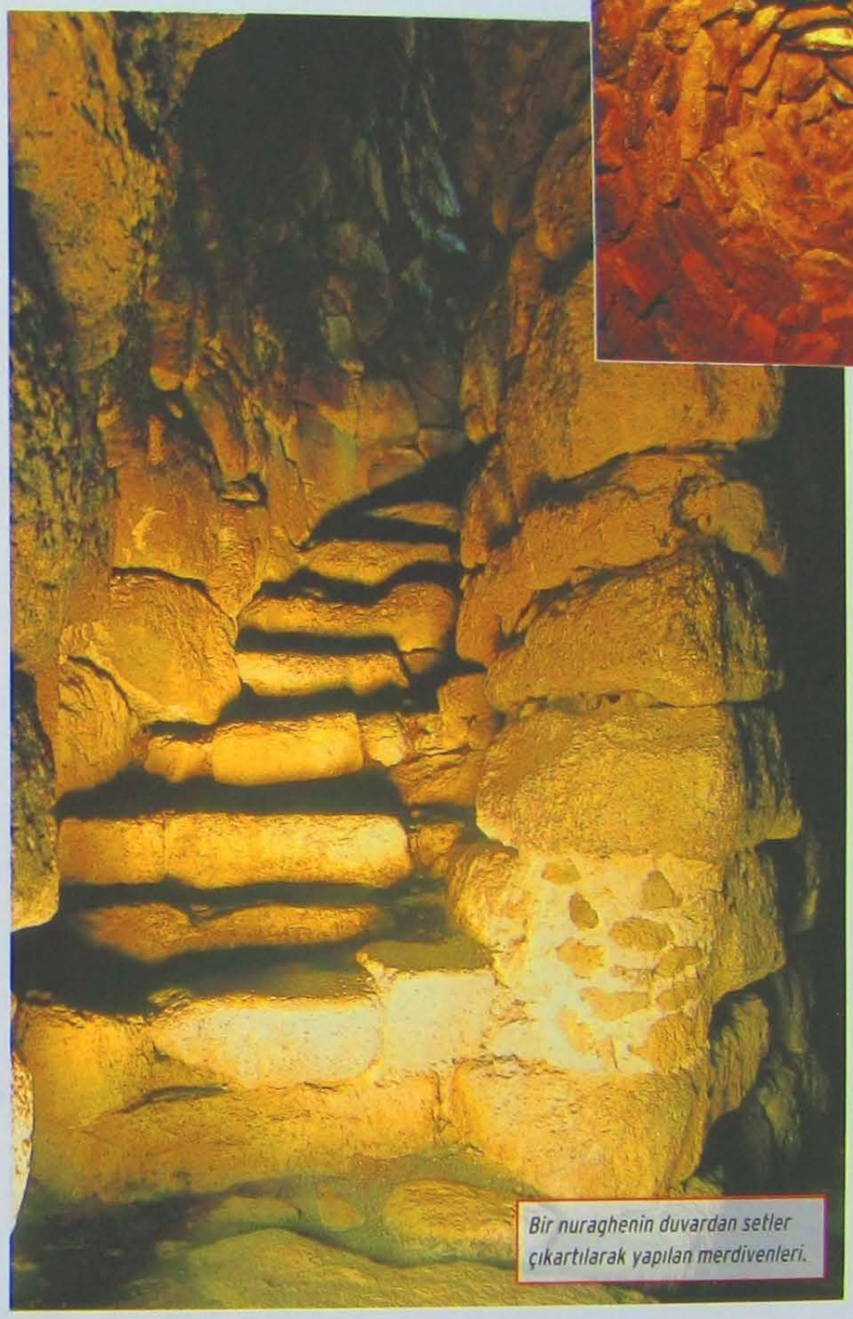

Bir nuraghenin duvardan setler çıkartılarak yapılan merdivenleri.

Yerel Sardinya üretimi olan bronz boğa heykelciği.

Ön Plandakiler

METALURJİNİN ÖNEMİ

Nuragi topluluklarının ekonomik yapısının gelişiminde, madenlerin özellikle de bakır ve gümüş içeren kurşunun çıkarılmasının ve işlenmesinin önemi çok büyüktür. Zengin maden kaynaklarının varlığı, Doğu Akdeniz'den gelen toplulukların Sardinya'ya ulaşmasına katkıda bulunmuştur. MÖ 14. yüzyıldan itibaren Sardinya, ilk olarak Mikenler, sonra Kıbrıs'tan gelenler ve son olarak da Fenikeliler tarafından ziyaret edilmiştir. Dolayısıyla MÖ 6. yüzyılın sonunda Kartacalıların gelişine kadar maden bölgelerinin kontrolü, maden ticaretini tamamen kontrol eden üst sınıf yerel Sardinyalıların elinde idi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Santu Antine Nuraghesi'nin üç odası ve ikincil kulesiyle karmaşık planlı nuraghe tipine örnektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

AVCILIK VE BALIKÇILIK

Yabani hayvan kemiklerinin az bulunması, Nuragi yaşamında avın ikinci derecede önem taşıyan bir öğe oluğunu düşündürmektedir. Ortaya çıkan kemikler arasında yapılan inceleme sonucunda en çok avlanan hayvanların geyik, yaban koyunu ve domuz olduğunu anlaşılmış. Ayrıca az da olsa tavşan kemiklerine rastlanmıştır. Kalıntıları ele geçirilen midyelerin varlığı, hem yerel Sardinyalıların beslenme alışkanlığı hakkında, hem de bu kadar çabuk bozulabilen bir yiyeceğin kıyı kesimleri ile iç kesimler arasındaki ulaşım ağının düzeyi hakkında bilgi vermektedir.

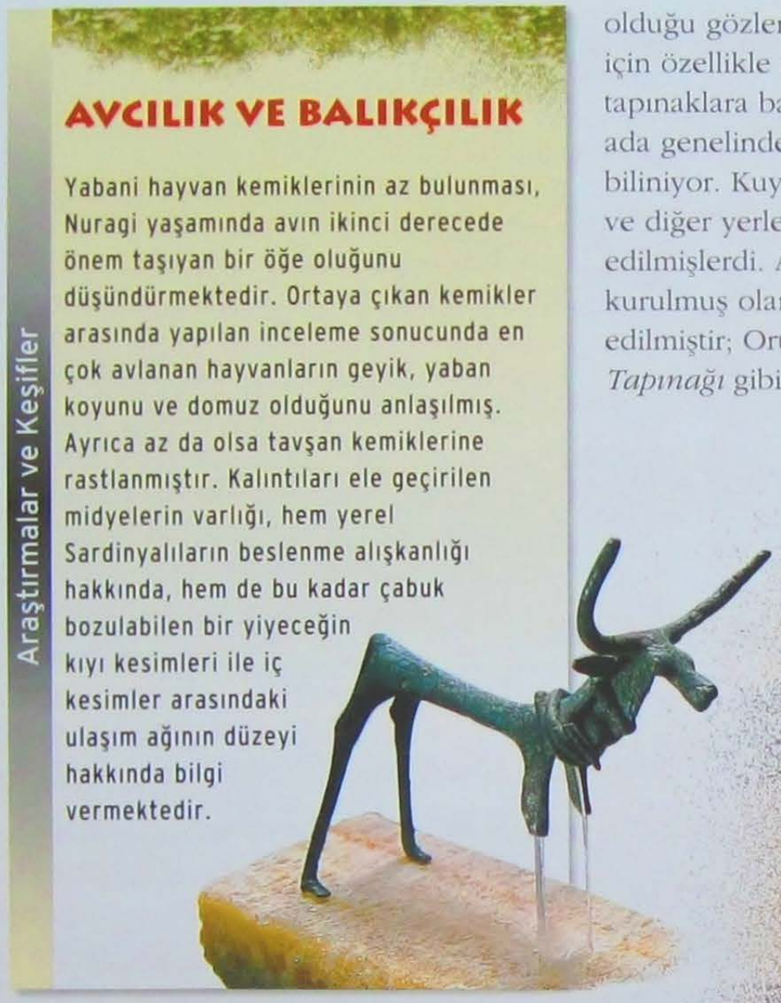

EKONOMİK KAYNAKLAR

Antik Sardinya köylerinin ekonomisinde hayvan yetiştiriciliğine ve tarıma bağlı faaliyetler önemli yer tutardı. Nuraghelerin çoğunluğunda yapılan araştırmalar, köylerde yüksek miktarda et tüketimi olduğunu ve bunun çoğunlukla evcil hayvanların etleri olduğunu doğrular; keçi, sığır ve domuz gibi. Keçi ve koyunlarla ilgili olarak yapılan istatistikler, bu hayvanların hem olgun yaşta olanlarının, hem de yavru olanlarının tüketildiğini gösterir. Domuz ve sığır tüketiminde ise daha çok olgun yaşta hayvanların tüketildiği görülür. Tüm bu veriler, hayvancılığın bu kültürde önemli bir yer tuttuğunu ve sürekli üretimin yapıldığını ortaya koyar. Bazı türler özellikle yetiştirilmiş ve sadece et olarak değil, iş gücü, süt, yün, post, deri elde edilmesi gibi amaçlar için kullanılmıştır.

DİN

Din konusuna gelindiğinde, Sardinya'daki Nuraghi inancının ilgi çekici özelliklerini gözler önüne seren arkeolojik yapılarının ne kadar zengin olduğu gözlenmektedir. Bu araştırmalar için özellikle adak kuyusu bulunan tapınaklara başvurulur. Bu tapınaklardan ada genelinde 30'dan fazla olduğu biliniyor. Kuyulu tapınaklar genellikle köy ve diğer yerleşimlerin yakınında inşa edilmişlerdi. Ancak izole topraklarda kurulmuş olanları da az da olsa tespit edilmiştir; Orune yakınındaki *Su Tempiesu Tapınağı* gibi.

Bu tapınak, kutsal sayılan su kaynakları etrafında kurulmuştur. Üç mekânlı yer altı odalarından oluşur. Tapınağa yer üstünden bir giriş ile ulaşılır ve bir rampa yer altı su kaynağına ulaşımı sağlar. Olasılıkla ayinin gerçekleştirildiği bölümlere sadece rahipler ve din görevlileri girebiliyordu. İnananlar ise ayine, tapınağın önündeki alandan katılabiliyorlardı. Bu tapınakta olduğu gibi

Solda. Geyik betimli bronz heykelcik. Nuraghi ekonomisi hayvan yetiştiriciliğine, tarıma, madenciliğe, avcılık ve balıkçılığa dayanıyordu. Altta. Etrafındaki kulübeleriyle Su Nuraxi Nuraghesi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

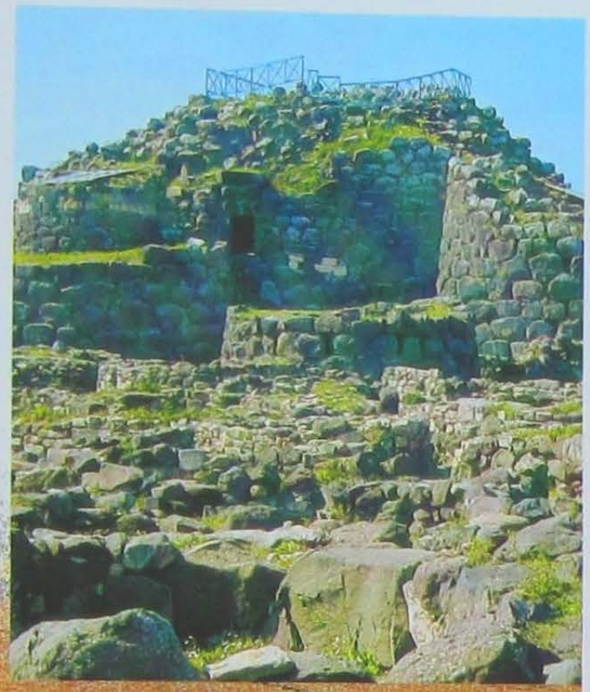

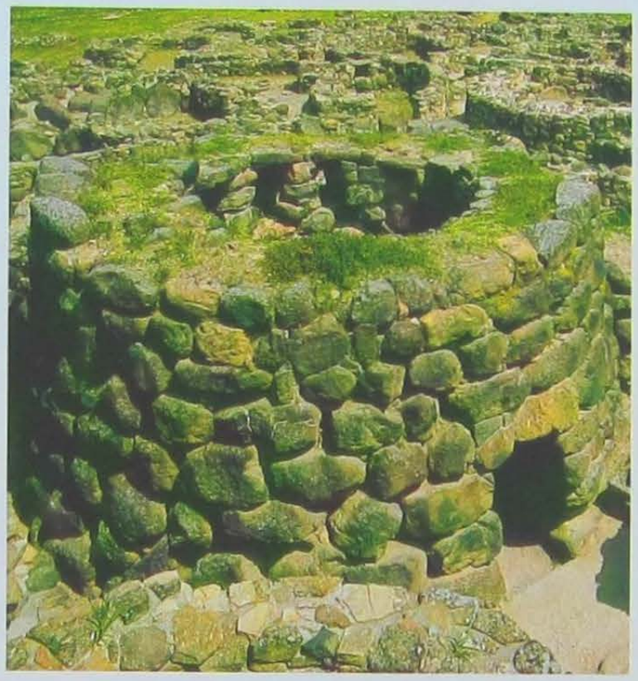

Sağda. Su Nuraxi Nuraghesi.
Solda. Köyden bir kulübe.

başka tapınaklarda da, uzaklardan gelen inançlı insanları karşılamak için özel bir avlu yapılmıştı. Kuyulu tapınakların girişinde adak olarak bırakılan armağanların durduğu bir bölüm olurdu. Kazılar sırasında bu bölümden değerli madenden yapılmış ve yüksek kalitede pek çok adak eşyası gün ışına çıkartılmıştır.

BRONZ

Sardinya'nın antik dönemine ait bronzla olağanüstü keşif, Nuoro yakınındaki *Abini Tapınağı*'nda gerçekleştirilmişti. Buradaki kazılarda çok sayıda bronz asker heykelcikleri ortaya çıkartılmıştır. Miğferli, pelerinli, yay tutan, kalkanlı ya da kılıçlı olarak betimlenen bu askerler, Nuragi kültürünün maden işlemeciliğindeki düzeyini gösteren eserler olarak kabul edilir. Belli bir yöne ilerlemiş gibi görünen bu askerlerin, aristokrasiye hizmet eden silahlı güçleri sembolize ettiği fikri ortaya atılmıştır. Bir başka görüşe göre bu askerler, doğulu tüccarların, adanın madenlerinden çıkarttıkları hammaddeyi kıyı kesimlere taşımaları sırasında kafileye eşlik eden askerler olduğu yönündedir. Bu askerler konusunda tam ve kesin bilgiye ulaşılamamıştır ancak askerlerin genel görünümü ve eşyalarına bakılacak olursa Antik Yunan etkileri taşıdıklarını söylemek yanlış olmaz.

Sağda. Bronzdan yapılmış duacı heykelciği.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SARDİNYA'DA YOLCULUK

Sardinya Adası, büyük bir kısmı Nuragi kültürüne ait arkeolojik kanıtlar bakımından oldukça zengindir. MÖ 6. yüzyıldan itibaren, *Doğu Akdeniz*'den gelen topluluklar tarafından ziyaret edilmeye başlamıştı. Bu dönemde Mikenler ve daha sonra Kıbrıslılar ve Fenikelilerle ilişkiler başlamış ve sonra da giderek güçlenmişti. Nuragi kültürünü ezip geçen krizleri takip eden yüzyıllarda, Sardinya'nın *Kartaca* istilasına uğraması ve ele geçirilmesiyle sona yaklaşmıştır. Bu kültürün tam olarak son bulması adanın Roma'ya geçmesiyle, MÖ 236'da gerçekleşti.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 2000000 - 10 000	Aşağı, Orta ve Yukarı Paleolitik Dönemler. İnsanoğlunun çakmaktaşından yaptığı aletlere ilişkin ilk kanıtlar ve mağaralardaki barınaklar.
MÖ 10 000- 6000	Epipaleolitik. Cordebbu ve Oliena Mağarası.
MÖ 6000- 3000	Erken ve Orta Neolitik Dönem. Doğu Akdeniz'den, Anadolu'dan ve Suriye'den toplulukların gelişi.
MÖ 3000- 2000	Son Neolitik Dönem. Özellikle seramiğiyle ünlü Ozieri kültürü. "Peri Evleri"nin (Domus de Janas), menhir'in ilk kanıtları ve "Ana Tanrıça" heykelciklerinin ortaya çıkışı.
MÖ 2000- 1800	Adanın güney bölgesinde Monte Claro kültürü.
MÖ 1800- 238	5 evreye ayrılan Nuragi Kültürü I.Evre MÖ 1800- 1500 (Antik Bronz Çağı); II.Evre, MÖ 1500- 1200 (Orta Bronz Çağı); III. Evre MÖ 1200- 900 (Son bronz çağı); IV. Evre MÖ 900- 500; V. Evre MÖ 500- 238.
MÖ 8. yüzyıl	Adanın Fenike kolonileşmesi dönemi. En önemli koloniler arasında Cagliari, Nora, Bithia, Sulcis, Monte Sirai, Othoca ve Tharros yer alır.
MÖ 238	Ada'nın bir bölümünün Kartacalar tarafından fethi.
MÖ 238	Sardinya Adası Roma'nın kontrolüne geçer.

Sembollerin anlamları
- ■ *Nuragi Kalıntıları*
- ● *Fenike Kalıntıları*
- ▲ *Kartaca Kalıntıları*
- ◆ *Roma Kalıntıları*
- M *Arkeoloji Müzesi*

Ozieri kültürünün kayalara oyularak yapılan mezarları "Domus de Janas".

Tharros
Başlıca buluntular:
●▲◆ MÖ 8.yüzyılın sonlarına doğru Fenikeliler tarafından inşa edilmiş; tophet (Arkaik Döneme ait yeraltı mezarı), sanayi bölgesi ve Fenike eseri sur kemeri, aralarında Convento Vecchio kaplıcalarının (fotoğrafta) göze çarptığı, Roma Döneminin sayısız kanıtları.

Monte Sirai
Başlıca buluntular:
●▲◆ MÖ 8. yüzyılın ortasında Fenikeliler tarafından inşa edildi. Geç Kartaca ve Roma Dönemi'nin ilk bakışta göze çarpan kanıtlarıyla Akropol (fotoğrafta) Fenikelilere ait ölülerin yakıldığı yeraltı mezarları ziyaret edilebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

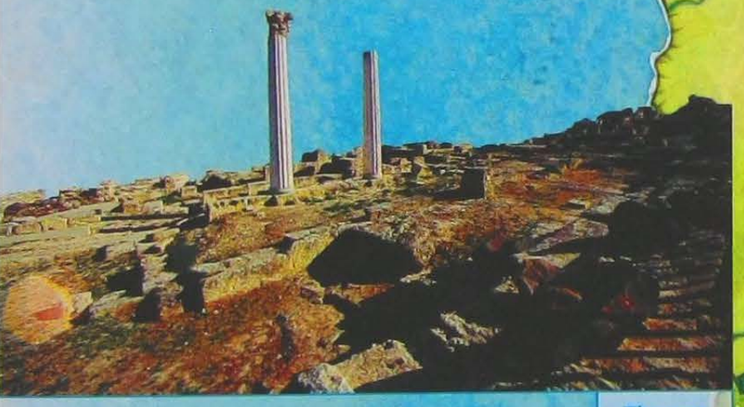

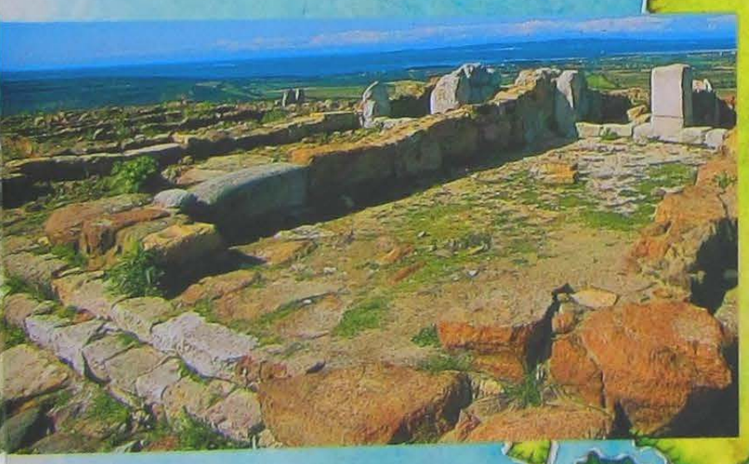

Porto Torres
Başlıca buluntular:
◆ Antik Turris Libisonis Kral Sarayı (MÖ 1.yüzyıl - 3.yüzyıl) olarak bilinen termal yapı ve yeraltı mezarı.

Olbia
Başlıca buluntular:
▲◆ Kartaca nekropolü Roma - Kartaca savunma sistemi, Herkül Tapınağı, su kemeri (fotoğraftaki)

Li Muri Nekropolü
Başlıca buluntular:
■ MÖ III. binyıl olarak tarihlenebilecek bu yer, bazen aynı merkezli dairelerle (fotoğrafta) birleştirilmiş daire planlı taş temellerle ilgi çeker. Her dairenin merkezinde, içinde iskelet bulunan kare şekline taş bir lahit bulunur.

Palmavera Nuraghesi
Başlıca buluntular:
■ Alghero'dan birkaç kilometre uzaklıkta, denize yakın yerde yer alan kompleks, bir köyün ve gözetleme kulesi ile çevrili bir nuraghenin kalıntılarını barındırır.

S.Andea Priu Nekropolü
Başlıca buluntular:
■ Geçen yüzyıl başlarında araştırılmış, MÖ 3.yüzyıla nekropolü ve yirmi kadar Domus de janas ile ilgi görmektedir.

Santu Antine Nuraghesi
Başlıca buluntular:
■ MÖ 15. ve 13.yüzyılda inşa edilen ve tek kulesi olan bu Nuraghe, daha sonra üçgen planlı kuleli, toprak surla kaleyle çevrilmiştir. (Fotoğrafta)

Monte D'Accordi Tapınağı
Başlıca buluntular:
■ Mezopotamya'nın *ziqquratlarını* hatırlatan büyük bir piramitsel yapıdan oluşturulmuş. Daha erken dönemlerde bile, 40 metreden daha uzun bir rampanın tepesindeki bir tapınağa ev sahipliği yapıyordu.

Arrubiu Nuraghesi
Başlıca buluntular:
■ Funtana Raminosa bakır madeni ocaklarının kontrolü açısından stratejik bir konuma sahip bu yapı, tüm Sardinya'nın tek dört kısımlı nuraghesidir.

Sant'Antioco
Başlıca buluntular:
●▲ Arkaik yerleşim alanı, *tophet*, odalı mezarıyla nekropolü var. Ayrıca MÖ 4. yüzyıldan kalma kale duvarı görülebilir.

Nora
Başlıca buluntular:
●◆ MÖ 8.yüzyılın sonunda Fenikeliler tarafından kurulmuş ve Roma Dönemi yapılarını forum, tiyatro, deniz kaplıcaları ve macellum var.

Cagliari
Başlıca buluntular:
●▲◆ Fenikeliler tarafından MÖ 7. yüzyılda kurulmuş, Kartacalılar ve Romalılar tarafından ziyaret edilmiştir.
M Milli Arkeoloji Müzesi

Su Nuraxi Nuraghesi
Başlıca buluntular:
■ Kompleks, dört kısımlı nuraghe ve yaklaşık yirmi kulübeden oluşan bir köyün kalıntılarını barındırır.

Porto Torres
Olbia
Li Muri Nekropolü
Monte D'Accordi Tapınağı
Palmavera Nuraghesi
Santu Antine Nuraghesi
S.Andea Priu Nekropolü
Tharros
Arrubiu Nuraghesi
Su Nuraxi Nuraghesi
Cagliari
Sant'Antioco

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MADENLERE HÜKMEDENLER

GÜNÜMÜZDE, TARIM VE HAYVANCILIKLA BİRLİKTE ANTİK ÇAĞ EKONOMİSİNİN TEMELLERİNİ OLUŞTURAN MADENCİLİK FAALİYETLERİ KONUSUNDAKİ ARAŞTIRMALAR GİDEREK YOĞUNLUK KAZANMAKTADIR.

Günümüz arkeolojisi antik dünya ile ilgili araştırmalarını yaparken özellikle Antik Çağ'da yaşam ve ekonomi konusuna ağırlık verir. Bunun nedeni toplumun nasıl yaşadığı ve hayatını nasıl devam ettirdiğinin merak edilmesidir. Tarımın ve hayvan yetiştiriciliğinin yanı sıra, madencilik faaliyetleri de bu bağlamda önem kazanmıştır. Maden çıkartılması ve işlemeciliği konusunda ileri olan üç yer ticaret ile birlikte ön plana çıkmaktadır; *Sardinya, Etrurya* ve *İspanya*.

Arkeolojik zamandizininde bütün bir çağa Bronz Çağı ya da *Demir Çağı* adının verilmesi kesinlikle bir tesadüf değildir. Madenlerin kullanımı, araştırılması, işlenmesi insanoğlunun kültür evriminde attığı önemli bir adımdır.

SARDİNYA

Sardinya'da madenlerin adaya gelen topluluklar tarafından sömürüldüğünü doğrulayabilen nitelikteki ilk kanıtlar MÖ III. binyıla kadar uzanır.

Son yıllarda *Antik Sardinya* halkının metallerin çıkarılma ve işleme tekniğini bildiğini kanıtlayan birkaç gümüş ve bakır örnek bulunmuştur. Sardinya'nın güneyinde Gerrei Dağları'nda bulunan ve Ozieri kültürüne ait gümüş kolye boncukları ile Oristano yakınındaki *Cuccuru Arrius*'daki büyük prehistorik köyün kulübelerinde bulunan bir hançer Sardinya'nın eski halkının maden teknikleri konusundaki seviyesi gösterir.

MÖ III. binyılın sonu ve MÖ II. binyıla başında bilgiler daha tutarlı hale gelir.

Adanın pekçok yerinde bulunan sayısız hançer ve bakır örnekleri Monte Claro kültürüne, kuzey batı Sardinya'daki Monte d'Accoddi Tapınağı'nın bitişiğindeki konutta bulunan bir dökümhane ise Abelazu- Filigosa kültürünün maden ustalarına gönderme yapmaktadır.

Bonnànnaro Kültürü'nün adaya yayıldığı Nuragi kültürüne hazırlık evresi olan *Antik Bronz Dönemi*'nde (MÖ 1800-1500), geçmişe göre metalürjinin geliştiğini açıkça ortaya koyan çok sayıda bakır, gümüş ve bronz örnek bilinmektedir. *Orta Bronz Dönemi* (MÖ 1500- 1200) ile Sardinya, kendilerine çok daha gelişmiş maden çıkarma ve işleme teknolojisine sahip olan Miken tüccarların ziyaretlerine sahne olur. Metalurji ile ilgili olarak Sardinya'da Nuragi kültürünün var

Ozieri Kültürüne ait bir Nuragi köyünde bulunan bu daire planlı yapının metalürji faaliyetleri için kullanılmış bir havuz olması akla gelmektedir.

Aşağıda. Sardinya Adası'nda, Santu Antine'deki nuraghe (megalitik yapı) içinde bulunan maşa. (MÖ 11. yy.)

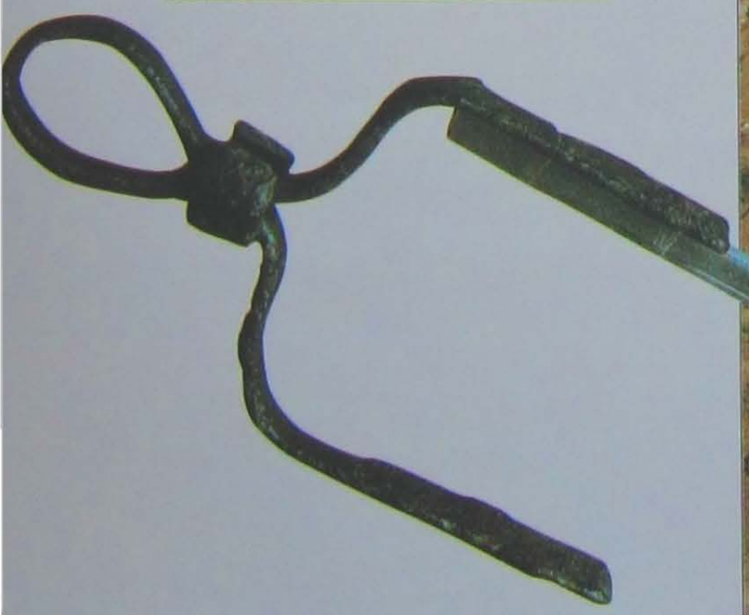

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

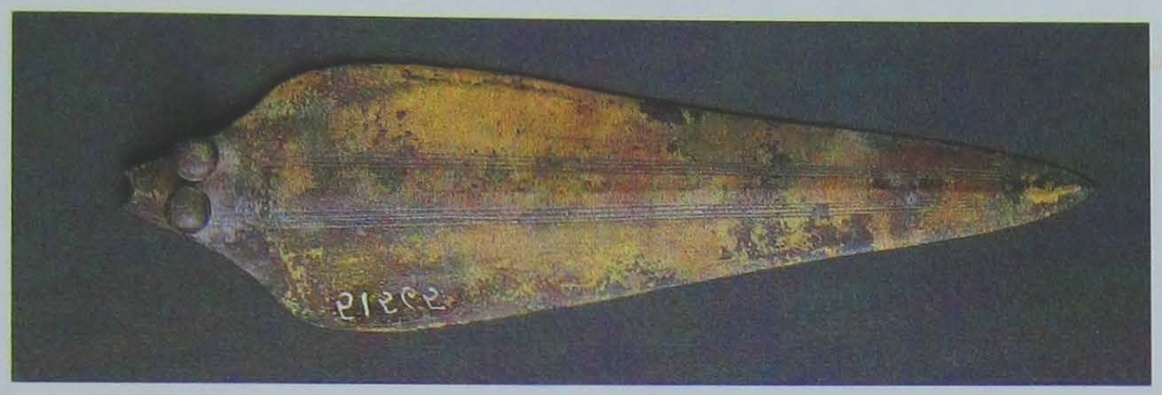

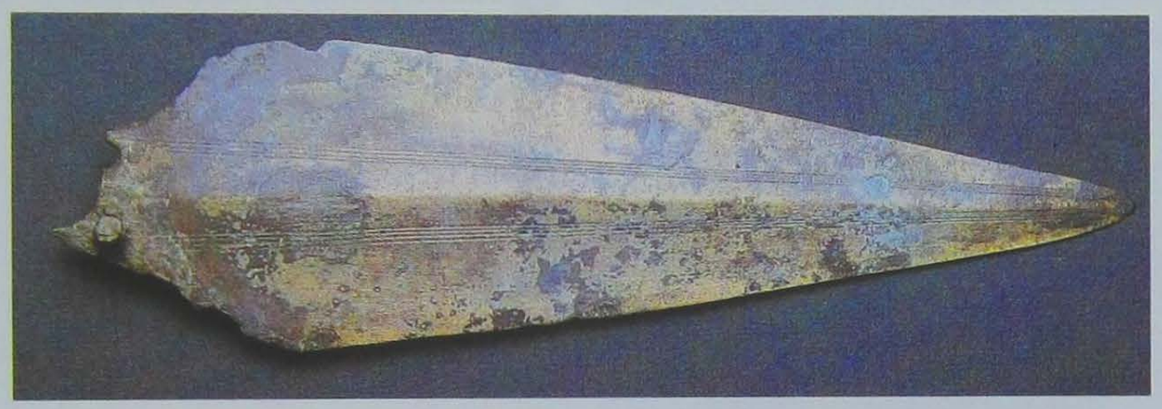

Üstte. Kazı bezeklerle süslü hançerler.

Nuragi topluluklarının tipik silahı bronz hançer.

olduğu dönemde ve Ege ile arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu inkâr edilemez. Bunun en önemli kanıtı sığır derisi şeklindeki bakır külçelerin varlığıdır. Bu külçeler Kıbrıs, Anadolu, Girit ve Yunanistan toprakları olmak üzere pek çok yerde sıkça görülüyordu. Külçelerin varlığı Sicilya, Eolie Adaları ve özellikle Sardinya'da da kanıtlanmıştır. Sığır derisi formlu tuhaf görünümlerini yanı sıra, Sardinya'da bulunan külçeler, Doğrusal A, Doğrusal B denilen yazıları ve Kıbrıs'ta, Minos'ta ve 11.yüzyılın Kuzeybatı Semitik alfabesinde karşılığını bulan keskin ve ya kabartmalı işaretleri üzerlerinde taşırlar. Bugün, Sardinya'da bulunan parçaların ithal mi yoksa yerli bir üretim mi olduğunu tam olarak belirlemek mümkün değildir. Doğu Akdeniz'de sığır derisi külçe buluntuları çok sayıdadır; özellikle Anadolu ve Kıbrıs bu konuda ileri gelen yerlerdir.

Akdeniz'in iki adası arasındaki tek bağı külçeler göstermiyor elbette. Kıbrıs ve Sardinya arasındaki sıkı bağın varlığının ikinci kanıtını, dökümhane aletlerindeki benzerlikler oluşturur. Ateş maşaları, metallerin parçalanmasında kullanılan ağır ve kare çekiçler ile kömür kürekleri ilk akla gelenlerdir. Doğulu Akdenizli tüccarlar tarafından talep edilen metal miktarının her zaman çok olmasının yarattığı baskı altında, Nuragi topluluğu adanın madenlerinden daha fazla faydalanmak için organize olmuşlardı. Adanın *Geç ve Son Tunç Çağı* (1200–900) olarak kabul edilen dönemde maden arayışı, Barbagia'daki Funtana Raminosa örneğinde olduğu gibi adanın iç taraflardaki maden yataklarına kadar yayılır.

Maden çıkartılan bir başka bölge adanın güneybatısındaki Iglesiente'ydi. Burada Mikenler tarafından zaten bilinen bakır ve gümüş içeren kurşun madenleri bulunmaktadır. Ayrıca Villacidro'nun 10 kilometre güneydoğusunda Sardinya'nın en önemli kalay yatakları vardır.

MÖ 2. binyılda adayı ziyaret eden Doğu toplulukları izinde, Fenikeliler de MÖ 1. binyılda Sardinya'nın yeraltı zenginliklerinin değerini öğrenmişlerdir. Sardinya'daki en eski Fenike limanlarından biri, Porto Conte Koyu'nda, Sant'Imberia'daki Nuragi köyündedir. Burada yapılan son kazılar MÖ 9. yüzyılın sonundan itibaren faaliyet gösteren küçük doğulu bir zanaatkâr ve tüccar topluluğunun varlığını gözler önüne sermiştir. Sant'Imberia'da bulunan zengin Fenike seramikleri bulunmasının yanı sıra, Nuragi köylerinde oldukça değerli metallerin, silahların ve Ege ve Doğu Akdeniz ülkelerinde görülen bronz betimlerin bulunması iç bölgelerle ticareti kanıtlar. Bölgede var olan maden kaynaklarını incelemek Fenikelilerin, Sardinya'nın yerlilerinden ihraç ettiklerini kavramamız için bize yardımcı olabilir. Civarda Argentiera'da gümüş yatakları, Monte Canaglia yakınındaki zengin demir yataklarına sahip Punta Ferro bulunmaktadır.

Bunlara ek olarak Alghero bölgesinde Calabona yakınındaki bakır madenleri de önem taşımaktadır. Fenikeli tüccarların ilgilendiği Sardinya'nın başka bir tarafı da Bosa ve Tharros arasındaki bölümdür.

Fenikelilerin özellikle demir madenlerinden dolayı bu bölgeye karşı olan ilgileri, yer adlarının etimolojik incelemesiyle de ortaya çıkartılmıştır. Bu madenlerin varlığı, *Monte Ferru Scano Montiferru* ve Bortigali gibi yer adlarıyla doğrulanır. Bu son yer ismi temelde, Fransa'da Bordeaux şehri gibi, Fenike dilinin ait olduğu Sami dillerinde de bazı değişik seslerle kanıtlanmış, demir anlamına gelen çok eski bir köke sahiptir. Fenikeli tüccarların Sardinya'daki en önemli faaliyeti, zaten madenciliği bilen antik Sardinya halkının çıkarttığı madenlerin dış pazarlara satılması olmuştu. Özellikle Sardinya'dan gelen gümüş eserlerin ticaretini Fenikelilerle yapmışlardır.

ETRURYA

İtalya'nın Toskana bölgesindeki Etrurya'da yapılan araştırmalar, en eski çağlardan beri demir, bakır, gümüş ve kurşun madenlerinin kullanıldığını göstermiştir. Etrurya'nın önemli maden alanı *Metallifero Tepeleri*, güçlü *Vetulonia* ve *Populonia* şehirleri tarafından kontrol ediliyordu. Bu son şehir *Elba Adası*'nın zengin madenlerini de kullanıyordu. *Vetulonia* ise, bölgenin kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmak için Massa Marittima yakınlarında, Accesa Gölü

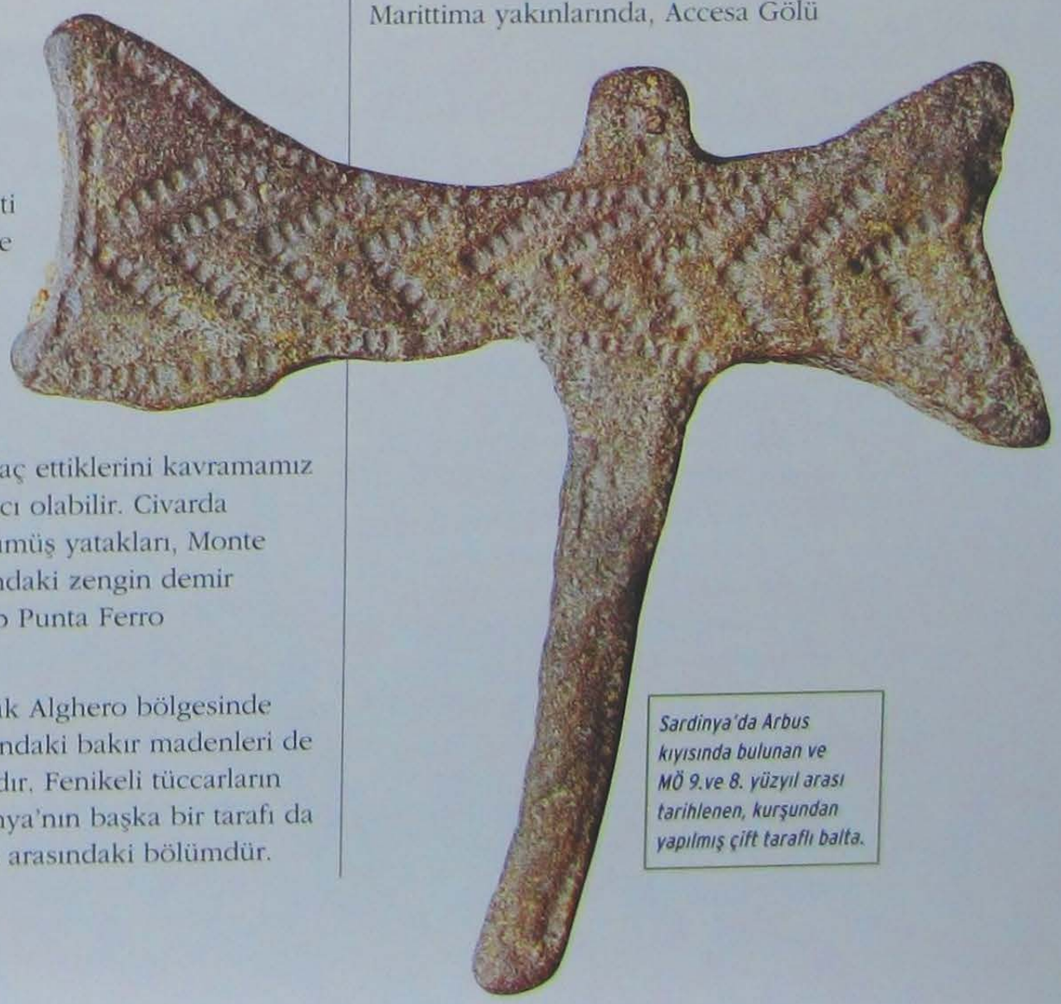

Sardinya'da Arbus kıyısında bulunan ve MÖ 9.ve 8. yüzyıl arası tarihlenen, kurşundan yapılmış çift taraflı balta.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sardinya'da bulunan bakır ve bronz araçlar.

Araştırmalar ve Keşifler

ACCESA GÖLÜ'NÜN YERLEŞİMİ

Massa Marittima yakınlarında bulunan Accesa Gölü'ndeki yerleşim, 1980'lerden itibaren kazılmaya başlanmıştır. Burada arkeologlar madencilik faaliyetlerine sıkıca bağlı bir yerleşim yerini ortaya çıkarmışlardı. Yerleşim alanı, aralarında birkaç yüz metre uzaklık bulunan mahallelerden oluşuyordu. Her birinde bir düzine ev ve kendi nekropolleri vardı. Bir kaç odalı evlerin de olduğunun bilinmesine rağmen şimdiye kadar keşfedilen konutlar basit ve hemen hemen tek odalıdır. Maden eritmede kullanılan bazı fırınların bulunması burada maden üretimi ile ilgili faaliyetlerin yapıldığını doğrulamaktadır.

kıyılarında koloni kurmuştu. Etrurya'nın güneyindeki diğer zengin maden yatakları *Monti della Tolfa* ve MÖ 6.yüzyılın sonunda yıkılan kent merkezi Acquarossa'nın geliştiği Viterbo yakınlarındaki topraklardı.

İSPANYA

Fenikeliler tarafından İspanya'nın maden kaynaklarının kullanılması MÖ 8. yüzyılın ilk yarısından itibaren gerçekleşmiş olmalıdır. İberya (İspanya) pazarının özellikle gümüş kaynakları açısından ne kadar zengin olduğu antik yazılı kaynaklarda pek çok kez anlatılmıştır. *Herodot*, Samoslu Kolaios isimli gümüş tüccarının Tartessos'dan (bugünkü Huelva) 60 talent değerli maden ihraç ettiğini doğrular. MÖ 4.-3. yüzyıllara doğru Timeos, Tartessos'a denizden gelen Fenikelilerin, beraberinde getirdikleri yağ ve değersiz eşya karşılığında, taşıyabilecekleri en fazla gümüşü beraberlerinde götürdüklerini aktarmıştır. Üstelik demirler de dâhil olmak üzere işlerine yarayan her şeyi gümüşle karıştırmak üzere aldıklarını da kaydetmiştir.

Sığır derisi şekilli bakır külçe, Orta Bronz Döneminin sonu ile Geç Bronz Döneminin başlangıcı olarak tarihlendirilebilir.

Ancak, İspanya'da Fenikeliler tarafından organize edilen gümüş ticaretinin en kapsamlı açıklamasını yapan Antik Yunan tarihçi Sicilyalı Diodoros'tur. Diodoros'un anlatımlarında şu ifadeler yer alır; "Ülke (İberya) en güzel ve en güzel gümüş maden ocaklarına sahiptir.(...)Yerliler kullanımını bilmiyorlardı ama ticarette usta olan Fenikeliler bu gümüşü küçük değiş tokuşlar karşılığında satın alıyorlardı. Sonuç olarak Yunanistan'a, Asya'ya ve başka topluluklara gümüş götüren Fenikeliler kazanç elde ediyorlardı. Bu şekilde uzun zaman faaliyet göstererek zenginleştiler ve sayısız koloniler kurdular: bazıları Sicilya ve yakınlarında diğerleri de Libya ve Sardinya'dadır "

İspanya'nın maden kaynakları sadece gümüş değildi; bakır, kurşun, demir ve altın da vardı.

Sardinya'da bulunan, hayvan başları ve zengin geometrik motiflerle süslenmiş bronz üç ayaklı kazan.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TANG HANEDANI VE ALTIN ÇAĞ

UZUN VE YENİ BİR BARIŞ VE ZENGİNLİK DÖNEMİNİ İŞARET EDEN TANG KRALLIĞI ZAMANINDA ÇİN UYGARLIĞI, DÖNEMİN ÖNCÜ GÜÇLERİNDEN BİRİ HALİNE GELDİ VE SANATSAL ÜRETİMİN HER ALANINA HAKİM OLARAK KÜLTÜRÜNÜN ZİRVELERİNE ULAŞTI.

Çin Hanedanlığı'nın tarihi, MÖ 3. yüzyılda imparatorluğun kurulmasından, *Qing Hanedanlığı*'nın son imparatoru *Pu Yi*'nin tahttan inişine kadar süren, ülkeyi tek bir hanedanlığın yönettiği, Orta Asya'nın çeşitli topluluklarıyla sürekli temas halinde olunan ve hanedanlıkların başrolde olduğu uzun bir dönemdir.

Qin Hanedanlığı'nın (MÖ 221- 207) kısa süren egemenliğinden sonra *Han*ların (MÖ 206- MS 220) ülkeye kazandırdıkları istikrar, hanedanlığın çöküşüyle kaybedilmiş ve Çin yeniden birbirinden bağımsız küçük devletlere bölünmüştür. Ülkedeki bu bölünme dönemi, çeşitli hanedanlıkların Çin'in küçük bölgelerinde ülkenin tüm topraklarını tamamen kontrol altına alamadan hüküm sürdüğü iki buçuk yüzyıldan fazla devam etmiştir.

Tek bir hükümdarın altında yeniden birleşme, sadece MS 589'da *Sui Hanedanlığı*'nı (MS 589-618) kuran *General Yang Jian*'ın, *Wendi* ismiyle imparator ilan edilmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak daha önceki *Qin* ve *Han Hanedanlıkları* gibi *Sui Hanedanlığı*'nın ömrü de çok uzun olmamış; sadece 29 yıl hüküm sürmüştür. Bu dönemde yaşananlar, ardılı olan *Tang Hanedanlığı*'nın (MS 618- 907) en uzun ömürlü hanedan olmasına zemin hazırlamıştır.

Duldur-Aqur Tapınağı'nın bir freskinde Tang Hanedanlığı Dönemine ait Buda betimi.

Chang'an'dan bir görünüm (Xi'an). Şehir, Tang Hanedanı tarafından imparatorluğun başkenti olarak seçilmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sui imparatorlarından ikisinin karakteri ve kişiliği, imparatorlukta çeşitli düzenlemeler ve reformlar yapılmasına neden olmuştur. Toplumsal yaşamın belli alanlarında, politik ve idari yapılanmada çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 581'de *Wendi* tarafından yürürlüğe konan ceza yasası, bakanlıkların yapılanması ve vergi sisteminin gözden geçirilmesiyle daha sonra gelen hükümdarlar için model oluşturmuştur. Ayrıca Wendi'nin isteği üzerine Çin'in en büyük nehirleri olan *Sarı Irmak* (Huang he), *Yangtze* ve *Huai* nehirlerinin birleştiği *Büyük Kanal*'ın inşa edilmesi, sonraki Çin imparatorlarına örnek olan önemli bir faaliyetti. Sui Hanedanlığı'nın bir başka icraatı da coğrafi konumla ilişkilendirilen mantıksal nedenlerle, başkentin bugünkü *Xi'an* kentinin bulunduğu topraklarda kurulmasıydı. Wendi, bir zamanlar *Han Hanedanlığı*'nın başkenti *Chang'an* kentinin harabelerinin biraz güneydoğusunda *Daxing* ismiyle yeni başkentin inşa edilmesini ister. Bu yeni başkentin inşa edilmesi görevini mimar *Yuwen Kai*'ye emanet eder. Böylece mimar baştan bir kent kurmanın tüm kolaylıklarını yaşar ve eski metinlerdeki önerileri dikkate alarak işe koyulur.

Mimar ilk olarak kuzey-güney doğrultu düzenli bir cadde sistemi ve yapıları işlevlerine göre konumlandıracağı, ama aynı zamanda birbirine bağlanabilecek bir kare planı öngörmüştü. Böylelikle yeni başkent Daxing başlıca üç bölümden oluşmuştur; *İç Saray* (Gong Cheng), *İmparatorluk Şehri* (Huang Cheng) ve *Dış Şehir* (Guo Cheng). Bu kent planı, Çin İmparatorluğu'nu en gelişmiş zamanlarına ulaştıran, öncülleri *Sui* imparatorlarından

Chang'an'daki (Xi'an) Konfüçyüs Tapınağı'nın giriş kapısı. Yapının mimarisi Tang Dönemine aittir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

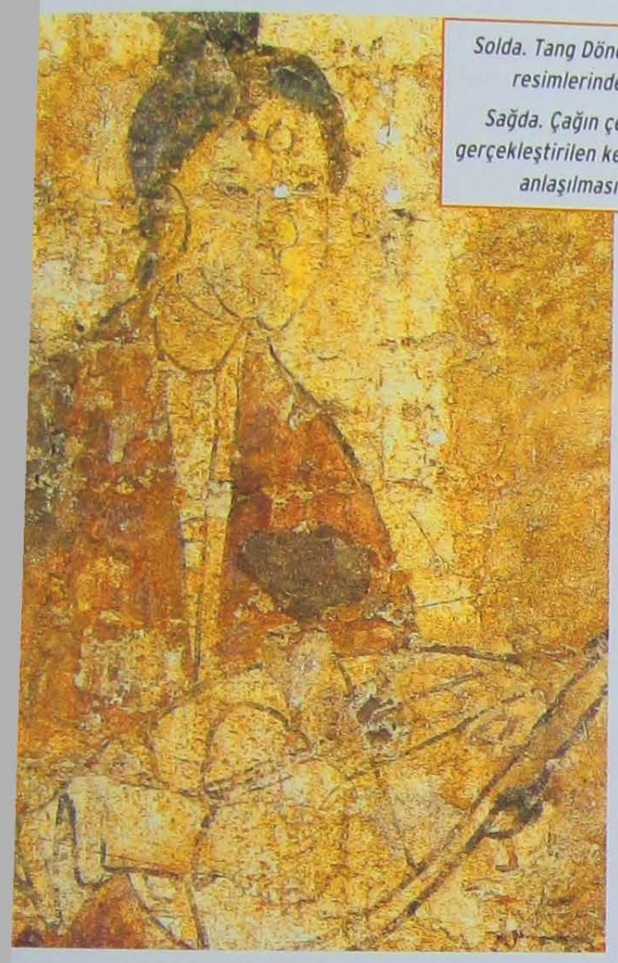

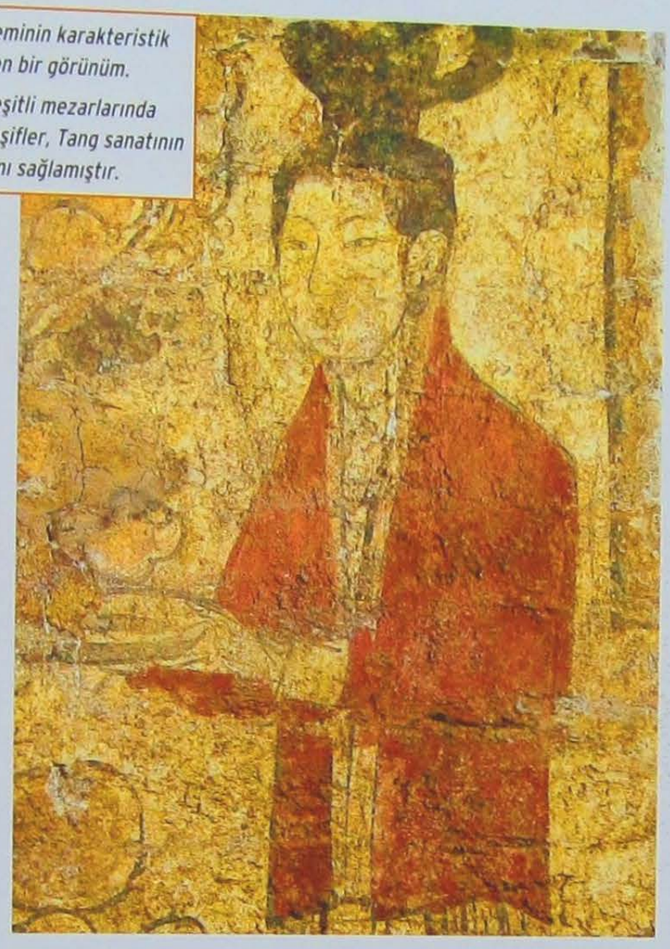

Solda. Tang Döneminin karakteristik resimlerinden bir görünüm.

Sağda. Çağın çeşitli mezarlarında gerçekleştirilen keşifler, Tang sanatının anlaşılmasını sağlamıştır.

miras kalanlardan faydalanmayı bilen *Tang* hükümdarları tarafından da titizlikle uygulanır. *Taizong* imparatorunun hâkimiyeti süresinde Çin, hem çok zengin, hem de antik dünyanın politik anlamda en etkili gücü olur. Dolayısıyla Tang İmparatorluğu'nun yönetim merkezi, başkent Daxing'dir.

YENİ CHANG'AN

Sui Hanedanlığı'nın başkentine sahip olan Tanglar başkentin adını *Daxing*'den, bir zamanlar Han'ların başkenti olmuş olan Chang'an (Sonsuz Barışın Şehri) ismiyle değiştirirler. Bu hareket, geçmişin görkemli hanedanlığa açık bir öykünmeydi. Tang imparatorları, yeniden geçmişteki güce sahip olma arzusuyla, hem de bu görkemli hanedanlıkla aralarında sembolik bir bağ yaratmayı amaçlıyorlardı. Chang'an batıdan doğuya 9000, kuzeyden güneye 8600 m olan surlarla çevriliydi. Kuzey surda 9 giriş kapısı, diğer yönlerdeki surlarda ise her birinin 3'er kapısı vardı. Kentin surlarındaki kapılar ve geçitler sokak olarak devam ediyor ve şehrin ana caddeleriyle birleşiyordu. Böylece kent düzgün sokak ve cadde sistemine sahip oluyordu.

Araştırmalar ve Keşifler

HUAQING KAPLICALARI VE GÜZEL YANG GUIFEI'NİN AŞKI

Antik Çin'in imparatoru Xuanzong ile sevgilisi Yang Guifei arasındaki ünlü ve heyecanlı aşk hikayesine sahne olan yer Huaqing Kaplıcaları'dır. Bugün hala aktif olan, yakınlardaki Lishan Dağları'ndan çıkan ve Tang Döneminde yeraltı borularıyla yönlendirilen sıcak sularla beslenen Huaqing Kaplıcaları günümüzde de hizmet vermektedir. Çinli arkeologların uzun süren kazı çalışmaları sonucunda Tang Dönemine ait bir havuz ortaya çıkartılmıştır. Antik yazılı kaynakların bildirdiğine göre İmparator Xuanzong, sıcak suların etkisiyle buharla dolu olan bu mekanda, havuzdan çıkan güzeller güzeli Yang Guifei görmüş ve ona, o anda aşık olmuştur. Bu karşılaşmadan bahseden pek çok şiirde anlatılan yabani elma çiçeği şekilli havuz, arkeologların ortaya çıkarttığı havuz ile örtüşmektedir.

Tang Dönemine ait terrakottadan (pişmiş toprak) yapılmış, sunu taşıyan insan betimli heykelcik.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Geçmişin Tanıklıkları

BÜYÜK VE KÜÇÜK VAHŞİ KAZ

Bugün Xi'an'da görülebilen ve Tang Dönemi'ne ait Büyük ve Küçük Vahşi Kaz Pagodaları 652 ve 707 yıllarında inşa edilmiştir. Budist rahip Xuan Zang'ın anılarında, Hindistan'a yaptığı yolculuk sırasında ziyaret ettiği ülkelerden birinde geçen bir bölümü anlatır. Buna göre, bir manastırın üstünden uçan vahşi kaz sürüsünden bir kaz ölü olarak yere düşer. Olayı gören Xuan Zang, bu kazın bir aziz olduğuna inanır ve bu olayın da tesadüf olmadığını düşünür. Ardından bu noktada ölü bedenlere ev sahipliği yapmak üzere küçük bir pagoda inşa etmeye karar verir. Her iki pagoda da *sutraları* (Budistlerin kutsal metinleri) saklamak üzere inşa edilmiştir ve ikisi de taş ve tuğladan yapılmıştır. Yangın tehlikesine karşı kutsal metinleri korumak amacıyla ahşap yerine taş ve tuğla tercih edilmiştir.

Kent tasarlanırken, doğu ve batı bölgesinde yer alan iki büyük pazarın da dâhil olduğu bölgeler, yerleşim bölgesinin kuzeyine doğru akan *Wei Nehri*'ne dökülen bir dizi kanallarla birleştirilmişti. Başkentin politik ve yönetim merkezi kuzeydeki surların arkasında yer alıyordu ve *Chang'an*'ı çaprazlamasına kesen uzun bir cadde ile ticaret ve yaşam alanlarından ayrılmıştı. Bu bölgenin adı *Huang Cheng* (İmparatorluk Şehri) idi ve içinde imparatorluğun idaresinden sorumlu kurumlar bulunuyordu. Bunlar arasında Devlet İşleri Bölümü, İmparatorluk Mühürdarlığı, İmparatorluk Sekreterliği ve Danışmanlık (İmparatorun kendisi başkanlık ediyordu) yer alıyordu.

Huang Cheng'nin (İmparatorluk Şehri) bitişiğindeki *İmparatorluk Sarayları* denilen bölüm imparatora ve ailesine ayrılmıştı. Başkent Chang'an surlarla korunan, geniş bahçeler, göller ve kanallarla çevrili çok sayıda güzel yapının bulunduğu muhteşem bir kentti. Üstelik kentin etrafını topraklarla çevrelenmişti. Chang'an'ın en ünlü sarayı 634'te *İmparator Taizong* tarafından inşa ettirilen ve ardıllarının onu, daimi imparatorluk konutuna dönüştürdüğü *Daming* olarak bilinen saray kompleksi idi. Qin ve Han Hanedanlıkları ile başlayan imparatorluk bahçelerinin yapımı, sonraki çağların saray mimarisinin temel taşını oluşturur. Bu uzun ömürlü geleneğin varlığı bugün bile Pekin'deki *Yasak Şehir*'in kuzeyindeki bahçelerde görülmektedir. Bununla birlikte Qing Hanedanlığı'nın imparatorlarının yazın sıcağından kaçmak için taşındıkları ve imparatorluğu buradan yönettikleri *Yazlık Saray* olarak bilinen kompleks de inşa edilir.

Çinli arkeologlar bugünkü Xi'an'da bir zamanlar Daming saray kompleksini oluşturan otuz yapıdan en görkemlisi olan ahşap *Hanyuan Köşkü*'nün yükseldiği düzlenmiş toprak zeminin bir kısmını keşfetmişlerdir.Yazılı kaynaklardan bildiğimize göre Hanyuan Köşkü, yeni yılın ve kış gündönümünün kutlandığı tören yeriydi. Ayrıca burada yeni imparatorlar ilan ediliyor, krallık unvanları veriliyor ve zaferle sonuçlanan askeri seferlerin ardından imparatora esirlerin tanıtımı yapılıyordu. Bu törensel organizasyonlar, Ming ve Qing Hanedanlıkları Dönemi'nde Pekin'deki Yasak Şehir'de yer alan *Büyük Uyum Salonu*'nda yapılmaya başlanmıştır.

CHANG'AN DÜNYASI

Chang'an, sınırları Orta Asya'dan Kuzey Kore, Vietnam'a kadar uzanan oldukça geniş bir imparatorluğun başkentiydi. Tang imparatorları Orta Asya'ya politik ve askeri açıdan hakim olunca, egemenlikleri bu topraklarda da istikrarlı bir şekilde hayat bulmuştu. Bununla beraber, yaşanan bu güven ve istikrar ortamında *İpek Yolu*'nun cazibesi de iyiden iyiye artmıştı; güzergah boyunca insanlar serbestçe yolculuk yapabiliyorlardı. Böyle güvenli bir ortam

8. yüzyıla tarihlenen, terrakotta süvari heykelciği.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sağlanınca, Chang'an'a uzak-yakın her yerden gelen insan akın ediyordu. Elbette çeşit çeşit mallar da bu hareketin için de yer alıyordu. Pers ülkesinden (İran), Persli tüccarlar tarafından kişniş, karanfil, sandal ağacı, hintcevizi, kakule, mırra gibi baharatlar getiriliyordu. Toz haline getirilmiş lapis lazuli ve çivit ise soylu Tang kadınları tarafından makyaj malzemesi olarak kullanılıyor, saçlarını ise Hint kınası ile renklendiriyorlardı. Önce Pers topraklarından ihraç edilen ama zamanla Çinli zanaatkârlar tarafından taklit edilen gümüş ve altın vazolar, ibrikler, kupalar ve tabakların yanı sıra, Roma İmparatorluğu'ndan gelen el yapımı zarif cam eşyalar aristokratların görkemli konutlarını şıklaştırıyordu. Çin sadece ipek değil, aynı zamanda zencefil, ginseng, tarçın ve en yaygın içecek olan çay gibi baharatlar da ihraç ediyordu. Bu kadar farklı yerlerden ve kültürlerden gelen insanları ağırlamak için Chang'an, Türk kolonilerinin, Tibet'ten gelen toplulukların, Korelilerin, Orta Asya düzlükleri halklarının, Araplar, Hintliler ve Seylanların yaşadığı yerleşimlerle donatılmıştı. Bu çok kültürlü yaşamın kanıtları, kazılarda bulunan ve o dönemin en sık görülen mezar armağanı olan mineli terrakottadan yapılmış figürlerle

Renkli sırla kaplanmış seramik tütsü kabı.

de anlaşılmaktadır. Başkent hoşgörü ve konukseverlikle yabancıları ağırlıyordu. Herkes kendi dini inancının gereklerini yabancılara ayrılmış bölgelerde bulunan tapmaklarda yerine getirebiliyordu. Chang'an'da 781 yılında dikilen ve hem Suriye, hem de Çin dilinde yazılmış iki dilli bir dikilitaş Çin'e *Nasturi* adında bir karşıt mezhebin girdiğini belgelerken, kentteki iki büyük pagoda da Budist inancın yayıldığına tanıklık etmektedir.

Büyük Vahşi Kaz Pagodası adıyla bilinen iki yapıdan ilki *Dacien si Tapınağı*'nın içerisinde yer alır. İlk yapıldığında 38 m yüksekliğinde olan bu pagoda, 651 yılında kutsal metinleri incelemek amacıyla Hindistan'a seyahat eden Xuan Zeng tarafından inşa edilmiştir. Xuan Zeng, uzak topraklarda geçirdiği uzun yolculuklarını anlatan bir gezi günlüğü kaleme almıştır. Daha sonra *Büyük Vahşi Kaz Pagodası*, 701 ve 705 yılları arasında genişletilmiştir.Yapının günümüzdeki yüksekliği 60 m'dir.

Tang Dönemi eseri taştan baş. Tang Hanedanlığı Çin'e 300 yıl kadar hükmetmiştir.

Tarih ve Olaylar

ÇİN'İN DAYANILMAZ CAZİBESİ

Çin kültürü Batı'yı her zaman büyülemiş, meraklandırmış hatta karşı konulmaz bir cazibeyle etkilemiştir. Çin; her zaman Batı'da kayda değer şekilde büyüleyici görünmüştür. Venedikli tüccar ve gezgin Marco Polo'nun anılarını 13. yüzyılın sonunda, Polo ile birlikte hapisteyken kaleme alan Pisalı yazar Rustichello, "Marco Polo'nun Seyahatleri" adlı kitapta Doğu'nun gizemli dünyasıyla Batılıların hayallerini buluşturmuştu. Kitap, Marco Polo'nun Tibet'te, eski adıyla Birmanya'da ve diğer Uzakdoğu merkezlerinde, diplomatik görevlerle İmparator Kubilay Kağan'ı temsil ederek yaşadığı dönemi anlatır. Polo diplomatik ayrıcalığı nedeniyle Çin'de, pek çok özel olaya, görüşmeye ve seyahate tanıklık etmişti. Marco Polo, seyahatine 1271'de Venedik'ten başlamış ve karayoluyla 1275'te Pekin'e ulaşmıştı. Başta Çin olmak üzere, Uzakdoğu'da yaptığı gezilerin ardından Venedik'e dönüşü ise 1295 yılında gerçekleşmişti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Terrakottadan üç müzisyen heykelciği (7.yüzyıl).

Oturan rahip betimli terrakotta kabartma.

BİR İSYAN

132 yıllık barış ve bolluk döneminden sonra Tang İmparatorluğu *Xuanzong Krallığı Dönemi*'nde ilk gerileme belirtilerini gösterir. Böyle büyük bir topraklara sahip olan bir hanedanın yıkılmasına etmen olan pek çok nedenden bahsedilebilir. Ancak gelenek, bütün suçu bir kadının üzerine atar; hem de güzel ve eşsiz bir kadının... *Yang Guifei* adındaki bu güzel ve alımlı kadın etrafındaki herkes gibi *İmparator Xuanzong*'un aklını başından alır. İmparator giderek aşk hayatını, devlet işlerinin önünde tutmaya başlar ve devlet işleriyle ilgilenmeyi bırakır. Aslında sorun Yang Guifei değildir tam olarak; güzel kadının ailesi tehlikenin kendisidir. Çünkü imparatorun Yang Guifei'nin ailesine ayrıcalıklı davranması, diğer aile fertlerini huzursuz eder. Üstelik Yang Guifei'nin ailesi giderek sarayda söz sahibi olmaya başlar. Artan huzursuzluklar, saraydan taşarak ülkeye yayılmaya başlar. Yükselen gerginlik ilk olarak ülkenin kuzeydoğu bölgelerinde patlak verir. Bu bölgelerin askeri yöneticisi *An Lushan*, 756 yılında 1500'den fazla askerle birlikte Luoyang şehrine yürür. An Lushan, merkezi yönetimin zayıflığından faydalanarak kendisini burada imparator ilan eder.

Aynı yılda onun yönettiği boyların isyanı sonucunda Xuanzong kaçmak zorunda kalır ve Chang'an işgal edilir. An Lushan isyanı Tang İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcına işaret etse de ülkenin kontrolünü yeniden ele alan Xuanzong'un oğlu *Suzong*'dur. General An Lushan komutasındaki boylar başkentte baskınlar düzenlerken Chang'an'da hüküm süren karmaşa, imparatorluk konutunda da kaosa neden olur. Saraya bağlı birçok aristokrat ailenin saraydan hızlı kaçışı, günümüz arkeologlarının bugünkü Xi'an'ın çeşitli semtlerindeki kazılarda bulunan bazı hazinelerle kanıtlanmıştır. 1970 yılında arkeologlar tarafından gün ışığına çıkarılan en önemli hazine *Hejiacun* kenar mahallesindedir. Ardından imparatorun kuzeni *Prens Bin*'in konut avlusu olarak tespit edilen yerde, gümüş ve altından yapılmış değerli kaplar, Çin sikkeleri ve yabancı sikkeler, mücevherler, geleneksel Çin ilaçlarında kullanılan minerallerle birlikte değerli taşları içeren seramikten

Solda. Bronz aynaların süslenmesinde bazen günlük yaşamdan sahneler, bazen de hayvan ve bitkiler konu ediliyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yapılmış iki küp bulunmuştur. Bu buluntular, telaş içindeki aile üyelerinin değerli eşyalarını, daha sonra geri dönüp almak üzere en güvenli bildikleri yere yani toprak altına sakladıklarını göstermektedir. Yüksek olasılıkla ortalık yatıştıktan sonra dönüp eşyalarına kavuşmayı düşünüyorlardı ancak onların yaşadığı hayal kırıklığı, yüzyıllar sonra arkeologların ve günümüz insanın yaşadığı bir sevince dönüşmüştür.

İMPARATORLARIN ANITMEZARLARI

Tang Hanedanlığı'nın görkemleri sarayları, imparatorları için göz kamaştıran konutlardı. Ya ölümden sonra imparatorlar için ne yapılıyordu? İmparatorların bedenleri gösterilen anıtmezarlarda sonsuzluğu uğurlanıyordu.

Tang Hanedanlığı'nın mezar kompleksi bugünkü Xi'an'ın yaklaşık 85 km ötesinde yer alan *Qianling* bölgesindedir. Bu mezar kompleksi farklı boyutları ve birbirlerine bağlı planlarıyla dolu anıtmezarlardan oluşur. Anıtsal mozole *Tang İmparatoru Gaozong* ve eşi *Wu Zetian*'ın cansız bedenleri için inşa edilmiştir. İmparator ve imparatoriçenin mezarlarının hemen yakınında *Prens Yide, Prens Zhanguai* ve *Prenses Yongtai* için inşa edilmiş daha küçük mezarlar bulunmaktadır. Gaozong ve Wu Zetian'ın mezarı, yığma taşlarla yükseltilmiş bir tepenin altına yapılmıştır. Mezara 3 km uzunluğundaki kutsal yol ile ulaşılır. Bu yolda, pek çok heykel görülmektedir; askerler, soylular ve efsanevi hayvanlar. *Kutsal Yol*'un sonunda iki dikilitaş vardır. Bunlardan birinde İmparator Gaozong'un ünlü sözleri yer almaktadır. İkinci dikilitaşın yüzeyi de İmparatoriçe Wu Zetian'ın sözleri için hazırlanmış ancak tamamlanamamıştır. Bu yoldaki en iigi çekici bölüm Gaozong ve Wu Zetian'ın mezarına saygı duruşunda bulunan yabancı elçilerin betimlendiği heykellerdir; ne yazık ki heykellerin başları kayıptır. Zengin mezar eşyalarıyla birlikte gömülen prenslerin mezarlarının tersine diğer birçok Çinli imparatorunun mezarı gibi burası da henüz tam olarak araştırılmamıştır.

Dua eden bir kadının betimlendiği heykelcik.

Solda. Altın ve gümüş işlemeciliğinden başka Tang Dönemi, bronz ayna üretimi ile de ünlüydü.

İMPARATORUN SARAYINDA

TANG DÖNEMİNE AİT ÇEŞİTLİ MEZARLARIN KAZILMASIYLA, YERYÜZÜNDE O DÖNEM BİLİNEN ÜLKELERDEN GELEN ELÇİ VE TÜCCARLARIN, İMPARATORLUĞUN BAŞKENTİNDE NASIL YAŞADIKLARININ DA ANLAŞILMASI SAĞLANMIŞTIR.

Tang Hanedanlığı'nın sonlarına doğru daha da gözle görülür bir hale gelen yabancı düşmanlığı ve ardından gelen yabancılara karşı soyutlanma yaklaşımı görülse de Tang hâkimiyetinin sürdüğü üç yüzyıl ve ondan sonraki hanedanlıkların hiçbirinde benzeri görülmeyen bir dışa doğru açılma yaşanmıştır. Yapılan araştırmalara göre 8. yüzyılın sonlarında başkentte, Orta ve Batı Asya'dan ve uzaktaki Pers ile Irak'tan

Deve sırtındaki bir tüccarın betimlendiği pişmiştopraktan yapılmış heykelcik.

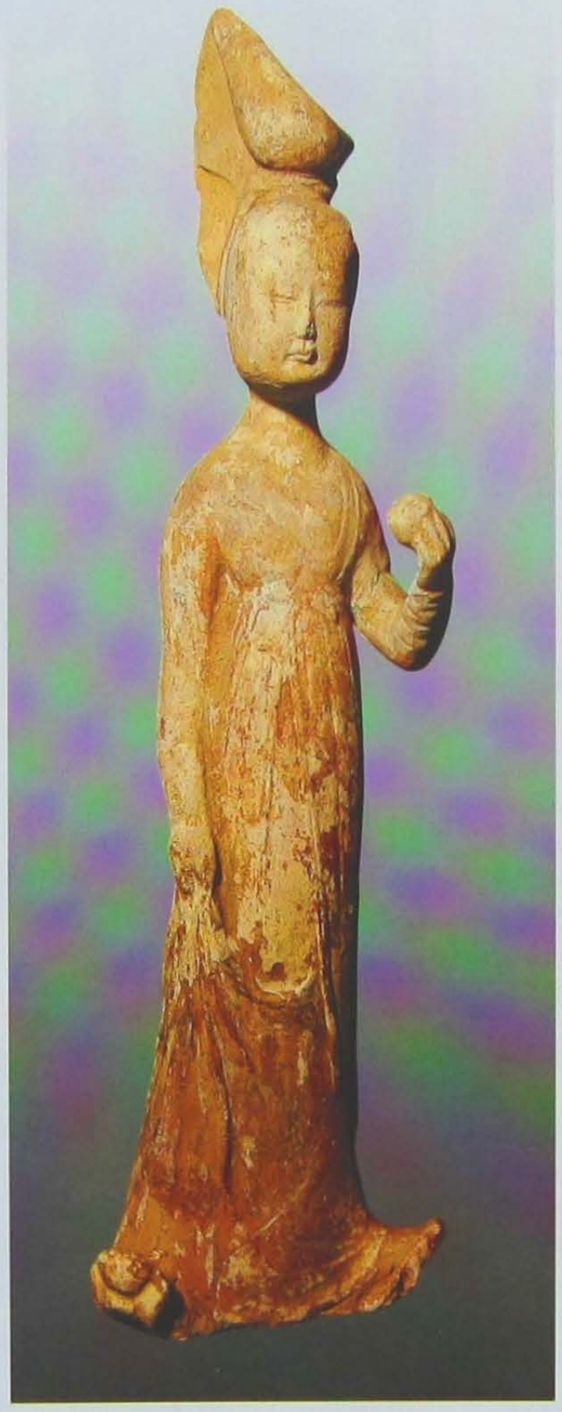

Çinli arkeologlar tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkartılan bu üç kil heykelcik, gelişmiş ve zengin bir uygarlığın somut kanıtlarındandır.

Sağda. Mezar vazosu. Tang Dönemi'ne ait mezarlarda bulunan eşyalar arasında kaliteli eserlerden sadece biridir.

gelen dört bin ailenin yaşadığı hesaplanmıştır. Bu çok kültürlü başkent, farklı coğrafyalardan gelen birbirinden renkli kıyafetli insanları, kalabalık caddeleri, Asya'nın kokulu baharatlarıyla yüklü kervanlarıyla ve her zaman canlı ve işlek bir kent görünümündeydi. Yabancı insanların yaşadığı yerlerde ve onların mezarlarında yapılan kazılarda bulunan çeşitli Roma, Bizans, Japon, Arap sikkelerinin varlığı kentte yabancılarla iletişimde olan çok sayıda insanın varlığını da kanıtlıyordu.

Çin halkı Chang'an'ın özellikle doğu tarafında yaşıyordu. Burası çok renkli olmasa da oldukça faal bir bölgeydi. Chang'an'a gelen her yabancı buraya sadece ticaret amacıyla gelmiyordu. Bazı diplomatik ya da politik amaçlı ziyaretçiler de başkente geliyordu. Chang'an, büyük ve etkili bir imparatorluğun, güçlü ve saygıdeğer başkentiydi. Bu durumu çok sayıda elçinin dikkatini çekiyordu. İmparatorun huzurunda resmi görüşme yapabilme umuduyla gelen yabancı delegeler çok sayıdaydı ve hepsinin arzusu saraya kabul edilmekti. Ancak saraya kabul edilme prosedürü uzundu ve bu prosedür titizlikle hazırlanmıştı. Aslında bu uzun işlemler, Çincede imparatorun sıfatı olan "Göklerin Oğlu"nun huzuruna çıkmakla ilgiliydi. Gelinen ülke, ziyaret amacı, elçinin bağlılık yazıları, "Ejder'in Tahtı"nda oturan adama saygılarını sunmak amacıyla getirilen hediyeler, bekleme listesine alınmak için hiç de küçümsenmeyecek roller üstleniyordu. Delegeler Chang'an'ın giriş kapısına yakın yerde bulunan özel yapılmış konukevlerinde bir dönem misafir olarak vakit geçirmek zorundaydı. Ülkenin dışişleri ile ilgilenen üst düzey yetkilileri bağlılık belgelerini inceliyor ve ziyaretin amaçlarını değerlendiriyorlardı. Ardından haftalar sürebilen hazırlıklardan sonra yabancıları görüşmeye çağırıyorlardı. İmparatorluğun kalbi olan bu sarayın tören kuralları ve saray atmosferi yabancıları etkilemek esasıyla düzenlenmişti. Yüksek rütbeli ve üniformalı askerlerin oluşturduğu iki uzun sıra arasından imparatora doğru ilerlemesi gereken yabancı delegeler mümkün olduğunca imparatorun gücünü hissetmeliydi. Elçi izin verilen yere geldiğinde, İmparatorun önünde yere kadar eğilmek zorundaydı. Daha sonra elçi beraberinde getirdiği hediyeleri sunardı. İmparator da geleneğe uygun olarak elçiye, içinde mutlaka ipek de bulunan Çin üretimlerinde oluşan armağanların sunulmasını emrederdi.

Ön Plandakiler

PORSELEN "MI SE" FAMEN'DE KEŞFEDİLDİ

Arkeologların Famen'deki yeraltı mezarodasında ortaya çıkarttıkları bir grup kap çok önemli bir keşfin habercisiydiler. Antik yazılı kaynaklarda adı geçen, hakkında bilgi verilen ancak örneklerine ulaşılamadığı için kesinlik kazanmayan bu özel seramik türü "Mı Se" olarak adlandırılmıştı. Etimolojik olarak "gizli renkler" anlamına geliyordu ve Zhejiang'ın güneyindeki kasabasında bulunan büyük fırınlarda üretiliyordu.

TERRAKOTTA FİGÜRLER

Tang Dönemi'nin *Chang'an*'ının nasıl bir yer olduğu hayal edebilmek için en önemli ipuçları mezarlardan çıkartılmıştır. Şehirdeki uluslararası atmosfer ve farklı ırklardan insanların yaşantısının ayrıntıları mezar kazılarında günışığına kavuşturulan sırla kaplanmış, terrakotta (pişmiş toprak) heykelciklerde açıkça görülmektedir.

Bu terrakottadan yapılmış heykelciklerde ticari mallarla yüklü deve sırtında oturmuş Orta Asyalı, Suriyeli ya da Pers tüccarların betimlendiği görülebilir. Kimi heykelciklerdeki betimler, özellikle Tang imparatorlarının savaşlarda en çok tercih ettiği özel bir at ırkından olan *Ferghana* atlarına eşlik eden seyisleri göstermektedir. Mezarlarda karşılaşılan heykelciklerde betimi görülen diğer meslek sahipleri de çok aranılan sanatlarıyla imparatorluk sarayına ve aristokrat ailelerine hoş vakit geçirtmek üzere uzaklardan getirtilen Orta Asya düzlüklerinin ünlü müzisyenleri ve dansçılarıdır. Han Hanedanlığı tarafından kullanılan mezar heykellerine verilen Çince isim *Mingqi*'tir. Bu heykelciklerde en çok asil kadınlar, hizmetçi kızlar, saray kadınları ve hizmetliler betimlenmiştir. Bu küçük sanat eserlerinin gerçekçi ayrıntıları ve başarılı el işçilikleri sayesinde araştırmacılar, kıyafetlerin zaman içindeki değişimini görebilmiş ve hangi dönemlerde neyin moda olduğunu keşfedebilmiştir. Figürlerin saçları genellikle özenli biçimde taranmıştı.

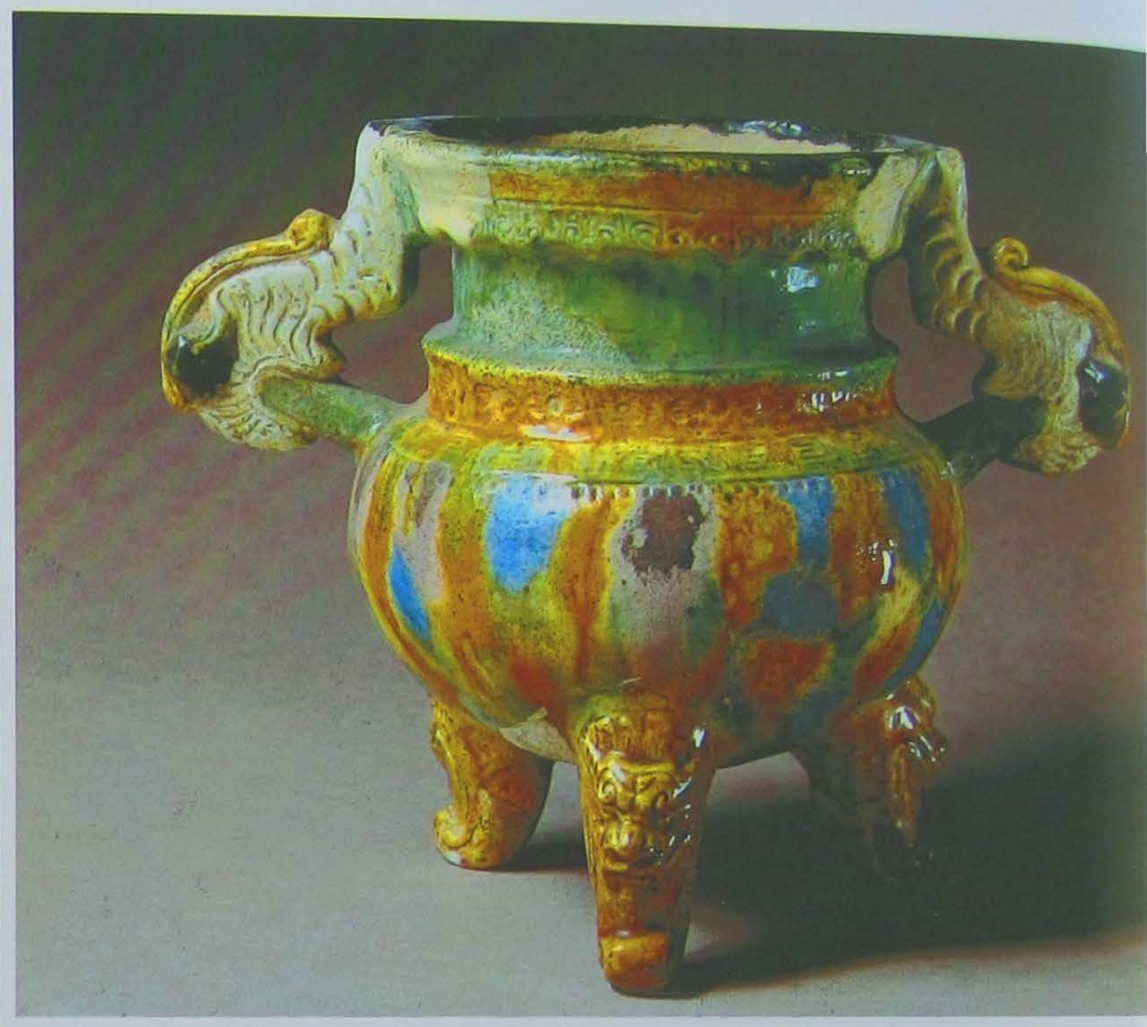

Üstte. Tang Dönemine ait bu tip mezar vazoları dönemin kozmopolit yapısını gösterir.

DUVAR RESİMLERİ

Bu döneme ait kazılan neredeyse tüm mezarlarda ölü eşyalarıyla karşılaşılmıştır. Bu kazılarda *Chang'an* ve *Luoyang* şehirlerinden uzak olmayan atölyelerdeki özel fırınlarda üretilen heykelciklerin yanı sıra, Tang Dönemi'nin aristokrat üyelerinin mezarlarında resim sanatı ile ilgili yüksek kaliteli örneklere ulaşılmıştır. Canlı renkleriyle ve betimlenen sahnelerin gerçekçiliği ile modern çağ arkeologlarını hala şaşırtan bu resimlerde Kraliyet ailesinin ve aristokrat saraylarının ihtişamı dile gelir gibidir. Kazılan prens mezarlarında, şehrin giriş kapıları boyunca dizilmiş yüksek rütbeli askerlerin geçit töreni sahneleri vardır. Soylu kadınlara ait mezarlarda ise, üzerinde bir kadının süslenmesi için gerekli eşyaların yerleştirildiği altın tepsiler taşıyan hizmetliler görürüz. Duvar resimlerinde görülen bardaklar, vazolar, tabaklar ve tepsiler bozulmamış mezarlarda ele geçirilen gümüş yaldızlı eserlerle uyum içindedir. Günlük yaşamdan sahneler arasında, tarlalarda çalışan köylüler, ipek ve diğer mallarla yüklü deve kervanlarının kırsal alanlarda ilerleyişi ya da yaban domuzu avı sık görülenlerdir.

Solda. Çin'in kuzeyinden gelen çok renkli terrakotta heykelcikte, geleneksel Çin topuzuyla görülen bir kadını betimlenmiş.

Solda. Tang Döneminde beyaz seramik kullanımında başarılı işlere imza atılmıştı.

Chang'an kentinin Tang Dönemi'ndeki hayatı yeniden canlandırılmak istenirse bu resimler en değerli bilgi kaynağıdır. Ne yazık ki bu duvar resimleri mezarların açılmasının ardından havayla temas ederek kolay bozulabilir hale gelmişlerdir. Bu nedenle taşıdıkları önem kadar, korunmaları da özel çaba gerektirir.

FAMEN TAPINAĞI

Özellikle Tang Dönemi'nin Chang'an'ında, başkentin içinde ve etrafında yer alan pek çok tapınakta gerçekleştirilen yoğun dini hayat göz ardı edilmemelidir. Şehirde açıkça ibadeti yapılan tüm dinlerin arasında *Budizm*, sadece genel nüfus arasında değil aynı zamanda imparatorluk saraylarında da en yaygın olanıydı. *Küçük* ve *Büyük Yaban Kazı* pagodalarından başka *Xi'an*'ın yaklaşık 110 km batısında tüm bölgenin en ünlü tapınaklarından biri olan *Famen* bulunur. Burada 1609 yılında tuğladan inşa edilen ve 372 yıl ayakta kalan pagoda, 1981 yılında şiddetli bir yağmurun ardından feci şekilde yıkılmıştır.

Oldukça gerçekçi bir şekilde betimlemiş Tang Dönemine ait terrakotta at.

Sağda. Büyük olasılıkla Çin'deki sayısız yabancı insandan biri olan bir deveci heykelciği.

Belki bir seyisin betimlendiği renkli sırlı terrakotta heykelcik.

Chang'an'da bulunan canlı renklerle süslenmiş seramik tabak.

Bu talihsiz olaydan sonra pagodanın tabanının, *Famen Tapınağı*'nda ilk pagodanın inşa edildiği *Tang Dönemi*'nden kalma bir yeraltı odası içerdiği ortaya çıkmıştır. Bunun da Çin pagodalarının kökeni olan Hint pagodalarındaki *stupalar* (kutsal metinlerin ve Budistlerin kutsal emanetlerinin saklanması için özel bölme) gibi bir mekân olup olmadığı merak konusu olmuştu. Yeraltı odasını incelemeye başladıklarında arkeologları çok büyük bir sürpriz bekliyordu. Kazı ilerledikçe arkeologlar kendilerini, özel sunumlar için kullanılan gümüş yaldızlı tütsülükler ve tepsilerden, ipek kumaşlardan, Pers işi cam objelerden ve en iyi Çinli ustalar tarafından yapılmış, çok yüksek kalitede seramik eserlerden oluşan gerçek ve tam bir hazine karşısında buldular.

Bu dönemde en büyük sürpriz, yeraltı tapınak odalarından ve yan duvarlarındaki kutsal emanetlerin depolandığı nişlerden gelmişti. Yazılı kaynakların temelini oluşturduğu geleneksel anlatıma göre bu dört kemik parçası *Buda*'ya aitti. Kutsal emanetler 631 yılından sonra yeraltı tapınak odasından çıkartılmış ve görkemli tören alayıyla Chang'an'a taşınmıştı. Herkesin görmek için uzun kuyruklar oluşturduğu emanetler, bir süre imparatorluk sarayında halka sergilenmiş ve ardından tekrar sıkıca mühürlenerek yeraltı tapınak odasına kilitlenmişti.

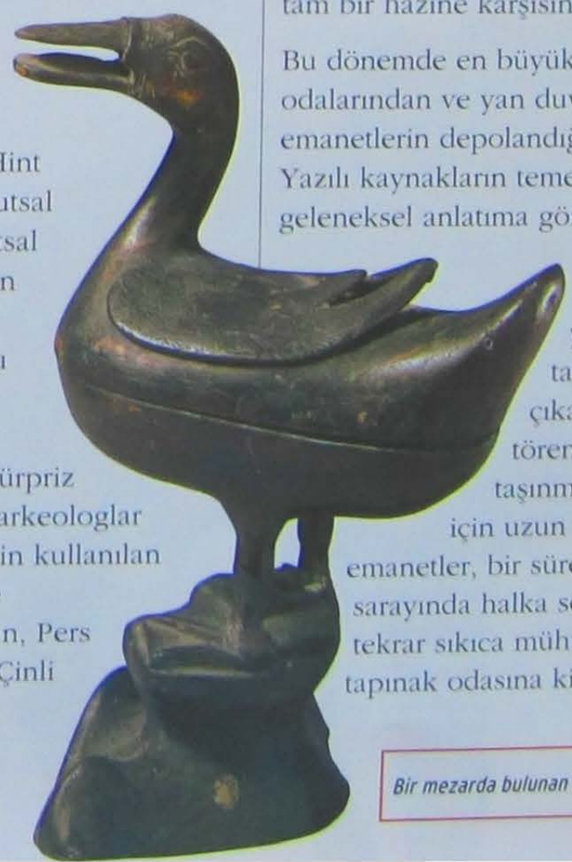

Bir mezarda bulunan kuş formlu tütsülük.

Mogao Mağaraları'nda bulunan ipek üzerine dini içerikli boyama örneği.

Bütün bu gösterişli törenler yaşanırken kutsal emanet kültü, geleneksel Konfüçyüsçülük'ü kabul eden daha muhafazakar düşünürlerden bazılarının öfkesini alevlendirmişti. Bunların arasında en göze çarpan kişi, Tang Dönemi'nin en iyi yazarları arasında sayılan büyük şairler *Li Bo* ve *Du Fu* ile birlikte anılan aydın memur *Han Yu* (786- 824) idi. Hükümdara sunulan ve Çin yazınının antolojilerine aktarılan bir anı kitabında Han Yu, Budizm'in barbar bir toplumun kültünden başka hiçbir şey olmadığını söyler. Üstelik, Buda'yı da, sözleri Çin mitolojisinin eski bilge krallarının geleneklerine uygun olmayan bir barbar olarak tanımlar. Buda buyruk altındakini sultana; oğlu babaya bağlayan ve Konfüçyüs öğretisinin temel taşlarından birini teşkil eden sosyal bağların anlamını kavrayamazdı. Han Yu, Buda'nın imparator Xuanzong'un karşısına sunulduğunda imparatorun onu kabul edebileceğini, ama onu gerekli nezaketle ağırladıktan sonra, onun yanlış öğretilerle kitleleri aldatmaya devam etmesine izin vermemek için sınıra kadar eşlik ettireceğini hatırlatarak düşüncelerini dile getiriyordu. Han Yu, kendi kişisel kaderi açısından bu sözlerin önemli olduğunu biliyordu. Çünkü uzlaşmaz tutumları yüzünden unvanı elinden alınan ve sonunda ülkenin bir ucuna Guangzhou'ya (Kanton) sürgüne gönderilen imparatorun kalbinde Budist inancı oldukça kuvvetliydi. Famen Tapınağı'nda korunan Buda emanetleri, son bir halk sergisinin ardından 873 yılında yine yeraltı tapınak odasına yerleştirilmişti.Yeraltı odasının açılması için bu sefer bin yıl geçmesi gerekti ve kutsal emanetler, 1987 yılında büyük bir törenle yeniden gün ışığına kavuştu.

Atlı adam betimli renkli sırlı terrakotta heykelcik.

Geçmişin Tanıkları

TANG EGZOTİZMİ

Tang Döneminin genel karakterini oluşturan egzotik ürünler ve el sanatlarına duyulan hayranlık, kuşkusuz uzak-yakın pek çok ülke ile yapılan ticaretle beslenmişti. Çin'in kültürel ufkunu genişletmeye katkıda bulunan kara ve deniz yolu trafiği, en yüksek seviyesine ulaşmıştı. Çin'in ticaretinin ve toplumlararası ilişkilerin en önemli organı olan "İpek Yolu" ile Çin geleneksel sanatına, farklı figürler ve motifler katılmıştır. Örneğin Sasani yapımı altın ve gümüş eserlerde sıkça karşılaşılan motifler bu dönemde Çin süsleme sanatına girmiştir. Tang ikonografisini zengin ve önemli kılan yabancı kökenli motif ve figürler arasında, kanatlı atlar, aslanlar, sarmaşık dalları, yaylarını geren okçular ve stilize edilmiş kenger yaprakları sayılabilir.

TANG'LARIN İZİNDE

Bugün Xi'an'ı ziyaret eden bir gezgin, kentin ve yakın çevresinin arkeolojik kalıntılarıyla adeta büyülenir. Antik başkent Chang'an ile ilgili arkeolojik kanıtlar bütün Çin'in en ilginç eserleri arasındadır. Burası, mezarlık mimarisinden dini anıtlara, kazılar sırasında ortaya çıkarılan mezarlarda bulunan eserlere kadar görülmesi gereken pek çok unsur barındırır. Şehrin ve topraklarının tüm Çin ve tüm Asya için bir merkez, bir uygarlık ışığı oluşturduğu dönemlere ait bütün kalıntılara sahiptir. Bunun yanı sıra, *Tang Hanedanlığı* döneminden öncesine ait izler barındırmaktadır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 206-MS 220	Han Hanedanlığı
MS 221-263	Üç Krallık Dönemi
MS 265-589	Altı Hanedanlık Dönemi
MS 386-535	Kuzey Hanedanları Dönemi
MS 589-618	Sui Hanedanlığı
MS 618-907	Tang Hanedanlığı

Solda. Tang Dönemi heykel sanatının Budizm sanatından esinlendiğini düşündüren bir heykel.

Famen Tapınağı
Xi'an'ın 100 km batısında, 1981'de çöken pagodanın altındaki yeraltı tapınağında çıkan eserlerle ünlü. Bu eserler şimdi manastırın içinde bir müzede sergileniyor.

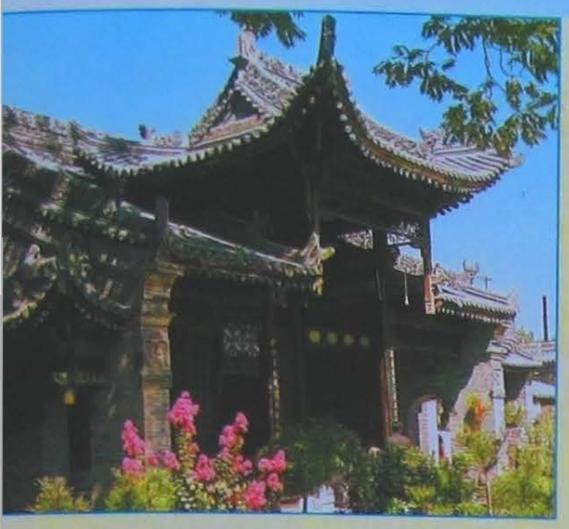

Stel Ormanı
Han Hanedanlığı'ndan Qing Hanedanlığı'na uzanan süreçte yapılmış stellerin sergilendiği Xi'an'da'ki Shaanxi Müzesi 3000'den fazla steli barındırmaktadır. En önemli eserlerden biri MÖ 873'de Tang Hanedanlığı'nın yönetimi altında gerçekleştirilen, üzerine Konfüçyüs geleneğinin klasik metinlerinin kazındığı steldir.

Tang Mezarları
Xi'an'ın 85 km kuzeybatısında, Qianling olarak da bilinen İmparator Gaozong'un ve eşi Wu Zetian'ın anıtmezarını bulunur. Yakınındaki soylu mezarlarında duvar resimleri görülebilir.

Tang Mezarları

Büyük Cami
Her ne kadar günümüzde görülen cami 16. ve 17. yüzyıla dayansa da, kompleksin içindeki bir yazıtın hatırlattığı gibi 742'de kurulmuştu.

Huaqing Kaplıcaları
Xi'an'dan yaklaşık 30 km mesafede ve ilk imparatorun anıtmezarına ulaşan yol kenarında bulunur. Küçük bir müze, Tang Dönemi'nin orijinal termal tesisini kalıntılarını sergiler.

Huaqing Kaplıcaları

Chang'an

Wei Nehri

Famen Tapınağı

Küçük Vahşi Kaz Pagodası
Bu pagoda 707 yılında, Büyük Vahşi Kaz Pagodası gibi tuğladan yapılmıştır ve 45 m yüksekliğe sahiptir. Tang Döneminin mimarisini kavramak için az sayıdaki örnekten biridir.

Büyük Vahşi Kaz Pagodası
60 m yüksekliğindeki pagoda şehir surlarının yaklaşık 4 km güneyinde, Dacien si Tapınağı'nın içinde bulunur. Rahip Xuan Zang' ın isteğiyle 632 yılında inşa edilen yapı, 701 ve 705 yılları arasında bugünkü boyutuna ulaşana kadar genişletilmiştir (yandaki resim).

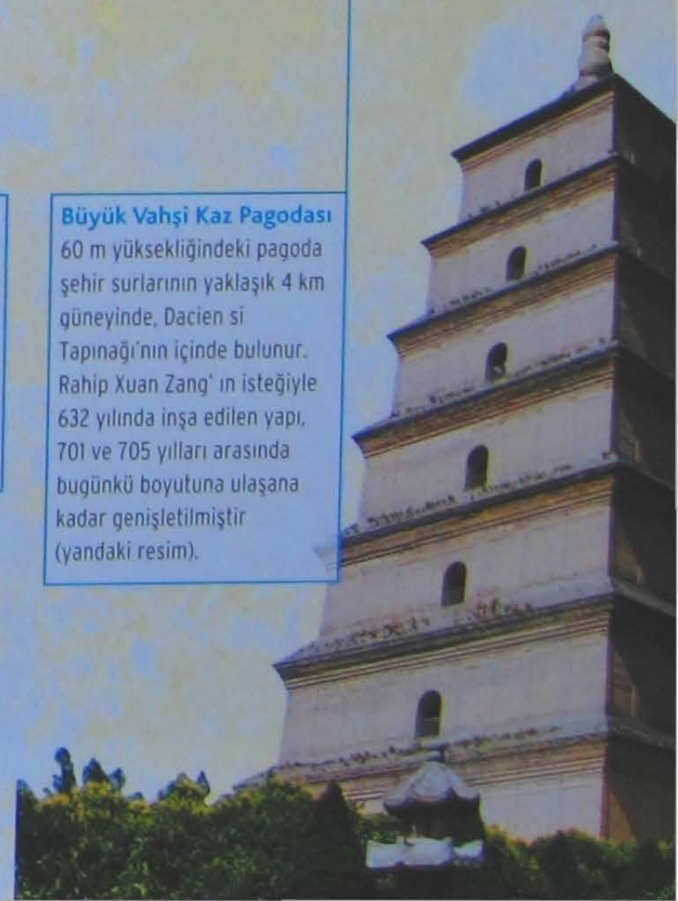

ÖZERK BİR BİLİM

ARKEOLOJİNİN GELİŞİMİ SADECE ÇALIŞMALARIN YÜRÜTÜLMESİNE VE YÖNTEMLERİN GELİŞTİRİLMESİNE BAĞLI DEĞİLDİ. AYNI ZAMANDA, RASLANTISAL KEŞİFLER YA DA PLANLANMIŞ KAZILARA BAĞLI OLARAK ORTAYA ÇIKAN ETÜTLÜK ESERLERİN ARTIŞINA DA BAĞLIYDI.

17.yüzyılın sonu ile 19. yüzyıl arasında yaşanan bazı olağanüstü keşifler, Yunan ve Roma arkeolojisi ve sanatı hakkında bilgi edinme sürecinde önemli ilerlemeler sağlamıştı. *Lord Elgin* tarafından Atina'dan Londra'ya götürülen ve 1812'de *British Museum*'a satılan *Parthenon* ve *Nike* tapınaklarının parçaları kuşkusuz en çok ses getiren keşif olmuştu. Bugün hala yasadışı yollarla Atina'dan çıkartıldığı varsayımı ateşli tartışmalara konu olmaktadır. Heykellerin orijinal antik Yunan eseri olup olmadığı konusu beklenenden uzun süre tartışılmıştı. Neoklasik zevkin getirdiği çekimserlik de *Elgin Mermerleri* olarak bilinen bu grubun kabul görmesini geciktirdi. Ünlü antik Yunan heykeltıraşı *Phidias*'ın eserleri kısa zamanda, arkeoloji ve sanat camiasının en uzun soluklu sohbet ve araştırmalarının konusu oldu. Böylece Antik Yunan sanatına yeni bir ilgi doğmuştu. 1812 yılında Yunanistan'daki *Bassae* antik yerleşimindeki *Apollon Tapınağı*'nın *Kentauromakhia* (Atadamlarla Savaş) konulu kabartmaları 1812'de Londra'ya götürülmüştü.

1816 yılında ise bir başka Antik Yunan eseri olan ve Yunanistan'ın *Aegina Adası*'ndaki *Athena Aphaia Tapınağı*'nın geç arkaik dönem heykelleri Monako'ya getirilmişti. Arkeologlar ve sanat tarihçileri ilk defa, yeni ve henüz gelişmemiş bir romantik sanat anlayışının hakim olduğu klasik öncesi Yunan heykel sanatı ile iletişime girmişlerdi. Ancak *Neoklasisizm* hala egemendi ve Aegina mermerleri, orijinal yüzeyleri değiştirerek ve keyfi eklerle heykeller üzerinde büyük müdahalelerde bulunan o dönemin heykeltıraşı *Thorwaldsen*'e emanet edilmişti. 1820-1830'lu yıllarda Arkaik Döneme ait yeni Yunan orijinalleri Sicilya'daki *Selinos* antik kentinde keşfedilmişti. Mitolojik bir hikâye olan *Herakles'in Oniki Görevi* sahneleri buradaki *C Tapınağı*'nın metoplarını süslüyordu. İtalya'da 1809'da başlatılan *Roma Forumu* kazılarına devam edilirken ve yüzyılın ikinci yarısında ise *Vezüv* çevresindeki alanda kazılara başlanır.

Pompei keşifleri (Vetti'lerin Konutu, Boscoreale'nin Villası) o zamana dek neredeyse bilinmeyen antik resim üzerine yeni araştırmaların başlatılmasını sağlayan bir yığın keşif üretti. 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük Avrupa ülkeleri tarafından çeşitli kazı seferleri düzenlenmişti. 1863'te Ege Denizi'ndeki *Semadirek (Samothrakhe) Adası*'nda yapılan araştırmalar ünlü *Nike* heykelinin keşfedilmesini sağladı. 1871'de *Dipylon* mezarlığının kazılarında geometrik tarzda ve çok sayıda *Attika vazosu* ortaya çıkartılmıştı. 1867 yılında, MÖ 4.yüzyılın başta *Skopas* olmak üzere ünlü heykel ustalarının elinden çıkma orijinal kabartmalarla süslenmiş Bodrum'daki *Halikarnassos Mausoleion*'u keşfedilmiş ve kazılmaya başlanmıştı. 1875'te Alman *Ernst Curtius* tarafından yönetilen *Olimpia* kazıları büyük yankı yaratmıştı; *Zeus Tapınağı* heykelleri, Praksiteles'in elinden çıkan

Aegina Adası'ndaki Aphaia Tapınağı'nın alınlığından Athena heykeli.

Edvard Dodvel'in 1805'te yaptığı Aegina Adası'ndaki Aphaia Tapınağı'nı gösteren suluboya resim.

Sağda. Aegina Adası'ndaki Athena Aphaia Tapınağı'dan Atena başı. Bu tapınağın pek çok parçası 1816'da Monako'ya götürülmüştü.

20.yüzyılın ilk yıllarında Halbherr ve Pernier gibi İtalyanlar tarafından kazılan Girit Adası'ndaki Phaistos Sarayı'nın kalıntıları.

Hermes heykeli ve *Paionios Nike*'si günışığına kavuşturulmuştu. *Pergamon*'da (Bergama) bulunarak Berlin Müzeleri'ne taşınan *Zeus-Athena Sunağı*, Helenistik heykel sanatının o zaman dek bilinmeyen, hatta günümüze kadar bulunmuş en mükemmel örneklerine sahipti.
Anadolu'da kazı yapılan bir başka nokta da *Ephesos (Efes)* idi. Burada *Artemis Tapınağı*'nın kalıntıları keşfedilmişti. Fransız arkeologlar 1877-1879 yılları arasında Delos ve *Delphi*'de kazılar yapmışlardı. Delphi'de, Olimpia'dan sonraki en büyük Yunan tapınağını ortaya çıkarmışlardı. 19. yüzyılın sonunda en azından başlangıçta *Schliemann* tarafından finanse edilen Atina'daki kazılara da yeniden başlanmıştı. Bu buluşlar arasında, içinde MÖ 480'de Persler tarafından Akropolis'in tahribatı sırasında zarar gören adak heykellerinin gömülü olduğu 'Pers enkazı' denilen çukur ortaya çıkartılmıştır.

ÖZERK BİR BİLİM

Arkeoloji, filolojiden bağımsız özerk bir bilim dalı olarak 19. yüzyılın çeyreğinde doğar. İtalya'da bu geçiş, ilk olarak 1890 yılında *Roma Üniversitesi*'nde klasik arkeoloji kürsüsü olan ve kendini Yunan sanatına genel bir teorik temel atma girişimine adayan *Emanuel Loewy*'in adıyla ilişkilidir. Çalışmaları özellikle

Araştırmalar ve Keşifler

GİRİT'TE ÖNEMLİ KEŞİFLER

20. yüzyılın ilk yıllarında Knossos'ta İngiliz Arthur Evans ve Phaistos'da Federico Halbherr ve Luigi Pernier gibi İtalyanlar kazı çalışmaları yapmışlardı. Bu çalışmalarla Girit'te gelişmiş bir Yunan öncesi kültür olan Minos Uygarlığı'nı ortaya çıkartılmasına katkıda bulunmuşlardır. Evans, Girit'in efsanevi kralı Minos tarafından yaptırılan ve labirent mitolojisini hatırlatan karmaşık planlı Knossos Sarayı'nın kazılması ve restore edilmesi çalışmalarıyla büyük ün kazanmıştı. Phaistos Sarayı ise daha az gösterişlidir ama on yıllık kazıdan sonra Minos Uygarlığı'nı dönemlerine ayırmaya yarayacak kronolojik verilere ulaşılmasına sahne olmuştur. Girit kazılarından Doğrusal A ve Doğrusal B denilen iki değişik sistemli yazılı tabletler ortaya çıkarılmıştı. Günümüze daha yakın olan Doğrusal B, 1950'li yıllarda Michael Ventris tarafından deşifre edilmiştir.

Bugün Berlin'deki Pergamon Museum'da sergilenen ve Bergama'dan götürülen Zeus-Athena Sunağı.

Yunan sanatı ve ikonografisi üzerinde durur. Loewy ayrıca, hala Roma'nın La Sapianza Üniversitesi'ndeki Roma ve Yunan heykellerinin kalıplarından oluşan olağanüstü koleksiyonu ile ünlü *Gessi Müzesi*'nin kurucusudur. Yazıları Loewy sayesinde İtalya'da yayılan Viyana Okulu tarihçileri arasında Roma sanatının yeniden değerlendirilmesi 19.yüzyılın sonunda başlar. Orta Çağ ve modern sanat tarihçisi *Alois Riegl* 1901 yılında Geç Roma Dönemi'nin sanatı üzerine bir çalışma yayınlamıştı.

YİRMİNCİ YÜZYIL

Etrüsk sanatı da, Neoklasik eleştirinin Klasisizm'in kalıplarına girmeyen her şeye karşı beslediği olumsuz yargıdan payını almıştı. 1916'da Veio'daki Portonaccio antik kentindeki *Etrüsk Tapınağı*'nın kil heykellerinin keşfi bu durumu hızlı bir şekilde değiştirmişti.

Viyana Okulu'nun teorilerinin etkisi ve çağdaş sanatın yeni eğilimlerinin katkısı diğer taraftan bu artistik ifadenin takdir kazanmasına zemin hazırlamıştı. 1960'lı yıllardan itibaren daha köklü yenilik, klasik arkeoloji bilim dalının tanımlanmasında yaşamıştı. Böylece arkeoloji tanımında daha özel yollara sapılmış, yöntemsel düzenlemeler ve bazı alt dallara ortaya çıkartılmıştır. Arkeoloji ile sanat tarihi iç içe olsa da yöntem ve mantığı birbirinden farklıydı. Ancak birbirlerine yardımcı iki bilim dalı idiler. Prehistorya, topografya, epigrafya gibi alt dallar da birbirleriyle veri, bilgi vb. paylaşarak çok daha hızlı sonuca ulaşabiliyordu.

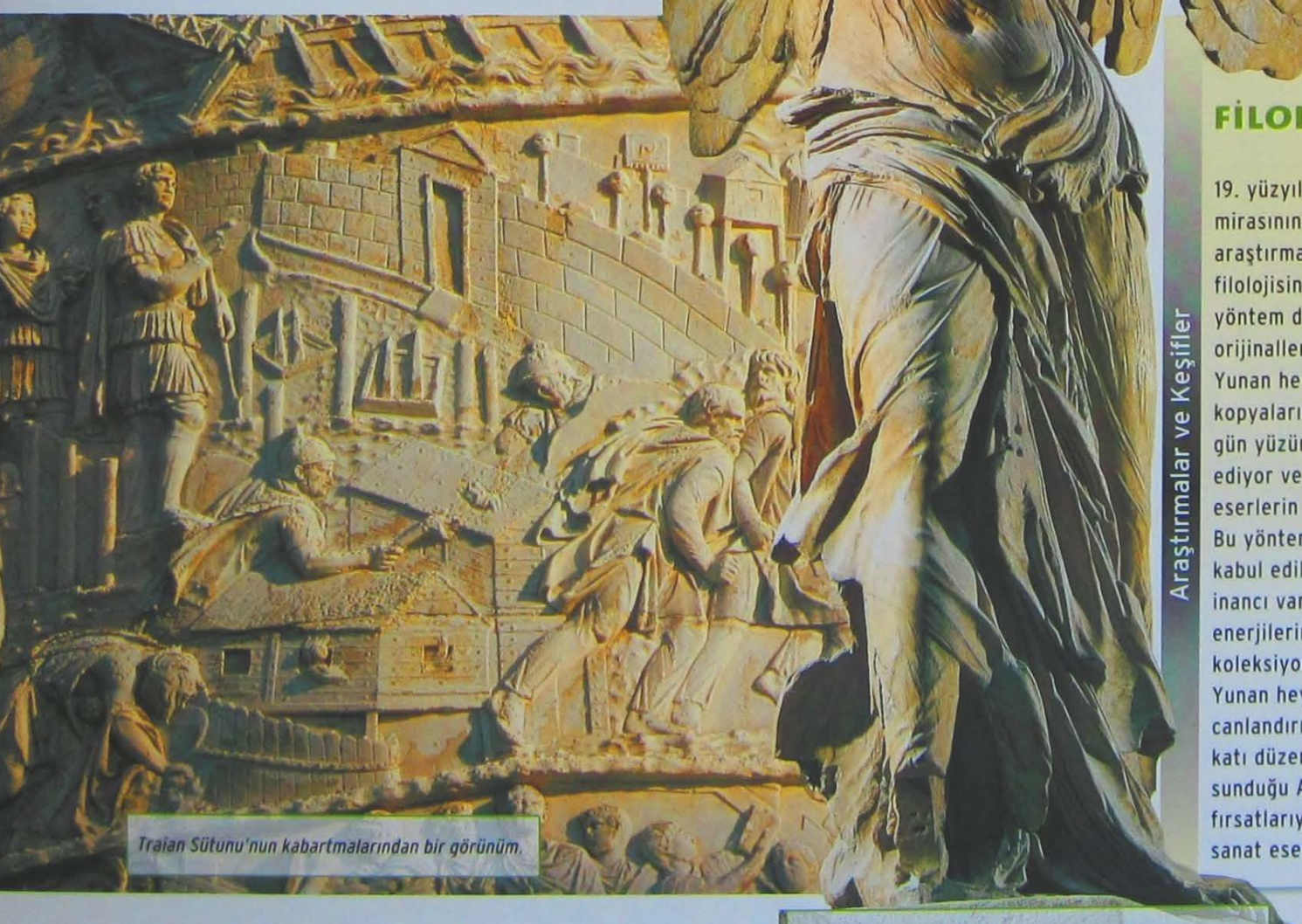

Traian Sütunu'nun kabartmalarından bir görünüm.

Üstte, Semadirek (Samothrake) Adası'nın ünlü Nike heykeli.

Araştırmalar ve Keşifler

FİLOLOJİNİN ETKİSİNDEKİ ARKEOLOJİ

19. yüzyıl arkeolojisi, Winckelmann'ın mirasının bir bölümünden ve Antik Çağ araştırmalarını tekelinde bulunduran Alman filolojisinden çok etkilenmişti. Filolojik yöntem dikkatini geniş ölçüde, kayıp orijinallerin yeniden canlandırılması amacıyla Yunan heykellerinin Roma Dönemi'ndeki kopyalarına vermişti. Bu şekilde kazılardan gün yüzüne çıkan gerçek orijinalleri göz ardı ediyor ve sadece kimliklerine odaklanarak eserlerin sanatsal değeri düşünülmüyordu. Bu yöntemin arkasında, doğa bilimleri olarak kabul edilebilen insan bilimlerinin pozitivist inancı vardı. Bu yüzden bilim adamlarının enerjilerinin büyük bir bölümü, eser koleksiyonlarının düzenlemesiyle ve kayıp Yunan heykel sanatının tamamen teorik canlandırılmasıyla tükeniyordu. Alışılagelen bu katı düzen giderek, arkeolojinin yeni kazılarla sunduğu Antik Yunan sanatının tanınması fırsatlarıyla değişmeye başladı. Artık her türlü sanat eseri -sanatsal değeri olsun ya da olmasın- ihmal edilmiyordu. Böylece her eser, incelenmeye, araştırılmaya, korunmaya ve en önemlisi değer görmeye hak kazanmış oldu.

ANTİK MAYALARIN YAŞADIĞI GENİŞ BÖLGENİN GÜNEY SINIRINDA, MISIR VE TÜTÜN TARLALARIYLA KAPLI HONDURAS'IN BİR OVASINDA, KLASİK DÖNEMİN EN ÖNEMLİ MAYA YERLEŞİMLERİNDEN BİRİ OLAN COPÁN DOĞAR. KENT ASTRONOMİNİN MERKEZİ OLARAK KABUL EDİLMEKTEDİR.

"AHŞAP KÖPRÜNÜN YERİ"

Copán'a ulaşmak için,1500 yıl önce olduğu gibi nehirlerle sulanan vadideki ve yamaçlardaki verimli toprağın tarlalarla bölündüğü, küçük kır köyleriyle ve mütevazı kulübelerle çevrelenmiş bir manzaradan geçilir. Copán'ın modern yerleşimine varılmadan önce ziyaretçinin gözüne aynı adlı nehir yönünde subtropikal çorak bitki örtüsüyle kaplı birkaç tuhaf tepe takılır. Bu tepeler yüzyıllardır antik Maya şehrine ait konut ve köy kalıntılarını saklamaktadır. Erken dönemlerde sadece Akropol'ün altından akan *Copán Nehri* yüzyıllar içerisinde çok sayıda mimari yapıyı aşındırıp yok etmiştir. Erozyona bağlı bu tahribat özellikle 11. yüzyılda şehrin terk edilmesinden sonra hız kazanmıştı. Doğanın yarattığı bu olumsuzluğa karşın Copán (Aztek dilinde ahşap köprünün yeri anlamına gelen (*nahuati*) bugün bile tüm Orta Amerika'nın görkemli mimari yapılarını ve hayranlık uyandıran taş heykellerini barındırmaktadır.

Maya heykel sanatı, figürlü kabartma konusunda oldukça ilerlemişti.

Maya yerleşimi Copán'ın kalbi akropolü süsleyen anıtsal heykellerden biri.

Ön Plandakiler

UZUN BİR KRALLIK

XII. Copán kralı olan "Gri Jaguar", 8 Şubat 628'den 17 Haziran 695'te ölümüne kadar hüküm sürmüştür; bu Copán tarihinin en uzun krallığıdır. Henüz 15 yaşındayken tahta çıkmış, 67 sene boyunca şehre hükmetmiş ve bu dönem boyunca 12'den fazla anıt inşa ettirmiştir. Quirigua şehrinin bir prensesiyle evlenmiş ve bu evlilikten 651 yılında ilk oğlu olmuş. 652'de şehir topraklarının sınırlarını belirlemek üzere Copán'ın kuzey, güney, doğu ve batı sınırlarına bir grup dikilitaş inşa ettirmiştir. Aynı yıllarda yakın merkezlerin (aralarında Quirigua'nın bulunduğu) siyasi kontrolünü ele geçirmiş ve Copán'ın kuzeydoğusuna 120 km mesafede olan Chamelecon vadisinde bir uydu kent kurmuştur. XII.kralın politik gücünü öncelikle akrabalık ilişkilerini sıkılaştırarak güçlendirdiği düşünülen kralın adı hiçbir çatışmada anılmaz. En önemli eserleri arasında Tapınak 26'nın yapılarının içerisine yapılmış ünlü Hiyeroglif Merdiveni bulunur. Tapınak 22'de büyük merdivenin arkasında kralın ölüm tarihinin yazılı olduğu bir yazıt bulunmuştur.

Copán hükümdarlarının ve halkının sanata, bilime aynı zamanda tarihe, edebiyata verdiği önem, tam anlamıyla şehir merkezinde hayata geçirilmiş, kimlik kazandırılmış gibidir. Sıra dışı sanatsal ve mimari eserler ve anıtlar kent merkezinin karakteristik özeliği durumundadır. Dev basamaklı tapınaklar, geniş avlular, merdivenler ve sunaklar görkemli ve gizemli bir dünyanın davetiyesi gibidir. Kentin pek çok yerinde örnekleri görülen anıtsal dikilitaşlar da göz alıcı güzellikle kabartmalarla süslenmiştir.

Mezoamerika'nın taştan yapılmış heykel ve mimari örnekleriyle dolu büyük kompleksine ev sahipliği yapan Copán keşfedildiğinden beri, Maya sanatının başlıca merkezlerinden biri olmuştur.

Copán'ın gözalıcı kalıntılarından bir görünüm.

Antik yerleşimdeki tüm yapılarının üzerine hükümdarlar, kutsal ruhlar ve ilahi güçler betimlenmiştir.

Peki, bu kabartmalar neyi ifade etmektedir? Bunlar, şehrin tarihinde meydana gelen önemli olayları ölümsüzleştirmek için betimlenmiş ilahi güçlerin, insanüstü varlıkların, hükümdarların ve soylu insanların yüzleridir. Fakat Copán'ın bu gösterişli kabartma sanatının bir başka özelliği pek çok ziyaretçinin ilgisini çekmektedir; yapıların, dikilitaşların ve sunakların üzerine oyulmuş hiyerogliflerin şaşırtıcı çokluğu... Günümüzde bu hiyerogliflerin büyük bir bölümü okunabilmiştir.

KEŞİF

Copán'ın topografyası üzerine yoğunlaşmadan, uzun tarihini anlatmadan, başlıca anıtlarının tasvirlerine dalmadan önce antik yerleşimin nasıl keşfedildiğinden bahsetmek gerekir. Yüzyıllar boyunca sık ve gür ağaçlardan oluşan bir ormanın arkasında gizini saklamaya devam eden Copán'ın adından ilk kez 1576 yılında Başpiskopos *Diego Garcia de Palacio* tarafından İspanya Kralı *II. Felipe*'ye yazılmış bir mektupta sözedilmiştir. Diego Garcia de Palacio Copán'a ayak basan ilk Avrupalı olma özelliğine sahiptir. Başpiskopos mektubunda burayı şöyle ifade eder; "burada büyük bir şehrin varolduğunun kanıtı olan görkemli tapınakların harabeleri bulunmaktadır". Ancak tuhaf bir şekilde İspanyol kralı başpiskoposun bu heyecan verici raporuna ilgi göstermez. 1629'da harabeleri ziyaret eden bir başka din adamı *Antonio Velasquez de Espinosa*'dır. Daha sonra 1839'da amatör bir arkeolog olan Amerikalı *John L. Stephens* sit alanına gelir. Stephens hiç geciktirmeden üzerinde harabelerin bulunduğu toprakları 50 dolar ödeyerek satın alır. Kesinlikle heyecanlı ve kararlı biri olan Amerikalı, araştırmaları sırasında keşfedilen en önemli buluntuları yasadışı şekilde ülkeden çıkarma girişiminde başarılı olamaz. Yine de Stephens, haklı olarak Copán'ın gerçek kâşifi olarak düşünülür. 1842'de yayımlanan *Incidents of Travels in Central America, Chiapas and Yucatan* kitabı ayrıntılı tasvirler, taslaklar aynı zamanda yoldaşı *Frederic Catherwood*'un muhteşem çizimlerini içermektedir. 1885'te sit alanı *Alfred P. Maudsley* tarafından incelenmiştir ki ona, ilk topografik haritayı ve aynı zamanda anıtların bugün hala kullanılan sistematik isimlerini borçluyuz. 10 yıl sonra Honduras hükümeti tarafından görevlendirilmiş Harvard Üniversitesi'ne bağlı *Peabody Müzesi*'den bazı Amerikalı arkeologları çeşitli mezarlarla birlikte büyük *Hiyeroglif Merdiveni*'ni gün ışığına çıkarmıştır. Çalışmalar sırasında ortaya çıkan buluntular ABD ve Honduras arasında eşit bir şekilde paylaşılmıştır. 1935'te Copán'ı araştırma görevini *Sylvanus G. Morley* üstlenmiştir. Bu arada Copán Nehri'nin akış yönü, akropoldeki iki tapınağını harap ettiği için değiştirilmiştir. 18 Maya kralının hakimiyet süresince Copán hükümdarlarının kendi yapılarını 20 defa yeniden inşa ettiği yapılan kazılardan ortaya çıkmıştır. 1978'den itibaren, nihayetinde, kazı ve restore çalışmaları Honduras *Antropoloji ve Tarih Enstitüsü*'nün desteğiyle gerçekleştirilmektedir.

Copán Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen top oyununda kullanılan kabartmalı taş disk.

TARİH

Copán Vadisi'nde insanın varlığına dair ilk kanıtlar araştırmacıların *Klasik Öncesi Dönem* olarak adlandırdıkları MÖ. II. binyıla kadar uzanır. Bu dönemde büyük olasılıkla Guatemala'nın platolarından gelen, verimli ve iyi sulanmış topraklardan etkilenen topluluklar Copán Nehri'nin uzun kıyıları boyunca uzanan vadilere yerleşmişlerdir.

DİKİLİTAŞLAR

Dikilitaşlar Copán sanatının en karakteristik öğeleridir. Başta Tören Meydanı'nı olmak üzere tüm vadiye yerleştirilmişlerdi. Dikilitaşlar tüm görkemleriyle betimlenen kralların ve hanedanın gücünün ifade ediliş şekliydi. Mayalar dikilitaşları devasa kabartmalar şeklinde yontarak figürler, ağaçlar, yazıtlar ve ayrıntılı detaylı ikonografilerle süsleyerek, gelecek kuşakları kendi hükümdarlarının yaşamı ve eserleri hakkında bilgilendiren soy ağacı olarak düşünüyorlardı. Copán'ın Büyük Meydanı'nda bu dikilitaşlardan 14 örnek vardı. Kişiler burada, süsler, kıyafetler, güç simgeleri ve kozmolojik sembollerle yani tüm krallık özellikleriyle donatılmış olarak ayakta tasvir edilmiştir. En ünlüleri arasında 731 yılında yapılan, bir taraftan 13. kralı yeryüzündeki temsilcisi olduğu güneş doğarken tasvir eden Dikilitaş A'dır. Diğer üç tarafta, top oyunun galibini ve kaybedenin ölümünü anlatan uzun bir yazıtla kaplanmıştır. Son olarak da, kuzeyde Palenque, güneyde Copán, doğuda Calakmul, batıda Dos Pilas ya da Tikal şehirlerinin adları geçmektedir. Böylelikle Mayaların klasik dünyasının başlıca şehirlerinin bir çerçevesi oluşturulmuş oldu.

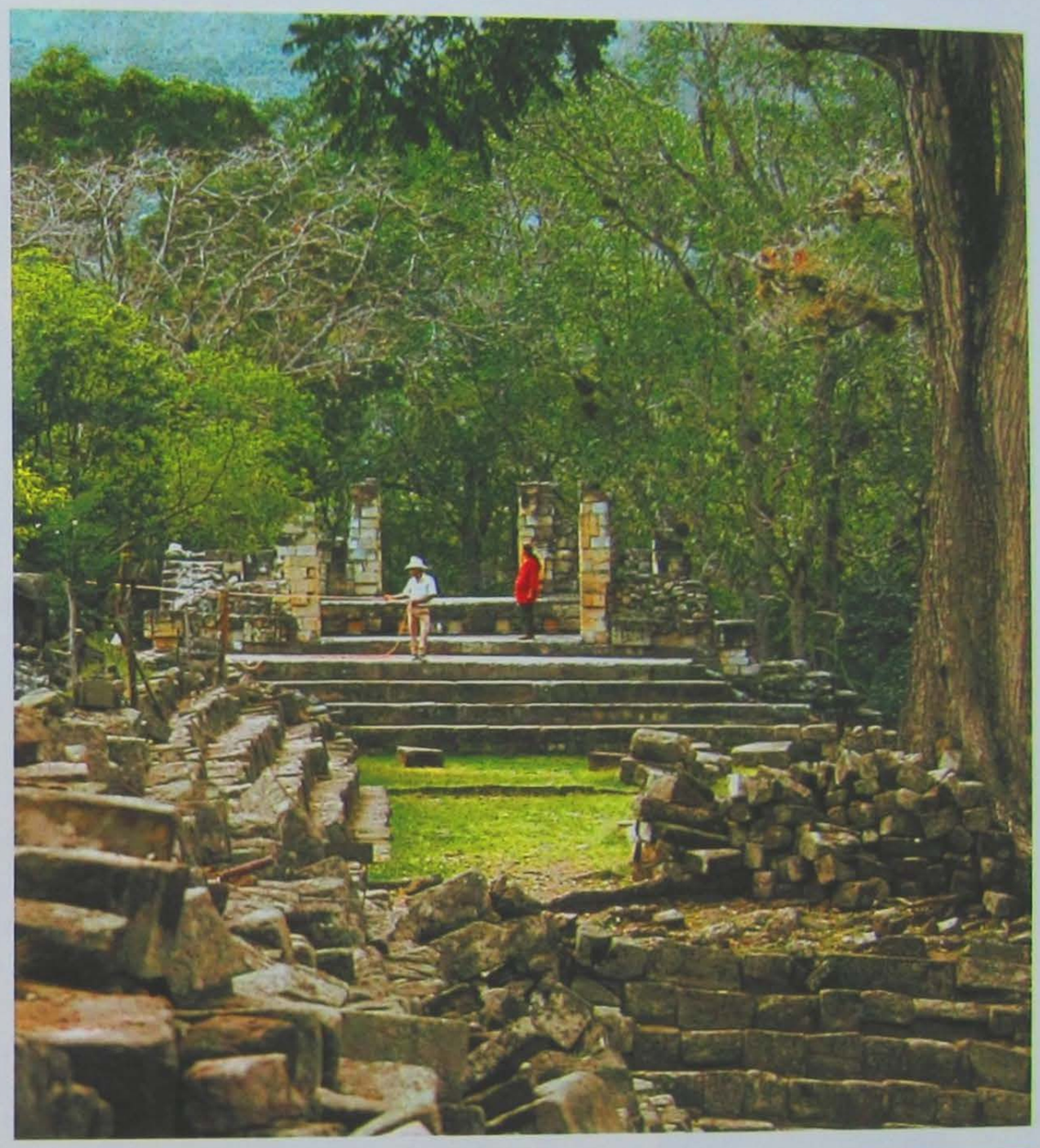

Maya şehrinin dev mimari yapılarının görünümü.

Elde edilen verilere göre bu topluluklardan biri MÖ yaklaşık 1400'lerde Copán'ın büyük Tören Meydanı'nın bulunduğu alana köylerini kurmuşlardı. Bu ilk topluluklar ölüleri yeşim taşı ve seramik eşyalarla gömüyordu. Copán'ın gerçek tarihini dikilitaşlar üzerine kazınan tarih verir; 8.6.0.0.0. yani 18 Aralık 159. Sadece tek yazıtta okunan 426 yılında, Copán'ın ilk hanedanlığının kurulduğu görülür. Bu ilk hanedanlık, belki *Tikal* (Guatemala'da Peten bölgesi) kökenli bir prens olan hükümdar *Yax Kuk Mo* (Parlayan Güneşin Gözü Quetzal Ara) tarafından yönetilmiştir. MS 376'da bir hayvan kafatasına kazınan ve Copán'ın bir mezarlığından keşfedilmiş bir yazıt Xil Ah'ın (Seçkin İnsan) Copánlı Pipistrelli ailesinin tahtını işgal ettiğini kanıtlıyor. Ancak araştırmacılar bu yazıta tarihi bir belge olarak değer vermezler. Çünkü geç dönemin bazı dikilitaşlarının üzerinde, hanedanlığı kökenlerini güçlendirmek ve geçmişlerini daha da eskiye dayandırmak gibi art niyet eklentilerin yapıldığına dair kanıtlar vardır.

Copán'da keşfedilen bir sunak. Bazı araştırmacılara göre Mayalarda sanat dinin somut bir ifadesi idi.

Copán'ın ilk prensi *Yax Kuk Mo*, büyük ihtimalle tahta 394'te çıkmış ve yaklaşık 435 yılına kadar hükmetmiştir. 426 yılında, kendisinin yerine geçecek olan oğlunun yardımıyla krallığının batı sınırındaki düşmanlarını alt etmiş gibi görünüyor. Copán araştırmacıları arasında yaygın olan bir fikre göre Yax Kuk Mo, Copán'da hem sosyal açıdan hem de yönetim açısından oldukça karmaşık toplumun başına geçmiştir.

Copán'da keşfedilen birçok dikilitaşın her tarafı kabartma ve yazıtlarla donatılmıştı.

Bir takım siyasi anlaşmalar sayesinde *Yax Kuk Mo* bölgeye politik istikrar ve ekonomik ferahlık getirir. Hanedanlığın kurucusu ve Copán'ın ikinci kralı *Ic'ak* 445 yılının sonuna kadar hükmeder. *Büyük Hiyeroglif Merdiveni*'nin altına kendisi ve babasının onuruna inşa ettirdiği *Papagayo Tapınağı*'nın yapım faaliyetleri onun zamanında başlatılır. Diğer yazıtlarda Copán'ın sonraki krallarını isimleri de anılır. Bunların arasında Copán'ın dördüncü kralı *Ku Ix* ve 499 dolaylarında gücü ele geçiren şehrin yedinci Kralı "Jaguar" unvanlı *Chak Bolay*'ın adı geçer. Ardından 553 yılından 578'e kadar hüküm süren Ay Jaguarı unvanlı 10. kral tahta çıkar. Bu kralın zamanında, 16. Tapınak'ın içinde bulunarak, bugün *Copán Müzesi*'nde yeniden inşa edilen ünlü *Rosalila Tapınağı*'nın yapımına başlanmıştır. "Gökyüzünün Meşalesi" Copán'ın onbirinci kralının adıydı. 563'te doğmuş ve 578'den itibaren henüz 15 yaşındayken tahta çıkmıştır.
"Gri Jaguar" unvanlı XII. Kral, 628- 695 yılları arasında uzun bir krallık dönemi yaşar. Hakimiyeti altındayken kent, *Maya Krallığı*'nın güney topraklarının başkentliğini yapar ve olağanüstü bir gelişme yaşar.

Copán sanatının karakteristik öğesi olan dikilitaşlar kralların gücünün ifadesiydi.

Top Oyunu alanından bir görünüm. Mezoamerika'nın diğer benzer yapıları gibi, bu alan da topun hareketlerinin güneş yörüngesini yansıttığı oyuna kozmik bir özellik kazandıracak şekilde tasarlanmıştır.

Dikilitaşlar Tören Meydanı çevresi boyunca ve tüm vadiye yerleştirilmişti.

KRAL "18 TAVŞAN"

695 yılında "Gri Jaguar"ın ölümüyle tahta, "18 Tavşan" unvanlı oğlu geçer. Bu kral imar faaliyetlerine ve heykelciliğe büyük önem verir. Akropol'ün kuzeyindeki *Büyük Meydan*'da çeşitli ilahi güçleri benzer şekilde tasvir eden bir sürü dikilitaş inşa ettirir. Araştırmacılar bu XIII. kralın figürü üzerine bir uzlaşmaya varamamışlardır: Bazılarına göre Copán'ı doruklarına ulaştıran bir hükümdar olsa da bazılarına göre sadece babasına öykünen çok daha gösterişli fakat siyasi ve askeri düzlemde oldukça düşük kapasiteli biridir. 738 yılında eşinin memleketi olan ve o zamana kadar Copán'ın hâkimiyeti altında olan Quirigua şehrinin prensi tarafından öldürülür."18 Tavşan"ın ölümüyle taht, "Gri Maymun" unvanıyla anılan isimli ondördüncü krala geçer. Bu kral 11 sene süren krallığı boyunca 16 numaralı dikilitaşı ve akropoldeki Popol Na'yı (toplantı odası) inşa ettirir. "Gri Salyangoz" olarak bilinen Copán'ın onbeşinci kralı 749'dan 763'e kadar hüküm sürer. En önemli eserleri arasında, sıra dışı *Hiyeroglif Merdiveni* ve Klasik dönemin en uzun hiyeroglif metnini taşıyan *26 Numaralı Tapınak* vardır. Yax Pac (Doğan güneş) 763 yılında Copán tahtına geçen onaltıncı kralın adıdır. *11 Numaralı Tapınağı* genişlettirir ve Copán'ın bütün krallarının betiminin yer aldığı Akropol'deki Q sunağının üzerine Q ve W isimli iki tören sunağı inşa ettirir. *Yax Pac* ile Copán'ın hanedanlıklar dönemi son bulur. Ondan sonra, 822'de tahta geçen *Ukit Took* ile gerileme başlar. Bu kralın gücü, merkezi güç olarak kendisini tanımayı bırakan kabileleri birleştirmeye yetmiyordu. Bu siyasi soruna ek olarak, nüfusun artması ve buna bağlı olarak beslenme kaynaklarının tükenmesi ve uzun süren kuraklık gibi aynı anda var olan birkaç etken de Copán'ın sonunu getirmiştir. Bu görkemli Maya şehrinin torunları, antik kent merkezinin yakınlarında 1600'lere kadar yaşamaya devam etse de Copán tarihi artık sona ermiştir.

Altta. Maya kabartmaları çoğunlukla kişileştirilmiş doğal güçlerin imgelerini tasvir etmektedir.

COPÁN'IN ANITLARI

Copán'ın yerleşiminin merkezi, bir biri üzerine kurulmuş tapınaklar, basamaklar, taraçalar ve beş geniş meydanın bulunduğu akropolden oluşan şehrin tören merkezidir. Copán'ın en etkileyici yeri olan *Büyük Tören Meydanı*, kuzey, doğu ve batı tarafından geniş merdivenlerle çevrilmiştir ve boyları 3 ya da 4 m olan dikilitaşlarla donatılmıştır. Üzerlerine yarı insan yarı hayvan figürlerinin oyulduğu bu büyük antların arkasında el işi sanat eserlerinin yerleştirildiği bir oyuk vardı.
H Dikilitaşı olarak adlandırılan anıtın altında Meksika yapımı altın bir heykel keşfedilmiştir. Tören Meydanı'ndan güney yönüne doğru önceden piramit tepesiyle ayrılmış Orta Meydana ilerlenir. Burada L Sunağı ve Top Oyunu Alanı'nı kapsayan 10 numaralı yapı ile karşılaşılır. Oradan bir merdiven yardımıyla Hiyeroglif Merdiveni'ne 26 Numaralı Tapınağa ulaşılır. Güneydeki meydanda ünlü N Dikilitaşı görülür. Böylelikle Yazıtlar Tapınağı olarak da bilinen Tapınak 11'e varılır. Bu tapınak Copán'ın en yüksek yapılarından biriydi ve daha eskiden burada bulunan bir tapınağın üzerine Yak Pac tarafından inşa ettirilmiştir. Gözalıcı kabartmalarla süslü bu tapınağın doğusunda Popol Na (Toplantı Evi) bulunur. Tapınak 11'in güneyine açılan batı meydanında Copán'ın en sıra dışı ve en önemli yapıtlarından biri yükselir. 40 metre yüksekliğindeki 16 Numaralı Tapınak, içinde Rosalila ismi verilen bir tapınağı barındırıyordu. Honduraslı arkeolog Riccardo Fasquelle tarafından 1989 yılında keşfedilen tapınağa bu isim, kırmızıya çalan süslemeleri nedeniyle verilmiştir. Yapının tabanında ise Q Sunağı bulunur. Sunak Q'nun tüm yüzeyi hiyerofliglerle kaplanmıştır ve cephelerinde Copán'ın 16 kralının ismi yazılıdır. Kutsal platformda okunan yazılarda, Yak Pac'ın tahta yükselişinden, hanedanlığın kurucusunun faaliyetlerinden ve dünyanın sonundan bahsedildiği arkeologların araştırmaları sonucunda anlaşılmıştır. Bu betimlerin Copán kralları olduğu anlaşılmadan önce arkeologlar, uzun bir süre bunları, takvimde bir reform gerçekleştirmeye niyetli gökbilimcilerin bir araya geldiği bir toplantı olarak yorumlamıştır. Doğu Meydanı'nda, 16. Yapı'nın kalıntılarına etkileyici hayvan heykelleriyle süslenmiş bir merdivenle ulaşılır. Meydanın kuzeyinde 771 yılına tarihlendirilen 22 Numaralı Tapınak yükselir. 1934'teki deprem yapıyı tamamen tahrip etmişse de ilk kaşiflerin ayrıntılı çizimleri sayesinde tamamen ayağa kaldırılabilmiştir. Tapınak belki de Copán'ın en önemli tapınağıydı. E şeklinde bir planı, yılan ağzı şeklinde oyulmuş bir girişi ve hayranlık uyandıran kabartmalarıyla haklı bir üne sahiptir

Geçmişin Tanıklıkları

BÜYÜK HİYEROGLİF MERDİVENİ

"Gri Salyangoz" olarak bilinen Copán'ın onbeşinci kralının tahta çıkışından kısa bir süre sonra Copán'ın kent merkezinde en görkemli ve Maya uygarlığının en önemli anıtlarından biri olan yapının inşaatı başlatılır; Hiyeroglif Merdiveni. 21 m yüksekliğinde olan merdiven, tüm Maya topraklarının en uzun yazıtını oluşturan 2200 kabartmanın oyulduğu 63 basamaktan oluşmuştur. Son araştırmalara göre yazıtta ilk olarak, Kral Yax Kuk Mo'nun adıyla başlayan krallar listesi, yönetim tarihleriyle birlikte yazılmıştır. Ne yazık ki yüzyıllar içerisinde ağaçların kökleri Copán'ın bu en değerli anıtına zarar vermiştir. Restorasyon çalışmaları sonucunda basamaklardan sadece 15'i tamamen birleştirilebilmiştir. Her on ikinci basamağın ortasında 15. kralının bazı atalarının temsil edildiği erkek tanrıların heykelleri yer almaktadır.

Ön Plandakiler

COPÁN'IN GERÇEK ADI

Söylendiği gibi Copán'ın adı, Azteklerin konuştuğu ve "ahşap köprünün yeri" olarak tercüme edilebilecek nahuatl dilinden gelmektedir. İşin ilginç tarafı, bir Maya yerleşimi nasıl oluyor da Aztek kökenli bir isim alıyordu? Bu çelişkili durum, İspanyol işgalcilerin yer isimlerinin tercüme edilmesi için başvurdukları Aztek çevirmenlerle açıklanır. Son araştırmalara göre bu yerin eski halkının burayı, bölgede çok görülen bir kuşun adı olan Xukpi olarak adlandırmış olması da olasılıklıdır.

Sağda. Kral "18. Tavşan"ın dikilitaş üzerindeki betimi. Bazılarına göre bu hükümdar Copán uygarlığını zirveye taşımıştır.

YERYÜZÜ İLE GÖKYÜZÜ ARASINDA

MAYA İNANÇ SİSTEMİ, ÜLKENİN DURUMUNA GÖRE SÜREKLİ DEĞİŞİM GÖSTEREN BİR YAPIYA SAHİPTİ. BUNA BAĞLI OLARAK TOPLUMDA YAŞANAN SOSYOEKONOMİK HER DEĞİŞİM, MAYALARIN KUTSAL DÜNYALARINDA DA KARŞILIK BULUYORDU.

Gece tanrıçasının baykuş olarak betimlendiği taş heykel.

Genellikle hızlı ve köklü değişikliklere daha az maruz kalan din kavramı, Maya uygarlığının gelişimine tanıklık eden yüzyıllarda, bu kültürü etkileyen olaylarla değişikliğe uğramış, hatta bazı durumlarda yeniden şekillenmiştir. Arkeologlar din ile ilgili araştırmaları yaparken somut kalıntıların yan sıra, en çok yazı kaynaklardan çok yararlanırlar. Yazılı kaynaklar Maya arkeolojisine önemli katkıda bulunur. Kutsal günlerin, törensel işlemlerin, mitolojik hikayelerin varlığını hep bu kaynaklara borçludur Maya uygarlığın araştıran arkeologlar. İspanyol işgalcilerin Maya topraklarındaki varlığı süresince kaydedilen yazılı kaynaklar da bir o kadar faydalıdır. Bu kaynaklar kendi içlerinde çelişse ve yorum farkı yaratsa da kısmen birbirlerini tamamlayıcı unsurlar barındırırlar. Maya kaynaklarının karanlıkta kalmış görsel simgelerin aydınlatılmasında ya da bize anlaşılmaz gelen içeriğin deşifre edilmesinde büyük rolü vardır. İspanyol kaynakları özellikle antik kentlerin geç dönem durumları hakkında bilgi aktarır; ancak unutulmaması gereken İspanyol kaynaklarının yerlilere karşı önyargılı oldukları ve bilgileri taraflı olarak yorumladıklarıdır.

Kalıntılarının günümüzün Guatemala'sında bulunduğu Maya şehri Tikal'de bulunan bir tabak.

DEĞİŞİM

Maya dininde yaşanan hareketlilik bu uygarlığın kendi tarihindeki olaylarla doğru orantılıdır. MÖ 2000 dolaylarında tarımla uğraşan ve seramik üreten küçük köy topluluklarında doğan Maya dini, geniş toprakları yöneten ve kent merkezlerinde örgütlenen Maya tarihinin son evresinin toplumuna kadar pek çok sosyal ve kültürel olaydan etkilenmiştir.

Dini ritüeller ilk olarak aile içinde, ev ortamında gerçekleştirilen kültlere bağlı olarak basit bir şekilde başlamıştı. Zamanla efsanevi gücü kendisine atalarından miras kaldığına inanılan kral tarafından yönetilen gösterişli törenlere dönüşmüştü. Maya şehrinin en göze çarpan mimari yapısı, tepesinde küçük bir tapınağı olan kütlesel piramitlerdir. Dini töreni tüm toplum adına yöneten rahip, bu insanoğlunun yaptığı taştan dağın tepesinde tanrılara yakın bir noktada yakarışta bulunurdu. Başlangıçta küçük bir sunakta tanrılara sunular yapılırken, zamanla evrensel düzen ve kozmik dengenin sürdürülmesi için piramidin çeşitli yerlerine Maya tanrılarının betimleri eklenmiştir. Böylece değişim başlamıştı.

Maya inanç sisteminin oluşmaya başladığı erken evrelerde ilahi güçler, doğal yerler, hayvanlar ya da gök fenomenleriyle özdeşleştiriliyordu. Bu düşünce, büyük ihtimalle *Olmek* kültüründen miras olarak Maya dinine yansımıştı. Giderek bu kavramlar kent hayatının içine de girmiş ve yeni etkilerle farklı öğeleri barındırmaya başlamıştır.

Bir rahibin törene hazırlanmasının betimlediği fresk Bonampak'ta bulunmuştur.

İlahi güçler, var oluşun en belirgin yönlerinin gökteki karşılıklarıydı. Bu güçlerin varlıklarında, önemli zıtlıkları içerdiğine inanılıyordu; genç-yaşlı, iyi-kötü, gece-gündüz. Bu dönemde rahiplerin görevi bu güçleri yatıştırmak ve uzlaştırmaktı.

İlkel geleneklere sahip birçok toplumda var olduğunu bildiğimiz şamanlar gibi Maya rahipleri de toplum içinde saygı gören, ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Özellikle tören sırasında tanrılara yakınlaştıkları düşünüldüğü için bu saygı en yüksek seviyeye ulaşmıştı.

Köylülerin çok sevdiği yağmur ve bereket tanrısı Chac'ın betimi (Guatemala'daki Tikal Maya sit alanından).

Meksika'daki Coba sit alanında keşfedilen piramit.

Maya tanrı sistemindeki güneş tanrısı Kinich Ahau'nun Yucatan'daki kabartması.

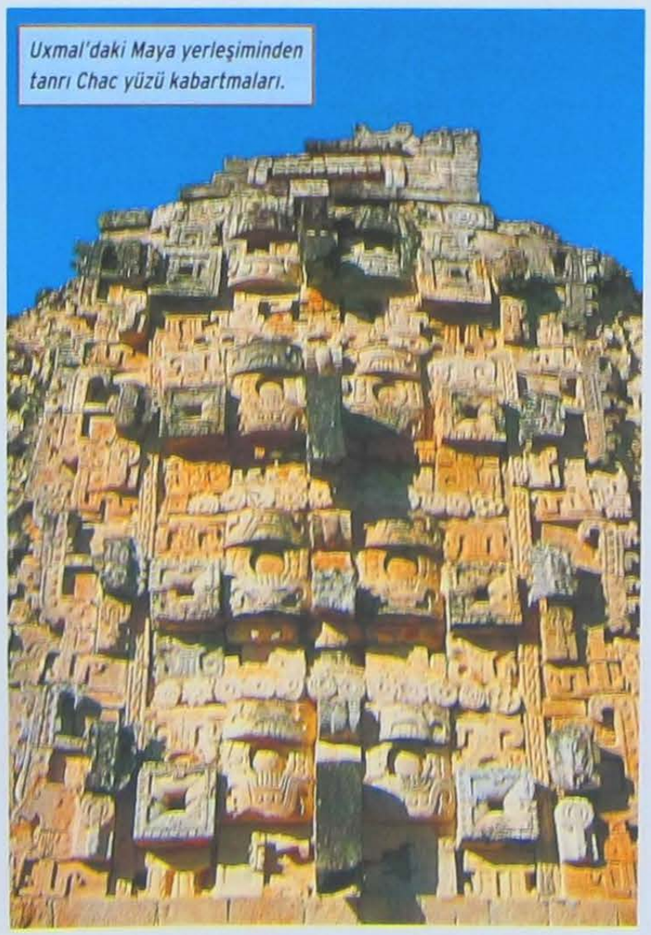

Uxmal'daki Maya yerleşiminden tanrı Chac yüzü kabartmaları.

TANRI CHAC VE DİĞERLERİ

Maya tanrıları arasındaki en eski tanrılardan biri Meksika'nın yüksek bölgelerinde *Tlaloc* adıyla da anılan yağmur ve bereket tanrısı *Chac*'tır.

Dönem dönem yaşanan kuraklıkları ve su kaynaklarının azlığıyla göze çarpan coğrafi bu bölgede Chac'ın, neden diğer tanrılardan daha fazla saygı gördüğünü anlamak zor değildir.

Ön Plandakiler

TANRILAR İÇİN KAN

Maya dininin en sık görülen teması yaşam ve ölüm arasındaki önemli zıtlıktır.Yaşanan dünya ile yeraltı dünyası krallığının ironik zıtlığı Maya dininde ve sanatında kendini gösterir. İnsan kurban etme, canlıların ölüler krallığına olan borcunu temsil ediyordu. Kozmik güçlerin insanların yanında, tapınaklarda, evlerde hatta tüm kentte koruyucu olarak kalmasını sağlamak için kişiler kendi kanlarını da sunaklarda akıtıyorlardı. Kan akıtma ayinlerinin çok sık yapıldığı arkeolojik buluntularla anlaşılır. Bu amaçla kullanılmış eşyalar kazılarda ortaya çıkartılmıştır; vatoz dikenleri, obsidyen şişler ve yeşimden yapılmış özel aletler. Kendi kanını sunma töreninde genellikle bedenin belli yerlerinin kesilmesi ya da delik açılması gerekirdi. En çok dil ve penisten kan alınırdı. Değerli sıvı olarak kabul edilen kan, bitki liflerinden elde edilen kağıtların üzerine damlatılıyor ardında da yakılıyordu. Böylece kan yanarak dumana dönüşüyor, duman da havaya karışarak tanrılara ulaşıyordu.

MAYALARIN KOZMOLOJİK GÖRÜŞÜ

Popol Vuh (Olayların Kitabı) Mayaların kadim zamanlardan beri süregelen sözlü geleneklerinin yazıya geçirilmesiyle oluşan bir kitaptır. İki bölümden oluşan kitapta yaratılış efsanesi ile ikiz tanrıların kahramanlıklardan bahsedilir. Kitap 18. yüzyılda İspanyolca'ya çevirilerek dünya literatürüne kazandırılmıştır ve Maya mitolojisi için başvuru kaynağıdır. Buna göre Mayaların yeryüzünü, evrenin merkez ekseni olarak düşündükleri anlaşılır. Yeryüzü, dört temel noktaya göre yerleştirilmiş ve bereketi temsil eden kozmik ağaç ceiba'nın yanında dört koruyucu tanrının yani Bacab'ların taşıdığı yani 13 gökyüzü ile çevriliydi. Onun altında dokuz katlı yeraltı dünyasından oluşan Mitnal'ın derinine iniliyordu. Yeraltı dünyanın yaratıcısı Hunahu'ya, Mayalar ikonografilerinde rastlanmaz. Bunun nedeni bu tanrının görünmeyen ve uzak bir karakteri olmasıydı. Kültünün olmayışı bu şekilde açıklanır. Hunahu, kutsal top oyununda yeraltı dünyasının efendilerini yendikten sonra, gökyüzüne çıkan ve ilahi güce dönüşen ikiz tanrıları doğurmuştu. Önce bilimlerin ustası, yazının, takvimin ve ilacın mucidi Güneş Itzamna, sonra dokumacılığı, zanaatı ve doğumları koruyan Ay Ixchel doğmuştu. Yağmur, bitki ve verimlilikle ilişkili Chac, Maya inanışının en önemli tanrısıdır ve kültü, İspanyol fethinden sonra da devam edebildi. Popol Vuh'da anlatılan birçok efsanevi olay, ölülerin mezar eşyalarını oluşturan Klasik Dönem'in çok renkli seramikleri üzerine betimlenmişti.

Meksika'daki Tulùm'da rüzgar tanrısına adanan tapınak.

Meksika Uxmal'dan şaman rahip başı.

Korkunç bir yüz ve uzun burunla tasvir edilen tanrı Chac, kurbağa ve kaplumbağa ile özdeşleştirilirdi. Chac'ın bu tip betimlerine özellikle *Yucàtan Yarımadası*'ndaki *Puuc*'ta pek çok yapıda rastlanır. Bu tanrının kültünün gerçekleştirildiği en önemli yerler, kireçtaşı çöküntülere dolan yeraltı sularıyla oluşan doğal göllerdir. Bu kutsal göllere "cenote" adı verilirdi. Mayaların uzun süre kullandığı bu tip kutsal göllere en iyi örnek *Chichèn Itzà*'dakidir. Burada yapılan arkeolojik kazılar, şaşırtıcı buluntular saklıyordu. Kazılar sonunda yüzlerce insan iskeleti, yüksek kalitede kült aletleri ve diğer sunulara ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştı. Chac, dünyadaki yaşamın iyi ve düzenli bir şekilde ilerlemesini kontrol eden ilahi güçtü. Ancak ona yardımcı olan başka güçler de vardı. Kabartmalarda mısır yaprağını şapka olarak kullanan genç bir erkek olarak betimlenen *Yum Kaax*, mısırın ve bereket getiren ekinin efendisiydi. *Kinich Ahau* güneş, *Ixtab* ise ay tanrısıydı. Evreni yaratan tanrı olarak kabul edilen *Itzamnà*, hiyerogliflerde dişsiz bir ihtiyar olarak betimlenirdi; ancak bazı örneklerde iguana görünümüyle de yer alırdı. Itzamnà kültü, özellikle *Geç Klasik Dönem* boyunca pek çok kentin dini hayatında önemli rol oynuyordu.

Tulùm'daki Maya sit alanındaki bir tapınağın harabeleri.

Solda. Tanrı Chac betimi. Sayil Sarayı'ndadır.

içine yerleştirmek düşüncesi, ölmüş hükümdarların tanrılaştırılması ile benzer bir düşüncedir. Pek çok sit alanının yüksek piramitlerinin altında bulunana mezarlar bu fikre kanıt oluşturur.

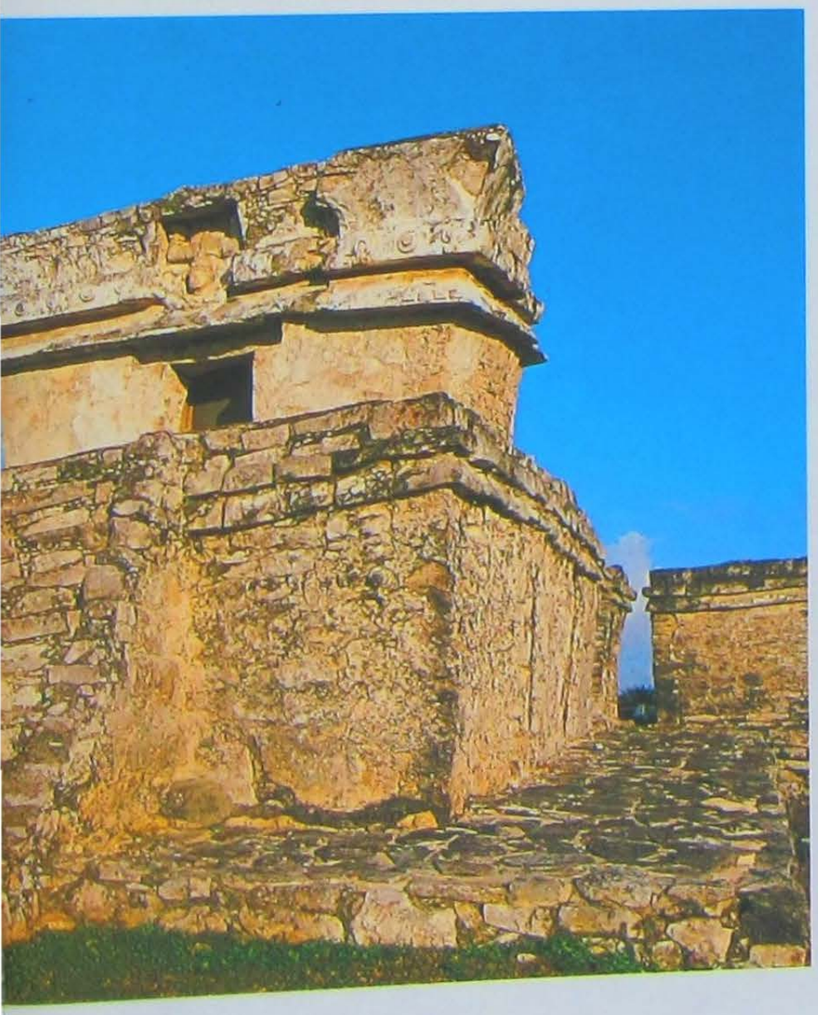

Copàn şehrinin kabartmalarında sıkça karşılaşılan bir betim olasılıkla tüm tanrıların üstünde bir güce gönderme yapar. Kabartmalarda saygın kişilerin ellerinde görülen tören asasındaki iki başlı yılan betimi, diğer tüm tanrıların atası kabul edilen bu tanrının sembolü olmalıdır.

Zamanla politik sınıfın hizmetine giren, rahipler sınıfının oluşmasıyla, tanrıların kişileştirildiği ve sayılarının giderek azaldığı görülür. Arkeolojinin elde ettiği bilgiler sayesinde Maya hiyeroglifleri okunmuş ve anlamları diğer kabartmalar da çözecek şekilde yorumlanmıştır. Hiyerogliflerde betimleri görülen her tanrıya nesneler ve simgeler sistemleri karşılık geliyordu ve kesinlikle her biri, bir sırayı ve onu kültleştirmek adına özellikle tasarlanmış ritüelleri takip ediyordu. Burada anlatılmak istenen belki de kozmolojik düzenin nedenlerini hatırlatarak sosyal düzenin anlamını açıklamak olabilir. Gökteki ya da geçmiştekileri hatırlatarak sosyal yaşamın

Allta; Uxmal'de taşa oyulmuş bir rahip betimi.
Sağda; Tanrı Tlaloc'a adanmış stel.

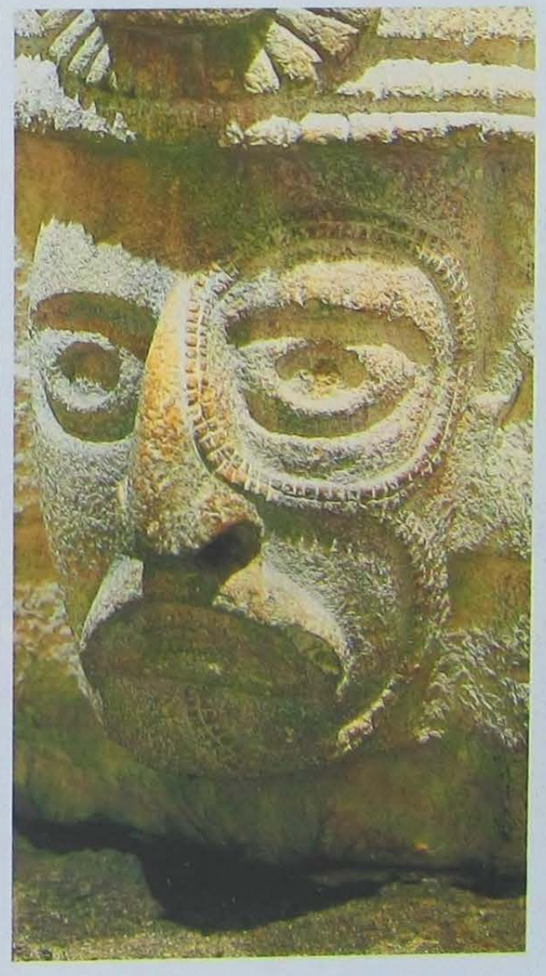

ATİNA GİBİ GÖRKEMLİ BİR MAYA ŞEHRİ

Arasından bir nehrin geçtiği, çam ve meşe ormanlarıyla çevrili *Honduras*'ın küçük bir vadisinde Copàn harabeleri yer almaktadır. Maya Uygarlığı'nın yayıldığı bölgenin güney kıyısında bulunan Copàn, Mayaların en gösterişli ve en zengin merkezlerinden biridir. *Mezoamerika*'nın Atina'sı olarak kabul edilen denilen sit alanı hala bugün piramitli dev yapıları, kutsal top oyun alanları, volkanik kayalardan mükemmel bir şekilde oyulmuş sunak ve dikilitaşları ile kendini gösterir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1400-MS 900	Copàn'da ilk yerleşim. Copàn'ın ilk sakinlerinin Mayalar olmadığı ve kültürlerinin Mayalarınkine paralel olarak geliştiği varsayılabilir.
900- 300	Taş duvarlı platformlardaki ilk sağlam konut izleri.
100- 400	Copàn ve Guatemala'nın platolarındaki Mayalar arasındaki ilişkiler. Yapıların sayısı artar ve ilk görkemli anıt yapılar ortaya çıkar. Büyüme, Klasik Dönem'in ihtişamını haberdar eder.
400- 800	Copán 'da, Yax Kuk Mo tarafından başlatılan hanedanın kralları sırayla başa geçerler. Büyük tören yapıları, şekilli dikilitaşlar, anıt sunaklar, akropolün ve büyük Tören Meydanı'nın anıt yapıları ortaya çıkar. Copàn, Klasik Dönem'de Güney Maya topraklarının en önemli merkezi olarak kabul edilir.
800-1000	Nüfus artışı ve aşırı tarım ürünü tüketimi çevrenin bozulmasının hızlanmasına neden olur. Copàn toplumunda ormanın yok olması, toprak kayması, kuraklık, yetersiz beslenme ve hastalık peşi sıra yaşanır..

Kral "18 Tavşan"ın betimi ve A dikilitaşı. Altta, solda akropol bölgesinden görünüm.

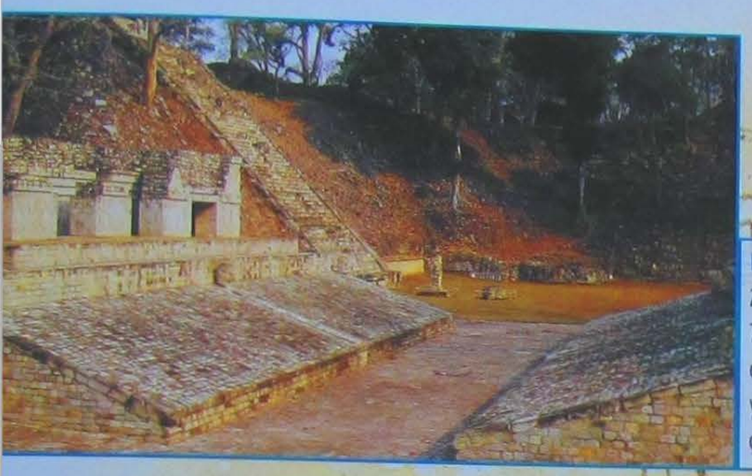

Kutsal Top Oyun Alanı
28,5x7 m uzunluğundaki alan 775 yılında yapılmıştır. 40 oC'lik eğimi olan kademeli iki yapı, taşı ile döşenmiş alanı çevrelemektedir. (fotoğrafta)

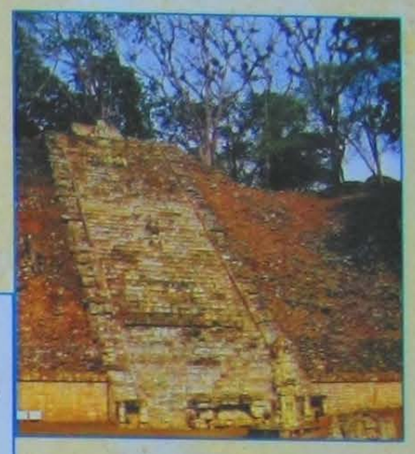

Hiyeroglifler Merdiveni
M.S.753'de inşa edilen ve 63 basamaktan oluşan bu merdiven, Tapınak 26'ya giriş yokuşunu oluşturur. Üzerinde tüm Maya toprağının en uzun hiyeroglif yazıtı kazınmıştır. (fotoğrafta)

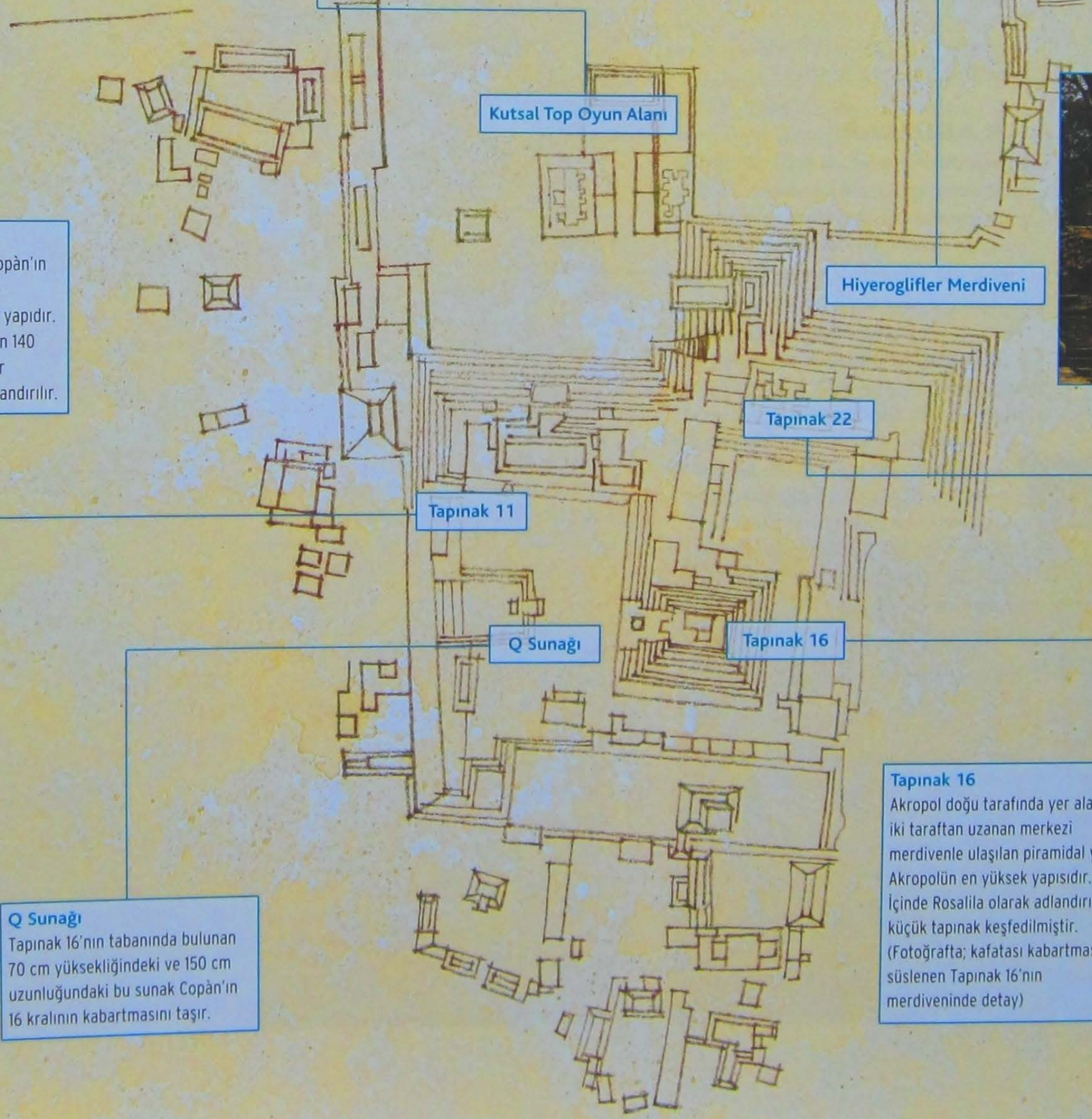

Kutsal Top Oyun Alanı

Tapınak 11
763 ve 820 arasında Copàn'ın on altıncı kralı Yak Pac tarafından genişletilen yapıdır. Hiyerogliflerle kaplanan 140 bloktan dolayı "Yazıtlar Tapınağı' olarak da adlandırılır.

Hiyeroglifler Merdiveni

Tapınak 22

Tapınak 11

Q Sunağı

Tapınak 16

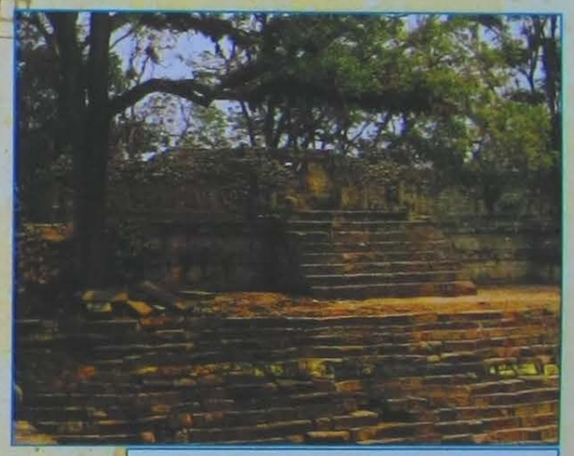

Tapınak 22
Copàn'ın en önemli tapınağıdır (fotoğrafta). 771 civarında yapılan ve "E" şeklindeki planı olan tapınak, 1934'de gerçekleşen toprak kayması sonucu tahrip olmasından sonra yeniden inşa edildi.

Q Sunağı
Tapınak 16'nın tabanında bulunan 70 cm yüksekliğindeki ve 150 cm uzunluğundaki bu sunak Copàn'ın 16 kralının kabartmasını taşır.

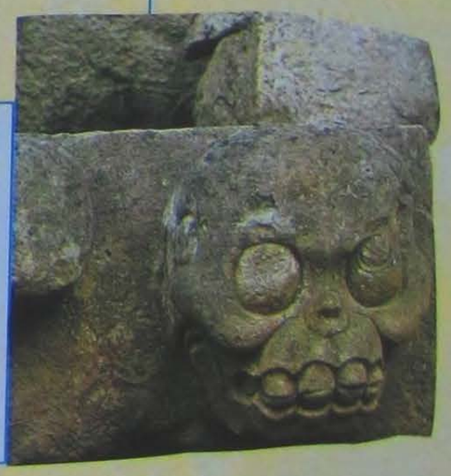

Tapınak 16
Akropol doğu tarafında yer alan ve iki taraftan uzanan merkezi merdivenle ulaşılan piramidal yapı. Akropolün en yüksek yapısıdır. İçinde Rosalila olarak adlandırılan küçük tapınak keşfedilmiştir. (Fotoğrafta; kafatası kabartmasıyla süslenen Tapınak 16'nın merdiveninde detay)

YENİ DÜNYA ÜZERİNE HER ŞEY

YAZILI YEREL KAYNAKLARIN ÇOK AZ VE AVRUPA'NIN BU TÜR KÜLTÜRLERİ ARAŞTIRMAK İÇİN GELİŞTİRDİĞİ SİSTEMİN UYGUNSUZ OLMASI, BAŞKA VE YEPYENİ BİR YAKLAŞIMI GEREKLİ KILDI.

Mezoamerika'daki Mayalar ve And Dağları'ndaki İnkalarda olduğu gibi tarih öncesine atfedilen bu gelişmiş ve karmaşık kültürleri anlamak için "tarih öncesi" terimini üzerine düşünmek yeter. Bu nedenle sistemli araştırmalar için, Antik Amerikan topluluklarına eğilen Amerikan arkeolojisinin, yöntem ve sonuçlarını bilim dalları olan antropoloji ve paleontoloji ile sıkı ilişkilerinin bulunduğunu bilmek gerekir.

İLK ADIMLAR

İspanyolların Amerikan topraklarındaki faaliyetleri sayılırsa Amerikan arkeolojisinin ilk araştırma konularından birisinin bu dönem olması gerekir. Arkeolojik araştırmalar için önemli olan bu tarihi olaylar, yerli halkın dini, davranışları, inanışları ve günlük yaşamı hakkında ve sonradan arkeolojinin araştırdığı pek çok yerleşim yeri üzerine bilgiler içerir. Bu doğrultuda o dönemdeki yaşamı araştırmak için Garcilaso de la Vega'nın *Comentario reales de los Incas* (İnkalara Dair Muhteşem Açıklamalar) eseri ya da *Historia general de las cosas de Nueva Espana* (Yeni İspanya'nın Genel Tarihi) benzersiz ve yeri doldurulamaz kanıtlar sunar.

14-15. yüzyıllar arasında Peru'nun güney sahillerinde gelişen Chimù kültürüne ait bir çift altın vazo.

Avrupa kütüphanelerinde toplanan Mezoamerika kökenli pek çok sanat eseri, Amerikan arkeolojisinin bilim olarak ortaya çıkmasından 200 yüzyıl önce bilgin, antikacı ve koleksiyoncuların ilgisini çekmişti.

18. yüzyılın son çeyreği Amerikan arkeolojisi için önemli bir dönemdir. Bu dönemde arkeolojik araştırmaların temeli atılmıştır. ABD'nin üçüncü başkanı *Thomas Jefferson* 1781- 1782'de, kendi mülkiyetinde bulunan bir tümülüsün kazısını gerçekleştirerek Amerika'da arkeoloji faaliyetlerini başlatmış oldu. 19. yüzyıldan itibaren *And Dağları* bölgesi, harabeye dönmüş antik şehirleri ziyaret eden ve onları betimleyen Avrupalı kâşiflerin ve yolcuların hedefi olmaya başlamıştı. Bu romantik insan grupları içinde, 1799 ve 1804 yılları arasında Güney Amerika'ya botanik inceleme amaçlı sayısız keşif gerçekleştiren Prusyalı doğa bilimci *A. Von Humboldt*'ın önemli bir yeri vardır. Ekvador'daki İnka kalıntıları ile Peru'daki geniş *Chan Chan* kentinin *Chimu* kültürü üzerine gözlem ve araştırma yapan ilk kişi olmuştu. 1856'da *Cuzco*'nun en özenli tasvirlerinden birini yazıya dökme şansı *C.R. Markham*'a ve antik Peru'nun kültürlerinin gelişiminde coğrafi özelliklerin merkeziliğini ortaya çıkarma şerefi *E. Middendorf*'a kısmet olmuştu. Peru'da arkeoloji çalışmaları yürüten kuzey Amerikalı yolcular arasında Cuzco, Chanchan ve Tiwanokunun harabelerini betimleyen *E.G. Squier* adı göze çarpar. Buradaki antik yapılar üzerine önemli veriler, *Titicaca*'nın güneyindeki adalarda bulunan kalıntıları ve *Sillustani* ile *Tiwanaku* sit alanlarının harabelerini ziyaret eden İsviçreli *Bandelier* tarafından toplanmıştı. Mezoamerika kültürel bölgesi için, ilk arkeolojik kazılardan söz edilecek olursa Meksika şehrine, 1790 yılının Ağustos günlerine gitmek gerekir. Kentin ana meydanda belediye tarafından yapılan döşeme çalışmaları sırasında Azteklerden kalma iki olağanüstü yekpare taş gün ışığına çıkmıştı. Bunlardan ilki *Tanrıça Coatlicue*'nin anıtsal heykeli, diğeri ise "Aztek takvimi" diye tanımlanan taştan yapılmış büyük güneş diski idi.

Büyük bilgin *Antonio De Leòn y Gama*, çıkartılan bu eserler üzerine düşüncelerini yazdığı bazı yazılar yayınlamıştı. Bu dönem, Meksika'nın güneyindeki antik kent *Palenque*'nin harabelerinde bazı gezginlerin günü gününe yazılmış tarihi

Copàn'ın Maya sit alanının kâşiflerinden olan Catherwood kitabından alınan gravürde bir Maya tanrısına adanan tapınağın ortaya çıkarılışı.

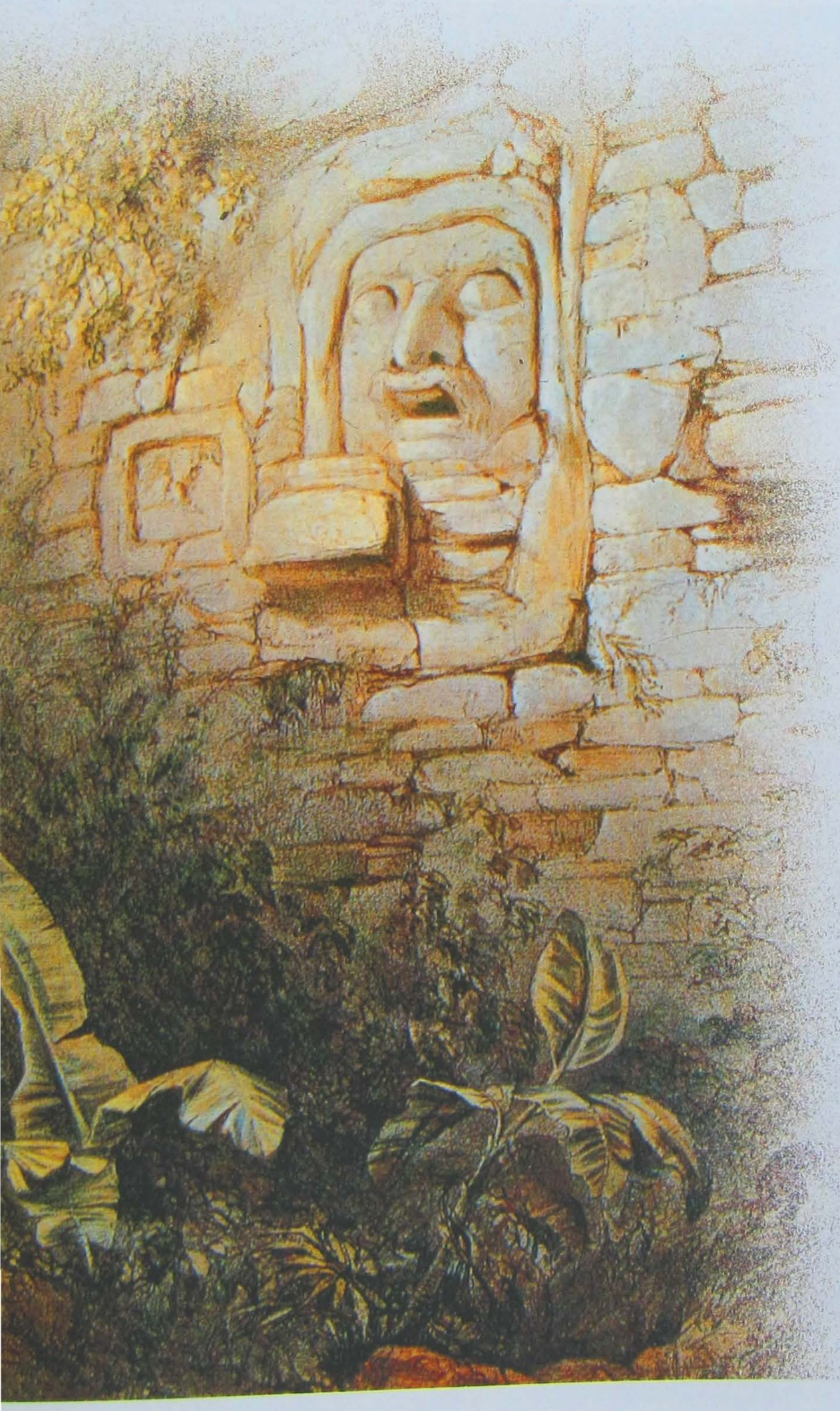

olaylarını duyan İspanya kralının buraya bir temsilci gönderme kararı aldığı bir dönemdir.

ARKEOLOJİ SANATI

Temsilci 3 Mayıs 1787'de *Antonio del Rio* sit alanına varmış ve 1882'de yayımlanacak kısa ve yetersiz bir raporu kaleme almıştı. 18 yıl sonra aynı görev 1805 ve 1807 yılları arasında tamamlanan üç seferde *Palenque*'nin Maya harabelerini ve *Mitla (Oaxaca)* harabelerini ziyaret eden *L. Castaneda*'nın eşlik ettiği *G. Dupaix*'e verilmişti. Ortaya çıkarılan ilk arkeolojik kalıntılar Mayalara aitti. Del Rio ve Dupaix, *Kolomb Öncesi* geçmişe açılan kapıyı az da olsa aralayabilmişlerdi. Yaklaşık 40 yıl sonra iki gezgin *J.L. Stephens* ve *F. Catherwood, 1839 ve 1842 yılları arasında gerçekleştirdikleri iki zorlu sefer ile Copán, Palenque, Quirigua, Uxmal, Kabah* ve *Chichen Itza* gibi en önemli sit alanlarını keşfederek bu kültürü tarihe yeniden kazandırdılar.

BİLİMSEL YAKLAŞIMLAR

Güney yarıkıtada, And topraklarında yapılan kapsamlı keşifler 19. yüzyılın ortalarından itibaren ilk sonuçları ortaya koymuştu. Bazı araştırmacılar *Kolomb Öncesi* kültürlerin kronolojisini ve İnkalardan önceki uygarlıkların varlığını doğru olarak kavramışlar ve buna paralel olarak bilimsel yaklaşımlara yaklaşan ilk

17.yüzyıl gravüründe Orta Amerika'nın yerlileri "işgalcilerin" gemilerine saldırıyor.

keşifleri gerçekleştiriyorlardı. 1911'de arkeolog *H. Bingham* tarafından gerçekleştirilen *Machu Picchu*'daki İnka şehrinin keşfi, ziyaretçilerin 'eski' arkeolojisi ile bilimsel araştırmacıların "yeni" arkeolojisi arasında bir kırılma çizgisi olarak düşünülebilir. 1896'da *Pachacamac* antik kentinin ilk stratigrafik kazısı *M. Uhle* tarafından yapılmıştır. Mezoamerikan arkeolojisinin bir sonraki adımı *G.R. Willey* ve *J.Sabloff*'un "stratigrafik devrim" olarak tanımladığı şekilde oluşmuştu; Meksika Vadisi'ndeki Azcapotzalco'da kazı yapan *E. Boas*'ın başkanlığında ilk defa *M. Gamio* tarafından Azteklere stratigrafik katmanlar incelenmişti.

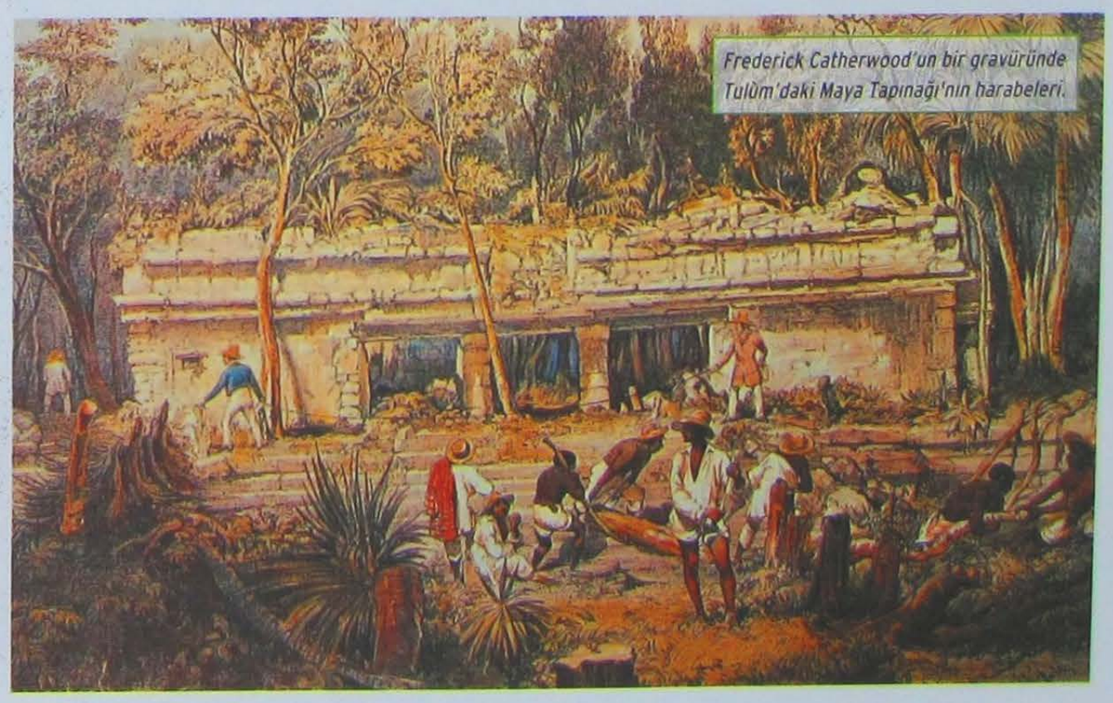

Frederick Catherwood'un bir gravüründe Tulum'daki Maya Tapınağı'nın harabeleri.

COPÀN'IN KEŞFİ

Copán, J.L.Stephens ve F.Catherwood tarafından gerçekleştirilen ve Palenque ve Chichen Itza gibi en önemli Maya kentlerinin keşfiyle sonuçlanan araştırma gezilerinde araştırılan ilk şehirdi. Copán harabelerini 1834'yılında Guatemala devleti adına araştıran Juan Galindo'nun raporlarından etkilenen J.L.Stephens ve F.Catherwood 17 Kasım 1839'da Copán'a varmışlardı. J.L. Stephens, Copán'da, araştırmalarını özgürce yürütebilmek için bir köylünün toprağını 50 dolara satın alacak kadar kararlıydı. Kalıntılar neredeyse tamamen orman tarafından yutulmuşu. Her yerde dallar, kökler ve sık çalılar vardı. Stephens "Incidents of Travels in Central America, Chiapas and Yucatàn" adlı kitabında gördüklerini şöyle anlatır: "On metreden fazla göremiyorduk ve devam ederken nelerle karşılaşacağımız hakkında hiçbir şey bilmiyorduk". Aynı kitabın sayfalarında ilk keşiflere ait ifadeler de yer alır; "yerliler kazarken toprak açıldıkça gözü, kulağı, eli ve ayağı gün ışığına çıkarırlarken nefesimi kesen bir kaygıyla dua etmiştim. Onları durdurdum ve çukura atlayıp, kendi elerimle toprağı açtım. Heykelin güzelliği, sadece maymunların çığlıkları ve papağanların sesleriyle bölünen ormanın sessizliği, kentin ıssızlığı ve onu saran gizem... Bütün bunlar bende Eski Dünya'nın harabeleri arasında duymuş olduğumdan daha güçlü bir ilgi yaratmıştı"

Kolomb öncesi antik kültürlerin tarihsel sürecinin daha açık bir şekilde ortaya çıkması 1930'lu yıllarda olmuştu. 1931'de *A. Caso*'nun başkanlığında *J. Acosta* ve *I. Bernal*'ın da daha sonraki yıllarda meşgul olacağı sistematik araştırmalar ve Alban Dağları'daki önemli *Zapotek* sit alanında kazılar başlamıştı.

Caso'nun başlattığı çalışmaların devamlılığını ve yapılar üzerlerinde titiz çalışmaları I. Bernal gerçekleştirmiştir. Otuzlu yıllardan itibaren And bölgesi de ABD'deki çeşitli kurumların yoğun bilimsel faaliyetlerinin ilgi odağı olmuştu

BİLİMİN YARDIMI

1940'lı yılların sonu Yeni Dünya arkeolojisinde bir dönüm noktası olur; kimyager *W.F. Libby* organik maddelere uygulanabilir Karbon 14 (C14) yöntemi ile tarih belirleme tekniği geliştirmişti. Bu teknikle Mezoamerikan kültürlerin Antik Çağ'a ait oldukları doğrulanmış oluyordu. Libby'nin bu yöntemi pek çok uygarlık için uygulanmış ve araştırmacılar, arkeologlar bu yöntemle ellerindeki malzemeleri gözden geçirmişler ve birçoğunu yeniden tarihlendirmek durumunda kalmışlardır.

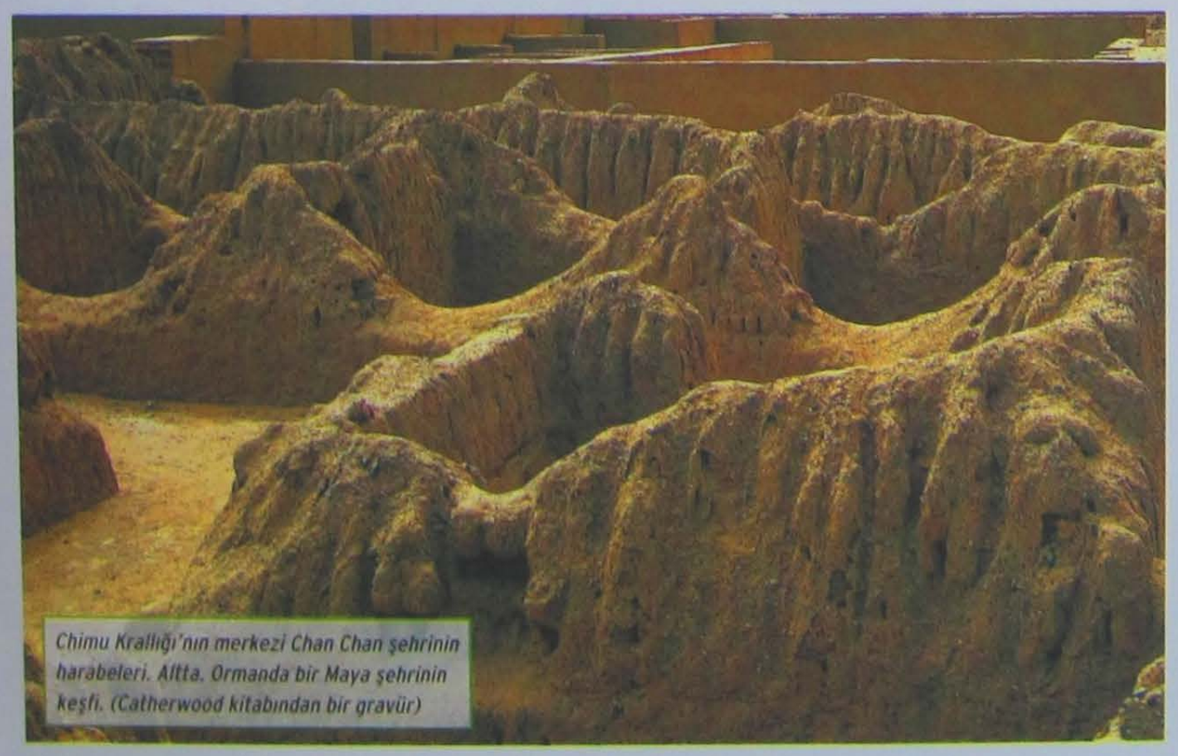

Chimu Krallığı'nın merkezi Chan Chan şehrinin harabeleri. Altta. Ormanda bir Maya şehrinin keşfi. (Catherwood kitabından bir gravür)

Diego Duran'ın "Yerlilerin Tarihi" (15.yüzyıl) çalışmasından bir yorum. Efsaneye göre Tenochtitlan şehri, gagasında yılan olan kartalın görüldüğü yerde kurulmuştu.

1950 ve 1960'lı yıllar arasında bölgesel çalışmalarda da ciddi bir gelişim görülür. Bu dönemde arkeologlar binyıllar boyunca bölgede gelişen kültürel süreçleri açıklayan sağlam teori-yöntem ilişkili bir düzen oluşturmakla meşguldüler. Bu kapsamda *Tehuacan (Puebla) Vadisi*'nde, bitki türlerinin, özellikle mısırın evcilleştirilme fenomenini açıklamak için *R. MacNeish* tarafından yapılan araştırmalar çok önemliydiler. Göçebe avcı-toplayıcı gruplarla MÖ 20 bin yıl öncesinden başlayarak, ilk evcil bitki türlerinin ortaya çıkışıyla MÖ 7000 civarında doruk noktasına ulaşan bir bölüm böylece yeniden oluşturulmuştu.

Son yıllarda, insan grupları ve doğal çevre, nüfus düzeyi ve yerleşim şekilleri ve kaynaklardan yararlanma arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlayan çok disiplinli araştırmalar artmıştı. Günümüzde, geçim kaynağı ve yerleşim şekillerinin analizine ve kültürel birleşimin daha geniş hareketlerinde yerel çevrelerin entegrasyon gelişimlerinin açıklanmasına yönelik araştırma stratejileri tarihsel-düzenleyici türde bir uğraşla bütünleşmeye başlar.

Meksika'nın şimdiki başkentinin altında bulunan Tenochtitlan kentini planı.

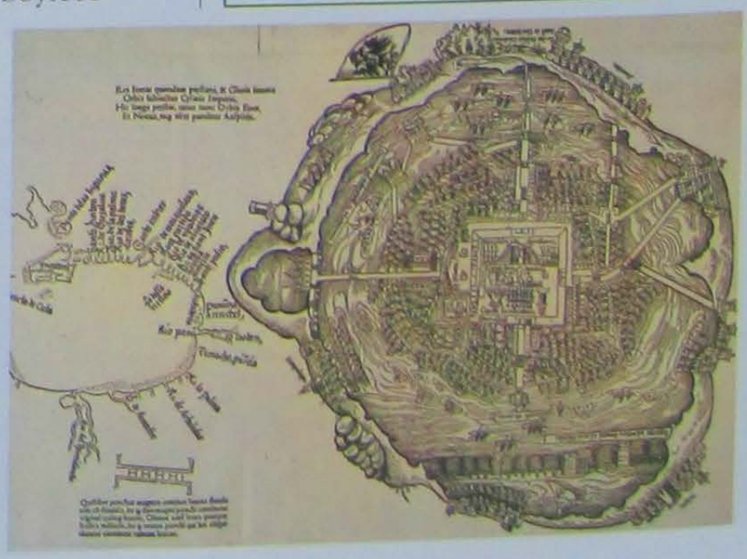

POSEIDON'UN KENTİ

ESKİ YUNANLARIN ANTİK POSEİDONİA'SI PAESTUM, ANTİK ÇAĞDA MAGNA GRAECİA (BÜYÜK YUNANİSTAN) OLARAK TANINAN İTALYA'NIN GÜNEY KIYILARININ EN ZENGİN VE EN ÖNEMLİ ŞEHİRLERİNDEN BİRİYDİ. KENT, KOLONİ KURMAK İÇİN TARANTO KÖRFEZİ'NDEN YOLA ÇIKAN SYBARİS SAKİNLERİ TARAFINDAN MÖ 7. YÜZYILDA KURULMUŞTU.

Görkemli bir kent olan *Paestum*, MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru buradaki eski yerleşimi işgal eden *Sybarisiler* tarafından kurulduğunda, Antik Yunan mitolojisinin güçlü figürü deniz tanrısı *Poseidon*'a adanmıştı. Bu nedenle de o çağdaki adı *Poseidonia* idi.

Paestum topraklarında, insanoğluna ait ilk izler günümüzden 15 binyıl önceki Üst Paleolitik Döneme kadar uzanır. Sonraki binyıllarda burada yeni yerleşimlerin olduğuna dair izler vardır fakat yoğun yerleşim izlerine MÖ 2800 dolaylarında rastlanır. Bu kayda değer değişimin en önemli kanıtlar, MÖ yaklaşık 2300'lere kadar süren sonra da ortadan kaybolan İtalyan Neolitik Dönemi'nin en göze çarpan temsilcilerinden olan *Gaudo* kültürüne aittir. Bu kültür adını Paestum'un kuzeyinde, yaklaşık 1,5 km uzakta yer alan Gaudo'nun geniş nekropolünden alır. Bu bölgenin iskânı kesintilerle olsa da devam eder. MÖ 9. ve 8. yüzyıla doğru yöreye, *Villanova* kültüründe üretim yapan topluluklar gelir. Poseidonia'da ise, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basılan gümüş sikkeler üzerinde görülen deniz tanrısı Poseidon'un betiminin yer alması kentin deniz tanrısına adandığı kanıtlar.

Poseidon Tapınağı (MÖ 5. yüzyıl) Paestum'daki en büyük kutsal yapıdır ve aynı zamanda Antik Yunan mimarisine ait en iyi korunan tapınaklardan biridir. Tapınak 18. yüzyıl araştırmacıları tarafından yanlış tanıtılmıştır. Günümüzde bu tapınak II. Hera Tapınağı olarak kabul edilir.

Tarih ve Olaylar

DENİZDEKİ KALE

Antik Yunan yazınının önemli coğrafyacısı Strabon, ünlü eseri *Geographika'nın* (Coğrafya) 6. cildinde, Poseidonia'nın kuruluşu, Hera Tapınağı'nın bulunduğu yer ve şehrin Lucaniler tarafından işgal edilişi ile ilgili bilgiler verir. Amasya doğumlu bu Yunan coğrafyacı (MÖ 1. yüzyıl) şöyle anlatır; *"Silarus Nehri'nin ağzından sonra Lucania bölgesine ve Hera Tapınağı'na varılır. Yakınında Poseidonia vardır. Sybarisiler denizde kaleler yapmışlar, yerli halk da iç kesimlere çekilmiş. Sonradan Lucaniler şehri ele geçirmişler, onlardan da Romalılar almışlar. Yakınındaki bataklığa dökülen suyun akışı onu sağlıksız hale getirmiş" Strabon'un eserinin ilerleyen sayfalarda "Lucaniler Samnit kökenlidir. Savaşta Poseidonia'lıları ve müttefiklerini yenerek şehri işgal etmişler. Sıradan demokratik kuruluşları vardı fakat savaş zamanında görev başındaki yargıçlar bir kral seçiyorlardı. Onlar şimdi Romalı"* diye anlatır.

Poseidonia kenti, sadece denizleri titreten tanrının korumasında değildi. Toprağın bereketini kutsayan, kadınları ve evlilikleri koruyan, gözeten tanrıça *Hera*'nın ilahi gücü de kentin yanındaydı. Hera'ya Poseidonia'nın en önemli kutsal bölgesi olan *Sele (Silarus) Nehri* ağzında yükselen görkemli bir tapınak adanmıştır. MÖ 5. yüzyıl boyunca Poseidonia, agora civarındaki kamu yapılarının yapımı ve yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen *Hera Tapınağı* ile kayda değer zenginlikte bir dönem yaşar. Bu bölgede tehlike

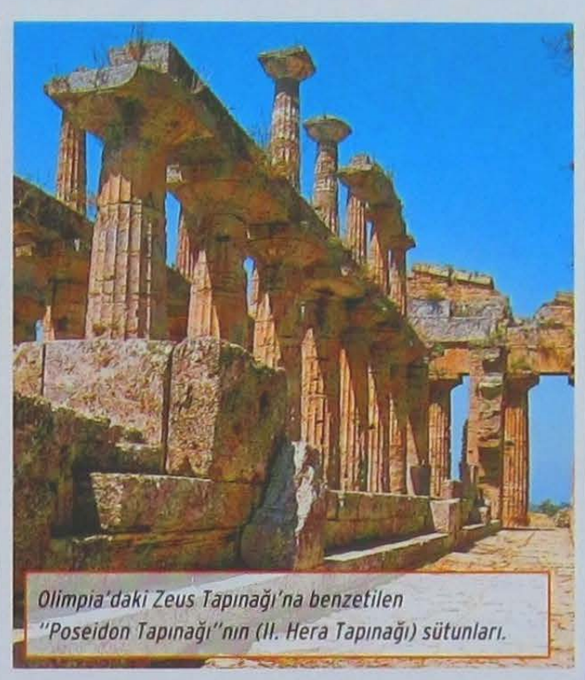

Olimpia'daki Zeus Tapınağı'na benzetilen "Poseidon Tapınağı"nın (II. Hera Tapınağı) sütunları.

oluşturmaya başlayan yerli kavimlerden *Samnitleri* MÖ 335'te yenilgiye uğratan *Epiros Kralı I. Aleksandros* kendi birliklerinin başında Poseidonia'yı işgal ederek Lucania bölgesine hakim olur.Yaklaşık 4 yıl süren krallığının ardında öldürülür ve Lucanialı aristokratlar şehrin kontrolünü ele geçirirler.

ROMALILAŞMA

MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru ufukta yeni bir güç belirir; *Roma*. MÖ 280'e doğru yeni *Epiros Kralı Pirus* amcasının intikamını almak için *Büyük Yunanistan (Magna Graecia)*'a geldiğinde *Poseidonia* şehri Romalıların eline geçer. Kenti MÖ 273 yılında *Paestum* adıyla Latin kolonisi haline dönüştüren nedenler tam olarak bilinmemektedir. Sonuçta, Romalılaşma süreci sarsıntısız gerçekleşir. Poseidon'dan Paestum'a geçiş bazı konularda biraz zaman alır. Örneğin yerel aristokratlar belli bir süre özerkliklerini sürdürürler. Hatta

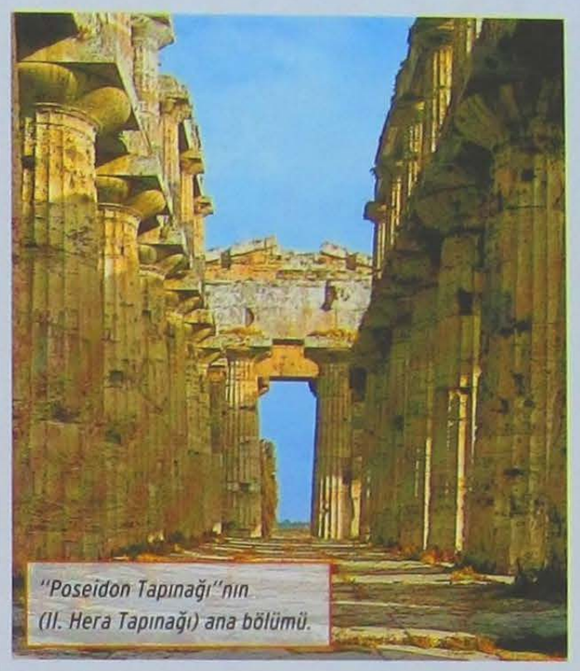

"Poseidon Tapınağı"nın (II. Hera Tapınağı) ana bölümü.

Paestum *Tiberius Dönemi*'ne kadar kendi adına sikke basmaya devam eder. Romalılar kentteki Hera ve Athena tapınaklarına dokunmazlar hatta yıpranmış olan bu Yunan tapınaklarını yenilerler. Bu dönemin ardından kentin altın çağı sona erer. *II. Kartaca Savaşı*'ndan sonra bölge, daha önceden Büyük Yunanistan (Magna Graecia)'ın tüm şehirlerini sarsan ekonomik krizi hissetmeye başlar.

Kriz yetmezmiş gibi MÖ 130'a doğru Capua'yı Rhegion'a bağlayan *Popilia Yolu* inşa edildiğinde, Paestum bu önemli ticaret ağının dışında kalmış olur. *Augustus Dönemi*'nde ve ardından yerleşim alanlarının genişletilmesinin desteklendiği *Flaviuslar Dönemi*'nde kentte hareketlilik gözlenir. Buna karşın Paestum, *İmparatorluk Dönemi*'nde küçük bir taşra şehri olarak kalır. 3. yüzyılda giderek gözden düşer ve kent merkezi yavaş yavaş terk edilir.

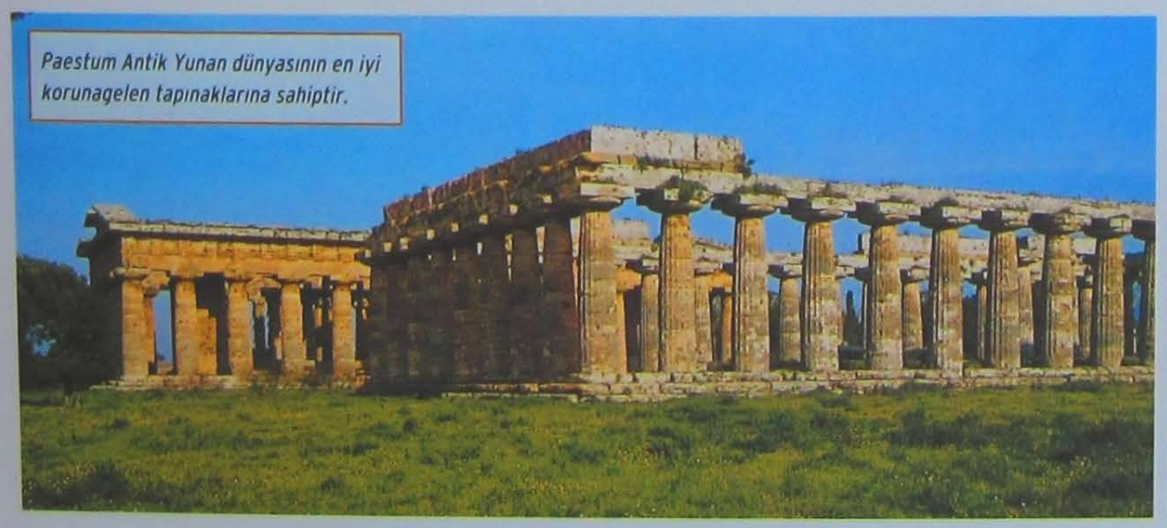

Paestum Antik Yunan dünyasının en iyi korunagelen tapınaklarına sahiptir.

Geçmişin Tanıklıkları

TAŞ ALETLER VE BAKIR BIÇAKLAR

Gaudo'daki nekropolde, arkeologlar çok sayıda kaya oyma mezar ortaya çıkartmışlardır. Kısa bir koridorla ulaşılan bu mezarlarda bulunan çok sayıda iskelet, araştırmacılara burasının bir aile mezarı olabileceğini düşündürür. Mezar eşyaları arasında çok sayıda seramik vazo ve çakmaktaşı aletler gün ışığına çıkartılmıştır. Bu buluntular arasında az sayıda bakır bıçaklar da vardır.

Tapınaklarıyla göz kamaştıran Paestum kutsal alanının havadan görünümü.

Paestum'da keşfedilen mermer baş (MÖ 460).

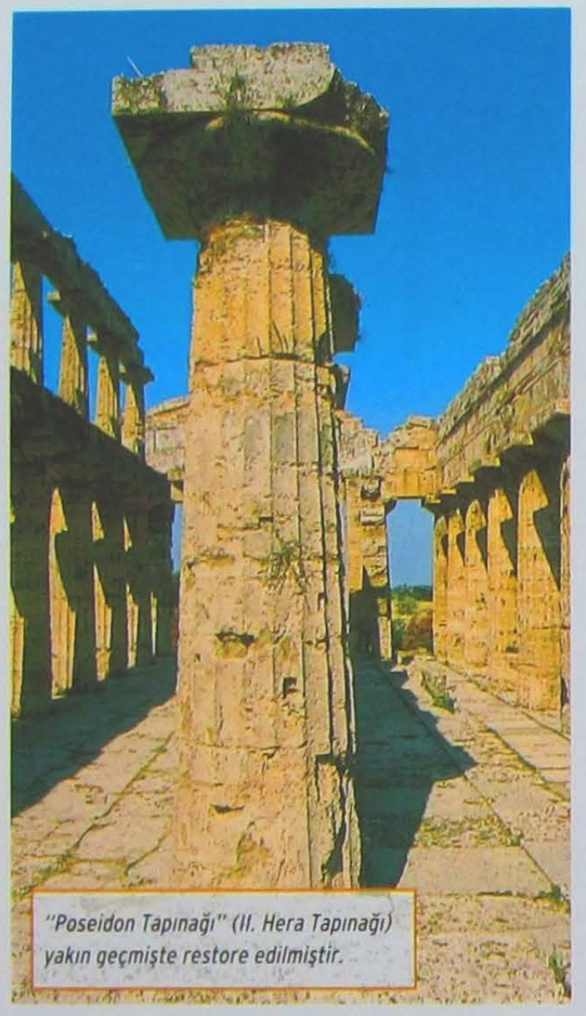

"Poseidon Tapınağı" (II. Hera Tapınağı) yakın geçmişte restore edilmiştir.

UNUTULUŞ VE KEŞFEDİLİŞ

Orta Çağ'a gelindiğinde bir zamanların görkemli ve ünlü Poseidonia'sından geriye, kiliseye dönüştürülmüş eski *Athena Tapınağı* etrafında kurulu küçük bir köy kalır. 8. yüzyıla doğru Paestum tamamen terk edilir. Şehrin zengin geçmişi unutulur; kent tam bir harabe halini alır. 1700'lü yıllarda Paestum yeniden keşfedilir. Yüzyıllardır uyuyan kentin çizimlerini yapan, kalıntılarını gezen insanların ziyaretiyle uyanır. Bu çizimler ve gravürlerin tüm Avrupa'ya yayılmasıyla Paestum, 17. yüzyılda Avrupalı varsılların kıtayı gezdikleri lüks bir tur olan *Grand Tour*'un (Büyük Tur) kapsamına alınır.

Kentte ilk restorasyon çalışmaları ve kazılar 1800'lerde yapılır. Ancak gerçek anlamda sistematik araştırmalar 1907'den itibaren sürdürülür. O zamandan bu yana araştırmalar neredeyse kesintisiz bir şekilde sürdürülmektedir. Son dönemlerde *Poseidon Tapınağı*'nın restorasyonu yapılmıştır. Paestum bugün İtalya'nın en tanınmış antik şehirlerinden biridir.

VADİDEKİ TAPINAKLAR

Koloni kurucuları, Poseidonia'yı kurmak için denize doğru hafif eğimli ve yakınlarında bir akropol için uygun tepeleri olmayan geniş bir vadi seçerler. Böylece tapınaklar şehrin kalbine, en başından beri bu amaç için kullanılan iki kutsal alanda inşa edilir. Güneydeki tapınak *Hera*'ya adanmıştır. Kutsal alanda Poseidonia'nın üç büyük tapınağının en eskisi ve en yenisi bulunur. Yaklaşık 500 m kuzeyde, agoranın karşı tarafında, tapınağına *Geç Arkaik Dönem*de kavuşan *Athena*'ya adanmış bir başka tapınak inşa edilmiştir. 18. yüzyılda tapınakların ilk fotoğrafları yayıldığında araştırmacılar, bugün hala onlar sayesinde tanıdığımız tapınaklara isim vermek için yarışırlar. Kuzeydeki tapınak hem sıra dışı genişlikteki planından, hem de diğer yapısal özelliklerinden dolayı *Bazilika* olarak adlandırılır. Yakınındaki tapınak ise *Poseidon Tapınağı* olarak isimlendirilir. Son olarak şehrin karşı ucunda yer alan üçüncü tapınağa

Athena Tapınağı'nın kutsal alanında keşfedilen adak heykelciği. (MÖ 6.yüzyıl).

Kalkerden büyük bloklarla yapılmış Paestum'un doğu surları.

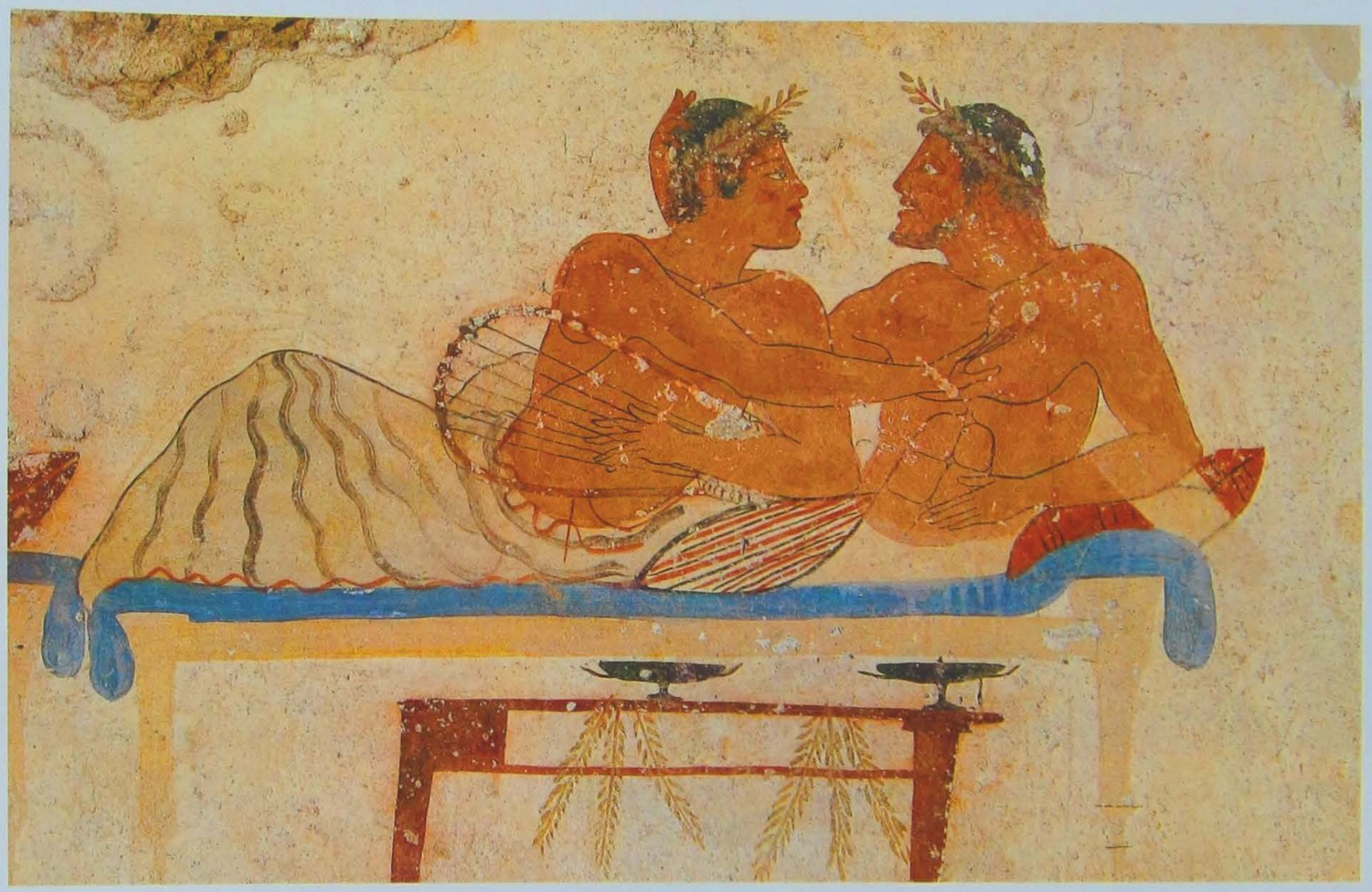

"Dalgıç Mezarı"nda bulunan ve uzanıp sohbet eden iki figür. Arkeoloji de bu tip sahnelere Symposion sahnesi adı verilir.

Demeter Tapınağı adı verilir. Günümüzde bu isimlendirmenin yanlış olduğu anlaşılmıştır. Yine de kuzeydeki tapınağın Athena'ya, güneydekinin ise Hera'ya adandığı kuşku götürmez bir gerçektir. Önceleri Bazilika olarak adlandırılan tapınağın Hera Tapınağı olduğu kesindir. Tapınağın ana mekanında *Zeus*'a ait bir kültün de saygı gördüğü düşünülmektedir. Son araştırmalar doğrultusunda Poseidon Tapınağı olarak bilinen yapıda hangi tanrıya tapıldığı konusunda ciddi şüpheler ileri sürülmüştür.

Kazılar, araştırmalar ve elde edilen buluntular ışığında bugün, "Poseidon Tapınağı" olarak adlandırılan tapınağın aslında *Hera*'ya adanan ikinci tapınak olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda kutsal alanda bulunan "Bazilika"nın aslında *I. Hera Tapınağı*, hemen yanındaki Poseidon Tapınağı olarak tanınan yapının ise *II. Hera Tapınağı* olduğu kabul edilmiştir. Antik Çağ'da yapılan anıtsal Hera tapınakları arkeoloji çevrelerinde *Heraion* adıyla anılmaktadır.

I. HERAION

I.Heraion, Poseidonia'nın en eski tapınağıdır; MÖ 6. yüzyılın ortasında inşa edilmiştir. Dor düzenindedir ve kısa kenarlardan 9 uzun kenarlardan 18 tane olmak üzere sütunları 25 x 55 m lik bir platform üzerine inşa edilmiştir. Sütunların üzerinde tamamı korunmuş, kabartmalı metoplar ve bazı kısımları kayıp arşitrav bulunmaktadır. Naos'tan (tapınağın heykelinin bulunduğu ana bölüm) geriye pek az şey kalmıştır: Temeller, kapılar ve girişin üç sütunu.

Solda. Paestum kazılarında MÖ 6. yüzyıla ait bu eser gibi yüksek kalitede birçok terracotta eser ortaya çıkartılmıştır.

Ön Plandakiler

"DALGIÇ MEZARI"

1969 yılında Paestum'un yaklaşık 2 km güneyindeki Tempa del Prete bölgesinde sıra dışı freskleriyle hemen ün kazanan bir mezar bulunmuştur. Mezardaki lahit beş kireçtaşı levhadan oluşmaktadır. İçindeki mezar buluntularından bu mezarın soylu bir erkeğe ait olduğu anlaşılır; kaplumbağa kabuğundan lir, Attika *lekythos'u* ve iki kaymaktaşı unguentarium (her ikisi de Antik Yunan'da sık görülen bir kaplardır). Bu eserler sayesinde mezar MÖ 480- 470 yıllarına tarihlendirilir. Lahit kapağının üzerinde görülen dalgalara atlamakta olan genç betiminden dolayı mezar "dalgıç" mezarı olarak adlandırılmıştır. Uzun kenarlardaki iki yassı taşta, kimi zaman ellerinde tuttukları kimi zaman da sehpaya bıraktıkları kadehleriyle, kline denilen yataklarında uzanmış on kişini katıldığı bir şölen sahnesi betimlenmiştir. Bu sahnelere arkeolojide Symposion denilir. Fresklerde sohbet etmekle, aşk oyunlarıyla, flüt ve lir dinlemekle ya da bronz bir şamdana doğru kadehteki şarabın fırlatıldığı oyun olan *kottobas'la* meşgul adamlar tasvir edilmiştir. Kısa yassı levhalardan birinde masa üzerinde duran büyük bir krater (büyük şarap kabı) ve elindeki kap ile şarap sunan bir genç, diğerinde ise flüt çalan kişiyi takip eden iki erkek görülür. Kapakta görülen denize dalmakta olan genç betimi ölümün sembolik bir temsili olarak yorumlanmıştır. Buradaki dalış eylemiyle dünyevi hayattan öteki dünyaya geçiş anımsatılmak istenmiştir.

"Dalgıç Mezarı"ndan kaplumbağa kabuğundan yapılmış liri çalan çalgıcı betimi.

ATHENA TAPINAĞI

18. yüzyılda yanlış adlandırılan tapınaklardan biri olan *Athena Tapınağı*, o yıllarda *Demeter Tapınağı* olarak tanıtılmıştır. Yapımı MÖ 500'de tamamlanan tapınakta Dor ve İyon düzenleri bir arada kullanılmıştır.

Tapınak, ayakta kalan bütün sütunları ve üst yapının kısmi parçalarıyla Antik Çağ mimarisinin görkemini günümüze taşımaktadır. Tapınağın ana bölümü (Naos) neredeyse yok olmuştur. Bunun nedeni yüksek olasılıkla, tapınağın Orta Çağ'da kiliseye dönüştürülmüş olmasıdır.

II. HERAION

II.Heraion (yanlış bilinen adıyla Poseidon Tapınağı), Atina'daki *Hephaistos Tapınağı* ve Agrigento'daki *Concordia Tapınağı* ile birlikte, günümüze en iyi durumda ulaşabilen üç Yunan tapınağından bir tanesidir. Yunanistan'daki Olimpiya kentindeki *Zeus Tapınağı*'nın model olarak alındığı bu tapınak MÖ 460 dolaylarında yapılmıştı. Paestum'daki diğer tapınaklardan farklı olarak bu tapınakta sadece *Dor* düzeni mimari öğeleri kullanılmıştır. Kazılarda ortaya çıkartılan adak heykelcikleri yapının Poseidon'a değil, Hera'ya adandığını göstermiştir.

SİLARUS'UN AĞZINDA

Hera Tapınağı günümüzde Paestum'un yaklaşık 9 km kuzeyinde yer almaktadır. Tapınak erken dönemlerde deniz kenarında, nehir ağzında bulunuyordu, oysa bugün denizin çekilmesinden sonra aşağı yukarı 2 km içeride bulunmaktadır. Efsaneye göre tapınak, "Altın Post"un peşinde yollara düşen Argonotların lideri *Iason* tarafından kurulmuştur. Lucanilerin işgalinden sonra ve ardından Romalılaşma süreciyle kutsal alan dini önemini kaybeder.

İmparatorluk Dönemi'nde de tapınağın eski ihtişamından neredeyse hiçbir şey kalmaz; *Heraion* artık ıssız bir kalıntıdır. Olasılıkla 62 yılında yaşanan depremden de büyük hasar görmüştür. Bu yıkımla beraber artık tamamen hafızalardan silinmiştir. Araştırmalarda tapınak yakınında, tapınak hazinelerinin

MÖ 4. yüzyılda Paestum'da üretilen Tanagra tipi figürin başı.

Ön Plandakiler

GÖRKEMLİ BİR ANIT

Dor düzenin sert görüntüsüne sahip olsa da I. Heraion çok fazla özelliğe sahiptir. Hem tek sayılı ön sütunları, hem de naosu ortadan ikiye bölen 7 sütun sık görülmeyen bir uygulamaydı. Bu yüzden tapınakta Hera ile birlikte Zeus'un da dini anlamda saygı gördüğü düşünülür. Hatta her ikisinin de kült heykellerinin ana salonun (naos) iki bölümünde durduğu hayal edilebilir.

Büyük Yunanistan'ın (Magna Graecia) en büyük yapılarından biri olan "Poseidon Tapınağı"ndan (II. Hera Tapınağı) bir görünüm.

Grand Tour kapsamında İtalya'yı ziyaret eden İngiliz ressam Alexander Cozens tarafından yapılan Paestum'un iki ana tapınağını gösteren resim.

korunduğu bir depo binası olan *Thesauros* (hazine) bulunur. Bu yapının yakınında ise MÖ 4.yüzyılda yapılan inşaatlarda kullanılan *Arkaik Dönem* yapılarına ait kabartmalı metoplar ortaya çıkartılmıştır. Bu metopların sadece tek bir yapıyı süslemedikleri düşünülüyor; bunlar MÖ 4. yüzyılda tapınak yeniden inşa edilirken, daha önceden zarar gören ve geride hiçbir izi kalmayan farklı yapılara ait olmalıdırlar. MÖ 500 dolaylarında Thesauros'un güneyinde büyük bir tapınak inşa edilmişti. Korunan kalıntılar tapınağın görünüşü hakkında genel bir fikir oluşturmaktadır ancak adandığı tanrıyı belirlemeye izin vermemektedir. Bugün *Paestum Müzesi*'nde muhafaza edilen kutsal dans tasvirli on metop bu tapınağa aittir.

Roma Dönemi'nde forumu kentin kuzey kapısıyla birleştiren yol boyunca Poseidonia'nın en güzel anıtları bulunmaktadır. Burada ortaya çıkartılan kare planlı yapı, zamanında üzeri yığma toprakla kaplanmış bir mezardı. Elde edilen buluntular tarih olarak MÖ 500'leri işaret eder. Mezarın içerisinde bitişik iki bloktan yapılmış taş masanın üzerinde beş uzun demir mızrak yerleştirilmiştir; keşfedildiği sırada içinde hala bal kalıntıları bulunan sekiz bronz kabın (Hydria) yanında siyah figür tekniğinde üretilmiş *Attika* işi bir amfora da bulunmuştu.

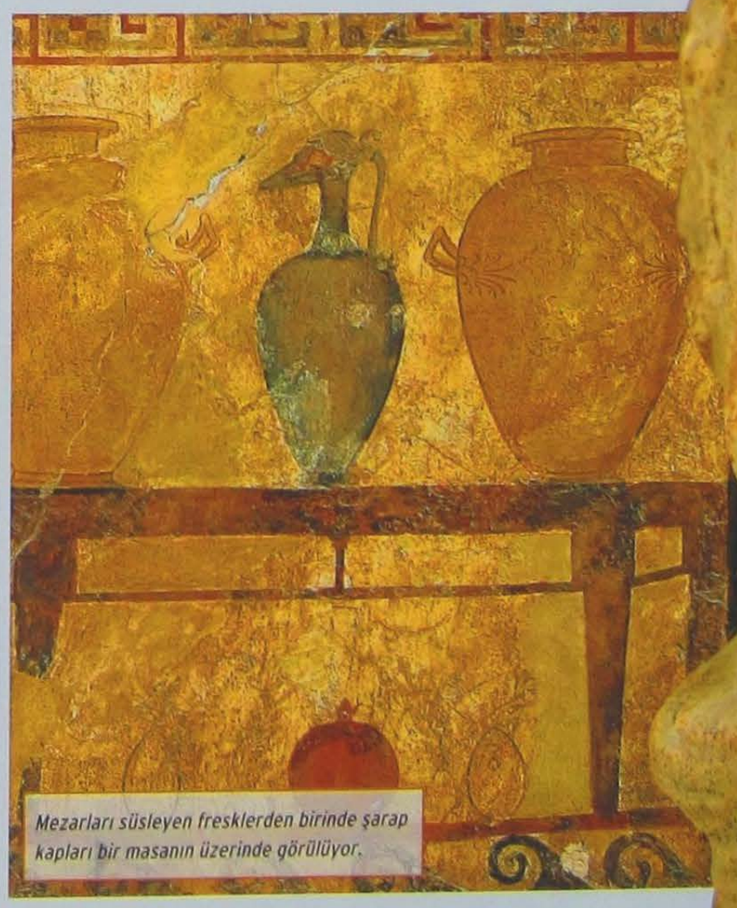

Mezarları süsleyen fresklerden birinde şarap kapları bir masanın üzerinde görülüyor.

Sağda. Paestum'da bulunan Tanagra tipi figürin.

MAGNA GRAECIA'DA SERAMİK

MÖ 5. YÜZYILDA KIRMIZI FİGÜRLÜ YUNAN VAZOLARI MAGNA GRAECİA'DA (BÜYÜK YUNANİSTAN: GÜNEY İTALYA-SİCİLYA) ÜRETİLMEYE BAŞLANDI. GÜNEY İTALYA'NIN BU ÜRETİMİ ÜSTENMESİNDEKİ EN ÖNEMLİ ROL, UZUN YILLAR SÜREN PELOPONEZ SAVAŞI'NA AİTTİR.

Magna Graecia'da gelişen uygarlığın en zarif kalıntıları kabul edilebilecek vazolar ve üzerlerindeki betimlemeler dönemin sanatına hayranlık uyandıracak niteliktedir. MÖ 7. ile 5. yüzyılın ortası arasındaki süreçte lüks seramik üretimine önce *Korint*, sonra da *Atina* merkezli *Attika* bölgesindeki atölyeleri hükmetmiştir. Bundan anlaşılacağı gibi bu dönemde Yunanistan üretimi olan lüks seramikler hem kıta Yunanistan'da, hem de *Magna Graecia*'da pazarın kahramanlarıydı. Ancak uzun *Peloponez Savaşı* ile birlikte Güney İtalya'daki alıcılar, kendi gereksinimlerini karşılamak için yeni çözümler aramaya başladılar. Bu aşamada, üretimi kendi topraklarında gerçekleştirmeye karar verince MÖ 5. yüzyıla doğru Attika'dan yapılan ithalat gözle görülür bir biçimde azalmaya

Paestum'un kutsal bölgesinden bir görünüm. Bu şehirde, kırmızı figürlü vazo üretimi konusunda eser veren en erken iki resssam Assteas ve Python idi. Paestum bu konuda özelikle MÖ 4. yüzyılın son yıllarında gelişmiştir.

Paestum'daki Licinella nekropolünden kırmızı figürlü Hydria, kantharos ve kase.

başladı. Kırmızı figürlü seramiğin batıda üretiminin doğuşu ve gelişimi beklenmedik bir durumdu. *Attika seramiği* ile olan yakın benzerlikleri düşünüldüğünde, Atinalı çömlekçilerin politik olaylardan ve savaş huzursuzluğundan dolayı başka bir yerde, yeni bir hayat kurmak amacıyla Güney İtalya'ya göç ettikleri varsayılmıştır.

Bu üretim 5. yüzyılın ortasından MÖ 4. yüzyılın sonuna kadar sürmüş ve dünya müzelerini süsleyen sayısız zarif eserle döneminin örneklerini oluşturmuştur.

İLK BÜYÜK FIRINLAR

1893'te Alman araştırmacı *Adolf Furtwangler*, MÖ 443 dolaylarında Taranto Körfezi'nin batı bölgesine gelen Atinalı kolonicilerin *Thurii* kentini kurmasının, kırmızı figürlü yerel vazo üretiminin doğuşuna çok önemli katkısı olduğunu savunmuştur. Son zamanlarda Taranto Körfezi'ndeki *Metapontion* antik kentinin kazılması, Batı'da kırmızı figürlü ilk üretimlerin burada yapıldığına dair düşünceleri kuvvetlendirir. Bununla birlikte Güney İtalya'da seramiğinin aslında bölge dışına hiç ihraç edilmediği düşünülmüştür. Buna karşılık, Güney İtalya üretimi seramikler, bölgede MÖ 4. yüzyılın yarısına kadar Yunan vazolarının önemli bir yer tutmaya devam ettiği *Campania* haricinde Attika seramiğin yerini almıştır.

Sağda. Paestum'da vazo ressamı Assteas tarafından boyanan kraterin üzerinde Dionysos, bir akrobat ile iki tiyatrocunun gösterisini izliyor. (MÖ 4. yüzyıl sonu)

İlk Güney İtalya vazo ressamlarından olan Dionysos'nun Doğuşu Ressamı'na atfedilen bir vazo resmi.

BÖLGESEL STİLLER

Araştırmalar doğrultusunda Güney İtalya seramiği üretiminde beş bölgesel stil belirlenmiştir; *Apulia, Campania, Lucania, Paestum* ve *Sicilya*. Arkeologlar Antik Çağ'da yapılan ve günümüze ulaşan vazo resimlerinin yapan ressamların adlarını eğer imza yazısı yoksa, en bilinen eserlerindeki konuları ya da bu eserin buluntu yerini göz önünde bulundurarak isimlendirir. En erken örnekler MÖ 430'lu yıllarda erken *Lucania* stilinde eser veren ve özellikle kraterleri boyayan Pistticci (Metapontion yakınında bir kasaba) Ressamı'na aittir.

Pisticci Ressamı'yla sıkı sıkıya bağlantılı olan ve mitolojik *Kral Amykos*'un cezalandırılışı sahnesini betimlediği vazo resmi nedeniyle *Amykos Ressamı* olarak anılan ressam karışık mitolojik sahnelerde oldukça başarılıydı. Güney İtalya kırmız figürlü vazo ressamları ilk dönemlerde konularını klasik mitolojiden alan sahneleri yansıtmışlardır; Medea'nın intikamı, Dirke'nin cezalandırılması gibi.

Erken Lucania vazo ressamlarının işleri ile erken Apulia hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir. Apulia'da *Berlin Dansçı Kız Ressamı* ve *Sisyphos Ressamı* göze çarpar. Bu dönemde bir başka ressam daha vardır; *Dionysos'nun Doğuşu Ressamı*. Bu ressam da sağ kalçasından küçük Dionysios'un doğuşunu izleyen Zeus'un görüldüğü sahneyi betimlediği için bu isimle anılır. MÖ 4. yüzyılın

Geçmişin Tanıkları

ÖLÜLER İÇİN VAZOLAR

Vazolar genellikle ölülere mezarda eşlik ediyorlardı. Vazolarda görülen sahnelerin öte dünya ile bağlantılı mitlerden bu durumu açıklamaktadır. Bu tip vazolarda ölülerin figürleri her zaman beyaza boyanırdı. Bazı vazolar sadece mezarlar için üretiliyordu ve formları ile diğerlerinden ayrılıyordu; abartılı kulpları olan ince uzun vazo loutrophoros gibi.

MÖ 5. yüzyıl sonuna ait bir loutrophoros (mezar vazosu) üzerine resmedilmiş dans sahnesi.

Üstte. MÖ 4. yüzyıl loutrophoros üzerine betimlenen satirik tiyatro sahnesinde Helen'in yumurtadan doğuşu sahnesi.

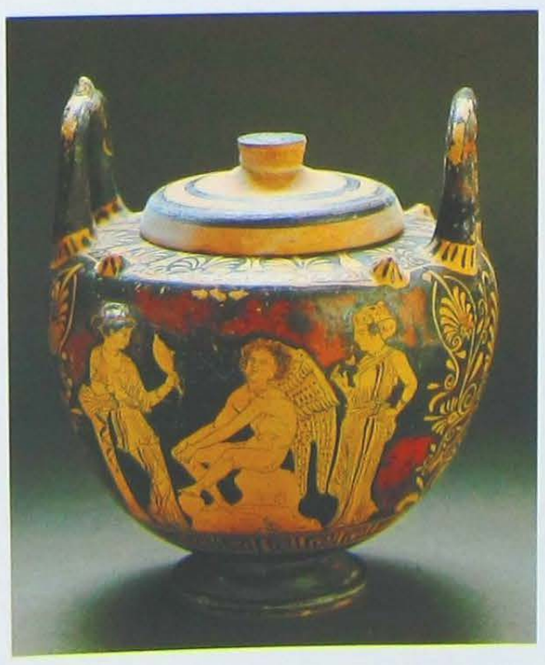

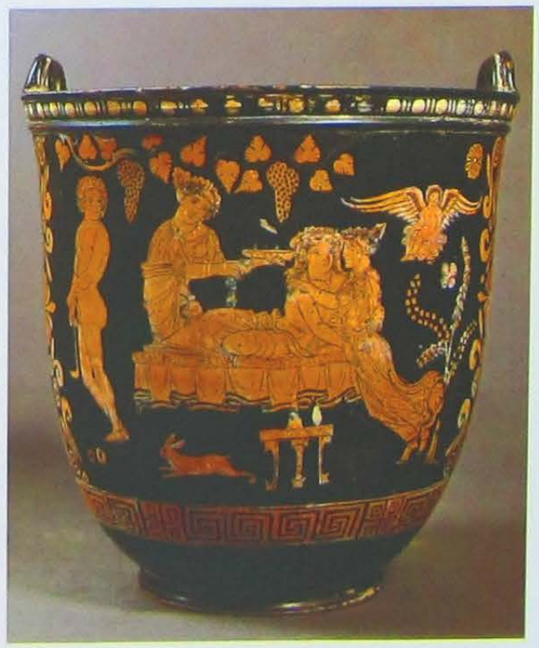

Solda. Taranto üretimi olan ve aynaya bakan Eros'u betimli kırmızı figürlü kap. (MÖ 4. yüzyıl).

Sağda. Kırmızı figürlerle süslenmiş bir aşk sahnesiyle Apulia vazosu. (MÖ 375- 350).

Araştırmalar ve Keşifler

ARTHUR DALE TRENDALL'IN ÇALIŞMASI

Yeni Zelandalı araştırmacı Arthur Dale Trendal, yaklaşık 60 yıllık çalışmasıyla Magna Graecia üretimi olan seramiklerin büyük bir çoğunluğunu incelemiş ve sınıflandırmıştır. Üretim merkezlerini, seramikte kullanılan hamurun özelliklerine, ressamların stillerine ve diğer unsurlara göre klasifiye eden araştırmacı İtalya'da iki ana üretim bölgesi belirlemiştir. Bunlardan ilki doğudaki Puglia ve Lucania, ikincisi batıdaki Campania ve Sicilya'dır.

başı, vazo üzerinde farklı katlar çizerek karışık sahneleri başarıyla yansıtan *Iliupersis Ressamı* ve ardından da renkler, perspektif arayışı ve alan derinliği ile öne çıkan *Lycurgus Ressamı* ile anılır.

DARIUS RESSAMI

Takip eden evrede, vazo resimlerinin çok süslemeli olduğu bir ressam tarihteki yerini alır. Eserlerinde genellikle büyük boy volütlü kraterler süsleyen bu ressam *Darius Ressamı* olarak anılır. Bu ressamın atölyesinden çıkan ve adını almasını sağlayan kraterde, sarayının ortasında *Kral Darius*'un Yunanlarla savaşın eşiğindeyken tahta çıkışını anlatmaktadır. Bu sanatçı kalabalık sahneleri başarıyla betimleyebilmektedir. Ressamın diğer eserinde ölü yakmak için toplanan odun yığınına silahlarıyla birlikte yerleştirilmiş *Patroklos*'un cenazesi ve Troialı mahkumları kurban eden *Akhilleus*'un da katıldığı tören hazırlıkları görülür.

Paestum atölyesinden Üç balık figürüyle süslenmiş tabak (MÖ 4. yüzyıl).

Toplumlar ve Gelenekler

NAISKOI (KÜÇÜK TAPINAKLAR)

Mezar konulu sahneler Sicilya üretimi vazolar üzerinde neredeyse hiç görülmezken Güney İtalya vazolarında büyük bir kısmının ana motifidir. MÖ 4. yüzyılın yarısından itibaren Puglia'da naiskoi (küçük tapınak) tasvirleri çoğalır ve tapınağın sütunlu girişinin içinde bazen küçük aile grubu bazen de bir ya da birkaç figür görülür. Genellikle bu mezar tapınaklarının içinde betimlenen ölü figürleri açık renge boyanırdı. Ölüler solgun bir renkte, yaşayanlar ise yaşamın rengi kırmızı ile gösterilirdi.

YEREL OKULLAR

MÖ 4. yüzyılın ortasından itibaren Puglia'da sapları havaya doğru uzanan büyük kulplu kaplar ortaya çıkmıştı. Bu kaplar Apulia'dan çok Campania'da, özellikle Paestum'da çok sevilmişti. Bu kaplar *lebes gamikos* denilen kaplara benziyordu. Lebes gamikos; düğünlerde ve düğünlerle ilgili sahnelerde sıkça rastlanan kapaklı bir vazo formuydu.

Lucania'da, *Creusa* ve *Dolon Ressamları* daha eski geleneği devam ettirdiler. Sonraki evrede ise özellikle *Dionysos* ve spor sahnelerini resmeden *Brooklyn-Budapeşte Ressamı* ile kırmızı renk tekniği ile yapılmış *Menadlar* (Dionysos alayında kendini kaybetmiş kadınlar) gibi figürleri betimleyen *Sidney Ressamı* göze çarpar.

ROMA ÖNCESİ İTALYA

Bu vazo atölyelerinde çok çeşitli motifler uygulanıyordu. Palmiye ağacının dallarına benzer süslemeler, kıvrımlar en çok dikkat çekenlerdi. Mitolojik sahneli vazo resimlerinde dolgu motifi, katları ayırmak için de kullanılıyordu. *Dirce Ressamı*'nın süslediği Dirce'nin cezalandırılması sahneli vazo gibi.

PAESTUM ATÖLYESİ

Paestum'un atölyesinin üretmiş olduğu eserler, özellikle MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendi vazolarına imzalarını atan iki vazo ressamıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Bu durum Güney İtalya vazo ressamları arasında pek görülmeyen bir durumdu.

Üstte. Assteas'ın atölyesinden Dionysos sahnesiyle kırmızı figürlü bir vazo (MÖ 4. yüzyıl).

Paestum'da II. Hera Tapınağı'nın kuzey-batı köşesi.

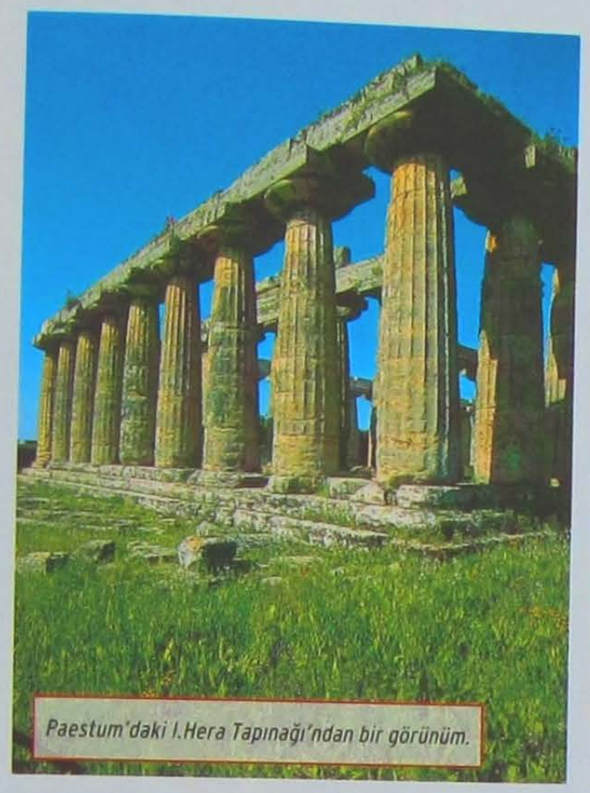

Paestum'daki I.Hera Tapınağı'ndan bir görünüm.

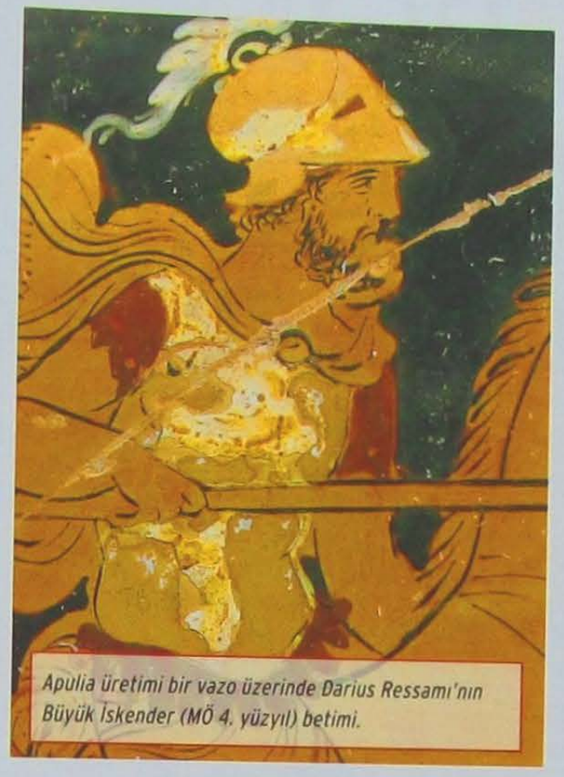

Apulia üretimi bir vazo üzerinde Darius Ressamı'nın Büyük İskender (MÖ 4. yüzyıl) betimi.

Bu yeniliği gerçekleştiren ilk ressam *Assteas* idi ve tragedyalardan ve mitolojiden esinlenerek resimlediği yedi vazosuna özgürce imzasını atmıştı. Bu vazolardan bazılarının resimlerinde *Herakles*'in deliliği, boğanın üstündeki *Europa*, Hesperidlerin bahçesindeki *Herakles* sahneleri işlenmişti. Paestum üretiminde hâkim olan ve Assteas'ın vazolarında da bulunan öğeler, sahneyi çevreleyen palmiye ağacının dallarına benzer süslemeler, alt kısımda geniş kumaş kıvrımları ve teatral tasvirler ile üst bölümde yarım tanrı betimleri göze çarpar. Diğer sanatçı *Python*'du. Ressam olarak iki vazoya imzasını atmıştır; odun yığını üzerinde *Alkemene*'yı tasvir eden krater formundaki vazo ile *Helen*'in yumurtadan doğuşunun betimlendiği amfora. Python ayrıca mitolojik konulu bir grup vazo da yapmıştır, bunların arasında *Odysseia*'dan bir sahnenin resmedildiği bir vazo bulunmaktadır. Vazoda, *Odysseus* ve *Sirenler* efsanesi betimlenmiştir. Sahnede kahraman Odysseus gemisinin ağacına bağlanmış bir şekilde gösterilir; Sirenler ise şarkıyla kendisini büyülemeye çalışmaktadırlar. Son olarak da Paestum'un üçüncü sanatçısı *Aphrodite Ressamı*'nın eserini hatırlamak gerekir. Bu sanatçı bir grup çiçek ve çok renkli öğeler içinde *Aphrodite ve Erosları* resmetmiştir.

Ön Plandakiler

RESİMLER DOSYASI

Yaklaşık on bin örneği bulunan Apulia üretimi vazolar, şimdiye kadar bilinen kırmızı figürlü Güney İtalya vazo üretiminin belki de yarısını oluşturmaktadır. Bu vazolar Yunan mitolojisinin tüm figürlerini, antik bir tragedya seyredermiş gibi günlük yaşamın her alanına sokan fotoğraf albümleri gibiydi. Euripides hem Puglia'da hem Güney İtalya'nın diğer bölgelerinde tragedyalarıyla en beğenilen oyun yazarıydı. Euripides'in yaşadığı dönem, Güney İtalya vazoların ilk üretilmeye başlandığı dönem ile çok yakındır. Bu ünlü tragedya yazarının oyunlarındaki sahnelerin Güney İtalya üretimli vazolarda da görülmesi bu eşzamanlılık ile açıklanabilir. İtalya'nın güneyindeki Policoro'da bulunan vazonun betimleri arasında, yılanların çektiği sabanla kaçarken resmedilen Medea'nın kendi çocuğunu öldürdüğü sahne görülür (MÖ 5. yüzyılın sonu). Ayrıca Apulia vazo resminin teatral özelliği, tiyatrolarda oyuncuların komik tiyatro kostümleri giydiği, grotesk maskeler taktığı ve oyunun genelde doğaçlama bir sahnede geçtiği komik ve iğneleyici popüler temsiller gibi çeşitli imgelerle kendini göstermektedir.

Pronomos Ressamı'nın Ruvo'da (Bari) bulunan vazosu.

YUNANİSTAN'IN ROMA'YLA KARŞILAŞTIĞI YER

Campania, arkeolojik kalıntıların çok olduğu İtalyan topraklarından biridir. Bu coğrafya öncelikle *Pompei* ve *Roma* dünyası üzerine bildiklerimizi değiştiren keşfiyle *Herkulaneum*'un aralarında bulunduğu eşsiz antik yerleşimlere ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar arasında Yunan kolonisi olan *Campania*'daki ilk batı toprakları *Ischia* ve *Cumae*'yı hatırlamak yeterlidir. Bölgede büyük ve prestijli müzeler vardır. Müzeler için tek bir örnek verilse bile, sıra dışı koleksiyonlarıyla görenleri derinden etkileyen *Napoli*'deki Ulusal Arkeoloji Müzesi ilk akla gelendir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 5- 4. yüzyıl	Neolitik Dönem. Kıtada ve adalarda belgelenen insan varlığına dair çeşitli izler.
MÖ 3. Binyıl	Neololitik Dönem. Gaudo bölgesinde, Paestum yakınlarında keşfedilen bir nekropol, bu kültüre adını verdi.
MÖ 2. Binyıl	Bronz Çağı. Aralarında Procida'nın açıklarındaki Vivara Adası'ndaki keşiflerin göze çarptığı yerleşim yerlerinin yayılması.
MÖ 9. yüzyıl	Villanova kültürüyle ilişkilendirilebilir gruplar, mezar kültürünün yayılması. Yunanlar tarafından ilk kolonicilik faaliyetleri.
MÖ yaklaşık 770	Ischia kentinin Euboia'dan gelenler tarafından kurulması.
MÖ 730	Cumae kentinin kuruluşu.
MÖ 4. yüzyıl	Bölge yavaş yavaş Roma tarafından benimsenmiştir.
M.S. 79	Vezüv'ün püskürmesi. Pompei ve Herkulaneum'un yıkılışı.

Baia
◆ Roma Döneminde aristokrasinin ve imparatorların en çok tercih ettiği görkemli villaları ve dev termal tesisleriyle zenginleştirilmiş yazlık bölgelerinden biriydi.

Pozzuoli
◆◆ Modern şehir, pek çoğunun kaybolmasına neden olduğu antik şehrin kalıntılarının üzerine kurulmuştur. Serapeion (Üstte) ve Amfitiyatro. (Altta, 1. yüzyıl)

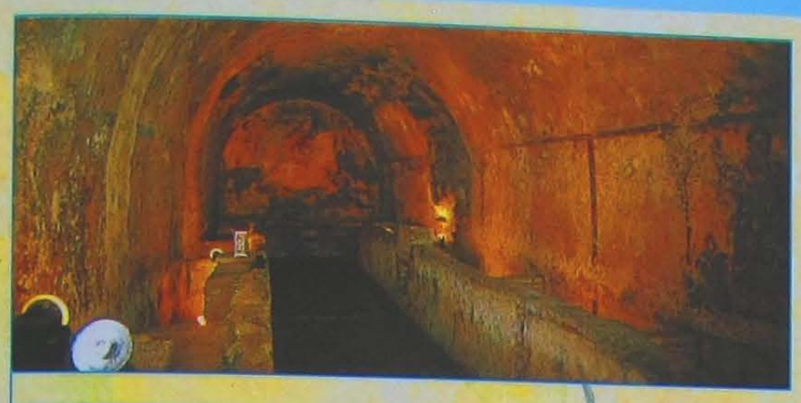

Capua
▲◆ Önce Etrüsk, sonra da Roma yurdu olmuştur. Amfitiyatrosu ile ünlüdün. Mithraneum ise (Üstte) ise 2- 3. yüzyıldan kalmadır.

Capua

Gricignano
■◆ Antik kentte merkez ve nekropol alanı keşfedilmiştir. Neolitik Dönemden Roma Dönemine kadar yerleşim vardır.

Gricignano

Benevento
◆ Antik Malventum, Romalıların Pirro'yu yenmelerinin ardından adı Beneventum olarak değiştirilmiştir. Ünlü kemeri adandığı (fotoğraftaki) Traianus Döneminde yapılmıştır.

Benevento

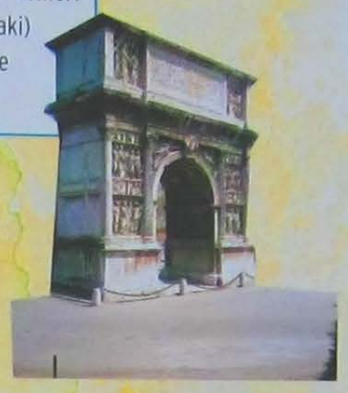

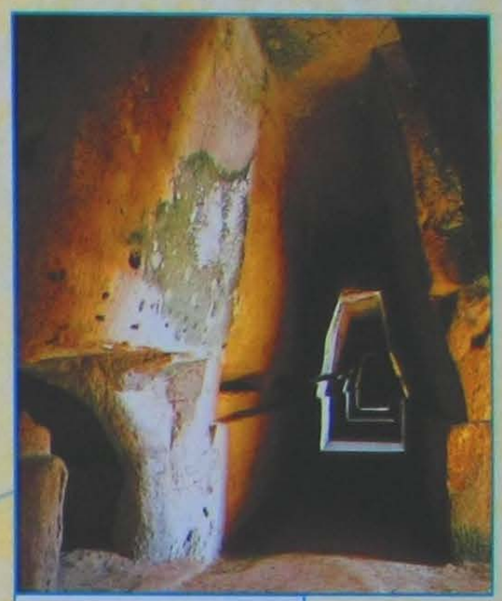

Cumae
● MÖ 8. yüzyılın sonunda Euboia sakinleri tarafından kurulan antik şehir ve akropol bölgesinde arkeolojik kalıntılar bulunuyor.

Cumae

Baia

Napoli

Pozzuoli

Pompei ve Herkulaneum

Oplonti

Murecine

Murecine
◆ Murecine'de keşfedilen arkeolojik kalıntılar: hospitium (konukevi) ve bir termal tesis.

Napoli
M ***Arkeolojik müze***
İlk müzenin temeli 18. yüzyılda, Borbone Kralı Carlo'nun girişimiyle atılır. Dünya antik sanatının en önemli koleksiyonlarından biridir. Ayrıca Pompei'nin duvarlarından çıkarılan fresklerin önemli bölümü de buradadır.

Oplonti
◆ Neron'un karısına atfedilmiş Poppea villasının göze çarptığı çeşitli lüks konaklar bulunmaktadır (aşağıda).

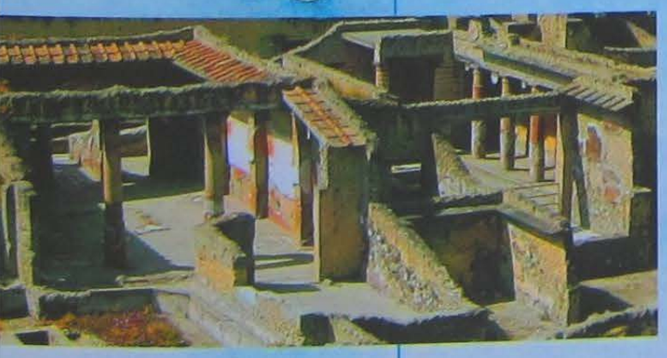

Pompei ve Herkulaneum
◆ 79 yılında Vezüv'ün püskürmesi, bu iki şehrin trajik bir şekilde kül, taş ve duman altında kalarak yok olmalarına neden olmuştur. (Üstte, Herkulaneum kazılarından bir görünüm).

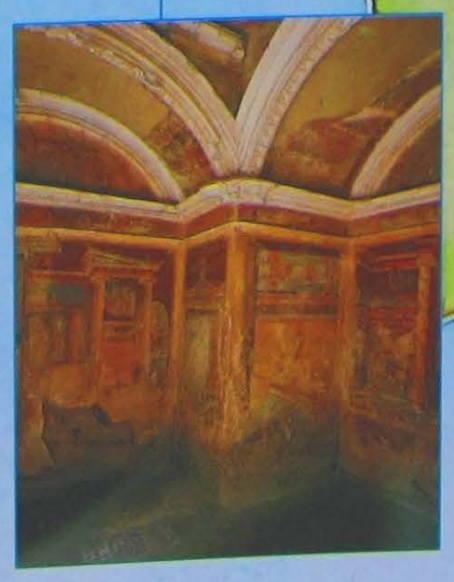

Elea- Velia

Elea- Velia
●◆ MÖ 6. yüzyılda Elea ismiyle Yunanlar tarafından inşa edilmiştir. MÖ 5. yüzyılda Parmenides tarafından kurulan ünlü felsefe okulunun merkezi olmuştur. Roma'nın kontrolüne geçtiğinde Velia olarak isimlendirilmiştir. En ünlü anıtları arasında Porta Rosa bulunmaktadır. (Fotoğraf: MÖ 4. yüzyıl)

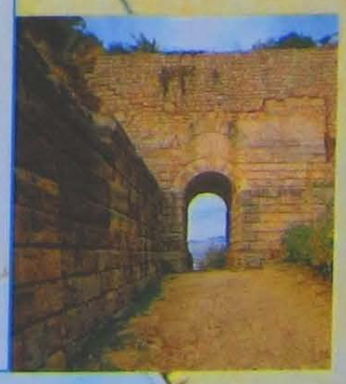

Sembollerin anlamları
■ *Prehistorik kalıntılar*
● *Antik Yunan kalıntıları*
▲ *Etrüsk kalıntıları*
◆ *Antik Roma kalıntıları*
M *Arkeoloji Müzesi*

BİLGİSAYARLI ARKEOLOGLAR

VERİ BANKASI; GENEL ANLAMDA BİLGİSAYAR YARDIMIYLA SONRADAN BİLGİYİ HIZLA DÜZENLEMEK, GÖZDEN GEÇİRMEK, GÜNCELLEMEK VE DÜZELTMELER YAPABİLMEK İÇİN ARŞİVLEME VE SAKLAMA İMKÂNI SUNAN HER TÜRLÜ SİSTEMİ İFADE ETMEKTEDİR.

Geleneksel arkeolojik kataloglamayı yeniden oluşturmaya çalışan veri bankalarının kullanılması (otomatik olarak yönetilen arşivler) 1970'li yıllarda gelişmiştir. Başarıları muhtemelen arşivlenmiş bilgi yığınından ve organik içyapısıyla karşılaştırılabilir büyük ve daha geleneksel arkeolojik *korpus*ların karakteristik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.
Bununla birlikte kâğıt fişlere göre veri bankaları, arşivleme zamanını kısaltma ve bilgilerin saklanmasını daha etkili hale getirme avantajına sahiptir. Ayrıca, bilgileri hızlı bir şekilde karşılaştırma ve bu bilgileri ortak özelliklerine göre kendi aralarında birleştirme olanağı sunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Bir veri bankasının oluşturulması, ilk etapta kaydedilecek bilgilerin seçimini ve arşivleme, yönetim ve bilgilerin saklanması için benimsenen sistemle uyumlu bir sözlük ve bir söz dizimi tanımını gerektirmektedir. 1960'lı yıllarda, arkeolojide ilk bilgisayar uygulamalarıyla eş zamanlı olarak, bilgilerin tanımlanması ve bu bilgilerin bilgisayara girilmesi için kullanılacak dil üzerine tartışılmaya başlanır. Bunu, arkeoloji terminolojisi ile ilgili soruların derinleştirilmesi ya da arkeoloji alanıyla ilgili anahtar kelimeler içeren sözlüklerin oluşturulması aracılığıyla arkeoloji dilini standartlaştırma eğilimi takip eder.

YÖNETİM MODELLERİ

Oldukça tartışılan bir başka konu ise veri bankalarının içerisinde bilgilerin yapılandırılmasıdır. 80'li yıllara kadar verilerin hiyerarşik tarzdaki yönetim modeli kesinlikle en yaygın olanıydı; yapı olarak çok katı olan bu modeli artık evrensel olarak kabul görmüş ilişkisel veritabanı takip etmiştir. Başarısı, gösterilecek tarihi gerçekliğin yapısını mümkün olduğunca en güvenilir biçimde yansıtmasından kaynaklanmaktadır. Veri bankalarının ana çekirdeği ilişkisel mimarinin temelini temsil eden çizelgelerden oluşmuştur; ne katı ne de kısıtlayıcı olan bu model, kendi araştırma faaliyetlerinin doğası gereği sık sık ilk verileri değiştirmek ya da bu verilere bilgilendirici yeni öğeler katmak zorunda kalan arkeologların gereksinimine cevap vermektedir.

KATALOGLAMA

Belgesel veri bankalarının öncelikli amacı kataloglamadır. Bilgi-işlem açısından ağların oluşturulması, teknik araçların entegrasyonu ve standartlaştırılması gibi sorunlarla yüzleşme ihtiyacını gerektirmektedir.

Ayrıca bugün uygulamalar, ikonografik belgelerle ve genellikle CD- Rom'un eşlik ettiği sayısal haritacılık diziniyle tamamlanmış alfa sayısal veri bankalarının oluşturulmasına doğru yönelmektedir. Tanımlamalı dili normalleştirme sorunuyla bağlantılı olarak ve özellikle bunun yaratabileceği belirsizliği önlemek için *Katalog ve Dokümantasyon Enstitü Merkezi* Son Bronz Döneminin bulguları gibi spesifik materyal sınıflarına ilişkin bir terminoloji sözlüğü yayınlamıştır. Materyallerin spesifik ve homojen sınıflarını içeren veri bankalarının oluşturulmasıyla geleneksel arkeolojik korpusların otomasyonuna yönlendirilmiş sektör oldukça gelişmiştir.

Resimli Attika vazolar, Yunan mozaikleri, amphoralar, Etrüsk mezar kapları vb. gibi. Tematik envanterlerin içerisinde kehribarın incelenmesi gibi oldukça karmaşık konulara ilişkin bilimsel araştırmanın farklı yönlerini barındıran veri bankaları da bulunabilir (jeoloji, kimya, paleobotanik paleozooloji), arkeolojik açıdan ise özellikle bu değerli varlığın kullanılması ve yayılmasıyla bağlantılı artistik, sanatsal ve sosyal yönlere doğru yönelir.

BİLGİSAYAR VE ATTİKA VAZOLAR

1970'li yıllardan beri, tarihi çağın arkeolojisinde veri bankalarının oluşturulmasının, MÖ 7 ile 6. yüzyıl arası Atina'da üretilen ve Akdeniz pazarlarında fazlaca ihraç edilen resimli Attika seramiği ile ilgili verilerin titizlikle bilgisayara girilmesine doğru yönlendirildiğinin altını çizmek gerekir. Bugün internetten incelenebilir tablolaştırılmış geniş materyal yığını açısından son yirmi yıl boyunca arkeoloji alanında bilgi-işlem araçlarının gelişimini değişen hatlarıyla takip etmek için geçerli bir örnek oluşturan *Beazley Archive Computer Project*'ten özellikle

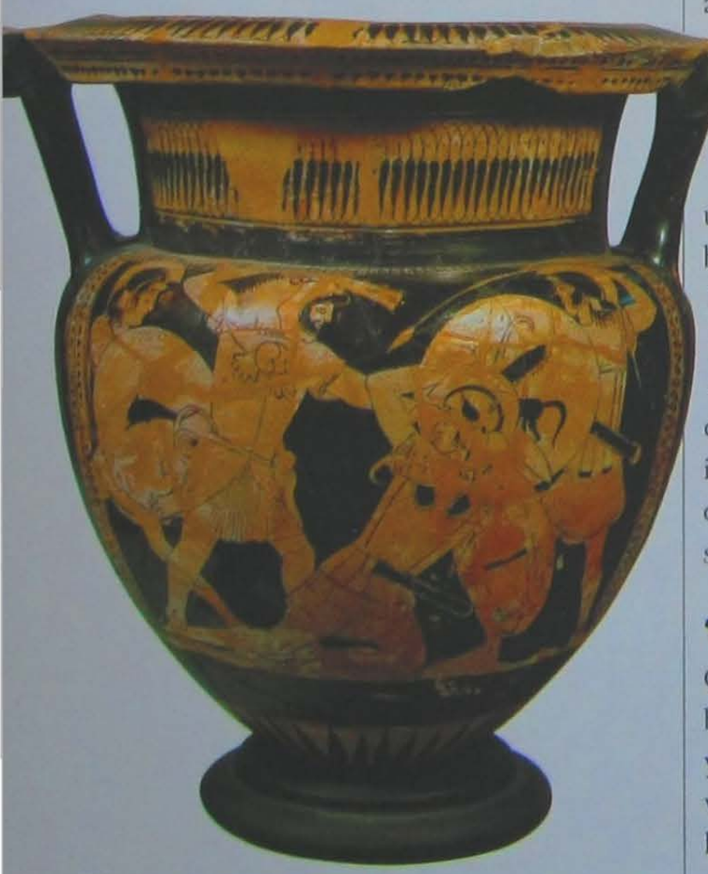

Herakles ve Amazon mücadelesini sahneleyen kırmızı figürlü Attika vazosu ve Harrow Ressamı'na atfedilir. (MÖ 5. yüzyıl)

Ön Plandakiler

ÖNEMLİ KURULUŞLAR

Kataloglama ve ulusal düzeyde kültürel mirası koruma sektöründe -uluslararası alanda genellikle kısaltılmışı CRM ile ifade edilen (Cultural Resource Managment)- uygun veri bankalarının oluşturulması yalnızca belgesel özellik taşımaktadır. Fransa'da *L'Inventaire Général et Documantation du Patrimonio* ve İngiltere'deki *English Heritage* and *National Monuments Records* gibi merkezileştirilmiş kuruluşlar önemli başvuru noktalarıdır. İtalya'daki *Katalog ve Dokümantasyon Enstitü Merkezi*, katalog fişlerinin başka bir yere geçirilmesi ve tanımlayıcı dilin normalleştirilmesi amacıyla da bunların yazılacağı ölçütleri standartlaştırma çalışması gerektiren katalografik düzenlemelerin öncüsü ve yöntembilimsel kontrol organı olarak kendini göstermektedir.

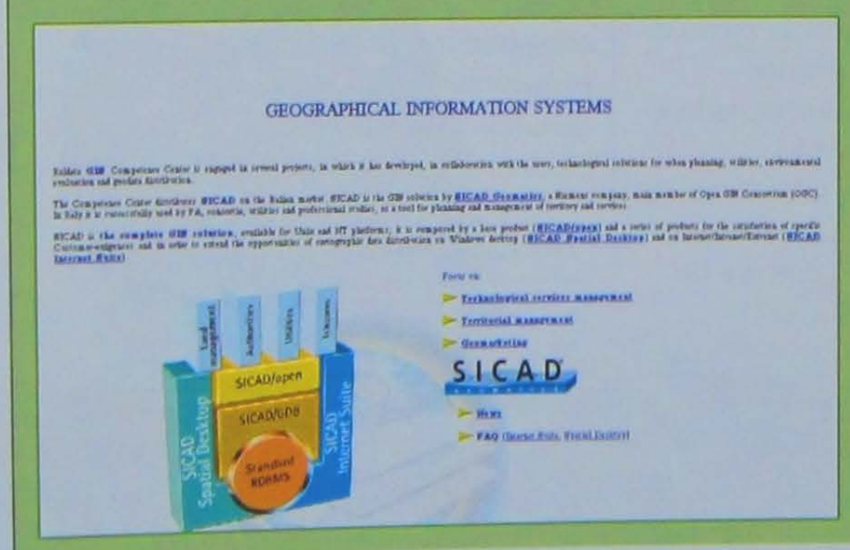

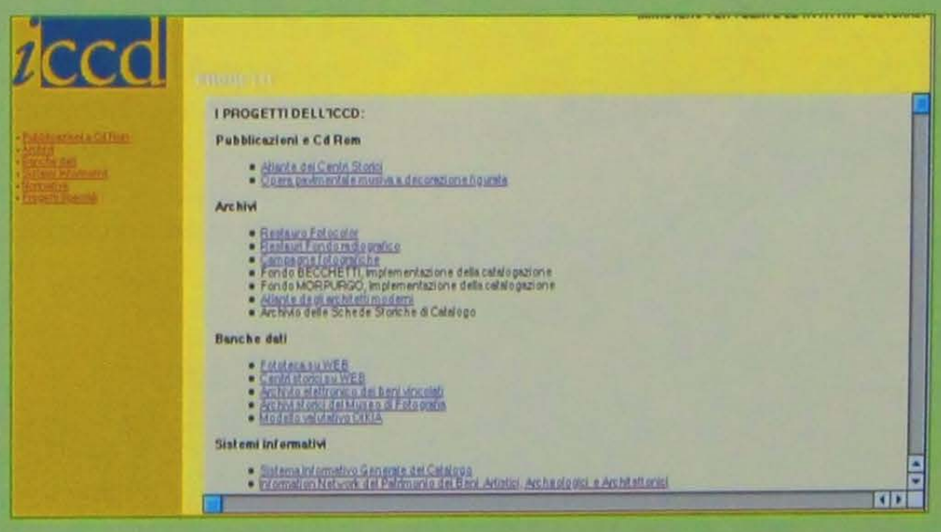

Bilgisayara girilmiş ve çevrimiçi olarak incelenebilir arkeolojik verilerin görüldüğü bir arşiv sayfası. Elektronik veri bankalarının öncüleri Fransızlar ve İngilizlerdir.

bahsedilir. Bu gelişim bilgisayar yazılımlarında olduğu kadar bilgisayara girilmiş arşivlerin yayımlanmasına yani çevrimiçi olarak incelenmesine geçişi açıklıkla kanıtlayan iletişim araçlarında ve bilgisayar donanımında da önemli teknik değişimler kaydetmiştir.

Kataloglama ve ulusal düzeyde kültürel mirası koruma sektöründe -uluslararası alanda genellikle kısaltılmışı CRM ile ifade edilen (Cultural Resource Managment)- uygun veri bankalarının oluşturulması yalnızca belgesel özellik taşımaktadır. Fransa'da *L'Inventaire Général et Documantation du Patrimonio* ve İngiltere'deki *English Heritage* and *National Monuments Records* gibi merkezileştirilmiş kuruluşlar önemli başvuru noktalarıdır. İtalya'daki *Katalog ve Dokümantasyon Enstitü Merkezi*, katalog fişlerinin başka bir yere geçirilmesi ve tanımlayıcı dilin normalleştirilmesi amacıyla da bunların yazılacağı ölçütleri standartlaştırma çalışması gerektiren katalografik düzenlemelerin öncüsü ve yöntembilimsel kontrol organı olarak kendini göstermektedir.

MULTİMEDYA SİSTEMLER

Spesifik verilerin bilgi-işlemiyle alakalı multimedya sistemlerinin ve resimlerin değişmesiyle başka gelişmeler de ortaya çıkmıştır. İlk etapta geleneksel olarak fişlerle alakalı görsel belgelerin katılması ve araştırmanın interaktif özelliğini desteklemek amacıyla fotoğrafların eklendiği arkeolojik fişlerden yapılmış somut veri bankalarının oluşturulması. İkinci etapta da grafiksel ve fotoğrafik arşivlerin bilgisayarda incelenmesine ayrılan göndergesel veri bankalarının oluşturulması vardır. Araştırma ünitesi artık arkeolojik nesne değil de tam tersi yardımcı materyal olduğundan ve değişik tipolojiler ve teknik özellikler üstlenebildiğinden bu veri bankalarının içerisine genellikle daha indirgenmiş bilgi numarası kaydedilmiştir: slaytlar, negatifler, siyah beyaz ve renkli resimler, siyah beyaz ve renkli grafikler.

80'li yıllarda kişisel bilgisayarların yayılmasıyla eşzamanlı olarak veri bankaları kazı verilerinin bilgisayara yüklenmesinde de kullanılmıştır. Özellikle ilişkisel tarzda veri yönetimi modelinin gelişmesi diğer disiplinlerden gelen bilgiler arası entegrasyona eğilimli bir disiplinler arasılığın ürünü olan heterojen verilerin arşivlenmesi ve düzenlenmesi gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Kazı yerinde doğrudan bilgisayarın kullanıldığı yerde kataloglama aşamasını bilgisayara girmek ve her kazı seferinin sonunda ortaya çıkarılan verilerin ilk analizi ile birlikte gün ışığına çıkarılan yapıların ve materyallerin bir dökümünü elde etmek mümkün olmuştur. Kaçınılmaz olarak elle

YENİ CEPHELER

Veriler ve Bilgiler

Belgesel kaynakların yönetilmesine yönelik bilgisayara yükleme deneyimleri de oldukça önemlidir. Örneğin, son yıllarda nümismatik ve epigrafik bilgilerin bilgisayara yüklenmesi, giderek en geleneksel kataloglama biçimlerinin yerini alarak büyük ilerlemeler kaydetmiş ve olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Pella, Yunanistan: Peristilli bir yapının mozaik zemini. Yunan dünyasının mozaikleri arkeolojik veri bankalarında söz edilen bir başka homojen bilgi sınıfını oluşturmaktadır.

yapılması gereken bazı işlemler hariç tutulursa kazı sürecinin bilgisayara yüklenmesi, verilerin kataloglanması aşamasından başka grafiksel ve fotografik belgenin elde edilmesini, düzenlenmesini ve teslim edilmesini gerektirmektedir.

CERVETERI'NİN DURUMU

Zaman içerisinde, İtalyan topraklarında Friuli'den Puglia'ya yürütülen farklı kazılarla ilgilenen 1980'li yılların ilk pilot projelerine araştırma tekniklerinin gelişimini kanıtlayan başka projeler de eklenmiştir. Geleneksel sistemlerden multimedya sistemlere geçiş önemli olduğundan dolayı Cerveteri'nin şehir bölgesinde gerçekleştirilen kazılara ilişkin verilerin bilgisayara yüklenmesi projesi bahsedilmesi gereken bir durumdur. Seferler boyunca yazılan kazı günlüklerinin analizi ve bunların metinler arası formatta şifrelenmesi üzerine yoğunlaşan yöntembilimin amacı, sadece dokümantasyon değil verilerin yorumlanması açısından da dijital ortamda toprağın farklı yorumlama aşamalarını yaratmaktır. Son amaç, hem entegre bir

Kehribara oyulmuş kadın figürü. Bu materyalden yapılan antik objeler, tematik envanterler olarak kataloglanmış şekilde çevrimiçi olarak incelenebilir.

yönetimi aynı zamanda da bilgilerin interaktifliğini hem de verilerin yayımlanmasının ve incelenmesinin yeni bir formunu gerektiren bir multimedya sistemi oluşturmaktır. Nihayetinde, sürekli yaşanılan kent merkezlerinde ya da genel olarak topraklarda yürütülen topografik ve kentsel araştırma alanındaki ana nokta, şematik dizinin yanı sıra alansal özellikteki verilerin bilgisayara yüklemesi gereksinimidir. Böylelikle bilinen arkeolojik kanıtlara ilişkin bilgilerin eklendiği veri bankaları arasındaki entegrasyon ve Geographical Information Systems (GIS) denenmektedir. Nitekim bu sistemler, bağlam kavramını yeniden değerlendirerek ve toprakların bütününün anlaşılmasına yönelik bir araştırma yöntembilimini takip ederek belgesel aynı zamanda alansal nitelikteki bilgilerin incelenmesini gerektirmektedir.

Altta. Kabartmalı Etrüsk ölü külü kabı. (MÖ 4. yüzyıl)

MAKEDON KRALLARININ KENTİ AIGAI

SELANİK ŞEHRİNİN 75 KM GÜNEYBATISINDA, VERGINA VE PALATITSA KASABALARININ ARASINDAKİ KÜÇÜK BÖLGEDE, BİR ZAMANLAR ANTİK MAKEDONYA'NIN BAŞKENTİ, BÜYÜK İSKENDER'İN BABASI II. FİLİP'İN YAŞAYIP ÖLDÜĞÜ YER OLAN AIGAI'NİN KALINTILARI BULUNUR.

Makedonya ovasının güney sınırında, Selanik'in şehrinin 75 km güney batısında birbirinden 1 km kadar uzaklıkta olan Vergina ve Palatitsa adında iki küçük kasaba bulunmaktadır. Bu küçük kasabaların geniş bir alana dağılmış büyük nekropolleri ve tümülüsleri dışında başka bir özelliği bulunmamaktadır. Tümülüsler farklı çapta (15 m'den 20 m'ye kadar değişiyor) 300'den fazla tepecik oluşturmaktadır. Tümülüslerin içinde birkaç kuşağın iç içe olduğu ve cinsiyet ayırımı yapılmadan kullanıldığı saptanan birden fazla (4-15 arası) aile mezarları yer alır. Vergina'nın içinden geçip kasabanın doğu sınırına doğru gelindiğinde, ziyaretçileri tüm Yunan bölgesinin kuşkusuz en sıra dışı ölçülere sahip tümülüsü karşılar. Bu görkemli tepenin yüksekliği 20 m'den fazla olup çapı ise 110 m'yi geçmektedir. 1970'li yılların sonuna doğru Yunan arkeolog *Manolis Andronikos*'un yönettiği kazı çalışmalarında, kalıntıları nekropolün güneyinde görülebilen şehri yönettiği varsayılan hükümdarlara ait üç mezar bulunmuştur.

Bu hükümdarlar kimlerdi ve bu kadar geniş bir nekropole sahip şehrin gerçek kimliği neydi? *Palatista Kasabası* adını, bölgedeki kazılar başlamadan önce de görülebilen çok iyi korunmuş saray harabelerinden alır. Nesiller boyu bu bölgenin yerlileri, harabelerin eski Makedon kralları dönemine ait olduğundan emindiler ve hatta 1860'lı yılların ortalarına doğru yapılan ilk kazı çalışmalarını ünlü bir Makedon kralına atfetmişlerdi.

Büyük İskender'in babası II. Filip'in (MÖ 382 -336) gümüş büstü.

Vergina-Palatitsa'daki antik Aigai şehrinde Makedon kraliyet sarayına giden taş döşeli yol.

TESADÜFİ BİR KEŞİF

Modern Çağın başlarına kadar, Vergina ve Palatitsa arasında yükselen ve kökleri Antik Yunan kültürüne uzanan harabeler, ziyaretçilerin hiç dikkatini çekmedi. Bölgenin tekrar dünyanın dikkatini üzerine toplaması için genç Fransız arkeolog *Leon Heuzey*'in 1855'te Palatitsa'ya gelmesi gerekecekti. Genç araştırmacı bölgeyi keşfini şöyle anlatıyor; "Bu kasabanın yakınlarından ismini bile telaffuz edildiğini duymadan defalarca geçtim. Antik kalıntıların varlığından haberim bile olmadı.

Ta ki Olimpos'tan ayrılıp Bay Delacoulonce ile beraber aşağı Axisos Bölgesine yaptığım yolculuk sırasında tanıştığım bilgili bir rahip, beni bölgede bulunanlar konusunda bilgilendirene kadar. Birkaç günlüğüne yanımdaki arkadaşımı bırakıp yanıma bir rehber aldım ve tekrar Aliakmonas Nehri'ni geçerek bölgeye geldiğimde ise burasının şimdiye kadar gördüklerimin en ilginci olduğunu fark ettim."

Üstte. Kral II.Filip'in portresinin olduğu altın sikkenin ön yüzü.

Altta. Kral II. Filip'in at arabasından resmedildiği altın sikkenin arka yüzü.

Ön Plandakiler

MAKEDON BAŞKENTİ VE KRALLIK SARAYI

Modern kazılar, MÖ 4. yüzyılın ortalarına doğru Aigai şehrinin büyük bir zenginlik dönemi geçirdiğini ortaya koymaktadır. Bunu da bilge bir yol gösterici olan Büyük İskender'in babası II. Filip'e borçludur. O dönemde sarayın kalıntılarına nazaran daha aşağıda kalan şehir daha geniş bir alana yayılıyordu. Hâlâ bugün, saraydan 60 m kadar uzaklıkta II. Filip Döneminden kalma adak heykelleriyle süslü birkaç tapınak ve tiyatronun harabeleri görülebilmektedir ve bölgenin sadece küçük bir bölümü kazılmış durumdadır. Şehrin kemerli bir duvarla çevrili olduğunu ve büyük sarayın birkaç yüz metre güneyinde bir akropol bulunduğunu biliyoruz. Bu saray, Kuzey Yunanistan'da görülen en önemli yapılardan biri olma özelliğini taşır. MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı ile MÖ 3. yüzyıl arasında inşa edilmiş olan yapı, varsayımlara göre Makedon krallarına ev sahipliği yapmıştır. Sarayın mimari yapısı çok etkileyicidir. Ana bina kare planlı olup, 45x45 m.lik sütunlu bir avluya bağlanan iki kattan oluşuyordu. Binada yerleşim alanları ve kabul odaları ile 13 ziyafet salonu bulunmaktaydı. Sarayın yakınlarında aynı komplekse ait olduğu düşünülen binalar ile küçük bir tapınak ile bir tiyatronun kalıntıları bulunmuştur.

Aliakmonas Nehri'nin kıyılarında, Vergina ve Palatitsa kasabalarının yakınlarında bulunan görkemli yapıların kalıntıları. Arkeologlar MÖ 3. yüzyılda inşa edilen yapının krallık sarayı olduğunu ortaya çıkardı.

İLK KAZILAR

Heuzey bu olaydan altı yıl sonra 1861'de beraberinde mimar *H. Doumet* ile Makedonya'ya geri döner ve *Fransa İmparatoru III. Napolyon*'un koruması altında ilk kazı çalışmalarına başlar. Çalışmalar işçilerin sıtmaya yakalanması yüzünden sadece 40 gün sürer. Ama bu süre zarfında *krallık sarayı* diye nitelendirilen büyük bir yapının doğu kısmını ve Palatitsa'nın doğusunda kalan *Hypogaeum* adı verilen bir yeraltı mezarını gün ışığına çıkarırlar. Elbete o tarihlerde Heuzey, Vergina'daki kazı ve araştırmaların nasıl sonuçlanacağını tahmin edemezdi. Bilebileceği tek şey gün ışığına çıkarttığı kalıntıların kimliğiydi. Hiçbir yazılı kaynak döneme ait ipucu barındırmıyordu. Ayrıca arkeologun bıraktığı notlardan gün ışığına çıkarılandan çok daha fazlasının toprak altında olduğunun da bilincine vardığı anlaşılır. Heuzey şöyle yazıyor; "Acaba bizden sonra buraya gelip de bizim çalışmalarımızı tamamlayacak olanlar, kalıntıları bir düzen içerisinde çıkartmaya özen gösterecekler mi? Bunu tüm kalbimle diliyorum çünkü ancak bu şekilde tarihin sırlarını çözebilir, Makedonyanın tarihi, kurumları ve topografisi hakkında bilgiye sahip olabiliriz."

Vergina'daki bir mezarda bulunan Medusa başı. (MÖ 4.yüzyıl)

Kral II. Filip'e ait mezarda bulunan altın taç. (MÖ 4.yüzyıl)

Eğer cevapları bulmak için bir ümit varsa, o da unutulmaya yüz tutmuş Palatitsa harabelerinin sütunları altında yatmaktadır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra ortaya çıkarılanlar, Heuzey'in neredeyse bir kahin gibi öngörülerde bulunduğunu gösteriyor. Arkeolog, Palatitsa'daki harabeler hakkında da şunları söylüyordu; "Şehrin adı ne olursa olsun, üzerindeki harabeler Makedonya için, Pompei kadar önem taşımaktadır. Bize de buraya ilk ayak basanlar olmanın ve ziyaretçilerle araştırmacıların dikkatini bu bölgeye çekmiş olmanın haklı gururunu yaşamak kalıyor." Dahası da var ki, o da Heuzey'in, *Mision Archeologique de Macedoine* adlı çok değerli eserinde, bulunan kral mezarlarından yola çıkarak büyük tümülüse de işaret etmesidir. Söylediklerinin gerçekliği sadece birkaç on yıl sonra ortaya çıkarılacaktı. Arkeolog şöyle devam ediyor; "Kesinlikle Makedonya'da bulunan en güzel tümülüsten bahsediyoruz. Mezarların içinde bulunanlar, Mısır ve Etrurya'daki nekroplollerle benzerlik gösteriyor. Bu höyüklerde keşfedilmeyi bekleyen büyük bir uygarlığın yaşamına ve tarihine ait kanıtlar yatmaktadır."

Üstte. Vergina'daki prens mezarında bulunan bronz kazan.

ANTİK ÇAĞDA AIGAI

1937-38 yılları arasında başlayan modern arkeolojik kazılar, Heuzey'in bulduğu krallık sarayı, tiyatro ve tapınağın diğer parçalarını da gün ışığına çıkarttı. Ama en olağanüstü keşif 1960'lı yılların sonuna doğru ortaya çıkarıldı. Arkeolog *Manolis Andronikos*'un önderliğinde yapılan nekropolün içindeki kazılar bu müthiş harabelerin sansasyonel kimliğini tüm dünyaya tanıtmıştır. Vergina'daki sit alanı *Antik Makedon Krallığı*'nın başkenti *Aigai*'den başkası değildi.

MÖ 5. yüzyılda *Kral Arkhelaos* başkent olarak *Pella*'yı inşa ettiğinden yazılı metinlerde Aigai'nin adına pek sık rastlanmamaktadır. *Büyük İskender*'in babası *II. Filip*'in MÖ 360 yılında şehrin tiyatrosunda cinayete kurban gitmesiyle Aigai'nin adı tarihi kayıtlardaki yerini alır.

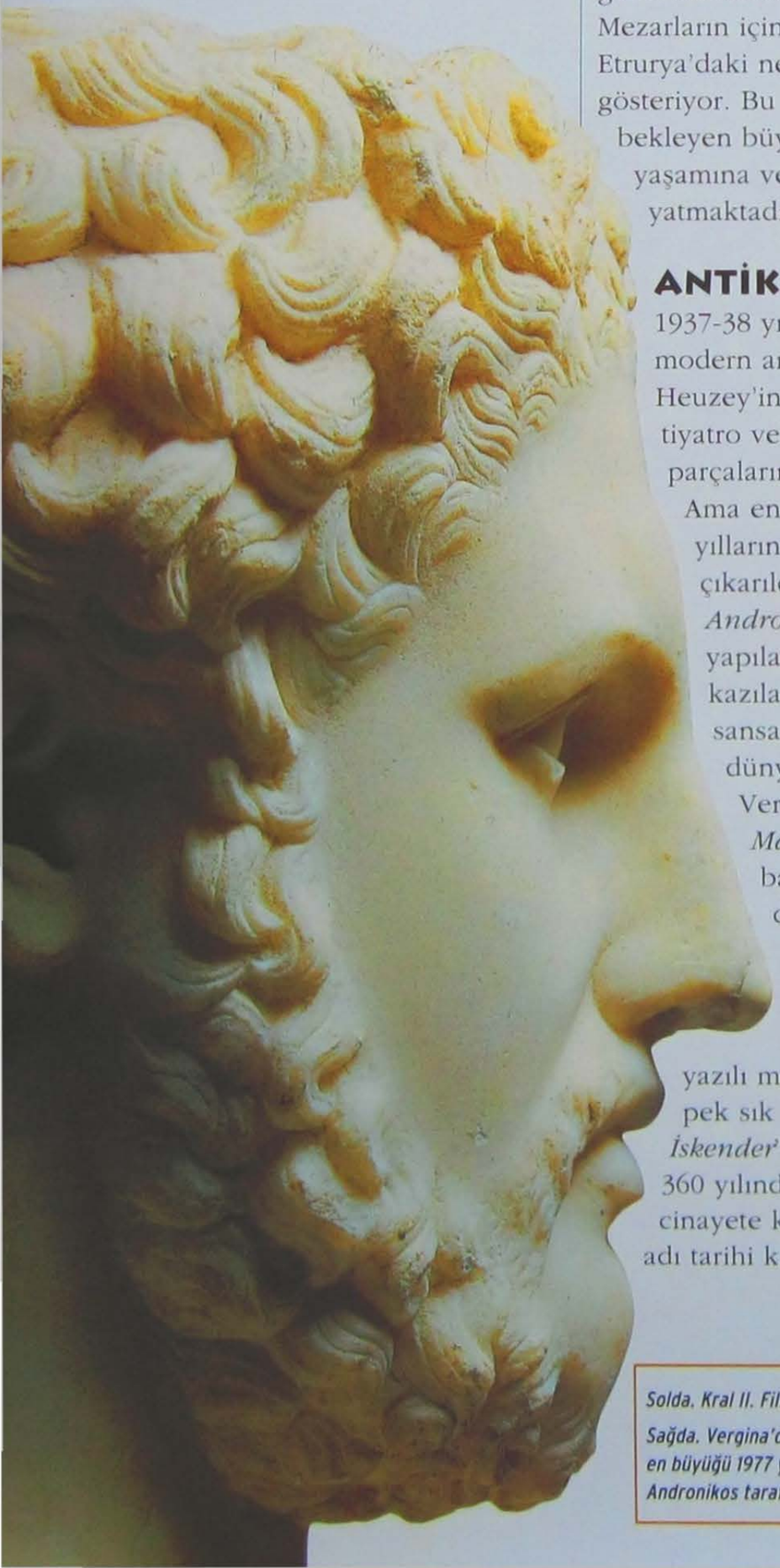

Solda. Kral II. Filip'in mermer büstü.

Sağda. Vergina'daki mezarların maketi. Bu mezarlardan en büyüğü 1977 yılında Yunan arkeolog Manolis Andronikos tarafından bulundu.

Kral II. Filip'in mezarında bulunan altın gerdanlık (MÖ 4.yüzyıl)

Altta sağda. Vergina'daki mezarda bulunan üzerinde bir arabacı ve dört atlı olan altın plaka.

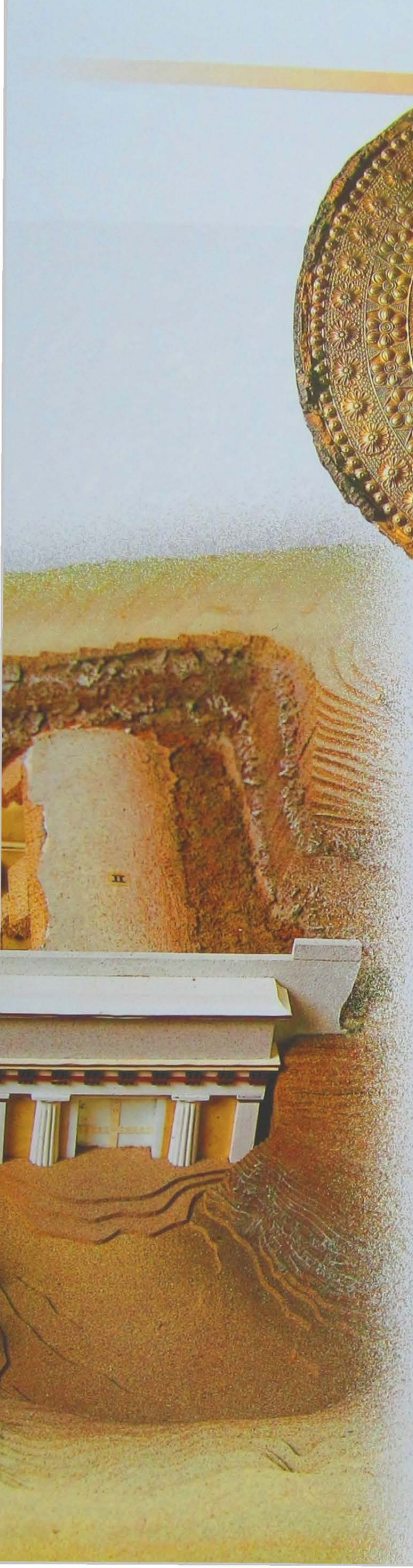

MAKEDONYA'NIN ÖNEMİ

Tarih ve Olaylar

Makedonya, MÖ 1. binyılın ilk yarısında Akdeniz'i etkileyen tarihsel olaylardan uzak bir bölge olmuştur. Bölgede MÖ 4. yüzyıla kadar az gelişmiş sosyo-ekonomik bir yapıya sahip, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir topluluk yaşıyordu. Bölge, MÖ 359 yılından MÖ 336 yılına kadar bölgeye hükmeden II. Filip'le birlikte dönemin politikasında önemli bir rol üstlenmeye başlar. *Büyük İskender* ile birlikte ise Makedonya, Mısır, Mezopotamya ve İran gibi büyük kültürel geleneklere sahip bölgeleri de içine alan büyük bir imparatorluğun kalbi haline gelir.

KRAL MEZARLARINDA

Kral mezarları, *Andronikos* önderliğinde yapılan 1977'deki kazı çalışmalarında bulunmuştur. Büyük tümülüsün katmanlarını kazarken Andronikos kendini, hala açılmamış, mezar soyguncularından izler taşımayan iki mezar odasının önünde bulur. Büyük odanın giriş kapısı altın kaplamalı sütunlar ve av sahnelerinin canlandırıldığı boyalı frizlerle süslenmiştir. 8 Kasım 1977'de Andronikos, taşların tek tek taşınmasıyla açılan küçük bir bölmeden nihayet mezar odaya ayak basar. Yunan arkeolog, iki bin yıldan fazladır kapalı duran bu yere ilk adımı atan kişi olur. Bu keşif, beklentilerin çok üstündedir.

Mezarın içinden, aralarında ince işlenmiş gümüş ve bronz vazolar, silah ve silah parçaları, büyük bir kılıç, zırhlar ve ok uçlarının da bulunduğu sayısız eşya çıkartılır. Lahdin durduğu yere yakın, altın ve gümüş parçalı bir kalkan ve altın bordürleri olan aslan kabartmalarıyla süslenmiş bir zırh bulunmaktadır. Odanın ortasına yerleştirilmiş mermer lahdin kapağını açtıklarında Yunan arkeologlar daha da şaşırtıcı bir şeyle karşılaşırlar; kapağının üzerinde 16 kollu bir yıldız resmi bulunan altın bir kutu yer almaktadır. Kutunun içinde ölünün kemik kalıntıları ile yüzlerce altın yapraktan oluşan bir tacın parçaları vardır.

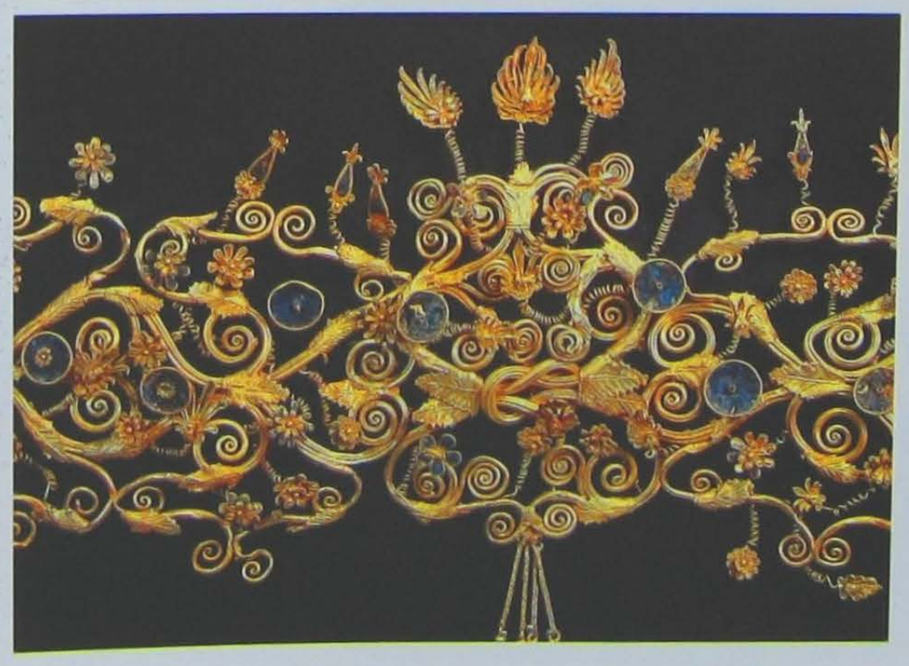

Altta solda. Kral II. Filip'in mezarında bulunan altın kadın tacı. (MÖ 4.yüzyıl)

Kral II. Filip'in mezarında bulunan som altın sandık. Sandığın üzerinde Makedon Krallığı'nın sembolü olan 16 kollu yıldız görülüyor. (MÖ 3.yüzyıl)

Geçmişin Tanıkları

ADIM ADIM CİNAYET

Antik şehrin adının geçtiği eski kaynaklarda, Pirro tarafından MÖ 214-213 yıllarında ele geçirilen kral mezarlarının yağmalanması ile birlikte MÖ 336 yılında meydana gelen II. Filip'in Aigai'nin tiyatrosunda öldürülmesi olayından da söz edilmektedir. Bölgede yapılan kazılar, olayla ilgili ayrıntıları ortaya çıkarır. Krallık sarayının içinde Filip'in kızı Kleopatra ile Epiros Kralı Aleksandros'un düğün kutlamaları yapılmaktadır. Güneş batmadan önce davetliler, Makedon hükümdarları heykellerinin geçit töreniyle başlayacak olan şenliklere katılmak için sarayın yanındaki tiyatroda toplanırlar. Antik yazılı kaynaklardan bilindiğine göre kral, bir kahinin ona arabaya binmesini salık vermesine rağmen, saray ile tiyatro arasındaki 150 m'lik yolu yürüyerek geçerken Pausanias'ın hançer darbeleriyle öldürülür. Katil birkaç yüz metre uzaklıktaki şehir duvarlarına doğru kaçar ama duvarları aşmayı başaramaz; muhafızlar katili takip eder ve atına binip suç ortaklarıyla kaçamadan yakalayıp öldürürler.

Arkeologların şaşkınlığı mezarın küçük odasında da devam eder. Lahdin bulunduğu ana odaya açılan kapının kenarına yaslanmış bir şekilde altından bir ok ve yay kabı ile bronzdan yapılmış iki zırh bulunur. Bu odada da bir lahit, lahdin içinde üzerinde bu kez 12 kollu bir yıldızın resmedildiği altın bir kutu ve içinde bir kadına ait kemik kalıntıları durmaktadır. Arkeologlar hemen kesin bir kanıya varırlar: O da, şimdiye kadar hiçbir mezarda olmayan bir hazineye sahip bu mezarın Makedonya'nın 18. kralı II. Filip'e ait olduğudur.

MÖ 359 yılından MÖ 336 yılına kadar hükümdarlık yapan II. Filip, yönettiği Makedonya'ya barışı getirmiş ve Yunan topraklarını da ülkesine katmıştır. Ayrıca mezarın II. Filip'e ait olduğuna dair kesin bir kanıt da bulunmaktadır; fildişi bir büstte büyük hükümdarın yüzü hemen tanınacak şekilde betimlenmiştir. Bu baş, yüzlerce parçası mezar odasının etrafına dağılmış fildişinden yapılmış bir yatağın parçasıdır.

Büyük tümülüs, tam da Heuzey'in önemini öngördüğü gibi, yüksek sınıftan insanlara ait olduğu anlaşılan iki tane daha mezara ev sahipliği yapmaktadır."Prens mezarı" olarak adlandırılan ve II. Filip'in mezarının kuzeyinde yer alan mezar, ölçüleri 6,35x5 m. olan iki odadan oluşmakta ve kralın mezarıyla benzerlikler göstermektedir.

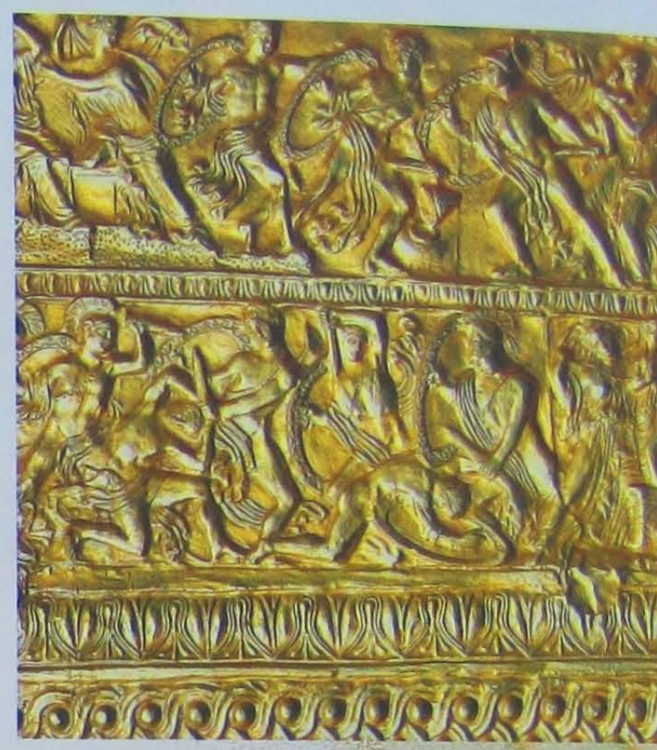

Üstte. Kral II.Filip'in mezarındaki küçük odada bulunan muhteşem güzellikteki altından ok kabından ayrıntı.

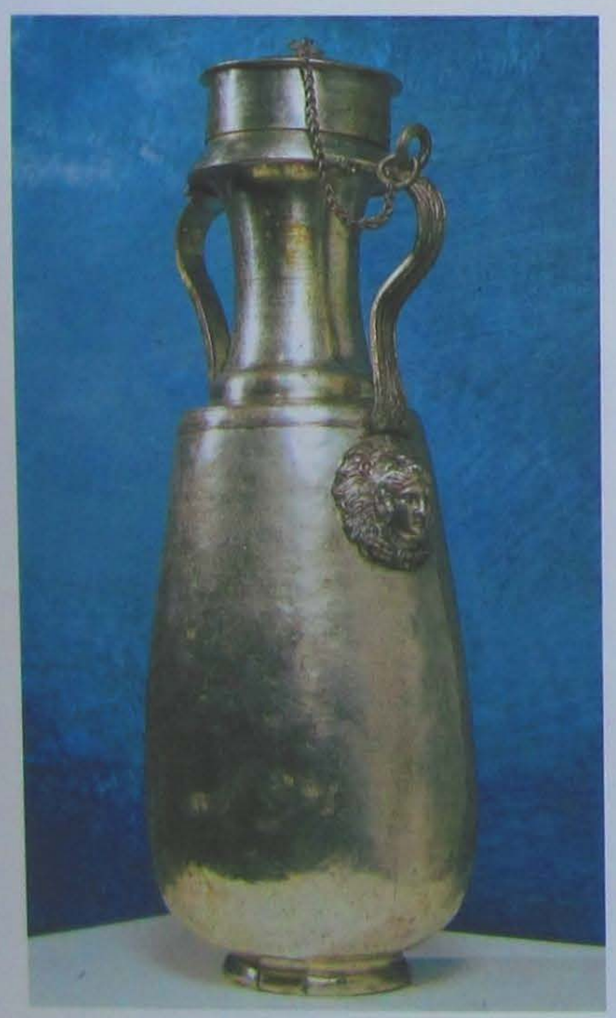

Solda. Vergina'daki kazılarda bulunan gümüş alabastron. (MÖ 4.yüzyıl)

Solda. Vergina-Palatitsa kazıları sırasında bulunan terrakottadan yapılmış 'Kore' yani genç kadın heykeli başı.

Sağda. Kral II. Filip'in mezarında bulunan altın ve gümüş işlemeli kalkan.

Boyalı frizlerle süslü mermer kapılardan girilen mezarın ön yüzü altından yapılmıştır. Lahdin bulunduğu büyük odada birçok cenaze armağanı eşya bulunmaktadır. Bunlarda bir tanesi de Hydria'dır (Antik Yunan kültüründe çok kullanılan bir kap). Ağız tarafı altından yapılmış meşe yapraklı bir taç ile süslenmiş olan bu vazo gümüştendir. Bunun dışında mezarda bronzdan bir kazan, silahlar ve birçok gümüş eşya bulunmuştur. Ayrıca altın işlemeli elbise kalıntıları, gümüş ve fildişiyle süslenmiş ahşap mobilyalar (ki bazıları mucizevi bir şekilde günümüze kadar bozulmadan korunmuştur) mezarın saygıdeğer varlıklı birine ait olduğunun ipuçlarını vermektedir. Büyük tümülüsün kenarında arkeologlar bir üçüncü mezar daha bulurlar. Adını "Persephone'nin Mezarı" koydukları dikdörtgen yapının giriş kapısı yoktur. Daha Antik Çağlarda yağmalanmış olmasına rağmen, bugün dahi antik sanatın nadide örneklerinden biri olarak kabul edilen Yunan resim sanatının olağanüstü ve nadir örneklerini barındırmaktadır. Mezarın iç duvarların mitolojik figür Persephone'nin yüzünün resmedildiği büyük bir frizle kaplıdır.

Kral II. Filip'in mezarının görüldüğü maket.

TOPLUMDA KADININ YERİ

EŞLER, SEVGİLİLER, HİZMETÇİLER YA DA FAHİŞELER... ESAS OLARAK ERKEK EGEMEN VE KESİNLİKLE KADIN DÜŞMANI YUNAN TOPLUMUNDA KADININ ROLÜ SADECE ERKEKLERİN İHTİYAÇ VE İSTEKLERİNE GÖRE BELİRLENİYORDU.

Eşler, cariyeler ve fahişeler. Bunlar Yunan erkeğinin beğeni ve ihtiyacına göre seçtiği üç kadın tipiydi. Erkek, meşru çocuklara sahip olmak istiyorsa bir eş; eğer kendine ve bedenine özen gösterilip bakılmasını istiyorsa bir sevgili alıyor, eğer sadece cinsel haz alıp biraz da eğlenmek istiyorsa donanımlı fahişe (hetera) ile yetiniyordu. Diğerlerinden daha az bağlayıcı bir dördüncü seçenek daha vardı; bir fahişeyle sadece sekse dayalı bir ilişki. Yunan erkeklerinin kadınlarla ilişki kurabilmek için sayısız imkana sahip olduklarını göz önünde bulundurursak (eğer gün içinde zamanları kalırsa) bu listeye esir kadınları da ekleyebiliriz.

EVDEKİ HÜCRE YAŞAMI

Atinalı genç kızlar, kendilerine ayrılan binalarda yani haremlerde dış dünyaya tamamen uzak, neredeyse hapsedilmiş olarak yaşıyorlardı. Hatta kendi erkek akrabaları ile göz göze gelmemek için aynı binanın iç avlusuna bile çıkmıyorlardı. Bu genç kızlar sadece bazı kurban törenleri ve katılmalarına izin verilen dini tören alayları sırasında dış dünyayla bağlantı kurabiliyorlardı. Bu durumu Atina Akropolü'ndeki ünlü Partenon Tapınağı üzerindeki Panathenaia bayramı konulu kabartmalarda resmedilmiş şekilde görmekteyiz.

SPARTA'NIN GENÇ KIZLARI

Aslında katı bir yapıya sahip Sparta, genç kızlara daha hoşgörülü davranıyordu. Bu duruma çok şaşıran Euripides'in naklettiği gibi genç kızlar dışarıda erkeklerle çıplak ve elbiseleri rüzgardan açılmış şekilde görüşüyorlardı. Spartalılar askeri amaçlara öncelik verdiklerinden dolayı genç kızları da erkekler gibi vücut geliştirmeye

MÖ 4 yüzyıldan kalma Tanagra bölgesi üretimi figürlerinler, kadın dünyasına dair, Yunan Helenistik Döneminin en önemli belgelerindendir.

Üstte. Yunan mitolojisinde kadınların dünyasında bazı durumlarda kudretli güçlere sahip canavarsı kadınlar da vardı. Homeros'un ünlü destanı Odysseia'nın en çarpıcı bölümlerinden birinin betimlendiği 3.yüzyıla ait bir Roma mozaiği.

teşvik ediyorlardı. Ama bu genç kızları kısa etekler giymekten alıkoymuyordu. Sparta'da da Atina'daki gibi entelektüel eğitim konusunda eksiklikler vardı. Genç kızların kültürü annelerinden ya da evlerindeki diğer kadın figürlerinden öğrendikleriyle sınırlı kalıyordu. Aslında daha çok ev işleriyle ilgili kavramlardan (mutfak, yünün eğilmesi ve dokunması) bahsediliyordu. Bütün bunlara okuma ve hesaplamayla ilgili birkaç bilgi, çok şanslı olanlar dans ve müziği de katıyorlardı. MÖ 6. yüzyılın başlarında Midilli Adası'nda kadın şair Sappho'nun hemcinslerine verdiği eğitim Klasik Yunan'ın hiçbir yerinde verilmemiştir. Kız çocukları yaşıtları olan erkekler gibi okula devam edemiyorlardı. Kızların düşük eğitim seviyesi, erkeklerle olan ilişkilerini hiç de kolaylaştırmıyordu. Plutarkhos'un dediğine göre bu durumu ortadan kaldırmak ve genç erkekleri evliliğe teşvik etmek için Spartalı yasa koyucular genç kızları yarı çıplak dolaşmalarını onayladıkları gibi evliliğe teşvik ettirici olduğunu düşünüyorlardı. Tören alayı ve oyunlara neredeyse çıplak katılan genç kızları izleyen genç erkekler, Platon'un dediği gibi geometrik değil ama besbelli erotik fikirlerle doluydu. Erkeklerinin gözünde güçlü Spartalı kadınlar, geleceğin savaşçılarını doğuracak dinç ve iri kısraklar gibiydiler.

Sağda. Başında ve ellerinde hydria (bir kap formu) taşıyan kızlar.

Tanagra üretimi kadın figürinleri, Antik Yunan'da genç kızların nasıl giyinip, saçlarını nasıl yaptıkları hakkında bilgiler verir. MÖ 4. yüzyıla ait heykelcikte khiton giymiş (antik Yunan giysisi) bir kadın figürü dönem kadınlarının tüm özelliklerini üzerinde taşımaktadır.

SORU SORMADAN YAŞAMAK

Sparta'da genç kızlarla, erkekler evlenmeden önce birbirlerini sadece görmeleri tanışmış olmalarına yetiyordu. Ancak Atina'da ve Yunanistan'ın büyük bir bölümünde durumlar farklıydı. Ksenofon'un Oikonomikus adlı eserinde İskomacos, genç karısı hakkında şunları anlatıyor; "Bana geldiğinde ne bilebilirdi ki Sokrates? Evime geldiğinde 15 yaşında bile değildi ve o ana kadar ne kadar az bilir ve az soru sorarsa kendisi için o kadar iyi olacak bir sıkıyönetim içinde yaşamıştı." Gerçekten de dönemin ahlak anlayışına göre bu normal bir durumdu. Ayrıca İskomacos karısına hitaben şunları söyler; "Şimdi anladın mı neden seninle evlendim ve ailen seni bana verdi? Yatağımı paylaşmak için başka birini de bulabilirdim, bunu sen de gayet iyi biliyorsun ama bütün adaylar arasında, ailen senin adına ben de kendi adıma düşündük ve evimize ve çocuklarımıza en iyi bakabilecek kişinin sen olduğuna karar verdik." Bu sözler kesinlikle romantik bir ilan-ı aşk değil ancak bize Yunan erkeğini evliliğe iten gerekçeleri de açıkça gösteriyor; evlat sahibi olmak istemesi ve evi çekip çevirecek birine ihtiyacı olması.

Evliliğin gerçekleşmesi için kızların kendileri için seçilmiş erkeğe rıza gösterip göstermemesinin hiçbir önemi yoktu. MÖ 5. yüzyılda yaşayan Naumakhios bu kuralı şöyle bir formülle açıklar; Ailenin istediği erkeği kendine eş olarak seç! Herodot'un anlattığı üzere istisnai durumlar da vardı. Atinalı bir köylü evlilik çağına gelen üç kızına en güzel çeyiz hediyesini vermiş... Kızlar istedikleri erkeklerle evlenmişler.

Solda. Atina Akropolü kazılarında ortaya çıkarılan en ünlü Arkaik Dönem heykellerden biri 'Peploslu Kore' (MÖ 6 yy).

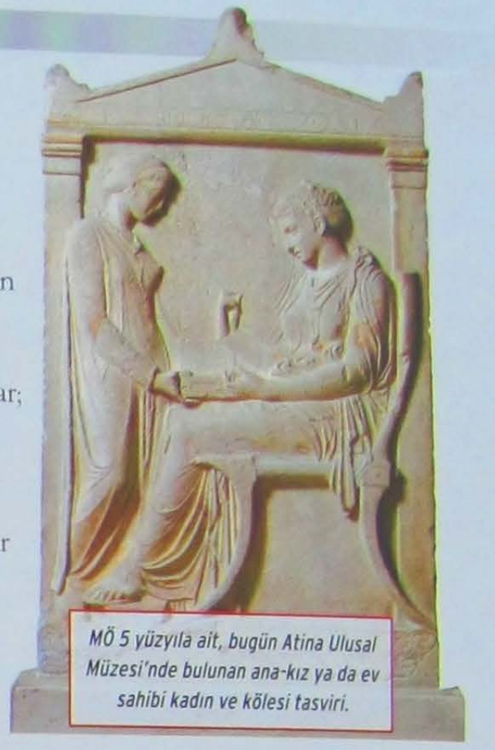

MÖ 5 yüzyıla ait, bugün Atina Ulusal Müzesi'nde bulunan ana-kız ya da ev sahibi kadın ve kölesi tasviri.

BAŞTAN ÇIKARILANLAR VE ÇIKARANLAR

Yunanistan'da kadınların evreni iki kategoriye ayrılıyordu; Baştan çıkarılan kadınlar ve baştan çıkaranlar. Birinci kategoride olanlar evlerinde aileleriyle yaşayıp, aile sevgisiyle yoğrulan ve evlerinin duvarlarıyla korunanlardı. En ünlü baştan çıkarıcılar, Odysseus'un da kurbanlarından olduğu mitolojik figürlerdir. Kalipso, Kirke ve Sirenler. Homeros'un dizelerinde Odysseus'un güzel su perisi Kalipso tarafından nasıl zorla tutulduğunu ve evinde kalmaya mecbur edildiğini okuyoruz. Kalipso'dan daha zalim olan Kirke'ye Odysseus şöyle der; "Beni inine alarak avladın, böyle çıplak, aşağılık ve iktidarsız bırakmak için mi?" Daha sonra Kirke'den gitmek için izin alsa da, bir sene kadar daha onunla kalır. Bu da aslında baştan çıkarılanın her şeye rağmen durumundan memnun olduğunu gösterir. Son olarak da Sirenler. Sesleri ile gemicileri büyüleyerek gemilerin kayalıklara çarpıp batmasına neden olan kanatlı güzel kadınlar Odysseus'a ve gemici arkadaşlarına zor anlar yaşatır. Elbette yüzyıllar boyunca sofistike fahişelerin erkekleri baştan çıkarma oyunlarında seslerini kullanmaları tesadüfi değildir ki onlar bunu bir ayrıcalık haline getirmeyi bilmişlerdir.

Korinth yakınlarındaki Pitsa'daki bir mağarada bulunan ağaç tablet üzerinde kurban töreni sahnesi (yaklaşık MÖ 530). Törene katılan kadın ve çocuklar beyaz renkle temsil ediliyor.

MÖ 5. yüzyıla ait kırmızı figürlü vazo resminde yıkanan bir kadın betimi.

"GÖRÜNMEZ" EŞ

Genelde genç kızlar 14 yaşlarında evlendiriyordu. Kocaları 20 yaş bile büyük olabilirdi. Genç kız, baba evindeki muhafazakar ortamdan, koca evindekine geçiyordu. Eğer erkek dışarıda bir yerlere davetliyse çocukları onunla gelebilirdi ama karısı gelemezdi.

Erkek eve arkadaşlarını davet ettiyse de, kadın kocasına eşlik edemezdi. Aristophanes'in komedyalarından da anlaşıldığı üzere alışverişi evin erkeği yaparken diğer işleri köleler halletmekteydi. Dönemin ahlak savunucuları, kesinlikle erkek egemen zihniyette, temelde kadın düşmanıydılar ve kadının eylem çemberinin kendi evinin eşiğinde bittiğini bildiriyorlardı.

Tanagra kentinin ünlü figürinlerinden (MÖ 3. yy)

Örgülü İyon tarzı saçlarıyla Kore'nin profilden görüntüsü (MÖ 6. yy)

Toplum ve Gelenekler

KANUN, KADINLAR VE SEKS

Draconte'ye mal edilen cinayetle ilgili ünlü kanun öyle düzenlemeler içeriyordu ki, bu da şehir devletin ilk işlerinden birinin kadının cinsel davranışlarına titizlikle bir norm getirmeye çalıştığı gösterir. Baştan çıkarılan, kendi evinin duvarları arkasında bir erkekle meşru bir ilişkiye giren kadınlar ve baştan çıkaran, sokaklarda ya da genelevlerde sürekli erkekleri kendilerine çeken yalnız kadınlar. Evdeki kadınların denetimi kocalarının elindeydi; şehir devleti ise yalnız olan kadınlarla ilgileniyordu. Vasıflı ve vasıfsız fahişeler (heteralar) Pornikon adı verilen bir vergi ödemek zorundaydılar. Bu vergi Boule denen bir devlet organı tarafından belirleniyordu. Şehir devletler, uygulayacakları tarifelere ve fiyatlarına kadar karar veriyordu. Hatta buna uyulup uyulmadığı özel görevliler tarafından kontrol ediliyordu. Ortaya çıkan anlaşmazlıkları da çözme görevini de üstleniyordu. Aynı kadına hizmet bedelini ödemiş birden fazla kişi var ise aralarında kura çekiliyordu.

Dionysos alayları sahneli bir vazo üzerinde kendilerine şiddetli cinayetlerin mal edildiği hayali kadınlar Maenadlar.

Mitler ve Efsaneler

HAYALİ KADINLAR

Yunan hayal gücü, kadını efsanevi rollerle düşünmüştü. Bunların içinde ikisi en önemli yere sahiptiler; Maenadlar ve Amazonlar. Erkek düzenini paramparça eden bu kadınlara hunhar cinayetler mal edilirdi. Bu kadınlar şehir devletinin ve aile düzenini ters düz edilmesini temsil ediyorlardı. Dionysos'un yoldaşları Maenadlar, vazonun üzerindeki tasvirlerde bir transın etkisindeymiş gibi dans etmek üzeredirler. Zaten adlarının anlamı da Yunanca'da deli demektir. Bu sarhoşluk şiddete dönüşebilir; zaten Maenadlar dağlara kadar takip ettikleri vahşi hayvanları parçalayabilecek güçteydiler. Amazonlar, erkeklerle herhangi bir ilişkiyi reddetmiş barbar savaşçılardı. Medeni dünya için bir sabit bir tehdit oluşturduklarından medeni bir kahraman, Herakles ya da Theseus tarafından yenilgiye uğratıldıkları resmedilmişlerdir. Genelde asker gibi silahlanmış olsalar da birkaç barbar unsur daha vardı: ok ve çifte balta.

Dans eden kadınlar kabartması.

SEVGİLİLER

Erkek, şayet isterse aynı anda hem bir eşe hem de bir sevgiliye sahip olabilirdi. Özellikle Homeros zamanında bu durum neredeyse bir kuraldı. Mesela, kurallara uygun olarak Hekabe ile evli Priamos'nun aralarında Kastianera'nın da bulunduğu sayısız düzenli ilişkisi vardı. Yunanlar o dönemde 'Polis' yani şehir devlet olma yolunda büyük adımlar atarken bu konuda sert çizgilerle sınırlarını belirlemişlerdi.

Ama yine de tek eşli evlilikler dikkate alınıyor ve meşru ile gayri meşru çocuklar arasında ayırım yapılıyordu. Şehir devleti döneminde ise bir eş ve sevgilisi olanlar daha az görülmeye başladı ve dikkat çekici miraslara sahip olanlar onun tadını çıkarttılar. Bu durum Mantineos'un sözlerinden de anlaşılır; "Eğer babam iki ev ve iki kadını beraber idare etmiş olsaydı, ölümünden sonra bu kadar parayı bize nasıl bırakacaktı?"

VASIFLI FAHİŞELER (HETERALAR)

Toplumda sıkça görülen ilişki türü heteralarla olanlardı. Heteria Yunanca yoldaş, arkadaş anlamına geliyordu. Görevleri, erkeklerin ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal ortamlarda erkeklerin suç ortaklığını yapıp bulundukları yeri mevcudiyetleriyle neşeli kılmak, eşlerin ve sevgililerin giremedikleri ziyafetlerde erkeklere eşlik etmekti. Hür kadınlar ise genelde eşlerini seçemedikleri gibi, kanuni haklardan yoksundular; miras bırakamazlar, sahip oldukları şeylere hükmedemezler yani kısacası kendi hayatları hakkında bağımsız kararlar veremezlerdi.

Büyük Yunanistan'da bulunan (Güney İtalya-Sicilya) ev işi yapan bir genç kızın betimlendiği kil heykelcik.

BÜYÜK İSKENDER'İN TOPRAKLARI

Sembollerin anlamları
▲ *Roma Kalıntıları*
◆ *Yunan Kalıntıları*
M *Arkeoloji müzesi*

Antik dönemde Makedonya, Kuzey Yunanistan'ın büyük bir bölümünü kaplıyordu. Bölgenin dağlık ve su yollarıyla çevrili olması yerleşimi ve tarım işini kolaylaştırıyordu. Doğuda Trakya topraklarıyla, kuzeyde İlirya, batıda geniş Pindos dağlarıyla ve güneyde ise Tesalya ile sınırları çiziyordu. Bu son bölge tam anlamıyla Helenistik dünyaya ait olsa da, Makedonya, Yunanlar tarafından barbar bir toplumun oturduğu, sıkça tehdit unsuru olarak görülen yabancı bir topraktı. Makedonlar, kuzeyden MÖ 1200 yıllarında şimdiki Yunanistan topraklarına göç etmiş ve oradaki topraklara MÖ 700 yılları civarında da arkeolojik ve tarihsel bir kültüre hayat vermişlerdir.

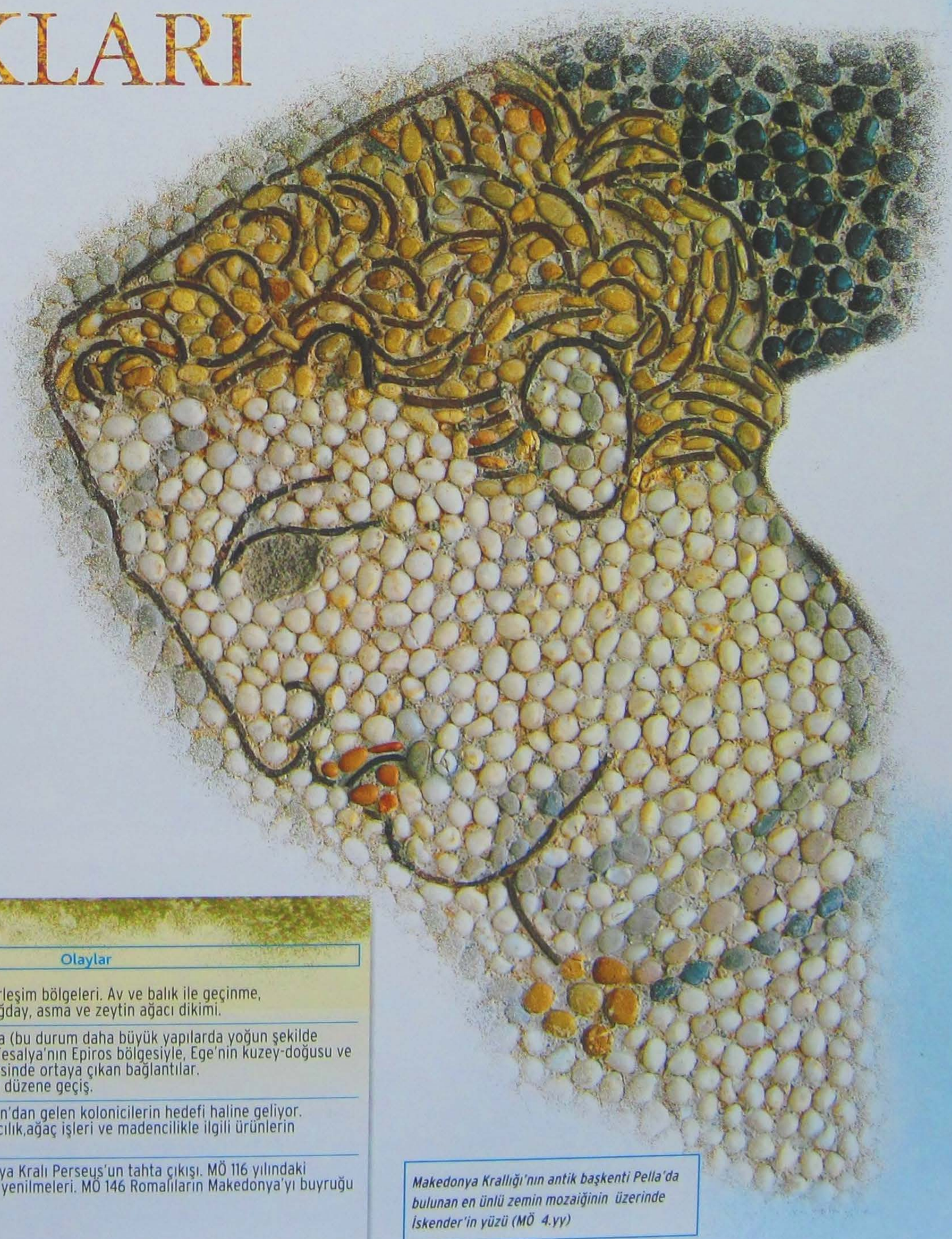

Makedonya Krallığı'nın antik başkenti Pella'da bulunan en ünlü zemin mozaiğinin üzerinde İskender'in yüzü (MÖ 4.yy)

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ V-III binyıl	Kare ve dikdörtgen planlı yerleşim bölgeleri. Av ve balık ile geçinme, koyun ve keçi yetiştirme. Buğday, asma ve zeytin ağacı dikimi.
MÖ III-I binyıl	Yerleşim bölgelerinde azalma (bu durum daha büyük yapılarda yoğun şekilde yaşamalarına bağlanabilir.) Tesalya'nın Epiros bölgesiyle, Ege'nin kuzey-doğusu ve orta Avrupa ile seramik sayesinde ortaya çıkan bağlantılar. Merkezi hiyerarşik bir sosyal düzene geçiş.
MÖ X-V yüzyıl	Makedonya Güney Yunanistan'dan gelen kolonicilerin hedefi haline geliyor. Ekonomi gelişiyor. Tarım, avcılık,ağaç işleri ve madencilikle ilgili ürünlerin ihracatı yapılıyor.
MÖ II. yüzyıl	MÖ 179 yılında son Makedonya Kralı Perseus'un tahta çıkışı. MÖ 116 yılındaki Pidna Savaşı'nda Romalılara yenilmeleri. MÖ 146 Romalıların Makedonya'yı buyruğu altına alması.

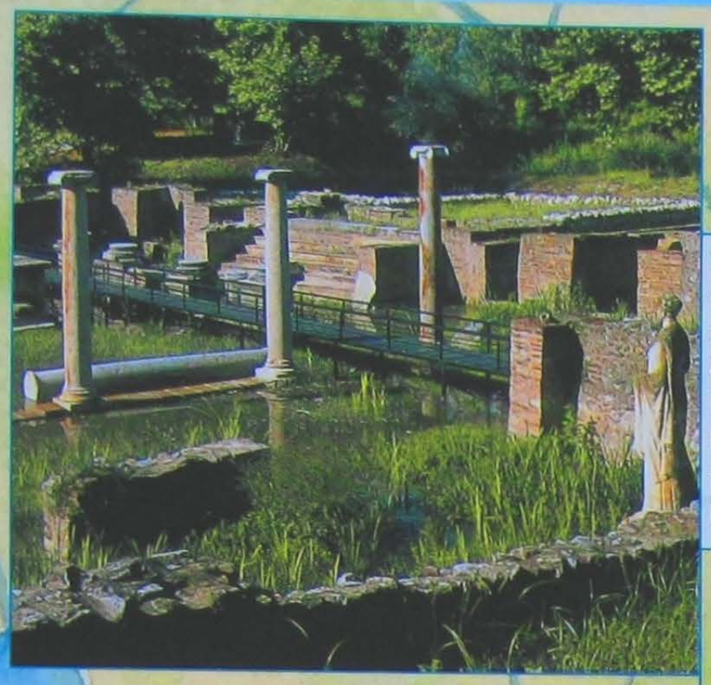

Dion
◆▲ MÖ 5-4 yüzyıl arasında Makedonya'nın en önemli şehirlerinden biri. Demeter ve İsis Tapınağı, Helenistik tiyatro, Roma tiyatrosu. Soldaki resim Demeter ve İsis Tapınağı.

Pella
◆M Büyük İskender'in doğduğu şehir. Beyaz, siyah, kırmızı ve sarı çakıl taşlarından yapılma muhteşem mozaiklerle süslü yapılar. Altı sütunlu Dionysos'un Evi. Altta harabelerden bir görüntü.

Pella

Edessa
◆ Orta Makedonya şehri. MÖ 4.yüzyıl ile M.S. 6.yüzyıl kalıntıları. Sütunlu cadde ve şehir duvarları.

Edessa

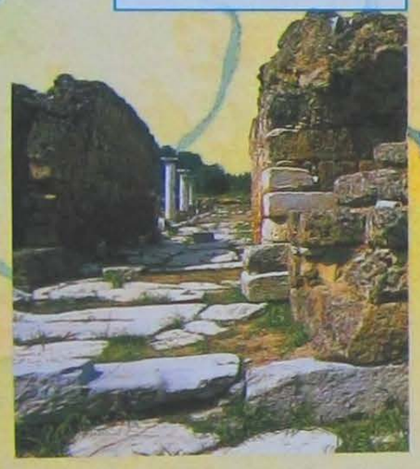

Selanik
◆▲ Roma şehir merkezi. Galerius Sarayı ve Galerius Kemeri (4.yy) Altta Galerius kemeri.

Vergina-Palatitsa

Dion

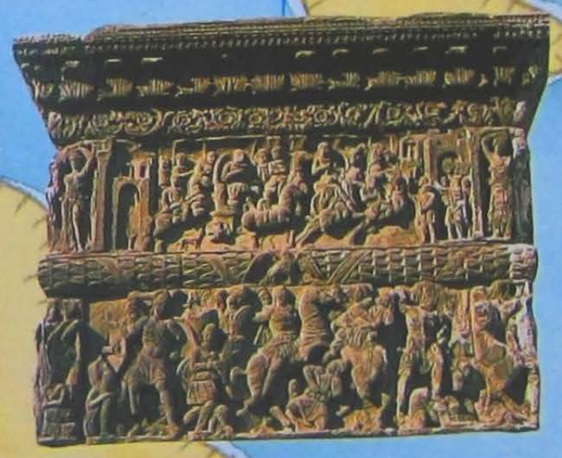

Vergina-Palatitsa
◆ Makedon Krallığı'nın antik başkenti; Aigai. Bölgede İskender'in babası 18. Makedon Kralı II. Philippos'un mezarı bulundu. Altta arkeolojik kazılar.

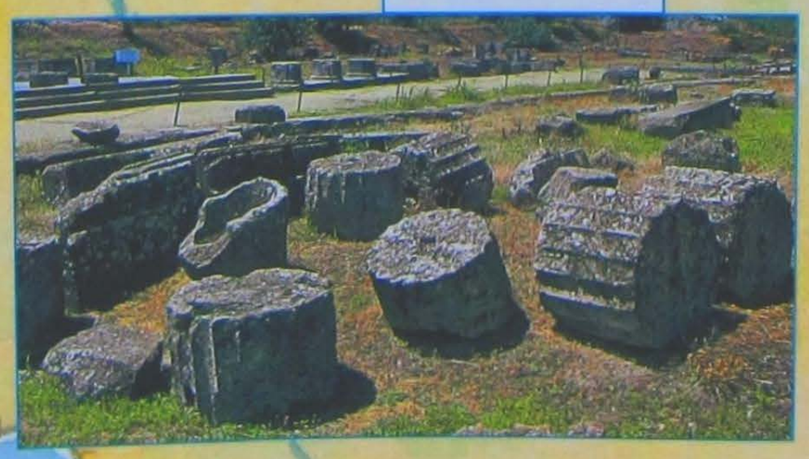

ETNOGRAFİK KIYASLAMALAR

ETNOARKEOLOJİ, KENDİ BAŞINA BİR DİSİPLİN OLMAKTAN ZİYADE, GELENEKSEL ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALARIN GELİŞMESİDİR. 1970'LERİN BAŞINDA ANGLOSAKSON BİLİM DÜNYASINDA OLGUNLAŞMAYA BAŞLAMIŞTIR.

1961'de Amerikalı arkeolog Robert M. Ascher bir makale yayımladı. Bu makaleye göre, en dikkatli ve titiz kazıların bile doğal belgelerinin ufkunu genişletmek için o günkü yaşam koşullarını, bu günün ilkel toplumlarınki ile karşılaştırma gibi değişik yollar denemek gerekliydi. Ascher entoarkeoloji terimini kullanmasa da önemini kuramlaştırmıştır. O zamandan bu yana 'etnografik karşılaştırmalar' daha doğru bir anlatımla, hala var olan ilkel toplumların kültür ve yaşam biçimlerinin araştırılması ve antik medeniyetlerin gelenek ve görenekleriyle karşılaştırılması çalışmalarına başlandı.Son yıllarda pratik bir uygulama olan yöntem genelde klasik yollarla soruşturmalarını sürdüren İtalya'da da yaygınlaştı.Her halükarda Etnoarkeoloji alternatif bir okuma anahtarı değil, sadece genel durumu daha ayrıntılı ve doğru şekilde açıklamaya yarayan bir yorum olabilir. Arkeolojik konuların açığa çıkarılmasına verilen bu destek dolaylı yoldandır. Kuramlaşması her ne kadar uzun zaman almış olsa da bilinçsiz olarak da olsa 1800'lerin sonu, 1900'ların başlarındaki araştırmacılar ve modern etnoarkeologların

Zanzibar'da, adanın ilk yerlileri zamanından bu yana kullanılan, yandan destekli kanoya benzer balıkçı kayığı.

çalışmalarına paralel olarak geliştirilmiştir. O dönemde çok sayıda Avrupalı arkeolog araştırmaları için muhtemel okuma anahtarlarına ulaşabilmek için Asya ve Afrika'daki keşiflerin raporlarından yararlanmışlardır. Öncü denemeler ile modern etnoarkeoloji arasındaki en temel fark, bugün arkeologların ilkel toplumları kendilerinin incelemesidir.

Amerikalı arkeolog, kalıntıları Güney Fransa'da bulunan Mousteriyen, (Orta Paleolitik Dönemin bir evresi günümüzden 100 000-40 000 yıl öncesi) kültürle benzerlik taşıyan bazı grupların yaşam stillerini yeniden canlandırmaya çalışıyordu. Binford, yapılan kazılardan edinilen bilgileri analiz ettikten sonra, ucundan da olsa, sadece topluluğun doğrudan gözlemlenmesinin kazıların ortaya çıkardığı soru işaretlerini cevaplamaya yardımcı olacağını anladı. 1969 ile 1973 yılları arasında Binford, çoğu kez Nunamiut'ların arasında yaşayıp, mesela kemiğe şekil verme tekniklerini ve sonrasında nasıl araç-gereç yaptıklarını gözlemledi. Bu aktivitelerinin kayıt altına

Bu yekpare ağaç gövdesinden yapılmış ilkel kayık, uzun zamandan beri Tanzanya'daki balıkçılar tarafından kullanılmaktadır.

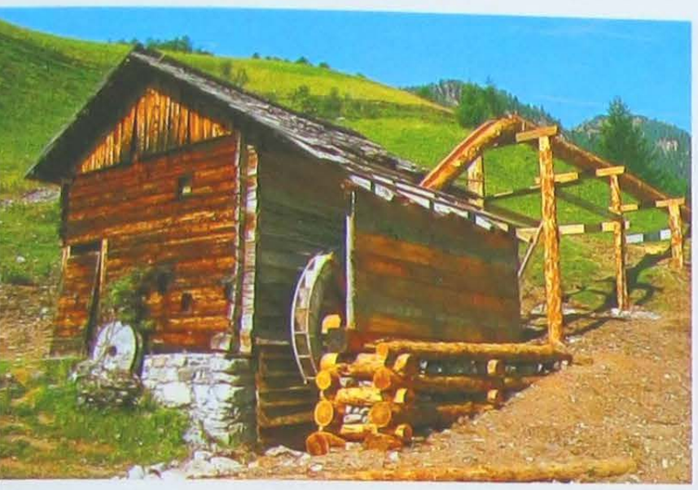

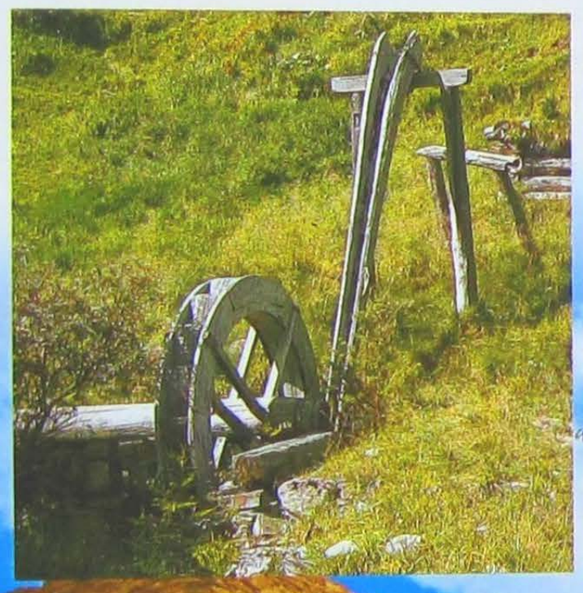

geçirilmesi ve incelenmesi sonucunda araştırmacı, sadece etnografik kıyaslama yapmamış, daha geniş bir çerçevede avcı-toplayıcı toplumlar üzerine model oluşturacak bir sonuca ulaşmıştı. Alaska'daki bu araştırma Binford'a Mousteriyen kültür üzerine yeni bir yorum katmasına yeterli kanıtları sağlamıştı ki, o güne kadar doğru kabul edilen Pincevent modelinin geçerliliği bitmiş oldu. Andre Leroi-Gourhan tarafından kazılan Pincevent sit alanı, ortaya çıkan kalıntılar ve onların dizilişleri baz alınarak bunun bir kamp alanı olduğu ve 3 adet ateş ocağı etrafında toplanan yerlilerin çeşitli alet üretimiyle uğraştıkları anlaşılıyordu.

Pincevent'te karşılaştıkları ve Nanamiutlardan gözlemledikleri ile birlikte Binford, büyük ihtimalle önce aletleri yaptıkları ve daha sonra ateş yaktıkları ve daha sonra değişen rüzgar yönüne göre bir başka ateş daha yaktıkları, sonra bir üçüncü ateş daha yakıp böylece hem ısınıp hem de dumandan rahatsız olmadıkları sonucunu çıkarttı. Tüm bunların sonucunda arkeolog, ilk etnoarkeolojik çalışmanın da altına imzasını atmış oluyordu.

Sol üstte. Değirmenler Vadisi (Longiaru-İtalya) titiz bir restorasyon sonucu tekrar çalıştırılan bir su değirmeni.

Sol altta. Longiaru değirmeni, su gideri ve tekerlek detayı.

Wupatki National Monument (Arizona)'da bulunan bir kule kalıntıları. Kızılderili kültürü etnoarkeoloji metotlarıyla karşılaştırılan ilk kültürlerden biridir.

ÖZEL BİR ARAŞTIRMA

Derinlemesine yapılan bir etnoarkeolojik araştırma, Filipinler'in en ilgi çekici etnik gruplarından Kalingalar ile ilgiliydi. Kuzey Luzon dağlık bölgesindeki Pasil Nehri'nin kıyısındaki Dangtalan yerleşim alanı ve Puapo ve Lonong uydu kentleri ayrıntılı bir şekilde incelendi. Bu topluluğun başlıca ekonomik faaliyeti, en önemli geçim kaynakları olan pirinç toplamada kullanılan karışık bir sulama sistemidir. Temel ekonomilerini tropikal meyve, kahve, tütün ve acı biber üretimine dayandırmaktadırlar. Protein katkısını ise sadece özel törenlerde olmak üzere domuz, sığır ve tavuktan sağlıyorlar. Kalingaların en büyük yerleşim bölgesi 150 hane ve takribi 600 kişiden oluşur. Ailelerin gruplar halinde sıkışık olarak yaşama sebepleri, tarıma elverişli alanların sınırlı olup, ekili alanların yakınlarında yaşama zorunluluğu ve inşaat yapmaya elverişli düz alan bulunmamasıdır. Yerleşim bölgeleri, insanlar için daha güvenli olmakla beraber, aralarındaki yakın derece akrabalık daha sıkı bir sosyal yardımlaşmaya ve ortak çıkarlara sahip olmalarına yarıyor. Köydeki ilişkiler, bazı kişilerin yetki ve etkileri kişisel başarılarına bağlı olsa da, kurumsallaşmış hiyerarşik bir düzen olduğunu gösteriyor. Kalinga toprakları, büyüklü küçüklü en fazla on politik bölgeye ayrılır. Bölgeler arasında yazılı olmayan bir barış anlaşması vardır. Seramik sanatı anneden kızına geçer. Eğitim, beş yaşlarında başlar, yapılan hareketlerin ve tekniklerin basitçe gözlenmesiyle başlar daha sonra basamak basamak ilerler. Yirmili yaşlarında genç kızlar hem usta seramikçiler oluyor, hem de kendi yuvalarını kuracak duruma geliyorlar.

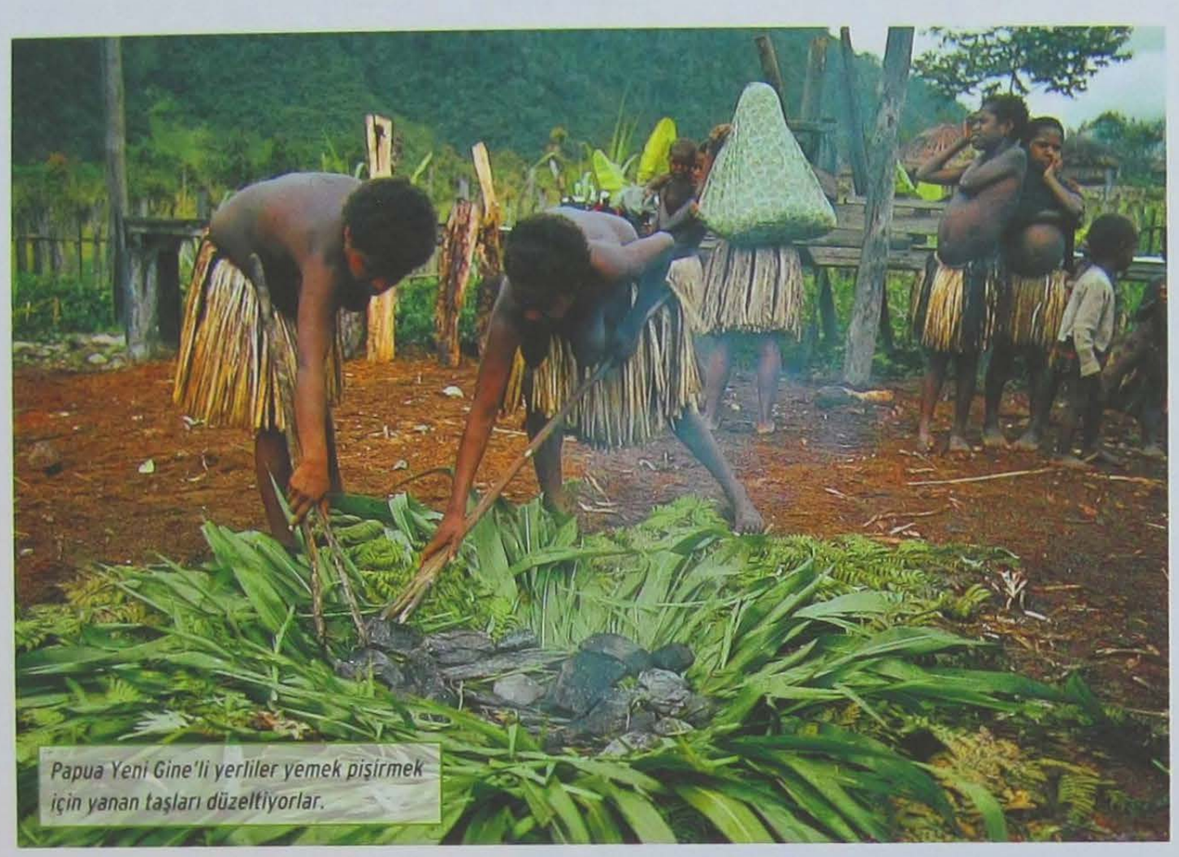

Papua Yeni Gine'li yerliler yemek pişirmek için yanan taşları düzeltiyorlar.

Ön Plandakiler

PAPUA YENİ GİNE İLE İLGİLİ BİR ÇALIŞMA

Papua Yeni Gine, Avustralya'nın kuzeyindeki adanın doğu tarafıyla Bismark, D'entrecasteux, Luisiade ve Solomon Takımadalarını kaplar. Yerli halkın kökeni Malezyalı olup, yaklaşık 700 farklı dil ve sosyo-politik (soy,klan ve kabile) gruba ayrılmıştır. Avrupalı koloniciler bölgeye gelmeden önce bu gruplar metalleri işlemeyi biliyorlardı. Tarım üretim sistemi şimdi olduğundan daha az gelişmişti ve avcılık ile toplama faaliyetleriyle birlikte yapılıyor ve toplumun büyük bir kısmının geçimini sağlıyordu. Kişi ve grupların hareketleri oldukça kısıtlı görünüyor. Az sayıdaki göçler büyük ihtimalle bölgedeki kısıtlı kaynaklar ve savaşlardan kaynaklanıyordu. Uzun mesafeler arasında birkaç ticari ilişki örneği olsa da toplulukların büyük bölümünde sosyal ve ekonomik ilişkiler kısa mesafelerde oturanlardan ileriye gitmiyordu. Seramik üretimi,hala bugün bölgenin küçük bir bölümüyle, Kuzey ve doğu kıyılarında Sepik Nehri ve kollarının orta ve aşağı kıyıları boyunca, Sepik Nehri ve kuzey kıyılardaki yoğun yerleşim bölgesinde ve bazı takımadalarda yapılıyor. Kadın ya da erkek çömlek ustaları, çok yetenekli olmalarına rağmen nadir olarak bunu yüksek sosyal statü ya da daha yüksek ekonomik kazanç olarak değerlendirebiliyorlar.

GEÇMİŞİ TEKRAR İNŞA ETMEK

Geçmiş yıllarda birçok etnoarkeolojik çalışma var olan bilgileri gözlemlemekle beraber, bazı olguların, mesela çakmaktaşından ve seramikten eşya yapımının tekrar canlandırılması yolunu da baz aldılar. Bu durum deneysel arkeolojinin yanında etnoarkeolojiye de sıkça başvurulmasını sağladı. Bu metotların kullanıldığı birçok alanda araştırmacılar, özellikle de seramik eşya üretimiyle ilgili aydınlatıcı cevaplara kavuştular. Seramiğin 10. 000 yıl önce yakın doğu neolitik kültürlerin hayatına girmesi, günlük yaşamlarını çok önemli şekilde etkilemiştir ki, toplumun sosyal davranış biçiminde kayda değer değişimleri tetiklemiştir.(Ustaların, zanaatkarların olduğu sosyal sınıfların ortaya çıkması, grup içinde iş bölümünün ortak ilgi alanlarına göre yapılması vb.)

Seramik, arkeolojik kazılarda en fazla sayıda çıkarılan eşyaların başında gelir. Bu yüzden özellikle tarih öncesi kültürlerin araştırılmasında seramik, kültür alanlarının tanımlanması ve krono-tipolojik sıralamaların yapılmasına yarayan ideal bir araç olmuştur. Aynı zamanda, dikkat çekici veriler bir potansiyel oluştursa da hala bugün, tarih öncesi toplumların ürettikleri arasında hakkında en az şey bilinenidir. Gerek teknolojik açıdan, gerekse el yapımı olmasının toplum için anlamı ve hem kullanılan hem de farklı gruplar arasında takas edilen bir eşya olması hakkında çok şey bilinmemektedir. Bu boşluklara cevap verebilmek için çömleğin kullanım şekilleri ve grup içindeki işlevini derinlemesine araştıracak teknolojik ve etnografik çalışmalar çoğaltılmıştır. Etnoarkeoloji ve deneysel arkeoloji, bazı durumlarda, tamamlanmamış ve parçalar halindeki kalıntılar ile eşyaların ilk yapım aşaması, üretimi, kullanımı ve mekansal dağılımı arasında kesin bir bağ olduğunu kabul eder. Öte yandan, nadiren sosyo-ekonomik bağlamda tarih öncesi durumlar karşılaştırılsa da, günümüzde de aynı yöntemleri kullanan değişik grupları araştırmayı mümkün kılan, bugün de geçmişte olduğu gibi seramik işini ortaya çıkaran, güçlü gelenekselcilik gibi görünüyor. Daha düz bir gözlem yaparsak, etnoarkeoloji, mesela, çömleklerin pişirilmesiyle ilgili birkaç yöntem ve ya çamurun yapımında kullanılan kilin hazırlanışı ile ilgili şeyler öğrenebilir. Çoğu çalışma bu alanlarda yapılmıştır.

Bu çalışmalardan elde eden sonuçlara göre seramik üretim şekilleri bakımından Filipinler'deki Kalingalar ve Papua Yeni Gine'li yerli halklar ile Neolitik Dönemin topluluklarıyla çok büyük benzerlik göstermişlerdir.

Sol altta. Papua Yeni Gine'den deniz kabuğu,fildişi ve doğal liflerden yapılma etnik erkek takısı.

Sağ altta. Papua Yeni Gine: Korogolu bir yerli kutsal dans töreni esnasında.

FENİKELİLER, BİBLOS'UN DÜNYANIN EN ESKİ ŞEHRİ OLDUĞUNA İNANIRLARDI. NİTEKİM, BİBLOS'UN İLK KENTSEL YERLEŞİM TARİHİ BUNDAN 5000 YIL ÖNCESİNE UZANMAKTADIR. BİBLOS ŞEHRİ, DİĞER ŞEHİR SUR'DAN (TYROS) VE FENİKELİLERE YÜZYILLAR BOYUNCA ZENGİNLİK VE GÖRKEM SAĞLAYAN GÜR ORMANLARDAN ÇOK DA UZAK OLMAYAN BİR YERDE, LÜBNAN KIYISINDAN DENİZE DOĞRU UZANAN DAĞLIK BİR BURUN ÜZERİNDE YÜKSELMEKTEDİR.

KAYALIK KIYILARDAKİ ANTİK FENİKE ŞEHİRLERİ

Fenikelilerin en eski şehri olan *Biblos* daha önceleri Neolitik Dönemde de kullanılmış olan bir alan üzerine kurulmuştur. Nitekim, kökleri MÖ 4. binyıla, günümüzdeki *Lübnan* sahili boyunca denize yakın bir civarda kurulan ilk yerleşim köyüne kadar uzanmakta, asıl ve gerçek şehrin kurulması ise Bronz Çağına dayanmaktadır. Biblos, halkının gıda ihtiyaçlarını toprağı işleyerek karşılayabilecekleri, çok bereketli bir ovaya hakim olan, kayalık bir burun üzerine kurulmuştu. Şehrin ilk kentsel yerleşimi 4. binyılın son dönemine ile 3. binyılın başlarına dayanmaktadır ve en görkemli dönemlerinde bile çok geniş ölçülere ulaşmamıştır. Biblos, yine aynı dönem içinde *Mısır* ile ilk ticari bağlantılarını kurmaya başlamıştır. Bu ticari ilişkiler, tüm eski hükümdarlık boyunca yoğun bir şekilde devam etmiştir hatta firavunun tahta çıkmasından itibaren (MÖ 17. yüzyılın ilk yarısı) kendilerine ait mahalleleri ve tapınakları bulunan bir Mısır ticaret kolonisinin şehrin içinde faal olarak bulunmuş olması mümkündür. Biblos ve Mısır arasındaki bu ilişki, firavunların *İlk Orta Dönem* olarak adlandırılan kriz dönemine girmeleri ile geçici olarak durmuş. MÖ 2. binyılın başında, *Orta Krallık Döneminde*, yeni bir girişimle tekrar başlamış. Mısırlı tüccar ve memurların Biblos'da kalıcı bir yerleşim kurmalarından da anlaşılacağı üzere, eskisinden daha da yoğun bir şekilde devam etmiştir.

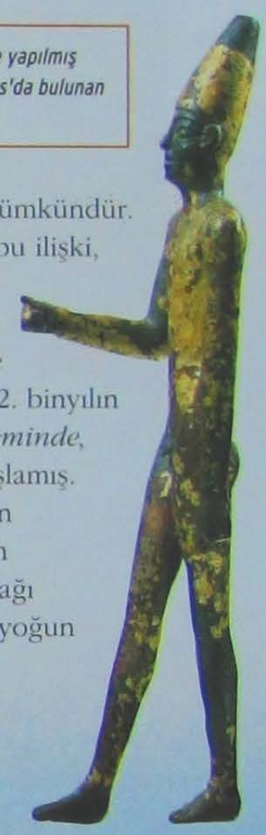

Bronz üzerine altın kaplama tekniğiyle yapılmış yürüyen erkek figürü heykelciği. Biblos'da bulunan Dikilitaşlar Tapınağından (MÖ 2.binyıl)

Biblos'da bulunan Dikilitaşlar Tapınağı (MÖ 2. binyıl). Dikilitaşlar, Fenike şehri ile firavunların toprağı arasındaki sıkı ekonomik ve politik ilişkilerin etkilerini sembolize etmektedir.

Araştırmalar ve Keşifler

BİBLOS'UN KEŞFİ

Tüm Lübnan'da, araştırılması en iyi yapılmış olan antik şehir kuşkusuz Biblos'dur. Ernest Renan tarafından gerçekleştirilen ilk keşifler, 1800'lü yılların ilk yarısına kadar uzanır. 1900'lü yıllarda, ilk kazı çalışmaları Pierre Montet yönetiminde (1921-1924) başlamış, daha sonra Maurice Dunand tarafından yaklaşık yarım yüzyıl boyunca (1926-1973) yoğun bir şekilde devam etmiştir.

BİBLOS'UN BÜYÜK TAPINAKLARI

Biblos'un büyük tapınakları arasında en eski olanı, MÖ 2800'lerde yapılmış olan, *Baalat Gebal* (Biblos'un Sahibi) Tapınağı'dır. Yapının Helenistik Döneme kadar birçok kez tamir edildiği, yapılan işlerin türleri hakkında tutulan kayıtların yazıtlarda yer alması sayesinde bilinmektedir. Baalat Gebal tanrıçası, en önemli Kenan tanrıçası olan *Astarte*'ye (İştar) dayanmaktadır. Bu tanrıça, büyük ihtimalle, klasik yazarların bir Fenike sıfatı olan *Adon* (efendi) sözcüğünden yola çıkarak *Adonis* olarak adlandırdıkları, başka bir yerel tanrı olan *Baal* ile bağdaştırılmış bir tanrıçadır. Balaat Gebal Tapınağı'nın yapımından kısa bir zaman sonra "L Planlı Tapınak" olarak adlandırılan diğer bir tapınak inşa edilmiş fakat *Amoriler Kabilesi*'nin işgalinin arkasından MÖ 2300-2200'de yıkılmıştır. Yapı MÖ 2. binyılın başlarında yeniden inşa edilmiştir. Meydanın ortasında yükselen büyük bir dikilitaş ve etrafında onu çevreleyen daha küçük dikilitaşlar bulunması nedeniyle arkeologlar bu tapınağa "Dikilitaşlar Tapınağı" adını vermişlerdir.

2. binde inşa edilmiş Dikilitaşlar Tapınağı'na başka bir görüntü.

Şehrin en eski kale burçları (MÖ III-II. bin). Arka planda Haçlılara ait Ortaçağ kalesi.

Biblos Tanrıçası -güçlü tanrıça Astarte'ya hitaben - Balaat Gebal'a adanmış tapınak (MÖ 2800). Arka tarafında, Roma sütun parçaları . (M.S. III. yy)

KRAL NEKROPOLLERİ

Kral nekropollerinde bulunan eşyaların da kanıtladığı gibi, Biblos ile *Nil Vadisi* arasındaki ilişkilerin özellikle MÖ 2.binyılda artmış olduğu düşünülmektedir.

Pierre Montet tarafından 1922 yılında keşfedilen nekropolde dokuz adet mezar bulunmuş ve içlerinden üç tanesi hiç zarara görmemişti. Her mezar, bir giriş kuyusu ve içinde bir veya daha fazla lahit bulunan zengince donatılmış bir gömüt odasından oluşuyordu. Mezarların içinden, altın, abanoz, fildişi kutuların yanı sıra, içlerinde cenaze törenlerinde kullanılan kokulu merhemlerin saklandığı obsidyen ve altından yapılmış muhteşem Mısır vazoları, altın göğüs kayışları ve sert taşlar, aynalar ve scrabeler (bokböceği) çıkartılmıştı. Ayrıca *Firavun III. Amenemhet* ve *Firavun IV. Amenemhet* (MÖ 1842-1790) adlarının yazılı olduğu kartuşlar gün ışığına kavuşturulmuştu.

Mısır'dan getirilmiş olan değerli eserlerin yanı sıra, özellikle silah üretiminde ustalık kazanmış yerel zanaatkarlar tarafından yapılmış kılıçlar, kalkanlar, hançerler vb. de bulunmuştur. Keşfedilen mezarlar arasında kuşkusuz en ünlü olanı içinde bir lahit bulunan beşinci mezardır. Oğlu *Itobaal* tarafından düzenlenmiş; üzerinde gömüte zarar verme niyetinde olan kişinin ilahi bir lanete uğramasını dileyen bir yazıttan yola çıkarak mezarın, yerel *Kral Hiram*'a ait olduğunu varsayabilir. Uzmanlar, günümüzde halen bu yazıtın yerleştirildiği dönem üzerinde tartışmaktadır. Bazı araştırmalar, içinde bulunan lahit ve diğer objelere dayanarak, mezarın Son Bronz Döneme (MÖ 13. yüzyıl), yani yapımı ile aynı zamana denk geldiğini, diğer çalışmalar ise MÖ 10. yüzyıla ait olduğunu yani lahdin yapımından çok uzun zaman sonra yeniden kullanıldığını düşündürmektedir.

Biblos 'da bulunmuş, pişmiş topraktan yapılma süvari heykelciği. (MÖ III yy)

Geçmişin Tanıkları

BİR KÜPÜN İÇİNDE BİNLERCE EŞYA

Arkeologlar, Biblos'da, içlerinde eşsiz zenginlikte adak eşyalarının bulunduğu çok sayıda mahzeni gün ışığına çıkartmışlardır. İçlerinde en önemlisi, ismini 1921'den 1924'e kadar bölgede gerçekleştirilen en heyecan verici kazıların başındaki Fransız araştırmacıdan alan, "Montet Küpü"dür. Küpün içinde, büyük ihtimalle MÖ 18. yüzyılın sonları ile MÖ 17. yüzyılın başlarında yerleştirilmiş çok değerli binlerce eşya bulunmuştur. Bu muhteşem keşif bizlere, hem Biblos şehrindeki etkin sanatkarlık ve zanaatkarlık hem de Mısır ile arasında var olan yoğun ticari ve politik ilişkilere dair tanıklık etmektedir. Ayrıca, Dikilitaşlar Tapınağı'nın mahzenlerinde de MÖ 2. binyılın başlarında yapılmış yüzlerce insan ve hayvan heykelcikleri bulunmuştur.

MISIR TOPLULUĞU

Yeni Krallık'ın büyük Mısır Firavunları, *İkinci Orta Dönem* (MÖ 1740-1565) krizini atlattıktan ve Hiksosları Nil Deltası dışına attıktan sonra, tüm *Filistin* ve *Suriye*'nin büyük bir kısmı üzerindeki kontrollerini kabul ettirmişlerdir. Bu aşamada, *Simyra (Tell Kazel)*, *Kumidi (Kamid el-Loz)* ve *Gazze* gibi yerlerin krallık eyaletlerinin merkezi haline gelmesiyle, Biblos'un, Mısır ile arasındaki ayrıcalıklı ticari ve politik pozisyonu önemini kaybetmeye başlamıştır. Buna rağmen, Biblos ve Mısır arasındaki ilişkilerin sağlamlığı Firavunlar tarafından pek çok defa vurgulanmış, hatta içlerinden *III. Thutmose* (MÖ 1490-1436) Fenike şehrinde Balaat Gebal'a adanmış bir başka tapınak inşa ettirmiştir. *El-Amarna* arşivleri (MÖ XIV. yüzyıl) Mısır Firavunu *IV. Amenhotep* ve Biblos Kralı *Rib-Addi* arasındaki yazışmaların izlerini saklamaktadır.

Bu yazışmalarda, Kral Rib-Addi, kendisini tehdit eden dış düşmanlarına karşı Firavundan ısrarla yardım talep etmektedir. Rib-Addi tarafından Mısır sarayına gönderilmiş birçok mektup incelendiğinde, Firavun'un, Doğu Akdenizli kralın en acil askeri destek taleplerine dahi duyarsız kaldığı görülmektedir. Tüm bu olanlara rağmen, ikisi arasındaki ilişkiler *Yeni Krallık*'ın son dönemine, yani Mısır'ın uzun süre elinde tuttuğu Suriye–Filistin bölgesinin kontrolünü kaybetmesine, kadar iyi bir şekilde devam etmiştir.

KRİZ VE YENİDEN DOĞUŞ

Biblos'un, MÖ 2. binyılın sonu ve 1. binyılın başlarındaki dönemi hakkında maalesef çok az arkeolojik detaya sahibiz. Ancak, diğer tüm Fenike kentleri gibi, Biblos'un da, ilk önce Asur emperyalizmi (MÖ 8. ve 8.yüzyıl) daha sonra da *Yeni Babil Krallıkları*'nın baskıları altında bir kriz dönemi yaşadığı bilinmektedir. Biblos, sadece *Pers Döneminde* (MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı ile 4. yüzyılın sonu arasında), piyasaya sürülen sikkelerin de ispatladığı üzere yeni bir ilerleme dönemine girmiştir. Sikkelerin piyasaya sürülmesi talebi, en önemli Akdeniz Ticari dolaşım ağına girmek isteyen yerel ticari sınıftan gelmiştir. Bu gelişmenin dışında yine Pers Döneminde, Kral tarafından, Balaat Gebal Tapınağı'nda yaptırılan tamirat çalışmalarından bahseden *Yehawmilk Dikilitaşı* (MÖ 450) üzerindeki yazıttan da anlaşılacağı üzere, büyük anıtsal yapıların inşa işlerinde de bir yükselme yaşanmaya başlamıştır. Yine aynı dönemde, birbirlerine rampalarla bağlanmış çok fazla kale duvarından oluşan *Pers İmparatorluğu*'ndan model alınmış göz alıcı bir savunma sistemi kurarak şehir duvarlarının restorasyonu yapılmıştır. Şehir, aynen diğer Fenike şehirleri *Arad* ve *Sidon* gibi MÖ 333'te *Büyük İskender*'in ordularına direniş göstermeden teslim olmuştur. Bölge bu tarihten itibaren hızlı bir *Helenistik* sürece girmiş, bu süreç *Roma* işgali ile son bulmuştur. Bu son dönemde, halen akropolde gayet iyi bir şekilde görülebilen sütunlu cadde, nymphaion (çeşme yapısı), termaller ve bazilika gibi çok sayıda yapı ortaya çıkmıştır. Sonrasındaki tarihi olayların izleri ise, 12. yüzyılın başında Biblos'un tüm arkeolojik alanına hükmeden *Haçlılar* tarafından yapılmış görkemli kalelerden yola çıkılarak toplanabilir.

SUR (TYROS) ADACIKLARI

Beyrut'un 70 km güneyinde, *Litani Nehri*'ne kısa bir mesafede bulunan, Fenikelerinin kayalık anlamına gelen *Sur* olarak adlandırdığı (Tyros şehri), kayalık iki adacığın üzerinde yer almaktaydı.

Üstte. Biblos şehir alanında bulunmuş pişmiş toprak sürahiler. (MÖ 4. bin)

Biblos yerleşim alanlarından kalıntılar. MÖ 3. binyılda, Fenike şehri kale duvarları ile çevrili, 5 hektarlık küçük bir alana sahipti.

Biblos'daki Roma Dönemine ait en önemli anıtlardan biri olan sütunlu caddenin kalıntıları.

Biblos'da bulunan Roma tiyatrosundaki sahnesinin sütunlu süslemeleri. (MS 218)

Günümüzdeki *Sur* ise farklı bir görüntüye sahiptir; Büyük İskender, şehri kuşattığı dönemde toprak setlerin kenarlarını doldurtarak anakaraya bir bağlantı yolu yaptırmıştır.

Aslında, bu iki adacık, daha önceleri MÖ 10. yüzyılda *I. Hiram* döneminde, kent alanını genişletmek amacıyla zaten birbirlerine bağlanmıştı. Sur (Tyros) şehri, MÖ 14. yüzyılda Mısır firavunu ve bazı Fenike ile Suriye şehirlerinin prensleri arasında takas edilmiş *El-Amarna* şehri ile yakın ilişkiler içinde bulunması hem de *Ugarit arşivleri*nde geçen, MÖ 1200'de *Deniz Kavimleri* tarafından yıkılmış önemli bir Güney Suriye limanı olması dolayısıyla adından söz ettirmiştir.

MÖ 1. binyılın Sur (Tyros) kenti ile ilgili yapılan son çalışmalar sonucunda kentin yaklaşık 53 hektarlık bir alana sahip olduğu ve nüfusunun 30 bin kişiye ulaştığı hesaplanmıştır. Savaş döneminde, tarihçi *Arrianos*'tan da anlaşıldığına göre, toprak set üzerinde yer alan eski Sur'a (Tyros) sığınan mültecilerle nüfus sayısı daha da artmıştır.

Günümüzdeki *Tell Er–Raşidiye Köyü*'nün 4 km güneyinde oluşmuş bu son yerleşim bölgesinin varlığı ve MÖ 573'te *Nebukadnezar* yönetimindeki ordular tarafından yıkılana kadar devam etmiş olmalıdır.

Adadaki Sur sakinlerine bakıldığında kaynaklar, biri doğal diğeri yapay olmak üzere iki limanın varlığından bahsetmektedir. Doğal liman, kale duvarlarının içini kapsamakta olup, kuzeye, *Sidon* yönünde olduğu için "Sidon" olarak adlandırılmış, yapay liman ise, Afrika yönüne doğru yönlendirildiği için "Mısır" olarak adlandırılmıştı. İki liman, Fenike kent yerleşim merkezini *Cadiz*'e yaklaştırmak amacıyla ortalarından geçen bir kanal ile birbirlerine bağlanmıştı. *Al-Bass* bölgesinde, MÖ 10. ve 8. yüzyıllar arasında yer almış Fenike şehrine ait kremasyon (yakma) nekropollerinden birinde yapılan son kazılar, mezarlara ayrılan alanın, şehir merkezlerinden olabildiğince uzakta bir yerde bulunduğunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

Solda. Biblos Dikilitaşlar Tapınağı alanında bulunan çok sayıda altın levha kaplamalı bronz heykelciklerden bir örnek.

Üstte. Sur (Tyros) nekropolinde bulunmuş, kabartma yüzeyli kireçtaşından yapılmış stel. (MÖ 15.yy)

Ön Plandakiler

LÜBNAN'IN SEDİR AĞACI ORMANLARI

Lübnan'ın sahil şeridine yakın ve paralel olarak uzanan görkemli sıra dağlar Biblos'un gerçek zenginliğini temsil etmekteydi. Şehir halkı, dağları kaplayan sık ormanların elverişli kaynaklarından faydalanmaktaydılar. Çam ve sedir ağaçlarından oluşan ormanlar eski dönemde yapı ve gemilerin inşasında gerekli olan kereste ihtiyacını karşılıyordu. Her ne kadar az miktarda da olsa kalay ve bakır yataklarının varlığı, Biblos'un yerel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiş, metalürji endüstrisinde gelişmelerine izin vermiştir.

BİR ASIR SÜREN KAZILARIN TARİHİ SUR

Sur (Tyros) kentinde gerçekleştirilen ilk kazı, Fenike'nin en önemli merkezlerinde çalışmalar yapmış olan Fransız heyetinden Ernest Renan yönetimde başlamıştır. İlk incelemeler 1861 yılında, yerleşim yerinin içinde başlatılmış ancak verimli sonuçlar alınamayınca araştırmalar çevre alanlara kaydırılmıştır. Fransız arkeologlar, Tell el-Mashouk yakınlarında Roma Dönemine ait bir su kemeri ve içinde bazı değerli lahitlerin bulunduğu bir nekropol keşfetmişlerdir. Yapılan benzer keşifler, dönemin İstanbul İmparatorluk Müzesi sorumlusu Makridi Bey'in dikkatini çekmiş; o dönemlerde hala bir Osmanlı İmparatorluğu bölgesi olan Sur'da, ilk önce 1903 senesinde ve daha sonra 1921 senesinde olmak üzere iki kazı çalışması yürütmüştür. 1924 ve 1936 yılları arasında, Fransız Arkeolog R.P. Antoine Poidebard, Sur'da şehir limanlarının kesin yerlerini belirlemek amacıyla bir dizi araştırma yürütmüştür. En son, Sur Adacıklarının çevresinde gerçekleştirilen bir sondaj, bölgede MÖ 3. binyıldan günümüze kadar devam eden bir yaşamın varlığını ortaya koymuştur.

Sur kazılarında bulunmuş, pişmiş topraktan cenaze maskesi. (MÖ 8. yüzyıl)

Antik Roma yolu kenarındaki sütunlu giriş kalıntıları. (MS 2.- 4. yüzyıl)

SUR'DAKİ (TYROS) CENAZE GELENEKLERİ

Sur'daki nekropollerin ve dinsel törenlerin nasıl düzenlendiği incelendiğinde, ölü küllerinin saklandığı vazoların büyük ihtimalle aile gruplarına ayrılarak, birbirlerinden uzak kalacak şekilde yerleştirildikleri görülmektedir. Cenaze töreninde kullanılmış, içlerinde reçine ve tütsüler bulunan çömlekler, ölünün küllerinin bulunduğu vazoların üzerine yerleştirilmişlerdir. Böyle bir tören esnasında yiyecek ve içecek tüketilmiş olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. MÖ 2. binyılın sonlarında yaşamış olan Kral Hiram'a ait lahdin üzerinde bulunan çizimlerde, cenaze töreni esnasında bir tören alayı bulunduğu görülmektedir. Cenaze töreni yönetme görevinin rahibe mi yoksa aile bireylerine mi ya da yüksek rütbeli kişilere mi ait olduğu sorusuna hala bir açıklık getirilememiştir. Al-Bass Nekropolü'nün en önemli mezarları, bazılarının üzerinde insan figürleri de bulunan, cenaze dikilitaşları ile işaretlenmiş olanlardır. Bazı gömütlerin içinde bulunan farklı eşyalar bu mezarların Sur'un zengin vatandaşlarına ait olduğunu göstermektedir. Bu mezarların içinde örneğin, sadece belli sayıda kişinin küllerini içinde barındıran Kıbrıs yapımı kaplar, Yunan vazoları, altın gerdanlıklar ve Mısır yapımı scrabeler bulunmuştur. Yurt dışından getirilen bu eşyalar büyük ihtimalle denizaşırı ticaret yapan zengin tüccar sınıfını temsil etmekteydiler. Bu geniş nekropolün içerisinde bulunmuş çok daha zengin gömütlerin etrafında, büyük ihtimalle periyodik ölü anma törenleri düzenlemek amacıyla yakılmış ateşlerin izlerine rastlanmıştır. *Akhziv* (İsrail'in kuzeyi) kazılarının da ortaya

Solda. Biblos'taki kazılarda bulunmuş bazalttan yapılmış aslan. (MÖ 6.- 4. yüzyıl)

MS 218 tarihine ait tiyatro, Biblos'taki Roma kolonizasyonuna dair en önemli kanıtlardan biridir.

Kireç taşından yapılmış yanlarında kanatlı sfenksler bulunan taht. (MÖ 6.-1. yüzyıl)

kutlanmaktaydı. Tanrı, şubat-mart ayında ateşin içinde yanarak ölüyor ve belki de Tanrıça Astarte'nin yardımıyla, üç gün sonra tekrar hayata dönüyordu.

Büyük İskender, MÖ 332'de cesur bir direnişin ardından Sur (Tyros) kentini fethetmiştir. Şehir o andan itibaren Helenistik bir süreç içine girmiş, bu süreç MS 64'te gerçekleşen Roma istilasına kadar devam etmiştir. İmparatorluk egemenliği altındaki Sur, koloni rütbesi kazanarak Roma imparatoru *Septimius Severus*'un adından dolayı *Septimia Kolonisi* adını almıştır.

koyduğu üzere, güney nekropolünde, mezarların yerini işaret eden dikilitaşlar ve sunakların etrafında bulunmuş kırık kupa ve sürahiler bizlere, cenazenin gömülmesinden bir süre sonra ölülerin ruhu için toprağa şarap dökme geleneğinin uygulanmış olabileceğini göstermektedir.

Örneğin, *Balawat*'ın oyma bronz kapılarının üzerinde yer alan kabartma, Sur kentinin en eski tasvirlerinden biridir. Sur, bu kabartmada, kulelerle aralıklı yapılmış mazgal biçimli yüksek duvarlarla güçlendirilmiş kayalık bir adanın üzerinde resmedilmiştir. Kale duvarlarına açılan kapılar büyük ihtimalle limanlara çıkan bir yol yapmak amacıyla inşa edilmişti. *Khorsabad*'da bulunan *II. Sargon* (MÖ 721-705) sarayında en son ortaya çıkarılmış taş bir kabartma üzerine yapılmış bir deniz sahnesi resminde ise, Lübnan'dan sedir ağacı kütüğü taşıyan, pruvalarındaki at başlarından Fenike'ye ait olduğu anlaşılan gemiler tasvir edilmiştir. Arka planda ise, kıyının ön kısmında yer alan iki ada görülmektedir: Sağ tarafta bulunan Sur (Tyros) kenti sol tarafta bulunan ise Arvad Adası'dır. Yine bu durumda, Sur'un görkemli kale duvarları ile kuşatıldığı, duvarların içinden ise I. Hiram tarafından yaptırılmış ve *Baal Shamem*, *Astarte* ve *Melqart*'a adanmış olan ana tapınakların yükseldiği görülmektedir.

Ninova'daki *Sanherib Sarayı*'nda (MÖ 705-681) bulunan kabartmaya bakarak, *Kral Luly*'nin şehirden kaçışını yeniden canlandırmak mümkündür. Olaylar, MÖ 701 yılında Asur ordularının Fenike merkezine gerçekleştirdikleri kuşatma hakkında bilgi vermektedir. Hayati tehlikesi bulunan Kral, ailesini de yanına alarak kendisini Kıbrıs'a sürgüne götürecek olan gemiye binmiştir. Geride Sur kenti gözükmektedir. Kent duvarlarının arkasından önemli bir yapı belirmektedir. Giriş takı, her iki yanında sütun bulunan bu bölümün ana giriş olduğu anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle, *Herodot* tarafından da bu şekilde tarif edilmiş olan, sütunları altın ve zümrütlerle bezeli Tanrı Melqart'a adanmış olan tapınak tasvir edilmektedir. Tam yeri hala meçhul olan bu tapınakta, Yunan yazarlar tarafından "yeniden uyanış" olarak adlandırılmış, her sene tekrarlanan bir bayram

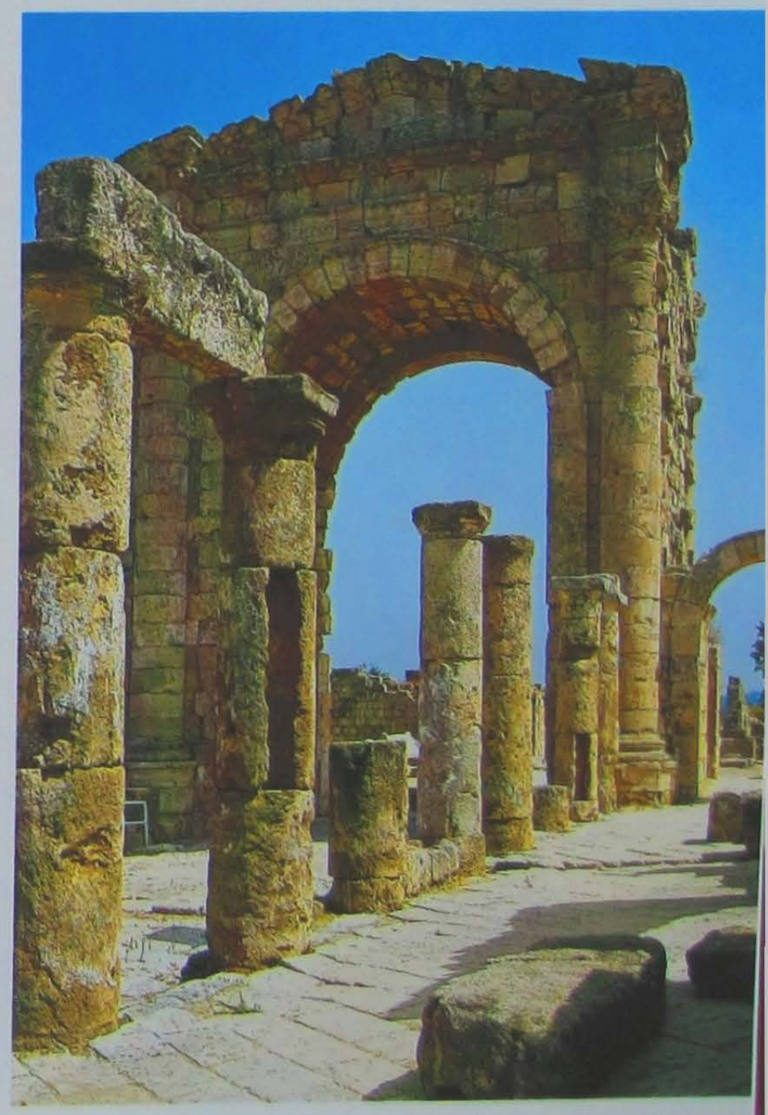

Sağda. Sur: Hipodromdan bakış, Roma Dönemine ait üç kemerli tak. (MS 2.-4.yüzyıl)

KALABALIK FENİKE PANTEONU

FENİKE DİNİ, FENİKE DÜNYASININ POLİTİK AÇIDAN BÖLÜNMÜŞ OLMASINDAN VE HER BİR ŞEHİR MERKEZİNİN KENDİNE ÖZGÜ BİR DİN ANLAYIŞINA SAHİP OLMASINDAN DOLAYI BİR BÜTÜN OLARAK İNCELENEMEZ.

Fenikeliler arasındaki politik bölünmelerin etkileri, dini inanışlarına da yansımış, her şehir tapacağı tanrısını kendi seçerek inancını oluşturmuştur. Aralarında bulunan tüm bu farklara karşın, bazı ortak kavramlara sahip olduklarını da söylemek mümkündür. Örneğin, şehri koruyan bir tanrı, bu tanrıya eşlik eden ve büyük ihtimalle karısı veya yoldaşı olan, genellikle de bereketi temsil eden bir tanrıça, ölümü ve tekrar doğumuyla bitkilerin yıllık dönüşümlerini düzenleyen genç bir tanrıdan oluşan üçlü ilahiyat kavramının tüm Fenike genelinde kabul görmüş olduğunu doğrulayabiliriz.

MELQART

Melqart, Fenike dilinde "Şehrin Kralı" anlamına gelir ve Sur'un en önemli tanrısı olarak kabul edilmesi gerekir. *Süleyman*'ın çağdaşı olan (MÖ 961- 922) yerel kral I.Hiram, Melqart adına nadir güzellikte bir tapınak yaptırmıştır. Buradan yola çıkarak, Melqart'ın kent panteonunun baş tanrısı olarak kabul edilmesini MÖ 10. yüzyıl ile bağdaştırmak mümkündür. Büyük İskender, MÖ 332'de şehri ele geçirdiğinde tapınağın içinde kurbanlar vermesi de, Tir'deki Melqart kültünün devamlılığını onaylamaktaydı. Melqart kültü, Sur'un Akdeniz'de kurmuş olduğu *Kition* (Kıbrıs), *Kartaca* (Tunus) ve *Cadiz* (İspanya) gibi kolonileri arasında da hızlı bir şekilde yayılarak tanrı olarak kabul görmüştür. Melqart, ayrıca, *Herakles* olarak benimsendiği Yunan dünyasında da popüler hale gelmiştir.

ASTARTE

Özellikle Sur (Tyros) ve Sidon şehirlerinde tapınılan *Astarte*, tanrıçalar arasında en önemli olanıydı. Özellikle Sidon şehrinde sadece bu tanrıçaya tapınılırdı. Kral ve kraliçenin bu tanrıçanın rahip ve rahibesi olması, onuruna yaptırılan tapınaklar ve yazıtlarda kendisine birçok ithafta bulunulması bunun bir kanıtıdır. Astarte, Kenan bölgesinde, MÖ 3. ve 2. binyıldan beri ana tanrıça olarak tapınılan en eski tanrıça olarak tanımlanabilir. Astarte kültü MÖ 1. binyılda Fenike'nin sınırları dışına yayılmış, sadece İsrail gibi yakın krallıklarda sınırlı kalmayıp, Fenikeliler tarafından kolonize edilmiş Akdeniz'in en uzak bölgelerine kadar uzanmıştır.

ADONİS

Adonis, Biblos'un tanrıları içinde önem sırasına göre El Balaat Gebal ve Biblos'un Anası'ndan sonra sonra gelen üçüncü tanrıdır. Adonis hakkındaki bilgiler, günümüze sadece Yunan

(MÖ 6. yüzyıl) Mezarlarda bunun gibi birçok nazarlığın bulunması, bizleri, Fenikelilerin büyüye verdikleri önem konusunda aydınlatmaktadır.

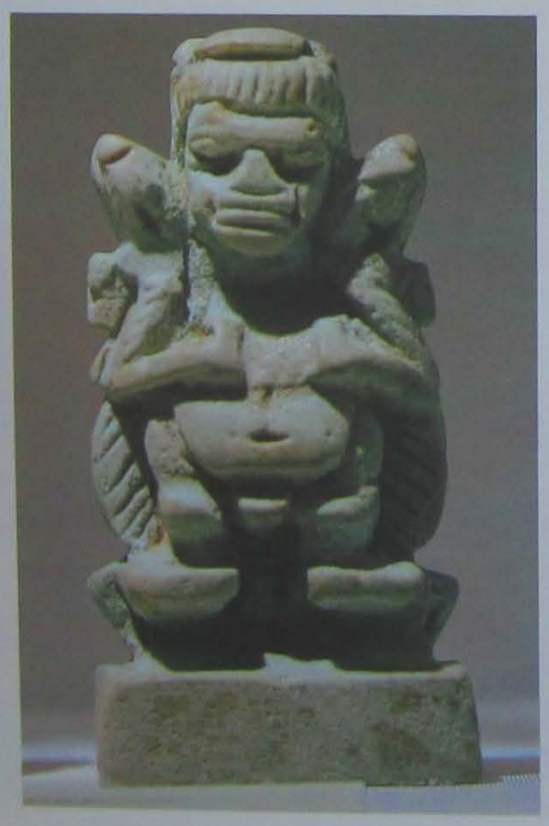

Sidon yakınlarındaki Eshmun Tapınağı'nda ortaya çıkarılmış, Eshmun tanrısı tarafından iyileştirilmiş bir genci tasvir eden mermer adak. (MÖ 4.yüzyıl)

Tunus yakınlarında, Baal Hammon'a ve Tanit'e adanmış tapımağa ait kalıntılar.

kaynaklarından ulaşmakta ancak Sami kökenli bir isim olduğu ve sahip anlamına geldiği gayet açıktır. Yunan mitolojisine göre Adonis, bir yaban domuzunun saldırısı sonucu ölen, genç ve çok yakışıklı bir avcıdır. *Aphrodite*, Adonis'e aşık olmuş ve onu tekrar hayata döndürmesi için ölüler ülkesi bekçisi *Persophene*'ye yalvarmıştır. Uzun yakarışlarının sonucunda dileği kabul edilmişti. Yunanlar bu efsaneyi yeniden ele alarak, antik doğu mitlerinde yer alan, ölümü ve yeniden doğumu ile yıllık bitki dönüşümlerini temsil eden bir genç tanrı ile özdeşleştirmişlerdir.

EŞMUN

Eşmun özellikle Sidon şehrinde tapılan bir tanrıydı. Tanrılığına dair bilgi sadece Fenike-Kartaca dokümanları arasında geçmektedir. Adından ilk defa, MÖ 7. yüzyılda Asur Kralı *Esarhaddon* ve Surkralı *Baal* arasında geçen bir antlaşmada ve *Sarepta*'da bulunan fildişi bir yazıtta söz edilmiştir. Eşmun'a aynı zamanda Orta Batı Akdeniz Fenike kolonilerinde, özellikle Kartaca'da tanrı olarak tapınılmıştır. Byrsa'da, şehrin en zengin ve en güzel tapınağı Eşmun'a adanmıştır, Roma ordularına MÖ 146'da yiğitçe bir direnişle karşılık veren cesur Kartacalılar son çare olarak bu tapınağa sığınmışlardır. Eşmun, hem tabiatı, hem de özellikleri açısından Biblos'un Adonis tanrısının bir dengidir. Yunan kaynakları Eşmun'u *Asklepois* tanrısı ile özdeşleştirmişlerdir. Eşmun'un bir zaman sonra iyileştirici bir tanrı olarak kabul edilmesi bunun bir kanıtıdır. Maalesef, bu tanrının gerçek benzeyişine dair elimizde tam bir tasvir bulunmamaktadır.

SİRAİ DAĞI'NDAKİ CENAZE YAKMA GELENEĞİ

Arkeologlar, Sardinya'nın güneydoğusunda yer alan Sirai Dağı'nda yaşamış bir Fenike kolonisinin dinsel geleneklerini titizlikle, tekrar kurgulamışlardır. Defnetme işlemi, en altta bulunan tüf kayalara değecek kadar derin kazılmış bir çukurun açılması ile başlıyordu. Bu esnada ölünün bedeni yıkanıp, temel kokulu esanslarla yağlandıktan sonra giydiriliyor ve üzerine mücevherleri takılıyordu. Ceset, açılan derin çukura yerleştirilmiş odun yığının üzerine konuluyordu. Odun yığınından yükselen alevler ve sıcaklık cesedi tamamen yaktıktan sonra, kemiklerle beraber çukurun içine düşmüş olan kızgın korların üzerine su atılmaya başlanıyordu. Bazı durumlarda, cesetten geriye kalanlar kap şeklinde bir çömleğin içine konularak saklanıyor bazen de yakıldığı çukurun içinde bırakılıp, üzeri, cenaze töreni esnasında kullanılmış olan çömleklerle kaplanıyordu. Bu işlemlerin tamamlanmasının ardından, çukurun üzeri tüf levhalarla kapatılıp, kil ile mühürleniyordu. Mezarın üzeri son olarak taş ve topraktan oluşan bir Tümülüs ile kapatılıyordu. Asırlar geçtikçe ve mezarların üzerinde bulunan toprağın sürülmesi ile Tümülüslere ait tüm izler silinmiş, ancak mezarların bir kısmı en azından humuslu toprak katmanın altında kalmışlardır.

Bir heykeli veya bir tanrıyı temsil etmek üzere yapılmış minyatür bir tapınağın içinde yer alan bir cenaze töreni ziyafeti resmi. (MÖ 3. yüzyıl)

BAAL HAMMON

Baal Hammon, ay tanrıçası *Tanit* ile beraber, mezarların ilahi sahibi ve Kartaca Panteonu'nun en önemli tanrısıydı. Temeli zaten doğuda yer alan Baal Hammon'un Kartaca kültürüne girişi MÖ 9. yüzyıla, yani ilk kolonilerin gelişine rastlamaktadır.

Antik Çağda çok yaygın olan kokulu yağ ve tütsü adağı geleneğine dayanarak, bu tanrının isminin anlamına dair en inandırıcı yorum "güzel kokulu sunak" olarak kabul edilebilir. Tunus'ta bulunan, eski adı *Hadrumetum* olan, Sousse şehri nekropolünde keşfedilmiş dikilitaşın ve *Thinussut Tapınağı*'nda bulunan heykelciğin bu tanrıyı sembolize ettiğini bilmekteyiz. *Sousse Dikilitaşı*, tanrıyı profilden, yanında iki tane kanatlı sfenksin eşlik ettiği bir tahtın üzerinde giyinik olarak oturmuş şekilde resmetmektedir.

Tanrı, sakallı ve tipik doğulu başlık şeklinde uzun bir taç giymiş, sağ elinde bir mızrak sol eliyle ise bir duacıyı kutsarken resmedilmiştir. Cap Bon Yarımadasında, Bir-bou-Rekba yakınlarındaki Thinissut'da bulunmuş heykelcikte ise Baal Hammon, yanında iki tane kanatlı sfenksin eşlik ettiği bir tahtın üzerinde oturur vaziyette resmedilmiştir. Sakallıdır, üzerinde tipik doğu stili geniş bir tunik ve başında silindirik uzun bir başlık taşımaktadır. Tunus'taki Kartaca kültürünün Roma İmparatorluğu döneminde de devam ettiğini gösteren tipik bir örnektir.

TANİT

Tanit, Kartaca kültüründe MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Kuzey Afrika şehrinin nekropolünde keşfedilmiş binlerce yazıtta, Tanrıça Tanit'den "Baal'ın yüzü" olarak söz edilmesi iki tanrı arasındaki yakın ilişkiyi doğrulamaktadır. Bu tanrıçanın karakteristik özellikleri Astarte'den gelmekteydi, yani her ikisi de ana tanrıçaydı. Nitekim dikilitaşlarda "ana" olarak anılmış, kendisine eşlik eden balık, palmiye, güvercin ve nar ağacı gibi sembollerle onun bereket tanrıçası olduğuna dair açıkça atıfta bulunulmuştur. Tam sembolünü kesin olarak bilememekteyiz, ancak örneğin pişmiş topraktan heykelcikler şeklinde veya dikilitaşların üzerinde yer alan, elleri göğüsleri üzerinde kavuşmuş kadın

MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen iki nazarlık. Fenike mezarlarına, ölüleri kötü ruhlardan koruması amacıyla çok sayıda nazarlık bırakılıyordu.

Kartaca'da tophet (çocuk kurban mezarı). Bu tip bir tapınakta, her yıl törenler düzenleniliyor ve prematüre olarak ölü doğmuş bebekler adak kurbanı olarak veriliyordu.

figürleri gibi resmedilmiş olabilir. Bu işaretin şeması oldukça basittir; ikizkenar bir üçgen, üçgenin yukarı ucuna bitişik bir yuvarlak ve gövdeyle yuvarlak arasında enine uzanan düz bir çizgi bulunur. Bazı tasvirlerde ise üçgenin yerini bir trapez almıştır ve enine uzanan çizginin uçları yukarı doğru bakmaktadır. Bu sembol, büyük ihtimalle, kollarını iki yana açmış, ön tarafa dönük bir şekilde temsil edilmiş dişi figürünün stilize edilmiş halidir.

İBADET

İbadet, bir rahip tarafından yönetilen dini törenler aracılığıyla yapılıyordu. Bulunan bazı betimler sayesinde, rahibin fiziksel görüntüsü ve kıyafetini tanımlanabilmektedir. Örneğin, Kartaca nekropolünde bulunmuş bir dikilitaşta rahip, sakalsız, saçları tıraş edilmiş, üzerine beli kemerle tutturulmuş uzun bir keten tunik giymektedir. Yine bu kutsal alanda bulunmuş bir başka dikilitaşta ise rahip Mısır kıyafetlerini anımsatan, üzerinde Tanit sembolünü taşıyan bir elbiseyle tasvir edilmiştir. Fenike şehirlerinde keşfedilmiş çok sayıda yazıttan yola çıkarak kralların, aynı zamanda rahipsel görevlere de sahip oldukları sonucunu çıkartılabilir. Hatta Pers döneminde dinsel görevlerin öncelikle kraliyete ait olduğu görülmektedir, MÖ 5. yüzyılın başlarına ait Kral Tabnit'in lahdinin içinde bulunan bir yazıtta "Astarte'nin rahibi" unvanı "Sidon Kralı" unvanından önce yer almıştır. Bayramlar, politik ve sosyal hayatla ilgili herhangi özel bir durum için düzenlenen dini törenler bizzat Fenike kralları tarafından yönetilmekteydi. Diğer günlük ibadet aktiviteleri ise normal rahipler tarafından gerçekleştirilmekteydi.

İNSAN KURBAN ETME

Bu tip bir törenin gerçekleştirilmesi için, rahibe yardım etmek üzere farklı görevlere sahip daha fazla kişinin katılımı gerekliydi. Bu kişiler arasında, yazmanların dışında, müzisyen ve şarkıcılar, kutsal berberler ve kurban edilen hayvanları öldürmekle görevli kasapların da bulunduğu kanıtlanmıştır. Kurban, Fenike ve Kartaca dinsel hayatının en önemli bakış açılarından birini temsil etmektedir. Kurbansal eylemin en fazla gerçekleştirildiği yer İncil ve klasik kaynaklara göre çocukların kurban edildikleri yer olan *tophet* denilen mezarlardır. Fenike dilinde tophet'in içinde öldürülen kurbana, sahiplik terimini işaret eden, "molk" adı verilirdi. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi olarak, tanrıların eline geçmesi amacıyla yapılan bağışları ifade etmiş olabileceği düşünülebilir. Orta Akdeniz kolonilerine ait tapınaklarda yapılmış arkeolojik araştırmalarda ele geçirilen çocuk külleri vazoları, Fenik-Kartaca kültüründe çocukların kurban edildiği düşüncesini ilk başlarda inandırıcı kılmıştı. Ancak, günümüzde, arkeolojik veriler ve tarihi kaynaklar üzerinde yapılan daha derin bir araştırma, bu tip kurban vermenin anlamına dair yeni fikirler ortaya atmıştır. Bu noktada, daha çok, prematüre olarak ölü doğmuş bebeklerin cenaze gibi bir kabul töreni esnasında, Baal Hamon ve Tanit'e, ahirette korunmaları amacıyla armağan edilmiş olabilecekleri düşünülmektedir.

Bununla birlikte MÖ 146'da gerçekleşen Kartaca işgali esnasında, tanrıların hoşgörüsünü kazanmak amacıyla canlı çocukların da kurban edilmiş olduğu gibi istisnai durumları da göz ardı etmemek gerekir.

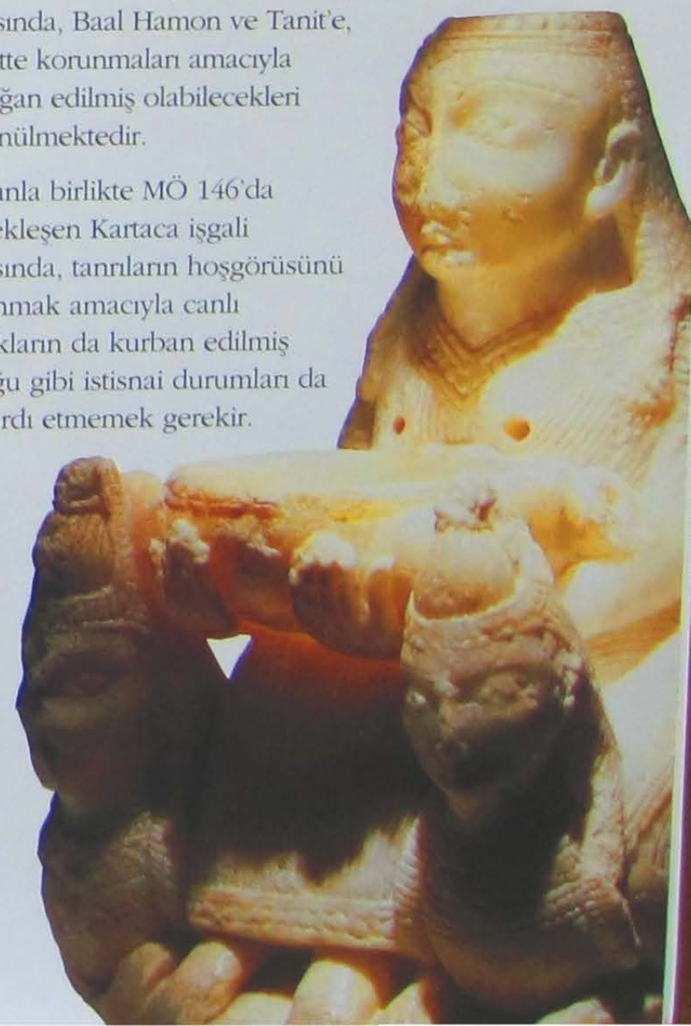

Bir tahtta oturan Fenike tanrısı heykelciği (MÖ 7.yüzyıl)

Ön Plandakiler

BATI KOLONİLERİNİN TANRILARI

Anavatan topraklarında tapınılan tanrılar ve bunun gibi diğer Fenike dini adetleri batı kolonilerine de yayılmıştır. Yeni kurulan kolonilerde, yerel halkla kurulan sıkı ilişkiler ve klasik dünyaya adım atmanın da etkisiyle, temel dini kavramlar üzerinde reformlar yaşandığını da unutmamak gerekir. Örneğin, MÖ 5. yüzyıl Kartaca'sında o zamana dek ikinci planda yer alan iki tanrı Baal Hammon ve Tanit'in, dinsel bir reformla birinci plana yükseldikleri görülmektedir.

KUTSAL FAHİŞELİK

Rahiplere bağlı en alt kademe görevliler arasında kutsal fahişeler de yer almaktaydı. Kutsal fahişelik geleneği, özellikle Astarte kültüne bağlı olarak ortaya çıkmış ve bu tanrıçaya adanmış tapınakların (Biblos, Kition-Kıbrıs, Paphos-Kıbrıs, Erice-Sicilya) ün kazanmasına katkıda bulunan unsurlarından bir tanesi olmuştur. Fenike dininin en önemli bakış açılarından birini oluşturan kutsal fahişelik geleneği, *İncil*'in en çok kınadığı konulardan biri olmuş ve bu işi yapan ve *Hierodule* adı verilen inanç sahiplerinin saç şekli, kıyafetleri, yüzleri ve üzerlerinde taşıdıkları amblemler gibi ayırt edici özelliklerinden alıntılar yapmıştır. Biblos Tapınağı'nda kutsal fahişelik sadece yabancılara mahsus olup, Kıbrıs ve Akdeniz kıyı tapınaklarında ise bu görev, tanrıçanın onuruna, tapınak köleleri tarafından periyodik bir şekilde yürütülmekteydi. Müşteriler tarafından ödenilen ücret her zaman büyük bir zenginliğin bekçiliğini yapan tapınakların kasasına giriyordu.

CENAZE GELENEKLERİ

Adak olarak armağan edilen cenaze eşyalarından da açıkça görüldüğü üzere, Fenikeliler ve Kartacalılar ölümden sonra bir başka hayatın varlığına inanıyorlardı. Mezarlara, ölüyü kötü ruhlardan koruması amacıyla konulmuş çok sayıda nazarlık, büyüye ne kadar önem verildiği konusunu aydınlatmaktadır. Fenikeliler,

Sardinya Adası, Kartaca kolonizasyonu dönemine uzanan, Sant'Antioco'daki tophet'ten kalıntılar.

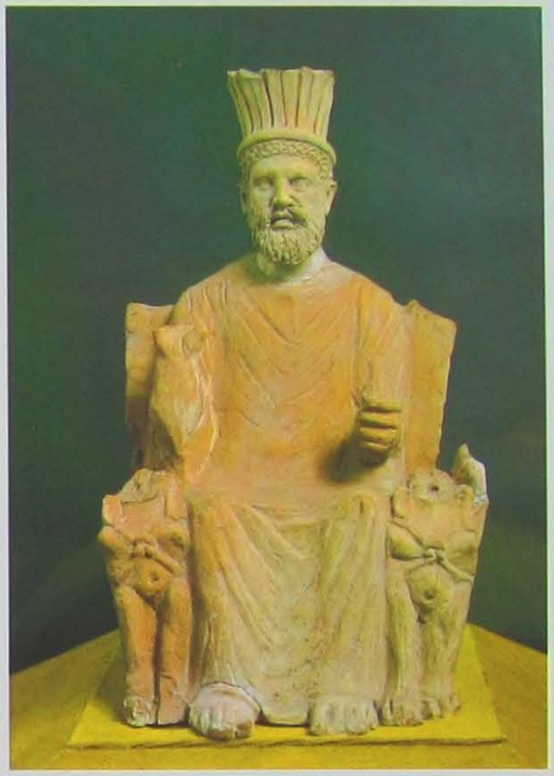

nekropollerde cesetler yakılarak defnedilirken, adanın MÖ 6. yüzyılda Kartaca hakimiyeti altına girmesinden itibaren cesetlerin gömülerek defnedilmeye başlandığı görülmüştür. Ancak Helenistik Dönemde, ölüleri yakma adetinin geri dönmesiyle bu uygulama tekrar değişikliğe uğramıştır.

Gömme işlemine dair, ölülerin, kayaların içinin oyularak yapılmış çoğunlukla basamaklı bir giriş ve mezar odasından oluşan mezarların içinde gömüldüklerini hatırlamak gerekir. Ölünün bedeninin birçok işlemden geçirildiği bu ritüel Kartaca'da iyice analiz edilmiştir. Beden hoş kokulu özlerle yıkanıp sargılara sarıldıktan sonra çeşitli takı ve süslerle donatılırdı. Cesetlerden kalan parçalar üzerinde yapılan araştırmalarda, yağlı madde ve reçine özleri kalıntılarına rastlanmış bu da, en az MÖ 4. yüzyıldan itibaren, yüksek sosyal sınıf arasında yaygın bir adet olan, vücudun aromatik bir banyo suyunun içine batırma uygulamasının doğruluğunu kanıtlamaktadır. *Platon*'un "Poenulus" adlı eserinin bir metninde de Kartacalı bir mumyalama ustasına dair kayıtlar yer almaktadır. İncil'de de bahsedildiği üzere,

MÖ 6. yüzyılda, Kartacalılar bazı durumlarda, ölünün gözlerini ve bazen de tırnaklarının üzerini, altın ve gümüşten yapılmış ince madeni yapraklarla kaplarlardı. Beden, her zaman sırt üstü pozisyonda, dümdüz uzanmış bir şekilde doğrudan mezar zeminin ya da tahtaya benzer bir tabutun üzerine ya da taş bir lahdin içine yerleştiriliyordu. Tahta benzeri bir malzemeden yapılmış olan tabutun kullanılması Fenikelilere uzak bir adetti. MÖ 8. yüzyıldan itibaren Kartaca'ya ait Byrsa ve özellikle Dermes nekropollerine yayılan bu adetin, muhtemelen Mısır ile girilen ilişkilerin etkilerinden doğduğu düşünülmektedir. Cenaze töreninin sonunda, yeraltında bulunan odaya açılan giriş kapıları taş kalıplar veya pişmemiş kil tuğlalarla kapatılırdı. Geçen zaman içinde, mezarların içine konulan ölülerin sayısı arttıkça, bedenler zeminin üzerine yerleştirilmeye başlanmış, mezara ait vazo gibi eşyaların ise yerleri değiştirilip rastgele köşelere konularak alan açılmaya çalışılmıştır.

Üstte solda. Mısır tanrısı Ra'nın kızı Tanrıça Hathor'un yüzünü temsil eden sütün başlığı. (MÖ 1. yüzyıl)

Üstte sağda. Thinissut Tapınağı'nda bulunmuş, Tanrı Baal Hammon'un bir taht üzerinde betimlendiği pişmiş toprak heykelcik.

çoğunlukla kolonileştirdikleri diğer bölgelere de yayılan, ceset yakma geleneğini uyguluyorlardı. Tek istisnai durum, cesedin gömülerek defnedildiği Kartaca'da görülmüştür. *Aeneas* adlı şiirde sözü geçen *Kartaca Kraliçesi Dido*, şehri kurduğunda, Akdeniz'deki Fenike kolonilerinin büyük bir kısmını kontrolü altına almış ve bu yerleşimin ardından cenaze ritüellerinin uygulama şeklinde değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Bu değişikliğin en iyi fark edildiği yer Sardinya Adası'dır. İlk Fenike kolonilerine ait

Altta solda. Fenike yapımı bir heykelden ayrıntı (MÖ 5. yüzyıl)

Altta sağda. Fenikelilerin Akdeniz'deki kolonilerinden biri olan İbiza Adası'nda bulunmuş, Tanrıça Tanit büstü.

FENİKELİLERİN DÜNYASI

Fenikeliler, hemen hemen günümüzdeki Lübnan kıyılarına denk gelen, Doğu Akdeniz'in 250 kilometrelik uzun kıyı şeridi üzerine kurulmuş ve zaman içinde çok gelişmiş bir kavimdir. Tüm bölge üzerinde yoğun bir yerleşim yaşanmış, günümüzde halen var olan *Tripolis, Beyrut, Sidon* ve *Sur* gibi antik şehirler kurulmuştur. Fenike tarihinin genellikle MÖ 12. yüzyılda başladığı kabul edilir. Bölgede bulunan birçok merkezdeki yaşam bu tarihten çok daha eski dönemde başlamış olsa da, Fenike şehirleri bu dönemden itibaren komşu bölgelere nispeten kendi özerkliklerini ve niteliklerini kabul etmişlerdir. MÖ 12. ile 8. yüzyılları da kapsayan dönem, bölgenin en görkemli zamanını temsil etmektedir: Bu dönemde Akdeniz'in en önemli ticaret noktalarında faaliyet gösteren Fenikelilerle uluslararası büyük ticaretin gelişmesi, içlerinde şüphesiz en önemlisi olan Kartaca gibi birçok koloninin kurulma yolunu açmıştır. Fenike tarihinin, MÖ 332 yılında, Büyük İskender'in Sur'u fethetmesiyle sonlandığı söylenebilir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 13-12. yüzyıl	Fenike'ye dair kent yazılarının görünmesi
MÖ 12 yüzyılın başları	Deniz kavimlerinin istilası, Sidon'un yıkılması
MÖ 969-935	Hiram'in Sur kralı olması, Kudüslü Süleyman'ın da katkılarıyla şehir düzenin kurulması
MÖ 9. yüzyıl	Kıbrıs'taki Kition şehrinin kurulması
MÖ 814-813	Sur Prensesi Elissa tarafından Kuzey Afrika Kartaca'sının kurulması
MÖ 745-727	Kral III. Tiglat-Pleser'in Fenike'nin güneyini Asur İmparatorluğu'na dahil etmesi
MÖ 721-725	II. Sargon'un Fenike üzerinde Asur askeri baskısını kurması ve ordularını Kıbrıs'a göndermesi
MÖ 705-681	Asur Kralı Sanherib'in, Fenike ve Suriye koalisyonu olan bir şehri yenilgiye uğratması
MÖ 681-668	Asur Kralı Esarhaddon'un Fenike şehri isyanını bastırarak Sidon'u yıkması
MÖ 668-626	Asurbanipal'in Fenike'yi Asur topraklarına dahil etmeyi tamamlaması
MÖ 609-605	Firavun Nekho'nun, Suriye-Filistin toprakları üzerindeki kontrolünü genişletmesi
MÖ 586-573	Babilli Nabukadnezar'ın Sur'u kuşatması ve boyunduruk altına alması
MÖ 555	Fenike üzerinde Pers egemenliğinin başlaması
MÖ 490-480	Fenikelilerin, Yunanistan'a yollanan Pers ordularına katılması
MÖ 332	Büyük İskender'in Sur'u ele geçirmesi

Sur (Tyros) şehrinin nekropol kapısı. Şehrin Büyük İskender tarafından ele geçirilmesinin, Fenike tarihinin sonunu getirdiği kabul edilir.

Baalbek-Heliopolis
◆ Heliopolis Jüpiter Tapınağı (MS 1. yüzyıl)
Fotoğrafta: Baküs Tapınağı (MS 2-3. yüzyılın başı)
Küçük dikdörtgen tapınak
Venüs Tapınağı (MS 3. yüzyıl)

Amrit
▲ (Fotoğrafta) Belki de iyileştirici bir tanrıya adanmış MÖ 4. yüzyılın başı ve 5. yüzyılın sonlarında yapılmış tapınak.

Biblos

Biblos
■▲◆ Neolitik yerleşim (MÖ 6. binyıl)
Biblos'un Sahibi'ne (Balaat Gebal) adanmış tapınak, MÖ 2800'lerde yapılmıştır.
L Şekli Tapınak
(Eski Bronz Dönem)
Dikilitaşlar Tapınağı
(Orta Bronz Dönem)
Hiram'a ait lahitin keşfedildiği krallık nekropolü (MÖ 8. yüzyıl)
Haçlı Kaleleri (MS 12. yüzyıl)

Sembollerin anlamları
■ *Tarih Öncesi Kalıntılar*
▲ *Fenikelilere Dair Kalıntılar*
◆ *Romalılara Dair Kalıntılar*
M *Arkeoloji Müzesi*

Beyrut

Beyrut
M▲ Roma-Bizans dönemine ait şehir kalıntıları
Ulusal Müze (sağda ve solda, müze koleksiyonuna ait Fenike sanatı kanıtları)

Sidon

Sidon
▲ Krallık Nekropolleri:
Pers valisinin sarayı
Bir kumaş boyama laboratuarının da bulunduğu zanaatkarlar mahallesi
Küçük Haçlı Tabyası
(Fotoğrafta) Bostan esh-Sheikh şehri yakınlarında bulunan , Eşmun Tapınağı iki ayrı yapı dönemi (MÖ 7. ve 5. yüzyıl)

Sur (Tyros)
◆ Roma Dönemine ait görkemli kalıntılar; hipodrom, nekropol, sütunlu cadde, zafer kapısı

SESSİZ YAZITLARIN DİLE GELMESİ

DEŞİFRE SÖZCÜĞÜ, HEM GİZLİ KODLARI, HEM DE ZAMAN İÇİNDE TAM KARŞILIĞINI YİTİRMİŞ OLAN SÖZCÜKLER VE SES KÜMELERİNİN ARASINDA GEÇEN İŞARETLERİ VE SESLERİ YORUMLAMA ANLAMINA GELİR. HER İKİ İŞLEMİN BİRÇOK ORTAK NOKTASI BULUNMAKTADIR VE HER İKİSİ DE BAZEN HİÇ BEKLENMEDİK KEŞİFLERİN DE YARDIMIYLA, TAHMİNİ SİSTEMLER ÜZERİNDEN UYGULANMAKTADIR.

Her türlü bağlantı noktası eksik ve olumlu sonuç alınması neredeyse mümkün olmayan, iki dil üzerine yazılmış bir metinle karşılaşıldığında, yazının deşifre edilebilmesi için mutlaka bir dayanak noktasına ihtiyaç vardır. Bunun dışında, karşılaşılan farklı derecedeki zorluklara karşı gelen çeşitli metotları da belirlemek gerekir. Şekil alfabesi kullanarak bilinmeyen bir dilde yazılmış (örneğin Yunan alfabesini kullanan Etrüsk dili) veya bilinmeyen bir yazım şeklinde şekil alfabesi kullanarak yazılmış (Girit Linear B alfabesinde olduğu gibi) ya da içlerinde en zorlu olanı hiç bilinmeyen bir dil ve alfabede yazılmış,(en ünlü örneği Mısır hiyeroglifleri ve çivi yazısı) kurallara uymayan yazı türleri gerçek bir deşifre olarak kabul edilir.

ÖĞRETİCİ BİR ARAŞTIRMA

Deşifre edilecek bir metin ile karşılaşıldığında, başlangıç yolu olarak öncelikle bazı temel kavramların saptanmasına çalışılır.

Bir yazıt sonunda yer alan bitmemiş bir çizgi, yazının hangi yöne doğru olduğu üzerine ilk etapta bir ipucu vermekte, herhangi ayırıcı bir unsurun varlığı ise (nokta, iki nokta, arka arkaya gelen düzenli küçük çizgiler) deşifre işleminin takip edeceği yolda, işaret gruplarının ayrılmasına yardımcı olmaktadır. Kullanılan bir başka başlangıç yöntemi ise, metin üzerinde bulunan, birbirinden farklı tüm işaretlerin sayılmasıdır. Belgenin temeli şayet yeterince geniş bir uzunluktaysa, bu işlem sayesinde yazının alfabetik mi (genelde otuz farklı işareti

Mısır, Kharga'da bulunan İbis Tapınağı'nı inşa ettirmiş Darius'un ismin yer aldığı oymalı kartuş (MÖ 521-486)

Üzerinde Osiris'e dua eden bir rahibin figürü bulunan, Yeni Krallık Dönemine ait Mısır Hiyeroglif yazısı.

LİNEAR B OLAYI

İngiliz arkeolog Michael Ventris, 1953 yılında, orijinal bir metot olan Linear B ile Girit yazısının şifresini çözmeyi başarmıştır. Bu oldukça zor bir uğraştı çünkü deşifre işlemini kolaylaştırabilecek çift dilli bir yazıt yoktu. Metnin üzerinde yer alan isimler ayırt edilemiyordu ve tabletlerin hangi dilde yazılmış olduğu bilinmemekteydi. Deşifre işi, o zamana kadar, Linear B ile Kıbrıs hece yazısı arasında ortaya atılan akrabalık hipotezi yüzünden yavaşlamış, bu yüzeysel benzerlik deşifrecileri yanlış yola saptırmıştı. Ventris öncelikle, tüm karakterleri, tekrar edilen tüm grup karakterlerini ve bağlamları, yazı ve dil üzerinde hiçbir hipotez üretmeden büyük bir titizlikle incelemeye başladı. Çalışma esnasında, aynı sözcüklerin farklı harflerle sonlandırılmış olduğunu fark ettiği bir nokta üzerinde odaklandı. Aynı ünlüyü farklı ünsüzlerle ya da aynı ünsüzü farklı ünlülerle belirten hecesel işaretlerle temsil edilmiş eril ve dişil eklerinin söz konusu olduğunu düşünmeye başladı. O anda, sadece hangi sese karşılık geldiklerini göstermek amacıyla, elli tane kadar karakteri not etti. Üç farklı formda ortaya çıkan beş adet sözcükten başlayarak özel fonetik değerlerin deneysel yer değişiminin ilk adımlarını atmaya başladı. Hipotezi doğruluk kazanmıştı; Knossos, Phaistos gibi yerlerden bahsediliyordu. Çalışmasının devamında tabletlerin hangi dilde yazıldıklarını bulmak vardı; Arkaik Yunan formuydu.

Mısır'da Karnak'taki bir tapınağın duvarlarına yazılmış hiyeroglif yazı.

Girit'te bulunan Linear B yazılı bir yazıt. Bu yazı sistemi 1953 yılında Michael Ventris tarafından çözülmüştür.

Altta. Todi'de bulunmuş Etrüsk yazıtı. Diğer şekil dilleriyle gerçek bir yakınlığı sahip olmamasından dolayı Etrüskçe'nin çözümlenmesi zor olmuştur.

Altta. Todi'de bulunmuş Etrüsk yazıtı. Diğer şekil dilleriyle gerçek bir yakınlığı sahip olmamasından dolayı Etrüskçe'nin çözümlenmesi zor olmuştur.

geçmemesi şartıyla) yoksa ideografik mi (binlerce işaretten oluşan) veya heceyi sembolize ederek mi yazıldığı (elli ile birkaç yüz arası işaretten ibaret) tahmin edilebilir. Heceyi sembolize eden işaretler oldukça zor olmakla beraber, ideogramlar ile karışmış bir şekilde de ortaya çıkabilirler. Deşifre işleminin bir sonraki adımı, kitabenin üzerinde yer alan metnin çift veya üç dilli olmasına bağlıdır. Yani bu metnin herhangi başka bir dile çevrilmiş olup olmadığı veya başka bir şekil alfabesiyle yazılmış olması deşifreye referans olabilecek unsurlardır. Bu noktada hatırlatmak gerekir ki, Mısır hiyerogliflerinin ve Babil çivi yazılarının deşifresi, çift dilli yazıtların yardımı ile mümkün olmuştur. Çift dil, öncelikle ne tür bir deşifre uygulaması kullanılması gerektiğini belirler. Öncelikle, yazıtın şekilli bölümlerinde bulunan önemli kişilerin, şehirlerin ve ülkelerin isimleri, daha sonra bilinmeyen bölümlerle mukayese etmek üzere ayırt edilir. Bu işlem, isimlerin, farklı dillerde aynı veya benzer seslere sahip olabilecekleri hipotezi üzerine kurulmuştur. Bu hipotezin doğruluğu, her zaman olmamakla beraber, çoğu olayda kanıtlanmıştır. Hiyerogliflerin deşifre edilme aşamasında, *Kleopatra* ve *Tolomeo*'nun isimlerinin ayırt edilmesi problemin çözümünde atılan adımlardan ilki olmuştur.

İSİMLERİN ANALİZ EDİLMESİ

İsimlerin analiz edilmesinde, bir tek grafik işaretin aynı veya iki farklı ismin içinde birkaç kez görülmesi durumunda doğru bir okuma yakalanılabilir. İlk sözcükleri ve ilgili gramatik fonksiyonları yorumlayabilmek için önce isimler belirlenir, daha sonra belirtilen kişilere ait unvanların veya kökenlerin belirlenmesine çalışılır (örneğin X, Y'nin kralıdır). Anlamı kısa ve öz olan küçük kitabeler (örneğin cenaze yazıtları, tapular veya adaklar) deşifre işlemine çok değerli ve yeni yardımlarda bulunabilirler. Metinlerin üzerinde, değerlendirilebilecek öğelerin bulunmadığı durumlarda, özel ve karışık bir uygulama olan bağdaştırma metodu devreye girer. Bu metodun uygulama denemesinde büyük ölçüde başarıya ulaşmış olması, Girit Linear B yazısının çözümlenmesi sonucunda olmuştur. Metinlerin içinde geçen kalıplaşmış cümle türlerinin konuların tahmin edilmesi (kesin formüller içinde düzenli değişimlere uğrayarak ortaya çıkan mal, insan ve hayvan listeleri) sayesinde bunları çözümlemek mümkün olmuştur. Metinlerin konusu edebi içeriklerden oluşmuş olsaydı, bağdaştırıcı metot bu konuda yetersiz kalabilirdi. Bu metodun sağladığı bilgiler dışında, deşifre edilecek her metnin kendine ait başka zorlukları da bulunduğunu ve metnin içinden veya dışından gelen her türlü yardımcı öğenin saptanması ve bulunan ipucundan doğru bir şekilde faydalanabilmesinin yorumcunun becerilerine de bağlı olduğunu unutmamak gerekir.

MISIR HİYEROGLİFLERİ

Mısır hiyerogliflerinin çözümlenmesi 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır, ancak, bazı hiyeroglif dizileri kuşatan elips biçiminde şeklin (kartuş) ne anlama geldiği zaten bir önceki yüzyılda keşfedilmişti.

Bu kartuşların özel isimleri veya kutsal formülleri içerdiği düşünülmekteydi. 1799 yılında bulunan *Rosetta Taşı*, hiyeroglif yazının çözümlenebilmesi için anahtar olmuştur. Bu taş üzerindeki metin, iki dilde ve üç farklı yazı sistemi ile yazılmıştır; bir antik Yunan dili ve iki Mısır dili (hiyeroglif ve demotik).İngiliz bilim adamı Thomas Young'ın bir kartuşun üzerinde *Ptolemaios* ismini teşhis ederek, hiyerogliflerin sadece simgesel bir değer taşımadıklarını ama aynı zamanda alfabetik değere de sahip olduğunu ortaya çıkartmıştır.

ROSETTA TAŞI

Hiyerogliflerin sırrı tam olarak, *Jean Françios Champollion* adlı bir Fransız tarafından çözülmüştür. Sahip olduğu engin kültür bilgisi ve özellikle Hıristiyan Mısırlılar tarafından konuşulan, yazımında Yunan harflerinin kullanıldığı, eski Mısır kökenli bir dil olan *Kıpti* dilini konuşuyor olması kendisine çalışmalarında büyük faydalar sağlamıştır. Ancak, araştırmacı, çalışmalarının başlarında, hiyeroglif yazının tamamen simgesel olduğu fikrine inanıyordu ve bu önyargısı sebebiyle de çalışmalarında hızlı bir ilerleme kaydedemiyordu. 1821 yılında, Rosetta yazıtının Yunanca metinlerini hiyerogliflerle kıyasladığında hiyerogliflerin, Yunanca metnin harflerine nazaran en az üç defa daha fazla olduğunu keşfetti. Böylece hiyerogliflerin fonetik bir değer taşıdıklarını anladı. O andan itibaren, Ptolemaios ve Kleopatra'dan başlayarak, Aleksandros, Tiberius, Domitianus vb. birçok ismi çözebilecek dereceye gelmişti. Ramses ve Thutmose gibi firavun isimlerini de çözmeyi başarmasının ardından, hiyerogliflerin fonetik kullanımının yeni bir durum olmadığını ve sadece Mısırlı olmayan, yabancı isimleri belirtmek amacıyla kullanılmadığını, bunun en başından beri kullanıldığının farkına vardı.

CANAPO KARARNAMESİ

Champollion'un büyük ölçüde doğru çıkan dahiyane yorumları ile ulaştığı nokta, yazı sistemi kavramı ile çok da uyuşmuyordu ama o, buna rağmen yazıtları çözümleyebilecek kapasiteye sahipti. Çağdaşları, Fransız arkeologun keşiflerinin değerini derinlemesine anlayamamışlar ve ölümünün ardından sadece otuz yıl sonra (1832) bir başka önemli çift dilli yazıtın, *Canapo Kararnamesi*'nin bulunmasıyla, onun dehasının Eski Mısır'ı anlayabilmek için gerçekten bir temel oluşturduğu kabul edilmiştir.

Üstte. Makedon Dönemi Mısır sanatı eserlerinden Büyük İskender yazıtı. (MÖ 4.yüzyıl)

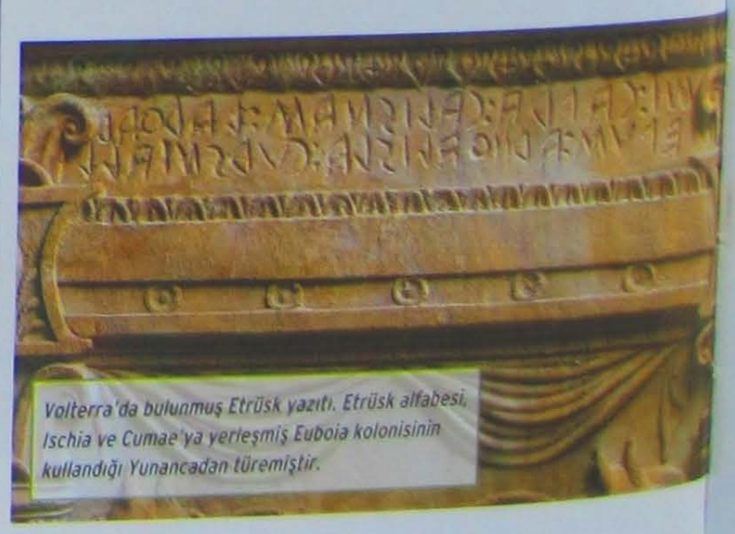

Volterra'da bulunmuş Etrüsk yazıtı. Etrüsk alfabesi, Ischia ve Cumae'ya yerleşmiş Euboia kolonisinin kullandığı Yunancadan türemiştir.

Ön Plandakiler

ETRÜSK DİLİ VE YAZISI

Etrüsk'çe, hiçbir dille akrabalık ilişkisi bulunmayan ölü bir dildir. Etrüskler, MÖ 770'te Ischia ve Cumae'ya yerleşmiş olan, kökleri Euboia'dan (Eğriboz) gelen Yunan kolonilerine ait alfabeyi kullanıyorlardı. Ölü bir dil olması nedeniyle, bu dili okumada karşılaşılan problem, metnin tam olarak deşifre edilmesinden çok metnin içeriğinin anlamının bulunamamasıdır. Bu sorun, birçok farklı metodolojik (yöntembilimsel) yöntemler kullanarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Etimolojik yöntem uygulanmış, alınan yetersiz sonuçlar hiçbir işe yaramamıştır. Bağdaştırıcı yöntem ise Etrüskler üzerine uyguladığında içinden çıkılmaz, son derece karmaşık bir hal almıştır. En başarılı sonuçlar ise, yakın ilişikler içinde yaşamış toplumların ortak şema ve formüllerle sahip olabileceklerini varsayarak uygulanan çift dilli yöntem sayesinde elde edilmiştir. Halen, herhangi bir başka dilde veya Etrüsk dilinde yazılmış yeterli uzunlukta çift dilli bir yazıt keşfedilememiş (Pyrigi'de, üzerinde biri Etrüsk diğeri Fenike dilinde yazılmış metinlerin bulunduğu üç tane altın tablet bulunmuştur. Benzer içeriklere sahip olmalarına karşın, tam çeviri açısından birbirlerine karşılık gelmiyorlardı) olması sebebiyle, bu yorumlama metodu, Latince, Yunanca veya Etrüsk dilinde yazılmış adak ve sahiplik gibi yazıtları benzer çift dilli olarak varsayar. Etrüsk fonetiği, Yunancadan alıntı kelimelerin (tanrıların, mitoloji karakterlerinin ve aynı zamanda vazo, aletler ve yiyeceklerin ortak isimleri) yeniden düzenlemesi ile ortaya çıkmıştır. Etrüskler, o ünlüsünü u olarak ve patlayıcı ünsüzleri (b, d, g) onlara karşılık gelen diğer ünsüzlerle (p, t, k) değiştirerek telaffuz ediyorlardı. Son yapılan araştırmalar sonucunda bu dilin gramerinin çözümlenmesinde pek çok ilerleme kaydedilmiş; günümüzde, fiiller, birçok edat, çekimler ve son ekler tahlil edilebilmiştir. Sonuçta, Etrüsk dilinin, günümüzdeki Türkçe gibi, köke türlü eklerin bitiştirilmesiyle anlatılan bitişimli bir dil olduğundan emin olunmuştur.

ANTİK MISIR'IN SINIRLARINDA

NİL NEHRİ'NİN ORTASINDAKİ PHİLAE (FİLAİ) ADASI, KADİM MISIR UYGARLIĞI'NIN EN GÜZEL ANITLARINI BARINDIRIR. ASVAN BARAJI'NIN İNŞASININ ARDINDAN, YILIN BÜYÜK BÖLÜMÜNÜ SULAR ALTINDA GEÇİREN ADADAKİ MUHTEŞEM KALINTILAR, YAKINDAKİ AGİLKİA ADASI'NA TAŞINMIŞTIR.

Philae Adası anıtlarının farklı yönleriyle sıra dışı bir öneme sahip oldukları kabul edilir. Örneğin ana tapınak, MS 394'te son hiyeroglif yazıtıyla süslenen, MS 452'de demotik dilindeki son duvar yazısıyla yazılan ve MS 535 dolaylarında *Justinianus*'un genelgesinin ardından kapılarını kapatan klasik dünyanın son tapınağıdır. Öncelikle, 1968'de biten büyük Asvan Barajı'nın inşasının ardından Philae'nin yılın büyük bir bölümünde nehrin sularının altında kalması, bütün dünyanın gözünü bu adacığa çevirmesine neden olmuştur. Bu tehlike üzerine, artık tarihe geçmiş bir mühendislik projesi olan bir yöntem ve UNESCO'nun katkılarıyla tapınak ile yakınındaki diğer yapılar, Philae'nin topografyasına göre yeniden şekillendirilen *Agilkia Adası*'nın kuzeybatısında 500 m yükseğe çıkarılmış ve tekrar oraya kurulmuştur. Bu dev nakliye işlemi 1972'den 1980'e kadar 8 yıl sürmüştür.

Üstte. D.V. Denon'un bir gravüründe, İsis Tapınağı'nda iki tanrının önünde görülen firavun kabartması. (1809)

Philae Adası'ndan gelen tanrıça İsis'e adanmış büyük tapınağın kalıntılarıyla Agilkia Adacığı.

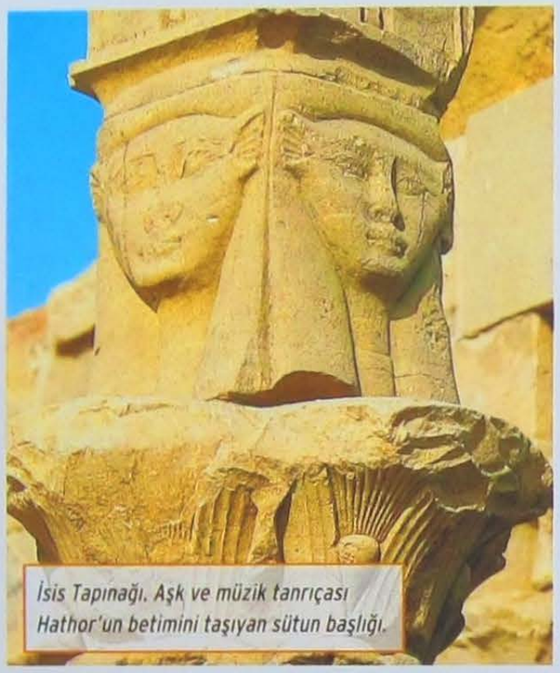

İsis Tapınağı. Aşk ve müzik tanrıçası Hathor'un betimini taşıyan sütun başlığı.

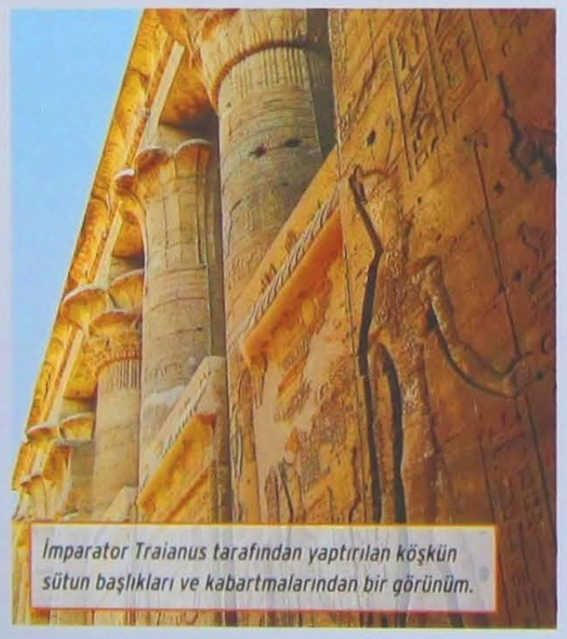

İmparator Traianus tarafından yaptırılan köşkün sütun başlıkları ve kabartmalarından bir görünüm.

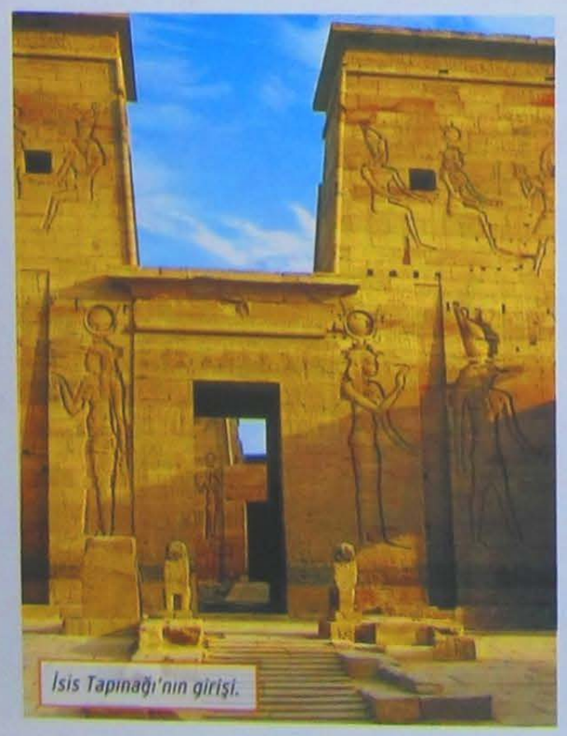

İsis Tapınağı'nın girişi.

Araştırmalar ve Keşifler

ELEFANTİN ADASI (ASVAN ADASI)

Yukarı Mısır'ın ilk yönetim bölgesinin başkenti Elefantin Adası (Asvan Adası), Antik Mısır'ın güney sınırı boyunca Nil'in ilk çavlanının girişinde yer alır. Adanın güney ucunda, bölge halkının kendini adadığı faaliyet olarak Nubya'dan gelen fildişi ticaretini çağrıştıran ve eski adı Abu olan küçük bir kent merkezi yer almaktadır. 1960'lı yılların sonunda başlatılan arkeolojik kazılarla, aralarında antik krallığın tapınağına inşa edilmiş kutsal bölümün (MÖ 2686- 2181) ve ölümünden sonra tanrı gibi tapınılan firavun II. Pepi'nin (MÖ 2700- 2195) ünlü eyalet yöneticisi Heqaib'e adanılan bir tapınağın bulunduğu Abu'nun kalıntıları gün ışığına çıkarılmıştır. Kentin Seti, Khnum ve Anuki gibi tanrılarına önemli tapınaklar adanmıştır. Sel ve ilk çavlanın tanrıçası Seti'ye adanan tapınak günümüzde belli aralıklarda destek projelerine gereksinim duymaktadır. Tapınak, taşkının seviyesini ölçen 90 basamaklı bir merdiven olan ünlü Nilmetre'ye bağlıydı. Doluluğa ulaştığında Elefantin, iyi haberi ilan etmek üzere kendi ürünlerini Mısır'ın geri kalan kısmına gönderiyordu.

Elefantin arkeoloji bölgesi. Ada, Yukarı Mısır'daki Nil'in ortasında, Nubya sınırıyla Asvan'ın önünde yer almaktadır.

SİT ALANININ TARİHİ

*Eski Krallık Dönemi*nden beri Elefantin (Asvan) Adası'nın Asvan yerleşimine bakan cephesi ve biraz güneyindeki ilk çavlanın olduğu bölge, granit temini için taş ocağı olarak kullanılmıştır. *Orta Krallık*tan itibaren Philae'yi de kapsayan bir kale sistemi Mısır'ın güney cephesini korumaktaydı. Philae'nin yanında, *tanrı Osiris*'in gömüldüğüne inanılan *Biga Adası* bulunuyordu. Philae'nin etrafında irili ufaklı granit adacıklar bugün hala, *Nubya*'yı ziyaret edenler tarafından yazılan hiyeroglif duvar yazılarını barındırmaktadır. Philae Adası'nda *tanrı Amon*'a sonradan tamamen harabeye dönüşen küçük bir tapınağı adayan *Taharqa* isimli Etiyopyalı bir firavundu (MÖ 690- 664). Daha sonra *Firavun II. Psammetik* buraya (MÖ 595- 589) bugün ziyaret edilebilen tapınağın kutsal alanının temelleri arasında keşfedilen *İsis*'e adanmış küçük bir köşk inşa ettirmişti. Böylelikle ada ilk defa, Etiyopya hâkimiyetinden sonra kuzeyden Mısır'ın yeniden doğuşuna tanıklık etmeye gelen Ana tanrıça İsis'ye adanmış olur. *Saite Hanedanlığı*'nın son firavunu *Amasis*'in hâkimiyeti altında (MÖ 570- 526) yüzlerce oyulmuş bloktan yapılan tanrıya adanmış ilk gerçek tapınak inşa edilir. Kutsal yapı, MÖ 305'ten itibaren Antik Mısır'ı 300 yıl boyunca yöneten Yunan Hanedanlığı *Ptolemaioslar* tarafından çeşitli evrelerde restore ettirilir. Aslında çalışmalar *I. Nectanebo*'nun hâkimiyeti altında çoktan

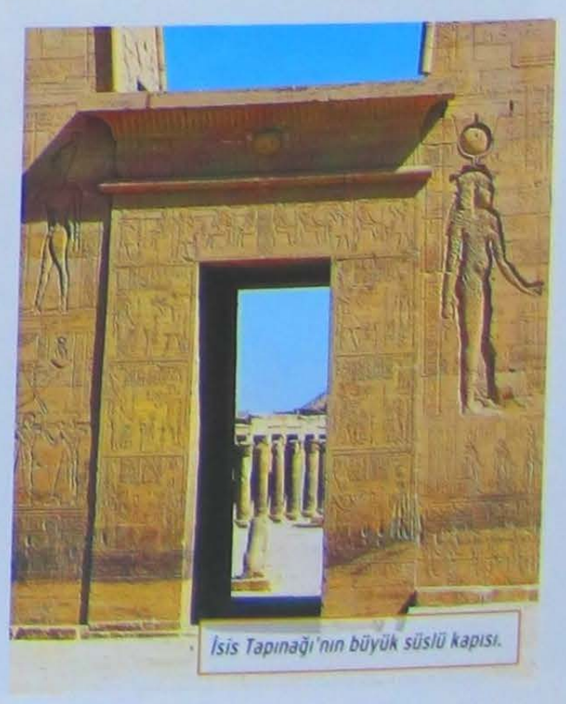

İsis Tapınağı'nın büyük süslü kapısı.

Solda. İsis Tapınağı: Büyük dış avluda Roma İmparatoru Augustus'nun hâkimiyeti altında yaptırılan sütun başlıkları görülüyor.

başlamıştır (MÖ 380-362). Onu oluşturan kısımlardan günümüze sadece adanın güney uçlarına inen ziyaretçilerin ilgisini çeken küçük köşk kalmıştır.

ROMA'NIN GİRİŞİMLERİ

Ptolemaioslardan sonra Romalılar, diğer Romalılaşmış topraklar gibi Philae'yi de inşa etmeye devam ederler. *Augustus* (MÖ 27- MS 14) büyük dış avlunun sütun başlıklarıyla, *Traianus* (MÖ 98- 117) tarafından yaklaşık bir yüzyıl sonra yaptırılan büyük köşkün biraz kuzeyindeki tapınağın ana gövdesinin doğusundaki *Hathor*'a adanmış küçük tapınağı inşa ettirir. *Hadrianus*'un (MÖ 117- 138) daha sonra da *Marcus Aurelius*'un (MÖ 161-180) hâkimiyeti altında kuzey batıda anıtsal kapı inşa ettirilir.

PHİLAE VE HIRİSTİYANLIK

Roma İmparatorluğu'nun sonunda Philae Adası, konumu nedeniyle *Hıristiyan* ilerleyişine karşı bir *Pagan* ileri karakolu haline gelir. Nitekim Hıristiyanlık tüm Roma İmparatorluğu'nun dini haline gelirken Nubya'da hala geleneksel tanrılara adanmış tapınaklar, Philae'nin yapıları model alınarak yenileri inşa ediliyordu. 535 yılında *Piskopos Teodorus*, Bizans İmparatoru *Justinianus*'tan *İsis Tapınağı*'nı *Aziz Stefanos Kilisesi*'ne dönüştürmek için izin ister.

Altta. İsis Tapınağı'nın yapılarından bir görünüm. Sol tarafta ise Traianus'un köşkü yer alıyor.

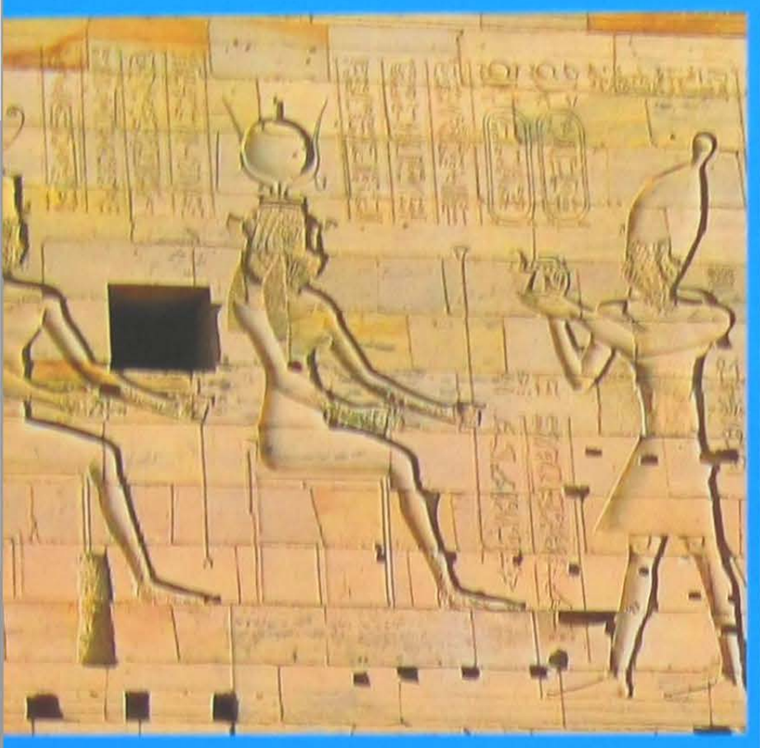

İsis Tapınağı'dan bir kabartma. Ortasında, stilize edilmiş iki öküz boynuzu arasında çevrelenmiş güneş diski betimli başlığı ile bir tanrıça betimlenmiştir.

İSİS TAPINAĞI

Güneye inen bugünkü ziyaretçilerin karşılaştıkları ilk anıt, 14 sütunu tanrıça Hathor betimli başlıklarıyla hemen fark edilen *I. Nectanebo*'nun küçük tapınağıdır. Küçük tapınağının ilerisinden bugün ayakta kalan tek tapınak olan Ptolemaioslar Dönemi tapınağına ulaşılır. Günümüzde bu mekan turizm açısından Philae klasiği olarak adlandırılabilecek ve özellikle gün batımından sonra ziyaretçiler için düzenlenen ses ve ışık gösterileriyle oldukça etkileyicidir. Batı sütunlu girişinde bir zamanlar 32 tane olan ancak günümüzde 31 tanesi gelebilen sütunlar sıralanır. Sütun başlığının tepesinde bir zamanlar canlı renklerde olan yıldızlı gökyüzü betimlerinin izleri hala görülebilmektedir. Adak sahnelerinin başkahramanları ise firavunlar gibi tapınılan Roma imparatorlarıydı; *Augustus, Tiberius, Caligula* ve *Nero*. Bitki süslemeli çeşitli sütun başlıklarının kullanılması, ortasında tapınağın bulunduğu yoğun bir papirüs ormanı görüntüsünü yaratmak istemiştir.

Ön Plandakiler

MAMMİSİ NEDİR?

Yunan-Roma Döneminde Yukarı Mısır'ın bazı bölgelerindeki Dendera, Edfu, Kom Ombo ve Philae gibi büyük tapınaklara bağlı küçük kutsal yapılar bulunuyordu. Bu küçük tapınaklar tanrı ve yerel tanrıça arasındaki birlikteliği ve ardından onların ilahi çocuğunun doğuşunu ölümsüzleştiriyordu. Bu tapınaklara mammisi ya da doğum evleri deniyordu. Mammisilerin en eskisi Dendera'da bulunur ve I. Nectanebo'nun hakimiyeti (MÖ 378-360) sırasında inşa edilmiştir.

Mammisiler neredeyse her zaman peripteros planlıdır ya da tamamen sütunlarla çevrelenmiştir. Bu mekan, duvarlarının iç yüzünde, tanrıların evliliğine ya da ilahi düğünlere ve genellikle firavunun özdeşleştirildiği tanrı-oğlun doğuşuna atıfta bulunan sahnelerin betimlendiği bir tapınağı barındırıyordu. Bazı özel törenlerde mammisilerde sunulan "İlahi Doğumun Gizemi" konulu gösteriler, ilahi oğlun doğuşunu sahneye koyan ayinsel dramalardı.

Kutsal doğum evleri (mammisiler) her zaman sütunlarla çevrili bir plana sahipti.

İsis Tapınağı'nda perspektifle avlunun yamuk planı belirginleştirilmiştir.

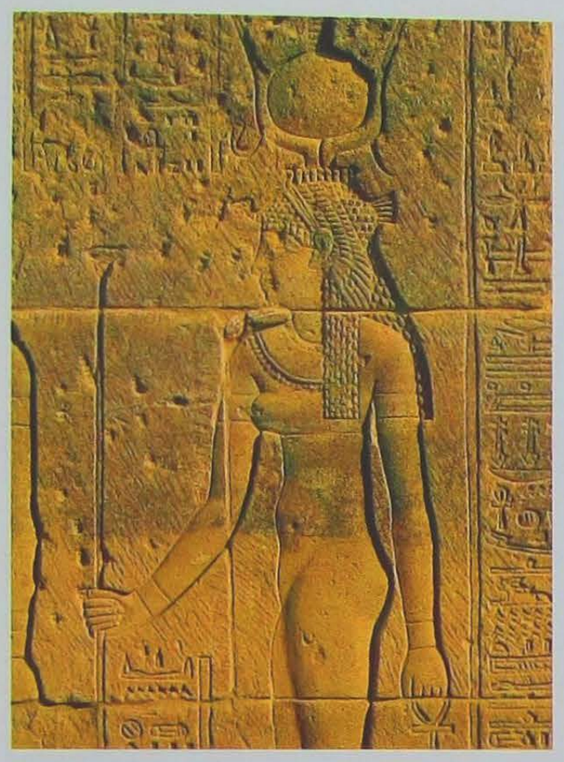

Philae'de tanrıça İsis betimli kabartma. Tapınak, 535'te ilk Hıristiyan şehit Aziz Stefanos'a adanmış bir kiliseye dönüştürülür.

Doğudaki tamamlanmamış sütunlu giriş *Nubya tanrısı Arensnuphis*'in küçük tapınağının kalıntılarıyla çevrelenmiştir. Kuzeyde kısmen sütunlu girişten saklanmış, *Firavun Zoser*'in mimarı ve Antik Mısır'ın ilk piramidinin mimari *İmhotep*'e adanmış küçük tapınak bulunur. İki aslan heykelinin bulunduğu birinci anıtsal girişe götüren merdiven bir Mısır tapınağı için alışılmamıştır ve granitli toprağın kayalıklı yapısına uyum sağlama gerekliliğinden kaynaklanmıştır. Antısal giriş, *Horus, İsis* ve *Hathor* gibi tanrıların önünde mahkûmları öldüren geleneksel firavun sahnesini barındırır. Bunun temelinde sembolik olarak ülkenin, firavunun ve tanrılarının mutlak kontrolü altında olduğu düşüncesi vardır. Girişten geçilince ulaşılan ilk avlu, Hathor formlu başlıklardan oluşan sütunlarla taşınan yapıyla çevrelenen mammisi (kutsal doğum evi) ile batıdan kuşatılmıştır. Burası ana tanrıçanın ilahi bebeği doğurduğu yerdir. Birincisiyle aynı eksende olmayan ikinci anıtsal giriş, düşmanların alışılagelmiş katliam sahnesini ortaya koymaktadır. Girişin doğusundaki duvara yerleştirilen büyük granit blok, *VI. Ptolemaios* (MÖ 180-145) tarafından yaptırılan tapınağa, yeryüzünün bağışlandığı buyruğuyla bir yazıt taşımaktadır.

İsis Tapınağı'nda gün batımı.

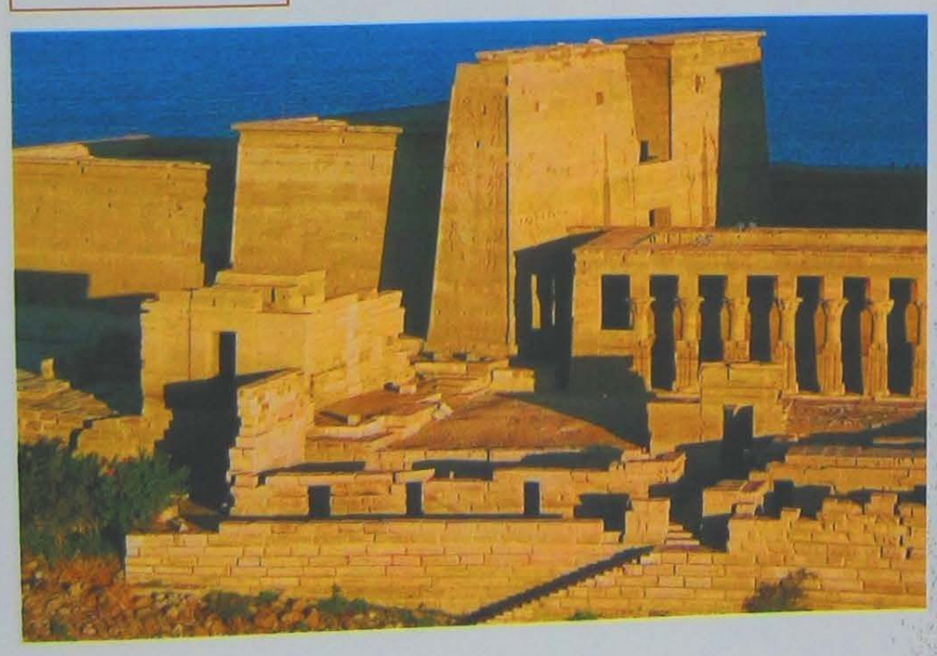

Nubya tanrısı Aresnuphis'e adanan tapınakta İsis'i tasvir eden bir kabartma.

İkinci anıtsal giriş, tavanı taşıyan bir sütun ormanına benzeyen salona ulaşır. Renkli sütun başlıkları ve tavan, ziyaretçiye sarı, mavi ve yeşil hurma ağaçlarının yaprakları arasında dolaşıyormuş duygusu yaşatır. Haz yaratıcı tanrıça İsis'in yarattığı bir düş ormanı gibi görünen bu salon bitmek tükenmek bilmeyen renk oyunlarını yüzyıllardır duvarlarında saklıyordu. Bugün o renkler, 1902'de tamamlanan ilk barajın sularının yarattığı aşındırıcı etki yüzünden kayboldu fakat bu sütun ormanlarının uyandırdığı duygu büyük bir huzur ve güçtür. İç tapınak geleneğinin de buyurduğu gibi birçok karanlık odadan oluşmuştur, bunların arasında granitten yapılmış monolitik naos'lu (kült heykelinin durduğu kutsal mekan) tapınak göze çarpar.

NİLMETRE

Ana tapınağı kuşatan çeşitli ikincil yapılar arasında *Nilmetre* en önemlilerden biridir. Basamaklı güçlü bir merdiven, Nil sularının yıllık taşkın seviyesinin ölçmesini sağlıyordu. Asvan'ın hemen önündeki Philae'nin biraz kuzeyinde yer alan Elefantin Adası'nın Nilmetresi Mısır'ın en önemlisiydi. Ülkenin güneyinde su seviyesinin yükseldiği haberi, Yunan-Roma dönemlerinde en kutsal tapınak sayılan Philae'den duyurulurdu. Girişin iç duvarlarının üzerinde Nil'in sularının fışkırdığı iki vazoyu tutan *Sel tanrısı Hapi* tasvir edilmiştir. Tanrı bir yılanla kuşatılmış

Sağda. İsis'in özdeşleştirildiği tanrıça Hathor'a adanmış küçük tapınağın sütunları.

İsis Tapınağı, büyük dış avlunun sıra sütunları Roma'nın Augustus Döneminde inşa edilmiştir. (MÖ 27- MS 14)

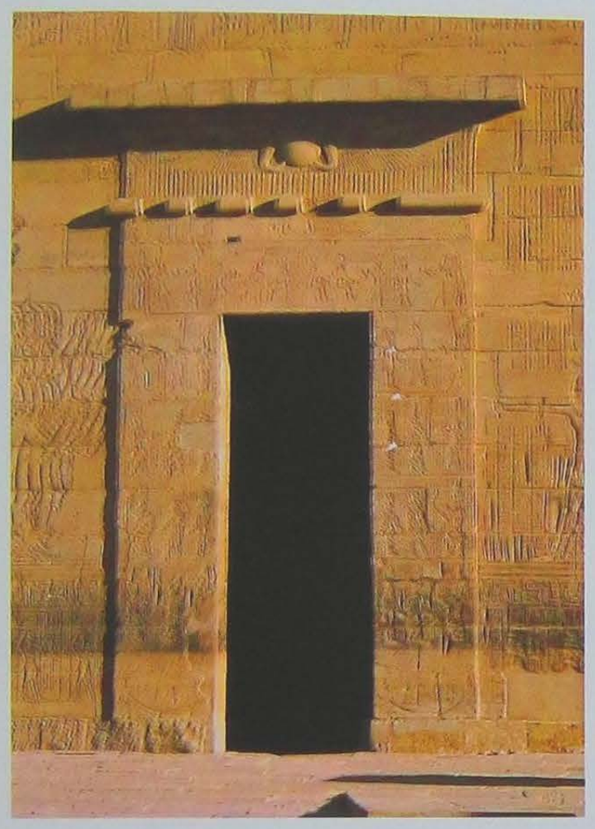

Üstte solda. İsis Tapınağı, ikinci anıtsal giriş kapısı avlusu.

Üstte sağda. Adanın güney sınırının uçlarında inşa edilen Traianus'un köşkü.

mağarada diz çökmüş gibi görünmektedir. Bu mağara, geç dönemde Biga Adası'nın hemen bitişiğinde hayal edilen Nil'in güney kaynağını temsil ediyordu.

HATHOR'UN KÜÇÜK TAPINAĞI

İsis Tapınağı'nın doğusunda müzik ve aşk tanrıçası Hathor'a adanmış küçük bir tapınak bulunur.

Tapınaktaki kabartmaların ilk bölümünde arp çalan dahi *Bes* ile birlikte, nadir görülen bir müzisyenler sahnesi tasvir edilmiştir. Buradaki bir diğer yapı, duvarların üzerinde yükselen 14 dev sütundan oluşan ancak hiçbir zaman tamamlanamamış (MS 100) Traianus'un büyük köşküdür. Bu tapınak, hem tanrıça İsis'in heykeline ve hem de Biga Adası'nda tanrıçaya yapılan ziyaretler sırasında gemiye binmeden önce ve gemiden indikten sonra rahipler alayına ev sahipliği yapmaya adanmıştır.

Arensnuphis Tapınağı'ndan kabartma.

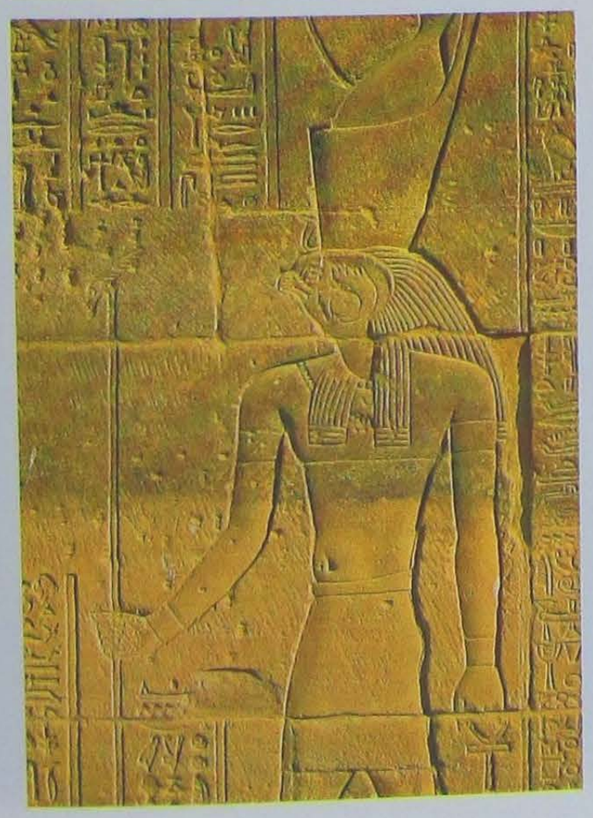

İSİS BİGA'YI ZİYARET EDİYOR

İsis'nin büyük tapınağının metinleri, yakındaki Biga Adası'ndaki eşinin ve kardeşinin mezarını ziyaret etmeye girişen İsis'in ya da heykelinin, yolculukları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Tanrıça her gün Osiris'nin mezarına sıvı sunu ikram ediyordu. Her on günde ataların anısına yapılan bayramlar dolayısıyla tanrıça adaklar ve daha karmaşık dini törenler için Biga'da inzivaya çekiliyordu. Bunların arasında, cenazelerde ağlamak için tutulan kadınlar gibi yas tutmak ve eşinin mumyalanmış bedenini gençleştirme amacı taşıyan sütlü sıvı sunumu da yer almaktadır. Tapınağın metinleri şöyle der, *"Osiris'e her on günde bir süt dolu kadehi sunmak için Biga Adası'na giden Philae'nin hanımefendisi"*

SULARA GÖMÜLEN YAPILAR

İsis Tapınağı'nın kuzeyindeki bazı yapılar kendi orijinal yerlerinde Philae'nin batan kısmıyla birlikte Nil'in sularına gömülmüştür. Bunlar arasında, Augustus tarafından yaptırılan küçük bir tapınak, bir Roma kemeri ve iki Hıristiyan kilisesinden bahsedilmektedir. Nilmetre'nin kuzeyinde *Harendotes*'in küçük tapınağından kalıntılar bulunmaktadır.

KUTSAL ANA İSİS

Yunan-Roma dönemlerinde Mısır sınırlarının dışında da tapılan İsis'ten, piramit metinlerinde (MÖ 2350) Osiris'in kız kardeşi ve eşi olarak söz edilmektedir. Osiris'in mumyasının canlanmış erkeklik organından döllendiği düşünülen ve yıldırım tanrısı Horus'u doğuran ana tanrıça karakteriyle İsis, doğumun özellikle Horus'un reenkarnasyonu olarak düşünülen firavunun koruyucu tanrıçasıdır. İsis'in ölmüş eşine gösterdiği ilgi, kızkardeşi Nefti ile birlikte genellikle ölülerin mumyalanışına katılırken tasvir edilmiş bir cenaze tanrıçası yaratmıştır. Yeni doğmuş Horus'u emziren İsis betimleri, erken Hıristiyanlık döneminde çocuğunu emziren Meryem Ana ikonografisini kesinlikle etkilemiş olmalı. Böylelikle antik dünyada tapılan son tanrıçanın yerine başka bir kutsal ana geçmiştir, Philae'deki son tapınağı ise Hıristiyan inancının ilk şehidi Aziz Stefanos'a adanmıştır.

İsis Tapınağı'ndan tanrıça betimi.

CANLILAR VE ÖLÜLER İÇİN EKMEK VE BİRA

MEZAR RESİMLERİNDEN VE ARKEOLOJİK BULGULARDAN, ÖTE DÜNYADAKİ UZUN YOLCULUK İÇİN HER TÜRLÜ GEREKSİNİMİN VAR OLDUĞU MEZARLARA SAHİP OLABİLMEK İÇİN YETERLİ EKONOMİK KAYNAĞA SAHİP ZENGİN MISIRLILARIN NASIL BESLENDİĞİNE GÖZ ATALIM.

Mısırlıların beslenme alışkanlıkları hem arkeolojik bulgulardan, hem de mezar resimlerinden bize tanıdık gelmektedir. Burada elbette, zenginlerin yiyeceklerinden bahsedilmektedir; çünkü kendi mezarını hayvan kesimi, balıkçılık, kuş avlama, ekmek yapma ve yiyecek sağlama ile ilgili her tür çalışma sahneleriyle süsletebilenler sadece zenginlerdi. Kendi mezarının duvarlarına bu tip sahneleri resmettirmek sonsuzluk için yiyecek tedarik edildiği anlamına geliyordu. Piramit metinlerinden beri, tüm Mısırlı cenaze metinlerinin ölüye her tür yiyecek ve içecek ama öncelikle Antik Mısır'ın beslenme geleneğinin temel gıdaları olan ekmek ve bira sağlama eylemlerinin birçok yöntemiyle dolu olması bir rastlantı değildir.

Üstte. Teb'den Firavun III. Tutmosis'in cam bardağı. (MÖ 1360)

Altta. Hurma ağacının yapraklarından sepetler ve tepsiler. (MÖ 1450)

Üç kap bira ve bira kasası modeli.

EKMEK

Mezar resimlerinde ekmek, her türde ve çeşitte gösterilmiştir; buğdaydan, arpadan, yulaftan, beyaz ya da kepekli. Her sofrada ve her çağda ekmek uzun dilimlerle kesilmiş ve tek başına ya da başka yiyeceklerin yanında bir tepsiye yerleştirilmiş şekilde tasvir edilmektedir; uzun dilimler sırasıyla değişik unlarla yapılan kompozisyona işaret eden kahve ve beyaz rengindedir. Ekmek, sahte kapının ayaklarına - yani merhumun ruhunun (KA) masanın önüne konan ikramları yemek için döndüğüne inanılan sembolik bir kapı- yerleştirilen taştan yapılmış bağış sofrasında yumurta ya da koni şeklinde temsil edilmiştir. Terrakotta koni şeklindeki ekmek, tapınakların tanrıları için ikram ve büyülü ritüel yöntemler sayesinde tanrılarla özdeşleştirilen merhumlara ayrılmıştı. Yine aynı ikram sofrasında ekmek üçgen ya da yuvarlak şekilde olabiliyordu. Şarap akıtma töreni için tapınakların ekmeği insan formunda ya da hayvan şekilli yapıyordu. *Yeni Krallık*'a (MÖ 1543- 1078) tanrılara ve krallık ailesine ayrılmış en sofistike ekmekten, askerlere ayrılan ve sade olan Asyalıların ekmeğine kadar yaklaşık 40 çeşit ekmek hesaplanmıştır.

Genelde zengin ya da fakir her aile, kendi ihtiyaçları için gerekli ekmeği kendisi yapıyordu. Buğday taneleri ayıklanıyor, insanlar tarafından uzun kollu havan tokmağı ile parçalarına ayrılıyordu. Değirmen taşı sadece geç dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Parçalanan buğday taneleri, kadınların parçalarını

Orta Krallık Döneminde (MÖ 2064- 1797) Mısır mezarlarına yerleştirilen ahşap modellerden birinde ekmeğin hazırlanışı ve ritüel ikram.

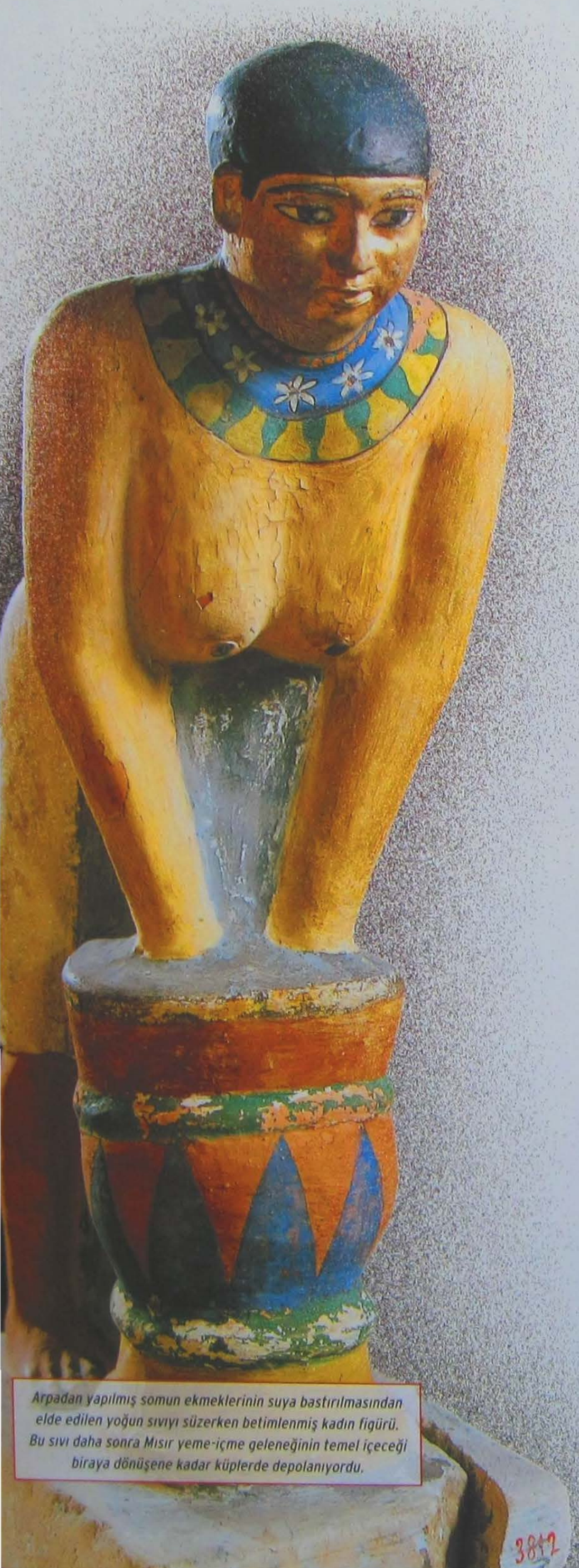

Arpadan yapılmış somun ekmeklerinin suya bastırılmasından elde edilen yoğun sıvıyı süzerken betimlenmiş kadın figürü. Bu sıvı daha sonra Mısır yeme-içme geleneğinin temel içeceği biraya dönüşene kadar küplerde depolanıyordu.

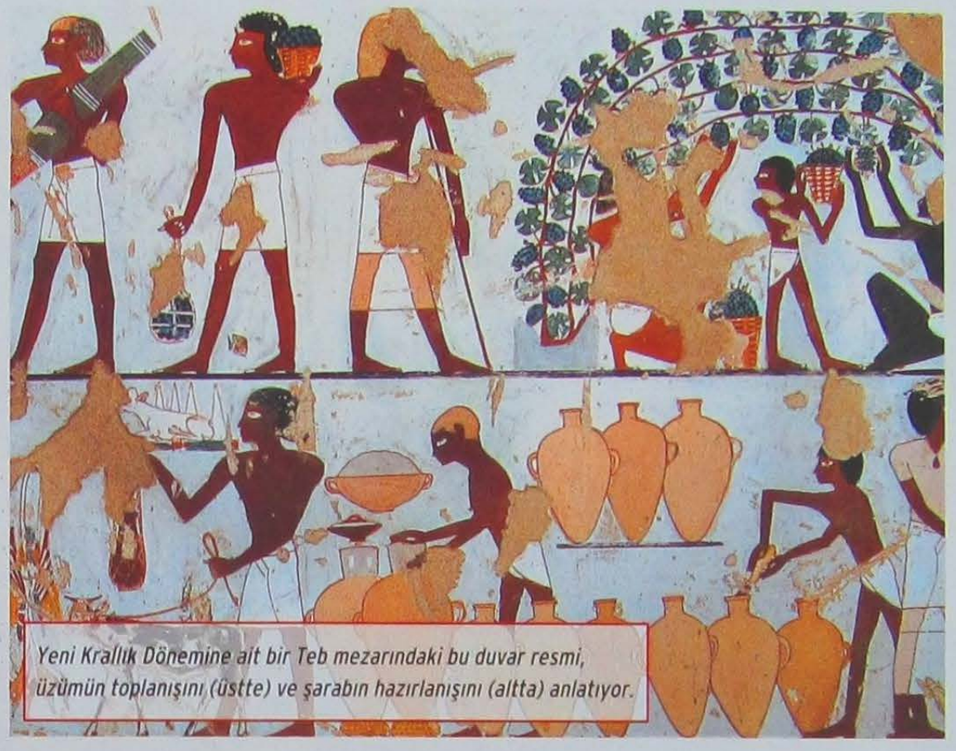

Yeni Krallık Dönemine ait bir Teb mezarındaki bu duvar resmi, üzümün toplanışını (üstte) ve şarabın hazırlanışını (altta) anlatıyor.

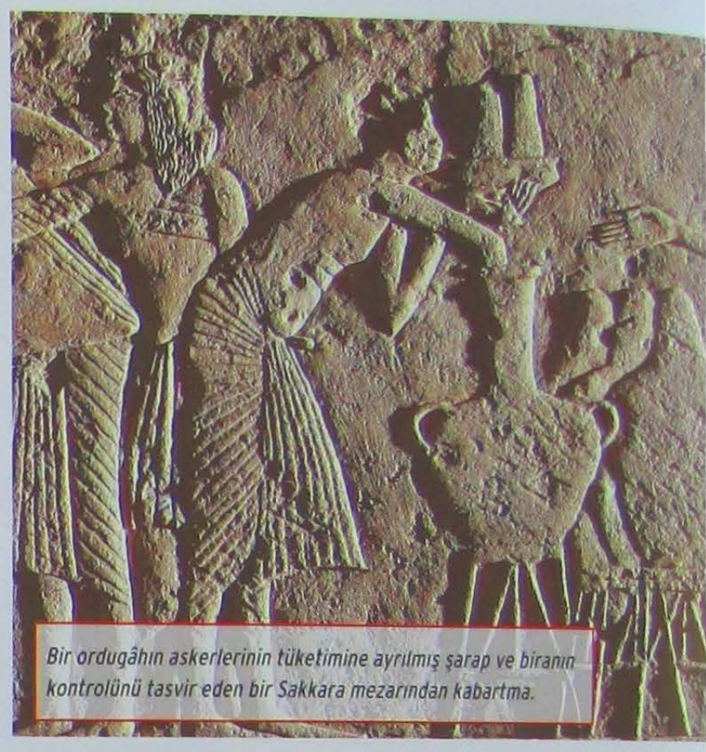

Bir ordugâhın askerlerinin tüketimine ayrılmış şarap ve biranın kontrolünü tasvir eden bir Sakkara mezarından kabartma.

işlemeden önce elekten geçirilen una dönüştürdüğü düz bir taşa yerleştiriliyordu. İşlemin ilk evresi, evlerdeki taş levhaların üzerinde elle yapılan sulu yoğurma idi; tapınakların ve sarayların mutfaklarında hamur büyük tepsilerde ayaklarla yoğruluyordu. Bazen hamur ekşimiş ekmek hamuru eklenerek mayalanıyordu. MÖ 2. binyıldan itibaren içkinin mayalanmasından elde edilen bira mayası kullanılmaya başlandı. Bu şekilde elde edilen somun ekmeği, genelde antik yerleşim alanlarında arkeologlar tarafından gün ışığına çıkarılan çok sayıdaki silindirik ocaklarda pişiriliyordu.

Diğer durumlarda ekmek ateşin üstüne konulan taş levhalar üzerinde ya da doğrudan közün üstünde hatta hala Bedevilerin yaptığı gibi çöldeki kızgın kumun altında pişiriliyordu. Hamura yağ, süt, yumurta da eklenebiliyordu. Eğer ekmek bal, hurma ve kuru üzümle

Ön Plandakiler

BAĞIŞIN GİZEMLİ FORMÜLÜ

"Abydos'nun büyük tanrı efendisi Busiris'in efendisi Osiris'e kralın, bir tanrının birlikte yaşadığı her iyi ve saf şey, ekmek ve bira, kaz ve tavuklar, kaymaktaşı ve giysilerden oluşan dua bağışlarını merhumun Ka'sına verebilmesi için..."

Antik Krallıktan beri bunun gibi yazıtlar, Ka'nın geleceği düşünülen kapıların pervazlarında ve üst yapı elemanlarında, bağış sofralarında, her Antik Mısır lahdinde ve duvarında görülmektedir. Eski Krallık Döneminde firavunun kendisinin mezar ve cenaze kültüyle donattığı Öte Dünyada sadece firavun ve birkaç seçkinin yetkisi vardı. Orta Krallık Döneminde bu uygulamaya çoğunlukla tapınaklarda tanrılara adanan ve bu yöntemle yardıma çağrıldıklarında tanrıların merhumlara vermeye karar verdiği ikramları (öncelikle beslenme) garanti etme gereksinimi de eklenir. Dua aracılığıyla yardım çağırma esnasında bağışların mucizevî ortaya çıkışını anlatabilen ya da bağış yapan kişinin (rahip ya da akraba), yardım çağırma esnasında kapıdan merhumun Ka'sının mucizevî görünüşüne işaret eden "dua bağışları" ifadesinin anlamı hala tartışma konusudur.

Yeni Krallık Döneminden bir Teb mezarında cenaze ziyafeti sahnesi.

yoğrulursa tatlı oluyordu ve kızartılabiliyordu da. *Ramses Dönemi*nin metinlerine (MÖ 1295- 1069) bakılırsa fırıncılık, meslekler arasında çok cezbedici değildi; "Fırıncı hamuru hazırlar ve ekmeği kafasıyla fırının içine sokar, oğlu ise onu ayaklarıyla tutar, sonra da oğlunun ellerinden kayar gibi fırının derinliklerine düşer."

BİRA

Teb'deki TT6 kodlu mezardan bir sahnede gösterildiği gibi bira, günlük yaşamın hatta çocukların bile temel içeceğiydi; bir çocuk elinde bir kap tutuyor ve susuzluğunu gidermek için bira istiyor. Mısır birası daha az alkollü ve yoğundu, bugün hala Mısır'da üretilen "bouza"ya benzerdi. Bu biranın iki çeşidi vardı:

Kırmızı olanı daha popülerdi, koyu olanı daha alkollü ve daha az yaygın olanıydı. Mezar tasvirleri ve *Orta Krallık Dönemi*nde (MÖ 2064- 1797) mezarlara konulan ahşap modeller sayesinde bu içkinin hazırlanış evrelerini biliyoruz. Arpa unu, içerisinde mayalanmayı engellememek için sadece yüzeyinin pişirildiği somun ekmeğini şekillendirene kadar suyla- bazen dereceyi artırmak için hurma ve balla yoğruluyordu. Arpadan yapılan yeni pişmiş somun ekmekleri daha sonra süzülen ve küplerde depolanan yoğun bir sıvı oluşturana kadar suya yatırılıyordu.

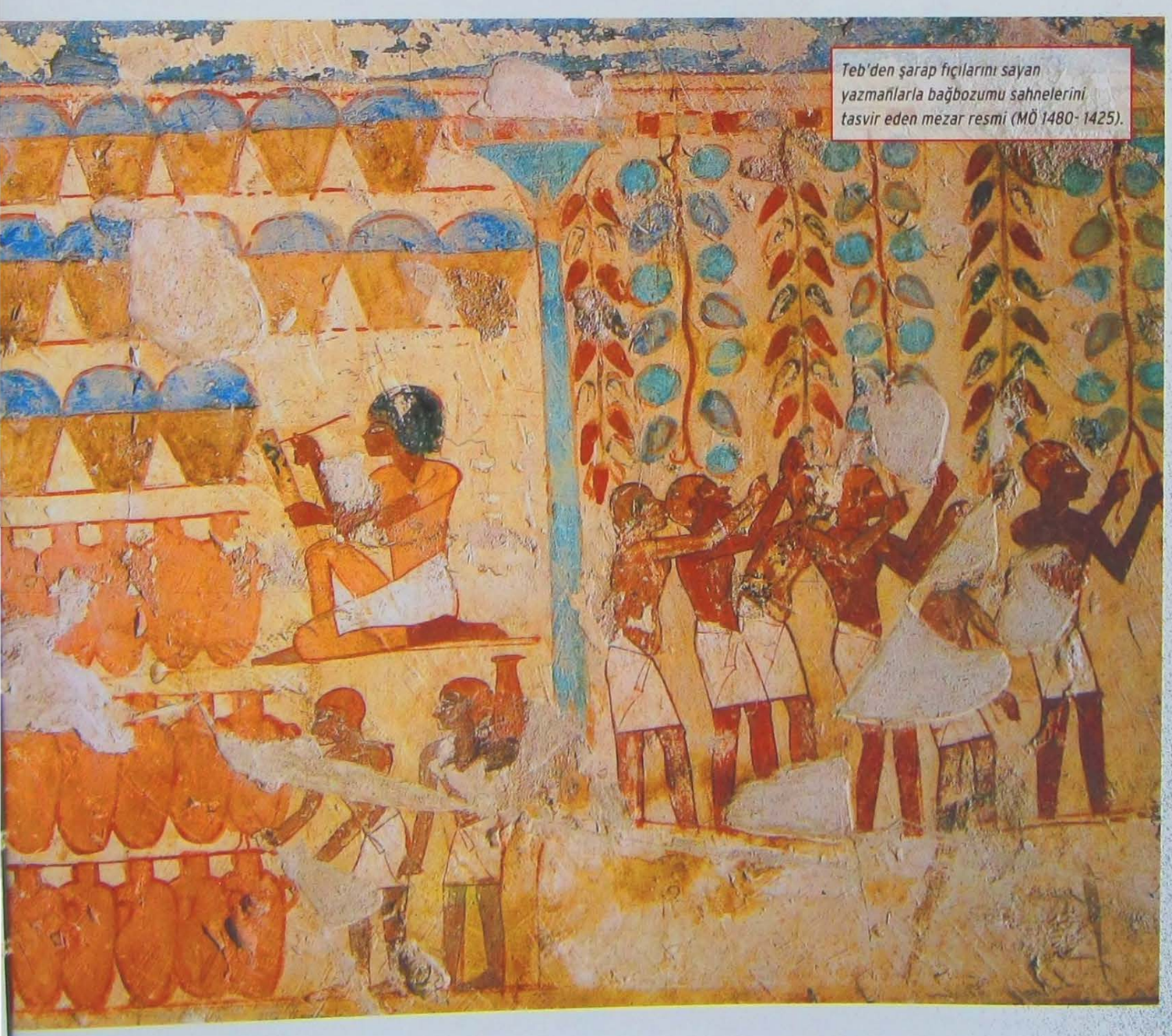

Teb'den şarap fıçılarını sayan yazmanlarla bağbozumu sahnelerini tasvir eden mezar resmi (MÖ 1480- 1425).

Bir biracıyı tasvir eden heykelcik. Bunun gibi küçük figürler öte dünyada da ev işlerine yardımcı olması için merhumlara hizmetçi sunmak için mezarlara yerleştiriliyordu.

ŞARAP

Mısır'da Hanedanlık öncesi dönemden beri hem çardaklarla, hem de sırıklarla asma yetiştiriliyordu. En ünlü üretim bölgeleri Akdeniz'in kıyı şeridi *Nil Deltası* ve *Dakhla* ve *Kharga* vahaları ile Orta Mısır'daki *Kynopolis* bölgesidir. Bağbozumu ve şarap üretimi, Teb'deki Nakht mezarı ve sonra Tuna el-Gebel'deki Petosiri mezarındaki gibi birçok resimde belgelenmiştir. Beyaz ve siyah üzüm salkımları büyük üzüm fıçılarında çiğneniyordu. Şıranın mayalanması için hemen bitişikteki fıçıya dökülüyor daha sonra yıllarca kalabileceği testiye boşaltma işlemine geçiliyordu. Nihayetinde yeniden süzülüyordu ve sonra olası bal ve baharat ilavesiyle tamamlanan ürün, arkasında üretim tarihini (ya da hükümdarın krallık tarihi), adını, kökenini, üretim ve mülk sorumlusunu taşıyan mühürlü testilere kapatılıyordu. Üretim yerlerini bilinmesi bu etiketler sayesindedir. Şaraplar

Okçuların başı I. Pseusenne'nin (MÖ 1000- 800) altın ve gümüş balık tabağı.

Yiyecek ve içeceklerin hazırlandığı mutfakta asılarak kurutulan kazları betimleyen bir mezar resmi.

Sakkara'daki bir mezardan balık kabartması. Balık tüketimi yüksek sınıfa mahsustu.

Suriye'den ve geç dönemde Antik Yunan'dan da ithal edilebiliyordu. Hurma, incir ve narın mayalanmasından elde edilen diğer içecekler de kullanılıyordu.

Nitekim bu kadar sıcak bir ülkede, ürünleri taze tutmanın zorluğundan dolayı perakende dükkân yoktu. MÖ 5. yüzyılda Yunan tarihçi *Herodot*'un bize anlattığı gibi balıkları ve kuşları kurutmanın ve salamura olarak saklamanın usulleri biliniyordu. Fakat özellikle sığırgillerin eti sadece büyük topluluklar ya da tüm hayvanın kesilmesini finanse edebilen zenginler tarafından tüketiliyordu. Saray ve tapınak mutfaklarının kendi hayvan yetiştiricileri, balıkçıları ve avcıları vardı. *Yeni Krallık Dönemi*nde (MÖ 1543- 1078) Krallar Vadisi'ndeki mezarları düzenleyen işçi ve zanaatkârların yaşadığı *Deir el-Medina*'nın işçi köyüne yakın, tapınakta kesilmiş ve tanrıların heykellerine bağışlanmış ve ilahi öğüne adanmış bir öküzün iskeleti gelmektedir. Mezarların üzerine resmedilen hayvan kesim sahnelerini gözlemleyerek anlaşıldığı gibi *but* bir koçun ya da bir öküzün en lezzetli yeri olarak düşünülüyordu. Dişi hayvanlara dini nedenlerden ve süt ve türevlerinin üretimi açısından yararlı olduğundan dolayı dokunulmuyordu. İffetsiz olduğu düşünülmesine rağmen domuz yetiştiriliyor ve sık tüketiliyordu. Asiller kazları tercih ediyordu (cenaze bağışının sahnelerinde çokça vardır) ve kişisel olarak yarı çöl bölgelerinde avladıkları tavşan ve ceylan gibi yabani hayvanları da tüketiyorlardı.

YEŞİLLİKLER VE SEBZELER

Yeşillikler fakirlerin beslenme biçiminin temelini oluşturuyordu. Gönüllü olarak soğan, pırasa, sarımsak, salatalık ve marul tüketen zenginler tarafından küçümsenmiyorlardı. *Bereket tanrısı Min*'e adanan marulun kadınları ve erkekleri verimli kıldığı düşünülüyordu. Bakla ve nohut fakirlerin diyetinde hayvansal proteinin eksikliğini gideriyordu.

Sağda. Ekmek ve bira üretimini tasvir eden ahşap model.

MUTFAK VE YEMEKHANE

Et ve balık pişirme şekilleri mevcut araç gereçlere bağlıydı; et genellikle haşlanıyordu, balıklar ve kanatlılar rosto yapılıyor ya da açık havada şiş yapılıyordu. Orta halli bir evde terrakotadan yapılmış silindir şeklinde ve çalı çırpı ya da odun kömürü için giriş yeri olan hareketli fırın bulunuyordu. Tencere ve kazanlar terrakotaydı ve faydalanılan tek araç kazılarda farklı örneklerinin bulunduğu kaşıklardı. Mezar resimlerinin de kanıtladığı gibi yemekler genellikle öğün sırasında sık sık yıkanılan elle yeniliyordu. Bu amaçla küçük masalarda arkalıklı şık sandalyelere tek başına oturan kişinin önüne ya da masanın altına içinde su bulunan leğen yerleştiriliyordu. Masanın üzerine yiyecekler konuyordu, içecekleri ise genellikle çıplak çocuklar servis yapıyordu. Önemli ziyafetler müzisyenler ve dansçılarla şenlendiriliyordu. Bugünkü Mısır'ın kırsal kesimlerinde kullanıldığı gibi yerdeki hasırların üzerinde oturarak yemek yiyen fakirlerin yemekhanesi tamamen farklıydı.

Toplum ve Gelenekler

SARHOŞLUK

Mezar sahnelerinden belgelendiği gibi sarhoşluk özellikle hali vakti yerindeki insanlar arasında yaygın olmalıydı;
El- Kab'daki Paheri mezarından bir ziyafet sahnesinde, bir kadın kendi günahlarını unutmak için tam 18 kadeh şarap ister.
Torino'da korunan bir papirüs üzerine yazılmış metinde sevgililerin buluşmasının tanığı nar ağacı şöyle der; "Benim dallarımda hoş kokulu özler koklayan iki sevgilinin yaptıkları gizlidir, şarap ve şıradan mest olmuşken". İnsanlığı, korkunç aslan tanrıça Sekhmet'in öfkesinden kurtarmaya yardımcı olduğundan dolayı sarhoşluk cezalandırılmıyordu. İnsanların yok oluş efsanesine göre Güneş tanrı Ra insanları yaptıkları kötülükten dolayı cezalandırmak için tanrıçadan hepsini yok etmesini ister. Bunun üzerine biraz düşündükten sonra Ra, yedi bin testinin içindeki birayı kırmızı boyayla karıştırır ve bu uyku getiren içeceğin tüm Antik Mısır'a dağıtılması için emir verir. Görevi tamamlamak için gelen tanrıça Sekhmet o kan kırmızısı renk ilgisini çekince sarhoş olana kadar o alkol karışımı içer. Bu şekilde insanlık kurtulmuş olur.

İSİS'İN BÜYÜK TAPINAĞI

Etkileyici bir senaryoda *Nubya* ve *Mısır* arasındaki sınırda, *Nil*'in ilk çavlanının ortasında ve granit adacıklarla çevrili *Philae*'nin küçük adası *Ptolemaioslar* ve Roma Döneminde, Roma'ya kadar tüm Akdeniz havzasında tapılan Mısır'ın anası *Osiris*'in kız kardeşi ve eşi *tanrıça İsis*'nin kültüne adanmıştı. Philae'deki *İsis'in Büyük Tapınağı* yüzyıllar boyunca Antik Mısır ve klasik kültürün uzak kalesi olarak kaldı. Burada Mısır dilinde son hiyeroglif yazısının ve son demotik duvar yazısının kazınması tesadüf değildir. Bununla birlikte, burada antik dünyanın son pagan töreni gerçekleştirilmiştir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
Eski Krallık (MÖ 2686-2181)	Elefantine Adası'nın güneyinde, ilk çavlanın adacıkları granit ocakları olarak kullanılmıştır.
Orta Krallık (MÖ 2064-1797)	Philae, Mısır'ın güney cephesini koruyan kaleler sistemine dâhil olur. Yakındaki ada Biga'nın, Osiris'in mezarının yeri olduğu ortaya çıkar.
25. Etiyopya Hanedanlığı (MÖ 747- 656)	Etiyopyalı Firavun Taharqa (MÖ 690- 664) daha sonradan tamamen yok olan küçük tapınağı Amon'a adar.
26. Saiti Hanedanlığı (MÖ 664-525)	Firavun II. Psammetik (MÖ 595- 589) İsis'e adanmış bir yapı inşa ettirir. Philae Adası ilk defa Amasis'in yıktırıp yeniden yaptırdığı ilk tapınağı Mısır'ın Anasına adar.
30. Hanedanlık (MÖ 380- 343)	I. Nectanebo (MÖ 380- 362) Saiti Hanedanlığı hâkimiyeti altında inşa ettirilen tapınağı güzelleştirir ve adanın güney uçlarında küçük bir köşk inşa ettirir.
Ptolemaioslar Hanedanlığı (MÖ 305-30)	Ptolemaioslar süslemelerini tamamlamadan tapınağı inşa ederler.
Roma Dönemi (MÖ 30-395)	Augustus (MÖ 27- MS 14), Traianus (98- 117), Hadrianus (117-138) ve Marcus Aurelius (161- 80) Ptolemaioslara ait tapınağın kabartmaları ve yazıtlarını tamamlarlar. Traianus ise adanın doğu tarafında büyük bir köşk inşa ettirir.
Bizans Dönemi (395-535)	Etiyopya kökenli Nubya halkı Blemiler Tapınağını Hıristiyanlardan koruyacaklarını ilan ederek, onu benimserler. 535 yılında Piskopos Teodorus, İsis Tapınağı'nı Aziz Stefanos Kilisesi olarak düzenler.

Philae'deki İsis Tapınağı'nın orijinal sit alanındaki kalıntıları.

Solda: Philae'de İsis Tapınağı'ndan yıldırım tanrısı Horus kabartması.

İsis Tapınağı
Granit sert zeminden dolayı iki kez yön değiştiren aksı ile Antik Mısır tapınak mimarisinin tek örneği. İki sütunu, bir avlusu, bir hipostil salonu ve farklı iç odaları vardır (sağda, Tapınağın harabelerinden bir görünüm, altta, İsis betimli kabartma).

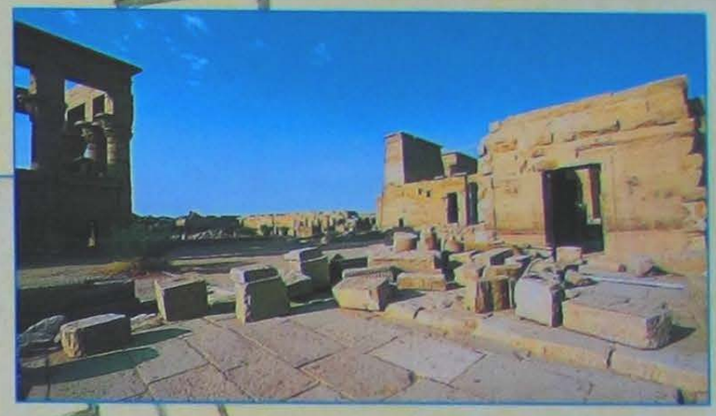

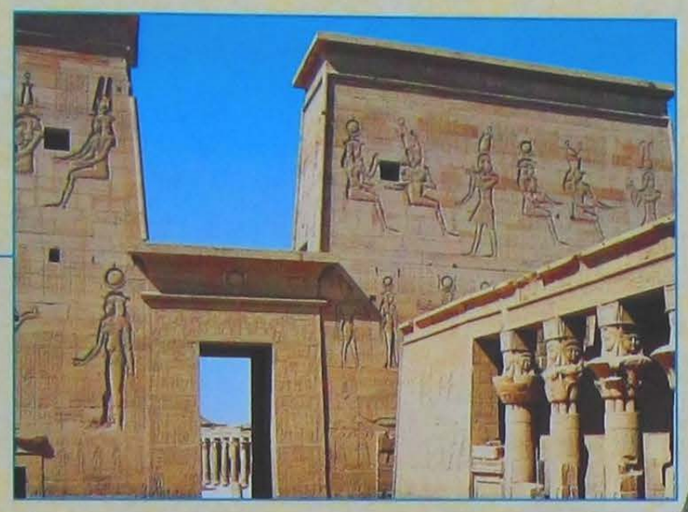

İsis Tapınağı

Küçük Hathor Tapınağı
Müzik ve aşk tanrıçası Hathor'a adanmıştır. (sağda)

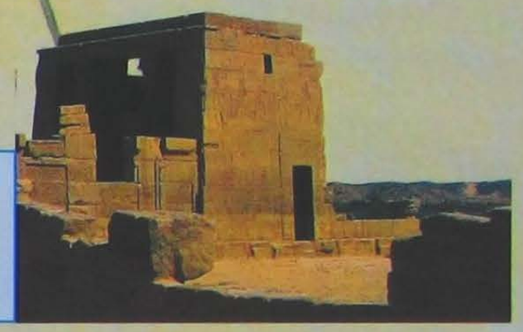

Nilmetre
Nil sularının yıllık taşkınını gösteren dar merdivenli yapı.

Nilmetre

Mammisi

Küçük Hathor Tapınağı

Traianus Köşkü
Olasılıkla dini ayinler sırasında tanrıça İsis'in heykeline ev sahipliği yapıyordu (altta).

Traianus Köşkü

Büyük Dromos
Batısında girişinde 32 sütun vardır ve doğu girişinde Arensnufis ve İmhotep'in iki küçük tapınağı ile çevrelenmiştir.

Büyük Dromos

Mammisi
Kutsal doğum evi olarak saygı gören mekanda tanrıça Hathor'un doğumu kutlanıyordu.

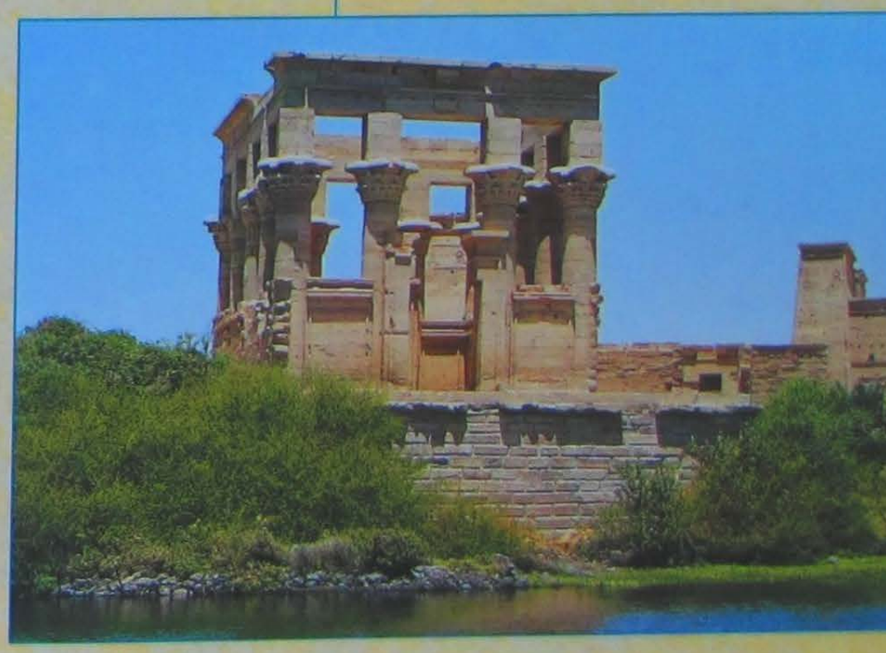

Nectanebo Anıtsal Kapısı
14 Hathor başlıklı sütunuyla bugün adaya gelen ziyaretçilerin karşılaştığı ilk anıttır (solda ve üstte solda).

Nectanebo Anıtsal Kapısı

BAĞLAM NEDİR?

ARKEOLOJİ SANAT ESERLERİNİN VE ANITLARIN AİT OLDUĞU BAĞLAMDAN SAPAMAZ ÇÜNKÜ ONLARI SADECE BİR BÜTÜN İÇİNDE TARİHSELLEŞTİREREK ANLAŞILIR HALE GETİRİR.

Arkeolojide bağlam terimi bazı önemli kavramları anlatmak için kullanılır. Genelde bağlam için bir objenin ya da bir obje grubunun keşfinin koşullarının durumu ya da bütünü anlatılmak istenir. Daha geniş anlamıyla bazı olaylara götüren tarihsel, ekonomik ve sosyal daha genel ilişki (anıtlar, figüratif ifadeler, obje tipolojilerinin zamana ve alana yayılışı) anlatılır. Nereden geldiği belli olmayan ya da diğer kalıntılarla ilişki verilerini kaybetmiş tüm buluntular bağlamdan kopmuş olarak tanımlanırlar.

Tıpkı ana ölçütleri güzellik, değer ya da fiyatlarının nadirliği olan antika koleksiyonlarında zaman içerisinde toplanan çok sayıda eserde olduğu gibi. Fakat bu tip eserlerin potansiyel tarihsel bilgisi keşfedildiği sit alanına sıkı sıkıya bağlıdır. Bağlamdan kopma, sadece sit alanının tanındığı fakat bağlamı tanımlamaya katkıda bulunacak diğer verilerin bilinmediği yetersiz şekilde belgelenen kazılardan gelen bulgular gibi de olabilir; örneğin, birbirine karıştırılan buluntularla sonuçlanan bir nekropol kazısı gibi. Arkeoloji tarihinde bağlamın önemi her zaman net olmamıştır.

Bazı öncüler hariç tutulursa sadece 19. yüzyılda bağlam antika eser çalışmalarında yol almaya başlar. Bağlam kavramı tarih öncesi arkeoloji tarafından çok daha hızlı bir şekilde öğrenilir fakat uzun bir süre Yunan ve Roma sanatı tarihiyle özdeşleştirilen klasik arkeolojide birçok engelle karşılaşır.

Aynı kabartmanın başka bir sahnesi kurban edileceği alana götürülen boğayı tasvir ediyor.

Bir Roma kabartmasından bir boğanın kurban edilmesi için hazırlıklar.

ÖNCÜLER

Tarihçi cephesinde antik sanat tarihi araştırmalarının İtalyan öncüleri arasında *Emanuel Loewy* yer almaktadır. 1890'dan itibaren Roma Üniversitesi'nde ilk İtalyan üniversite kürsüsünün mevki sahibi Loewy, sanat eserini saf estetik bir olay olarak tek başına düşünmüyordu fakat onu ikonografik ve stilistik şemaların zaman içerisindeki değişimiyle ilişkili kronolojik temelli bir taslak içerisine dahil ediyordu. Fakat bu doğru anlayış, kolay kolay kabul edilmemiştir. Antika eserlerin figüratif ifadelerini ürünlerin ait olduğu sosyal sınıfın kültürel çevresiyle ilişkilendirerek tarihselleştiren *Ranuccio Bianci Bandinelli* ile antik sanatın incelenmesindeki bağlam kavramının yeni ve eksiksiz formülünü oluşturması için 1940'lı yılları beklemek gerekmiştir. Onun çalışmalarının özellikle Roma sanatının siyasi propaganda ve yönetici sınıfların kendi kendini temsil ettiği şekil bağlamında analiz edildiği İtalya ve Almanya'da çok sayıda takipçisi olur.

SON GELİŞMELER

Arkeolojik disiplinlerin en son gelişmeleri bağlam kavramını genişletmeye katkıda bulunmuştur. Bugün anıtlar tek başına incelenmemektedir. Parçası oldukları kent dokusuyla birlikte düşünülerek ele alınıyor, birbiri ardına gelen bağlamlar gibi tüm evreleriyle yeniden canlandıran bir manzara. Kent arkeolojisinin büyük tersanelerinin yayılması kendi aralarında sık sık etkileşim içinde olan ve belli bir evredeki şehrin görünüşünün yeniden yapılandırıcı planlarıyla analiz edilip grafikleştirildiğinde tarihsel olarak önem kazanabilen farklı evrelerin iç içe geçmiş çakışması olarak görülen şehrin tipolojisinde bağlamsal bir yaklaşımın tanımlanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte kent arkeolojisinin tipik bağlamsal yaklaşımını evrenin planlarının yeniden oluşturulmasıyla sınırlamak küçümseyici olurdu. Nitekim şehir sadece topografik bir bağlam değil, birden fazla bağlamın bütünü olarak görülebilir; morfolojik, topolojik, kültürel, dini ve sembolik gibi. Belli bir bölgenin kullanımında ve işlevinde gizlenmiş detayları ve anlamları kesintiye uğratmayan kent bağlamının yeniden oluşturulması çevresel, anıtsal, arkeolojik, epigrafik ve antika veriler arasındaki etkileşimi düşünmelidir.

Bağlamın ortaya çıkarılmasının tüm önemini gözler önüne seren özellikle alandaki çalışmalardır.

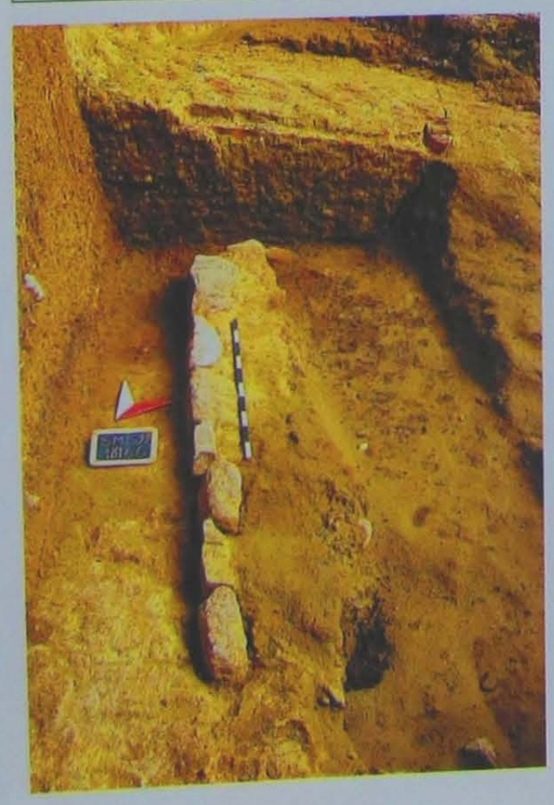

Veriler ve Haberler

NİCEL ARKEOLOJİ

Arkeolojik bağlamların incelenmesi genellikle nicel arkeolojiye dâhil olan istatistik teknikler ve verilerin karşılaştırılmasının matematiğini gerektirir. Bu tanım altında verilen arkeolojik sayısal yöntemlerle incelenen çalışmalar ve araştırmalar toplanmaktadır. Yeni Arkeoloji kavramının doğuşuyla 1950'li yıllardan itibaren yayılan tipik Angloamerikan yaklaşımdan bahsedilmektedir. Nicel arkeoloji örnek seçimi, olasılıkçı yöntemler, sayısal sınıflama gibi araçlara sahiptir. Postilerlemeci arkeolojinin ortaya çıkışıyla -1980'li yıllar- nicel verilere olan körü körüne inancın yerini köklü bir eleştirel düzenleme alır. O noktada nicel arkeoloji, başka disiplinlerin aracına ve (farklı veriler ve sorunlardan oluşan) araştırmanın daha geleneksel alanlarıyla daha sıkı ilişki içerisinde çalışmaya yönelmeyi kısıtlayan özerk yöntemler geliştirmeye başlar. Bugün matematiksel ve statiksel yöntemler geçmişin objektif bir şekilde yeniden yapılandırılması için tek yol olarak görülmüyor fakat araştırmacı için önemli araçlar olarak düşünülüyor. Alandaki araştırma özellikle örneklerin teorisini değerlendiriyor oysa antik mezarların yeniden yapılandırılmasında sayısal haritacılığın redaksiyonuna izin veren bilgilendirici programların merkezi bir rolü vardır.

VERİLERİ KARŞILAŞTIRMAK

Bağlam kavramının genişlemesi ve arkeoloji alanının her yerinde olması farklı bağlamlar arasında karşılaştırma yapmanın gereksinimini doğurmuştur.

Bu sadece objelere yüklenecek sınıflama, kategori ve tipin gerekliliğini değil niteleyici bir yaklaşımdan karşılaştırmayı güvenilir kılan nicel bir yaklaşıma geçmeyi gerekli gören diğer standartların varlığını gerektirir. Kazıdan ya da yüzeyin araştırılmasından gelen arkeolojik verinin her biri neredeyse her zaman tamamlanmamış olarak düşünülür ve gerçeğe göre göz ardı edilmiş ölçülerde bir örnek teşkil eder. Değişik durumlar arasındaki doğru bir karşılaştırma ortaya çıkarılan gerçeklerin niceliği değil farklı bağlamlar içerisindeki mevcut şeylerin tümü baz alınarak hesaplanan çeşitli öğelerin yüzdesini baz almalıdır. Farklı bağlamlar arasında yapılan kıyaslama, yorum ve yeniden yapılandırma olanaklarını çoğaltmaktadır. Nitekim bazı özel bulguların varlığının yüzdesinden çıkarılan benzer özellikli sit alanlarını ilişkilendirerek çok sayıda veri oluşturulabilir. Örneğin, kazılmamış fakat toprağın üzerinde ortaya çıkan sit alanlarının tipolojileri topraklarda toplanan el yapımı objeleri karşılaştırılarak tanımlanabilir. Geniş bir alanda ya da belli bir kronolojik zamandaki tek bir sit alanındaki yerel ürünlere göre ithal malzemenin en büyük ve en küçük etkisi karşılaştırılabilir. Hatta farklı kazılarda toplanan doğal verilerin güvenilir bağlamlarından yola çıkarak doğal ortamın değişiklikleri yeniden canlandırılabilir.

Grosetto Kasabasında bulunan bronz kap (MÖ 5-4. yüzyıl)

YENİ ARKEOLOJİLER

Farklı bağlamlar arasındaki farklılıkların belirlenmesi artık özerk olmuş nicel arkeoloji ismini alan disiplin tarafından yapılan istatistik yöntemler uygulanarak gerçekleştirilir. İlerlemeci ve post ilerlemeci arkeoloji gibi daha yenilikçi ve son akımlarda bağlam kavramı antik eserlerin incelenmesinde ve yeniden oluşturulmasında önemli bir rol oynar.

ALAN ÇALIŞMASINDA BAĞLAM

Bağlamsal yaklaşımın sadece zorunlu olarak ortaya çıkması değil, gözle görülür ve doğrudan yarar sağlayan arkeolojik araştırmalar sektörü alan üzerindeki çalışmadır. Bağlamın öneminin anlaşılması, özellikle mezar arkeolojisinde önemli bir yere sahiptir çünkü bir nekropolün tarihsel, sosyal ve ritüel yorumu bağlamlar gibi verileri tek başına inceleme olanağına sıkı sıkıya bağlıdır; mezarın mimarisi, mezarlık alanının içerisindeki pozisyon, eşyanın düzeni ve oluşum biçimi gibi. Kazılarda stratigrafik yöntemin yayılmasıyla her durumda bulguların bağlamsal yönü alanda yapılan araştırmanın tüm yönlerinin temelini atar. Nitekim kazıda tek stratigrafik üniteler içerikleriyle birlikte bağlam olarak ya da bir olaya ya da sit alanının kullanımının belli bir evresine götürebilen stratigrafik üniteler (bulgular ve yapılarla) grubu olarak düşünülürler. Bu tip analizde materyal kültürünün verileri ile çevre ve ekonomik ve geçim kaynağı faaliyetleri ile ilişkili organik bulgular arasındaki etkileşim hayal edilemeyecek bir bütünlüğün yeniden yapılandırmasını üretebilecek kapasitededir. Arkeolojik incelemeler sırasında belirlenen arkeolojik sit alanları da bağlam olarak ya da işlevsel ve kronolojik açıdan benzer sit alanları grupları ya da ülkede yayılımıyla spesifik tipolojiler olarak düşünülürler (örneğin, büyük çömlek fırınları ürettikleri testilerin yayılmasıyla ilişkilidir).

Este'nin kuzey nekropolünde mezarların birinde bulunan kadın takıları (MÖ 600)

Orcia ile bitişik Ombrone Nehri'nin vadisinde bulunan iki Etrüsk mezar eşyası. (MÖ 5-4. yüzyıl)

Bir bilimsel yöntemin tüm özelliklerini arkeolojik araştırmada kabul eden yeni arkeolojide bağlamların analitik gözleminden, onları oluşturan toplumun genel özellikleri elde edilebileceği düşünülür. Bu çıkarım, insan davranışlarında tekrarlanıcı öğelerin bulunduğu ve toplumsal değişimin tek bir olay ile benzer değişikliklerin tüm sınıfın açıklanması arasında farkın olmadığı biraz indirgemeci ve mekanik bir iknaya dayanıyor.

Kültürel ve tarihsel olayların sonsuz çeşitliliğinin arkasında, arkeolojik bağlamların incelenmesi aracılığıyla tanınabilecek genel tarihsel süreçlerin tamamlanmış bir sayısı olurdu. Oysa hiçbir arkeolojik objenin kendisini üreten tarihsel ve coğrafik bağlamdan hariç tutulamayacağı post ilerlemeci arkeolojinin (yeni arkeoloji) teorik düzeni daha ikna edici görünüyor. Bu yüzden her bir olgu, bilgilerin çokluğu ve her tür kaynaktan elde edilen detaylar ışığında analiz edilmelidir: belli bir anlamda, araştırmacı yeniden oluşturmaya çalıştığı tarihin antik başkahramanları ile özdeşleşmeyi başarabilmelidir. Post ilerlemeciliğin tipik özelliği, özellikle ilerleme kaydetmiş teknikler aracılığıyla güncellenen karşılaştırmacı araştırmaların yoğun bir şekilde uygulanmasıdır.

Alandaki çalışma: Roma'daki Trastevere'nin bir kazıda arkeologlar, buluntuları yerinde belgelemek üzere fotoğraf çekimi için kazı alanını hazırlamışlar.

SURİYE'NİN HAZİNESİ

1620'DE SURİYE ÇÖLÜ'NÜN İÇ KISIMLARINDAN GEÇEN GÖZÜ PEK BİR YOLCU, KUMLARIN SAKLADIĞI İHTİŞAMLI BİR KENTİN ANITSAL KALINTILARINI KEŞFETMİŞTİ. BU YAKINDOĞU'NUN ÖNEMLİ ROMA İLERİ KARAKOLLARINDAN BİRİ OLAN, BİR ZAMANLARIN GÖRKEMLİ SÜTUNLU CADDELER VE MUHTEŞEM HEYKELLERLE SÜSLENMİŞ PALMİRA KENTİYDİ.

"Çorak çölü geçerek üç gün süren yürüyüşün ardından- mağaralar ve mezarlıklar vadisini de aşarak- düzlüğün sonunda harabelerin en sıra dışı görüntüsüyle karşılaştım. Simetrik bir şekilde göz alabildiğine uzanan sayısız sütunlardan oluşmuştu. Bu sütunların etrafında, bazıları tamamen bazıları ise kısmen yıkılmış geniş yapılar vardı. Kentin geniş alanı, bepsi beyaz mermerden yapılmış ve titizlikle işlenmiş kabartmalarla süslü, sütunlar, alınlıklar ve payelerle kaplanmıştı. Bu kalıntılar arasında üç saat dolaştıktan sonra geçmişte güneşe adanmış bir tapınak olan büyük bir yapıya vardım. Tapınağın girişinin yakınlarında kulübelerini samandan yapmış fakir Arap köylülerinin yanında misafirperverlik aradım".

Palmira'yı anlatan bu ifadeler, 1787'de Palmira'yı ziyaret etmiş olan Fransız aydın filozof Constantin François de Volney'e (1757- 1820) aitti; anlaşılan Volney Antik Yakındoğu'nun bu en görkemli şehirlerinden birinin harabelerinden çok etkilenmişti.

Büyük Sütunlu Cadde'de yer alan ünlü anıtsal giriş yapısı Tetrapylon.

1780 tarihli bir gravürde Palmira kalıntıları.

PALMİRA'DA SANAT

Dünyanın başlıca arkeoloji müzelerinde, hayran kalınan Palmira mezar heykelciliği örneklerini görmek mümkündür. Günümüzde Palmira antik kentinin hemen yanı başında, 1961 yılında açılan müzede de bu eserlerin en güzel örnekleri sergilenmektedir.
Palmira mezar heykelciliği, Yunan, Pers, Roma ve Part öğelerin dahil olduğu özel ve eşsiz bir sanatsal ifadeye sahiptir. Palmira'da üretilen heykellerdeki kadın ve erkek figürlerinde klasikleşmiş bir stil vardır ve bu stil, üretimin sürdüğü üç yüz yıl boyunca değiştirilmeyen üretim yasaları nedeniyle hep aynı özellikleri yansıtır. Bu mezar heykellerinin tipik özelliği, Tel Braq'ın kült amaçlı heykelciklerinin en eski örneklerine öykünür gibi görünen gözlerdeki abartıdır (MÖ III. binyıl).

Palmira'nın görkemli Roma tiyatrosunun girişi.

Palmira'da bulunan, güvercin tutan çocuk betimli mezar heykeli.

Volney'e göre bu yoksul kulübeler büyük bir abartıyla yaşanan kültürel bir gerilemenin en anlamlı sembolüdür; *"burada bir zamanlar zengin bir şehir vardı dedim kendi kendime, burası güçlü bir imparatorluğun beşiğiydi... Bugün bu güçlü şehirden geriye ne kaldı? Zavallı bir iskelet! Anıtsal girişe doğru sürüklenen kalabalığın karışmasını bir ölüm sessizliği takip etmiştir... Ticari bir şehrin gelişen zenginliği korkunç bir fakirliğe dönüşmüş. Kralların saraylarında, hatta kutsal tanrıların tapınağında şimdi vahşi hayvanlar yaşıyor; sürüler tapınağın eşiğinde otluyorlar. Ah, bu ihtişam nasıl yok oldu? O görkemli anıtlar böyle mi mahvolacaktı? İmparatorluklar ve milletler böyle mi yok oldular"*

Her antik kentin başına gelen yazgı *Palmira*'nın da sonu getirmişti.Yaşam, sanat ve zenginlikle dolu şehrin görkemli kalıntıları, zamanın acımasızlığında kaybolmuştu. Sütunlu caddeleri, tapınakları, kent planlamasıyla, nekropolleri ve kuleleriyle ünlü Palmira'nın kurucusu kimlerdir? Araplar, *Tadmor* (gözlem yeri) adıyla bildikleri o muhteşem harabeleri her zaman merak etmeye başlamışlardır?

Palmira ile birlikte Antik Yakındoğu'nun belki de en güzel şehirlerinden biri olan Ürdün'deki *Petra*'ya benzer şekilde inşa edilen görkemli yapılar, *Firavunlar Çağını* ya da İsrailli kralları *Davud*'un ve *Süleyman*'ın efsanevi mimari girişimlerini hatırlatır. 9. yüzyılda Arap yazarı *Yakubi* Palmira'yı *"muhteşem yapılarıyla eski bir şehirdir ve bu yapıların, Davud'un oğlu Süleyman'ın kehanetiyle inşa edildiği söyleniyor"* sözleriyle anlatır.

Palmira'dan bir karı-koca betimi.

Antik Palmira'ya hükmeden Araplar tarafından tepeye inşa edilmiş Qabat İbn Maan Kalesi.

YENİDEN KEŞİF

Yakındoğu'daki keşfin en büyük öncülerinden biri olan *Pietro della Valle*, 1620 yılında Palmira'yı keşfettikten sonra, kent çeşitli ziyaretçileri ağırlamıştı. Ancak bu ziyaretçilerin anıları ya da gezi raporları fazla dikkate alınmamıştır.

1751'de *James Dawkins* isimli soylu bir İngiliz'in Palmira'ya ayak basması, kentin keşif tarihi için önemli bir dönüm noktası oluşturdu. Dawkins, sekreteri ve yol arkadaşı *Robert Wood* ile 1753 yılında Londra'da "The Ruins of Palmyra" isimli ve bütünüyle şehrin harabelerine adanmış ilk yayını çıkardı. Böylece Palmira yüzyıllarca süren uykusunun ardından Avrupalı araştırmacı, sanatçı ve gezginlerin gözdesi oldu.

GÖÇEBE TEHDİDİ

Palmira'nın sonu ne zaman gelmeye başladı? MS 8 ve 9. yüzyıllar arasında Palmira'da yaşayan halk *Rakka* kentine göçmüştü. Bu kent, *Abbasi Hanedanlığı*'nın ortaya çıkması ve 762'de halifeliğin *Şam*'dan *Bağdat*'a geçmesiyle yeniden inşa edilmişti. Yavaş ve bitmek tükenmek bilmeyen bir süreçte gerçekleşen göçlerin nedeni, su yetersizliği ya da kuraklık değildi; asıl neden, büyük bir kısmı geçimini tarım işlerine adamış Palmira'nın son halkını tehdit eden göçebe bedevi boylarında aranmalıdır.

KERVANLARIN KONAK YERİ

Bir su kaynağının varlığı, Palmira'nın bulunduğu yerin *Neolitik Çağdan* beri tercih edilen bir yaşam alanı olmasını sağlamıştır. Palmira'nın Sami dillerindeki karşılığı olan *Tadmor* adından ilk defa, MÖ 1950'de Orta Anadolu'daki Asur kolonisi Kültepe'de keşfedilen çivi yazısı tabletlerinde söz edilir. Tadmor'dan burada Suriye Çölü'nden geçen kervan yolundaki bir durak yeri olarak bahsedilmiştir. Bununla birlikte şehrin kadim geçmişi, gizemini korur.

Helenistik Dönemin başına doğru Tadmor küçük pazarıyla bir vaha olarak karşımıza çıkar. Şehir, MÖ 1. yüzyılda 6000 kişiden oluşan Romalı birliklerin Yakındoğu topraklarında ilerlemesiyle önemli hale gelmiştir. Roma'nın *Seleukos Hanedanlığı*'na baskı yaptığı süreçte kent bağımsızlığına kavuşur. Bu dönemde Palmira'nın ekonomisi gelişmiş, kentin standartları yükselmiştir. Güneyde *Nabati Krallığı*'nın çöküşü ve ardından kervan ticaretinin başkenti olarak *Petra*'nın önemini kaybetmesi Palmira ekonomisinin gelişmesine katkı sağlar.

Romalılar ilk defa şehre geldiklerinde Palmira artık gelişmiş bir ticari merkezdir. MÖ 41'de *Antonius* kenti yağmalamaya çalışmışsa da halk, o gelmeden önce bütün servetiyle birlikte *Fırat*'ın ötesine sığınmayı başarmıştır. Palmira ve Romalılar arasında belgelenen ilk ilişkiler MS 14'ten 37'ye kadar imparator olan *Tiberius*'un hâkimiyeti ile kurulmuştur. Roma için Palmira önemli bir ileri karakoldu. Ayrıca özellikle doğu pazarlarından gelen lüks eşyaların artan talebi düşünüldüğünde önemli bir değiş tokuş noktası olarak kendini gösteriyordu; baharatlar, değerli taşlar, buhurlar ve mirra gibi.

Palmira'da bulunan güneşi sembolize eden kabartma.

PALMİRA'NIN NEKROPOLLERİ

Palmira'nın 150'yi aşkın mezar anıtı, tüm Yakındoğu'daki Helenistik ve Roma Döneminin en geniş mezar kompleksini oluşturur. Aslında şehrin üç nekropolü vardı ve mezar kuleleriyle dikkat çekiyordu. Bu özel mezar mimarisi, daha sonra kulelerini kısmen korusa da hipoje denilen yer altı mezarlarına dönüşmüştü. Yeraltındaki mezar odası ve üzerinde yükselen bir kule Palmira nekropollerinde sık rastlanan bir mezar mimarisi örneğiydi. 2. yüzyılın ortasına doğru mezar tapınağı örneklerinin bulunması, Palmira'da da batı gelenekli bir mezar mimarisine girişi simgelemektedir.

Palmira'nın batı nekropolü.

17 ile 19 arasında Tiberius Döneminde inşa edilen Baal Tapınağı.

TIBERIUS'UN PROPAGANDASI

Tiberius Döneminde, tam olarak MS 17-19 arasında Palmira'nın başlıca anıtlarından biri inşa edilmiştir; *Baal Tapınağı*. Tapınağın yapımı, bu şekilde tüm Palmira halkının sempatisini kazanan imparatorun planladığı gibi tam bir propaganda girişimiydi. Bu büyük yapının klasik Roma mimarisiyle inşa edilmesi aynı zamanda da önemli bir *Sami* tanrısına ev sahipliği yapması, Palmira'nın *Suriye Eyaleti*'ne ve dolayısıyla *Roma İmparatorluğu*'na dahil olduğunu işaret eder. Yüzyıllar boyunca Palmira doğuyla ticaretin serbest limanı olmuştu. Kentin bu özelliği Tiberius'un ardılları tarafından da devam ettirilir. Özellikle *Hadiranus* şehrin özgürlük anayasasını yeniler. Hadrianus'un Palmira ziyaretinin ardından MS 129'da şehir, *Tadmor Hadriana* adını alır. Roma tarafından şehre verilen bu önemli ekonomik özerklik sayesinde araştırmacılar onun sıra dışı talihinin asıl nedenini öğrenmişlerdir.

ASKERİ KÖKEN

2. yüzyılın ortasından itibaren Roma ordusunun bir garnizonu Palmira'da konuşlandırılır. Bunun sonucu olarak Palmiralılar da asker olarak imparatorluğun ordusunda savaşırlar ve *Traianus* da Palmira'da özel bir develi birlik kurulur. Bu dönemde yaşanan *Part Savaşları* Palmira'nın stratejik önemini artırmıştır. Bununla birlikte imparatorluğun politik yönetim ve askeri gücünün varlığına karşın Palmira, kabile ve tüccar toplumun izlerini koruyarak sadece Roma kültürünü yüzeysel olarak özümsemiştir. 3. yüzyılın başına doğru *Sasani* ilerleyişi, ticari faaliyetleri sarsıntıya uğratmış ve *Basra Körfezi*'ne ulaşan kervan yolunu tehlikeli bir yer haline getirmişti. 260 yılında Romalılara trajik bir yenilgi yaşatan *Sasani Kralı I. Shapur* ile kervancı şehrin bir antlaşma yapma girişimi başarısızlıkla sonuçlanır. Ufukta, yaklaşık bir buçuk yüzyıl önce Traianus'un yönettiği Romalıların gelişine benzer bir tehdit belirmektedir; Sasaniler. Bu sefer de Palmira'nın ekonomik özerkliği tehdit altındadır!

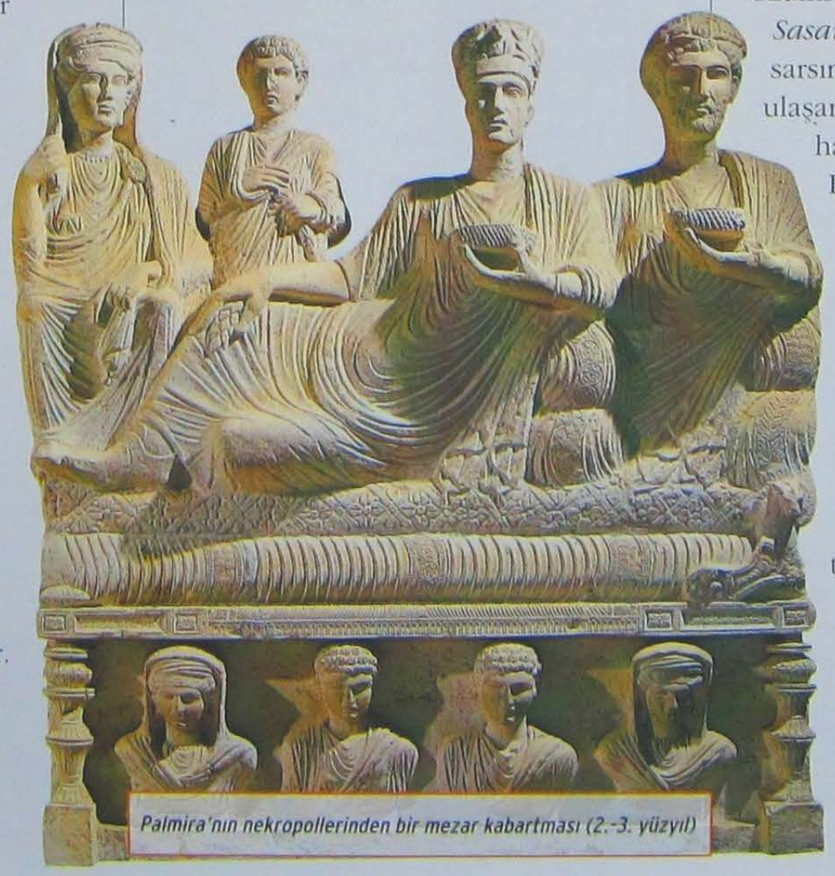

Palmira'nın nekropollerinden bir mezar kabartması (2.-3. yüzyıl)

ODENATUS'UN ZAFERİ

Bu dönem Palmira tarihinde sahneye *Odenatus* girer. Palmira oligarşisinin köklü bir ailesinin soyundan gelen bu komutan,

Palmira: "Diocletianus'un kampı" olarak adlandırılan yapıya ulaşan sütunlu caddenin görünümü.

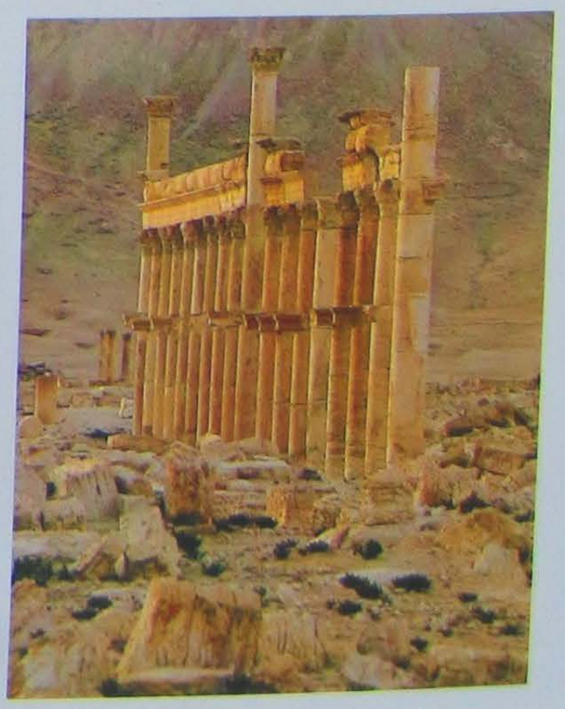

Roma'ya karşı kazandıkları zaferden dönen Sasani birliklerine saldırmış ve yok etmişti. Bu başarıdan etkilenen *İmparator Gallineus*, Odenatus'a doğudaki tüm Roma birliklerini yönetme yetkisiyle birlikte *Dux Romanorum* (Romalılara önderlik etme) unvanını verdi. Bu olayında ardından Odenatus, Roma'nın intikamını almak ve aynı zamanda, Palmira'nın ekonomisi için hayati önem taşıyan kervan yollarını eski haline getirmek için doğuya doğru yürüdü.

Zaferle sonuçlanan birkaç savaştan sonra Odenatus ve ordusu, 266 yılında *Dicle Nehri* yakınındaki Sasani başkenti *Ktesifon*'a ulaşır. Odenatus ve oğlu 267 yılında burada öldürülür. Nedeni kesinlik kazanmayan bu cinayetler hakkında varsayımlar üretilmiştir. Kimilerine göre bu cinayetlerde, ilk evliliğinden olan oğlunun başa geçmesine karşı Odenatus'un ikinci eşi *Zenobia*'nın ya da güçlenen bir astından kurtulmak isteyen *Gallienus*'un parmağı vardı.

KRALİÇE ZENOBİA

Odenatus'un ölümünden sonra Palmira'nın politik sahnesine hükmeden *Zenobia* olmuştur. Bu hırslı kadın şehrin gerçek ihtişam vaktinin geldiğine inanarak bağımsızlığını ilan etmişti. 268'de askeri sefere başlamaya karar vermiş, ardından da 269'da *Busra*'yı fethetmişti. Zaman kaybetmeden *Mısır*'a yürüyen kraliçe ve ordusu karşısında *İskenderiye*, direnmeden teslim olmuştu; bu durum, kraliçenin itibarının bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Zenobia tarafından bir Palmira İmparatorluğu kurma girişimi, *İmparator Aurelianus*'un tahta çıkması ile aynı döneme rastlar.

Roma tiyatrosu yakınlarındaki büyük sütunlu caddenin görünümü.

Baal Tapınağı'nın kabartmalarından kalıntılar (1. yüzyıl)

Belki de Zenobia'nın düşüncesi imparatoru doğu eyaletlerinin hükümetine yakınlaştırmaktı. Sonuçta Aurelianus ordusuyla, Palmira üzerine yürümüş ve kent, 272'de teslim olmuştur. Başlangıçta şehir hasara uğratılmamıştı ancak bir yıl sonra, yeni bir ayaklanma girişiminin ardından yağmalanmıştır. Zenobia da Fırat'ın ötesine kaçmaya çalışırken yakalanıp, hapse atılmıştı. 273 yılındaki yağmalanmasının ardından şehri düştü. 284-305 yılları arasında *İmparator Diocletianus* kenti kısmen de olsa yeniden inşa ettirmiş, hatta burada büyük bir askeri kamp kurulmasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra giderek değerini yitiren kent, zamanla çöl kumlarının arasında kaybolmaya başlayan harabe görünüme sahip olmuştur.

PALMİRA'DA GEZİNİRKEN

Palmira genellikle sütunlu geniş caddeleri, tiyatrolarının mimarisi ve anıtsal giriş kapısı gibi tipik Roma öğeleriyle birlikte Helenistik-Roma şehri özelliklerini taşımaktadır. Üstelik şehrin topografisi, büyük *Baal Tapınağı*, mezar kuleleri ve sıra dışı mezar heykelleri dikkate alındığında şehrin *Sami* karakteri taşıdığı da görülür. Palmira'nın planına, doğudaki büyük Baal Tapınağı, batıda *Diocletianus*'un geniş askeri kampı ve merkezde, bu iki yapıyı bağlayan sütun cadde hakimdir. Meydanlar, agora ve bazı anıtların bulunduğu bölüm ise kentin Helenistik-Roma kimliğine dair izleri barındırır.

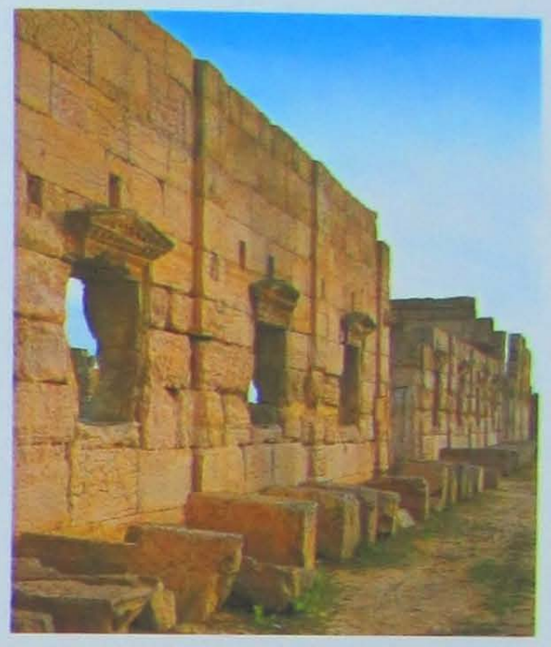

Palmira'nın merkezindeki agoradan dükkan girişleri.

İki şahin ve aralarında güneş tanrısı Yarhibol'ün betimlendiği kabartma.

Palmira'daki nekropol alanında bulunan aile betimli mezar kabartması (MS 2. 3. yüzyıl)

Palmira'nın egemenliklerini tanımasa da, batının mimari ve kentsel öğelerini aldığı söylenebilir.

BAAL TAPINAĞI

Palmira'nın en görkemli anıtı, *Asur* mimarisini çağrıştıran sütunlarla ve kuleli, yüksek bir surla kuşatılmış geniş bir kutsal alanda (205 x 210 m) yer alan Baal Tapınağı'dır. Tapınağın kutsal salonunda içerisinde kült amaçlı kullanılan nişler vardır. Bu nişler *Yarhibol*, *Aglibol* tanrıları ve belki tanrıça *Astarte*'den oluşan Palmira'nın ilahi üçlüsüne ev sahipliği yapmaktaydı. Nişlerin zemini yedi gezegenin tasviri ve burçlar kuşağının sembolleriyle süslenmişti. Üstte ise bir kartal figürüyle, tanrı *Baal* betimleniyordu. Kutsal alanı oluşturan geniş avlu büyük levhalarla kaplıydı. Bu avluda kurbanlık hayvanları barındırmak için de kullanılan basamaklı bir rampanın kalıntıları bulunmaktadır.

SÜTUNLU CADDE

Tapınağın anıtsal kapısından, Palmira'nın cardo'suna (Roma şehirlerinde kuzey-güney uzantılı ana cadde) çıkılmaktadır. Cardo; kendi aralarında kemerli yapılarla ayrılmış, üç bölümden oluşan şehir merkezinden geçen ana caddedir.

Via Sacra (Kutsal Yol) denilen ilk bölüm 3. yüzyılın başında, tapınağın giriş kapısından ilk zafer takına kadar uzanırdı. Takın ilerisinde cardo'nun ikinci kısmı başlar. Bu bir önceki bölüme göre yaklaşık 30 derecelik açı oluşturan büyük sütunlu caddedir. Sütunlu cadde, *Septimius Severus*'un zamanında inşa edilmiştir ve kentin en önemli yapıları onun etrafında yer almaktadır; bilgeliğin ve yazının Mezopotamya tanrısı *Nebo*'ya adanan tapınak (2. yüzyılın ortası), *Diocletianus hamamları*, *Roma tiyatrosu*, *senato*, *diğer yönetim binaları* ve geniş *agora*.

Bir başka ihtişamlı yapı *Tetrapylon* (dört girişli anıtsal kapı yapısı) sütunlu caddenin ikinci bölümünü sonlandırır. Buradan kuzeye doğru 10 derecelik bir açıyla, geniş konut alanlarını geçerek Diocletianus'un kampına doğru, 600 metreyi bulan cardo'nun üçüncü ve son sütunlu bölümüne çıkılır. Tetrapylon'a varmadan birkaç metre önce cardo'daki dikey bir sokak kuzeye doğru, *Güneş* ve *Ayın Efendisi* olarak tapılan Fenike kökenli *Tanrı Baalshamin*'e (Gök Baal) adanmış Palmira'nın bir başka önemli tapınağına götürür. 130 dolaylarında yapılan tapınağın sütun başlıklarında hem Korint düzenini, hem de Mısır özelliklerini görmek mümkündür.

DIOCLETİANUS'UN KAMPI

Palmira'nın batısında *Hüseyniye Tepesi*'ne çıkan yamacın dibinde, neredeyse ayrı bir şehirmiş gibi görünen ve içinde sokaklar barındıran büyük bir kompleks olan *Diocletianus Kampı*'nın kalıntıları bulunur. Bu kamp yapısının içinde *Antonius* ve *Hadrianus* dönemlerine ait yapıların yanı sıra, MÖ 50 dolaylarında inşa edilen ve hatta Romalı Palmira'nın en eski yapısı olan *Tanrıça Allat Tapınağı*'nın da izleri bulunmaktadır.

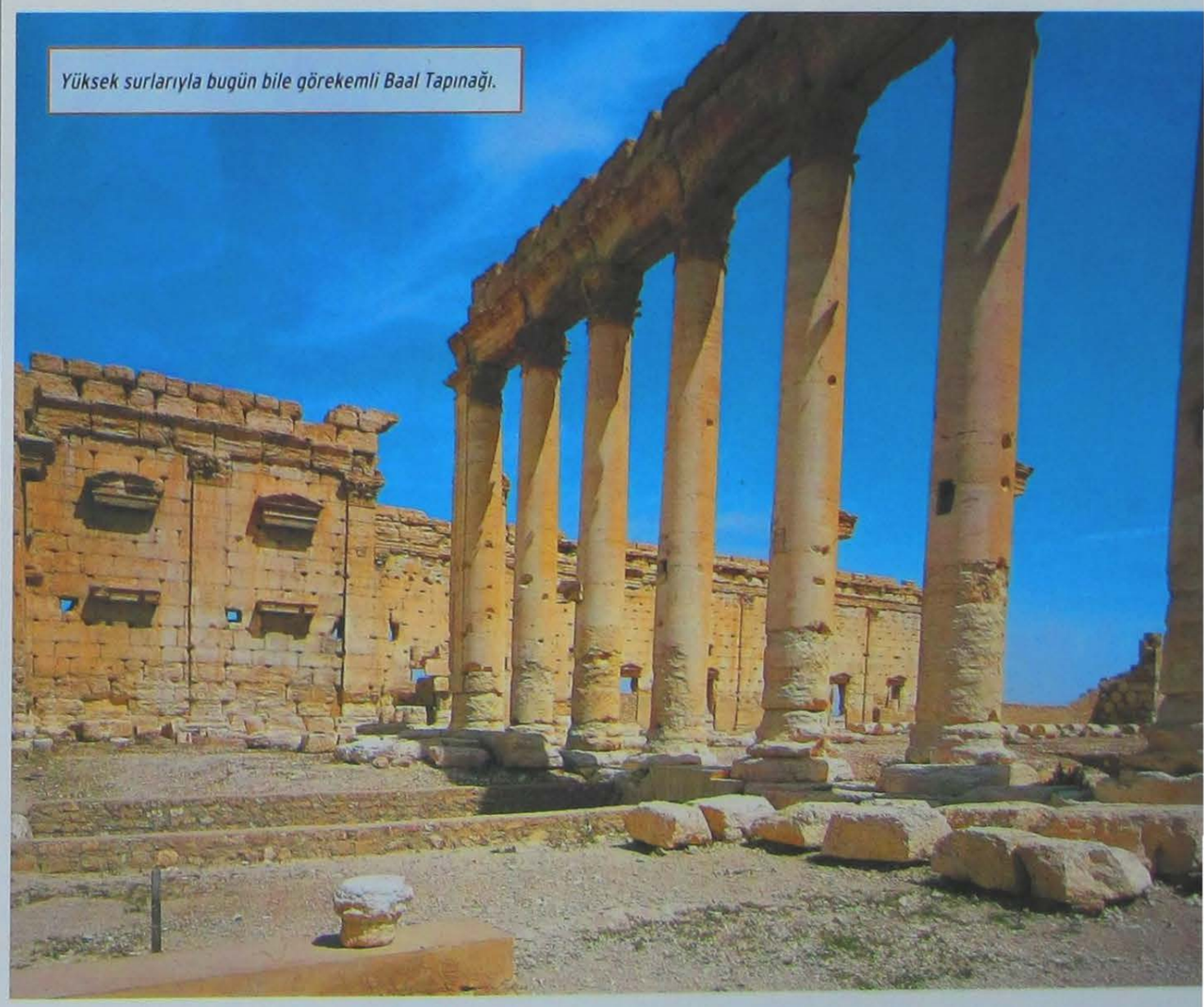

Yüksek surlarıyla bugün bile görekemli Baal Tapınağı.

ROMA'DA DOĞU KÜLTLERİ

GEÇ CUMHURİYET DÖNEMİNDEN İTİBAREN ROMA DÜNYASINDA DOĞU KÜLTLERİNİN YAYILMASI, DİNİ DEĞERLERDE ZAYIFLAMA YAŞAYAN TOPLUMUN YENİ DİNİ GEREKSİNİMLERİNE ALTERNATİF OLUŞTURMUŞTUR.

Birleşik Krallık'taki Hadrianus Duvarı yakınında (Carrawburgh) Mitra Tapınağı kalıntıları.

Solda, Tanrıça İsis rahibesinin betimlendiği kabartma.

Doğu Akdeniz'in fethedilmesinin ardından özellikle kültler ve kutsal tören alanındaki doğu etkisi, Helenistik kültür aracılığıyla Roma'da güçlenir. Roma'nın büyük özümseme yeteneği sayesinde Roma dini inancı, kendisinde olmayan figürlerin karakterine ve gizemine paralel olarak, yabancı dinlerin öğelerini kolayca kabul etmiştir.

Doğu kültlerinin Roma'da yayılması ilk olarak, Doğu Akdeniz'de kazanılan savaşların ardından ganimet olarak Roma'ya getirilen esirlerle başladığı kabul edilir. İster özgür, ister köle olsun bu tutsaklar, kendi özgün dinlerini inkâr etmemişler ve Roma'da da inandıkları tanrılara tapmaya devam etmişlerdir.

MS 1. yüzyılın bitimiyle tarihçi *Tacitus*'a göre Romalılar, farklı kültürleri ve dinleri olan ya da hiç dinleri olmayan halkları kendi boyunduruklarında tutuyorlardı. Bu durum, özellikle toplumun düşük sınıfına ait bu kişilerin, gizemli kültlerin tanrılarına inanmalarını sağlayarak Romalıların ruhunda doğu inançlarının kök salmasına ortam yaratmıştır.

POLİTİK KRİZ VE İNANÇ KRİZİ

Doğu dinlerinin etkisi, belli bir sıklıkla Roma yaşamını alt üst eden ahlaki ve politik krizler sayesinde de gelişme göstermiştir.

Hannibal'in istilası Romalıların inancını temelinden sarsmış; büyücü ve şarlatanlar

Güneş ve Tanrı Mitra arasındaki anlaşma sahnesiyle bir Roma kabartması.

tarafından yayılan bir takım batıl inançların oluşmasına yol açmıştı. Cumhuriyetin son yıllarının savaşları da halkı toplu olarak doğu kültlerine, *Kibele*'nin, *İsis*'in ya da *Ma*'nın kucağına sürüklemiştir. 69 yılında gelindiğinde, Flaviuslar tarafından Mısır tanrıçası İsis'in kültü, resmi olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak 3. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yaşanan büyük kriz süresinde birçok insan atalarının dininden kopmuş oluyordu. Hayal kırıklığına uğrayan Romalılar, öte tarafla bağlantılı inançları kucaklayan bir dini aramaya başlamışlardı. Doğu kökenli bu dinlerin törenlerindeki gelenek ve yöntemler, başlangıçta alt tabaka insanlarını kolaylıkla etkilemiş, sonrasında zaman geçtikçe aristokratlar tarafından da benimsenir olmuştur.

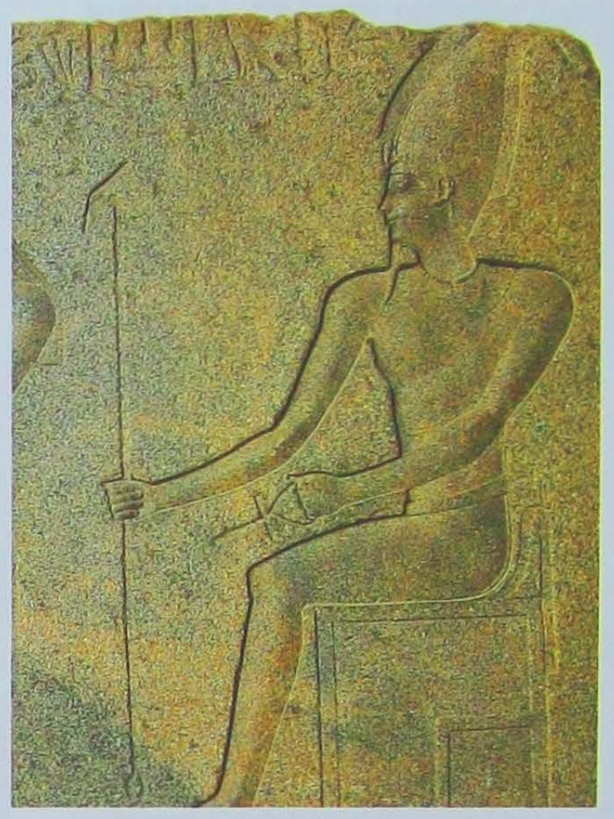

Roma'da Marzio kampında inşa edilen İsis ve Serapis Tapınağı'ndan bir kabartma.

Yumurtadan doğan tanrı Mitra'nın ilginç heykeli. Hadrianus Duvarı yakınlarında Housteads'de (Birleşik Krallık) bulunmuştur. (3. yüzyıl)

Bosna-Hersek'teki Konjka'da bulunan ve Mitra onuruna verilen mistik ziyafetin betimlendiği kabartma sahnesi. (3. yüzyıl)

İSİS VE OSİRİS EFSANESİ

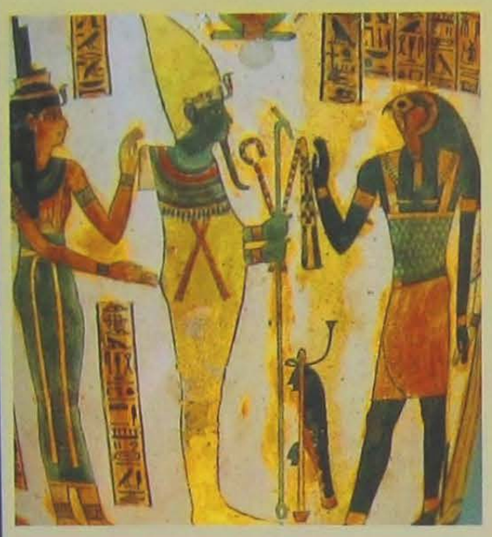

İsis ve Horus'un, Osiris'in mumyasına saygıda bulunması sahnesi.

Bu ünlü Mısır efsanesinin İskenderiye versiyonunda cömert Kral Osiris meyve ağaçlarının ve buğdayların ekilmesini icat eden tanrıdır. Hem kardeşi, hem de eşi olan İsis ise, uygarlığın sürekliliğini korumak ve denetlemek için tüm dünyayı baştanbaşa dolaşır. İsis'in yokluğunda kötü kardeş Seth, Osiris'e komplo kurmuş ve onu öldürmüştür. Efsaneye göre Osiris'in cansız bedeni rüzgârda dağılan 14 parçaya bölünmüştür. Olayı duyan İsis eşini aramaya çıkmış ve sevdiğinin vücudundan bulduğu her parça için bir mezar kazmıştır. Sadece Osiris'in cinsel organı, lanetli bir balık onu yediği için bulunamamıştır. İsis, bu kayıp parça yerine sahtesini yapmış ve o parçaya da mezar yapmıştır. Böylece Osiris'in "ölülerin hükümdarı" olarak hayatta kalabilmesini sağlamıştır. Bu şekilde Osiris'in kayıp parçasının hayati gücüyle, bitki örtüsünün yeniden doğuşu ve insanoğluna gereken bereket yeryüzüne taşınabilmiştir.

KADERİN SINIRLARININ ÖTESİNDE

İnsanların ruhuna zarar veren kültlerden sakınmanın gerekliliğini tekrar etmekten yorulmayan Romalı hukukçulara rağmen, bu tür kültlere doğru yönelim giderek artmıştır. Doğu dinleri pagan Roma'ya bilinmeyen yönleri katıyordu; gizemli cazibesiyle kabul töreni ve Roma toplumunda geçerli olan hiyerarşilerin aşılması gibi. Kendi aralarında müritlere "kardeş" deniyordu ve bu kardeşlik sayesinde kendilerini bir aileye ya da seçilmişlerin arasına girmiş gibi hissediyorlardı. Kişisel bir tatmin sağlaması ve aynı zamanda hayata belli bir anlam yüklemesi sayesinde 1 ve 4. yüzyıllar arasında yeni tören usulleri baş döndürücü bir şekilde yayılmıştır. İsis bir törende şöyle dile geliyordu; "kendi kaderinin sınırlarının ötesinde senin hayatını uzatabilme gücü sadece bendedir."

TANRIÇA İSİS

Mısırlıların dini törenleri ve özgün kültlerini uzun zamandır Yunan kültürüne uyarlayan *Ptolemaios*ların Helenistik krallığı aracılığıyla Roma'ya ulaşmıştır. İsis'e tapınma, yeni bir Osiris'e dönüştüren önemli bir kabul töreni haline gelir. Kişinin kutsanması, kutsal suyla ve et ya da şaraba dokunamayacağı 10 günlük bir perhize başlıyordu. Kabul töreni için belirlenen günde rahip, adayı kurmaca bir ritüel ölüme maruz kaldığı ve ertesi gün arınmış bir şekilde yeni kıyafetlerle ortaya çıkmak için cehennem dünyasından geçtiği yeraltına götürüyordu. Kabul töreninde ulaşılan mistik yeri Romalı yazar *Apuleius* şöyle anlatır; *"Ölümün eşiğine kadar gittim ve yeraltı tanrıçası Proserpina'nın sınırını geçtikten sonra uzaklaştım. Gecenin ortasında güneşi parlarken gördüm ve cehennem tanrılarının huzuruna sürüklendim; ona yakından tapındım"* Tören bittiğinde külte alınan kişi, gruba tanıtılmak üzere bir sahneye çıkartılır ve görkemli bir ziyafetle, yeni yetişen kişinin doğuşu kutlanırdı. Adayların külte katılmasından başka kültün diğer üyeleri, İsis'in kişiliğini canlandırmak için günlük ritüelleri uygularlardı. Her sabah, tan vaktinde bir rahip altın bir kapta *Nil*'in suyunu da içeren kadehi sunardı,

Kibele ve Attis betimli gümüş Roma tabağı (4. yüzyıl)

Ölülerin ruhunun ağırlığını kontrol eden İsis ve Osiris'in betimlendiği Ptolemaioslar Döneminden bir Mısır papirüsü.

Roma'daki Kibele ve Attis kabartması. (3. yüzyıl)

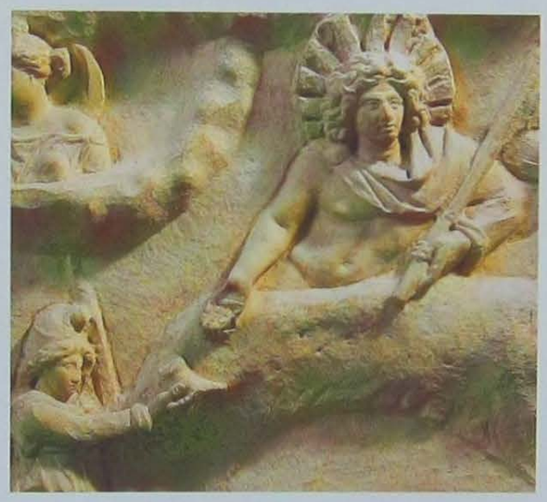

Mitra'ya adanmış çift yüzlü bir kabartmadan kötü güçlere karşı Güneş ve Ay'ın zaferi betimi. (2-3. yüzyıl)

rahibe ise ardından inananlar tarafından süslenen heykellerin saçlarını tarar ve giydirirdi. Bir başka dini tören öğle vaktinde gerçekleştirilirdi. Bu törende inananlar, rahibeler heykelleri gece için saklamaya gelmeden önce, İsis'i selamlamak için tapınağa akın ederlerdi.

YIKILMAK İSTENEN BİR KÜLT

İsis kültü, Cumhuriyet Döneminin sonu ile İmparatorluk Döneminin zor zamanlarında halk arasında dayanışma ortamı hazırlamıştı. Ancak 1. yüzyılın imparatorları halkın huzursuzluklarını bahane ederek İsis'e ait tapınakların, sunakların ve heykellerin yıkılması emrini veriyordu. Örneğin Tacitus, 19 yılında *Tiberius*'un Mısır ve Yahudi kültlerini kovmak için bir halka telkinde bulunduğunu da yazar.

Zaman geçtikçe İsis kültü, yüksek sınıftan insanlar arasından da yandaş bulmaya başlamıştı. *İmparator Caligula* ise çoktan Roma'daki Marzio kampında, İsis ve Serapis'e muhteşem bir tapınak inşa ettirmişti. Mısır kültlerinden etkilenen bir başka imparator da *Vespasianus* idi.

Roma'daki İsis ve Serapis Tapınağı'ndan bir Mısır heykeli.

Tanrı Mitra'nın boğayı öldürmesi betimi. (2. yüzyıl)

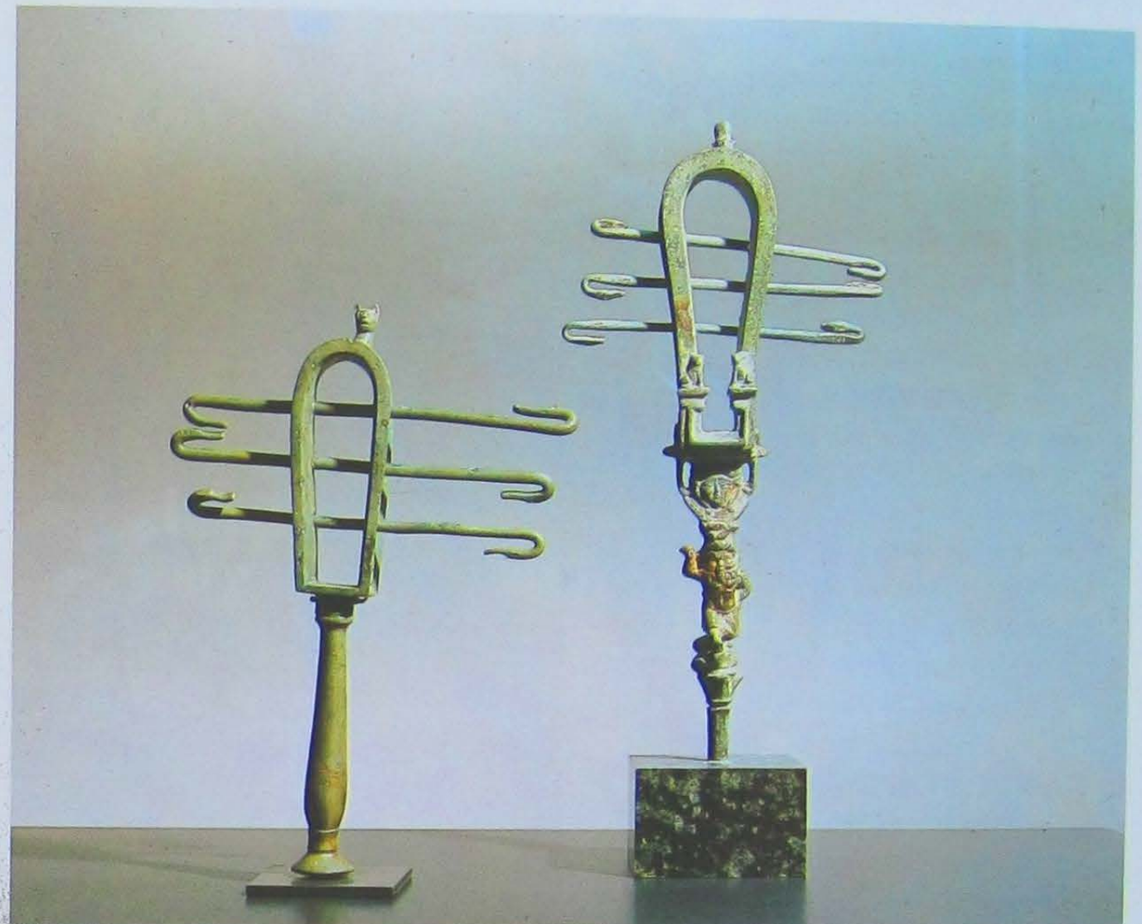

Roma'daki İsis ve Serapis Tapınağı'nın sit alanında bulunan bronz müzik aletleri.

MİTRA KÜLTÜ

Mitraizm ya da Mitra'nın gizemli kültü, *Pers* kökenlidir ve Roma'ya *Küçük Asya* üzerinden ulaşmıştır. MS 1. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun topraklarında yayılması kaçınılmaz olmuştur. *Yaşlı Plinius*'un da Mitra inancı konusunda yazdığı gibi, *İmparator Neron* coktan Mitra şölenlerini başlatmıştı, ancak bu tanrının gerçek tarikatlarının sonraki imparatorların hâkimiyeti altında özellikle Flaviuslar Döneminde oluştuğu görülmektedir.

Özellikle askerler arasında çok yaygın olan Mitra inancı, Geç İmparatorluk Döneminde resmi Roma dininden sonra, en fazla değer verilen din haline gelir. O kadar ki kuzeybatı Fransalı keşiş *Renan*, 6. yüzyılda şu ifadeyi kullanmıştı; *"Eğer Hıristiyanlığın gelişimi bazı radikal darbelerle engellenseydi, bütün dünya Mitra'nın yanlısı olurdu"* Kült başlangıçta doğal mağaralarda ardından da, her zaman bir kaynağın yakınındaki yeraltı tapınaklarından kutlanıyordu. Tapınak, toprağın elverişli olmadığı yerlerde Roma yakınlarındaki Ostia'da da olduğu gibi açık alana da yapılabiliyordu.

Ön Plandakiler

MİTRA KÜLTÜNE KABUL TÖRENİNİN AŞAMALARI

Adayların Mitra kültüne kabul töreni, her birinin bir yıldıza karşılık geldiği yedi farklı aşamadan geçiyordu. Aday, gruba kutsal şölenlerde hizmetçi göreviyle Mitra kabul prosedürünün en alt basamağı olan Corvo sıfatıyla giriyordu. Bu ilk basamağın adı, Mitra'ya boğanın kurban edilişi sırasında güneş düzenini aktaran kargayı çağrıştırıyordu. Aşama aşama ilerleyen kabul töreninde her seviyede yapılan törensel uygulamaların amacı, adayı Mitra kültü için arındırmaktı. Örneğin dördüncü basamakta adayın ellerine ve diline onu her türlü kötülükten arındırmak bal dökülürdü. Bütün aşamalar tamamlandıktan sonra kişi artık Mitra kültünün bir inananı olarak yaşamaya başlardı.

Fransa-Lyon'da Anadolu kökenli doğurganlığın tanrıçası Kibele'ye adanmış bir tapınağın kalıntıları.

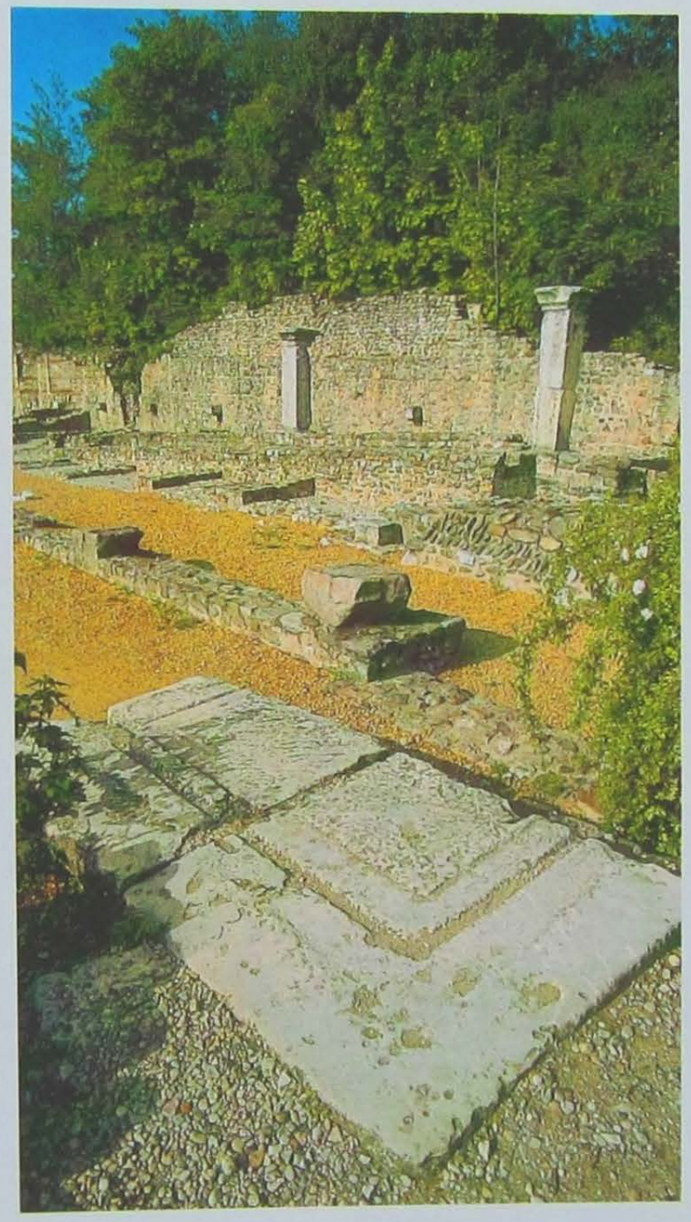

Tapınağın içi genellikle aynı şekilde idi. Bir orta koridor Mitra'nın boğa öldürme pozisyonunda betimlendiği bir heykelin yerleştirildi nişe ulaşıyordu. Yan duvarlar boyunca, kabul töreni şölenine katılan inananların uzandığı taş ya da tuğla yatakları vardı. Boğanın kurban edilişi, Mitra bayramını anan törenin en önemli eylemiydi. İnanışa göre Mitra bir kurtarıcı karakteriyle, boğanın kanını akıtarak insanlara ölümsüzlüğü vermişti. Roma'da Mitra'ya adanmış bir tapınakta bulunan yazıt bu durumu açıkça ifade etmektedir; *"... ve sen sonsuz kanı akıtarak bizi kurtardın"*. Kısacası Mitra inancı, iyiliğin kötülüğü yendiği ve sonsuz hayatı armağan eden bir kurtuluş dini gibi kendini gösteriyordu.

Avusturya-Virunum'daki Mitra Tapınağı'nda bulunan ve bu külte ait betimlerin görüldüğü kabartmalar.

Genç rahip betimli kabartma. (2-3. yüzyıl)

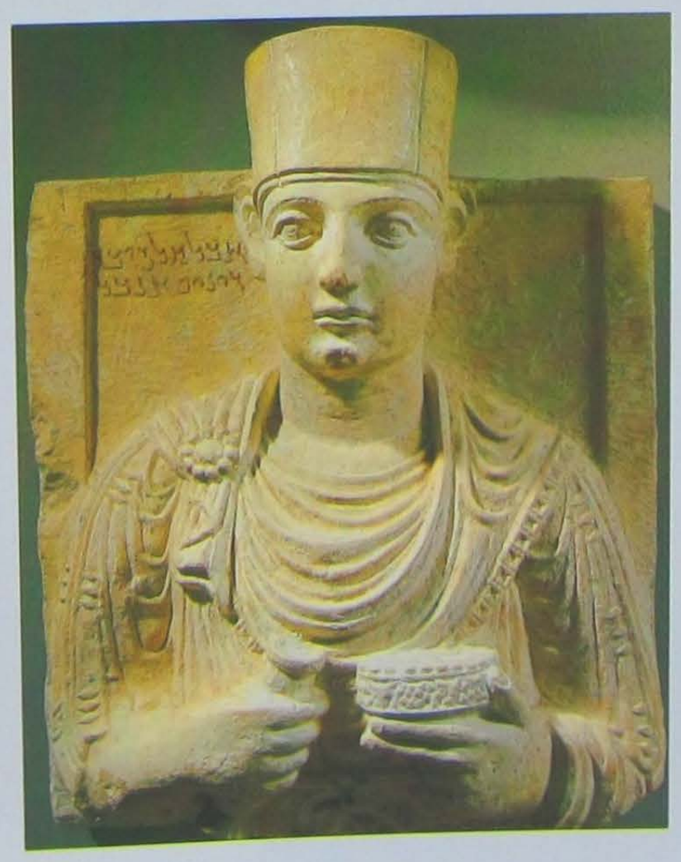

Tüm Yunan ve Roma topraklarında tapılan Kibele'nin bir büstü. (2. yüzyıl)

ÇÖLÜN ORTASINDA BİR VAHA

Palmira, *Fırat*, *Şam* ve *Akdeniz* kıyılarının oluşturduğu bir üçgende, *Suriye Çölü*'nün ortasında yer alan geniş bir vahada yer almaktadır. Bu önemli stratejik konumu sayesinde Yakındoğu'nun en zengin ve en gelişmiş kent merkezlerinden biri haline gelen Palmira, ticaret konusunda da zamanının ileri merkezlerinden biriydi. Bununla birlikte Palmira, önemli ticaret yolları üzerindeki sıradan bir ticari durak da değildi. Kent, Roma Dönemindeki ziyaretçileri kendisine hayran bırakan mimari ve sanatsal yaratıcılıkların hayat bulduğu farklı kültürel dünyaların buluşma noktasıydı.

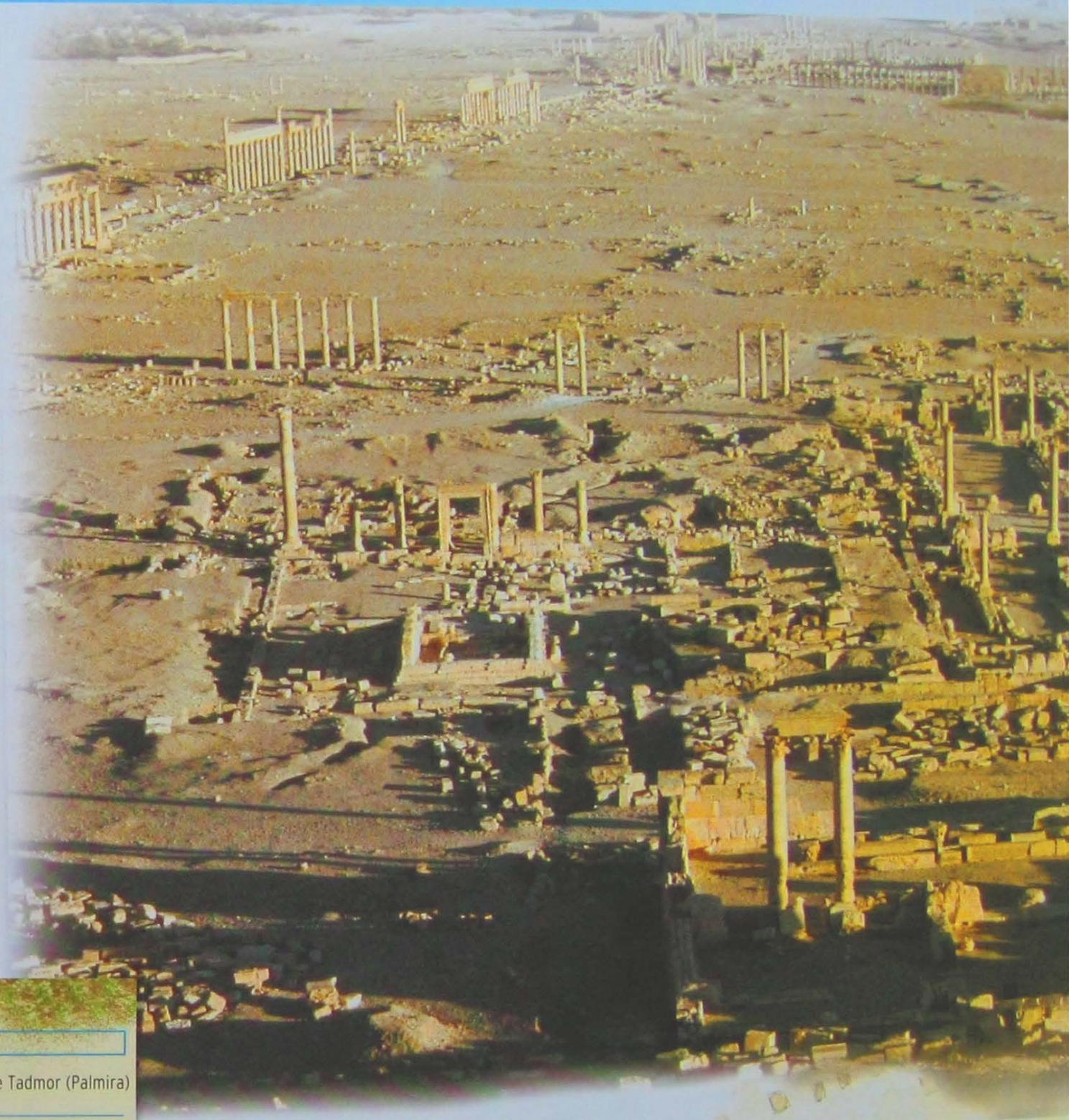

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 2. Binyıl	Bronz Çağ yerleşiminin kalıntıları, Kültepe ve Mari ve tabletlerinde Tadmor (Palmira) adı geçer.
MÖ 64	Pompeius, Roma'nın Suriye Eyaletini kurar fakat hala Palmira'yı kapsamaz.
MÖ 41	Marcus Antonius zenginlikleriyle ünlü Palmira'yı yağmalamaya çalışır ama başarılı olamaz.
32	Baal Tapınağı'nın bir önceki Helenistik yapısının yerinde inşa edilen bölümü kutsanır.
106	Nabati Krallığı Roma İmparatorluğu'na katılır. Sonuç olarak Palmira doğu ticaretinin tekelini elinde tutar.
129	İmparator Hadrianus, Palmira'yı ziyaret eder.
130	Baalshamin Tapınağı'nın yapılışı.
232	İmparator Severus, Palmira'yı ziyaret eder.
256	Sasaniler, Dura Europos'u yıkarlar. Palmira'da Odenaus baştadır.
260	Sasaniler İmparator Valerianus'u yakalayıp öldürürler.
262- 266	Odenatus'un Sasaniler'i bozguna uğratması ve Roma ordularına komuta etmesi.
267- 268	Odenatus ve oğlu öldürülür. Yönetim, Odenatus'un eşi Zenobia ve hala reşit olmayan oğlu Vaballato'ya geçer.
270	Zenobia, Küçük Asya ve Mısır'ı istila eder.
272	Aurelianus Palmira'yı fetheder ve Zenobia'yı hapse atılır.
300	Diocletianus Kampı'nın ve şehir surlarının inşa edilmesi.
6. yüzyılın ortası	Justinianus şehirde bir Hıristiyan bazilikası inşa ettirir.
634	Şehrin Halit Ibn al- Waled'in önderlik ettiği Müslümanlar tarafından fethedilmesi.
16.yüzyıl	Palmira gerilemeye başlar.

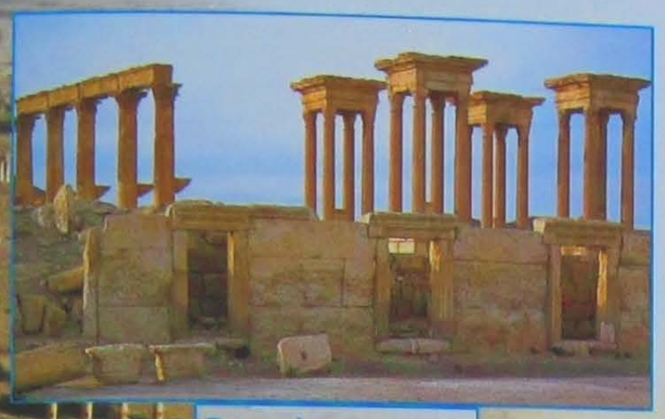

Tetrapylon
(Anıtsal dört girişli yapı)
1963'de ayağa kaldırılan yapı kavşakta yer alır ve sütunlu caddenin en ilgi çeken yapısıdır. Sütunlu caddenin aksının kuzeybatıya doğru hafifçe sapmasını gizleme işlevini de yerine getirir.

Anıtsal Kemer
Yapımına 3. yüzyılda başlanmış. Tipik Suriye stiliyle bolca süslenmiş yapı sütunlu caddenin yön değiştirdiğini gizlemek için tasarlanmış orijinal bir plana sahiptir.

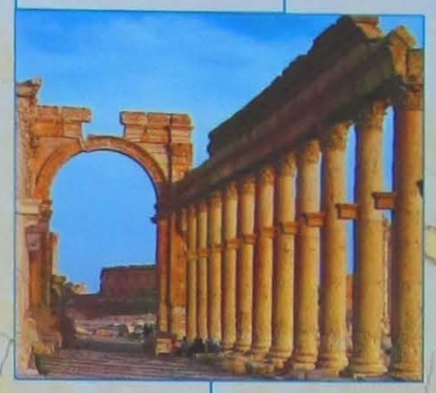

Arkeoloji Müzesi
Şehrin harabeleri ile Tadmor'un modern merkezinin arasında yer alan müze, Palmira'nın dini ve mezar heykellerinin büyük çoğunluğunu barındırmaktadır.

Arkeoloji Müzesi

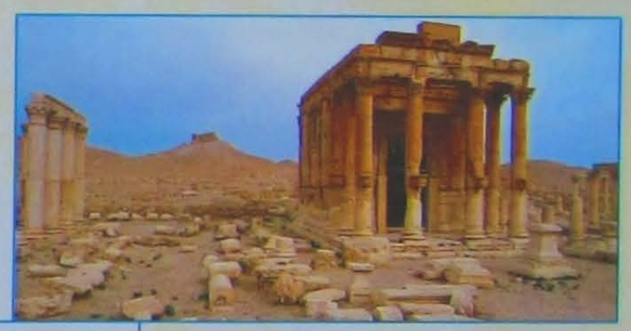

Baalshamin Tapınağı

Sütunlu Cadde
Bu muhteşem sütunlu cadde şehrin merkezinden geçiyordu. Caddenin genişliği 11 m idi. Sütunların her biri 7 m uzunluğundaydı. Orta kısım Septimus Severus Döneminde inşa edilmiştir. (193- 211)

Anıtsal Kemer

Tetrapylon
(Anıtsal dört girişli yapı)

Sütunlu Cadde
Bu muhteşem sütunlu cadde şehrin merkezinden geçiyordu. Caddenin genişliği 11 m idi. Sütunların her biri 7 m uzunluğundaydı. Orta kısım Septimus Severus Döneminde inşa edilmiştir. (193- 211)

Sütunlu Cadde

Tiyatro

Tiyatro
Bu görkemli yapı MÖ 2. yüzyılda Roma Döneminde inşa edilmiştir.

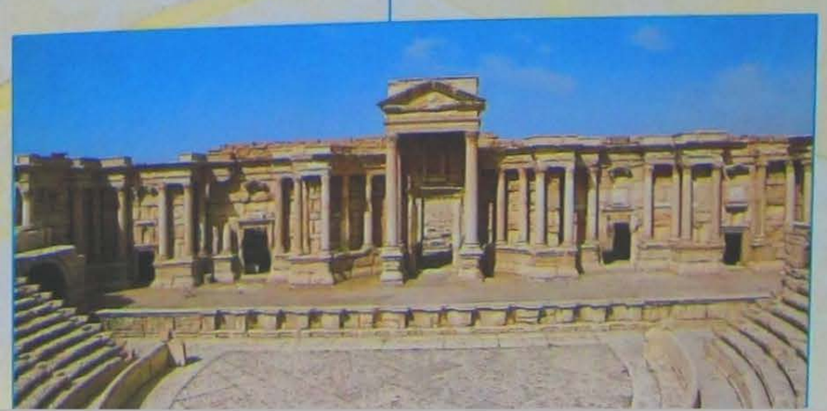

Baal Tapınağı

Baal Tapınağı
Baal Tapınağı, anıtsal bir kapıyla girilen dörtgen planlı bir avlunun içinde yüksek duvarların ardındadır. Merkezinde, kısa kenarlarında sekiz, uzun kenarlarında on beş Korint sütunuyla çevrelenmiş bir tapınak vardır.

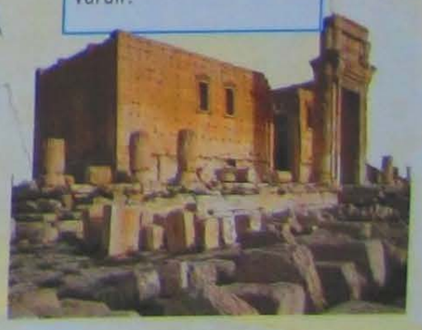

DOĞA VE İNSAN

ÇEVRESEL ARKEOLOJİ; ÇEVRENİN BİYOLOJİK VE FİZİKSEL YÖNLERİYLE AYNI ZAMANDA, İNSAN FAALİYETLERİ İLE ÇEVRE ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİ İNCELER. BU DİSİPLİN KENDİ İÇERİSİNDE PALEOKLİMATOLOJİDEN ARKEOBOTANİĞE, JEOARKEOLOJİDEN FİZİKSEL ANTROPOLİJİYE BİRÇOK İNCELEME ALANINI BARINDIRIR.

Çevresel arkeolojinin ilk araştırmaları *Tarih Öncesi Dönem* ile ilgili araştırmalar alanında tam olarak 1800'lü yıllara uzanmaktadır. 20. yüzyılın başlarında idealizmin ortaya çıkışı, arkeolojide çevresel anlamda incelemelere uzun bir soluk getirmiştir. Oysa çevresel arkeoloji araştırmacıların disiplinler arası alanlara ve çevresel incelemelerin potansiyellerine karşı daha duyarlı olduğu Kuzey Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de çok önceden ortaya çıkmıştı. Çevresel arkeolojiye büyük teşvik, arkeolojide tarihselden çok bir bilimsel disiplin özelliklerini tanıma fırsatı bulan *New Archaeology* olarak bilinen Amerikan akımından gelmiştir. Ayrıca 1950'li yıllarından itibaren organik kalıntıları kurtarma tekniklerinin ve laboratuar analizlerinin geliştirilmesi ile verilerin düzenleme sistemlerinde de ilerlemeler yaşanmıştır.

ARAŞTIRMA ALANLARI

Çevresel arkeoloji kendi içerisinde çeşitli disiplinler barındırmaktadır. Biyoarkeoloji organik kalıntıları inceler ve arkeolojik bağlamlardan gelen bitkisel bulgular ve hayvan kalıntılarıyla ilgilenen arkeobotanik ve arkeozooloji olmak üzere ikiye ayrılır. Fiziksel arkeolojinin ise araştırma odağında insan kalıntıları vardır. Jeoarkeoloji ise inorganik bulguların geniş alanıyla ilgilenir.

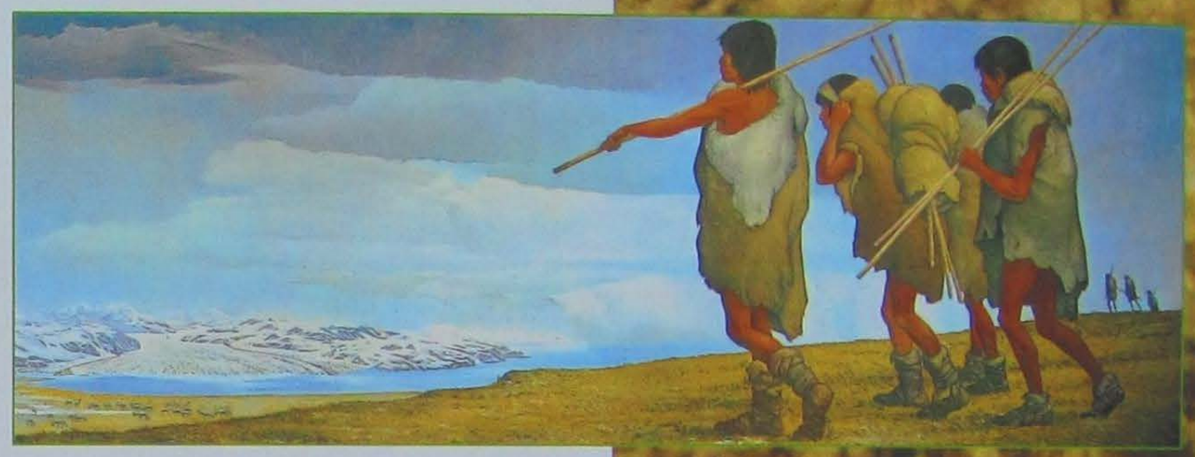

Üstte. Meksika tarihi üzerine bir sergi için hazırlanan bu çizimde, İlk Buzul Çağında Bering Boğazı'nı geçen Asyalı avcılar Amerind halkların ataları olarak betimlenmişlerdir.

PALEOKLİMATOLOJİ

Bir başka araştırma alanı da paleoklimatolojidir. İklim, insan yerleşimini ve dolayısıyla coğrafik bağlam verisi içerisinde insanın hayatta kalmasını en çok koşullandıran öğelerden biridir.

En uç durum Buzul Çağlarıyla ortaya koyulmuştur fakat kayda değer özellikteki iklim çeşitlilikleri göçlere, kıtlıklara ve insan arasında çatışmalara neden olarak en yakın zamanlarda bile doğrulanmıştır. Paleoklimatolojik araştırmalar farklı verilere dayanmaktadır. Ağaçların büyümesinin halkaları, polen analizlerinden belgelenen bitkisel birliklerdeki çeşitlilikler, yumuşakçaların ya da moren taşları gibi jeolojik oluşumların varlığı iklim çeşitliliklerini belirlemeye ve tarihlendirmeye izin vermektedir. En yeni araştırma yöntemleri, okyanusların derinliklerinin çökeltilerindeki ve sürekli buzullardaki

Sağda. Guattari Mağarası'ndan bir görünüm. Latium'da, denizin aşındırmasıyla oluşan yaklaşık otuz doğal oyuklardan biri görülüyor.

Ön Plandakiler

İNSAN VE ÇEVRE

Son yıllarda çevresel arkeoloji, en uzak zamanlardan beri insan ve çevre arasındaki ilişkiyi yeniden kurmaya katkıda bulunmuştur. İnsan değişmeye başladığından beri isteyerek olmasa da kendi doğasını değiştirme becerisini geliştirmiş, Neolitik Dönemden itibaren insan faaliyetlerinin (ormancılık, tarım, hayvan yetiştiriciliği) giderek artan bir yoğunlukla sonraki çevresel koşulları değiştirmiş olması bugün kazanılmış bir veridir. İnsanın etrafındaki çevreye etkisi doğal kaynakların tüketilmesinin ölçüsüyle orantılıdır. Avcı-toplayıcı toplulukların geçim kaynağı doğal kaynakların varlığına ve o kaynakları sağlayabilme kapasitesine dayanıyordu. Bu yüzden çevreye etkisi sınırlıydı. Tarım ve hayvan yetiştiriciliğinin ortaya çıkmasıyla insan faaliyetlerinin çevre üzerine etkileri daha belirginleşmiş aynı zamanda daha karmaşık olmuştur. Ayrıca insan, zor iklimsel koşullarda yaşamaya fizyolojik olarak daha az donanımlı olduğunu göstermiştir. Bu yüzden etrafındaki çevreden, üzerini örtmek ve sığınaklar inşa etmek için malzeme çıkarma yeteneğini geliştirmiştir. Daha sonra Neolitik Dönemde deri için hayvan yetiştirmeyi ve kendi iplikleri için gerekli bitkileri toplamayı öğrenmişlerdir. Ardından da çevreyi değiştirecek kadar inorganik maddeleri (taş, metaller) kullanmaya başlamıştır.

Solda. Guattari Mağarası'ndan bir görünüm. Burada Circeo'nun diğer mağaralarında olduğu gibi, arkeologlar burada da pek çok yumuşakça kabuğu bulmuştur.

Üstte. Arkezooloji: Liguria'daki Toirano yakınlarında bulunan çeşitli karstik mağaralardan birinde bulunan bir ayının iskeleti. Bu oyuklarda Paleolitik Döneme uzanan birçok İlkçağ kalıntıları keşfedilmiştir.

karot numuneleri açık bir şekilde zaman içerisinde iklimin gidişatı üzerine verileri geliştirmeye örneğin daha yapılı bir şekilde dondurucu ve inter dondurucu dönemlerin değişimini yeniden oluşturmayı uygun görerek izin vermiştir.

ÇEVRELER VE KAZILAR

Antik çevrenin yeniden oluşturulması için gerekli kalıntılar çok çeşitlidir. Bu kalıntılar özel ve farklı koşullarda saklanırlar. Bu yüzden herhangi bir arkeolojik sit alanında çevresel verilerin tüm çeşitlerinin ortaya çıkmasını beklemek gerekmez. Kalkerli ve iyi drenaj edilmiş bir toprakta kemikler, yumuşakçaların kabukları ve kömür daha iyi korunur fakat genelde hepsi polenlerden ve kömürleştirilmemiş bitkisel dokulardan yoksundurlar. Asitli ve iyi drenaj edilmiş bir toprak ise polen ve kömür içerir ancak bu ortamda çözünen kemik ve yumuşakça kabuğu içermez.

Sürekli nemli olan topraklarda çok fazla bitki, polen ve böcek parçaları bulunmaktadır fakat karada bulunan yumuşakçaların kalıntıları pek yoktur. Bu yüzden bulguların özel gruplarının varlığını ve yokluğunu doğru bir şekilde yorumlayabilmek amacıyla kazılan toprağın doğasını tanımak gereklidir. Tüm organik kalıntılar bir sit alanının yer aldığı ortamın çevreyle ilgili koşullarının yeniden oluşturulmasında yararlı değillerdir. Örneğin ekilen bitkiler ve evcil hayvanlar belli bir topluluğun tarımı, ekonomisi ve beslenme alışkınları üzerine bilgiler oluştururlar ancak çevrenin yeniden oluşturulması amacında sınırlı değerleri vardır. Bununla birlikte, ekilen buğday tohumları arasında doğal bitkilerin tohumları ve öğün kalıntıları arasında yabani hayvanların kemikleri mevcut olabilir. Bu bulgular daha doğrudan doğal çevreyle ilişkilendirilirler ve bu yüzden titizlikle seçilip analiz edilirler.

EKOLOJİK GÖSTERGELER

Bazı organizmalar diğerlerinden daha anlamlı ekolojik göstergelerdir. Belli bir doğal ortamla sıkı bir benzerlik gösteren çevreyle uyumun geniş kapasitesiyle donanmış bitkiler daha az yararlıdır. Aynı şekilde belli çevresel koşullarda yaşayan hayvanlar oldukça yaygın türlere göre oldukça iyi ekolojik göstergelerdir.

Örneğin büyük bir etçil, geniş ve farklı alanlarda avlanabilir oysa küçük bir kemirgenin hayatta kalması özel bir çevresel oyuğa bağlı olabilir.

Araştırmalar ve Keşifler

ÖRNEKLENDİRME VE KİRLENME

Çevreyle ilişkili bulguların sınıflandırma teknikleri bulguların boyutlarına ve miktarına ve sit alanındaki yayılışına göre değişmektedir. Kömürleşmiş materyal parçaları polen taneleri ya da kemiklere göre sınıflamayla alakalı çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Bununla birlikte tüm sınıflama prosedürlerine ilişkin ortak kurallar vardır. İlk etapta analiz edilecek numunelerin kronolojinin dayandığı arkeolojik bulgularla eş zamanlı olduğundan emin olmak gerekir. Bu kesinliği elde etmek için kazının en katı stratigrafik yöntemle sürdürülmesi yeterli değildir. Arkeologun dikkatini güçlükle çeken bazı bozulma faktörleri (yer solucanlarının, suyun, rüzgârın, küçük hayvanların hücrelerinin hareketleri) bir tabakadan diğerine küçük de olsa istenmeyen şeylerin araya girmesine sebep olabilir ve sonucunda çevresel arkeoloji araştırmalarına ayrılmış örnekleri kirletebilir. Ayrıca örneklerin sınıflandırılmasının özellikle polenler ve küçük ya da hatta görünmez kalıntılardan bahsedildiğinde somut bir tehlikesi vardır. Kirli araçlar ve eller, başka tabakalardan ya da yüzeysel topraklardan gelen polenlerle numuneyi kirletmeye yeterlidir.

Mehrgar'da (Pakistan) bulunan fosilleşmiş başak.

Üstte. Fosilleşmiş arpa taneleri. Buğday tohumları belli bir topluluğun tarımı, ekonomisi ve beslenme alışkanlıkları üzerine yararlı bilgiler oluştururlar.

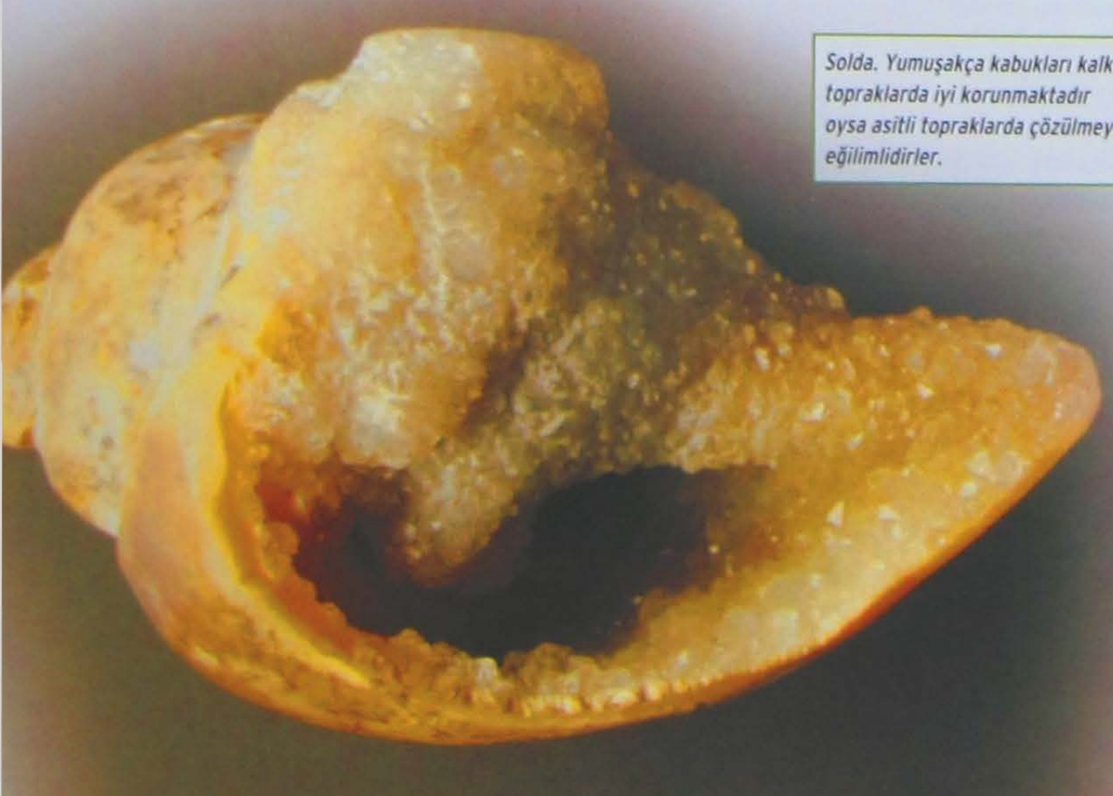

Solda. Yumuşakça kabukları kalker topraklarda iyi korunmaktadır oysa asitli topraklarda çözülmeye eğilimlidirler.

DOĞAL ORTAMI YENİDEN OLUŞTURMAK

Hayvan ve bitki türlerinden oluşturulan kanıtlar büyük hatlarıyla ait oldukları doğal ortamın özelliklerini yeniden oluşturmaya izin verir. Örneğin, polenlerin ya da yumuşakçaların kabukların incelenmesi aracılığıyla karanlığa tahammül eden türlerin üstünlüğünü gösterebilir ve böylelikle geniş ormanların varlığını ortaya koyabilir. Ormanın tipik türleri arasındaki değişim ve tam güneşte yaşayan türler ise bir orman manzarasının ve incelenen sit alanının etrafındaki açık alanların kanıtı olabilir.

ÇEŞİTLİ VERİLERİN BİR SENTEZİ

Her paleo çevresel bir araştırmada mümkünse çok yönlü araştırmalara yönelmek gereklidir. Nitekim güvenilir bir yeniden oluşturmaya sadece farklı veriler birbiriyle uyumlu göstergeler oluşturduğunda sahip olunabilir. Örneğin ilkçağ sit alanlarında toplanan polenler genellikle bugünkü bitki örtüsüyle zıtlık oluşturmaktadır ve genellikle oldukça belirgin bu farklılıklar bugünkü toprakların ve paleo toprakların özellikleriyle doğrulanabilir. Oysa kalker topraklardan çıkarılan polenlerin ve yumuşakça kabuklarının oldukça farklı veriler oluşturduğu durumlar da olabilir. İki farklı bilgi kaynağının çevresel gereksinimlerinin şimdiye göre birkaç binyıldır değişmediği varsayılarak iki veri serisinin sit alanının işgalinin farklı evrelerinde önemli olduğu ya da kalker topraklarda muhafaza edilen polenlerin çok nadir oluşu faydalı bir numune oluşturmadığı gibi bir sonuca varılabilir. Arkeolojide çevresel araştırma farklı verilerin gruplarından çıkarılan sonuçların sentezinin bir sonucu olması açıkça ortadadır.

Veriler ve Haberler

ORMANLARIN BOZULMASI

Örneğin tamamının yanı sıra en azından Avrupa'da ilk ormanların ortadan kaybolmasına ve ağaçların yeniden yetişmesinin sıkıntılı ve zor olduğu birçok yarı kurak bölgelerin çölleştirilmesine neden olarak derin ve silinmez izler bırakan ormanların bozulmasından da bahsetmeye değer. Öte yandan son zamanlara kadar tahta her şeyden önce bir yakıt olmuştur ve ateş ısınmak için, hayvanları uzak tutmak için ve yemek pişirmek için gerekli olmuştur. Bu yüzden ateş etkilerinin her durumda tarımın ortaya çıkışına bağlı değişikliklerden daha düşük olsa da çevre değişiminin en eski antropik faktörü olarak tanımlanabilir. O andan itibaren ateşin, insanların yeni otlaklar ve ekilecek alanlar sağladığı ve doğal ekosistemin yerine kendi gereksinimleriyle sınırlı bir başka yapay ekosistemi koyduğu faaliyetlere dâhil olarak bir başka işlevi de olmuştur. Ormanların hızlıca yok oluşu iklimsel değişikliklerle de hızlandırılmış olabilir: nitekim sık sık insan faaliyetlerinin iklimden kaynaklanan etkileri olabilir, her iki faktörün aynı sonuca katkıda bulundukları ya da orman tabakasının ilkim üzerine bir etkisi olduğu hariç tutulabilir. Yine de bu çevresel arkeolojinin yakın bir gelecekte belirli katkılar getirebileceği çözümlere açık bir sorundur.

KAMUNLARIN KAYA OYMALARI

CAMONİCA VADİSİ'NİN KAYA RESİMLERİ, ALPLERİN TARİH ÖNCESİ TOPLULUKLARININ YAŞAMIYLA İLGİLİ EN ÖNEMLİ KALINTILARDAN BİRİDİR. BURADAKİ KAYA RESİMLERİ BİR ZAMANLAR BURADA YAŞAYANLARIN KÜLTÜRLERİ, İNANÇLARI, EKONOMİK VE SOSYAL DÜZENLERİ HAKKINDA ÖNEMLİ İPUÇLARI BARINDIRIR.

Kayalıkların üzerine din ve cenaze törenleri ile ilişkilendirilebilir figürlerin kazınması *Alpler*in tarih öncesi kültürlerine özgü bir niteliktir. Neredeyse karmaşık gibi görünen resimler çok geniş kayalıkların yüzeylerinde ve işlenmemiş düzensiz büyük kayalarda görülmektedir. Bununla birlikte, heykel-dikilitaş olgusu Avrupa'nın farklı bölgelerinde yaygın görülürken, kaya resimleri geleneği, araştırmacıların açık hava tapınakları olarak yorumladığı iki spesifik bölgede ve dolaylarında en geniş ifade alanı bulur; Fransa'daki *Bego Dağı* ve İtalya-Lombardia'daki *Camonica Vadisi.*

GÜNEŞ KÜLTÜ

Bronz Çağı boyunca göklere ilişkin tanrılara, öncelikle *Güneş*'e tapma ortaya çıkmaya başladığında dağda yer alan kült yerleri büyük bir önem kazanır. Ancak kaya resimlerinin MÖ II. binyılın ilk yüzyıllarında yoğunlaşmış gibi göründüğü Bego Dağı'ndan farklı olarak Camonica Vadisi'ndeki tasvirler Epipaleotik Çağdan, Demir Çağına uzanan uzun bir zaman dilimini kapsarlar.

Ayrıca burada görünürdeki kayaları resimle süsleme geleneği ve Roma Döneminde de devam etmiştir.

Binek hayvanının üzerinde ayakta duran balta ve hançer kuşanmış bir savaşçının betimlendiği kaya resmi- Camonica Vadisi (Demir Çağı)

Silahlı süvariler Kamunların (Camonica Vadisi'nin tarih öncesi sakinlerinin) kaya sanatının en sık rastlanan figürlerindendir.

AÇIK BİR KİTAP GİBİ

Dini anlamlarının dışında kaya resimlerinin spesifik anlamını açıklamak kolay değil. Ancak bu kaya resimlerini tarih öncesi ve protohistorik kültürlerin çeşitli yönlerinin tanınmasında çok önemli oldukları kesindir; teknoloji, mimari, silahlar, giyim, ulaşım araçları, tarım, yetiştiricilik ve daha genel olarak toplum ve sembolik sistemlerin düzeni gibi. Camonica Vadisi'nde Brescia'lı coğrafyacı *Gualtiero Lang* tarafından 20. yüzyılda başlatılan araştırmalar yıllar içerisinde yaklaşık iki bin kayanın üzerine oyulmuş on binlerce resmin tanınmasına ve detaylı şekilde incelenmesine olanak sağlamıştır. Bu uzun araştırma faaliyeti sayesinde kaya resimleri son zamanlarda dört ana döneme ayrılabilmiştir. Yeniden oluşturulan kronoloji, daha çok dış bölgelerden gelen arkeolojik materyallerin Camonica Vadisi'ndekilerle karşılaştırılmasına dayanır. Ancak kaya resimlerinin olağanüstü zenginliğine, Camonica Vadisi halkının yaşam stili ve tarzı hakkında bizi bilgilendirebilecek benzer nicelikte arkeolojik veriler karşılık gelmemektedir. Bu eksiklik elbette öncelikle ikonografik kaynakların incelenmesi üzerine yoğunlaşmış araştırmalardaki yetersizlikten kaynaklanır.

EN ESKİ RESİMLER

Emmanuel Anati tarafından Epipaleolitik Döneme atfedilen Camonica Vadisi'nin en eski kaya resimlerinde geyikler betimlenmiştir. Bu kaya resimleri Alpler bölgesinin avcı-toplayıcı son toplumların eseri olarak yorumlanmıştır.

Neolitik Dönemle birlikte anikonik işaretlere (soyut ve insan figürü olmayan) ya da statik biçimde oluşturulmuş oldukça şematik antropomorf figürlere gönderme yapan sembolik bir dil ortaya çıkmıştır. Neolitik Dönemi nitelendiren sosyal ve ideolojik derin değişimler, kendilerini diğerlerinden ayıran güçlü sembolizmiyle en büyüleyiciler arasında sayılan o dönemin kompozisyonlarında güçlü bir karşılık bulmaktadırlar. Bu türün en anlaşılabilir uygulamaları hem erkek hem kadın antropomorf çağrışımın açık olduğu Alplerin merkez bölgesinde, *Lagundo*'da ve *Trentino*'daki *Arco*'da bulunan

KAYA RESİMLERİ NASIL TARİHLENDİRİLİYOR?

Ön Plandakiler

Camonica Vadisi'ndeki kaya resimlerinin tarihini belirleme sorunu, farklı öğelere başvuran araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Uygulanma şekliyle birlikte kullanılan tekniklerin analizi (örneğin, kullanılan çekicin tipi) tanımlanacak ilk önemli öğedir. Değişik paslar ve yüzeylerin korunma biçimi diğer yardımcı öğelerdir. Teknik ve stilistik özellikleri açısından kendi aralarında tutarlı tüm resimlere uygulanabilecek stratigrafik bir diziyi tanımlamak için farklı şekillerle ortaya konmuş işaretler arasındaki çakışmaların ayırt edilmesi çok önemli görünüyor. Bazen resimdeki bir betim tüm sahnenin tarihlendirilmesine yardımcı olabilir. Bu nedenle çizilmiş her objenin tarihi özellikle hançer, balta ve kılıç gibi krallık objelerinin karşılaştırılmasıyla elde edilebilir.

Camonica Vadisi'nin tarih öncesi sakinlerinin yaptığı yüksek boynuzlu bir geyik betimi.

Sağda. Avcılık ve toplayıcılıkla yaşayan toplulukların geyik betimleri Camonica Vadisi'nin kaya sanatının en eski temasını oluşturmaktadır.

antropomorf dikilitaşlardır. Silahlar (hançerler ve baltalar) ve geniş kemerler erkek betimlerinin belirleyici aksesuarlarıdır. Bazı giysi ve süsleme izleri ve anatomileri (göğüsler) ise kadınlara özgü niteliklerdir. Bu betimler doğrudan gerçek bir tanrı olarak değilse de ataların kahramanlaştırılmış ifadeleri olarak yorumlanmaktadır. Camonica Vadisi ve Valtellina ile birlikte Lombardia bölgesi, antropomorf çağrışımın daha az belirgin olduğu bir yerdi. Ancak yine de mevcut olan karmaşık ifadelerin ortaya çıktığı büyük kayalar görülmektedir. Resimlerin temaları oldukça çeşitlidir: Bazı çizimler tarım ve çoban faaliyetleri ile ilişkilidir, bazıları giyim ya da kişisel silahlanma, bazıları da kimi örneklerde temsil edilen kişinin yüzünün karşısına yerleştirilmiş güneş tasvirine gönderme yapmaktadır. Bu bölgedeki kompozisyonların oldukça güçlü bir sembolik özelliği vardır; Valtellina dikilitaşlarının üzerinde (örneğin dikilitaş Caven 3, Valgella 1 ve 2) genellikle rahip kıyafetlerini andıran giysi öğeleri belirmektedir, güneş diskine benzer bir

diskin yüzün yanında yer alması ise temsil edilen kişinin ilahi doğasına işaret ediyor gibi görünmektedir. Hayvanların, silahların ve süslemelerin sıkça var olması (örneğin, Camonica Vadisi'ndeki Due Pini'nin sütun başlığı ya da Tireno-Lovero'nun dikilitaşları Valtellina'daki Caven 1 ve Caven 2) resimlerin tarihlendirilebilmesi için başka bir ipucu oluşturmaktadır.

Veriler ve Bilgiler

KAMUNLARIN ŞANSI

Bugün Camonica Vadisi'nin eski halkına duyulan ilgi gerçekten kayda değerdir ancak bu her zaman böyle olmamıştır. Pek ilgi görmedikleri yıllardan sonra Kamunların değerlenmesi hem Milano'da 1982'de düzenlenen "Avrupa Uygarlığının Kökenlerinde" adlı sergi, hem de arkeolog Emanuel Anati ile hayat bulan Tarihöncesi Kamun Araştırmaları Merkezi'nin faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir. Son yıllarda bu prestijli bilimsel enstitü çeşitli girişimlerde bulunmuştur, tüm bu girişimler modern teknolojilere de başvurarak alanda yapılan araştırmalar aracılığıyla Camonica Vadisi'nin kanıtlarını değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Kamun Merkezi her zamanki gibi bu halkın tanınmasına katkıda bulunan bir takım yayınlar hazırlamıştır.

Altta. Kaya resimlerini bulunduğu Naquane Ulusal Parkı'nda vadinin doğu tarafındaki bir kayanın üzerine oyulmuş geyik tasvirleri.

Altta. Camonica Vadisi'nin kayaları üzerine oyulan ilk işaretler Epipaleolitik Dönemde burada avlanan hayvanları şematik olarak tasvir eden göçebe avcılar tarafından bırakılmıştır.

Solda. Camonica Vadisi'nin kayaları üzerine oyulmuş bir geyik avı sahnesi.

Altta. "Rosa Camuna" (Kamun Gülü), Demir Çağında sık rastlanılan bir motifti ve Camonica Vadisi'nin kaya sanatının sembolüdür.

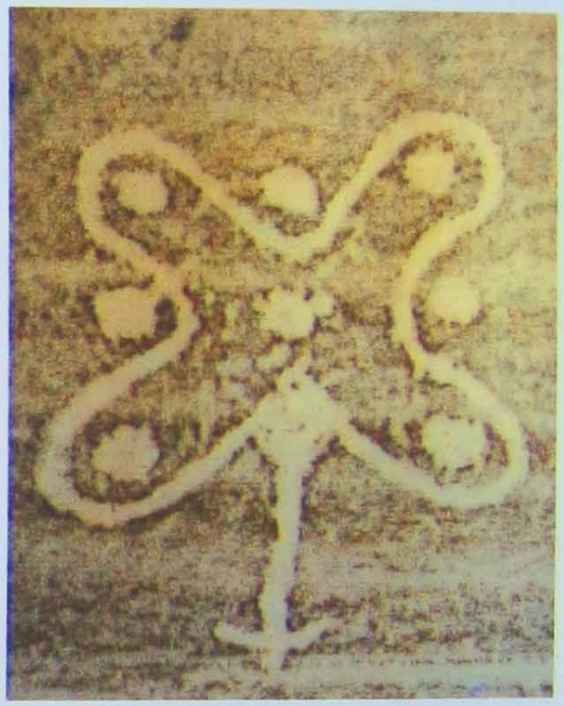

Araştırmalar ve Keşifler

KAMUN SANATININ KRONOLOJİSİ İÇİN

Tarihöncesi Kamun Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu Emmanuel Anati, Camonica Vadisi'nin tarihini, Protocamun denilen bir başka dönemin takip ettiğini ve Epipaleolitik ve Mezolitik Dönem arası tarihlendirilen dört bölüme ayırmayı öne sürmüştür. Her biri kendi içerisinde başka evrelere ayrılmış 1. ve 2. Evre sırasıyla Erken, Orta Neolitik ve Geç Neolitik Döneme karşılık gelmektedir. 3A Evresi Neolitik Döneme, aynı dönemin B,C ve D evreleri ise Bronz Çağın orta ve geç evrelerine denk gelmektedir. Kısacası Anati, altı evreye ayırmayı öne sürdüğü (A-F) Demir Çağını 4. Dönem ile özdeşleştirmiştir. Son zamanlarda metallerin ilk çağına ilişkin evreleri daha doğru anlamda gözden geçiren Raffaele De Marinis tarafından bu dönemlere ayırma işlemi yeniden ele alınmıştır. De Marinis Angelo Fozzati ile birlikte, Anati'nin 6 evresinin yerine, 1'den 4'e kadar numaralandırılmış (artı 5) 4 evre ortaya koyarak Demir Çağı'nı yeniden dönemlerine ayırmıştır.

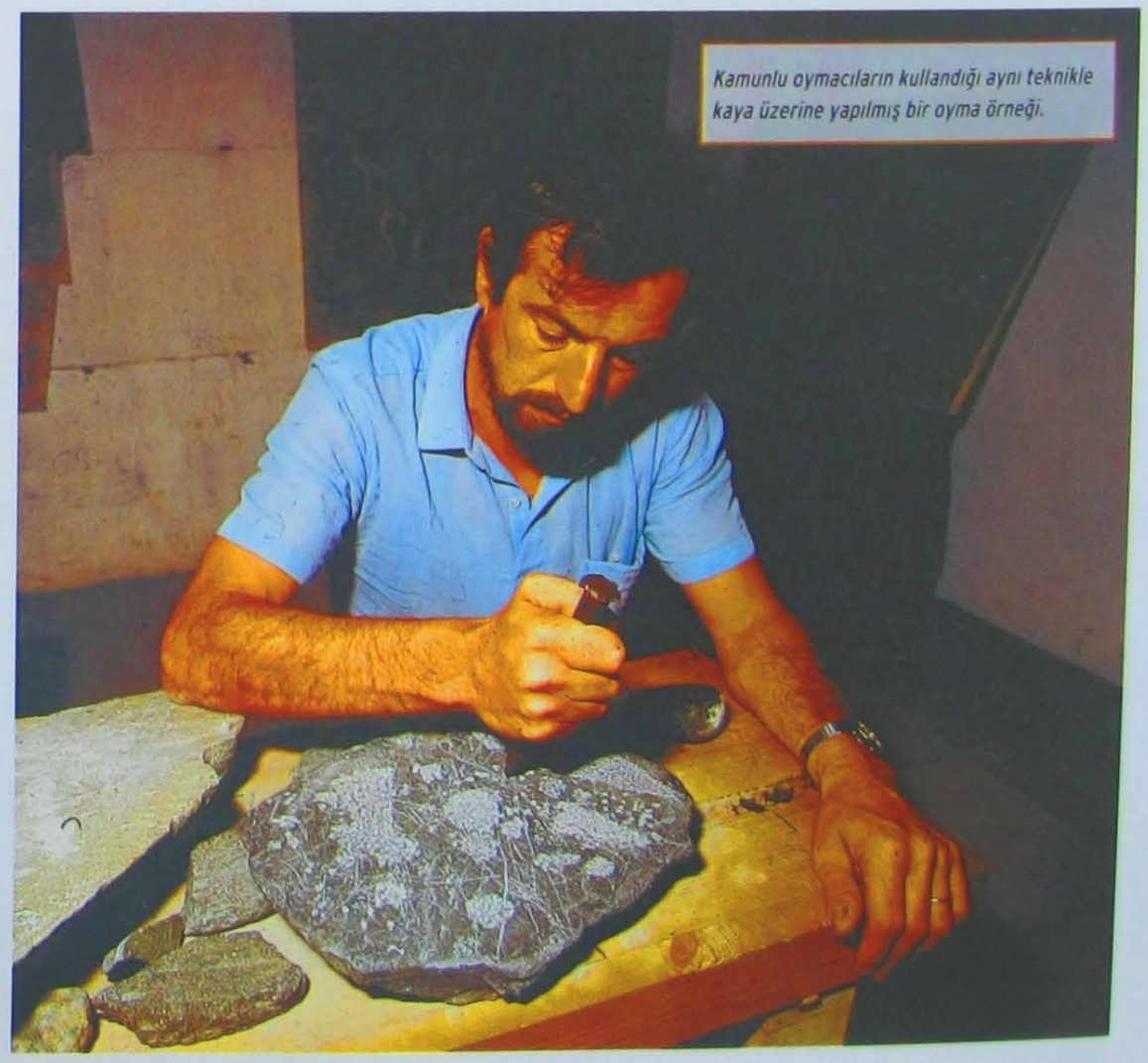

Kamunlu oymacıların kullandığı aynı teknikle kaya üzerine yapılmış bir oyma örneği.

CEMMO'NUN BÜYÜK KAYALARI

Camonica Vadisi'ndeki Cemmo'nun büyük kayalarındaki resimler ne yazık ki tam anlamıyla korunamadığı için oldukça karmaşıktır. Tek bir evrede gerçekleştirilmiş büyük kaya Cemmo 2'nin üzerindeki insan figürü grupları, köpek ve benzeri hayvanlar, geyik yavruları, dağ keçileri, öküzlerin çektiği bir saban ve dört tekerlekli araba, bir balta ve iki hançerin eşlik ettiği bir güneş imgesinin altına yerleştirilmiştir. Diğer hançerler sahnenin aşağı kısmına oyulmuştur. Bu resimde, gücün dini ve laik özelliklerini birleştiren bir otoritenin hâkimiyeti altına alınmış bir topluluğun bileşen öğeleri ayırt edilebilir gibi görünmektedir.

"Bedolina Haritası", yoğun şekilde noktalarla doldurulmuş ve aralarında birleştirilmiş geometrik çizimlerle kaplanmış bir kaya yüzeyidir. Gerçek bir harita olarak yorumlanmıştır.

BİR TARİH SORUNU

Son zamanlarda Cammo, Montecchio, Darfo, Borno ve Ossimo bölgelerinde bulunan büyük kayaların üzerine oyulmuş resimlerin büyük bir bölümü Neolitik Döneme tarihlendirilmiştir. Fakat sonraki Eski Demir Çağının devam etmesiyle bazı kronoloji sorunlarını çözümsüz kalmıştır. Hiç kuşku yok ki, kronolojik atıfta bulunmanın zorluğu Neeolitik ve Eski Demir Çağının sembolik betimlerinin homojen bir bütün ve aynı ideolojiyi oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Tipolojik olarak Eski Demir Çağına atfedilebilir objeler, farklı dönemlerde betimlendiklerini anlaşılan kayalar üzerinde belirlenebilmektedir; Cemmo 3 kayasındaki, bazı hançerler gibi. Ayrıca Bronz Çağı olarak tarihlendirilen diğer öğeler de, örneğin parlak tekerlekli bir araba betiminin, farklı dönemler olarak kabul edilen betimlere sahip kayalar üzerinde keşfedilmektedir.

PREHİSTORİK BİR HARİTA

"Bedolina 1" kodlu resimli kaya, arkeoloji terminolojisinde "Bedolina Haritası" olarak anılmaktadır. Bronz Çağı ya da bu dönemle Demir Çağı arası geçiş dönemi olarak tarihlendirmeye uygun Bedolina'nın haritası, noktalarla doldurulmuş ve kıvrımlı hatları birleştiren çizgiler aracılığıyla bir araya getirilen dört kenarlı yoğun geometrik figürlerle resimlendirilmiş büyük bir kalker yüzeydedir. Bu karmaşık şekillerin, buradaki toprakların bir bölümünü gösteren tam bir topografik harita olduğu düşünülüyor.

Araştırmalar ve Keşifler

TAŞ OYMA SANATI

Camonica Vadisi'nin antik sanatçıları tarafından muhteşem oymaları için kullanılan araçlar, zamanla buzulların yavaş hareketiyle düzleşmiş ve biçimlenmiş kumtaşının yüzeye çıkardığı büyük kaya yüzeylerinden oluşmuştur. Taşı işlemek için günümüzün çekicine benzer her iki ucu da sivri özel bir çekiç kullanılıyordu. Çekiç hem çeşitli derin kazımalar yapmaya hem de oldukça ince oyuklar oluşturmaya yarıyordu. 1 ve 5 mm arasında değişen genişliklerde oyuklar yapabilen değişik çaplı uçlara sahip çekiçler de vardı. İstendiğinde oyuğun derinliği de değişiyordu ve 2 cm'e ulaşabiliyordu. Kaya resmi yapanın eliyle çekiç arasına bir alet yerleştirilebiliyordu. İnce çizimler ve hafif derinlikler diğer uçlu aletlerle yapılabiliyordu. Bu ince kaya çizimleri Camonica Vadisi'nin kaya sanatının en eski evresinde sonradan çekiçle tamamlanacak olan kompozisyon için sadece başlangıç izleri oluşturuyordu. İnce çizimler ise Demir Çağıyla özerk bir teknik olmuştur.

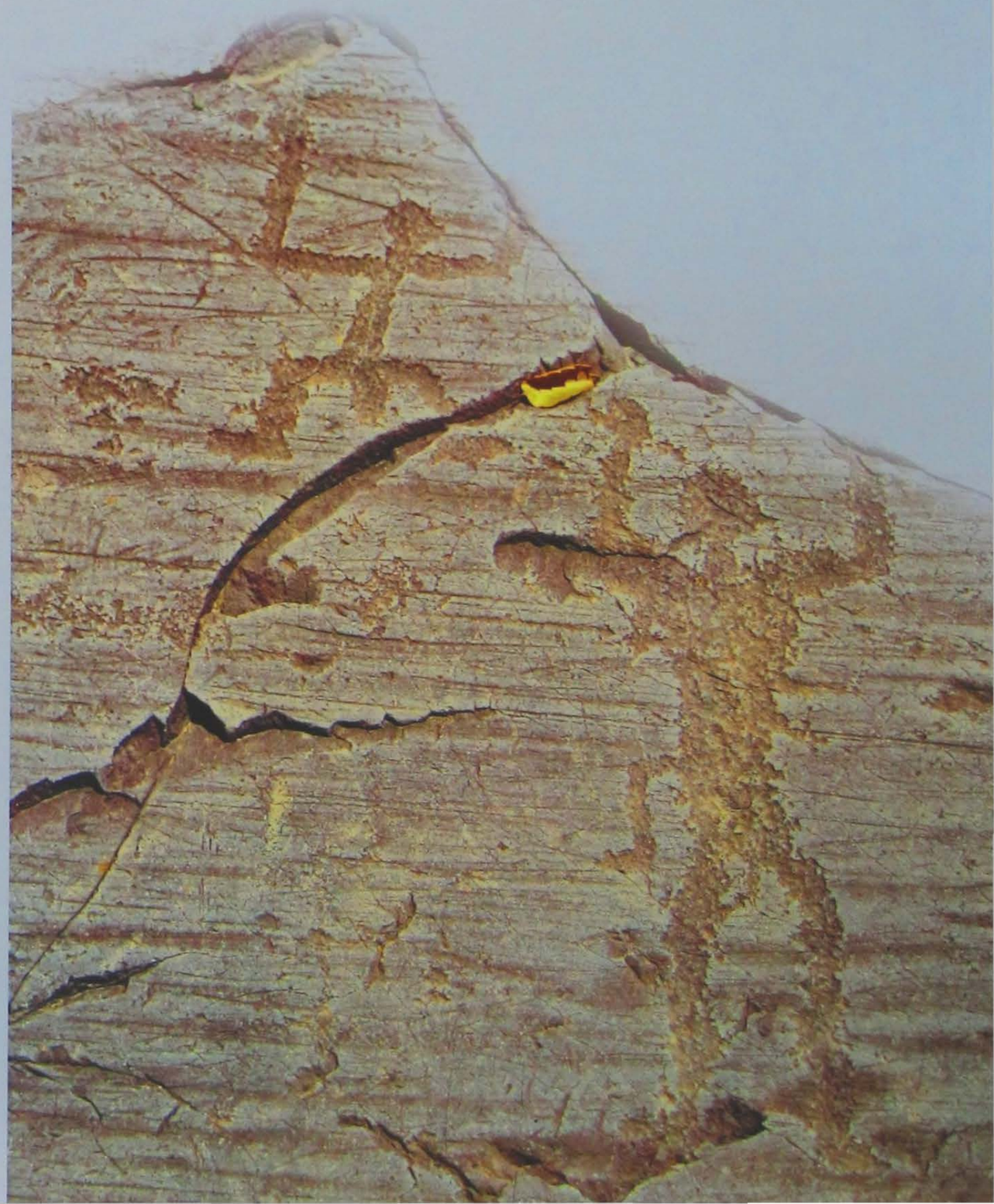

Buzulların hareketiyle düzleşmiş bir kayanın yüzeyine oyulan mızraklı avcıların şematik figürleri.

DEMİR ÇAĞI

Demir Çağı olarak tarihlendirilen resimler (4. Dönem) Camonica Vadisi'nin (yaklaşık yüzde 80'i) sanatsal mirasının büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Önceki çağlara göre, anlatıya da yer veren tasvirlerin algılanma biçimi değişmiştir. Kuzeybatı İtalya'da Demir Çağının kültürlerinin tipik zengin silahlarıyla gösterilmiş savaşçı imgesini andıran kalkan ve kılıç kuşanmış bazen de atın üstünde duran savaşçı önemli bir role sahip olan betimdir. Savaş pozisyonunda sıralanmış piyadeler balta ve kılıcın yanı sıra, genellikle mızrak tutmaktadır. Savunma silahı olarak önce oklar, sonradan da kalkan ve miğfer tasvir edilmiştir. Figüratif dilin değişmesi Kamun alanında Etrüsk ve Yunan ürünlerinden etkilenen stillerin yayılmasıyla ilişkilendirilmiştir. 4. Dönemin, 2. Evresinden itibaren kasların kademe kademe vurgulanmasıyla hareket ve hacim kazanan figürlerin doğal dönüşümüne doğru üslupsal bir değişim süreci başlar. Bir sahnede rolü vurgulanmak istenen kişilerin boyutlarının büyütülmesi gibi bir eğilimle de karşılaşılmaktadır. MÖ 6. yüzyılın sonuyla 4. Dönemin, 3. Evresinin en vurgulu natüralizmi "situla sanatı" ile ilişkilendirilebilir.

Demir Çağı boyunca mızraklı ve miğferli, bazen yanda görüldüğü gibi oklu savaşçı büyük öneme sahip figüratif bir temaydı.

FİGÜRLER VE SEMBOLLER

En eski şekliyle köşeli bir yapısı (gamalı haç şeklinde) olan, her bir yaprağının ortasında noktalarıyla ve dış oyuklarıyla birlikte dört yapraklı çiçek şeklindeki 'Kamun Gül'ü motifi, 4. Dönemin 2. Evresinde ortaya çıkan ikonografik bir öğedir. Kazımalarla birleştirilmiş sembolik çağrışımlarıyla bir başka betim de güneş sandalı ifadesidir. Dıştan merdivenleri görülen iki katlı ev betimleri olarak yorumlanan resimler Demir Çağına tarihlendirilebilir. 4. Dönemin 4 Evresinde figürlerin doğal özelliği sürüyor gibi görünmektedir fakat sonu Romalılaşma Döneminin başına denk gelen 4. Dönemin 5.Evresi ile doruklara ulaşan daha yeni bir stil ve ardından gerileme gözlemlenebilir.

İmparator Augustus tarafından Alpler'in fethedilmesini anlatan bir yazıtta ilk defa Kamunlardan bahsedilmektedir.

Mızraklı süvari betimi. At; Kamun kaya resim sanatının başkahramanlarından biridir.

Ön Plandakiler

NAQUANE'DEKİ BÜYÜK KAYA

Naquane'deki kaya, Camonica Vadisi'nin en ilginç kaya resimlerine sahip, yaklaşık 50 m uzunluğunda geniş bir yüzeydir. En eskileri çizimler Neolitik Döneme tarihlendirilen bazı antropomorf ve şematik figürler iken, tekerlekli araba betimi Bronz Dönemine atfedilebilir. Kamun sanatında tek olan betim, Son Bronz Çağına ya da İlk Demir Çağına tarihlendirilebilen yedi dikey dokuma tezgâhı tasviridir. Kaya resimlerinde pek çok sahnenin üst üste çizilmiş olmasından kaynaklanan karmaşık bir görüntü olsa da figürler ayırt edilebilir. Bu sahneler arasında bazen atlı süvariyi yürüyerek takip eden bir grup figür, bazen mızraklı atlı avcılar yüzünden av hayvanına saldıran köpeklerin de olduğu çeşitli geyik avı sahneleri bu kolaylıkla seçilebilmektedir. Bu av sahnesi Bronz Çağında da görüldüğü gibi ayrıcalıklı bir konu olmalıydı.

Camonica Vadisi'nin merkezinde yer alan Bienno kentinin panoramik görünümü.

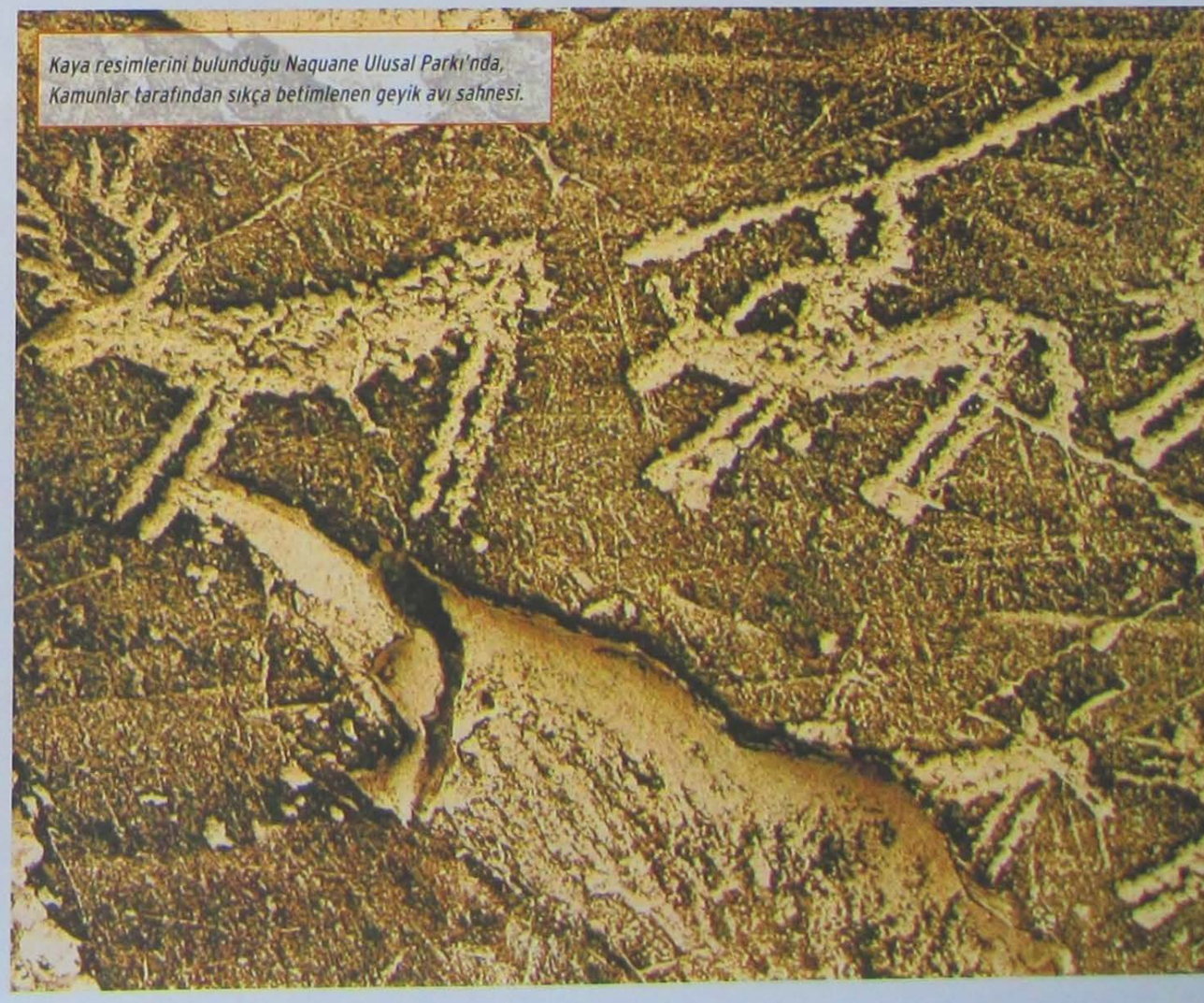

Kaya resimlerini bulunduğu Naquane Ulusal Parkı'nda, Kamunlar tarafından sıkça betimlenen geyik avı sahnesi.

TARİHÖNCESİNDE İNSANLAR NASIL GİYİNİYORLARDI?

TARİH ÖNCESİ DÖNEMDE GİYİM ÜZERİNE İLK İZLERE ÜST PALEOLİTİK DÖNEMDE RASTLANIR. BU DÖNEM DUVAR SANATINDA VE TAŞINABİLİR SANAT ESERLERİNDE, İNSANIN İLK DEFA BAZI GİYİM ÖĞELERİYLE BETİMLENDİĞİ GÖRÜLÜR.

Tarihöncesi dönem boyunca giyim kuşamın temelinin taş aletler yardımıyla işlenmiş hayvan derileriyle oluşturulduğu düşünülebilir. Üst Paleolitik Dönemde süs eşyalarının önemli bir rolü olmalıydı; istiridye kabukları, hayvan dişleri ya da özel olarak üretilmiş taş, fildişi ya da kemik objeler işlenebiliyordu. Bu objelerin mezarlıklara yerleştirilme pozisyonlarına göre giysilere iliştirildikleri düşünülür. *Rusya-Sungir*'de incelenen bir mezarda bir pelerine iliştirildiklerini düşündürecek şekilde yerleştirilmiş süs eşyaları ortaya çıkarılmıştır. Aslında bugün mevcut olan bilgiler, genel olarak *Paleotik Dönem* insanının giyim kuşamını tam olarak yeniden oluşturmaya uygun değildir. Daha çok tekil öğeler hakkında bize değerli bilgi vermektedirler; örneğin Gravette Kültürüne dahil edilen *Fransa-Brassempouy*'daki mağarada keşfedilen ünlü fildişi baş, o çağda bir başlığa ya da saç filesine benzeyen yumuşak bir başlığın kullanıldığını kanıtlıyor gibidir. *İtalya-Tirreno*'daki mağarada süslenmiş başlıklar çeşitli *Geç Paleolitik Dönem* mezarlarında günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında *Arene Candide*'deki *mağara*, *Fanciulli Mağarası* ve *Balzi Rossi Mağarası* ilk akla gelenlerdir. Yaklaşık 18 bin yıl önce İtalya-Arene Candide'deki mağaraya gömülmüş birine ait olan mezar 1942 yılında keşfedilmiştir. Burada gömülü kişinin başının etrafında deniz kabuklarından süslerin bulunmuş olması nedeniyle mezara "Prens Mezarı" da denilmektedir.

Bulgaristan-Varna'da bir mezarda keşfedilen Neeolitik Döneme ait altın levhadan yapılmış hayvan figürleri.

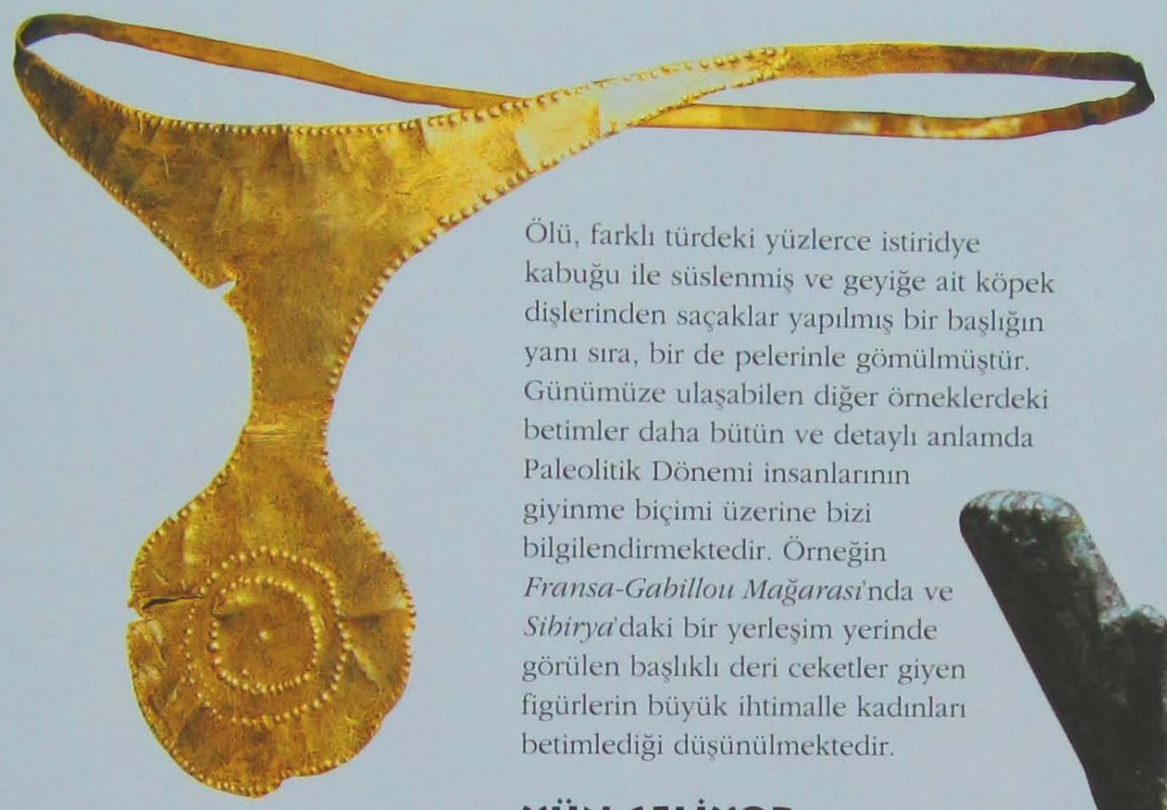

MÖ II. binyıl eseri taç, İspanya'daki Almeria sanatçılarının ulaştığı estetiğin saflık derecesini çok iyi bir şekilde ifade ediyor.

Ölü, farklı türdeki yüzlerce istiridye kabuğu ile süslenmiş ve geyiğe ait köpek dişlerinden saçaklar yapılmış bir başlığın yanı sıra, bir de pelerinle gömülmüştür. Günümüze ulaşabilen diğer örneklerdeki betimler daha bütün ve detaylı anlamda Paleolitik Dönemi insanlarının giyinme biçimi üzerine bizi bilgilendirmektedir. Örneğin *Fransa-Gabillou Mağarası*'nda ve *Sibirya*'daki bir yerleşim yerinde görülen başlıklı deri ceketler giyen figürlerin büyük ihtimalle kadınları betimlediği düşünülmektedir.

YÜN GELİYOR

Neolitik Dönemde, üretken ekonominin ortaya çıkışı giysi yapımı için mevcut materyallerin çeşitliliğini artırmıştır. Koyun ve keçinin yetiştirilmesi yünün kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Böyle eti için erken yaşta kesilen hayvanların artık yün üretimi için daha geç yaşlarda kesildiği arkeolojik araştırmalarla anlaşılmıştır.

İLK KUMAŞLAR

Diğer yandan bitkilerin yetiştirilmesi kumaş üretmek için dokuma ipliğinin kullanılmasını sağlamıştır. Kumaşların günümüze ulaşmasının zorluğundan dolayı doğrudan kanıtlardan çok, helezon şekilli yün eğirme ve dokuma faaliyetlerinde kullanıldığı düşünülen objelerden oluşan dolaylı kaynaklar mevcuttur. Örneğin *Fransa-Grenoble* yakınlarındaki *Charavines*'de keten kumaş kalıntıları bulunurken, *İtalya-Bracciano Gölü*'nde sular altında kalmış yerleşim yerinden bulunan keten tohumları ise bu bitkinin MÖ VI. binyılın sonu ile V. binyılın başından itibaren dokuma amaçlı kullanıldığını göstermektedir.

İtalya-Sardinya'da, Nuragi Kültürüne ait bronz savaşçı heykelciği (MÖ 9.-8. yüzyıl). Bu kültür süresince Sardinya'da bronz işleme sanatı oldukça gelişmişti.

RAHİP KIYAFETLERİ

Neolitik Dönem insanlarının giysileri hakkında önemli bir bilgi kaynağı, Alpler bölgesinin çeşitli yerlerinde yaygın görülen şematik antropomorf tasvirler olan heykel-dikilitaşlardır. Bu heykellerde insan figürleri, karmaşık geometrik motiflerle süslenmiş giysilerle tasvir edilmiştir. Bu giysiler ortak olmayan bir giyinme tarzını yansıtmaktadır. Giysilerin farklılığı nedeniyle, olasılıkla Neolitik Dönemde farklı toplumların içerisindeki yüksek sınıfın bireylerine özgü bir giyim tarzı olduğu düşünülebilir. Bu düşünce de figürlerin rahipler olabileceğini akla getirmektedir.

BUZADAM ÖTZİ

Neolitik Dönemde Alpler bölgesinde nasıl giyinildiğini ve soğuktan nasıl korunulduğunu doğrudan kanıtlayan, Avusturya-İtalya sınırında Alpler'de, 1991 yılında bulunan doğal mumya *Buzadam Ötzi* (Similaun Adamı)'dir. MÖ 3300-3100 dolaylarında gerçekleşen ölümü esnasında adamın başında kayışıyla sağlamlaştırılmış kürk bir bere vardı. Üzerinde açık ve koyu renk çizgili kürk tunik, pelerin ve bir çift ayakkabı bulunuyordu. Giysiler büyük bir özenle yapılmış ve hatta tahıl lifleriyle onarılmıştı.

BRONZ ÇAĞINDA

Bronz Çağı ile ilgili giyim kuşamla ilgili arkeolojik kalıntılar çok çeşitlidir: Eğirme ve dokuma faaliyetlerine bağlı aletler, işlenmiş giysiler ve ikonografik kaynaklar gibi. Dokumayla ilgili faaliyetler hakkında önemli ipuçları yine Erken ve Orta Bronz Çağın su üstü yerleşim yerlerindeki dokuma aletlerinin kalıntılarından başka özellikle keten ve yün kumaş parçalarının ortaya çıktığı *Ledro Gölü*'nden (İtalya-Trento) gelmektedir.

Ayıca İtalya-Fiavé yakınlarındaki yerleşim yerinde bazı silindirik dokuma tezgâhı ağırlıkları ortaya çıkartılmıştır. *Danimarka*'nın ahşap gövdeli mezarlarının bazılarında, elverişli çevresel koşullar sayesinde ölülerin kıyafetleri korunabilmiştir. Yün giysiler gibi özellikle bitkisel kökenli lifli kumaşlar daha az dayanıklıdır. Erkek giyiminde genellikle pelerin, başlık, uzun tunik ve ayakkabılar ortaya çıkmıştır. Kadınlar ise çeşitli uzunluklarda etekler, uzun kollu bluzlar, yelekler, bazen bronz diskle süslenmiş kemerler, çoraplar ve saman ayakkabılar giyiyorlardı. İnsanlık tarihinin bu çağda giyim tarzını belgeleyen ikonografik tasvirler öncelikle Balkanlar'dan

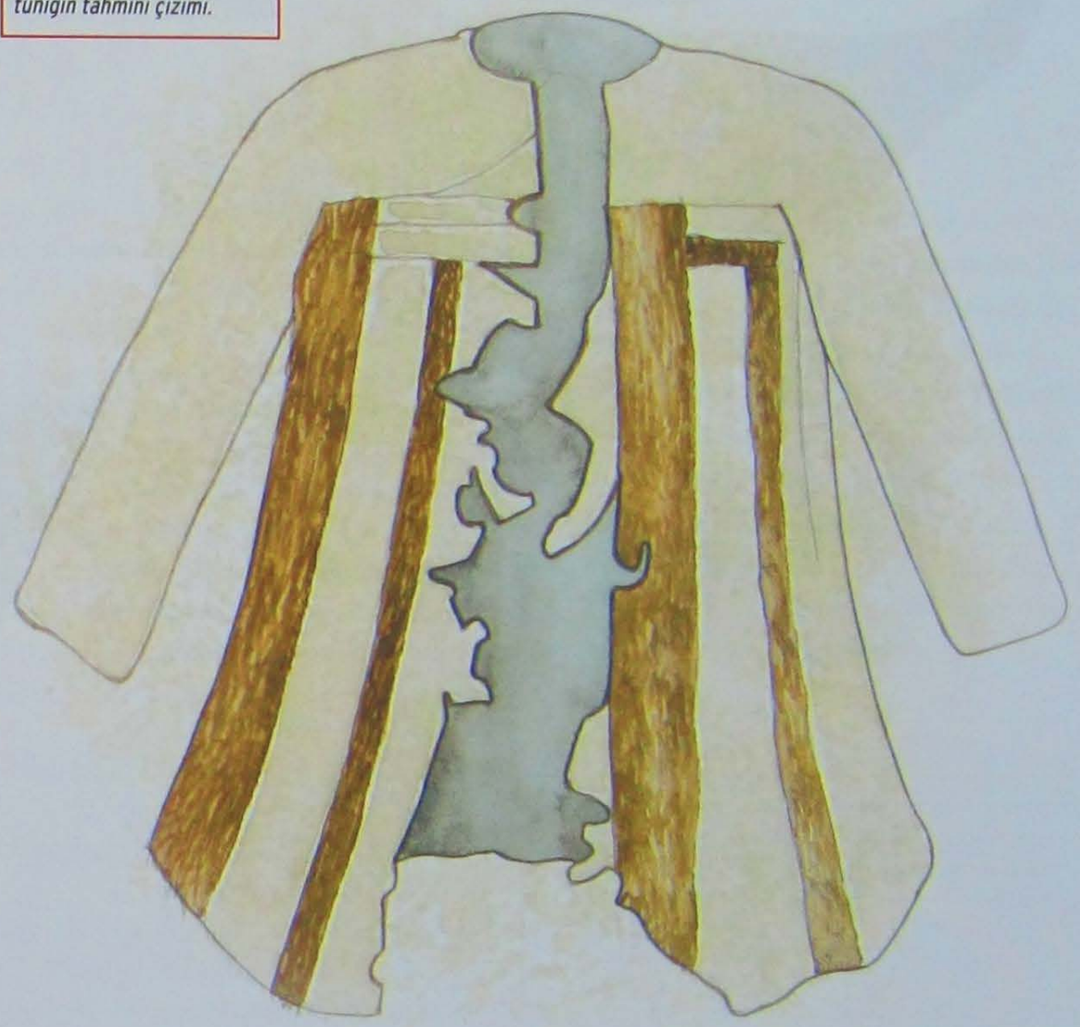

Demir Çağı insanlarının pelerinin altına giydiği kürk tuniğin tahmini çizimi.

Arnavutluk'ta bulunan Demir Çağına ait sarkaçlı broş.

Pelerine sarınmış bir kadın figürüyle adak levhası.

Bulgaristan-Varna'da bulunan ve Neolitik Döneme ait altın levhadan yapılmış hükümdar tacı.

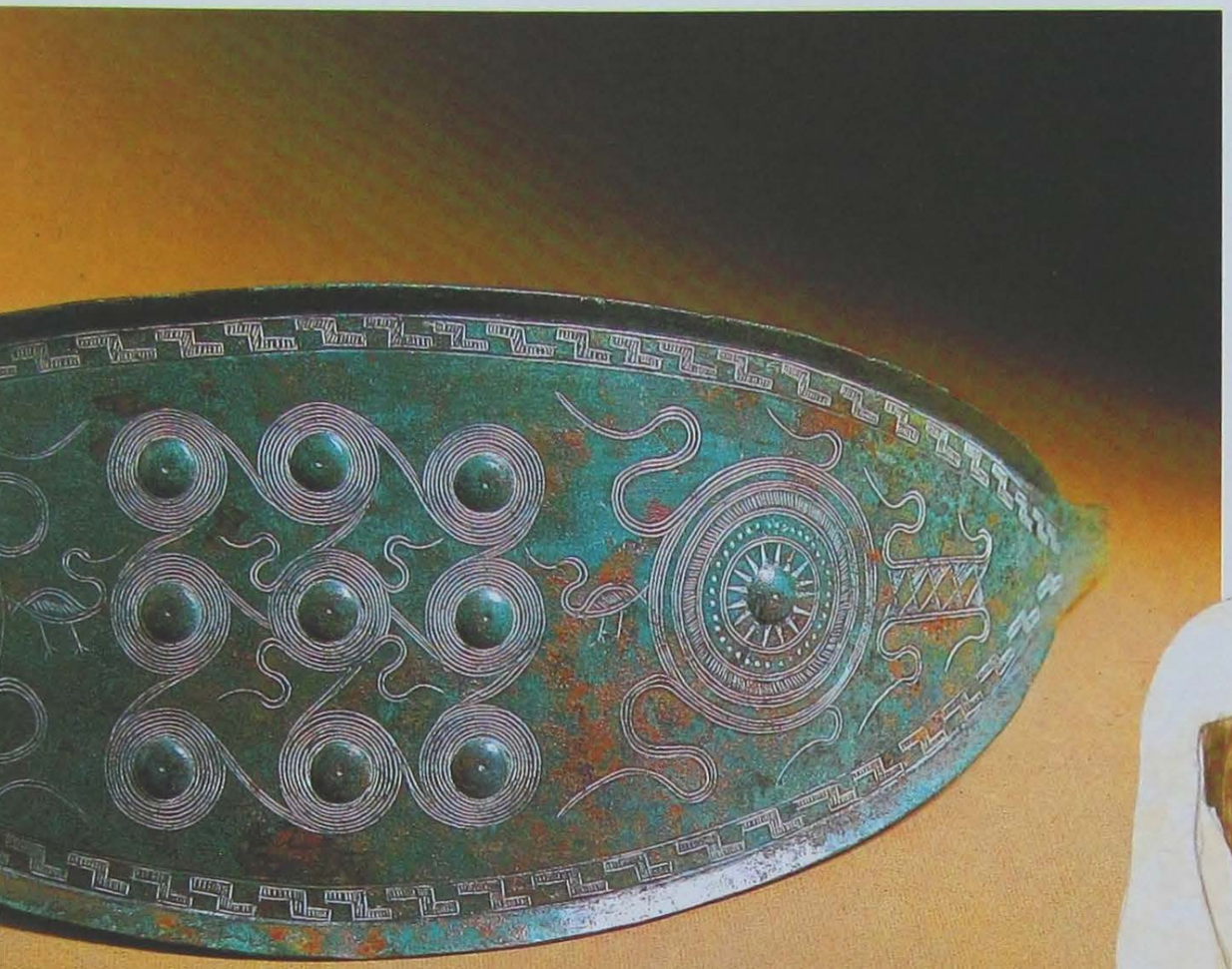

Solda. İtalya-Bologna yakınlarındaki Benacci nekropolünde bulunan ve Villanovia Kültürüne özgü motiflerle süslü bronz kemer.

Buzadam Ötzi'nin giydiği Neolitik kıyafetlerin hayali çizimi.

Ön Plandakiler

TİTİZLİKLE İŞLENMİŞ DOKUMALAR

İsviçre-Irgenhausen'deki Neolitik yerleşim yerinde bulunan kumaş kalıntıları, dekoratif motiflerin işleme tekniğiyle yapıldığı örneklerdendir. Buradaki iç içe geçmiş motifler ikizkenar üçgenler, noktalardan oluşan çizgiler, kare ve dikdörtgenlerden oluşturulmuştur. Bazı örneklerde mineral pigmentleriyle (manganez ve aşıboyası oksidi) boyanmış siyah ve koyu kırmızımsı iplikler korunmuştur. Çoğu dayanıksız doğal renklendiricilerinden de kesinlikle yararlanılmış olmalıdır. Charvines'de göl çevresindeki yerleşim yerinde de kadifemsi etkiyle yapılmış kumaş kalıntıları günümüze ulaşmıştır.

gelmektedir. Bu resimlerdeki sıra dışı giysiler yüzünden söz konusu figürlerin heykel betimi olabilecekleri de düşünülmüştür. Resimlerde uzun elbiseler giyinen süslü figürler de göze çarpmaktadır. Örneğin *Sırbistan*'da bulunan bir kadın heykelinin boynunda kolyesi ve beline bağlanmış sarkaçlı süsleriyle kalın bir kemeri vardır. Karmaşık saç modeli ise omuzlarından aşağı sarkan bantlarla zenginleştirilmiştir.

Araştırmalar ve Keşifler

TAŞTAKİ DOKUNMUŞ KIYAFETLER

İtalya'daki Saint-Martin-de-Corléans'te ve Vallese'de bulunan stellerde, çok renkli dokumayı çağrıştıran yoğun geometrik motiflerle -kare, eşkenar dörtgen ve üçgenler- süslenmiş çeşitli giysiler göze çarpmaktadır. Bele bağlanmış kemerler ve sallantılı süslerin asılabildiği boyunluklar bu figürlerin giyimini tamamlıyordu. Bazı heykel-stellerde görülen silahlardan dolayı (yay ve oklar, hançerler, baltalar) bu figürler erkek olarak tanımlanmıştır. Valtellina'nın heykel-stelleri bellerine kemerler ve süslü boyunluklar takmaktadırlar. Lagundo Bölgesinde keşfedilenler örneklerde de benzer şekilde kemerler ve silahlar vardır. Kadın heykellerinde ise yatay çizgili kumaşlardan giysiler göze çarpmaktadır.

İtalya-Liguria'daki tarih öncesi döneme ait bir mezarda keşfedilen süs eşyası kalıntıları.

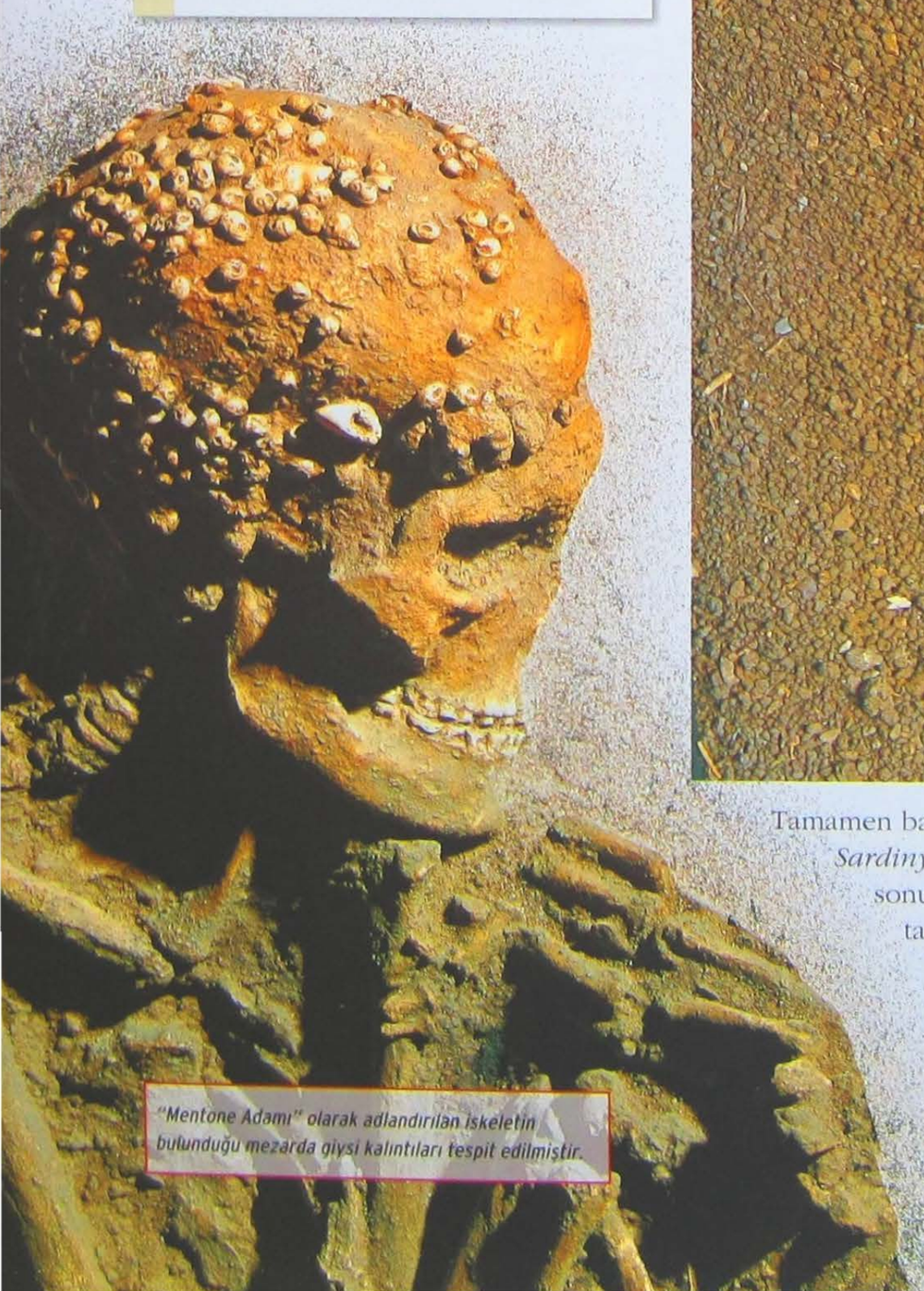

"Mentone Adamı" olarak adlandırılan iskeletin bulunduğu mezarda giysi kalıntıları tespit edilmiştir.

Tamamen başka bir coğrafya olan *Sardinya*'dan ise Bronz Çağı sonu ile Tunç Çağına tarihlendirilen çeşitli savaşçı tasvirlerini kapsayan bir grup bronz heykel bulunmuştur. Bu figürlerde başlık ya da boynuzlu miğfer takıldığı, kısa ya da uzun etek giyildiği, bazen de giysinin, bir pelerin ile tamamlandığı görülür. Kısa etek, Bronz Çağının ve Tunç Çağının ilk evresinde erkek giyiminde ortak bir öğe gibi görünmektedir. Kısa eteğin, *Firavun III. Ramses*'in MÖ 1189 yılında yapılan, Sardinya'dan ve İtalya'dan gelen Deniz Kavimlerine karşı zaferini anlatan *Medinet Habu*'daki büyük kabartmasındaki savaşçılar tarafından da giyildiği görülmektedir.

DEMİR ÇAĞINDA

Geç Bronz Çağında da bilinen, kabarık ya da kareli kumaşlar elde edilen enlemesine dokuma tekniği Demir Çağında oldukça gelişir. Bu çağa ait nekropollerde çok sayıda kumaş parçası keşfedilmiştir. Elbette bu kalıntılara göre kumaşların

Solda. Romanya-Rafaila sit alanında bulunan Tunç Çağına ait bronz kemer tokası.

hangi özelliklere sahip olduğunu belirlemek olasıdır ancak hangi giyim tarzına ait olduklarını belirlemek mümkün değildir. Özellikle Avusturya-Hallein'deki *Dürrenberg* nekropolünde ve İtalya-Latium'da *Furbara*'da bulunan geometrik motifli bordürlü canlı renklerle dokunmuş kumaşların kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir.

Eğirmeci ve dokumacı kadının protohistorik toplumlarda üstlendiği görevin önemi hem İtalya topraklarında, hem Alpler'in kuzeyinde bulunan eğirme-dokumaya aletleriyle kanıtlanmıştır.

Üstte. "Mentone Adamı" olarak adlandırılan iskeletin bulunduğu mezarda giysi kalıntıları tespit edilmiştir.

Nuragi Kültürü (Sardinya) ürünü okçu betimli bronz heykelcik.

Geçmişin Tanıkları

SÜS EŞYALARI

Bilinen en eski dönemden beri süs eşyaları sıkça kullanılmıştır. Süs eşyaları, kişinin statüsünü tanımlamaya yaradıkları için giysilerin vazgeçilmez bir parçasıydı. Bu süs eşyaları nadir bulunan malzemelerle yapılabiliyorlardı. Paleolitik Dönemde, toplandıkları yerin yüzlerce kilometre uzağında da bulunan istiridye kabukları ve Neolitik Dönemde kullanılan mercan gibi malzemeler nadir oldukları için takıların önemli hammaddeleri idi.
Öte yandan, bazen de kıyafetleri ve başlıkları süslemeye yarayan kolay bulunabilir malzemelerle de süsleme yapılabiliyordu. Metallerin işlenmesiyle değerli madenlerle de süs eşyası yapımına başlandı. Örneğin özellikle Bulgaristan'daki Varna nekropolünde bulunan ve olasılıkla giysilere iliştirilen dört ayak şeklindeki altın süsleme öğelerinin bulunması oldukça kayda değerdir. Bu çağa ait büyük nekropollerde keşfedilen broşlar, yüzükler, bilezikler ve kemerler gibi çok sayıda süs eşyası arasında özellikle bronz olanları, farklı toplumların kadınlarını birbirinden ayıran bazı süsleme geleneklerinin izlerini sürmeye izin verir.

AÇIK HAVA MÜZESİ GİBİ

Retiche Alpleri'nin güneyindeki vadilerde Üst Paleolitik Dönemden, Demir Çağına doğru bir zaman dilimini kapsayan tarihöncesi halkın, kaya üzerindeki tasvirlerinden oluşan çok önemli kalıntılar ortaya çıkmıştır. Camonica Vadisi'ndeki kaya resimleri çok geniş bir bölgeye yayılmıştır. Bölge, heykel-stellerin oldukça yaygın olduğu Bakır Çağında *Kuzey İtalya-Alto Adige*'deki vadilerle sıkı bir ilişki sürdürmüştür. Bronz Çağıyla arkeolojik kanıtlar genelde *Polada* ve *Padana* bölgesinin kültürüne yönelmektedir. Son olarak Tunç Çağında *Camonica Vadisi*, Trentino Alto Adige kültürlerine bağlı kalmıştır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
Yaklaşık 11000 yıl önce	Üst Paleolitik Dönem. Arkeolojik kültürler: Gravette Kültürünün son evresinde taş eser üretimi ile sit alanları. Natüralist üslupta hayvan tasvirleri.
MÖ VIII.- VI. binyılın yarısı	Erken ve Geç Mezolitik Döneme tarihlendirilen taş eser üretimi ile sit alanları Natüralistik üslupta hayvan tasvirleri.
MÖ V. binyılın sonu-IV. binyıl	Orta ve Son Neolitik Dönem. Kare ağızlı vazolar ve kaya resimleri.
MÖ IV. binyılın sonu-III. Binyıl	Neolitik Dönem. Çan şeklindeki seramiğin yayılması. Kaya resimleri sanatında, steller ve resimli büyük kayalar.
MÖ II. binyıl	Bronz Çağı. Kayalara oyularak yapılan resimler, topografik tasvirler ve obje betimleri (silahlar, arabalar, dokuma tezgâhları vs).
MÖ 8. yüzyıl-6. yy.ın ikinci yarısı	İlk Demir Çağı. Silahlı ve giyimli figürlerin ve karma sahnelerin (tören alayları, avlar) tasvirleri yer aldığı kaya resimleri.
MÖ 6. yy sonu-MÖ 2-1. yüzyıl	İkinci Demir Çağı. Kaya resimlerinde natüralizm ve bunu takiben sanatsal üretimin düşüşü.
MÖ 16	Augustus'un hakimiyeti.

Grosio'daki Kaya Resimleri Parkı

Grosio'daki Kaya Resimleri Parkı
Başlıca buluntular:
- Aralarında Rupe Magna'nın bulunduğu yaklaşık 50 resimli kaya, elbise kalıntıları. (MÖ V-III. binyıl- MÖ 2.-1. yüzyıl)

Camuno Yerleşimi

Cemmo ve Pescarzo (Capo di Ponte'nin bölgeleri)
Başlıca buluntular:
■ Aralarında Naquane'deki büyük kayanın da bulunduğu 104 resimli kaya (Altta) (MÖ V. binyıldan MÖ 4.-3. yüzyıla kadar)

Capo di Ponte Kaya Resimleri Parkı
Başlıca buluntular:
◆ M Aralarında Naquane'deki büyük kayanın da bulunduğu 104 resimli kaya (Altta) (MÖ V. binyıldan MÖ 4.-3. yüzyıla kadar)

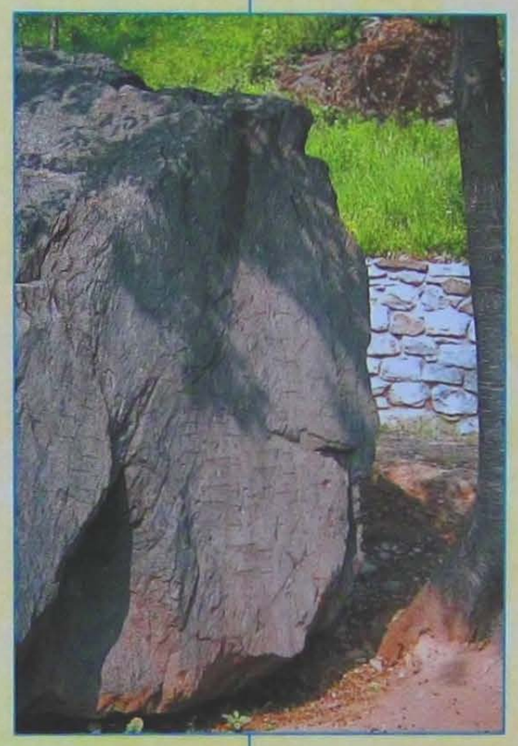

Sembollerin anlamları
■ *Prehistorik Kalıntılar*
◆ *Roma Kalıntıları*
M *Arkeoloji Müzesi*

Oglio

Cemmo ve Pescarzo (Capo di Ponte'nin bölgeleri)

Capo di Ponte Kaya Resimleri Parkı

Parspardo

Ceto, Cimbergo ve Parspardo Kaya Resimleri Parkı

Cimberğd

Ceto

Ceto, Cimbergo ve Parspardo Kaya Resimleri Parkı
Başlıca buluntular:
■ M Nadro'daki kaya resimleri ve Nadro Müzesi (MÖ IV. binyıl sonu III.-II. binyıl). (Üstte ve altta, kaya resimleri)

Camuno Yerleşimi
Başlıca buluntular:
■ ◆ M Roma Dönemi tiyatrosu ve amfitiyatrosu (MS 1. yüzyıl) ve arkeolojisi müzesi.

20. YÜZYIL EDEBİYATINDA ANTİK ÇAĞ MİTOLOJİSİ

JOYCE'DAN SARTRE'A, ANOUILH'DEN YOURCENAR'A, TOMASI DI LAMPEDUSA'DAN DÜRRENMATT'A 20. YÜZYILIN BÜYÜK YAZARLARININ ÇOĞU, ŞİMDİKİ ZAMANI DAHA İYİ ANLAMAK İÇİN ANAHTAR OKUMA OLARAK YUNAN MİTLERİNİ KULLANMIŞLARDIR.

Antik Dünya'nın en bilinen özelliklerinden biri de, her dönemde yazarları etkileyen Yunan mitolojisidir. Modern zamanların sayısız tragedyası, komedyası ve öyküleri antik Yunan tanrılarının serüvenlerinden çok fazla esinlenmiştir.

1929'da *Jean Giraudoux*, Herakles'in doğuşu üzerine antik bir drama yazdığında, aynı mitin *Plautus*'dan, *Moliere*'e ve *Heinrich Von Kliest*'a kadar daha önceden yazılmış otuz yedi tane uyarlaması olduğunu hesaplar bu yüzden eserini "Amphytrion 38" olarak isimlendirir. *Zeus*'un bir ölümlüye gizlice yaklaşması ve bundan ilginç hikayelerin ve karakterlerin doğması her zaman insanları büyülemiştir. Tanrıların tanrısı Zeus kendisini, *Alkmene* ile birleşmek için *Alkmene*'nin sevgilisi *Amphitryon*'a dönüştürür. Bu birleşmeden *Herakles* dünyaya gelir. *Homeros* destanlarında Alkmene'den şöyle bahsedilir; *"Büyük Zeus'un kollarına uzanarak gözü pek Herakles'i doğurdu"*. Amphitryon'un trajedisi, Amphitryon ve Zeus'un birbirlerinin yerine geçtiği en önemli bölümü *Plautus* ile bir komedya haline gelmiştir. *Giraudoux* ise bu konudan, gerçekliğin dış görünüşü yendiği ve Alkmene'nin Amphitryon'a duyduğu aşkın ölümsüzlüğe karşı en büyük arzusu olduğu psikolojik bir drama yaratır.

Antik miti 20. yüzyılın ilk yarısına taşıyan *Jean Anouilh* modern edebiyat için çok önemli olmuştur. Anouilh'in *Sophokles*'in tragedyasından uzaklaştığı nokta, kahramanlarını modern giysiler giyen, sigara içen, otomobillerden, kahveden, günlük yaşamdan konuşan ve tanrısız bir dünyada yaşayan kişiler olarak gösterdiği *Antigone*'de açıktır. *Odipus*'un kızı Antigone kralın kardeşini gömdürme yasağına karşı gelir. Bu yüzden hapse atılır fakat hapiste yavaş yavaş ölmek

Solda. Yunan miti yüzyıllar boyunca figüratif sanata da esin kaynağı olmuştur. E. Hillemaker'in bu tablosunun başkahramanları veba sırasında Thebai'de bulunan Oidipus ve Antigone'dir.

Ön Plandakiler

JAMES JOYCE'UN ULYSSES'İ

İrlandalı yazar James Joyce 1914'ten 1921'e kadar, yedi yılda olağanüstü modern bir destan yazmıştır: Dublinli bir burjuvanın günlük hayatının hikâyesi. Ulysses'in konusu gazete ofisinde çalışan Leopold Bloom'un, karısı Molly ve genç yazar Stephen Dedalus'un hayatının tek bir gününü -tam olarak 16 Haziran 1904, sabahın sekizinden akşamın üçüne kadar- anlattığı için oldukça basit görünür. Fakat bu tek günde, diğer birçok şeyin yanı sıra, Antik Yunan kahramanı Odysseus'un yolculuğunun on senesi özetlenmektedir. Öyle ki Leopold'un (Odysseus), Molly'nin (Penelope) ve Stephen Dedalus'un (Telemakhos) karşılaşmaları, sembolik anlamda Homeros'un büyük destanında konular arasında ortak bağı kuran ana öğeyi oluşturmaktadır.

Herakles'in efsanesinin bir bölümü; çocuk kahraman yılanları boğarken tasvir edilmiştir.(Pompei)

Tivoli, Hadrianus'un Villası'ndaki deniz tiyatrosu.

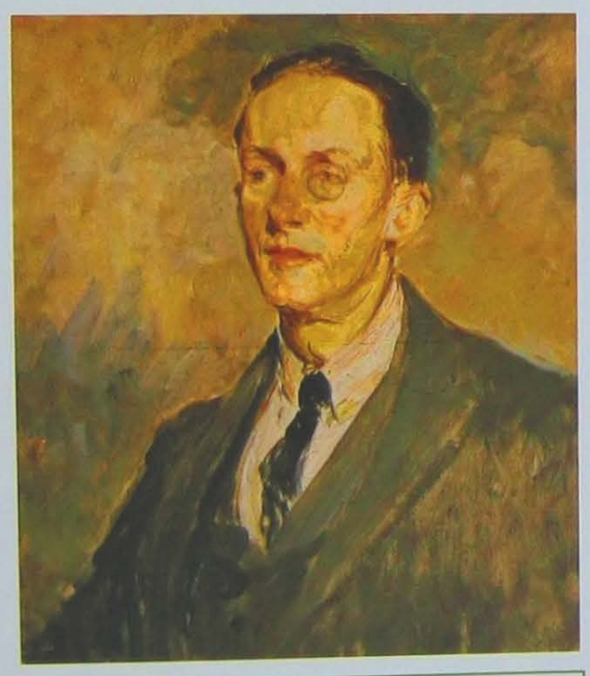

Amphytrion 38'in yazarı Fransız Jean Giraudoux'un bir tablosu (1929).

yerine kendini öldürmeyi tercih eder. Fakat Sophokles'in tragedyası ölümlülerin müdahale etmesine izin vermeyen kader ile insan yasası ve tanrı yasası arasındaki çatışma üzerine odaklanırken, Anouilh'inki modern psikolojik bir dramadır. Anouilh'in Antigone'si görüldüğü gibi kendi zamanının totaliter gücüne karşı değil kendi hayatına isyan eder. Uzlaşmalarla dolu küçük mutluluklardan memnun değildir, önünde ölümden başka seçenek yoktur; Antigone şöyle der; *"Ben hepsini istiyorum, hemen ve tamamını ya da kendimden vazgeçerim'.*

MİT VE POLİTİKA ARASINDA

Alman işgali sırasında *Jean Paul Sartre*, Aiskhylos, Sophokles ve Euripides tarafından çoktan işlenmiş olan Orestes mitinden esinlenerek *Le Mosche* adlı dramayı yayımladı. Yunan mitiyle kuşatılmış bu politik tiyatro oyunu, bir halkın özgürlük arzusunun her türlü baskıya hakkı olabileceğini gösteriyor olmalıydı. Bu siyasileştirilmiş dramayla Sartre işgale ve *Vichy*'nin rejimine karşı direnişi anlatmıştır. Bu Alman sansüründen kurtulan gizli bir ifadedir; *"Elektra, ben özgürüm! Özgürlük beni çarptı"* Orestes bu sözlerle, Jüpiter'in göklerdeki ve Aigisthos'un yeryüzündeki güçlerine karşı mücadelede kendi sorumluluğunun farkına varır. İnsan bu özgürlüğün bilincinde olduğunda serbest kalabilir ve isyan edebilir.

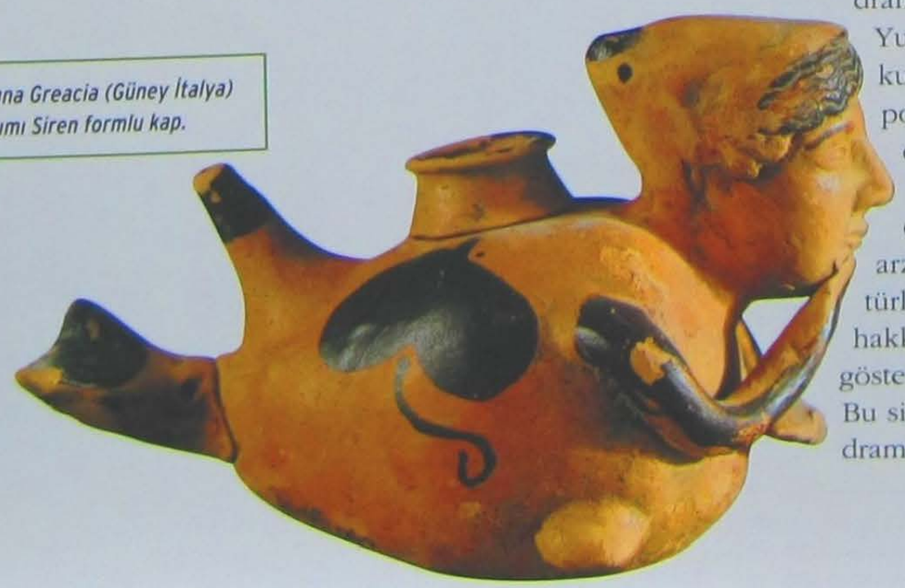

Magna Greacia (Güney İtalya) yapımı Siren formlu kap.

Yunan miti bu durumda Nazilerin korkunç hâkimiyetine karşı ağır imalarda bulunmak için kolaylıkla politik anlamda yeniden yorumlanmaya uygundu ve çağın Fransız tiyatrosu, bundan oldukça yararlanmıştır.

Ancak Olimposlu tanrılar sadece tiyatroyu etkilemekle kalmamış; imalarla, uyarlamalarla dolu 20. yüzyılın nesrini de etkilemiştir. Ayrıca psikanaliz ve anlatıya da katkıda bulunmuşlardır; *Freud*'un Oidipus Kompleksi örneğinde olduğu gibi. Yunan mitolojisine atıflarda bulunan 20. yüzyılın romanları ve öyküleri, çağdaş edebiyatın en anlamlı ifade tarzını oluştururlar. Bu romanlar arasında James Joyce'un yazıdığı *Ulysses*, Marguerite Yourcenar'ın *Hadrianus'un Anıları* adlı eseri, Roberto Calasso'nun yazdığı *Kadmos* ve *Harmonia'nın Evliliği*, Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın *Sirenler* adlı yapıtı ile Friedrich Dürrenmatt'ın *Pythia'nın Ölümü* en ünlüleridir.

Altta. Hadrianus'un mermerden büstü. (MS 2. yüzyıl)

Orestes ve Elektra betimli kabartma (MÖ 5. yüzyıl)

Altta. Orestes ve Elektra, MS 1. yüzyıla ait mermerden yapılmış heykel.

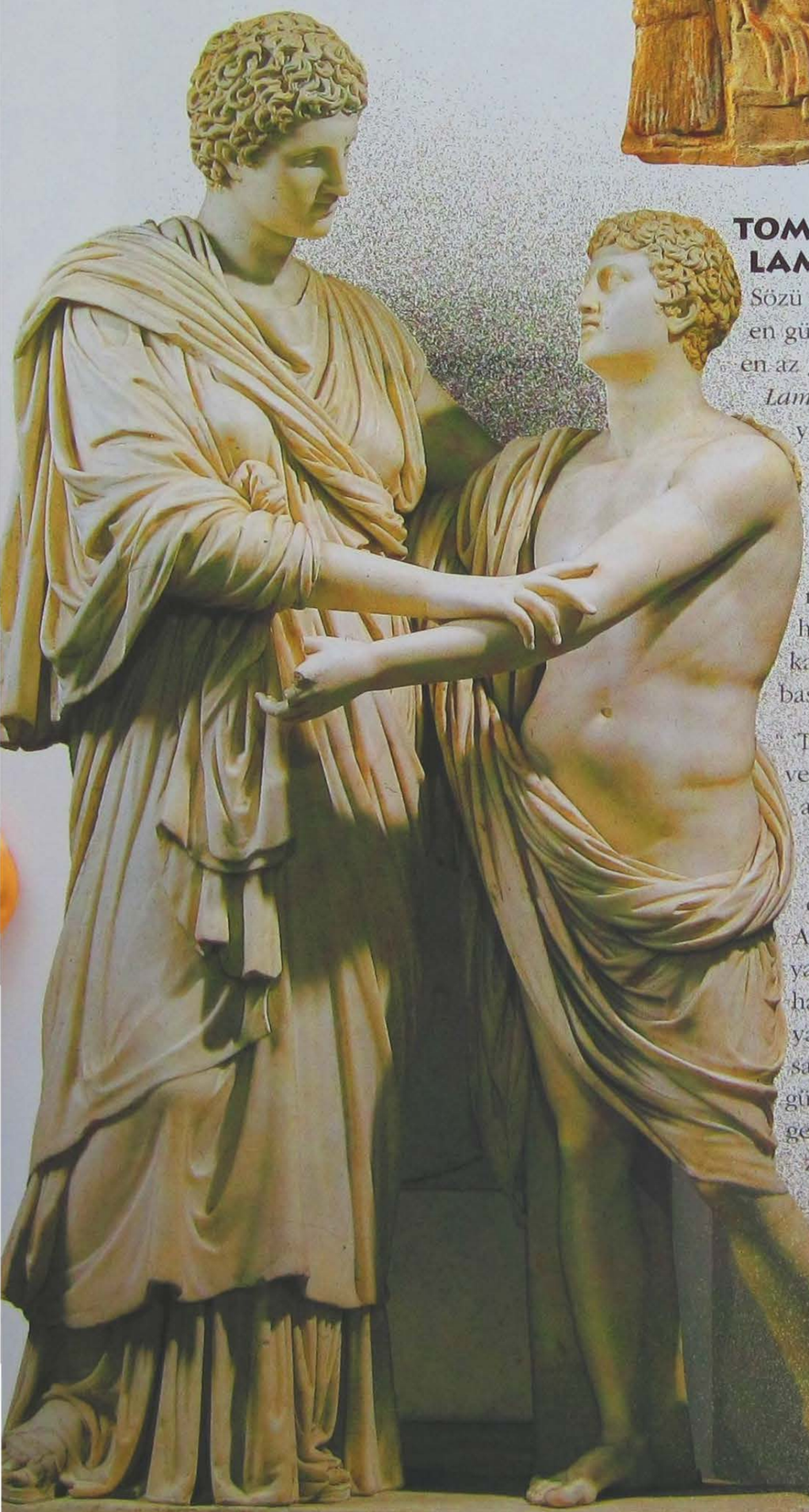

TOMASI DI LAMPEDUSA

Sözü geçen eserler arasında en güzeli ve edebi anlamda en az güçlü olanı *Tomasi di Lampedusa*'nın 1956- 1957 yılının kışında yazdığı *Sirenler* öyküsüdür. Hikâye, Sicilya kökenli *Rosario La Ciura*'nın doğduğu ülkeyi melankolik bir duyguyla hayal ettiği Torino'nun kasvetli bir barında başlar.

'Tanrılar burada yaşadılar ve tükenmek bilmeyen ağustoslarda yine burada yaşayacaklar'.

Öğrenciyken, Sicilya'nın doğu kıyısında bulunan Augusta'da araştırma yaparak geçirdiği yazı hatırlar; 'Benim yalnızlığım mutlaktı, sadece her üç veya dört günde bir bana erzak getiren köylünün ziyaretleriyle bölünüyordu yalnızlığım. Sadece beş dakika kalıyordu çünkü beni kendimden geçmiş ve saçı başı dağınık görürse tehlikeli bir deliliğin kıyısında olduğumu düşünmesi gerekiyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, güneş, yalnızlık, yıldızların hareketleri altında geçirilen geceler, sessizlik, az beslenme, eski konuların araştırılması bana önceden mucizeyi haber eden bir büyü gibi etrafımda dönüyordu.' "

PYTHİA'NIN ÖLÜMÜ

Tomasi di Lampedusa dayanılmaz bir arzu uyandırarak okuru masalsı bir dünyaya taşırken, Friedrich Dürrenmatt ilk defa 1976'da çıkan *Pythia'nın Ölümü* adlı eserinde, gerçekliğin sadece ondan acı çekilmediği sürece var olacağını gözler önüne serer. Kâhinden, babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini duymak için *Delphi*'ye giden *Oidipus*'un miti Dürrenmatt tarafından kader fikrinden yoksun bir hikâye gibi anlatılmıştır. Böylelikle eğer kader yoksa kâhin onu göremezse o halde *Pythia* bir sahtekârdan başka bir şey olamazdı. Antik Yunan mitolojisinin kahramanları bu eserde de, modern zamanların önemli esin kaynaklarından birini olduklarını kanıtlamıştır.

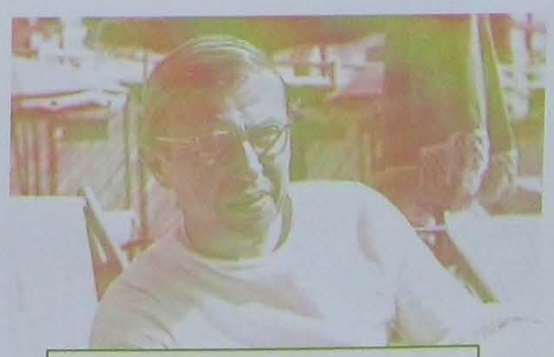

Jean Paul Sartre de Antik Yunan mitlerinden etkilenmiş ve bundan politik mücadele aracı olarak faydalanmıştır.

Ön Plandakiler

MARGUERITE YOURCENAR'IN HADRİNUS'UN ANILARI

Romalı imparatorlar üzerine yazılan biyografiler çoktur ancak en güzeli ve en detaylı olanı elbette 1951 yılında basılan Fransız yazar Marguerite Yournecar'ın Hadrianus hakkında yazdığı biyografidir. 1920'li yıllarda Tivoli'deki Hadrianus'un Villası'na yaptığı bir ziyaret, genç kadında tüm zamanların en görkemli ve etkileyici krallığını kuran bu huzursuz imparatorun biyografisini yazma isteği uyandırır. İşte yaşlı ve hasta Hadrianus, üvey torununa burada yazmaya başlar ve ona düşündüren bir monologla çalkantılı hayatını, uzak İspanya'da doğuşunu, tahta çıkışını, her zaman mutlu olmayan aşklarını anlatır. Yourcenar tarihi bir roman değil de trajik, düşünceli, tutkulu ve enerjik bir kişi üzerine düşündüren büyüleyici bir eser yaratmayı başarmıştır.

EFSANEDEN TARİHE

MODERN EFSANELERE GÖRE AY'DAN BİLE GÖRÜLEBİLEN ÇİN SEDDİ, İNSANOĞLUNUN ŞİMDİYE KADAR GERÇEKLEŞTİRDİĞİ EN GÖRKEMLİ ESERDİR. ÇİNCEDEKİ ADIYLA *WANLİ CHANGCHENG*, ÇİN DENİLİNCE AKLA GELEN İLK SEMBOLDÜR.

İnsanlar tarafından inşa edilmiş çok az eser, çoğumuz için *Çin*'i temsil eden görsel simgelerden biri olan *Çin Seddi* kadar efsane ve destanlarla donanmıştır. Çin uygarlığıyla, Akıncılar arasındaki sınırı belirlemek için yapılan Çin Seddi anıtsal bir eserdir. Uçsuz bucaksız bir alanı kapladığı için çağdaş haritaların kesinliğini bile zorlamaktadır. Bu "taştan yılan" zaman içerisinde kendisine, *Doğu Çin Denizi*'nden batıdaki *Kansu* eyaletindeki bozkırlara, Çin'in kuzeyini kateden bir yol çizmiştir.

Mantığa aykırı da olsa, efsanelerde Ay'dan bile görülebilen (astronotlar bu efsaneyi çürütmek durumunda kalmıştır), insanoğlunun şimdiye kadar gerçekleştirdiği en görkemli eser olarak anılan Çin Seddi'nin gerçekte ne kadar bir alanı kapladığı, yani insan eliyle yapılmış bu setin, bazı bölümleri hariç, şekli bilinmiyordu.

Yeşim taşından yapılmış mızrak ucuyla, turkuvaz taşlarıyla işlenmiş tunç sapı. (MÖ 12.-11. yüzyıl)

Çin Seddi'nin Pekin'e en yakın olduğu yer, Pekin'e aşağı yukarı 50 kilometre uzaklıkta olan Badaling'deki bölümüdür.

Ön Plandakiler

JİAYUGUAN KALESİ

Çin Seddi'nin batıdaki en uç noktasını belirleyen etkileyici Jiayuguan Kalesi, 1372'de Ming Hanedanlığı Döneminde, üstünde bütün ihtişamı ve görkemiyle yükseldiği kurak bir alana inşa edilmiştir. Zamanında Çin'e giren ve çıkan bütün malların geçtiği bir gümrük noktası olarak kullanılmıştır. Kalenin zemini bir dörtgendir ve etrafındaki surlar 33.500 m2'lik bir alanı çevrelemektedir. Çin mimarisinin geleneksel yöntemleriyle yapılan, yani kerpiç katmanlarla inşa edilen surların yüksekliği 10 m.dir. Bu sayede surlar "gökyüzünün altında geçit vermeyen geçit" unvanını hak etmiştir. Kalenin her köşesinde bir nöbet kulesi vardır. Görkemli giriş kapılarının üstünde ise 17 m yüksekliğinde, süslü çatı köşeleri yukarıya doğru kıvrılmış gözetleme kuleleri vardır. Kalenin doğu tarafında, surların içinde kalan, askerler için yapılmış üç tane bina bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi zamanında askerlerin eğlenmesini sağlamak için gezici kumpanyaların gösteriler düzenlediği bir tiyatro salonudur.

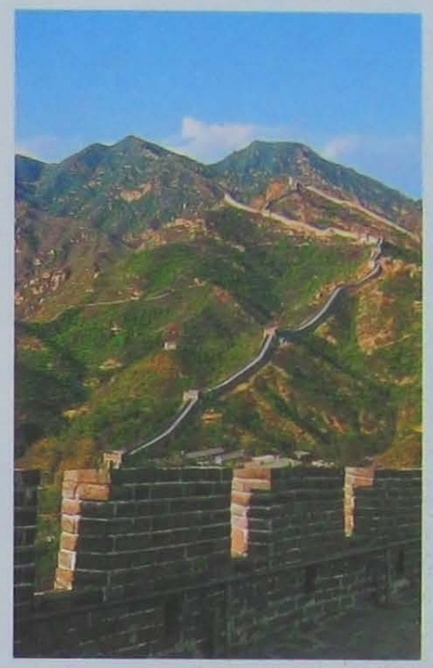

Ön planda surların üstündeki yol ve Ming hükümdarları tarafından yaptırılmış mazgallar görülüyor.

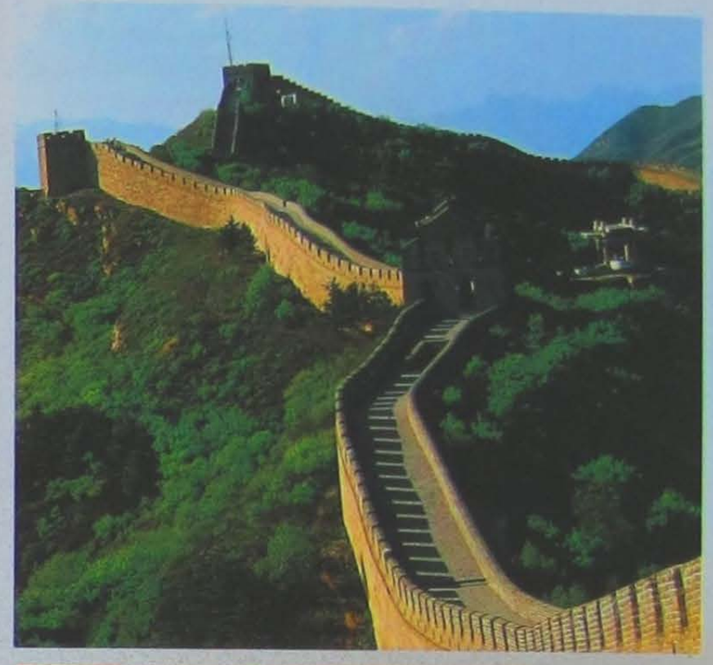

Surların üstündeki yol aynı anda dört atlının yan yana durabileceği genişliktedir. Bu sayede askerler bir kuleden diğerine hızla hareket edebiliyorlardı.

Bu belirsiz durum karşısında gerçeğe ulaşmak için günümüzde de çalışmalar ve ölçümler devam etmektedir. Son yıllarda Çinli arkeologlar özellikle uzak bölgelerdeki bölümlerde ve Çinlilerin "On Bin Li uzunluğundaki set" diye adlandırdığı *Wanli changcheng*'in kalıntılarında yaptıkları ölçüm ve fotoğraf çalışmalarıyla yeni hatlar tespit ettiler. Arazi üzerinde, uydu fotoğrafları gibi çağdaş teknolojilerden yararlanarak yapılan bu çalışmaların ilk sonuçları *Kaogu* ve *Wenwu* adlı Çince basılan arkeoloji dergilerinde yayımlandı.

Bu durum, bir benzetme yapmak gerekirse, bir insanın gerçekte yüzünün nasıl olduğunu değil de, sadece bazı fiziksel özelliklerini, örneğin bir gözünü, elmacık kemiklerini ya da alnını bilmek gibiydi. Çin Seddi hakkındaki tasvirlerin yetersizliği, belirsizliği ve eksikliği, sadece yüzyıllar boyunca Çin'i ziyaret eden ve her seferinde bu görkemli askeri yapının büyüklüğüne övgüler düzen yabancı gezginlerin yazılarında değil, Çin kaynaklarında da görülür. O halde herhangi bir Çin haritasında gördüğümüz Çin Seddi'ni gösteren o rota nedir? Bu haritaların çiziminde, *Qing Hanedanlığı*'ndan *İmparator Kangxi*'nin (1161-1722) isteği üzerine *Cizvit* rahipleri tarafından hazırlanmış haritalardan yararlanılmıştır. Bu haritalarda da aslında yapının gerçek büyüklüğü ve çizdiği rota üzerinde inceleme yapmadan çizilmiştir. Çin Seddi'nin uzunluğu hakkında da genelde hikayeler uydurulmuştur.

Bu söylentilere göre uzunluğu 3000 ile 7000 kilometre arasında değişmektedir.

Hangi tarihsel döneme ait olduklarını anlamak için nöbet kuleleri, atların konaklama yerleri, askeri binalar gibi kalıntılar üzerinde de deneme kazıları yapılmaktadır. Çin Seddi tarihinin uzunluğu coğrafi yayılımının uzunluğuyla yarışacak niteliktedir. Bugün görünen kısımlar aynı dönemde değil, tam tersine çok farklı dönemlerde inşa edilmiştir.

Çin Seddi'ni sadece bir hanedanlık döneminde, birkaç yıl içerisinde yapılmış tek parça bir yapı olarak düşünemeyiz. İşin aslı bu yapı birçok kalenin birleşmiş halidir. Yapımına MÖ 5. ile 6. yüzyıllar arasında başlanan Çin Seddi'ne zaman içerisinde eklemeler yapılmıştır. En önemli eklemeler de *Ming Hanedanlığı* Döneminde (1368-1644) gerçekleştirilmiştir. Birçok hanedanlık dönemindeyse surların işlevlerini doğru bir şekilde yerine getirmesi için gerekli bakım ve yenileme çalışmaları yapılmamıştır. Özellikle *Tang* (618-906) ve *Song* (960-1279) *Hanedanlıkları* döneminde Çin Seddi, sanki yokmuş gibi, tamamen kendi haline bırakılmıştır.

Solda. Çin Seddi'nin Kansu eyaletinin başkenti Lanzhou yakınlarında, Huangho, yani Sarı Irmak'ın kenarındaki bölümü.

Çin Seddi'nin Shanxi eyaletindeki bölümünde yer alan ve Sarı Irmak'ın kenarında yükselen bir kule.

Mitler ve Efsaneler

ACIKLI BİR EFSANE

Çin Seddi hakkındaki birçok efsaneden biri duygusal etkisiyle kuşaklar boyunca Çinlileri kendine bağlamış, bir sürü halk hikayesine ve şarkıya kaynak olmuştur. Bu hikayeye göre İlk İmparator zamanında imparatorluktaki birçok erkek, surların inşasında çalıştırılmak için zorla askere alınmıştır. Meng Qiang'ın kocası da imparatorun emriyle evinden alınmış ve Çin Seddi'nin doğudaki ucuna, Shanhaiguan'a çalışmaya gönderilmiştir. Aradan yıllar geçmiş, kocası eve dönmemiştir. Bunun üzerine ailesi Meng Quiang'a yeniden evlendirmeye kalkınca, sadık eş kocasını aramaya gitmiştir. Shanhaiguan'a vardığında kocasının inşaat esnasında öldüğünü ve cesedinin de harca karıştırıldığını öğrenince, Meng Quiang acısından ağlamaya başlamıştır. Günler ve geceler boyunca o kadar çok ağlamıştır ki bir mucize gerçekleşmiş ve Çin Seddi, kocasının surlarda tam olarak nerede gömülü olduğunu kendisine göstermiştir.

Bütün bu özelliklerin anlaşılması için Çin Seddi'nin inşa edilmesinin nedenleri ve kültürel sebepleri incelenmelidir ki bunlar da bu mimari eserin varoluş sebebi olan Çin'le, Çin'in kuzeyindeki topraklarda dolaşan yarı göçebe halklar arasında belirgin bir ayrım çizgisi çekme isteğidir. Barbarlarla uygarlığı ayıran bir set... Bu açıdan, onun kadar görkemli olmasalar da aynı kültürel sebeplerden doğan Avrupa'daki *Hadrianus Duvarı*, *Bizans Hattı* gibi setlerle benzerdir. Böyle bir setin inşa edilmesi biraz da, coğrafi sebeplerden dolayı doğal sınırların bulunmadığı Çin'in kuzey bölgesinde siyasi sınırları çizme ihtiyacından doğmuştur.

Bu, özellikle de Asya'nın iç kısımlarından gelen yarı göçebe kavimlerin Çin'e girerken en çok kullandıkları nokta olan *Sarı Irmak*'ın denize giderken oluşturduğu kıvrımdaki havzada bulunan geniş *Ordos Bölgesi* için geçerlidir. Bütün bunlar; yukarıda söz edilen Çin hanedanlıklarının hepsinin Çin Seddi'nin bakımıyla neden ilgilenmediğini de anlamamızı sağlıyor. Mesela o zamanlar Asya'daki en büyük imparatorluğa sahip olan *Tang Hanedanlığı*'nın böyle bir şey yapmaya ihtiyacı yoktu çünkü zaten çok farklı halklar ve topluluklarla oluşturdukları ekonomik, siyasi ve kültürel alışveriş sayesinde saldırıya uğrama korkusunu yitirmişlerdi. Buna rağmen *Orta Asya*'da, isyankar Çinli generallerden destek gören Arapların sert saldırılarına maruz kalmışlardı.

Savaşan Devletler Döneminden (MÖ 5.-4. yüzyıl) kalma bir mızraklı baltanın ucu.

Altta. Ming Hanedanlığı zamanında (1368-1644) yapılan yenilemelerde inşa edilen gözetleme kulelerinden biri.

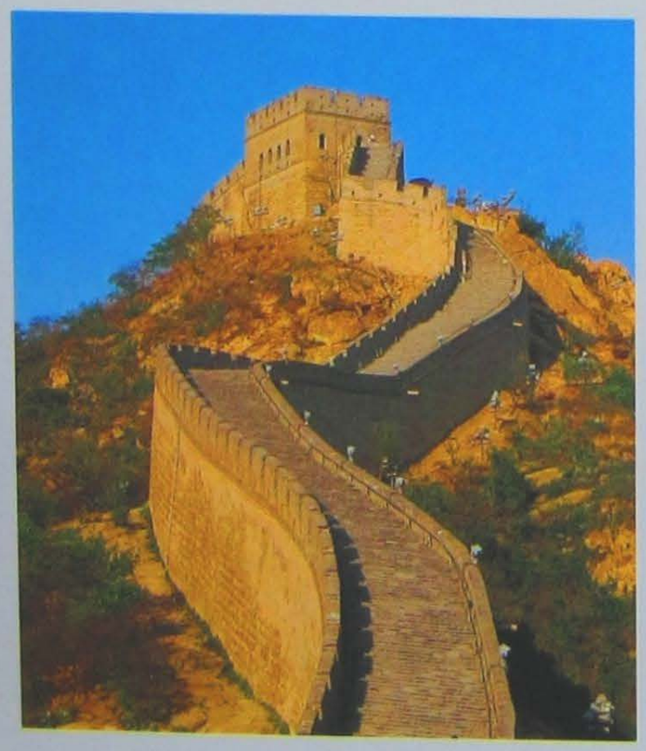

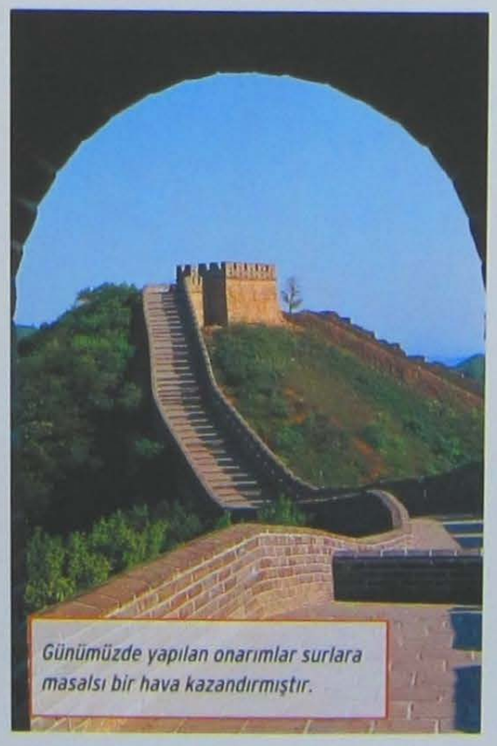

Günümüzde yapılan onarımlar surlara masalsı bir hava kazandırmıştır.

Ming Hanedanlığı zamanında yapılan yenilemeler sonucunda Çin Seddi'nin Badaling'deki bölümünde surlara, atlarla hareket edilebilecek genişlikte yeni yollar eklenmiştir.

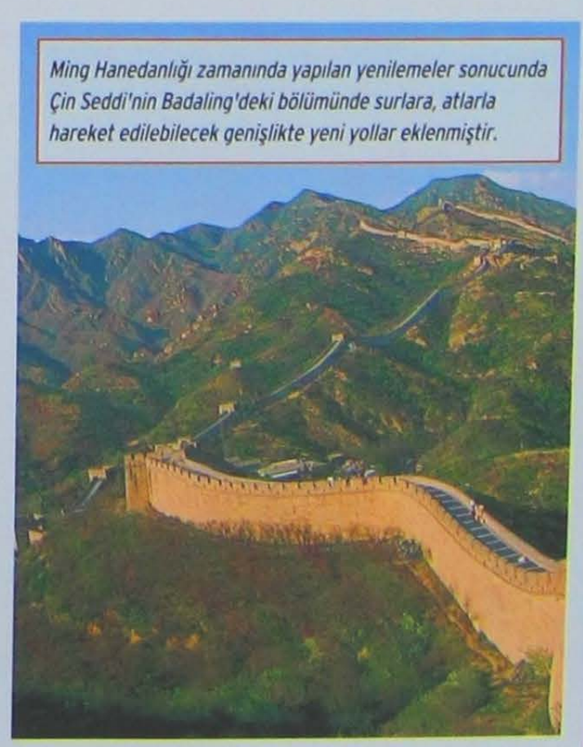

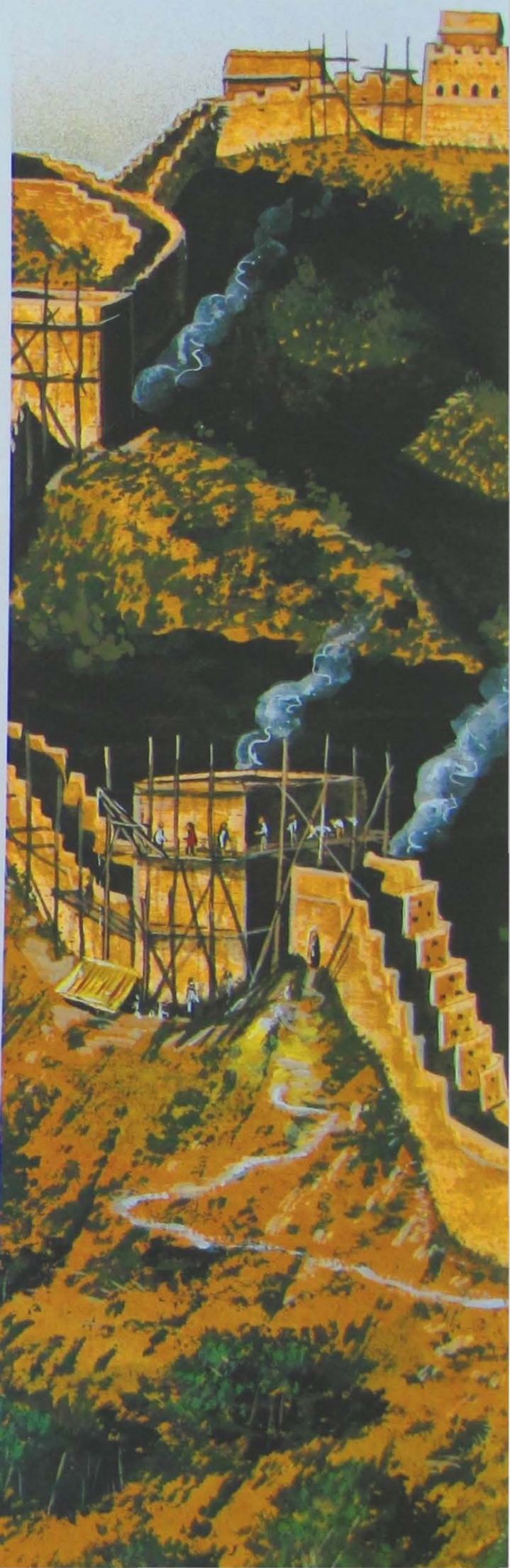

Çin Seddi'nin inşası.

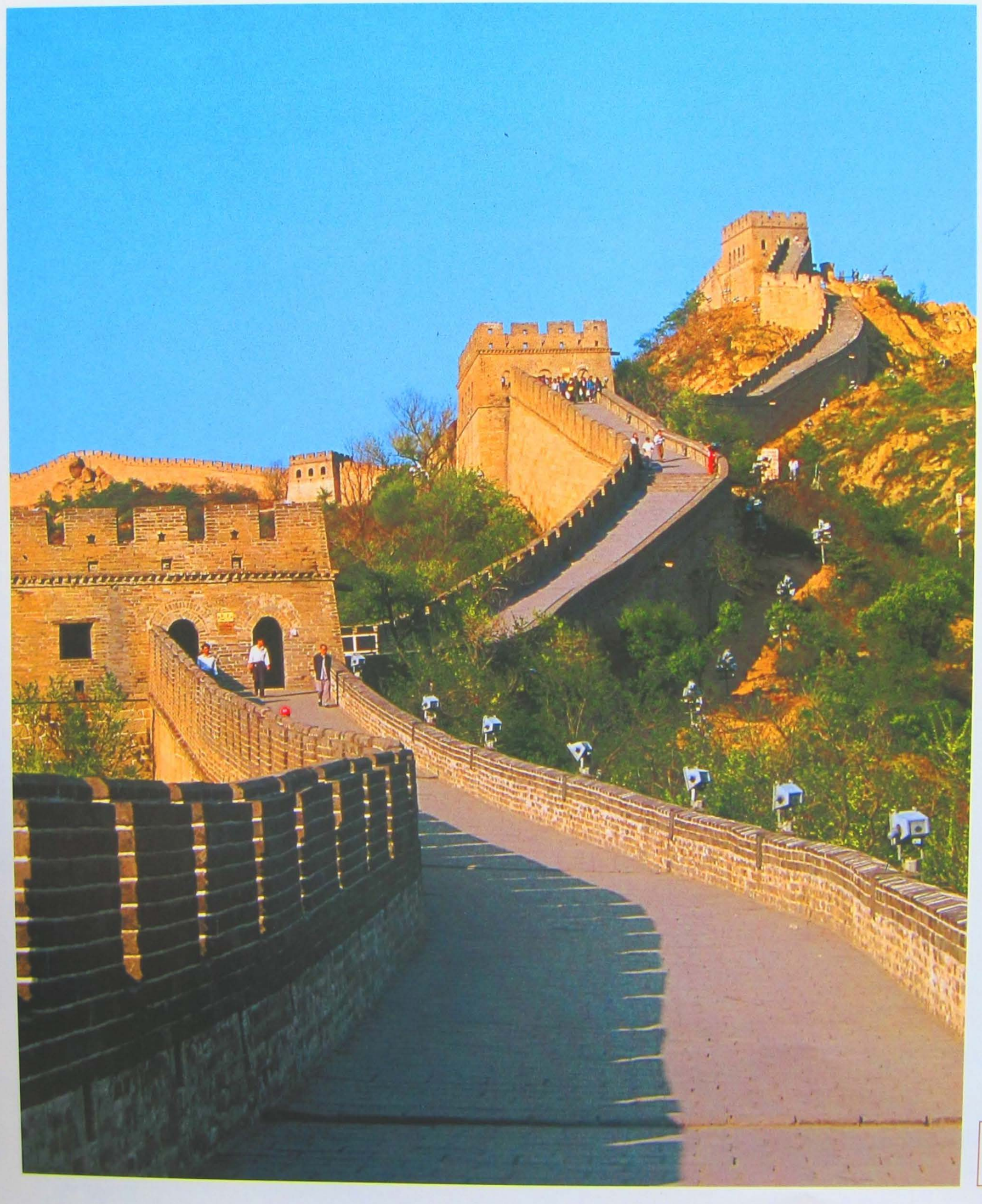

Bu fotoğrafta Çin Seddi'nin Ming Hanedanlığı döneminde bakımdan geçen bölümündeki üç gözetleme kulesi görülmektedir. Bu binalarda askerler kalıyordu.

Tarih ve Olaylar

ÇİN SEDDİ'NİN BADALİNG'DEKİ BÖLÜMÜ

Çin Seddi'nin en ünlü ve günümüzde turistler tarafından en çok ziyaret edilen bölümü şüphesiz, Pekin'in 50 km kuzeyinde bulunan Badaling'deki bölümüdür. Burada dağlık bir arazide yol alan Çin Seddi, ziyaretçilere hem surlar üzerinde yürüyebilecekleri uzun bir yol, hem de güzel bir manzara sunmaktadır. Turistlerin ilgisini çekmesi dışında, Badaling'deki bölüm Ming Döneminde yapılan değişikliklerin en iyi anlaşılabileceği yerdir. Surların oluşturduğu bu uzun hatta belirli aralıklarla, içlerinde askerlerin kaldığı, topların yerleştirildiği gözetleme kuleleri yapılmıştır. Surlar zeminde 8 m kalınlığındadır. Üst kısmında mazgallar ve genişliği 5 m'den fazla olan bir yol vardır. Bu sayede dört, ya da beş atlının aynı anda, yan yana bir kuleden diğer kuleye hızla gidebilmesi sağlanmıştır. Bu da engebeli bir arazide çok önemlidir. Badaling'den surların batıdaki en uç noktası olan Jiayuguan'a Çin Seddi boyunca on bin kadar gözetleme kulesi vardır.

Solda. Savaşan Devletler Döneminden (MÖ 5.-4. yüzyıl) kalma tunç kılıç ve mızrak uçları.

Sağda. Çin Seddi'nin Badaling'deki bölümünü gezen turistler.

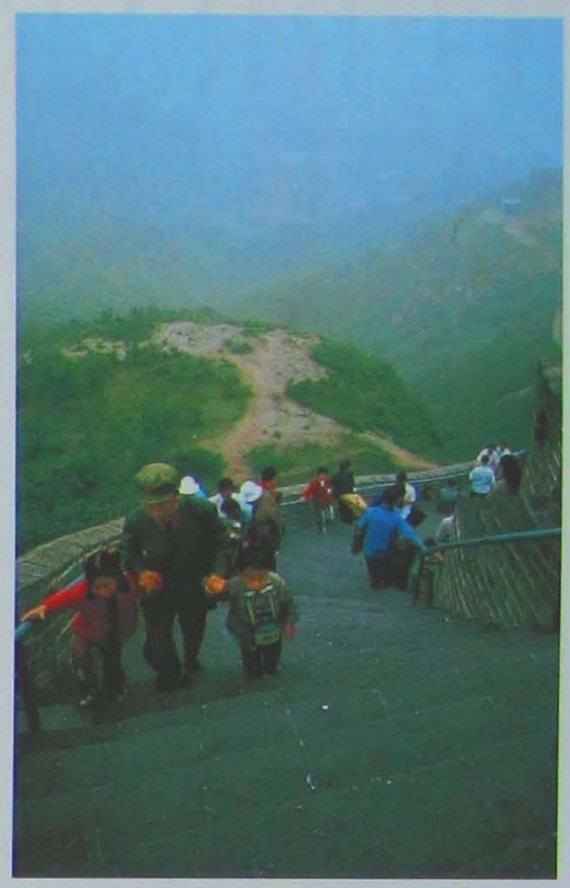

Wei Döneminden kalma terrakotta zırhlı süvari.

Ne birilerine saldırmayı, ne de kendilerini savunmayı düşünen *Song Hanedanlığı* ise bu tavırlarından dolayı, ülkenin kuzey kısmının tamamını *Moğollara* kaptırmışlardı. Çin'i yönetmek için imparatorluk tahtına oturan hükümdarların ya da Çinlilerin deyimiyle "Gökyüzünün Oğlu" olanların çoğunun yabancı asıllı olduğunu ve sık sık yaşanan parçalanmalar yüzünden ortaya çıkan küçük hanedanlık iktidarlarında, "Çin Dünyası"nın fiziksel ve kültürel olarak Çin Seddi'yle dünyanın geri kalanından ayrılması düşüncesinin önemsenmediğini unutmamak gerekir.

İLK İMPARATOR

Çin Seddi'ne büyük önem veren hanedanlıkları düşündüğümüz zaman hatırlamamız gereken ilk kişi, *Savaşan Devletler Döneminde*, Kuzey Çin'deki krallıklar tarafından MÖ 5. ile 6. yüzyıllar arasında yapılmış olan kaleleri ilk defa birleştiren, Çin tarihinin "İlk İmparator Augustus"u olan ünlü *Qin Shi Huang*'dır.

Tarih "İlk İmparator"u, Çin Seddi'nin yaratıcısı, yapımını emreden kişi olarak hatırlamayı sevse de, son yapılan metin karşılaştırmaları ve arkeolojik çalışmalar sayesinde Qin Shi Huang'ın aslında sadece *Qi*, *Wei*, *Yan* ve *Zhao* krallıklarının savunma amaçlı yaptırdıkları surların ele geçirilmesinden sonra onarılmasını, sağlamlaştırılmasını ve birleştirilmesini emrettiği anlaşılmıştır. İlk İmparator'un emriyle yaptırılan surlar Ordos Bölgesinde daha küçük bir alanı kaplamaktadır. *Han Hanedanlığı Döneminde* (MÖ 206 - MS 220) yaşamış olan tarihçi *Sima Qian* (MÖ 145-90) tarafından yazılan *Shiji*'deki bir metne göre Qin Shi Huang, saldırılara engel olmak için, *General Meng Tian*'a bazı göçebe topluluklarını Sarı Irmak'ın ötesine sürmesini emretmiş, daha sonra da o bölgeye surlar ya da duruma göre kaleler inşa ettirmiştir.

HAN DÖNEMİNDE ÇİN SEDDİ

Daha sonraki Han Hanedanlığı, kendi dönemlerinde fazlasıyla genişleyen imparatorluk sınırlarını koruyabilmek, uzak bölgelere gerekli askeri malzemelerin aktarımını sağlama almak için Çin Seddi'ni Orta Asya'daki *Gobi Çölü*'nün sınırına kadar uzatmıştır. Bu dönemde yapılan surların özelliği, üstünde ateş yakarak askeri haberleşmenin sağlandığı, birbirine belirli uzaklıklarda inşa edilmiş nöbet kuleleridir.

Aslı kerpiçten yapılmış olan bu yapı, bu muazzam kale zincirine gerçekten ilgi gösteren tek hanedanlık olan Ming Hanedanlığı Döneminde, surların dayanıklılığını arttırmak ve olası düşmanların gözünü korkutmak amacıyla tamamen taş ve tuğlayla kaplanarak restore edilmiştir.

Bütün bunlara rağmen Minglerin çabaları boşa gitmiş ve 1644'te *Mançular* Çinlileri yenerek *Qing Hanedanlığı*'nı kurmuştur.

TERRAKOTTA ORDU

GÖRKEMLİ ÇİN İMPARATORLUĞU ORDUSUNA DAİR MERAK EDİLEN HERŞEYİ DÖNEMİN TANIĞI BİR ORDUDAN ÖĞRENEBİLİYORUZ. BİRLEŞİK ÇİN'İN İLK HANEDANLIĞINI KURUP İLK İMPARATORU OLAN QİN SHİ HUANG'IN KENDİSİYLE BİRLİKTE GÖMÜLMESİ İÇİN YAPTIRDIĞI TERRAKOTTA ORDU, O ZAMANA DAİR PEK ÇOK BİLİNMEYENİ GÜN IŞIĞINA KAVUŞTURMUŞTUR.

Antik Çin'deki bir dönem, adı sayesinde yüzyıllar önceki kültürel atmosferin ne olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Bu dönemin adı *Savaşan Devletler Dönemi*dir ve MÖ 475'ten MÖ 221'e kadar sürmüştür. Bu iki buçuk yüzyıl boyunca Çin'deki siyasi otorite eksikliği yüzünden uçsuz bucaksız bir alan birbirleriyle savaşan küçük devletlere ve prensliklere bölünmüştür. Bu döneme, tarihi Çin hanedanlıklarından üçüncüsü olan *Zhou*'lar hükmetmiştir. Düşman devletler üzerinde kurulacak bir hakimiyet, kazanana yeni bir hanedanlık kurarak bütün Çin'i birleştirme ve yönetme şansı tanıyacağından, yani sonuçta elde edilecek şey çok önemli olduğundan, bu dönem entrikalar ve savaşlarla geçmiştir. Bu işi, en sonunda Çin'in kuzeydoğusunda bulunan *Qin* devleti başarmıştır. Qin Devleti, olayların gelişimi, şanslı coğrafi konumu ve özellikle de mükemmel bir savaş makinesi olan, yani ilk defa tunç yerine demirden yapılmış silahlarla donatılan ordusu sayesinde, geriye kalan son düşman devlet olan *Chu*'lara karşı verdiği savaşı MÖ 221'de zaferle sonuçlandırmıştır. MÖ 221, yeni bir hanedanlık, yani *Qin Hanedanlığı* kurulduğu için Çin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Başa geçen hanedan *Qin Shi Huang*, o zaman kadar devletteki en yüksek makamı temsil eden "wang", yani krallık unvanını bırakıp kendisini "İlk İmparator" ilan etmiştir. Onunla birlikte, 1912 Şubat'ında son imparator *Pu Yi* tahttan çekilip yerini cumhuriyete bırakıncaya kadar devam edecek olan imparatorluk kurumu doğmuştur.

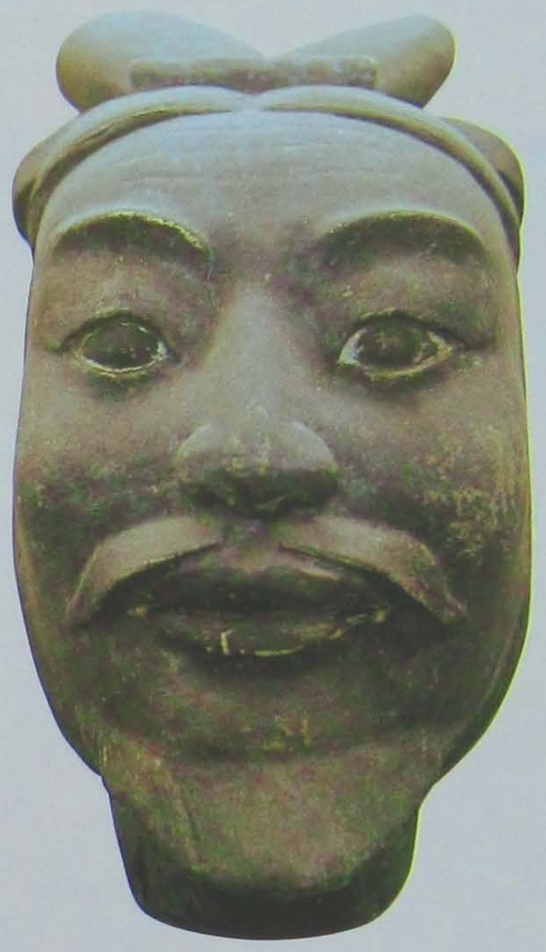

Solda. Qin'in ordusundaki askerlerden birinin başı.

Sağda. Hücuma hazır, diz çökmüş bir okçu. Qin'in ordusunu oluşturan Terrakotta heykeller büyük bir ustalıkla yapılmıştır.

İmparator Qin'in (MÖ 3. yüzyıl) Terrakotta Ordusu'ndaki atlardan biri.

RASTLANTI SONUCU YAPILAN BULUŞ

Çin tarihinde MÖ 3. yüzyıldaki önemli olaylar, arkeolojinin katkıları sayesinde ilgi odağı olmuştur. Çinli arkeologlar 1974'te bir rastlantı sonucu, *İlk İmparator*'un Çin'i birleştirmesini sağlayan ordusunun, onu sonsuz uykusunda koruması için yaptırdığı gerçek boyutlardaki kopyasını, naaşının yer aldığı anıt mezarın hemen yakınında buldular. Çin ordusunun antik çağlarda nasıl düzenlenmiş olduğunu başka hiçbir şey bu kadar güzel anlatamazdı. Yine de bu ordu, son derece göz alıcı olmasına rağmen, Qin Shi Huang'ın kendisinin ve ülkeyi birleştirdiğinin hatırlanması için yaptırttığı mezarlığın sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Anıt mezar, içinden *Wei Nehri*'nin geçtiği *Xi'an*'ın doğusunda yer almaktadır. Anıt mezarın kuzeyinde dağlara rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi de, arkeolojik kalıntıların, yani Li nekropolünün de adını aldığı *Li Dağı*'dır.

Xi'an'daki Qin Shi Huang anıt mezarının yakınlarında bulunan ve orada onarılıp birleştirilen Terrakotta Ordu.

Resimde, Terrakotta Ordu'yu anıt mezara savaş düzeninde yerleştiren İmparator Qin'in işçileri görülmektedir.

MERAK UYANDIRAN TÜMÜLÜS

Terrakotta Ordu'nun bulunmasının dünyada uyandırdığı ilgi biraz da Qin Shi Huang'ın gömülmüş olduğu tümülüste neler olabileceği konusundaki meraktan kaynaklanmaktadır. Eski metinlerdeki betimlemelere bakılırsa tümülüsün içinde bulunan devasa mezar odası evrenin efendisi olarak kabul edilen imparatorun naaşının etrafında bir mikrokozmos oluşturacak nitelikte tasarlanmıştır. Gökyüzünü temsil eden tabut odasının mavi duvarları, yıldızları ve takımyıldızları temsil eden değerli taşlarla süslenmiştir. Odada ayrıca Qin Shi Huang'ın fethettiği yerlerin ve şehirlerin küçük birer maketi vardır. Bu makette belli başlı göller ve nehirler su yerine, çok karmaşık bir mekanik sistemin sürekli hareket ettirdiği cıva kullanılmıştır. Elbette İlk İmparator'un mezarının günümüz arkeologları tarafından daha açılmadığını düşünürsek bu bilgilere kesin gözüyle bakamayız. Eski metinlere bakılırsa çıkardıkları isyanla Qin Hanedanlığı'nı yıkan askerler aynı zamanda mezarı da yağmalamıştır. Mezarlığın içinde neler olduğunu kesin olarak ancak oda açıldığı zaman anlayabileceğiz.

Yapımına gelecekte *İlk İmparator* olacak olan prensin tahta çıktığı MÖ 246 yılında başlanan anıt mezar, imparator MÖ 210'da öldüğünde hala bitirilememişti. Bu biraz da, 56 km^2'lik bir alanı kaplayan, günümüzde 50,5 m olarak ölçülen ama zamanında 150 m.lik yüksekliğe sahip olan bu mezarlığın devasa boyutlarından kaynaklanmıştır. Mezarlık kerpiçten yapılmış iki sıra duvar ile çevrilidir. Duvarların dış tarafında bulunan çukurlarda İlk İmparator'un ölümü üzerine kurban edilmiş insan ve hayvan cesetleri, terrakottadan yapılmış erkek ve diz çökmüş kadın heykelleri gibi mezar eşyaları bulunmuştur. Mezarlığın kuzey bölümünde, dış taraftaki duvarların iç kısmında da farklı cinsten yapılarla suların akıtılması için kullanılan yeraltı kanallarının kalıntılarına rastlanmıştır. Bu kalıntılar, tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, zamanında mezarlıkların mimari yapısını oluşturan binalara, nöbetçi kulelerine ve geçmişe ait inançların tapınaklarına aittir. Bu yapılar da *Terrakotta Ordu*'nun kilden heykellerini gerçekleştiren binlerce asker ve zanaatkar tarafından yapılmıştır.

ORDU

Orduyu oluşturan heykeller mezarlığın 1,5 km doğusunda, şimdiye kadar ortaya çıkan dört çukurdan üçünde bulunmuştur. Boş olan dördüncü çukurun hiçbir zaman tamamlanmadığı düşünülmektedir. Birinci çukur en geniş olanıdır. Doğu-batı tarafı aşağı yukarı 210, kuzey-güney tarafı ise 60 m uzunluğundadır. İçinde, genişliği 2 ile 3 m arasında değişen, uzunluğu 200 m olan, birbirlerinden kerpiç duvarlarla ayrılan, zemini ilk önce tuğladan yapılmış sonra ağaçla kaplanmış 11 koridor vardır. Bu çukurdaki askerler savaş düzeninde yerleştirilmiş piyadelerdir. En önde, savaş alanında daha rahat hareket edebilmek için zırh giymeyen 200 okçu ve Tatar yaycısı bulunmaktadır. 200 m'ye yakın menzili olan ölümcül okları atmakla görevli bu askerlerin arkasında 6 savaş aracı ve 3 manga hafif piyade vardır. Tahtadan yapılmış olan bu araçlardan geriye sadece zeminde bıraktıkları izler kalmıştır. Dört at tarafından çekilen bu araçlarda sürücüyle birlikte bir ya da iki asker için yer vardır. Bu askerler düşmanları uzakta tutmak amacıyla silah olarak bambudan yapılmış, 6 m'ye kadar uzunluğu olan esnek mızraklarla kuşanmışlardır. Araçlardan iki tanesinin görevi ise üstlerine takılı tunç çanlar ve davullar sayesinde çarpışmanın gidişatını sinyallerle haber vermektir. Silah olarak 2 m'lik mızraklar kullanan 3 manga hafif piyadenin görevi ise okçulara ve araçlara görevlerinde destek olmaktır. Onların arkasında da, güçlendirilmiş deri plakaların birbirine dikilmesiyle elde edilen zırhlar sayesinde göğüskafesleri ve omuzları korunan askerler vardır.

Askerlerin hiçbiri, grubu korumakla görevli düzenin dış tarafında yüzleri dışa çevrili duran askerler bile, kalkan taşımamaktadır. Metinlerde de bahsedilen Qin Devletinin askerlerinin cesareti ve gaddarlığı, bu askerleri saldırıya geçmeleri için coşturmaya yetmekteydi. İlk İmparator'un ordusunda disiplin, emirlere uymayan ya da hücuma geçildiğinde korkuya kapılan askerleri öldürmekten bir an bile çekinmeyen acımasız subaylar tarafından sağlanmaktaydı. İlk İmparator'un ordusunu yöneten Terrakotta subaylar üçüncü çukurda bulunmuştur. Belirli bir şekli olmayan bu bölümde bir savaş aracı ve boyları ortalama 2 m olan 68 tane subay heykeli bulunmuştur. Büyük ihtimalle subayların özel korumaları olan ve onlara eşlik eden askerlerin bir kısmı üniforma, bir kısmı da zırh giymektedir.

Heykellerin ilk başta canlı renklerle boyanmış olduğunu bu terrakotta başın üzerinde hala görülebilen farklı renkler sayesinde anlayabiliyoruz.

Ön Plandakiler

ÇİN'İN "İLK İMPARATOR"U

Genelde İlk İmparator diye çevrilen Qin Shi Huang adı, Çin'de ilk defa imparatorluk düzenini kuran kişinin siyasi arzusunu ortaya çıkaran bir sürü anlamı içinde gizlemektedir. Qin aslında, Zhou Hanedanlığı'nın otoritesinin zayıflamasıyla Çin siyaset sahnesinde ortaya çıkan bir sürü krallıktan birinin adıdır. MÖ 221'de Çin'i birleştiren Prens Zheng kendisine unvan olarak, o zamana kadar sadece Çin uygarlığını kurdukları düşünülen antik çağlardaki mitolojik krallara verilen Huang unvanını seçmiştir. İlk İmparator başardığı ülkeyi birleştirme işinin ne kadar önemli olduğunu belirtmek için kendisini "yeryüzündeki tanrı" ilan etmiş, yani ilahlaştırmıştır. "İlk" anlamına gelen Shi kelimesi ise imparatorun on bin kuşak, yani sonsuza dek sürecek bir hanedanlık kurma arzusunu göstermektedir. Tarih onu haksız çıkartacak ve Çin'de imparatorluk sadece 1912'ye dek sürecektir.

Sayıları binlerce olan ve terrakottadan yapılmış her bir subayın, askerin yüzüne tek tek, o heykele özel korkunç bir ifade verilmiştir. Böyle yaparak, o zamanlar Çin'de bulunan ve ilk defa bir kişinin emri altında toplanan farklı etnik kökenlere sahip insanların temsil edilmesinin istendiği düşünülmektedir. Büyük ihtimalle her askerin yüzünü tek tek yaparak, hükümdara ölüler dünyasında eşlik etmekle, onu korumakla görevli olan orduyu daha canlı kılmak istemişlerdi. Elbette *Terrakotta Ordu*'nun bu şaşırtıcı ve ünlü özelliğine rağmen, böylesine büyük çaplı bir eserin gerçekleştirilebilmesi için vücutların yapımında kalıplar kullanılmıştır. Bacakların içi dolu, gövdelerin ve başların içi boş yapılmıştır. Başlar uzun bir boyun sayesinde iki omuzun ortasındaki deliğe yerleştirilmiştir.

Kalıptan çıkan başlar, daha sonra yüz hatları, kulaklar, bıyıklar ve saçlar gibi ayrıntıları ortaya çıkarmak için tek tek elden geçirilmiştir. Askerlerin silah taşıyan kolları ve elleri ayrı kalıptan çıkmadır. Ancak daha sonra asiler hem bu silahları almış, hem de çıkardıkları yangınla çukurların yıkılmasına sebep olmuşlardır.

Qin'in ordusundaki askerlerden biri.

Qin Shi Huang, Çin'de birliği sağladıktan sonra her yerde aynı ağırlık ve uzunluk ölçülerini kullanılmasını, yazım şeklinin belirlenmesini, tek bir para birimi kullanılmasını, Çin Seddi'ne yeni bölümler eklenmesini, imparatorluk ordusunun ülkedeki tek silahlı güç olmasını sağlamak için ülkedeki silahlara el konulmasını sağlamıştır. Ancak tarihin de bize gösterdiği gibi ayaklanmalara karşı alınan bütün tedbirlere rağmen Qin Hanedanlığı'nın (MÖ 221-206) sonunu belirleyen halk ayaklanmasına engel olunamamış ve tahta daha sonraki *Han Hanedanlığı*'nın (MÖ 206 - MS 220) kurucusu *Liu Bang* geçmiştir. Her ne kadar günümüzde heykelleri

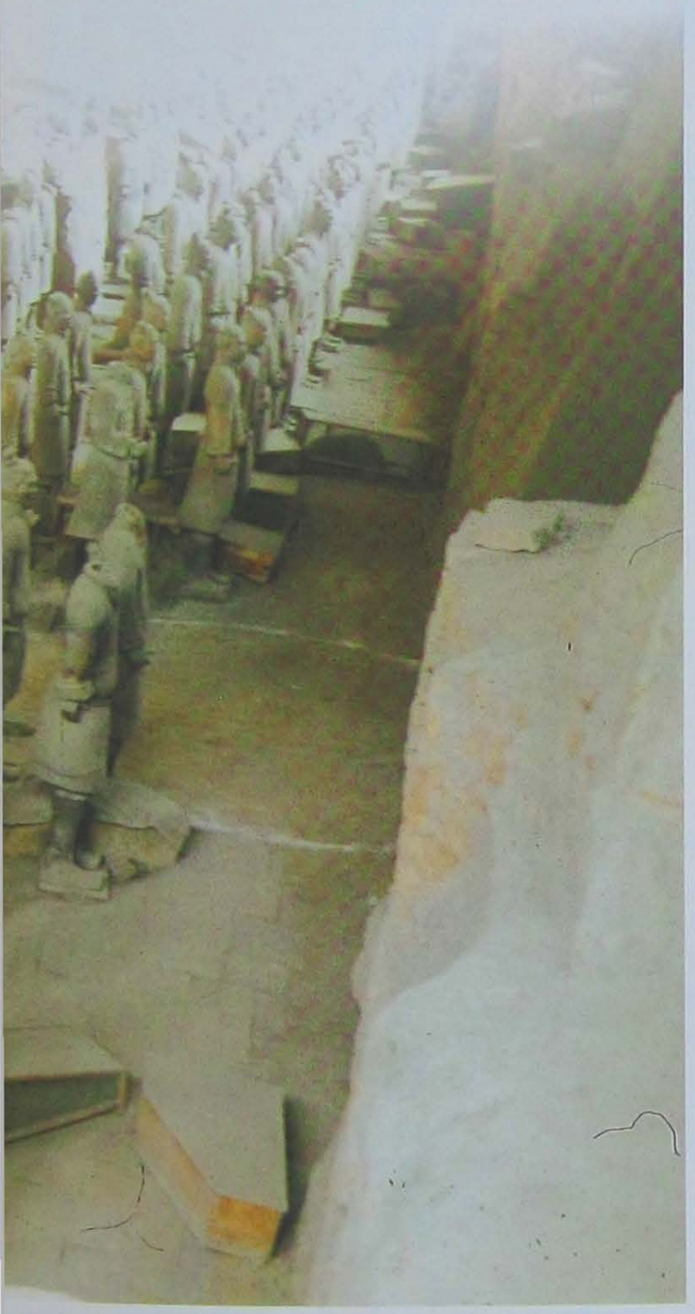

Qin'in ordusundaki binlerce parçayı yapan zanaatkarlar çok az kalıp kullanmış, askerlerin yüzlerini teker teker elden geçirip birbirlerinden farklı kılmışlardır.

Tarih ve Olaylar

DİĞER TERRAKOTTA ORDULAR

Han Hanedanlığı'nın bütün soylu üyelerinin kendileriyle birlikte gömülmeleri için yaptırdıkları ordularda, her ne kadar boyut ve heykel sayısı olarak çok daha ufak olsalar da, büyük ihtimalle model olarak hep Qin Shi Huang'ın ordusunu kullanmışlardır. Şimdiye kadar bulunan diğer terrakotta ordular arasında en önemlisi, Han Hanedanlığı'nın kurucusu Liu Bang'ın veliahdı olan prensin Şantung eyaletinde, Xuzhou'daki mezarının yakınlarında bulunan 4000 heykeldir. Bu ordular arasında ilgiye değer olanlardan bir diğeri de Shaanxi eyaletinde, Yanjiawang'da bulunmuştur. Xi'an'da ise ortalama 50 m yüksekliğinde seramik heykeller bulunmuştur. Bu heykeller, Batı Han Hanedanlığı'ndan olan İmparator Jing Di (MÖ 157-141) ile İmparator Xuan Di'nin (MÖ 73-49) mezarlarının yakınında bulunmuştur. Büyük özenle işlenmiş bu heykeller için model olarak sadece imparatorluk askerleri değil, hizmetçiler de kullanılmıştır.

gri olarak görsek de, üzerlerindeki farklı renklerin kalıntıları aslında zamanında çok canlı renklerle boyanmış olduklarını kanıtlamaktadır. Askerlerin bazıları altın yaldız düğmeli siyah zırhlarla, diğerleri turuncu düğmeli kahverengi zırhlarla giydirilmiştir. Binlerce heykelin yapımında kullanılan kilin Li Dağı'nın eteklerinden alındığı ve fırınların da askerlerin bulunduğu çukurların yakınında olduğu anlaşılmıştır. Bu işlemlerin çoğu binlerce adı bilinmeyen zanaatkar tarafından yapılmış olsa bile, Çinli arkeologların bazı heykellerin üstünde imzalar bulması, bazı ustaların eserin yapım aşamasında gözlemci olarak çalıştığını anlamamızı sağlamıştır. Bu ordu, hala devam eden kazılar ve sabırla yapılan bakım çalışmaları sayesinde ziyaretçilerini hala büyülemekte ve arkeoloji dünyasında hak ettiği yerde bulunmaktadır. Tabii bu, Qin Shi Huang'a o çok istediği ölümsüzlüğü de kazandırmıştır.

Terrakotta askerin üzerinde gözüken zırh, askerlerin gerçekte kullandığı güçlendirilmiş deri plakaların birbirine dikilmesiyle elde edilen zırhların mükemmel bir kopyasıdır.

ANTİK ÇİN'İN SINIRLARINDA

Çin Seddi'nin tarihi, surların büyük bir kısmının yenilenmesini ve sağlamlaştırılmasını emreden *İlk İmparator*'un hükümdarlık zamanına bağlıdır. Bu haritadaki işaretli yerler bize hem 1974'te Çinli arkeologlar tarafından şans eseri bulunan Xi'an'daki Terrakotta Ordu'nun, hem de Çin Seddi'nin en önemli bölümlerinin yerlerini gösteriyor.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1027-771	Batı Zhou Hanedanlığı.
MÖ 771-475	Doğu Zhou Hanedanlığı ya da "İlkbahar ve Sonbahar" Dönemi.
MÖ 475-221	Doğu Zhou Hanedanlığı ya da "Savaşan Devletler" Dönemi.
MÖ 221-206	Qin Hanedanlığı.
MÖ 206 - MS 220	Han Hanedanlığı.
221-280	"Üç Krallık" Dönemi.
265-581	"Kuzey ve Güney Hanedanlıkları" Dönemi.
581-618	Sui Hanedanlığı.
618-907	Tang Hanedanlığı. Son Tang imparatorunun tahtan indirilmesiyle ülkeye uzun bir süre kargaşa hakim olmuştur. İmparatorluklar ve krallıklar kurulup yıkılmıştır.
960-1279	Song Hanedanlığı
1279-1368	Yuan Hanedanlığı
1368-1644	Ming Hanedanlığı
1644-1912	Qing Hanedanlığı

Jiayuguan

Jiayuguan
Kansu eyaletinin kuzeybatısında, Lanzhou'nun aşağı yukarı 600 km kuzeydoğusunda bulunan çorak, düz arazide yükselen Ming Döneminden kalma bu etkileyici kale Çin Seddi'nin batı ucundadır.

Gobi Çölü

Dunhuang
Orta Asya'daki çöllerle komşu, hemen yakınındaki Budist mağaralarıyla ünlü olan yer. Han Döneminde Çin İmparatorluğu'nun sınırını belirleyen en uç noktadaki karakol olmuştur. Bu bölgede Çin Seddi'nin Han Döneminden kalma kerpiç surları bulunmaktadır. (Sağda. Dunhuang yakınlarındaki Mogao Mağaraları'nda bulunmuş oturan bir Budist rahibinin heykeli)

Dunhuang

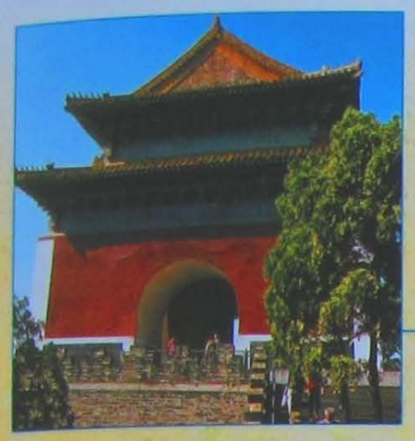

Ming'lerin Mezarlıkları
Çin Seddi bugünkü haline Ming imparatorları sayesinde kavuşmuştur. Pekin'in 48 km kuzeyinde bulunan mezarlığın girişinde, taştan yapılmış hayvan, saray eşrafı ve asker heykelleriyle donatılmış "ruhlar yolu" bulunmaktadır. (Sağda. "Ruhlar Yolu". Solda. Yoldaki heykellerden biri ve Dingling anıt mezarı.)

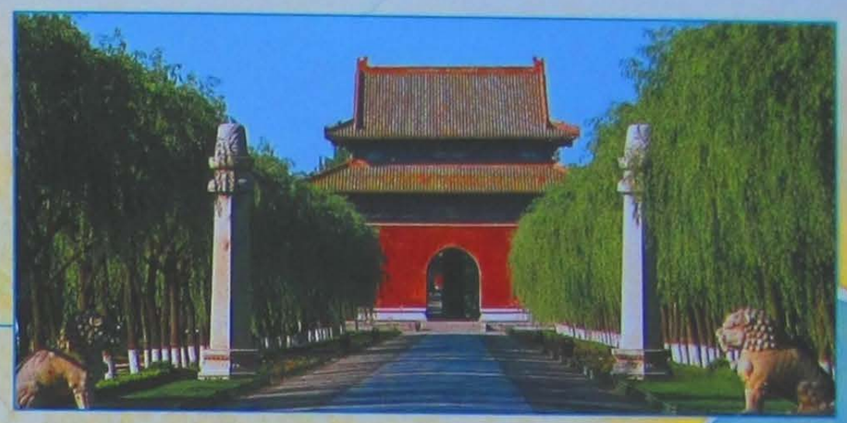

Mançurya

Ming'lerin Mezarlıkları

Badaling

Mutianyu

Shanhaiguan

Pekin

İç Moğolistan

Shanhaiguan
Çin Seddi, Hebei'nin doğusunda bulunan bu kıyı şehrinde son bulmaktadır.

Xianyang
Xi'an'ın yakınlarında bulunan bir yerdir. En ilgi çeken özelliği müzesindeki savaş düzeninde bulunan 3000 renkli terrakotta asker heykelidir. Bu heykeller Han Hanedanlığı'nın iki imparatorunun mezarlarının yakınında bulunmuştur. Qin Shi Huang'ın meşhur terrakotta askerlerinden boyut olarak çok daha küçük de olsalar, Han Dönemindeki Çin ordusunun nasıl olduğu hakkında bir fikir verdikleri için önemlidirler.

Sarı Irmak

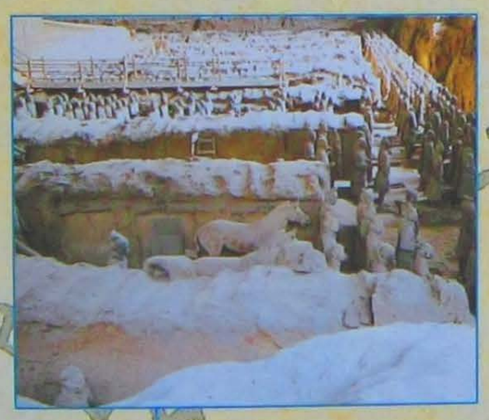

Xianyang

Lintong Düzlüğü: Terrakotta Ordu

Lintong Düzlüğü: Terrakotta Ordu
Dünyanın sekizinci harikası olarak tanımlanan Terrakotta Ordu'nun bulunduğu yerde, yani Qin Shi Huang'ın naaşının gömülü olduğu tümülüste görülmesi mümkün. Ordu, Xi'an yakınlarındaki Lintong düzlüğünde bulunan devasa tümülüsün sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. (Üstte. Terrakotta Ordu'nun fotoğrafı.)

Sarı Irmak

Mutianyu
Çin Seddi'nin Ming Döneminden kalma başka bir bölümü. Pekin'in 20 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Buraya, Badaling'deki bölümden çok daha az ziyaretçi gelir. Sebebi de çok basittir. Çin Seddi'nin bu bölümü bir dağın sırtlarında yer almaktadır.

Ming'lerin Mezarlıkları
Çin Seddi bugünkü haline Ming imparatorları sayesinde kavuşmuştur. Pekin'in 48 km kuzeyinde bulunan mezarlığın girişinde, taştan yapılmış hayvan, saray eşrafı ve asker heykelleriyle donatılmış "ruhlar yolu" bulunmaktadır. (Sağda. "Ruhlar Yolu". Solda. Yoldaki heykellerden biri ve Dingling anıt mezarı.)

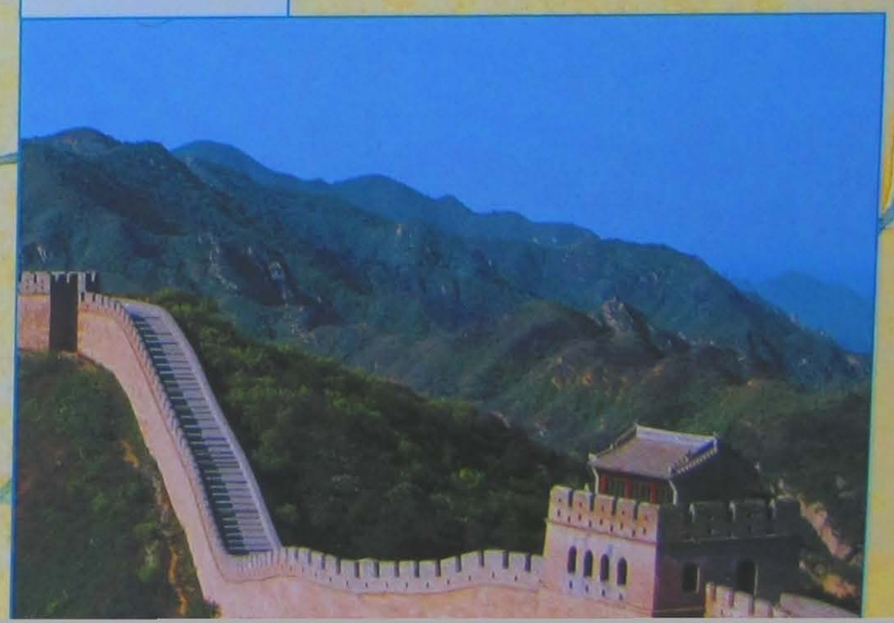

ÇİN'DE ARKEOLOJİ

ÇİN'DE ANTİK ESERLERE İLGİ ÇOK ESKİLERE DAYANSA DA, ÇAĞDAŞ ARKEOLOJİNİN ÜLKEYE GİRİŞİ YAKIN TARİHLERDE OLMUŞTUR. BATILI ARKEOLOGLAR ÇİN'E İLK DEFA ANCAK 1900'LERİN BAŞINDA GİTMİŞLERDİR.

Çincede "arkeoloji" kelimesini oluşturan şekiller, yani "ideogramlar", "soruşturma", "geçmişin araştırılması" anlamına gelmektedir. "Kaogu" kelimesinin *Song Hanedanlığı*'na (960-1279) kadar uzanan bir geçmiş vardır. O dönemin imparatorları ve aydınları, yani ülkenin "güzel sanatlara" tutkun kişileri, antik eserlere karşı besledikleri büyük tutkuyla, *Shang, Zhou* ve *Han* hanedanlıklarından kalma eserlerin koleksiyonunu yapmaya, içlerinde onlar hakkında resimlerin, bilgilerin ve yorumların bulunduğu kataloglar basmaya başlamışlardı.

Çin'de batılı bilimadamları tarafından yapılan ilk keşif gezileri ise 1900'lerin başında başlamıştır. Örneğin 1921'de, günümüzden 7 milyon ile 200 bin yıl önce yaşamış olan *Pekinli Adam*'ı ve Cilalı Taş Devri'nden kalma *Yangshao Kültürüne* ait izleri bulan İsveçli *Johan Gunnar Andersson* bu bilimadamlarından biridir. Elde edilen bu sonuçlardan sonra Tarih Enstitüsü ve Sinoloji Akademisi'ndeki Çinli biliminsanları 1928 yılında, Çin'in tarihi kalıntılarının çağdaş kazı yöntemleriyle incelenmesi için *Arkeoloji Bölümü*nü kurmuşlardır. Aynı yıl eski eserlerin zarar görmelerinin ve yurtdışına çıkarılmalarının engellenmesi, yani korunmaları için *Tarihi Eserleri Koruma Merkez Komitesi*'ni kurulmuştur.

Arkeoloji bölümünün ilgilendiği ilk iş *Shang Hanedanlığı*'nın (MÖ 16.-11. yüzyıllar) son başkentinin *Henan* eyaletindeki *Anyang* yakınlarında bulunan kalıntılarını ortaya çıkartmak olmuştur. Çin'deki arkeolojik çalışmaların en önemlilerinden biri olan bu antik kentte, o günlerden bugüne kazılar hala devam etmektedir.

Anyang'da bulunan bir terrakotta vazo. (MÖ 14.-11. yüzyıl)

Tamamlanmış yüzüyle Pekinli Adam (7 milyon ile 200 bin yıl önce yaşamıştır). Onunla ilgili kalıntılar 1921'de İsveçli Johan Gunnar Andersson tarafından bulunmuştur.

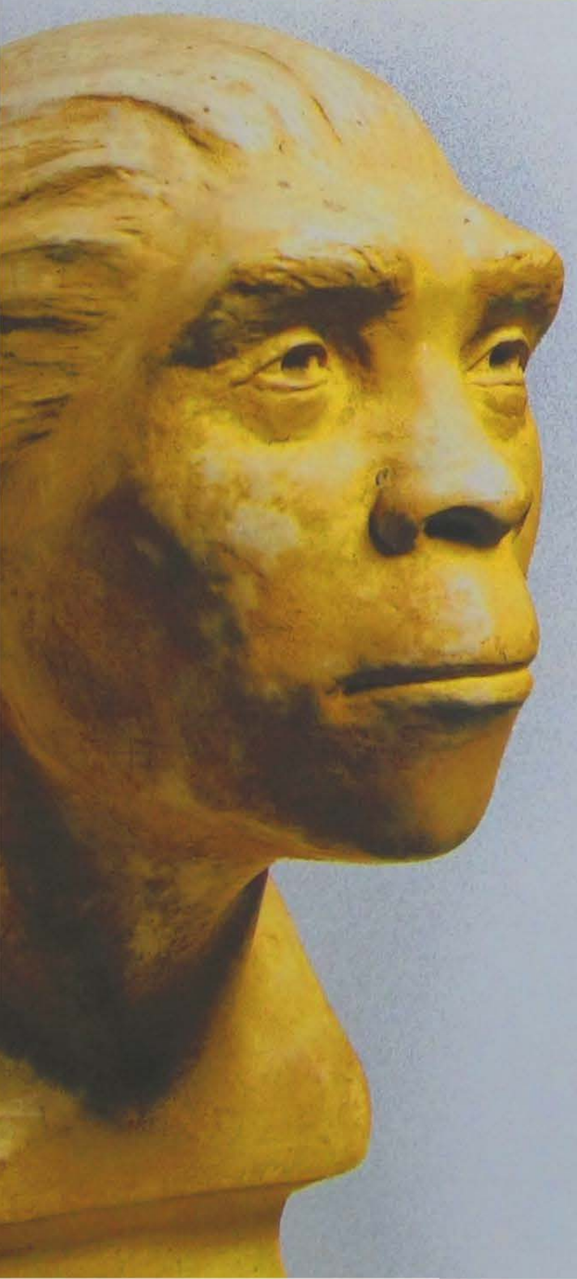

Ön Plandakiler

SON BAŞKENT ANYANG

Çin'deki arkeolojik çalışmaların en başarılılarından biri 1900'lerin başında bulunan Shang Hanedanlığı'nın (MÖ 16.-11. yüzyıl) son başkenti olan Anyang'daki kazılardır. Harvard'da eğitim görmüş Li Ji düzeyindeki bilimadamlarının yönetimindeki arkeologlar, Shang soylularının gömüldüğü nekropoldeki gösterişli mezarlıkları ortaya çıkarmışlardır. Burada yeşimden, fildişinden ve tunçtan yapılmış eşyalar bulunmuştur. Bu ünlü tunç eşyalar ataların onuruna ayinlerde kullanılırmış. Bunların dışında, Shang Dönemindeki kahinlerin hasat ya da bir askeri harekatın sonucu hakkındaki cevaplarını üstlerine kazıdıkları büyükbaş hayvanların kürek kemikleri ve kaplumbağa kabukları, yani "kehanet kemikleri" diye adlandırılan yazıtlar da bulunmuştur. Bu yazılar bulunan en eski Çin yazılarıdır ve bu sayede Shang kültürü hakkında önemli bilgiler edinilmiştir.

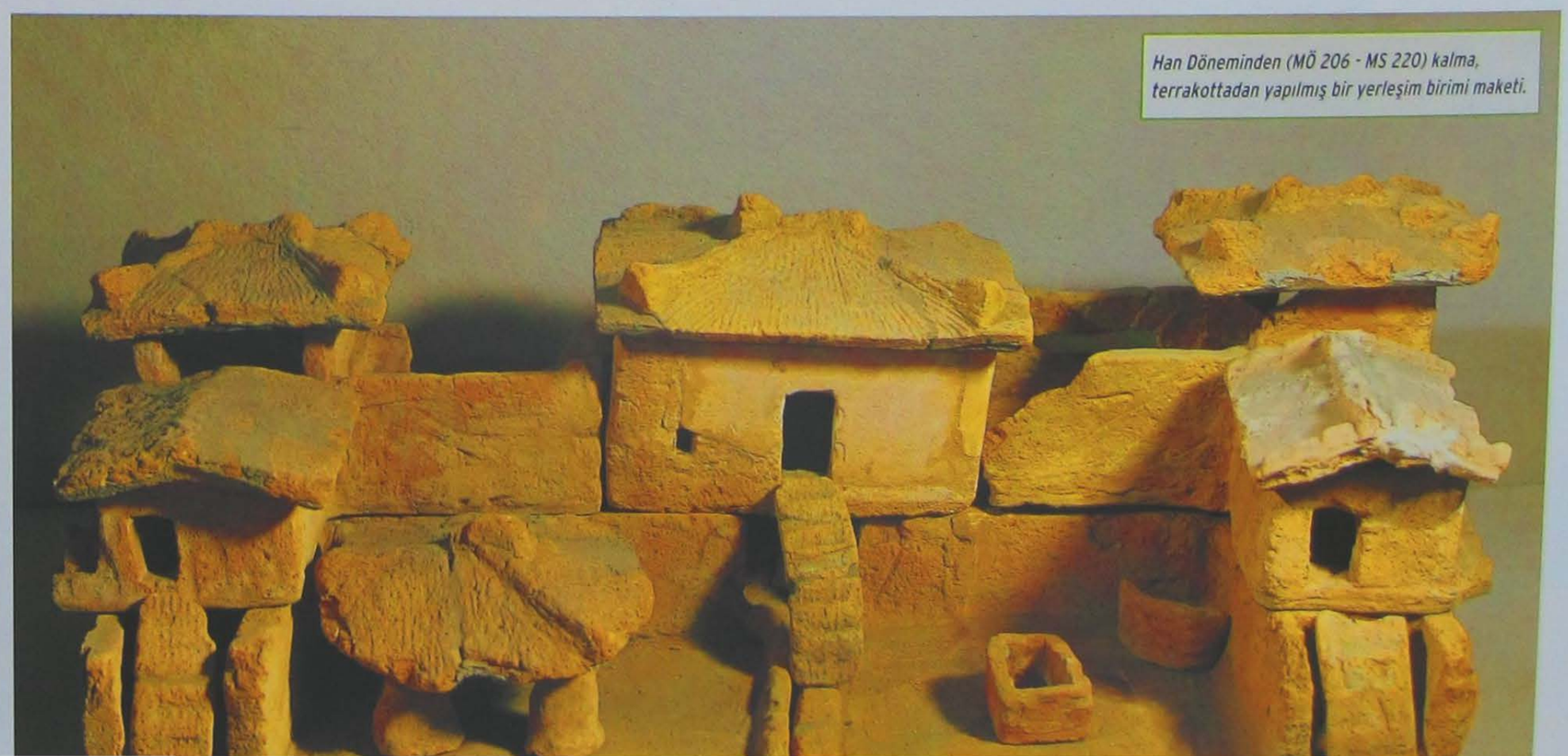

Han Döneminden (MÖ 206 - MS 220) kalma, terrakottadan yapılmış bir yerleşim birimi maketi.

KURUMSALLAŞMA

1949'da *Çin Halk Cumhuriyeti* kurulduktan sonra arkeoloji çalışmalarına verilen önem yine artmıştır. Ülke çapında kazılar yapılmaya, araştırma yöntemleri öğretilmeye, tarihe olan saygının arttırılmasının yanında insanlar bu konuda eğitilmeye başlandı. 1950'de arkeoloji bir anlamda "devletleştirildi" ve günümüzde olduğu gibi devlet tarafından planlanan ve yürütülen bir işe dönüştü. Önemli bir aydın ve siyaset adamı olan *Guo Moruo*'nun (1892-1978) ilgisi sayesinde kültür bakanlığının denetimindeki *Kültürel Zenginlikler Dairesi*, Bilimler Akademisi'nin denetimindeki *Arkeoloji Enstitüsü* gibi resmi kurumlar oluşturuldu. Ancak şunu belirtmekte de fayda var; bu dönemde Çin'de arkeoloji son derece ideolojikti. O zamanlar bütün hayatı kapsayan *Marksist-Leninist-Maoist* görüşün hizmetindeydi.

Neden bahsettiğimizi anlamak için Guo Moruo'nun 1956'da resmi olarak açıkladığı "Çin'de arkeolojik çalışmaların planlanması" bildirisinin beş maddesini hatırlamak yeterli olacaktır:

1-Arkeoloji diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizme dayanarak insanların maddi kültürleri üzerinde çalışan bilim dalıdır.
2- Yapılan araştırmalar arttırılmalı ve herkes 12 yıl içinde çağdaş arkeolojinin en üst seviyesine çıkabilmemiz için elinden geleni yapmalıdır.
3- Arkeolojik çalışmalar ulusun sanayi ve tarımsal gelişimine uyum göstermelidir.
4- Arkeolojik çalışmalar halkın yardımıyla yapılmalı ve kitlelerin gücü harekete geçirilmelidir.
5- Yetiştirilecek yerel arkeologlar sayesinde azınlıkların yaşadığı bölgelerdeki kazı çalışmaları arttırılmalıdır.
1950'lerle 1970'ler arasında, Çin Uygarlığının Tunç Çağı'ndaki gelişim evrelerinin anlaşılmasını sağlayan *Erlitou* ve *Zhengzhou* sitlerinde yapılan kazılar gibi önemli çalışmalar Wenwu, Kaogu ve Kaogu Xuebao gibi arkeoloji dergilerinde yayımlanmıştır. Günümüzde bu dergilere, eyaletlere ve kültürel yörelere özel elliden fazla dergi eklenmiştir.

ARAŞTIRMALARDAKİ GELİŞMELER

Seksenli yıllarda Çin'in belli başlı üniversiteleri, arkeoloji ve ilgili bilim dalları için bölümler açmışlardır. Bu arada ülkedeki her eyalette *Kültürel Zenginlikler İdare Müdürlüğü*, *Kültür ve Kültürel Zenginlikler Dairesi* gibi resmi dairelere ek olarak yerel arkeologların bulduğu tarihi eserlerin sergilenebileceği müzeler açılmıştır. Önemine ve sayısına göre eserler gerekli durumlarda bulundukları kentte bırakılmış ve o alan ziyaretçilerin yararlanabilmesi için arkeolojik parka dönüştürülmüştür. Bu yapıların organizasyonunda ve işletilmesinde, sahada araştırma yapacak elemanların yetiştirilmesinde tabii ki sorunlar var. Bir kazı alanının ödeme eksikliğinden dolayı kapatılması ya da toprağın tarıma daha elverişli olduğu durumlarda arkeolojik çalışmaların hemen iptal edilmesi çok sık görülen şeyler. Çin'deki şehirler son yıllarda muazzam bir şekilde geliştiği için artık arkeologlar daha çok bulunan parçaları kurtarmaları için çağırılıyorlar.
Gayet hızlı ve uygunsuz şartlarda yapılan bu müdahaleler tabii ki daha önceden düşünülerek planlanmış arkeolojik kazıların yerini tutamaz. Bize çok tanıdık gelen bu sorunlardan en kötüsü de, Çin yasalarındaki cezalara rağmen çok kazançlı bir iş olduğu için kaçak kazıların ve tarihi eser kaçakçılığının hala devam etmesi.

Shang Döneminde (MÖ 16.-11. yüzyıl) ataların anısına düzenlenen ayinlerde kullanılan tunç vazodan bir ayrıntı.

Ön Plandakiler

TARİH MERAKLILARI İÇİN BÜYÜK BİR MÜZE

Çin tarihinde uygarlığın doğuşundan imparatorluğun yıkılışına kadar olan dönemi Pekin'deki Çin Tarihi Müzesi'nde görmek mümkün. Müzenin binası, Tiananmen Meydanı'nın sol tarafında, kendisinin kronolojik devamı olan Devrim Müzesi'nin yanında bulunmaktadır. Müzede dolaşırken, Cilalı Taş Devri'nden kalma yeşim eşyalardan Shang ve Zhou dönemlerine ait tunç heykellere, Han Dönemine ait değerli eşyalardan Tang Dönemine ait mezar eşyalarına, Song ve Ming dönemlerinden kalma, genelde porselenden yapılmış sanat şaheserlerinden 1912'de tahttan inmeleriyle Çin'deki imparatorluk dönemine son veren Qing Hanedanlığı'nın asırları kat eden hükümet arşivlerine, yani Çin uygarlığının binlerce yıllık gelişimine tanıklık eden arkeolojik kalıntıları hayranlıkla gözlemleyebilirsiniz.

Anyang nekropolünde (Shang Hanedanlığı, MÖ 16.-11. yy) bulunan değişik şekillerdeki tunç kaplar.

Zhou Hanedanlığı Döneminden kalma tunç vazo. (MÖ 8.-3. yüzyıl)

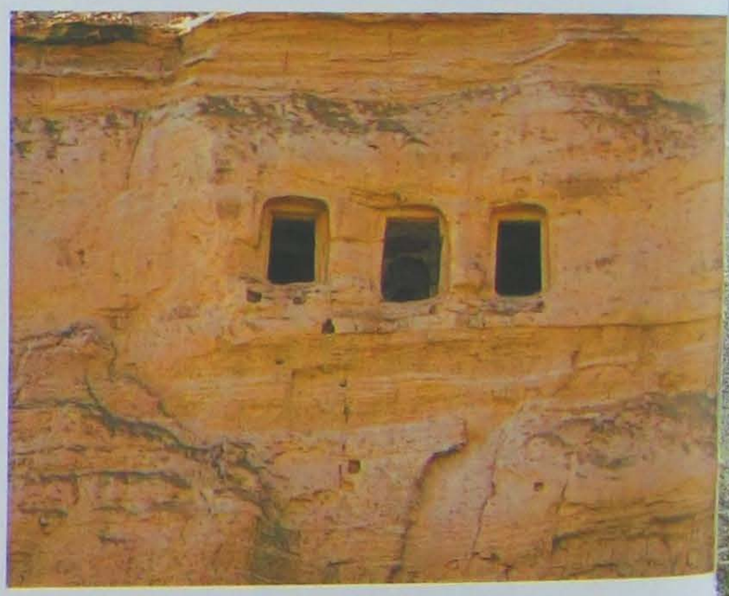

Budist sanatın bir örneği olan mağaralar. UNESCO buna benzer yerleri dünya kültür mirası saydığı için koruma altına almıştır.

Mogao Mağaraları'nda bulunan renkli, tahtadan cin heykeli. (Tang Hanedanlığı, 618-907)

20. yüzyılın ilk yıllarında başlayan tarihi eser kaçakçılığı yüzünden zamanında Çin hükümeti bütün yabancılara kazı yapma yasağı getirmiştir. 1991 Şubat'ında yasal önlemde yapılan değişiklikle Kültürel Zenginlikler Bakanlığı uluslararası ortak çalışmaların önünü açtı. Bu sayede Amerikalı, İngiliz, Kanadalı ve İtalyan bilimadamları yerel arkeolog ve uzmanlarla Çin topraklarında yine kazılar yapmaya başladılar. Bu işbirliği Çin devleti için sadece ekonomik açıdan değil (yabancıların kazılara yaptıkları mali yardımlar on binlerce doları bulmaktadır), yeni araştırma yöntemlerinin öğrenilmesi açısından da gayet karlı bir iş oldu. Farklı ülkelerin yönettiği bilimsel çalışmalarda artık arkeoloji, restorasyon ve koruma, fizik antropoloji, arkeobotanik, arkeozooloji, yüzey bilimi, topoğrafya, yerbilim uzmanları da yer almaktadır. Çinli meslektaşları da ülkenin belli başlı üniversite ve müzelerinde verilen seminerler, dersler sayesinde onlardan en ileri yöntemlerle teknolojileri öğrenmiş ve bu sayede uluslararası bilim camiasıyla kendilerini kıyaslama şansı elde etmişlerdir. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse 1986 yılında *Güney Çin Denizi*'nde, 18. yüzyılda Avrupa'ya taşıdığı önemli miktardaki Çin porseleniyle batan bir yük gemisi bulunmuştur.

Sualtı arkeolojisinde deneyimleri olmadığı için Pekin'deki Çin Tarihi Müzesi batık gemi üzerinde çalışacak ve yükünü denizden çıkartacak bir ekip kurmak için Japon bilimadamlarına ve uzmanlarına ortak çalışmalarını teklif etmiştir. Aynı zamanda da Çinli arkeologlar sualtı arkeolojisi tekniklerini ve yöntemlerini öğrensinler diye Hollanda, Japonya ve Amerika'ya gönderilmiştir.

SERGİLERLE TANITILAN ÇİN ARKEOLOJİSİ

Ortaklaşa gerçekleştirilen projelerin geliştirdiği ortam, UNESCO gibi önemli kurumları, dünya kültür mirası olarak kabul ettiği Çin'deki arkeolojik eserlerin korunmasına destek olmaya itmiştir. Korunma altına alınan arkeolojik sitlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bir yandan da ülkenin kuzeydoğusunda bulunan *Dunhuang* yakınlarındaki *Mogao* ya da *Shanxi* eyaletindeki *Datong*'daki *Yungang* gibi yerlerde Budist sanatı örnekleri onarımdan geçirilmiştir. Çin hükümeti aynı zamanda kültürel zenginliklerin devletin kasasına yüklü girdiler sağlayabilecek çok karlı bir iş olduğunu da keşfetmiştir. Bunun da sadece turizmle değil, ama özellikle yurtdışında düzenlenen arkeoloji sergileriyle elde edilebileceğini fark etmişlerdir.

Günümüzde sayılara baktığımız zaman hiç şüphe yok ki Çin dünyada arkeolojiden en çok kar eden ülkedir. Çin'de bulunmuş olan, 7000 yıllık bir dönemi kapsayan ve genellikle gayet şaşırtıcı olan tarihi eserlerle son otuz yılda, dünyada çok sayıda sergi düzenlenmiştir. Çin hükümeti tarafından belirlenen ve sürekli artan eserlerin sigortalanma ücreti, bu merakın ve öğrenme arzusunun ödemesi gereken ağır bir bedeldir.

Tabii bu sergilerin elde ettiği başarılar, ziyaretçi sayıları, batılı ülkelerin bu masrafları seve seve karşılamasını sağlamaktadır.

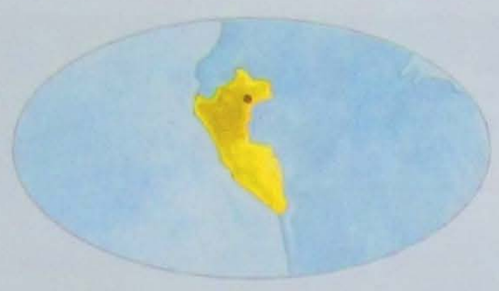

"KADİM TEPE"DEKİ ANTİK KENT MACHU PİCCHU

GÜNEY AMERİKA'NIN ARKEOLOJİK GEÇMİŞİNİN KUŞKUSUZ EN ÖZEL KALINTILARINDAN BİRİ OLAN MACHU PİCCHU, DOĞANIN VE TALİHİNİN YARDIMIYLA GÜNÜMÜZE KADAR İYİ DURUMDA ULAŞABİLMİŞTİR. MACHU PİCCHU, AND KÜLTÜRÜNÜN BİR SEMBOLÜ HALİNE GELEREK BİZİ PERU'NUN KÖKENLERİYLE TANIŞTIRMAKTADIR.

"Nefesim kesildi. Orası nasıl bir yerdi öyle? Ve nasıl oluyordu da kimse oranın varlığından haberdar olmamıştı? En nihayetinde gözden ırak ve ulaşımı güç olduğu için kâşiflerin gözünden kaçmış küçük bir yerleşim biriminden bahsediyoruz." Amerikalı tarihçi *Hiram Bingham*, Machu Picchu hakkında ilk izleniminde şaşkınlığını bu kelimelerle belirtir. Urubamba Nehri'nin kıyısındaki *Vilcabamba Dağı*'nda 2700 m yükseklikte ve *Cuzco* şehrine yaklaşık 100 km uzaklıkta bulunan *Machu Picchu* (Quechua dilinde "Eski Zirve") belki de Amerika kıtasının en muhteşem bölgesidir. Urubamba'nın zorlu yolunun 500 m yukarısında bulunan tepenin zirvesinde *ceja de selva*'nın (tam anlamı "ormanın kaşı" olan, sıradağlar ile orman arasındaki sınır bölgesi) yoğun tropikal iklime sahip olağanüstü bir doğal alandır. Machu Picchu ile Huayana Picchu'yu (Genç Zirve) bağlayan dar düzlük boyunca yerleşim birimleri bulunmaktadır. Binaların mimari yapısı doğayla ve dağlardaki kayalıklarla muhteşem bir uyum gösterirken, büyük bir mimari ustalıkla, cesurca inşa edilmiştir. Machu Picchu'nun Bingham tarafından keşfedilmesi 24 Temmuz 1911 yılında gerçekleşir. Bu, arkeolojik bir keşfin tüm süreçlerini içerir; uzun bir ön çalışma evresi ve 16. yüzyıl İspanyol kaynaklarının araştırılması. Bingham teoride yaptığı tüm çalışmalara sahada da devam etmek istediğinde yerli rehberler eşliğinde katır sırtında zorlu tırmanışa başlar. Kayda değer bir şey bulmanın umudu yitirilmiş şekilde yapılan bitkin yürüyüşlerin sonunda yıkıntılara ulaşıldığında ilk izlenimlerini şöyle aktarır:

Machu Picchu:
15.yüzyıl İnka kalıntıları.

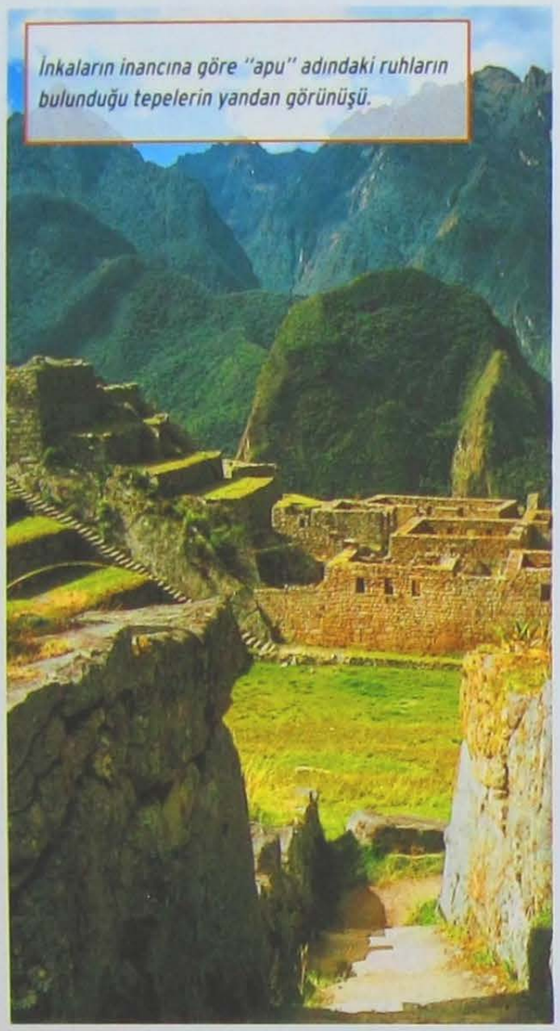

İnkaların inancına göre "apu" adındaki ruhların bulunduğu tepelerin yandan görünüşü.

Machu Picchu'nun ilginç yapıtlarından biri olan İntiwatana. Bugün bilim adamlarının kabul ettiği üzere rasathane olarak kullanılmıştır.

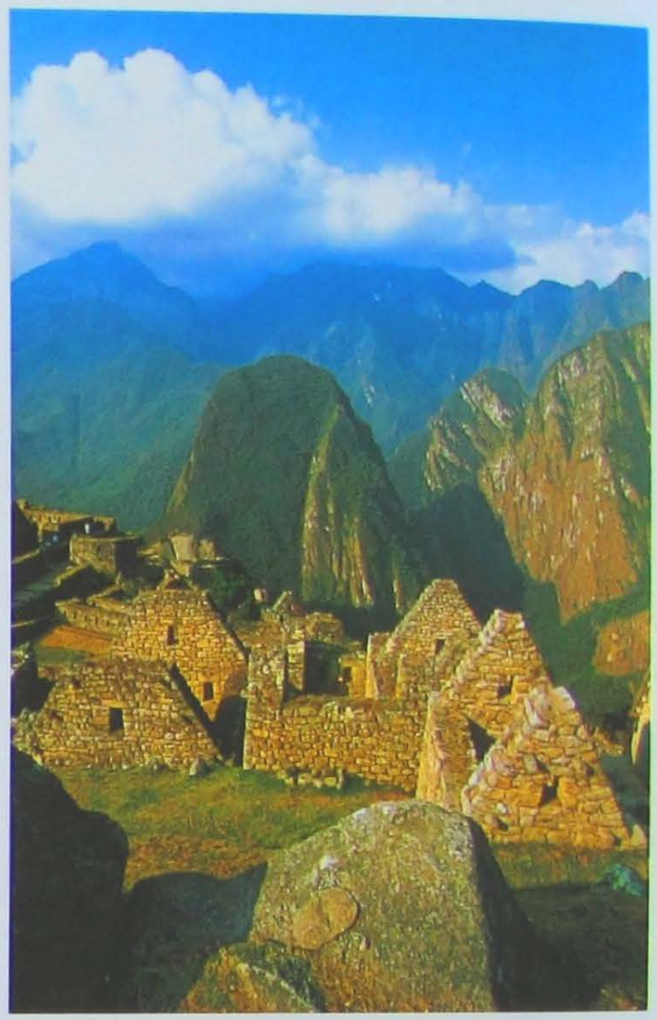

Bölgenin güneyinde tarım bölgesi olarak adlandırılan alandaki özel konut kalıntıları.

"Aniden çocuk bana çıkıntı bir kayalığın altındaki ince taşlarla örtülmüş bir mağarayı gösterdi. Burası hiç kuşkusuz gerçek bir kutsal yerdi. Çıkıntının hemen üstünde dairesel bir yapı bulunmaktaydı. Dış tarafı, hatları ve hafif eğimi Cuzco şehrindeki Güneş Tapınağı'na çok benziyordu."

Protestan bir misyonerin oğlu olan Bingham, özellikle *Latin Amerika* toplulukları üzerine yaptığı tarih ve siyaset bilimi çalışmalarını *Amerika Birleşik Devletleri'nde* tamamlamıştı. Araştırmaları süresince ilk keşiflerini bu bölgede gerçekleştirir: 1906-1907 yılları arasında *Simon Bolivar* tarafından *Venezuela*'dan, *Kolombiya*'ya yapılan yolu kat eder. Ardından 1908-1909 yıllarında *Buenos Aires*'den, *Lima*'ya oradan da *Cuzco*'ya varan ve antik bir ticari yol olan bölgeyi dolaşır. Bingham'ın *İnka Uygarlığı*'na büyük ilgisi Güney Amerika topraklarında gerçekleştirdiği ilk seyahatler sayesinde iyiden iyiye artar. Bu konuya duyduğu merak, onu bu uygarlığı etraflıca araştırmaya iter. İlerleyen yıllarda ise 16 ve 17. yüzyıllara dair, sabırlı ve titiz çalışmalarının sonucunda bu konudaki bilgi sahibi olmaya başlar. *Antonio de la Calancha*'nın *Cronica Moralizada* (1638) kitabında tanınmayan İnka şehrinin fatihleri hakkında yazdıkları ve 19. yüzyıl gezginlerinden özellikle *C. Wiener*'in 1875 yılında Machu Picchu'ya ulaşma çabasına dair yazdıkları merakını arttırır.

YALE SEFERİ

1911 yılında A.F.A. Bandelier'ın *The Island of Titicaca and Coati* kitabındaki coğrafya notlarının yarattığı heyecanla Bingham, Yale Peruvian Expedition'ı organize eder. Bu seferin amacı, tarihsel belgelerde son İnkaların İspanyol işgalinden kaçmak için sığınak olarak kullandıkları varsayılan, Güney Amerika dağlarında bulunan *Vilcabamba* bölgesini keşfetmektir. 1911 Temmuz'unun başlarında, Yale Peruvian Expedition Cuzco'dan yola çıkar. Kaşifin eski okul arkadaşlarından oluşan bir grup tarafından finanse edilen seferde bir jeolog, bir doktor, bir topograf ve bir mühendis bulunmaktadır. Ekip, öncelikle *Urubamba Vadisi*'ne doğru yol alır ve orada İnka harabelerinden *Ollantaytambo*'yu ziyaret eder. Arkasından nehrin sağ kıyısında bulunan *Madorpampa*'ya vararak, *Melchor Artega* adındaki bir çiftçinin evinde konaklar. Melchor Artega, *Machu Picchu*'nun keşfinde hem rehber, hem de muhbir olarak önemli bir rol oynamıştır. Çok hassas, kırılgan bir tahta köprüyü ve tropik sarmaşıkları geçen Bingham yoğun bitki örtüsüne doğru ilerleyerek Urubamba'nın sol kıyısına vardığında çiftçilerin kulübelerine kadar zorlu bir tırmanış gerçekleştirir. Burada çıkıntılı sivri kayalıkların yanında, *"az biraz ilerde"* harabelerin bulunduğunu öğrenir ancak çok görkemli bir şeyler bulacağına dair fazla bir umudu olmadan dağın zirvesine doğru zorlu bir yürüyüş başlar. Sonradan keşif günlerini anımsadığında Bingham şunları söyleyecektir: *"Bir anda kendimi hiç beklemediğim bir manzarayla karşı karşıya buldum. En muhteşem İnka mimarisiyle inşa edilmiş, harabeye dönmüş evlerin duvarları. Hem ağaçların görüntüyü kapatması yüzünden, hem de yüzyıllar boyunca büyümüş yosunlardan dolayı ilk anda*

Ön Plandakiler

KOKA

İnkaların kutsal bitkisidir. Koka, zambakgiller familyasına ait bir çalı olup, yapraklarının çiğnenmesi durumunda uyarıcı ve enerji verici bir etki yaratır. İçinde barındırdığı alkaloidleri almak için kireç ile karıştırılır. İştahın ve yorgunluğun bastırılması, kanamaların ve sancıların durdurulması gibi etkileri de mevcuttur. Kokanın kullanımı And kültüründe uzun süreden beri gelenekselleşmiştir. Birçok arkeolojik buluş ile özellikle de günümüzde yerlilerin hem seyahat için, hem de çalışırken yaprakları koymak için kullandığı çantalarının kumaşlarındaki kalıntılar sayesinde, ilk kullanımının MÖ 2. yüzyıla dayandığı tespit edilmiştir. İnka ayinleriyle kurban ve şaman törenlerinde kullanılıyordu.

Machu Picchu'nun kuş bakışı görüntüsü. Bölgede çok kısa süre yaşanmıştır. 1450 yıllarında kurulmuş ve 80 yıl sonra İspanyolların bölgeyi işgal etmesiyle terk edilerek, yakın çevrede yaşayanların bile hafızalarından silinmiştir.

tanımlamak biraz zor oldu. Ancak yoğun bir gölgeye rağmen kalın bambular ve birbirine girmiş tropik sarmaşıklar arasından özenle kesilmiş ve nefis bir şekilde işlenmiş beyaz renkli granit duvarlar beliriyordu."

Sit alanının keşfinden hemen sonra 1911 yılında Bingham, arkeolojik kampta alandaki bitkileri temizletmeye başlar ve aynı zamanda, bitkileri çoğu zaman fantastik sayılabilecek isimlerle adlandırır. Daha sonraları, hem bitkileri tanımlayış şekli, hem de bazı yapıların keyfe göre, İnka mimarisinin tipolojisine uygun olmadan yeniden düzenlenmiş olmasından dolayı bilim çevresi tarafından eleştirilir. Bingham, 1912 yılı boyunca da Micha Picchu bölgesindeki çalışmalarına devam eder. Bir sene sonra Nisan ayında " National Geographic Magazine" dergisine *In the Wonderland of Peru* başlığı altında detaylı bir rapor sunar.

SON SIĞINAK

Machu Picchu keşfedildiği andan itibaren, hükümdar *Manco Inka* tarafından kurulan efsanevi *Vilcabamba la Vieja*'ya benzerliğinden ötürü bilimsel tartışmaların merkezi haline gelmiştir. Manco Inka, İspanyol fatih *Francisco Pizzaro*'nun isteği üzerine tahta getirilmesinin altında yatan nedenin İspanyol egemenliğini sağlamlaştırmak ve yerli nüfusun kontrolünü ele geçirmek olduğunu fark eder ve 1539 tarihinde Cuzco'da İspanyollara saldırır. Ancak *Ollantaytambo*'ya sığınmak zorunda kalır. Bir sene sonra ise İspanyolların *Antisuyu* bölgesinin iç kısımlarına yerleşmeleriyle ulaşılması zor bir yere saklanmaları gerekir. Tarihi belgeler 1572 tarihinde Genel Vali *Francisco de Toledo*'nun İnkaların sığınağını işgal ederek son hükümdar olan *Tupac Amaru*'yu idam etmesine kadar, Manco'nun Vilcabamba yakınlarında bilinmeyen bir bölgeden İspanyol egemenliğine karşı kahramanca bir direniş gösterdiğini belirtmektedir.

Ön Plandakiler

İNKA İMPARATOR YOLU

Sahip olduğu geniş toprakları kontrol etmek ve birleştirmek için sağlam bir yol ağına ihtiyaç vardı. Capac Nan (Quechua dilinde imparator yolu) 30 bin km uzunluğunda ve İnka'nın başkenti olan Cuzco şehrinden dört yöne giden bir yoldur. Kuzeye doğru Chinchaysuyu'na giden yol Ekvador'da Pasto'ya, güneye giden Collasuyu yolu Arjantin'de Cuyo'ya ve Şili'de Maule nehrine varırken, doğuya giden Antisuyu yolu Paurcartambo ormanının içine girer ve batıya doğru giden Contisuyu yolu ise Maquequa sahiline ulaşır. Dört ana yol haricinde çok sayıda yan yolla birlikte asma köprüler, rampalar, zorlu geçişler ve dinlenme yerleri, yolcuların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla hazırlanmış dükkanlar ve depolar bulunmaktadır. Tüm And bölgesine yayılan antik yol kaldırımlarla döşenmiş, duvarlarla korunmuş, drenaj ve su boruları sağlamlaştırılmıştır. Bu şekilde kalıntılara ulaşmak çok daha kolay hale gelmiştir.

Bingham, Machu Picchu bölgesinde bulunan yapıların temizliği ve gerçekleştirdikleri sınırlı kazılar sonucunda iki evreli bir yapılaşma olduğu sonucuna ulaşmıştır. İlk yapılaşma evresini, tarihi İspanyol belgelerinde bahsedilen efsanevi bölge *Tampu- Tocco*'ya benzerliği nedeniyle İnka hükümdarlarının atalarına mal etmektedir. İkinci yapılaşma evresinin ise *Manco Inka* döneminde meydana geldiği tespitinde bulunur. Bu yüzden İnka'nın tamamen İspanyol yönetimi altına girmeden önce son başkenti olan *Vilcabamba la Vieja*, *Machu Picchu*'dur. Ancak Bingham'ın teorilerinden hiçbirinin gerçekliği kanıtlanmamıştır. Bugün bilim adamları Machu Picchu'nun 1438 ve 1471 yılları arasında *Pachacuti İnka Krallığı* zamanında kurulduğunu ve olasılıkla hükümdarın burada ikamet ettiğini düşünüyor. Kompleks *andenes* sistemlerinin ve din için ayrılmış sayısız yapının da doğruladığı üzere kesin olarak elde ettiğimiz bilgiler tarım ve tören işleyişleri üzerinedir. And bölgesinde derinlemesine araştırmalar ancak Machu Picchu'nun keşfinden yıllar sonra başlar. Gerçek Vilcabamba 1965 yılında *Gene Savoy* tarafından, Bingham'ın ilk araştırmalarını yaptığı bölgenin yakınındaki *Espiritu Pampa* alanında keşfedildi.

Altta. Kare biçimde, cilalanmış ve titizlikle birbirine geçmiş kayalardan oluşan büyük bloklardan inşa edilen bir Machu Picchu binası.

Altta. "Andenes" in (taşlarla desteklenmiş teras şeklindeki toprak düzenlemesi) ve arkada Machu Picchu bölgesine egemen olan çıkıntının yakından görüntüsü.

ZOR AMA İMKANSIZ DEĞİL

Bir gezginin dağın en tepesine varana kadar gizli Machu Picchu'yu görmesi imkansızdır. Ancak tepenin zirvesindeki düzlüğe ulaştığında, etrafı dağlarla inanılmaz bir uyum içinde çevrilmiş bu bölgeye hayranlık duyacaktır.

İnkalar doğayla bütünlük gösteren bu alanda kutsal ruhların yaşadığına inanıyordu. Bölgeye ulaşmak hiç kolay değildir; yolculuk çoğunlukla Vilconata yönüne giden trenle yapılır ve zikzak çizen bir yoldan 2350 m'lik *Picchu Dağı*'na tırmanmak gerekir. İnkaların geniş imparatorluğunun dört coğrafi bölgesinden ikisi olan Chinchaysuyu (sıradağlar) ve Antisuyu (orman) sınırında bulunmaktadır. Amazon ormanlarına yakınlığından ötürü diğer yüksek And bölgeleri arasında, iklim açısından yerleşime en müsait yerdir. İnkalar, bölgedeki kurak topraklar yüzünden kendilerine hem yaşamaya, hem de tarıma elverişli topraklar bulup birçok andenes (şehir) oluşturmaları gerektiğini öngörmüştür.

BÖLGEYE ZİYARET

Machu Picchu toplamda yaklaşık 200 yapıdan oluşmaktadır; duvarlarla ayrılmış teraslar, hendekler ve açık alanlar. Büyük bir meydan tarafından kentsel ve tarımsal olarak iki ana bölgeye ayrılır. Yapılan araştırmalara göre İnkaların kutsal olarak kabul ettikleri ve sıkça uyguladıkları bu toprak ayırım modeli şekline göre, birincisi üst (hanan), ikincisi ise alt (hurin) bölümleri temsil ediyordu. Bingham tarafından işlevlerine göre verilmiş karmaşık isimler günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Şehre aslen, kalıntıların bulunduğu bölgeden değil, güney ucundan girilmekteydi. Machu Picchu'nun görkemli anıtların bulunduğu kentsel bölgesi yerleşim alanının kuzeye bakan kısmında bulunmaktaydı ve iki bölge keskin bir şekilde birbirini takip eden dört meydan ve iki toprak set ile ayrılmıştı. Kuzeydoğuya doğru ilerlediğimizde Machu Picchu'nun en ilginç yapılarından biriyle karşılaşırız; *Güneş Tapınağı (Torreon). Huaca* (İnkalar için kutsallıkla ilişkili her türlü mekan, doğal öğe ve bazı özellikli coğrafi bölgeler) olduğu varsayılan büyük, doğal bir kayanın çevresine dik bir duvar, yay şeklinde başka bir duvar ile birlikte kayanın etrafında çember oluşturup kapatacak şekilde dikilmiştir.

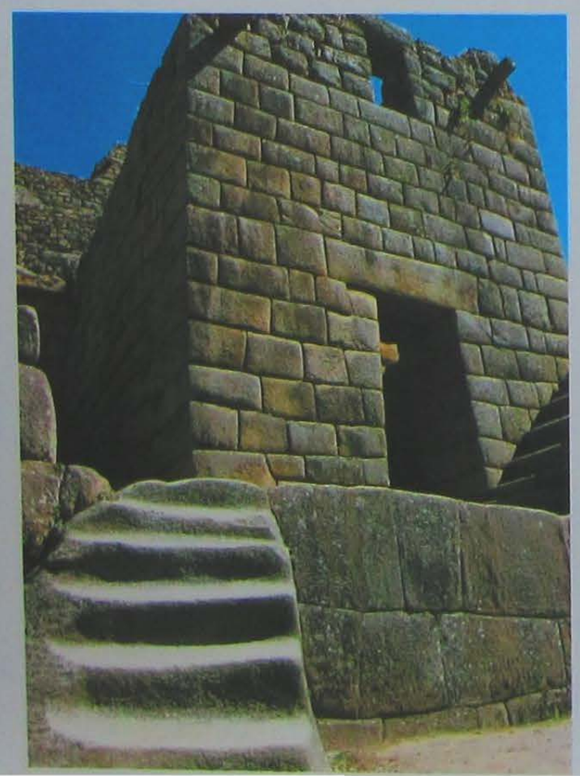

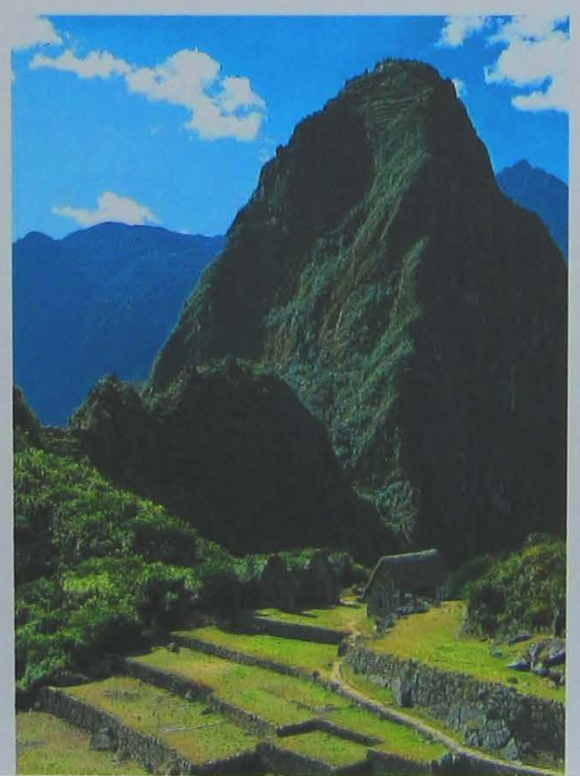

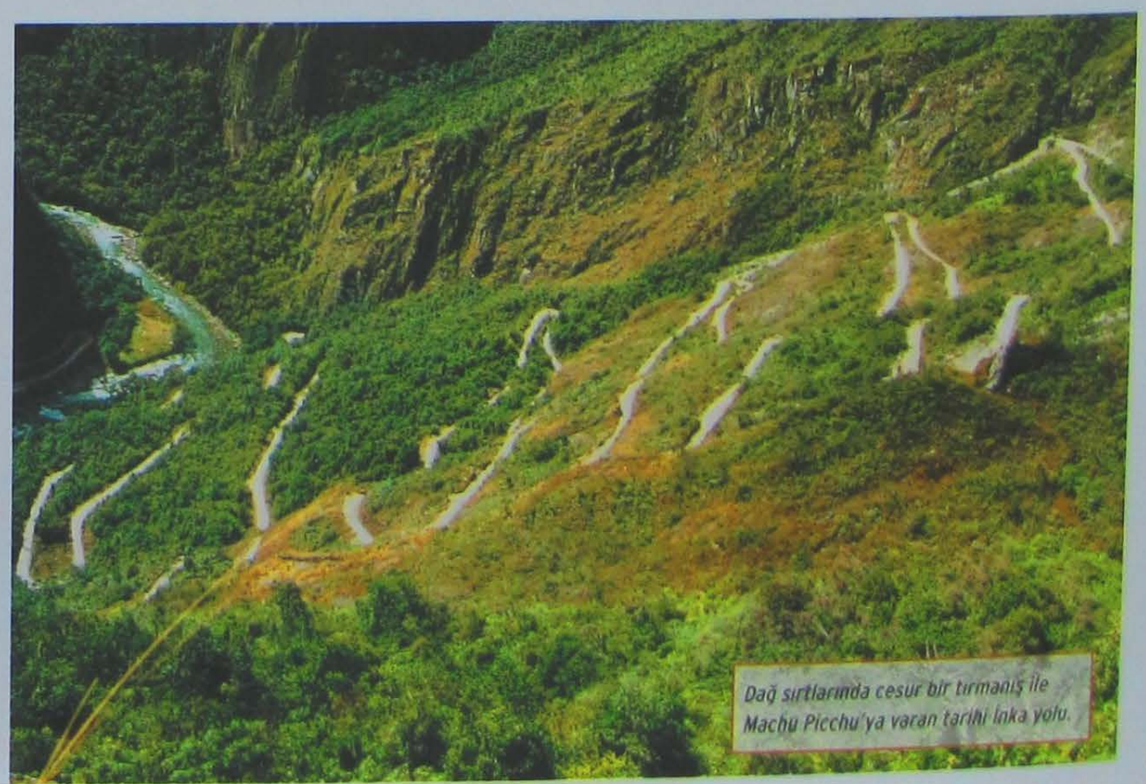

Dağ sırtlarında cesur bir tırmanış ile Machu Picchu'ya varan tarihi İnka yolu.

Arkada kaya çıkıntısının egemen olduğu, duvar, teras ve yaya yolları ile birbirinden ayrılan Machu Picchu'nun yerleşim birimini oluşturan yaklaşık 200 yapıdan biri.

Batıya ve doğuya açılan iki kapısı yapının astronomik işleyişinin, yangın kalıntıları ise burada süre gelen ayinlerin gerçekleştirildiğinin ve belki de bunların kozmik döngü ile ilişkisinin işaretidir. Ortaya çıkan bu kayanın altında ise bugün hala kullanılmakta olan Bingham'ın "Gerçek Mezar" ismini verdiği bir yapı daha vardır. Henüz ne için yapıldığı anlaşılamayan yapının içi tamamen beyaz döşeme taşları ile kaplıdır, küçük duvar oyuklarına ve merkezinde tek parça kayadan yontulmuş basamaklı, büyük bir anıta sahiptir.

KUTSAL MEYDAN

Bölgenin kuzeybatısında ise *Las Tres Ventanas Tapınağı*, *Ana Tapınak* ve *Rahip Tapınağı* adında üç büyük yapıya sahip *Kutsal Meydan* bulunur. İlk ikisi teknik açıdan büyük ustalık örnekleridir. Elimizde bulunan az sayıdaki resmi araştırmaya göre dikdörtgen planda sadece üç duvar görünür ve dördüncü taraf doğrudan meydana açılır. Belki de Machu Picchu'nun en itinalı yapılarından biridir. Mükemmel şekilde cilalanmış ve işlenmiş, beyaz granitten kocaman kayaların titizlikle sıralanmasıyla inşa edilmiştir.

INTIWATANA

Kutsal meydanın kuzeyine doğru ilerlediğimizde karşımıza küçük bir tepecikte Machu Picchu'nun ilginç yapıtlarından biri daha çıkar: *Intiwatana*. Yedi tarafı birbirinden farklı şekilde tek parça granitten oyulmuş bir taş anıt olan İntiwatana için farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak bugün biliyoruz ki, bu yapı (diğer İnka yerleşim birimlerinde de var olan) isminden de anlaşıldığı gibi (Quechua dilinde güneşin birleştiği yer anlamına gelir) rasathane olarak kullanılmıştır. Üst eksenine ve kenarlarına yansıyan gölge sayesinde gündönümünü hesaplamak mümkün olmuştur. Intiwatana, aynı zamanda hemen arkasından yükselen dağ Huayna Picchu'nun (Genç Zirve) küçük bir modeline benzer. Aynı şekilde tarım bölgesinin güneyinde, Machu Picchu ile Huayna Picchu'yu birbirine bağlayan dar ve tehlikeli yolun başında bulunan *Kutsal Kaya* olarak adlandırılan yapıta da benzetilmektedir. Kutsal Kaya kesinlikle bir *huaca* (kutsal yer) olmalıdır.

AKBABA GRUBU

Kentsel bölgenin aynı güney tarafında başka önemli bir mimari grup daha bulunmaktadır; *Condor Grubu* ya da *Akbaba Grubu*. Bu grup, toprağa dikey olarak yerleştirilmiş iki büyük kayadan oluşmaktadır. Bu kayaların hemen üstünde ve yakınlarında değişik özelliklere sahip mekanlar bulunmuştur. Bunlardan bazıları nişlerle kaplı duvarlara sahipken, bazıları ise kutsal hayvanları korumak amacıyla yapıldığı düşünülen, yeraltında bulunan dar ve nemli mekanlardır. İç avludaki zeminde bir akbabanın başı ve beyaz tasması net şekilde göze çarpmaktadır.

TARIM BÖLGESİ

Tarım bölgesi, şehrin güney kısmında bulunur. Kent bölgesinden andeneslerden (taş teras) yapılmış uzun bir kuru hendekle ve olasılıkla yaşamak için inşa edilmiş binalarla ayrılır. Üst kısımlarında Bingham'ın bir sürü kadın cesedi keşfettiği bir nekropol bulunur. Bu ve diğer bölgelerde tanımlanmış kemikler, henüz net bir bilgiye sahip olmadığımız İnkaların yerleşim planı hakkında oluşturulan teorilere katkıda bulunmuştur. Değişik alanlarda keşfedilen 135 insan kalıntısının 109'unun kadın ve 5'inin çocuklara ait olduğu ortaya çıktı. Bu bilgi Machu Picchu'nun *Acclahuasilerinin* (İnka kültürünün karakteristik dini

Machu Picchu bölgesinin tipik teraslarının (taşlarla desteklenmiş toprak düzenlemesi) görüntüsü.

Machu Picchu'ya yakın mesafede, Vilcanota Nehri'nin aşağısındaki bir vadide bulunan İnkaların Pisac şehrine ait kalıntılar.

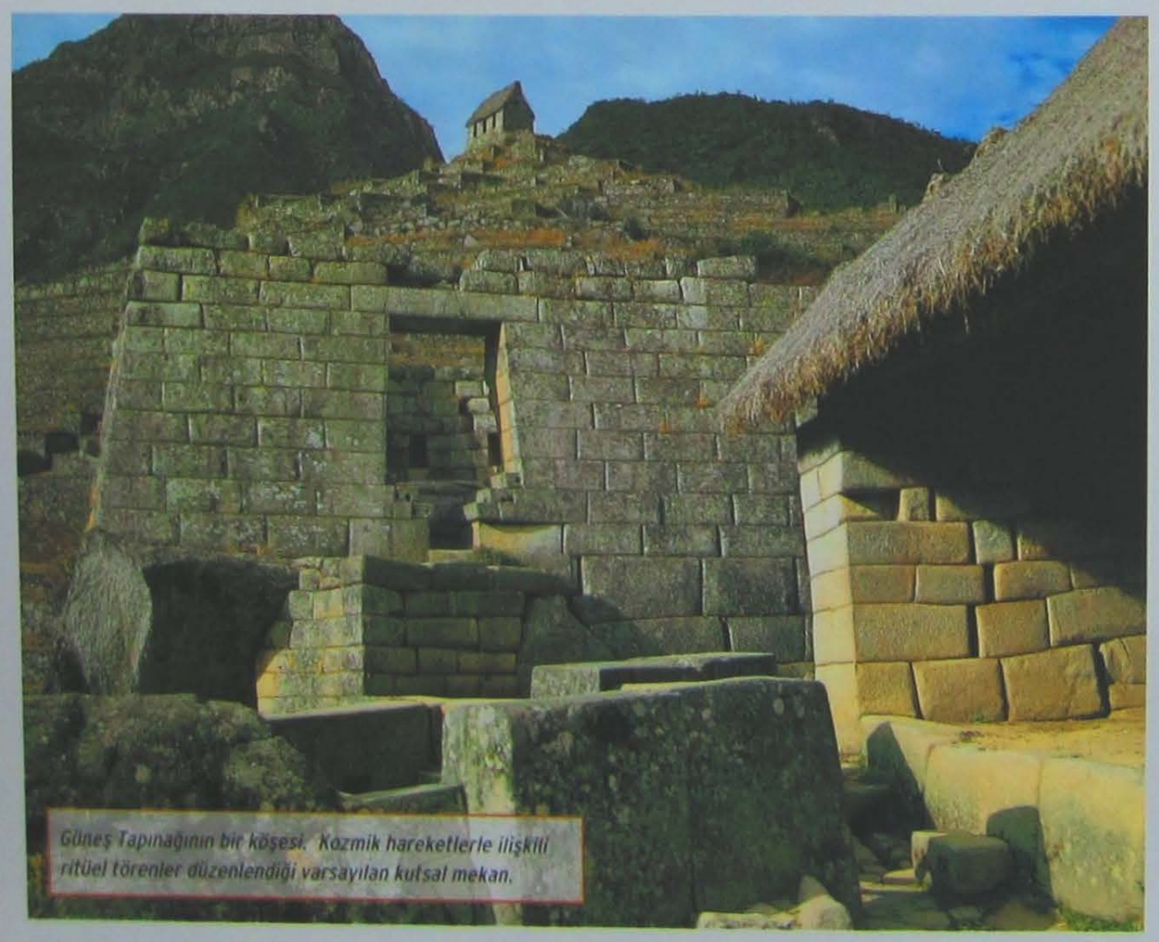

Güneş Tapınağının bir köşesi. Kozmik hareketlerle ilişkili ritüel törenler düzenlendiği varsayılan kutsal mekan.

parçası) ya da "seçilmiş kadınlar için manastırlarının" çalışma sistemine dair ilk ipucudur. Manastır, *Aclla* olarak bilinen seçilmiş ve dine adanmış kadın sınıfını barındırıyordu. Kentsel bölgede olması öngörülen ve hem dinsel, hem de kentsel servisler için altyapı oluşturan hayvanlar için geçitler, toplantı mekanları, mağazalar ve depolar da bu bölümde bulunmaktadırlar.

KISA BİR YAŞAM

Anlatılanlar Machu Picchu'nun yapısını oluşturan hendekler, bloklar, geçişler ve diğer yapıtlar için oldukça kısa olup, kesinlikle yeterli değildir. Mimari grupların kendi içlerindeki bütünlükleri bağımsız bir estetik oluşturur. Yazarlar, her mimari grubu birbirinden kısmen bağımsız olarak sanki başlı başına tek bir tarihi anıt gibi değerlendirir. Kesin olarak Machu Picchu'yu bir şehir olarak değerlendirilemiyor. Nitekim tam bir şehir hayatına dair etkinliklerin gerçekleştiğine dair bilgiye sahip değiliz. Bulunduğu doğal ortam, coğrafi yalıtılmışlığı, yapılarının doğal kült zenginliği ve kalitesi Machu Picchu'nun, kutsal bir alan olduğunu ve din dünyasıyla sıkı ilişki içinde olduğunu gösteriyor. Ortaya çıkan seramiklerin özelliklerinden Machu Picchu'nun 1450 yıllarında kurulduğu ve İnkaların "yazlık ikametgahı" olarak az sayıda bir nüfusu barındırabilecek kapasitede olduğu ortaya çıkmıştır. Burası kültürel bir merkezdir ve yoğunlukla dini törenler gerçekleştirilmiştir. Bu ayinler seçilmiş özel bireyler ile yapılmıştır. Manu Picchu kısa bir süre kullanılmıştır. 1533 yılında İspanyolların Cuzco şehrine gelmesiyle yerleşim birimi boşaltılmış ve orada doğanlar bile varlığını inkar etmiştir. Zaten İspanyol belgelerinde Machu Picchu'dan hiç bahsedilmemektedir. Machu Picchu'nun terk edilmesi konusunda da kesin olmayan farklı teoriler (toplumsal çöküş, toplu göç veya bir grup yabancının istilası gibi) oluşturulmuştur. Hala günümüzde yeterli arkeolojik veri bulunmadığından ötürü bu konu hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Condor Grubunu ya da Carceri Grubunu (Akbaba Grubu) oluşturan iki büyük kayanın arasından Machu Picchu'nun görüntüsü.

KAMU BİNALARI VE ÖZEL KONUTLAR

19. YÜZYILIN BAŞINDA "AND DAĞLARI'NDA BULUNAN DİĞER İNKA YAPILARINI TANIMADAN, YAPILARI TEK BAŞLARINA İNCELEMEK MÜMKÜN DEĞİLDİR" DİYEN PRUSYALI DOĞABİLİMCİ VE KAŞİF HUMBOLDT'A HAK VERMEMEK ELDE DEĞİLDİR. SANKİ BÜTÜN İNKA YAPILARI TEK BİR MİMARİ ÖĞE GİBİ YAPILMIŞLARDIR.

İnka mimarisinin en göze çarpan özelliği, devlet gücünün göstergesi olan zorunlu bir model kullanılmasıdır. Bundan ötürü yaratıcı duygudan uzak ve resmi kaygılar içinde ama – diğer geçmiş kültürlerde görüldüğü gibi- şekil olarak birbirine benzeyen ve teknolojide sadeleşmeye ve standartlaşmaya yönelik eserler bulunur. Yüzyıllar boyunca oluşan And mimarisinin gelişiminde herhangi bir tekrara rastlanmamaktadır. Bu onun ayırıcı bir özelliğidir.

Geniş ve birbirinden farklı yapılara sahip And topraklarında bazı saha organizasyon modelleri benimsenmiş ve zaman içinde mimari gelenekler oluşmuştur. Birçok inşaat modeli denenmiştir. Bunların arasında en basiti MÖ 2. yüzyılda özellikle kıyı bölgelerinde tören alanı için uygulanan planlardan biri olan "U Haritası" (birbirinden bağımsız 3 mimari blok doğu kenarı açık olan iç avluyu kuşatacak şekilde)'dır. İnka kültürünün And topraklarındaki genişlemesi ve oluşumu o dönemde çok yeniydi.

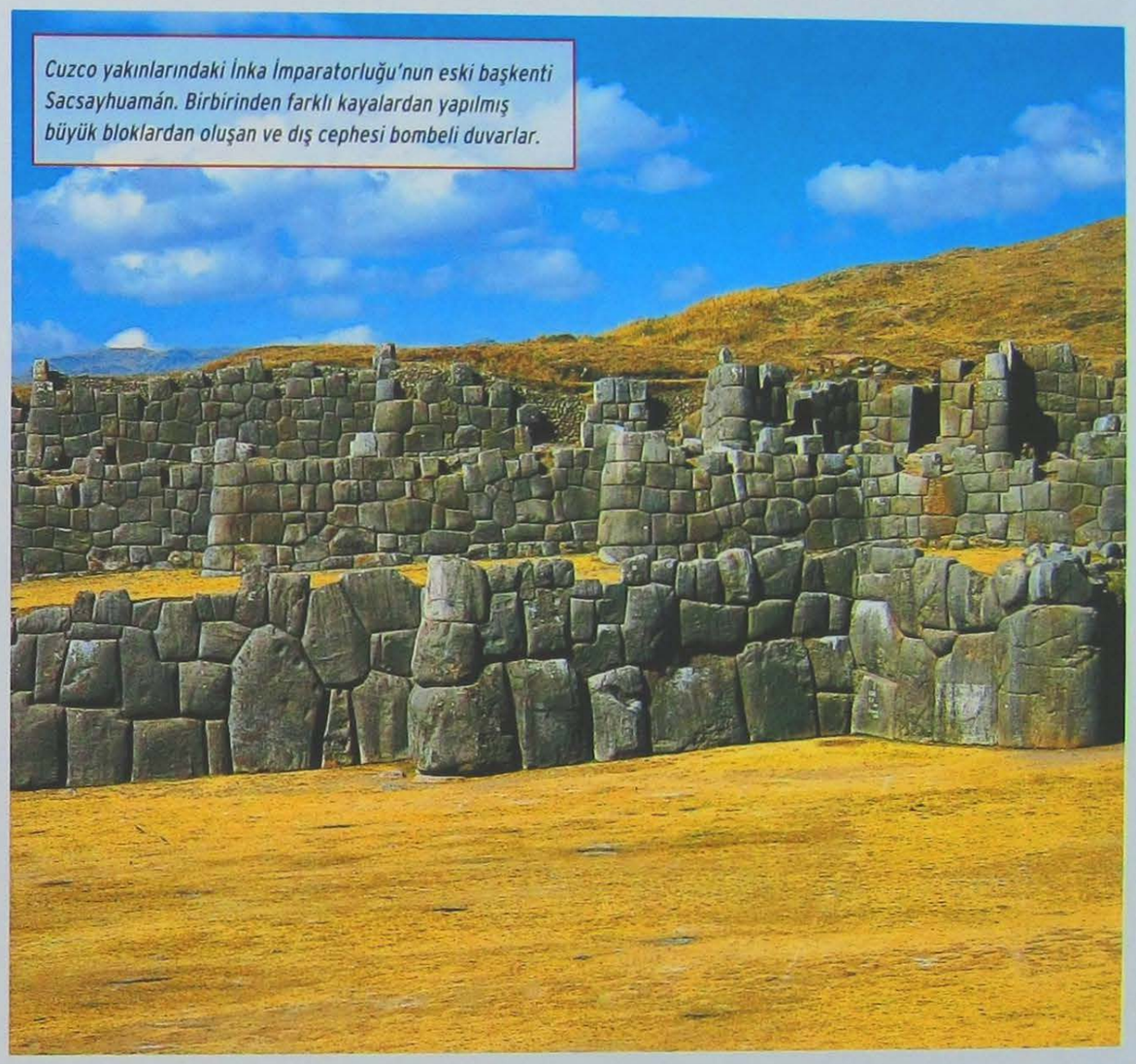

Cuzco yakınlarındaki İnka İmparatorluğu'nun eski başkenti Sacsayhuamán. Birbirinden farklı kayalardan yapılmış büyük bloklardan oluşan ve dış cephesi bombeli duvarlar.

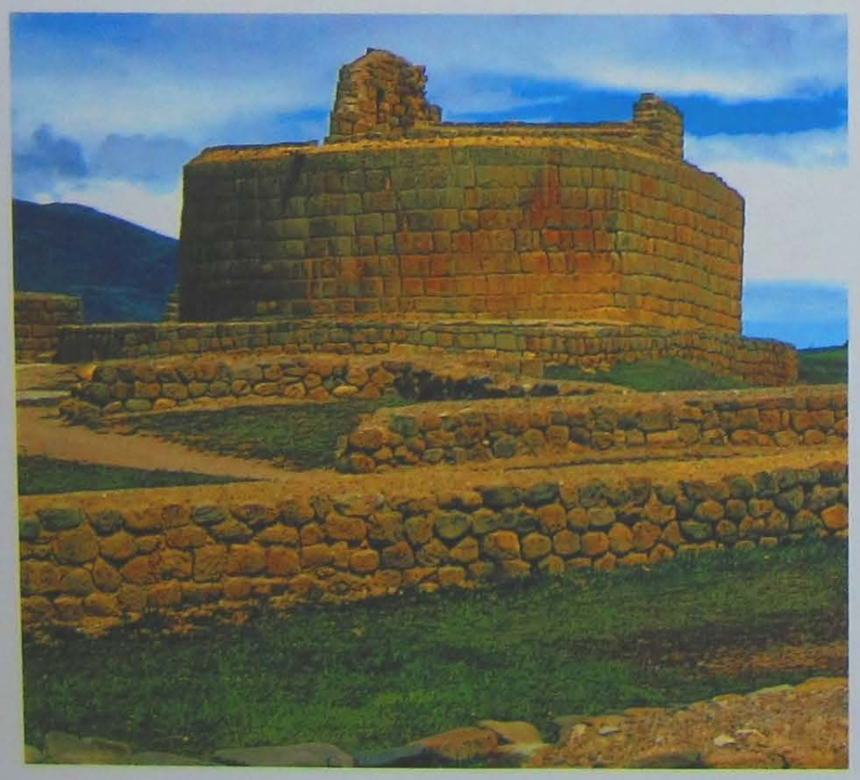

Ekvador'daki İngapirca'daki İnka kalıntıları.

Güçlü bir politik ve dini bütünlüğün oluşması, toprak hakimiyeti ile ilgili yeni organizasyon şekillerinin gelişimini sağlayan bir faktör olmuştur. İnka İmparatorluğu, Ekvador'dan Arjantin'e kadar uzanan geniş topraklarını kontrol etmenin dışında, bir yüzyıldan beri var olan toplulukların kültürel geleneklerine karşı kendi üstünlüğünü kabul ettiren birleştirici bir yapı oluşturmak zorundaydı. Bütün İnka yapılarının -hem ikamet, lojistik ve altyapı için hem de dinsel, kamusal ya da devlet için- en göze çarpan özelliği sağlamlık, basitlik ve simetridir.

Güney Peru'da bulunan Tambomachay'daki İnka kalıntıları.

MODEL ŞEHİR CUZCO

İnka mimarisinde anlamlı kronolojik varyasyonlara rastlanmamaktadır. Mimarisinde değişmeyen ve belirli kurallara oturtulmuş bir yapı şekli mevcuttur. Tek başına var olan yerleşim birimleri için coğrafi varyasyonlardan bahsetmek mümkündür. Derin bir engebeye ve geniş bir zemine sahip olan *Cuzco* şehrine tipik mimari yapılar hakimdir. İnka başkenti, 1450 yılında, efsanevi ilk hükümdar *Pachacutec*'ın arzusu üzerine yeniden yapılandırıldı. Bu şekilde geçmiş yüzyıllarda sahip olduğu eski kaba kırsal köy görüntüsünden uzaklaşarak şık ve rahat bir şehir haline geldi. Tek katlı ve samandan çatılara sahip yapılar, doğa ile iç içe geçmiş baskın modelden ziyade topografya özelliklerine uygun olarak yapıldı. İlerleyen yıllarda oluşan yeni İnka şehirleri, bulundukları yerlerin coğrafi özelliklerine uygun bir şekilde, Cuzco'nun tüm işlevsel, törensel ve imgesel öğelerini uyarlayabilmiştir. Temel yapılar (tapınaklar, saraylar, meydanlar, dükkanlar) veya kesin bölge ayırımı (alt-üst, quechua dilinde *hurin-hanan*) dışında orijinal yapıyı koruyarak yeniden şehirlerini oluşturmayı başarmışlardır.

Sacsayhuamán şehrindeki kazıların görüntüsü. Cuzco şehrinin mimari yapısı imparatorluğun sınır yerleşimleri Ekvador ve Arjantin de dahil olmak üzere tüm İnka şehirlerine model olmuştur.

İki katlı bir İnka binasının çizimi.

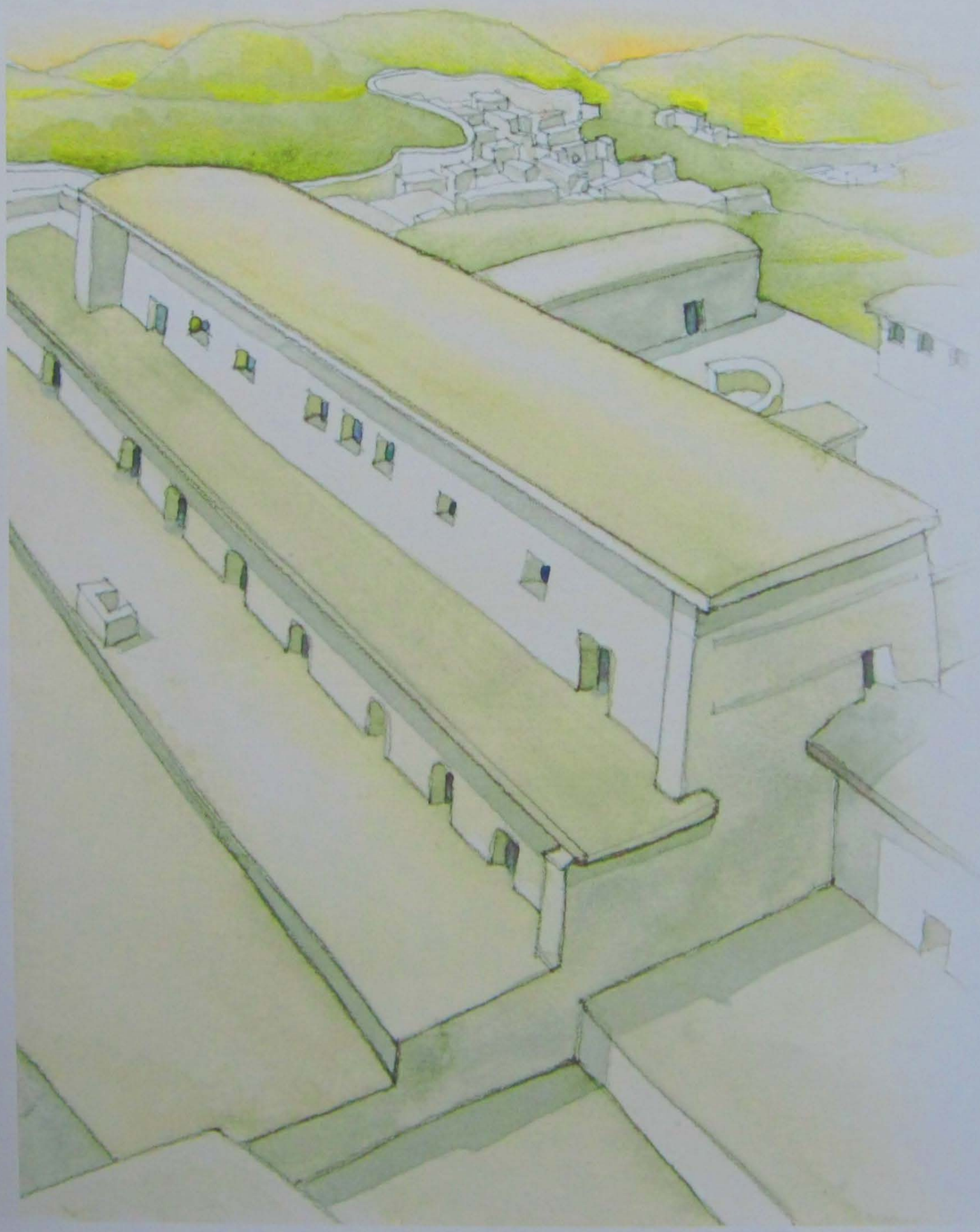

KALE GİBİ SAĞLAM

İnka yapılarının dekorasyonunda heykeller kesinlikle görülmez. Heykel, daha önceki geleneksel And mimarisinde de bulunmayan bir öğedir. Hem dekoratif, hem de işlevsel olarak kullanılan yamuk formuna, duvarlarda, geniş kapılarda, nişlerde ve pencerelerde sıkça rastlanır. Büyük bir hacme sahip sert kayalar (genellikle bazalt ya da andezit ama yeşiltaş, granit ve somaki mermeri de olabilir) anıtın değişmeyen karakteristik dizilimine uygun olarak yerleştirilir ve köşeleri yuvarlak bir dikdörtgen şeklini alır. Düz ve keskin çizgisini koruyarak, bazen duvara hareket vermek amacıyla çok kenarlı olabilir. Elbette binaların özelliklerine göre duvar yapıları da değişiklik gösterir. Bu şekilde arkeologlar, evler ile kamusal ve kurumsal yapıları birbirinden ayırabilir.

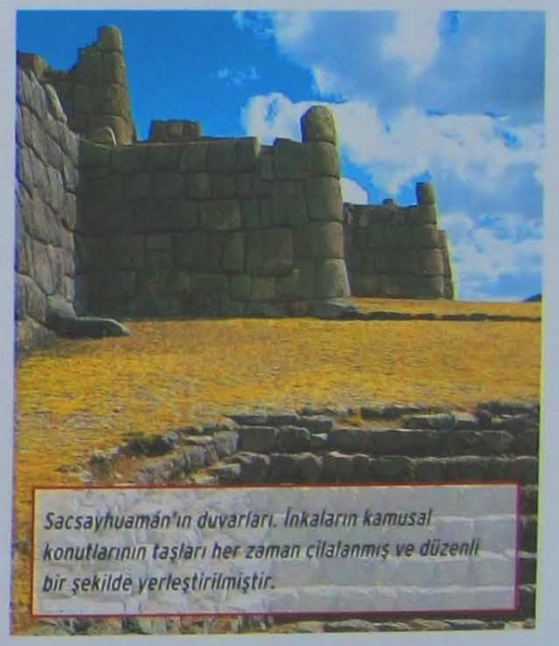

Sacsayhuamán'ın duvarları. İnkaların kamusal konutlarının taşları her zaman cilalanmış ve düzenli bir şekilde yerleştirilmiştir.

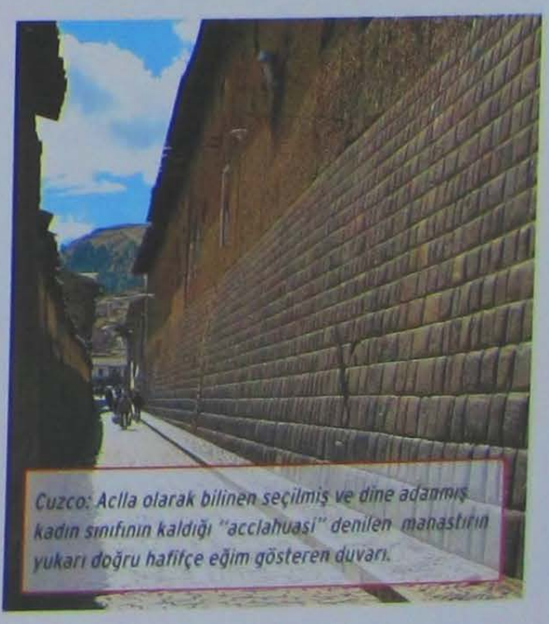

Cuzco: Acılla olarak bilinen seçilmiş ve dine adanmış kadın sınıfının kaldığı "acclahuasi" denilen manastırın yukarı doğru hafifçe eğim gösteren duvarı.

ÖZEL KONUTLAR

Kırsal kesimlerde sıradan insanların yaşadığı yapılar genelde dikdörtgen şeklindedir. Yuvarlak yapılar çok az kullanılmıştır. İnkalar yuvarlak yapıları genelde sadece gıda sakladıkları depolar (collca) veya kalelerin içindeki kuleler için kullanmıştır. Bu tarz yapılar için kullanılan başlıca malzemeler arasında dağlık alandaki taşlar, *kerpiç* (güneşte kurutulmuş saman ve balçık karışımı ilkel tuğla), *adobon* (aynı işlem uygulanarak elde edilen büyük bloklar) ve sahil bölgesinde bulunan *quincha* (çamur ve çalı karışımı) vardır. Dikdörtgen şeklindeki özel konutlar arasında en yaygın olanları bir tarafı açık ve belirgin bir biçimde meyilli bir çatıya sahip olan *masma*lardır. Bu tarzdaki yapıların en mükemmel örneklerine Machu Picchu'da rastlamak mümkündür. Yaşam alanları genellikle mekanlara bitişik düzenli bloklar halinde düzenlenmiştir.

Ön Plandakiler

AND TOPLULUKLARI

Kolomb Öncesi Dönemde olduğu gibi günümüzde de, And toplulukları *ayllu* sistemi üzerine kurulmuştur. *Ayllu*, aynı atalara sahip geniş bir ailenin toplum birimi olarak tanımlanabilir. Atalarının mumyalarını kutsal topraklarda saklamışlardır. *Ayllu*, karşılıklı davranma ve yeniden bölüşüm gibi temel ilkeler üzerine kurulmuştur. İnka devletine bağlı toplulukların sosyal organizasyonlarından doğan bu ilkeler, aynı zamanda İnka İmparatorluğu için de geçerliliğini korumaktadır. Karşılıklı davranış, iş performansını ve sosyal etkileşimi düzenler.

Özel veya kamusal konutların yapımı ya da tarımsal üstyapı gibi kolektif bir çalışma söz konusu olduğunda, topluluğun tüm üyeleri birlikte çalışır. İnka İmparatorluğu da bu ilkeyi hayata geçirmiştir ancak toplulukları vergiye bağlamıştır. Üstelik kendi çıkarlarını korumak adına iş karşılığında tahsis etmiştir. Aynı şekilde yeniden bölüşüm ilkesini de uygularken, yerel yönetim fazla ürünleri her *ayllu*dan toplardı. Toplanan bu ürünler ihtiyacı olan diğer topluluklara dağıtılırdı. İnkalar tarafından elde edilen bazı ürünler ise devlet ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaktaydı.

Peru'nun Tambomachay bölgesindeki bu kalıntılarda, İnka mimarisinin kimi özellikleri görülmektedir. Yamuk formlarda yarıklar, özel konutların büyük düzenli kayalardan oluşan duvarları ve değişik büyüklüklerde, düzensiz bir şekilde bir araya getirilen kayalardan oluşturulmuş yol duvarları.

KAMUSAL KONUTLAR

Özel konut mimarisinde değişik boyutlardaki taşların düzensizce yığılmasından meydana gelen ve adına *pirca* denilen inşaat tekniği kullanılmıştır. Ancak kamusal konutlar ve dini yapılarda düzenli, aşırı titiz bir çalışma gerçekleştirilir. Çekiç, uçları nemli kum ile parlatılmış bronz ve bakır yontma kalemi ve balta ile üzerlerinde çalışılmış taşlar, boyutları genellikle yapının tepesine doğru gittikçe adım adım küçülerek, içeriye doğru hafif bir eğim alarak düzenlenmiştir.

Kendi yüzlerine doğru, neredeyse bir "yastık" şekline ulaşıncaya dek kıvrılmış olan büyük bloklardan oluşan dev parçaların yanı sıra, yüzleri pürüzsüz sayılabilecek, büyük geometrik bloklardan oluşan çok köşeli parçalar da bulunmaktadır. Çok köşeli taşların en gösterişlisi Cuzco şehrindeki *Hatumrumyoc* binasındadır ve İnka taşları arasında on iki açıya sahip en ünlü taştır. Genel olarak İnka yapılarının kalitesinin inşaat bittiğinde ortaya çıktığını söylenebilir. Taşların düzenlenmesi harç kullanılmadan üzerinde ayrı ayrı çalışarak ve mozaik gibi bir araya getirilerek yapılır. Bu işlem süslemeden uzak bir şekilde gerçekleştirilir. Bu düzenleme, İnka mimarisinde en fazla önem verilen unsurdur. Dekorasyonda heykel hiçbir zaman kullanılmamaktadır. İnka mimarisinin duvarlarında en sık rastlanan süsleme iki kenarı paralel olan dörtgen (yamuk) şeklinde nişlerdir. Nitekim İnka beldelerini muhteşem kılan özellik, asıl

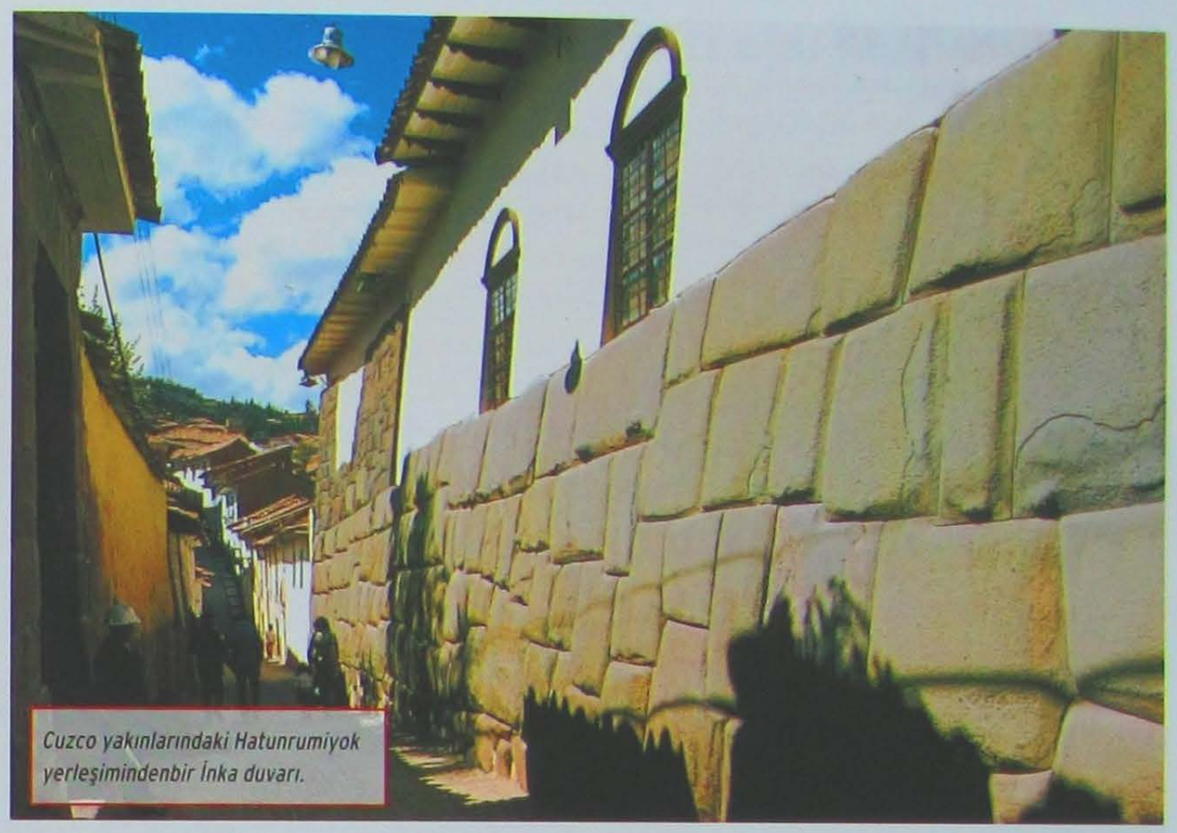

Cuzco yakınlarındaki Hatunrumiyok yerleşimindenbir İnka duvarı.

Cuzco kalıntılarının bir görüntüsü. Son derece sade görülmesine rağmen, belki de bu özelliğinden ötürü ziyaretçiler derin bir hayranlık uyandırıyor.

Veriler ve Bilgiler

TANRILARA SUNULAR

T'inka, hala bazı And köylerinde modernleşmiş şekilde uygulanan bir ayin törenidir. Kolonileşme öncesi dönemden kalan bu törende, topluluklar elde ettikleri nimetler karşılığında, tanrılara genellikle içkilerden oluşan sembolik sunularda bulunurdu. Tören, kabın içinde bulunan sıvıdan (genellikle sarı mısırın fermantasyonundan elde edilen *chicha* adı verilen bira) birkaç damla toprağa dökerek ve kutsal mekan olarak kabul edilen dağlara *(cerros)* doğru üfleyerek gerçekleşmekteydi. İspanyol yazar Garcilaso de la Vega, İspanyolların gelişinin hemen ardından bu ayine katılma fırsatını yakalamıştır. Yaşadıklarını şu kelimelerle ifade eder; "Önce parmak uçlarını ıslatıyorlardı sonra gökyüzüne bakıp, topraktan elde ettiklerine minnettarlıklarını göstermek amacıyla bir damlasını toprağa serpiyorlardı. Bu şekilde toprağı besliyorlardı. Hayranlıklarının bir simgesi olarak üç kere havaya öpücük yolluyorlardı. Son olarak hep beraber içkiyi içerek tören sonlandırıyorlardı" Ayinde her birinin sembolik anlamı olan nesneler bulunuyordu; *Chicha*, koka, tütsü, *quinoa* (yüksek derecede besin değeri olan tahıl), *untu* (lamanın yağı), *sullu* (alpaka veya lamanın cenini), *qori libro* (altın kaplı ince madeni yaprak), *anizado* ya da anason likörü ve *kunukha* (dağın yüksek bölgelerinde bulunan, yandığı zaman nüfus edici bir koku saçan aromatik bir bitki).

Üstte. Anıtsal Sacsayhuamán kentinin fotoğrafı. Birkaç kilometre yakınındaki taş ocağından çıkartılan kayalar büyük bloklar halinde kullanılarak inşa edilmiştir.

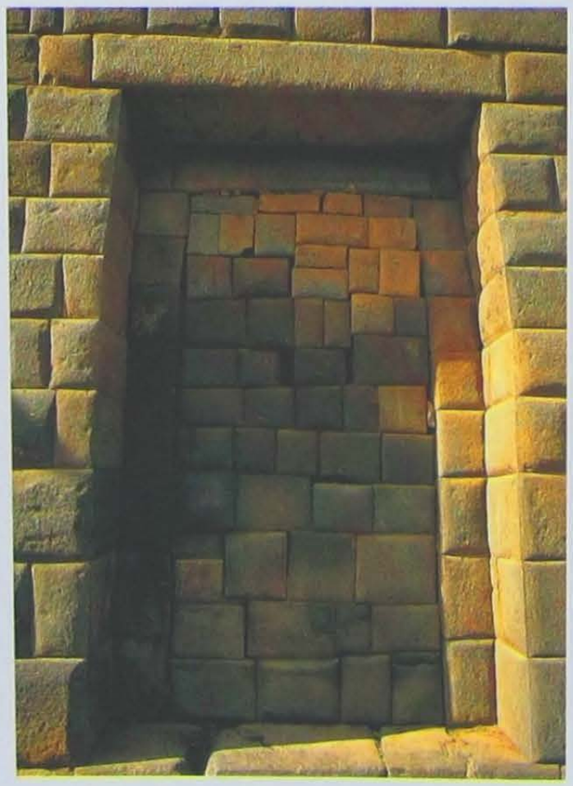

bu güçlü sadeliktir. And topraklarına özgü çetin ve sert yolların bulunduğu bu bölgelerde büyük kayaların taşınmasındaki zorluklar üzerine çok yazı yazılmıştır. Aynı zamanda tekerlekli araçlara rastlanmamıştır.

Oldukça büyük bir mesafe kat etmesi gereken taşıyıcılar, inşaat malzemelerini taşırken ayaklarını örtmek zorundaydı. Bazı büyük kayalar ağaç gövdesi üzerinde taşınıyordu, devasa kayalar için ise 2000-2500 kişinin çalışması gerekiyordu. Taş ocakları, gerekli olabilecek malzemelerin elde edebileceği bölgelere yakın inşa edilmişti. Taş malzemeler çok basit araçlarla, kayaların doğal çatlaklarından elde edilebiliyordu. Örnek olarak, Sacsayhuamán'da taşlar birkaç yüz metre ilerideki Huacay Pata madeninden elde ediliyordu.

Solda. Cuzco şehrinde bulunan "acclahausi" nın yamuk nişlerinden biri. Bu formdaki nişler, İnka bölgesinde çok sıklıkla kullanılan bir mimari özelliktir.

Rumicolca taş ocağını, Cuzco'da *Kolomb Öncesi Dönemde* yapıldığı sanılan kaya bloklarından ayıran güzergahın yaklaşık 35 km ile en uzun yol olduğu tespit edilmiştir. Uzaklığından ötürü çok fazla işçinin çalışması gerekiyordu. Söz konusu toplulukların İnkalara bir vergi ödemesi gerekiyordu ve bu vergiyi devletin ihtiyacı olan kamu işlerinde çalışarak tahsis (mita) ediyorlardı.

ANTİK İNKA YOLU BOYUNCA

Cuzco (Peru) yönetim bölgesinde bulunan *Urubamba* ilinin geniş bir bölümünü kapsayan Machu Picchu, günümüzde arkeolojik bir parka dönüştürülmüştür. Özellikle *Urubamba Nehri* kıyısı boyunca uzanan yolda oldukça fazla arkeolojik kalıntıya rastlamak mümkündür. Ancak mevcut güzergahlar arasında en ilginci Cuzco'yu Machu Picchu'ya bağlayan antik yola açılan *İnka Yolu*'dur. Cuzco şehrinden ancak trenle ulaşılabilinen bu yolda yürürken antik İnka kalıntılarını hayranlık içinde inceleme fırsatı doğar. Bu bölümde aynı zamanda İnka Yolu üzerinde Kolomb Öncesi Döneme ait eserlerin bulunduğu modern yerleşim alanlarından ve dikkate değer coğrafi noktalardan da bahsetmek gerekir. 1996 yılında bölgeye turistler için tartışmalı bir helikopter gezisi düzenlendi. Yürüyerek bölgeye ulaşma süresi ortalama üç gün olan yolculuk bu sayede sadece on dakika sürdü. Ancak hem yol boyunca güzelliklerin tadını çıkarmak, hem de bölgenin sessizliğine saygı göstermek adına yürümek kesinlikle çok daha insani ve saygılı bir yolculuk olacaktır.

Kronoloji

Efsanevi İnkalar	Tarihi İnkalar
Manco Capac	Pachacutec (1438-1471)
Sinchi Roca	
Lloque Yupanqui	Tupac Yupanqui (1471-1493)
Mayta Capac	
Capac Yupanqui	Wayna Capac (1493-1527?)
Inca Roca	
Yawar Wakak	Huascar (1527-1532)
Viracocha	
	Atahualpa (1532-1533)

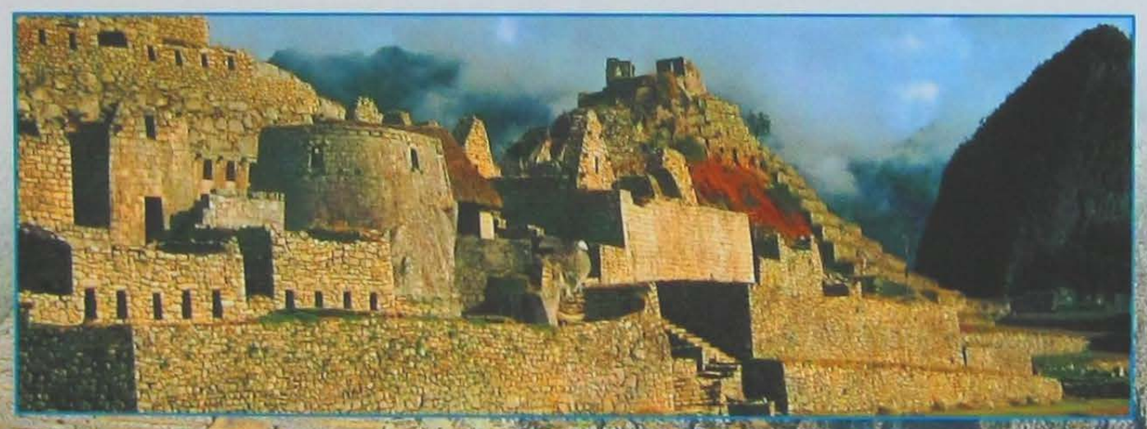

500 m aşağısında Urubamba sularının aktığı ve yoğun tropikal bitki örtüsüne sahip Machu Picchu'nun muhteşem coğrafyası.

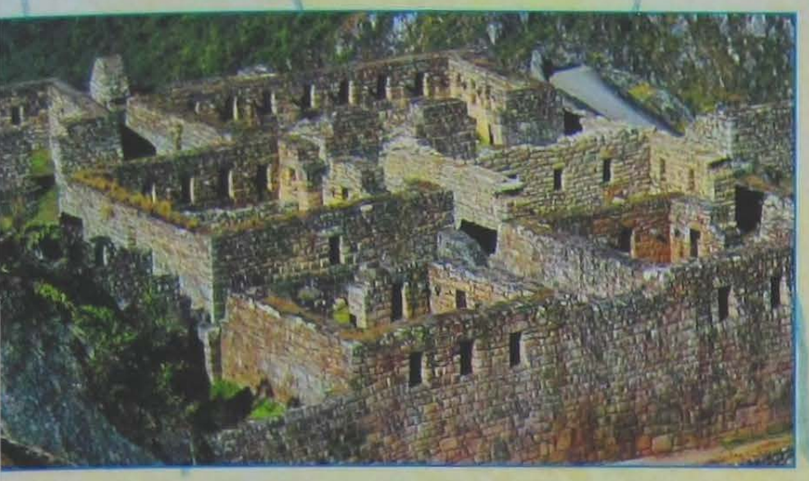

Llactapata
Geniş bir arkeolojik alana sahiptir. Değişik semtlerden, bina kalıntılarından ve teraslı topraklardan oluşmaktadır. Hala bir köprünün ve bir surun temeli görülebilir.

Llactapata

Huayllabamba
Patawasi olarak da bilinir. Machu Picchu'dan ayrıldıktan sonra gelinen ilk yerleşim yeridir. Birbirinden uzak küçük evler, İnkalara ait teraslı topraklar, İspanyollardan önceki dönemlerden kalan mezarlar ve yerleşim birimleri bulunmaktadır.

Huayllabamba

Abra de Harmihuañusca

Runkuracay
Vadiye yukarıdan bakan yapay bir terasın üstünde kurulu arkeolojik bir alandır.

Runkuracay

Sayacmarca

Abra de Harmihuañusca
Quechua dilinde "Ölü Kadın" anlamındadır. İnka yolunun en yüksek yeri kabul edilen bu geçiş 4100 m'dir.

Puyupatamarca

Huyñay Huayna

Urubamba Nehri

Intipunku

Sayacmarca
Bu bölge 1915 yılında Bingham tarafından keşfedilmiş ve bölgeye "Cedrobamba" adı verilmiştir. Su kemeri kalıntılarının yanı sıra, dinsel ve diğer törenlere dair kalıntılar da bulunmaktadır.

Machu Picchu
Machu Picchu, 2700 m yüksekliğinde, etrafı İnkaların inancına göre kutsal ruhlara sahip dağlarla çevirili bir yaylada 1450 yılında kurulmuştur. Büyük olasılıkla şehir olamadan, İspanyolların Cuzco'ya gelişi ile 1453 yılında terk edilmiştir. (Fotoğraf: Machu Picchu)

Machu Picchu

Puyupatamarca
Bingham tarafından keşfedilerek, "Qorihuayrachina" olarak adlandırılmıştır. 1940-1942 yılları arasında bölgede Viking Vakfı tarafından finanse edilen bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Machu Picchu'ya 9 km uzaklıkta, 3650 m yüksekliğindeki bir yaylada bulunmaktadır. Quechua dilinde "bulutların üstündeki köy" anlamına gelir. Kaldırımla döşenmiş bir yolun ve İnkalardan kalma, bütün bir kayadan yontularak yapılmış 20 m uzunluğunda basamaklara sahip bir tünelin kalıntıları bulunmuştur.

Intipunku
Machu Picchu'nun güney cephesini koruyan, yaklaşık bir kilometre uzaklıkta bir kaleden oluşan arkeolojik alandır.

Huyñay Huayna
Machu Picchu'ya 5 km uzaklıktaki arkeolojik alandır.

Pasifik Okyanusu

BİTKİLERDEN ELDE EDİLEN İPUÇLARI

ARKEOLOJİK ALANLARDA ELDE EDİLEN KÖMÜR, TOHUM VE POLEN GİBİ KALINTILAR, BOTANİK BİLİMİNİN ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİYLE İNCELENEREK DEĞİŞİK DÖNEMLERDEKİ BİTKİ ÖRTÜSÜ HAKKINDA BİLGİ SAHİBİ OLMAMIZI SAĞLAR.

"Arkeobotanik" terimi ilk olarak 1978 yılında kullanılmıştır ve bu alanda gerçekleştirilen ilk araştırmalar 19. yüzyıla dayanır. Bu yüzyıldaki çalışmalar *Kuzey Avrupa*'daki sulak bölgelerde, kazıklar üzerine yapılan konutlara sahip köylerdeki bulgulardan yola çıkarak yapılan polen analizi çalışmalarıdır. O zaman yapılan çalışmalar doğa koşullarıyla ilişkili olarak bitki örtüsündeki değişimler ve türlerin coğrafi dağılımı üzerine yoğunlaşmıştı. İlerleyen zamanlarda farklı dönemlerde, bölgenin kökenlerine dair yapılan çalışmalarla birlikte tarımla ilgili konulara da ağırlık verilmeye başlandı.

Bitki kalıntılarını konu alan bu araştırma alanı "paleobotanik" olarak adlandırılır. Son yıllarda laboratuarda örnek analizi için çok daha etkili sistemler geliştirilmiştir. Akdeniz bölgesinde, hava şartları mikroorganizmaların ayrıştırmasına elverişli olduğundan dolayı bitki kalıntıları gibi her türlü organik kalıntının saklanması, korunması zordur. Bu özellikteki kalıntıların, çok kuru ya da çok soğuk ortamlarda kalıcı olarak saklanması daha kolaydır. Ancak bu dış şartlar çok nadir uygundur. Bitki bulgularının nem oranı sabit mekanlarda saklanması gerekir. Laboratuarlarda polenler, fitoid veya toprak örnekleri gibi mikroskobik kalıntılar için karmaşık yöntemler kullanılırken çok büyük kalıntılar için kazı sırasında detaylı inceleme yapabilmek için farklı teknikler uygulanır. Bu teknikler içerisinde en yaygın olanı flotasyon (yüzdürme) tekniğidir. İçi su dolu bir kabın içinde topraktan ayrılarak su üzerine çıkan organik kalıntıları inceleme prensibine dayanır.

DİSİPLİNLER

Arkeobotanik kendi içinde değişik disiplinlerden oluşur. *Palinoloji*, büyük iklimsel değişikliklerin en önemli göstergesi olan polenler ve sporları incelemektedir. Palinolojik araştırmalara en elverişli yerler göl dipleri, turbalar ve günümüz polenleriyle kirlenmemiş örnekleri yeraltındaki kayalıklardan çıkarmaya uygun diğer nemli bölgelerdir. Fitolitlerin incelenmesi (silisli topraklarda nemli silislerin küçük kütleleri bitki dokusunda toplanır) arkeobotanik içinde yeni bir uygulamadır. İnorganik bir yapıya sahip olduğundan fitolitlerin korunması daha kolaydır. Eğer bütün bitki bulguları tamamen parçalanmış ise fitolitlerden yararlanılabilir. Antrakoloji ise ağaçların ve karbonların analizini yapan bir disiplindir. Karbonlaşma biyolojik çürümeyi engellediğinden bu tarz

Buğday başağı (sağda) ve tanesi (üstte). Arkeobotanik kendi içinde birçok disiplini barındırır. Örneğin, Paleokarpoloji; tahıllar da dahil olmak üzere meyveleri ve tohumları araştıran bir bilim dalıdır. Bölgede bulunan tahıl kalıntıları sayesinde yaşayanlarının yemek alışkanlıklarının dışında ekonomisi ve tarımı hakkında da bilgi edinilebilir.

Cilalı taş devrinde keşfedilmiş Puglia'da, Masseria Candelaro bölümünde buğday ekimi yapıldığı kanıtlamış Tavoliere'nin fotoğrafı.

ÖRNEK TOPLAMA

Arkeobotanik ürünler birbirinden çok farklı boyutlardadır. Karbon parçaları santimetreyle ölçülebilirken, polen granülleri ise bir milimetreyi geçmez ve çıplak gözle fark edilmeleri imkansızdır. Bu yüzden farklı örnek toplama teknikleri bulunur. Teknikler, toprak miktarına bağlı olarak değişim gösterir. İncelenecek toprak, makroskopik kalıntılar için birkaç desimetre küp, mikroskopik kalıntılar için ise birkaç santimetre küp şeklinde belirlenmiştir. Kalıntıların yoğunluğu söz konusu olduğunda standart bir miktardan bahsedemeyiz. Özellikle makroskopik arkeobotanik kalıntıların büyük bir kısmının bulunduğu mekanda kazı yapılarak çıkartılması daha uygundur. Aksi takdirde oldukça fazla toprağın taşınması gerekecektir. İşleme teknikleri suyla veya kuru elemeyi içerir ve bunlar için açık alana ihtiyaç vardır. Suyun içinde çözülmüş tortular söz konusuysa bunlar düşük basınç ile elekten geçirilir. İşlem sırasında, toprağın miktarını, eleklerin boyutu gibi önemli bilgilerle birlikte kaydetmek gereklidir. Genellikle 4,2 ve 1 mm boyutlarında üç farklı elek kullanılmaktadır. Eğer tohumun çapı bir milimetreden küçük ise o zaman 0.50 mm'lik dördüncü bir elek daha eklenir. Elekte kalan kalıntılar dikkatlice toplanarak ayrı ayrı kurutulur. Bitkiler dışında bu teknikle hayvan kalıntılarını (balık iskeletleri, çok küçük hayvanlar) toplamak da mümkündür. Paleokarpoloji ise meyveleri ve tohumları araştıran bir bilim dalıdır. Tahılların tanımlanması *Cilalı Taş Devri* sırasında oluşan değişikliklerle ilgili bilgi sahibi olabilmemiz için çok önemlidir. Bu sayede, yakın çağlarla ilgili olarak da incelediğimiz bölgenin ekonomisi ve tarımı dışında yaşayanlarının yemek alışkanlıkları hakkında da fikir sahibi olabiliriz. Arkeobotanik, biyoarkeoloji ve diğer disiplinleri birleştirerek yapılan analiz sonucunda bölgeye dair geniş bir bilgi edinilebilir.

bulgular sıklıkla kullanılır. Bu şekilde elde ettiğimiz bilgiler sadece yaşam alanıyla ilgili olmayıp, yaşam tarzı ile ilgili ipuçları da verir. Yakılan cesetlerden elde edilen karbon bize ayinler hakkında bilgi verebilir. Gemi harabelerinde veya palafitlerde (sulak yerlerde direklerle yükseltilen ev) olduğu gibi su içinde bulunan tahtalar incelenebilir.

BİTKİ TÜKETİMİ

Cilalı Taş Devrinden önce yemek alışkanlıklarına dair çok az bilgiye sahibiz. Kuzey İtalya'da fındık ve bazı izole bölgelerde ise yabanmersini, güneyinde ise meşe palamudu, koca yemiş ve baklagiller bulunmuştur. Tahıl ekimi, İtalya'nın güney bölgelerinde MÖ 6000 yıllarına dayanır. Puglia bölgesinde buğday ve arpa yetiştirilmeye başlanmış, daha sonra Adriyatik bölgesine, oradan da Kuzey bölgelerine yayılmıştır. Kuzey İtalya bölgesinde en eski tahıl, MÖ 5. ve 4. yüzyılları arasında yetiştirildiği tespit edilmiştir. En yaygın tahıl arpadır. En az rastlananlar ise değişik buğday türleridir. Cilalı Taş Devrinin sonlarına doğru yulaf ve mısır da tespit edilmiştir. Baklagillere ise muhtemelen korunması zor bir tür olduğundan dolayı az rastlanmıştır.

Tahıllar kullanılmadan önce pişirilmekteydi ancak baklagiller pişirilmeden de yenebildiğinden ateşle temasları şans eseri olmuştur. Cilalı Taş Devrinde ise İtalya'nın güney bölgelerinde bakla, mercimek ve bezelye yetiştirmeye başlandığı gözlenir. Bezelye aynı zamanda kuzeyde de bulunmaktadır. Bu evrede kimi meyveler kendiliğinden mi yetişiyordu, yoksa ekilmiş miydi bilinmemektedir. Cilalı Taş Devrinde ekilen sebzelerin yanı sıra yabani ürünler de toplanmaktaydı. Güney İtalya'da fındık, kuru üzüm, kızılcık, palamut, mürdüm, dut, kestane, çilek, elma, armut,

Cilalı Taş Devrine ait olan, Puglia'da Manfredonia yakınlarında, buğday ve arpa tohumlarının keşfedildiği Cappa Nevigata köyünün fotoğrafı.

Bitki kalıntıların saklanması hava koşullarından dolayı oldukça problemlidir. Görülen buğday başağı kalıntıları, pişirildiği için karbonlaşarak günümüze ulaşabilmiştir.

Bitki kalıntılarını oldukça basit bir biçimde elde etmeye yarayan flotasyon işlemi için bir elek dizisiyle donatılmış uygun bir kap yeterlidir.

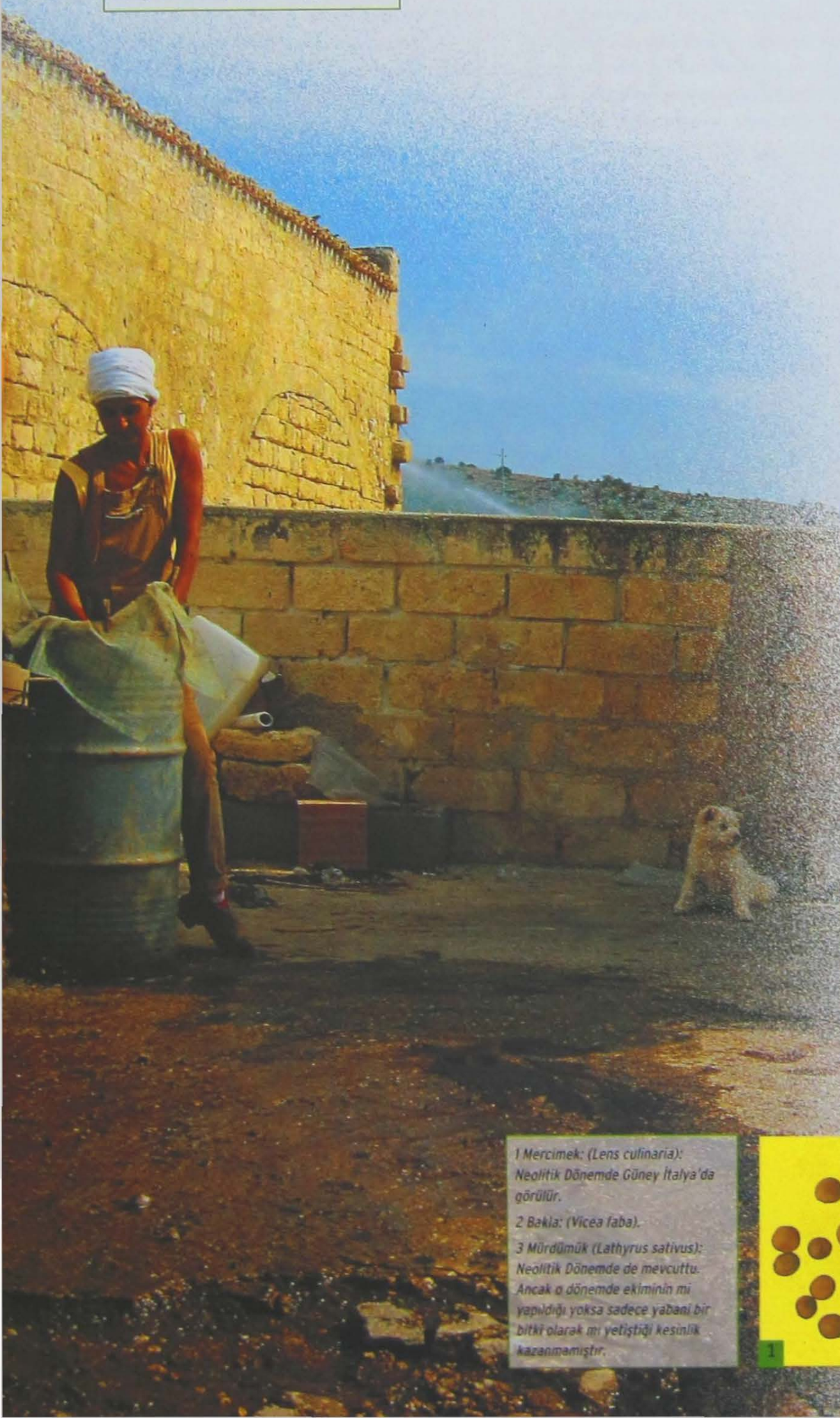

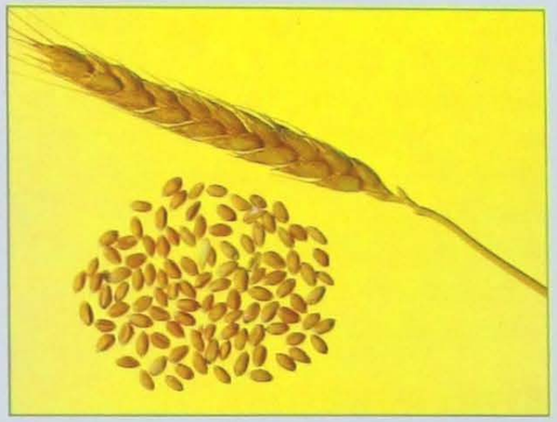

Solda. Yüzdürme, bitki kalıntıları ayrıştırmak için kullanılan basit bir yöntemdir; uygun bir varil ve bir de elek yeterlidir.

kuzey İtalya'da ise kuru üzüm, palamut, zeytin, dut, mürver, fındık, mürdüm, incir ve armut kalıntılarına rastlanmıştır. İlerleyen yıllarda bu ürünlerin birçoğu ekilmeye başladığında büyük bir ekonomik değer kazanmıştır. Cilalı Taş Devrinin son bulması ve daha karmaşık bir yapıya sahip toplumların doğuşu ile sebze tabanlı yemek alışkanlığında ve tarımsal faaliyetlerde önemli bir değişiklik olmamıştır. Önceki dönemlerde yetiştirilen tahıl türleri ile birlikte buğday oldukça yaygın olmaya devam etmiştir. Bu dönemde dağ ortamında yetiştirilmesi kolay olan darı, dallı darı, çavdar, yulaf gibi zayıf tahıl ürünleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum tahıllardan arpanın biraz daha yaygınlaşması dışında protohistorya döneminin sonuna kadar sabit kalmıştır. Cilalı Taş Devrinden sonra tarım tekniklerinin gelişimiyle baklagil çeşitlerinde bir artış gözlenmektedir. Bakır Çağının başlangıcından itibaren mercimek, bezelye, bakla, burçak, mürdüm oldukça yaygındı. Demir çağında nohutun artışı ile baklanın yetiştiriciliği azalır. Cilalı Taş Devri sonrasında kendiliğinden yetişen ürünlere ağırlık verilmiştir; yabani üzüm, kızılcık, meşe palamudu, ceviz, fındık, yemiş çeşitleri, elma, armut, incir, zeytin, kestane ve kayın ağacı meyvesi gibi. MÖ 1. yüzyılda yetiştirilen veya kendiliğinden var olan sebzeler, değişik iklimlere adaptasyonu ve hızla gelişimi yüzünden çok çeşitliydi. Arkaik Dönemde kendiliğinden yetişen pek çok bitki ekilmeye başlamıştır; zeytin ağaçları, prunus ailesinden birçok ağaç gibi.

Ön Plandakiler

YÜZDÜRME

Çok fazla alete ihtiyaç duymadan ve çok az masrafla gerçekleştirilebilen bir ayrıştırma yöntemidir. Bir miktar su bulunması yeterlidir. Bu yöntem büyük miktarda toprak kullanılmaya elverişli olduğundan tohumların derişimi az da olsa ayrıştırılmaları mümkün olmaktadır. Basitçe bir varilden oluşmaktadır. Varilin altına yakın bir yerde su girişi bulunur. Üstüne eğimli bir yüzey yerleştirilir. Su en tepeye vardığında buradan taşar. Bunun altına küçükten büyüğe doğru boyutları değişen elekler eklenebilir. Varili boşaltmak için bir boru bulunur. Toprak örneği varilin içine konulur ve aşağıdan su verilmesi ile toprağın varilden yukarı doğru ilerlemesine ve içindeki kalıntıların büyükten küçüğe doğru eleklerde takılmasına yol açar. Bu yönteme basit flotasyon denir. Daha karmaşık yapıda kimyasal maddeler ve özel bilgiler gerektiren yüzdürme yöntemleri de mevcuttur. Hava kabarcıklarının organik kalıntılara yapışarak ayrışmasını sağlar. Ayrıştırmadaki başarı yüzdesi oldukça fazladır ancak gereken tesis daha karmaşık bir yapıya sahip olduğundan dışarıda yapılan kazılarda genellikle basit flotasyon yöntemi kullanılmaktadır.

1 Mercimek: (Lens culinaria): Neolitik Dönemde Güney İtalya'da görülür.

2 Bakla: (Vicea faba).

3 Mürdümük (Lathyrus sativus): Neolitik Dönemde de mevcuttu. Ancak o dönemde ekiminin mi yapıldığı yoksa sadece yabani bir bitki olarak mı yetiştiği kesinlik kazanmamıştır.

1

2

3

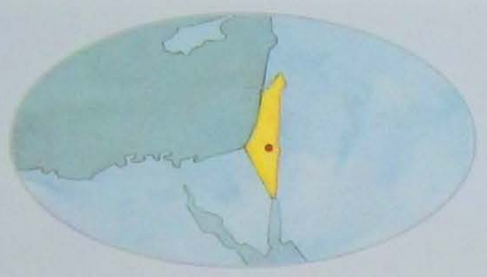

DAVUD PEYGAMBER'İN KADİM KENTİ

KUDÜS'ÜN ANTİK YOLARINDA YÜRÜMEK, TARİHİN DERİNLİKLERİNE SEYAHAT ETMEK GİBİDİR. FARKLI KÖKEN, KÜLTÜR VE DİNLERDEN TOPLULUKLARIN VE SAYISIZ KAHRAMANIN BİNLERCE YILLIK TARİHİNE TANIKLIK ETMEKTİR.

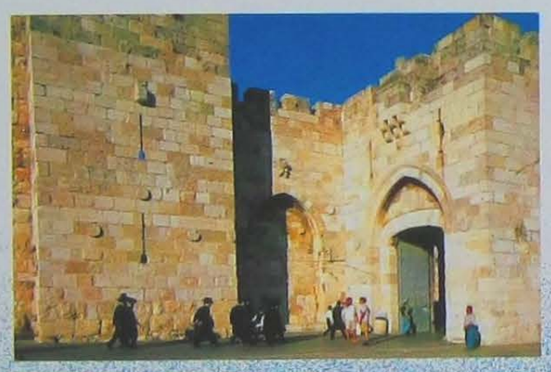

Üstte. Kudüs surlarının batı tarafında aynı adlı sahil şehri yönünde bulunan Yafa Kapısı (1538-1539).

Batı uygarlığında *Kudüs* "kutsal şehir" olarak tanımlanır. Gerçekte, Kudüs üç kere kutsaldır. Yahudi ve Hıristiyan geleneğinin kutsal eserleri ve yerlerinin yanı sıra *Halife Abdülmelik Döneminde* (688 ve 691) inşa edilen *Emevi Dönemini* seçkin biçimde temsil eden mimari başyapıt, ünlü *Kubbet-üs-Sahra* gibi İslam eserlerle de kendini gösterir. Bu kendine özgü kader yüzünden Kudüs, çok eski zamanlardan beri hacıların ve geçmişinin izini arama arzusunda olan gezginlerin hedefi olmuştur. Şehir, tam olarak 19. yüzyıldan itibaren bilimsel bir boyut kazanmış olan ilk büyük arkeolojik araştırmaların konusu olmaya başlamıştır. Bu araştırmalar, daha sonra ünlü olan Amerikalı *Edward Robinson*, İngiliz *W. Wilson* ve *Charles Warren* tarafından yürütülmüştür.

Gerçekte, arkeolojik araştırmaların başlangıcında *Kutsal Topraklar*a ilgi azdı. *Eski Mısır* anıtları ve *Mezopotamya* daha büyük hayranlık uyandırıyordu. Ayrıca bu bölgeler, aynı zamanda arkeolojik kazı açısından daha cömert ve muhteşem buluntulara sahipti. Günümüzde bunu anlayabilmek için Paris'teki *Louvre Müzesi*, Londra'daki *British Museum* ve Berlin'deki *Pergamon Museum* gibi Avrupa'nın önemli müzelerinin büyük arkeolojik koleksiyonlarını ziyaret etmek yeterlidir. Buna karşılık eski İsrail toprağı oldukça fakirdi. Saray ve tapınak gibi binaların yokluğuna ek olarak, dini yasaklar nedeniyle canlıların betimlenmesi mümkün olmadığından, bu toprakların eski sakinlerinin günlük yaşamı konusunda bilgiler sunan buluntular son derece sınırlıydı. Ancak bu çerçevede Küdüs bir istisna olmuştur. Daha önce söz edildiği gibi şehrin keşfi, özellikle Amerikan, İngiliz ve Fransız arkeolojik araştırma heyetlerinin girişimleri sayesinde 19. yüzyılın ortalarına doğru başlar.

Sağda, sur içinden bir görünüm. Bugün Kudüs Tarih Müzesi'ni bünyesinde bulunduran farklı dönemlere ait kuleler ve mimari yapılar kompleksidir.

Geçmişin Tanıkları

MUAZZAM BİR ARKEOLOJİ PARKI

Yahudi dininin en kutsal anıtı olan Ağlama Duvarı'nı ziyaret etmeyi, bulunduğu büyük meydana gelen hiç kimse ihmal etmez. Ağlama Duvarı, Kudüs'te Hirodes tarafından ilk Süleyman Tapınağı'nın bulunduğu yerde yapılan tapınağın ayakta kalan batı duvarıdır. Arapça Harem-üş Şerif adıyla tanınan bölgenin üzerinde, büyük Mescid-i Aksa ve İslam mimarisinin diğer cevherlerinin yanında, İslam mimarisinin harikalarından biri olan ve 691 yılında tamamlanan Kubbet'üs-Sahra bulunur. Şehrin en önemli arkeolojik alanlarından biri tam burada, Harem-üş Şerif ya da Tapınak Dağı'nın eteklerinde bulunur. Emevi Döneminden (7.-8. yüzyıl) kalma etkileyici kalıntıların toplandığı ve bir zamanlar hem Bizans Döneminden, hem de Büyük Hirodes Döneminden kalıntıları barındıran bu bölge, platformun güney cephesi boyunca uzanır. Burası "Ofel" diye adlandırılır ve bugün arkeoloji parkı olarak düzenlenmiştir. Yapı üzerindeki yoğun inşaat faaliyetleri, tapınağın güney duvarına açılmış iki kapıya giden ve mükemmel bir şekilde korunmuş geniş bir merdivenin varlığını kanıtlar. Bu kapılar bugün kapalıdır ve Ortaçağ yapıları arasında gizli kalmışlardır.

Ayrıca, 1900'lerin ikinci yarısından itibaren çok sayıdaki kazı çalışmaları, şehrin *Tunç Çağı*'ndan *Hıristiyanlık Dönemine* kadar uzanan geçmişini aydınlatmaya önemli ölçüde yardımcı olmuştur. 1961 ve 1967 yılları arasında İngiliz arkeolog *Kathleen Kanyon*, tapınağın güneydoğusunda yer alan, *"Davud'un Şehri"* olarak anılan ve Kudüs'ün en eski kısmı olan bölümünü incelenmiştir.

1967'den bu yana, *İsrail Eski Eserler Dairesi* ve çeşitli İsrail üniversiteleri, antik kentin üç büyük alanında önemli kazı çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Özellikle "Davud'un Şehri" olarak anılan bölgedeki kazılar önemli sonuçlar vermiştir. Bu son kazılar sayesinde bugün Kudüs'ü ziyaret edenler, katmanlar halinde görülen pek çok farklı dönemin anıtsal kalıntıları tarafından aktarılan ve bunun son derece canlı bir biçimde dile getirildiği bir geçmişle karşılaşırlar. Bu yüzden, her kim "Davud'un Şehri"nde *Hezekiya Döneminde*, MÖ 700'de kazılan, dar, karanlık ve 500 m'den daha uzun olan yeraltı tünelini geçmeyi göze alırsa, geçidin sonunda bir Bizans kilisesinin sütunlarıyla karşılaşır. "Davud'un Şehri"nde yapılan kazılarda Kudüs'ün Tunç Çağına tarihlenen ilk şehir surlarının kalıntıları da ortaya çıkartılmıştır. Bu arada eski şehri tamamen çevreleyen göz kamaştırıcı surları çevresi boyunca yapılan bir yürüyüş, 16. yüzyılda *Kanuni Sultan Süleyman* tarafından yaptırılan surların, önceki yapılara ait olup yeniden kullanılan pek çok antik mimari eleman içerdiğini gözler önüne serecektir.

Özetle, Kudüs'ün antik yollarında yürümek, tarihin içinde yürümek gibidir. Aslında binlerce yıl boyunca farklı köken, kültür ve dinlerden hükümdarlar, saltanatlarını genellikle yıkımlar ve kanla kutlayarak ardı ardına gelmiştir. Bundan dolayı, olaylarının olağanüstü çeşitliliği arkeolojik keşiflerle yavaş yavaş aydınlatılan deniz seviyesinden 780 m yükseklikteki Yahuda Tepelerinde bulunan şehir geçmişinin görkemini yansıtır.

TANRI ŞALİM'İN ŞEHRİ

Tarih öncesi dönemde Kudüs şehrine ait elde edilmiş fazla arkeolojik veri yoktur.

İlk yerleşim güneydoğuda hala eski kenti çevreleyen surların dışında, *Kidron Vadisi*'nde *Gihon* su kaynaklarının yakınında bulunuyordu. En eski buluntular Kalkolitik Çağa (MÖ 4500-3100) ve Erken Tunç Çağına (MÖ 3150-2800) tarihlenmekte iken, ilk surlar yaklaşık MÖ 1800'den kalmadır ve yukarıda sözü geçen kaynak alanında bulunmaktadır. Şehrin adının geçtiği ilk yazılı kaynak MÖ 19. yüzyıla ait bir Eski Mısır metnidir. Burada firavun, hükümdarlığının düşmanlarından biri olarak *"Urushalimmu"*

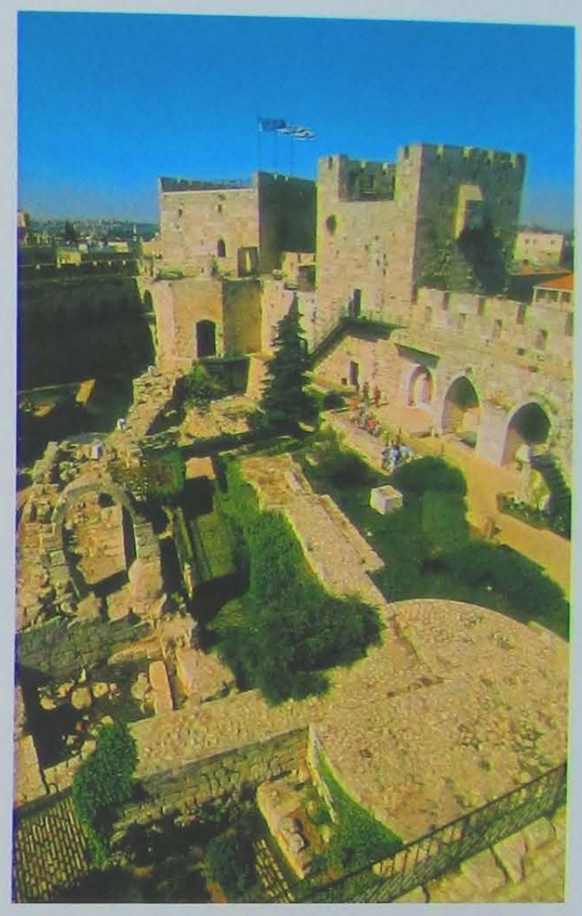

Üstte. Surlardaki kuleler. Büyük Hirodes Döneminde inşa edilmiş, Roma, Bizans, Haçlı, Memluk ve Osmanlı dönemlerinde değişikliğe uğramıştır.

Solda. Kudüs'ün en ünlü anıtlarından biri olan Kubbet'üs-Sahra'nı kubbesi. Emevi mimarisinin bu başyapıtı, 7. yüzyıl sonunda Emevi Halife Abdülmelik Döneminde inşa edilmiştir.

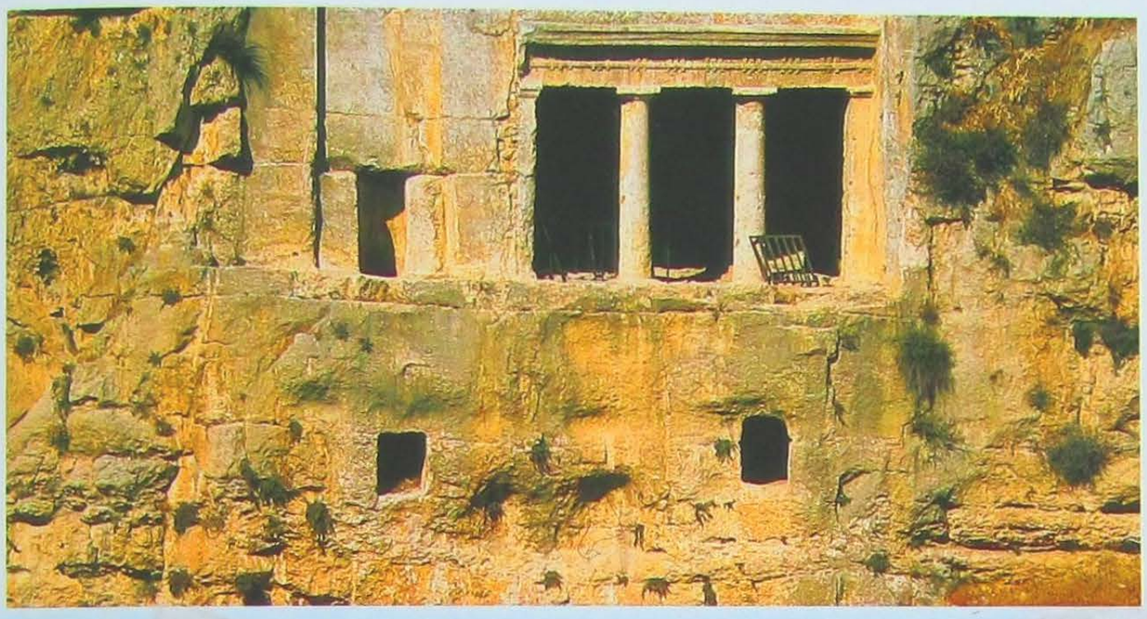

(ancak bazı araştırmacılar çeviri konusunda fikir birliği içinde değildirler) yani bir Kenan tanrısı olan "Şalim tarafından kurulan" adıyla tanımlanmıştır. Yine 14. yüzyıla ait Mısır metinlerinde (Amarna Mektupları) *Urushalim* adı tekrarlanmaktadır. O dönemde Mısır ile ittifakı olan *Kral Abdi-Khipa*, "Hapiru"(Mülteciler) denilen kökeni belirsiz bazı yağmacı gruplara karşı mücadele etmek zorunda kalmıştı. Araştırmacılar etimolojik bir bağlantıya dayanarak bu insanların kısmen Yahudilerle özdeşleştirilebileceklerini önermektedirler. MÖ 10. yüzyılın başlarında Yevusluların (bu Tevrat'ta Jos olarak yer bulan isimdir 15,63) yerleştiği sur içi, Davud'un önderlik ettiği İsrailliler tarafından fethedilmiştir.

Solda. Hezir Ailesinin Kidron Vadisi'ndeki mezarı. (MÖ 1. yüzyıl)

Altta. Yahudi Mahallesinden bir görünüm. 1948 savaşına kadar Hurva Sinagogu'nun bulunduğu meydan.

Ön Plandakiler

LEJYONERLERDEN ÖNCE

Yahudi Mahallesine girip Ağlama Duvarı yönünde devam edildiğinde, şehrin Titus'un lejyonerleri tarafından fethinden ve Hirodes tarafından yeniden inşa edilen tapınağın tahrip edilmesinden önceki son anlarının tanığı olan "Yanık Ev" in müzeye dönüştürülmüş kalıntılarına ulaşılır. Hala rahatlıkla ayırt edilebilen bir koridor, dört yatak odası, bir mutfak ve bir banyodan oluşan planı görülebilir. Belki de bu, daha geniş bir binanın bodrumuydu. Kazılar sırasında köşeye yaslanmış bir mızrak ve yerde 69'da basılmış bir sikke bulunmuştur. "Yanık Ev" in biraz ilerisinde Hirodes Döneminin ev ve saray kalıntılarının sergilendiği bir yeraltı müzesi de ziyarete açıktır.

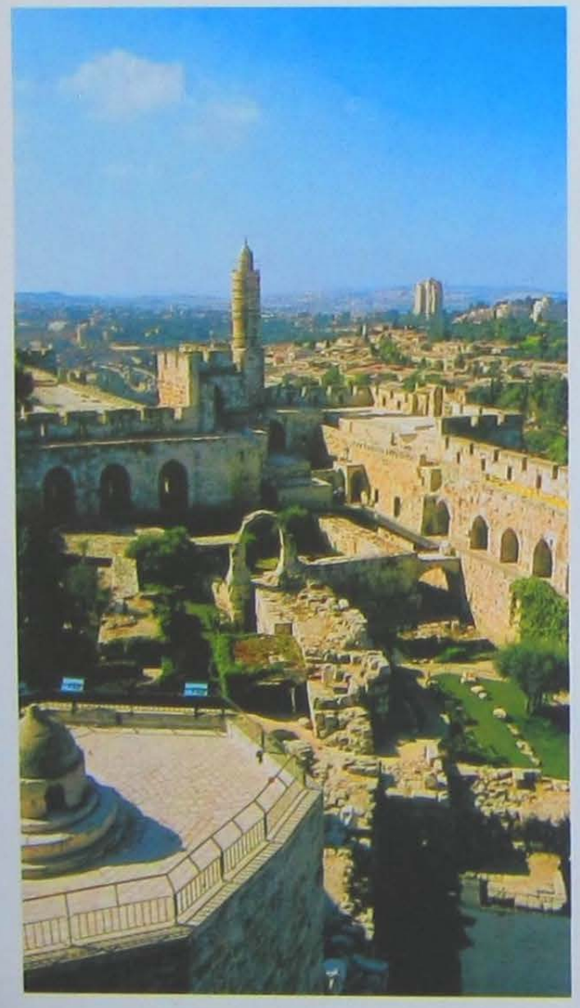

Altta. Kale içinde sürdürülen kazı çalışmalarının yukarıdan görünüşü.

Kudüs'ün eski şehrini çevreleyen surların bir kısmı. 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman tarafından antik Roma sur duvarının kalıntıları üzerine inşa ettirilmiştir.

DAVUD VE SÜLEYMAN

Sur (Tyros) Kralı Hiram'ın yardımıyla *Davud* sarayını inşa etti ve *Ahit Sandığı*'nı şehre taşıdı.

Kudüs, yeni *İsrail Birleşik Krallığı*'nın dini ve siyasi başkenti olmuştu. Dillere destan sağduyusunun yanı sıra, en önemlisi *Süleyman Tapınağı* olmak üzere çok sayıdaki anıtla şehri zenginleştirmesiyle ünlenen *Süleyman*, Davud'un ardılı idi. *Eski Ahit*'te (Kral, 1.9) bahsedilen diğer yapılar; kraliyet sarayı, yargı salonu, bir firavun kızı olan eşlerinden biri için inşa edilmiş saraydı. Bu yapılar, arkeologlara göre bugün "Ofel" diye adlandırılan eski *Yevus Kalesi* ve yeni tapınak arasındaki bölgede bulunuyorlardı. Antik kaynaklara göre, yapımı 20 yıl süren tapınak ve kraliyet sarayından günümüze ulaşan hiçbir iz yoktur.

Süleyman'ın MÖ 928'deki ölümünden sonra Kudüs'ün önemi büyük ölçüde azalmıştır. Bu, hem ekonomik hem de siyasi ve dini yönüyle kenti yalnızca *Yehuda Krallığı*'nın başkenti olma konumuna indirgeyen bir etkidir. Ancak 8. ve 6. yüzyıllar arasındaki iki olay, kentin yeni bir gelişme evresine girmesine yol açmıştır: *Asur Kralı Sargon* akınlarından zarar görerek İsrail Krallığı'ndan gelen göçmen dalgası sebebiyle, olması muhtemel nüfus artışı ve Sargon'un oğlu *Sanherib*'in yarattığı işgal tehdidini önlemek için *Yehuda Kralı Hezekiya*'nın yaptırdığı yeni şehir surları.

TAPINAĞIN YIKILMASI

Asur İmparatorluğu'nun MÖ 612'deki çöküşünden sonra bölgedeki üstünlük mücadelesi sırasında kent, MÖ 598'de *Nebukadnezar*'ın askerleri tarafından ele geçirilmiştir. İlk yağmadan 9 yıl sonra Babilliler, şehri 18 ay süren başka bir kuşatma altında aldılar. MÖ 587 yılının Temmuz ayında askerlerin surları yıkmasıyla şehir ateşe verildi, Süleyman'ın Tapınağı yok edildi ve muhteşem hazineleri yağmalandı. Bu Babil zulmü süresinde şehir yerle bir edilmişti.

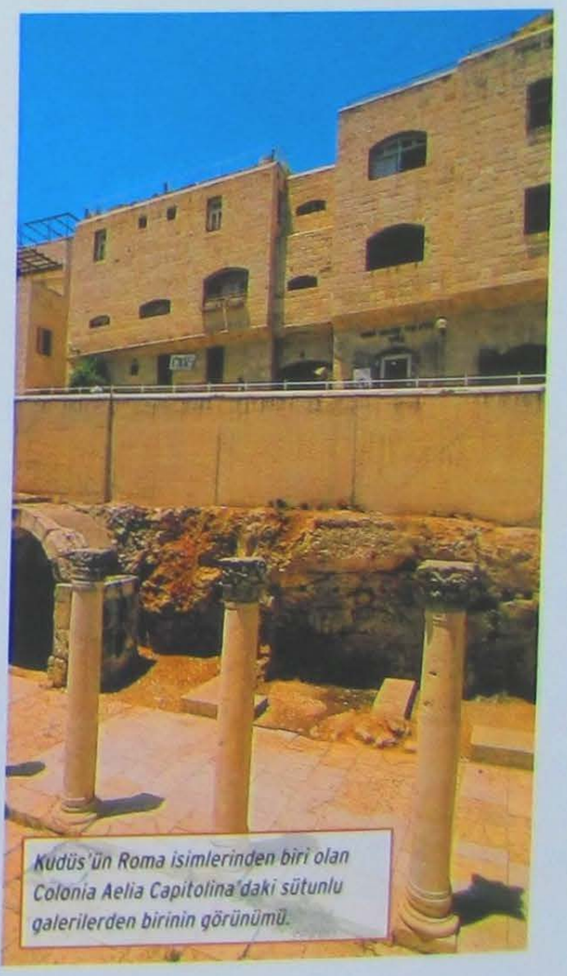

Kudüs'ün Roma isimlerinden biri olan Colonia Aelia Capitolina'daki sütunlu galerilerden birinin görünümü.

Kudüs'ün yeniden inşası *Pers Kralı Büyük Kiros*'un (MÖ 538) Yahudilerin kente dönüşüne ve tapınağın daha önce bulunduğu yerde yeniden inşasına izin veren buyruğu sayesinde (MÖ 537 ve 515 yılları arasında) gerçekleşmiştir. Bazı arkeologlara göre, *Ağlama Duvarı* olarak da bilinen "Batı Duvarı" tam bu döneme uzanmaktadır. Diğerleri ise daha geç bir döneme, Hirodes Dönemine hatta Süleyman tarafından inşa edildiği döneme ait olduğu görüşünü savunurlar.

MAKKABİLER AYAKLANMASI

MÖ 331'de Makkabilerin İsyanı, *Büyük İskender*'in fetihleri Pers İmparatorluğu'nun sonunu getirirken Kudüs'te yükselen Yunan varlığının bir parçası olmuştur.

Büyük İskender'in ölümünden sonra şehir önce *Ptolemaios*, daha sonra da *Seleukos* egemenliği altına girer. Şehre hükmedenler, kendi kültürel anlayışlarıyla kente değişimler yaşatır. Örneğin *IV. Seleukos*, Antiokhos şehrinin adını "Antiokheia" olarak değiştirir. Bu gibi değişimlerin yanı sıra, tapınağın içinde *Zeus*'a adanmış olan bir sunakta domuz kurban edilmesiyle tapınağın kutsallığının zarar görmesi MÖ 167'deki *Makkabilerin İsyanı* ile sonuçlanmıştır. MÖ 164'te Kudüs tekrar ele geçirilir. Hatta bu olay "ışıkların festivali" anlamındaki *Yahudi Hannuka Bayramı* olarak kutlanır. Bugün bile görülebilen *Hasmon Dönemine* ait kalıntılar, onun batıya doğru önemli ölçüde genişlemiş olduğuna tanıklık eder. Bu kalıntılar arasında kayaya oyulmuş yapılar, sarnıçlar ve hamamlar dikkat çekicidir.

ROMA FETHİ

MÖ 64'te *Pompeus*'un *Seleukos İmparatorluğu*'nu birleştirmesiyle kent, *Roma*'ya bağlı bir eyalet konumuna gelir. Takip eden yıllarda Kudüs, Romalılar tarafından istila edildiyse de tapınağa girilmiş ancak tahrip edilmemiştir. Bu dönemde *II. Hircanus* başrahip olarak görevinde bırakılır ve krallığın yönetimi Edomlu Antipater'e verilir. Çocukları *Fasael* ve *Hirodes* de sırasıyla Kudüs ve Galile valileri olurlar. *Antipater* MÖ 43 yılında ölünce ülke yönetimi çocuklarına kalmış olur.

HİRODES, YAHUDİLERİN KRALI

Onu bir yabancı olarak gören Yahudilerin tekrar eden ayaklanmalarına rağmen *Hirodes*, MÖ 37 yılında Hasmon Hanedanını ortadan kaldırır.

Altta. Kudüs surlarından bir görünüm. Bu görkemli yapı "Davud Kalesi" olarak da bilinir çünkü Bizans Döneminde yanlışlıkla Davud Sarayı olarak kabul edilmişti.

Solda. Şam Kapısı (16. yüzyıl) Kudüs'ün Müslüman Mahallesine girişi sağlayan ana kapıdır. Kuzeyde Nablus ve daha ötesindeki Şam yönüne doğru konumlandırılmıştır.

Kısa bir süre sonra Hirodes, Roma Senatosu tarafından *Yahudilerin Kralı* olarak atanır. MÖ 4. yılına dek sürmüş olan saltanatı olağanüstü yapılaşma faaliyetleriyle özdeşleşmiştir. Bu çalışmalar arasında Kral Hirodes, büyük bölümü günümüze kadar ulaşmış olan tapınağın dayandığı bir platform inşa ettirir. Batıdaki tepede temel kalıntıları gün yüzüne çıkarılmış olan muhteşem sarayını yaptırır. Arkadaşı *Marcus Antonius*'a adamış olduğu onunla aynı adı taşıyan kale ise tapınak platformunun kuzeybatısında yer alır. *Antonius Kalesi*'nin su kaynağı Hirodes tarafından kentin artan su ihtiyacını karşılamak üzere kayaya oyulmuş çok sayıda sarnıçtan biri olan *Struthion Sarnıcı*ydı. Roma Döneminde, belki de Hirodes Dönemi demek daha uygun olacaktır, Kudüs'te sivil mimari örmekleri de ortaya çıkmaya başlar ve elbette mezar mimarisi de görülür. Kidron Vadisi'nde *Zeytin Dağı* yamaçlarında görkemli bir biçimde dizilmiş *Absalom*'un, *Hezir*'in ve *Zekeriya*'nın mezarları bugün bile ziyaretçileri kendilerine hayran bırakacak niteliktedir.

Eski şehrin, Yahudi Mahallesinin bulunduğu batıdaki tepede, konutların bulunduğu bölgedeki kazılarda muhteşem villalar, duvarları sıvalı ve fresklerle bezenmiş, mozaik kaplı zeminler ortaya çıkartılmıştır. 1969 ve 1983 yılları arasında kazılan "Hirodes Mahallesi" olağanüstü bir yeraltı müzesi olan *Wohl Arkeoloji Müzesi* sayesinde ziyaret edilebilir durumdadır. Müze, *Hz. İsa*'nın zamanındaki Kudüs'e dair canlı bir görüntü sunmaktadır; büyük ve yeni ancak henüz tamamlanmamış bir tapınakla süslenmiş çok büyük bir Kudüs görülmektedir. Hz. İsa aşağı yukarı Büyük Hirodes'un ardılı olan *Hirodes Antipa* (Antipatros) saltanatı (MÖ 4-MS 39) sırasında yaşamıştır. Büyük Hirodes'un ölümünü kargaşa dolu yıllar takip eder. Hirodes'un ardılları güç ve politik yetenekten yoksundular ve devrilmelerinden sonra iktidar Roma tarafından atamış olan valilerin ellerine geçer. Aralarında en bilineni *Pontius Pilatus*'tur. Bu süreçte şehirdeki Romalı varlığı, *Ferisi* ve *Zealot* mezhepleri arasında tapınağın kutsallığını yeniden ihlal etme olasılığı sebebiyle giderek artan sıkıntı ve korku yaratır. Gerginlikler ilk Yahudi isyanının patlak vermesine yol açar (66-73).

DİASPORA BAŞLIYOR

66'da Kudüs, yeniden Yahudi egemenliğine girer ama *Roma İmparartoru Vespasianus*'un orduları sadece 2 yıl sonra şehrin kapılarına dayanır. Son saldırı ise Vespasianus'un oğlu *Titus* tarafından gerçekleştirilir ve Hirodes tarafından yeniden inşa edilmiş olan tapınak yerle bir edilir. Üstelik şehir yakılıp yıkılır. Bu saldırının sonuçları felakettir; bütün şehir nüfusu şehri terk etmeye zorlanır ve tapınağın bulunduğu tepe, 638'deki Müslüman fethine kadar harabe olarak kalır.

Altta. Yafa Kapısı yakınındaki minare ve kaleye ait kuleler.

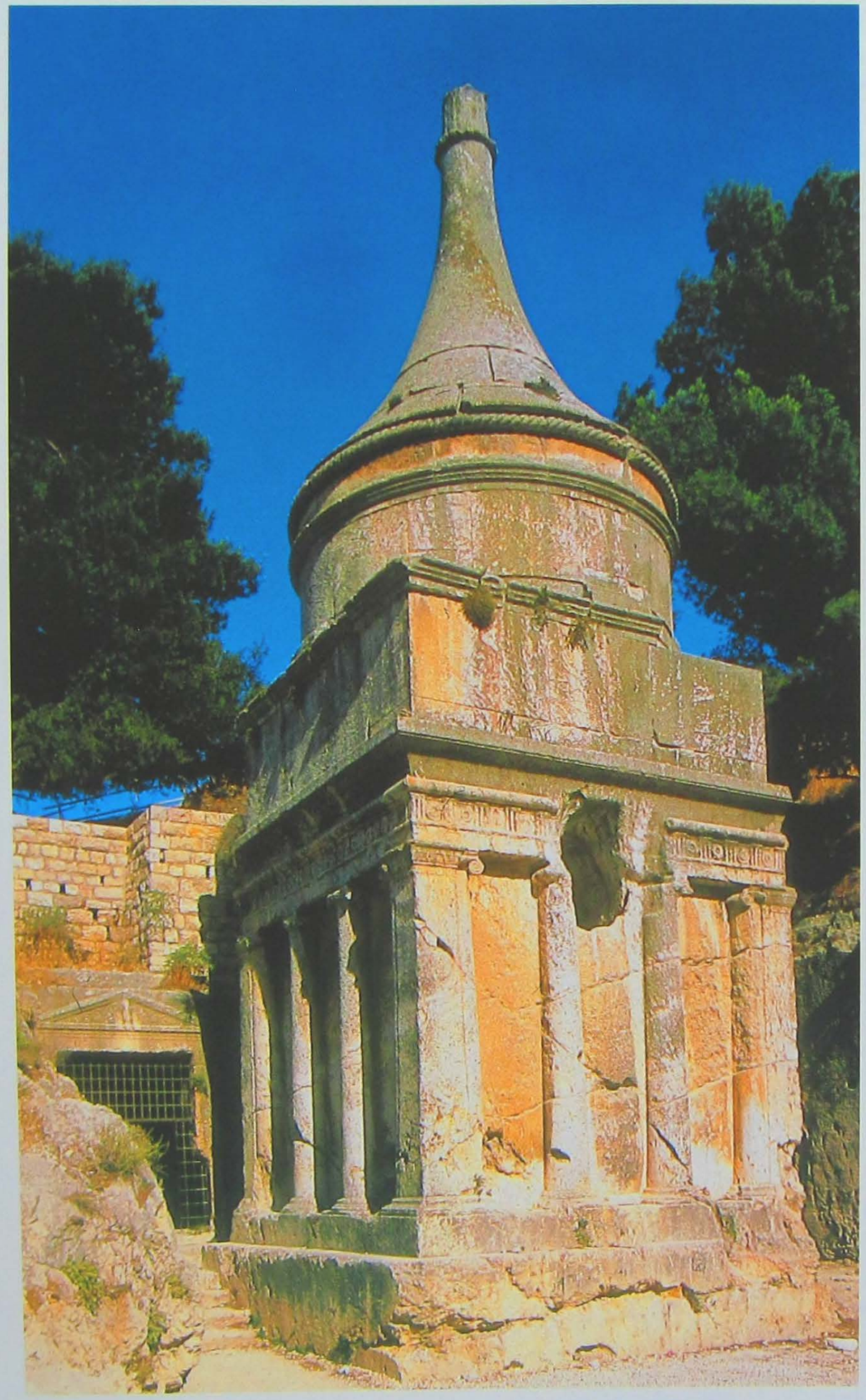

Avşalom'un Kidron Vadisi'ndeki mezarı.

AELIA CAPITOLINA

II. Yahudi Savaşı (131-135) Kudüs'ü bir kez daha şiddetli çatışmalara sürüklemişti. Kısa bir süreliğine tekrar Yahudi başkenti olan kent, ancak 135 yazında tekrar Roma lejyonerleri tarafından işgal edilir. Bu

Kudüs'te bulunan bir başka anıtsal mezar örneği de Kral Mezarı olarak anılan mezardır.

dönemde *İmparator Hadrianus* Kudüs'ün yeniden yapılandırılmasının mimarı olur. Eski Kentten her ne kaldıysa yerle bir edilerek, enkazın yerine kentsel bir projeye bağlı kalınarak binalar inşa edilir. Bu durum bugün de Eski Şehrin planında göze çarpar. Yeni adı *Colonia Aelia Capitoline* olan bu şehir, kendisini kuzeyden güneye boylu boyunca kat eden ana cadde olan *Cardo Maximus* ve doğuda bugünkü Yafa Kapısı'nın olduğu yere karşılık gelen noktadan başlayıp, batıda bir zamanlar Hirodes tarafından yaptırılmış olan tapınağın bulunduğu platformun eşiğine kadar uzanan *Decumanus Maximus* (Cardo Maximus'u dik kesen cadde) ile tipik bir Roma şehri olmuştur.

HIRİSTİYAN KUDÜS

324 yılında *Bizans İmparatoru Konstantin* döneminde *Filistin*, Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelir. Aynı yıl içinde *Kudüs Piskoposu*, bugün *Eski Şehir*'in kuzeybatı tarafında Hz. İsa'nın mezarının bulunduğuna inanılan yerdeki *Venüs*'e adanmış olan tapınağı ortadan kaldırma yetkisini elde etmişti. Antik Çağ yazarı *Eusebius*, Hz. İsa'nın mezarının MS 1.yüzyıla tarihlenebilecek diğer mezarlarla birlikte tam olarak bu Roma tapınağının altında bulunmuş olduğunu anlatmaktadır. 326 yılında İmparator Konstantin'in annesi *Helena*, geleneğe uyarak Kutsal Toprakları ziyaret etmiş ve mezar yakınlarındaki bir mağarada gerçek kutsal haçı bulmuştur. 335'te Konstantin tarafından üç kutsal yerde, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği, kutsal haçın yeniden ortaya çıktığı ve mezarın olduğu yerlerde *Kutsal Mezar Kiliseleri* (Ortodokslar tarafından Yeniden Diriliş Kilisesi olarak anılır) inşa ettirilir. 438'den itibaren *İmparator II. Theodosius*'un karısı *Eudokia*, çeşitli Hıristiyanlık yapılarıyla şehri zenginleştirir. Kent *Justinianos* (Justinyen 527-565) tahtta iken görkeminin zirvesine ulaşmıştır. Şehrin 6. yüzyıl ortalarındaki görünümü hakkında ipucu veren Ürdün'deki meşhur *Madaba Mozaikleri* bu görkemin en iyi kanıtıdır.

MÜSLÜMAN KUDÜS

6. yüzyılla beraber, kilisenin kendi içindeki bölünmeler ve Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında kalıcı gerginlikler arasında zayıflayan şehrin kapılarında yeni bir tehlike ortaya çıkar. Kudüs 614'te *Sasani* işgalcilerin eline geçmiş, şehir ciddi yıkıma uğramış ve ölenlerin sayısı 30 bini aşmıştı. Ama Sasanilerin gelişinden sadece 24 yıl sonra şehir, umutsuz bir direnişe rağmen *Araplara* teslim olmuştu. 638 yılında gerçekleşen Arap fethiyle şehrin tarihinde *Müslüman Kudüs*'e adanmış yeni ve çok zengin bir sayfa açılır. Bu süreç, *Haçlılar* (1099-1291) nedeniyle önemli kesintilere uğramış olmakla beraber yaklaşık 1300 yıl sürer. Ardından Osmanlıların şehri teslim edeceklerini bildirmelerinin ardından 11 Aralık 1917 tarihinde *General Allenby* komutasındaki İngiliz askeri kuvvetlerinin şehri teslim almasıyla sona ermiştir.

Veriler ve Bilgiler

YEDİ KAPILI ŞEHİR

Eski Kudüs şehrini çevreleyen surlar, yüksek düzeyde ilgiyi hak eden anıtlardır. Aslında bu surlar, önceki sur duvarlarının kalıntıları üzerine 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman tarafından yeniden inşa edilmiştir. Surlar boyunca bir yürüyüş şehir topografyası için mükemmel bir giriş oluşturur. Güzergah boyunca Kudüs'e girişi sağlayan yedi kapı da görülür. Kuzeyden başlayarak saat yönünün tersinde devam edildiğinde sırasıyla; Hirodes Kapısı, Şam Kapısı, Yeni Kapı, Yafa Kapısı, Zion Kapısı ve Letame Kapısı ve doğuya, yani Eriha yönüne doğru açılan tek kapı olan Aziz Stefan (veya Aslan) Kapısı görülür.

TEK TANRILI DİNİN DOĞUŞU

YAHUDİLİK YA DA MUSEVİLİK, YAKIN DOĞU'DA DOĞMUŞ OLAN ÜÇ TEKTANRI İNANCININ EN ESKİSİDİR. KAYNAKLARI OLUŞ SIRASINA GÖRE DÜZENLEMEK İÇİN KUTSAL KİTAP ANLATISINA DA BAŞVURULABİLİR; ANCAK İÇERİĞİ DİĞER TARİHİ VE EDEBİ KAYNAKLARLA DOĞRULANAN İNCELEMELERE TABİ TUTMAK KOŞULUYLA.

İsrail halkı" MÖ 12. yüzyılda *"Kenan"* adıyla anılan topraklarda bir dini düşüncenin gelişimine ön ayak olarak, ilk tarihi kimliğini edinir. Bu düşünceden de *İbranilik* ve belirtildiği gibi Babil sürgününden başlayarak Yahudi dininin aldığı biçimler yani Yahudilik ya da Musevilik doğmuştur. Bu dini düşüncenin doğuşunun hikayesi ve onunla birlikte Yahudilerin ilk öyküsü, olağanüstü edebi değeri olan bir belge; *Kutsal Kitap (Kitab-ı Mukaddes)* sayesinde bilinmektedir; daha kesin bir ifadeyle, Hıristiyanlığın *Eski Ahit* dediği, farklı tür, biçim ve kökenlerdeki *İbrani* metinlerin bir araya getirilmiş hali aracılığıyla.

Dinler tarihi ve bir halkın öyküsü, olağanüstü karakterlerin kahramanlıklarının bir coğrafya çevresinde aktarıldığı bu anlatımda iç içe geçer. Bu, bir taraftan olağanüstü görünse de diğer taraftan yer adları, betimler, son derece somut coğrafi koordinatlar verir. Yahudi dininin en eski tarihi, dolayısıyla aynı zamanda Yahudilerin hikayesidir ve Yahudilerin hikayesi, tema, hedef ve görüntü olarak somut ve gerçek bir toprağı (yani Kenan Ülkesi veya "Vaat Edilmiş Topraklar") olan bir hikayedir. Tevrat'a göre Yahudi halkının kurucusu *İbrahim (Abraham)* kendi halkı ve diğer gruplarla birlikte kendilerine Tanrı tarafından vaat edilen topraklara; Kenan'a ulaşmak için *Kalde*'deki *Ur* şehrinden (Güney Mezopotamaya'da) göç etmiştir. Göçün ilk bölümü, İbrahim'in kardeşi *Haram*'ın kabilesinin yeni vatanı olan *Mitanni Krallığı*'nın topraklarında (Kuzey Mezopotamya'da) sona ermiştir. Göçün ikinci bölümü daha küçük bir gurubun girişimiyle başlamıştır ve Yeğeni *Lut*'un eşlik ettiği İbrahim'in kabilesi Kenan topraklarına doğru yola çıkmıştır. *Ölüdeniz*'in güney uzantısı etrafında yerleşik olan sırasıyla *Sodom ve Gomora* şehirlerini kurmuş olan *Ammonlar* ve *Moablılar*'ın soyları bu son gruptan gelmektedir.

Üstte. Nebo Dağı'nın zirvesi, kırk yıl boyunca bir yerden bir yere dolaştıktan sonra Musa'nın öldüğü yer olarak kabul edilir.

ÜÇ KURUCU ATA

İsrail halkının üç atası *İbrahim*, oğlu *İshak* ve onun oğlu *Yakup* (İsrail de denir) milletin ve Yahudi dininin kurucu ataları olarak kabul edilir. Yakup'un ve dolayısıyla halkının İsrail olarak adlandırılması bir efsaneye dayanır. Bir gün Yakup insan gibi görünen biriyle güreşe tutuşmuş ancak hemen karşısındakinin bir melek ya da Tanrı'yla özdeş olduğunun farkına varmış. Bunun ardından İbranice "Tanrı ile güreşen" anlamına gelen "İsrail" takma adıyla anılmaya başlanmış. Yakup'un anısına onun soyundan gelen Yahudiler de "İsrailoğulları" diye anılırlar. Kurucu atalar dönemini Mısır'da bir süre kalış ve Mısır'dan ayrılış dönemleri takip eder. Bu olay efsanelerde şöyle yer bulur: Yakup'un on iki oğlundan biri olan *Yusuf*, kardeşleri tarafından satılır ve firavunun sarayında tutulur. Olağanüstü yetenekleri sayesinde kendisine iyi bir yer edinen Yusuf, sonunda kardeşlerini affeder ve bu arada (Kenan ülkesinde) kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya olan kardeşlerini babasıyla berber Mısır'a getirtir.

O zamandan beri kardeşlerin soyundan gelen 12 İsrail kabilesi Mısır'da kalmıştır. Gerçekte kurucuların sayısı 13 idi. Yakup, Yusuf'un *Menaşe* ve *Efrayim* adındaki iki oğlunu kendi oğulları gibi benimsemişti.

Yakup'un kendi oğullarından *Levi*, bir rahip sınıfının kurucusu olduğu için bir kabile başkanı olarak kabul edilmemişti. Yeni firavun, Yahudi kabilelerinin güç kazanmalarına ve çoğalmalarına olumlu bakmıyordu. Bunun sonucunda onlara zulmetmeye başlamıştı. Yakup'un oğullarından Levi'nin rahip sınıfının soyundan gelenleri, aralarında erkek çocukları ölüme mahkum etmek (bebek Musa bundan kurtulmuştu) de olmak üzere zulmün her türlüsünü çekmeye zorlamıştı. *Musa* da kendisinden önceki Yusuf gibi firavunun kızı tarafından evlat edinilmişti ancak büyüdüğünde gerçek kökenini öğrenmiş ve kendisini Yahudi kardeşlerini savunmaya adamıştı.

Altta. Yahudi halkının kurucusu İbrahim'in oğlu İshak'ın kurban sahnesini gösteren erken Hıristiyanlık Dönemine ait terrakotta levha.

Venedik'teki San Marco Bazilikası'nda İbrahim'in yaşamından kesitleri tasvir eden mozaik.

SİNAGOG, BULUŞMA EVİ

Sinagog (İbranice bet knesset "Buluşma evi" anlamında Yunanca terim) kurumu İsrail halkının MÖ 6. yüzyılda Babil'deki sürgünü sırasındaki ilk diasporada Yahudilerin bir araya gelip dua edebilecekleri bir yer olarak doğar. Yapının en klasik biçimi kare ya da dörtgen planlı ve Kudüs şehrine doğru yönelmiş bir girişi olmasıydı. Sinagogun merkezinde "Torah" okunması için yükseltilmiş bir kürsü (bamah) bulunurdu. Yüzyıllar boyunca yapının dekorasyonunda dönemsel süslemelerden ilham alan motifler kullanılmışken menora (yedi kollu şamdan), kanunların yazılı olduğu rulolar ve aslanlar gibi klasik dini sembollerin kullanımı devam etmiştir. Yahudi dininde Mikveh olarak adlandırılan abdest ritüellerinde işlevi olan su teknesine özel bir rol düşer. Bu teknelerin kalıntıları, arkeologlar tarafından Avrupa'da da bulunmuştur. İki tanesi kısa zaman önce Londra'da ve Almanya-Thüringen'deki Sondershausen'de gün ışığına çıkarılmıştır.

Üstte. İsrail'deki Kapernaum'da antik sinagog kalıntıları.

MUSA'DAN YUŞA'YA

Tanrı'nın görünmesi ve onun için bir dizi mucize yaratmasından sonra *Musa*, firavundan halkının özgürlüğünü elde etmişti. Böylece *Çıkış* bölümü başlamış olur. Firavunun ordusu deniz dalgaları tarafından yutulurken Yahudiler, Musa'nın *10 Emir*'i aldığı "Tanrı Dağı"na kadar olan yolculuklarına devam ederler. *Sina*'dan ilerleyen Yahudiler *Negev Çölü*'ndeki *Kadeş*'e doğru ilerler. Daha sonra yolculukları Ürdün'ün doğusunda *Edom* ve *Moab* topraklarından geçerek, neredeyse Kenan topraklarının etrafını dolaşmak ister gibi devam eder. 40 yıl dolaştıktan sonra Musa, "Vaat Edilmiş Topraklar"a varamadan Ürdün'deki Nebo Dağı'nda ölür. Musa'nın yerine geçen *Yuşa*'nın çabaları, Kenan topraklarının fethine adanmış olan *Eski Ahit*'in aynı adlı kitabında anlatılır. Bu dönemde *Eriha* ve *Ay* şehirlerinin efsanevi yıkılışını ve ayrıca Yuşa'nın Kudüs Kralını yenmek için Tanrı'dan güneşi durdurmasını istemesinden söz edilir.

Üstte. 12. yüzyıla ait bir İncil'den hayvanların yaratılışını gösteren bir minyatür.

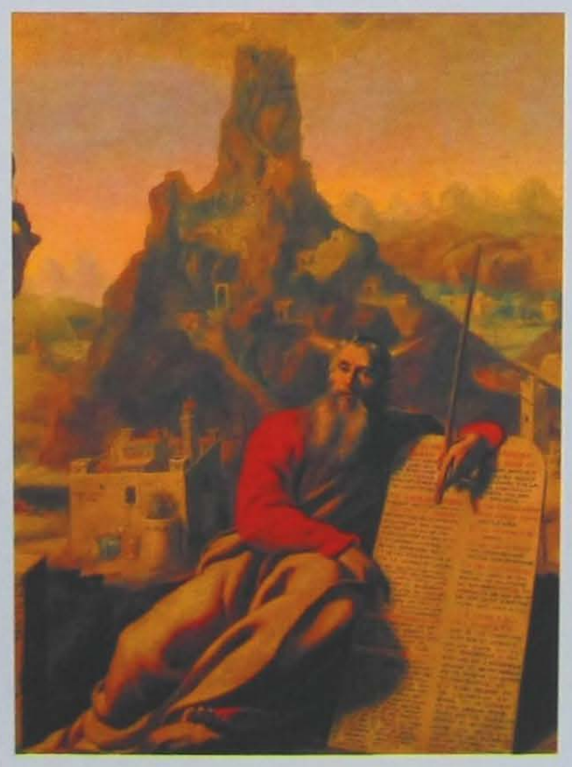

Solda. Hz. Musa'yı Sina Dağı'nda betimleyen Jaques de Letin'in (1597-1661) bir eseri.

EFSANE Mİ TARİH Mİ?

Bütün bu anlatıların karakteri bilimsel tarih açısından açık olarak görünmemektedir. Öte yandan İsrail'in Mısır'da kalışı, çıkış ve Kenan topraklarının fethi bölümlerinin tarihsel içerikleri zorlukla doğrulanabilir. Özellikle Mısır'daki olayların tarihlendirilmesi, antik Yahudi tarihinin üzerinde en çok tartışılan sorunlardan olsa da tamamen yaratılmış bir gelenek oluşturmaz. Kaleme alınması neredeyse binyıl süren Eski Ahit'in,Yahudi halkının dinsel deneyimini yansıttığı doğru olsa da bunun kesin güvenilir bir tarihi kaynak olduğu kabul edilemez. Adları genellikle bilinmeyen bir grup din bilgini tarafından korunmuş ve işlenmiş olan olağanüstü gelenekler bütününün çeşitli parçalarını tarihsel olarak yerleştirmek tam bir bilimsel disiplin ve *Kutsal Kitap* incelemesinin konusunu teşkil eder. Çelişkiler, tarih hataları, aynı olayın farklı versiyonlarının olması, doğal olarak bu metinlerin bir tek yazarın elinden çıktığı varsayımını dışlayarak bu kutsal metinlerin bir özelliğini oluştururlar. Kutsal Kitap anlatısı, İsrail'in doğuşu ve Yahudi halkının eski tarihinin yeniden yapılandırılması için kullanılmış olabilir ancak içeriğinin, diğer tarihi ve edebi kaynaklardan doğrulanması gerekir. Örneğin Mısır belgelerinde MÖ 1220 yılına ait *Firavun Merenptah*'ın adının geçtiği bir belgede ilk defa *İsrail* denen bir halktan söz edilmesi önemli bir kanıttır. Öte yandan 19. yüzyılın sonundan itibaren Filistin'deki arkeolojik araştırmaların yakaladığı olağanüstü başarılar önemli tarihi belgeler sunmaktadır.

TEK TANRILI BİR KİMLİK

Musevilik; tek tanrılı bir din olarak Kenan topraklarında Yahudilerin ortaya çıkışından önce hüküm sürmekte olan çoktanrılı dini gelenekten ayrılır. İbrahim, İshak ve Yakup'un tanrısı kıskanç bir tanrıdır. Yalnızca kendisine sunu yapılsın, tapılsın ister ve putperestliğin her çeşidini toplumundan uzak tutmakta kararlıdır. İsrail halkı seçilmişlerdir ve bu inanç birliğinin ve dinin saflığının koruyucusudurlar: "Şöyle der Rab: Putlarınızın her birine hizmet edin ama bundan böyle kutsal adımın sunularınızla, putlarınızla aşağılanmasına izin vermeyeceğim... Sizi hoş bir koku gibi kabul edeceğim. İsrail'in insanları, sizi kurtaracağım, içlerinde kaybolmuş olduğunuz memleketlerden toplayarak bir araya getireceğim." Belki de bu özel dini geleneğin atfedilmesi Vaat Edilmiş Topraklar'a yeni gelenlerin kültürel ve dini bakımdan Kenanlılara benzer olmamalarından dolayıdır.

Sina'dan bir görünüm, Mısır.

İsrailliler ve ayrıca onların öncülleri Kenanlıların yaşamış oldukları bu topraklardan, Kutsal Kitap anlatısının en olağanüstü olayları ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, MÖ II. binyıldaki uygarlık ve bununla kurucu atalar geleneği ve İsrail monarşisinin başlangıcı, Doğu arkeolojisindeki keşifleri takiben (Mari ve Ugarit metinleri dahil) yeni bir ışıkla aydınlandılar. Yine arkeoloji sayesinde, Filistin'de İsrail'in adını taşıyan siyasi bir varlık olarak belirmesi MÖ 13. yüzyıla tarihlenebildi ve yanı sıra Süleyman'ın krallığının MÖ 9. yüzyıldaki görkemi belgelenebildi.

Üstte. Taberiye Gölü yakınındaki Hammat Sinagogu'nda bir mozaikte tasvir edilmiş menora (yedi kollu şamdan) betimi.

VAAT EDİLMİŞ TOPRAKLAR

Kutsal anlatının etrafında döndüğü Kenan yani "Vaat Edilmiş Topraklar" Yahudilik tarihinin kilit sözcüklerinden biridir. Dilbilimsel açıdan "Kenan" kelimesinin kökeni tam olarak belli değildir ancak bazı biliminsanları bunun Sami dilinde "Erguvan rengi" anlamına gelen eski bir kelimeden türediğini iddia etmektedirler.

Kenan toprakları, bugün Akdeniz'de, *Asi* ve *Ürdün* nehirleri arasında yer alan bir Suriye-Filistin bölgesidir. Kenanlılar da İsrail'in gelişine kadar, önceden beri bu topraklarda yaşayan halktır. Kenan kültürünün Filistin'deki Geç Tunç Çağı'na (1550-1299) karşılık gelen son dönemi, sıkı sıkıya Mısır'la bağlantılıdır. Mitannilerin, oluşturduğu tehlike ile başa çıkmak için Yeni Krallık firavunları Kenan topraklarını ele geçirmeye çalışır. En ünlü olaylardan biri, *III. Tutmosis* (MÖ 1468) tarafından Mısır'a karşı saldırıya geçmeye hazırlanan Kenan, Mitanni ve Suriye ordusuna karşı yürüttüğü Mısır kaynakları tarafından aktarılan saldırıdır. Yedi aylık kuşatmadan sonra *Megiddo* kralının ve müttefiki *Kadeş* kralının firavuna teslim olmasıyla sonuçlanır. Kenan adı Mısır'a tabi şehirleri ve nüfusları gösteren bir metin olan ve *Firavun Merenptah* (MÖ 1234-1220) döneminde hazırlanan "İsrail Steli"nde tekrar belirir.

Üstte. Nuh'un gemisi ve büyük tufanı gösteren, Venedik San Marco Bazilikası'nın atriumundaki mozaiklerden biri.

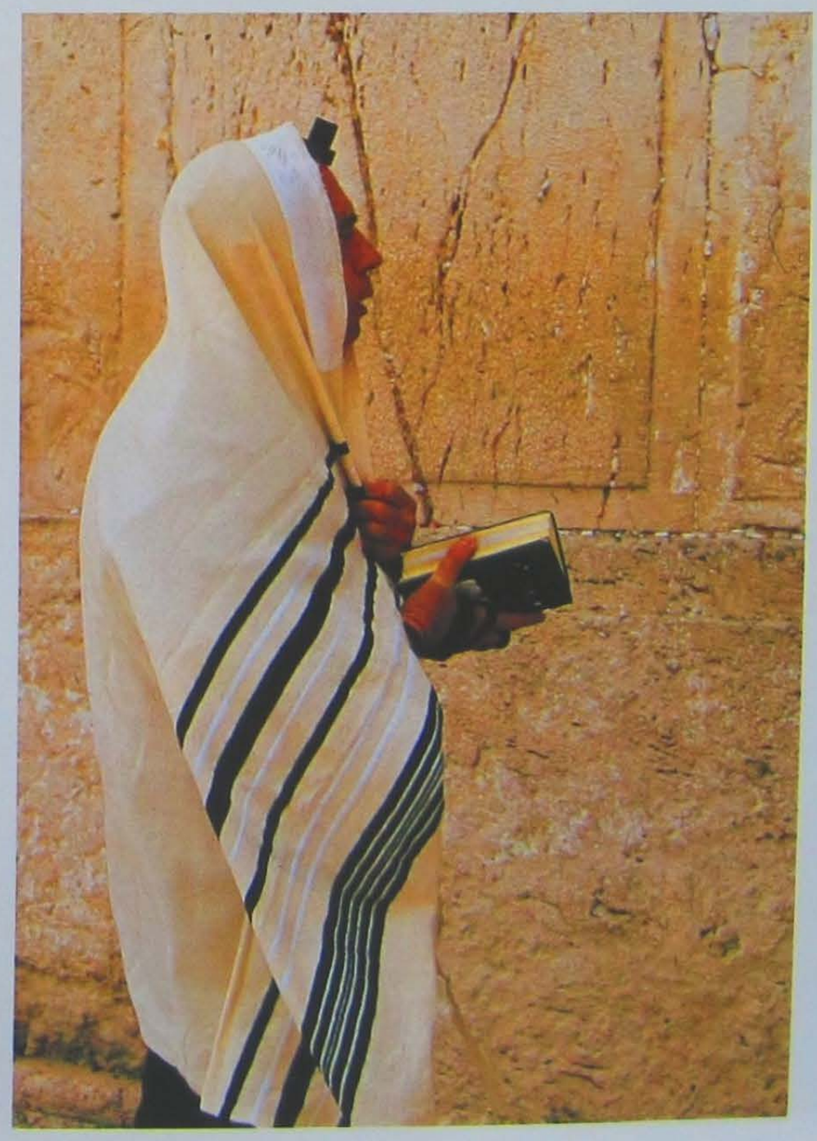

Sağda. Süleyman Tapınağı'nın tek kalıntısı olan "Ağlama Duvarı" önünde dua eden adam.

Toplum ve Gelenekler

YAHUDİ GELENEĞİNİN BÜYÜK BAYRAMLARI

Tora'da yazılı olan bayramlar üç tanedir: Massot, Shavuot ve Sukot. İlki mayalı ekmek yemenin yasak olduğu mayasız ekmek bayramıdır. Yahudilerin serbest kalışından sonra Mısır'dan "Çıkış" ın ilk anlarında ekmeklerin mayalanmasına zaman bulamamalarının anmak için mayalı ekmek yemek yasaktır. Hamursuz bayramı Pesah, Mısır'dan ayrılışın o ilk gününü temsil eder. Massot'tan yedi hafta sonra kutlanan Şavuot aslında bir hasat kutlamasıdır ancak bu kutlamayla, Musa'nın Sina Dağı'nda On Emir'i alması da anılır. Son olarak Sukot bayramı, Mısır'dan ayrıldıktan sonra çölde kırk yıl boyunca dolaşan Yahudilerin hayatları anısına tarımsal yılın sonunda kutlanır.

Bu stelde Kenan adı, şehirlerin listesi ve bir kabilenin adı olarak geçen İsrail'den sonra boyunduruk altındaki ülkenin genel adı olarak görülür.

NUH TUFANI

Arkeolojik çalışmaların ve antik yazılı kaynakların yanı sıra, Yahudi dini, tarihi-dini karşılaştırmalarla dolayı etraflıca araştırılmıştır. *Tevrat*'ta anlatılan olayları, sadece dini-tarihi bir bakışla gözlemleyerek diğer dinlerin anlattıklarıyla benzerlikler taşıdığı fark edilebilir. Örneğin *Nuh Tufanı*'nın hikayesi, Mezopotamya kahramanı *Gılgamış*'ın bilinen en eski destansı masalının, merkezi bir unsurdur. Yahudi dininin belirleyici özeliği "tarihselliği"dir. Aslında Tevrat geleneği, onun koleksiyonunun bütününü oluşturan olaylar, biçimsel olarak dünyanın yaratılışından başlayarak, kesintisiz olarak bir nesilden diğerine bir kronolojik sırayla işaretlenerek dağıtılmıştır.

Altta. Roma Dönemine ait bir lahitten menora betimli kabartma.

TARİHİN BİNLERCE YILINDA YÜRÜRKEN

Kral Davud zamanından beri (yaklaşık MÖ 1000) İsrail'in ana kenti olan Küdüs, ülkenin merkezinde yaklaşık 800 m yükseklikteki Yahuda Tepelerinde bulunur. Mükemmel bir biçimde koruna gelmiş 16. yüzyıl surlarıyla çevrili olan Eski Şehir hala Ortaçağ düzenini yansıtır. Küdus, Yakındoğu'nun ünlü arkeolojik ve tarihi anıtlarını barındırır. Batı Duvarı veya "Ağlama Duvarı", *Büyük Hirodes*'in yaptırdığı tapınağın altyapılarına ait parçalar, Hıristiyanlık için önemli olan başlıca yerler üzerine inşa edilen kutsal mezar ve merkezinde yer alan ünlü *Kubbet-üs-Sahra* ilk akla gelenlerdir.

Kronoloji

Tarihler	Olaylar
MÖ 3100-1200 Tunç Çağı veya Kenan Dönemi	Gihon su kaynaklarında erken bir yerleşimin izleri. MÖ 18. yüzyıl şehir surları kalıntıları. MÖ 13. yüzyıl sonlarına doğru kaynakların üzerinde bir kale inşa edilir.
MÖ 1200-587 Demir Çağı veya İsrail Dönemi	MÖ 1000 civarında Davut şehri fetheder ve şehri krallığının başkenti yapar.
MÖ 961-932	Süleyman dönemi ve Tapınak yapımına başlanması.
MÖ 587	Babil Kralı Nabuadnezzar'ın şehri fetheder ve Süleyman Tapınağı'nı yıkar. Halk tutsak alınarak Babil'e götürülür.
MÖ 587-333	Babil ve Pers Dönemi. MÖ 538 yılında Pers Kralı Kirus, Yahudiler'e Kudüs'e dönmek için izin verir. MÖ 520'de tapınağın yapımına yeniden başlanır.
MÖ 333-164	Kudüs'ün Büyük İskender tarafından fethi ile bu şehir de Makedon hakimiyetine girer. 312-167 arasında önce Ptolemaiosların daha sonra Seleukosların dönemi yaşanır.
MÖ 164-63	Hasmon Dönemi. Hasmon Hanedanı Kudüs'ü yeniden ele geçirir. Tapınağın tekrar kutsanması.
MÖ 63	Romalılar şehri işgal eder.
MÖ63-MS.70	Hirodes Dönemi.
MÖ 37-4	Yuda Kralı Büyük Hirodes Dönemi.
66-70	Romalılara karşı Yahudi İsyanı.
70	Kudüs'ün Titus tarafından fethi ve Hirodes tapınağının yıkılması.
70-324	Roma Dönemi.
135	Romalılara karşı Bar Kohba İsyanı.
324-638	Bizans Dönemi.
324	İmparator Konstantin Kudüs'ü fetheder. 335 yılında Kutsal Mezar Kilisesi'ni yaptırır.
614	Sasani Kralı II. Hüsrev şehri kuşatarak büyük yıkıma sebep olur.
628	Bizanslılar şehri tekrar fetheder.
638-1099	İlk İslam Dönemi.
638	Halife Ömer Kudüs'ü fetheder.
1099-1187	Haçlı Dönemi. Haçlılar 14 Temmuz 1099 şehri fetheder. I. Baldwin Kudüs Kralı olur. 1187 yılında Halife Selahaddin Eyyubi şehri ele geçirir.
1250-1917	Memlük ve Osmanlı Dönemi.
1537	Kanunu Sultan Süleyman şehir surlarını inşa ettirir.
1917	General Allenby komutasındaki İngiliz ordusu şehri ele geçirir.

Solda. Küdüs'ün 16. yüzyıl şehir surları arasından görünen Yafa Kapısı yakınlarındaki minare.

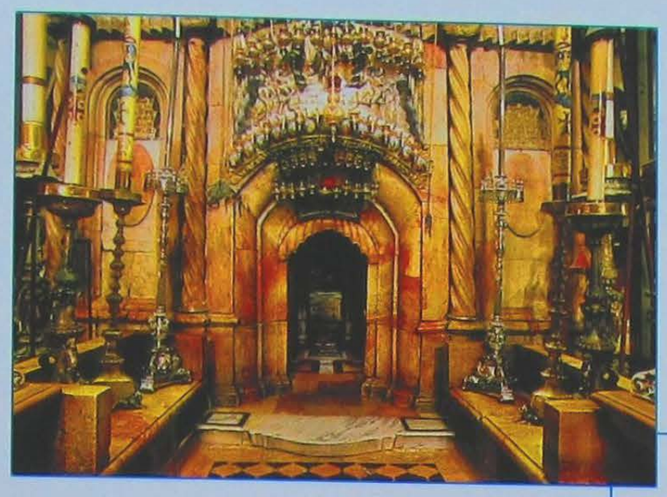

Kutsal Mezar Kilisesi
335 yılında İmparator Konstantin tarafından yaptırılan binanın altında yapılan kazılarda ortaya çıkan en eski kalıntılar MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilir. MS II.yüzyıla kadar kilise, şehir surlarının dışında bulunuyordu ve yaklaşık 30 yılında Hz.İsa'nın çarmıha gerildiği ve gömüldüğü yer olan Golgotha sayesinde yerinin belirlenmesi mümkün oldu. (Solda. İç görünümü)

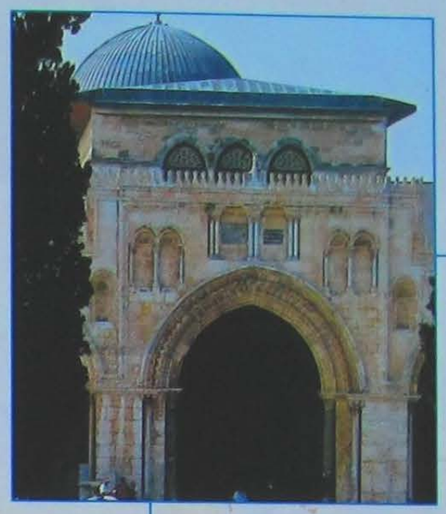

Tapınak Dağı
Süleyman ve Hirodes tapınaklarının olduğu bölgede İslam mimarisinin bazı başyapıtları yer alır. Solda El-Aksa Camisi (710), sayfanın ortasında Kubbet'üs-Sahra (687-691)

İç Kale
Yafa Kapısı yakınında şehir surlarına yaslanmış kale. Helenistik, Roma, Haçlı, Memluk ve Osmanlı dönemlerine uzanan yapıların kalıntılarını içerir.

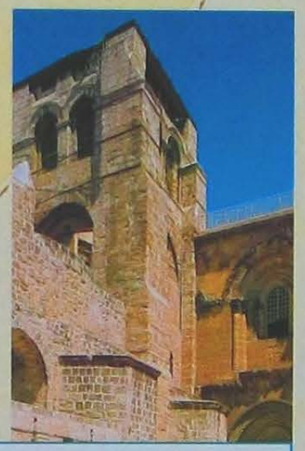

Kutsal Mezar Kilisesi

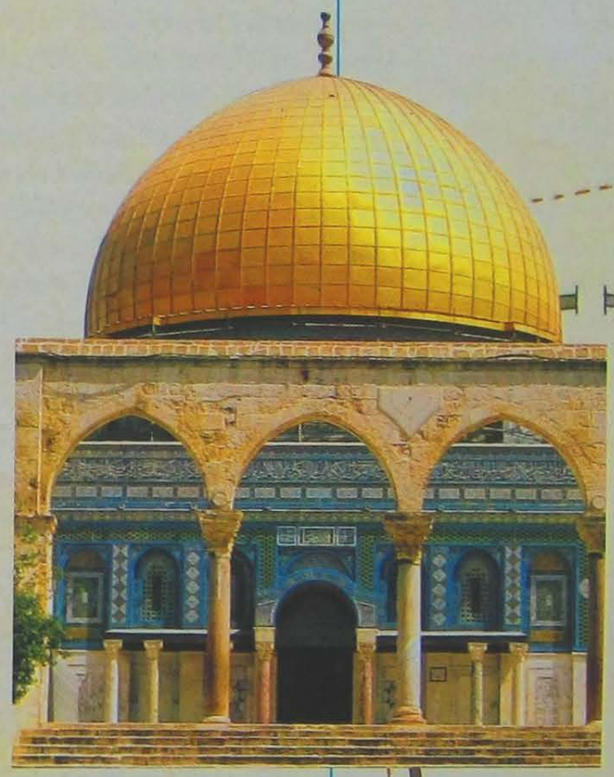

Tapınak Dağı

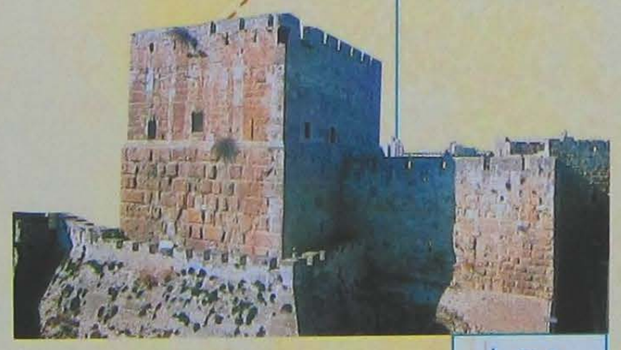

İç Kale

Davud'un Şehri
Kudüs'ün en eski bölgesine karşılık gelen alan, Eski Şehir surlarının dışında, Tapınak Dağı'nın güneydoğu doğrultusunda uzanır. Burada Tunç Çağı yapı ve sur kalıntılarının yanı sıra, MÖ 700'lere tarihlenen "Warren Kuyusu" adı verilen bir su sağlama ve depolama sistemi bulunur.

Ofel Arkeoloji Parkı

Ofel Arkeoloji Parkı
Güney ve güneybatı surları tarafından çerçevelenen Tapınak Dağı önündeki kazı alanı Hirodes Bizans ve Emevi dönemlerine ait kalıntılarını barındırır.

Davud'un Şehri

BİR ARKEOLOJİK ALANIN BELİRLENMESİ

ARKEOLOGUN SAHA ÇALIŞMASI, ÖNCELİKLE DOĞRUDAN KEŞİF VE DAHA SONRA GELİŞMİŞ EKİPMANLARIN KULLANILABİLMESİNE OLANAK VEREN YÜKSEK ARAŞTIRMA TEKNİKLERİYLE TAMAMLANACAK OLAN HAVA FOTOĞRAFLARININ YARDIMIYLA ALANIN BELİRLENMESİNİ İÇERİR.

Zeminde ve toprak altında arkeolojik sitelerin tanımlanması arkeologun saha çalışmasının bir parçasıdır ve bir araştırma kazısına veya kendi içinde daha hassas bir çalışma yürütülmesine öncülük edebilir. Burada bahsedilen ikinci durumda peyzaj arkeolojisinden söz edilebilir. Bu, yerleşimlerin modellerini, sitelerin tipolojisini ve kendi aralarındaki hiyerarşik ilişkileri belirlemekle ve bir bölgenin çevresel, ekonomik ve yerleşimsel bağlamda eski çağlardan günümüze kadar genel olarak yeniden inşa etmekle ilgilenen yeni bir uzmanlık dalıdır. Bu tip araştırmanın karmaşıklığı, son on yirmi yılda metotlar, araçlar ve araştırma teknikleri geliştirmeyi, diğer arkeolojik ve bilimsel disiplinleri de dahil etme gerekliliğini getirmiştir. Alan araştırmasının geleneksel araçları doğrudan keşif ve hava fotoğraflarının analizidir. Doğrudan keşif, açığa çıkan kalıntıların varlığını kontrol etmek veya diğer arkeolojik ipuçlarını aramak için bütün erişilebilir alanları yürüyerek dolaşmayı içerir. Anıtsal kalıntılara ek olarak, yıllar boyunca toprağın sürülmesinin yıkıcı etkisiyle ki bu giderek arkeolojik tabakalaşmayı etkiler, seramik ve yapı malzemeleri parçalarının çıkması ile kendilerini gösteren toprak altında kalmış siteleri tanımaya da imkan verir.

Eğer arkeolojik tabakalar kısa süre önce aşınmaya uğramışlarsa, ortaya çıkan malzeme altta yatan yapının özelliklerini korur. Toprağın çapraz tarama yöntemiyle, farklı tipte buluntuları ve onların yoğunlukları, binanın şeklini değişik alanların işlevlerini belirleyerek onu yeniden inşa etmeye imkan verir. Buna karşın toprak onlarca yıl boyunca derinden sürülmüşse, yüzeydeki malzeme çok dağıtılmış ve karıştırılmış bir halde olur. Altta yatan yapının boyutuna bağlı değerlendirmeler oldukça zorlaşır. Eğer küçük bir alan söz konusuysa, saban öyle bir karıştırıcı etkiye sebep olabilir ki alanın yüzeyinde kalan az miktarda dağınık parçanın yorumlanması zor olabilir. Hava fotoğrafı, yüzeyden de anlaşılabilir yerleşim planını kesin bir biçimde belirlemeyi sağlar ancak özellikle yüzeyde açık bir şekilde kendini göstermeyen yollar, kanallar gibi doğrusal elemanların ve alanların bölümlerinin belirlenmesine yardımı olur. Yüzeysel kalıntılarla gömülü kısmın güncel durumu arasındaki ilişki, karmaşıktır ve siteden siteye değişir. Bu sebeple alandaki araştırma özel ekipman gerektiren ve farklı enerji biçimlerinin toprağa iletimiyle tahribe yol açmayan teknikleri (Jeofizik veya geoteknik) temel alan farklı araştırmalarla bütünlenir. Uygunluk göstermeyen durumların karşılaştırmalı olarak ölçümünü sağlar. İnşaat mühendisliği ya da yer bilimlerinden alınmış olan bu araştırmalar, toprakların ve kayaların fiziksel özelliklerini belirlemeye yarar. Bunun sonucu olarak, bu özelliklerin doğal süreçlerin mi insan faaliyetlerinin neden olduğu değişikliklerin sonuçları mı olduğunu anlamaya ve aynı zamanda geçmişin görünmez kalıntıları mı yoksa yüzeyde hemen algılanabilecek durumda mı olduklarını belirtir.

Ön Plandakiler

PROTON MANYETOMETRESİ

Jeomanyetik maden araştırmalarda basit ve kolay kullanımıyla en çok tercih edilen alet proton manyetometresidir (manyetik alan detektörü). Ancak elektrik hatlarına ve yakındaki herhangi bir metal nesneye karşı duyarlı olması gibi olumsuz bir özelliği vardır. Bu nedenle yerleşim yerlerinde veya demiryolları ve elektrik kabloları kullanılmamalıdır. Ayrıca kullanıcılar metal içeren giysi giymemelidir. Diğer manyetometre tipleri olan, gradimetre doyurulabilir (şarj edilebilir) çekirdek manyetometresi (fluxgate) bu tip bir sorun çıkarmadıkları gibi üstelik toprak altının noktasal değil kesintisiz olarak algılanması avantajını sunar. Ancak fluxgate manyetometresinin kurulumu ve kullanımı karmaşıktır. Bütün ölçümlerin aleti yüksek hassasiyetle aynı yöne doğru tutarak yapılması gerekmektedir.

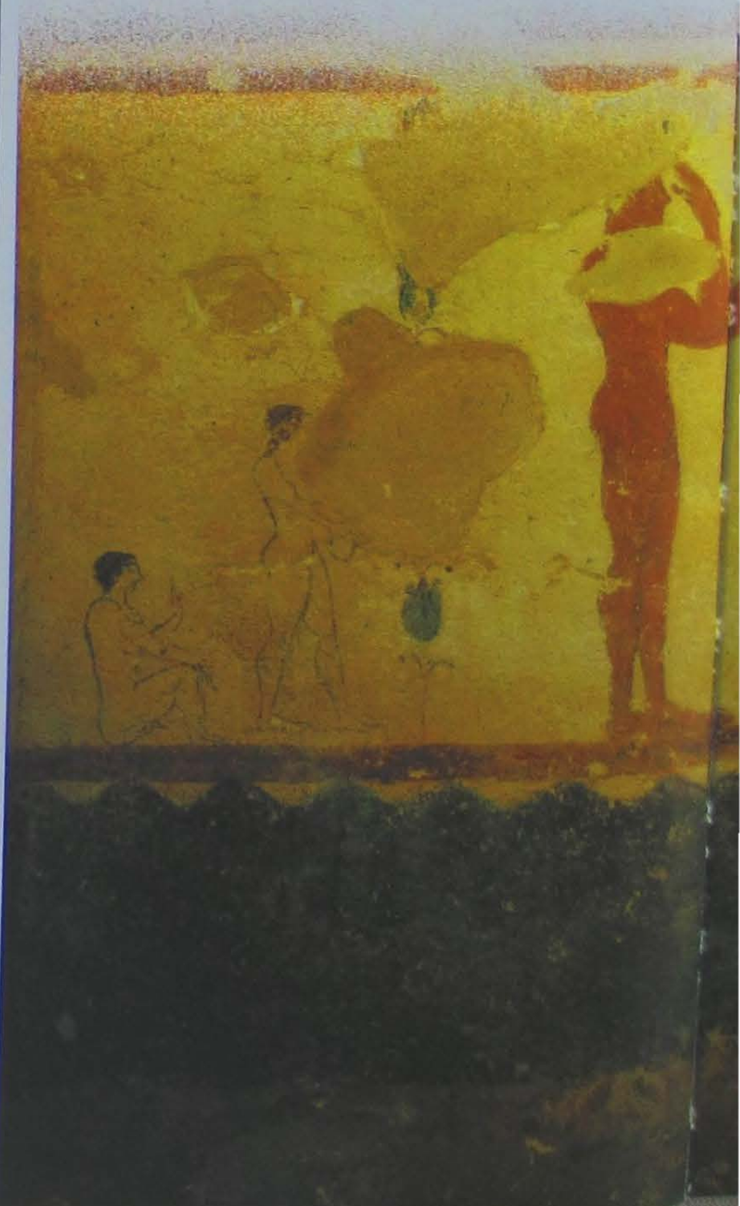

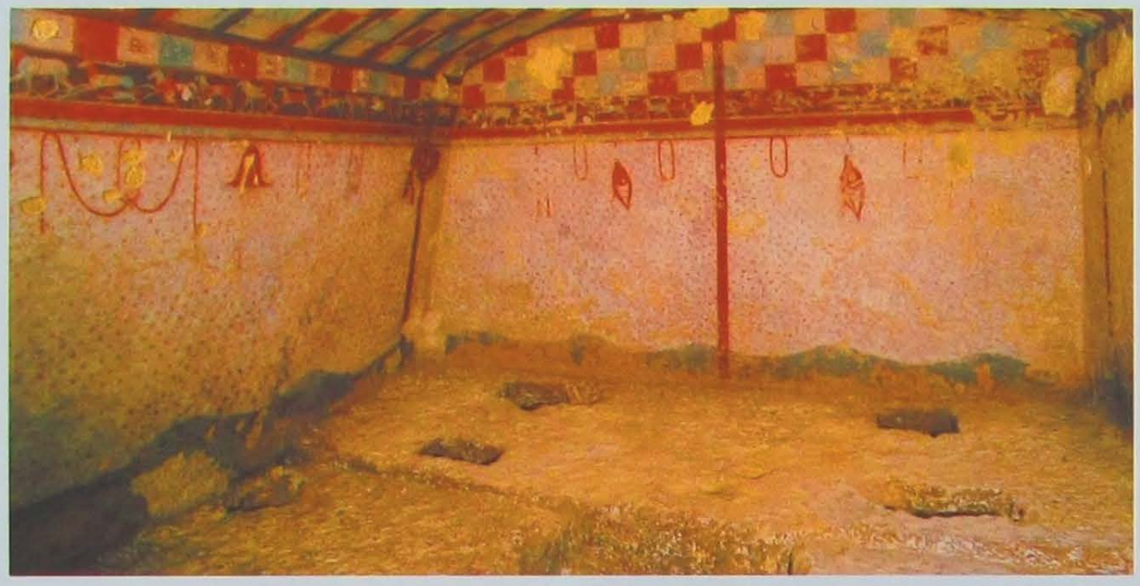

Üstte. İtalya-Tarquinia'da bir Etrüsk mezarının içi. Birçok Etrüsk mezarı kaçak kazıcılar tarafından zeminin altının boş olup olmadığını araştırmak için "çivi" denen demir çubuğun kullanılması yöntemiyle tahrip edilmiştir.

SONDAJ

Alan, çubuklarla (aste) veya katı nesnelerin veya boşlukların varlığını kaydetmeye yarayan matkaplarla (trivelle) sondajlanabilir. Bu en basit, en iyi bilinen sistemdir. Özel bir tip sondaj 1950-60 yılları arasında İtalya'da Lerici Vakfı tarafından kullanılmıştır. Mezarları hava fotoğrafıyla belirledikten ve özdirenç incelemesinden sonra yeraltı odalarının fotoğraflarını çekmeyi mümkün kılan ve dışarıdan müdahale edilerek işleyen bir sistemin toprağa sokulması yoluyla gerçekleştirilen bir fotoğrafik araştırmayla 3500 civarında Etrüsk mezarının kapsamlı bir dokümantasyonunun yapılmış olması söz konusudur. Bu şekilde en az 20 duvar resimli mezar keşfedildi ve çok sayıda soygun kazısı saptandı. Aslında mezarların çoğu yasadışı yollardan zaten talan edilmişti. Arkeologlar sondaj yapılan katmanlardan yüzeye örnek çıkarmaya imkan veren ve arkeolojik nesnenin derinliği ile kapsamını da denetleyebilen küçük el matkapları kullanmayı tercih ediyorlardı. Basit bir tekniktir ancak yapılara ve diğer eserlere zarar verme tehlikesini barındırır. Bundan dolayı mümkün olduğunca tüm sitede istatistiksel örnekleme tekniklerine göre belirlenerek öngörülen alanlarda küçük örnek alma kazılarında kullanılmaktadır.

AKUSTİK YÖNTEMLER

Bu yöntem temelinde, toprak altı araştırmak için ses dalgaları, "Sabit dalgalar" kullanan bir yöntemdir. Yaklaşık 20 kiloluk ses dalgası sağlayan bir cihaz, toprağa çarparak 10 m derinliğe kadar ulaşabilen dalgalar üretir. Daha güçlü makineler 70 ila 100 m'ye kadar ulaşabilir. Dalgalar sert malzemelerde daha hızlı yayılırlar, yumuşak malzemelerde ve kilde daha azdır. Sonuçta, yayılma hızının farklı noktalarda ölçümü, farklı dokudaki gömülü nesneleri belirlemeye yarar. Elde edilen bölümler kendi aralarında bütünlenebilir ve toprak altındaki farklılıkların bir planı veya üç boyutlu bir sunumu elde edilir. Sonarlar (ultrasonik algılama cihazları) benzer şekilde işler ve özellikle sualtı arkeolojisi uygulamalarında kullanılır.

İtalya-Tarquinia'daki "Jonglör Mezarı"ndan duvar resmi. Dışarıdan kumanda edilen kameralı bir sondaj aleti sayesinde en az 20 adet duvar resimli Etrüsk mezarı keşfedilmiştir.

METAL DETEKTÖRÜ

Metal detektörü (yanda) metal kalıntıların yerini tespit etmek için kullanılan bir cihazdır. Toprak yüzeyinin altındaki kalıntıları da tespit eder. Toprağa manyetik alan üreten bir alternatif elektrik akımı ileterek, toprakaltındaki nesnelerin neden olduğu herhangi bir bozulmayı ölçmek suretiyle çalışır. Bazen delikler, hendekler, duvarlar ve seramik fırınlarını tespit etmek için de kullanılabilir çünkü bu cisimler, cihazdan kaynaklanan manyetik alanı değiştirirler. Metal detektörleri herhangi bir kontrol olmadan sık sık ve sorumsuzca çukurlar açarak arkeolojik alanlara zarar veren amatörlerin elinde yasadışı kazılara ve arkeolojik eserlerin tahribatına neden olur.

Uyarılar her 10 cm'de bir üretilir ve toprağın cinsine göre farklı derinliklere ulaşır (genellikle 3 m). Gömülü cisimler her farklılığı (duvarlar, dolu hendekler, boşluklar) yansıtan bir deri dönüş yaratırlar. Veriler bir bilgisayar tarafından bölümler halinde işlenir ve sonra üç boyutlu hale getirilecek biçimde birleştirilir ve görüntülenir.
Bu teknik her yerde aynı sonuçları vermez, ideal sonuç için kumlu ve kuru bir toprak gerekir.

Şekil 1.a "Kontur Haritası" iso-değerler tarafından işaretlenmiş noktaları birleştiren eğrisel fonkisyonlardır ve haritaların kontur çizgileri ile oldukça benzerlik gösterir. Görsel etkisi daha az olsa da, daha gelişmiş olması nedeniyle jeofizikteki en yaygın sistemdir.

Şekil 1.b Bir elektromanyetik indüksiyon cihazın fonksiyon şeması. "A", birincil manyetik alan Hp üreten bobindir. "B" alıcısı ise akım sirkülasyonundan C iletkeninin gövdesinde indüklenen ikincil manyetik alan olan Hs'yi toplar.

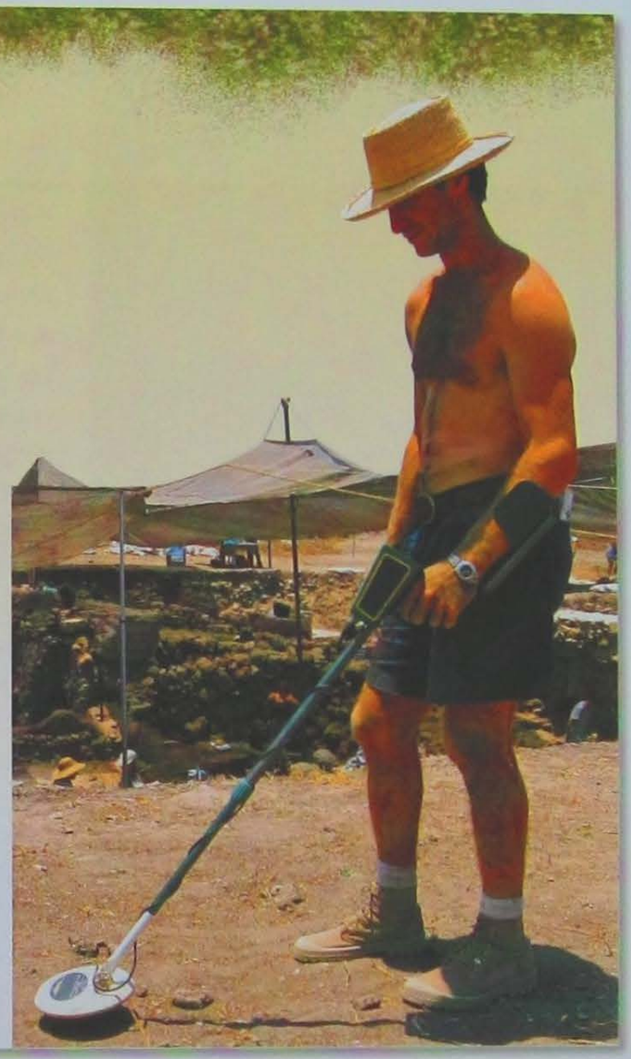

RADAR VE ELEKTRİKSEL UYARILAR

Radar, arazinin araştırılmasında yeraltını radyo dalgaları yardımıyla inceler. Bu cihaz, zeminde birbirinden 1 m uzaklıktaki paralel hatlar üzerinde
hareket ederek dalga yayan bir araçtır.

Bu yöntemin farklı bir çeşidi de yeraltına elektromanyetik uyarılar gönderen jeoradardır (GPR). Elektromanyetik uyarılar, farklı elektrik özelliklere sahip (örneğin, toprak ve kaya veya toprak ve gömülü yapılar) malzemeler arasındaki temas noktası (arayüz) ile karşılaştıkları zaman yansır. Sinyal yayma ve yansıyan sinyalin alımı arasında geçen zaman aralığının ölçümüyle farklılıkların yerlerinin belirlenmesini sağlar. Özellikle belirgin boşluklar (mezarlar ve sarnıçlar) görünürler ama bazen yığma yapılar da görünebilir. Jeoradar çok pahalı olsa da, kentsel arkeolojik araştırmalarda şehirlerin zemininin altında bulunan sıhhi tesisat, elektrik tesisatı ve benzeri gibi unsurların varlığından etkilendikleri için geçerli olmayan diğer yöntemler haricinde kullanılabilen tek yöntemdir. Torf gibi belirli topraklarda bunlar 4 metrelik derinliği aşabilirler. Yaygın olarak kullanılan bir yöntem de toprağın elektriksel direncine dayanan, yani toprağın akımın geçişine olan direncinin ölçümünü esas alan yöntemdir. Cihaz toprağa girer, elektrotların hareket ettirdiği metal mandallar yoluyla çok az bir miktar akımla çeşitli noktalarda topraktaki direnç değişimlerini ölçer. Gömülü yapılar değişik direnç değerleri verirler doldurulmuş nemli hendekler ok düşük bir dirençle karşı koyarlar çünkü su çok iyi bir yalıtkandır. Direnç haritası taranan bölgede baştanbaşa algılama sırasında hareket eden mandallar bazında işlenir. Eşit direnç alanları gri tonlarda veya seviye çizgileriyle temsil edilmektedir.

YERÇEKİMİ

Yerçekimsel yeraltı araştırmaları, toprak altında alışılmadık özellikleri olan nesnelerin varlığına yerçekimsel farklılıklarını ölçer. Kuvvetle çekilen maddeler, metaller ve aniden ısınma aşamasına geçen büyüklü küçüklü fırınlar, ocaklar gibi yerlerdir. Bunlar etrafındaki toprağın ortalama değerinden daha büyük değerler gösterirler. Bu nedenle pişmiş kil, içindeki demir oksit granülleriyle zayıf da olsa kalıcı bir mıknatıstır. Bu granüller tesadüfen ham kile denk gelmişlerdir ama karışım en az 700 °C (Isıl
Kalıntı Mıknatıslanma) sıcaklığa maruz kaldığında, dünyanın çekim alanı yönünde hizalanırlar. Değişik sebeplerle çukurlar ve toprakla doldurulmuş hendekler de çekimsel açıdan farklılıklar yaratır. Onların içeriklerinin duyarlılığı, etraflarını çevreleyen yeraltı toprağınınkinden daha fazladır.

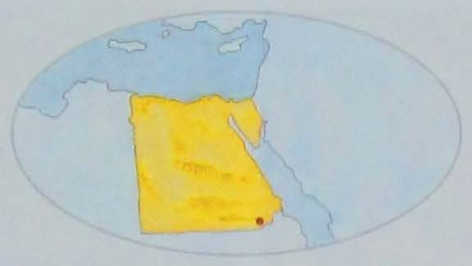

RAMSES'İN GÖRKEMLİ TAPINAKLARI

EBU SİMBEL, NİL NEHRİ'NİN BATI SAHİLİNDE, ASVAN BÖLGESİNİN YAKLAŞIK 250 KM GÜNEYBATISINDAKİ BÖLGENİN BUGÜNKÜ ADIDIR. SUDAN ÇÖLÜ'NÜN ORTASINDA KAYBOLMUŞ BU YERDE II. RAMSES TARAFINDAN KAYALAR OYULARAK YAPILAN İKİ TAPINAK YÜKSELİR.

Antik Mısır eserlerinin en önemlilerinden olan bu iki büyük tapınak-mezar (hipoje), firavun *II. Ramses* (19. Hanedan, 1279-1213) dönemine aittir. *Nil*'in batı kıyısında, *Nubya Çölü*'nde pembe kumtaşı bir dağın içine oyulmuş olan *Büyük Tapınak* ve *Küçük Tapınak*, sırasıyla tanrılar *Ptah, Ra-Harakhte, Amon-Ra* ile firavununun kendisine ve tanrıça *Hathor*'la birlikte *Kraliçe Nefertari*'ye adanmıştı. İki tapınak, *Yukarı Asvan Baraji*'nın yapılmasının ardından oluşan *Nasır Gölü* nedeniyle, orijinal yerlerinden alındıkları için artık nehir kıyısında değil baraj gölü yakınında bulunmaktadırlar.

Bu iki tapınak, Mısır tanrılarına yabancı bir ülkede de tapılmasını arzu eden II. Ramses emriyle Nubya'da inşa edilen yedi tapınaklık bir mimari grubun parçasıdır. II. Ramses aynı zamanda bu tapınakların, egemenliği altındaki o uzak bölgede kendisinin sürekli varlığına şahitlik etmesini amaçlıyor olmalıydı.

Üstte. II. Ramses tarafından inşa edilen Ebu Simbel'deki iki tapınağın havadan görünüşü (19. Hanedan).

Anıtsal Kapının girişinde bulunan dört devasa II. Ramses heykelinden ikisini gösteren bir detay.

Ebu Simbel'deki Büyük Tapınak'ın dev heykelleri 21 m boyundadır.

Anıtsal heykellerin bulunduğu Büyük Tapınak'ın giriş salonunun içi.

II. Ramses'in Yukarı Mısır'ın beyaz tacını giymiş olarak betimlendiği Büyük Tapınak'taki bir kabartma.

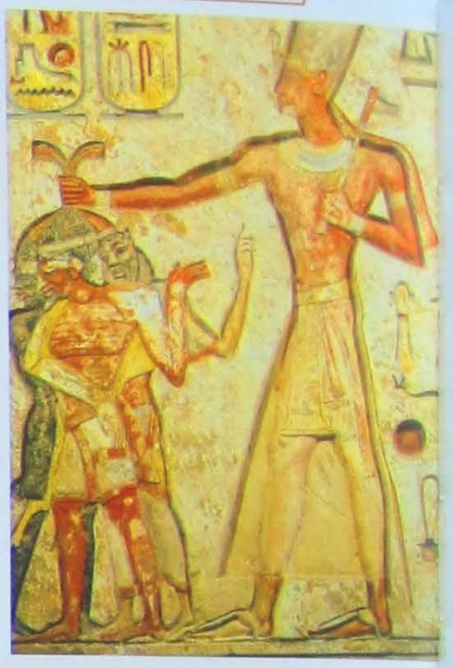

BÜYÜK TAPINAK

Firavunun iktidarının otuz beşinci yılında tamamlanan tapınaklar, yeraltı mezar mimarisinin ve astronomik hesaplamalardaki hassasiyetin hayranlık verici bir örneğini oluşturur. Büyük Tapınak, her sabah güneşin ışınları ile aydınlanacak ve yılda iki kez, şubat ve ekim aylarında, sabahın ilk güneş ışınlarının tapınak içine girip kült odasına ulaşarak, burada bulunan tanrı heykellerini birbiri ardına aydınlatacak şekilde doğuya doğru yönlendirilmişti. Pek çok Mısır tapınağı yıldızların konumu dikkate alınarak ya da güneşe doğru inşa edilmişti. *Büyük Ebu Simbel Tapınağı* güneş yönelimi nedeniyle adandığı tanrıların biri olan *Ra-Harakhte*'ye mükemmel şekilde uygundur. Bu tanrının görüntüsü, giriş kapısı üzerindeki cephenin merkezinde bulunurdu.

Kutsandığı şekliyle söylenecek olursa "Amon'un sevdiği Ramses Tapınağı" kumtaşı bir tepeye oyularak yapılmıştır. Cephesi, 35 m genişliğinde ve 30 m yükseklikte, içi ise 60 m'lik derinliğe sahiptir. Kerpiçten yapılmış anıtsal kapı, tapınağın giriş doğrultusunda değildir. Bir terasa açılan avluya erişim sağlar ki buradan (tapınağın) kuzey ucunda yer alan küçük bir güneş tapınağına da ulaşılır. Büyük Tapınak'ın cephesine II. Ramses'in taht üzerinde otururken ve *Yukarı* ve *Aşağı Mısır*'ın çifte tacı ile betimlenmiş 21 m boyundaki dört dev heykeli hakimdir. Girişin güneyindeki güneş diski ile taçlandırılmış olan heykel, tapınağın tamamlanmasından birkaç yıl sonra yaşanan bir deprem sonucunda ağır hasar görmüştür. Dört dev heykelin bacaklarının yanında büyük kraliyet gelini, *Kral Tuya*'nın ve *II. Ramses*'in yüzden fazla oğullarından bazılarının annesi *Nefertari* betimlenmiştir. Ayrıca cephenin güney kesiminde, *Hitit Kralı III. Hattuşili*'nin kızı ile kralın iki imparatorluk arasındaki barış anlaşması sonrası yapılan ve ittifak anlaşmasının imzası olan düğününü anlatan bir stel işlenmiştir. Bu stel "Evlilik Steli" olarak anılır. Giriş kapısı üzerinde, şahin başlı tanrı Ra-Harakhte'nin güneş diski ile taçlandırılmış halde gösterildiği bir kabartma bulunan niş yere alır. Tanrının sağ bacağının yanında *User* ve sol bacağının yanında ise *Maat* adlarının yer aldığı iki hiyeroglif kazılıdır. Nişin kenarında bulunan kabartmada firavun, Ra-Harakhte'ye düzenin ve adaletin vücut bulduğu tanrıça Maat heykelciğini sunarken betimlenmiştir. Öte yandan doğan güneşe karşı tapınma pozisyonunda oturan bir sıra babunun bulunduğu friz, tapınağın heybetli cephesinin üstünde son bulur. Tapınağın içi, *Yeni Krallık*'ın klasik tapınak planına göre düzenlenmiştir.

Buna göre odalar daha küçük yapılır, zemin aşamalı olarak yükselirken tavan aşamalı olarak alçalarak dibe doğru böyle devam ederdi. İlk salon etkileyici büyüklüğü sahiptir ve çift sıralı 4 sütun tarafından 3 nefe bölünmüştür. Sütunlara yaslanmış pek çok anıtsal heykel, merkezi geçit boyunca karşılıklı durmaktadır. Bu heykellerde hükümdar, Yukarı Mısır'ın beyaz tacıyla ve takma sakallı *Osiris* formunda gösterilir. Salonun duvarları, zafer kazanan II. Ramses'in başkahraman olduğu savaş sahneleriyle bezenmiş boyalı kabartmalarla süslenmiştir. Suriye, Libya, Nubya halklarıyla yapılan savaşları ve özellikle Hititlere karşı giriştiği ünlü *Kadeş Savaşı*'nı gösteren sahneler bütün kuzey duvarını kaplamaktadır. Bu salondan sonra, duvarlarında sunu ritüellerinden sahnelerin olduğu ilkinden daha küçük olan dört sütunlu ikinci bir salona geçilir.

Ön Plandakiler

UNESCO'NUN KURTARMA PROGRAMI

Asvan Barajı inşaatı sonrasında Nubya'nın bir kısmı bütün arkeolojik siteleriyle birlikte Nasır Baraj Gölü'nün suları atlında kalmıştır.1954'ten 1980'e kadar birçok Mısırbilimci ve teknisyen UNESCO'nun Ebu Simbel, Philae ve Kalabsha tapınakları da dahil olmak üzere su altında alandaki 20 kadar yapının kurtarılmasını ve belgelenmesini öngören bir programı hayata geçirmişlerdir. Bu çok önemli proje kapsamında yürütülen kurtarma kazılarıyla yerleşimler ve mezarlıklar gibi geniş arkeolojik alanlar da kurtarılmıştır. Tapınağın parçalara ayrılarak taşınması, mimari yapısı ve kullanılan inşaat yöntemleri hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılmasına olanak vermiştir. Ayrıca, yeni binaların duvarlarında veya temellerinde yeniden kullanılmış olan daha eski yapılara ait bloklar ve mimari elemanların incelenmesi imkanı da doğmuştur. Bu proje sonucunda elde edilenler bilgiler sayesinde, bugüne kadar yapılmış en kapsamlı belgelendirme çalışmasının gerçekleştirildiği Eski Mısır tarihine ilişkin bir dokümantasyon merkezi kurulmuştur.

Küçük Tapınak'ın görünümü. UNESCO'nun projesiyle Ebu Simbel'deki iki tapınak, asıl yerlerinden 60 m uzakta yeniden inşa edildi.

II. Ramses'in asıl eşi kraliçe Nefertari ve tanrıça Hathor'a adanan Küçük Tapınak'ın cephesi.

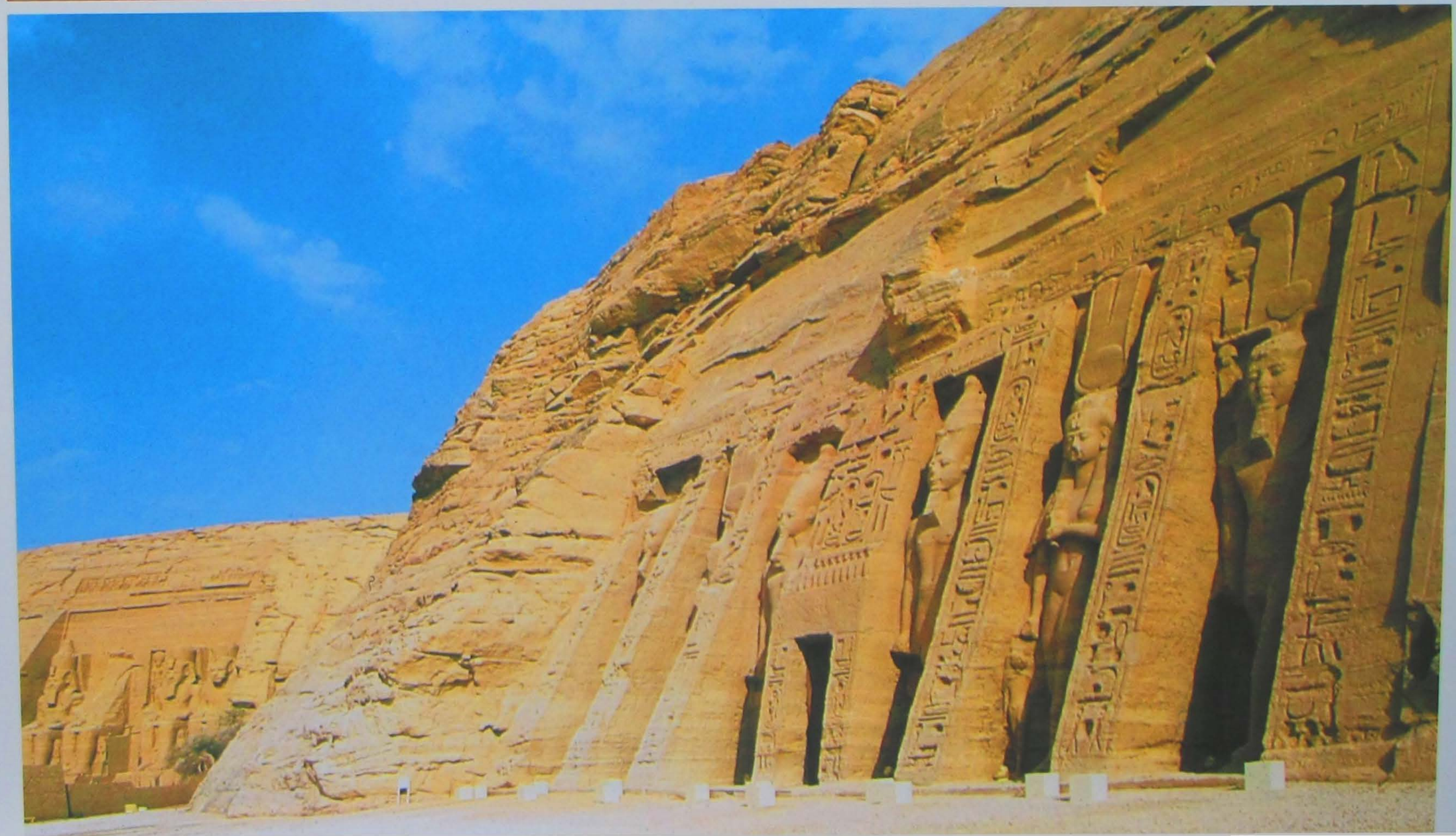

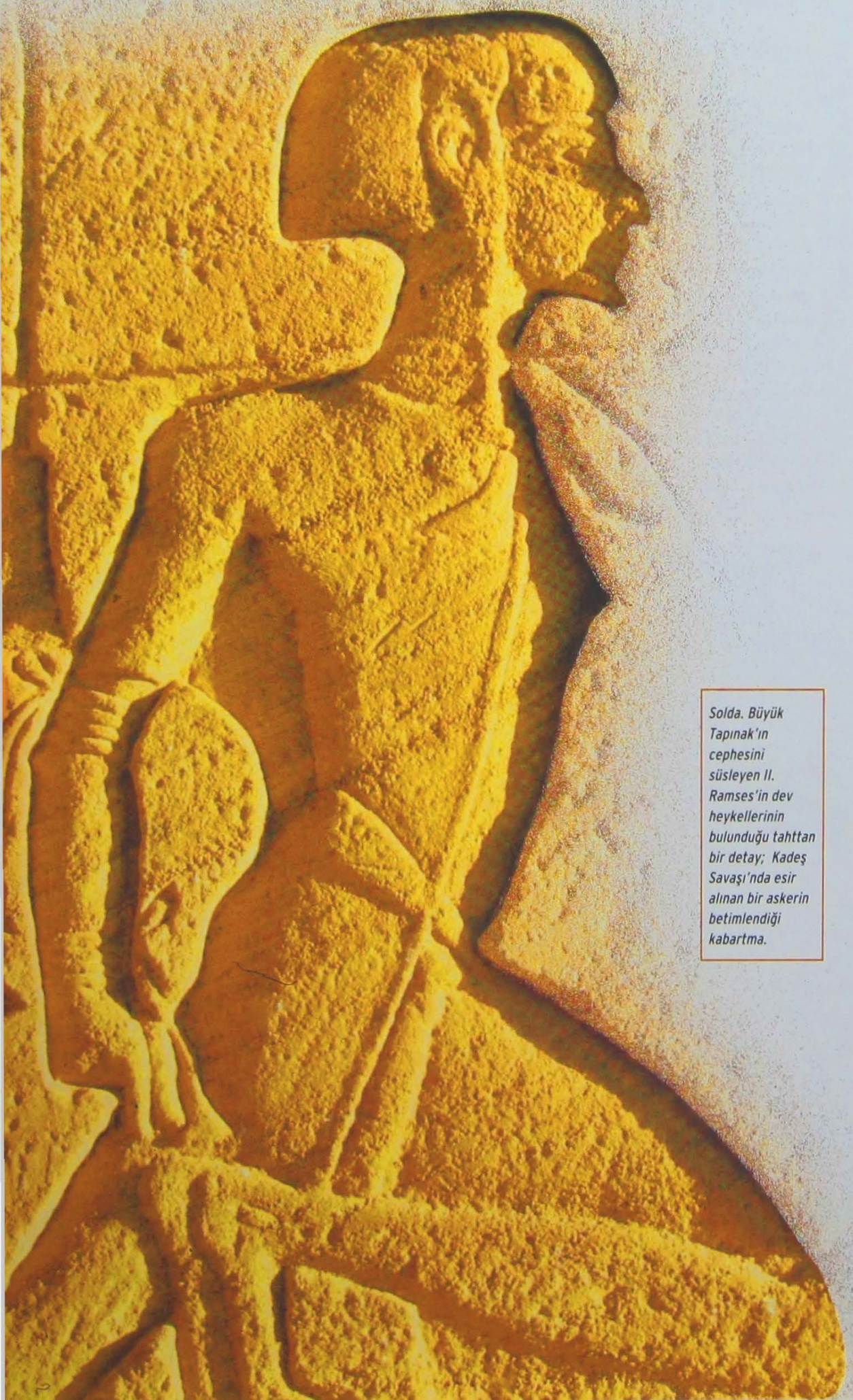

Solda. Büyük Tapınak'ın cephesini süsleyen II. Ramses'in dev heykellerinin bulunduğu tahttan bir detay; Kadeş Savaşı'nda esir alınan bir askerin betimlendiği kabartma.

Sonraki mekan, kült heykelinin bulunduğu bölüme geçiş sağlayan ve tanrıların duvara oyulmuş neredeyse gerçek boyuttaki figürlerinin bulunduğu dar koridordur. Heykellerin önünde, kült salonunun merkezinde adaklar için bir sunak bulunmaktadır. Heykellerde, antropomorfik (insansı) formda taht üzerinde oturmuş olan tanrılar betimlenmiştir. Sağdan sola doğru, güneş diski ile şahin başlı tanrı Ra-Harakhte, savaş miğferiyle II. Ramses, sakallı ve başında iki tüylü taç ile Amon-Ra ve başı kısmen yok olmuş olan tanrı Ptah görülür. Ptah heykeli, güneş ışınlarının yılın iki gününde kült salonuna ulaştığında aydınlanmayan tek heykeldir. Odanın duvarlarında, kült ve sunu sahneleri betimlenmiştir. Buradaki dar ve uzun şekilli altı oda kült objelerini barındırıyordu.

KÜÇÜK TAPINAK

Büyük Tapınak'tan biraz daha kuzeyde bulunan bir tepede, tanrıça Hathor'a ve II. Ramses'in asıl eşi olan Nefertari'ye adanan Küçük Tapınak kayaya oyulmuştur. Bu ikinci tapınağın cephesi 20 m uzunluğundadır ve tapınağın cephesi eğimlidir. Tapınağın anıtsal kapısı 10 m yüksekliğindedir. Kapı, II. Ramses ile Kraliçe Nefertari'nin taçlarıyla, ayakta betimlendiği ve yanlarında kraliyet ailesi üyelerini gösteren, onlara göre daha küçük boyutlu altı anıtsal heykel ile çevrilidir.

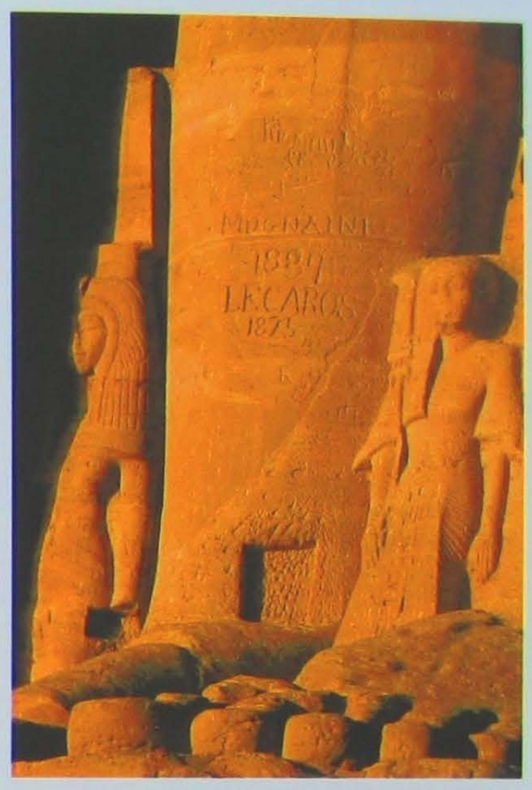

Büyük Tapınak'ın cephesindeki Kraliçe Nefertari heykeli.

Tepenin içine doğru yaklaşık 20 m devam eden tapınak, ilki iki sıra sütunla üçe

Altta. Küçük Tapınak'ın 1. salon duvarında yer alan ve bir mücadele sahnesi gösteren kabartma.

Küçük Tapınak'ın ilk salonunda, üzerinde tanrıça Hathor'un başı formunda işlenmiş sütunlardan biri.

ayrılan, üç merkezi salondan oluşur. Her bir sütun, salonun merkezine doğru bakan yönde tanrıça Hathor'un yüzünün, arka tarafında ise kraliçenin yüzünün temsil edildiği kabartmalarla süslenmiştir. Bu mekandaki üç kapı, kült heykelinin bulunduğu bölüme geçişi sağlayan koridora açılır. Kült salonunun alt kısmında, tanrıça Hathor'u inek formunda, kralla beraber dağdan çıkarken gösteren kabartma dikkat çekicidir.

EBU SİMBEL'DEKİ TAPINAKLARIN BULUNUŞU

19. yüzyılın başlarına kadar hiçbir Avrupalı, Bedevi efsanelerinde *İbsambal* adıyla anılan Ebu Simbel tapınaklarını görmemişti. Bu efsanelerde *Sudan Çölü*'nün kumlarına gömülü taştan devlerden söz edilirdi. Tapınaklar hakkında bilgi veren ilk gezgin, 1813 yılında Sudan dönüşünde o muhteşem devleri aramak için İbsambal denilen yerde durmaya karar veren *J. L. Burckhard*'dır. Burckhard önce Küçük Tapınak'ı keşfetmiş, ardından da II. Ramses'in dev heykellerinin üst kısımlarıyla karşılaşmıştı. Biraz daha araştırdığında bu dev heykellerin, ilkinden daha büyük bir başka tapınağa ait olduğunu anlamıştı.

Altta. Küçük Tapınak'ın, II. Ramses ve Nefertari'nin 6 dev heykelinin bulunduğu ana giriş kapısı ve eğimli cephesi.

Ön Plandakiler

II. RAMSES

II. Ramses (MÖ 1279-1213), 25 yaşındayken babası 1.Seti'nin yerine geçmiş ve yaklaşık 67 yıl boyunca Mısır topraklarını yönetmiştir. Firavun, babasının bugünkü Kantir yakınlarında bulunan yazlık sarayını genişleterek, Memfis ve Teb şehirleriyle eşit öneme sahip bir şehir haline getirmiş ve buraya Pi - Ramses adını vermiştir. Saltanatı süresince hüküm süren istikrar ve ekonomik refah sayesinde bütün Mısır toprakları ve Nubiya'da büyük tapınaklar inşa ettirmiş ya da var olan tapınakları genişletmiştir. Dış politikası ise öncelikle Mısır'ın kazanımlarının sürdürülebilmesi ve Hitit ilerlemesine karşı koymak için Suriye-Filistin bölgesinde girdiği savaşlarla özdeşleşmiştir. Çok sayıda eşi ve yüzden fazla oğlu olmuştur ancak bu eşlerden sadece ikisi, Nefertari ve Isetnofret "Büyük Kral Eşi" unvanına sahiptir. II. Ramses, Teb'in batısındaki Krallar Vadisi'ne gömülmüştür. Mumyası ise bugün Kahire Müzesi'nde korunmaktadır. II. Ramses'in yerine 13.oğlu Merenptah geçmiştir.

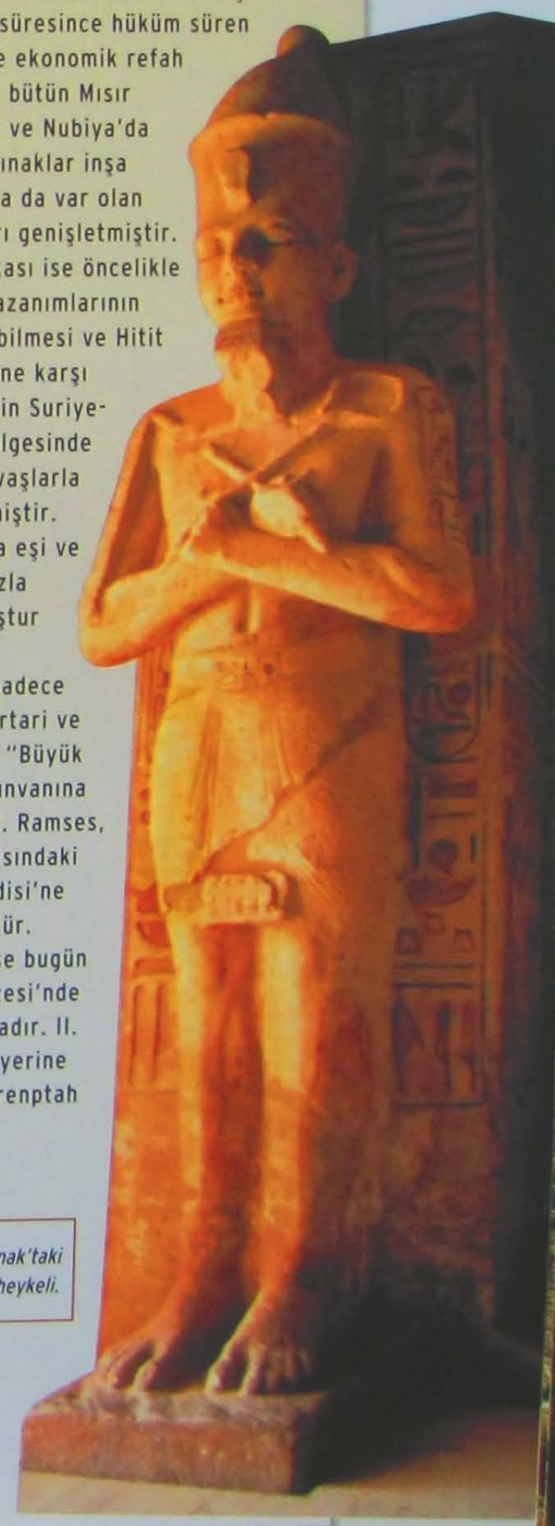

Büyük Tapınak'taki II. Ramses heykeli.

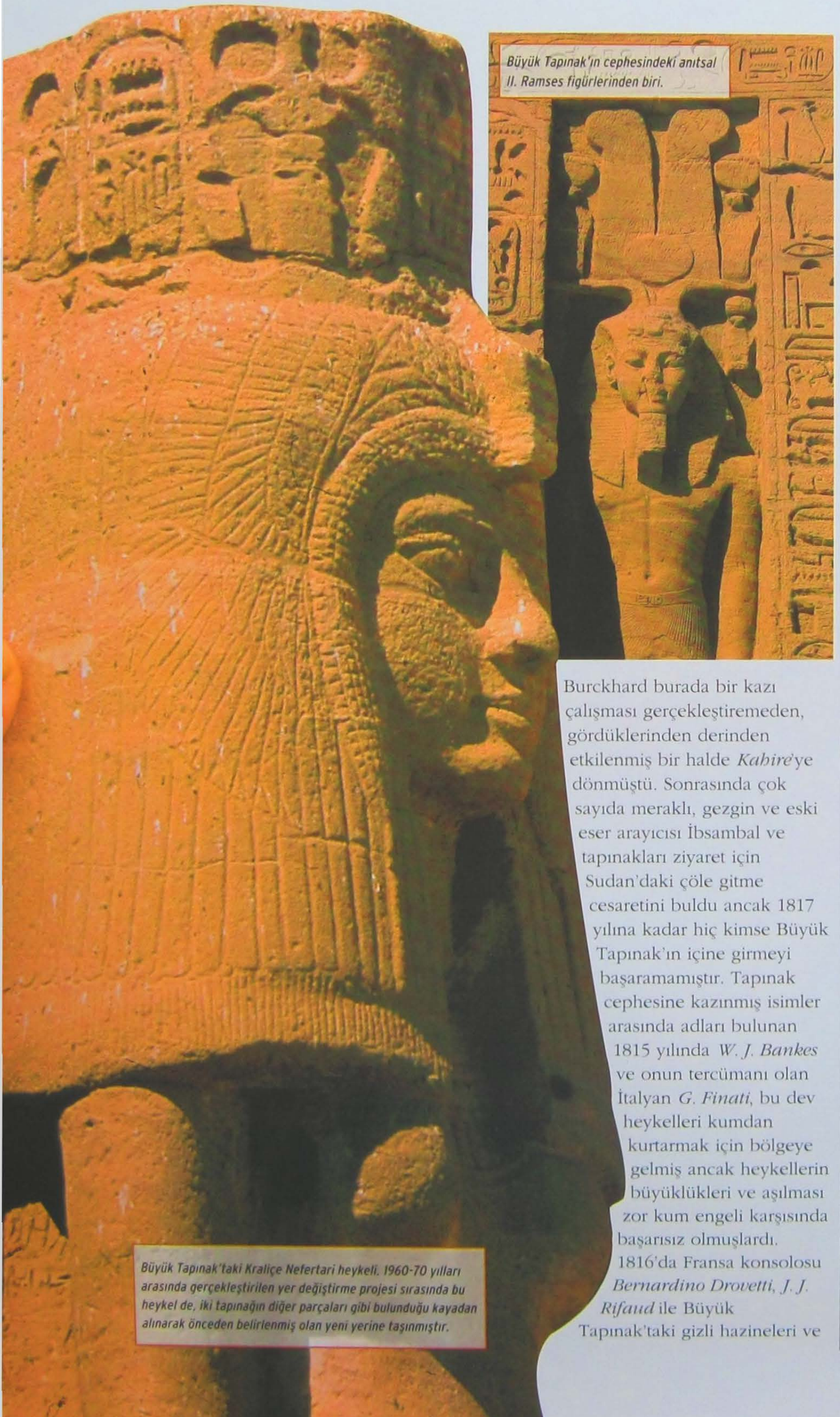

Büyük Tapınak'taki Kraliçe Nefertari heykeli. 1960-70 yılları arasında gerçekleştirilen yer değiştirme projesi sırasında bu heykel de, iki tapınağın diğer parçaları gibi bulunduğu kayadan alınarak önceden belirlenmiş olan yeni yerine taşınmıştır.

Büyük Tapınak'ın cephesindeki anıtsal II. Ramses figürlerinden biri.

Burckhard burada bir kazı çalışması gerçekleştiremeden, gördüklerinden derinden etkilenmiş bir halde *Kahire*'ye dönmüştü. Sonrasında çok sayıda meraklı, gezgin ve eski eser arayıcısı İbsambal ve tapınakları ziyaret için Sudan'daki çöle gitme cesaretini buldu ancak 1817 yılına kadar hiç kimse Büyük Tapınak'ın içine girmeyi başaramamıştır. Tapınak cephesine kazınmış isimler arasında adları bulunan 1815 yılında *W. J. Bankes* ve onun tercümanı olan İtalyan *G. Finati*, bu dev heykelleri kumdan kurtarmak için bölgeye gelmiş ancak heykellerin büyüklükleri ve aşılması zor kum engeli karşısında başarısız olmuşlardı. 1816'da Fransa konsolosu *Bernardino Drovetti*, *J. J. Rifaud* ile Büyük Tapınak'taki gizli hazineleri ve antik eserleri arama amacıyla boş yere çaba sarf etmişti. 1816 yılında İngiltere konsolosu *Henry Salt* ve *Giovanni Belzoni*, başka bir girişimde bulunmuşlar ancak yapının girişinin bulunduğu yerde birikmiş olan tonlarca ağırlıktaki kum yığını yüzünden tapınağın keşfedilmesi bir kez ertelenmişti.

1817 yılında düzenlenen ikinci seferde bu kez Belzoni'yi, yazın boğucu sıcağı bekliyordu. 100 yerli işçinin katıldığı, 22 günlük zorlu bir çalışmayla tapınağın girişine ulaşmayı başaran Belzoni, ne yazık ki tapınaktaki değerli eşyaların çoktan soyulmuş olduğunu görmüştü. Bu çalışmanın sonunda Henry Salt'a, bugün Londra'daki

Tarih ve Haberler

KADEŞ SAVAŞI

Hititlerle girişilen Kadeş Savaşı, II. Ramses döneminin en önemli olayıdır. Kadeş Savaşı'nı anlatan, papirüs üzerine yazılmış ya da Abydos, Karnak ve Ebu Simbel'deki tapınakların duvarlarına betimlenmiş 13 buluntu günümüze ulaşmıştır. Tahta çıkışının beşinci yılında (MÖ 1275 civarı) II. Ramses, Kral Muwatalli önderliğindeki Hitit ordusunun ilerlemesini durdurmak ve Mısır egemenliği altındaki toprakların işgalini önlemek için Asi Nehri kıyısındaki Kadeş kenti yakınlarında karşı karşıya gelmiştir. İki imparator Kadeş'teki karşılaşmada, Suriye-Filistin bölgesinde üstünlüğü ele geçirmek için kıyasıya mücadele etmiştir. Savaşın sonucu Mısırlılar için tamamen olumlu olmasa da Hititlerin güneye ilerleyişi engellenebilmişti. On altı yıl sonra Mısır firavunu, iki imparatorluk arasındaki düşmanlık durumuna bir son vermek için III. Hattuşili ile bir barış antlaşması imzaladı. Kadeş Antlaşması olarak anılan bu antlaşma, tarihte bilinen en eski yazılı antlaşma olarak tarihe geçmiştir. Ayrıca bu barış süreci, II. Ramses'in daha sonra iki Hitit prensesiyle yaptığı evliliklerle perçinlenmiş oldu. Bunların ilkinin adı Ebu Simbel'deki bir stel üzerinde anılmaktadır.

Altta. Büyük Tapınak'ın ilk salonunu süsleyen kabartmalarda, Kadeş Savaşı sırasında Mısırlılar tarafından yakalanan esirler de betimlenmiştir.

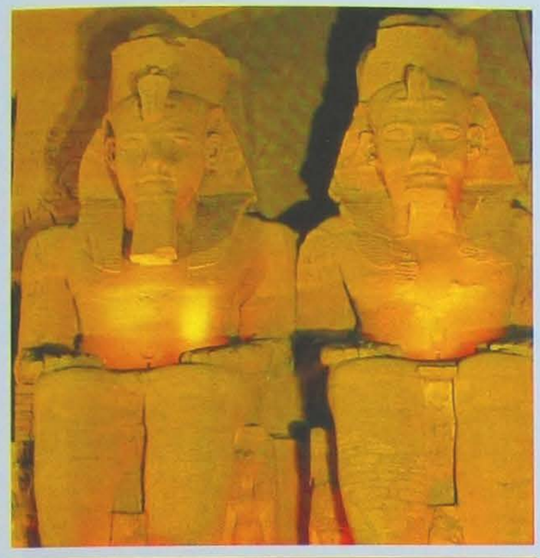

Üstte. Büyük Tapınak'taki tanrı heykelleri akşam güneşinin son ışınlarıyla hayranlık uyandıran bir görünüme kavuşurlar.

British Müzesi'nde korunan 4 heykel teslim edilmişti. 1828'in Aralık ayında iki tapınak, *Champollion* ve *Rosellini* tarafından incelenmişti. Bu inceleme sırasında bu iki büyük yapının, yazıtlarının ve kabartmalarının anlamı tamamıyla anlaşılmaya başlanmıştır. Sistemli restorasyon kazısı ise, *Kahire Müzesi* müdürü *Gaston Maspero* tarafından 1909'da gerçekleştirilmiş ve 1932'de, iki yapı arasındaki bölgede gerçekleştirilen kazılar sırasında yeni heykeller de ortaya çıkarılmıştır.

KURTARMA OPERASYONU

Nasır Gölü'nün oluşumu ile Aşağı Nubya'daki diğer birçok arkeolojik sitler gibi bu tapınaklar da su altında kalmıştı. UNESCO tarafından desteklenen büyük bir kurtarma projesi sayesinde kesilerek 60 m daha yukarıda yeniden monte edilmiştir. Çalışmalar 1964-1968 yılları arasında sürdürülmüştür: Dağ bölümlere ayrılmış, numaralandırılmış ve önceden hazırlanmış yerlerde istenilen konuma toplanmak üzere bekleyen parçalar tek tek birleştirilmiştir. Çalışma büyük bir titizlikle yürütülmüştür: İki yapının konumlanması değişmeden kalmıştır ve güneş ışınları hala yılda iki kez Büyük Tapınak içine girmektedir. Araştırmalara rağmen asla tapınak yapımında çalışan işçilerin yerleşim, yaşam ve ibadet alanları, ve nekropol bulunamamıştır.

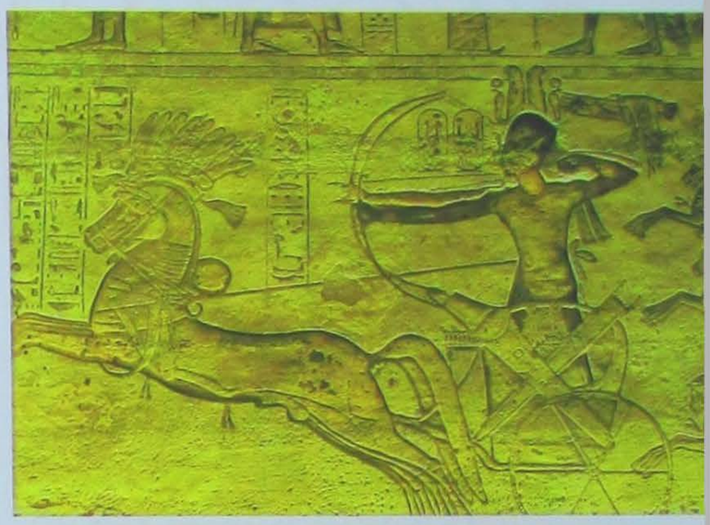

Üstte. Büyük Tapınak'ın ilk salonunun duvarındaki kabartmalar arasında görülen iki tekerlekli savaş arabasında yayını germiş okçu betimi.

Büyük Tapınak, Mısır'ın en önemli cazibe merkezlerinden biri olarak her yıl binlerce turist tarafından ziyaret ediliyor. Tapınağın tamamlanmasından kısa bir süre sonra yaşanan depremin yarattığı hasar dev heykellerden birinde açıkça görülmektedir.

TOPLUMSAL PİRAMİDİN TABANINDAKİLER

MISIR UYGARLIĞININ ÜÇ BİN YILI BOYUNCA ÇİFTÇİLER, MISIR HALKININ OMURGASI OLMUŞTUR. ONLARIN ALIN TERİ SAYESİNDE MERKEZİ BÜYÜK BİR DEVLET KURULMUŞ; PİRAMİTLER, TAPINAKLAR VE BUGÜN YOK OLMUŞ İHTİŞAMLI ŞEHİRLER İNŞA EDİLMİŞTİR.

Mısır, ilkel sakinlerine uçsuz bucaksız kızıl bir çölün (*desheret)* ortasında, mucizevi bir biçimde bereketli siyah bir toprak (*kemet*) olarak görünüyordu. Her şehir başında en az bir tane olmak üzere, alüvyonun zenginleştirdiği toprağın bereketine göz kulak olan bir tanrılar topluluğu bulunuyordu. *Tanrı Khnum* (Khnemu-Nil'in taşma işlerinden sorumlu yaratıcı tanrı, nehrin kaynağı) da birinci kaskat (Nil'in şelaleleri) aracılığıyla Nil'in sebep olduğu yıllık taşkınlara karşı ülkeyi koruyordu. Her yıl yaz başında rahipler, ülke genelinde, suları çok fazla taşırmasın diye şişman bir hermafrodit olarak betimlenen *Nil Tanrısı Hapi*'yi çağırırlardı. Aslında sulama açısından çok faydalı olabilen bu durum felaketlere de yol açıyordu. Yapılan son çalışmalar, merkezi bir kontrol sistemi olmadığı düşünülen sulama işlerinde yerel girişimlerin önemini vurgulamıştır. Merkezi güç ve onun, tapınak vb gibi anıtsal görünümlerinin, tarımsal gelirle finanse edilmekte olduğu bir gerçekti çünkü son derece bereketli topraklar, bu sürekli geliri garantileyecek durumdaydılar. Krallık, Nil üzerindeki barajlar ve *Fayyum Vahası*'nda 12. Hanedanlık Döneminde bir su havzasına dönüştürülmüş olan *Moeris Gölü* (şimdiki Karun Gölü) gibi çöl arazilerinin ıslahı gibi önemli anıtsal işlerle ilgileniyordu. Göl, Nil Nehri'ne bugün hala var olan ve Arapça *Bahr Yusuf* (Yusuf Nehri) olarak anılan yapay bir kanal aracılığıyla bağlanmıştı.

Bir kızın gözetiminde hurma toplayan maymun. Betim, Deir el Medineh'te bulunmuş olan bir 'ostrokon' (kabuk) üzerindedir. (19. Hanedan)

TARIM ÜRÜNLERİ

Mısır'da yetiştirilen ana ürün, üç çeşidi bilinen buğdaydı (triticum monococcum, triticum dicoccum ve triticum spelta). Arpanın da farklı türleri tanınıyordu. Keten, tekstilin ana hammaddesiydi ve tohumlarından da yağ elde ediliyordu. Bahçelerde çiftçilerin beslenme ihtiyaçları

Sudan, Nubya: Bugün tarla sulaması hala Eski Mısır zamanında olduğu gibi "şaduf" denilen bir ucunda bir kova, diğer ucunda ağırlık bulunan uzun bir sırık aracılığıyla yapılmaktadır.

"Şaduf" ile sulama. Deir el Medineh'te bir Eski Mısır papirüsüne çizilmiş bir mezar resminden alınmıştır. (19. Hanedan)

için soğan, sarımsak, turp, pırasa, marul, lahana, salatalık, kuşkonmaz ve baharatlık sebzelerin yanı sıra, aralarında fasulye, mercimek ve bezelyenin de olduğu bakliyat yetiştiriliyordu.

TOPRAĞIN İŞLENMESİ VE EKİM

Taşkın sırasında işe verilen zorunlu aradan sonra çiftçi, suyun tamamen çekilmesini ve Nil'in değerli alüvyonlarının arazi üzerine yayılmasını beklerdi. *Bitki Tanrısı Osiris*'in kültü ile bağlantılı olan ve firavun başkanlığında yapılan tören sonrasında toprağın işlenmesine ve tohum ekimine başlanabilirdi. Hükümdar toprağı bizzat çapalarken, hizmetçiler de tohumların kutsanması işini gerçekleştirirdi. Filizlenene kadar cansız gibi görünen, bu bakımdan ölen ve yeniden dirilen Osiris'in sembolü olarak kabul edilen tohumlar kutsandıktan sonra tören devam ederdi. Osiris'in mumyalanmış heykelcikleri toprağa gömülmesinin ardından, Osiris'in karısı ve aynı zamanda onu dirilten kişi olan *İsis*'e dua edilirdi. Buğday tohumlarının çimlenmesi, Osiris'in diriliş mucizesinin tam bir tekrarı olarak kabul edilirdi.

Orta Krallık Döneminden bir lahitin detayında görülen ambar denetçisi betimi. (11. Hanedan)

Veriler ve Haberler

MISIR TAKVİMİ

Ayın evrelerine ve Nil'in yarattığı su taşkınlarının yıllık döngüsüne dayanan Mısır Takvimi, yılı her biri kendi içinde onar günlük üç parçaya ayrılmış olan 4 aydan oluşan 3 mevsime bölerdi. Her gün karanlık ve aydınlık olarak 12 saate ayrılmıştı. Saatin bugün de hala geçerli olan 60 dakikaya bölünmesi ise Babilli gökbilimciler tarafından yapılmış olan bir hesaplamaya dayanmaktadır. Mısır mevsimleri şunlardı: Akhet; Taşkın (Temmuz-Ekim), Peret; Ekim (Kasım-Şubat) ve Shemu;
Hasat (Mart-Haziran). Yıl, Sirius (Sothis) yıldızının gökyüzünde görünmediği dönemin ardından yükseldiği gün olan 19 Temmuz'da başlardı. Sirius'un yükselişi ile çakışan Nil taşkınları kozmik bir mucize olarak kabul ediliyor ve Mısır'daki bütün tapınaklarda kutlanıyordu. Mısır takviminde 360 gün vardı ve diğer günler yılın sonuna çeşitli tanrıların (Osiris, İsis, Horus, Seth ve Nefthis) doğumlarına adanmış günler olarak ekleniyordu. Ancak yine de 365 gün, yaklaşık 6 saat olan güneş yılına göre dört yılda bir günlük bir gecikme yaşanıyordu. Bu, takvim yılıyla mevsimsel yılın her 1460 yılda bir örtüştükleri anlamına gelmektedir. Augustus (MÖ 27-MS 14) tarafından kabul edilen Jülyen reformu, Batlamyus takviminin alınarak her dört yılda bir takvimin sonuna bir gün eklenmesidir (artık yıl).

Sakkara'da bir "mastaba" içinde tarladaki çalışmanın betimlendiği kabartmadan detay. (6. Hanedan)

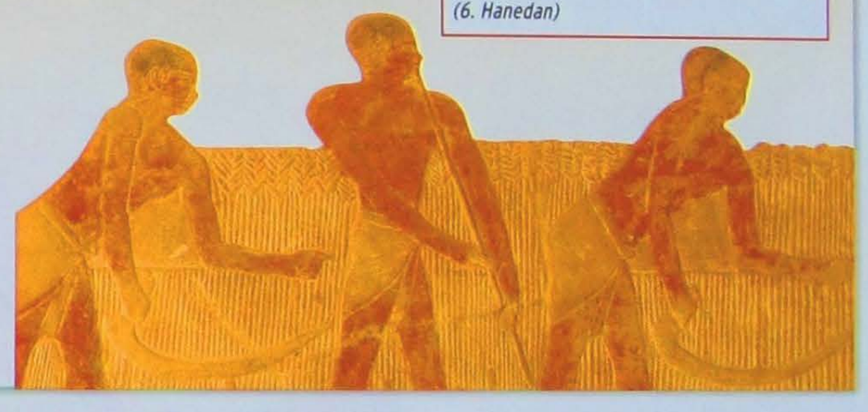

Eski Mısır'da ekim işi, dünyanın herhangi yerindeki köylülerin yaptığı gibi çok eski çağlardan beri kuşaktan kuşağa aktarılarak yapılan yöntemin aynısıydı. Tohumları bir sepetten ya da sırtta taşınan bir çanta içinden avucuna alan çiftçi bunları sürülmüş tarlanın her yanına serperdi. Bir çoban, atılan tohumları kuşların yemelerini önlemek için çiftçinin arkasından sürüsüyle ekili alan üzerinde yürürdü. Bazen ekili toprağı çiğneme görevi domuzlara verilirdi. Sel tarafından taşınan su, genelde tüm yıl için ve bir tek hasat için yeterli olurdu. Yalnızca aşırı kuraklık olduğunda, çok yorucu olan elle sulama yapıldığı olurdu. Bu, *Yeni Krallık Döneminde* (yaklaşık MÖ 1543-1078) göletlerden ve kanallardan en az çabayla su çekilebilmesine olanak sağlayan Mezopotamya'dan ithal bir alet olan *şaduf*'un kullanılmaya başlanmasına kadar sürmüştür. Kurutulmuş çamurdan yapılmış basit bir menteşe bulunan noktasında dengelenmiş olan uzun bir sırığa bağlı bir kova ve diğer ucunda da bir ağırlıktan oluşan alet, sırığın hareket ettirilmesiyle tarlanın kenarlarındaki su kanallarına dökülmesi için önemli miktarda suyu taşıyabiliyordu. *Ptolemaioslar Dönemine* gelindiğinde (MÖ 332-30), bugün Mısır'ın bazı kırsal bölgelerinde hala görülebilen bir tür bir su çarkı daha kullanılmaya başlanmıştı. Yatay bir tekerleğe bağlı bir öküzün dairesel dönüşünün kazandırdığı hareket, kovalar tutturulmuş olan büyük bir dikey çarka iletilir. Kovalar yükselirken dolar, alçalırken de suyu, tarlalara taşıyan bir boruya boşaltır. Kurak sezonda da sulama kolaylığı sağlayan bu yenilik ile yılda iki kere ürün almak mümkün olmuştu.

İki öküzle çift sürmeyi gösteren ahşap model. Orta Krallık Dönemi (yaklaşık MÖ 2064-1797)

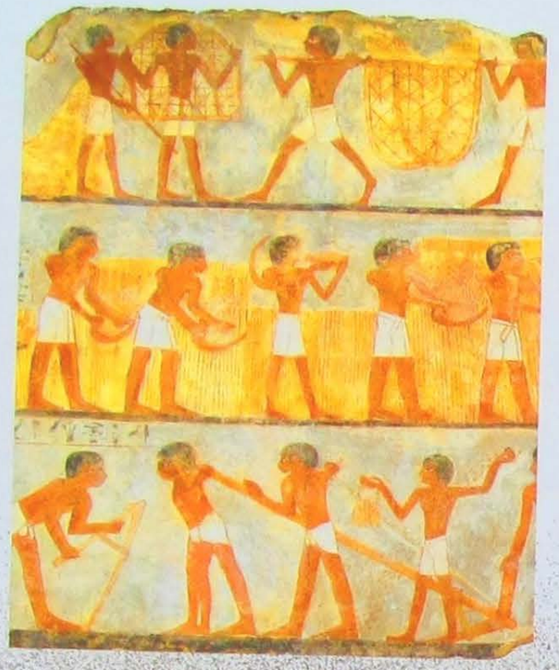

HASAT

Bir çiftçinin hayatının en beklenen anı olan hasat işlemi öncesinde de yine bir kraliyet töreni düzenlenirdi. Firavun ilk buğday başağını orakla biçerek bereket tanrısı Min'e sunardı. Bu arada vergi katipleri de fiilen çiftçiler tarafından kendilerine teslim edilen tahıl ile daha sonra karşılaştırmak için gelecek yılın ilk hasat tahminini yapabilmek amacıyla tarlanın boyutlarını ölçerlerdi.

Yanda. Ekim, hasat ve tahılın taşınması sahneli mezar resmi. Orta Krallık Dönemi (yaklaşık MÖ 2064-1797)

Özellikle *Eski Krallık Dönemi* (yaklaşık MÖ 2700-2195) *Sakkara* mastabalarından çıkan mezar kabartmalarından da görüldüğü üzere, orakçılar flüt eşliğinde bir solist tarafından söylenen şarkının ritmine uyarak uzun hatlar boyunca ilerleyerek başakları diz boyunda biçerek yere bırakıyorlardı. Arkalarında, diğer çiftçiler başakları toplayarak demetler halinde sıralıyorlardı. Bu yöntem sayesinde başakları bağlamaya gerek kalmıyordu.

Toplanan demetler harmanlarda yayılarak tanelerinin çıkartılması için öküzlere veya eşeklere çiğnetiliyordu. Eğer rüzgarlı bir gün ise başaklar havaya savrularak tanelerin samandan ayrılması sağlanıyordu. Sonunda buğday ambarlarda saklanmaya hazır hale geliyordu. Keten için ise farklı yöntemler izleniyordu: Bitki gövdesini kırmak ve kökleri ile başlarını ayırmak için genellikle bir ailenin çalışması yeterli oluyordu.

Yılın en önemli tarımsal olayı olan buğday hasadını gösteren Mısır kabartması.

TARIM ARAÇLARI

Mısır uygarlığının en göze çarpan özelliği olan geleneksellik, tarım tekniklerine bile sinmişti. Bu teknikler, mükemmelliğe ulaştıktan sonra binlerce yıl boyunca, neredeyse günümüze kadar aynı kalmıştır. Köylünün toprağı sürmek için temel aracı olan çapa, dar açı yaptığı geniş ve ince uzun bir tahta uca iple bağlanmış ve bir destek çubuğuyla birleştirilmişti. Saban, alt ucuna tutturulmuş daha uzun bıçağı, çiftçinin bıçağı toprağa saplamak ve çift sürmek için üzerine kuvvetle yaslanacağı iki tahta koluyla temelde çapanın büyütülmüş bir modeliydi. Başka bir çubuk sabanı, onu çekecek olan hayvanın boyunduruğuna bağlıyordu. Tahıl kesmek için kullanılan orak, ağzı tırtıklı, düz ya da hafif bir şekilde eğritilmiş başlangıçta çakmak taşından, daha sonra bakırdan ve en sonunda da bronzdan bir bıçağa bağlı ahşap koldan oluşuyordu. Başakları toplamak için kullanılan tırmık, başak yığınlarını toplamak için gerekli olan

Mısırlı çiftçilerin en çok kullandıkları tarım aletleri: Ahşap çapa, hasır sele. (Yeni Krallık Dönemi, yaklaşık MÖ 1543-1078)

yaba, döven ve kürekler hep ahşaptan yapılıyordu. Kürek ürünün toplanıp büyük ahşap haznelerde taşındıktan sonra miktarını ölçmeye de yarıyordu. Elde edilen ürün, tabanında ekmek yapmak için gerekli miktarda buğdayın yavaşça akabileceği açıklıklar bırakarak kurutulmuş çamurdan yapılan ambarlarda depolanıyordu.

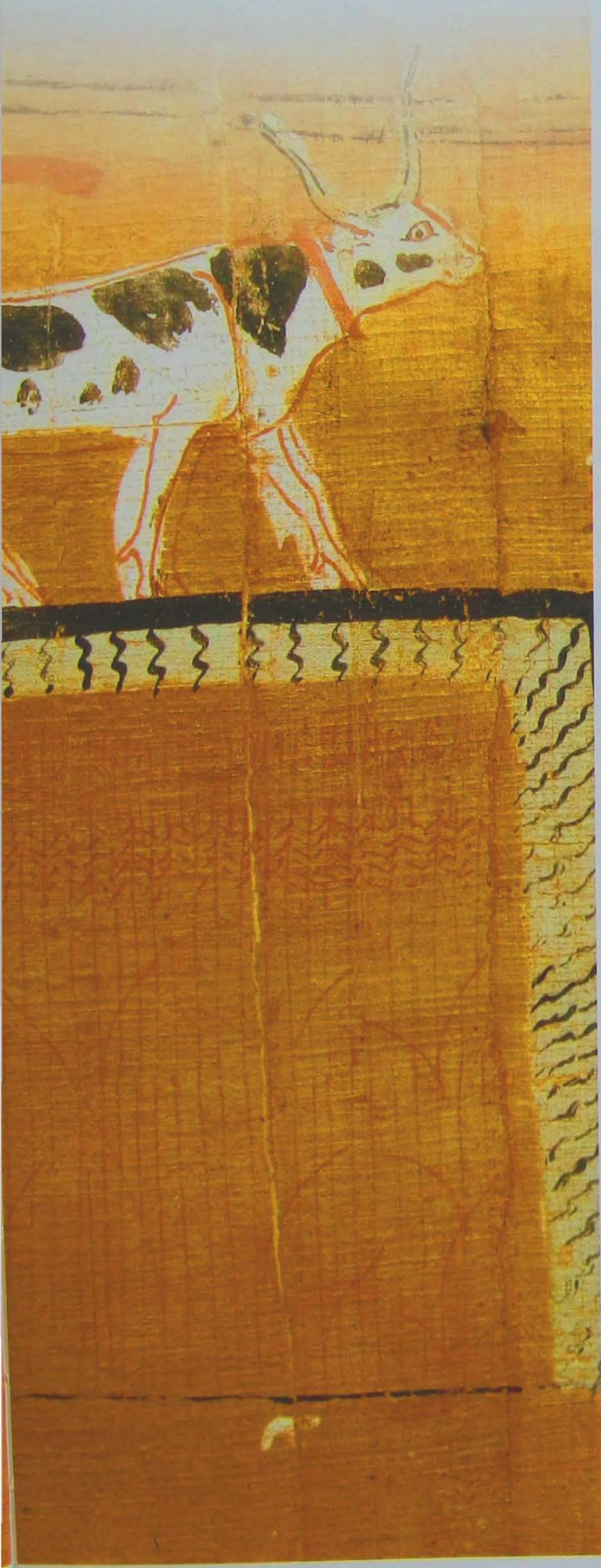

Eski bir papirüsteki çift sürme sahnesi. Çiftçi bir öküz tarafından çekilen sabanı idare ederken, bir kadın da hemen ardından sürülen toprağa tohumları saçıyor.

BAĞCILIK

Bağcılığın çeşitli evrelerini gösteren birçok Mısır kabartması ve mezar resmi günümüze ulaşmıştır. Çiftçiler yeni toplanmış üzümlerle dolu sepetleri, salkımların yalınayak erkekler tarafından ezildiği büyük dikdörtgen büyük fıçılara boşaltırlardı. Üzüm suyu, fıçının tabanındaki kanaldan geçerek alttaki kaba akardı. Ardından işçiler, kabukları ve çekirdekleri bez torbalara alırlardı ve torbaları ağız tarafından başlamak üzere bükerek bir kez daha sıkarlardı. Şıranın fermente olması amacıyla, fıçı içinde bir süre bekletilmesi gerekirdi. Elde edilen şarap taze olarak tüketilebildiği gibi birkaç yıl bekletilerek saklanabileceği uzun amforalara da doldurulurdu.

Yıllanmış şarap, tüketilmeden önce son bir kez süzülür, ardından da baharatlar ve balla karıştırılırdı. Satılan amforalar üzerinde her zaman hasat yılı, bağ sahibi, bağın yeri ve üzüm tipi gibi bilgiler belirtilirdi.

AĞAÇLAR VE BAHÇELER

Mısırlılar meyve ağaçları başta olmak üzere ferahlık veya güzel koku veren ağaçları ve bitkileri severlerdi. Hatta bazı ağaçlara tapılırdı; *Thoth* ve *tanrıça Seshat*'ın yaprakları üzerine firavunun adını ve saltanat süresini yazdıkları *persea* ile yaprakları arasından her sabah güneşin yükseldiğine inanılan tanrıça Hathor'un kutsadığı çınar ağacı ilk akla gelenlerdir. Mısırlılar ayrıca çınar ve hurma ağaçlarının ölülerin ruhlarını barındırdıklarına ve onları yaprakları arasında koruduklarına inanırlardı. Bu durumda Eski Mısır'da böyle bir ağacı kesmenin kutsal değere saygısızlık olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Hatta kamuya ait bir bitkiyi koparmak isteyen bir kimse yetkililerden izin almak zorundaydı. Bütün görkemli evler dışarıdan görünmeyecek şekilde yüksek duvarların ardında bulunan bahçelere sahipti. Bahçelerdeki havuzların etrafında incir, hurma, palmiye ve çınar ağaçları diziliydi. Hurma çok yüksek besin değerine sahip bir bitki olduğundan toplanması sırasında vergi memurlarının eksik olmamasına özen gösterilirdi. Ancak bu ağaçlardan hiçbirinden bina veya gemi inşasına uygun kaliteli kereste elde etmek mümkün değildi. Bu yüzden Filistin, Lübnan ve Suriye'den kereste getirtilirdi.

MERET'LER

Mısırlı çiftçiler, nüfus sayımlarında *meret* "teba" veya *ahuty*, "tarla insanları" olarak anılıyorlardı. Bu grup, tüm yaşamları boyunca işledikleri tarlalarına bağlıydılar ancak özgürdüler. Bu nedenle, Mısır'da kölelik geleneğinin yaygın olduğu dönemde tarlalarında çalıştırmak üzere köle edinebiliyorlardı. Öte yandan, eğer aralarında vergisini ödeyemeyen olursa, sopayla acımasızca cezalandırılırdı. Mezar süslemelerinde kullanılan resimler, çiftçilerin gerek güneşte, gerekse yılanlar ve akrepler istilasında olan alanlarda çoğunlukla her zaman çıplak çalıştıklarını gösterir. En korkunç tehlike, ısırığı genellikle ölüme götüren kral kobra idi. Çok değil birkaç yıl önce Mısır'da her şekerkamışı hasadı, bu tehlikeli yılanın avlanmasıyla başlardı. Antik kaynaklar Mısırlı çiftçinin durumuyla ilgili bir fikir birliği içinde bulunmamaktadır. *Meslekler Hicvi* şöyle der; (Orta Krallık Dönemi, MÖ 2064-1797 civarında) *"[Çiftçi] çamurda kalmaktan tükenmiştir, elbiseleri lime lime olmuş ve paçavraya dönmüştür. O, aslanlar arasında kalmış gibidir; hastadır, nemli toprakta yatar. Tarlasını bırakıp akşam eve gittiğinde yorgunluktan bitip tükenmiştir."* Halikarnassos doğumlu tarihçi Herodot ise bundan yüzyıllar sonra (MÖ 5.yy) eserinde şunları yazmıştır: *"Dünyada hiç kimse yeryüzünün meyvelerini bu kadar az çalışarak elde etmez. Ürünlerini garantilemek için diğer bütün insanların katlandıkları zorlukların hiçbirine katlanmazlar; nehir kendi kendine taşar, tarlaları suladıktan sonra da yavaşça çekilir."*

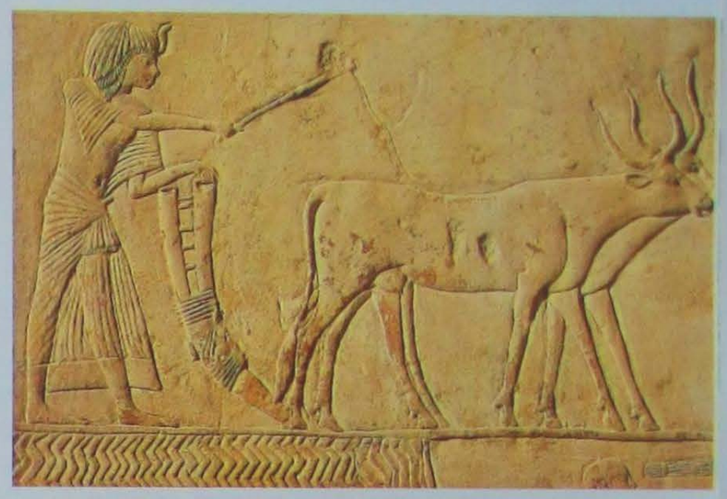

Sakkara mastabasından (Eski Mısır uygarlığında, toprak altına gömülen ölülerin anısına, mezarın hemen üstüne kurulan tepesi düz odacık) bir kabartma. Tarlaların sürülmesi. (Eski Krallık Dönemi MÖ 2700-2195)

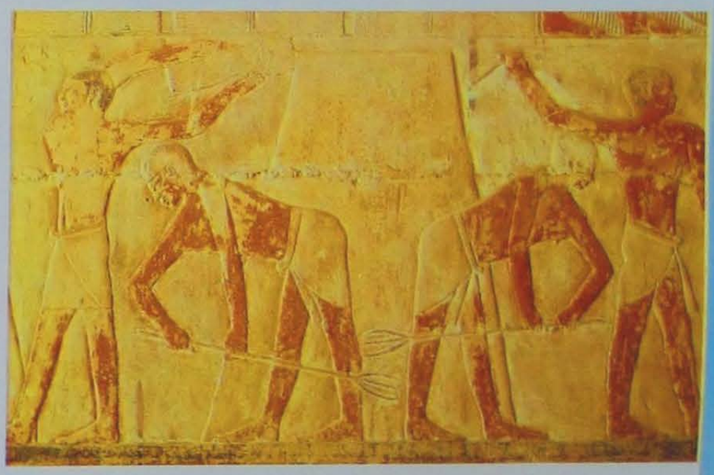

Sakkara'da bir mezar resminde görülen çalışan çiftçiler betimi.

Minnakht'ın (III. Tutmosis'in kraliyet ziraatçisi) mezarındaki kırsal alan faaliyetlerini gösteren duvar resimlerinde buğday hasat edilmesi, ayıklanması vb. sahneleri görülür.

ORTA NİL'İN AKIŞI BOYUNCA

Nil'in ilk şelalesi güneyde Nubya'ya uzanıyordu. Siyasi olarak uzun süre Mısırlı firavunlar tarafından kontrol edilen geniş Nubya bölgesi, altın madeni, kereste ve mineraller bakımından zengindi. Ayrıca coğrafi olarak Nil, egzotik malların geldiği Afrika'nın içlerine doğru doğal bir koridor oluşturuyordu. Beyaz Nil ve Mavi Nil'in birleştiği noktada bulunan Sudan'ın başkenti *Hartum*, Yukarı Nubya'ya hakim bir konumdadır. Bugün kısmen Nasır Gölü'nün ve Asvan Barajı'nın yarattığı yapay havzanın suları altındadır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1295-1187	19. Hanedan.
MÖ 1279-1278	II. Ramses'in tahta çıkışı.
MÖ 1277	II. Ramses'in yenilikçi tapınak Luksor'u inşa etmesi.
MÖ 1276	1. Suriye Seferi.
MÖ 1275	2. Suriye Seferi. Kadeş Savaşı. Ebu Simbel Tapınakları'nın yapımına başlanması.
MÖ 1270	Yeni Suriye Seferi.
MÖ 1259	II. Ramses ve III. Hattuşili'nin komutasındaki Hititliler ile barış antlaşmasının imzalanması.
MÖ 1256	Ebu Simbel Tapınakları'nın olası açılış yılı.
MÖ 1255	Kraliçe Nefertari'nin ölümü.
MÖ 1250	II. Ramses'in ilk jübilesi*.
MÖ 1247	II. Ramses'in ikinci jübilesi.
MÖ 1246	Kraliçe Isetnofret'in ölümü ve II. Ramses'in bir Hitit prensesiyle evlenmesi.
MÖ 1244	II. Ramses'in üçüncü jübilesi.
MÖ 1240	II. Ramses'in dördüncü jübilesi.
MÖ 1239	II. Ramses'in ikinci Hitit prensesiyle evlenmesi.
MÖ 1238	II. Ramses'in beşinci jübilesi.
MÖ 1235	II. Ramses'in altıncı jübilesi.
MÖ 1231	II. Ramses'in yedinci jübilesi.
MÖ 1228	II. Ramses'in sekizinci jübilesi.
MÖ 1226	II. Ramses'in dokuzuncu jübilesi.
MÖ 1223	II. Ramses'in onuncu jübilesi.
MÖ 1220	II. Ramses'in on birinci jübilesi.
MÖ 1219	II. Ramses'in on ikinci jübilesi.
MÖ 1217	II. Ramses'in on üçüncü jübilesi.
MÖ 1213	II. Ramses'in ölümü.

*Mısır firavunları, iktidarda 30 yılı geçirdiklerinde jübile adı verilen kutlamaya hak kazanırlardı. İlk jübilenin ardından, sıradaki jübile kutlamaları her 3 yılda bir gerçekleştirilirdi.

Nuri'deki nekropol piramitleri, MÖ 1000 ile 300 yılları arasında Kuş Krallığı'nın başkenti olan Napata yakınlarındadır. Arkeolojik site, kırmızı kum taşının hakim olduğu bir dağ olan Gebel Barkal'ın eteğinde bulunmaktadır.

Semma ve Kumma
Orta Krallık'ın Nil'in karşı kıyısında inşa edilen iki kalesi vardı. 18. Hanedan zamanında alana dikilen iki tapınak, bugün Hartum Müzesi'nde tekrar inşa edilmiştir.

Semma ve Kumma

Mirgissa

Mirgissa
Orta Krallık nekropolü ve kale yerleşimi ile Yeni Krallık Döneminde Hathor'a adanan küçük tapınak. (sağda, nekropolden cenaze maskı).

Uronarti

Ebu Simbel

Ebu Simbel
II. Ramses Döneminde kayalara oyulan iki etkileyici tapınaktan en büyüğü Ra-Harakhte, Amon-Ra, Ptah ve II. Ramses'e, küçük olan ise, Tanrıça Hathor ve Kraliçe Nefertari'ye adanmıştı. Nasır Baraj Gölü'nün yapımından sonra her ikisi de, büyük bir projeyle daha uzak bir yere taşınmıştı.

Amara
19. Hanedan Döneminde inşa edilen, Tanrı Amon'a adanan tapınak ve şehri çevreleyen duvarlar.

Amara

Sedeinga

Soleb

Sesebi

Uronarti
Orta Krallık Döneminde, ada üzerinde inşa edilen kalenin kullanımı Yeni Krallık Dönemine kadar devam etmişti. III. Tutmosis tarafından yaptırılan tapınak.

Sedeinga
Firavun III. Amenhotep tarafından Kraliçe Tiye onuruna inşa edilen tapınağın bulunduğu yer. Buradaki nekropol aslında 200 küçük piramidi barındırıyordu.

Sesebi
Yeni Krallık Döneminde, Teb Üçlüsü ve Aton'a adanan tapınağın bulunduğu Mısır kolonisini barındıran şehir.

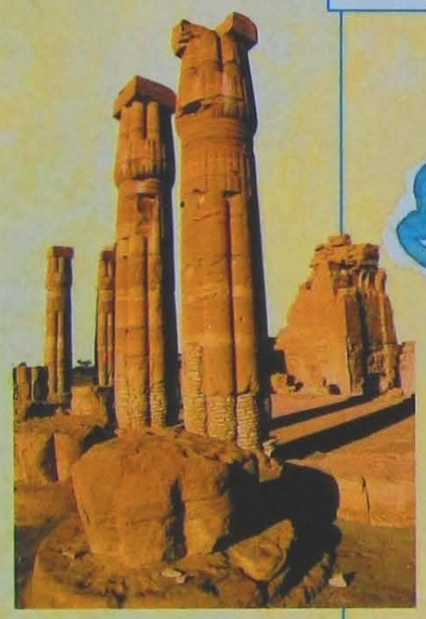

Tombos

Tombos
Nil'in üçüncü şelalesinin olduğu bu şehre, I. Tutmosis tarafından Mısır'ın fetihlerinin güney sınırını belirlemek için bir sınır taşı dikilmişti.

Kerma

Soleb
III. Amenhotep tarafından kendi kültü için inşa edilen filayaklı büyük tapınak. (üstte, kalıntılar)

Nil Nehri

Napata (Gebel Barkal)

Nuri

Meroe

El-Kurru

Napata (Gebel Barkal)
Kuş Krallığı'nın başkenti (MÖ 1000-300) ve 25. Hanedan'ın firavunlarının kökünün dayandığı şehir. Yeni Krallık Döneminde kurulan ve daha sonra genişletilen Amon'a adanan büyük tapınak kompleksi. (sağda, koç formunda Amon heykeli)

Kerma
MÖ yaklaşık 1750-1550'ye tarihlenen, *Deffufa* olarak bilinen, tapınak ve yerleşim kalıntılarının bulunduğu yer (sağda, Kerma sit alanından bronz heykelcik).

El-Kurru
25. Hanedan'a mensup Kuş hükümdarlarının bazılarına ait mezarlar ve piramitler.

Meroe
Aynı adlı krallığın başkenti (MÖ 300-MS 350). Büyük Amon Tapınağı, kraliyet sarayı, küçük tapınaklar, hamamlar ve demir eritme işlikleri. Piramitleriyle iki kraliyet nekropolü (üstte).

Nuri
19 kral ve 53 kraliçe mezarının bulunduğu kraliyet nekropolü ve piramitler (üstte).

BULUNTULARLA GELEN İPUÇLARI

ARKEOLOGLARIN ENERJİSİNİN ÇOĞUNU, GEÇMİŞTE YAŞAMIŞ İNSANLARIN YAŞANTISINA DAİR ÖNEMLİ İPUÇLARININ TOPLANMASINI SAĞLAYAN VE ÇOK ÖNEMLİ BİR İŞ OLAN BULUNTULARIN SINIFLANDIRMASI ALIR.

Bir arkeolojik kazı sonucunda ortaya çıkan eserlerin ve nesnelerin özenle düzenlenmesi ve sınıflandırılmış olması gerekir. Böyle bir işlem, hem daha önceden bilinen nesneleri kapsamlı olarak tanımaya, hem de tanınmayan buluntuların işlev, benzerlik gibi özelliklerini belirlemeye hizmet etmektedir. Restoratörler, tasarımcılar, fotoğrafçılar ve arkeoloji biliminin çeşitli alt dallarında uzmanlaşmış olan kişilerin uzun ve sabır isteyen çalışmalarıyla yakından ilgili olan bu iş sonrasında, üzerinde çalışılan insan topluluğunun sosyo-ekonomik bağlamda yeniden yapılandırılabilmesi için gerekli kronolojik bilgiler elde edilebilir. Arkeolojik verilerin sınıflandırılmasında evrensel kurallar yoktur. Bunun yanı sıra, farklı kültürlerin ve farklı dönemlerin uzmanlarının (prehistorya, protohistorya, Etrüskbilimi, klasik arkeoloji, Ortaçağ arkeolojisi vb.) gelenekleri vardır ve çalıştıkları malzemeye de farklı şekillerde yaklaşırlar. Ancak bütün bilim insanlarının, sınıflandırma konusunun birinci derecede öneme sahip olduğu düşüncesinde uzlaştıkları görülmektedir. Araştırmanın devamında, bir sonraki aşamanın güvenilirliği ve verilerin sağlıklı yorumlanması tam da çalışmanın bu aşamasındaki doğruluğa bağlıdır. Kazıda bulunan eserler, suyla ya da kuru olarak temizleme işlemine tabi tutulur. Temizlik aşamasını, doğrudan örnek üzerine veya saklandığı kap üzerine kazı verilerinin (kazı alanının adının kısaltması, stratigrafi değerler, keşif tarihi) tamamının yazılmasını kapsayan etiketleme işlemi izler.

Bu noktada buluntular, kökenleriyle ilgili temel bilgileri kaybetme tehlikesi olmaksızın incelenebilir ve sınıflandırılabilir. İlk işlemlerin ardından malzemeye göre sınıflandırma işlemi gerçekleştirilir; seramik, metal, kemik, cam, vb. Bununla birlikte eserler boyutlarına göre de sınıflandırılabilir. Tuğlalar ve ağır seramik denilen malzemeler, boyut olarak daha küçük olan saklama kaplarından çıkartılırken, metaller de kendi içlerinde sikkeler, değerli olabilecek metal eserler ya da altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılanlar olmak üzere olarak ayrılır. Daha ileri aşamadaki sınıflandırma, arkeolojideki farklı disiplinlerin uzmanlıklarına göre yapılır. Eserlerin işlevleri (aydınlatma, taşıma kapları, ince seramik sofra malzemeleri, adaklar vb.) veya üretim tekniği, hatta dış görünümü ve süslemesi (siyah parlak seramik; mühür baskı toprak, *bucchero (Etrüsk*

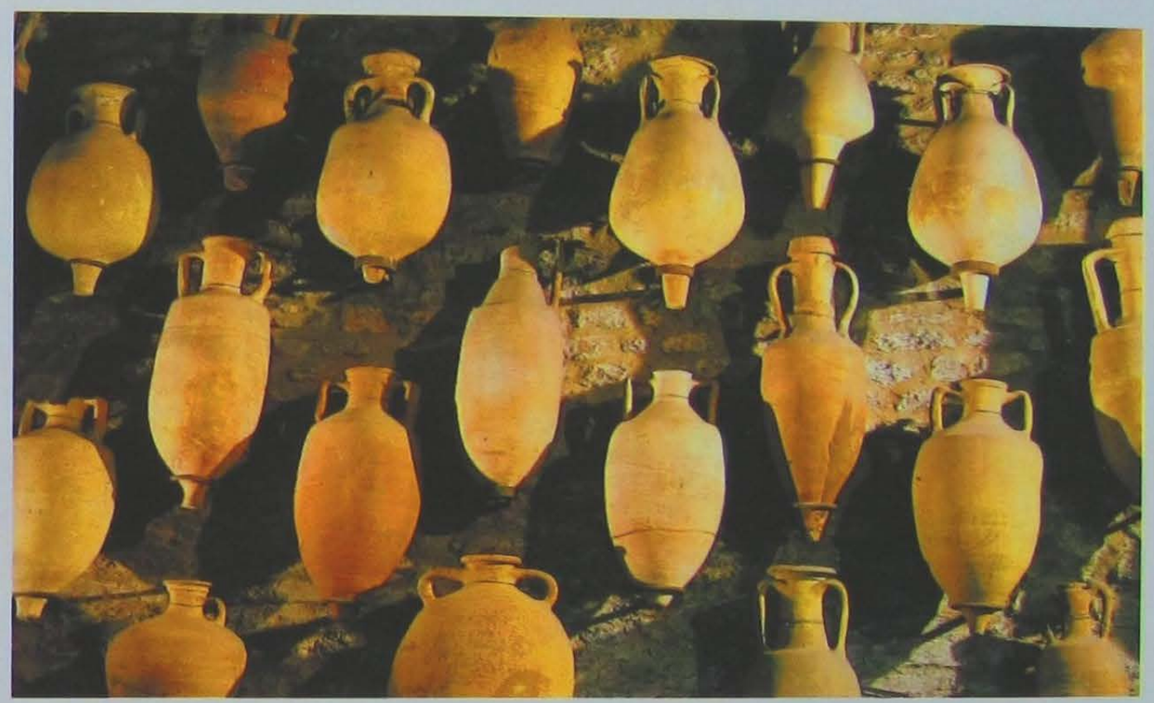

Galya'da bulunan Roma Dönemi amforaları. Buluntular, Geç Cumhuriyet Döneminde Galya'ya, deniz yoluyla büyük miktarda şarap ihraç edildiğini anlamamıza olanak sağlar.

Galya'da bulunan Roma üretimi vazolar.

Etiketleme çalışması ile arkeolog, buluntunun verilerini direkt olarak eserlere aktarır.

atölyelerine özgü siyah ve parlak seramik), ince kenarlı seramik, sır üstü boyalı seramik, sırlı seramik vb.) dikkate alınarak da sınıflandırma yapılabilir.

Sınıflandırma için kullanılabilecek bir diğer kriter de buluntunun üretim bölgesidir. Örneğin Korint seramiği, Lakonia seramiği veya Afrika üretimi çömlekler gibi ayrımlar yapılabilir. Hatta aynı özellikleri taşıyan ve belli bir isim altında tanınan gruplandırmalar da söz konusudur; siyah figürlü Attika seramikleri, kırmızı figürlü seramikler, Etrüsk seramikleri, Pontus vazoları vb.

Benzer özelliklere sahip gruplar belirlendikten sonra, her biri için biçimsel sistematik farkları ve kültürel açıdan önem arz eden eserleri vurgulayacak incelikli bir sınıflandırma biçimi olarak kabul edilebilecek tipoloji oluşturulur.

TİPOLOJİ

Tipoloji, ortak işleve, üretim tekniğine ya da biçime sahip olan buluntular gibi tanımlanabilecek olan bir örnek dizisi belirleme eğilimindedir. Form kavramı, buluntunun özellikle sayısal (yükseklik, genişlik, kalınlık, çap) niteliklerinin analizini içerir.

Bütün bu çabaya karşın unutulmaması gereken, antik eserlerin asla birbirleriyle dört dörtlük şekilde benzerlik göstermedikleridir. Kap üzerindeki süslemeler, bazı protohistorik seramik

Sağda. Etiketleme işleminden önce, buluntuların suyla veya kuru olarak temizlenmesi gerekir.

TARİHLENDİRMENİN ÖNEMİ

Sınıflandırma ve arkeolojik malzeme tipolojisi ilk etapta göreceli tarihlendirme oluşturmak için kullanılır. Benzerliği çok fazla olan eserler genellikle kabaca, çağdaş olarak kabul edilir. Farklı olanlar ise mantığa aykırı olmayan tarihsel bir aralık içinde düşünülmelidir. Bu aşamada bilinen bazı önemli tarihler, buluntu tarihlendirmede önemli rol oynar. Nekropollerin içi gibi belirli alanlarda doğru bir tipoloji, özellikle eğer buluntuların içerdiği malzemelerin fonksiyonel analiziyle bağlantılıysa, göreceli tarihlendirme yapmaya ve ölenlerin zenginlik düzeyleri, yaş grubu, cinsiyetleri ve yapılan törenler hakkında bilgi edinmeye olanak verir. Kronolojik dizilerin baştan doğru bir biçimde elde edildiği dönemler söz konusu ise işleyiş daha farklı ve daha basittir çünkü bu durumda tipoloji, somut buluntular ve tarihi verilerle bütünlenir.
(Altta, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen Roma amforaları, Maremma Arkeoloji ve Sanat Müzesi, İtalya)

örneklerinde olduğu gibi sistemli olarak görülmüyorsa ve nesnenin tanımı için katkıda bulunduğu düşünülmüyorsa bu süslemeler, grubu tanımlayan nitelikler arasına kabul edilmez. Aslında bu tip analizler, üretim merkezleri ve atölyelerin belirlenmesinde çok büyük fayda sağlamaktadır. Eğer iki farklı kap aynı içerikte süslemelere sahiplerse aynı yerde üretilmiş oldukları düşünülebilir. Öte yandan, taklit üretimlerin ve değişik bölgeler arasındaki ilişkilerin varlığı da göz ardı edilmemesi gereken durumlardır. Bu varsayımlar genellikle buluntu üzerinden alınan seramik hamuru örneğinin laboratuar analizlerinin gerçekleştirilmesiyle kolayca kanıtlanır. İyi bir tipoloji, sadece açıklayıcı bir araç olmanın ötesinde, en azından teoride, buluntuların işlevlerini ve hatta onları üretenlere ve kullananlara ifade ettikleri kavramları tanımlamayı da amaçlamalıdır.

İtalya-Cortona'da bir mezar içinde bulunan seramik parçası.

BAĞLANTILAR VE TİCARET

Buluntuların doğru belirlemiş tipolojileri, eski toplumlar arasında bağlantıyı ve ticareti tanımak için, sağlam bir kronolojik temel ve kesin verilere veya en azından güvenilir varsayımlara dayanan temel araçtır. Bunda buluntuların üretim bölgeleri önemli bir rol oynar. Eski çağlarda sıvıların veya akışkan gıda ürünlerinin taşınmasında en yaygın araç olan amforalar bu konudaki en önemli örneği oluşturur. Amforların başrolde olduğu bir buluntu grubunda, üretim yerleri, ürünün özellikleri, tarihi ve hatta varış noktasına dair bilgileri bulmak mümkündür. Batıkların konumu takip edilen rotalar hakkında bilgi verirken, karadaki buluntular pazarlama ve tüketim yerlerini gösterebilir. Örneğin, Orta İtalya'da Geç Cumhuriyet Döneminde üretilen şarabın, deniz yoluyla Galya topraklarına ihraç edildiği ve sadece sahillerdeki ulaşımı kolay olan pazarlara değil, aynı zamanda Rhone gibi büyük nehirlerin sayesinde iç kısımlara da dağıtılabildiği kanıtlamıştır. Burada ele geçirilen seramikler arasında yapılan karşılaştırmalarda, MÖ 7. yüzyıl sonu ve MÖ 6. yüzyıl başına tarihlendirilen Etrüsk amforaları da ortaya çıkartılmıştır. Bu amforaların keşfedilmesiyle Etrüsklerin bu güzergah boyunca ticaret yaptıkları kanıtlanmıştır.

Arkeologlar için buluntuların sınıflandırılması birincil öncelik taşır. Gerçekten de bilgilerin yorumlanmasının güvenilirliği işin bu aşamasında gösterilen özene bağlıdır.

GÜNEŞİN ŞEHRİ HELIOPOLIS

ROMA ŞEHRİ HELIOPOLIS DAHA ESKİ ADIYLA BAALBEK, BEKAA VADİSİ'NDE ZAMANA KAFA TUTAN BİR ANTİK KENTTİR. ROMALILAR "GÜNEŞİN KENTİ" ADIYLA ANDIKLARI BU KENTTE, NEREDEYSE İNSAN ÜSTÜ BİR İŞ ÇIKARDIKLARI, ZAMANIN EN BÜYÜK TAPINAK KOMPLEKSİNİ İNŞA ETMEYE KARAR VERDİLER.

1751'de İngiliz seyyah *Robert Wood*, maceraperest arkadaşı *James Dawkin*'le birlikte *Bekaa Vadisi*'ni ziyaret eder ve şöyle yazar: *"İtalya, Yunanistan, Mısır ve Asya'nın birçok bölgesinde gördüğümüz antik şehirleri burayla kıyaslarsak, Baalbek'in şimdiye kadar gördüklerimizin içinde en cesur mimari projeye sahip olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz."*

Gerçekten de Roma dünyasının en büyük tapınağı Baalbek'i inşa etme kararı neredeyse insanüstü bir girişimdir.

Yapıldıktan sonra çok uzak mesafelerden bile görülecek olan muhteşem tapınakların yükseleceği dev akropolün inşası için 100 tonluk büyük taş bloklar - ki bazı taşların ağırlığı 1000 ton civarındadır- yakındaki bir taş ocağından getirtiliyordu. Bugün bile, güneyden - Beyrut ya da Şam'dan- kuzeye doğru gelirken *Baalbek*'in yani Romalı adıyla *Heliopolis*'in büyük tapınağı *Jüpiter*'in ayakta kalan 6 sütunu kilometrelerce uzaktan görülebilmektedir.

Üstte. Bacchus Tapınağı da denilen küçük tapınağın kapısında bulunan çiçek desenli kabartma (MS 2.yüzyıl)

Baalbek/Jüpiter Heliopolis Tapınağı'nın 20 m yüksekliğindeki kireçtaşından yapılma altı sütunu.

Büyük bir bölümü günümüze kadar ulaşmamış olsa da bu dev taşlar, sadece 20 m yüksekliğe sahip sütunlar bile, zamanında burada yükselen yapının ne kadar anıtsal bir yapı olduğunun em önemli kanıtlarıdır. Baalbek'in dev binaları da, tıpkı diğer antik binalar gibi aynı kaderi paylaşmış ve zamanla depremler ve insanların yağmalamasıyla büyük ölçüde zarar görüp yıkılmıştır.

Heliopolis Jüpiter Tapınağı'nın çatısından, aslan başı betimli yağmur oluğu.

İLK ZİYARETÇİLER

Baalbek yıkıntıları hiçbir zaman tam olarak unutulmamıştır. Ancak, Roma dünyasının bu en büyük tapınaklar kompleksinin hikayesi, onu inşa edenlere dair bilgiler asırlar boyunca bir sır olarak kalmıştır. Yaygın bir inanışa göre bu binalar, efsanevi yaratıklar ya da devler tarafından inşa edilmiştir. Örneğin 14. yüzyılın ilk yarısında Arap bir coğrafyacı, Baalbek'in *Hz. Süleyman* tarafından inşa edildiği hikayesini anlatır ve sit alanın gün yüzüne çıkarıldığı zamandan 200 yıl sonrasına kadar Avrupalılar dahil herkes bu hikayeye inanır. Baalbek bölgesiyle ilgili en değerli ve en eski bilgilerden bir tanesi *Haham Tudelalı Bünyamin*'inkidir. Haham, İspanya'dan yola çıkarak Yakın Doğu'ya yolculuk yapar ve bu bölgede 1160-1173 yıllarına kadar yaşar. İspanyol seyyah şöyle yazar: *"Buradaki saray (ki o dönemde bu bölgenin Hz. Süleyman'ın, firavunun kızı olan karısı için inşa ettirdiği Balaath şehrinin kalıntıları olduğu iddia ediliyordu- 20 m uzunluğunda ve 12 m genişliğinde, birbirine hiçbir şekilde bağlanmamış dev bloklardan yapılmıştı."*

Mitler ve Efsaneler

FIRTINA TANRISI

Romalıların Baalbek'e gelmesinden önceki dönemlere ait bilinen tek şey, bölgenin Baal-Hadad adlı tanrıya adanmış olmasıdır. Fenike dilinde 'Baal', İbranice Adon yani basitçe "Tanrı" anlamına gelmektedir ve aynı zamanda Antik Yakın Doğu'nun en sevilen gök tanrısının adıdır. İncil'in bir pasajında Baal kültürüne gönderme yaparak Sur (Tyros) şehrinden yola çıkıp evlenen ve İsrail topraklarına yerleşen kral soyundan bahsedilir. Hadad, Sami halkların fırtına tanrısıdır. Yağmur dağıtandır. Kızgın olduğunda sellere sebep olur ya da kuraklık getirir. O dönemin tanrıları toprağın verimliliği üzerine yoğunlaşırlardı.

Heliopolis Jüpiter Tapınağı'nın büyük avlusu. (1.-2. yüzyıl)

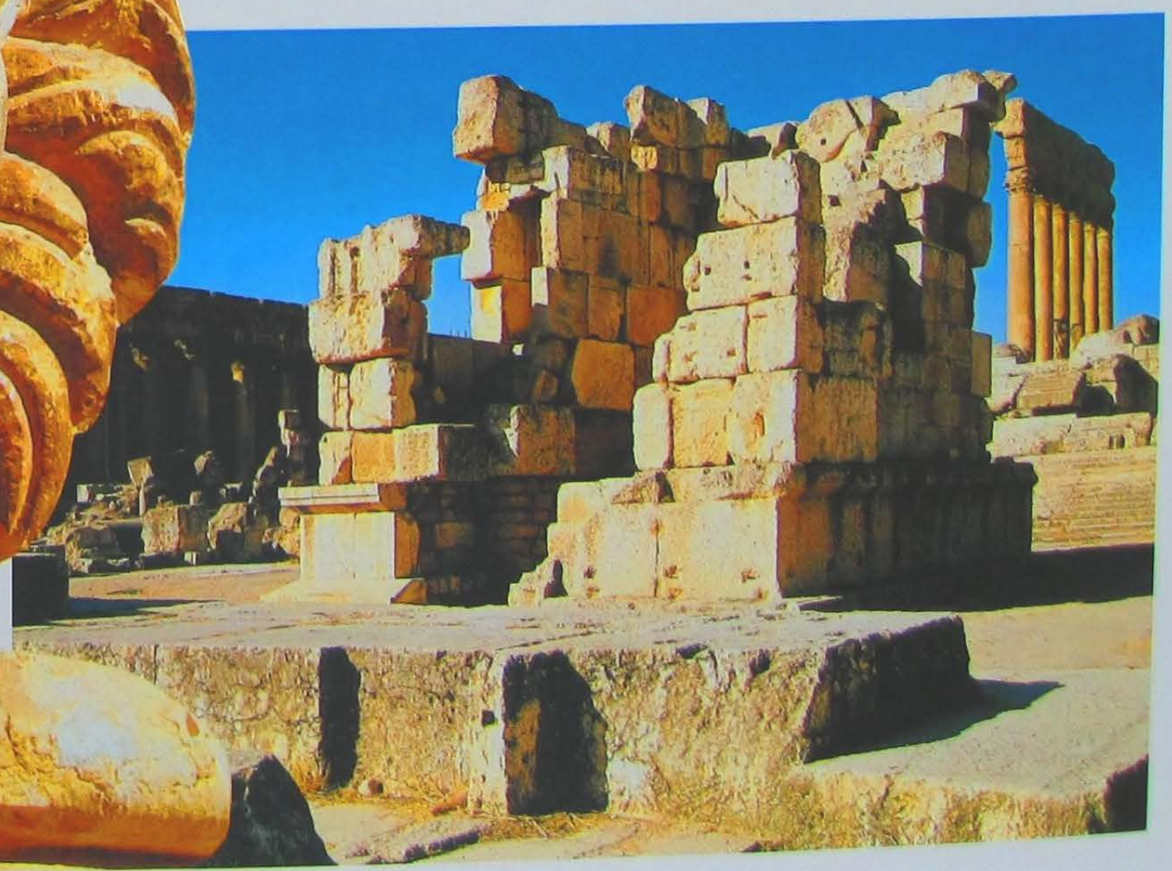

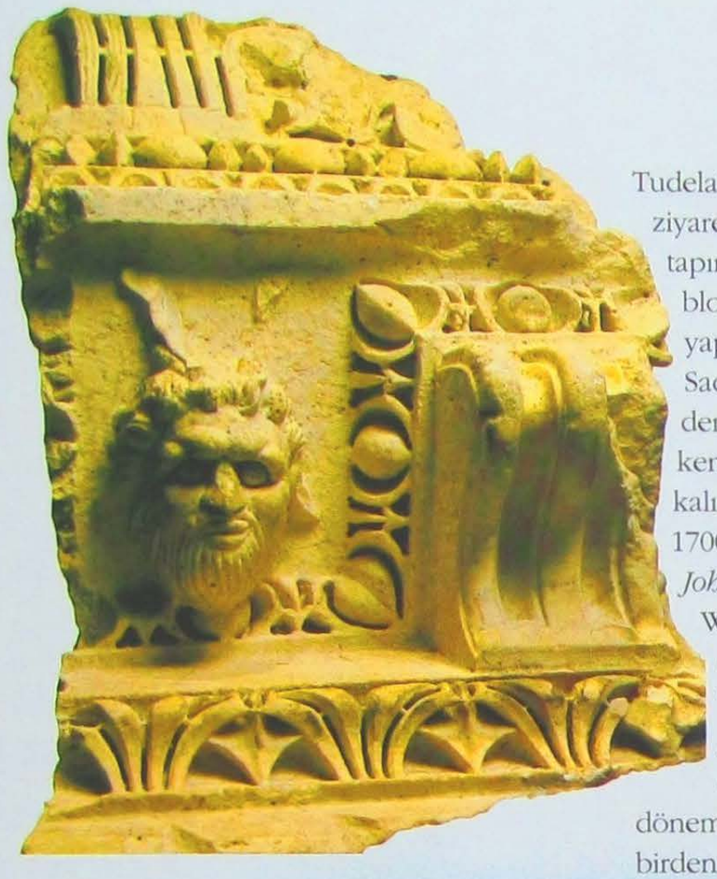

Üstte. Baalbek'teki Büyük Jüpiter Heliopolitanus Tapınağı'dan satir başı kabartması.

Tudelalı Bünyamin'i şaşırtan şey, bugünün ziyaretçilerini de aynı şekilde şaşırtır; tapınak binalarının yapıldığı büyük taş bloklar birbirlerine ne sıva, ne de yapıştırıcı bir maddeyle bağlanmıştır. Sadece üst üste konarak bronz veya demir çubuklarla birbirlerine kenetlenmişlerdir. Antik kentteki kalıntılarla ilgili ilk ayrıntılı çalışma 1700'lerin ilk yarısında *Robert Wood* ve *John Dawkins* tarafından yapılmıştır. Wood ve Dawkins, Baalbek'e dönemin sultanının fermanı ve Tripoli Paşası'nın tavsiye mektubu ile gelirler. İki İngiliz, buradaki binaların ölçülerini alıp çizim yaparlar. O dönemde *Jüpiter Tapınağı*'nın 9 sütunu birden ayaktadır. 40 yıldan az bir süre sonra Baalbek'e Fransız tarihçi ve filozof olan *Volney Kontu Constantin-François de Chasseboeuf* gelir (aynı zamanda Voyage en Egypte et en Syrie pendant les annees1783,1784,1785'in de yazarı), ancak onun ziyareti sırasında sütunlar 6'ya düşmüştür.

Yüksek olasılıkla bu 3 sütun, 1759'daki şiddetli depremle yıkılmıştır. *Bacchus* ya da *Küçük Tapınak* olarak bilinen tapınak da bir yer sarsıntısı sonucunda büyük hasar alır. Wood ve Dawkins'in 29 olarak saydıkları sütunlarından sadece 20 tanesi ayakta kalabilmiştir. Aslında Baalbek'teki bu anıtsal yapıtlar sadece doğal afetler ve depremlerle yıkılmamış, blokları birbirine bağlayan demir ve bronz kancaları yerlerinden söken açgözlü insanların hırslarının da kurbanı olmuştur. Bu kancalar olmadan binalar en küçük sarsıntıda bile yıkılacak, süslemeli büyük taşlar yerinden oynayacak kadar hassas hale gelir. 20. yüzyıl boyunca Baalbek artık kültür ortamlarında adı sıkça geçen, en önemli ziyaret yerlerinden biri haline gelir ve sayısız meraklı tarafından ziyaret edilir.

Üstte. Sağlık tanrıçası Hygea betimi. (MS 2. yüzyıl)

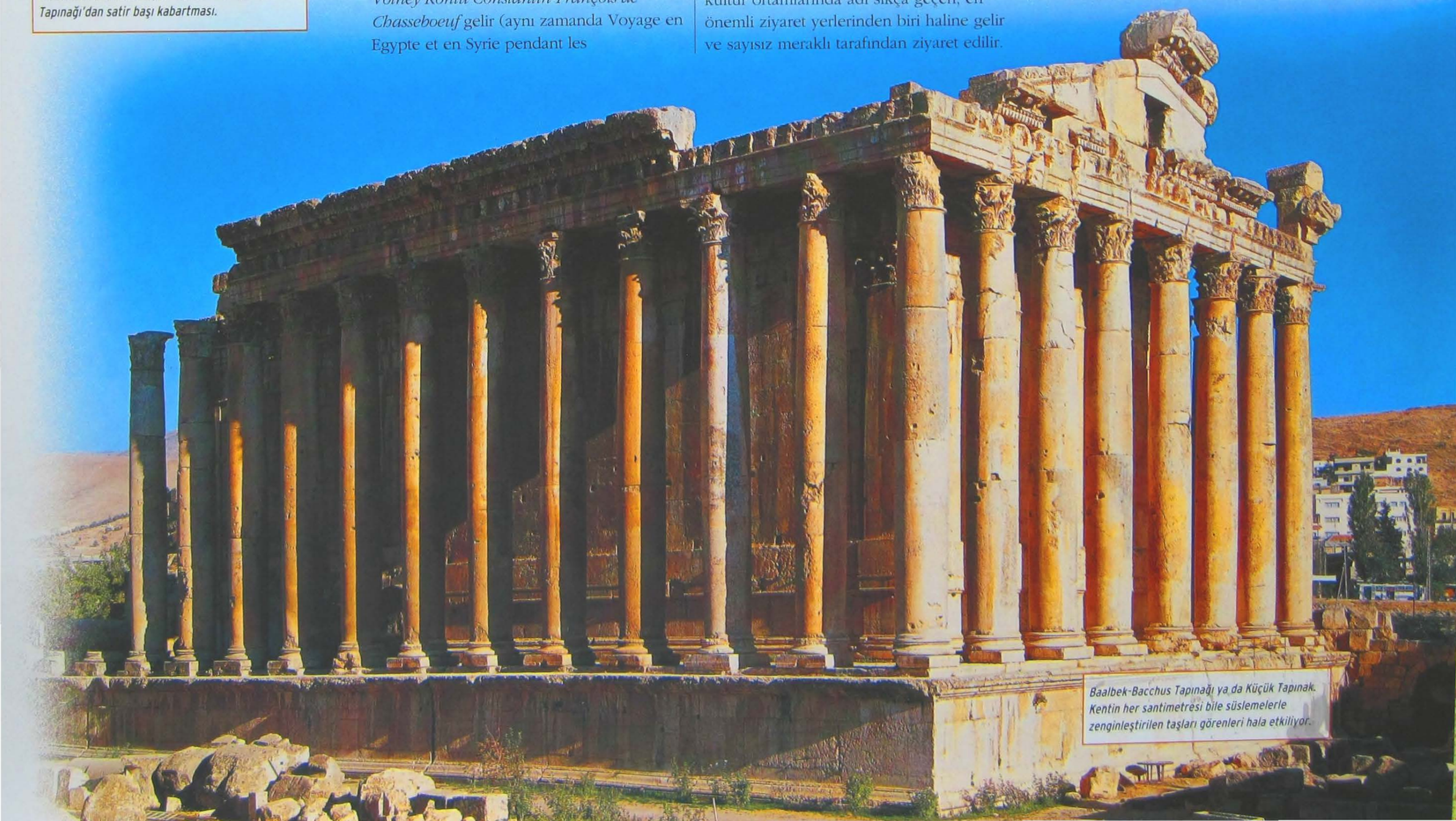

Baalbek-Bacchus Tapınağı ya da Küçük Tapınak. Kentin her santimetresi bile süslemelerle zenginleştirilen taşları görenleri hala etkiliyor.

Bacchus Tapınağı'nın 33 basamakla ulaşılan giriş kapısı.

Kenan halkının Hadad diye adlandırdığı Sami tanrısı Baal, Roma kültüründe ise Heliopolis Jüpiter'i tanrısı olarak anılır.

ROMA VE ROMALILARIN DÜNYASI

En tanınmış ziyaretçilerinden bazıları *Leon de Laborde*, *William Henry Bartlett* ve *David Roberts*'dir. David Roberts, Yakın Doğu'daki arkeolojik yapıtların resmini çizen ünlü bir sanatçıdır. Bu ünlü ressam Bacchus Tapınağı'nın girişini şöyle tarif eder: *"Belki de dünyadaki benzerlerinin içerisinde en özenli el işçiliğine sahip yapı budur; en ince ayrıntı bile düşünülmüş. Benim çizdiğim resimler buranın güzelliği hakkında sadece küçük bir fikir verebilir."*

BAALBEK'İN ANLAMI

Ön Plandakiler

Baalbek, Antik Çağın en kudretli tanrısı olan Jüpiter'e (Zeus) adanmış Roma tapınağının bulunduğu bölgenin güncel ismidir. Bu bir theophorikon yani tanrı adından türeme bir isimdir. Sami tanrısı Baal, Kenan halkının Hadad diye adlandırdıkları tanrıdır. Antik Yakın Doğu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Baalbek de Yunan ve Roma egemenliğinden ayrıldıktan sonra eski adıyla anılmaya başlar. Bin yıla yakın hüküm süren Yunan ve Roma Döneminde yani MÖ 4. yüzyıldan, MS 7.yüzyıla kadar Heliopolis yani "Güneşin Şehri" olarak bilinir.

İMPARATORUN GELİŞİ

1860'ta *Lübnan*, Dürziler ile Arap Katolikler arasındaki vahşi bir savaşa sahne olur. *III. Napolyon* yönetimindeki Fransa, bölgeyi korumak için harekete geçer ve bir grup bilim insanını arkeolojik bölgeleri tespit etmeleri için Lübnan'a gönderir. Aynı zamanda diğer ülkelerin araştırmacıları da Lübnan'ın antik tarihiyle ve eserleriyle ilgilenmeye başlar. Baalbek'in arkeolojik açıdan yeniden doğmasını sağlayan aslında, Fransa'nın çabaları değil, zamanında *Osmanlı*'nın yönettiği *Ortadoğu*'ya,19. yüzyılın başlarından itibaren jeopolitik bir ilgi duymaya başlayan *İmparator II. Wilhelm*'in yönettiği *Almanya* ile olur.1898'in sonbaharında imparator Yakın Doğu'ya unutamayacağı bir seyahat yapar. *Hayfa*'ya demir attıktan sonra 29 Ekim'de *Kudüs*'e geçer. Daha sonrasında Beyrut ve Şam'a doğru devam eder.10 Kasım'da imparator ve yanındaki elçileri Baalbek'e varır. Ardından Osmanlı padişahı, Almanya'ya *"bu harika şehrin karanlıkta kalmış tarihini ışığa ulaştırmaları için"* arkeologlarını bölgeye gönderme izni verir. Osmanlı'nın bu kararı, o zaman kadar Suriye ve Lübnan'daki arkeolojik kazıları tekellerinde bulunduran Fransız arkeologlar arsında büyük bir hayal kırıklığı yaşanmasına neden olur. Dönemin en iyi teknik adamlarından oluşan ve başlarını arkeolog *Otto Puchstein*'in çektiği bir ekip zaman kaybetmeden Almanya'dan yola çıkar. Ekip antik kentte işe hemen *Jüpiter Tapınağı*'nın kalıntılarından başlar, ardından *Bacchus Tapınağı* olarak bilinen tapınağa geçer. Daha sonrasında bu iki tapınak arasına yayılmış sayısız taş blokların toplanması ve sınıflandırılmasını içeren titiz bir çalışma başlatılır. Bu çalışmada, yapıların Roma Dönemindeki orijinal durumlarını ve İslam etkisiyle yapılan eklemeleri gösteren çizimler

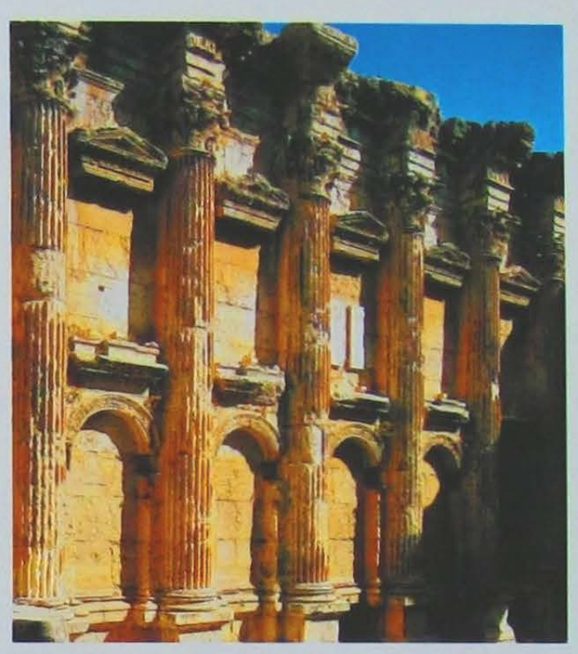

Solda. Jüpiter Heliopolitanus Tapınağı'nın avlusundan görünüm. (MS 1.-3.yy.)

Sağda. Küçük Tapınağın dış duvarındaki yarım Korint sütunları.

yapılır. Otto Puchstein'ın 1911'deki ölümünden sonra çalışmalar 1917'ye kadar diğer Alman arkeologlar tarafından yürütülür. Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun *1. Dünya Savaşı*'nda yenilmesinden sonra Lübnan ve Suriye, Fransız idaresine geçer ve Baalbek yeniden Fransız arkeologların araştırma sahası olur.

Bu dönemde, *Rene Dussaud* ve *Daniel Schlumberger* gibi arkeologlarında arasında bulunduğu bir grup tarafından kazı ve restorasyon çalışmaları başlatılır. Sonrasında 1900'lerin ikinci yarısına kadar Baalbek, *Lübnan Antik Çağlar Genel Müdürlüğü* tarafından restore edilir ve bakımı yapılır.Bu tarihi yapılar, 1975'te Lübnan'ın kaderini belirleyen ve 15 yıldan uzun süren iç savaş süresince de ayakta kalmayı başarır. Baalbek günümüzün en çok ziyaret edilen Ortadoğu antik kentlerinden biridir.

TARİHÇESİ

Baalbek'in tarihi *Büyük İskender*'in ölümünden sonra (MÖ 323) yüksek Bekaa Vadisi'nin Ptolemaios Hanedanı'nın topraklarına katılmasıyla başlar. İsmi hala bilinmeyen yöre hükümdarlarından biri, bugün Baalbek'in (Heliopolis) olduğu yere kendi başkentini kurar. Sami dilindeki adı Baalbek, 5. yüzyıldan sonra ortaya çıksa da aslında antik çağlardaki orijinal ismidir. MÖ 64 yılında şehir Romalıların egemenliği altına girer. MÖ 15 yılında *Augustus*, şehri *Julia Augusta Felix Heliopolitana* adı altında bir koloni haline getirir ve Roma'nın bu yeni eyaleti Suriye'nin düzeninden sorumlu hale getirir.

Büyük tapınakların yapımı bu dönemde başlar ve 200 sene daha devam eder. Antik kaynaklarda Baalbek'in, Roma'dan önceki dönemine dair, *Baal-Hadad* adlı tanrıya adanmış bir kült merkezi olduğu dışında bir bilgiye rastlanmaz. 1975'te çıkan iç savaştan önce yapılan arkeolojik kazılar Jüpiter Tapınağı'nın bulunduğu yerde Roma öncesi döneme ait kalıntılar gün ışığına çıkarılır.

Altta. Geleceğin Büyük İskender'i, bebek haliyle sütannesi tarafından banyo yaptırılıyor. Baalbek'teki mozaiklerde bölgenin hükümdarlarından Büyük İskender'in hayatından sahneler betimlenmiş.

Bu bölgede Orta Bronz Çağına ait evlerin temelleri, Erken Bronz Çağına ait kalıntıların üzerine yapılmıştır. Erken tarihli bu yerleşim kalıntılarının yakınında, 50 m derinliğinde doğal bir yarık bulunmaktadır. Bu yarığın içinde kayaya oyulmuş bir sunak keşfedilmiştir. Büyük ihtimalle bu, Roma Dönemine kadar hüküm süren Baal-Hadad kültüne ait en eski tapınma yeridir. Bu kült yerinin tam da üzerine, bugün hala kalıntıları görülebilen büyük Heliopolis Jüpiter Tapınağı'na ait anıtsal podyum inşa edilir.

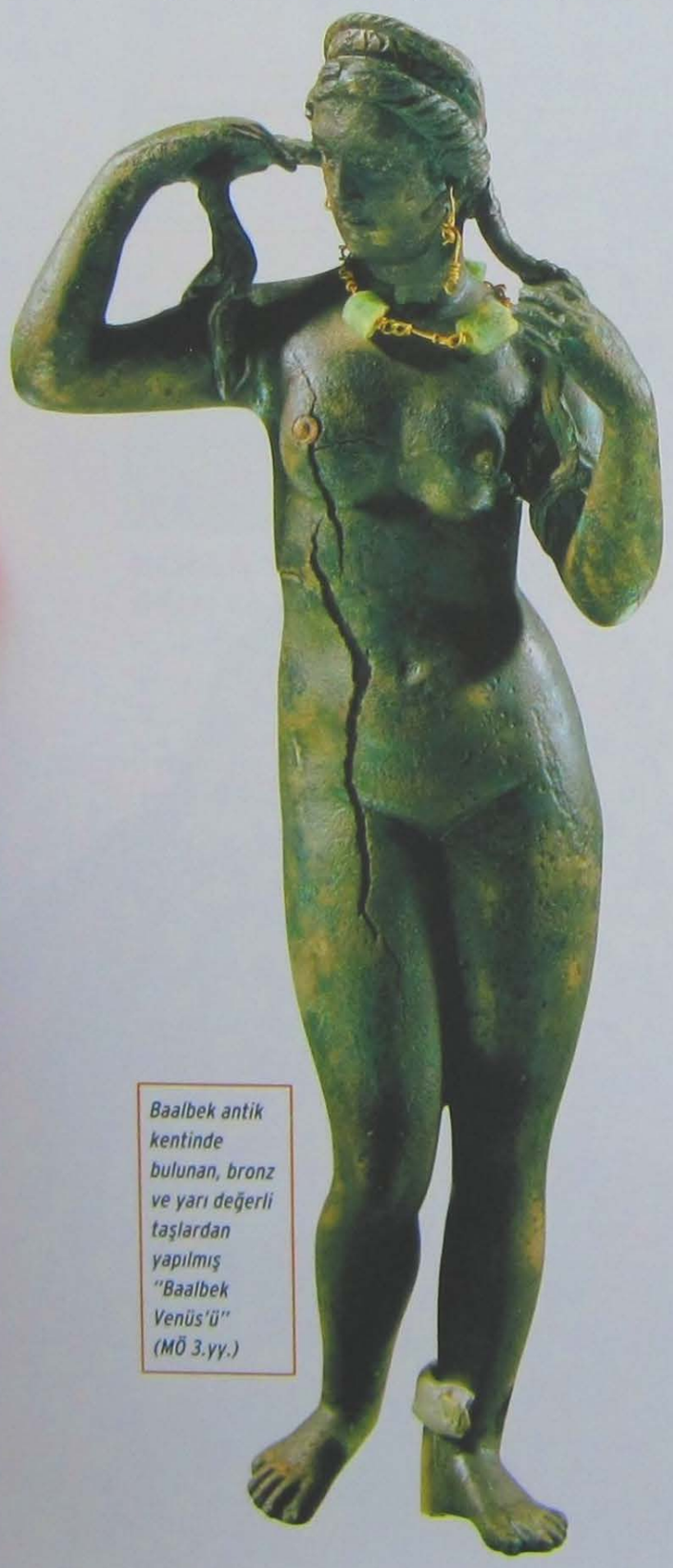

Baalbek antik kentinde bulunan, bronz ve yarı değerli taşlardan yapılmış "Baalbek Venüs'ü" (MÖ 3.yy.)

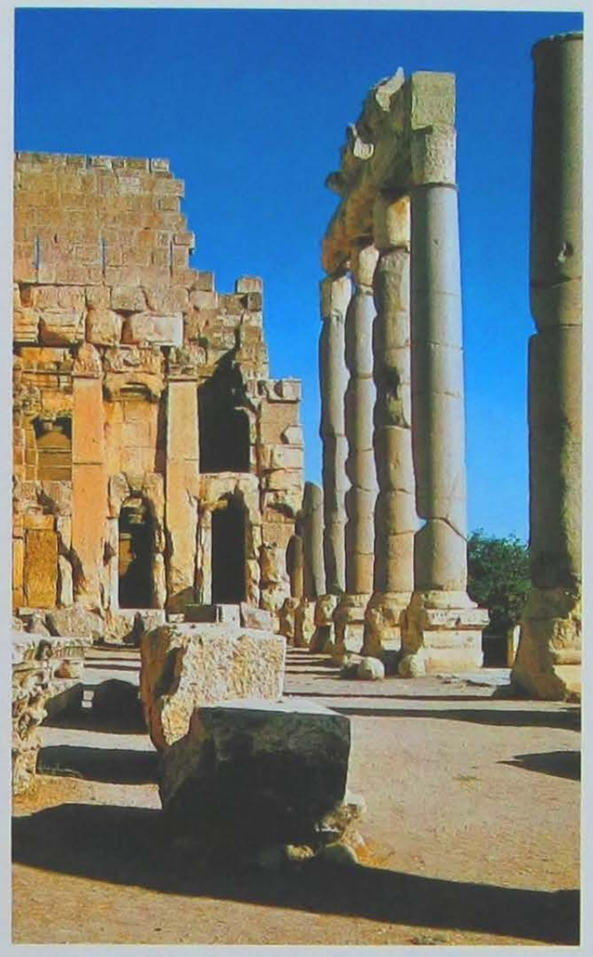

Üstte Solda. Jüpiter Tapınağı'na sütunlar.(1.-3.yüzyıl)
Üstte Sağda. 18. yüzyıla ait bir İngiliz suluboya tablosunda Jüpiter Tapınağı ile arkasında "Baccus" Küçük Tapınak.

Roma hükümdarlığı altında geçen yıllar içerisinde şehir önemini korumaya devam eder ve bölgenin sayılı merkezlerinden biri olur.

TARİHİ YAPILAR

Baalbek kompleksine yapılan ziyaretler, günümüzde de tıpkı antik çağlarda olduğu gibi, *İmparator Caracalla* döneminde yaptırılan ve başlıklarında bronz süslemeler olan sütunlu anıtsal giriş kapısından (Propyleion) yapılıyordu.

Propyleion'dan sonra, altıgen avluya oradan da geniş dikdörtgen meydana (110 m x 135 m) ulaşılır. Bu meydan, üç tarafından sütunlu galerilerle çevrilmiş büyük bir alandır. Burada bazı sütunların kırmızı granitten olduğu göze çarpar. Bu sütunlar Mısır'daki Asvan kentinden Baalbek'e getirtilmiştir. Batıya doğru 40 m genişliğindeki merdivenler, gerçek tapınağa ulaşmaktadır. Heliopolis Jüpiter Tapınağı hiç şüphesiz, Baalbek'in en büyük yapısıdır. Daha önce de anıldığı gibi antik çağın yerel tanrısı Baal-Hadad'a adanmış kült yerinin bulunduğu yere inşa edilmişti. Sütunlu avluyu süsleyen Korint tarzında yapılmış 19 sütundan sadece altısı günümüze ulaşabilmiştir. Orijinal yapıda binayı çevreleyen merdiven ve terasları saymazsak, tapınağın uzunluğu 90 m, genişliği ise 50 m'dir ve etrafı 54 sütunla çevrilmiştir. Tapınağın yükseldiği platformun dış duvarlarını inşa etmek için Romalılar, her biri 400 ton ağırlığında tek parça büyük taş bloklar kullanmışlardır. Podyumun batı duvarını oluşturan altı taş bloğun üzerine, ağırlığı 1000 tondan fazla, ünlü *Trilithon* monolitlerinin üçünden iki tanesi durmaktadır. Trilithon, Bizans döneminde ortaya çıkan bir terimdir ve heybetli taş yapılar için kullanılmaktadır. Baalbek'teki trilithonların üçüncüsü hala taş ocağının altında yatmaktadır.

BAROK'UN ANLAMI

Jüpiter Tapınağı'nın güney merdivenlerin yakınında Küçük Tapınak bulunur. Roma tapınakları arasında en sağlam ve iyi korunmuş olan tapınak, 1900'lerin başında, çevresindeki üzüm bağlarından esinlenerek şarap tanrısına atfedilir ve tapınağın girişinde *Dionysos* şenlikleri düzenlenir. Daha sonraki dönemlerde, tapınağın gerçekte *Venüs*'e ya da *Bacchus-Merkür* tanrısı adına yaptırıldığı inancı ortaya atılır. Bazı kabartmalı süslemelerde *Bacchus*'un doğumunu anlatan sahneler betimlenmiştir. Jüpiter Tapınağı'na oranla, burası daha küçük bir

Baalbek-Heliopolis Jüpiter Tapınağı'ndan Satir betimi.

Altta. Baalbek-Bacchus Tapınağı'nın 13 m yüksekliğindeki ana kült salonuna giriş kapısı.

yapıdır ancak Atina'daki *Parthenon Tapınağı*'ndan daha büyüktür.

Tapınağın içinde, ana kült salonu olarak tanımlanan naos, 35 m uzunluğunda ve 19 m genişliğindedir. Anıtsal giriş kapısı ise tapınağın genel görkemine yakışır boyutlardadır; 6,5 m eninde ve 13 m yüksekliğindedir. Tapınak, 33 basamaklı bir merdivenle ulaşılan 5 m yüksekliğinde bir zeminin üzerine inşa edilmiştir. Naos bölümüne giriş kısmını (pronaos) süsleyen ve *Cella*'nın içine yerleştirilmiş olanlar hariç, taşlarda kabartma ve süsleme yapılmamıştır. Antik kentin tamamındaki tapınaklarda görülen süsleme sanatı, Küçük Tapınak'ta zirveye ulaşmıştır. Tapınağın sütunlu avlu, naos duvarı ve tavan kabartmaları asırlara inat görenleri büyüleyecek güzelliktedir. Bu sanat eserleri, Roma'dan gelenler ile yerli zanaatkârların ortak çalışmasıdır. Kompleksin üçüncü önemli yapısı, iki ana tapınağın birkaç yüz metre doğusunda bulunan *Venüs Tapınağı*'dır. Bu tapınak, Heliopolis'e şans getirdiğine inanılan tanrıçaya adandığı düşünülen dairesel planlı bir yapıdır. Tapınağın Venüs ile olan ilişkisi 19. yüzyılda buraya gelen Avrupalı seyyahların gözlemlerine dayanır. Tapınağı gören seyyahlar, deniz kabuğu ve güvercin motifleriyle süslenmiş nişlerle karşılaştıklarında bu tapınağın aşk ve güzellik tanrıçası *Venüs*'e ait olması gerektiğine kanaat getirmişlerdir.

Bölgeye Müslümanların gelmesiyle diğer iki tapınak güçlü kalelerin surlarıyla çevrelenirken, bu küçük tapınak surların dışında, günlük hayatın karmaşasına terk edilir. Sonraki yıllarda araştırmalar başlatıldığında Alman arkeologlar, tapınağı yıllar içerisinde üzerine inşa edilen evlerden arındırıp eski haline kavuşturmuşlardır.

ROMA DÜNYASINDA EVDE YAŞAM

ANTİK ROMA'DA DA GÜNLÜK HAYATIN KALBİNİN ATTIĞI YERLER EVLERDİR; ANCAK ZENGİN TEBAANIN EVLERİ, ASİLZADELERİN SARAYLARI, TOPRAK SAHİPLERİNİN ÇİFTLİK VİLLALARI İLE FAKİR VE ALT SINIFTA MENSUP HALKIN YAŞADIĞI YERLER ARASINDA BÜYÜK FARKLILIKLAR BULUNMAKTADIR.

Antik Çağda insanların yaşadığı yerlerin incelenmesi, 20. yüzyılın sonlarından itibaren araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştı. Bu konuda en önemli bilgi kuşkusuz yazılı kanıtlardan elde edilir. Tragedyalarla, şiirlerle, sosyal, kültürle, askeri metinlerle ve daha pek çok yazılı kaynakla günümüze ulaşan bilgiler o dönemin konut geleneği hakkında bilgiler aktarır. Geçekleştirilen kazılardan da çok değerli sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle antik yapıları, hatta tüm bir şehrin bozulmadan korunarak günümüze kadar ulaşması sayesinde (özellikle Pompei ve Herkulaneum) ve yapılan kazı çalışmaları sonucunda elde edilen bilgiler, bize kesin bir dille Antik Roma'da günlük hayatın merkezinin tek bir yer olduğunu göstermektedir; evler. Bu kaynaklardan gelen bilgiler o kadar ayrıntılı ve çoktur ki, mimar *Italo Gismondi*, elindeki verilere dayanarak, 1937 yılında Roma'nın bir maketini yapar. O yıl düzenlenen "Augustus'un Roma'sı" adlı sergide gösterilmek üzere yapılan bu büyük, plan-maket, günümüzde Roma'daki *Roma Uygarlıkları Müzesi*'nde sergilenmektedir.

Tipolojik olarak ele alınırsa Roma evleri iki büyük kategoriye ayrılabilir; *domus* (zenginlere ait olan evler) ve *insula* (dairelere bölünmüş, çok katlı ve fakir halkın yaşadığı binalar). Roma'nın en geniş topraklara sahip olduğu dönemde yapılan nüfus sayımı sonrasında, konut olarak kullanılan 50 bin bina tespit edilmiştir. Bunlardan sadece 2 bin tanesi domus yani zengin kesimin evleri olarak kaydedilir.

Bu bilgiden de anlaşılacağı gibi Roma'da bulunan gayrimenkullerin küçük bir kısmı zenginlere aittir; buna karşın elimizdeki bilgilerin çoğu zengin evleri ile ilgilidir.

Bunun en önemli sebeplerinden biri yapısaldır: Domusların zengin sahipleri evleri yaptırırken sağlamlığından emin oldukları malzemeleri kullanabiliyorlardı (Tuğla, mermer vb). Buna karşılık insulaların yapımında daha dayanıksız malzemeler ve ahşap kullanılırdı ki, bu da Roma şehrinde sıkça yangınlar çıkmasına sebep olurdu.

Pompei, Vetii Evi'nde, püskürmeye başlayan Vezüv Yanardağı'nın lav ve küllerinden kaçarken ocağın üzerinde unutulan bakır kaplar. (79 yılı)

VARLIKLI BİR YAŞAMIN YUVASI, DOMUS

Zaman içerisinde domusların iç mekanlarında değişiklikler olur, bazı eklemeler yapılır. İlk zamanlarda odalar, konutun ve ev yaşantısının kalbini oluşturan *atrium*'un etrafında şekillenirdi. Zamanla ev yaşantısındaki değişimler,

Pompei'de bulunan üç ayaklı bronz masa. Masanın yüzeyi bir yıldız ve sarmaşık asma dalları ile süslenmiştir. (1. yüzyıl)

atrium'un önemini kaybetmesine neden oldu. Geleneksel bir domus'ta bulunan bölümler sırasıyla şöyledir; girişte bir koridor (vestibulum) ve buradan sonra atrium'a bağlanan ikinci bir koridor (fauces). Atrium'u tarif etmek gerekirse, çatısı kısmen kapalı, kare şeklinde bir avludur. Çatının tam ortasında büyük bir boşluk vardır ve buraya *impluvium* ya da *compluvium* adı verilir. Yağan yağmur suları, bu boşluktan aşağı süzülerek ortada bulunan havuzda toplanır. Bu havuzda toplanan su ile yerin altında bulunan sarnıçlar doldurulur. Avludan yatak odalarına (cubicula) ve tablinum adı verilen, ev sahibi ve ailesinin yemek yedikleri odaya geçilir. Daha sonrasında tablinumun yerini triclinium alır.

Üstte. Pompei'de bir evin duvarlarını süsleyen freskte, aile bireylerinin betimleri. Roma dünyasının en şık evlerinde, mozaik ve fresk tarzı süslemeler çok tercih ediliyordu.

Herkulaneum'lu Gemma'nın büyük evi, zengin domuslarına güzel bir örnektir.

Ön Plandakiler

POMPEİ EVLERİ

Pompei'nin en ünlü villalarından biri, adını Antik Yunan oyun yazarı Aiskhylos'un (Eshilos) betimlendiği mozaiğinden alan Aiskhylos'un Evi'dir. Aslında evin ünü, girişinde bulunan ve vahşi bir köpeğin betimlendiği Cave Canem (Köpeğe dikkat!) mozaiğinden gelmektedir. Bu villanın çok yakınında şehirdeki en şık ve zengin hanelerden biri olan Pan'ın Evi bulunur. İçinde termal tesis bulunduran evin 3000 m2'den fazlası mozaiklerle ve fresklerle süslenmiştir. Bereket Yolu olarak anılan caddenin sonunda, adını etrafını saran alt geçitlerden alan Cryptoporticus'un evi bulunur. Az ilerde Menandros'nun Evi bulunur. Bu ev de diğerleri gibi görkemli bir konuttur. İçinde birbirlerine geçişli binalar, termal tesis, ahır ve kölelere ayrılan bölmeler bulunur. Zengin bir tüccar aileye ait olan evin kilerinde,115 parçalık bir gümüş takım bulunmuştur. Ayrıca Pompei'nin en büyük triclinicum'una (şölen odası) sahiptir ve burası da, tıpkı evin diğer görkemli odaları gibi sütunlu avluya açılır. Sütunlu avlunun altın yaldızlı sütunları, sıva yardımıyla hayvan ve bitki motifleriyle süslenmiş bir duvara bağlanır. Sarno Kapısı'na yakınında Loreio Tiburtino Evi olarak tanınan ev bulunur. Pan'ın Evi gibi bu evin içinde de büyük bir bina bulunur ve şehrin en görkemli konutlarına güzel bir örnek teşkil eder. İçinde büyük bir bahçe barındırır ve atrium'un çevresinde evin en güzel odaları bulunur. Locaya açılan triclinicum'da (şölen salonu) ise İlyada'dan sahnelerin resmedildiği ve Herkül'ün on iki görevi konulu efsaneden bölümlerin betimlendiği freskler bulunur. Aynı bölgede Julia Felix'in Villası da bulunur. Bu çok görkemli bir binadır ve villanın iki girişi vardır. İlk giriş ev sahibi için ayrılmışken, diğeri içerideki termal tesisi ve açık yüzme havuzunu kullanmaya gelen bölge halkı tarafından kullanılır. Ev sahibi evindeki yüzme havuzunu kullanan halktan para alarak geçimini sağlamaktadır.

Solda. Pompei'deki Pan'ın Evi'nin merkez atrium'u (MÖ 2.yüzyıl).

Altta. Pompei'deki bir eve ait ziyafet temalı fresk. Zengin evlerinin vazgeçilmezleri arasında, triclinium adı verilen yemek salonları ve Yunan modasına uygun olarak masanın çevresine yerleştirilen triclinaris adı verilen yataklar vardır.

Bu değişiklik, Romalıların Yunanlar gibi ziyafet verme alışkanlığı edinmelerinden sonra gerçekleşir. Modaya uygun olarak, domuslardaki son değişiklik, sütunlu avlunun eklenmesiyle yaşanır. Sütunlu avlu, gösteriş yapmaktan hoşlanan ev sahiplerinin kendilerini gösterdikleri yerdir. Zenginliklerini, avlunun duvarlarına yaptırdıkları freskler, avluyu süsleyen çeşme ve heykellerle gösterirler. Freskler ve mozaikler, domus'un diğer yerlerinde de görülür ve anlattıkları hikayelere göre odanın işlevini belirlerler. Hatta yatak odaları veya şölen salonları için özel olarak düşünülmüş sahneler duvarlara yansıtılır. Kölelere ayrılan odalar, banyolar, mutfak ve servis odaları, misafirlerin göremeyeceği yerlere konuşlandırılır.

VİLLALAR VE SARAYLAR

Araştırmacıların çiftlik villaları olarak adlandırdıkları kırsal domuslar, şehirlerdekilere göre farklılıklar gösterir. Kırsaldaki domuslarda, şehirdeki evlerin bölümlerinden farklı olarak şarap fıçıları, yağ değirmenleri, buğday öğütücüleri, ahırlar ve ağılların olduğu bölümler de bulunur. Doğal olarak, tarımsal ve hayvansal işlerin yapılmasını sağlayan kölelerin sayısı şehirdeki domuslarda çalışan kölelere oranla fazladır. Bu nedenlerden dolayı günümüzün çiftlik evleriyle benzerlik gösteren bu yapılarda, ev sahibine ait olan ana bina ile çalışanlara ait ek yapılar bulunur.

İmparatorların ve aristokrat tabakanın elit ailelerin yaşadıkları lüks evlerde durum farklıdır. Roma'daki *Palatino Tepesi*'nde inşa edilmiş domuslar ya da imparatorluğun diğer bölgelerinde inşa edilmiş sarayların ortak özelliği, devasa ölçülerde yapılar olmalarının yanı sıra, termal tesis, spor salonu ve özel kütüphaneler barındıran anıtsal yapılar olmalarıdır.

INSULALAR

Halkın büyük bir bölümünün oturduğu Insula adı verilen binaların, genelde beşten fazla katı bulunur ve binalar kendi içlerinde *cenacula* adı verilen dairelere ayrılırdı. Bu binaların dış cepheleri süslenmiş olsa da, iç bölmelerindeki durum farklıydı. Yaşam alanlarının orantısız olarak bölünmüş olması, aynı odaların birkaç farklı amaç için kullanıyor olması (yer kıtlığından dolayı yemek ve yatak odası aynı yerdeydi) ve tuvalet, banyo gibi bazı önemli servis alanlarının

Solda. Pompei'deki Paquius Proculus Evi'nin atriumundan bir görünüm.

eksikliği iç mekanları daha karmaşık kılmaktaydı. Romalılar, başarılı birer su mühendisiydiler ve şehir merkezi ile büyük şehirlere su tesisatı kurup, su kemerleri inşa ederlerdi. Buna rağmen insulaların yüksek katlarına su verilemezdi. Bu sıkıntıya bir de evlerde tuvaletlerin olmaması eklenince Romalılar, yoldan geçenlerin hiç de hoşlanmayacakları bir yola başvururlardı; ihtiyaçlarını giderdikleri kapları pencereden aşağıya boşaltmak.

EŞYALAR

Kullanılan eşyaların kalitesi ve sayısı, kullanıldıkları evin zenginliğine göre değişiklikler gösterir. Kullanım biçimine göre ayrı tipte yataklar vardır; uyumak için kullanılan yataklar (lectus cubicularis), yemek odası yatağı ya da divanı (lectus triclinaris), çalışma odası yatağı ya da koltuğu (lectus lucubratorius). Yatağın çatısı, kare şeklindeki ağaçtan bir iskelet ve dört ayaktan oluşur. Tahtadan yapılma bu ayaklar (acrati), bazen masif bronz ya da sadece bronz kaplamadır.

Pompei'deki Pan'ın Evi'nin sütunlu avlusu. (MÖ 2.yüzyıl)

Solda. Pompei'de Quattro Stili evinde bulunan, kapağı üç kulplu bronz soba.

Yatağın iskeletinin bir tarafından diğer tarafına doğru, üzerine koyulan yatak (torus, culcita) ve yastık (pulvinus ya da sadece başı yaslamak için cervical, dirsek koymak için cubital) koyabilmek için sağlam kayışlar (institae, lora) gerilir. Yatağın ve yastığın üzerine düğmelerle (tomentum) tutturulan pamuk, kuş tüyü ya da yele tüyünden yapılma yatak örtüsü (stragulum, stramentum) bulunur. *Lectus cubicularislerde*, yatağın baş ve duvara yakın tarafında, günümüz kanepelerin sırt tarafına benzeyen bir yükselti (pluteus) ve ayak kısmında güçlü bir destek (fulcrum) vardır. Daha antik çağlarda bu kısım o kadar yüksektir ki, yatağa çıkmak için bir tabureye (sgabellum) ihtiyaç duyulur. (Bu tabure tek basamaklı ise sgabellum, iki ya da üç basamaklıysa scramnum, daha çok basamaklı ise - ki dokuz basamaklı olanları dahi vardır- gradus adı verilir. Zenginlerin yatakları, rahat ve şatafatlı; zaman zaman altın ve fildişi kakmalıdır. Alçak ve yalındır, yükselti (pluteus) ve destek (fulcrum) bulunmaz. Fakirlerin yatakları ise (grabatus) sadece yatağı koymak için ipler gerilmiş ahşap bir iskeletten ibarettir. *Lectus triclinaris* alçaktır ve diğer yataklara nazaran daha görkemli ve üç kişiye yetecek kadar geniştir. *Lectus lucubratorius*, ayak koymak için küçük bir yükseltisi olan koltuk ya da kanapelerdir. Şölen salonunda kullanılan masalar, şekil, kullanım ve nitelik açısından *mensa* ve *abaci* olarak ikiye ayrılır. Mensalar, günümüzdeki masalar gibi üzerine yiyeceklerin konduğu ve etrafında lectus triclinaris yatakların yerleştirildiği tahta, mermer ya da bronzdan yapılma tek ayaklı (monopodium), üç ayaklı (mensa tripes) ya da dört ayaklı masalardır. Lüks masaların yüzeyleri çok pahalı ağaçlardan yapılmadır; üzerleri metal ya da fildişi ile işlenmiştir ve şekilleri yuvarlaktır.

AYDINLATMA

Roma evlerinin aydınlatmasında meşaleler, kandiller, mumlar, yağ lambaları ve fenerler kullanılır. Meşaleler (faces, taedae), reçineli tahta parçaları ya da balmumuna, kuyrukyağına ya da başka yağlı maddelere batırılmış kıtıktan yapılır. Sadece çam ağacının dallarından yapılma basit meşaleler de kullanılır.

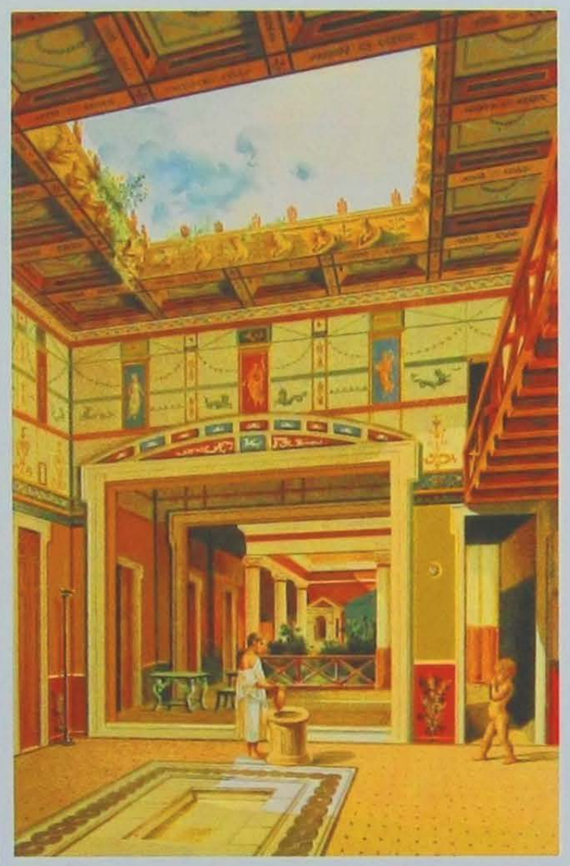

Üstte. İmpluvium'u olan (zemindeki havuza yağmur suyunun birikmesi için çatıda bırakılan açıklık) Pompei evini tahmini çizimi.

Bazıları toprağa batırmak, bazıları elde taşımak için yapılmıştır. En ilkel aydınlatma araçları, balmumundan ve kuyrukyağından yapılan mumlardır (candelae). *Cerei* denilen büyük mumlar, papirüs şeritlerinden ya da halata benzer bükülmüş iplerden yapılma meşalelerdir. Mumlar ve mumdan yapılma meşaleler mumluklara sabitlenir. Yağ lambaları (lucernae) genelde pişmiş topraktan ya da bronzdan yapılır ama çelikten, kurşundan, kaymaktaşından, gümüşten ve hatta altın ve camdan, değişik modellerde yapılır ve her biri bir sanat eseri niteliğindedir. İki gözlü lambalar (bilychnis, dimyxos), üç gözlü (trimyxos) ya da çok gözlü lambalar (polimyxos), ya elde taşınır ya da kancalarla duvara asılır (lucerna pensilis). Bir şamdanın, lambalığın kollarına asılanları da mevcuttur (lychnouclius). Fenerler (laternae) günümüzdeki fenerlere benzer, kare şeklindeki kenarları boynuzdan yapılma (laterna cornae), mesaneden yapılma (laterna de vesica) ve camdan yapılma kapalı lambalardır. Fenerlerin içine yağlı bir sicim ya da mum konulur.

Altta. Sevilla yakınlarında bulunan Pagliaia'ların evinin sütunlu avlusu.

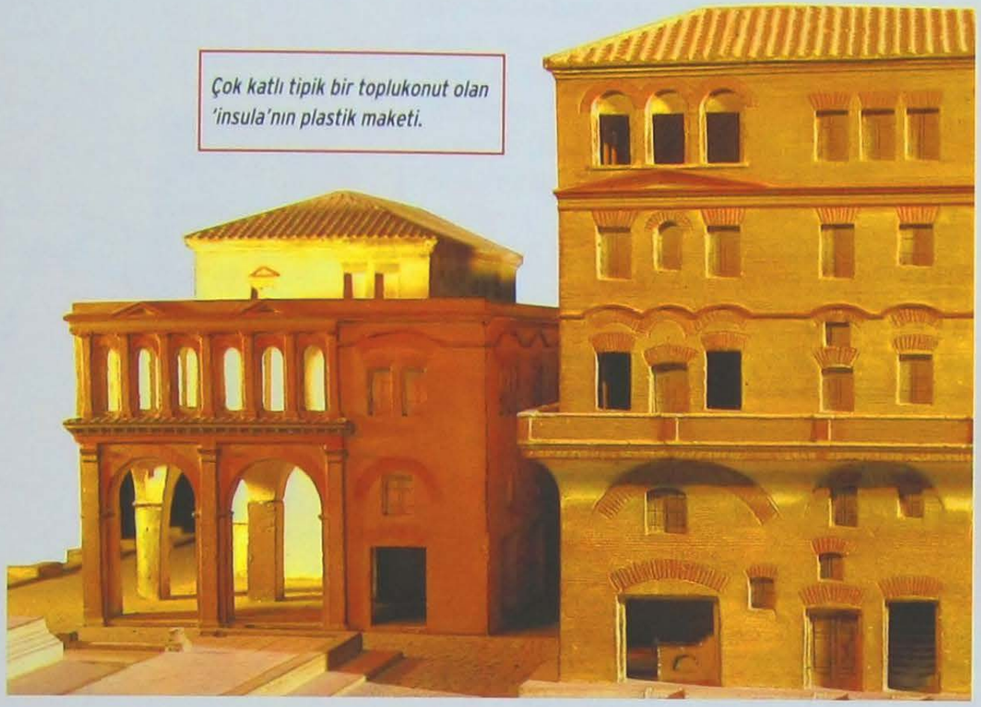

Çok katlı tipik bir toplukonut olan 'insula'nın plastik maketi.

Satir başı desenli terrakotta kandil.

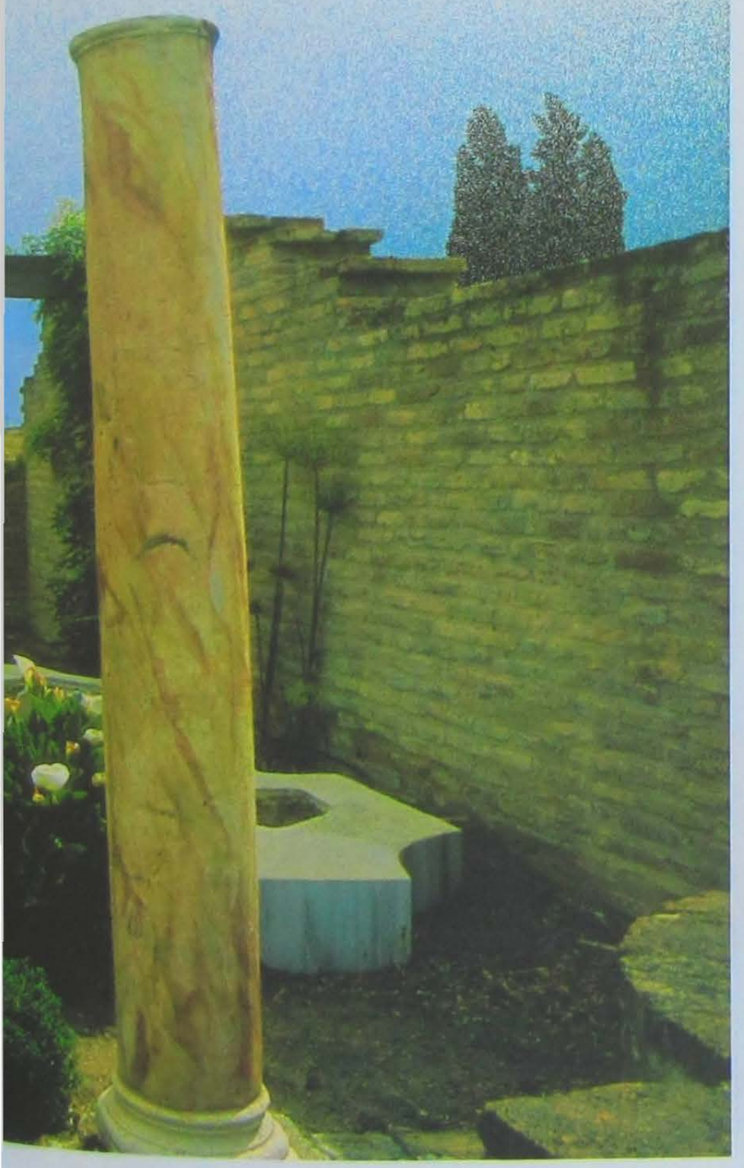

Abaci, yemek esnasında sofra gereçlerinin konulduğu mermer, bronz ve hatta gümüşten yapılma, bir, üç ya da dört ayaklı dolaplardır. Yüzeyleri genelde kare şeklinde ve mozaik süslemelidir. Bazılarında, tek başına ayakta duramayacak şekillere sahip vazo ya da diğer sofra gereçlerini sabit tutmaya yarayan oyuklar bulunur. Romalılar, oturmak için şu eşyaları kullanırlar; *Scramnum* dört ayaklı tahtadan iskemle, subsellium scamnum'dan daha uzun ayaklı, tahtadan yapılma ve genelde kölelerin yemeklerde kullandıkları banktır. *Sella*, kollu ama sırt tarafı olmayan bazen bronzdan yapılan sandalye, *cathedra* ise sırtlığı olan ama kolları olmayan günümüz sandalyelerine benzeyen kadınların, konukların ve hastaların oturduğu sandalyelerdir. Bir başka çeşidi *chatedra magistris* olup, okullarda, filozoflar ve konuşmacılar tarafından kullanılır. *Solium*, aile reisinin oturduğu taht benzeri, kollu ve sırtlıklı ve kumaşlarla kaplanmış sandalye türüdür. Bunun üzerine bir tabure yardımı ile çıkılır. Dolaplar, çekmeceler, mücevher kutuları ve sandıklar, Roma evlerinde bulunan diğer eşyalardır. Dolaplara (armaria) giysiler ve kitaplar koyulur. Günümüz dolaplarına benzerlik gösterseler de, büyük boyutta olanları yere konulurken, kitapların yerleştirildiği ağır olmayan dolaplar duvara asılır. Armaria'lardan başka *foruli* ve *capsae* adı verilen dolaplar da vardır. Değerli eşyalar, önemli kağıtlar ve evraklar sandıklarda saklanır, diğer eşyalar ise çekmecelerde korunur. Ev eşyalarının arasında duvar ve el aynaları (specula) ile duvar saatleri (horologia), güneş saatleri (solarium), su saatleri (clepsydra) bulunur.

HELIOPOLIS JÜPİTER TAPINAĞI

Baalbek arkeolojik sit alanı, Bekaa Vadisi'nde, Lübnan ve Anti-Lübnan Dağları'nın arasına sıkışmış, deniz seviyesinden yaklaşık 1000 m yüksekliktedir. Antik Bronz Çağından beri insanlar tarafından yaşama alanı olarak kullanılan bir bölgedir. Roma döneminde bölgeye, antik dünyanın en görkemli yapılarından biri olan *Heliopolis Jüpiter Tapınağı* dikilir. Baalbek, ta o zamandan beri imparatorluğun uzak diyarlarından, *Heliopolis üçlemesi* denilen tapınaklara (Jüpiter, Venüs, Merkür tapınakları), tanrılara ibadet etmek için gelen ziyaretçilerle dolup taşar. Birkaç asır sonra Arap hakimiyeti altına giren bölge, düşman saldırılarından korunmak için surlarla çevrilen bir kente dönüşür.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 2900-2300 (Antik Bronz Çağı)	Boyalı seramik ve obsidyen parçaları ile çakmak taşları, bölgedeki ilk yerleşimin işaretleridir.
MÖ1900-100 (Orta Bronz Çağı)	Taş ev ve yapı kalıntıları. Mısırlı Hyksos Hanedanına mensup, önemli bir kişinin mezar kalıntıları (MÖ1730-1580). Baal-Hadad'a adanmış bir tapınak.
MÖ 301	Suriye, Ptolemaios Hanedanlığı'nın yönetimi altına girer. Baalbek'in ismi 'Güneşin şehri'anlamına gelen Heliopolis adını alır.
MÖ 2. yüzyıl	Antik Baal Tapınağı'nın olduğu topraklar, Helios'a adanan kutsal bölge halini alır.
MS 1. yüzyılın sonu	Jüpiter Tapınağı'nın kaba inşaatı biter ama süslemeleri hala devam etmektedir.
MS 2. yüzyılın sonu	İmparator Antonius Pius'nun emriyle Baccus Tapınağı'nın yapımına başlanır.

Baalbek, Odeon'un sütunları.

Baalbek Odeon'da bulunan genç satir betimli heykel. (3.yüzyıl)

Heliopolis Jüpiter Tapınağı
MS 1. yüzyılda antik Sami kült merkezi üzerine yapılır. Anıtsal boyutlara sahiptir (90 m x50 m) ve çevresi her biri 20 m yüksekliğinde 54 sütunla çevrilmiştir. (Altta, Jüpiter Tapınağı'nın sunağı) Resim 2.

Heliopolis Jüpiter Tapınağı

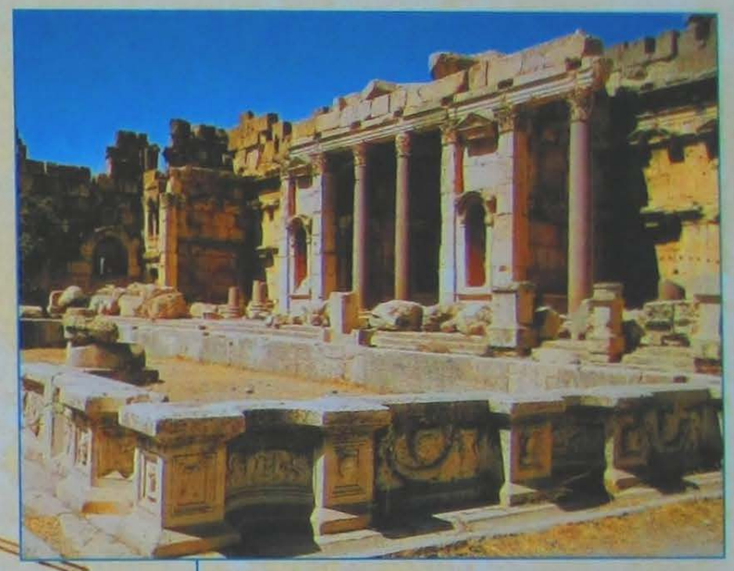

Küçük Kule

Kare Kule

Büyük Dikdörtgen Meydan

Altıgen avlu.

Küçük Tapınak - "Bacchus"

Propyleion (Anıtsal Giriş Yapısı)
Jüpiter Tapınağı'nın MS 3. yüzyılda tamamlanan anıtsal girişi.

Propyleion (Anıtsal Giriş Yapısı)

Küçük Tapınak - "Bacchus"
MS 2. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilir.
Bu tapınak da devasa ölçülerde olup, zemini, duvarları ve sütunlu avlusu muhteşem heykellerle ve kabartmalarla süslenmiştir.

YERLEŞİM BÖLGELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ARKEOLOĞUN ÜZERİNDE DURDUĞU EN İLGİNÇ SORULARDAN BİRİ DE HİÇ ŞÜPHESİZ, ANTİK TOPLULUKLARIN SOSYAL TEŞKİLATLANMALARI ÜZERİNE OLANDIR. ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALARDA TOPLUMLARIN YAŞAMLARINA DAİR PEK ÇOK KONU HAKKINDA VERİ BULMAK DAHA KOLAY İKEN, SOSYAL BAKIŞ AÇILARI VE İDEOLOJİLER GENELDE SAKLI KALMAKTA YA DA HEMEN ANLAŞILAMAMAKTADIR.

Antik toplumların sosyal bakış açıları ve ideolojilerine dair somut bilgiler, klasik sınıflandırma çalışmaları ve objeleri tanımlamaya çalışan araştırmalarla değil, yerleşim bölgelerinde yapılan araştırmalarla ortaya çıkarılabilir. Antik bir yerleşim bölgesi, Yunan şehir-devlet anlayışında olduğu gibi özerk ve politik açıdan bağımsız olabileceği gibi, daha geniş bölgeleri kapsayan teşkilatlanmalarda, sistemin bir parçası olabilirdi. Ancak şehir olarak tanımlanamayacak, sosyal ve ekonomik bir organizasyona sahip olmayan ilkel toplulukların oluşturdukları, sayısız antik yerleşim bölgesi de bulunur. Bölgeler arasındaki ilişkiler çok değişkendir; avcı-toplayıcılardan oluşan bir grup, sürekli hareket ettiği için, geniş bir alanda hakimiyet gösterir. Klasik çağ şehirleri, birbirine bağlı, kesin bir hiyerarşik düzenle yönetilen küçük merkezlerden ve dağınık yerleşim bölgelerinden ibarettir. Bu sosyal topluluklar, kendi içerisinde de

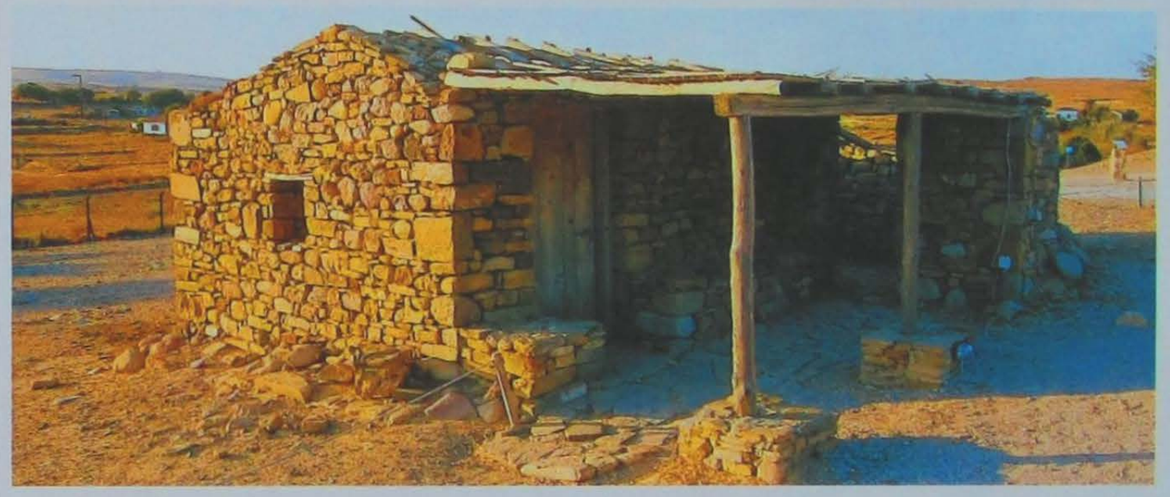

Protohistorik Döneme ait Poliokhni yerleşim bölgesindeki bir evin restorasyonu, Limnos Adası, Yunanistan.

bölünmeler yaşarlar. Bu bölünmeler, farklı sebeplerden olabildiği gibi, rütbe, meslek ve zenginlikle de alakalı sınıflandırmalar mevcuttur. Toplumdaki bu sınıflandırmalarla ilgili gerekli bilgilere, yerleşim bölgelerinde ve özellikle nekropollerde yapılan kazılar sayesinde ulaşılabilir. Bu araştırmalarla, yapılan ibadetler, ritüeller, aile ilişkileri, zenginlik derecesi ve toplum içerisindeki rütbeler hakkında geniş bilgiye sahip olunabilir.

Arazi Keşifleri

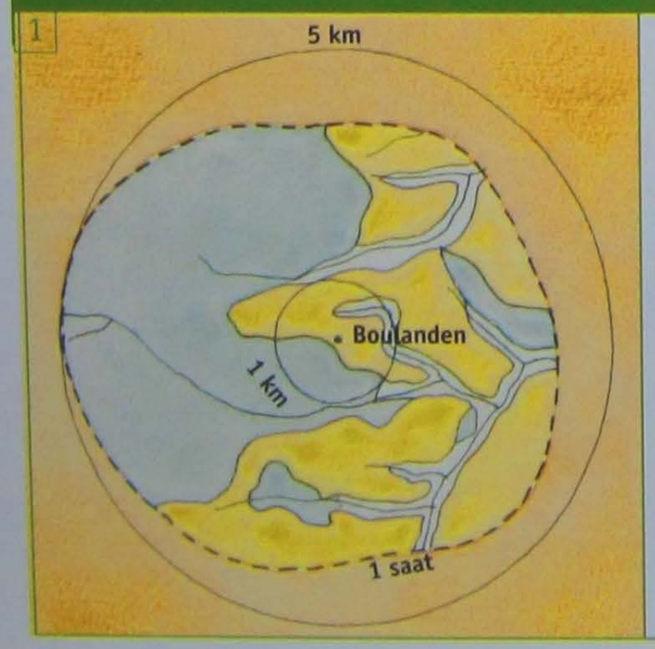

1- Çiftçiler tarafından kullanılan bölgenin baz alındığı bir arazi: Almanya-Boulanden, Reno yüksek vadisi, İlk Neolitik Çağ. Bölge, bir saatlik yürüme mesafesinde, doğal bir Neolitik ortam yaratmak için kullanım potansiyeline göre üç ayrı araziye bölünür.

2- Avcı-toplayıcılar tarafından kullanılan bölgenin baz alındığı bir arazi: Fransa-La Ferrassie, Perigord, Orta Paleolitik Çağ. Bölge, iki saatlik yürüme mesafesinde çevresi dağlarla kaplı olduğu için, arazinin çevresinin çapı 10 km ile sınırlandırılmıştır.

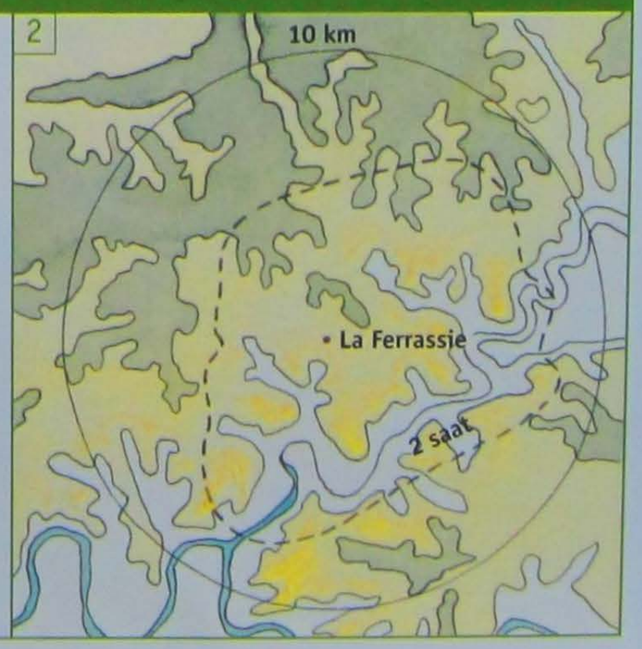

Arazi keşifleri, toplumların araştırılmasında da kullanılan en önemli metotlardandır. (Fotoğrafta) İtalya-Valcamonica'daki Breno Kalesi'nde ortaya çıkartılan Neolitik köyün kazı çalışmaları.

ARAŞTIRMA METOTLARI

Araştırma metotları, toplumların değişkenlik gösteren problemleri ve karakteristik özelliklerini de göz önünde bulundurmalıdır. Paleolitik avcı-toplayıcı topluluklar üzerine yapılan bir araştırma, bu toplumun göçebe yaşayış tarzından dolayı değişiklikler göstereceğinden, araştırma daha yoğun ve dikkatli yapılmalıdır.

Yerleşik hayata geçmiş bir toplum üzerine yapılan bir araştırma, yerleşim alanlarının hiyerarşik düzenini anlamak ve politik teşkilatlanmaları hakkında fikir yürütmek adına daha geniş bir alanda yapılmalıdır. En önemli araştırma metodu açık alanda, bütün verilere sahip arkeolojik kazı alanlarında yapılanlardır. Yazılı belgelerde genellikle, büyük merkezler, anıtsal yapıların kalıntıları ve varlıklı kişilerle ilgili bilgilerle donatılmışken, açık alan çalışması sayesinde her tip yerleşim alanı hakkında, özellikle de yazılı belgelerde izine rastlayamayacağımız küçük yerleşim alanlarını yakından tanıma fırsatı verir. Tespit edilen bu sit alanlarında, elde edilen verilerin büyük önem taşıyan detaylarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bölgenin konumu, boyutları, kronolojisi (yüzeydeki kalıntılar, kazılar ya da daha önce elde edilen bilgilerden yararlanılır) gibi yararlı bilgilerin var olması, sit alanının işlevi ve mimari değerinin belirlenmesi için gereklidir. Bütün bu bilgiler doğrultusunda, birbirine benzerlik gösteren bölgelerin birbiriyle olan ilişkisi ve hiyerarşik düzeni hakkında da bilgi edinilebilir. Örneğin surlarla çevrili ve küçük merkezli, stratejik bölgelerde kurulmuş başkent görevi gören şehirler olduğu gibi, düz ovaya yayılmış, tarım yapılan bölgelerde birbirinden uzak inşa edilmiş üçük evlerden oluşan şehirler de mevcuttur.

DİĞER METOTLAR

Antik bir şehrin ve bölgenin arazi keşfi sırasında, varsayım düzeyinde de olsa, merkezi bir işleve sahip olduğunun belirlenmesi için basit bir metot kullanılabilir: *"Thiessen Çokgenleri"*

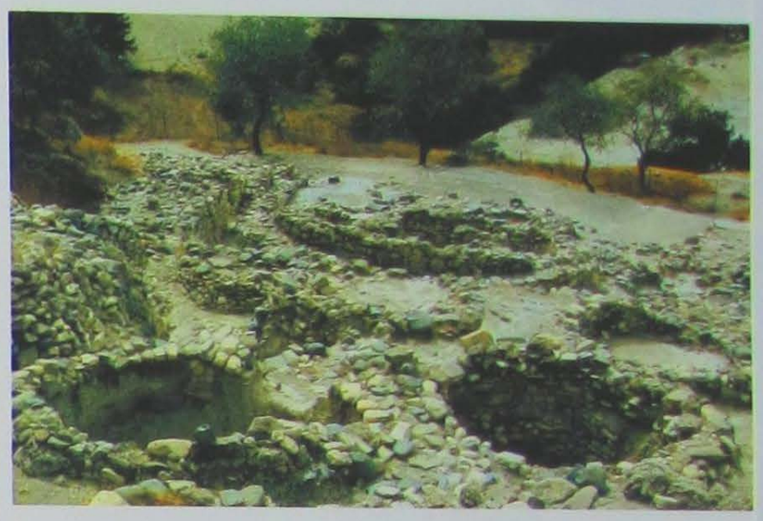

Üstte. Kıbrıs'ta Neolitik Döneme ait Khirokitia yerleşiminde bir evin kalıntıları.

metodu şu şekilde çalışır. Kağıt üzerinde, belli bir tarih aralığı içerisindeki hiyerarşik açıdan karmaşık yerleşim bölgeleri tespit edilir. Daha sonrasında bitişik yerleşim alanları ikişer ikişer birbirleriyle birleştirilir ve her bölgenin merkezinden dikey bir çizgi geçirilir. Böylece düzensiz çokgenler elde edilir ve araştırılacak olan bölge parçalar bölünmüş olur. Yararlı ama şematik bir metottur. Yerleşkeler arasındaki olası faklılıkları, doğal kaynakların dengesiz dağılımı ve doğal sınır ve engelleri göz önünde bulundurmaz. Çokgenin kenarlarını nehir ve havzaların yakınından geçirerek düzeltme yoluna gidilebilir. Aynı hiyerarşik kategoriye ait bölgeler, farklı ölçülere sahip olabilirler.
Resim 1 Altta. Mezopotamya'ya ait bir köy modeli.

Bu farklılıklar aslında hem merkezi yer teorisinin, hem de "Thiessen Çokgenleri" metodunun kullanılmasını sınırlandırmaktadır. Bu sorun, *XTENT* modeli kullanılarak aşılabilir ki bu metot ile her bir merkeze kendi ölçülerine doğru orantılı bir arazi belirler.
Bu varsayıma göre, her bir merkezin ölçüleri, etkisi altındaki bölgenin ölçüleriyle doğru orantılıdır. Böylelikle daire şeklinde bir alan oluşturulur ve büyük yerleşim bölgeleri merkez, çemberin içinde bulunan diğer küçük yerleşim bölgeleri ikincil sayılır: Eğer küçük yerleşim bölgelerinden birinin büyük bir bölümü çember dışında kalırsa, değerlendirme içine alınmaz. Bu yönetim,

sit alanlarının hiyerarşik yapısıve örgütlenmeleri hakkında yaklaşık bir varsayım oluşturmaya yarar.

YAZILI KAYNAKLAR

Antik Çağlarda birçok kompleks toplum, yazıyı kullanarak, sosyal, bölgesel ve politik teşkilatlanmalar hakkında ilk ağızdan günümüze kadar ulaşan bilgiler bırakmıştır. Bu kaynaklar, kesin bilgiler içermektedir ancak, somut kanıtlardan daha üstün ya da daha güvenilir oldukları düşünülmemelidir. Yazılı kaynakların bir bölümü şans eseri günümüze ulaşırken, birçoğu da yıllar içerisinde kaybolup gitmiştir. Yazılı kaynağın içeriği, belirli bir politik görüş ya da sosyal sınıfa mensup kişilerin şahsi fikirlerinden oluşuyor olabilir. İşte tam bu noktada, arkeolojinin önemi bir kez daha ortaya çıkar. Baskın kültürler üzerinde iz bırakma şansı bulamayan toplumlar, alt sınıflara mensup insanların hikayeleri arkeoloji sayesinde ortaya çıkarılır. Yazılı kaynaklara dayanılarak belli bir yerleşim bölgesinin modelinin çıkarılması aşamasında bu yazılı belgelerin yorumlanması gerekmektedir; ancak küçük yerleşim merkezleri ve şehirlerin yönetimsel ve politik oluşumları, mülkiyetlerin ve arazilerin mimari ve yasal teşkilatlanması ya da tarımsal bölgelerin toponimik yapılanması ile ilgili bilgilere ulaşmak çok zordur. Arkeolojinin, bu durumlarda olayları tek tek ele alıp kronolojisini çıkartması, geleneksel hikayelerin doğruluğunu kanıtlamak açısından önemli büyük önem taşımaktadır.

Ön Plandakiler

DOĞAL KAYNAK ANALİZİ

Doğal Kaynak Analizi, bölgede yaşam gereksinimlerini sağlayan alanların araştırılması amacıyla uygulanan bir yöntemdir. Arkeologların, bir bölgenin orada oturanlar tarafından nasıl kullanıldığını araştırırken kullandıkları bir tekniktir. Bu tekniğin daha gelişmiş hali, *Sit Alanı Doğal Kaynak Analizi*'dir. Bu teknik, *"doğal kaynaklara daha yakın olan bölge sakinleri, uzak olanlara nazara kaynaklardan daha fazla yaralanır"* varsayımına göre çalışmaktadır. Sözü geçen bölgeler, etnografik türlere göre belirlenir ve bölgenin çapı, avcı-toplayıcı toplumlar için 10 km, çiftçiler için 5 km olarak belirlenmiştir. Bu da avcı-toplayıcılar için 2 ve çiftçiler için 1 saatlik yürüme mesafesi demektir. Bu bölgelerin doğal kaynaklarının yüzde oranında dağılımlarının hesaplanması, yerleşkelerin yerinin belirlenmesi sırasında önemli bir rol oynar. Araştırmalar, arazi keşfi ile başlar, bölgedeki hammaddelerin tanımlanmasıyla sona erer. Böylelikle sit alanlarının yakınlarında, dönem insanları tarafından kullanılan metal, kil, tuz, obsidyen gibi maddeler ve onların kullanım alanları hakkında bilgi edinilir. Deniz seviyesinden yüksek bölgelerde rastlanılan deniz kabukları ya da av hayvanlarının kalıntıları, uzun ve zorlu göçlerin de kanıtı niteliğindedir.

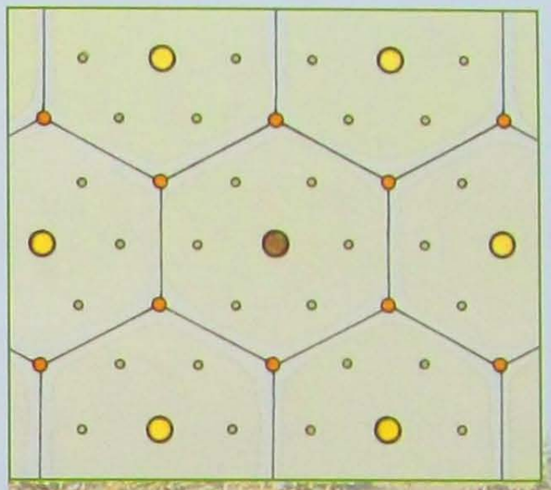

Solda. Merkezi Yer Teorisi açıklayan bir resim. Bu teoriye göre merkez görevi gören her yerleşim bölgesinin çevresi altıgen şeklindedir.

Altta. Poliokhni yerleşiminde Prohistorik Döneme ait bir binanın bahçe taşları. Limnos Adası, Yunanistan.

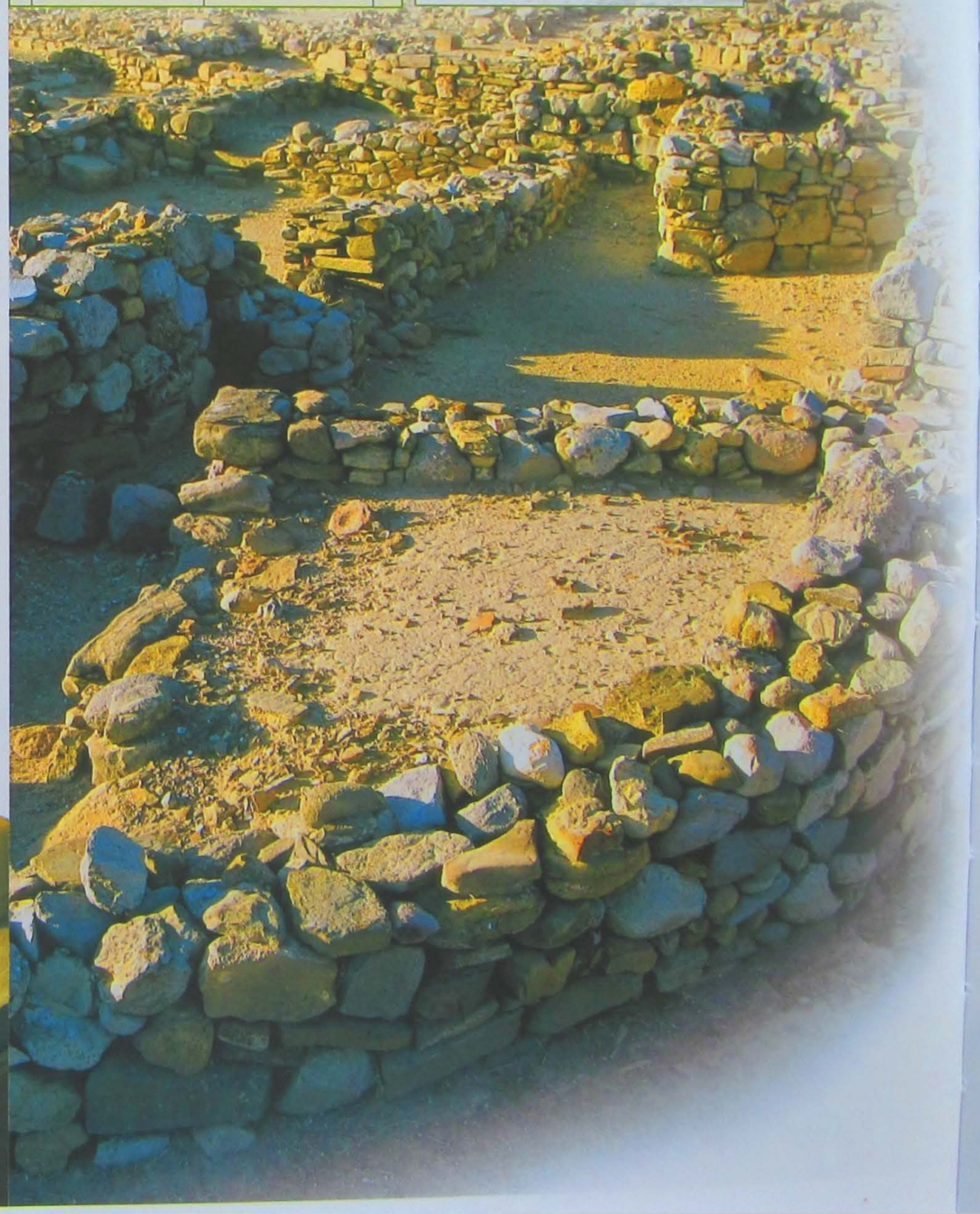

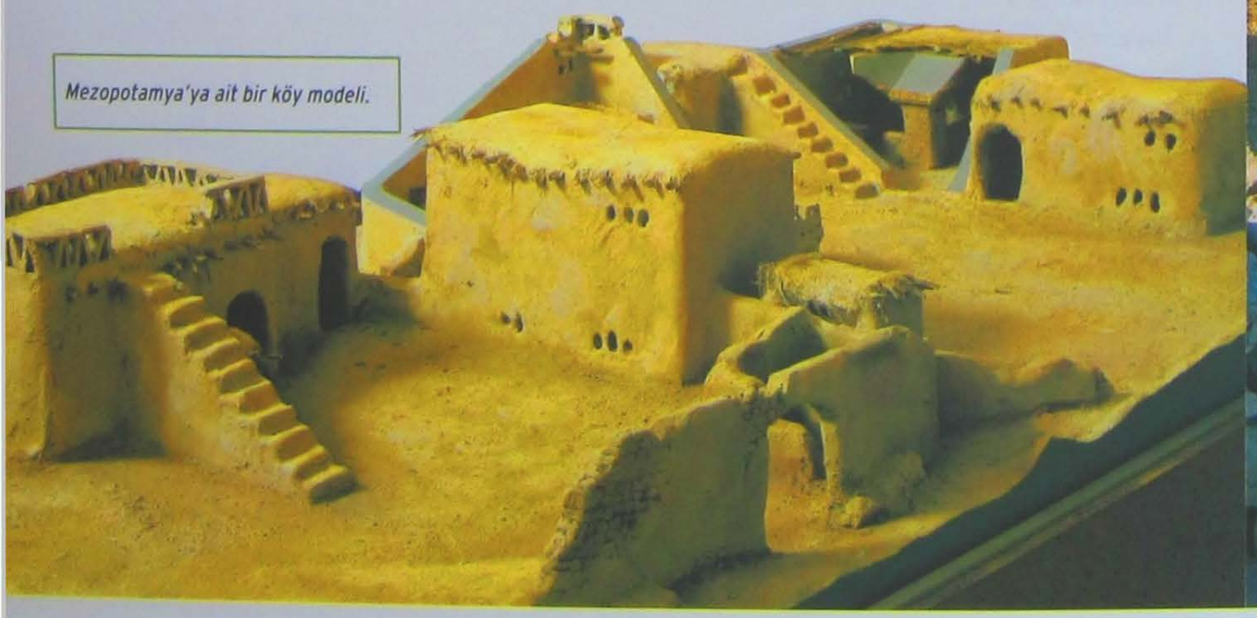

Mezopotamya'ya ait bir köy modeli.

STEPLERİN KÜLTÜRÜ

YERLEŞİK HALKLARIN GÖZÜNDE GENELLİKLE HİÇBİR İSME VE TARİHE SAHİP OLMAYAN GÖÇEBE TOPLULUKLAR DÜNYASINDA, ÇEVRESİNİ SARAN ÇOK SAYIDA BELİRSİZLİĞE KARŞIN, PROFİLİ OLDUKÇA İYİ TANIMLANMIŞ İRAN KÖKENLİ BİR GRUP OLAN İSKİTLER ÖN PLANA ÇIKAR.

Göçebe topluluklar; özellikle de barbarlar, yerleşik toplumların hayal dünyasında, zihinsel coğrafyalarının onları kendi uygarlık ve değerlerinden çok ötede bir sınırla bağdaştırdığı, geçmişin karanlık hatıraları arasında yaşayan tehditkar bir figür olarak yer alırlar. Bu, sabit yeri olmayan göçebe topluluklar, devamlı hareket halinde ve bu "yersizlik" içerisinden, arkalarında yıkım ve felaketler bıraktıkları, kaba ve ezip geçen baskınlarla aniden ortaya çıkarlar. Tarihteki bazı örnekler göz önüne alındığında zihinlerde beliren göçebe kavramının arkasından, hep bir barbarlık ve yıkım imgesinin gelmesi kanıksanmış bir durumdur. Bu kültürden; bir taraftan uygarlık, diğer taraftan da anlamsız vahşi bir yıkım isteği gibi zıtlıklarından oluşan başı boş imgeler olarak kalacak bir tarihin ilk temellerini öğreniriz. Aslında tarihi gerçek, bundan çok farklı ya da en azından böyle değildir!

İskit sanat eseri, keçeden yapılmış Anka Kuşu figürlü betim, Sibirya. (MÖ 5. yüzyıl)

Grifon formunda bir eyer süsü, Sibirya. (MÖ 6. yüzyıl)

Tarih ve Olaylar

İSKİTLER VE YUNANLAR ARASINDA

İskitlerin dünyası ile Yunanların dünyası arasındaki ilişkiye dair bilgiler, sadece MÖ 6. yüzyıldan itibaren Yunan kahramanlık ve dinsel temalarını kullanmaya başlayan İskit kuyumculuğunun değerli eserleri ile sınırlı olmayıp aynı zamanda Herodot'un ve ondan sonraki yazarların hikaye ve tarihi kayıtlarında da görülmektedir. Bu yazılı kaynaklarda, Perikles döneminde Atina şehir-devletinde bilimsel eğitim almak için gönüllü olarak gelen İskitli okçulardan veya o dönemde vebadan kırılan Yunanlara, hastalıktan korunma bilgilerini bağışlamak üzere Antik Yunan'a gelen bilge figürlerden bahsedilir.

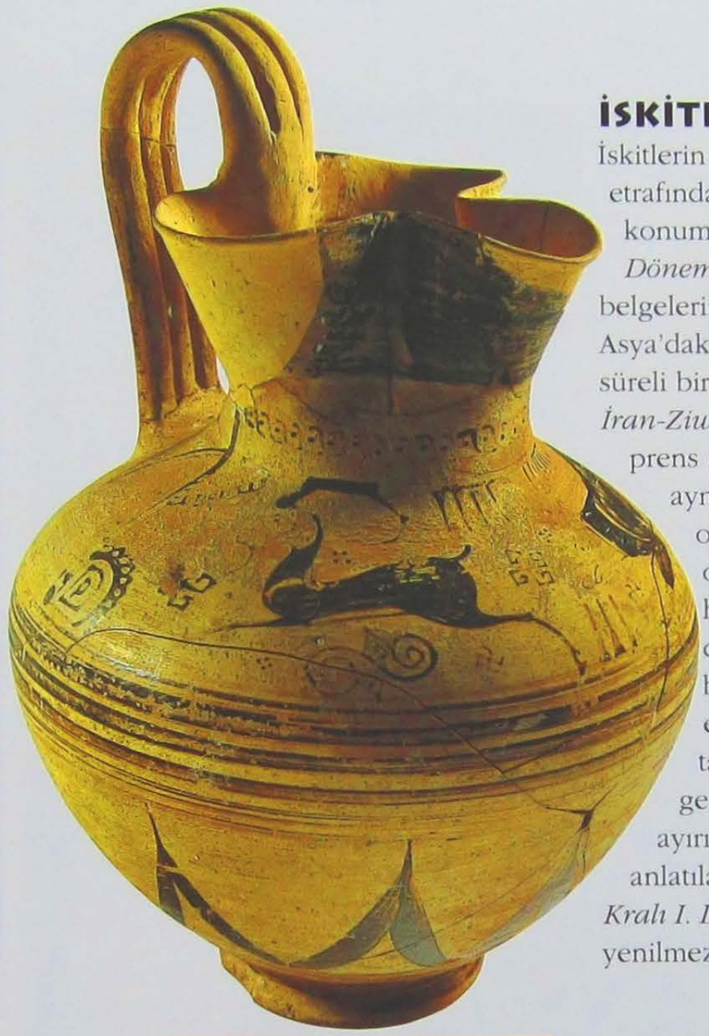

Bir İskit mezarında (MÖ 7. yüzyıl) bulunan Yunan ürünü Oinokhoe. (yonca ağızlı şarap sürahisi)

İSKİTLERİN TARİHİ

İskitlerin adı, onların, *Urmiye Gölü* etrafındaki topraklarında konumlandıklarını belirten, *Esarhadon Dönemi* (MÖ 681-669) *Asur* belgelerinde zaten geçmekteydi. Ön Asya'daki varlıkları (kaynakların kısa süreli bir hegemonya olarak bahsettikleri), *İran-Ziwiye*'de 1947 yılında keşfedilen bir prens mezarı ve içinde bulunan yine aynı adı taşıyan Ziwiye hazinesinin ortaya çıkartılmasıyla arkeolojik olarak kanıtlanmıştır. İskitler hakkındaki en yaygın ve en değerli bilgileri *Herodot*'a borçluyuz. "Herodot Tarihi" adlı eserinin *IV. Kitabı*, neredeyse tamamen bu halka, kökenlerine, geleneklerine ve efsanelerine ayırılmıştır. Bu efsaneler arasında anlatılan tarihi bir olayda, *Akamenid Kralı I. Darius*'un (MÖ 521-485), kendisini yenilmez kılmak için kaçak ve

Kırım'ın Bahçesaray şehrinde bulunmuş deniz atı formunda bronz broş. (1.-2. yüzyıl)

İskit sanatçılarının ürünü gümüş obje (MÖ 7. yüzyıl)

belirsiz olmayı seçen olan bu düşmana karşı yürüttüğü öfkeli seferler anlatılır.

Herodot'un anlatımlarına ve Akamenidlere ait epigrafik belgelere dayanarak, İskitlerin, İran kökenli *Massaget* halkının bir kolu oldukları sonucu çıkartılabilir. İskitler, MÖ 7. ve 8. yüzyıllarda diğer kavimlerin baskısı altında (Herodot'a göre Massagetlerin, Prokonessos'lu Aristeas'ın anlatımına göre ise İssedonların), Kimmerleri yenerek Kimmerya topraklarına girmiş olmalıdırlar. İskitlerin, Yunanların MÖ 8. yüzyılda Karadeniz'in kuzey sahillerini (antik adı Pontus Euxinus) ve *Kırım Yarımadası*'nı kolonileştirmelerine kadar *Don* ve *Dinyeper* nehirlerini de içine alan bu geniş bölgedeki (Skythia, günümüzdeki Ukrayna'ya karşılık gelen bölge) varlıkları kanıtlanmıştır. Ortaya çıkan bu coğrafi yakınlık sonucu, İskitler ve Yunanlar arasında güvensizlik ve saygıyla karışık, şüphesiz ekonomik ve kültürel takasların yaşandığı bir ilişki doğmuştur. Ancak, Yunan dünyası topraklarına sınır komşusu olan bu göçebe topluluk nereden geliyordu? Kaynaklara göre *Siri Derya* (Seyhun) *Nehri*'nin yani günümüzdeki *Kazakistan*'ın ötesindeki topraklardan geldikleri anlaşılmaktadır. İskitlere ait izler, İskit topraklarından çok daha geniş bir alana yayılmış ve birbirine geçerek günümüzde çok önemli tarihsel bir soru işareti haline gelmiştir.

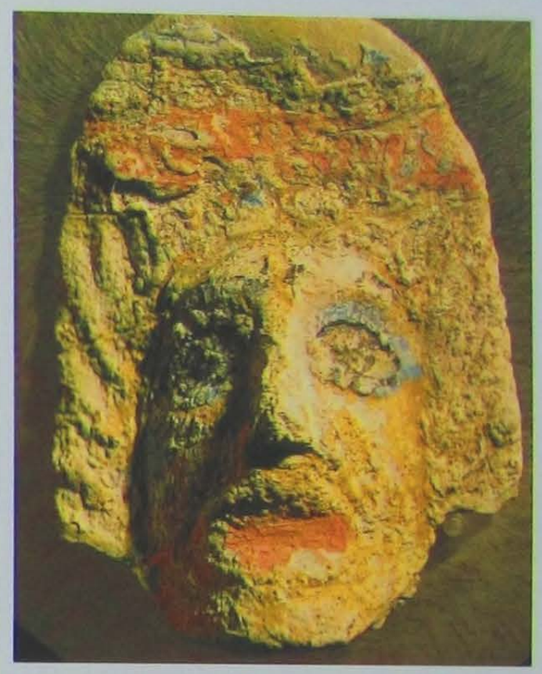

Kırım'da bulunan bir İskit mezarından Yunan yapımı bir tragedya maskı.

Altın yaldızlı gümüşten, ortasında erkek figürü bulunan at koşum takımı parçası. (MÖ 4. yüzyıl)

GÖÇEBE VE YERLEŞİK TOPLUMLAR

Göçebelik, çevresel bir başkaldırının sonucu olarak yorumlanabilir. Yarı çöl geniş bölgelerden ve kurak yaylalardan oluşan engin *Avrasya* stepleri, yerleşik toplumları beslemeye uygun değildi. Bölgenin sınırlı yiyecek ve suyunun tamamını tüketmeden yaşayacak, yerleşik olmayan az sayıda insan gruplarını ancak besleyebilecek kapasiteye sahipti. Bu hiç de konuksever olmayan çetin doğa şartları ile yapılan anlaşmadan, katı hayatta kalma kanunlarına sıkıca bağlı olan göçebelik doğmuş oldu.

Ukrayna'da keşfedilmiş olan Yunan yapımı kırmızı figürlü kase Skyphos (MÖ 4. yüzyıl)

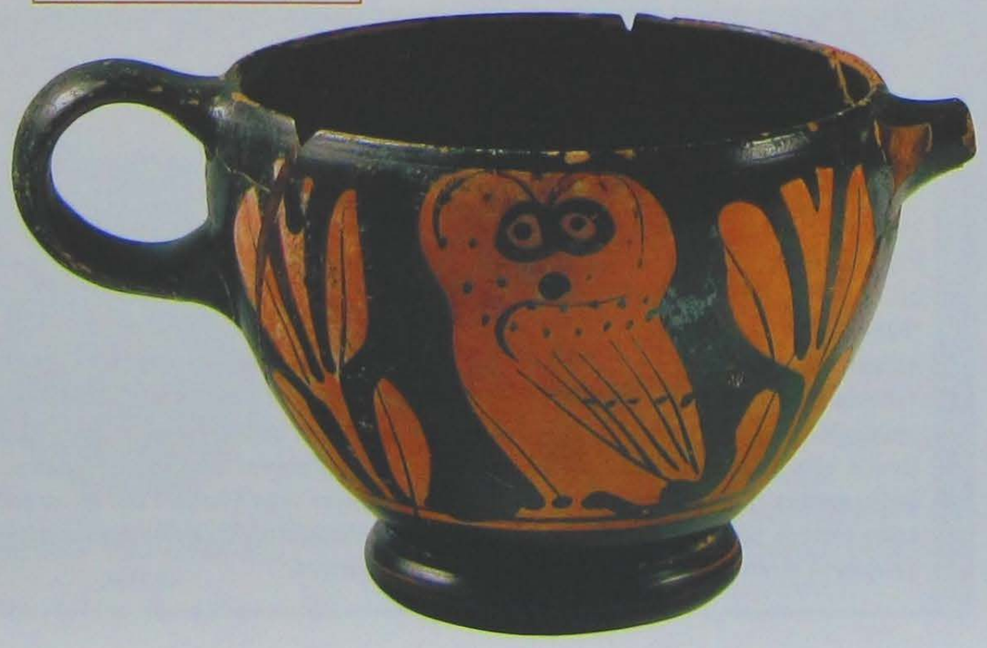

Toplum ve Gelenekler

CENAZE RİTÜELLERİ

İskit prens mezarlarından anlaşıldığına göre cenaze ritüelleri, İskitlerin ölümden sonraki hayata inandıklarına dair şüpheleri tamamen ortadan kaldıracak şekilde doğrulanmıştır. Kafatasında delikler açma, mumyalama, çeşitli yiyeceklerin ve atların ölüye eşlik etmek üzere bırakılması sanki mezar dışında, çıkılacak bir yolculuğa işaret etmektedir. Ama bunların yanında bırakılan altın eşyalarla oluşan bir servet ve lüks eşyalar ne anlama geliyordu? Kim bilir belki de bu davranış, değerli eşyaları önderlerinin mezarlarında saklanmasının ve gelecekte tüm halkın refahını garanti edilmesini amaçlayan döngüsel bir düşüncenin hakim olduğu bir fikri yansıtmaktadır. İskitler dünyasında, genellikle çok geniş nekropol alanlarında toplanmış olan ve Kurgan olarak adlandırılmış mezaralara özel bir önem verilirdi.

İskit heykelciliğinin iyi bir örneği; av tanrıçası betimli grup.

İskit sanatına ait bir başyapıt; kaçmakta olan geyik formlu kulp.

Ön Plandakiler

POLİGENETİK GÖRÜŞ

Tüm göçebe toplulukların tek bir çıkış noktasından dünyaya dağıldıklarına dair fikrin çürütülmesinin ardından, günümüzde -kökleri Asya steplerinden gelmiş gibi görünen toplumları hariç tutarak- poligenetik bir yapı fikrine sıcak bakılmaktadır. Aralarındaki bir çok farklılığa karşın, bazı ortak özellikleri bulunmakta olup, tam olgunluk çağına geldikleri MÖ 6. ve 4. yüzyıla kadar birbirine paralel şekilde evrim geçirmişlerdir.

Göçebe gruplar çoğunlukla hiçbir hedef belirlemeden yer değiştirmezlerdi. Hatta mümkün olduğu kadar geniş topraklara doğru yaptıkları göç, yaşamlarını sürdürme üzerine kurdukları stratejileri, ancak hayvan yemi ve su bulabilecekleri güvenli noktaları garantileyen bir yolculuk şartı ile son derece iyi planlanmış yer değiştirmelere bağlıydı. Göçebe toplulukları, sınır boylarında yaşayan toplumların üzerine akın ettiren ve kabileden kabileye zincirleme bir hareketi zorlayan büyük göçler (İskitlerin Pontus'a göçünde yaşandığı gibi) çevresel bir krizin veya göçebe toplulukları ayakta tutan hassas politik dengelerin bozulmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Akınlar, toprak ve güç arayışı içerisinde, göçebe toplulukları ele geçirerek, büyük imparatorluk haline gelebilmeyi amaçlayan en hırslı politik yaklaşımların baskısı altında şekil alarak başlayabiliyor veya değişebiliyordu. Örneğin, Karadeniz'in kuzeyindeki engin alandan Sibirya'daki Yenisey Irmağına doğru göç kararının alınması, MÖ 1. yüzyıl ile yayla hayvancılığının dikkate değer bir şekilde göçebe hayvancılığına dönüştüğü zamanla bağdaştırılabilir. Bu dönüşüm, büyük bir ihtimalle II. binyıl sırasında geniş bir çölleşmeyi sebebiyet vererek, devamında da nemlendirme ve soğuma safhalarına giren iklimsel faktörlerin bölgenin çehresini değiştirmesinin bir sonucu olabilir. Bu tip bir üretim ve yaşam şekline geçmede, atların çektiği yük arabalarının yaygınlaşması, yer değiştirmelerde hızlılık ve verimlilik, daha geniş toprakları ele

Mitler ve Efsaneler

AMAZON MİTİ VE 'GENÇLİK HAREKETİ'

Gruptaki genç kolların göç etmesi, çatışmaları, ekonomik krizleri ve nüfus artışını durdurmak amacıyla gerçekleştirilmiş olabilir. Bu mitsel 'Gençlerin Göçü''üne dair izler Amazonların efsanelerinde yer almaktadır. Yunanlara esir düşen Amazon kadın savaşçılar, onların gemisini ele geçirerek Meotid adlı gölün (Azak Denizi) kıyılarına doğru karaya çıkmışlar ve İskit topraklarını talan etmeye başlamışlar. Onlarla çatışmaya giren İskitler ise bazı genç adamlarını Amazonların kamp alanına yollamışlardır. Bu barışçıl komşularına karşı önceleri sert, daha sonra daha hoşgörülü davranan Amazonlar, onlarla birlikte yaşamaya başlamışlar. Bu birleşmeden yeni bir topluluk doğmuştur; Sarmatlar. Bu toplulukta kadınlar, atalarının geleneksel kostümlerini giyiyor, sol göğüslerini ata binebilmek amacıyla dağlıyor veya kesiyor, çok iyi at biniyorlar ve savaşlarda kocalarının yanında yer alıyorlardı.

Ön Plandakiler

HEREDOT'UN ŞAHİTLİĞİ

Heredot'a göre, İskitler çeşitli gruplara ayrılıyordu. Bu gruplar içerisinden, en kalabalık ve en önemlileri olan ve diğerlerini kendi boyunduruğu altında alan gerçek İskit grubu sivriliyordu. Heredot'un bilgilerine göre, İskit göçebelerinin sınır komşuları, atların öd salgılamalarına, yani sindirim yapmalarına faydası olan otların bittiği zengin otlaklara sahiptiler. İşte tam da böyle sınır komşularına sahip olan İskitlerin arasında binicilik yeteneği doruk noktasına ulaşıyordu.

Yunan yüretimi "Kantharos" (kadeh işlevli Yunan kabı) (MÖ 4. yy)

İskit yapımı siyah, tek kulplu kupa. (MÖ 7. yy)

geçirmek için ise belirgin bir şekilde daha rahat hareket edebilme imkanı sağlayarak önemli bir rol oynamıştır.

Göçebe toplulukların at yetiştirme ve onları kullanmada kazandıkları ustalık, sadece üretim faaliyetlerine destek olmakla kalmayıp aynı zamanda kendi kimliklerine özgü kültürel, mitsel ve ruhani hayat ritüellerinin bir sembolü haline gelmiş, savaşlarda ise onların en güçlü noktalarını oluşturmuştur. Göçebe toplulukların yaşamlarını sürdürebilmek için ürettikleri çözüm stratejileri çok çeşitlidir. Bazı durumlarda, çobanlıktan gelen beceriler, sınırlı tarımcılık ve zanaatkarlık usülleriyle bütünleşiyordu. Bu durum, steplerin, iklim şartları daha yumuşak ve dolayısıyla bu tip karışık ekonomi formlarını mümkün kılan (Heredot'un bahsettiği çiftçi İskitler örneğinde olduğu gibi) kenar topraklarında meydana geliyordu. Bunun yanında, genelde göçebe toplulukların yaşam ve üretim şekilleri, kendine yeten bir ekonomi için uygun alana sahip değildi. Göçebeler, gerek tarım gerekse zanaat ürünleri için yerleşik toplumlarla yaptıkları takasa bağımlıydılar. Yün, deri, süt ve süt ürünlerini ihtiyacı duydukları diğer mallarla değiş tokuş ediyorlardı. Yerleşik dünya ile arasındaki bu istikrarlı ve zorunlu ilişkiden dikkate değer ekonomik ve kültürel sonuçlar ortaya çıkıyor, takas ekonomisi bu dar geçim şartlarının sınırlarını, daha öte alanlarda kurulan ilişkilerle genişletiyordu. Göçebe toplulukların hareket halinde olmaları ve sert hayat şartlarına karşı alışkanlıkları, engin topraklarda hakimiyet kurmalarına izin veriyordu. B udurum, İskitlerin Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonilerinde yaptıkları gibi, önemli ticari faaliyetlere katılarak kolaylıkla arabuluculuk rolü üslenmelerinde avantaj sağlıyordu. Göçebeler, uzaktaki ticaret merkezlerine, mal taşımacılıktan, kervanların işletilmesine ya da kiralama hizmetlerine ve araç gereç desteğine kadar vazgeçilmez bir insan ve araç kaynağı sağlıyorlardı. Üstelik kendi topraklarından geçerken vergi ve haraç ödemesi gereken kervanları kontrol ediyorlardı. Özellikle bu durumdan elde edilen çıkar, birleşmelerin ve konfederasyonların oluşmasında yüzyıllar boyunca önemli bir rol oynamış, kimi zaman da kabilelerin kendi aralarında patlak veren çatışmalarına sebep olmuş ve sınırdaki yerleşik toplumlar da bazen çıkan bu çatışmalardan etkilenmişlerdir. Arkeoloji, bu önemli ekonomik ve politik denge unsurlarının yanı sıra, Kuzey Avrasya'nın efsanevi topraklarında yoğunlaşmış olan çok miktarda maden miktarlarının kontrolü konusuna da ışık tutmaya çalışmaktadır.

Altın yaldızlı gümüşten bir at koşum takımını süsleyen üzerinde erkek başı kabartması. (MÖ 4. yy)

İSKİT ALTIN İŞLEMECİLİĞİ

Göçebe bir topluluk, içinde bulunduğu çevrenin şartlarını mümkün olan en az şekilde değiştirirdi. Bir grubun ya da bir kültürün, yerleşmek yerine, kısa süreli barınma gereksinimini giderdiği topraklarda, ne bir taş, ne de tek bir yazı bırakmamış olması durumunda arkeolojiye bıraktıkları tek iz mezarlardır.

Göçebelerin, yaşadıkları topraklarla arasında geçen mücadelelerine ve gruplarının asıl kimliklerine dair bilgilere ulaşılan en iyi yer mezarlardır. Kilometrelerce alana yayılan nekropollerde gruplara halinde görülen büyük toprak tümülüsler, bazen temelli, bazen taş duvarla çevrili mezar odalarına sahiptir. Kurgan olarak bilinen bu mezarlar hazırlanırken, söz konusu olan sıradan bir bireye ait cenaze ise toprak, üzeri kütüklerle kaplanmış bir çukurun üzerine yığılıyordu. Kraliyet mezarları için ise bir ya da birkaç cenaze odasından meydana gelen ve üzerleri tahtadan kapaklarla örtülü mezarlar kullanılıyordu. Aristokrat mezarların içerisinde bulunan ve döneme ait çok önemli tanıklıklar sunan malzemeler arasında, yüksek kalitede pek çok eşyanın yanı sıra, törenlerle kurban edilmiş atlar ve bazen de, Heredot'un da bahsettiği gibi (IV, 72), kanlı dinsel törenlerle kurban edilmiş insanlar da bulunuyordu. Yunan tarihçi, atlarıyla beraber kurban edilmiş 50 savaşçıdan oluşan bir şeref kıtasının kraliyet kurganlarına yerleştirdiklerini hatırlatmaktadır. Tek kişilik mezar odalarının yanı sıra, tam ortada aile reisinin bulundugu etrafında ise en yakın aile üyelerinin gömülü olduğu çoklu mezar odalarına da sık sık rastlanıyordu. Bu mezarlardan, özellikle de İskit prens mezarlarından çıkan şaşırtıcı hazineler, bu halkın sadece olağanüstü kuyumculuk yeteneklerine, zenginliklerine ve altına dayanan dinsel görüşlerine tanıklık etmekle kalmıyor aynı zamanda temsili ikonografik konular üzerinden onların günlük yaşamlarını ve iç dünyalarını resimlerle de anlatmaktadır. Çar Büyük Petro'ya bağlılık sunmak ve onu üretici sınıfa yaklaştırmak amacıyla Çariçe Katerina'ya 1715 senesinde oğlunun doğumu için hediye edilen altından muhteşem eserler Sibirya'dan getirilmiştir. Bu muhteşem el işi eserlerin geldiği anıtları koruma amacıyla, antik

Ukrayna, Dinyeper Irmağı yakınlarında bulunan, koşum takımında kullanılmış Herakles başı betimli küçük kabartma (MÖ 4. yy)

Ahşap oyma bir at figürü (MÖ 6. yy)

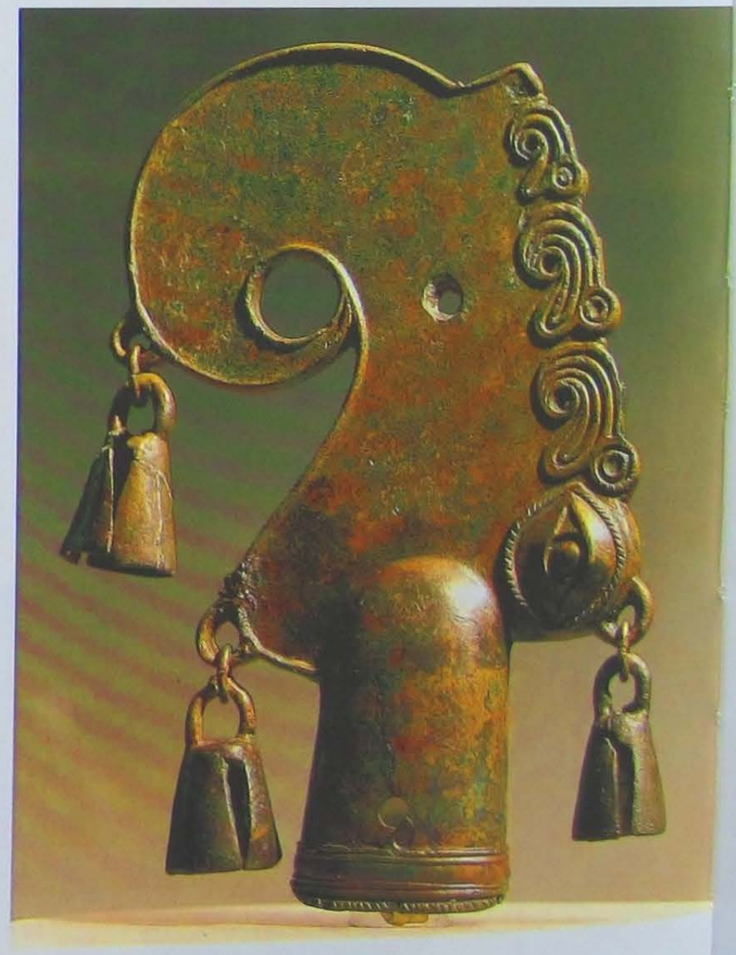

Üç çanlı, bronzdan törensel obje. (MÖ 6. yy)

Boğa figürlü törensel obje (MÖ 6. yy)

Geçmişin Tanıkları

YABANCI İNSANLAR

Aşağıda yer alan ve Heredot'un eserinde geçen bölümde, İskitlerin yaşam şartlarına ve ahlaki anlayışlarına dair ilginç bir tanıklık etmektedir.
"Darius, İskit Kralına bir atlı yollar ve ona şunu iletmesini söyler; 'Ey Yabancı Adam, neden bu şekilde kaçmaya devam ediyorsun? Haydi artık dur ve ordan oraya dolaşarak kayıplara karışma. Savaşmaya gel' İskit Kralı İdanthyrsos'tan şöyle yanıt gelir; 'Hiçbir zaman bir insandan korktuğum için kaçmadım, şimdi de senin önünden kaçmayacağım. Şu ana kadar barış zamanında yaptığımdan farklı hiçbir şey yapmadım. Bizim ne bir şehrimiz, ne de ekebileceğimiz bir toprağımız var.Biz bu toprakların ele geçirileceği veya yakılıp yıkılacağı korkusuyla hemen savaşa da gireriz. Ama şayet siz ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var. Haydi, onların yerlerini bulun ve yok etmeye çalışın; işte o zaman bu mezarlar için mücadele edip etmeyeceğimizi görürsünüz."

Kırım-Bahçesaray'da bulunan, Mısır üretimi yivli boncuklar.

İSKİT SANATI

Günümüzde tek başına bir fenomen olarak ele almak yerine, bir çok kültürün bir arada olduğu tek bir yapı olarak ele alınan step kültürü, içerisinde çeşitli arkeolojik birikimleri baştan aşağı kat eden öğeler içerir.

Aralarında şüphesiz en önemli olanları, cenaze anıtlarının içerisinde en yaygın olarak kullanılan ve 'İskit Üçlüsü' olarak adlandırılan, silahlar, at koşum takımları ve 'hayvan stil' olarak adlandırılan sanatsal akımla yapılmış eserlerdir. Aslında, benzer özelliklerde ve sıklıkla rastlanan yuvarlak aynalar ve yarı küresel bronzdan kazanları da eklenirse bu durum 'İskit Beşlisi' olarak da adlandırılabilir. Bu objelerin törensel bir değer taşıdıkları her ne kadar gayet açık olsa da onların ait olduğu ideolojik dünyanın genel hatları, örneğin bir çok mezar anıtının planında yuvarlak ve karenin birleşiminin kozmolojik anlamı (Hint-İrani dünyasında gökyüzü ve yeryüzüne karşılık gelmektedir), kenarlarından ışık saçan ve güneş kültüne gönderme yapan yuvarlak şekil ve cenaze geleneklerinde grupları birleştiren kahraman savaşçı ve kardeşlik akti gibi değerler arkeologlar için halen belirsizdir.

göçebe halkların kültürlerinin araştırması ve onların nekropol sistemlerinin keşifleri başlamış, bu nekropollerden, bir çok noktası farklı yazılı kaynaklarla ve tohumları antik dönemde atılmış olan bilgilerle uyumluluk gösteren genel bir görüntü adım adım ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ancak İskit sanatının bir stili, diğer tüm stiller üzerinde hakimiyet kurmuştu. Tüm step halkları tarafından figüratif sanatlarda ortak öğe olarak kullanılmış ve en eski kanıtına ise Tuva Bölgesinde yer alan Arzan Kurgan'ınında (MÖ 800) rastlanmış olan 'Hayvan stili' olarak adlandırılmış tarzdır. Ancak burada söz edilen sadece basit bir 'Hayvan stili' veya hayvanlar dünyasına sadece keskin bir bakış değil, fantastik bir vizyon içerisinde bir araya gelmiş, hareket halindeki karma figürlerden oluşan bir kaleydeskop, doğal sınırların dışına itilmiş canlı bir hareketlilik ve armoniyle son bulan bir alanın içine hapsedilmiş bir stildir. Bu canlı görüntülerde göçebe insan ile hem sevilen, hem korkulan, hem de aynı zamanda önemli bir yiyecek kaynağı olan, evcil bir yoldaşken düşman, avken avcı olabilen hayvanlarla arasındaki ilişkinin çelişkisi yansıtılmıştır. Bu sanatsal tasvirlerin vahşiliği ve zarif güzelliği Step halklarının destansı şiirini oluşturur. Bu öyle bir şiirdir ki, gurur ve özgürlükten, doğanın en zor şartları ile tartışılmaz bir cesaretle mücadele eden bir yaşam tarzını yürütebilen onurlu bir güçten bahseder.

Sağda. Bir Grifon başı (MÖ 5. yy). 'Hayvan stili' tüm step kültürlerinin figüratif sanatlarını ortak noktada birleştiren bir öğedir.

İSKİT ALTINI

STEPLERİN GÖÇEBE HALKLARI, KAFKASYA'NIN ZENGİN MADENLERİNDEN ALTINI ÇIKARIYOR VE DAHA SONRA, MOTİFLERLE, HAYVANLAR VE FANTASTİK YARATIKLARLA BEZENMİŞ MUHTEŞEM SÜSLEMELERE VE GÖZ KAMAŞTIRAN MÜCEVHERLERE DÖNÜŞTÜRÜYORLARDI.

İskit üretimi olan, altından yapılmış ve hayvan figürleri ile süslenmiş objeden bir ayrıntı (MÖ 6. yy)

İskitler en çok, Karadeniz'in kuzey kıyıları boyunca koloni kurmuş olan Yunanlar ile ilişki kurmuşlardı. Takaslar, ticari alanda da olmak üzere hızlı ve yoğun bir şekilde yapılıyordu. İskitler Yunanlara, özellikle şarap ve lüks eşyalarla takas ettikleri buğday, deri ve amber tedarik ediyorlardı. Bu karlı ilişkinin izleri kendisini, aynı zamanda İskitlerin şüphesiz en iyi bilinen sanatsal ifadesinde yani mücevher ve altından süslemelerin üretiminde de göstermiştir. Bu asil metal büyük ihtimalle, göçebe hakların kolayca ulaşabileceği Avrasya'daki büyük dağ yataklarından çıkarılıyordu; Kafkasya'da, Ural ve Altaylar. Bazı el işçilikleri için masif altın kullanılıyordu. Sadece üzerleri kabartma veya baskılarla süslenmiş altın levhalarla yapılan kaplama örnekleri ise daha sık görülüyordu. İskitler, daha genel olarak söylenirse steplerin göçebe halkları, altın işlemeciliğindeki başarılarıyla, yıllardır Dünyanın en önemli müzelerinde düzenlenen sergilerin baş rol oyuncuları olmuşlardır.

SEYYAH KUYUMCULAR

Altından yapılmış çeşitli el yapımı eserlerin, kurganlara yerleştirilen ölü armağanları arasında ki varlıkları tatışılmaz olsa da, bu değerli objelerin nerelerde üretildiği ve en önemlisi hangi zanaatkarların elinden çıkmış olduğu konusu çok açık değildir. İskitlerin adetleri ve gelenekleri hakkında en önemli tanıklardan biri olan Heredot, onların zanaatkarlara karşı bir küçümseme beslediklerini de hatırlatmaktadır. Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Yunan şehirlerindeki faal kuyumculuk atölyelerinin de kaynak temin etmede ve üretimde muhtemelen 'seyyar kuyumculuk'a destek vermiş olduklari varsayılabilir. Eğer bu son varsayım kabul edilirse, böyle bir durumun, Avrupa'daki Bronz ve Demir Çağı Dönemlerinde bir çok kültürde görülmüş olan ve oldukça iyi bilinen modelin bir tekrarı olduğu detayı elde edilebilir. Yani kabileden kabileye yer değiştirmek zorunda kalan zanaatkar, arkeologların 'sandık odası' olarak adlandırdıkları geçici depolar oluşturarak yanında taşıması gereken ham ve bitmiş malzemeleri saklamak için çözümler geliştirirlerdi.

Altın ve renkli mine işçiliği ile yapılmış sadak kemeri tokası. (MÖ 7. yy)

FANTASTİK YARATIKLAR...

Şu ana kadar düzenli kazılar sonucu ortaya çıkmış veya şans eseri yağmalanmaktan kurtarılarak elde edilmiş olan kuyumculuk örnekleri araştırmacıların incelemelerine ve onları görenlerde de hayranlık uyandıran çok çeşitli tipolojiler sunmuştur. Örneğin, Toltstaja Mogila'daki mezarda, varsıl bir kadın cesedinin giydirilmesinde kullanılmış bir elbisenin ve başlığın süslenmesi amacıyla, inceltilmiş metalden yapılmış kare levhalardan oluşan 200 süsleme parçası ortaya çıkarılmıştır. Kabartma olarak çalışılmış bu levhalar, İskit sanatının tipik motiflerini taşımaktadırlar; grifonların, sfenkslerle ve diğer fantastik yaratıklarla arasında geçen çarpışmalar gibi.

Altından yapılmış ve uçları koç başı figürlü sadak kemeri tokası. (MÖ 7. yy)

VE GERÇEK HAYVANLAR...

İskit altın işlemecileri, hayal dünyalarında yarattıkları ya da mitolojik öykülerden çıkartıp sanatlarına yansıttıkları figürlerin yanı sıra yaşanılan Dünyanın hayvanlarını da eserlerine konuk etmişlerdir. Bu eserler İskitlerin topraklarını paylaştıkları faunanın en önemli tüm temsilcilerinin betimleriyle doludur.

Bu hayvanlar arasında güç ve hız ideali ile zarafetin vücut bulduğu leopar, aslan ve kartal gibi hayvanlar en sık karşılaşılanlardır. Bunların yanında, arılar, örümcekler, kuşlar ve yabandomuzları da görülmektedr. Betimlerin birçoğunda sürekli olarak doğal yaşamı çağrıştıran hayvan figürlerinin işlenmesi, yaşam şekli olarak göçebeliği seçmiş bir halkın doğasıyla da uyum gösteren bir hareketlilik hissini yansıtma çabası olaral yorumlanabilir. İskitlerin ve steplerin diğer Avrasya halklarının sanatlarından sözederken 'hayvan stili' tanımın sıkça kullanılmasının sebebi, bu kültürlerde hayvan imgelerinin sürekli olarak tekrarlanmasıdır.

Üzeri kabartma figürlerle süslenmiş bir kından ayrıntı. (MÖ 4. yy)

PAZIRIK TÜMÜLÜSÜ HAZİNELERİ

1929 yılında, Pazırık'da büyük bir tümülüsün kazımına başlanır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kazılara ara verilmiş, ancak 1947 senesinde diğer beş büyük tümülüsü de içine alan bir çalışmayla tekrar başlamıştır. MÖ 5.-3. yüzyıllara ait olarak tarihlendirilebilecek bu altı tümülüs, altlarında yaklaşık 40 mezarı barındıran çok büyük bir nekropülün en büyük mezarlarıydılar. Pazırık mezarlarında yer alan kalıntılar, parçalanmış olmalarına karşın, bu tümülüsleri yapan halkların giyim tarzı hakkında çok sayıda bilgi sağlamışlardır. Kenevir ve benzeri liflerden yapılmış birkaç gömlek haricinde diğer giysilerin yapımında deri, kürk ve keçe kullanılmıştı. Erkekler, güderiye benzer deri parçalarından yapılmış vücuda yapışan pantolonlar, çorap, çizme ve kolları süslü geniş uzun tunikler giyiyordu. Başlarına yine keçeden yapılmış ucu sivri başlıklar takıyorlardı. Kadınlar ise, erkeklerinkine benzer ancak önlüklerle zenginleştirilmiş tunikler kullanıyorlardı. Ayaklarına, leopar derisinde yapılmış ve tabanlarına kadar incilerle süslü çok şık çizmeler giyiyorlardı. Bu son detay biraz garip görünse de, İskit kadınlarının ayak ayak üstüne atıp oturma alışkanlıkları olduğunu, işte bu yüzden ayak tabanlarını memnuniyetle göstermiş olduklarını bilmek gerekir. Bir çok kıyafet şüphesiz altından ince yapraklarla süsleniyordu ki, bunların neredeyse tamamı muhtemelen MÖ 3. yüzyıldan başlayarak yağmacılar tarafından çalınmıştır.

Altın levhadan yapılan ve kabartmalarla süslenmiş dinsel tören objesi. (MÖ 5. yy)

MUHTEŞEM BİR SADAK

Kurganlar tarafından yüzyıllarca korunan eserler arasında hiç kuşku yok ki, en dikkat çekicisi Melitopol nekropolünde keşfedilmiş olan bir gorytos (sadak; yay ve ok kılıfı) için tasarlanmış olan altın kaplamadır.

Bu, 50 cm uzunluğunda ve süslemeleri çekiçleme tekniği ile yapılmış bir plakadır. Üzerinde yer alan çeşitli betimler birden fazla panele yerleştirilmiştir. Bu paneller, sadağın (gorytos) dikey formuyla zıtlık oluşturacak şekilde yatay düzende ilerlemektedirler. Böyle gösterişli bir eserin, asla gerçekten kullanılmadığını, sadece müşterisinin veya etrafındakilerin hayranlığına sunulmak amacıyla üretilmiş olabileceğini düşünmek oldukça kolaydır. Sadağın orta bölümü iki ana panele ayrılmış olup üzerlerinde yer alan figürler belirli bir düzene göre sıralanmıştır. Kadınlı-erkekli figürler burada belli bir hikayeyi ya da mitoloik bir konuyu anlatır gibidir. Figürlerin bazılarında klasik Yunan tiplerinin çok bezerleri ile karşılaşılır. Eserin en üstteki süsleme şeridinde ise başrolünde hayvanların olduğu figürler yer almaktadır. Burada aslan ve leopar gibi hayvaların, geyik, yaban domuzu ve boğalarla giriştikleri mücadeleler görülmektedir.

Araştırmalar ve keşifler

PAZIRIK TÜMÜLÜSÜ HAZİNELERİ

1929 yılında, Pazırık'da büyük bir tümülüsün kazımına başlanır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kazılara ara verilmiş, ancak 1947 senesinde diğer beş büyük tümülüsü de içine alan bir çalışmayla tekrar başlamıştır. MÖ 5.-3. yüzyıllara ait olarak tarihlendirilebilecek bu altı tümülüs, altlarında yaklaşık 40 mezarı barındıran çok büyük bir nekropülün en büyük mezarlarıydılar. Pazırık mezarlarında yer alan kalıntılar, parçalanmış olmalarına karşın, bu tümülüsleri yapan halkların giyim tarzı hakkında çok sayıda bilgi sağlamışlardır. Kenevir ve benzeri liflerden yapılmış birkaç gömlek haricinde diğer giysilerin yapımında deri, kürk ve keçe kullanılmıştı. Erkekler, güderiye benzer deri parçalarından yapılmış vücuda yapışan pantolonlar, çorap, çizme ve kolları süslü geniş uzun tunikler giyiyordu. Başlarına yine keçeden yapılmış ucu sivri başlıklar takıyorlardı.

Solda. Altın, amber ve cam macunu kullanılarak yapılmış ve at başı kabartmalarıyla süslü dini tören kabı. (MÖ 5. yy)

Genç bir İskit erkeğine ait giysinin canlandırılması; uzun dar çoraplar ve uzun kollu bir tunik.

Kadınlar ise, erkeklerinkine benzer ancak önlüklerle zenginleştirilmiş tunikler kullanıyorlardı. Ayaklarına, leopar derisinde yapılmış ve tabanlarına kadar incilerle süslü çok şık çizmeler giyiyorlardı. Bu son detay biraz garip görünse de, İskit kadınlarının ayak ayak üstüne atıp oturma alışkanlıkları olduğunu, işte bu yüzden ayak tabanlarını memnuniyetle göstermiş olduklarını bilmek gerekir. Bir çok kıyafet şüphesiz altından ince yapraklarla süsleniyordu ki, bunların neredeyse tamamı muhtemelen MÖ 3. yüzyıldan başlayarak yağmacılar tarafından çalınmıştır.

En son olarak sadağın daraldığı bölümde, bir yaban tavşanını yakalamak üzere üzerine salınmış av köpekleri figurleri yer almaktadır. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen bu muhteşem sadak, uzun yıllar boyunca İskitlerin, Yunan sanatını benimsemiş olduklarına dair en somut kanıtlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Daha sonraki yıllarda, bazı araştırmacılar daha da ileri giderek bu lüks objenin Yunan kuyumcu ustalarının elinden çıkmış bir eser olduğuna dair varsayımlarda bulunmuşlardır. Günümüzde ise araştırmacılar, sad üzerinde Akhilleus'un Skyros Adası'nda bulunma olayının betimelendiği iddialarını da çürüterek, Melitopol'da ortaya çıkarılmış olan sadağın (gorytos) zengin süslemeleriyle bir İskit atölyesinde üretilmiş olduğu fikrindedirler. Bu araştırmacılara göre, bu göz alıcı sadağın yapımında, eserin özel formuna uygun olarak hazırlanmış bir kalıp kullanılmıştır.

Avrasya steplerinin göçebe halkları arasında çok yaygın olarak kullanılmış olan 'hayvan stili' ile süslenmiş altın sadak tokası. (MÖ 7. yy)

Altından yapılmış İskit burun siperliği (MÖ 4. yy)

YÜKSEK SINIFIN ATLARI

İskit-Sarmat kültürüne ait olduğu düşünülen en zengin kurganlardan biri olan Filippovka'da keşfedilen hayret verici sayıda som altından gerdanlıkların yanı sıra, bir kılıç, bir hançer, bir bileme taşı ve bir at koşum takımı gibi yüksek sınıftan bir savaşçıya ait olabilecek eşyalar da ortaya çıkartılmıştır. Demir kılıcın topuzu, el koruyucusu ve kesici kısmın her iki tarafı kakmalı altından yapılmış olup kabzası ise altın telle sarılmıştır. Kesici kısmın süslemelerinde, boynuzları ile çok iyi stilize edilmiş geyik başları yer almaktadır. Demir hançer de zengin süslemelere sahiptir. Topuz ve el koruyucusu, karşılıklı duran grifon başları ile süslenmiştir. Diğer grifon başları ise kesici kısmı süslemektedirler. Atın koşum takımları, altın bir kemer tokası ve yine altından yapılmış grifon veya grifon başı formunda bir eyerden oluşmaktadır.Üzerinde iki devenin güreşini tasvir eden bronzdan iki madalyon ise belki de atın göğüs kısmına takılan boyunluğu süslemek amacıyla kullanılıyordu. Filippovka'lı zengin savaşçının ölü armağanlarında arasında ayrıca, bronzdan bir kemer tokası, yine bronzdan yapılma ve üzeri altın ince levha ile kaplı çiçek formunda altı adet dizgin ayırıcı da yer bulunuyordu.

Bir at eyeri ayrıntısı; altın hayvan başı.

SAKHNIVKA DIADEMI

1901 senesinde, Sakhnivka'daki nekropolün kurganlarından birinde gerçekleştirilen kazılarda, yine kabartmalı olarak çalışılmış fakat Melitopol'de bulunan sadağın (gorytos) tam tersine süslemeleri hakkında şüpheler yaratmamış olan muhteşem bir diadem ortaya çıkarılmıştır. MÖ 350-300 arasına tarihlendirilen bu band şeklindeki taç, İskitlerin dinsel dünyasına ve ritüllerine çağrışım yapan on figürün betimlendiği altından yapılmış bir eserdir. Bu hisse dair diğer bir ipucunu bir kadın figürü oluşturmaktadır: bir elinde bir vazo, diğer elinde ise bir ayna tutarak oturmaktadır. Bu figürün kalın katları olan ve ayaklarına kadar uzanan bir pelerini ve toplanmış olan saçları onun yüksek bir rütbeye sahip olduğu hissini vermektedir. Kadının yanında, ayakta duran bir hizmetli, önünde ise birinin elinde lire benzer bir alet bulunan iki erkek figürü yer alır. Güncel fikre göre bu 'hanımefendi', önemli mitsel veya dinsel bir rol oynamaktaydı ve hatta belki de, İskit panteonunun en önemli tanrıçasının betimi olabilir.

Bir İskit kalkanın ortasında yeralan ve kabartma tekniğiyle altından yapılmış bir hayvan betimi. (MÖ 7. yy)

Günümüzde Ukrayna sınırlarında yeralan İskit toprağı Dnepropetrovski kentinde bulunmuş olan altından göğüslük (MÖ 4. yy)

GRİFONLU GÖĞÜSLÜK

Yine MÖ 4. yüzyıla ait olabileceği düşünülen diğer bir muhteşem değerli eser ise Tolstaja Mogila'da keşfedilmiş olan göğüslüktür. Bu muhteşem takı, atölyede çalışmış ve sanatını çok yüksek derecelerde ifade etmesini bilen bir zanaatkarın ürünü olmalıdır. Eserin çapı en fazla yaklaşık 30 cm.dir. Uçları yukarı bakan hilal şeklindeki eser, dört sarmal öğe ile üç süsleme panele ayrılmıştır.

Konularının işlenişi, İskit kuyumculuğunun tüm ilkesel öğelerini kapsamakta olsa da çizimlerinin rafineliği ve olağanüstü bir özenle yapılmış olan süslemeler bu eseri hemen hemen türünün tek örneği haline getirmektedir. Göğüslüğün stilistik ve teknik analizleri, bu eserin, büyük bir ihtimalle zengin bir İskitli tarafından Pantikapion'da (Azak Denizi kıyısındaki Yunan kolonisi) çalışan bir Yunan bir kuyumcuya sipariş ettiğini göstermektedir. Alt taraftaki panelde yer alan motifte bir ata saldıran bir çift grifon ve bunlara ek olarak bir geyiğe saldıran bir aslan ve leopar ile yine bir yaban domuzuna saldıran aslan ve leoparlar yer alır. Üstteki panelin orta bölümünde dizleri üzerinde durmuş, dikkatlerini bir postun dikimine vermiş uzun sakallı iki erkek figürü yer alır. Kenarlarda ise yanında tayı ile beraber dişi bir at ve buzağısını emziren bir inek bulunmaktadır. Diğer insan figürleri ise sanatçının onları koyunlarla beraber tasvir etmesine dayanarak çoban olarak yorumlanabilirler. Ortadaki panel hurma yaprakları, küçük güller gibi bitkisel motifler ile geometrik desenlerle ve kuş figürleri ile süslenmiştir. Göğüslüğün bu kısmında, zaten yeterince gösterişli olan bu el yapımı esere daha da gösteriş vermek amacıyla sürülmüş mavi cila izleri taşımaktadır.

Sağda. Bir İskit kalkanın ortasında yeralan ve kabartma tekniğiyle altından yapılmış geyik betimi. (MÖ 7.-6. yy)

Ön Plandakiler

İSKİT SANATI VE ANLAMI

Araştırmacılar, steplerin göçebe halklarına ait ve dolayısıyla da İskitlerin mezarlarına gömülmüş olan eserlerin üzerinde yer alan betimleri, kurban ve cennete yükselme örneklerinde olduğu gibi sık sık dinsel geleneklere bağlı metaforlar olarak yorumlamışlardır. Mezarlarda bulunan eşyaların büyük bir kısmı, göçebe halkın ölümden sonra yaşayacakları hayatta da kullanabileceklerini umdukları günlük eşyalardan oluşmaktadır. Yine eserlerin büyük bir kısmı, göçebe mezarlarına bırakılan ölü armağanlarının kullanışlı niteliklerini ortaya koymaktadır; altınla süslenmiş silahlar, gümüşten ve altından yapılma kapları, taraklar, takı, altından giysi süslemeleri ve mezarda dahi sahiplerine eşlik etme amacıyla öldürülmüş olan atlara ait koşum takımları gibi.

İSKİTLERİN TOPRAĞI

İskit topraklarının haritası, Avrasya steplerinin geniş bölgesinin neredeyse tamamını kaplamaktadır. Heredot'un bahsettiği İskitler, kökleri günümüzdeki Kazakistan'a uzanan İrani soylu büyük göçebe halklarının sadece bir bölümünü oluşturmaktaydılar. MÖ 8. yüzyıldan itibaren, bunların bir bölümü -Heredot'un sözünü ettiği İskitler- batıya doğru göç ederek, kaynaklarda İskitya olarak geçen, Karadeniz'in kuzey topraklarını işgal etmişlerdir. Bununla beraber, bu halkların güney Sibirya'da yeralan yine çok önemli bir doğu kolunu da tanımaktayız. Böylece, İskit halklarının izleri, İskitya sınırlarını aşarak, çok geniş bir alana dağılmakta olup bizleri Antik Pontus Euxinus'dan (Karadeniz) Çin'e kadar sürüklemektedir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 8.-6. yy:	Kazakistan steplerinden gelen İrani soylu göçebe halk İskitler, batıya doğru hareket ederek, Karadeniz'in kıyı sahillerine ulaşırlar. Büyük bir bölümü günümüzdeki Ukrayna topraklarına denk gelen Avrupa'nın kuzeydoğusundaki geniş bölgelere girer.
MÖ 800:	Tuva bölgesinde (Güney Sibirya) yer alan Arzan Kurganı'nın tarihlendirilmesi. Tüm İskit sanatının etkileyen ve 'Hayvan Stili' olarak adlandırılan üsluba dair eneski buluntular bu kurganda yer alır.
MÖ 7. yy:	Essarhadon Dönemi Asur belgelerinde yer alan ve İskitlerin adının geçtiği ilk tarihi kaynaklar bu çağa uzanmaktadır.
MÖ 6.-5. yy:	Akamenid kitabelerinde, 'Saka' ismi Pers İmparatorluğu'na haraç veren halkların arasında geçer.
MÖ 6.-4. yy:	İskitlerin, Karadeniz kıyılarında yer alan Yunan kolonisindeki varlıkları ve onlarla yaptıkları ticari takasların belgelenmesi.
MÖ 5. yy:	Halikarnassos'lu (Bodrum) tarihçi Herodot'un, I. Darius'un (MÖ 521-485) onlara karşı yürüttüğü seferden başta olmak üzere İskitler'den uzun uzun bahsetmesi
MÖ 3. yy:	İskitlerin Kuzey Karadeniz üzerindeki egemenlik krizinin başlaması. Göçebe halkların etnik ve politik düzeni bozan büyük göçe karar vermelerinin de etkisiyle İskitya'nın sonunun gelmesi.
6. yy:	Türk-Moğol kökenli halkların yükselişi steplerdeki İran kökenli halk kültürlerinin hakimiyetinin sonunu getirmiştir.

Aral Gölü'nün, kuzeyden ve batıdan etrafını saran Kazakistan stepleriyle beraber uydudan görünüşü.

Eliza Vetovskoe
Don Deltası, MÖ 5. yüzyılda kurulan İskit yerleşim alanı. MÖ 4. yüzyılın sonlarında büyük bir Yunan karargahına da ev sahipliği yapmıştır. Yakınlarında 289 tane kurganın yer aldığı bir nekropol bulunmaktadır.

Ujgarak
Aral Gölü yakınları, Kazakistan'ın güneybatısı. Kendisiyle aynı adı taşıyan nekropolde yer alan Kurgan. Yüzeyin üzerine dik olarak konulmuş ve içlerine ölülerin yerleştirildiği ince tahtalardan oluşan yapısıyla ünlü mezar.

Rusya

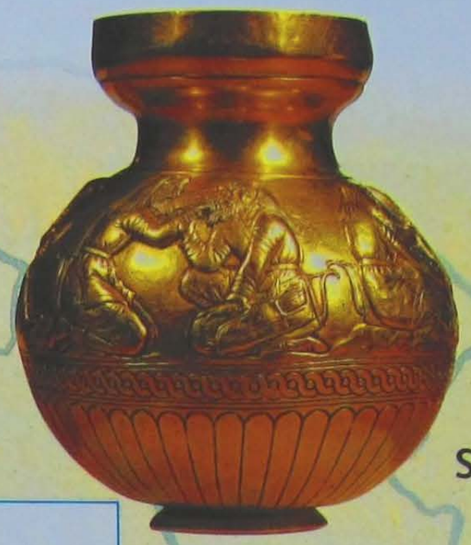

Pazırık
Güney Sibirya. Kendisiyle aynı adı taşıyan nekropolde bulunan kurgan ile tanınır. Buradaki sürekli buzlanma, hem gömülü cesetlerin, hem de tahta, kumaş, deri gibi bozulabilen organik malzemelerden yapılmış eserlerin korunmasını sağlamıştır.

Sibirya

Kul-Oba
Antik Pantikapaion yakınları Doğu Kırım. Kendisiyle aynı adı taşıyan ve olağanüstü altın eserlerin ortaya çıkarıldığı kurgan.

Volga

Ural

Sintas
Batı Kazakistan. Sarmatlılara (MÖ 6.-5. yy sonları) ait olduğu düşünülen ve kendisiyle aynı adı taşıyan nekropolde yer alan Kurgan.

Sintas

Pazırık

Don

Kazakistan

Eliza Vetovskoe

Cilikti

Azak Denizi

Balkaş Gölü

Kul-Oba

Aral Gölü

Syr Darya

Cilikti
Doğu Kazakistan. Cilikti Kurgan'ı, içinde 50 kurgan bulunduran bir nekropolün en tanınmış olanıdır.

Hazar Denizi

Karadeniz

Ujgarak

Issık

Olbia, Khersonessos, Pantikapaion

Güney Tagisken

Issık
Güneydoğu Kazakistan. 40 kurganın bulunduğu geniş bir nekropolün güney yakasında bulunan ve Issık Kurgan'ı olarak bilinen en önemli mezar.

Olbia, Khersonessos, Pantikapaion
MÖ 6. yüzyılda kurulan Karadeniz sahillerinde en iyi bilinen Yunan kolonilerinden birkaçı. (Alttaki Fotoğraf: Khersonessos harabeleri)

Güney Tagisken
Güneybatı Kazakistan, Aral Gölü yakınları. Kendisiyle aynı adı taşıyan nekropolde yer alan kurgan. Farklı tipolojileri olan çeşitli mezarlardan bir tanesi uzun bir giriş koridoruna (dromos) sahiptir.

ANTİK HASTALIKLAR

KAZILAR ESNASINDA BULUNAN İNSAN KALINTILARININ İNCELENMESİ, ANTİK HALKLARIN YAŞAM KALİTESİ, MARUZ KALDIKLARI HASTALIKLAR VE ONLARIN SAĞLIK DURUMLARI HAKKINDA BİR ÇOK ŞEYİ ANLAMAMIZA İZİN VERİR.

Arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılan insan kalıntılarının incelenmesi, bireylerin görünüşleri ve zaman içerisinde geliştirdikleri güçlerinin yanı sıra, antik halkların yaşam kaliteleri ve sağlık durumları ile ilgili bilgiler de sağlar. Fiziksel paleoantropolojik bakış açısına 'Paleopatoloji' (antik dönem hastalıklarının incelenmesi) adı verilmektedir. Bütün halde olan zarar görmemiş vücutlardan ve iskeletlerden çeşitli bilgiler ortaya çıkarılabilir. Zarar görmemiş bir vücuttan çok sayıda ve tam bilgiler alınabilir, ancak kemikler hastalık izlerini saklayamadıklarından dolayı sadece bireyin ölüm şekli, genetik gelişimi ve hayat alışkanlıkları hakkında bilgiler verebilir.

Antik Roma Döneminde kullanılmış olan tıp aletleri.

PARAZİTLERCE İSTİLA EDİLMİŞ

Nadiren bulunsa da yumuşak kumaşlar, araştırmacıların enfeksiyon hastalıklarına dair izleri tanımalarına yardımcı olur, çünkü bazen de yaralar ve sakatlanmalar, şiddetli bir ölüm sebebinin ortaya çıkmasını sağlarlar. Özellikle iyi korunmuş insan vücutlarının, genelde de derilerinin üzerinde (pireler) ve bağırsaklarında sıklıkla parazitlere rastlanır. Örneğin, mumyaların incelenmesi sonucunda, eski Mısırlıların uygun olmayan hijyenik şartlardan dolayı parazit infestasyonuna maruz kaldıkları ortaya çıkarılmıştır. Kolomb öncesi Dönemde bağırsaklarda sıklıkla nematod (yuvarlak solucan) yumurtaları bulunmuş ama bu problemin, aynı zamanda Kuzey Avrupa'da, Grauballe Mumya'sı (Danimarka) üzerinde yapılan araştırmalarda da keşfeldildiği gibi çok ciddi ve yaygın olduğu görülmüştür. Nematodlardan hastalanmamış olan tek tarih öncesi halklar, kaprolit'lerin (fosilleşmiş dışkı) analizinin de ortaya koyduğu üzere, ılıman bölgelerde ve kırsal alanlarda yaşamış olan avcı-toplayıcılardır. Bununla beraber yaklaşık 6000 yıl öncesine dayanan bir Peru topluluğunun (Los Gavilanes) çiğ balık yeme alışkanlığı, özel bir tür bağırsak parazitlerinin oluşumuna sebep olmuştur. Kaprolitler (fosilleşmiş dışkı) kene, akar ve pire gibi dış parazitlerin izlerini de muhafaza ederler.

VİRAL HASTALIKLAR

Bakteriler ve virüsler yumuşak kumaşlar üzerinde hayatta kalmaya devam edebilirler. Günümüzde bu mikroorganizmalardan hiçbirinin yüz veya iki yüz sene sonra halen aktif olamayacakları düşünülse de, laboratuarlarda insan kalıntılarını incelerken özel önlemler alınmaktadır. Hatta bir Mısır piramidinde şarbon (diğer adıyla antraks) içerisinde aktif olan basillerin bulunduğu düşünülmekte ve Arktika'da yeralan daimi buzların içinde de enfektif virüslerin yaşadıklarından şüphelenilmektedir. Bu konuda alınan önlemler az değildir, çünkü nadir rastlanan veya soyu tükenmiş olan hastalıklar, tekrar ortaya çıkmaları durumunda hem bunlara karşı bağışıklığın artık ortadan kalkmış ya da zayıflamış

Demir Çağı'nda Danimarka'da yaşamış olan Graballe Adamı'nın kalıntılarının incelenmesiyle, Prehistorik Dönem Kuzey Avrupa insan topluluklarında bağırsak nematodlarının bulunduğu tespit edilmiştir.

TEŞHİS YOLLARI

Bir organizma içerisindeki kumaşların analizleri yapılırken, X Işınları, TAC, MR ve endoskopik testler gibi, zarar verici olmayan tıbbi teşhis metodları kullanılır. Bu incelemeler, tıbbi araştırmalardan farklı olarak, teknolojik imkanları kullanarak ve yaşayan organizmaya hiçbir zarar vermeyerek fiziksel paleoantropolojik ve paleopatolik araştırmaların büyük atılımlar yapmasını sağlamaktadır. Tüm bu teknikler Mısır mumyaları üzerinde denenmiş, tarihi belli olmayan zamanlarda kullanılmış olan mumyalama işlemlerine ve bugüne kadar bilinmeyen paleopatolojik bilgilerin, çoğu zaman mumyaların sargılarına da dahi zarar vermeden, gün yüzüne çıkmasına izin vermişlerdir. Kumaş parçası örneğinin alımından laboratuarda yapılan analizlere kadar, olası zararlar veren teşhis metodlarının kullanımı günümüzde gittikçe azalmaktadır.

Antik Yunan eseri olan bu kabartmada hastasını tedavi eden bir hekim betimlenmiş.

Solda. İtalya-Chiusi'de gömülmüş olan bir Etrüsk kadınına ait bu çenede, düşen bir dişin boş kalan yerini daraltmak amacıyla yapılmış altından bir ortodontik operasyonun izleri görülmektedir.

Ortada. Anormal diş yapılarına sahip insan kalıntıları. üstte, üst kesici dişleri yukarı doğru kalkmış bir kafatası onun altında ise kronik bir enfeksiyonun (granülom) izlerini taşıyan bir damak yer almaktadır.

Sağda. Dişler üzerinde yapılan incelemeler yalnızca yeme içme alışkanlıkları hakkında değerli bilgiler vermekle kalmaz, aynı zamanda antik dönem doktorlarının nasıl bir mesleki bilgiye sahip olduklarına dair bulgular verir. Bir Etrüsk mezarında ortaya çıkarılmış olan bu kafatası, ileri bir bilgi düzeyi ile gerçekleştirilmiş ortodontik bir cerrahi müdahelenin izlerini halen taşımaktadır.

olmasından, hem de zamanında teşhis koymanın zorluğundan dolayı günümüz için öldürücü birer silah niteliğindedirler.

Enfektif (bulaşıcı) hastalıkların araştırılması, çok büyük koruyucu tedbirler alınması şartıyla, genetik özellikler temel alınarak yapılabilir. Çiçek hastalığı ve çocuk felci gibi enfektik hastalık virüsleri, bu hastalıklara yakalanan bireylerin DNA'larında izler bırakmaktadırlar.

İSKELET KALINTILARI

Kemikler, doğuştan veya sonradan kazanılan deformasyonlara, çeşitli hastalıklara veya travmalara dair izleri barındırırlar. Travmaların yorumlanması genellikle oldukça kolay olup, oluşma sebebi ve devamında gelişen olaylar hakkında bilgi edinmek için basit bir gözlem yeterli olmaktadır. Ancak, sadece tek bir bireye ait yaralar ve kırılmalar, bir topluluğun tıbbi hikayesini yeniden kurmak için sınırlı bilgiler sağlar. Eğer yaralanma ve kırılmaların sıklığı ve ne türde olduklarının belirlenmesi mümkün olursa daha faydalı bilgiler verebilirler. Örneğin, iskeletlerde görülebilen travmaların özellikleri avcılık ve toplayıcılık yapan bir toplumla, tarımlar uğraşan bir topluluk arasında farklılık gösterir. Özel bir özen ile incelenmesi gereken diğer bir öğe ise kemiklerin saklandığı şartlardır; toprağın altında yer alan kemik kalıntıları bozulur ve yapılarını oluşturan kalsiyumun büyük bölümünü kaybederler. Bu sebepten dolayı da kırılmalara ve deformasyonlara maruz kalırlar. Bu durumlarda, yanlış bir yorumlama yapmamak için, kemiklerin orijinal kökenlerini tanımak gerekmektedir.

DEFORME OLMUŞ KAFATASLARI

Bazı deformasyonların sebebi dinsel ayinlerle ilişkilendirilebilir. Prehistorik Dönemde ve aynı zamanda günümüzde yaşayan bazı ilkel kabilelerde çok yaygın bir gelenek olan kafatasını deforme etme adeti, yeni doğanların halen yumuşak olan kafataslarına çeşitli aletlerle sürekli basınç uygulayarak düz bir alın elde etme amacıyla yapılır. Bu tip uygulamaya dair kanıtlar, Avustralya'da Buzul Çağı'nın başından itibaren, Irak'ta Neandertal Adamı üzerinde, günümüzde ise Melanezya'da görülmektedir. Bazı durumlarda, örneğin Etiyopya'da keşfedilmiş olan yaklaşık 30.000 yıllık bir kafatası üzerinde, ölümünden hemen önce veya hemen sonra kafatası soyma eyleminin yapılmış olduğu belirlenmiştir. Aalın ve yanak kemikleri üzerinde keşfedilen izler, kafatası soyma töreni yapan Amerikan yerlilerinin kafatasları üzerinde görülen izlerle uyuşmaktadır.

KEMİK ÜZERİNDEKİ İZLER

İskelet sistemi üzerinde iz bırakan hastalıkların başında, erime, hipertrofi veya yapı bozulmaları ile kendisini gösteren kemiklere özgü rahatsızlıklar yer alır. Örneğin cüzzam, yüz, el ve ayak kemikleri üzerinde erime izleri bırakır. Çeşitli tipte deformasyonlar ise bazı tümörlere bağlı olarak gelişebilir. Bunun dışında, cücelik ve spina bifida (ayrık ve açık omurga) gibi doğuştan gelen biçimsizlikler de görülebilir. Bilinen en eski cücelik vakası Güney İtalya-Kalabriya bölgesindeki Grotta del Romito'da keşfedilmiştir ve tarih olarak MÖ 10. yüzyıla uzanmaktadır. Bu örnek, yaklaşık onyedi yaşında ölmüş, bir metreden biraz daha uzun bir erkek bireydir.

Ayrıca, Mısır'da ve Alabama'da yaşamış paleoamerikan halkları arasında da cücelik vakalarına rastlanmıştır. İngiltere-Cirenchester'da Roma Dönemine ait 450 iskeletten beşinin spina bifida (ayrık ve açık omurga) hastalığının izlerini taşıdıkları ve bunun yanında belkemiği bozukluklarının yaygın olduğu

Kolomb Öncesi Dönemden, Parakas (Peru) İnka sit alanında bulunmuş olan bir mumya.

Antik Roma'da bir cerraha ait bazı tıbbi aletler.

görülmüştür. Artirit (eklem iltihabı) yaygın bir hastalıktı. Bazı topluluklarda otuzbeş yaşını aşmış olan bireyleri yüksek bir yüzdeyle etkiliyordu. Hastalıklar ve yetersiz beslenmeler, çocukların ve ergenlerin büyümesini durdurabilir. Büyüme durmasının her evresinde kemikler üzerinde, özellikle de kaval kemiğinde belirgin olan, Harris adı verilen beyazımsı çizgiler oluşur. Tespit edilen her bir beyazımsı çizgi, büyüme esnasında geçirilen her bir krize karşılık gelmektedir. Benzer bulgular aynı yaş ve aynı kronolojiden kemikler üzerinde görülüyorsa bu, o zamanlarda bir kıtlık dönemi geçirilmiş olduğu fikrini akla getirir. Eğer, beyazımsı çizgiler sadece tek bir cinsiyet grubundaki bireyler üzerinde görülmekteyse, bu beslenme konusunda cinsiyet ayrımı yapılmış olduğuna işaret edebilir.

KURŞUN ZEHİRLENMESİ

Kemikler içerisinde, çeşitli konsantrasyonlarda zehirli maddeler var olabilir. Bu durum, bazen de ölümle sonuçlanmış olan bir zehirlenme vakasına işaret eder. Örneğin, Roma Döneminde, içme suyu borularında ve yiyecekleri saklamak için kullanılan kapların tamirinde ve sicillenmesinde kurşun metali kullanılmasından dolayı, kurşun zehirlenmesi vakaları çok yaygındı. Bu tip bir zehirlenmenin yaygınlaşması kısırlık problemlerinin de oluşmasına sebebiyet vermiş olabilir. Bazılarına göre, İmparatorluk Dönemindeki yetersiz nüfus artışının sebebi yanlış uygulanmış doğum kontrol veya kürtaj metodları değil, İmparatorluk vatandaşlarının maruz kaldıkları kronik zehirlenmenin bir sonucudur. Kurşun, daha sonraki dönemlerde de en sık karşılaşılan zehirlenme vakası özelliği taşımaktaydı, bu dönemdeki sorumlular ise yemekleri hazırlama, servis etme ve saklamada kullanılan kalaylı veya kurşun içeren cam kaplamalı seramik kaplardı. Modern dönemlerde ise civa zehirlenmesine dair kayıtlar bulunmaktadır. Frengi hastalığının tedavisi için hastaya civa dumanı teneffüs ettiriliyordu ve hastalar muhtemelen frengi yüzünden değil zehirlenme sebebiyle ölüyorlardı. Bu uygulamanın en sık görülen reaksiyonlarından biri de diş minelerinin kalkıp bir daha düzelmeyecek şekilde kararmalarıdır.

DİŞ İNCELEMELERİ

Dişlerin durumları hakkında yapılan incelemeler de paleopatolojik açıdan çok değerli kaynaklar sağlanmasına izin verir. Dişlerdeki yıpranma, yemek yeme alışkanlıkları veya üretim alanında dişleri 'üçüncü bir el' gibi kullanma yöntemlerine dair bilgiler verir. Çürükler ve diğer lezyonlar ise yedikleri yemeklerde ne kadar şeker kullanıldığına işaret edebilir. Bazı toplumlarda, dişlerin sökülmesini veya süslenmesini içeren dini ayinler de yer almıştır.

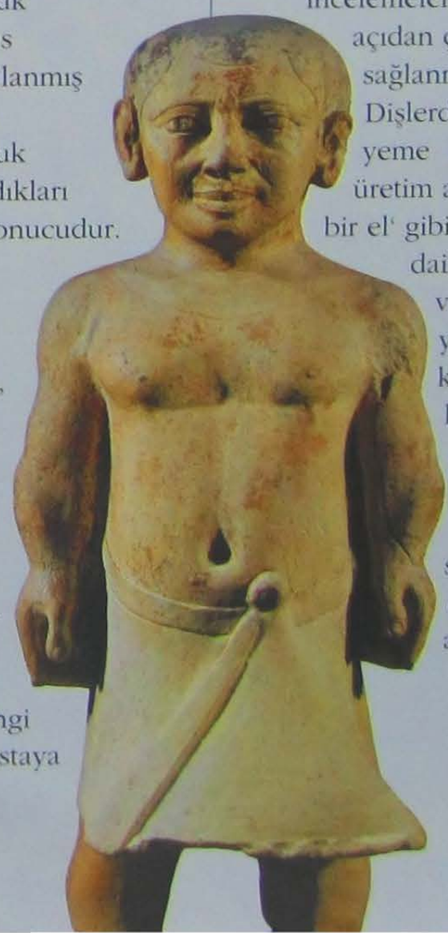

Sakkara, Mısır'da keşfedilmiş cüce Khnumhotep heykeli (21. Hanedan)

Toplum ve Gelenekler

GEÇMİŞTEKİ DOKTORLAR

Diş tedavisi, özellikle çok eski ve çok yaygın bir uygulamadır. Mısır papirüsleri, dişlerin düşmesini önlemek amacıyla metal ipler kullanılmış olduğunu hatırlatmaktadır. Bu tür uygulamaların yapıldığına dair benzer diğer en eski arkeolojik kanıtlardan biri de Etrüsk mezarlarından keşfedilmiş olan diş protezleridir. Sallanan dişleri, sağlam dişlere sabitlemek amacıyla yapılmış tam ve gerçek 'köprü' görevi gören altından yapılma bağlantılar veya düşen dişlerin yerine takılmak üzere içerisine modifiye edilmiş sınırlı sayıda insan veya hayvan dişi geçirilmiş, yine altından küçük şeritler kullanıyorlardı. Cerrahi yeteneklerine dair diğer bir arkeolojik kanıt ise travma ve çeşitli hastalıklar sonucu ortaya çıkan sıkıntıları dindirmek veya epilepsiyi tedavi etmek amacıyla yapılmış olduğu düşünülen kafatasının üst bölümünü delme veya derisini kaldırma işlemidir. Bu uygulamanın yapıldığına dair neredeyse bin tane vaka doğrulanmış, bununla beraber dikiş izlerinin de kanıtladığı üzere vakaların yarısında hasta ameliyatı başarıyla atlatmıştır. Kırıkların azalması ve tedavi edilmesi ise oldukça yaygındı. Mısır'da MÖ 3. binde, kırılan kol ve bacaklar ağaç kabuklarından çıtalar kullanılarak sabitleniyordu. Daha yakın tarihlerde ise, Pompeili Cerrah'ın evinde keşfedilmiş örnekler gibi, çok rafine cerrahi aletler de kullanılmıştır.

ORMANDAKİ KAYIP ŞEHİR

KAMBOÇYA'DAKİ ANTİK KHMER KRALLIĞI'NIN BAŞKENTİ ANGKOR, ORTA AMERİKA ORMANLARININ YÜZYILLARCA GİZLEDİĞİ MUAZZAM BİR KENTTİR. KOLOMB ÖNCESİ UYGARLIĞIN BÜYÜK TÖREN MERKEZİ KALINTILARIYLA KEŞFEDİLEN ARKEOLOJİK SİTE, İNSANLIĞIN ORTAK BELLEĞİNDE ORMANDAKİ KAYIP ŞEHİR MİTİNİ ÇAĞRIŞTIRMIŞTIR.

Arkeologlar tarafından kazılan ve restore edilen her arkeolojik sitenin hikayesi, onu insanlığın dikkatine ilk sunan kişinin adıyla başlar. Bu durum, *Kamboçya*'da, *Phnom Penh*'in kuzeyindeki *Khmer Krallığı*'nın antik başkenti Angkor'un kalıntıları için de geçerlidir. Ancak, dünyanın en geniş alanına yayılan arkeoloji sitesi olarak anılan Angkor, günümüzdeki ününü bir arkeologa değil; yorulmaz bir gezgin ve doğa bilimci olan Fransız *Henri Mouhot*'a borçludur. Mouhot 1958'de Kamboçya ve Laos'ta *Mekong Nehri*'nin kollarını ve civarını kapsayan bir keşif gezisindeyken, Khmer Uygarlığı'nın gizemli kalıntılarıyla karşılaşır. Fransız doğa bilimci, Angkor'u bir misyoner olan *Peder Charles-Emile Bouillevaux*'ın birkaç yıl önce hazırladığı rotayı takip ederken neredeyse tesadüfen bulur. Zaten Mouhot, görkemli anıtın önüne vardığında, onunla karşılaşan ilk kişi olduğunu düşünmez ve günlüğünde, Peder Bouillevaux'dan öncülü olarak bahseder.

Ünlü Angkor kabartmalarından görünüm. Büyük olasılıkla, Khmer sanatının bu otantik başyapıtları parlak zıt renklerle süslenmişti.

Angkor'un en ünlü anıtsal kompleksi kuşkusuz Angkor Vat'ın sur içindeki görkemli tapınağıdır. (1112-1152)

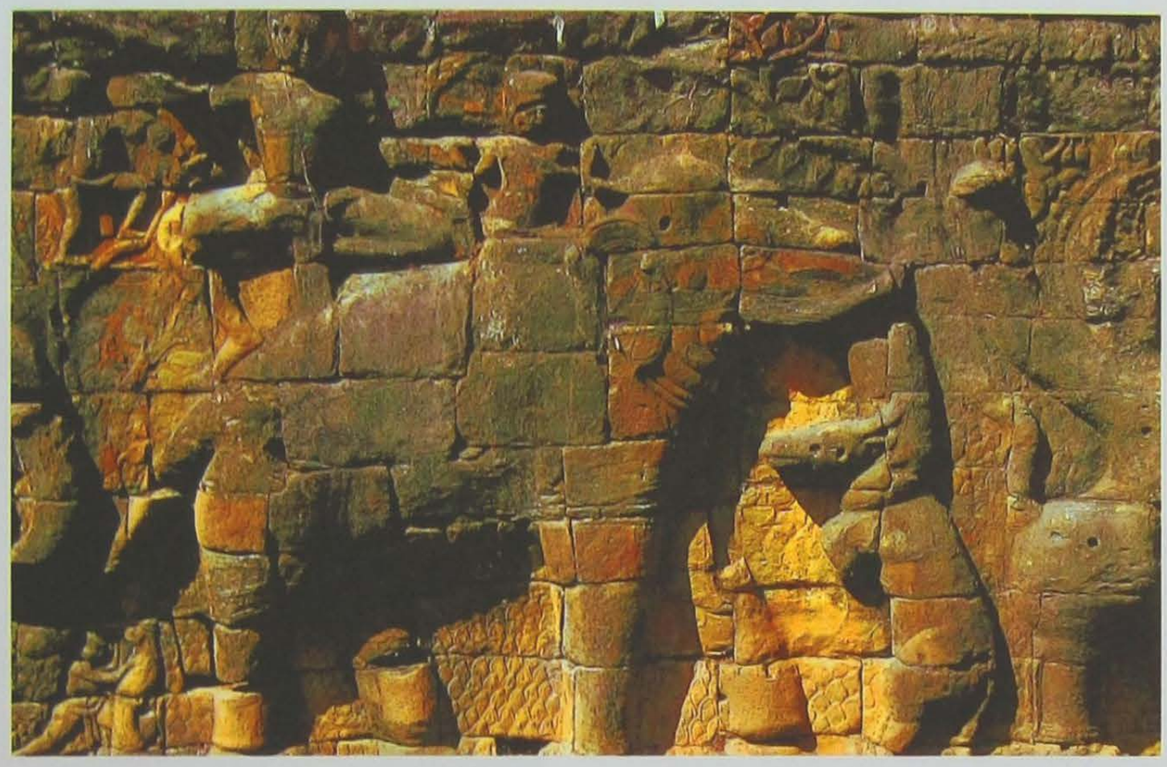

Angkor Thom kompleksindeki Filler Terası'nda yer alan kabartmalardan biri.

İlgi alanı gereği Mouhot, hayvan ve bitki örtüsüne odaklanır ve anıtların betimlemesine çok az yer verir. Buna karşın Mouhot'un günlüğünde bulunan Angkor betimleri olağanüstü bir belge niteliğindedir. Bu kaşif aslında, mükemmel bir illüstratör ve haritacıydı. Onun olağanüstü çizimleri Angkor'un ilk görüntülerini oluşturur. Mouhot'un Angkor ve çevresindeki maceralarından oluşan gezi yazıları, saygın bir seyahat dergisinde bölümler halinde yayınlandıktan sonra, kitap haline getirilir. Bu kitap, "*Siyam Krallığı, Laos ve Hindiçin'in Merkezi Bölgelerine Seyahat*" adıyla 1863'te Kamboçya'da basılır. Ne yazık ki yazarı kitabın yayınlandığını göremeden Ekim 1861'de sıtmadan ölür ve halen mezarının bulunduğu *Luang Prabang* şehri yakınlarına gömülür. Çizimlere bakılarak, onun zamanında antik Khmer Krallığı'nın başkentinin nasıl göründüğü hakkında fikir edinilebilir. Çizimlerde Angkor, uçsuz bucaksız bir bataklık içinde sarmaşıklarla kaplı ağaçların çevrelediği, terk edilmiş büyük tapınakların zirvelerini mesken tutmuş maymunlarla betimlenmişti. Bu çizimlerde geçit vermeyen ormanı oluşturan dallar, kökler ve tropik sarmaşıklar, yüzyıllarca saklı kalması gereken bir sırrı örter gibi ulaşılmaz tanrıların devasa taş yüzlerini saklıyordu.

Mounhot'un resmederek tanıttığı bu olağanüstü yerin sakinleri, bugün hala aynı tarif edilemez güzelliği yaşatan muazzam bir görünüme sahiptir.

Khmer sanatının ustalığını gösteren bir başka kabartma ayrıntısı.

TERK EDİLDİKTEN SONRA

Khmer topraklarının kaderi 1431'den sonra nasıldı? Acaba *Khmer Kraliyet Sarayı* eski başkenti terk etmiş miydi? Angkor hiçbir zaman tamamen terk edilmemişti. Düzenli olarak kentin kalıntıları ziyaret edilmişti. Hatta kent, bir Kamboçya Kralı tarafından yaptırılan temizleme

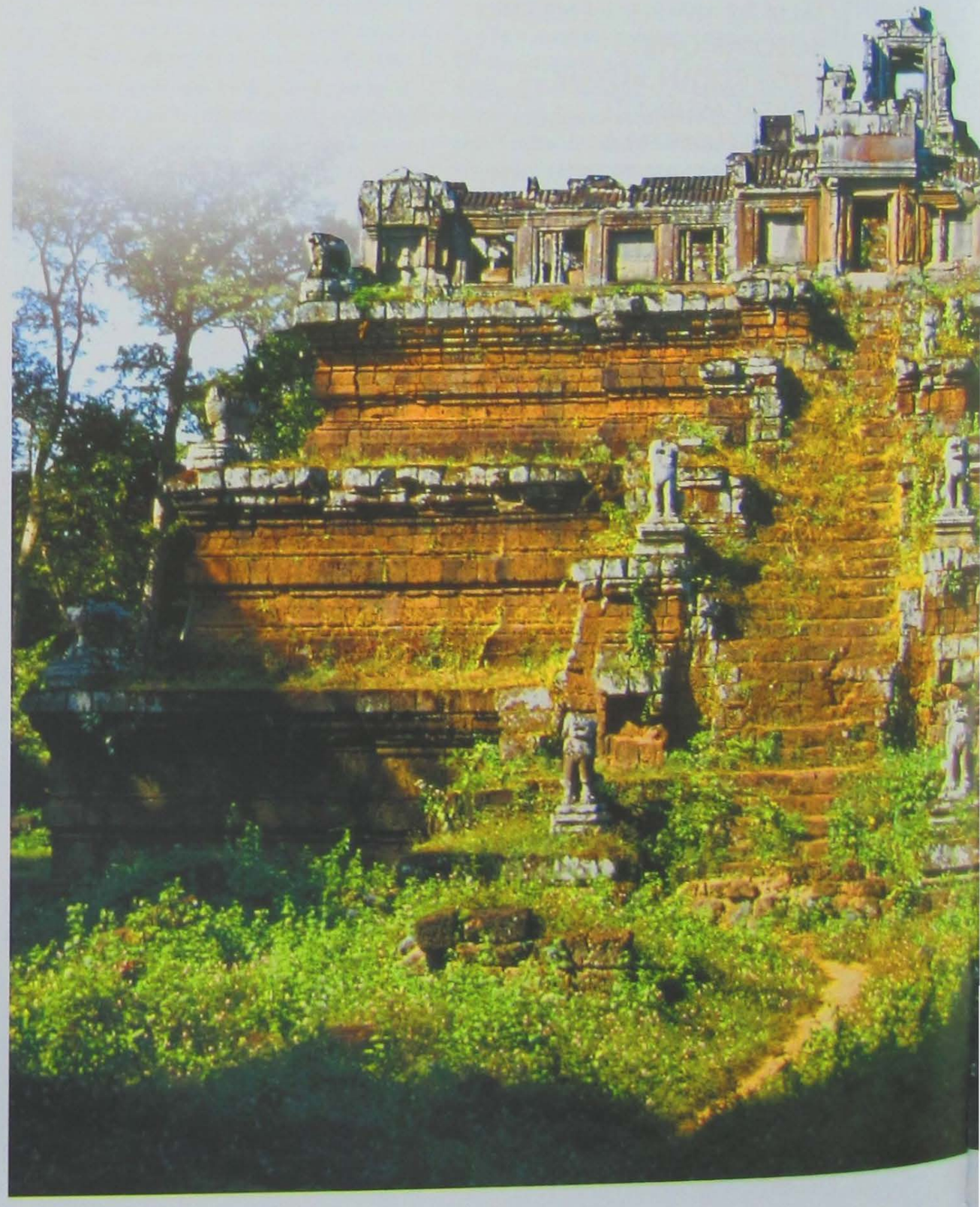

Sağda. Angkor Vat Tapınağı'ndan dans eden figür kabartması (12. yüzyıl)

Altta. Angkor'da tanrı krallara ibadet için yapılan pek çok tapınak bulunuyordu.

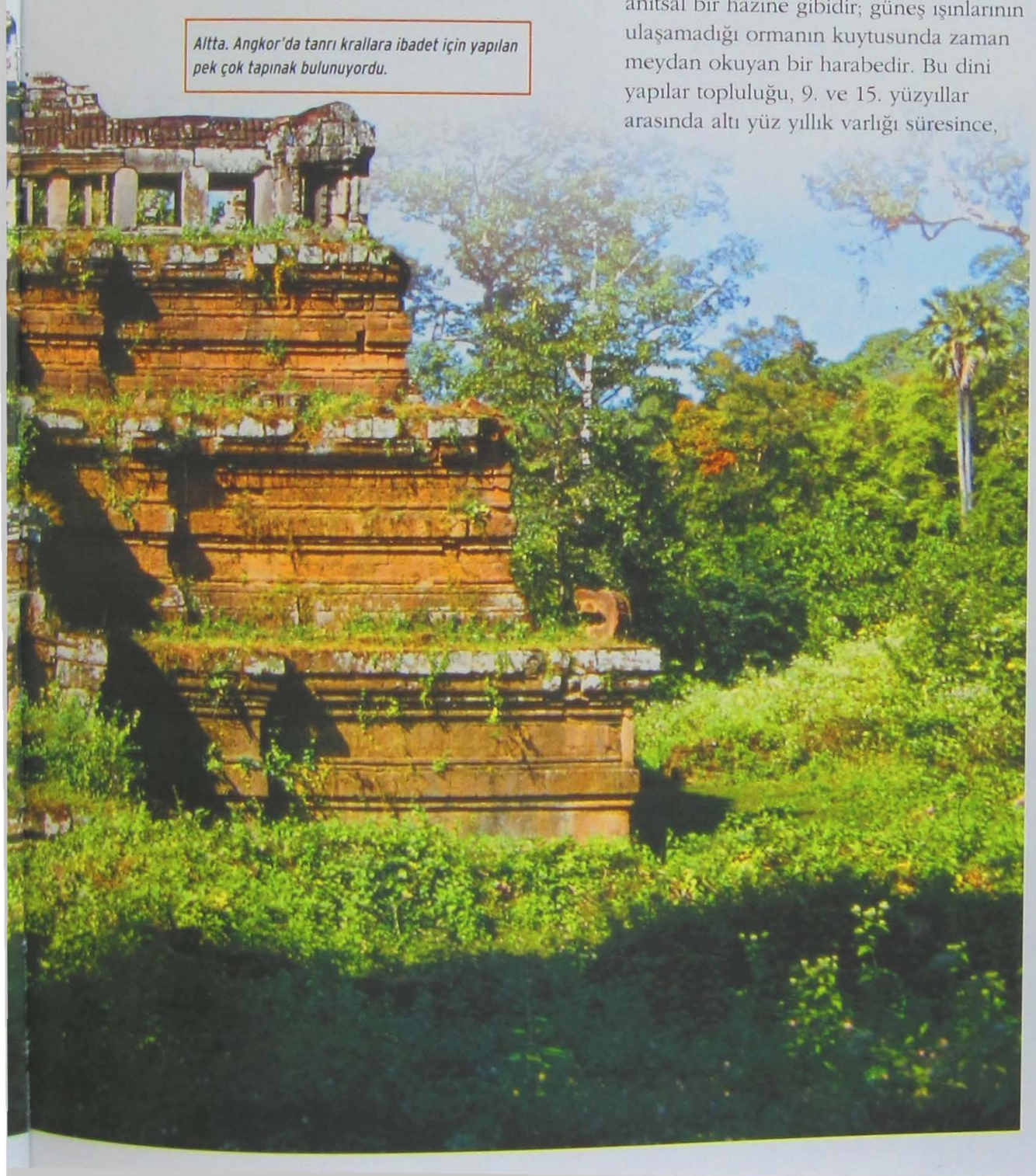

çalışmalarıyla kısmen bitki örtüsünden kurtarılmıştı. Sonraki yüzyıllarda Angkor'a ilk olarak Fransız, Portekizli ve Japon misyonerler ulaşır. Terkedilişinin ardından yüzlerce yıllık bir zaman dilimi geçmesine rağmen, büyük Angkor Vat Tapınağı hem ibadet, hem de bir tedavi ve bakım merkezi olmayı sürdürmüştür.

1858 yılına gelindiğinde, gösterişli mimarisinden etkilenerek birkaç gün Angkor'da kalan misyoner Charles-Emile Bouillevaux'un günlüğü kitap haline getirilerek yayınlanır. Keşfedildiği ilk yılların tanıklığında Angkor, değerli ve anıtsal bir hazine gibidir; güneş ışınlarının ulaşamadığı ormanın kuytusunda zaman meydan okuyan bir harabedir. Bu dini yapılar topluluğu, 9. ve 15. yüzyıllar arasında altı yüz yıllık varlığı süresince,

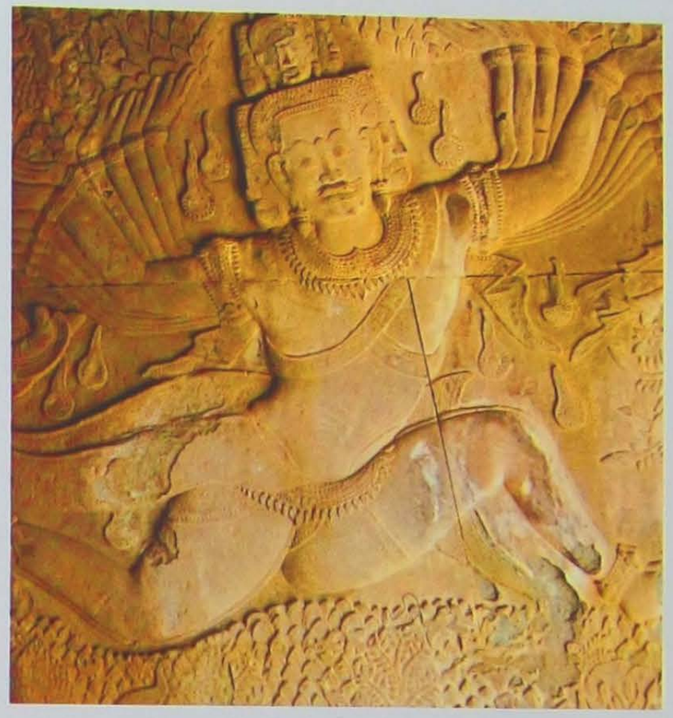

Khmer krallarının mutlak gücü ve haklarının değişmezliğinin üzerine kurulmuş ideolojinin mimari ifadesiydiler.

Angkor'da tanrısallaştırılmış kralların kültlerine adanan ve onların ölümlü bedenlerinin sonsuza kadar korunduğu resmi tapınaklar, kraliyet konutları ve suriçi tören alanları 50 km'lik bir güzergah üzerinde yükseliyordu. Her büyük kral, öncülleri adına adaklar ve bağışlar yapıyor ama özellikle kendi tören alanlarını inşa ediyordu. Mimarlık okulları, devasa heykelleri, göz alıcı kapılarla buluşturarak sanatsal zirveye ulaşmayı amaçlıyorlardı. Marangozlar, müzisyenlerin ve saray sakinlerinin dinlenmesi için zarif kasırlar ve kameriyeler inşa ederken, yüzlerce heykeltıraş da taş duvarları ince yüksek kalitede kabartmalarla süslüyorlardı. Bu yapılar Khmer Krallığı'nın siyasi ve dini merkezini temsil ediyordu. İnşaat alanlarının ve civarının düzenlenmesi büyük iş gücü ile gerçekleştirilmişti. Köylüler, köleler ve askerler uzun süre çamur içinde çalışarak, nehir yataklarını değiştirmişler ve büyük havzalarla hendekler kazmışlardı. Böylece kazılan topraklarla suyun yıkım gücüne karşı güçlü setler çekmişlerdir.

Sağda. Angkor Vat Tapınağı'nda yer alan Hindu tanrıları.

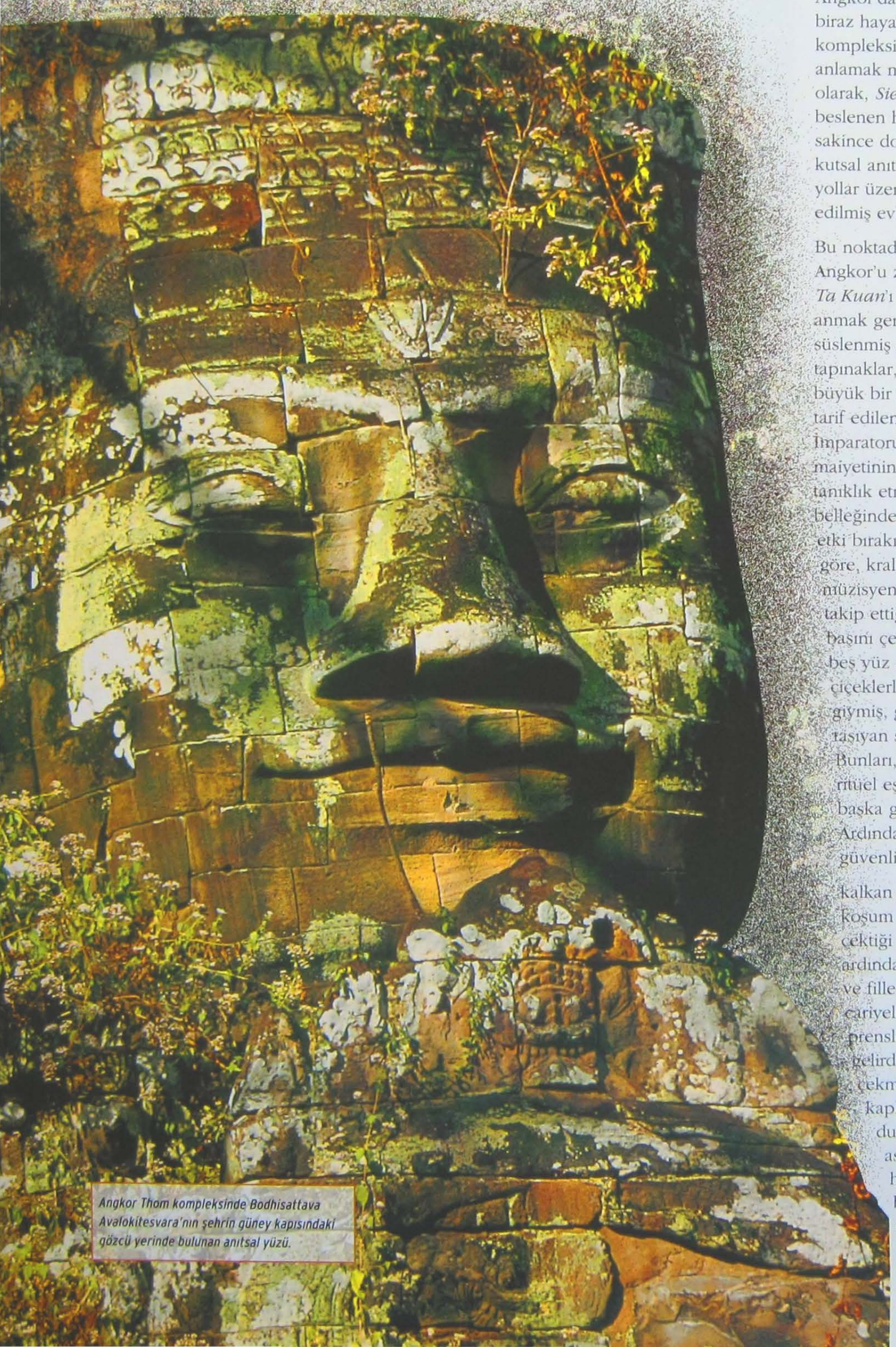

Angkor Thom kompleksinde Bodhisattava Avalokitesvara'nın şehrin güney kapısındaki gözcü yerinde bulunan anıtsal yüzü.

ÇİNLİ BİR GEZGİN

Angkor'da hayat nasıl gelişmişti? Aslında, biraz hayal gücüyle bu görkemli tören kompleksini nasıl bir yer olduğunu anlamak mümkündür. Bu tabloda ilk olarak, *Siem Reap* ve *Puok* nehirlerinden beslenen havzalar ve kanallar, nehirlerde sakince dolaşan mal yüklü gemiler ve kutsal anıtlara bağlanan yollar ile bu yollar üzerinde yer alan ahşaptan inşa edilmiş evler, ilk göze çarpanlardır.

Bu noktada, 13. yüzyılın sonuna doğru Angkor'u ziyaret eden Çinli gezgin *Zhou Ta Kuan*'ı farklı ve özel bir tanık olarak anmak gerekir. İçleri büyük heykellerle süslenmiş görkemli yapılarla, tamamı tapınaklar, kanallar ve göletlerle çevrili, büyük bir kare planda inşa edilmiş olarak tarif edilen Angkor'un ilk "rehberi" Çin İmparatoru'nun elçisi olmalıdır. Kral ve maiyetinin katıldığı resmi bir alaya tanıklık etmek, Zhou Ta Kuan'ın belleğinde hayat boyu unutulmayacak bir etki bırakır. Çinli gezginin anlatımlarında göre, kraliyet alayı hareket ettiğinde, müzisyenlerin, bayrakların ve sancakların takip ettiği muhafızlar kraliyet kortejinin başını çekerdi. Sonra, sayıları üç yüz ila beş yüz arasında değişen, saçları çiçeklerle süslü, yaprak desenli elbiseler giymiş, gün ışığında da yanan mumlar taşıyan saray hizmetkarları gelirdi. Bunları, altından ve gümüşten tabaklar, ritüel eşyaları ve semboller taşıyan bir başka genç kızlar grubu takip ederdi. Ardından meydana sarayın özel güvenliğini oluşturan silah ve

kalkan kuşanmış kadınlar ile altın koşum takımlı atların ve keçilerin çektiği arabalar ulaşırdı. Bunların ardından tahtırevanlarla ya da atların ve fillerin sırtındaki kralın eşleri ve cariyeleri ile filler üzerinde ilerleyen prensler, en son olarak da kral gelirdi. Kral, ışıltılı kraliyet kılıcı çekmiş halde, dişleri altınla kaplanmış bir filin üzerinde ayakta dururdu. Kralın etrafında filler ve askerler olurdu. Kraliyet alayı hareket ettiğinde, müzisyenlerin, bayrakların ve sancakların takip ettiği muhafızlar kraliyet kortejinin başını çekerdi.

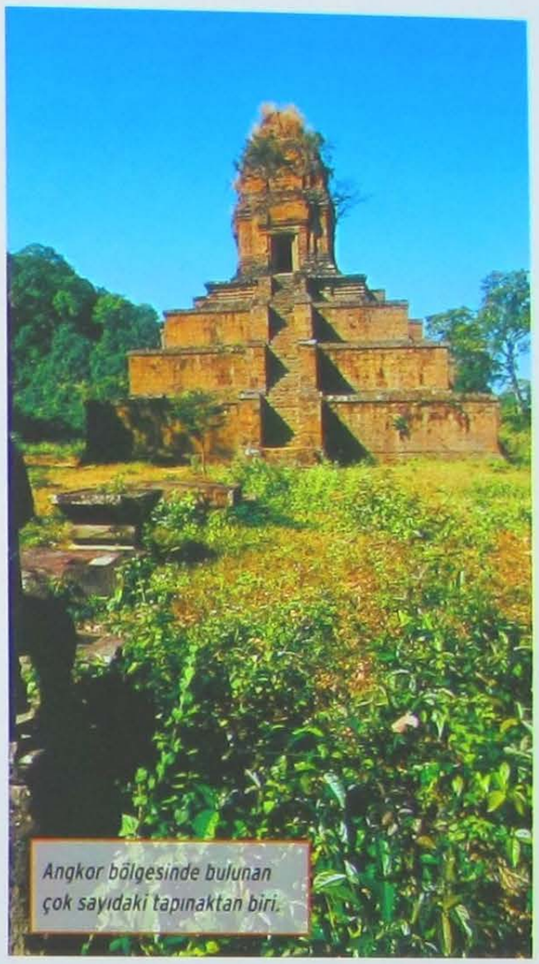

Angkor bölgesinde bulunan çok sayıdaki tapınaktan biri.

ANGKOR VAT

Bugünkü adıyla Angkor sit alanı, 400 km²'lik bir alanı kaplar ve dünyanın en geniş arkeolojik alanı olarak kabul edilir. En görkemli zamanlarında buraya hakim olan geniş bahçelerin, ahşap yapıların, görkemli tapınakların ve kıymetli kumaşların oluşturduğu renk cümbüşü kaybolmuş olsa da, şehrin eski ihtişamından geriye kalan anıtsal kalıntılar hala görenleri mistik bir yolculuğa davet eder gibidir.

Şehir ilk olarak 9. yüzyılın sonunda kurulur. *Kral I. Indravarman* tahta çıktığında kent, bugünkü *Roulos Köyü*'nün yanında, bölgenin büyük bir *baray*'a (dini ayinlerde kullanılan su havzası), antik krallara adanan kutsal tapınağa ve bir devlet tapınağına sahip ilk başkenti idi. O zamandan beri büyük anıtsal yapılar bazı duraklamalar yaşanmışsa da aynı mantığı izleyerek birbiri ardına gelmiştir. Şehrin en büyük ve ünlü iki yapısı Angkor Vat "Ana Tapınak" ve Angkor Thom "Büyük Tapınak" merkezi caddenin hizasında inşa edilmiştir. Angkor Vat, *Kral II. Suryavarman*'ın hükümdarlığı zamanında 12. yüzyılın ilk yarısında (1112-1152)

Üstte. Ankor Thom kompleksinde Filler Terası'nı süsleyen kabartmalardan bir ayrıntı.

Üstte. Angkor Tapınağı'ndan dansçı figürlü kabartma. (12. yüzyıl)

yapılmıştır. Bir dağı sembolize eden ve *Vişnu*'ya adanan heybetli tapınak, hem tanrıların ve kralların tanrısallaştırılmış atalarının, hem de mevcut kralın merkezidir. Kutsal kompleks 1500 x 1300 m'lik bir dikdörtgen içindedir. Yaklaşık 200 m genişliğinde bir hendek tarafından korunmaktadır. Merkeze havuzlar ve galerilerle zenginleştirilmiş aşağı yukarı 500 m uzunluğunda anıtsal bir yol boyunca batı tarafından ulaşılıyordu. Batı girişi, ölüler dünyasının yönünü hatırlatarak yapının gömü işlevine gönderme yapar niteliktedir. Tapınak büyük bir avlu içinde, yükselen teraslardan oluşan üç galeriden oluşuyordu. Tapınağın üst bölümü zeminden 55 m yükseklikteydi ve aslında *Garuda* (Tanrı'nın sevgili habercisi büyülü kuş adam) formunda altın bir Vişnu heykelini barındırıyordu. İnananlar bu görüntüyü tanrısallaştırılmış kral olarak da anlamlandırıyorlardı. Tapınağın en üstünde köşelere yerleştirilmiş dört küçük kule bulunuyordu. Galeriler, Hint mitolojisinin *Mahabarata ve Ramayana* gibi büyük temalarından sahneler aktaran muazzam kabartmalarla süslenmişti. Kabartmalar arasında Khmer tarihinin zaferlerle dolu olaylarından sahnelere de rastlamak mümkündür. Günümüzde Angkor kabartmaları eski göz alıcı günlerinden biraz uzaktır ama eskiden, Hindistan ve Güneydoğu Asya'da çok sevilen, parlak, zıt renklerle kaplıydı.

ANGKOR THOM

Angkor Thom "Büyük Tapınak", 12. yüzyıl ortalarından sonra *Güney Vietnam*'ın asıl halkı *Chamlar* tarafından alınıp tahrip edilir. Tören merkezi Khmer istilası sonrasında, 1181'de tahta çıkan *Kral 7. Jayavarman*'ın iktidara gelmesiyle tamamen altüst edilir. Bu dönemde surlarla çevrili iki yeni yerleşim *Ta Prohm* ve *Preah Khan* inşa edilir. Özellikle merkezinde, *bayon* olarak anılan elli dört kuleden oluşan büyük dağ tapınak ve ünlü kraliyet terasları olan yeni törensel başkent Angkor Thom kilometrelerce hendek ve güçlü duvarlarla korunuyordu. Her iki tarafı büyük tanrı ve iblis heykelleriyle kaplı anıtsal sokaklar, dört kardinal noktasına doğru bakan devasa insan yüzlerinin hakim olduğu 20 m'lik beş kapıya ulaşır. *Bodhisattva Avalokitesvara*, Budizm'in güçlü ve yararlı bir ilahi varlığını temsil eder. Kompleksin merkez tapınağında bulunan, Bayon'un 172 dikilitaşı üzerinde gizemli gülümsemesiyle göklerdeki yerinde konaklamaktadır. Denir ki, şafakta güneşin ışınları yavaşça ard arda Bodhisattava'nın yüzlerine düşerek aydınlatır ve sonsuz bir illüzyon oluşturur. Bayon, olasılıkla tanrı Şiva'ya adanmış bir tapınak olarak doğmuştur ve Budizmin veya Hint kültlerinin o anlık üstünlüklerine göre birkaç kez yenilenmiştir.

Veriler ve Bilgiler

TANRILARIN MABETLERİ

Khmer Krallığı'nın tapınakları, gerek görkemli antik başkent Angkor'da, gerekse daha küçük fakat onun kadar olağanüstü Banteay Srei'de onları, inşa edenlerin dini ideolojilerini temsil eder. Khmer tapınaklarının mimari tarzı yüzyıllar boyunca değişmeden kalmıştır. Surların içinde dünyanın merkezini sembolize eden, dört ana yöne doğru yönlendirilmiş, doğuya bakan anıtsal kapılı bir merkezi bina yükselirdi. Bu tapınak baş tanrının ikametgahıydı ve kendi çevresinde geometrik bir düzlem ölçüsüne göre düzenlenmişti. Angkor Vat, Khmer tapınak (Prasat) tiplerinden biri olan dağ tapınağı grubuna aittir. Piramit şeklinde bir anıtlar, birkaç setten oluşur ve zirve ile sonlanırdı.

Üstte. Angkor tapınaklarından birinden tanrıça Laksmi figürlü kabartma.

Tapınak, günlük hayattan ve Khmer ile Cham halkları arasındaki savaşlardan alınan konuların işlendiği 1.200 m'lik olağanüstü kabartmalarla süslenmiştir. Dağ Tapınağı, *2. Udayatiyavarman* tarafından Cüzzamlı Kral ve Filler Terası ile merkezdeki meydanın önünde inşa edilmiştir. Geleneğe göre, cüzzamdan ölen Angkor'un kurucularından *I. Yasovarman*'ı temsil eden gizemli çıplak figür olasılıkla Şiva'nın veya Yüce Yargıç ve Ölüler Tanrısı Yama'nın bir heykeline işaret eder. Bugün *Phnom Penh Müzesi*'nin orta avlusunda korunan heykel 13. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Terasın kendisi, günümüze ulaşmayan ahşap destekli 7 m yüksekliğinde bir duvardı. Duvar zarif kadın figürleriyle, taç giydirilen krallarla, prenseslerle, mücevherlerle ve yeraltı dünyasının yılan ruhlarını temsil eden *Naga* ile bezeli beş veya altı sıra kabartmayla süslenmişti.

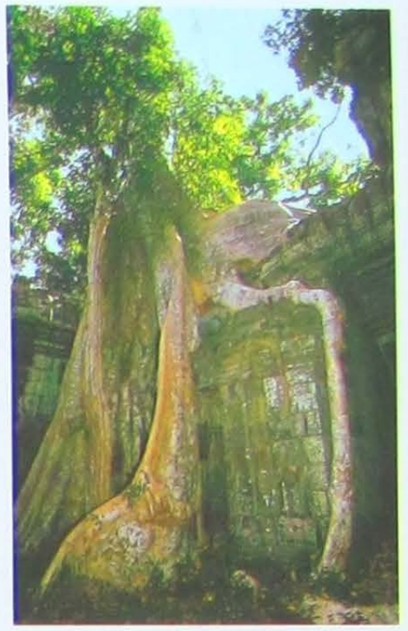

Solda. Angkor Vat'ın bitki örtüsü tarafından istila edilen bir bölümü.

Angkor kalıntılarından bir görünüm. Öyle görünüyor ki, Khmer Krallığı'nın antik başkenti en ihtişamlı zamanında 1 milyon nüfusu barındırmıştı.

Sağda. Angkor'a 20 km uzaklıkta yer alan Hindu inancına ait antik yapı grubu Bateay Srei Tapınağı'nda bulunan pembe kumtaşı kabartmalar.

ANGKOR'UN SONU

1431'e doğru Angkor terk edilmişti. Araştırmaların gösterdiğine göre, 16. yüzyılda kısa bir süre hariç, bir daha asla Kamboçya'nın başkenti olmamıştı. Bu gizemli sonla ilgili çeşitli varsayımlar öne sürülmüştür. Belki, Angkor ovasının toprakları fakirleşmişti. Böyle bir durum yaşandıysa ova, şehre gerekli gıda malzemesi sağlayamamış olmalıydı. Belki, bugün bilinmeyen bir nedenle su kaynaklarının yönetimi engellenmişti ki bu da, ekonomi çarkının işleyişi ve şehrin üretkenliği için temeldir. Hatta belki de bu olağanüstü şehir, hırslı ve askeri üstünlüğü olan bir komşunun hedefindeydi. Bilinen odur ki, Angkor şehri daha güneye, büyük gölün ötesine, Mekong kıyısında başka bir yere yerleşmek için terkedilmişti. Sonunda da Phnom Penh, Khmer'in başkenti olmuş, Angkor yıkılmış ve tahrip edilmişti. Daha sonraları *Baphuon*, *Pjnom Bakheng* ve özellikle Angkor Vat gibi kentin en önemli anıtları Budist manastırlarına dönüşmüştür. Angkor Vat günümüzde hala bu amaçla kullanılmaktadır.

Solda. Angkor Vat Tapınağı'nda Hinduizm'in yüce tanrılarından Şiva heykeli.

Ön Plandakiler

BANTEAY SREI "KADINLARIN ŞEHRİ"

Banteay Srei yani "kadınların şehri", Angkor'un kuzey yönüne yaklaşık 20 km uzaklıkta olağanüstü güzellikte bir tapınak kompleksidir. 967 - 968 yılları arasında Yajnavaraha isimli bir Brahman (rahip) tarafından inşa ettirilen yapı Hindu tanrısı Şiva'ya adanmıştı. Önemli bir karakter olan guru (ruhsal kılavuz) Kral Jayavarman'ın tahta çıktığı yılda Banteay Srei'nin temelleri atılmıştı. Bu dini yapı topluluğu, antik Kamboçya kutsal mimarisinin ilginç panoramasında istisnai bir yer kaplar ve tüm Angkor anıtlarının en seçkin olanı olarak kabul edilir. Banteay Srei, üç tapınağın yer aldığı ortak bir teras üzerine kurulmuştur. Merkezde bulunan ana tapınak, etrafı diğer iki tapınakla çevrili bir kuleye hakim tipik bir yapıdır. Banteay Srei yapıları aslında görkemli boyutları olan tapınaklar değildir. Hiçbirinin yüksekliği 10 m'yi aşmaz ama bütün yüzeyleri kaplayan olağanüstü güzellikteki pembe kumtaşı kabartmaların yapıya uyumu hala çok etkileyicidir.

ANTİK KAMBOÇYA SANATI VE TARİHİ

HEYKEL VE MİMARİNİN GÖRKEMLİ BAŞYAPITLARININ BÜYÜK KISMINI BARINDIRAN KHMER SARAYI EFSANEVİ BİR ZENGİNLİĞE SAHİPTİ.

Hint gupta heykel sanatından etkilendiği açıkça görülebilen, Erken Dönem Khmer sanatı eseri olan erkek figürü (8. yüzyıl).

Angkor öncesi dönemde Hindiçin'in büyük *Hint İmparatorluğu*, 1.-2. yüzyıldan itibaren *Mekong Deltası* ve *Tonle Sap* (Büyük Göl) arasında, Çince *Funan* adıyla tanınır ve gelişir. *I. Jaravarman Krallığı* (480- 514) ile aynı döneme denk gelen beş yüz yıllık bir egemenlik ve gelişme dönemi sonrası, 4. ve 5. yüzyıllara doğru *Funan İmparatorluğu*, aralarında kökenleri Menam ve Mekong nehirleri havzası arasındaki bölgeye dayanan Khmerlerin de olduğu yeni devlet yapılanmalarına karşı koyamaz. Kral I. Jaravarman'ın ölümünden sonra Kamboçya iki ayrı ülkeye bölünür; kuzeyde "Yukarı Chenla" ve güneyde eski Funan Devleti'ne karşılık gelen "Aşağı Chenla". Khmer tarihi en önemli imparatorlarından biri olan Angkor Hanedanı'nın kurucusu *II. Jaravarman*'ın gelişiyle, Khmer İmparatorluk tarihi başlar. Hükümdar 802'de devletin başkentini Angkor Ovası'nın kuzeyinde kurar. Ölümünün hemen ardından kurak mevsimlerde kullanılmak üzere su rezervleri yapılması amacıyla büyük su işleri faaliyetlerine başlanır. Bir diğer büyük Khmer İmparator'u I. Indravarman, krallığı birleştirmesinin ardından büyük anıtların inşasına başlar. Ardılı, *Kral I.Yasovarman* Büyük Göl'ün (Tonle Sap) kuzeyinde yeni bir başkenti kurar. Böylelikle Khmer İmparatorluğu'nun merkezi Angkor'un beşyüzyıllık tarihi başlamış olur.

Üstte. "Garuda" yani "Kuş adam" betimli bir kabartma (12.yüzyıl). "Kuş adam" Tanrı Vişnu'nun ulaşımına hizmet ederdi.

TÜCCARLAR VE AKINCILAR

Khmer Krallığı'nın efsanevi zenginliği, Angkor'un farklı ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunmasıyla açıklanabilir. Hindistan'dan Çin'e, doğu kıyılarını dolaylı olarak bağlayan deniz yolları burada son buluyordu. Doğu'ya doğru yapılan ticaretin sınır noktaları olan *Borneo* kıyılarından *Hindistan*'a ve *Malezya Adası*'na, *Vietnam* kıyılarına, *Tonkin Körfezi*'ne ve *Çin* sahillerine doğru dağılan deniz yolları da burada sonlanıyordu. Kuzeye doğru, Çin'in güney bölgelerindeki dağ ve orman geçitleri ve *Hint Yarımadası*'nın doğu ovalarında birleşen yolların önemli bir kısmı da Angkor'dan geçiyordu. Sulama ve bereketli toprakların geniş bölümünün ıslah edilmesine yönelik kesinleşmiş devlet yatırımları sayesinde, Khmerler yüzyıllar boyunca güçlü tarımsal gelişimle, uluslararası ticaretten gelir elde etmeyi öğrenmişlerdi.

Bu akılcı ve ileri görüşlü ekonomik politika sayesinde Khmer halkı, verimli yıllarda Angkor çevresindeki topraklardan yılda üç veya dört kez ürün

almayı başarıyordu.

Khmer uygarlığı, avcılık, balıkçılık, tarım gibi eski uygarlığın tipik kaynakların ötesinde, denizden tuz elde etme, değerli taş ve ahşap işçiliği ile de öne çıkıyordu. Angkor uygarlığının büyük bilim adamlarından olan Zhou Ta Kuan'ın aktardığına göre yönetimin politikası belliydi; "kriz dönemlerinde Angkor Kralları, güçlü askeri deneyimlerine dayanarak eski, ama her zaman etkili bir stratejiye güvenirlerdi; saldırmak, halkları ve komşu devletleri soymak."

Solda. Altın yüzükler, broş ve değerli taşlar (11.-12. yüzyıl). Khmer sanatı muhteşem takı işlemeciliğiyle de kendini göstermiştir.

Altta. Budist inancı özellikleri taşıyan kadın figürleriyle süslü kabartma (13. yüzyıl). Eski tip bağdaştırmacılığın yerini alan Budizm, en açık şekilde Klasik Angkor Döneminde kendini kabul ettirmiştir.

Veriler ve Bilgiler

KAMBOÇYA'NIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Kamboçya, Hindiçin'in merkezinde 180.000 km2' lik bir alana yayılır. Ülke, Siyam Körfezi'nin güneybatısına bakar ve doğuda ve güneydoğuda Vietnam, Laos ve kuzey ve kuzeydoğuda Tayland (eski adıyla Siyam) ile komşudur. 14.8 milyondan biraz fazla olan ülke nüfusunun yüzde 90'dan fazlası Khmer asıllı olarak bilinir. Diğer önemli etnik gruplar Çinliler, Vietnamlılar, Müslüman Chamlar ve kabile tipli çeşitli etnik azınlıklardır.

Kamboçya adı "Kampuchea" veya "Kambuja" (Hint mitolojisinden bir figür olan "Kambu'dan doğan") kelimesinin batılılaştırılmış halidir. Bu isim, Khmer halkını en az 16. yüzyıldan bu yana bir ulus olarak belirler. Feodal Siyam ve Vietnam hakimiyetinde olan Kamboçya 1863 yılında Fransız himayesine girmiştir. 1884 yılında Kral Norodom bir antlaşmayla ülkenin Fransız kolonisi olmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonraki Fransa-Vietnam Savaşında Kamboçya, iç muhalefete karşın Hindiçin'de Fransız sömürge politikasının çıkarları doğrultusunda davranmıştır. 9 Kasım 1953 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1960'lı yıllarda Kamboçya zor da olsa tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Ancak kısmen Vietnam Savaşı'na dahil olmuştur. Politik parçalanmalar ve etnik iç çatışmalar Sihanouk'un devrilmesine, işgal ve vahşi bir iç savaşa yol açtı. 1975 yılında, başkent Phnom Penh sekiz yıldır ülkeyi yöneten Pol Pot liderliğindeki Kızıl Khmerler tarafından geri alındı. Pol Pot tarihe acımasız ve kendi etnik grubuna yönelik bir soykırımın kahramanı olarak geçti (bazı tahminlere göre en az bir milyon kişinin ölümüne neden oldu). 1979 yılında başlayan yeni bir Vietnam işgali Kızıl Khmer rejimine son verdi.

Solda. Angkor heykel kurallarına göre sert ve vakur yüz ifadesi belirginleştirilmiş Hindu tanrı heykeli (11. yüzyıl)

BÜYÜK HEYKEL

Khmer uygarlığı mükemmel mimari yapıtlarının dışında, günümüzde çeşitli müzelerde sergilenen heykel sanatının olağanüstü örnekleriyle tanınır.

Bu sanatın en güzel örnekleri Kamboçya'da korunmaktadır. Yirmili yılların başında *George Groslier* tarafından toplanan buluntular *Phnom Penh Khmer Ulusal Arkeoloji ve Sanat Müzesi*'nde, geleneksel Kamboçya tarzında tarihi bir binada korunmaktadır. 1990'lı yılların başında Ulusal Müze restore edilmiş ve Kamboçya Uygarlığının en erken döneminden başlayarak toplanan çok sayıdaki sanat eseri Uzakdoğu Fransız Okulu (*Ecole Française d'Extreme-Orient* / EFEO) tarafından korunmaktadır. Angkor öncesi Funan Devleti'ne ait eserler 1. ve 2. yüzyılda gelişim göstermiştir. 4. yüzyılın sonlarına doğru Funan Devleti'nin gücünün zirvesinde sanat, Budizmin Şivacılık ve Vişnuculuk dinsel geleneklerinin içine girme eylemlerine tanıklık eder. 4. ve 6. yüzyıllar arasında merkezi hükümet krize girmiş ve etnik Khmer Devleti, Chenla'nın gelişinin temelleri atılmış olmuştur.

Heykel ve kabartmalar büyük boyutlara ulaşarak tipik Khmer sanatını oluşturan

Sağda. Daha sonraki tüm tipik Khmer heykelleri gibi cepheden gösterilen 6. yüzyıla ait büyük bir heykelin ayrıntısı.

Altta. Bitki örtüsü tarafından sarılmış Angkor Vat avlularından birinin kalıntıları.

cephesel özellikler kazanmışlardı. Bu döneme tarihlenen (6. ve 8. yüzyıl) heykeller arasında, *Gupta* heykel ifade kurallarından açıkça etkilenen, nadir zariflikte Hindu figürleri, *Tanrı Krişna*, *Durga* (Şiva'nın korkunç kadın görünümü) *Vişnu* ve *Harihara*'nın cisimleşmiş görüntüleri, Şiva ve Vişnu'yu içiçe geçmiş şekilde gösteren ender rastlanan bir figür de vardır.

Angkor Sanatı

Gerçek Angkor Dönemi özellikle, ülkeyi birleştiren ve tek merkezden yöneten *Kral II. Jarawarman* ile başlamıştı (802-850). İlk Angkor heykeli (9. ve 12. yüzyıl) kutsal, sert, simetrikti ve özellikle otoriter ifade, mutlakiyet ve güçle ilgiliydi; tanrılar, aynı hükümdarlar gibi sert ve sabit ifade edilmeliydi. Bu dönemde *Koh Ker*'den gelen heykeller, 10. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen geçici Khmer başkentine aitti.

Şiva'yı ve Vişnu'yu birleştiren Hindu tanrısı Harihara'nın heykeli. (6. yüzyıl)

Angkor'un güney doğusundaki Preah Pithu Tapınağı'nın üçgen alınlığı.

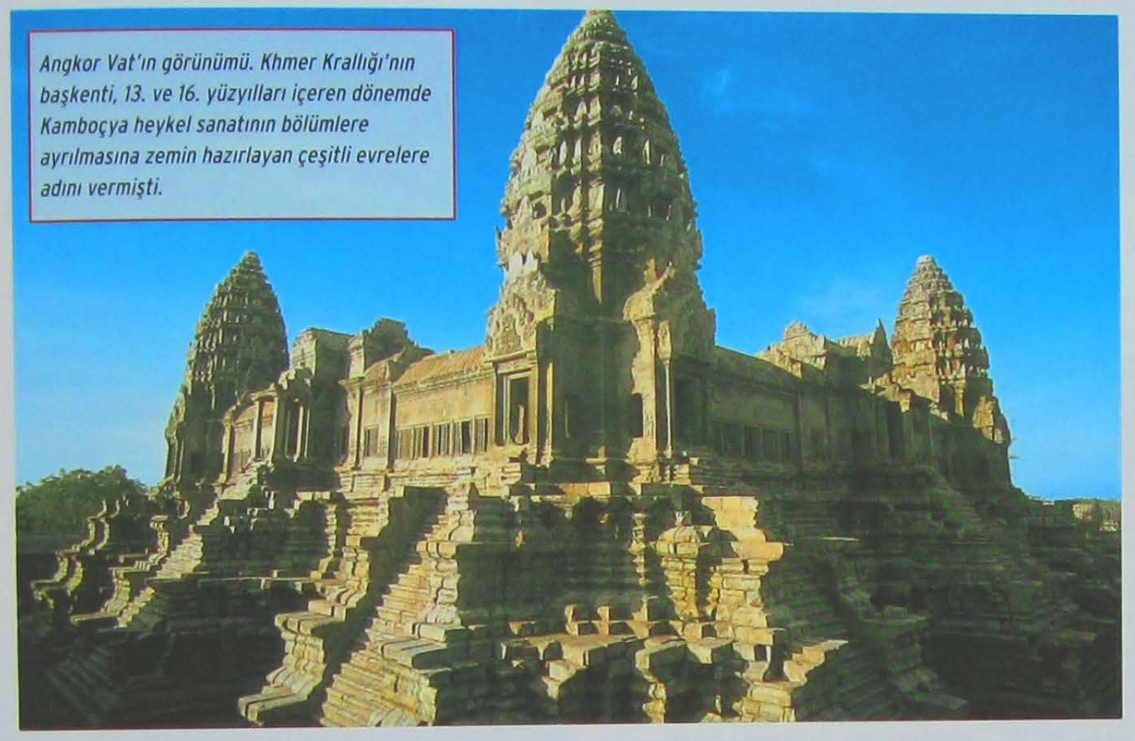

Angkor Vat'ın görünümü. Khmer Krallığı'nın başkenti, 13. ve 16. yüzyılları içeren dönemde Kamboçya heykel sanatının bölümlere ayrılmasına zemin hazırlayan çeşitli evrelere adını vermişti.

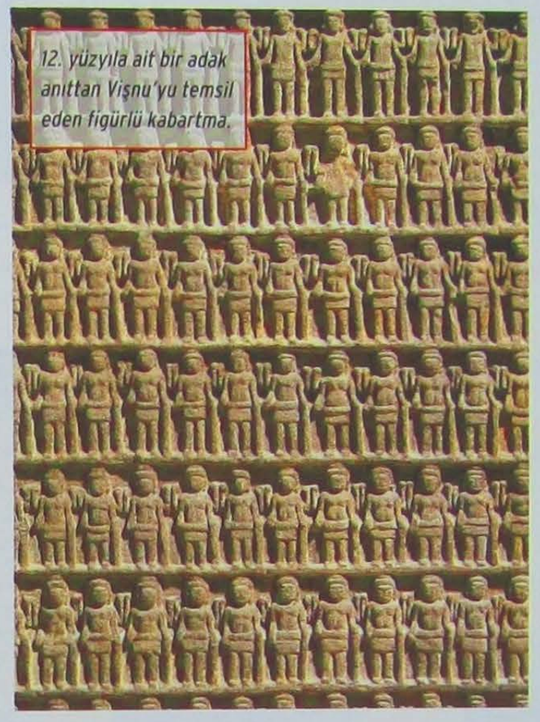

12. yüzyıla ait bir adak anıttan Vişnu'yu temsil eden figürlü kabartma.

Ön Plandakiler

SAVAŞ VE ANITLAR

Angkor kompleksinin bulunduğu bölge, 1920'lerde uzun süre askeri eylemlerden etkilendi. (Kamboçya 1970 yılında Amerika'nın yanında Vietnam Savaşı'nda yer aldı ve 1975 yılında Pol Pot'un Kızıl Khemerlerinden geri alındı). O zamanın kargaşasında, antik kalıntıların çalıların içinde kaybolması ve bakım faaliyetlerinin durdurulması, yeni çökme ve bozulmalara neden oldu. Bazı binalar silah deposu olarak kullanıldı. Hatta bazı alçak kabartmalar makineli tüfeklerle tarandı. Heykellerin başı kesildi, parçalandı ya da çalındı; bazılarının başlarıysa ormana gömüldü.

Sağda. 14. yüzyıla tarihlendirilen bir Khmer el sanatı örneği.

Sağda. Bodhisattiva'nın taştan yapılmış heykeli (12. - 13. yüzyıl)

Çinli gezgin Zhou Ta Kuan tarafından görülen ve "tanrı suya yatmıştı ve göbeğinden devamlı sıvı fışkırıyordu; kendi kendini yaratmıştı" sözleriyle anlatılan heykel başlangıçta Angkor'a yerleştirilmişti. Bu bronz Vişu heykelinin parçaları günümüzde *Phnom Penh Müzesi*'nde sergilenmektedir. Cham Krallığı, Khmer Krallığı'nın egemenliği altında kaldıktan sonra, 12. yüzyılın sonunda onu devirmeyi başarmış ve Angkor'u yağmalamıştı.

Yönetim ve devletin merkezleştirilmesi, geçici olarak Chamları yıkan ve krallığına katan *Kral VII. Jayavarman* (1181-1201) tarafından sağlandı. Ölümünden sonra devlet yıkılmış ve açıkça, eski birleştirici din olan Budizm'e doğru yönelinmiştir. Bu politik ve dini dönüşümler dolaylı olarak heykeltıraşlık stillerine yansımıştır: Dönemin, *Olgun* ya da *Klasik Angkor* olarak bilinen geç aşamalarında, *Buda*'nın muzaffer yüzünde donuk ve içten (arkaik gülümsemeye benzer) bir gülümseme yeni bir mistizmin gereği olarak ortaya çıkar. Aynı mistizm, son büyük Angkor hükümdarı, aynı zamanda *Angkor Thom* ve *Bayon*'un göz kamaştırıcı kurucusu *VII. Jayavarman*'ın tasvirinde de kendini gösterir. Kraliyet şatafatından arınmış Jayavarman, Buda'nın en alçakgönüllü müridi gibi dünyadan uzak, meditasyon yaparken betimlenmiştir. Jayavarman'dan sonra Khmer İmparatorluğu süregelen ve durdurulamaz bir krize girmiştir. *Theravada*'(bir tür budist öğretisi)nın benimsenmesiyle Khmerli heykeltıraşlar büyük taştan eserler yapmayı sürdürme cesaretini yitirmişlerdir. Taş heykecilik daha az aranır bir hale gelir. Hatta daha mütevazı ve daha çabuk bozulabilen ahşap malzemeler tercih edilmeye başlanır. 15. - 16. yüzyıllar arası gibi daha geç dönemdeki Khmer heykellerinin çoğu ahşaptır. Hammaddenin kırılganlığı sebebiyle, bu sanatsal geleneğin herhangi bir kesintiye uğramadan günümüze ulaşan örnekleri ne yazık ki azdır.

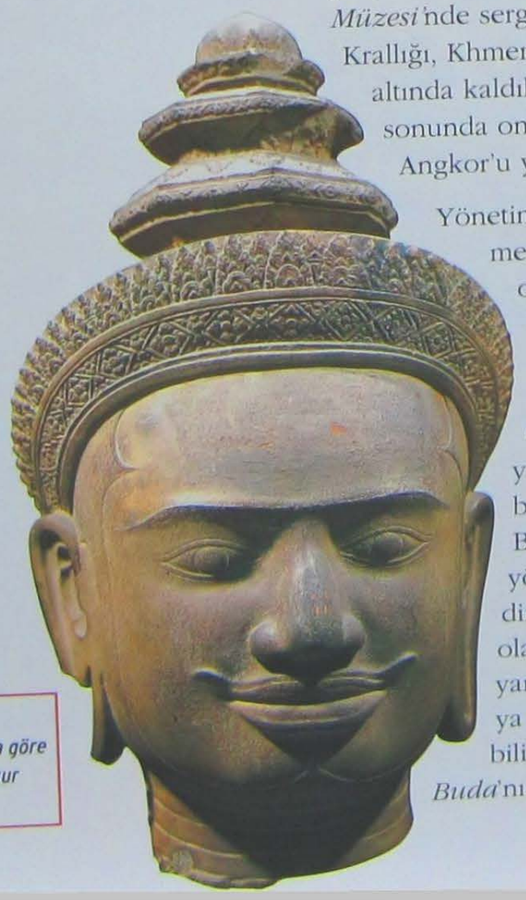

10. yüzyıl Khmer heykel kurallarına göre hareketsiz ve vakur ifadeli Vişu başı.

ANTİK BAŞKENTTE BİR GEZİ

Dünyada çok az yer, tapınak şehir Angkor gibi ziyaretçilerini daha ilk görüşte etkileyebilecek niteliktedir. Khmer Uygarlığı'nın eski ve efsanevi başkenti, 9. yüzyılda Kamboçya'nın kalbinde inşa edilmişti. Kanallar ve göletlerle çevrili koyu yeşil tropikal ormanın sakladığı, esrarengiz gülümsemeli antik tanrıların dev boyutta oyulmuş yüzleriyle süslenmiş harika bir taş tapınak yüzyıllarca boyunca merak ve hayranlık uyandırmıştır. Angkor günümüzde de, yüzlerce tapınağı ve binası ile yeryüzünün en geniş arkeolojik alanlı şehri olarak aynı mistik ve büyüleyici atmosfere sahiptir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
9. yüzyıl	Fetih savaşının sonucunda Kral II. Jayavarman'ın (802-850) Angkor'un inşa edildiği yerde kendi başkentini kurması. I. Indravarman Döneminde (877- 889) Kamboçya siyasi birliğinin meydana gelmesi ve büyük anıtsal taş mimarisinin doğuşu.
10. yüzyıl	I. Yasovarman Döneminde (889 -910) imparatorluğun sınırlarının Yunnan'dan Birmanya güney bölgeleri ve Güney Vietnam'a kadar genişletilmesi. Angkor bölgesindeki başkentin Yashodharapura adıyla farklı bir yerde yapılması. Doğu Baray'ın devasa havzasının inşaatı, yerel su yollarının yer değiştirmesi. Büyük bir devlet tapınağı olan Pjnom Bakeng ve diğer kutsal binaların yapımı.
11. yüzyıl	II. Suryavarman'ın krallığı sırasında (1002 -1050) Angkor Thom kraliyet Sarayı ve Phimeanakas dağ tapınağının inşası. I. Udayadityavarman zamanında (1050-1065) devasa Baphuon Tapınağı inşaat işlerinin başlaması.
12. yüzyıl	II. Suryavarman Döneminde zirveye ulaşıldı (1112-1152). Cham, Vietnam, Malezya doğu kıyısı ve Burma'nın diğer topraklarının fethi. Angkor Vat ve Chau Say Tevoda, Thom Manon, Banteay Samre, Beng Mealea tapınaklarının yapımı. Angkor'un Kral Dharanindravarman zamanında Cham varlığından temizlenmesi.
13. yüzyıl	VII. Jayavarman Krallığı Döneminde Chamların sürülmesi ve Angkor Thom'un Bayon'un ve Kraliyet Terasları'nın güçlendirilmiş inşaatıyla Khmer anıtsal mimarisinin son büyük döneminin oluşması.
14. yüzyıl	Jayavarman Paramesvara Döneminde (yaklaşık olarak 1350) nüfusun neredeyse tamamının din değiştirerek Budist olması.

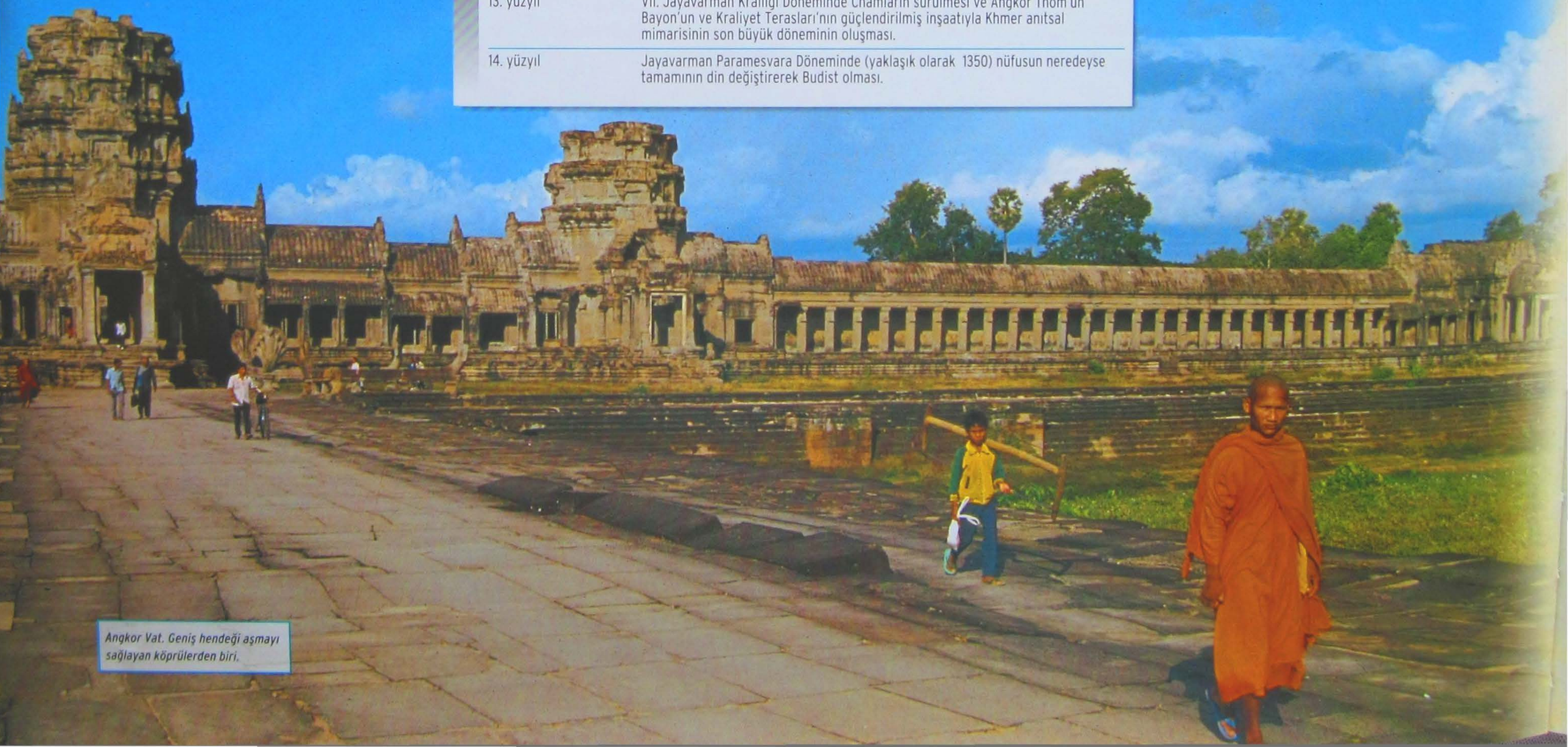

Angkor Vat. Geniş hendeği aşmayı sağlayan köprülerden biri.

Bayon
Angkor Tom'un merkezinde, 7. Jayaravarman (1181 -1219) tarafından yapılan büyük piramidal yapı (Üstte, sağda ve solda Bayon heykelleri)

Angkor Thom
Yeni başkent, 7. Jayavarman tarafından (1181 -1219) önceki şehrin yolu üzerinde inşa edilmişti. En belirgin özellikleri 5 anıtsal kapısı ve 16 kilometrelik şehir surlarıydı.(Altta, Bodhisattava'nın anıtsal yüzü)

Angkor Thom

Bayon

Pjnom Bakheng

Angkor Vat

Banteay Srei

Banteay Srei
Şiva'ya adanan tapınak kompleksi, 12. yüzyılda Angkor Vat'ın kuzeyinde inşa edilmişti.

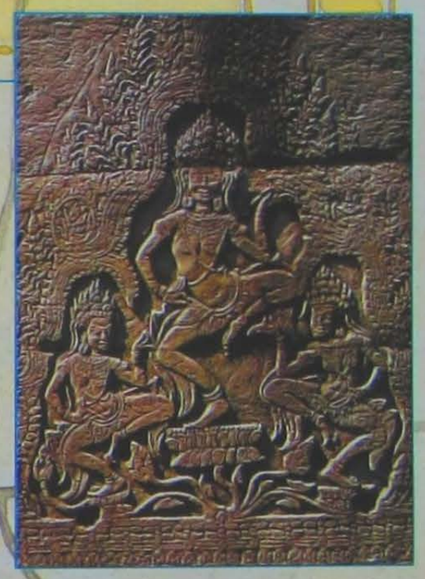

Pjnom Bakheng
Yaklaşık 893 yılında, 60 m yüksekliğinde bir tepenin üzerinde Kral I. Ysaovarman tarafından inşa edilen tapınak.

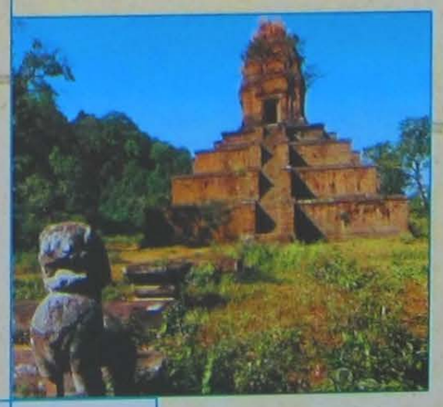

Angkor Vat
2. Suyavarman zamanında, 1122-1150 yılları arasında inşa edilen büyük tapınak. Solda, bir kabartmadan ayrıntı. Üstte, kompleks yapılarından biri.

ARKEOLOJİ VE SANAL GERÇEKLİK

SANAL GERÇEKLİK UYGULAMALARI KULLANICIYI SÜRECİ TAKİP ETMEYE İTEN BİR MERAK MEKANİZMASINA HAYAT VERİRKEN AYNI ZAMANDA ÇEŞİTLİ TİPTE BİLİŞSEL ARKEOLOJİK İÇERİKLER KEŞFETME İMKANI VERDİĞİ İÇİN BÜYÜK BAŞARI KAZANMIŞTIR.

Doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren arkeolojik araştırmalar, sanal gerçeklikle bağlantılı bilişim uygulamaları sektörüyle beraber ilerledi. Sanal gerçeklik hangi biçimde arkeolojiye uygulanabilir, onun araştırma metodolojilerine müdahale edebilir ve arkeolojik verilerin sunulmasında bu görsel iletişim teknolojileri tarafından geliştirilen gerçek yenilikler nelerdir? Bilişsel bakış açısıyla, sanal gerçeklik gelişimi, görüntü işleme teknikleri ve bilgisayarlı grafik sistemlerinin zaman içindeki gelişimi ile yakından bağlantılıdır. Bilgisayar etkileşimli görselleştirme teknikleri, üç boyutlu ortam tasarımlarına imkan verir ve bunları anında canlandırır; yani mekan simülasyonu gerçekleştirerek gözlemciye modelin içinde olmak ve sanal bir şekilde "orada gezinmek" fırsatı sunar. Amaç, modellerin oluşturulması yoluyla kazı alanı içindeki manzaralar, şehirler, anıtlar, aynı zamanda hareketli nesneler, tek cidarlı yapılar veya tabakalar gibi gerçek arkeolojik kalıntılara ulaşmaktır. Fakat uygulanmaya ilk başlandığından beri bariz bir risk belirmiştir; bilgi teknolojisinin özellikle teknik ve anlatım potansiyelini vurgulayarak arkeolojik "içeriğin" yeniden inşasının öneminin azalması ya da gözler önüne serilen ve "can verilen" arkeolojik gerçeklik içeriği yerine görsel iletişimin en muhteşem yönünün vurgulanması gibi. Arkeologun müdahalesi bu durumda zorunludur ve bilgiyi gözlemlemektense, daha çok yorumlamaya yönelik olmalıdır. Arkeolog, aynı zamanda araştırmanın metodolojik yönlerine öncelik vererek, modelin gerçekleşmesine katkıda bulunan bilgilerin doğruluğunu, bilginin edinim, işlem ve çıkarımının farklı aşamalarının entegrasyonunu doğrulamalıdır. Bilimsel araştırmanın gerçekte farklı analiz seviyelerini sağlaması gerekir.

Sanal modelin yapımı için ilgili verilerin seçimi, otomatik olarak işlenecek olan bilgilerin hangi yöntemlerle analiz edileceği ve doğruluğu daha önce kanıtlanmış olanlarla tutarlılık ilişkisi kurmak yoluyla modelin doğrulanması.

Aynı zamanda amaçlar da farklı ihtiyaçlara hizmet etmelidir. İlk olarak tamamıyla bilimsel yöne sahip olmak, arkeologlar ve tarihçiler için kullanışlı bir model sunmak için tasarlanmış olmak, kendi disiplin ile ilgili bazı spesifik özellikleri incelemek amacıyla, anıtların türlerini incelemek ve özellikle bazı rekonstrüktif hipotezleri göstermek gerekir. Öte yandan, daha geniş bir kitleye yönelme arzusundan kaynaklanan bir eğitim yönü mevcuttur ve bu, daha özel olarak gerçeklik şartının ötesine geçmek için sanal bir yeniden inşa aracı görevi sunan multimedya ile birlikte de kullanılabilir. Arkeolojik araştırma alanlarında sanal gerçeklik teknikleri önemli ölçüde kullanılır ve çok çeşitli uygulamalardan yararlanılır.

Bunlar içlerinde, kentsel ve arkeolojik kalıntıların özgün kentsel yapının mekansal dağıtımı yoluyla yerleşimlerin ve antik peyzajın yeniden inşasına yönelik topografik çalışmaları barındırırlar. Sahada sürdürülen arkeolojik kazı çalışması sırasında tabakaların kaldırılması ve yeniden inşa süreciyle, antik anıtların orijinal görünümünün modellemesi (simulasyon) için arkeolojik birikimin yorumlanmasıyla, hasar ve bozulmanın belirlenmesi ve herhangi bir restorasyon önerisi amacıyla yürütülen mimari çalışmalarla da eşzamanlı olarak , eğitim faaliyetleri ve bilginin özellikle sanal müzecilik denen yolla ve medya iletişimi yoluyla yayılması gibi.

UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Uygulamaların tarih dönemlerine (tarih öncesinden Ortaçağ'a ve ötesine) ve coğrafi bölgelere göre (Mısır'dan Yunanistan, İtalya, Birleşik Krallık ve İspanya'ya) çeşitli örnekleri mevcuttur. Bu uygulamalar hem arkeolojik eserlerin ve sit alanlarının üç boyutlu olarak eski görünümlerine kavuşturulmalarıyla ilgili faaliyetlerin uluslararası arenada doğrulanmaları için hem de buna pararlel olarak gerçekleşen bilimsel tartışmalar için önemli bir referans noktasıdır. Bu gibi tartışmalar özellikle sanal görüntü oluşturulması ve onların geleneksel temsil türleri ile ilişkisi ile ilgili olarak ortaya atılan sorunlara ve bilimsel verilerin multimedya uygulamalarının kullanıcılarının türüne göre yayılmasına ilişkindir. Simulasyon(modelleme) ve teorik yeniden inşa hipotezlerinin doğrulanması, ilgili teknik ve metodolojik sonuçları daha doğru olarak bileştirir.

PAUL BİGOT'NUN ROMA'SI

Normandia Caen-Basse Ünversitesi'nde Mimar Paul Bigot (1870-1942) tarafından 1:400 ölçekte tasarlanan, şehrin *İmparator Konstantin* dönemini yansıtan yaklaşık 70 m^2'lik plastik Roma şehir planını görmek mümkündür. Çeşitli merkezlerde sergilenen ve 30'lu yılların sonuna kadar gerçekleştirilen tüm arkeolojik keşiflere göre mimar tarafından güncellenen model 1995'ten beri daimi yeri olan Caen'dedir. *Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi*'nde disiplinlerarası bir ekip, yakın bir geçmişte şehir planının sanal ortama aktarılması için bir proje gerçekleştirmiştir. Sanal tur farklı şekillerde yapılabilir: "Coğrafi"(planda belirtilen anıtların tek tek seçimiyle dijital plana erişim, "Tematik" (anıtlara biçimsel ve işlevlerine göre bir sıralamaya göre erişim), "Kronolojik" (anıtların tarihsel sıralanmasına göre: Monarşi, cumhuriyet ve imparatorluk dönemleri). Bazı sanal rekonstrüksiyonlar özel bir önem taşımaktadır: Kolezyum örneğinde bir *velarium*(tente) sayesinde seyirciyi güneş ve yağmurdan korumak için tasarlanmış çatı kaplama sistemi varsayımı dikkat çekicidir. Yüz kadar insanın çalışmasıyla üç dört gün alan tenteyi açma kapama manevralarının modellemesi/sümülasyonu Brest Deniz Harp Okulu'nun bazı öğrencileri tarafından önerilmiştir. Emilia Bazilikası (Roma) örneğinde ise, görüntüler Forum'a bakan dış portiklerin rekonstrüksiyonuna ek olarak, ziyertçiyi bina içinde sanal bir tura da çıkarırlar.

BAZI KALELER

Anglo-sakson geleneği kökenli farklı dönemlere ait iki kalenin de sanal rekonstrüksiyonu yapılmıştır; günümüzde Birleşik Krallık'taki Wroxeter Köyü kırsalında bulunan Roma kalesi *Viroconium Cornoviorum* ve Galler Bölgesinin doğu sınırındaki bir Ortaçağ kalesi olan *Symon Kalesi*. İlki Britanya'nın Romalılaştırılması araştırılmasını amaçlayan

Mutina'daki forumun rekonstrüksiyonu.

Ön Plandakiler

MODENA ÖRNEĞİ

Kuzey İtalya'daki Modena Arkeoloji ve Etnoloji Müzesi'nin eğitim bölümü tarafından, özellikle genç ziyaretçiler için, kentin tarihsel olaylarının bir özetini, rekonstrüksiyondaki titizliğin yanı sıra daha ihtişamlı görmeyi sağlayan bir sanal gerçeklik uygulaması devreye sokulmuştur. Bu sayede, Ortaçağ'dan günümüze Çiçero'nun Cumhuriyet'in son yıllarında "en görkemli" diye tanımladığı Roma dönemi Modena'sına bir ziyaret gerçekleştirilebiliyor.

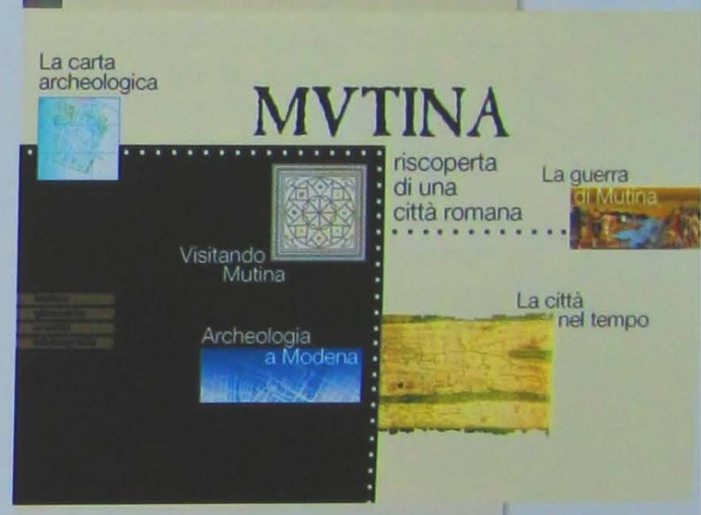

Mutina web sitesi ana sayfası, antik Modena kenti.

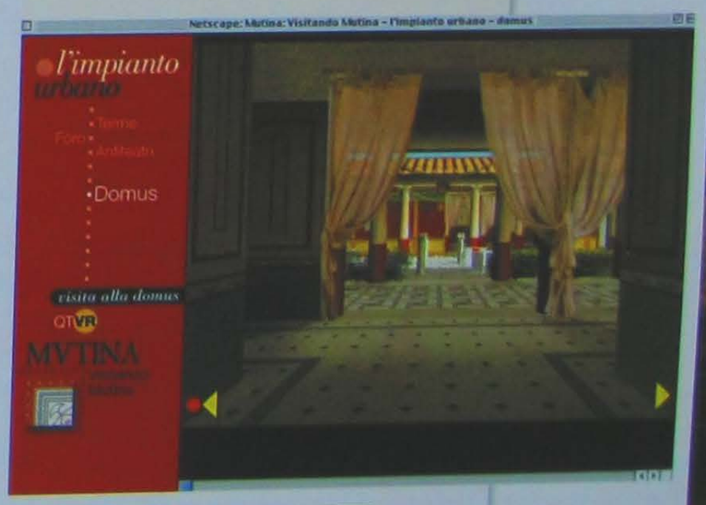

Mutina'da büyük bir evin sanal görüntüsü.

proje sürecinde eğitim amacıyla oluşturulmuştur ve Roma Dönemi sanal kale turunu içeren bir multimedya programı ile tamamlanmaktadır. Sunulan arkeolojik veriler kazılar ve jeofizik ön araştırmanın yanı sıra, benzer tipteki çağdaş eserleri karşılaştırma yoluyla yapılan eklemelerden kaynaklanmaktadır. Kullanıcı sanal olarak kalenin içine girebilir, caddelerde yürüyebilir, binalara girebilir veya antik kentin yukarıdan görünüşüne bakabilir. İkinci örnekteki kale, bir orman içinde bulunmaktadır ve 1231 yılında *Şövalye Symon de Park* kontrolündeki bölgede geçici olarak kurulmuştur. Bu kale, *Montgomery*'deki *III. Henry Kalesi'nin* varlığı ile bağlantılıdır. Deneysel uygulama, kale çalışmasına alternatif inşa varsayımları önermek ve bunları doğrulamak için kullanıcının veri tabanına etkileşimli (interaktif) bir şekilde müdahale etmesine izin veren dinamik modellerin oluşturulması yoluyla kalenin sanal rekonstrüksiyonudur. Gelişmiş programların kullanımıyla, zemin yüzeyinin çok ayrıntılı sanal modellerini oluşturmak ve kalenin kule, hizmet binaları ve savunma birimleri, asma köprü ve ana kapı da dahil olmak üzere özgün yapılarına farklı yeniden inşa önerilerini görmek mümkündür.

Ön Plandakiler

POMPEİ ÖRNEĞİ

Pompei sit alanındaki arkeolojik çalışmalar için, 1990'ların başında IBM tarafından desteklenen bilgisayar teknolojilerinin ilk denemelerinden bu yana, çok yol kat edilmiştir ve özellikle iletişim ve multimedya alanındaki uygulamalarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Aralarında Pompei Arkeolojik Danışma Kurulu, CINECA, Bologna Üniversitesi ve Tokyo Üniversitesi'nin de bulunduğu çeşitli kamu ve özel kuruluşları yeni teknolojilerin kullanılmasına geçmişlerdir. Bunlar çeşitli amaçlara yöneliktir: Bilgi edinme (Pompei Arkeolojik Danışma Kurulu tarafından yürütülen faaliyetlere genel bakış),tarihsel (Julius Polybius Evinin içinin rekonstrüksiyonu; MS 79'daki patlamadan önceki son saatler), öğretim (Pompei, Herkulaneum, Stabiae, Boscoreale ve Oplontis sitelerin kazı tarihi ve sanal turlar) ve son olarak teknolojik (deney; Centenarius Evi örneğinde kullanıcıya kendi sanal turunu kişiselleştirme imkanı sunan veri modellerinin oluşturulması için açıklayıcı standartlar).

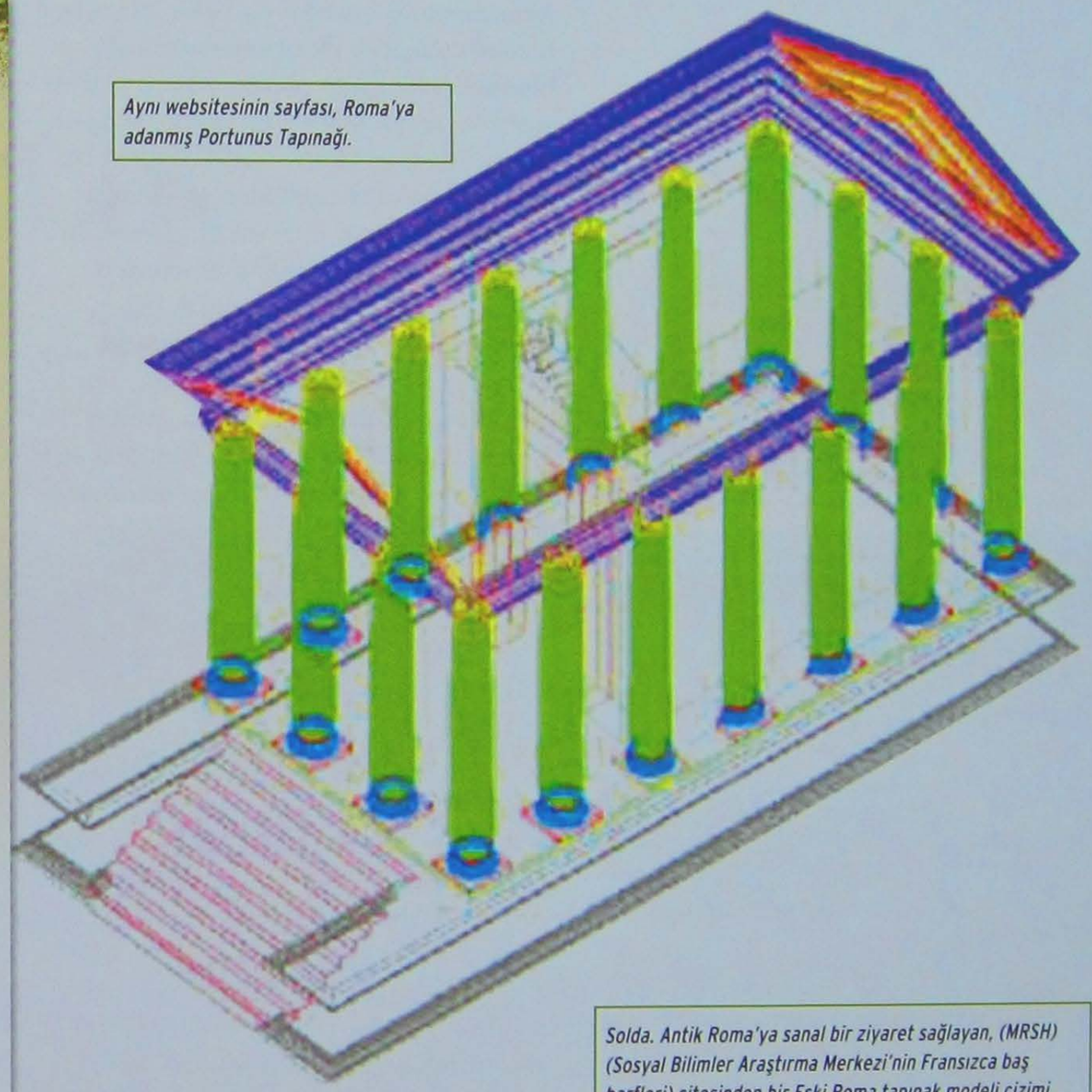

Aynı websitesinin sayfası, Roma'ya adanmış Portunus Tapınağı.

Solda. Antik Roma'ya sanal bir ziyaret sağlayan, (MRSH) (Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi'nin Fransızca baş harfleri) sitesinden bir Eski Roma tapınak modeli çizimi.

Sağda. Antik Roma'nın sanal rekonstrüksiyonu. Ön planda, Tiberina Adası; arka planda Büyük Hipodrom görülebilir.

Le temple de Portunus aujourd'hui.

SANATIN VE GÜZELLİĞİN BAŞKENTİ

MÖ 743'DE KORİNTLİLER TARAFINDAN KURULAN SİRAKUZA, AKDENİZ'İN KÜLTÜR MERKEZLERİNDEN BİRİ OLMASININ YANI SIRA, MÖ 212'DE BAŞLAYAN YOĞUN ROMA KUŞATMASINDAN SONRA BAĞIMSIZLIĞINI KAYBEDİNCEYE KADAR GEÇEN YÜZYILLARDA SİCİLYA'NIN EN ETKİLİ ANTİK YUNAN KENTİ OLMUŞTUR.

MÖ 743'te Korintli koloniciler, doğal su kaynakları, yakındaki nehri, iki doğal limanı ve tarıma elverişli topraklara sahip olan Ortigia adı verilen büyüleyici adanın etkisiyle Sirakuza'ya gelmişlerdi. Özellikle başlangıçta denizle bağlantısı olan su kaynakları, Yunan yerleşimcileri kendine hayran bırakmıştı. Zamanla bununla ilgili bir efsane yayılmıştı; birgün su perisi Aretusa, Peloponnesos'in (Mora Yarımadası) suyu en bol olan nehri Alfeos'da bütün güzelliğini sergileyerek yıkanırken bu nehirde hüküm süren nehir tanrısının arzusunu uyandırır. Aretusa da ona kur yapmaya başlayan aşığından kaçarak Ortigia Adası'na gelir ve burada berrak bir su kaynağına dönüşür. Fakat Alfeos vazgeçmez ve denizin altından akarak Yunanistan'dan, Aretusa'nın saklandığı yere kadar ulaşır ve burada su perisinin sularına karışır. Bu efsaneyi doğrulamak için Sirakuza sakinleri, Strabon'un inanmayı reddettiği başka bir efsane daha geliştirmişlerdi. Strabon bunu şöyle aktarır; "Bu olayı kanıtlamak için Sirakuza sakinleri iddia ederler ki, Yunanistan'da Olimpia yakınlarında nehre düşen bir kupa, kaynağın çeşmesinde bulunacaktır ve hatta çeşmenin suları da Olimpia'da kurban edilen öküzlerin kanları nedeniyle bulanacaktır". Her nasılsa bugün hala Aretusa kaynağı, Sicilya'daki en romantik yerlerden biridir ve aşıkların en sevdiği mekandır.

Sirakuza'ya yaklaşık 7 kilometre uzaklıktaki Eurialo Kalesi kalıntıları. Sicilya'nın Antik Yunan askeri yapılarından biri olan kale I. Dionysius zamanında inşa edilmiştir. (MÖ 406-367)

Sicilya'nın yüksek seviyedeki heykeltıraşlık eserlerinden biri olan bu pişmiş toprak kadın başı Sirakuza'da bulunmuştur.

Geçmişin Tanıklıkları

YERALTI MEZARLARI

Sirakuza'daki yeraltı mezarları Roma'dakilere göre, büyüklük ve önem bakımından biraz daha aşağı seviyededir. En önemli yer altı mezarları; Santa Lucia (MS 3.yüzyıl başları), Vigna Cassia (MS 3.yüzyıl ortası) ve halka açık tek yeraltı mezarı olan San Giovanni'dir. Yerel Arkeoloji Müzesi civarında San Giovanni Evangelista Kilisesi bulunur ve bu kilisenin içinden MS 4. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan yeraltı mezarlıklarına inilebilir. Ana eksen Hıristiyanlar tarafından genişletilmiş eski bir Antik Yunan su kemerini izler. Tonozda bu dönemin izleri görülebilir. Belirli aralıklarla oyulmuş yüzlerce niş ve mezar hücresi olan bu galeriden, dairesel şapel içine açılan yan tünellere geçilir. Bunlardan biri olan Adelfia dönemeci, üzerinde İncil'den sahneler ve mezar sahipleri Adelfia ve Valerius Procurius'un portreleri bulunan güzel bir geç antik lahite çıkar. Mezarları süsleyen freskler neredeyse tamamen kaybolurken Eski Yunanca ve Latince mezar yazıtları günümüze ulaşmıştır.

GENİŞLEME

MÖ 664 yılında Sicilya'daki bu Yunan yerleşimi hızla gelişmiş ve bağımsız koloniler kurabilecek seviyeye gelmişti.

Anapo Vadisi'nin yukarılarında kurulan koloniyi, Casmenai (MÖ 664) ve Camarina (MÖ 599) kentleri izlemiştir. Bu dönemde nüfusu oldukça artan Sirakuza'ya ise ada artık yetmiyordu. Şehir kısa süre içinde yeni bir yerleşim bölgesi ile anakaraya doğru yayılır. Bununla birlikte Ortigia Adası tamamen terk edilmemiş, hatta Antik Yunan Dönemi boyunca şehrin kalbi ve en önemli tapınaklarının merkezi olarak kalmıştır. MÖ 6. yüzyılın başlarında Ortigia'nın merkezinde, bugün zemin

Sirakuza'nın Yunan ve Roma Dönemleri görkemli anıtlarını barındıran, Neapolis Arkeoloji Parkı'nın bir kısmının havadan görünümü.

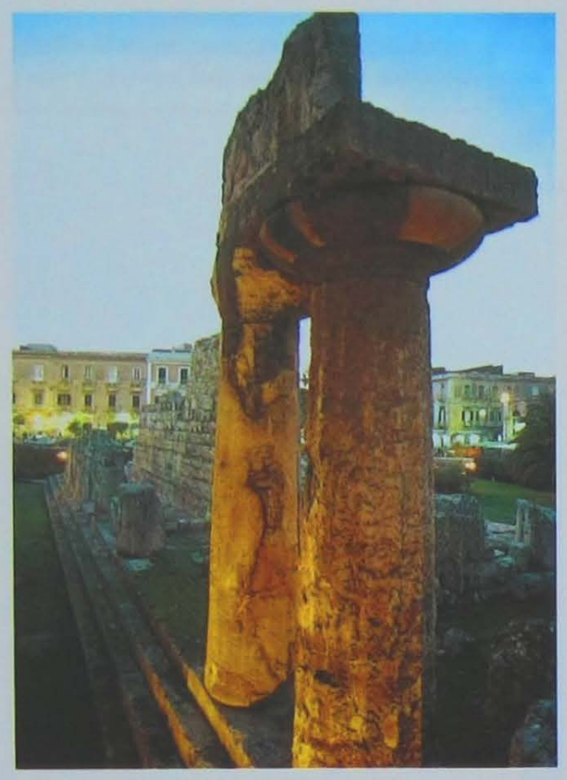

Ortigia Adası'nın girişinde bulunan Apollon Tapınağı'nın sütunları. Tapınak, MÖ. 6. yüzyılın başında inşa edilen Batıdaki en eski Yunan tapınağıdır.

kalıntılarının yanı sıra, iki sütunu ve kült salonunun bir bölümü ayakta kalan Apollon Tapınağı inşa edilmişti. Tapınağın ön kısımda bir basamak üzerine kazınmış bir yazıt sayesinde yalnızca yapının Apollon'a adanmış olduğunu bilmekle kalmıyor, aynı zamanda tapınağı inşa eden mimarın da adını öğrenebiliyoruz.

TİRANLIK

Giderek güçlenen Sirakuza artık zengin ve önemli bir şehir olmuştu. Bu yüzden siyasi sürtüşmelerden ve diğer Yunan şehirlerinin hedefinde olmaktan etkilenmemişti. Bu dönemde Sicilya'nın batı kesiminde yerleşen Kartacalılar, doğuya doğru bastırarak Yunan kolonilerini tehdit ediyorlardı. MÖ 5. yüzyıl başında Gela kentinin önde gelen ailelelerinin birinin soyundan gelen tiran Gelon (MÖ 485-478), Sirakuza'yı ele geçirip kenti, batıdaki Yunan gücünün merkez üssü yapmıştı. Gela'dan, Camarina ve Megara gibi diğer kolonilerden büyük kitleleri şehre yerleştirerek kentin sosyal yapısını kökten değiştirmiş, Tiche ve Neapolis gibi yeni mahalleler kurulmasını sağlamıştı. Gelon ve müttefiki Teron'un Akragas'ta tarihi Himera Savaşı'nda (MÖ 480) Kartacalılar'a karşı elde ettiği parlak zafer, sadece asırlık düşmanın süregelen tehditlerini ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda Sirakuza'nın, Sicilya'daki siyasi üstünlüğünü perçinlemiş ve kültürel gelişimi için gerekli mali kaynakları artırmıştı. Kartacalılar'a karşı kazanılan bu zaferin anısına Gelon, ganimetin bir kısmıyla Ortigia'nın kalbinde Athena'ya adanmış muhteşem bir tapınak inşa etmeye karar vermişti. Bu Athena Tapınağı, o güne kadar kullanılagelen Sicilya mimari özellikleri bir yana bırakılarak Dor smimari tarzında inşa edilmişti. Ayrıca Gelon, bugün hala gelmiş geçmiş sikkeler arasında en güzellerinden biri olarak kabul edilen ve adını, eşi Demarete'den alan *damareteion* gümüş sikkelerini bastırmıştı. Üzerinde yunuslar ile çevrili su perisi Aretusa başı bulunan bu sikke on drahmi değerindeydi. Akdeniz'deki varlıkları ile Sicilya'yı ve Sirakuza'yı uluslararası ticaretten dışlamak üzere tehdit oluşturan büyük düşmanları Etrüsklerle uğraşmak Gelon'un ardılı Tiran Hieron'a düşmüştü.

Giuseppe Carta tarafından resmedilen ve zafer kazanan Gelon'un Sirakuza'ya girişinin betimlendiği tablo.

Neapolis Arkeoloji Parkı'ndaki Mezarlar Sokağı. Kayalık duvarlarda adaklar için oyulan ve kahramanlaştırılmış ölüler kültüne adanmış nişler bugün bile görenleri etkileyecek nitelikte.

MÖ 474'de Cumae açıklarında Etrüskleri kesin bir yenilgiye uğratan Sirakuza, artık Sicilya'da mutlak bir güç haline gelmişti. Askeri zaferler ve elde edilen ganimet sayesinde şehir genişletilmiş, anıtlarla donatılmış ve tüm Akdeniz dünyasının kültürel bir cazibe merkezi haline gelmişti. Komşu Yunan kentlerinden pek çok ziyaretçi, kenti ve anıtlarını görmek, kültürel havasını solumak için Sirakuza'ya geliyordu. Midillili kadın şair Sapho da sürgün hayatını bu kentte geçirmişti. Bakkhylides ve Pindaros ise Ieron'un kazandığı zaferleri şiirleriyle övmüşlerdi.

Gündelik hayatın gerçekliklerini literatüre sokan yeni bir akım olan pantomim sanatını yaratan Sophron da Sirakuza'da doğmuştu. Ünlü hatipler, Corax ve Tisia da yazılarında Sirakuzalı olduklarını belirtmişlerdir.

Neapolis Arkeoloji Parkı'ndaki Mezarlar Sokağı.

Yakın Plandakiler

NEAPOLİS ARKEOLOJİ PARKI

240.000 metrekarelik bir alanı kapsayan arkeolojik park, 1952 ve 1955 yılları arasında, Cassa per il Mezzogiorno Vakfı tarafından Antik Yunan ve Antik Roma Dönemi Sicilya'sının önemli anıtlarını tek bir kompleks içinde bir araya getirme amacı ile inşa edilmiştir. Neapolis Arkeolojik Parkı'nın kurulması antik mimari mirasın önemli derecede değer kazanmasını sağlamış ve kaçak yapılaşma girişimlerini engellemiştir.

YUNAN TİYATROSU

Tiranlığın ilk döneminde Sirakuza'da, sanatsal ve kültürel gelişimin en belirgin ifadesi Neapolis mahallesinde Yunan tiyatrosunun yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Temenite Tepesi'nin yamacında efsanevi Ortigia'nın muhteşem manzarasıyla kıyı ovasına hakim kireçtaşı bir teras üzerinde kurulmuş olan Antik Yunan tiyatrosu, neredeyse tamamen kayalık yamaca oyulmuş oturma basamaklarıyla bu muhteşem manzarayla uyum içindedir. En eski örneklerden biri olan Yunan tiyatrosu, Yunan tragedyasının baş eserlerinin sahneye koyulmasıyla büyük saygınlık kazanmıştı. Örneğin MÖ 476'da Aiskhylos, *Etnalı Kadınlar* adlı eseri sahneye koymuştu ve belki birkaç yıl sonra da *Persler* oyunu seyirciyle buluşmuştu. MÖ 3. yüzyılın sonuna doğru II. Hieron, tiyatro sahnesi ve orkestra bölümünün Helenistik Dönemin yeni gereksinimlerine uyum sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesiyle ilgili çalışmalara yön vermişti. Roma Döneminde sahne binasını yeniden değiştirerek ona görülmemiş bir anıtsal biçim kazandırmıştı ama aynı zamanda da izleyicileri bu harika manzaradan yoksun bırakmıştı.

DEMOKRASİ GELİYOR

Hieron'un MÖ 467'deki ölümü sonrasında tiranlık sarsılmaya başlamıştı. Hieron'un ardılı Thrasybulus duruma hakim olamayınca Sirakuza'da yeni hükümet ve yönetim biçimleriyle demokratik bir yönetim kurulmuştu. Bununla birlikte yaşanan bu durum, kentin siyasi açılımına ve toprak genişletmesine bir engel oluşturmamıştı. Kentin eriştiği zenginliği Stabon şu sözlerle aktarmıştır; "Bu kent öyle büyük bir zenginlik içinde bulunuyordu ki, kent sakinlerinin adı bir atasözünde geçiyordu; çok zengin olan birinin servetinden sözderken, Sirakuzalının servertinin onda birine bile ulaşamaz denirdi." Böylece, MÖ 5.yüzyılın sonuna doğru Atina'nın, Sirakuza'nın kazandığı güçten endişe duymaya başlaması ve siyasi dengeyi yeniden

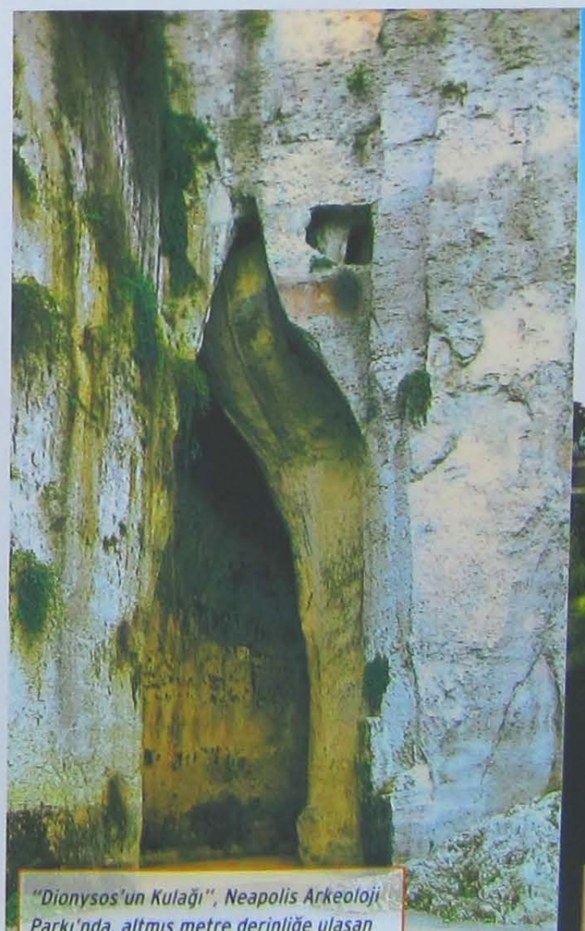

"Dionysos'un Kulağı", Neapolis Arkeoloji Parkı'nda, altmış metre derinliğe ulaşan kireç taşından oyulan bir mağaradır.

"Aretusa Çeşmesi" Ortigia Adası'nda, denizin birkaç metre altından çıkan tatlı su kaynağıdır.

Sağda. Sirakuza'dan altın para. Para sistemi şehrin ulaştığı ekonomik refah hakkında bilgi verir.

gönderme kararı alması sürpriz olarak nitelendirilmez.

Üç yıl süren Atinalıların kuşatmasının ardından MÖ 413 yılında, Sicilya'daki bu büyük Yunan şehri, bir başka önemli Yunan kenti olan Atina'nın donanmasını yok ederek onları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Bu savaşta Atina filosunun başarısızlığı, daha sonra Peloponnes Savaşı'nın sonuçlarını etkilemiş ve Atina'nın düşüşünü kesinleştirmiştir. Savaşta Atinalıların komutanı Nikias öldürülmüş ve Sirakuza, savaş esirlerine çok sert davranmıştı. Esir alınan 7000 düşman askeri *Latomia*'lara (AntikYunan – Roma Dönemlerinde savaş esirlerin çalıştırıldığı taş ocaklarına verilen ad) hapsedilmişti. Atinalı esirler cehennem hayatı yaşıyorlardı. Thukydides'in aktardığına göre, "Kalmaya zorlandıkları bu daracık yerde tüm ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar onlar için en önemlisi yaralanma veya ani sıcaklık değişiklikleri ya da diğer benzer nedenlerle orada ölenlerin üst üste yığılmış cesetleri öyle dayanılmaz bir koku yayıyordu ki. [...] Sözün kısası, hayal edebilecek tüm acıları çeken bu mezarın içine düşmüş olan adamlar arasından kurtulanı yoktur." Plutarkhos'un satırlarında ise, "Atinalıların büyük kısmı hastalık veya beslenme eksikliği yüzünden can vermişlerdi" ifadesine rastlanır.

Altta. Boyut olarak Sicilya' nın en büyük Roma Amfitiyatrosu (MS. 1. yy)

İKİNCİ TİRANLIK

Bu zaferle Sirakuza, Atina tehlikesinden kurtulmuştur ancak Kartaca egemenliğinden kurtulmayı başaramamıştır. Kartacalılar güçlenmişler ve Sicilya'nın diğer Yunan şehirlerini işgal etmeye başlamışlardı.

Selinus kentinin düşmesinden üç yıl sonra, MÖ 409 yılında Agrigento yıkılmıştı. Bu yeni dış tehdit ile başa çıkmak için Sirakuza, I. Dionysius'a tiranlığa erken bir dönüş anlamına gelen tam yetki vermişti. I. Dionysius (MÖ 406-367) Ortigia'yı garnizonlu bir kale haline dönüştürmüş, Eurialo Kalesi ve diğer tahkimatları inşa etmiş ve böylece ardılları Timoleon (MÖ 344-337) ve II. Hieron (MÖ 275-215) tarafından da izlenen bir savunma politikasını hayata geçirmiş oldu. II. Hieron zamanında, antik dünyanın gelmiş geçmiş en büyük sunağı inşa edilmiştir. Sadece tabanı korunan II. Hieron'un sunağı 200 metre uzunlukta 20 metreden biraz daha fazla genişlikteydi. Elefteria dini festivali sırasında kurban edilen 450 boğanın platforma taşınması için iki rampa mevcuttu. Altarın önündeki dikdörtgen havuzun çevresinde, daha sonra Agustus zamanında portikle çevrelenmiş seyircilerin toplandığı büyük bir meydan vardı.

Solda. Sirakuza şehrinde basılan gümüş sikke üzerindeki yüz (MÖ 5. yy)

Altta. Olimpia'da, Sirakuza halkının nüfus kayıtlarının tutulduğu, Olimpeion olarak da bilinen Zeus Tapınağı Dor düzeninde yapılmış bir tapınaktır.

Sirakuza kentinin görkemli geçmişini belgeleyen zengin buluntular, Sirakuza Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyor.

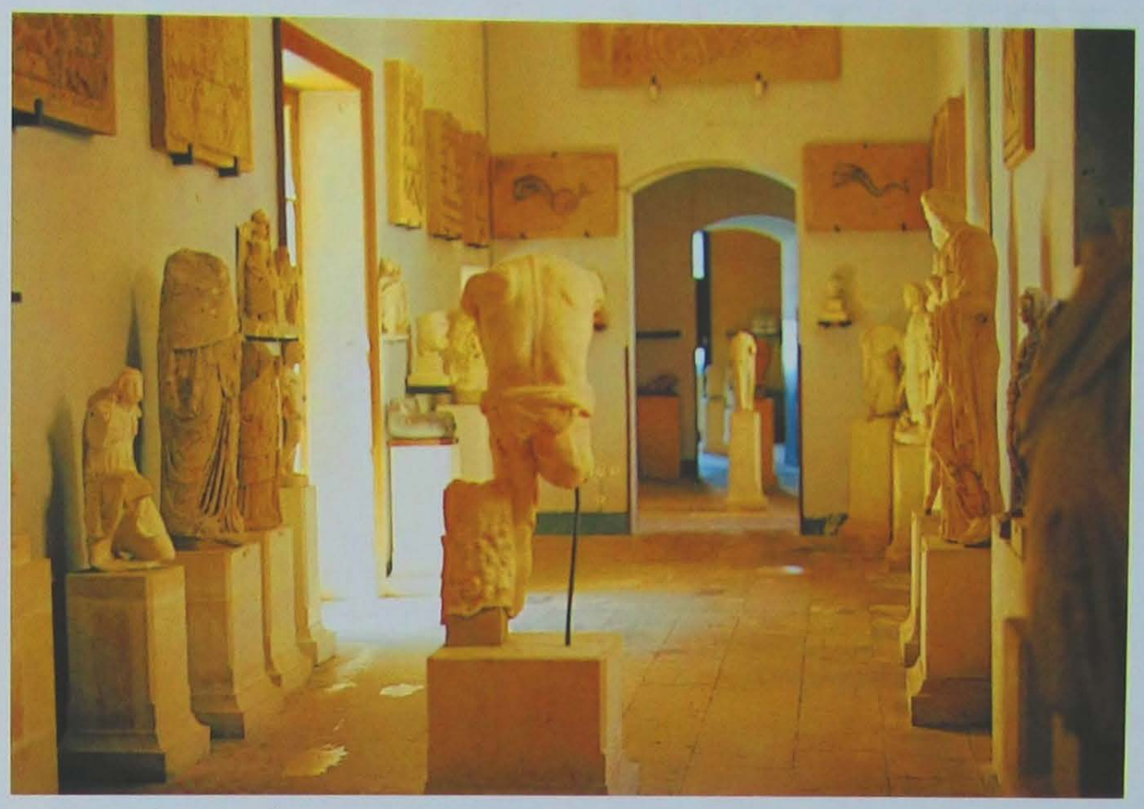

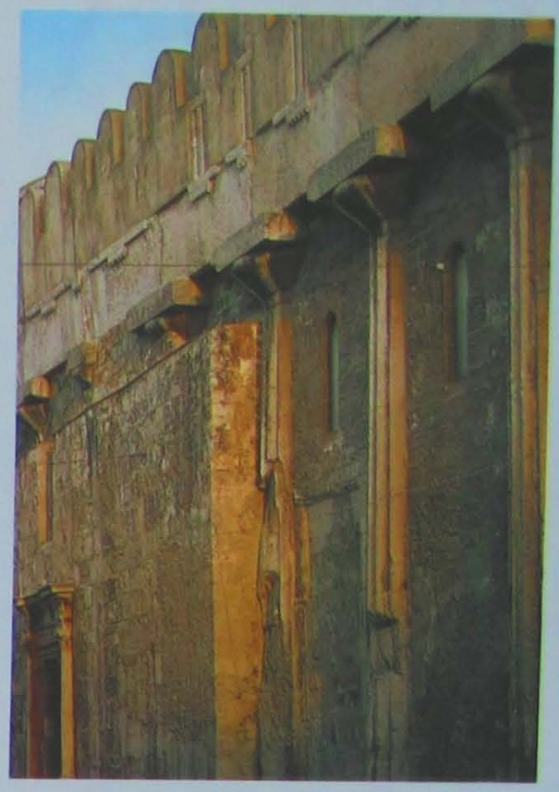

Üstte. Ortigia Adası'ndaki Athena Tapınağı'nın Dor sütunları Sirakuza Katedrali'nin duvarları içinde görülebilir. (MÖ 5. yy)

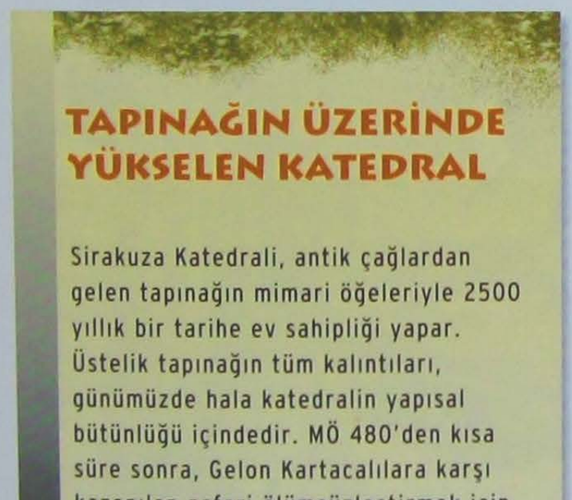

Yakın Plandakiler

TAPINAĞIN ÜZERİNDE YÜKSELEN KATEDRAL

Sirakuza Katedrali, antik çağlardan gelen tapınağın mimari öğeleriyle 2500 yıllık bir tarihe ev sahipliği yapar. Üstelik tapınağın tüm kalıntıları, günümüzde hala katedralin yapısal bütünlüğü içindedir. MÖ 480'den kısa süre sonra, Gelon Kartacalılara karşı kazanılan zaferi ölümsüzleştirmek için Athena Tağınağı'nı inşa ettirir. Kısa kenarlarında 6, uzun kenarlarında 14 sütun bulunan peripteros planlı tapınak, Sicilya'nın diğer tapınaklarında olduğu gibi yerel kireç taşından inşa edilmişti. Tapınak çok renkli fresklerle ve fildişi ile altının kullanıldığı değerli bir işçilikle gözalıcı şekilde süslenmişti. Roma işgalinden sonra gerek sanat eserlerinin, gerekse mermer kaplamaların Roma'ya götürülmek üzere sökülmesiyle tapınak tamamen boşalır. Tapınak da yavaş yavaş terk edilir. Çok daha sonra 7. yüzyıla doğru tapınak kilise haline dönüştürülür ve tapınağın planı değiştirilerek üç nefli bir bazilika elde edilir. Sicilya'nın güneydoğusunun büyük bir kısmını yerle bir eden 1693' deki deprem felaketinden sonra, bu yapı topluluğuna göz kamaştıcı barok bir cephe eklenir.

ROMA İŞGALİ

Sirakuza gücün doruğuna ulaşmış olmasına karşın, her zaman güçlü düşmanlara sahipti. Kartacalıların yanı sıra yeni bir tehlike daha belirmişti. MÖ 264 yılında I. Kartaca Savaşı ile Romalılar Messina Boğazı'nı geçerek Sicilya'ya gelirler. II. Hieron Roma'ya katılarak Sirakuza'da elli yıl kadar daha barış sağlar fakat MÖ 215 yılında tiranın ölümünden sonra Sirakuzalılar taraf değiştirerek Hannibal ile bir ittifak kurarlar. Bunun sonucunda Roma ordusunun komutanı Marcellus'un öncelikli hedefi haline gelirler. MÖ 213 yılında Sirakuza'ya karşı o güne kadar kazanılan kolay zaferlerden cesaret bularak birkaç gün içinde fethetme düşüncesiyle saldırıya geçerler. Oysa kuşatma üç yıl sürer ve Arşimet'in dahiyane savaş makineleri yüzünden ağır kayıplar verirler. Sirakuzalılar her uzaklıktan, çeşitli türden mermiyi atarak hedefleri vuran korkunç makinelerle Romalılara karşı koyar ve tüm saldırıları püskürtür. Romalıları şaşırtan, taş bloklar ve kayalar atan mancınıklar ile gemilerin gövdesinde büyük delikler açarak batmalarına neden olan dev kancalar düşman donanmasına büyük kayıplar yaşatır.

Romalılar o kadar korkmuşlardı ki Plutarkhos'un anlatımına göre, "Eğer (kale) duvarlardan biraz dışarı çıkmış olan bir halat parçası ya da bir tahta sopa görürlerse, orada Arşimet tarafından işletilen bazı aygıtlar olduğunu haykırarak arkalarını dönüp kaçmaya başlıyorlardı." Sirakuza kuşatmasını aktaran antik tarihçiler Arşimet'in dehası karşısında büyük hayranlık içindedirler ve onun, Marcellus'a karşı matematikçi entellektüel üstünlüğünü vurgularlar. Bazen de abartıya kaçarlar. Öte yandan Marcellus Sirakuza'yı askeri kuvvetle elde etmeyi başaramamıştır ancak kurnazlıkla hedefiene ulaşır. Artemis onuruna yapılan bir kutlamadan sonra, savunmadaki askerlerin dikkatlerinin dağılmış olmasından faydalanan Marcellus, askerlerini kente sokar ve şehri ele geçirir. Uzun bir kuşatmadan sonra alınan kentte Marcellus, vatandaşların canlarını bağışlanmasını emrettiği halde Romalı askerler yağma ve katliama başlarlar. Arşimet de bu kargaşa sırasında, Romalı bir askerin kılıcını ucunda can verir.

ROMA DÖNEMİNDE SİRAKUZA

Romalıların gelişiyle Sirakuza bağımsızlığını kaybeder ancak Sicilya'daki Roma eyaletinin başkenti ve askeri merkezi olur. Bu süreci uzun süren kötü yönetim ve buna bağlı olarak yaşanan çöküş dönemi takip eder. Hırslı ve art niyetli yöneticiler, ağır vergiler koyarak aşırı derecede zengileşmişlerdi. Üstelik tapınaklardaki değerli adak eşyalarına da el koymuşlar, kişisel sevetlerini artırmışlardı. Sonunda MÖ 21'te Sirakuza sıradan bir koloni durumuna dönüşerek ve Sicilya'nın en güçlü kenti sıfatını kaybeder. Buna karşın yine de kentte yaşam devam eder. Uzun bir barış dönemi sayesinde yeniden toparlanan kent, görkemli geçmişiyle karşılaştırılacak seviyede olmasa da İmparatorluk Döneminde önemli bir ekonomik, ticari ve kültürel merkezi olmuştur. Yeniden kazanılan bu rolün göstergesi olan amfitiyatro, Flavius Döneminde, daha önceden var olan kamu binalarının yakınında inşa edilmişti. Bu amfitiyatro 140x119 metrelik boyutlarıyla Sicilya'da bulunan amfitiyatro örneklerinin en büyüğüdür.

GÜNEY İTALYA VE SİCİLYA'DAKİ ANTİK YUNAN KENTLERİNDE HEYKEL SANATI

KITA YUNANİSTAN ETKİSİNİ YANSITSA DA BÜYÜK YUNANISTAN'DA (GÜNEY İTALYA VE SİCİLYA'DAKİ ANTİK YUNAN KENTLERİ) ÜRETİM YAPAN HEYKELTIRAŞLAR YENİ HEYKEL STİLLERİ GELİŞTİREREK, BU COĞRAFYAYA AİT ÖZEL BİR TARZI YARATMIŞLARDI.

Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kentlerinin (Büyük Yunanistan) heykel sanatı üretimi konusunda Kıta Yunanistan'dakinden farklı bir durum söz konusudur. Doğal olarak Batılı sanatçıların yaratıcılıklarının, KıtaYunantan kökenli eserlerin etkisinde kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte farklı alıntıların birarada kullanımı, özgün formlar ve yerel özelliklerin de ifadeye katılmasıyla farklı bir tarz yaratılmıştır. Örneğin Arkaik Dönemde, İyonya'dan (Batı Anadolu'dan) gelen estetik yaklaşımlar sayesinde, yeni bir kompozit tarz doğmuş ve yerel yorumlamalarla bu bölgenin sanatını belirlemişti.

ARKAİK DÖNEM

Arkaik Dönem Sicilya heykel sanatının en güzel örneklerinden biri olan Gorgo maskları, Sicilya tapınaklarının yıkıntıları arasında gün ışığına kavuşmuştur. Kesinlikle yerel atölyelerde yapılmış olduğu düşünülen bu büyük Gorgo maskları, MÖ 6.yüzyılın ilk yarısına aittir. Bunlardan biri MÖ 570'e tarihlendirilir ve Sirakuza Arkeoloji Müzesi'nde korunur. Sirakuza'daki ilk Athena Tapınağı'ndan gelen kil levha, Perseus tarafından aldığı ölümcül yaradan sonra çocuğu Pegasus'un doğumuna yol açan korkunç sahneyi betimlendiği geleneksel Gorgo figürünü barındırır. Gorgo'nun sağ kolunun altında Pegasus görülmektedir. Sol kolunun altında ise, bugün kayıp olan parçada, Pegasus'un kardeşi Khrysaor betimleniyordu. Kırmızı ve siyahın hakim olduğu eserde, renkler kısmen korunmuştur. Levha üzerindeki görülen dört delik, olasılıkla tapınak alınlığının merkezine yerleştirilmiş olan bir ahşap kirişe sabitlendiğine işaret eder. Bu kil eser gibi yerel imalathanelerde üretilmiş oldukları düşünülen ve MÖ 6.yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kireçtaşı metoplar, Selinus'da bilinmeyen bir tapınaktan günümüze ulaşmayı başarmışlardır. Bugün Palermo Arkeoloji Müzesi'nde korunan bu metoplardan birinde görülen boğa üzerindeki Europa betimi, dönemin Sicilya heykel sanatının ulaştığı düzeyi göstermesi açısından önem taşır. Metopta boğa profilden görülmektedir fakat başı öne dönüktür. Sahnede boğaya, denizi geçerken iki yunus eşlik eder. Europa boğanın üzerinde bir eliyle hayvanın tek boynuzunu tutarken, diğer eli boğanın üzerindedir. Kompozisyon hem güçlü bir hareketi vurgular, hem de mevcut boşluğu tamamen doldurmaya yönelik bir özellik gösterir. Boynuz, sol kulak ve sağ ön toynak çizim alanını aşıp çerçevenin üzerine taşarken, Europa'nın başı da metop çerçevesinin üst kısmına değmektedir. 6. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Selinus C Tapınağı olarak anılan tapınak inşa edilir. Palermo Müzesi'nde sergilenen Apollon ve arabası, Herakles ve Kekrops, Perseus ve Gorgon betimlerinin bulunduğu üç metop, çok daha belirgin bir enerji ve daha olgun bir görsel vizyonla tasarlanmıştır. Figürlerin hepsi çok yönlü olarak ifade edilmiş ve fondan ayrılmıştır. Yüzleri izleyiciye dönük olan figürler, hareket halindeyken bir an için durmuş gibi betimlenmişlerdir. Aynı dönemde, yani MÖ 550 civarında Büyük Yunanistan'da, Paestum yakınında Sele Nehri ağzında inşa edilen I. Heraion

Sağda. Sicilyalı bir sanatçının çalışması olan ve Helenistik Döneme tarihlendirilen başsız esin perisi heykeli.

Tapınağı 'ndaki metopların gösterdiği üzere geniş kapsamlı mimari heykel üretiminin gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Burada da kullanılan sahneler hayali ve epik bir dünya ile ilgilidir; Herakles'in uğraşları veya Troia Savaşı'nın bazı bölümleri gibi. Oysa Selinus'de yerel sanatçılar metopları çok yönlü çalışarak bilinçli olarak, yüksek kabartma ile bağımsız heykel arasındaki çizgi zorlanmaktaydı. Sele Nehri ağzındaki Heraion Tapınağı'nda metopların figürleri sadece kontür çizgileriyle ya da en fazla alçak kabartma şeklinde oyulmuştu. Yüz profilleri çeşitlendirilmemiş ve organlarının oranları biraz küt görünürken, biçimsel dengesi ve olayların anlatımı ikinci plandaydı. Sele Nehri ağzındaki II. Heraion Tapınağı'nın metopları çok daha ince bir işçilik göstermekte ve daha yüksek derecede süslemeler vurgulamaktadır. Bu metoplarda tek bir konu görülür; çiftlerin ve genç kızların uyum içinde salınarak kah sol kollarını, kah sağ elleriyle tuttukları *khiton*larını (tunik türü kıyafet) hareket ettirterek yaptıkları kutsal dansı işlenmiştir. Bu figürleri işleyen sanatçı kesinlikle yereldir; vücut yapısına çok dikkat etmez ve tüm ustalığını kumaş ve kıyafetin kıvrımları üzerine yoğunlaştırır.

Altta. Sele Nehri ağzındaki II. Heraion Tapınağı'ndan dansçı çift metopu, Paestum yakını (MÖ 510-500)

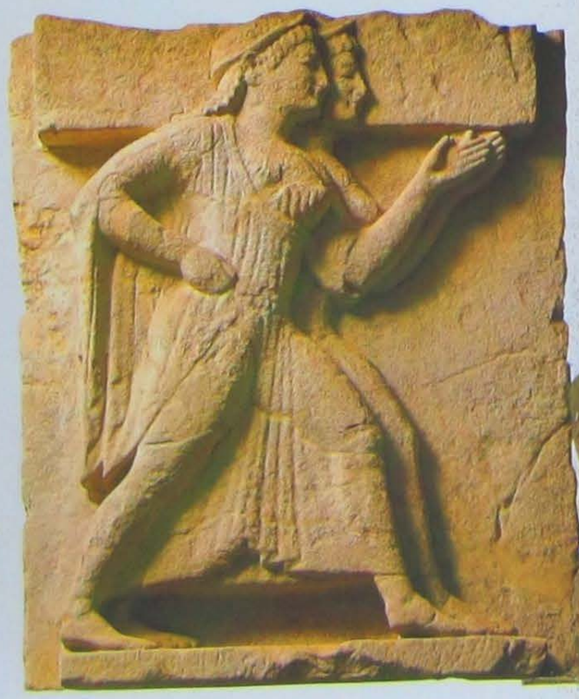

Herakles ve Antiope arasındaki mücadelenin betimlendiği Selinus'taki E Tapınağı'nın metoplarından biri (MÖ 460-445).

SERT STİL

5. yüzyıl, Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kentlerinin heykel sanatı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 480'deki Himera Savaşı'nın ardından Sicilya'daki Yunan kolonileri zenginlik ve güç kazanmışlar, kültürel ve sanatsal doruğa ulaşmışlardır. Sirakuza ve Agrigento'daki yeni tiranlıklar, ünlü bilim adamlarını, yazarları ve sanatçıları cezbetmişti. Büyük Yunanistan'daki *Sert Stil*, Arkaik sanat özelliklerinin uzantısını oluştururken, Sicilya'da heykel sanatındaki yenilikler, gerek heykel ithalatı yoluyla, gerekse eser üretmek üzere Sicilya'ya gelen Yunan sanatçılar sayesinde Yunanistan'la sürekli bir ilişki duruma işaret eder. Taranto'dan gelen ve günümüzde Berlin'de bulunan ünlü tahtta oturan tanrıça MÖ 460 yılına aittir. *Khiton* ve manto giymiş olan tanrıça, yüksek arkalıklı bir tahtta oturmuş ve ayaklarını bir tabureye koymuştur. Dudaklarında hafif bir gülümseme belirmiş olsa da, heykelin hem vücudunun donuk

Selinus C Tapınağı'ndan Perseus ve Gorgo'nun bulunduğu metop. (MÖ 560-550)

Paolo Orsi Müzesi' nde korunan pişmiş topraktan bir tanrıça büstü. (MÖ 5. yy sonu)

Ön Plandakiler

BRONZ KOÇ

Arkeologlar, Palermo Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MÖ 3.yüzyıl başına ait bronz koçun stil özelliklerinin, Helenistik Dönemin büyük heykeltıraşı Lysippos'un tarzına yakın olduğunu ileri sürerler. Koç yere uzanmış, başı sola dönük, gözleri açık, ağız aralık ve kulaklar dikilmiş durumdadır. Sanki bir tehlike sezmiş de kalkıp kaçmaya hazır bir şekilde betimlenmiştir. Günümüze sadece bir tanesi ulaşan bu koçlardan iki tane vardı ve bunlar, 11.yüzyılda Sirakuza Maniace Kalesi'ni süslüyordu.

duruşu, hem de başıyla vurgulanan sertlik onun bir kült heykeli olarak yapıldığı düşüncesini desteklemektedir. Genel olarak heykelin ifadesini ve vücut hareketini yumuşatmak için çalışılan bir dönemde, aslında bu sanat eserinin yaratıcısının kasten arkaik formları koruma eğilimde olduğu akla gelebilir. Bu yeni eğilimin belirgin şekilde görüldüğü Agrigento'daki iki heykel, ya doğrudan Kıta Yunanistan'dan ithal edilmişlerdir ya da Yunan sanatçılar tarafından yerinde işlenmişlerdir. Agrigento'da bulunan genç erkek heykeli (*ephebos*), arkaik katılığın aşılmasında atılan önemli adımları göstermektedir. Figürün sağ ayağı öndedir ve vücut ağırlığını taşır durumdadır. Sol ayak hafif bükük, kolllar gövdeden ayrık ve baş hafifiçe yana dönüktür. Yüzünde dolgun dudakları ve belirgin gözkapakları dikkat çekicidir. Bu özelliklerin hepsi, eserin çağdaşı olan "Kritios Genci" gibi, MÖ 480 civarında Atina'da ortaya çıkan *Sert Stil*'in özelliklerini gösterir.

Aynı stil özellikleri "Agrigento Savaşçısı" adı verilen ve Herakles Tapınağı yakınlarında parçaları bulunan heykelde de görülmektedir. Bu heykelin Herakles Tapınağı'nın alınlığını süsleyen heykel grubundan düşmüş olduğu kabul gören bir varsayımdır. Heykeli yapan sanatçının aslında Samos Adası kökenli bir heykeltıraş olan ve kendi sarayında çalışması için tiran Theron tarafından çağrılan Rhegium'lu Pisagor olduğu ileri sürülmüştür. Selinus'da MÖ 475 ile 460 yılları arasında mimari bağlı heylektıraşlık eserleriyle, bu yeni eğilimin ustalığını taşıdığını gözler önüne seren büyük E Tapınağı inşa edilmişti. Bu tapınakta, ada mermerinden yapılmış ve çıplak kadın figürlerinin görüldüğü metobunun dışında yerel kireçtaşından yapılan heykeller de vardır. Tapınağın doğu tarafında kalan üç metop, Selinus'dan gelen diğer bütün eserler gibi Palermo Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Bu metoplarda Herakles ve Antiope arasındaki mücadele, Aktion'un cezalandırılması ve Zeus ile Hera'nın evlilik töreni betimlenmiştir. Genel olarak bu metoplarda sahneler iyi orantılı ve dengelidir, Arkaik Dönem C Tapınağı'nın metopunda da fark edildiği gibi figürler, kullanılabilecek alana uyumlu bir biçimde yerleştirilmiştir. Ancak özellikle üçüncü metoptaki iki karakter mitolojik bir olayın yansımasıdır. Zeus büyük bir şefkatle elini Hera'nın elini tutarak duvağını açmasını ister ve tanrıça da gözlerini kaldırarak aynı şekilde eşine bakar.

Ön Plandakiler

"MOTYALI GENÇ"

Arkeoloji çevrelerinde "Motyalı Genç" olarak tanınan heykel, Sicilya'nın güneybatısındaki Marsala kasabasının tam karşısında bulunan küçük bir adadaki tapınağın yakınında 1979 yılında gün ışığına çıkarılmış. Yüksek sanat kalitesiyle hemen ünlenen heykel, kıvırcık saçlarıyla ve genel görünümüyle, arkaik sertlik ve klasik idealizasyon arasında bir ifade sergiler. Genç atlet, vücut şeklini ortaya koyan bol dökümlü ve tamamen ince pililer ile kaplı, dar uzun bir tunik giymektedir. Vücut ağırlığının uyumlu dağılımı ve stil özellikleri, heykelin MÖ 450-440 yıllarına ait olduğunu gösterir. Heykeli olasılıkla varsıl bir Motya sakini, Sicilya yakınındaki Yunan kolonilerinden birinde faaliyet gösteren bir heykeltıraşa yaptırmıştır.

Bu metoplardan Artemis-Aktaion betimli metopta, figürler arasında suç-ceza, galip-yenik gibi zıt kavramlar hakim olsa da şefkat belirtisi de görülür. Artemis bu sahnede, köpeklerini saldırttığı Aktaion'a karşı bir acıma hissi ile bakar.

Solda. Selinus E Tapınağı'ndan Aktion'un cezalandırılışının betimlendiği metop (MÖ 475-460).

Sağda. 1979 yılında bulunan ve MÖ 450-440'a tarihlendirilen, "Motyalı Genç" olarak bilinen atlet heykeli.

Selinus E Tağınağı'ndan Zeus ve Hera'nın evliliğini anlatan metop. (MÖ 475-460)

Ön Plandakiler

SELİNUSLU GENÇ

1882 yılında Selinus'da bir nekropolde genç bir atlete ait bronz bir heykel bulunur. Vücuttaki görsel uyumsuzluk, heykelin yerel bir çalışma olduğunu açıkça gösterir. Ek olarak yüzün çalışılma biçimi Selinus E Tapınağı metopundaki Aktion figürü ile yakın benzerlik taşımaktadır. Tam da bu nedenle bilim adamları, bu genç erkek heykelinin de, tıpkı Aktaion figürlü metop gibi MÖ 475 ve 460 yılları arasına tarihlendirilebileceği konusunda uzlaşmışlardır. Heykel keşfedilmesinin ardından Castelvetrano Belediyesi tarafından satın alınır. 1962 yılına gelindiğinde heykel çalınır ve ancal 6 yıl sonra, 1968'de bulunur. Özenli bir restorasyon çalışmasının ardından kısa süreliğine Palermo Arkeoloji Müzesi'ne emanet edilen heykel, nihayet evine geri döner ve Castelvetrano Müzesi'nde sergilenmektedir.

KLASİK DÖNEM

MÖ 5.yüzyılın ikinci yarısında Yunanistan'da, Phidias ve Polykleitos ile klasik heykel sanatında büyük gelişmeler yaşanır. Buna karşın bu dönemde, Dioscuris ve Locris'in MÖ 5. yüzyıl sonlarındaki soğuk ve katı duruşlu çalışmalarının gösterdiği gibi Güney İtalya ve Sicilya heykel sanatı *Sert Stil'e* bağlı kalır.

Sert Stil olarak anılan bu yeni eğilime uyum sağlamak için yerel heykeltıraşlar tarafından birkaç girişim yapılmış olsa da ilgi uyandırmamıştı.

İlk Athena Tapınağı'nda bulunan kanatlı Gorgo betimli kil levha. (MÖ yaklaşık 570)

HELENİSTİK DÖNEM

Helenistik Dönemde sadece Sirakuza, zenginliği ve yayılmacı politikası sayesinde büyük bir heykel merkezi haline gelebilmiştir. Sirakuza'nın siyasi durumu ve diğer bölgelerin sakinleri ile devam eden ilişkileri kenti farklı bir konuma taşımıştı. Bu farklılık heykel sanatına da yansımıştı. Sirakuza'da MÖ 2.yüzyılın ilk yarısına tarihlenen "Aphrodite Landolina" olarak adlandırılan harika bir Aphrodite heykeli ortaya çıkartılır. Tanrıça burada çıplaklığını kapatmayan hatta ortaya çıkaran örtüsünün, olağanüstü duruşuyla gözalıcı bir çekicilikte betimlenmiştir. Salunto'da, MÖ 2. yüzyıl sonuna tarihlendirilen, tahtta oturan bir erkek heykeli bulunmuştur. Bu heykel Palermo Arkeoloji Müzesi'nde bir niş içinde sergilenmektedir. Zeus'un betimlendiği düşünülen bu heykelde tanrının gövdesi ve taht yerel kireçtaşından boyun ve yüz kısmı ise beyaz mermerden yapılmıştır. Yüz ifadesi, dönemin Yunan heykel stilinin yanı sıra, yerel özellikleri çok iyi harmanlayan yetenekli bir sanatçı tarafından yapıldığını gösterir.

Paestum yakınındaki Sele Nehri ağzındaki I. Heraion Tapınağı'ndan savaşçı betimli metop. (MÖ yaklaşık 550)

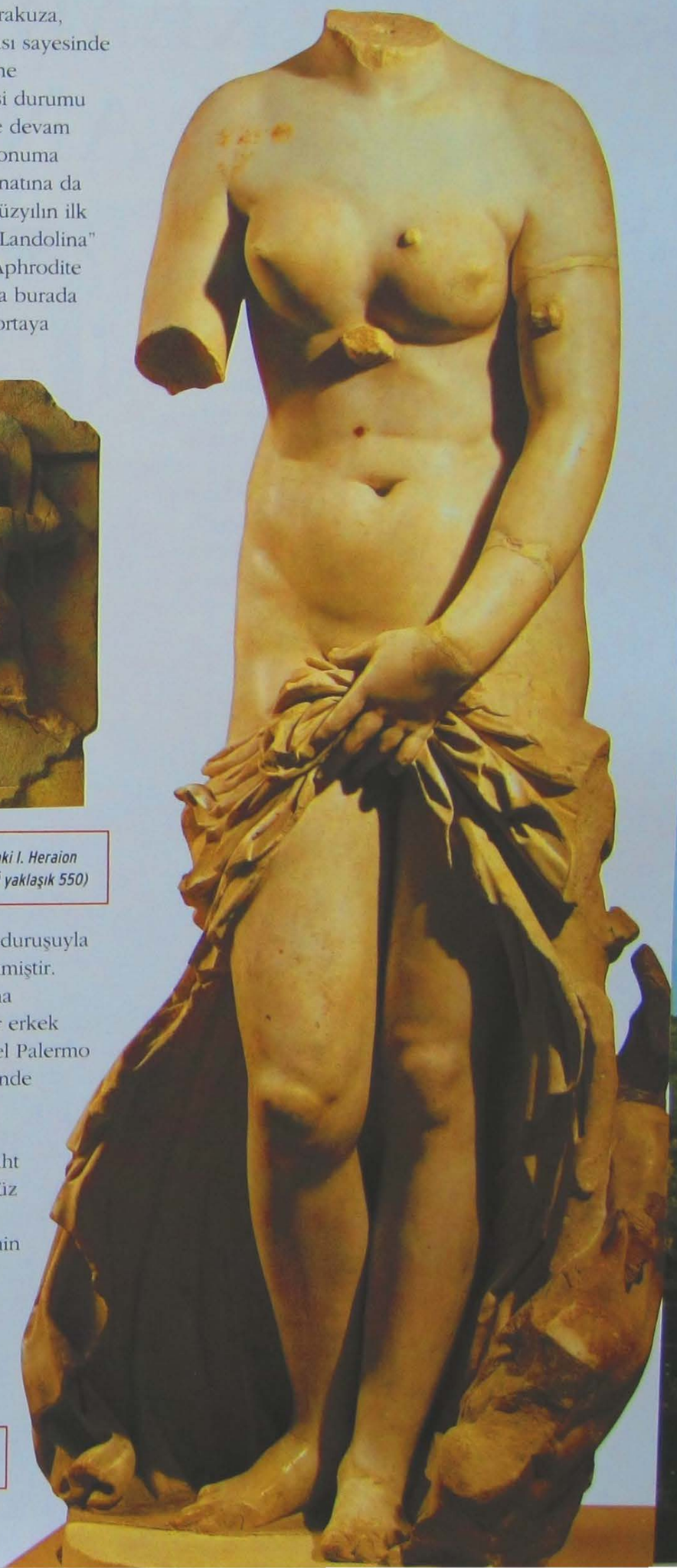

"Aphrodite Landolina" olarak tanınan ünlü Aphrodite heykeli. (MÖ 2. yy)

GÖRKEMLİ BİR GEÇMİŞİN ANTİK ANILARI

Sicilya'nın doğu kıyılarındaki Sirakuza kentinin merkezi, MÖ 734'de Kıta Yunanistan'dan gelen bir avuç Korintli maceraperestin yerleştiği büyüleyici adanın karşısındadır. Bu alan yerleşim için mükemmel şartlara sahipti; tatlı su kaynağı, tarıma uygun alanlar, iki doğal liman ve savunmaya uygun bir coğrafya. Sirakuza gerek nüfus bakımından, gerekse politik açıdan hızlı bir şekilde gelişmişti. MÖ 5. yüzyılda gücünün zirvesinde ulaştı. Döneminde batıdaki en önemli Yunan kolonisi ve Yunan Dünyasının Atina'dan sonra gelen ikinci önemli şehri olmuştu.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 734	Korint'ten gelen Yunan koloniciler Ortigia Adası'na yerleşirler ve Sirakuza'yı kurarlar.
MÖ 5. yüzyıl	Himera'da Kartacalılara (MÖ 480) ve Cumae'de Etrüsklere karşı kazanılan zaferlerle (MÖ 474), Gelon'un ve sonra Hieron'un tiranlıkları egemenliği altında Sicilya en güçlü şehir haline geldi. Bu yüzyılın ortasına doğru demokrasi kurulur. Atina ile yapılan ve yenilgiyle sonuçlanan son destansı çatışmaya kadar Sirakuza yayılmacı politikasını sürdürdü (MÖ 413).
MÖ 4. yüzyıl	İkinci Tiranlık Döneminde, doğu Sicilya'nın bütün topraklarını ve Kartacalıları kontrol altında tutan Sirakuza'nın politik üstünlüğü tartışılmazdı.
MÖ 3. yüzyıl	Tiran II. Hireon Kartacalılara karşı yapılan mücadelede Roma'yla müttefik olur. Daha sonra Sirakuza, Kartacalıların tarafında yer alır. MÖ 213'de Romalı komutan Marcellus Sirakuza'yı kuşatır. Arşimet'in ünlü savaş makinelerin sayesinde yapılan üç yıllık şiddetli direnişten sonra şehir teslim olur.
MÖ 2.-1. yüzyıl	Gerileme dönemi. Sirakuza, Sicilya'nın Roma eyaleti başkenti ve yönetim merkezi olmasına rağmen talan edilmiş ve güçsüzleşmişti. MÖ 21 yılında şehir Augustus kolonisi halini almıştı.
1.-5. yüzyıl	Şehir uzun bir barış dönemi yaşamış ve Roma Dünyasının önemli kültürel, ticari ve ekonomik merkezi olarak öne çıkmıştı.

Paolo Orsi Arkeoloji Müzesi

M Eserlerin didaktik sunumu ile ilgi çeken müzede, tarih öncesi, tarihin ilk dönemleri ve doğu Sicilya ve Sirakuza'daki Yunan kolonilerinin kültürlerine ayrılmış üç önemli bölüm bulunur.

II. Hieron Sunağı
- MÖ 241 ile 215 arasında Tiran II. Hieron tarafından, tiyatro yakınında inşa edilen büyük sunak (altta).

Aretusa Çeşmesi
- Denizle bağlantılı olan bu tatlı su kaynağı, Ortigia Adasın'nın en romantik yeridir (sağda).

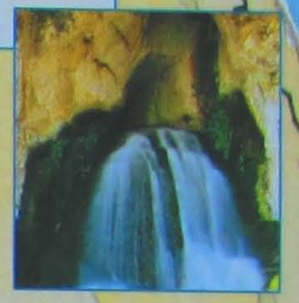

Sembollerin anlamları
- *Yunan Kalıntıları*
- *Roma Kalıntıları*
- M *Arkeoloji Müzesi*

Latomia
- 1500 metre uzunluğunda kireçtaşı terasla, kıyı ovasının önünde uzanan taş ocaklarında antik dönemde 5 milyon metreküp taşın çıkarılmasını sağlamak için muazzam el işçiliği gerekirdi. (üstte)

II. Hieron Sunağı

Athena Tapınağı, Katedral
- Athena Tapınağı, Himera Savaşı'nda Kartacalılara karşı kazanılan zaferi anmak için MÖ 480'de inşa edilmişti. Bugün Sirakuza Katedrali olan tapınak 7. yüzyıla doğru kiliseye dönüştürülmüştü.

Latomia

Yunan Tiyatrosu

Yunan Tiyatrosu
- Yunan tiyatrolarının en eskilerinden biri olan Sirakuza Tiyatrosu, büyük Yunan trajedi eserleriyle saygınlık kazanmıştır. Buna örnek olarak MÖ 476'da *Etnalı Kadınlar*'ı ilk defa sahneye koyan Askhylos sayılır. Tiyatro, Roma Döneminde MÖ 3. yüzyılın sonuna doğru, halkın isteklerine göre yenilenmiş; orkestra ve sahne binası eklenmişti. (sağda)

Roma Amfitiyatrosu

Roma Amfitiyatrosu
- Sicilya'da türünün en büyük örneği olan amfitiyatro Flavius Döneminde inşa edilmişti. (sağda)

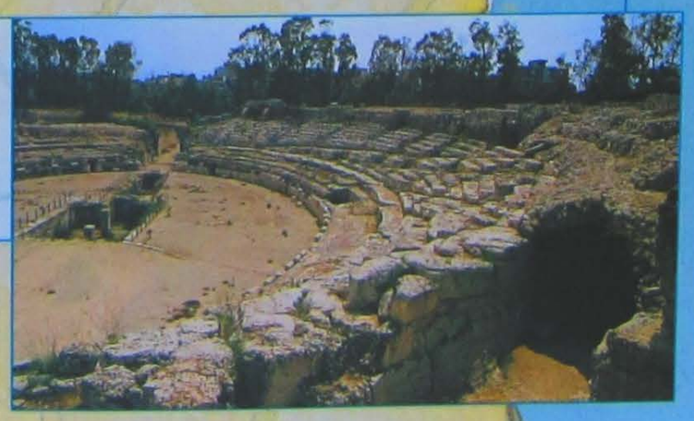

Apollon Tapınağı
- Ortigia Adası'nın girişindeki tapınak (solda), MÖ 6. yüzyılın başında inşa edilmiştir.

Anapo Nehri

Küçük Liman

Büyük Liman

ORTIGIA

Apollon Tapınağı

Athena Tapınağı, Katedral

Aretusa Çeşmesi

ARKEOLOJİ VE HALK

DÜNYADAKİ PEK ÇOK EĞİTİM VE EMEK GEREKTİREN KONU GİBİ ARKEOLOJİ DE SADECE UZMANLARININ, ONA EMEK VERENLERİN SÖZ SAHİBİ OLMASI GEREKEN BİR BİLİMDİR. ANCAK ARKEOLOGLAR MEDYAYI, HALKIN ARKEOLOJİYİ DAHA FAZLA ANLAYABİLMESİ VE ONA DAHA ÇOK DEĞER VERMESİNİ SAĞLAMAK AMACIYLA HER FIRSATTA KULLANMALIDIR.

Geleneksel olarak arkeolog hem sahada, hem de kütüphanede yürüttüğü araştırmalar sonucunda elde ettiği "sırları", yani araştırmalarının meyvelerinin herhangi bir şekilde akademinin dingin salonlarının dışında veya kazı alanındaki açmanın ötesindeki dünyayı ilgilendirmeyeceğine inanarak saklama eğilimindedir. Bununla birlikte, özellikle son otuz yıllık zaman dilimine bakılırsa, toplumlun her kesiminde geçmiş uygarlıklara olan ilgi gözle görülür ölçüde artmıştır. Bunun yüzeysel bir ilgi olabileceği akla gelebilir fakat tatillerini geçirmek için tarihsel ve sanatsal değeri olan yerleri tercih edilmesinden tutun, edebiyatta arkeoloji ve tarih konularının işlendiği yapıtların önemli ölçüde okunması bu ilginin en önemli göstergelerindendir. Kitaplar, filmler, belgeseller gibi araçlarla medya arkeolojiye olan ilgiyi pekiştirmeli ve onun başlıca taraftarı olmalıdır.

INDIANA JONES MU?...

Son yıllarda televizyon, radyo ve yazılı medya sık sık, macera ve romantizm ile süslenmiş arkeolojik konulara ağırlık vermektedir.

Oysa halka sunulan hikayeler, içlerinde Indiana Jones taklidi kahramanları olmadan da ilgi görebilir. Bu projelerde, merak uyandıran arkeolojik, tarihi ve mitolojik anlatımlar gerçeklerden uzaklaşmadan biraz daha mistik ve biraz daha merak uyandıracak şakilde anlatılabilir.

...YOKSA GELİŞME DÜŞMANLARI MI?

Arkeoloji ve arkeologlar, geçmişin kalıntılarını toplumun belleği ve geleceği için korurlar. Bu aşamada koruyucu eylemlerin yasal kullanımı durumunda, kamu veya özel tesislerin tamamlanmasına engel oluşturdukları anlamına gelebilecek farklı bir durumla karşı karşıya kalırlar. Bu gibi surumlarda arkeologlar ve arkeoloji toplum gözünde zor bir duruma düşer. Arkeologlar o zaman, ilerlemenin düşmanı, geçmişten miras kalanların tutkusu içinde sadece toplum yararına iyi ve doğru olarak tanımlanan unsurları dikkate almak istemezmişmiş gibi görünen bencil karakterler haline dönüşürler. Bu durumda kapsamlı ve atrıntılı bilinçlendirme çok önemlidir. Halka buluntuların önemi ve uzun vadede topluma, yöreye ve hatta insanlığa kazandıracakları sistemli bir şekilde açıklanmalıdır. Kazılar sırasında kapanacak birkaç yol ya da kullanılamayacak bazı araziler, o yörenin kazanacağı önem ve tarih-turizm ilişkisi içinde yöreye gelecek turistlerin kazandıracaklarının yanında çabucak unutulacak pürüzlerdir. Bu konunun devamında rehber yayınlar hazırlanmalı, arkeologlar düzenli ve bilgilendirici raporları basın ve yayın kuruluşlarına göndererek medyanın gücünü, yapılan kazıları ve bıunların önemini halka daha iyi anlatmak için kullanmalıdır.

Pek çok arkeolog için, müze ya da sergiler için öğretici malzemeler geliştirmek ve devrim etkisi yaratacak önemli bir keşfin veya araştırmanın sonuçlarını basın veya televizyon için kullanılabilir hale getirmek, enerjilerini işlerine vermekten

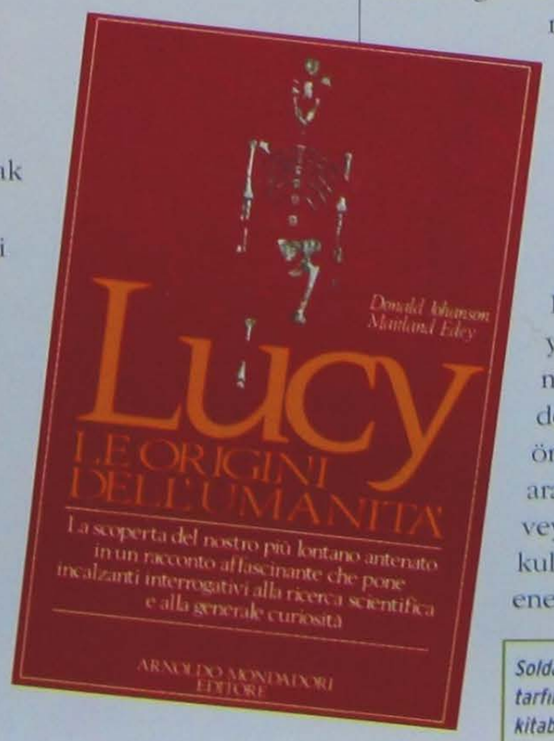

Solda. Donald Johanson ve Maitland Edey tarfından yazılan "Lucy. İnsanlığın Kökeni" kitabının İtalyanca baskısının kapağı.

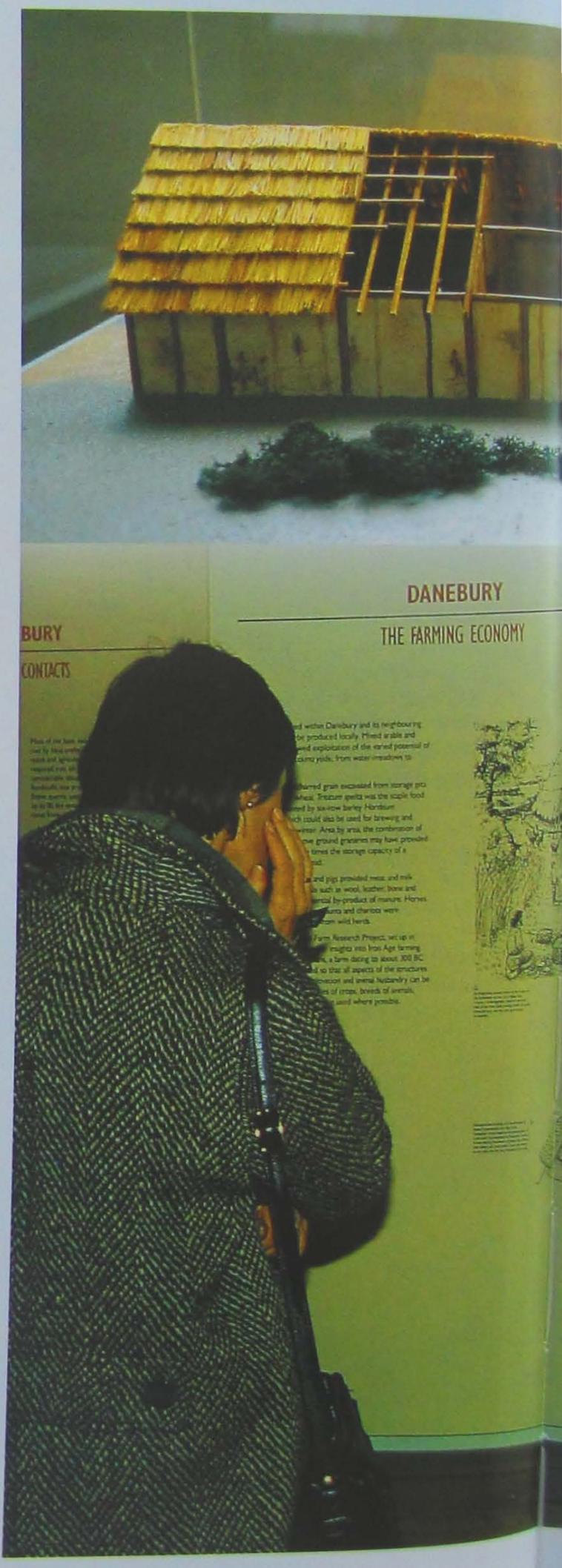

Ön Plandakiler

HAZİNELERE GEREK YOK!

1986'da Londra'daki British Museum'da gerçekleştirilen "İngiltere'de Arkeoloji" sergisi arkeolojik bilinçlendirmeye mükemmel bir örnek olmuştur. On altı bölüme ayrılmış bu sergi, İngiltere'de 1945 ve 1985 yılları arasında yapılan en önemli keşiflerin bir özetini ve ülkede kaydedilen en önemli gelişmelerin analizini sunuyordu. Tarih öncesinden Ortaçağ'a doğru kronolojik olarak hazırlanan sergide, kısıtlı sayıda buluntuya yer verilmişti. Buna karşın, yeterli miktarda rekonstrüksüyon ve çizimler kullanarak, çok uzun veya karışık metinlerden kaçınarak özel bir öğretici içerik hazırlanmıştı. Sonuç olarak, çok sayıda eserle, görsel olarak zengin içerikli bir görüntü sunmayan busergi, özellikle arkeolojinin nasıl yalın ve aynı zamanda etkileyici bir şekilde aktarılabileceğinin deneysel bir örneği olmuştu.

Köln'deki Römisch-Germanisches Museum'da sergilenen "Uzun ev" modeli, Tuna Nehri bölgesindeki Neolitik kültürlerin tipik ev modelidir.

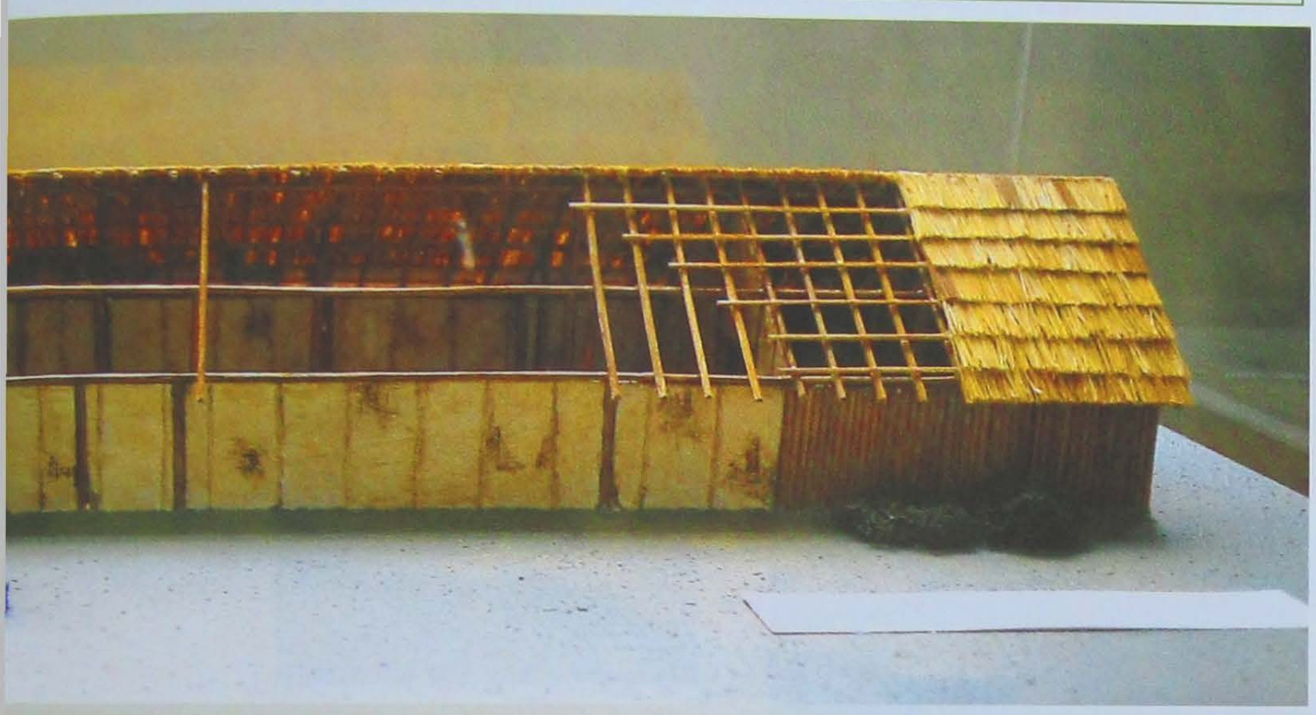

1986 yılında "İngiltere'de Arkeoloji" sergisinde sunulan ve İngiltere'nin antik dönemden kalma binalarından biri gösteren model.

Londra-British Museum'da, 1986' da yılında gerçekleştirilen "İngiltere'de Arkeoloji" sergisinin eğitici panellerinden biri.

geri bırakacak gereksiz işler olarak kabul edilmiştir. Hatta değerleri sadece seçilmiş bir kitle tarafından anlaşılabilecek olan bir müze koleksiyonunun veya bir kazıda elde edilen verilerin herkes için erişilebilir ve anlaşılabilir hale getirilmesi gibi bir gereklilik olmadığı fikri de akıllarda yer etmiş olabilir. Ancak bu düşüncelerin yanlış ve de mantıksız olduğu, günümüz arkeolojik kazılarında elde edilen buluntular ve bilgilerin muhteşemliği karşısında açıkca ortaya konulmuştur. İstanbul'daki Yenikapı kazılarında ortaya çıkartılan eşsiz Bizans batıkları ve limanı ile Gaziantep Zeugma Müzesi'nde sergilenen bir müze dolusu mozaik ilk akla gelen örneklerden sadece iki tanesidir. Bu gibi kazılarda medyanın gücünün, arkeologların çalışmalarının doğru şekilde ve zamanında halka duyurulmasında

Ön Plandakiler

EN ÇOK SATAN İNSANSI

"Lucy" olarak adlandırılan Australopithecus'un keşfinin anlatıldığı kitap, Paleontolog Donald Johanson (resimdeki) ve Maitland Edey işbirliğiyle yazılmıştır. Australopithecus afarensis örneği olan iskelet kalıntılarının keşfi 1974'de gerçekleşmiştir ve insan türünün evrimi üzerindeki çalışmalar konusunda çok büyük yankı uyandırmıştır. Keşfin bilimsel etkilerinin yanı sıra, tanıtım çalışmalarının başarısı da beğeni toplamıştır. Ardı ardına düzenlenen konferanslar, önemli dergilerde yayınlanan yazılar ve profesyonel yayınlar, toplumların her kesiminden bireylere 3,5 milyon yaşındaki bu iskeleti inanılmaz bir şekilde tanıttı. Doğru ve sistemli tanıtımların ne kadar başarılı olduğu "Lucy" örneğinde kanıtlanmıştır. Bir başka önemli konu da medyanın arkeolojik eserlerin tanıtımındaki rolü idi. Belgeseller, filmler, kitaplar vb. ile halka ulaşmak halkın arkeoloji olan ilgisini ve sempatisini arttırmaktadır.

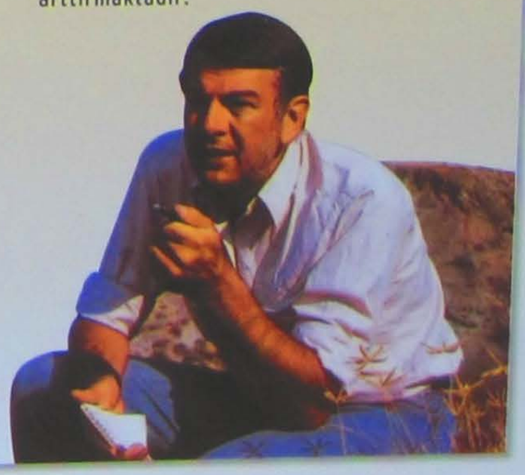

önemli bir role sahip olduğu gözle görünen bir gerçektir. Arkeologların ve medyanın işbirliği, halkın arkeoloji ve kazılar konusunda bilinçlendirilmesinde çok önemli bir etmendir.

OKULUN ÖNEMİ

İnsanların tanımadıkları, anlamadıkları bir şeyi sevmesini beklemek pek akılcı bir yaklaşım olmaz. Bu durumda bilinçlendirmenin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkar. Böyle hassa bir hizmetin nedenleri ne olabilir? Günümüzde, yakın geçmişle karşılaştırıldığında sivil toplum kuruluşlarının (gönüllü dernekleri, vakıflar vb.) sayesinde bu hizmetlerin sayısının önemli ölçüde arttığı görülür. Günümüzde pek çok özel ve devlet müzesi, bilinçlendirmeyi toplumun en genç tabakasına indirerek, çocuklara arkeoloji ve tarih konusunda hizmet veriyor. Eğitim amaçlı bu faaliyetlerde çocukların, geleceğin bireyleri olduklarında arkeolojiye ve tarihi geçmişe saygı ve ilgi duymaları amaçlanıyor. Bilinçlendirmenin en önemli ve gerekli mekanı kuşkusuz okullardır. Özellikle ortaokul ve liselerde, rehberli turlar, atölye çalışmaları, belirli konuları tanıtmaya yönelik kısa kurslar gibi yaygın eğitim çalışmaları düzenlenir. Bu deneyimlere özel bir dikkat gösterilmelidir çünkü genç nesil potansiyel olarak daha açıktır. Şüphe yoktur ki en zor engeller sık sık karşılaşılan "görünmez" olanlardır ve zamanın ruhunu değerlendirme konusundaki yetersizliğimizle giderek daha belirgin hale gelmektedirler.

TELEVİZYON

Bir serginin, bir müzenin ya da yankı uyandıran bir kazının halka ulaştırılmasındaki en hızlı araç televizyondur. Halka ulaşmanın en kolay yolu olan televizyon programlarında arkeologlar, müzeler kendilerini en doğru ve yalın ifade edecek şekillerde halka seslenebilirler. Bunun için de medyanın arkeoloji, tarih ve toplumsal bellek konusunda yeterli bilince sahip olması gerekir ki, arkeoloji konulu yayınları program akışlarına alsınlar. Televizyon kanalları ile müzeler ve arkeologların işbirliği sistemli ve düzenli bir biçimde sürdürülürse, toplum arkeoloji ve tarih konusunda büyük ölçüde bilinçlenir.

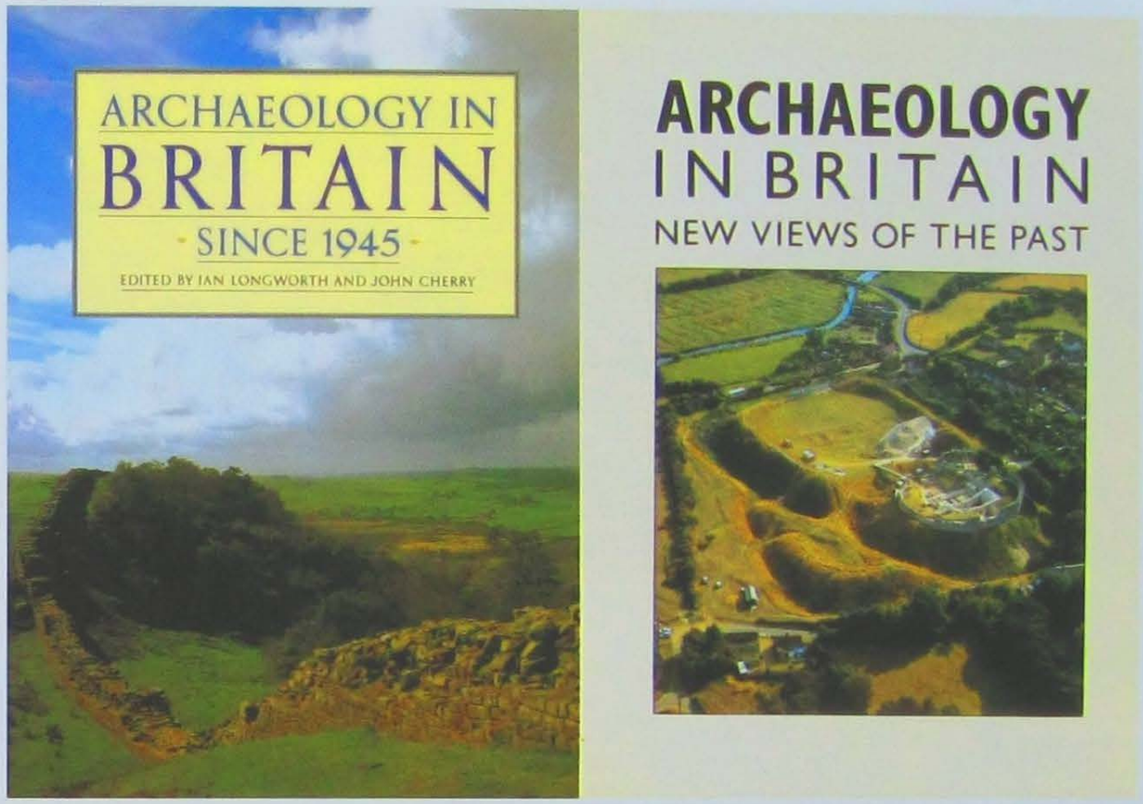

Üstte. Yukarıda, solda ve sağda. Birleşik Krallık, bilimsel bilinçlendirmenin öncü ülkelerinden biridir. İngilizce arkeoloji kitaplarının kapakları, İngiliz okuyucunun ilgisine çekecek şekilde tasrlanmıştır.

Kuzey Humberside'daki Garton-on-the-Wolds'de ortaya çıkartılan ve "İngiltere'de Arkeoloji" sergisi için maketi yapılan Demir Çağı mezarı (MÖ 300-200).

PERSLERİN GÖRKEMLİ BAŞKENTİ

İLK PERS KAVİMLERİNİN TAM OLARAK NEREDEN GELDİĞİ SORUSU HALA KESİN BİR YANITA SAHİP DEĞİLDİR. OYSA PERS TERİMİNİN, BUGÜNKÜ İRAN'IN FARS BÖLGESİNDEN TÜRETİLDİĞİNE KESİN GÖZÜYLE BAKILIR. BURADA YAŞAYAN HALKIN ADI DAHA SONRA KRALLIĞIN BAŞKENTİ OLAN PERSEPOLİS'İN ADINDA DA ORTAYA ÇIKAR.

"*Parsa*" adına ilk defa MÖ 843 yılında, Asur kralı III. Salmaneser'in askeri saldırılarından söz eden bir belgede rastlanır. Bu eski belgeden, o dönemde Persler'in, Hazar Denizi'in batısında Türkiye sınırına kadar uzanan geniş bir havzada yani bugünkü İran Azerbaycanı'nda Urmiye Gölü'nün batı kıyısında yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumda "*Parsa*" hem en eski halkın, hem de bu halkın kökenlerinin dayandığı toprakların adı olmaktadır. Bu isim Eski Yunanların, imparatorluğun başkentine verdikleri isimde de yer bulur; Persepolis.

Dünya dillerinde *Persia* olarak tanınan Fars ülkesinin adı modern çağlara kadar yaşamıştır. 1935 yılına gelindiğinde Fars ülkesi İran adını almıştır. Persepolis yakınlarında ortaya çıkartılan bir yazıtta en ünlü Ahamenid Kralı Büyük Darius, kendisini "Pers oğlu Pers" olarak tanımlamaktadır.

AKAMENİD KRALLARI

"Perslerin kenti" Persepolis, günümüzde eski bir İran efsanesinde adı geçen bir karakterin adınından esinlenerek Takht-e Djamshid, yani "Cemşit'in Tahtı" adıyla anılmaktadır. Bu kentin kuruluşu MÖ 518 civarına dayanır. Persepolis , Güney İran'ın iç kısmındaki Mervdeşt (Marv Dasht) Ovasında, ilk büyük hanedan olan

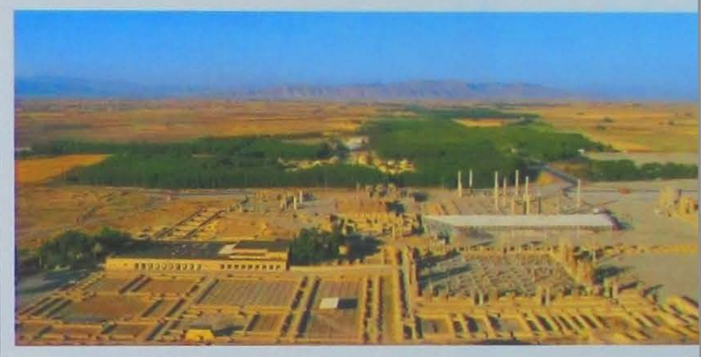

Üstte. Krallık saraylarının kalıntılarının havadan görünümü.

Akamenidlerin önde gelen isimlerinden Büyük Darius (MÖ 522-486) tarafından inşa edilmiştir. Acaba, Akamenidler kimlerdi ve onların kültürel ve politik yükselişinin kökeni neydi?

Persepolis'deki Darius ve I. Kserkses'in krallık saraylarının kalıntıları. (MÖ 6.-5. yy)

İYİ ÖRGÜTLENMİŞ BİR İMPARATORLUK

Akamenid İmparatorluğu, iç istikrarın sürdürülebildiği, sıkı bir yönetim altyapısı tarafından idare edilen çok sayıda farklı halkın bir arada yaşadığı geniş bir bölgeyi kapsıyordu. İmparatorluğun toprakları, Büyük Darius tarafından satraplık olarak adlandırılan 20 yönetim birimine bölünmüştü. Yönetici ya da satrap, doğrudan "kralların kralı" tarafından atanırdı. Krallığın kontrolü, çekirdeği *Ölümsüz Muhafızlar* adı verilen, 10.000 adet Pers ve Med askerinden oluşan özel bir askeri birim tarafından temsil edilden orduya emanet edilmişti. Satraplıkları birbirlerine bağlayan bir yol ağı, hem ticareti, hem de ülke içindeki ulaşımı kolaylaştırmaktaydı.

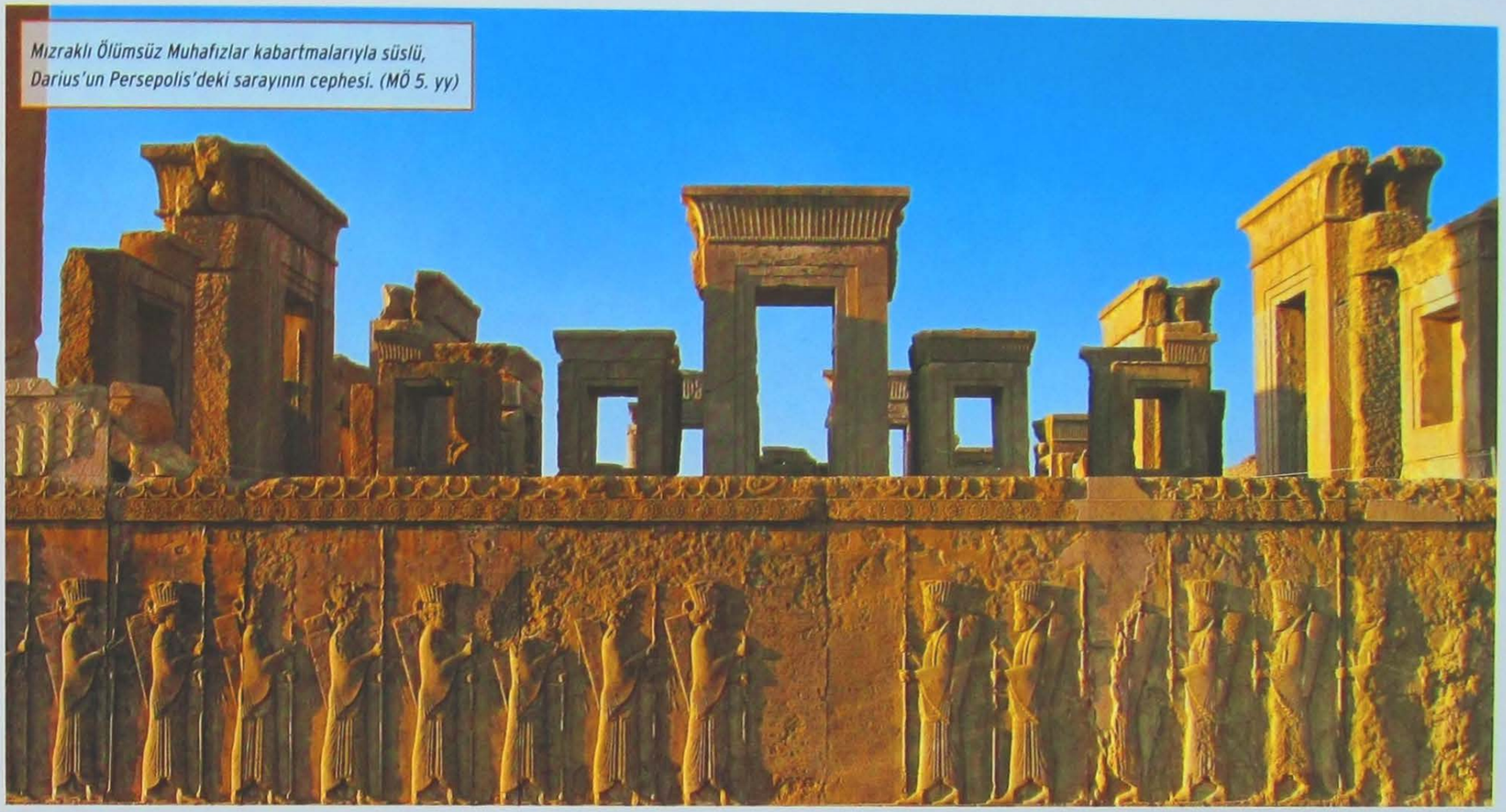

Mızraklı Ölümsüz Muhafızlar kabartmalarıyla süslü, Darius'un Persepolis'deki sarayının cephesi. (MÖ 5. yy)

Akamenid krallarının bakanlarıyla kurul topladıkları Tripylon (üçlü kapılı) Salonu'nda bulunan Ölümsüz Muhafızlar alayından bir asker betimli kabartma.

"Akamenid" adı, MÖ 700 civarında Susa Ovası'nın doğusundaki Parsumaş bölgesinde bazı Pers kabilelerini küçük bir krallık altında birleştirmiş olan, hanedanın kurucusu Akamenes'ten gelmektedir. Oğlu ve ardılı Tespis (MÖ 675-640), İran'ın günümüzdeki Fars eyaleti olan Parsa bölgesinde ve Anshan şehrinde hüküm sürmüştü. Tespis'in ölümünden sonra krallık, iki oğlu arasında bölünmüş ve Ariaramne (MÖ 640-590), "Parsa Ülkesi"nin Kralı olurken, Kiros da (MÖ 640-600) Parsumaş Kralı olmuştur. Ariaramne Döneminden günümüze ulaşan ilk Akamenid belgesi bu olaya ışık tutar. Hamedan'da (Eski Ekbatan) bulunan altın tablet üzerinde, Eski Fars dilinde çivi yazısıyla krala ilişkin şu cümle yer alır; "Sahibi olduğum bu güzel atlar ve iyi insanlarla donatılmış Pers ülkesi, bana Ahura Mazda tarafından verildi. Ben bu ülkenin kralıyım." Bunlar MÖ 6.yüzyıl boyunca Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan, olağanüstü boyutlarda bir imparatorluk inşa ederek sonraki tüm hanedanlar için bir model oluşturacak hanedanın ilk adımlarıydı. MÖ yaklaşık 600-559 arasında hüküm süren Kiros'un oğlu I.Kambises, son Med kralı Astyages'un kızı ile evlenmişti. Medler, Mezopotamya'dan Afganistan'a uzanan ticaret güzergahı boyunca, doğuda Zagros Dağları'na kadar ulaşan topraklarda yaşamış olan bir Hint-İran halkıydı. Med ülkesinin başkenti, günümüzde az miktardaki kalıntısının görülebildiği bugünkü Hamedan kenti altında kalmış olan Ekbatan idi. Med Prensesi ve Kambises'in evliliğinden, ileride Pasargad kentini kuran ve MÖ 559-530 arasında hüküm süren II. Kiros doğar. II. Kiros, MÖ 550 yılında dedesi Astiages komutasındaki orduyu yenerek Med Krallığı'na boyun eğdirir ve başkenti Ekbatan'a taşır. Bu olay, Kiros liderliği altında birleşen Med ve Pers ordularının başrolde olduğu bir dizi şanslı askeri başarının başlangıcı olur. Büyük bir ordu, Zagros Dağları'nı aşıp Kuzey Mezopotamya'dan geçer ve Küçük Asya'ya gelir. MÖ 547'de Kral Kiros, Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'i fetheder, ordusu da doğuda Hindistan sınırına dayanır, batıda ise Babil'i, Suriye ve Filistin'i ele geçirir.

Kral Kiros saltanatının en büyük mimari ifadesi, Pers İmparatorluğu'nun ilk kraliyet konutunun inşa edildiği Pasargad olmuştur. Ölümünün ardından başa geçen oğlu II. Kambises (MÖ 530-522) Mısır

En önemli Persepolis yapı kalıntılarından Apadana Akamenid krallarının büyük kabul sarayı idi. (MÖ 5. yy)

üzerine yürür ve Nil deltasında firavun III. Psammetik'i yener. II. Kambises'in ardılı, bir asilin oğlu olan I. Darius (MÖ 522-486) idi. Darius, doğrudan kraliyet ailesine mensup olmayıp, Büyük Kiros'un kızı Atossa ile evlenerek dolaylı yoldan hanedena katılarak tahta çıkan ilk Pers kralıdır. Onun saltanatı, Akamenidleri ulaştıkları en parlak döneme taşımıştır. Bir yıl içinde topraklarına yönelik tehditleri, hatta bir dehşet saltanatı kurmuş Gaumata da dahil olmak üzere, ortadan kaldırmayı başarmış ve yeni topraklarını yeniden düzenleyerek, satraplık denilen yeni yönetim birimleri oluşturmuştur. Büyük Darius'un döneminde, ekonomi ve sanat gelişmiş ve Akamenidler gerçek bir güç haline gelmiştir. I. Darius, doğuda İndus Vadisi'ni fethetmiş, kuzeyde İskitler'i yenmiş, batıda Anadolu'nun Akdeniz kıyılarına kadar ulaşmış ve güneyde Libya ile Etiyopya'yı topraklarına katmıştır. Din alanında ise Darius, Zerdüşt inancını benimsemiş ve tanrı Ahura Mazda'yı yüceltmiştir. MÖ 490 yılındaki Maraton yenilgisi, Yunanistan'ın fethini engellemiş ve aynı zamanda beş yıl sonra ölen Darius efsanesinin de sonuna işaret etmişti. Oğlu I. Kserkses (MÖ 486-465) zamanında da Yunanistan'la savaşlar devam etmiş ancak Pers yenilgisiyle sonuçlanmıştır. I. Artakserkses (MÖ 465-424) ve II. Darius'un (MÖ 423 - 404) saltanatları süresince imparatorluk Yunanistan'la barış yapmak zorunda kalmış, Mısır'ı kaybetmiş ve iç bölünmeler yaşamıştı. II. Artakserkses (MÖ 404-359) ve III. Artakserkses (MÖ 359-337) egemenlikleri zamanında, Akdeniz ve Anadolu satrapları tarafından merkez yönetime karşı isyanlar başgöstermişti. MÖ 337 yılında III. Artakserkses ölünce yönetim, Akamenidler'in uzak akrabası III. Darius'a (MÖ 335-330) geçer.

Üstte. Akamenid kralları hazinesine ait uçlarında karşılıklı grifon betimleri bulunan bilezik. (MÖ5.-4. yy)

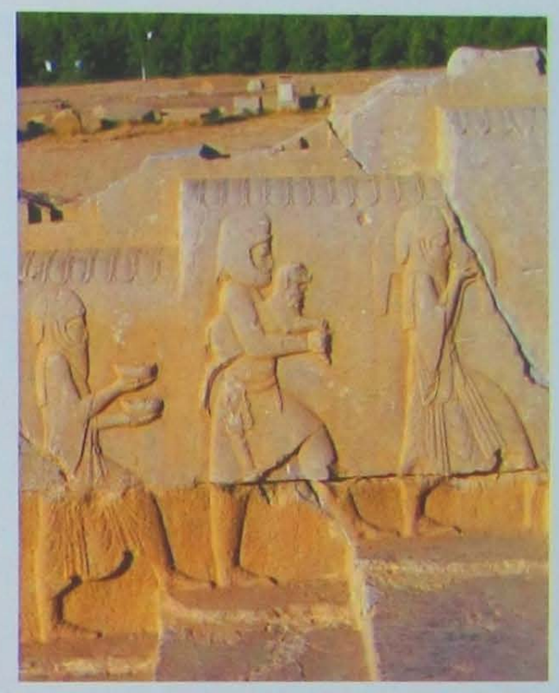

Üstte. Darius Sarayı'nın merdivenlerini süsleyen yiyecek taşıyan hizmetçilerin betimlendiği kabartmalar. (MÖ 5. yy)

Altta. Geniş bir merdiven aracılığıyla ulaşılan ve yaklaşık 2,5 metre yüksekliğinde bir podyum üzerinde inşa edilen Darius Sarayı'nın konut bölümlerinin kalıntıları. (MÖ 5. yy)

İçinde 36 sütünla çevrili büyük bir salonun bulunduğu heybetli imparatorluk konutu olan Kserkses Sarayı'nın kalıntıları. (MÖ 5. yy)

Apadana'nın anıtsal merdiven süslemelerinden bir kabartma detayı (MÖ 5. yy).

İMPARATORLUĞUN SONU

MÖ 333 ve 331 yıllarında gerçekleştirilen İssus ve Gaugamela savaşları, Makedonyalı Büyük İskender'e Babil ve Susa'nın yolunu açmıştı. Bunu Persepolis'in yıkımı ve iki kraliyet konutunun ele geçirilmesi izler. Bunlar, Pers ülkesindeki Pasargad ve Med topraklarındaki Ekbatan kraliyet konutlarıydı. Bu yıllar araştırmacılar tarafından Pers İmparatorluğu'nun ömrünün son yılları olarak kabul edilir. Büyük İskender, Persler'in karşısına gücünün doruğunda, kudretli bir hükümdar şeklinde çıkmıştır ki bu da Pers kültürü açısından çok önemli olan kral figürüyle tam bir uyum sağlamıştır. Böylece Makedonyalı komutan, Büyük Pers İmparatorluğu'nun varisi olmuş ve Doğunun bütün büyük halkları gibi Persler tarafından da benimsenmistir. Susa ve Babil kentleri direnmeden teslim olmuşlar, bu nedenle herhangi bir zarar görmemişlerdi. Ne yazık ki Persepolis'in kaderi onlardan çok farklı idi; Akamenid Hanedanlığı'nın sembolü ve başkenti yağmalanmış, yerle bir edilmişti. İşgalciler şehri yıktıktan sonra bir de ateşe vermişlerdi. Günler süren korkunç yangından sonra şehir bir daha yeniden toprarlanamaz. Bu vahim olay bir kentin başına gelebilecek en kötü olaylardan biri olsa da, arkeologlar için şanslı sayılabilecek bir durumdur. Bu yıkım ve terk edilme, arkeologların yalnızca tek bir uygarlığa ait yapılarının kalıntılarının bulunduğu, homojen bir yapıya sahip olan antik Pers şehrini keşif çalışmalarında kendilerine büyük kolaylık sağlayan bir durumu olmuştur.

PERSEPOLİS'İN KEŞFİ

Bir zamanların kudret merkezi Persepolis'in kalıntıları, terk edildikten sonra yüzyıllar boyunca unutulmuş, yalnızca bazı İslam coğrafyacılarının ve kaşiflerinin eserlerinde adı geçmiştir. Perslerin en eski sarayını tanıtan ilk eserler, 16. yüzyılda tüccarlar ve Safevi krallarının saraylarına giden Avrupalı elçiler tarafından Avrupa'ya getirilmişti. Bu küçük eserler, Avrupa'daki sanat çevrelerinin dikkatlerini Pers ülkesindeki muhteşem kalıntılara çekmişti. Persepolis'teki bilimsel araştırmalar ancak 20. yüzyılda Alman arkeolog E. Herzfeld tarafından, 1931 ve 1934 arasında yürütülen sistematik kazılarla başlamıştır. Persepolis, bugün Yakın Doğu'nun en görkemli arkeolojik sitelerinden biridir. Pers krallarının günümüzde de hala hayranlık uyandıran muhteşem konutlarından ve olağanüstü anıtlarından, Pers belgeleri dışında hiçbir kaynakta söz edilmemiş olması ilginç bir gerçektir. Acaba, Persepolis nasıl kurulmuştu ve ilk anıtları hangileriydi? Başlangıçta Darius, ünlü Kuh-i Ramat (ünlü Rahmet Dağı) yamaçlarındaki ovada etrafı güçlü surlarla çevrili 455 metre uzunluğunda ve neredeyse 15 metre yüksekliğe sahip büyük bir set inşa ettirmişti. Setin yükseleceği platformun inşaatının çok uzun zaman alacağını öngören Darius, yapım çalışmalarını yakından izleyebilmek için inşaat sahasının yanında kendisi için bir konut inşa ettirmişti.

KANATLI BOĞALAR

Platforma, aslında Darius'un oğlu I. Kserkses tarafından inşa edilen kesme taş bloklardan yapılmış bir çift merdivenle erişilmektedir. Basamakların sonunda yine I. Kserkses tarafından yaptırılmış olan büyük "Milletler Kapısı"nın kalıntıları yer alır. Bu yapı, aslında kare planlı tek bölümden oluşan, iç duvarları boyunca taş sekiler bulunan büyük bir anıtsal kapıydı. Dört büyük sütun, üzerlerindeki 16 metre yükseklikteki tavanı destekliyordu. Devasa boğa betimleri, merdivenden gelen insanları karşılar gibiydiler. Bugün bile, doğu taraftaki çıkışın karşısında, insan başlı kanatlı boğa gövdeli fantastik hayvanlara ait iki anıtsal heykel, asırlardır süren gözcülüğü sürdürmektedir.

Darius Sarayı'nın merdiven süslemelerinden boğa kabartması detayı. (MÖ 5. yy)

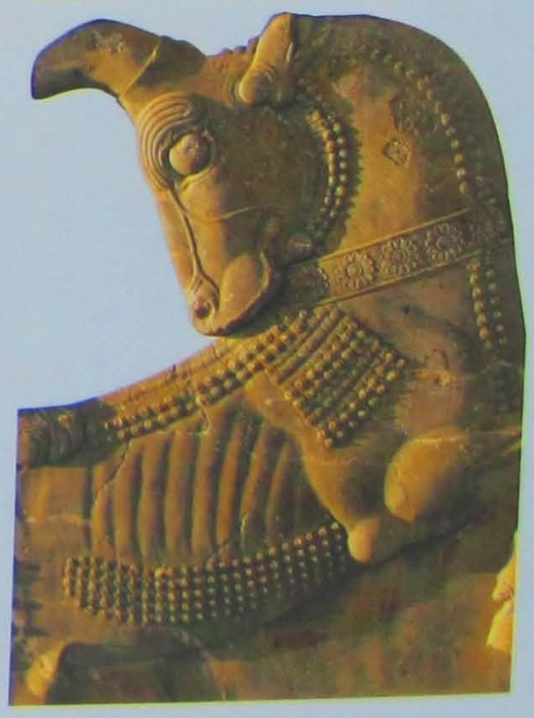

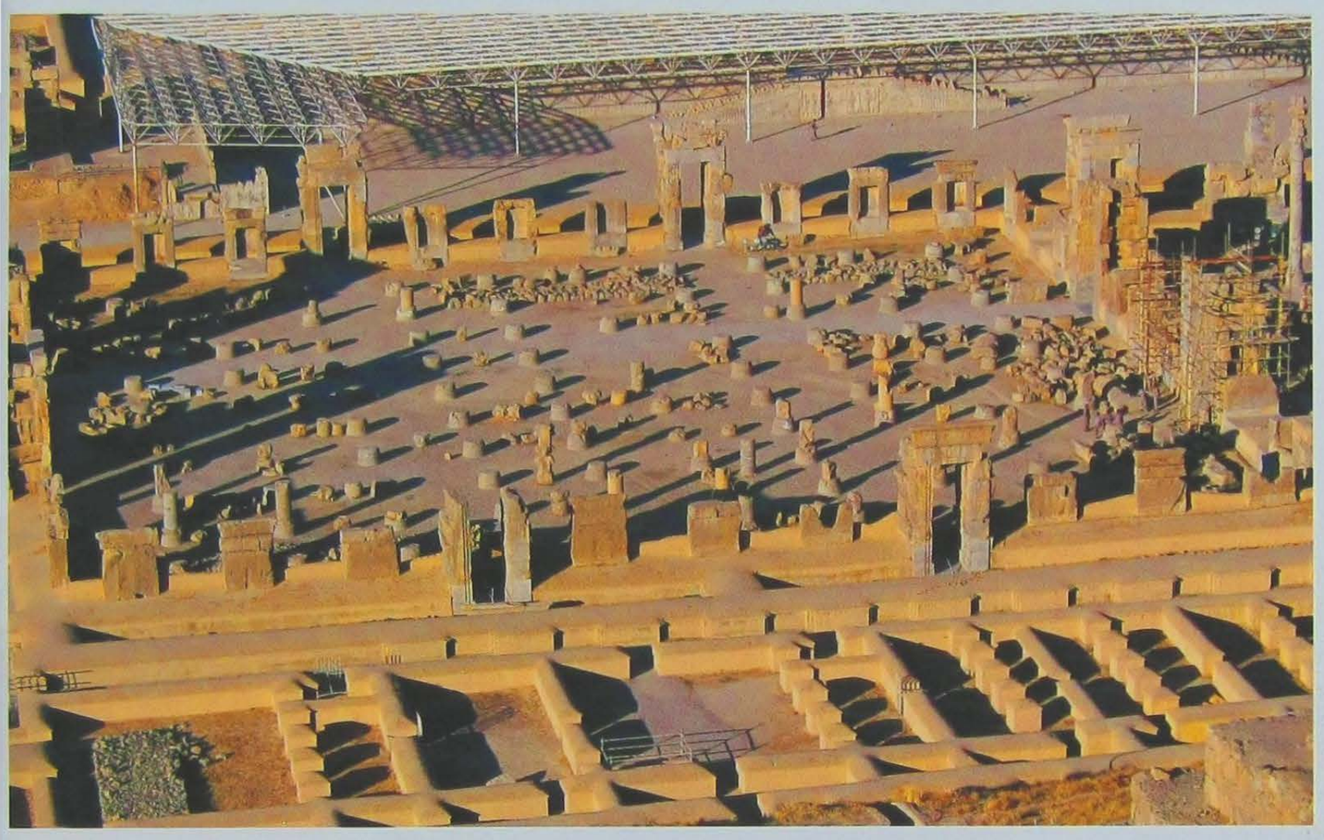

Yüz sütunlu salon kalıntıları, 1. Kserkses' ın tahtının bulunduğu muazzam hipostil. 4600 m2' lik bir tavanı destekleyen on sıra sütunlu, Persepolis'in en büyük yapısıydı.

Güneydeki üçüncü bir geçit, Persepolis'in ana anıtına, yani Pers krallarının büyük kabul sarayı Apadana'ya ulaşıyordu. Günümüzde binanın yapımının Darius döneminde başlayıp, oğlu Kserkses zamanında tamamlandığı kesin olarak bilinmektedir. Bu bilgi, binanın kuzeybatı ve güneydoğu köşelerine yerleştirilmiş olan ve bugün Tahran Ulusal Müzesi'nde sergilenen, özel taş muhafazalar içindeki iki gümüş ve iki altın iki yapraktan oluşan dört kuruluş belgesiyle kanıtlanır. Apadana her kenarı 75 metre olan, kare şeklinde büyük bir salondu. İçinde, her sırası 6 sütundan oluşan, 6 sıra sütun bulunuyordu. Sütunlar 20 metre yükseklikteydi ve sütun başlıkları grifon, aslan ve boğa şeklindeydi. Köşelerde kare şeklinde dört kule bulunuyordu ve kuzey, doğu ve batıdaki üç kenarda 12 sütunun desteklediği sütunlu bir galeri yer alıyordu. Apadana'nın güney kenarı, arkasında Darius'un ve Kserkses'in saraylarının bulunduğu bazı bölümlere bakıyordu. Salonun günümüze ulaşamamış olan ahşap çatısı, olasılıkla Lübnan'dan İran'a getirilen sedir ağacı kerestelerinden yapılmıştı. Kuzey ve doğu kenarlarında, kabul salonuna ulaşan iki anıtsal merdiven bulunuyordu. Apadana'daki merdivenlerin bütün dış cepheleri kabartmalarla süslenmişti. Doğudaki merdivende, her basamakta birer tane olmak üzere, *Ölümsüz Muhafızlar*, yani kralın özel askerlerinin kabartmaları görülür. Merdivenin dış duvarlarında ise imparatorluğun idaresi altındaki ulusların temsilcileri "kralların kralı" na vergi sunarken betmlenmişlerdir. Ellerindeki kumaşlar, takılar, hayvan derileri ve eşek, deve, aslan, boğa ve at gibi canlı hayvanlarla, silah, çanak,çömlek ve para gibi armağanlarla çeşitli halkları simgeleyen figürler bulunmaktadır. Bu kabartmalar da Medler, Elamlar, Mısırlılar, Baktrialılar, Ermeniler, Babilliler, Asurlular, İyonlar, İskitler, Lidyalılar, Hintliler, Etiyopyalılar, Thraklar ve Arapların geçişi görülmektedir.

Pers sanat eseri altından yapılmış küçük bir araba modeli. (MÖ 5.-4. yy)

Darius Sarayı'ndan Pers nöbetçi figürlü kabartma detayı (MÖ 5. yy).

Geçit konulu bu kabartmalarda, Akamenid İmparatorluğu'nun 28 farklı ülkesinden gelen toplam 23 heyet vardır. Merdivenin merkezinde, güneş diski üzerinde tanrı Ahura Mazda gösterilmiştir ve iki merdivenin basamaklarının her iki tarafında, karşılıklı olarak, boğaya saldıran aslanın betimlendiği sahne bulunmaktadır. Bu betimlerdeki ihtişam ve güç duygusu, bugün bile görenleri etkiler.

Apadana'nın merdivenleri üzerinde bulunan kabartmalardan, bir Pers nöbetçi ve bir Med nöbetçinin ayrıntısı.

KRALIN BİR GÜNÜ

Kralın, halkını ve yabancı temsilcileri kabul ettiği Apadana'nın bitişiğinde, Kserkses tarafından tamamlanan ve III. Artakserkses zamanında eklemeler yapılmış olan Darius Sarayı bulunur. Kralın konutu, geniş bir merdiven aracılığıyla erişilen yaklaşık olarak 2,50 metrelik bir podyum üzerine inşa edilmiştir. Cephede *Ölümsüz Muhafızlar*'ın işlendiği asker kabartmaları bulunurken, basamaklar boyunca merdivenlerden inip çıkmakta olan hizmetçiler temsil edilmiştir. Binanın merkezinde tavanı 12 sütunla desteklenen bir salon bulunur. Mısır anıtlarını anımsatan tarzda taşa oyulmuş kapıların ve salon pencerelerinin çerçevelerinin yanı sıra, sütunlar ve çerçeveler iyi korunagelmiştir. Bu binanın kabartmaları, hükümdarların günlük hayatlarını en ince ayrıntısına kadar öğrenilmesine olanak sağlamaktadır. Kapıların üzerindeki kabartmalarda Darius, bir şemsiye ile onu güneşten koruyan ve sinekleri kovalayan saray hizmetlilerinin eşliğinde betimlenmiştir.

Sütun üzerindeki diğer kabartmalarda kral, fantastik bir hayvanla mücadele ederken gösterilir. Sütunlu salondan kuzeye doğru devam edildiğinde kralın özel odalarına gidilir. Bazı kabartmalarda Darius, merhem ve tütsü kapları gibi günlük hayatta kullandığı objelerle gösterilmiştir. Darius'un konutunun hemen güneydoğusunda diğerinden daha büyük olan ve kısmen yeniden inşa edilmiş bölümlerden oluşan Kserkses Sarayı yer alır. Burada da binanın merkezi, önünde 12 sütun tarafından desteklenen bir avlu olan 36 sütunlu kare şeklindeki salondur.

Bu salona büyük bir avludan geçerek ulaşılırdı. Sütunlu salonun karşı tarafında, kalıntılarının yalnızca bir kısmı korunmuş olan bir bölüm bulunur; kısmen yeniden inşa edilmiş olan bu bölümün, sarayın ateş kültüne adanmış tapınağı olduğu inancı yaygın olarak kabul görmektedir.

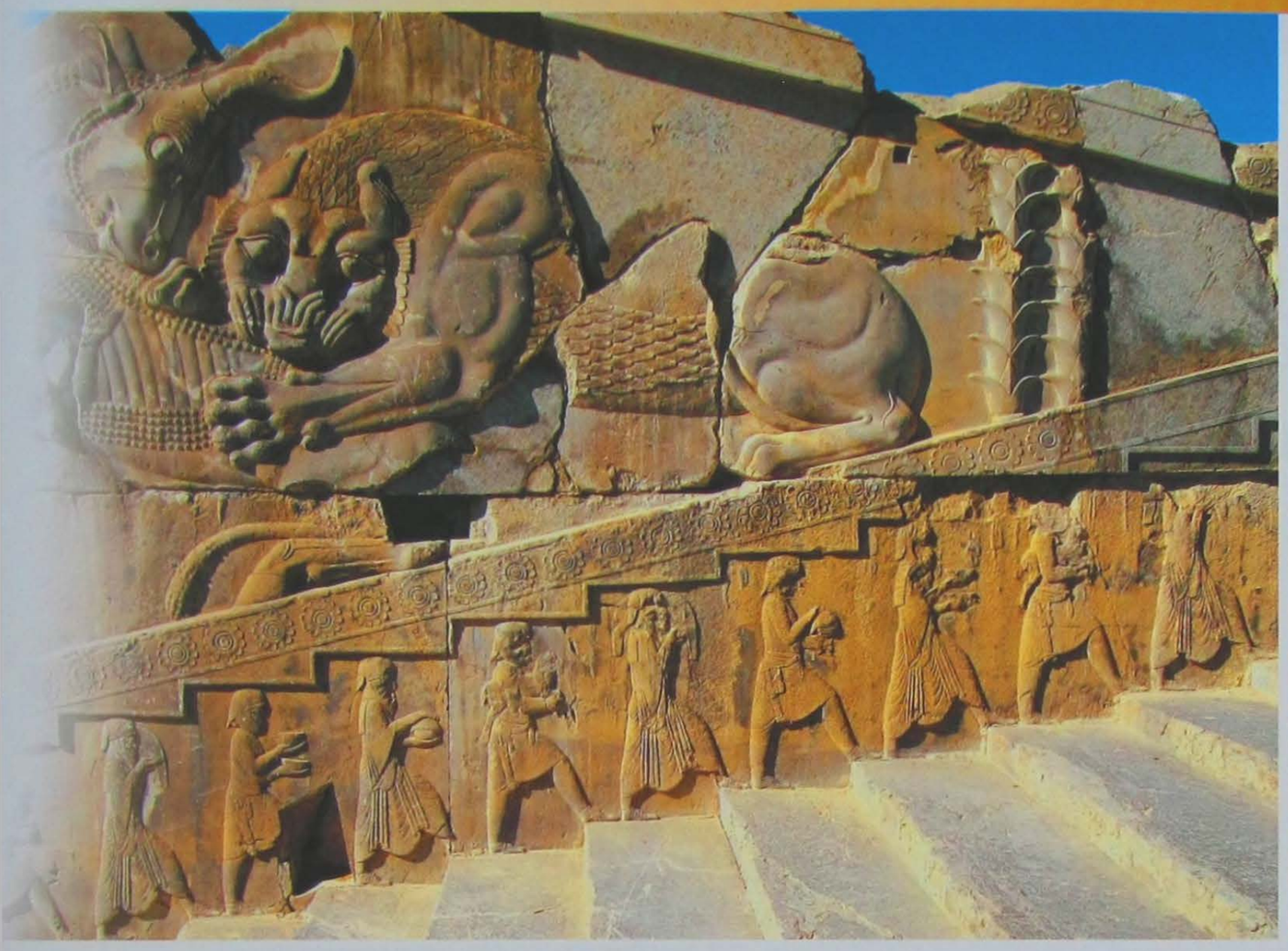

Kserkses Sarayı'nın duvarlarında yiyecek taşıyan hizmetçileri gösteren kabartmalar. (MÖ 5. yy)

Altta Solda. Kral Kserkses tarafından inşa edilen Milletler Kapısı'nın kalıntıları. (MÖ 5. yy)
Altta Sağda. Pers kültüründe heykel sanatının ulaştığı mükemmelliği ortaya koyan hayvan figürü.

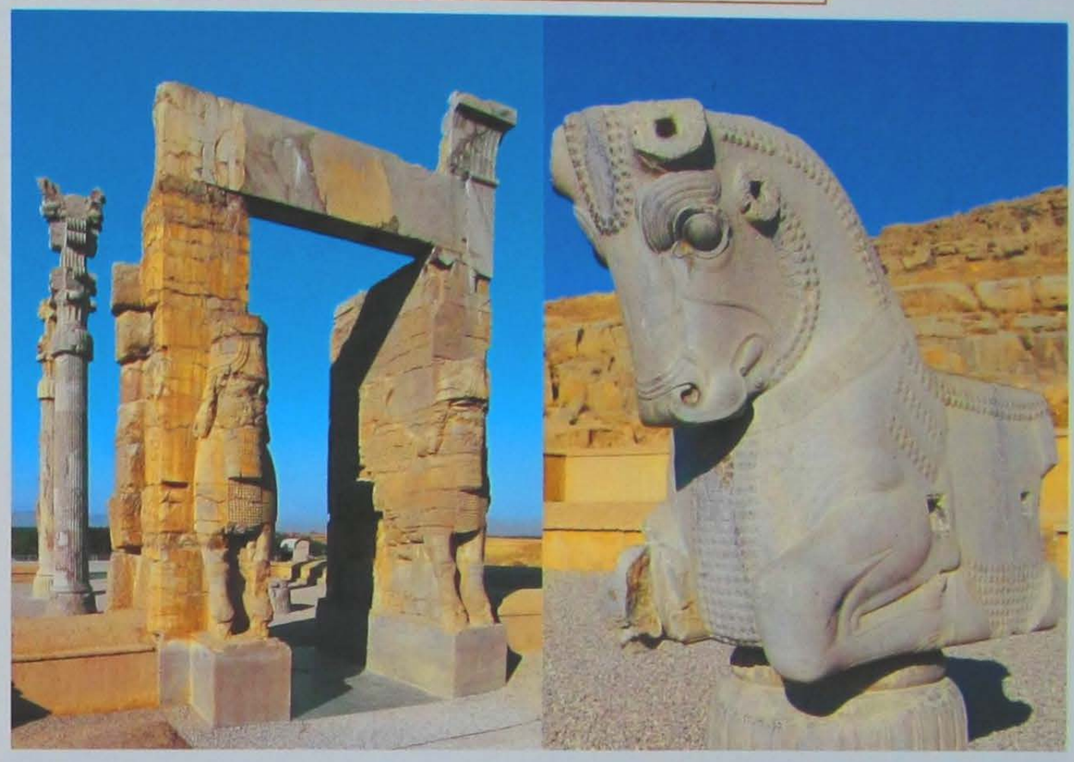

Kabartmalar Darius Sarayı'ndakilere benzer şekilde kralı ve hizmetkarlarını göstermektedir. Salonun güneyinde bir dizi daha küçük birimden oluşan, kralın ve saray kadınların yaşadığı düşünülen bölüm bulunmaktadır. Yol doğu yönünde devam eder ve yetkililerin konutları olarak kabul edilen, belki de sarayın yüksek düzeydeki devlet adamlarına ayrılmış olan bölümüne ulaşılır. Günümüzde bu yapının bir parçası, Persepolis Müzesi'ne ait bir bölüm olarak kullanılmaktadır. Apadana önündeki boşlukta, büyük basamakların doğusunda Tripylon adı verilen ilginç bir yapı bulunur. "Üç Kapılı Salon" olarak adlandırılabilecek bu yapı, üç anıtsal kapıyla donatılmış dört sütun tarafından desteklen bir salondu. Güney kapısı sarayın özel odalarına, doğu kapısı diğer kamu binalarına ve kuzey kapısı ise *apadana* önünde bulunan "L" şeklindeki avluya açılıyordu. Tripylon da saraydaki diğer bölümler gibi, kralı kendisine eşlik eden hizmetkarlarla, *Ölümsüz Muhafızlarla*, Pers ve Med devlet adamlarıyla beraber gösteren kabartmalarla kaplanmıştı. Ancak belki de en Persepolis'in en görkemli bölümü, I. Kserkses'ın taht salonu olan "Yüz Sütunlu Salon"dur. Önünde sütunlu bir avlu bulunan salonun boyutları yaklaşık 70X70 metredir. Sahip olduğu 4600 metrekarelik salonun tavanı destekleyen 10 sıra sütunu vardı. Ne yazık ki bu sütunların sadece temelleri günümüze ulaşabilmiştir. Aslında Kserkses'in taht salonuna, bugün hala yapının kuzey duvarına açılan ve bir dizi pencere tarafından kesilen iki geniş kapıdan ulaşılıyordu. Bütün geçişler, kralı üstünde bir gölgelik olan tahtında otururken ya da aslanlar ve fantastik hayvanlarla mücadele ederken gösteren kabartmalarla süslenmişti. Yüz Sütunlu Salon'un doğu tarafında mutfak olarak yorumlanan bazı birimlerle, daha kuzeyde, saray memurlarının "yemek odası" olarak yorumlanabilecek çatısı sütunlarla desteklenmiş başka salon yer almaktaydı. Persepolis'in güneydoğu köşesinde, Yüz Sütunlu Salon'un arkasında, biri 100, diğeri 99 sütunlu olan ve Akamenid hazinesinin korunduğu salonlar olan iki büyük salon da dahil olmak üzere daha başka birçok sütunlu salon vardır. Bu binaların ne amaçla kullanıldıkları, üzerlerinde inşaatta çalışan işçilere ödenecek ücretlerin yazıldığı muhasebe kayıtları bulunan bir dizi tabletin keşfiyle ortaya çıkartılmıştır. Kaynaklara göre, MÖ 330 yılında Persepolis, Büyük İskender'in ordusu tarafından ateşe verildiğinde sırada olağanüstü bir hazineye sahipti. Antik Çağ tarihçilerinden Plutarkhos'un aktardığı bilgiye göre bu hazineyi götürmek için 5000 deveyle 10.000 çift katır kullanılmıştı.

Sağda. Pers sanatının narin örneklerinden biri olan gümüş savaşçı heykelciği. (MÖ 5. yy)

Geçmişin Tanıklıkları

PERS MİMARİSİ

Anıtsal Pers mimarisinin özellikleri Yakın Doğu mimari geleneğiyle örtüşmektedir. Büyük Kiros Döneminde inşa edilen Pasargad, Büyük Darius tarafından yaptırılan Susa ve Persepolis saraylarının büyük Asur ve Babil mimarisinden esinlenerek inşa edilmiş olmasının yanı sıra, Susa'daki eski Ekbatan, Elam'dan ve Bastam da Urartu'dan izler taşır. Tüm Pers kraliyet sarayları sabit bir plana dayanmaktadır: Yapının merkezinde apadana adı verilen ve tavanları, sütun başlıklarında zengin süslemeler olan bir dizi taş sütun tarafından desteklenen kare planlı geniş bir taht salonu bulunmaktadır. *Apadana*'lara ince kabartmalarla bezenmiş anıtsal merdivenlerle çıkılırdı. Kamu binalarının arkasında, birbirlerine anıtsal kapı ile bağlantılı olan kral ve ailesine ait özel konutlar vardı. Tüm binaların duvarları kabartmalarla süslü taş levhalarla kaplıydı. Susa'da ise taş yerine tuğla kullanılan Elam-Babil geleneği göze çarpar. Burada, diğer saraylarda görülen duvarların taş kaplamalarının yerine sırlı kil levhalar, mozaikler ve çok renkli sırlı çiniler duvar kaplaması olarak kullanılmıştır.

PERS KRALLARININ SARAYLARI VE MEZARLARI

PASARGAD, PERSEPOLİS VE SUSA'DAKİ KRALİYET SARAYLARINDA VE GÖMÜLDÜKLERİ ETKİLEYİCİ KAYA MEZARLARINDA AKAMENİD KRALLARI, EVRENSEL VE SEMBOLİK BİR SANAT OLUŞTURMA ARZUSUNU HAYAT GEÇİRMİŞLERDİR. BU SANAT, YEREL ÖZELLİKLER VE KOMŞU KÜLTÜRLERDEN DE ETKİLENEN AMA AYNI ZAMANDA ESKİ YUNAN DÜNYASINA DA AÇILMIŞ BİR SANATTI.

MÖ 7. yüzyılın başlarında, Yakın Doğu'da Basra Körfezi'nin kuzeyindeki Elam topraklarında, Akamenes önderliğindeki küçük bir krallık, olasılıkla MÖ 13. yüzyılda Hazar Denizi'nin kuzeydoğusundaki steplerden gelen göçebe kabileleri birleştirmişti. Bu krallık MÖ 6.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Büyük İskender'in bölgenin en etkileyici imparatorluğunu fethedene kadar, ilk büyük Pers hanedanına hayat verecek olan imparatorluğun çekirdeği idi.

İLK KONUT

MÖ 550 yılında Büyük Kiros önce Med topraklarını, daha sonra Lidya, Babil, Suriye ve Filistin'i ele geçirir. Kral, Şiraz'ın kuzeydoğusundaki Murgab Ovasında, Medler'e karşı yaptıkları kararlı savaşın yaşandığı Pasargad'da ilk kraliyet konutunu inşa ettirir. Pasargad'daki yeni kraliyet sarayı, I. Darius tarafından Persepolis ve Susa inşa edilen saraylarda da uygulanan Akamenid kraliyet saraylarının tipik mimari üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Sembolik ve evrensel bir sanat yaratmak isteyen Büyük Darius, bu nedenle sadece Yakın Doğu özelliklerinden değil aynı zamanda Yunan geleneklerinden de yardım almıştı. Kral *megaron* şeklinde bağımsız birimlerle karakterize edilerek büyük komplekslere bölünmüş olan Hitit ve Frig kral saraylarından da esinlenmişti. Eski Yunan ve Hitit mimarisinde yaygın olarak kullanılan sütunlar, Pers sarayında da tekrarlanarak hem mimari, hem de görsel zenginlik yaratılmıştır.

Büyük Kiros'un Pasargad'daki kraliyet sarayından bir görünüm. (MÖ 6. yy)

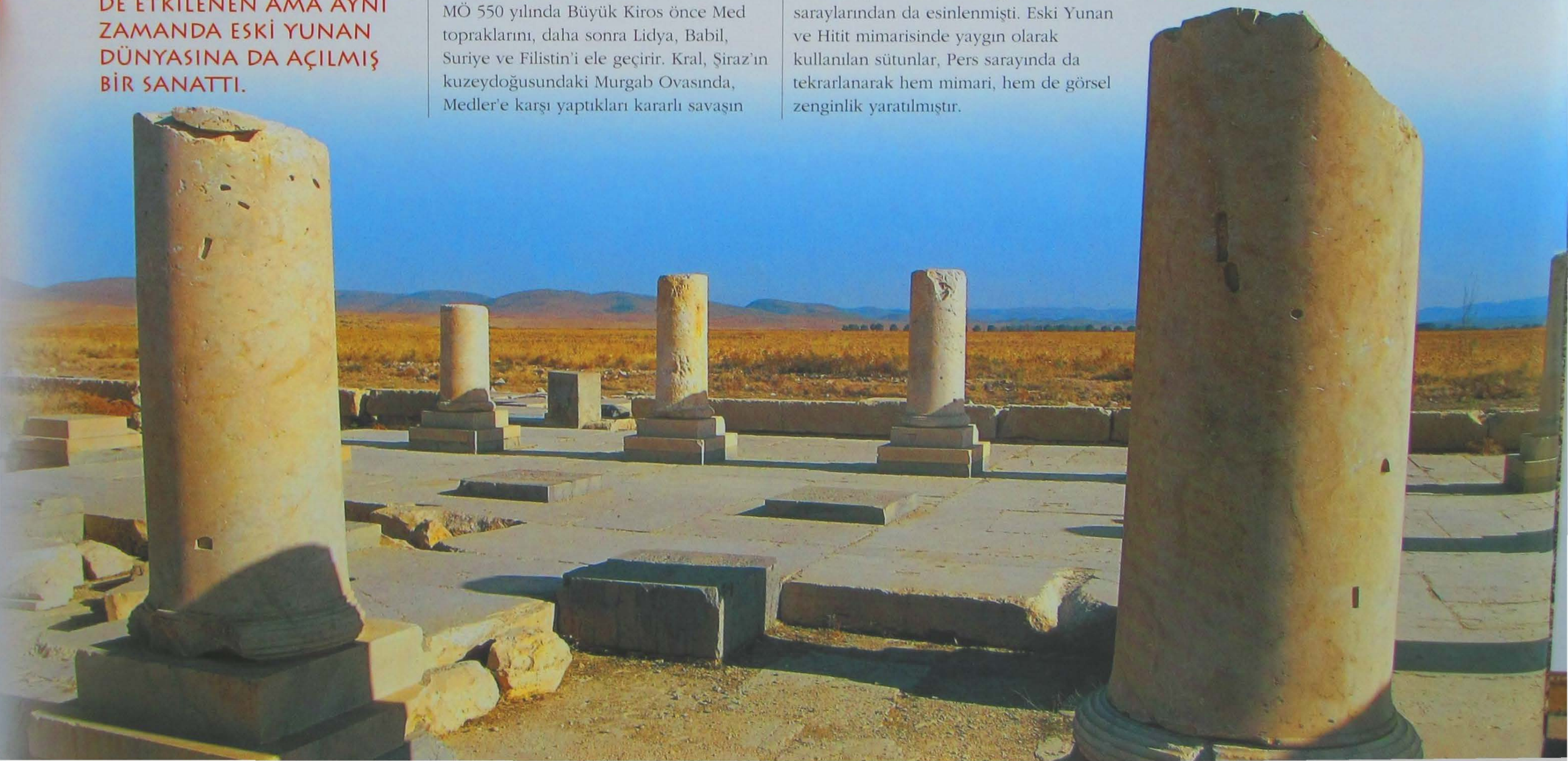

Ünlü kral Büyük I. Darius'un mührü. (MÖ 6.- 5. yy)

Bütün kraliyet sarayları sabit bir plana göre, *apadana* adı verilen büyük bir kabul salonun etrafında konumlandırılıyordu. Bu yapılar, birbirlerinden avlularla ayrılıyordu ve kraliyet konutları, yönetim birimleri ile kamu yapılarından oluşuyordu.

Pasargad'daki Kiros'un büyük sarayında, çatıyı destekleyen 30 sütunlu büyük bir kare salon bulunuyordu. Bu salon, iki yandan portiklerle çevriliydi ve kuzeydeki portik iki kuleliydi. Büyük Darius zamanında bu kabul salonu daha da görkemli bir hal almıştır. Bu salonlardaki mükemmel simetri arayışı da hemen göz çarpar. Aynen Persepolis'te olduğu gibi Susa'da da düzenleme şöyledir; üç tarafı portikli avlunun dört köşesinde kuleler bulunur. Güney tarafında ise hizmet binaları vardır. Her portikte iki sıra, altı yivli İyon sütunu bulunuyordu. Çifte boğa başlı veya çifte aslan başlı sütun başlıkları ise Elam ve Mezopotamya mimari özelliklerine çağrıştırıyordu. *Apadana*, kenarları yüksek kalitede işçilikle işlenmiş kabartmalarla süslü anıtsal merdivenlerle ulaşılan geniş bir teras üzerinde yükseliyordu.

Solda. İran, Büyük I. Kiros'un Akamenid Krallığı'nın ilk ikametgahı olan Pasargad şehrindeki mezarı. (MÖ 6. yy)

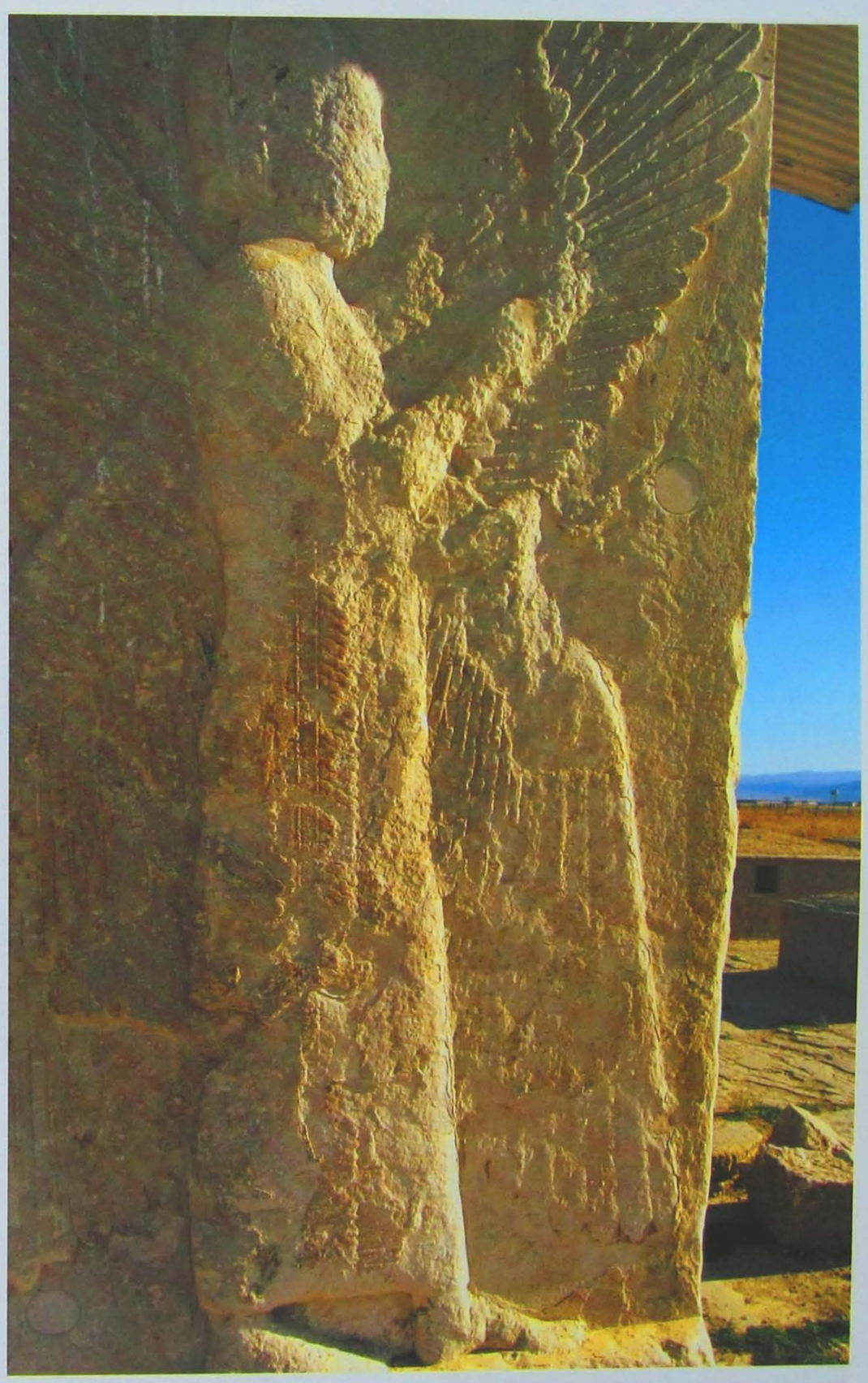

Pasargad'daki Büyük I. Kiros'un kraliyet sarayından kanatlı cin kabartması. (MÖ 6. yy)

KABARTMA SANATI

Persepolis saraylarının her yerinde yüzlercesi görülen kabartmaların tek bir amacı vardı; Pers İmparatorluğu ve onun kralının büyüklüğünü ve gücünü göstermek. Kabartmaların çoğunda, yöresel giysilerle armağan taşıyan insanlar görülür. Bunlar, kralın ele geçirdiği topraklardaki değişik halkları sembolize eden figürlerdir. Bu farklı halklar kabartmalarda, krala saygısını sunmak için Darius'un huzuruna gelen figürlerle ifade edilmişlerdir.

Ön Plandakiler

BEHİSTUN KABARTMASI

İran' da bugünkü Tahran'a yakın olan Behistun, Irak'a, Bağdat'a ve Rageş'e kadar giden eski bir askeri yolda bulunmaktaydı. Persepolis'e doğru seyahat eden her gezgin, bu yoldan gitmek zorundaydı. Bu nedenle onların anısına, yolun kenarlarındaki kayalara kabartmalar yapılmıştır. MÖ 2. binyılın başında Kral Anubanini, Tanrıça İştar'ın karşısında yendiği düşmanın üzerine ayağını dayayarak, tanrıçaya kraliyet gücünün sembolü olan bir yüzük sunarken, kralın solunda ve ayağının altında zincirli sekiz esirle görüldüğü bir kabartma yaptırmıştı. Bu sahne, Büyük Darius'u etkilemiş olmalıydı ki, o da tahta çıkışının anısına bir kabartma yaptırmaya karar vermişti. MÖ 522'de II. Kambis'in ölümüyle büyücü Gaumata iktidarı ele geçirmiş, Akamenid Krallığı'na geçici olarak son vererek kendisini kral ilan etmişti. Hanedanın dolaylı olarak üyesi olan Darius, Gaumata'ya, onun Behistun bölgesinde başarı kazandığı yılın Eylül ayında karşılık vermişti. İktidara yükselişi sırasında birkaç isyanla karşılaşmış ama bütün isyancılar Darius tarafından birbiri ardına yenilgiye uğratılmışlardı. Behistun kabartması özellikle bu olayları anlatır. Kabartmada kraliyet tahtını gasp eden Gaumata'yı alteden Darius, ayağı Gaumata'nın vücudu üzerinde dururken betimlenmiştir. Darius'un tahta çıkışının anısını yaşatan üç dilli (Elamca, Babilce ve Persçe) büyük yazıt, kabartmanın altında ve çevresinde yer alır.

Pers heykel sanatı, saray duvarlarından görülen efsanevi kanatlı cin figürlü kabartmaların da kanıtlandığı gibi Asur sanatından etkilenmiştir. Persepolis kabartmaları daha çok Pers İmparatorluğu'nun sonsuzluğa aidiyetini pekiştirmek görevini üstlenir. Kabartmalarda mutlak bir barış havası görülür. Bir yaratıkla mücadele eden Darius'un görüldüğü kabartma dışında tüm kabartmalar bu barış havasını yansıtır. Pers sanatının başka bir özelliği de çıplaklığa yer vermemiş olmasıdır.

Altta. I. Darius'u güneşten korumak için şemsiyeyle, kralı takip eden saray hizmetlilerinin yer aldığı Persepolis Tripylon kabartması.

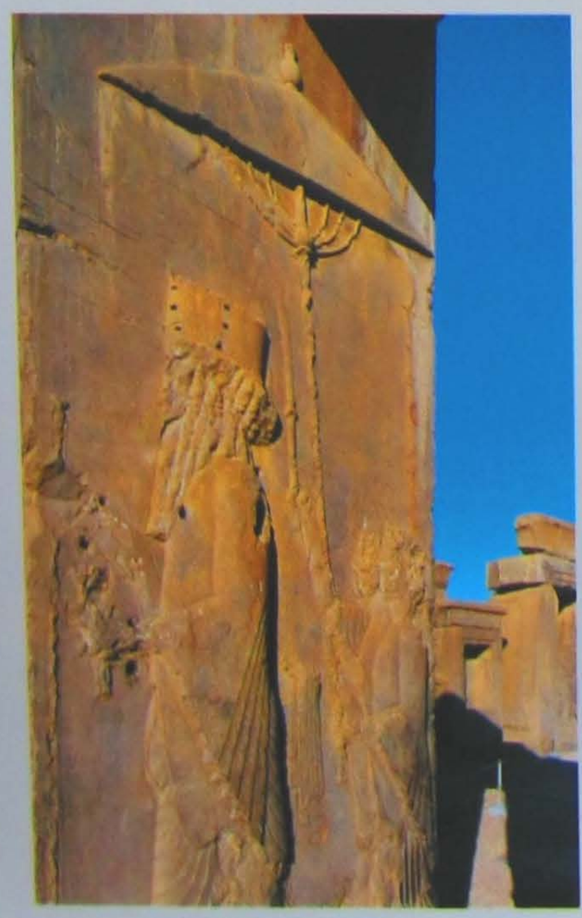

MEZARLAR

Pers krallarının, kendileri için son istirahat yerlerini büyük kraliyet saraylarının yakınında inşa ettirme alışkanlıkları vardı. II. Kiros Pasargad'da, Büyük Darius ve ardılları ise Persepolis çevresinde mezar yaptırmışlardır. Küçük bir zigguratın üzerine yerleştirilmiş olan Büyük Kiros'un mezarı, Hitit, Babil ve İyon kültürlerinin farklı mimari formların birleşimiyle doğan erken Pers mimarlığının tipik bir örneğidir. Pasargad'ın hemen güneyinde yer alan mezar, büyük bir açık alanın içinde bulunan üçgen biçimli bir çatısı olan odası ve içindeki mezardan oluşur. Mezar yapısı altı basamaklı sağlam bir kaide üzerinde yükselmektedir. Mezar süslemeleri bugün tamamen kaybolmuştur ama Büyük İskender'in İran'daki büyük fetihlerine katılmış ve Büyük Kiros'un mezarını daha bozulmamışken kendi gözleriyle görmüş olan Aristobulus'un anlattıklarından hareketle mezarın özgün halinin görkemi hakkında fikir edinilebilir. Aristobulus'un mezarla ilgili anıları, bize MS 90 civarında Nikomedia'da (İznik) doğan tarihçi Flavius Arianus'un kayıtları aracılığıyla ulaşmıştır. Tarihçi Arianus şöyle devam eder; "Odada Kiros'un bedeninin bulunduğu altın bir lahit

Üstte. Persepolis Apadana'sında mızraklı Med ve Pers nöbetçiler. (MÖ 5. yy)

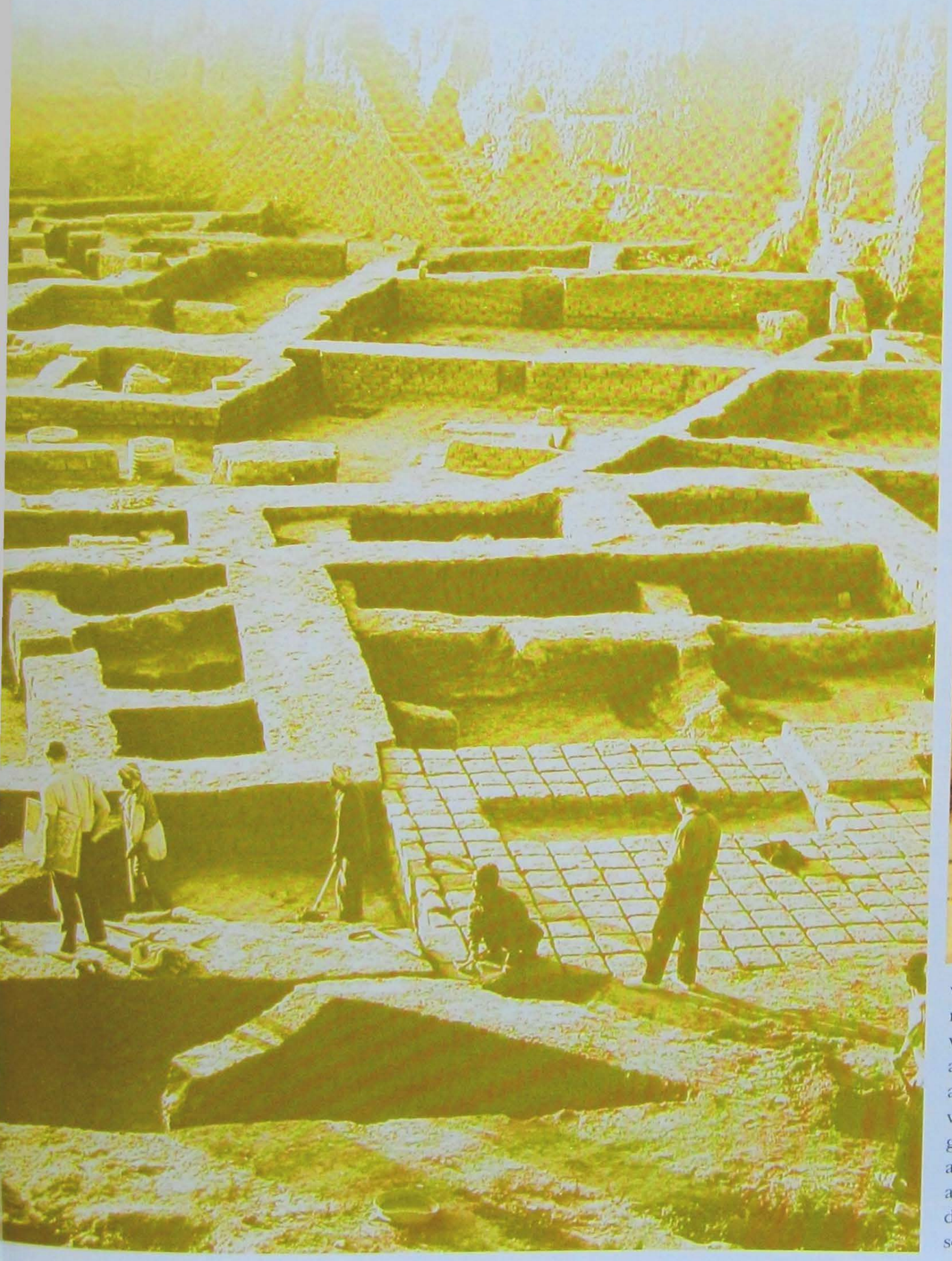

Altta. Şubat 1958 tarihli fotoğrafta, günümüz İran topraklarındaki antik Susa kentinin ilk tabakasının bulunması.

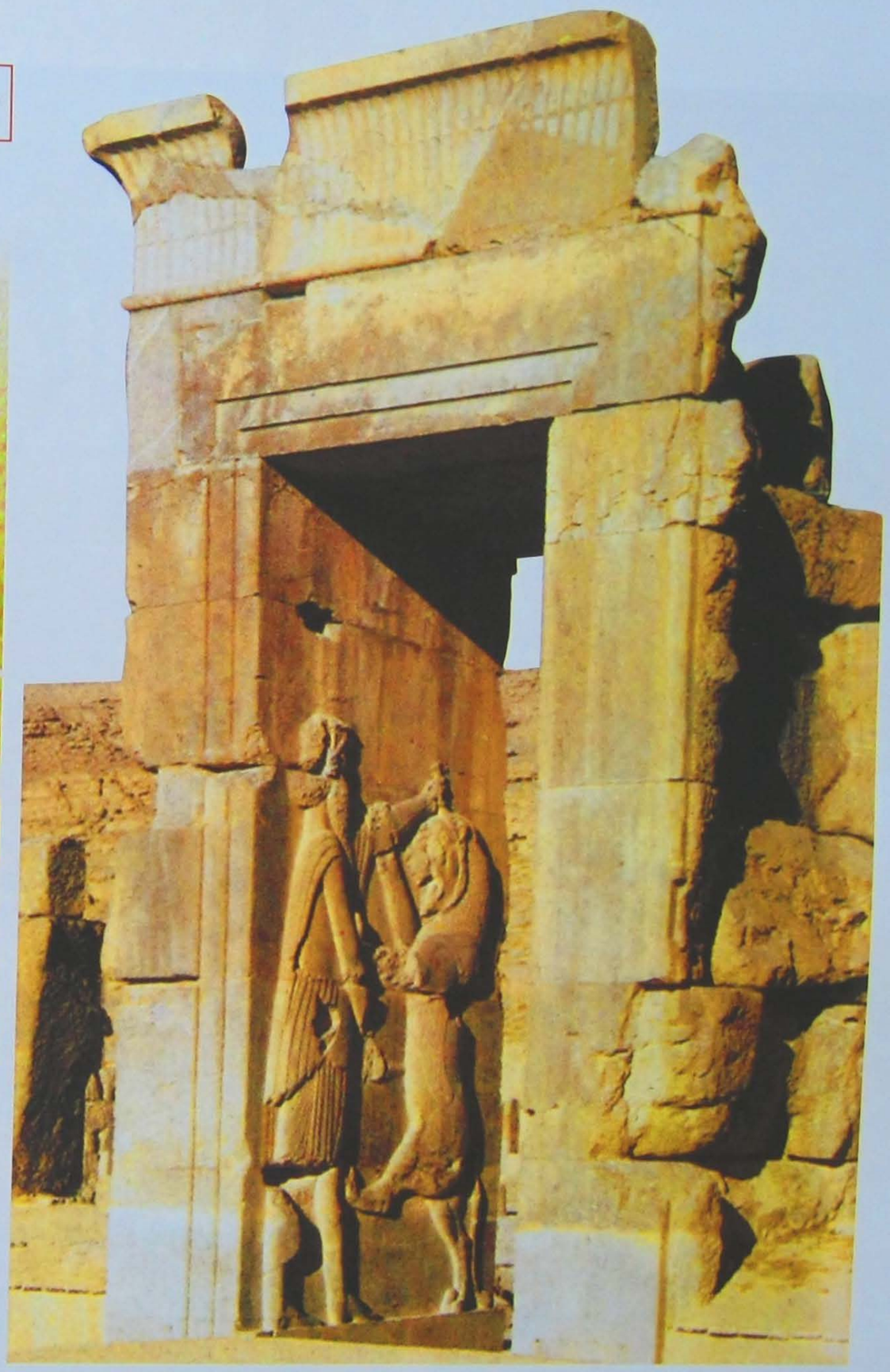

Üstte. Görkemli Persepolis yapılarından Yüz Sütunlu Salon'a açılan büyük kapılardan biri.

vardı. Lahitin yanında, Babil halılarıyla ve mor kürklü şiltelerle kaplı, üzerinde Pers ve Babil işi elbiseler bulunan ve ayakları altından bir yatak duruyordu." Aristobulus ayrıca işlemeli pantolonlar, menekşe rengi ve morun diğer tonlarında dokunmuş giysiler, takılar, kılıçlar, taşlarla süslenmiş altın küpeler ve bir de masa olduğunu da aktarır. Aristobulus'un anıları arasındaki bir diğer önemli bilgi de Kiros'un "mezar soyguncuları"nı uyarmak amacıyla mezarın girişinin üzerine yerleştirilen yazıtla ilgilidir. Günümüze ulaşamamış olan Pers dilindeki bu yazıtta Kiros kötü niyetli kişilere şöyle seslenir; "Ey kişi, ben Pers İmparatorluğu'nu kuran ve Asya'da hüküm süren, Kambises oğlu Kiros'um. Neden benim anıtıma gıpta etmeyi denemiyorsun?"

Üstte. "İskender'in Hikayesi" adlı antik bir Pers el yazmasında betimlenen Büyük Darius ve huzurundaki iki devlet adamı.

NAKŞ-I RÜSTEM

Büyük Darius, MÖ 486'da ölmeden önce kendisine mezar anıtı yapılması için Persepolis kraliyet sarayının bir kaç kilometre kuzeybatısında bir yer kararlaştırmıştır. Darius, daha sonraları yerel inanışa göre kabartmaları Arap fethi sırasında şehit düşen son Sasani generaline atfedildiği için, bugün Nakş-ı Rüstem ("Rüstem'in Resmi") denilen yeri seçmişti. Olasılıkla MÖ 2. binyılın ikinci yarısında, büyük bir kayanın cephesine bir kabartma oyulmuştu ve MÖ 7. yüzyıla

Veriler ve Haberler

AKAMENİD KRALLIĞI

İlk büyük Pers hanedanının adı, MÖ 700 civarında Susa'nın doğusundaki bölgede küçük bir krallığın kurucusu olan Akamenes'in isminden türetilmiştir. Bu krallık, kralın ardılları döneminde Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir ölçüde geliştirilerek Yakın Doğu'daki en önemli imparatorluk haline gelmiştir. Büyük İskender bu imparatorluğa son vermiştir.

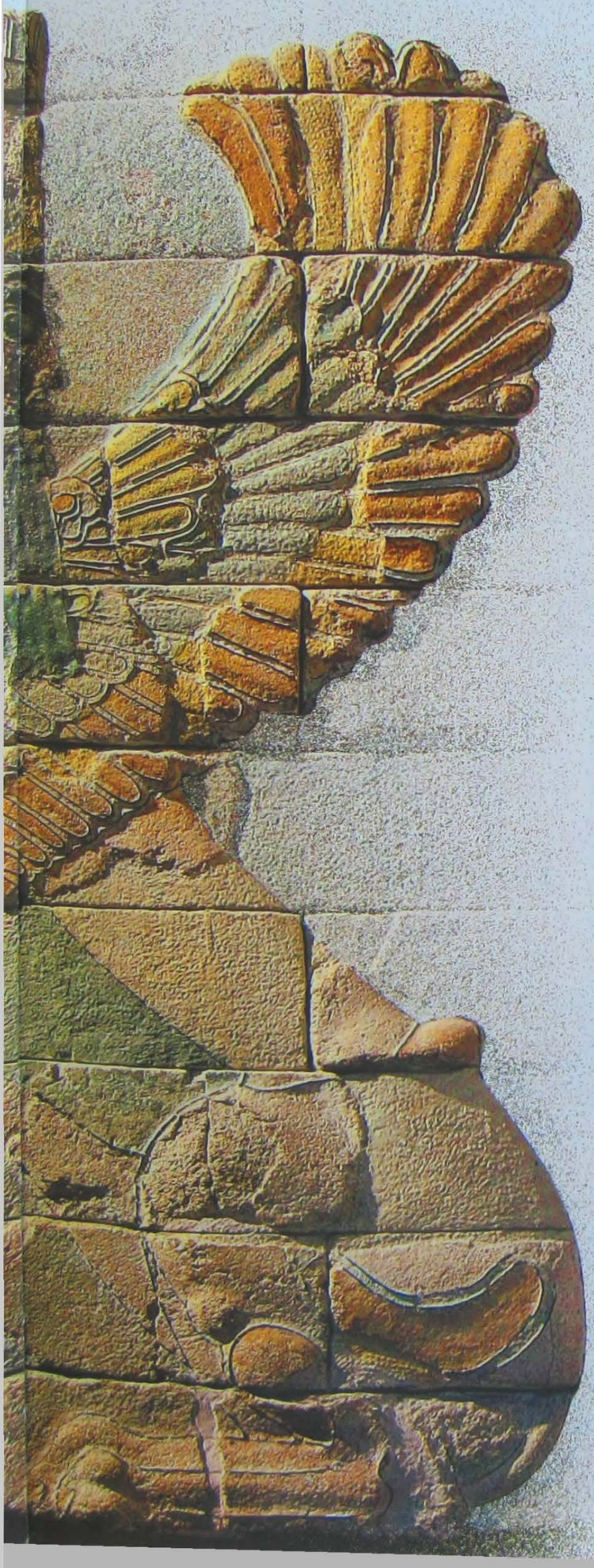

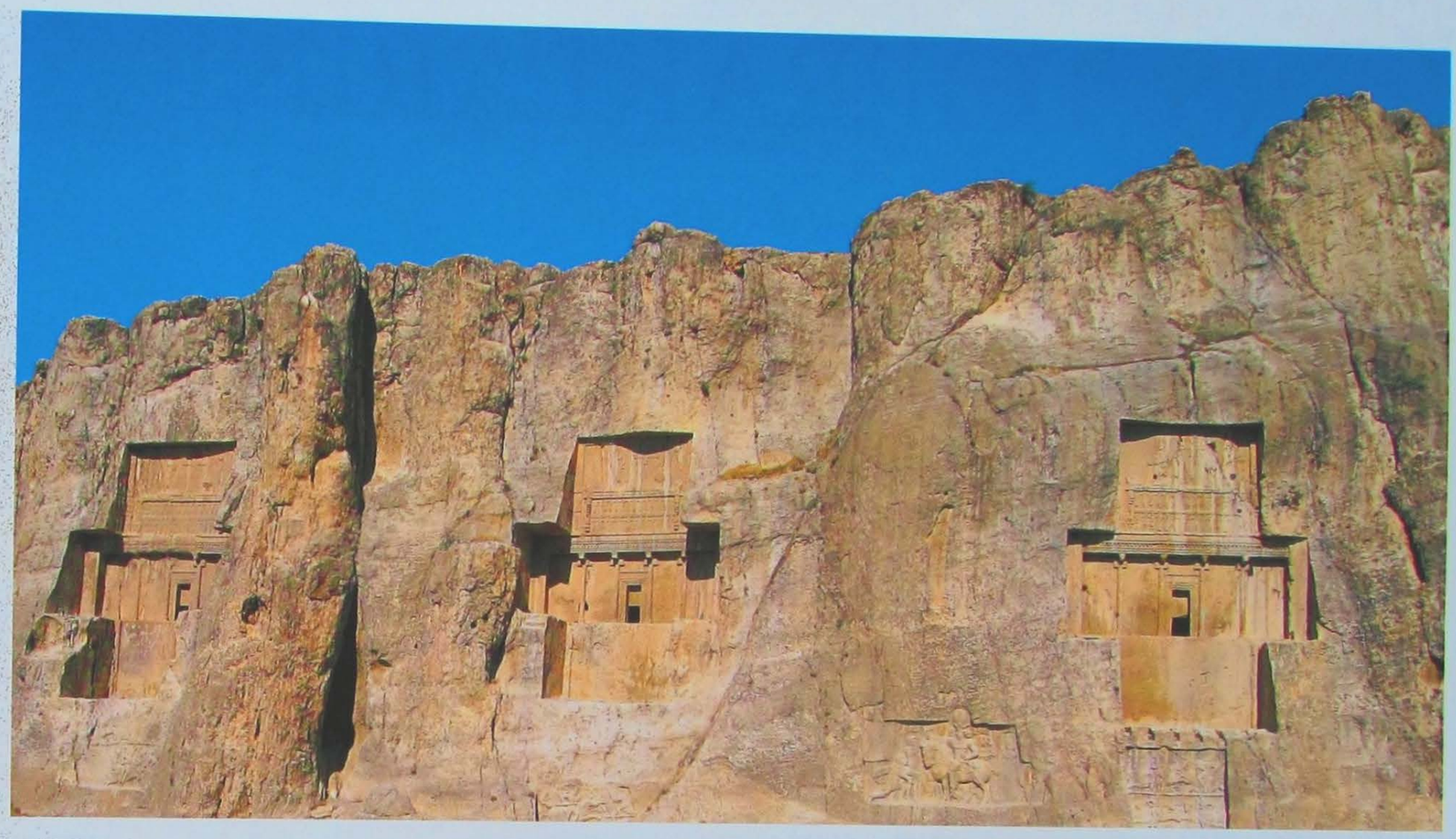

Üstte. Nakş-i Rüstem'deki Akamenid Dönemi kaya mezarları.

gelindiğinde, yerel bir kral kaya üzerine kendisin ve eşinin betimlerini yaptırmıştır. Bu bilgiler ışığında Nakş-ı Rüstem'in eskiden beri bir ibadet yeri olduğu düşünülebilir. Bu da Darius'un mezarı için burayı seçmesinin nedenini açıklayabilir. Darius mezarın şeklini için Med kaya mezarlarından esinlenmiştir.

Darius, Kiros gibi kutsal bir alan içinde yükselen bir mezar yapısı yerine, sadece cephesi görünen, kayaya oyulmuş bir mezar tercih etmişti. Toplam yüksekliği yaklaşık 23 metre olan, üç bölüme ayrılmış bu mezarın kabartmalarında Persepolis ve Susa saraylarında olduğu gibi, kraliyet gücünün zenginliğinin yüceltilmesi, imparatorluk politikasının çağrışımıyla, Darius'un ve ardıllarının ihtişamı vurgulanmak istenmiştir. Mezarın alt kısmı düzdür, herhangi bir süsleme yoktur. Üst kısım ise Darius'u ateşten bir sunak önünde dua ederken gösteren zengin kabartmalarla süslenmiştir. Sahne, Pers İmparatorluğu halklarını simgeleyen iki sıra halindeki, 30 figürün üzerinde yer almaktadır. Orta bölüme oyulmuş dört sütun ve büyük ön kapı, bir saray cephesini temsil eder ve ardında üç mezar odasına açılan bir koridor bulunur. Darius tarafından üç dilde yazdırılan mezar yazıtında "Büyük tanrı Ahura Mazda suları yarattı, bu dünyayı yarattı ve insanları yarattı... Darius'u, kralı yarattı, birçok kralın bir tek kralını." ifadesi yer alır. Aynı sahne sırasıyla diğer üç kraliyet mezarında yani I. Kserkses, I. Artakserkses ve II. Darius'un mezarlarında da bulunur.

Solda. Persepolis'de "Milletler Kapısı"nın girişindekiinsan başlı, boğa gövdeli kanatlı iki yaratık betimi. (5. yy)

KUH-İ-RAMAT

Doğal kaya cephesindeki dört Akamenid mezarı neredeyse kaya duvardaki tüm boş alanı kaplamıştı. Böylece, II. Darius'un varisi II. Artakserkses, kendisi ve ardılları için yeni bir yer aramak zorunda kalır. Uzun arayışlardan sonra II. Artakserkses, doğrudan Persepolis kraliyet sarayının terası üzerinde bulunan Kuhi-Ramat'ın (Rahmet Dağı) batı yamacındaki kayalık cephede karar kılar. Bu yerde, II. Artakserkses ve III. Artakserkses'in mezarlarının yanı sıra, MÖ 331 yılında öldürülen III. Darius'un tamamlanmamış mezarı da bulunmaktadır. Her üç kaya mezar da, Büyük Darius'un Nakş-i Rüstem'deki mezarıyla aynı mimari forma sahiptir.

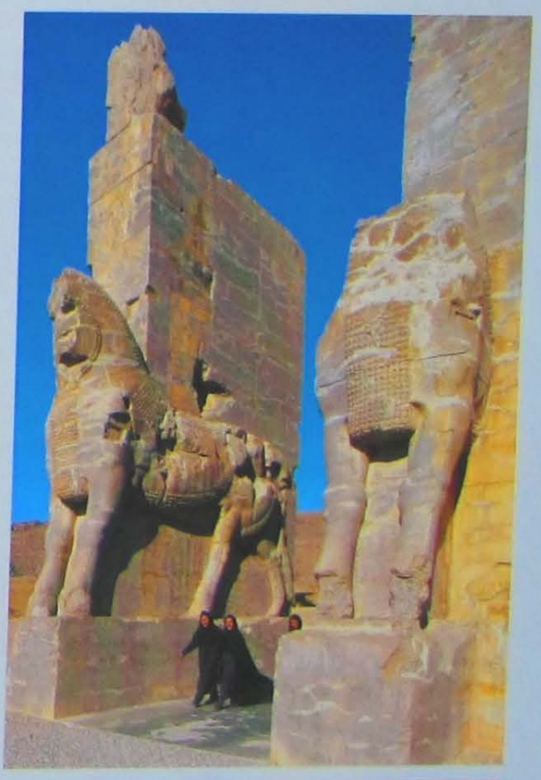

Altta. Persepolis'de "Milletler Kapısı"nın girişindeki insan başlı, boğa gövdeli kanatlı iki yaratık betimi. (5. yy)

PERS TOPRAKLARINDA

Pers toprakları ya da günümüz adıyla İran denilen bölge, Orta Asya, Arap Yarımadası, Hindistan Yarımadası ve Mezopotamya'nın arasında kalan, yaklaşık 1.640.000 km2'lik geniş alanı kaplayan topraklardır. Eski çağlardan beri debdebeli krallıklar, ihtişamlı saraylar, donanımlı şehirler ve kültürel zenginliğin doruğa ulaştığı uygarlıklar bu geniş Pers topraklarında ortaya çıkmıştır. Bölge çeşitli dönemlerde altın çağ yaşamıştır. Bunlar arasında en görkemli olanı Akamenid Dönemidir. Akamenid yönetiminde bu topraklar, gerek siyasal açıdan gerekse kültür tarihi açısından en saygıdeğer bölgelerden biri olmuştur.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 3000-2600 Elam Öncesi Dönem	Susa ve Choga Miş yerleşimleriyle ilk kentsel uygarlıklar.
MÖ 2600-629 Eski, Orta ve Yeni girmesi	Yerel hanedanlarla Mezopotamya halkının mücadeleye Pers Elam Dönemi Sanatsal üretimin başlaması. mitolojisinin doğuşu. Mezopotamya çivi yazısının kullanılması. MÖ 1250'de Dur Untaş tapınak şehrinin kuruluşu. Asurlularla savaş ve MÖ 659'da Asur Kralı Ashurbanipal'in Elamlılar karşısındaki kesin zaferi.
MÖ 559-330	Akamenid İmparatorluğu
MÖ 559-530 II. Kiros Yönetimi	II. Kiros egemenliği altında Med ve Pers kabilelerinin birleşmesi. Mezopotamya ve Anadolu'nun ele geçirilmesi, Akamenid İmparatorluğu'nu kurulması.
MÖ 530-522	Mısır ve Filistin'in fethi ve Akamenid Krallığı'na dahil edilmeleri.
MÖ 522-486 Darius Yönetimi	Akamenid İmparatorluğu'nun genişlemesi ve en geniş sınırlarına ulaşması. Büyük Darius'un, gücünün doruğundaki Yunan ordusuyla Maraton'da savaşması (MÖ 490).
MÖ 486-465 Kserkses Yönetimi	Salamis (MÖ 480), Platea ve Mykale (MÖ 479) savaşlarında Yunanlar karşısında alınan yenilgiler.
MÖ 335-331 III. Darius Yönetimi	Büyük İskender'in doğu seferinin başlaması. Pers İmparatorluğu'nun sonu ve imparatorluk saraylarının yıkılması.
MÖ 323-250 Seleukos Hanedanı	I. Seleukos'un İskender Krallığı'nın doğu topraklarının hükümdarı oluşu ve Seleukos Hanedanının kuruluşu.
MÖ 250-224	Part Hanedanı.
MÖ 171-138 I.Mitridates Krallığı olarak kabul edilir.	İran ve Babil'e hakimdir. "Kralların Kralı" olarak
MÖ 123-88 II.Mitridates Krallığı genişlemesi.	Part İmparatorluğu'nun özellikle toprak bakımından Çin ve Roma ile ilişkiler.
224-642	Sasani Hanedanı
224-241 I.Ardaşir Krallığı	Sasani Hanedanının kurucusu.
241-272 I.Şapur Krallığı	Üç Roma imparatoruna karşı zafer kazanılması: III. Gordianus, Philippus Arabus, Valerianus.
309-379 II. Şapur Krallığı	Sasanilerin Pers, Ermanistan ve Mezopotamya'yı ele geçirerek Suriye'ye yönelmeleri.
591-628 II. Hüsrev Krallığı	Bizans ve Araplara karşı savaşlar. Kudüs'ün fethi.
622 sonrası	İslamiyetin tüm Sasani Krallığı bölgesinde yayılması.

Taht-ı Süleyman

Taht-ı Süleyman
Sasani Dönemi Büyük Ateş Tapınağı.

Behistun
Part Dönemine ait kabartmaların ve yazıtların bulunduğu arkeolojik site. Büyük Darius Yazıtı (Darius'un Gaumata'ya karşı kazandığı zaferi gösteren kabartma ve yazıt) en önemli anıttır.

Susa

Choga Zenbil
İran'da korunan tek ziggurat kalıntısıyla Elam Dönemi tapınak şehri.

Choga Zenbil

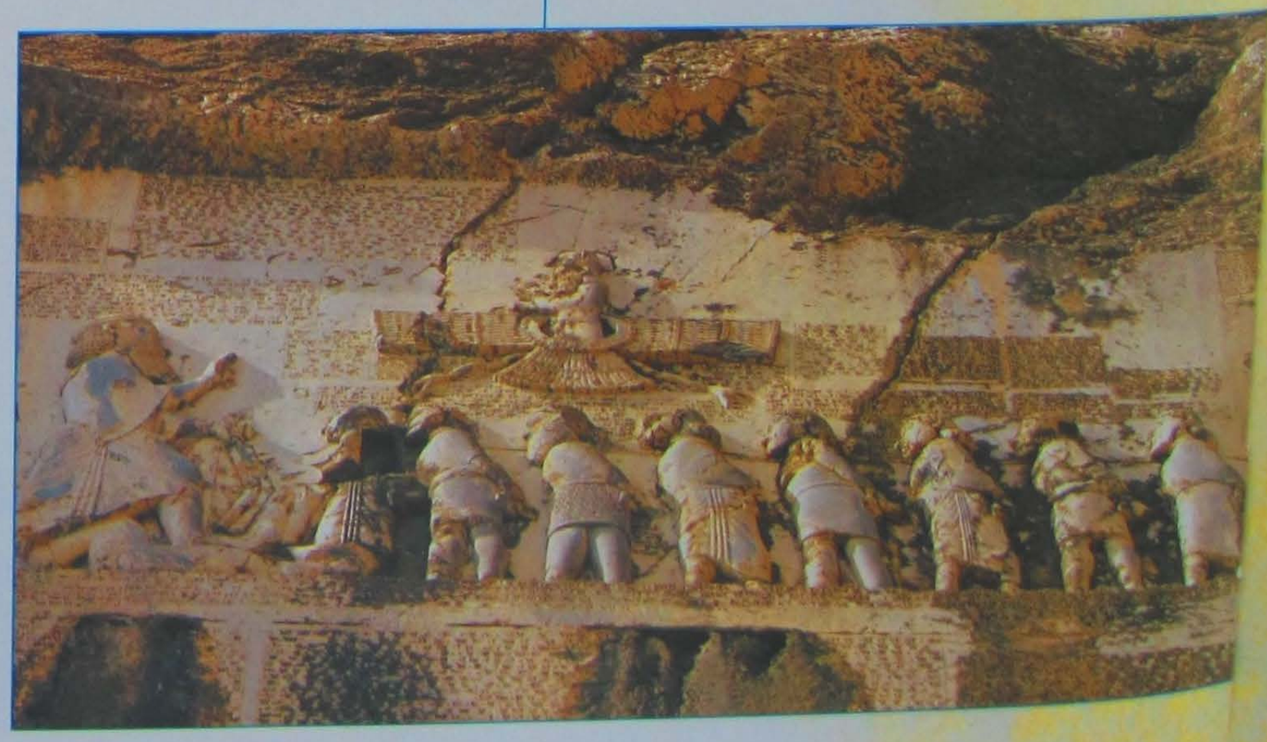

Pasargad
Büyük Kiros Sarayı kalıntılarıyla ünlü Pers kenti.

Bem
Ortaçağ'ın görkemli "Ölü Şehri". Sur duvarları, kaleiçi, çarşı ve kervansaray kalıntıları görülebilir. Aşağıda, Bem'den bir görüntü.

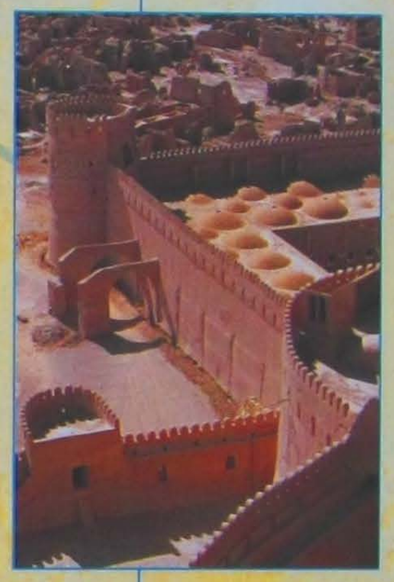

Behistun

Susa
Tarih öncesi çağlardan, Akamenid Dönemine kadar yerleşim kalıntıları barındıran geniş arkeolojik alan.

Nakş-ı Rüstem

Pasargad

Persepolis

Persepolis
Darius ve Kserkses'in kraliyet sarayları kalıntıları ilgi çekicidir. (Sağda; Darius'un sarayının kapılarındaki kabartmalardan biri)

Firuzabad

Bem

Firuzabad
Kral I. Ardaşir'in sarayı ve suru ile Sasani şehir kalıntıları.

Basra Körfezi

Nakş-ı Rüstem
Pers ve Sasani dönemlerine ait kaya kabartmalarının ve kraliyet mezarlarının bulunduğu arkeolojik alan. (Üstte; Kiros'un mezarı MÖ 6. yy. - Altta; kaya kabartması)

RADYOKARBON YÖNTEMİNİN İKİNCİ DEVRİMİ

"RADYOKARBON YÖNTEMİ İLE TARİHLEME ARKEOLOJİYE GÖKTEN BİR HEDİYE OLARAK DÜŞMÜŞTÜR. HERHANGİ BİR İDEOLOJİK VARSAYIMA DAYANMAYAN BU YÖNTEM, PREHİSTORYA ARAŞTIRMACISINA İLK KEZ, BULUNTULARI DOĞRU VE GÜVENİLİR OLARAK TARİHLENDİREBİLECEĞİ İÇİN UMUT VERMİŞTİR." 1979'DA COLİN RENFREW KARBON 14 TEKNİĞİNİN KEŞFİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİNİ BÖYLE DİLE GETİRMİŞTİ.

Karbon 14 yönteminin keşfi, 20. yüzyılın ilk yarısında atom fiziğindeki gelişmelerle mümkün olmuştur. Bir radyoaktif karbon izotopu olan Karbon 14'ün gücü, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra arkeoloji alanındaki ilk çalışmada, Newyork Colombia Üniversitesi'nden kimyager W.F. Libby tarafından keşfedilmişti. Yeni ve beklenmedik bir buluş olarak kabul edilen radyokarbon tarihlemesi tarafından sunulan kronoloji, prehistoryanın kuruluşunda elde edilmiş olan ve büyük öneme sahip birçok tarihi sıkıntıya sokmuştu.

Radyokarbon tarihlerinin geçerliliği hakkındaki ilk şüpheler Kalifornia'da yetişen, son derece uzun ömürlü bir ağaç olan Higori Çamı (Pinus Longaevia) üzerinde yapılan Karbon 14 testlerinin ardından ortaya çıkmıştır. Bu testlerde, dendrokronoloji (ağaç halkaları ile tarihleme) ve Karbon 14 sonuçları göz ardı edilemeyecek derecede farklılık gösteriyordu. 1966'da Amerikalı kimyager H.E. Suess, oldukça karmaşık bir eğri temelinde Karbon 14 tarihlemesi düzeltmesi veya daha iyi bir ifadeyle ayarlanması yaptığı deneysel bir çizelge sunumuştu. Karbon 14 ile belirlenen tüm tarihlere, yıllara bakılmaksızın sabit bir sayı eklemek söz konusu değildi ancak zamana bağlı olarak değişen derecelerde

Minorca Adası'ndasındaki Taula. Bu megalitik anıt olasılıkla, ilahi bir gücün kültüne adanan bir tapınaktı.

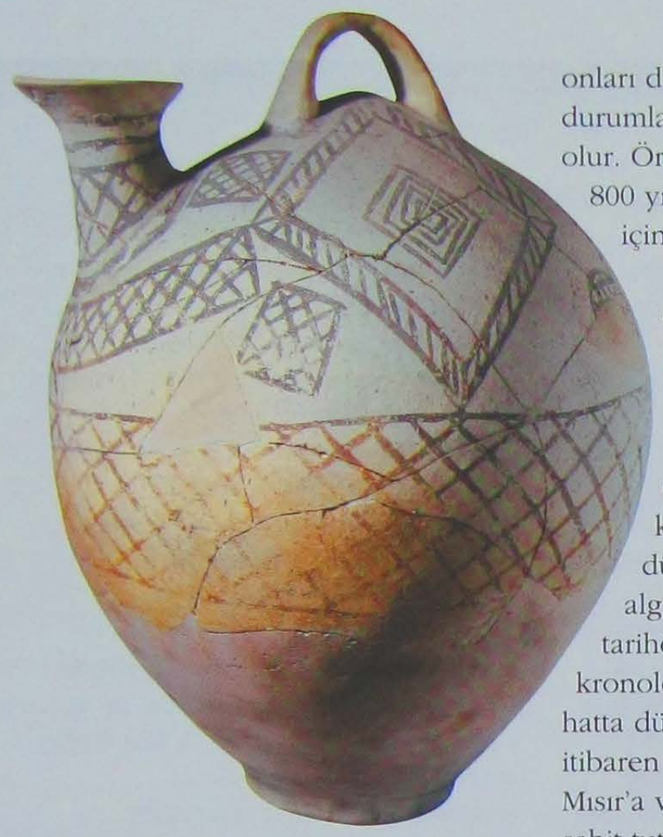

Üstte. Kiklad sanat eseri olan geometrik desenli pişmiş toprak vazo. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi'ndedir.

onları düzeltme yoluna gidilmişti. Bazı durumlarda gereken düzeltme çok yüksek olur. Örneğin, MÖ yaklaşık 3000 için 700-800 yıl eklemek gerekirken, MÖ 2000 için 500 yıl yeterli olabilmektedir.

YENİ KRONOLOJİLER

Dendrokronoloji yöntemiyle yapılan düzeltmeler "radyokarbonun ikinci devrimi" olarak tanımlanmıştır. Bu olay kronolojideki bazı tarihlerin basitçe düzeltilmesi olarak algılanmamalıdır. "İkinci devrim" ile tarihöncesi önemli olaylar arasındaki kronolojik ilişkiler yeniden düzenlenir ve hatta düzeltilir. Böylece MÖ 3000'den itibaren bilinen kronolojiye dayanarak Mısır'a ve Yakın Doğu'ya ilişkin tarihler sabit tutulurken, Avrupa'ya ve diğer bölgelere ilişkin olanlar geriye doğru gider.

Mısır kronolojisi, Karbon 14 ile yapılan ilk belirlemelerin ardından yeniden gözden geçirilmiştir. Yeni tarihlerle karşılaştırıldığında bilinen tarihler arasında gözle görünür farklar saptanmıştır. Dendrokronoloji ile yapılan incelemeler ile daha geçerli tarihler ortaya çıkmıştır. Arkeologlar bu nedenle sadece Mısır ve Yakın Doğu'da değil, aynı zamanda Mısır tarihlerine göre yapılandırılan Ege'deki kültürler için de geleneksel tarihleri kullanmaya devam ederler. Bu bölgeler dışında, Karbon 14'e dayanılarak yapılan bütün kronolojik tablolar, geleneksel tarihlendirmelerle olan bağlantılarını keserek birkaç yüzyıl geriye çekilir. En çarpıcı etkisi ise bütün kültürel yeniliklerin Doğu'dan Avrupa'ya yayıldığını öngören yaygın teorilerin yeniden sorgulanması olmuştur. Örneğin, uzun zamandır İber Yarımadası'ndaki Bakır Çağı megalitik mezarların Avrupa'nın en eskileri olduğu ve toplu gömü uygulamasının daha sonra Bretonya, İngiltere, İrlanda ve Kuzey Avrupa'nın genelinde yaygın hale gelmiş olduğu kabul ediliyordu. Böyle bir uygulamanın kökeni ve bununla bağlantılı anıtlar, Ege havzasında saptanmıştı. Bu örneklerden yola çıkarak İspanya

Prehistorik idol.

Araştırmalar ve Keşifler

RADYOKARBON KULLANIMININ KEŞFİ

Tarihlerin yeniden düzenlenmesi kronolojik ilişkilerin tamamen alt üst olmasına neden olabilir. Daha önce inanılanın aksine megalitik Avrupa mezarlarının, Mısır piramitlerinden veya Girit'teki dairesel mezarlardan daha eski olduğu bulunmuştur. Balkanlar'da metal kullanımı Yunanistan'ın Erken Tunç Çağı'ndan önce başlamıştır ve İngiltere'deki Stonehenge kesin olarak Miken Uygarlığı'nın yapılarından daha eskidir. Radyokarbon teorisinin başlangıçta kabul ettiği düşünce hatanın süregelmesine neden olmuştu. Libby, geçmişte yaşamış organizmalarıdaki orijinal Karbon 14 konsantrasyonun, günümüzde yaşayan canlılarda bulunan konsantrasyonla aynı olduğunu kabul etmişti. Oysa dendrokronoloji çalışmalarının ortaya koyduğuna göre Karbon 14 konsantrasyonu geçmişte, atmosferde bugünkünden daha yüksek değerde olduğundan canlı organizmalarda da daha fazlaydı. Dendrokronolojik tarihleme güneş yılına göre hesaplanır, çünkü mevsim döngüsüne bağlı olarak, ağaçların yıllık büyüme halkalarının takibine dayalıdır. Bu yüzden Karbon 14 metoduyla elde edilmiş olan tarihlerin düzeltmesi, güneş yılına göre yaşları bilinen ağaç örnekler üzerinde yapılır. Karbon 14 belirlemesiyle elde edilen yıl ile diğeri arasındaki fark gereken ayar derecesini gösterir. Ancak, yeni veriler önceden bilinenlere sürekli olarak eklenmiş olsa bile düzeltme tabloları boşluklar ve belirsizlikler gösterir. Bu nedenle Karbon 14 tarih düzeltme çalışmalarının henüz tamamlanmış olduğu söylenemez.

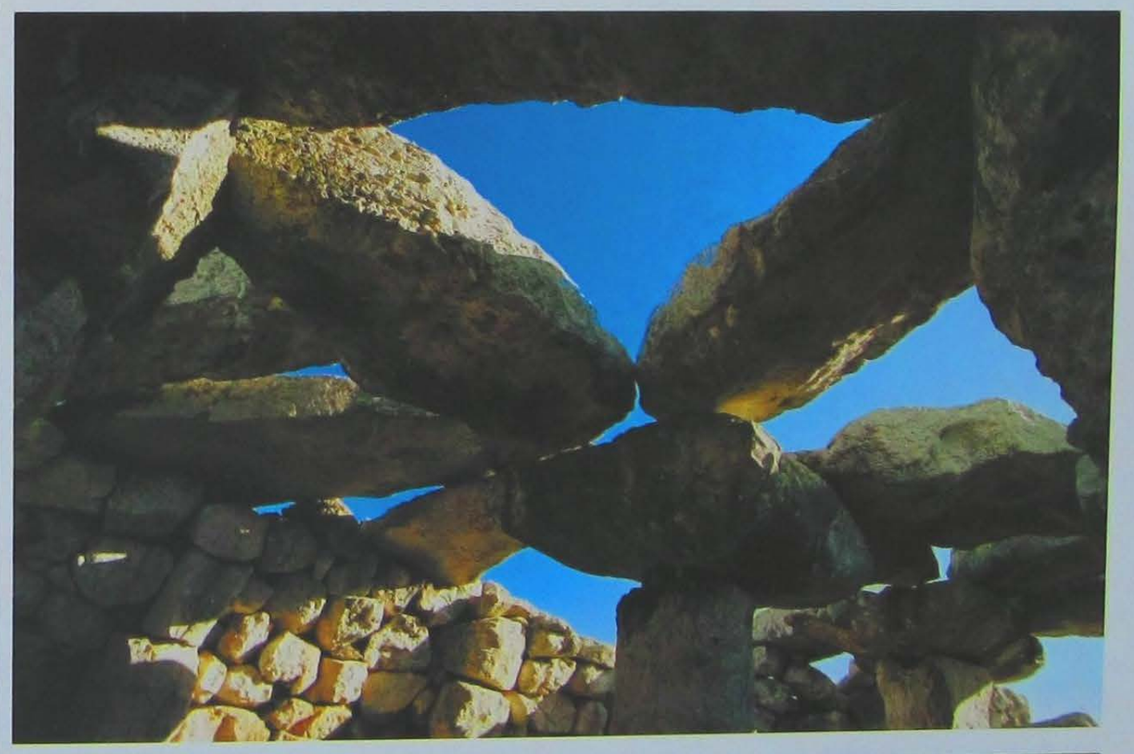

Üstte. Akdeniz'deki Minorca Adası'nda bulunan prehistorik Gaumes Kulesi'nin görünümü.

sahillerinde kurulmuş ve MÖ 2700 - 2400 arasına tarihlenen Kiklad kolonileri olduğu varsayımı ileri sürülmüştü. Aslında bu varsayım en başından tutarlı değildi. İspanya'daki Los Millares sur duvarlarıyla Kiklad Adaları'ndan biri olan Siros'takiler arasındaki yapısal benzerilikler dışında, herhangi bir fiziksel bağlantı kanıtı yoktu. Bretonya megalitlerine ait ilk Karbon 14 tarihleri düzeltilmeden önce de MÖ 3800-2500 civarında, yani oldukça yüksekti. Düzeltmeden sonra ise bu tarihler, MÖ 4600-3350 arasına yerleştirilmiştir. Bugün İber Yarımadası için de kullanılabilen düzeltilmiş tarihler, yaklaşık MÖ 3800-2950 dönemine çekilebilir. Bu durumda da bir önceki kronolojik sıralamanın tamamen yanlış varsayımlara dayandığı ve Miken mezarlarının yanı sıra (Atreus

İrlanda Ballymascanlon'daki koridorlu Prehistorik Dönem mezarı.

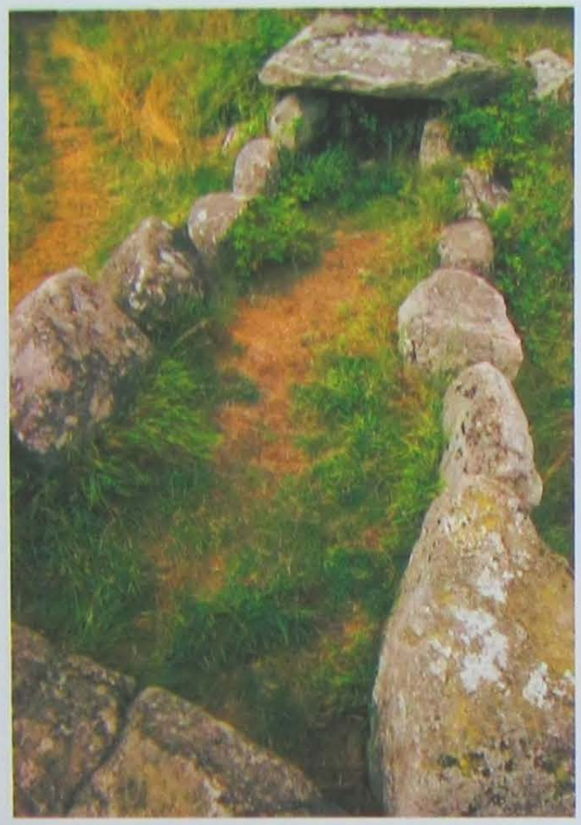

Ünlü Atreus'un "hazine yapısı" olarak da anılan etkileyici kubbeli mezar (tholos), MÖ 1600'lere tarihlendirilir.

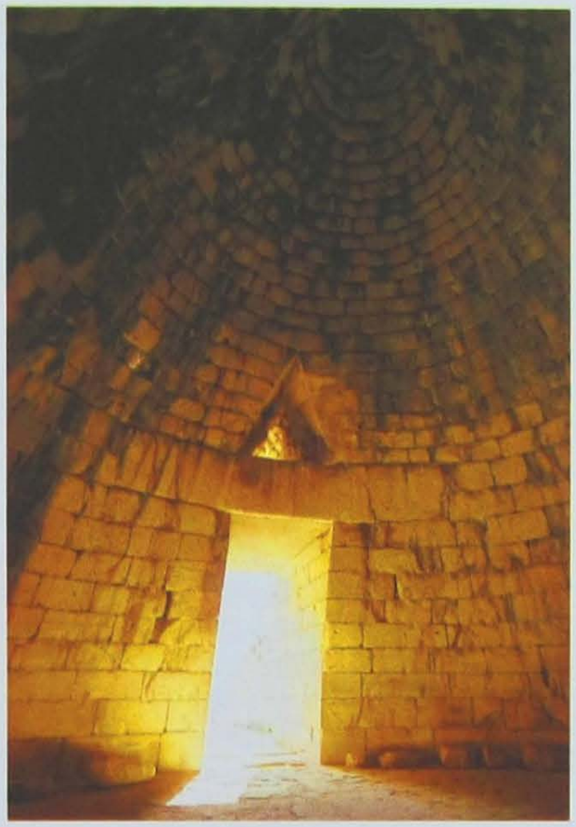

Ön Plandakiler

TOPRAĞIN YAŞAYAN EN ESKİ SAKİNİ

Dendrokronolojik yöntemle saptanan sonuçlar iki bin yıllık bir zaman dilimini kapsıyordu. 1960 yılında yapılan araştırmalar sonucunda, özellikle son 1200 yılda Karbon 14 konsantrasyonunda dalgalanmalar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bazı tarihlendirmelerin doğruluk seviyesinin düşük olduğu belirlenmiştir. Daha sonra Kaliforniya Bristlecone çamı (Pinus aristata) üzerinde yürütülen çalışmalar, Karbon 14 konsantrasyonunda daha geniş dalgalanmalar tespit ederek, zaman içinde çok daha geriye gidebilmeye olanak vermiştir. Kaliforniya'daki White Mountains bölgesinde görülen bu ağaç, hatırı sayılır bir yüksekliğe ulaşabilen, çok uzun ömürlü bir ağaçtır. Bu ağacın en yaşlı örneği yeryüzünde yaşayan en eski canlı ünvanını taşır ve hala hayattadır; 4900 yaşındadır. Bunun ötesinde iklim özellikleri nedeniyle bu ağaçtaki büyüme halkları çok düzenli ve belirgindir. Yaşayan örneklerden alınan halkalarla, ölmüş ağaçlar karşılaştırıldığında Bristlecone çamının tarihi 8200 yıl öncesine uzanmıştır. 1967 yılında Suess tarafından yapılan düzeltmelerle MÖ 4100-1500 aralığını kapsayan güncelleme uygun görülmüş ve kabul edilmiştir. Bununla birlikte, sorunlar ve farklılıklar hala var olsa da düzeltmelerin geçerliliği konusu genel olarak arkeologların güvenini kazanmıştır.

Hazinesi yaklaşık MÖ 1600 yılına tarihlenir) Girit mezarlarından da eski olduğunu (MÖ 2500 civarı) ortaya çıkar. Günümüzde Avrupa megalitik kültürünün kökenleri ve metal alet kullanımı konuları yeniden ele alınmaktadır. Bu araştırmaları destekleyici sonuçlara, Orta Tuna bölgesinde Avrupa prehistoryasının kilit noktası olan yerlerden biri haline gelen Belgrad yakınlarındaki Vinca'da ulaşılmıştır. Karbon 14 tarihlemesinden önce Vinca'da gelişmiş olan kültürün, Ege'deki Eski Tunç Çağı ile çağdaş (MÖ 2700-1900) ve büyük ölçüde bu bölgeye bağlı olarak geliştiğine inanılmaktaydı. Vinca'daki ve benzer sitelerdeki Karbon 14 sonuçları (MÖ 4400-3000) ve takip eden düzeltmeleri (MÖ 5300-4000) Vinca ve Tuna bölgesinde Ege'deki Eski Tunç Çağı'ndan birkaç yüzyıl önce bitmiş yerel bir Neolitik kültürün varlığını tanınmasını sağlayarak bu varsayımı çürütmüştür. Böylece, İber Yarımadası ve Balkanlar'daki Geç Neolitik Dönem kültürün sanılanın aksine Doğu Akdeniz'den daha eski olduğunu ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki Eski Tunç Çağı'nı, tamamen Yunan-Miken kültürüne bağımlı olarak gören üçüncü varsayım istikrarsızdır ve artık birçok kişi tarafından da reddedilmektedir.

İbiza adası'ndaki Puig Nekropolü, adadaki Kartaca varlığının en önemli kanıtlarından biridir.

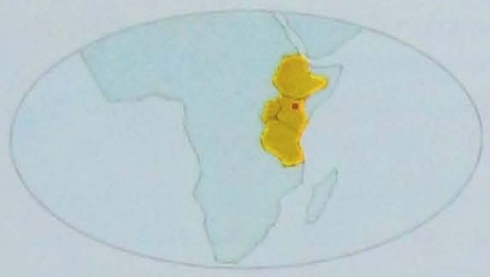

HOMİNİDLERİN İZİNDE

KİLOMETRELERCE UZANAN DEV BİR YARIK; DOĞU AFRİKA'DAKİ RİFT VADİSİ, YANİ GEZEGENİN EN BÜYÜK TEKTONİK ÇUKURU EN BASİT BU ŞEKİLDE İFADE EDİLEBİLİR. MODERN İNSAN İLK DEFA BUNDAN 3 MİLYON YIL ÖNCE, YERKABUĞUNUN BU UÇSUZ BUCAKSIZ YARIĞININ ORTA KISMINDAN DOĞAN OMO NEHRİ KIYILARINDA ORTAYA ÇIKMIŞTIR.

Yaklaşık 6.400 kilometre uzunluğunda ve ortalama 45 ila 65 kilometre genişliğinde uzun bir şerit çizerek Ürdün'den Mozambik'e kadar devam eden olağanüstü büyüklükteki tektonik bir çukur olan Rift Vadisi, Miyosen Dönemde gerçekleşen Afrika'nın iki parçaya ayrılma sürecinin bir kanıtıdır. Miyosen, 22,5 ila 5 milyon yıl önceki bir süreyi kapsayan Senozoik çağın bir dönemidir. Afrika ve Avrupa orijinalinde Gondvana adı verilen tek bir kıtayı oluşturuyorlardı. İşte Rift Vadisi, araştırmacılara göre Afrika ve Avrupa'nın birbirinden ayrılmasından sonra oluşan 'kırık'ın yara izidir. Rift Vadisi'nin günümüzde Etiyopya ve Kenya'yı kapsayan orta bölümünden doğan Omo Nehri, 6.000 kilometrekareyi aşan bir alana sahip Turkana Gölü'ne dökülür. Günümüzde Omo Vadisi'ni ve Turkana Gölü'nü çevreleyen toprakları karakterize eden doğal ortam tek tip (homojen) değildir. Kuzeydeki yüksek düzlükler ve platolar genellikle çorak, daha güneydekiler ise geniş çayırlar ve ormanlar (çok çeşitli türden hayvanların var olmasını sağlayan) şeklinde uzanmaktadır. Son yirmi yıllık dönemden beri bu bölgeler, artık insan ırkının uzak geçmişine dair yapılan araştırmalarda anahtar alanlar haline gelmiş ve modern insanın, gerçek ve asıl beşiğini Afrika'da tanımlayan teorinin kesin bir biçimde doğrulanmasına katkıda bulunmuşlardır.

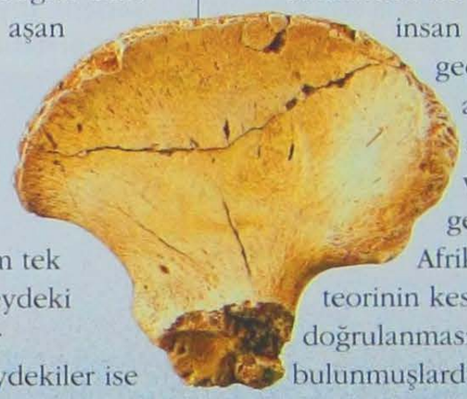

Afrika'da 3 milyon yıl önce yaşamış olan 'Australopithecus africanus' hominidine ait bir kemik.

Rift Vadi'sinin Etiyopya ve Kenya'yı da içine alan orta bölümünden doğan Omo Nehri kıyılarının görüldüğü büyüleyici bir Afrika manzarası.

Ön Plandakiler

ROMANYA'DAN GİUBA'YA

Omo Nehri ve Turkana Gölü, Afrika coğrafi haritalarına oldukça geç dönemlerde eklenmişlerdir. Varlıklarının ortaya çıkarılması, 1800'lerin sonunda Afrika'da gerçekleştirilmiş olan keşiflerin sonucundan biridir. Macaristan kontu Samuel Teleki, 1888 yılının mart ayında Turkana Gölü'ne gelmiştir. Habsburg tacına bir bağlılık işareti olarak nehir havzasına Rudolf Gölü (İmparator Franz Joseph'in oğlu Habsburg'lu Rudolf'ün onuruna) adı verilmiştir. Ancak, Omo'nun keşfi, İtalyan Vittorio Bottega'ya aittir. 1860 yılında Parma, San Lazzaro'da doğan Bottega, topçu birliği subayı olmuş ve 1887 senesinde tayinini Eritre'ye aldırmayı başarmıştır. Bir süre sonra, İtalyan Coğrafya Derneği, kendisine Giuba topraklarını, Afrika Boynuzu bölümünde yer alan İngiliz ve İtalyan nüfuzu bölgeleri arasındaki sınırı çizen nehri araştırma görevini verdi. Kaşif, 1895 yılının ekim ayında, bu defa Yukarı Giuba, Rudolf Gölü ve Sombat'ı da kapsayan bölgelere ulaşabilme isteğiyle yeniden yola çıktı. Bottega bu koşullar altında, Omo yönüne doğru ilerledi ve onun kaynaklarını keşfetti. Etiyopya'nın içinden geçerek, yola çıkış noktasına geri dönmeye karar verdi. Burada pusuya düşürülerek öldürüldü. Tarih 17 Mart 1897 idi. En sonuncu ve dramatik keşif seyahatinin raporu "Omo, Doğu Afrika Keşif Seyahati", iki kazazede tarafından1899 senesinde yayınlandı.

İLK KEŞİF HEYETLERİ

Omo Vadi'sindeki ilk keşifler, 1901 senesinde Fransız Robert du Bourg de Bozas ve Emile Brumpt yönetimindeki ilk heyetin gelişiyle aynı zamana denk gelmektedir.

İki kaşif, kayda değer önemde jeolojik ve panteolojik kalıntıların varlığını fark eder ve bazı kaburgalı fosilleri toplar. Otuz yıl kadar bir süre sonra, yine Fransızlar öncülüğünde, antropolog Camille Arambourg'un yönetiminde yeni bir keşif heyeti oluşturulur. Omo bölgesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Louis Leakey ve John Desmond Clark gibi birkaç meslektaşı tarafından ziyaret edilir. Ancak dönüm noktası, 1967 yılında Amerikalı antropolog F. Clark Howell yönetiminde, Arambourg ve Richard Leakey'in de katılıma davet edildiği, Fransa ve Kenya'dan da temsilcilerin yer aldığı uluslar arası Omo Research Expedition (Omo Araştırma Gezisi) görevinin başlamasıyla yaşanmıştır.

Howell'in, Omo Vadisi'nin olağanüstü potansiyeline dair önsezisi, bir cildini Lucy'nin keşif hikayesine, yani yaklaşık 3.2 milyon yıl önce yaşamış olan bir genç bir kadının neredeyse tam parça olarak bulunmuş olan iskeletine, adamış olan yazar Donald Johanson tarafından da paylaşılıyordu. Nitekim Johanson, "Omo ve Onun Sihirli Hediyesi" başlığını taşıyan bölümde şöyle yazar; "Omo'nun en büyük zaferi, ardı ardına bulunan hayvan fosilleriyle birleşen jeolojisidir. Karanlık ve bulutlu paleoantropolojik gökyüzünde -yani, neyin hangi çağa ait olduğuna dair sürekli fikir ayrılığı fırtınaları ile süpürülen ve her şeyin

Paleoantropolojik araştırmalar açısından dünyanın en ilginç sit alanlarından biri olan Tanzanya'daki Olduvai Boğazı'ndan panoramik bir görüntü.

Üstte. Paleantropolog Raymond Dart (dizlerinin üzerine çömelmiş olan) 1924 senesinde ilk 'Australopithecus africanus' fosillerini keşfeden kişidir.

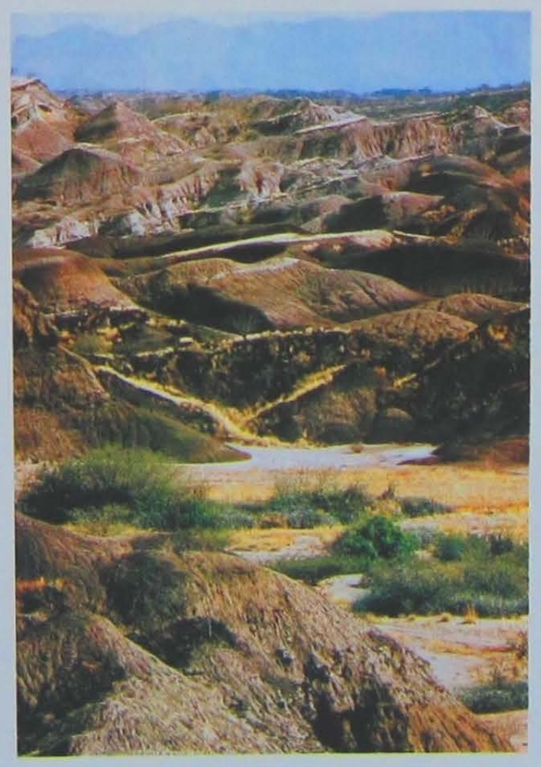

Hominidlere ait kalıntıların ortaya çıkarıldığı sit alanlarından Etiyopya'da yer alan Omo Vadisi.

birbiriyle bağlantısı olduğu bir bilim alanında- en büyük yıldızlar gibi birlikte parlıyorlar (...) ancak Omo çok cömert. O, hominidlerin evrim tarihinin yegane kayıtlarını saklıyor. Özel niteliklerinin bir araya gelmesi onu eşsiz kılıyor..." Howell, Omo'nun üstün özelliklerinden Johanson'a kıyasla daha az bahseder; "Öncelikle sit alanı oldukça büyük. Olduvai gibi bir boğaz değil, 250 kilometre kareyi aşan bir alana sahip, yeryüzüne çıkan aşınmış bir katman. İkincisi, derin; çökeltilerin kalınlığı 1000 metre.

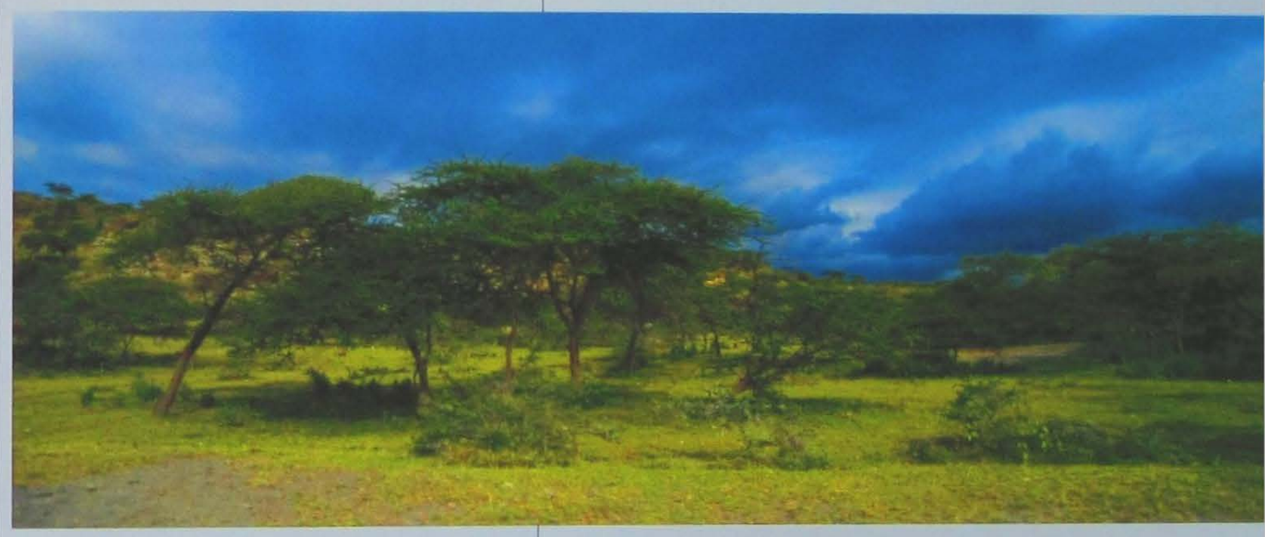

Altta. Etiyopya'daki Rift Vadisi alanında bulunan Langano Gölü yakınlarından bir manzara.

Bu da dipte kalan kısımların çok eski oldukları anlamına geliyor; 1000 metrelik çökeltiler bir gün içerisinde oluşamazlar. Üçüncü olarak, çatlaklar halinde kırılmış. Bu da, en derindeki katmana ulaşmak için 1000 metre bir derinlikte kazmaya gerek olmadığı anlamına geliyor. Katmanlar yüzeye köşeli bir biçimde çıkmış, demek ki zemin yüzeyi üzerinde görünenler çok eskiye dönemlere ait. Bu sebepten dolayı tamamen kazmaya gerek yok. Yürümeye devam etmek yeterli. Bölüm bölüm ilerledikçe, atılan her adımda zamanın içinde ya ileri, ya geri gidiliyor." Omo Research Expedition tarafından elde edilen sonuçlar, Johanson ve Howell'in anlatımlarını doğrular niteliktedir.

ÜÇ MİLYON YIL ÖNCE

1667 ve 1974 yılları arasında yürütülen çalışmalar, hominidlere ait önemli sayıda fosil kalıntılarını ortaya çıkarttı. 200'den fazla diş (her türlü ırkın ayırt edilmesinde ve araştırılmasında vücudun en önemli parçasını oluşturmaktadır), dört tane çene, bir iskeletin parçası, iki kafatasına ait parçalar ve bir bacağa ait uzun bir kemik. En erken bulgular 3 milyon yıl öncesine tarihlendirilmişti. Kronolojinin bu tarihle başlaması, tüm dünyadaki araştırmacıların dikkatini Omo Vadisi'nde gerçekleşmiş keşiflere çekmişti.

Bu fosiller, modern insanın ilk atalarının ortaya çıkışını, yaklaşık 1,5 milyon yıl öncesine dayandırıyordu. Bulunan dişler ve kemikler sadece tek bir türe ait değillerdi, bölgede aynı zamanda *Homo* tasıflarına benzer bir cins olan *Australopithecus africanus* ve *Australopithecus boisei*'nin varlığını da ispat ediyordu. Uluslararası heyet tarafından yürütülen çalışmalar, doğal olarak, hem fosillerin keşfedildiği alanların koşullarını inceleme hem de bu alanlara dair çok önemli bilgiler sunan stratigrafik (katman bilim) çalışmalarıyla da ilgileniyordu. Zaman içinde üst üste binmiş olan yer seviyeleri, içlerinde birçok türde omurgalı hayvan, odun, istiridye kabuğu, çiçek poleni vb. kalıntılarını barındıran çökeltilerden oluşuyordu.

Bunun dışında, birçok katman volkanik (tüf ve kül) kökenliydi. Bu sebepten dolayı, kül örneklerini potasyum-argon

AUSTRALOPİTHECUS KİMDİ?

'Australopithecus' ('australe' ve Eski Yunanca da 'maymun' anlamına gelen *pithekos* kelimelerinin yan yana gelmesinden oluşur), 1924 senesinde Taung (Botswana)'da bulunmuş olan hominid fosillerini tanımlamak için türetilmiş bir terimdir. Bulundukları bölgeden dolayı *Australopithecus africanus* kalıntıları adı altında sınıflandırılmışlardır. Günümüzde, bu ismin yerine, australopithecus'ın farklı türlerini de içine alan ve tüm *hominid* ailesini ifade eden Australopithecine terimi tercih edilmektedir. Omo Vadisi, Turkana Gölü ve tüm Rift Vadisi bölgesi, en son buluşların da kanıtladığı gibi, insanın en eski atalarını araştırmada öncelik verilen 'arama rezervleri' içinde yer alırlar. 1992 ve 1994 yılları arasında, Addis Ababa'nın kuzeydoğusunda yer alan Aramis köyünde, 4.4 milyon yıl önce yaşamış olan bir canlının kemik fosilleri bulunmuş. Önceleri *Australopithecus ramidus* (yerel lehçede 'kök' anlamına gelen ramid kelimesinden gelen) olarak sınıflandırılmış daha sonraları ise, yeni bir tür gibi doğrudan doğruya *Ardipithecus ramidus* adı verilmiştir. 120 cm uzunlukta olan Ardipithecus, dik pozisyonda yürümeyi biliyordu. Ona verilen isim, ardi (yani, buluşun yapıldığı bölgede konuşulan Afar dilinde 'toprak' ya da 'zemin' anlamına gelen bir kelime) ve Yunanca *pithekos* kelimelerinin birleşmesinden meydana geliyordu. 1995 yılında, *Australopithecus anamensis* adı verilen bir başka australopithecus türünün bulunduğu açıklandı. Bu sefer bulunan tür de yine ardipitechus gibi iki ayak üzerinde yürümeyi biliyor ancak diş yapısı modern insana nazaran daha çok maymunsu bir özellik taşıyordu. Kalıntılar, Kenya'da yer alan Kanapoi'de bulunmuştur ve 4.2 ila 3.9 milyon yıl öncesine ait olarak tarihlendirilebilirler. Ayrıca, 1997 senesinde Etiyopya Konso'da, bir *Australopithecus baisei*'ye ait, ilk eksiksiz kafatasının bulunduğu açıklandı. Bu kafatası, 1.4 milyon yıl önce yaşamış olan bir varlığa, günümüze kadar tanınlar arasında en genç *Australopithecus boisei* olan bir canlıya aitti (tür 2.3 ila 1.4 milyon yıl öncesi yaşamıştır). Australopithecus boisei, çok gelişmiş çene kaslarına ve özellikle arka tarafı çok kuvvetli

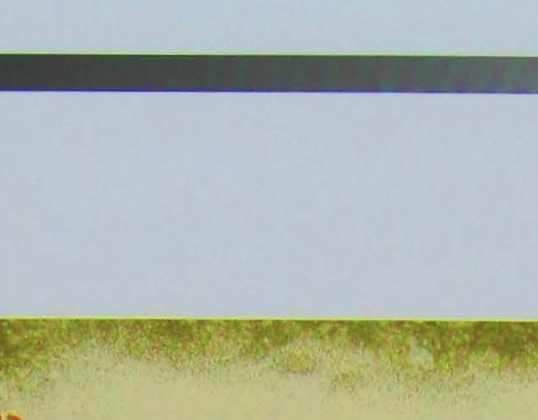

bir diş yapısına sahipti. Ağaçlık geniş çayırlarda yaşıyor ve güçlü çene aparatı sayesinde çok sert bitkilerden beslenebiliyordu. 1996 ve 1999 aralarında önemli bir başka keşif gerçekleştirdi. Afar'ın çöl bölgesinde, australopithecus ve insan arasında önemli bir bağlantı halkası oluşturabilecek bir canlıya ait fosil kalıntıları bulundu. Kalıntılar incelenerek, yaklaşık 2.5 milyon yıl öncesine dayandığı belirlendi.Kalıntılar üzerinde yapılan testler sonucunda, daha önce australopithecuslarda görülenlerden açıkça farklı ve bunun dışında 2.5 yıl önce yaşamış bir varlıktan hiç beklenmedik şekilde modern olan izler bulundu: bu sebepten dolayı bu türe, Afar bölgesi lehçesinde 'sürpriz' anlamına gelen *Australopithecus garhi* adı verildi.

Kutu Üstte. Tanzanya, Olduvai Boğazı'nda bulunmuş 'Australopithecus baisei'ye ait bir kafatası.

Kutu Altta: 1924 senesinde Taung'da bulunmuş 'Australopithecus africanus'a ait bir kafatası.

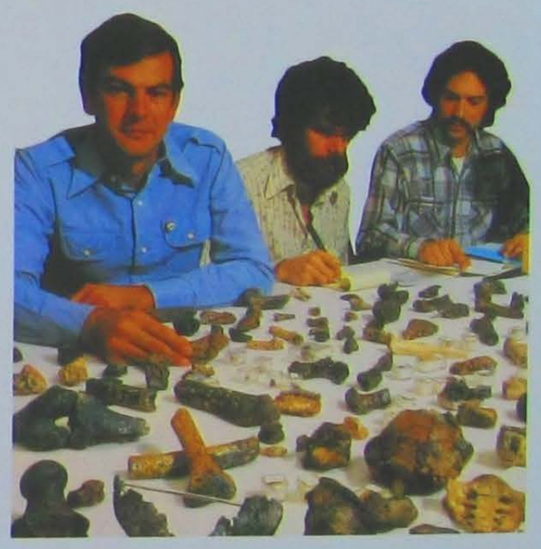

Donald Johanson (soldan birinci), iki meslektaşı ile beraber Afar Bölgesinde ortaya çıkarılmış kalıntılarla.

metoduyla inceleyerek, 3,4 ila 1 milyon yıl öncesi kronolojik bir süreyi içine alan bir seri çok özel ve kesin tarihleri elde etmek mümkün olmuştur. İşte bu sayede Howell, Omo Vadisi'nde hareket etmenin "zaman içinde ileri ve geri gitmek olduğunu" düşünecek ve yine bu sebepten dolayı, hominid kalıntıları ile günümüzdeki insan türünün oluşmasını sağlayan o çok uzun dönem arasında gayet açık bir bağlantı kurulacaktı.

YEŞİL BİR VADİ

Yapılan analizler, aynı zamanda, hominidlerin yaşadığı dönem içinde bölgenin çevre şartlarına dair gayet açık bilgiler vermekteydi. Omo Vadisi, günümüzdeki çorak görüntüsünün tam tersine, verimli, çok sayıda su yolu tarafından yarılmış, büyük bir bölümü gür ormanlarla kaplı bir bölgeydi. Burada çok önemli bir konuyu yani bu bölgede, hominid kalıntıları ile beraber, volkanik ve kuvarsit çakıl taşlarından elde edilmiş aletlerin de bulunduğunu unutmamak gerekir. Bu aletler, günümüze kadar ulaşmış en erken kalıntılar olma özelliklerinin yanı sıra, insanın ortaya çıkmasından daha uzun bir süre önceki çağda Omo'da her kim yaşadıysa, onun anatomik, entelektüel ve benzeri kapasitelerini geliştirerek, savunma ve saldırı amaçlı silah objeleri veya yiyecekleri tüketmeyi kolaylaştırmak için kullanılmış araçları elleriyle yapabilmiş olduğunun bir kanıtıdır.

Genel kanının aksine, atalarımızın daha az ilkel ve daha az maymunsu olduklarına dair en önemli kanıtlardan biri sayılan bu bilgi, günümüze ulaşmış olan el yapımı eşyaların yanı sıra, daha dayanaksız oldukları için hiçbir iz bırakmamış olan maddelerden elde edilmiş aletlerinde üretildiğine kanaat getirilmesi üzerine kesinlik kazandırmıştır.

OMO 71 TABAKASI

En anlamlı kanıtları sunan alanlardan biri de, Omo Research Expedition üyelerinin bir çok sit alanı saptadığı bölge olan Shungura'da yeralır. Elde edilen sonuçların büyük bir bölümü, Olduwan adı verilen kültüre (Tanzanya'da bulunan Olduvai Boğazı'ndan dolayı) ait olarak nitelendirilen yaklaşık 2 milyon yıl öncesine yerleştirilebilir. En eski ve önemli tabakalardan biri de Omo 71 adıyla belirlenmiş olandır. Burada, çeşitli türde fauna - zürafa, gergedan, vb- ve çok

Rift Vadisi'nin Etiyopya'da bulunan bölümü üzerinde yer alan Afar bölgesinde Donald Johanson tarafından bulunmuş ve Lucy adı verilmiş dişi bir hominid iskeleti.

sayıda taş endüstri kalıntıları bulunmuştur. Buradan çok uzakta olmayan ve yine aynı döneme ait olarak tarihlendirilen çökeltilerin içerisinde *australopithecus* kalıntıları bulunmuştur. Arkeolojik çalışmaların yanı sıra Jeomorfolojik gözlemlere de dayanarak, Omo 71'in, orijinalinde Turkana Gölü havzasının etrafını çevreleyen kumsalı da içine alan bölgede geçici bir yerleşim alanı olduğu belirlenmiştir. Sit alanın tipik aletleri, çift yüzlü kesici aletler grubu (maksimum uzunluğu ortalama 5-6 cm civarındadır) ya da her iki yüzeyi üzerinde çalışılmış, kenarları daha kesici hale gelmesi için kırılmış olan çakıl taşlarıdır.

KİBİSH KAFATASLARI

Orijinalinde dört ana katmana ayrılmış göl havzası ve ırmaksal yer seviyelerinden oluşan Kibish kaya oluşumlarında, stratigrafik (katman bilimi) açıdan gerçekleştirilmiş olan keşifler büyük bir önem taşımaktadır. Burada, 130.000 yıl öncesine ait olarak tarihlendirilen, parçalanmış olsalar da kafatasları içeren iskeletler bulunmuştur. Aralarında parçaları en yerinde olan kafatası (Omo II), içerisinde, 1430 santimetre küplük bir beyin barındırıyordu.

Hominidlerin Etiyopya'da bulunan yerleşim yerlerinin çoğu, su kenarlarında veya Omo Nehri boyunca ya da Turkana Gölü çevresinde yoğunlaşmıştır.

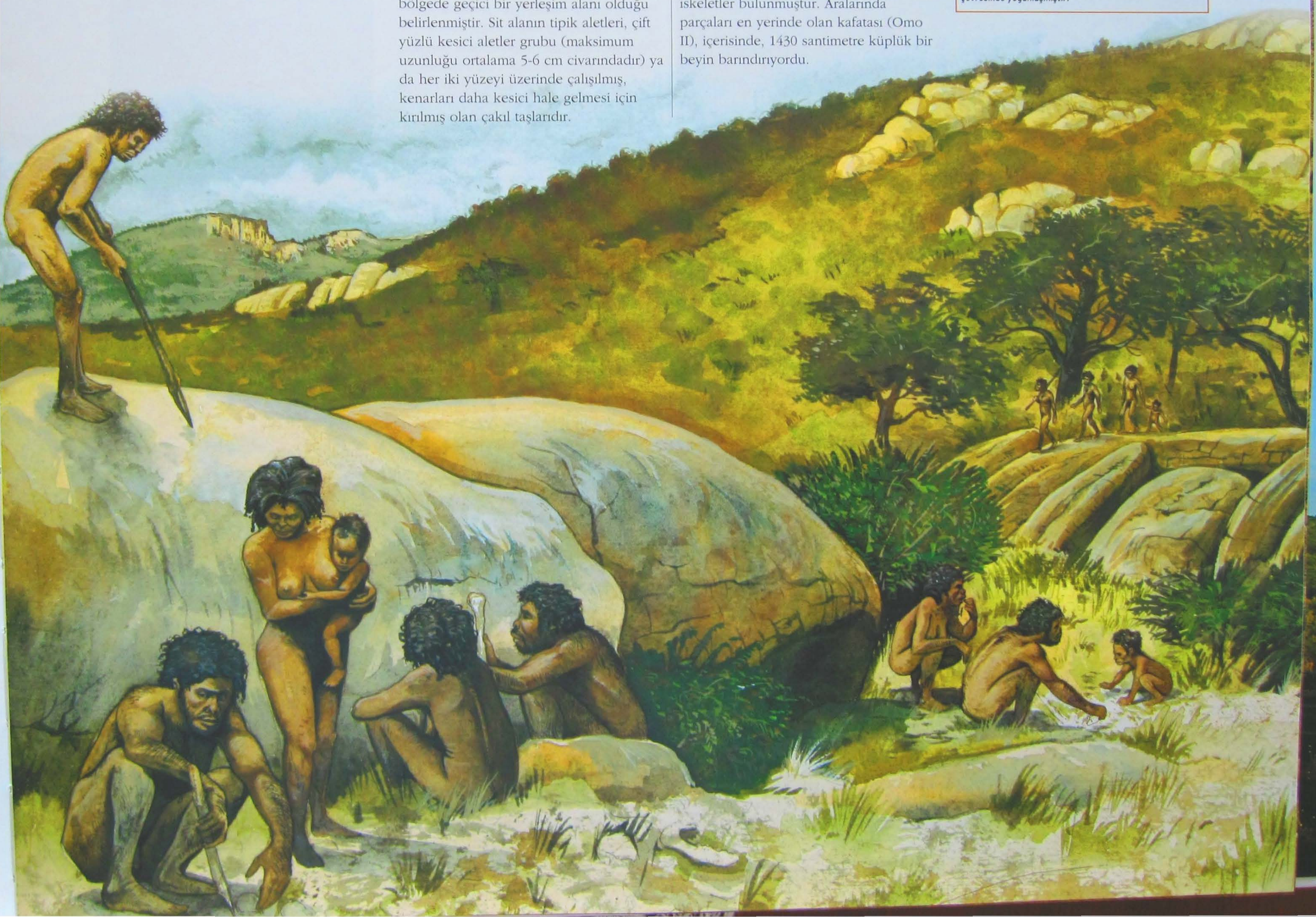

Sol Üstte. Etiyopya'daki Rift Vadisi otlaklarında çobanlar.
Sol Altta. Kenya'da bulunan Turkana Gölü'nden bir manzara.

Bu kafatası taşıdığı özelliklerden dolayı, araştırmacılar tarafından ilk etapta *Homo erectus* olarak sınıflandırılmış ancak daha dikkatli incelemeler sayesinde bunun, *Homo sapiens*'lerin Afrika'daki ilk evrim soyundan bir örnek olduğu belirlenmiştir. İkinci kafatası (Omo I) Omo II'ye göre bazı belirgin farklılıklar göstermektedir. Bunlardan en belirgin olanı, kaş yayı çıkıntılarının oldukça geniş olmasıdır. Buna karşın yine diğeri gibi kabul edilmiş ve onun bir çeşit farklı türü olarak yorumlanmıştır.

YEŞİM DENİZİ

Turkana Gölü'nde, özellikle de batı bölümünde gerçekleştirilen keşifler de heyecan vericiydi. Burada, 1968 yılından itibaren, Omo Research Expedition'dan ayrılmayı tercih eden Richard Lakely tarafından yürütülen çalışmalar yoğunlaşmıştı. En önemli kanıtları sunan alan, 2 ila 1,2 milyon yıl önceki bir zaman dilimi içinde, üst üste yer seviyelerinden oluşmuş Koobi Fora'daki çöküntülerdi. Bulunan maddeler arasında faunalar ve birçok litik endüstrinin yanı sıra çok sayıda, biri sert diğer narin formda australopithecus, *Homo abilis* ve *Homo erectus* fosillerini de yer alıyordu. En önemli fosillerden biri, Homo abilis olarak tanımlanmış olan kafatası 1470'dir. 1972 yılında, 2 milyon yıl öncesine ait olarak tarihlendirilen bir yer seviyesinin içinde hemen hemen tam parça olarak bulunmuştur. Homo abilis'lere ait günümüze kadar bulunmuş kafatasları arasında en eksiksiz olanı yaklaşık 750 santimetre küp bir kapasiteye sahipti. Yaklaşık 3 milyon yıl öncesine tarihlendirildiği için keşfi, ilk başlarda bilim dünyasında dikkate değer bir karmaşa yaratmıştır. Bir sonraki düzeltme, özellikle en baştan beri bilim dünyasının dikkatlerini üzerini çekmiş olan modern özellikler taşımasından dolayı, daha mantıklı bir çerçeve içinde değerlendirilerek, onu Australopithecine'lerden ayırmış ve daha doğru bir kronolojik bağa yerleştirmiştir. Son yıllarda, bazı bölümlerinin tamamen kendine has özellikler taşımasından dolayı, bir çok araştırmacı arasında bağımsız bir tür olarak sınıflandırılması eğilimi ortaya çıkmış ve *Homo rudofensis* (Turkana Gölü'ndeki bir koloniden alıntı yapılarak) adı verilmiştir.1975 ve 1976 yıllarında yine Koobi Fara'da birbiri ardına ortaya çıkarılan ve KNM-ER (Kenya National Museum- East Rudolf) 3733 ve 3833 kısa adları ile kataloglandırılmış fosiller de büyük bir ilgi uyandırmışlardır. Birincisi orta yaşlarda ölmüş bir dişiye ait, oldukça iyi korunagelmiş bir kafatasıydı. İkincisi ise yapısının fazlasıyla sert olmasından dolayı erkek bir bireye ait olduğu düşünülen bir kafatasının üst kısmıydı. Onların, insan türünün evrimini araştırma sahnesine çıkmaları, yüksek bir yankı uyandıran bir tür baskın etkisi yarattı. Arkeolojik kalıntıların Homo erectus'lar ile bağlantısı kesinleştiğinden 1,7-1,5 milyon yıl öncesi civarı ile tarihlendiriliyorlardı ve bu da ilk atalarımızın, Afrika'da ortaya çıkışını belirgin bir şekilde daha erken bir döneme atmaktaydı. Afrika'da kanıtlanmış olan insan türünün, geçtiğimiz senelerde yeni bir sınıflandırılması yapılmış, bunlar ve diğer fosiller *Homo ergaster* grubu olarak

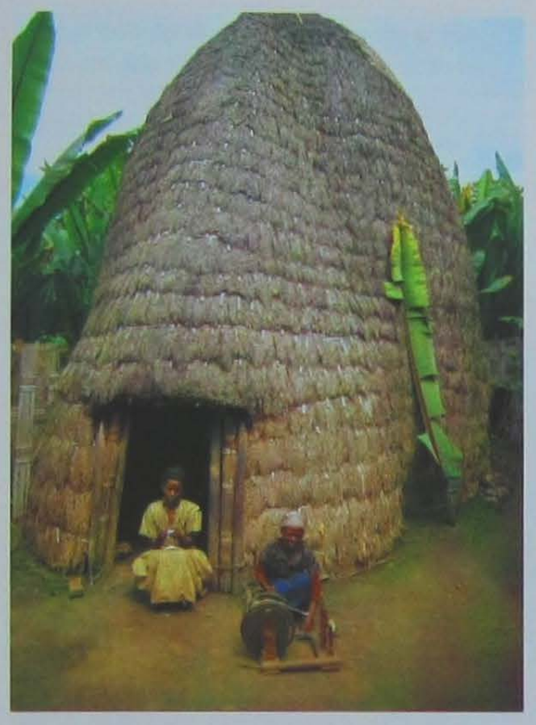

Rift Vadisi'nde yer alan bir Etiyopya köyü.

tanımlanmışlardır. 1984 ve 1987 yılları arasında Turkana Gölü'nün batı kıyısında yer alan Nariokotome III sit alanında bulunan kafatası ve iskeletin bir bölümü de yine aynı türün parçalarıdır. Bu durumda, 1,5 milyon yıl öncesi ile tarihlendirilen bu fosiller, bölgede *ergaster* yayılımını kanıtlamaktadırlar.

İnsan ve insana benzeyen en eski türler üzerinde yapılan çalışmalar her ne kadar büyük bir yankı uyandırmış olsalar da, göl etrafında (suyun renklerinin bu rengi anıştırmasından dolayı, yerel lehçede sıklıkla Yeşim Denizi olarak adlandırılmıştır.) gerçekleştirilmiş araştırmalar, bizim çağımıza yakın tarihler hakkında da dikkate değer bilgi mahsulleri sunmuştur. Birçok sit alanı, yaşamını avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık ve daha sonraları ise hayvan ve bitki yetiştiriciliği yaparak sürdürmüş olan toplulukların varlığını belgelendirmişlerdir. Yerleşim alanları, hep kıyının karşı tarafındaki hatlarda (unutmamak gerekir ki, gölün seviyesi zaman içinde değişmiş olup günümüzde, en azından 5.000 yıl öncesinden beri böyle olduğu kanıtlanmış, daha küçük bir yüzeyi kaplamaktadır) bulunuyordu. GaJj 11, FxJj12 (Doğu Turkana), Lowasera (Güneydoğu Turkana) ve Lothagam (Batı Turkana) sit alanlarında ki varlık, 9.000 ve 7.000 yıl öncesini de içine alan bir çağa kadar uzanmaktadır. Yüzey tespitleri ve kazılar sayesinde taş aletler bulunmuş, araştırmaların büyük bir bölümünde çakıl taşından çakmak taşları, volkanik kökenli ve daha nadir olarak kuarz ve obsidyenden taşlar ortaya çıkarılmıştır. Balık avlamada kullanılan çeşitli tiplerde kemikten kancalar sık sık görülmekte olup, çeşitli türlerde su faunaları kalıntılarının bulunması da bu şekilde avlanma alışkanlığının olduğunu doğrulamaktadır. Etrafı çevreleyen zengin ormanlar ve savanların sunduğu kaynaklar sayesinde beslenme şekli, atgiller, öküz, Afrika domuzu, fil, gergedan gibi türleri kapsayan av hayvanlarıyla tamamlanıyordu. Lowasera ve Lothagam'da, 8.000 yıl önce civarı seramik de ortaya çıkmıştır. Bir çok araştırmacıya göre, bir sonraki çağda, Turkana, Nubia'dan gelen halk gruplarının gelişiyle ilgi çekmeye başlamıştır. Kendi bölgelerinde gittikçe artan kuraklık, Rift Vadisi'nin Etiyopya ve Kenya bölgelerine evcileştirilmiş hayvan yetiştirme ve tahıl ekimini tanıtan bir göç akınına yol açarak, bu topluluğu yerleşebilecekleri daha elverişli topraklar aramaya itmiştir. GaJj2, Dongodien ve İleret, Neolitik Dönem tipik üretim ekonomisinin ortaya çıkışını doğrulayan bazı sit alanlarıdır. Bu bölgelerde, 5.000 yıl öncesinden itibaren, sığır ve keçi yetiştiriciliği, balıkçılık ve küçük ölçüde hayvan avı ile bütünleşmiş faaliyetler uygulanıyordu. Araştırmacıların bu kültürleri 'fosillerin öncüsü' olarak nitelendirdiği bu çeşitli gruplar -bunların içinde *modus vivendi* tipik bir çoban topluluğudur- seramik üzerine çalışmakta beceri kazanmış olup taş kap üretimini geliştirmişlerdir.

Ön Plandakiler

JOHN DESMOND CLARK

John Desmond Clark (1906-2001) öğrenimini, öğretmenleri arasında ünlü arkeolog Grahame Clark'ın da bulunduğu, Cambridge'de yapmıştır. 1937 senesinde o dönemde Livingstone'daki Kuzey Rhodesia'da (Zambiya) bulunan Rhodesia-Livingstone Müzesi yönetimi tarafından görevlendirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Doğu Afrika'da faaliyet gösteren askeri bir yardım birliğine girmiştir. Araştırmacı bu tecrübeden de bir kar çıkararak, sakin dönemlerde arkeolojik malzemeler üzerine çalışmış ve onu, daha sonra Kenya'ya götürecek olan sayısız keşiflerde bulunmuştur. Berkeley Antropoloji Bölümü'nde onun önderliğinde sektörün en önemli araştırma merkezlerinden biri olarak kabul edilmiş ve Clark yaş haddinden dolayı eğitmenliği bıraktıktan sonra bile, önemli araştırma projelerini koordine etmeye devam etmiştir. Onun araştırmaları, Afrika'daki toplulukların en eski dönemlerinin tekrar kurgulanmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Tanzanya ve Zambiya sınırları arasında yer alan muhteşem Kalambo Şelalesi'ndeki sit alanı onun tarafından keşfedilmiştir. 1953 yılında bir sonraki araştırma noktası, Paleolitik Dönemden modern çağa kadar uzanan antropik seviyelerin üst üste biriktiği bir havza olmuştur. Seksenli ve doksanlı yıllarda, meslektaşı Tim White ile beraber, dikkatini Etiyopya bölgesine yoğunlaştırmış ve olağanüstü sonuçlar elde etmiştir. Bunların içerisinde, ilk önce australopithecus *(Australopithecus ramidus)* olarak sınıflandırılmış daha sonraları ise kendine özgü bir tür olarak kabul edilerek *Ardipithecus ramidus* adı verilmiş olan 4 milyon yıl öncesinde yaşamış bir hominidin keşfi de yer almaktadır. Çok sayıda yazısı arasında 1970 senesinde yayınlanmış olan *The Prehistory of Africa* adlı eseri, günümüzde temel bir dayanak noktası niteliğindedir.

Sağda. Solda, John Desmond Clark, sağda Donald Johanson.

AVCILAR VE BALIKÇILAR

EN ESKİ ÇAĞLARDA İNSAN, ZORLU BİR YİYECEK ARAMA MÜCADELESİ VERMEK ZORUNDAYDI. BU, YAŞAMINI SÜRDÜREBİLMENİN EN ÖNEMLİ ADIMIYDI. TARIMI VE HAYVANCILIĞI KEŞFETMEDEN ÖNCE BU SORUN AVCILIK, BALIKÇILIK VE TOPLAYICILIK İLE ÇÖZÜLÜYORDU.

Etiyopya, Melka-Kunturé'de bulunmuş olan, 13 cm uzunluğundan çift tarafı da kullanılan bir taştan ayrıntı. (yaklaşık 200.000 yıl öncesine ait)

Doğu Afrika'daki Rift Vadisi, yiyecek temin etme arayışının tekrar kurgulanmasına belirgin bir şekilde katkıda bulunmuştur. Tam olarak Etiyopya ve Kenya arasında yer alan bölgede, günümüze kadar bilinenler arasında en eskileri sayılan taş yapımı aletler bulunmuştur. 2,5 milyon yıl öncesine tarihlendirilen bu aletler, araştırmacıların Australopithecine olarak tanımladıkları tür tarafından yapılmışlardır. Belki de işte tam o zamandan beri yiyecek bulma sorununun sonunu getiren tam ve gerçek bir çözüm geliştirilmiştir. Bu varsayım, şüpheci bir bakışla incelenmelidir, çünkü bu aletlerin sadece yiyecek tüketimini kolaylaştırmak için, örneğin doğal yollardan ölmüş bir hayvanın etinden faydalanmak amacıyla yapılmış olmaları olasılığı da vardır. Bununla beraber, özellikle son yıllarda sit alanlarında sayısı artan keşiflerde ortaya çıkarılan aletler ve hayvan kalıntıları arasında bağlantı kurularak çok uzak zamanlardan beri tam anlamıyla avcılık yapıldığına dair varsayımlar doğrulanmaktadır. En açıklayıcı kanıtlar, Omo Vadisi ve Turkana Gölü'nü içine alan geniş bölgenin yanı sıra, aynı zamanda Güney Afrika Cumhuriyeti ve Tanzanya'da yer alan Olduvai Boğazı bölgesindeki çeşitli sit alanlarında da saptanmıştır. En önemli kanıtlar, araştırmacıların Afrika'nın en eski taş endüstrisini tanımlamak üzere Olduwan olarak adlandırdıkları bu son bölgede ortaya çıkmıştır. Avcılar tarafından hazırlanmış bu aletler ve silahlar kaba bir biçimde yapılmıştır. Genelde sivri bir form yaratmak amacıyla hafif darbeler vurulmuş olan çakıl taşları kullanılmıştır. Kısa bir zaman sonra ise daha özenli bir işçilik ortaya çıkmıştır. Üretimlerinin, deri yüzme, tüy yolma, etleri parçalama gibi yiyecek tüketimine bağlı işlemlerin daha hızlı ve daha doğru bir şekilde yapmak amacını taşıyan bu değişik türdeki aletler, basit çift yüzlü taşların yanında yerlerini almışlardır. Faydalanabilecek av hayvanlarının sayısı oldukça fazlaydı ve benzerlerinin zaman içinde gelişim göstermesi beslenme şeklinde de çeşitlilik yaratmıştır. Kazılar ve yüzey keşifleri esnasında bulunmuş olan fauna kalıntılarının da ortaya koyduğu üzere, avcı grupları 'dikkatlerini' hem küçük boy hayvanlar, hem de, sıklıkla keşfedilen hipopotam ve fil kemiklerinin kanıtladığı üzere, çayırlardaki ve ormanlardaki kiracılarının üzerine yöneltiyorlardı.

Balıkçılık ve avcılık, büyük ihtimalle, tahmin edildiğinden çok daha uzun bir zaman önce ortaya çıkmıştır. Afrika'daki çeşitli sit alanlarında, 2,5 milyon yıl öncesine ait olarak tarihlendirilen aletler keşfedilmiştir. Solda, Mısır sanatına ait bir balık avlama tasviri görülmektedir.

AV

Özellikle büyük boy av hayvanlarının yakalanmasında, toprakların karakteristik özelliklerinden faydalanmaya dayanan, 'dolaylı' olarak tanımlayabileceğimiz tekniklerin

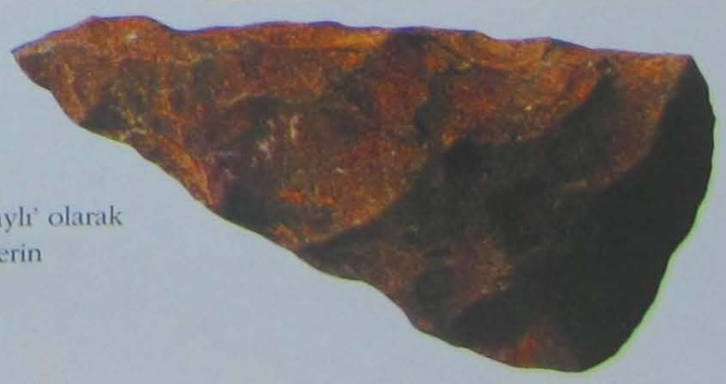

Etiyopya Melka- Kunturé sit alanında bulunmuş taştan uç (yaklaşık 200.000 yıl öncesine ait)

Sağda. Holosen Evrede yaşamış olan bir topluluğa mal edilebilecek kaya üzerine yapılmış yırtıcı hayvan figürleri.

Altta. Kenya'daki Nakuru Gölü'nden bir görüntü. Araştırmacılar, insan tarihinin ilk balıkçı topluluklarının bu havzanın kıyılarında yaşamış olduğunu ispatlamışlardır.

uygulanmış olduğu araştırmacılar arasında yaygın bir fikirdir. Bu bakış açısıyla örneğin, büyük memeleri avlamak için hayvanlar bataklık bölgelere çekiliyor ve çamura batması sayesinde bir kere de kolayca ele geçiriliyordu. Topraklar üzerinde yapılan sistematik çalışmaların ortaya koyduğu üzere, avcılar ganimeti avlar avlamaz bir kısmını avlandıkları yerde tüketiyorlardı. Geri kalan parçaları ise geçici yerleşim alanlarına geri dönerken, gruplarının ava katılmamış olan üyelerini yani kadınları ve çocukları beslemek için yanlarında getiriyorlardı. Bu yerleşim alanları, yaşamlarını sürdürmede en önemli kaynaklarını sürekli el altında tutmak amacıyla, hayvanları takip ederek yer değiştiriyordu.

Solda. Prehistorik Döneme ait Cezayir-Tassili'den, kaya üzerine yapılmış bir av sahnesi çizimi.

Bununla beraber, endüstrilerin gelişmesi dışında, zaman içinde sosyal bir bütünleşme zemini de gelişmeye başlamıştır. Avcı-toplayıcı topluluklar, göçebe bir hayat düzeni devam ettirdikleri için, büyük olasılıkla, örneğin kurak mevsim sonlarında bir araya geliyorlardı. Pek çok sit alanında özellikle çok fazla sayıda malzemenin keşfedilmesi ve bunların tek bir gruba mal edilmesi oldukça zor olduğu için, bu durum, toplulukların bir araya gelişlerinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Avcılık ve toplayıcılık ekonomisine bağlı olan kültür modeli, geleneksel olarak Neolitik Dönemi tanımlamada en tipik unsur olan üretim ekonomisine bağlı düşünce ile yer değiştirmeden önce Afrika Kıtası'nda da pek çok binyıl boyunca sürmüştür. Ayrıca, çoğu durumda ani ve hızlı bir geçiş yaşanmadığı için her iki özelliğe de sahip bir yaşam şeklinin sürdürülmüş olduğunun kanıtlandığını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Altta. Balık avlamak için çengeller ve günlük kullanım için bazı seramik parçalar.

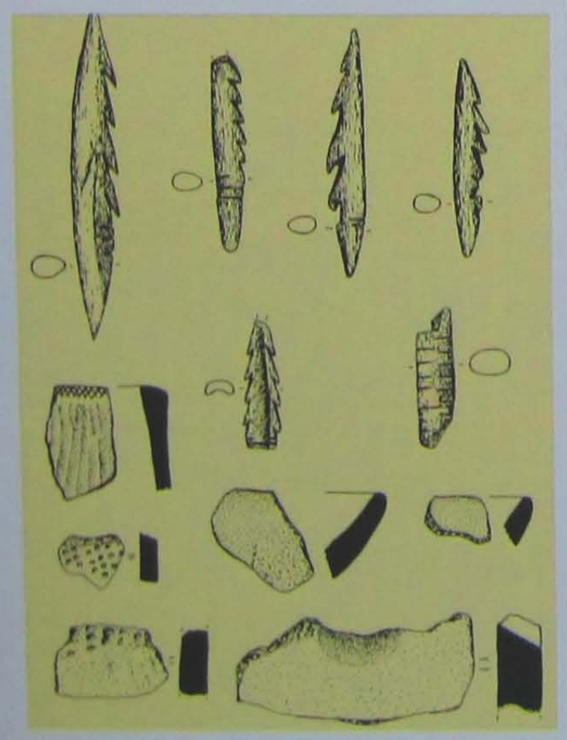

BALIK AVLAMA

Avcı topluluklar gibi yaşam ve av ilişkisinin önemini kavrayan Afrika kültürleri, yaşamlarını sürdürmeyi öncelikle balık avlamaya dayandırmışlardır. Aralarındaki ana farkı belirleyen durum olayın genişliğidir çünkü avcı-toplayıcı gruplar, insanlık tarihinin 2 milyon yıldan daha fazla bir süresinde başrolde olmuş, yaşamlarını sürdürme kaynağı öncelikle balıkçılık olanlar ise kronolojide daha sınırlı bir süre içinde yer almışlardır. Bu süreç, günümüzden 10.000 ve 8.000 yılları arasıyla, Afrika iklim özelliklerinin şimdikinden çok farklı ve özellikle çok nemli olduğu bir dönem ile bağlantılıdır. Turkana gibi göl havzaları, kıtanın en yaygın sulak alanlarından biriydi ve çok geniş alanları kaplıyorlardı.

Bunlar çoğunlukla bataklık alanlardı. Nehirler ise günümüzde kaydedilen daha yüksek seviyeye sahiptiler ve mevsimsel yağış döngüsü daha düzenli olup bol su bırakıyordu. Bu koşulların bir araya gelmesi, çok geniş bir alanda, benzer yapıda bol su alan bölgelerle yakın ilişkide olan ve bunun sonucunda göller, nehirler ile bataklık alanlardan kaynaklar temin eden bir yaşam tarzı benimsemiş olan grupların var oldukları iddiasını desteklemiştir. Bu kadar erken bir dönem için oldukça ileri seviye marangozlukla yapılmış sandalları temin etmeyi becerebilen, yiyecek kaynağının büyük bir bölümünü balıkçılıktan sağlayan topluluklar gelişmiştir. Kenya'da, bir çoğu Turkana kıyı çizgilerinde, Nakuru Gölü kenarlarında toplanmış olan sit alanları bu topluluklara mal edilebilecek kanıtlar sunmuştur. Bunlardan en tanınmış olanı, 1920-1930 arasındaki on yıllık dönem içinde Louis Leakey tarafından keşfedilmiş ve incelenmiş bir kaya altı barınağı olan Gamble's Cave'dir.

Altta. Puglia bölgesinde yer alan ve Prehistorik Döneme ait Coppa Nevigata adlı sit alanında bulunmuş kabuklu deniz hayvanları ve bunları açmak üzere kullanılmış olan çakmaktaşından yapılma aletler.

Ön Plandakiler

COPPA NEVIGATA'LI 'BALIKÇILAR'

Tarih öncesine ait bir sit alanı olan Güneydoğu İtalya'daki Coppa Nevigata, 1903 senesinde, Spinto adlı küçük bir şehirde (Foggia'nın Manfrondia) rastlantısal bir keşif sonucu ortaya çıkarılmıştır. Birkaç sınırlı araştırmanın ardından, yerleşim alanı geçtiğimiz yıllarda Gargano Prehistorik Heyeti ve özellikle Salvatore M. Puglisi rehberliğinde sistematik bir biçimde incelenerek muhteşem özellikleri gün ışığına çıkarılmıştır. Coppa Nevigata, Neolitik ve Bronz Dönemlerini de içine alarak çok geniş bir kronolojik dönemi kapsayan stratigrafik (katman bilimi) bir sıra dizisi sunmaktadır. Neolitik Döneme tarihlendirilen katmanlarda çok küçük ve keskin uçlara sahip çakmaktaşından pek çok alet ve bununla beraber hatırı sayılır miktarda kabuklu deniz hayvanı bulunmuştur. Sit alanı, Neolitik Dönemden itibaren bir lagünün hemen sırtında yer almaktaydı. Bu şartlar, Coppa Nevigata'nın, hayatını sürdürmede fazlasıyla önemli rol oynamıştır. Buradaki buluntular, her şeyi deniz canlıları tüketimi üzerine kurmuş bir topluluk tarafından yerleşildiği varsayımını doğurmaktadır. Son araştırmalarda, çakmaktaşından ve istiridye kabuklarından yapılmış delgilerin varlığı çeşitli bakış açıları ışığında tekrar ele alınmış ve deniz hayvanlarının beslenmeye yetersiz bir katkı sağladıkları da göz önünde bulundurulmuştur. Coppa Nevigata'nın, tüm Puglia Bölgesi'nin geniş ovaları üzerine yağılmış yerleşim alanlarına benzer bir köy olabileceği ve burada yaşamış olan topluluğun, lagünün sunduğu ürünlerle, evcilleştirilmiş ve tahıl tüketimine dayalı daha geleneksel bir beslenme şekli oluşturmuş olabileceği gibi daha mantıklı bir varsayım ortaya konmuştur.

Hipopotam avı Afrika'da Prehistorik Dönemden itibaren yapılıyordu. (Fotoğraf: Mısır sanatının Eski Krallık Döneminden)

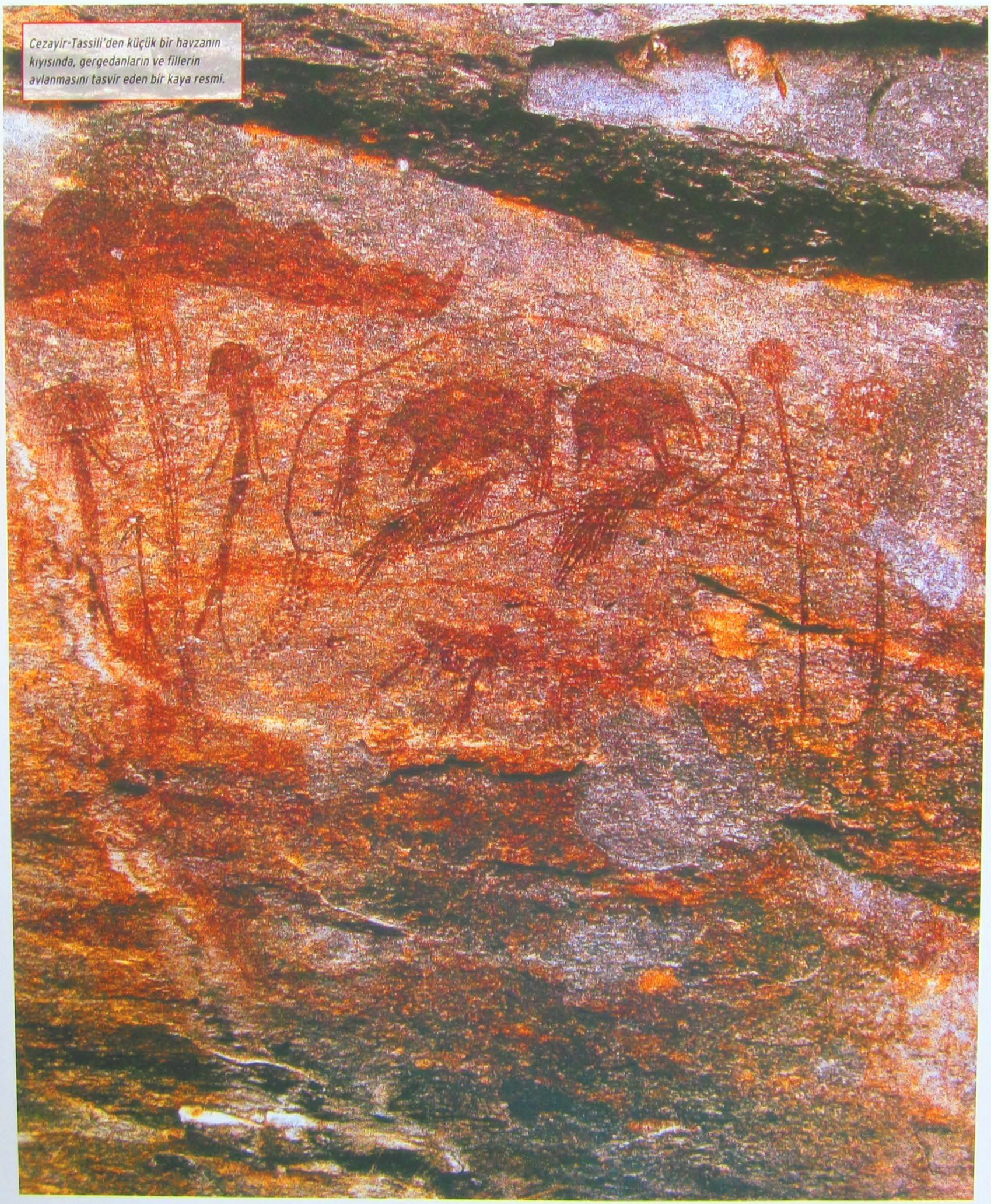

Cezayir-Tassili'den küçük bir havzanın kıyısında, gergedanların ve fillerin avlanmasını tasvir eden bir kaya resmi.

Ön Plandakiler

ARKEOLOJİNİN KATKISI

Uzak geçmişteki avcılık ve balıkçılık teknikleri hakkında nasıl bilgi sahibi olabiliriz? Bilindiği üzere, Prehistorik Dönem insanları yazı yazmıyorlardı, bu yüzden bu dönem hakkında yazılı kaynaklar yoktur. Ancak en önemli bilgiler, arkeolojik çalışmalardan elde edilir. Arkeolojik kalıntılar, araştırmalar ve kazıları takip eden yorumlar ve varsayımlar, o dönem insanının bıraktığı kalıntıların nasıl ve ne şekilde kullanıldığına dair fikir sahibi olunmasını sağlar.

Leakey burada, 11.000 ve 9.000 arasındaki dönemi kapsayan ve birbirini takip eden dokuz seviye yerleşim ayırt etmiştir. Taş aletlerin kullanımının ve Afrikalı balıkçı toplulukları ayırt edici niteliklerinden biri olan seramiğin görülmesi sit alanın en yakın yerleşim dönemini karakterize eden özelliklerdir. Bu balıkçı kültürlerine mal edilebilecek bir çok sit alanında bulunan fauna kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler, gıdaların çok çeşitli olduğunu kanıtlamaktadır. Pek çok çeşit balığa ait kılçıkların ve kabuklu deniz hayvanlarının dışında, aguti (bataklık bölgelerinde yaşayan tipik büyük bir kemirgen), kaplumbağa ve hatta bazen hipopotam ve timsah kemikleri de keşfedilmiştir.

Altta. İtalya-Puglia'da yer alan Coppa Nevigata sit alanında keşfedilmiş bıçak ağızları ve çakmaktaşı aletler. Solda, Melka-Kunturé'de bulunmuş olan taş alet.

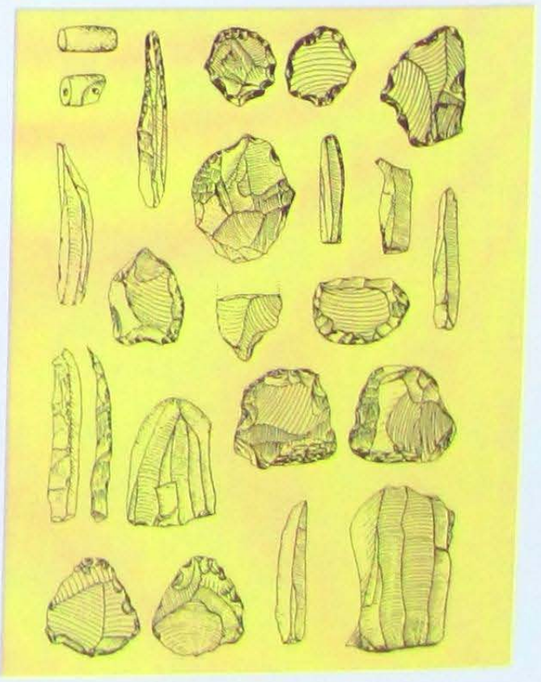

Üstte. Yay ve oklarla silahlanmış bir avcıyı tasvir eden ve Cezayir-Tassili'deki bir kaya üzerine yapılmış bir çizim.

TOPLAYICILIK

Balıkçılık ve su hayvanlarının avlanması, yenilebilir bitkilerin toplanması ile bağlantılıydı. Aletler üzerinde yapılan incelemeler, ileri seviyede bir uzmanlaşmayı ortaya koymaktadır. Bunlardan en tipik olanları, örneğin tahtadan bir oltanın ucuna, bitki liflerinden elde edilmiş ipler aracılığıyla bağlanmak üzere hazırlanmış çengellerdir. Günümüzdeki zıpkınlara benzeyen bu türdeki silahlar, uzun olmaları ve fırlatılabilme özellikleri sayesinde (bu durumda geri alınabilmesi kolay olsun diye büyük ihtimalle daha kalın ipler kullanılmış olmalıdır) kanoların üzerindeyken ya da karadaki avlanmalarda da kullanılıyordu. Bu topluluklar daha sonraki süreçlerde, büyük bir bölümü olasılıkla balık taşımak amacıyla bitkisel liflerden yapılmış büyük kaplardan esinlenerek, pek çok formun yapımında seramiği de kullanmışlardır. Çanak çömlekler özenle üretilmiş, en eski dönemlerden gelen örnekler birçok türde süslemenin yaygın olduğunu kanıtlamaktadır. Süs motiflerinin üzerinde yapılan teknolojik analiz, en yaygın olarak kullanılan süsleme uygulamalardan birinin, balık kılçıklarının ve istiridye kabuklarının kenarlarının taze killi macun üzerine bastırılarak yapılmış olduğunu saptamıştır.

Yerleştikleri toprakların potansiyeli sayesinde bu grupların başlıca aktivitesi balık avlamak olmuştur. Bunlar, herhangi bir tür ekim deneyimleri olmaması sebebiyle üretim ekonomisinin ilk formlarını geliştirmiş olan Neolitik kültürlerden çok uzakta kalmışlardır. Neolitik Dönemi karakterize eden hayat modellerine benzerlik gösterse de farklı özelliklere sahiptiler. Bunlardan en önemlisi yerleşim stratejisiydi. En basit şekliyle 'balıkçılar kültürü' olarak adlandırılan gruplara ait olduğu düşünülen sit alanlarında yapılan araştırmalar, yerleşim ortamlarının bir sürekliliğe sahip olmadığını ve aynı yeri uzun dönemler boyunca kullanmadıklarını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, aynı derece de doğru olan diğer bir konu ise, Paleolitik Dönemin avcı-toplayıcı gruplarına nazaran çok daha gelişmiş ve yapısal bir sosyal bütünleşme formu oluşturulmuş olmaları gerektiğidir. İleri düzey bir araç gereç kültürünün gelişmesi - taştan, kemikten ve özellikle de seramikten yapılmış aletlerin analizinin kanıtladığı gibi-, paylaşılmış ve sürekli zenginleştirilmiş, büyük ihtimalle de başrollerinde uzman zanaatkarların olduğu bir bilgi mirasının varlığını işaret etmektedir.

Turkana Gölü'nde bir balıkçı.

PREHİSTORİK BİR YATAK

Omo Nehri'nin içinden geçtiği vadi Afrika'nın en önemli prehistorik yataklarından biridir. Günümüzdeki Etiyopya ve Kenya devletlerini de içine alan bu geniş bölge, australopithecine'lerin en eski türlerini tanınmasında temel oluşturan kalıntılar sunmuştur. Bölgede yapılan araştırmalar sonucunda on kadar sit alanın yerleri saptanmış, bu alanlarda yapılan keşifler sayesinde *Australopithecus afarensis*, *Australopithecus africanus*, *Australopithecus boisei* ve aynı zamanda *Homo habilis* ve *Homo erectus'ların* varlıklarına dair izler elde edilmiştir. En önemli olay ise taş endüstri ile bağlantısı bulunan çeşitli örneklerde fosillerin bulunmuş olmasıdır. Taş endüstriyi oluşturan araç ve gereçler, taşların işlevlerinden en az 2,5 milyon yıl önce faydalanılmaya başlandığının bir kanıtıdır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
5-4 milyon yıl önce:	1992-1994 yılların, Etiyopya'daki Aramis köyünde keşfedilen fosil kalıntılarının, önceleri Australopithecus afarensis türüne ait olduğu kabul edilmiştir. Daha sonraki incelemeler, araştırmacıları, bunun farklı bir tür olduğu sonucuna götürmüş ve bunlara Ardipithecus ramidus adı verilmiştir. Ardipithecus, günümüzde insan türünün en eski atalarından biri olarak kabul edilmektedir.
4-2,7 milyon yıl önce:	Australopithecus afarensis'lerin ortaya çıkmaları ve yayılmaları bu zaman dilimi ile bağdaştırılır. Bu tür, 1974'te Etiyopya, Afar'da keşfedilen ve daha sonra Lucy adı verine genç dişi bir bireye ait olan iskeletin bulunmasına sayesinde ayırt edildiği için insan evriminin tarihine dair araştırmalardaki en önemli bilgilerden biridir.
3-2 milyon yıl önce:	Afrika'nın çeşitli bölgelerinde *Australopithecus africanus*'un varlığı kanıtlanmıştır. Bu türün kabul edilmesi fikri Raymond Dart tarafından teklif edilmiş olup, 1924 senesinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yer alan Taung'da bulunmuş olan bir çocuk kafatasının keşfine dayanmaktadır. Diğer çok önemli kanıtlar ise, Güney Afrika'daki bir başka sit alanı Sterkfontein'de bulunmuştur.
2,2-1 milyon yıl önce:	Afrika iklimi, genelde kuru olan ve zamanla daha az fırtınalı hale gelen bir süreçten geçer. Bu süreçte iki yeni Australopithecus türü ortaya çıkar; *Australopithecus robustus* ve *Australopithecus boisei*. Yine aynı dönem içerisinde, insan evriminin temel taşlarından biri sayılan olaylar meydana gelir; araştırmacıların Homo habilis olarak adlandırdıkları türün ilk temsilcileri yayılmaya başlar.
2-0,4 milyon yıl önce:	İnsan evrimi süreci, temel bir dönüm noktasını işaret eder; varlığı Afrika ve aynı zamanda Asya ile Avrupa'da geniş şekilde kanıtlanmış olan *Homo erectus* ortaya çıkar. *Erectus*, taş üzerine çalışmada ustalık gösterir (aynı zamanda, çürüdükleri için geriye hiçbir iz bırakmayan tahta gibi maddelerle çalışmış olduğu da kuşkusuzdur) ve ateşin kullanıldığına dair ilk kesin kanıtlar yine bu tür ile başlar.

Etiyopya'ya da yer alan Omo Nehri'nden bir görüntü.

Gamble Mağarası (Gamble's Cave)
Kenya, Nakuru Gölü (yukarıdaki fotoğraf) kıyısının hatlarından biri boyunca uzanan kayanın altında yer alan barınak (8.500-8.000 yıl öncesine ait). Sit alanında yaşamış olan gruplar, çakmaktaşından aletler, balık avlamak için çengeller kullanıyor ve daha sonraki dönemlerde seramikten vazolar imal ediyorlardı.

Aden Körfezi

Turkana Gölü, Kenya
Paleoantropolojinin en önemli keşiflerinden biri 1984 senesinde, Turkana Gölü'nün batı havzasında ortaya çıkar; *Homo ergaster* türüne ait bir iskeletin kalıntıları bulunur.

Omo

Turkana Gölü

Koobi Fora

Allia Bay

Lothagam

Allia Bay
Turkana Gölü'nün doğu havzasında yer alan Allia Bay, tüm Rift Vadisi'nin en zengin fosil yataklarından biridir. Burada, aralarında balıklar, timsahlar ve hipopotamların da yer aldığı çok sayıda su faunası kalıntıları ve aynı zamanda önceleri suda yaşayan ya da buraya su içmek için gelen hayvanlara da ait kemikler bulunmuştur. Ancak Allia Bay, aynı zamanda, sit alanında yaklaşık 3.9 milyon yıl önce bulunmuş bir tür olan Australopithecus anamensis'e ait kalıntıların keşfedilmesi açısından da önem taşır.

Koobi Fora
Gölü'nün batı havzasında yer alan sit alanında hominidlere ait binlerce kemik fosili bulunmuştur.

Lothagam
Turkana Gölü'nün batı havzasında yer alan zengin bir fosil yatağıdır. Burada, yaklaşık 9.000 yıl öncesine dayanan ve yaşamlarını özellikle balık avlayarak sürdürmüş olan bir topluluğa ait olduğu düşünülen insan izleri tanımlanmıştır.

Victoria Gölü

Olduvai Boğazı
Tanzanya'daki Serengeti Ovası'nın doğu kısmında yer alır. Stratigrafik çöküntülerin içerisinde, 2,1 milyon ve 15.000 milyon yıl öncesini kapsayan uzun bir devamlılığı kanıtlayan fauna fosilleri ile hominid kalıntıları bulunmuştur.

Gamble Mağarası (Gamble's Cave)

Olduvai Boğazı

Peninj

Laetoli (Tanzanya)

Peninj
1964 yılında bir Australopithecus boisei'ye (1,5 milyon yıl öncesi) ait çenenin bulunmasıyla ün kazanmış bir sit alanıdır. Kemik özelliklerinden yola çıkarak, uzun süre çiğneyerek sert ve lifli yiyeceklerden beslenebilen bir bireye ait olduğu varsayılmaktadır.

Hint Okyanusu

Laetoli (Tanzanya)
Sit alanında yer alan küllerin, 3,5 milyon yıl öncesini geçen bir dönemde volkanik bir patlama sonucu meydana geldiği doğruluk kazanmıştır. Bu küller eşsiz prehistorik kanıtları muhafaza etmişlerdir: (yukarıdaki fotoğrafta) en az iki *Australopithecus afarensis* tarafından bırakılmış izler.

BUZUL ÇAĞI

PREHİSTORİK DÖNEMDE MEYDANA GELMİŞ OLAN İKLİM DEĞİŞİKLİKLERİ, İNSAN EVRİMİNE DAİR OLAYLARIN PARÇALARINI YENİDEN KURGULAMADA PALEONTOLOGLARA ÇOK DEĞERLİ BİLGİLER SUNAR. SADECE ARKEOLOJİYE GÜVENİLİR.

İtalya'nın son buzul dönemini gösteren grafik.

Yeryüzündeki iklim değişiklikleri, insan hayatının çevresel ortamını belirlerler ve aynı zamanda arkeolojik sıralamaların kesin bir şekilde tarihlendirilmesinde faydalı olan farklı izler bırakırlar. Prehistorik araştırma, özellikle paleoklimatolojiden bağımsız bir şekilde yapılamaz. İnsan evrimi, Pleistosen yani Buzul Çağındaki iklim dalgalanmalarından ve Buzul Çağın kapanmasıyla başlayan Holosen Dönemle sıkı bir ilişki içerisinde olan, tarım ve hayvancılığın öğrenildiği neolitik geçiş çağından etkilenmiştir. Buzlanma, denizlerin seviyesinin alçalmasına ve buz tabakalarının yayılmasına sebep olan yeryüzü ısısının düşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu doğa olayları, dünya yüzeyinde jeologların ve paleoklimatologların 1800'lerden beri yorumlamaya çalıştıkları belirgin izler bırakmışlardır. Böylece, Pleistosen Çağın tüm buzul evrelerinin ve interglasiyel adı verilen daha sıcak evrelerin birbirlerinin yerini aldıklarına dair bir teori doğar. Alpler bölgesinde belirlenen dört büyük buzullaşma dönemlerine, A. Penck ve E. Brückner tarafından Tuna Nehri'nin kollarının isimleri (Günz, Mindel, Riss, Würm) verilmiştir. Buzların ilerleme ve çekilme izleri özellikle bu ırmak kollarının bulunduğu vadilerde çok belirgindi. İnterglasiyel Dönemle bağlantılı olan evrelere ise bitişik isimler verilmiştir; Günz-mindel, Mindel-Riss, Riss-Würm gibi. Bu kurgulama Alpler kronostratigrafisi için de geçerlidir. Kuzey Avrupa'da İskandinavya'nın yukarısında, en geniş döneminde Baltık bölgesini ve Avrupa Kıtasının ortasını da içine almış olan (yaklaşık 60.000 ve 50.000 yıl öncesinde Gdansk ve Saint Petersburg'u içine alacak şekilde genişleyen) büyük bir buz tabakası oluşmuştur. Bunun, Mindel ve Riss ile aşağı yukarı çağdaş olan en soğuk dönemlerine Elster, Saale ve Warthe adı verilmiştir. Diğer iki buzul genişlemesi ise Würm Dönemine denk gelmektedir.

Kuzey Amerika'da Büyük Göller Bölgesini kaplayacak şekilde genişlemiş olan dört büyük buzullaşmaya Nebraska, Kansa, Illinois ve Wisconsin adları verilmiştir.

DALGALANMALARIN SIRAYA KONULMASI

Kesin tarihleri belirleme metotlarının keşfinden önce 1900'lerin ikinci yarısında, Paleolitik kronolojinin tarihlendirilmesinde tek temel dayanak noktası buzul kronolojisiydi. Bununla beraber, Afrika gibi kutup kürelerinden uzakta olan bölgeler için buzullaşma tarihlerinden faydalanmak oldukça zordu. Yeni inceleme teknolojilerinin ve tekniklerinin gelişmesi sayesinde, az sayıda büyük buzullaşmayı içeren bir kronolojiden, daha çok sayıda ve birbirilerine yakın sıcak-soğuk dalgalanmaları üzerine kurulu, daha geniş içerikli bir iklim seyri kurgulamasına geçilmiştir. Yeni verilere dayanarak,

Marche Bölgesinde bulunmuş ve İtalya-Fermo Arkeoloji Müzesi'nde korunan prehistorik fosil kalıntıları.

Ön Plandakiler

GEÇMİŞTEKİ İKLİM

Yerkürenin geçmişteki ikliminin büyük değişimlere maruz kaldığı konusu 1800'lerden beri kabul edilmektedir. Araştırmacıları, buzul çağın izlerinin peşine düşüren doğa olaylarından biri de düzensiz buz kütleleriydi. Mühendis I. Venetz-Sitten, büyük kayaların jeolojik tabiatları dolayısıyla bulundukları bölge ile bağlantılı olmadıklarını ve günümüzdeki boyutlarından çok daha büyük olmaları gereken buz parçaları tarafından bu bölgelere taşınmış olabileceklerini anlamıştı. H. Barth, 1800'lerin ortasında Sahra'da, artık günümüzde ortadan kaybolmuş olan ırmaklar ile tarım ve çobanlık yapıldığına dair izler bulmuştur. 1900'lerin başında ise A. Penck ve E. Brückener Alp buzullaşmasının kronolojisini düzenlemişlerdir. Paleoklimatoloji bu noktadan itibaren diğer yer bilimleriyle beraber çok fazla ilerleme kaydetmeye başlamış ve gezegenin pek çok bölgesinde ağır sonuçlara sebep olmuş olan iklim çeşitlenmeleri konusundaki öngörülere çok önemli katkılar sağlamıştır. Diğer taraftan, insanların ve iklimin davranışları, Neolitik Dönemin olaylarını şekillendirmişlerdir. Paleolitik Dönemin avcıları-toplayıcıları yaşadıkları ortamın doğal durumunu değiştirmezken, Neolitik Dönemin çiftçileri-hayvan yetiştiricileri doğal çevreye, iklimin üzerinde etkiler bırakan önemli değişiklikler getirmişlerdir. Ormanların tahrip edilmesi sonucu bitkisel örtünün azalması iklim üzerinde direkt etki yaratmıştır. Endüstriyel çağdaki insan faaliyetlerinin sonuçları günümüze gelene kadar dramatik etkiler yaratmış, atmosferin ısınmaya devam etmesi ve yağışların düzensiz hale gelmesi tamamen atmosferik kirliliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Sağda. Libya çölünde bulunmuş olan deniz fosilleri

son 1 milyon yıl içinde daha sıcak süreçlerin araya girmesiyle kesintiye uğramış en azından 11 büyük buzul dönemi olduğu sonucuna varılmıştır. Kıtasal stratigrafik sıralamalar düzensiz olup sadece belli dönemleri belgelendirmektedir. Bu da geleneksel buzul kronolojisini sınırlandırmaktadır. Alplerdeki kavisli buzultaşları (morenler yani buzulların sürükleyip yığdığı taş parçaları) günümüze tümü ulaşmamış olan buzulların cephelerinin ilerleyişini belgelendirmektedirler.

İlerleyen buzulun her bir cephesi, daha küçük boyutlardaki genişlemeler sonucu ortaya çıkmış olan buzultaşlarını koparıyordu. Okyanus dipleri ise, kronolojik geniş zaman aralıklarını belgeleyen, tahrip olmamış ve sürekliliği olan sedimantasyonlar barındırır. Çok derine inerek bu diplerden karotaj metoduyla örnekler alınabilir. Katmanlaşmada her bir katmanın oluşumu sırasında suyun ne kadar sıcak olduğunu ortaya koyan elementler aranır. Daha güvenilir bir araştırma ise, foraminifera (delikliler) adı verilen bazı mikroorganizmaların kabuklarındaki kalsiyum karbonat içerisinde mevcut olan oksijenin izotopik bileşimine dayanır. Nitekim, okyanus suyunun, buzulların en geniş döneminde izotop O18 açısından oldukça zengin olduğu sonucu ortaya çıkar. Sıcak dönemlerde ise eriyen buzulların suları (O16 açısından oldukça zengin) okyanusa geri döndüklerinde, okyanus sularındaki O18 izotop oranı düşmektedir. Her iki doğa olayı da, her bir katmanın içinde yer alan foraminifera kabukları üzerinde gözlemlenmiştir. Pasifik Okyanusu'nun Ekvator'da yer alan bir bölümünden 22 izotopik evre içeren 16 metrelik bir karot örneği (sondaj

Altta. Norveç'te yer alan bir fosil sahilinden görüntü.

Tanzanya'da yer alan Leatoli sit alanında bulunmuş olan fosil katmanlarından bir görüntü.

Veriler ve Haberler

GELGİTLER

Okyanusların büyük miktarlardaki sularını toplayan buzların hacimlerindeki değişiklikler, kıyı hatlarında çok önemli çekilmelere (günümüzdeki deniz seviyesinden +10'dan -130 metreye kadar) sebep olmuştur. Ardından da çekilme sonucu yüzeye çıkmış olan karalar genişlemiştir. İtalya'da Adriyatik'in büyük bir bölümü kurumuş ve Padana Ovası, İtalya'yı Dalmaçya sahilleri ile birleştirerek güneydoğu yönünde yaklaşık 300 km kadar genişlemiştir. Tiren ve İyon denizlerindeki bir çok küçük ada, yarımada ile birleşmiş ve Sicilya, Tunus ve İtalya arasında bir köprü haline gelmiştir. Yüzeye çıkarak genişleyen karalar, *Homo erectus*'ların Cebelitarık, Sicilya ve hatta Balkan Yarımadası'ndan geçerek Afrika'dan Avrupa'ya göç edilebilmelerine, devamında ise *Homo sapiens*'lerin tüm kıtalara göç edebilmelerine izin vermiştir. Örneğin, Sibirya ve Alaska arasında yüzeye çıkmış olan ve günümüzdeki Bering Boğazı'na denk gelen Bering Bölgesinden Amerika'ya ulaşmışlardır. Daha sıcak süreçlerde ise bu durumun tam tersi olarak buzlar erimeye başlamış ve deniz seviyesinin artmasına sebep olmuştur. Bu, bazı durumlarda günümüzdeki hallerinden çok daha yüksek pozisyonlara ulaşmış olan kıyıların daralmalarına sebep olmuştur. Yükselmiş sahiller, aynı zamanda, bazı bölgelerde buzlar tarafından yapılan sıkıştırıcı etkinin sonlanmasıyla ortaya çıkmış olan serbest izostatik kaldırımın bir sonucu olarak ortaya çıkmış olabilirler.

yöntemiyle çıkarılan silindir şeklinde kaya örneği) alınmış ve bu örnek, Pleistosenik iklim değişiklerini standardı olarak sunulmuştur. Çökeltinin tamamının, alt Pleistosen Çağın sonundan günümüze kadar uzanan bir dönemi kapsayan yaklaşık 9.000 yıllık bir süreye sahip olması sayesinde on bir tane eksiksiz buzul dönemi saptanmıştır. Bugünkü çağdan itibaren en yüksek noktadaki soğuklar 2'den 22'ye kadar çift sayılarla numaralandırılmış, interglasiyeller ise 1'den 21 e kadar tek sayılarlar numaralandırılmışlardır. Diğer karotajlar sayesinde 2 milyon yıl ve daha öncesine uzanılmış ve 1 milyon yıl öncesinden daha eskiye dayanan iklimsel dalgalanmaların daha kapsamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebepten dolayı Pleistosen Çağın buzul öncesi ve tam buzul dönemleri arasındaki fark yaklaşık 1 milyon yıl öncesi olarak saptanabilir. Güvenilir ve tam Paleoklimatolojik veriler, buzul kalotların (genelde Grönland ve Antartika'da) sürekli don altında kalan toprak alt tabakasından (permafrost) da elde edilebilir. Sürekli buzlar kademeli olarak oluştukları için çok katlı bir yapı ortaya koyarlar ve okyanus diplerinde olduğu gibi burada da karotaj yöntemi kullanılır.

Buz numunelerinde, yalnızca O18 döngüsüne bağlı izotopik bileşim aranmaz; kar donduğunda, atmosferde var olan kozmik tozlardan volkanik küllere kadar her türlü elementi de hapseder. Bunun yanında su kabarcıkları da incelenebilir. Bu kabarcıkların içerisindeki karbondioksit ve metan içeriği, biyolojik bir faaliyeti işaret ettiği için çok önemli bir göstergedir. Bu karotajlardan bazıları, okyanusla ilgi tarihlerin de güvenilirliğini onaylayarak son 125.000 yılın (1-5 dönemleri) gidişatı üzerine çok önemli detaylar elde edilmesini sağlamış ve kuzey ile güney yarımkürede iklimin birbirine çok benzediğini ortaya koymuştur.

POLLİNİK DİZİLER

Okyanus diplerinden ve buz kalotlarından elde edilmiş paleoklimatolojik veriler, kronolojik olarak ilintilenmiş pollinik (polenlerle ilgili) dizilerle önemli uyumluluklar gösterirler. Üst Pleistosen Çağın, interglasiyel adı verilen ılıman dönemlerinde Avrupa Kıtasında, çok yoğun meşe ağaçları ile bağlantılı, ormansı bir bitki örtüsü yeniden ortaya çıkar. En soğuk dönemlerde ise step ortamının son derece kurak olan tipik belirtileri görülür. Adriyatik'in büyük bir bölümünün kurumasıyla oluşmuş İtalya ve antik Pannonia bölgesi arasındaki fiziki devamlılık, aynı zamanda ekolojik bir devamlılığa da karşılık gelmekteydi. Üst Pleistosenik Çağın en soğuk dönemlerinde İtalya, Orta Kuzey Avrupa'nın büyük steplerinin bir uzantısı şeklinde ortaya çıkıyordu. Pollinik veriler, buzul çağın sonunu çok açık bir şekilde aydınlatır. Çok soğuk olan 2. evre sürecinde tamamen ortadan kalkan meşe ağacı, 14.000 yıl öncesinden itibaren tekrar yayılmaya başlar. Daha sonra, 10.000 yıl önce Holosen Dönemin başlamasıyla düzelen iklim, günümüzdeki uzun sıcak dönemlere de yer vererek sabit bir hale gelir.

Primitif bir avı-toplayıcı grubunun Bering Boğazı'ndan geçerek Sibirya'dan Alaska'ya göç edişi.

Hallstatt, Avusturya'da bulunan altın hançer ve kılıfı. (MÖ 7. yy)

AVRUPA'NIN BARBARLARI

TEK BİR ETNİK KÖKEN ALTINDA AVRUPA'NIN PEK ÇOK ULUSUNU BARINDIRAN KELTLER, İNGİLTERE'DEN FRANSA'YA, ALPLER'DEN ANADOLU'YA KADAR BÜYÜK BİR ALANDA YAŞADILAR. DEMİR ÇAĞININ BU CESUR SAVAŞÇILARI, AVRUPA'NIN GELİŞMİŞ BARBARLARI KELTLER, UZUN SÜRE UĞRAŞTIRDIKLARI ROMA'YA, SONUNDA TESLİM OLMAK ZORUNDA KALMIŞLARDIR.

Keltlerin varlığına dair ilk tarihi bilgiler, Batı Anadolu'daki Milet antik kentinin sakinlerinden Miletli Hekataios gibi yazarların eserlerinin ait olduğu MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Az ve yetersiz olan ilk bilgiler ışığında Keltlerin, düşmanları Liguriler tarafından işgal edilen bölgenin batısına doğru uzanan topraklarda oturan barbar halklardan sadece biri olduğu anlaşılır. Ayrıca Herodot'ın anlatımlarından Keltlerin, yaşadığı bölgede Tuna Nehri'nden doğan bir kol bulunuyordu. Olasılıkla Herodot da bu bilgiyi Hekataios'tan almış olmalıdır. Keltlerin, Yunan ve Etüsk halklarıyla birebir takas ilişkileri olmasına rağmen Antik Yunan kaynaklarında, bu halkın karakteristik özelliklerini anlatan ifadelere rastlanmaz. Az sayıdaki buluntu, bu ilişkilerin varlığına kanıt oluşturur. Orta-batı Avrupalı üst rütbeli kişilerin mezarlarında bulunan ve Yunanistan ile Etruria üretimi olan cenaze armağanlarının tarihi MÖ 6. yüzyıla uzanır.

Kelt sanatına ait bir başyapıt. Danimarka-Gutenstrup'ta bir bataklıkta bulunan belki de Balkan kökenli olan ve üzerine tanrı başları ve dini ayin sahneleri işlenmiş kabartmalı gümüş kazan.

Ön Plandakiler

ALTIN VE GÜMÜŞ İŞÇİLİĞİ

Geç-Hallstatt evresinde, aristokrat sınıf mezarlarında varlığı kanıtlanan olan altın, La Téne kültürü olarak anılan süreçte hem savaşçı prenslerin, hem de yüksek sınıftan kadınların mezarlarına konulan bir maden haline gelir.
Altın genelde, ince levhalar biçiminde kesilmiş ve kenarları kakmalı olarak çalışılmıştır. MÖ 5. yüzyılda kabartma figürleri yapmak için sert bir kalıp kullanılmış olduğu bilinmektedir. Tellerin bükülmesi ile ya da lehim ile yapılan sanat eserlerindeki işçilik, Etrüsklerin değerli metal üzerine çalışma sanatıyla eşdeğer bir ustalıkta yapılmıştır. Vix mezarında bulunmuş gümüş Yunan vazosu gibi, dışarıdan getirilmiş nadir istisnai parçaların dışında, Geç Hallstatt evresinde gümüş kullanıldığı görülmemiştir. Gümüş üzerine çalışmalar La Téne kültürü ile görülmeye başlamıştır. La Téne kültürünün ileri süreçlerinde (La Téne- B) cam üzerine çalışmalar başlamış ve renkli camdan bileziklerin ve aynı zamanda kadın mezarlarında bulunmuş olan saydam camsı boncuklardan kolyelerin yapımı da yaygın bir hal almıştır.

Situla olarak anılan kap (solda) ve ucu sivri bir miğfer (aşağıda). Her ikisi de bronzdan yapılmış olup bir Kelt prensinin mezarında bulunmuşlardır.

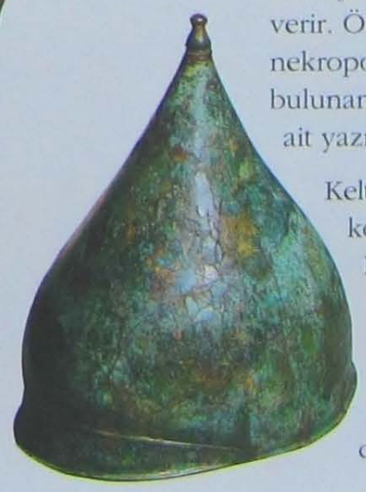

Arkeolojik, epigrafik ve tarihi belgeler kesin bilgiler vermediğinden araştırmacılar konu ile ilgili anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Bolonya Apenin Dağları'ndaki Etrüsk yerleşiminde, Fransa'nın kuzeydoğusunda yer alan Campagne'deki nekropollerde ve İsviçre'deki Neuchatel Gölü'nün La Tene yatağında bulunan broşlar ve silahlar arasındaki benzerliklerin arkeolojik açıdan tanınması 1871 yılına rastlar. Bu benzerlikler, Romalı yazarların dediğine göre bölgeyi MÖ 4. yüzyılın başlarında işgal eden, Keltlerin kullandığı malzemelere dayandırılarak açıklanmaya çalışıldı. Arkeolojik olarak Demir Çağına rastlayan bu döneme La Téne kültürü, ondan bir öncekine ise Hallstatt kültürü adı verildi. Arkeolojik kaynakların çizdiği tabloya rağmen epigrafik bilgiler, La Téne kültürüne ait temel kavramlar ortaya çıkmadan çok önce, İber Yarımadası'nda ve Alp Dağları'nın güneyinde Kelt dillerini konuşan halkların yaşadığına dair ipuçları verir. Örnek olarak Castelletto Ticino nekropolünde ve Como yerleşiminde bulunan Golasecca Demir Çağı kültürüne ait yazıtlar MÖ 6. ve 5. yüzyıllara aittir.

Keltlerin Alplerin güneyinde bulunmaları konusundaki sorular hala yanıtsızdır. Bazı yazarlara göre, Geç Bronz Çağında (MÖ 13. yy) ortaya çıkmış olan Canegrate kültürüyle arasındaki kanıtlanmış derin kültürel uyuma bakılırsa, Keltler bölgeye bu dönemde gelmiş olabilirler.

PRENS MEZARLARI

Farklı kategorilerdeki arkeolojik kaynaklar arasındaki sıkı bağ, Demir Çağında, Alpler'in kuzeyindeki Kelt varlığı hakkındaki tartışmaların karşısına somut temellerle çıkmaktadır. Araç gereçlerin görüntülerinin değişmesinin yanı sıra, mezar buluntularının incelenmesi sonucu ortaya çıkan benzer dinsel ritüeller ve benzer bazı kostümler dışında, La Téne kültürü ve MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen Hallstatt kültürünün son süreçleri arasında net bir uyumluluk görülmemektedir. Hallstatt

MÖ 8. yüzyıla itibaren Alplerin hem güney, hem de kuzey bölgelerinde yaygın olan tipik bronz şeritli silindirik bir kutu.

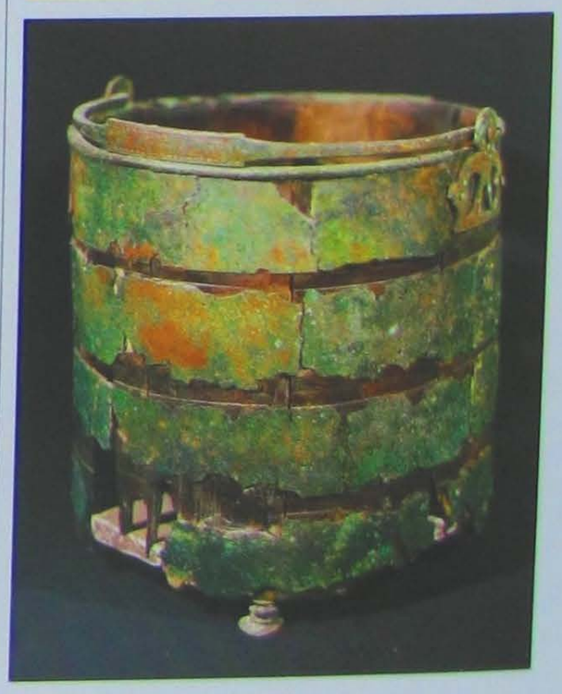

Hayvan biçiminde figürlerle süslenmiş olan bronz bir Hallstatt vazosu. (Demir Çağı)

kültürünün görüldüğü, doğudaki Bohemya'yı, batıdaki Massif Central'i (Fransa'da bir bölge), güneydeki Alpler'i ve kuzeydeki Mittelbridge'i de içine alan bölgesindeki mezarlar, bulunan mezar hazineleri ve yük arabaları ile diğerlerinden farklılık göstermektedir. Bunlar arkeoloji literatüründe 'prens mezarları' olarak tanımlanırlar. Bazen de, bu tip mezarlara topoğrafik bağlantısı olan kale duvarları ile çevrili yerleşim alanları da tespit edilmiştir. Baden-Württemberg'deki Haueneburg, bu yerleşim alanlarının bir örneği olup içlerinde en iyi incelenmiş olanıdır. Heuneburg, içlerinde en dikkate değer olan Hommichele tümülüsü gibi zengin tümülüslerle çevrilidir.

Hallein Prensi'ne (Avusturya) ait dört ayaklı matara. 51 cm yüksekliğindeydi. Keşfedildiğinde hala şarap kalıntıları barındırıyordu. (MÖ 5. yy)

Bilgiler ve Haberler

MANCHING 'TEKİ OPPIDUM

Oppidum, Kelt- La Téne kültüründe görülen geniş ve savunma sistemi olan yerleşimlerdir. Tuna deltasındaki bir taraçanın üzerine kurulu Almanya-Manching'teki oppidum'u, 1930'lardan itibaren incelenmeye başlanmıştır. Kazılarla, toplam alanın 11,5 hektar olduğu ve MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı ve MÖ 1. yüzyılın arasında gelişen yerleşimin toplam % 3'lük bir alanı kapladığı gün ışığına çıkartılmıştır. Burada duvarları ahşap kazıklar kullanılarak yapılmış, farklı özelliklerdeki yapıların karakterize ettiği toplam üç yapım süreci keşfedilmiştir. Bulunan aletler ve maden kalıntıları, atölyelerin varlığına işaret etmektedir. Bunun dışında gıda maddelerini veya çöpleri depolamak için kullanılmış çukurlar, kuyular ve içi su dolu hendeklerin sayısı oldukça fazladır. Yerleşim alanının bir sonraki yapım aşaması, alanı geniş bir biçimde çevreleyen uzunluğu 7 km olan kale duvarlarının yapımıydı. Bunlar, Jül Sezar'ın "İl Murus Gallicus" (Gal duvarları) olarak adlandırdığı duvarlardı. Duvarlar, üst üste çaprazlama şekilde yerleştirilmiş ahşap kirişlerinden oluşan iskeletin aralarına toprak ve taş yığılarak oluşturuluyordu. Duvarların ön cepheleri, enine uzanan kirişlerin baş kısımları dışarıdan görünecek şekilde bırakan, büyük yontma taşlarla giydiriliyordu. İç taraftan, duvarın en yüksek noktasına çıkabilmek için, sıkıştırılmış topraktan yapılmış eğimli bir rampa kullanılıyordu; devamında ise dış duvarın yüzeyi, içteki kirişlere demirlenmiş dikey uzun ahşaplarla donatılıyordu.

Kelt sikkesi üzerindeki taç giymiş bir erkek betimi. (MÖ 1. yy)

Bronz erkek başı. Kelt metal işlemeciliğinin gerek teknik, gerek sanatsal açıdan ileri olduğu günümüze ulaşan eserlerle anlaşılmaktadır.

Demir Çağı Döneminin en önemli tuz çıkarma merkezlerinden biri olan Alplerin Avusturya yamacındaki Hallstatt'da keşfedilmiş olan üçgen sarkaçları olan yarım ay formunda broş.

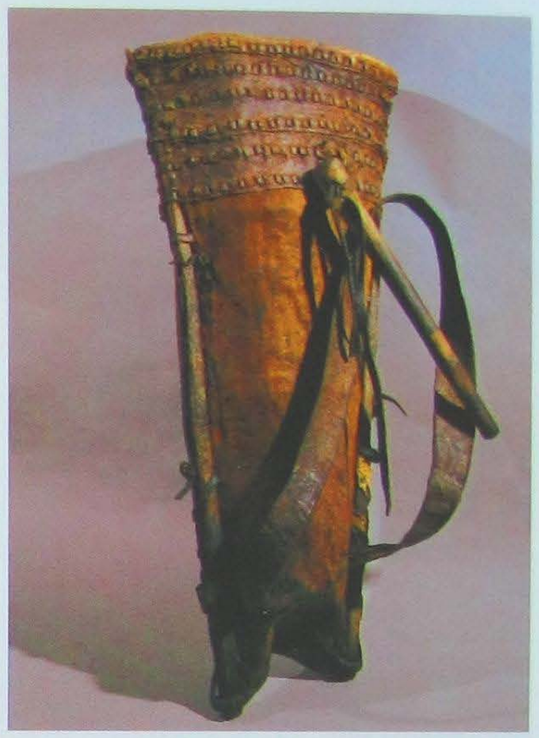

Hallstatt'daki madenin büyük yeraltı galerisinde bulunmuş, tuz taşımak için kullanılmış deri sırt çantası (Geç Bronz Çağı, MÖ 8.-6.yy)

Benzer bir durum ile Fransa'da karşılaşılır. Mont-Lassois'de bulunan yerleşim alanında, aralarında en ünlüsü sayılan ve içinde Antik Döneme ait olan, Yunanistan'dan getirilmiş en büyük bronz vazonun (krater) keşfedildiği Vix tümülü gibi bir çok tümülüs yer almaktadır.

ERKEN LA TÉNE-A KÜLTÜRÜ

La Téne kültürüne ait olarak tarihlendirilen buluntuların sayısı oldukça fazladır. Bazen de Geç Hallstatt evresi ile devamlılık gösteren bu buluntular, Sen'den Ren'e kadar uzanan geniş bölgede ve aynı zamanda daha batıda Slovakya ve aşağıda Avusturya topraklarında bulunmuştur. Ardından, özellikle Avusturya'daki tuz madeninin (Dürrnberg-Hallstatt) bulunduğu yerlerde sürekli bir yerleşimin varlığı tespit edilmiştir. Bu dönemde batıda, Bragny-sur-Saône'deki Hohanesperg'de yer alan surlarla çevrili yerleşim alanından çok da uzak olmayan Kleinaspergle tümülüsü gibi örnekler yerleşimin halen devam ettiğini gösterse de, Heuneburg gibi önemli yerlerde yerleşimin sonlandığı görülmektedir. Prens mezarlarının en belirgin varlığı, Champagne topraklarından batıya, kuzeydoğu Bohemya'ya uzanan bölgede yer almaktadır. Bu mezarlar genelde küçük gruplar halinde olup, daha az buluntu veren mezarlardan ayrı bir yerde bulunmaktadırlar. Bu dönemin sonlarına doğru Tümülüs kullanımının sona ermesi, sosyal hayatın özellikleriyle bağlantı kurabilme açısından önem taşır. İtalya'da, Kelt halklarıyla

Tipik Kelt süslemeleriyle yapılmış yuvarlak koşum takımı.

Geçmişin Tanıklıkları

KELTLERİN İKONOGRAFİSİ

Keltlerin ayırt edici öğelerden birisi de, tork adı verilen ve La Téne kültüründen beri erkeklere ait mezarlarda nadiren, kadınlara ait mezarlarda ise sıklıkla görülen altından, bronzdan veya gümüşten yapılan bir tür kolyeydi. Antik Yunan heykel sanatında da betimlenen Kelt heykellerinde de görülen tork, basit olarak burmalı bir gövdeye ve uçlarında iki topuza sahiptir. La Téne kültürüne ait çok az sayıdaki Kelt betimi, kılıç kınlarının üzerindeki oymalarda ve insan figürü formundaki yay şeklinde broşlar üzerinde görülmektedir. Bu betimlerde, beli bir kemerle tutturulmuş önü açık bir ceketin altında, geniş veya dar şekillerde olabilen, geçmişte Romalılarda görülen 'Brachea'lara benzer bir pantolon giymektedirler. Ayaklarda, çorap üzerine giyilmiş, Etrüsklerdeki protiplerine benzer ucu kıvrık ayakkabılar görülmektedir. MÖ 5. yüzyıldan itibaren İtalya üretimli eserlerde ve daha sonraları da Bergama (Pergamon) sanatında görülen savaş sahnelerindeki çıplak vücutlu, bir elinde kendisini koruyan çok büyük bir kalkan ve diğer eliyle de bir kılıcı sallarken betimlenen savaşçı ikonografisi klasikleşmiştir. Tarihçi Diodorus'un da anlatımıyla, saçların neredeyse bir at yelesine benzer şekilde geriye atılması alışkanlığı ile bu görüntü, çok daha korku salan bir hal almıştır.

ilgili ilk öğeler, özellikle de bazı araştırmacılar tarafından Kelt savaşçılarının varlığının bir izi olarak kabul edilen bronz kemer kancalarının varlığı ile MÖ 5. yüzyılda görülmeye başlanır.

ERKEN LA TÉNE- B KÜLTÜRÜ

MÖ 387'deki Roma yağmasını anlatan "Galyalılar" adlı eserden de anlaşılacağı gibi Keltlerin MÖ 4. yüzyılda Alplerin güneyinden harekete geçmeye başladıkları bilinmektedir.

Keltlerin diğer bir ilerleyiş yönü ise doğuya, burada onları Galatlar olarak adlandırmış Yunan halkları ile ilişkiye girecekleri, Balkan Yarımadası'na doğru olmuştur. Kuzey Alplerde ortaya çıkan arkeolojik manzara, önemli değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Daha önceleri yerleşiminin kalabalık olduğu Champagne bölgesinde nüfus azalmaya başlamıştır. Aynı şekilde, bir önceki çağda kullanılmış olan Bohemya'daki birçok yerleşim merkezlerinin de boşalması, bir göç hareketi olarak yorumlanmıştır. Bazı araştırmacılar, yarım daire profilli bir yay gibi özel formu olan bir broşun hem Kuzey Alp zincirinde (Champagne'den Balkanlara kadar), hem de İtalya Yarımadası'nda yaygınlaşmasının sebebini, Kelt istilacıların kıyafetleri ile ilişkilendirmişlerdir. İtalya'da La Téne olarak tanımlanabilecek ilk yerleşimler, öncelikle Po'nun güneyine konumlanmışlardır. Yarımadanın daha kuzeyindeki nüfus artışının, şu ana kadar sadece La Téne-B evresinin sonundan itibaren oluştuğuna dair izler (örneğin Mantova yakınlarındaki Carzaghetto nekropolleri) bulunmuştur. Yazılı kaynaklar, İtalya'nın farklı bölgelerinde mevcut olan Kelt halklarının isimlerini aktarmışlardır: Senoniler Marche bölgesinde, Boiiler Emilia Bölgesinde, İnsubrialılar ve Cenomanlar ise Transpadania bölgesinde yaşamışlardı. Güneydeki Puglia bölgesinde ise daha izole bir Kelt varlığı olduğu saptanmıştır. Kelt varlığının görüldüğü bölgelerin sınır komşularında, La Téne kültürüne atfedilebilecek öğelerin yer aldığı kültürler gelişmeye başlar. MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen ve Arras (Yorkshire) kültüründe görülen, cenazenin mezara saban arabası ile beraber konulması geleneğinin, kıtasal bir etkinin sonucu mu, yoksa Kelt gruplarının bu bölgeye gelişinin bir sonucu mu olduğu halen tartışmaya açık bir konudur. Armorica'da (Britanya) bulunmuş olan çok sayıda değerli eşyaların benzerlerinin buradan çok uzak topraklarda da görülmüş olması ticari değiş tokuş ile açıklanabilirse de, buralarda ele geçirilen Kelt motifli steller ve seramikler Kelt varlığının bir sonucu olduğu görülmektedir.

Avusturya- Keltenmuseum'da sergilenen, Prens Hallein'in mezarından bulunmuş bir Kelt sürahisi üzerinde yer alan süslemeler.

MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Karpatya Havzasında, yazılı kaynaklarda adı geçen göç dalgası ile bağlantılı olması gereken bir yerleşim furyası başlamıştır. Bu duruma, MÖ 2. yüzyıla kadar devam eden nekropollerin varlığıyla kanıtlanmıştır.

Sağda. Hallstatt madenlerinde bulunmuş olan bu el yapımı deriler, içlerinde yer alan tuzların onları korumaları sayesinde zarar görmeden günümüze dek ulaşabilmişlerdir.

Antropomorfik stilde bronz bir broş. Bohemya'daki Manetur-Hradek Kelt mezarında keşfedilmiştir. (MÖ450)

Tuz çıkarmak için kullanılan Keltlere ait madenci aletleri.

ORTA LA TÉNE – C KÜLTÜRÜ

Tarihi kaynaklardan ulaşan bilgilerin de doğrulandığı üzere MÖ 3. yüzyılda Keltler, Yunanistan ve Makedonya sınırlarına doğru kuvvetli baskılarda bulunmuşlardı ve hatta Delphi Tapınağına kadar ulaşan akınlar yapmışlardır. Bu akınların ardından, doğuya, Trakya'ya doğru hareket etmişler, ancak Yunanistan'da hiçbir zaman kalıcı bir yerleşime sahip olmamışlardır. Bu topraklarda, daha önce Champagne'nın MÖ 5. yüzyıldaki terk edilmesi ve civardaki nekropollerin dolması gibi arkeolojik izler bulunmamaktadır.

Orta Avrupa'da, Alp zincirinin güneyindeki az sayıdaki arkeolojik buluntu, bir önceki dönemin bir uzantısı olan nekropollerden oluşur. Buradaki ölü armağanları, bölgesel olarak ele alınırsa daha üstün niteliklere sahiptir. Daha uzağa yapılmış savaşçılara ait mezarlar ise daha sıradan ölü armağanlarına sahiptir. O dönemde artık askeri rütbelerin altının çizilmediğini de göz önünde tutmak gerekir. Mezarların içinde sıklıkla, Yunan örneklerini taklit etmiş olan sikkeler görülür; bu, Kelt toplumunun gittikçe daha karmaşık bir hal alarak değişime uğradığına dair önemli işaretlerden birisidir.

Ön Plandakiler

LA TÉNE KÜLTÜRÜ: SANATSAL STİLLER

La Téne kültürü ile beraber, her şeyden önce bronz üretiminde yüksek bir ustalığa sahip olunduğunu doğrulayan, Etrüsk kaplarındaki süsleri değiştirerek yeniden üreten ve insan yüzünün tüm özelliklerini tek tek vurgulayarak fantastik bir formda yaratan yeni bir sanatsal stil gelişmiştir. Bitkisel motifler de (yapraklar, çiçekler, palmetler) benzer uygulamalardan geçmiştir. Bölgesel stillerin oluşması, toplulukların atölye faaliyetlerine bağlı olup, özelliklerini bazı motiflerin daha baskın olmasından alır, örneğin Champagne bölgesinde sürekli olarak phytomorfik (bitki ve meyve) motifler görülür. Antromorfik öğeler ise çok daha geniş bir alanda, Orta Ren bölgesindeki Badem Württemberg'den Bohemya'ya kadar yayılmış ve örneğin 'maske' olarak tanımlanan insan yüzü şeklinde süslenmiş çok sayıda broşta phytomorfik motiflerle kaynaşmıştır. İnsansı özelliklerin, hayvan figürleriyle birleştirilmesinden ortaya çıkan fantastik varlıklar kemer tokalarının üzerinde de kullanılmıştır. Orta La Téne kültürü sürecinde, 'bitkisel stil' ya da Waldalgesheim adı verilen, üzüm salkımlarının ve palmetlerin birleştiği bir stil gelişir.

Bronzdan insan figürini. Metal gerek günlük eşyaların (araç gereç ve silahlar) gerekse estetik amaçlarla (küçük bronzlar ve mücevherler) kullanılan eşyaların yapımında önemli bir hammaddeydi.

GEÇ LA TÉNE-D KÜLTÜRÜ

Etnik Kelt kültürünü karakterize eden bu son döneme ait arkeolojik öğe, *oppidum*ların gelişmesinden oluşur. Oppidum, geniş bir alanın etrafını kale duvarları ile kapatarak oluşturulmuş bir yerleşim alanıdır. Kale duvarları ile çevrilen geniş alanın bir kısmının üzerine yapılar inşa edilir bir kısmı ise boş bırakılarak hayvan otlatmaya ve tarıma ayrılırdı. Kale duvarları ile çevrilmiş bu alanın, Kelheim sit alanında olduğu gibi 650 hektarlık bir genişliğe ulaşabileceği ve bir tehlike anında sınır komşularının halklarını da misafir edecek kapasitede olduğu düşünülmektedir. Kelt *oppidum*u aynı zamanda zanaat faaliyetlerinin bir merkezi, gıda maddelerinin deposu ve köylerdeki halkların buluşma noktasıydı. Para sirkülasyonunun artması ve darphanelerin canlanması şüphesiz bu yerleşim alanlarının gelişmesine bağlıydı. Kelt haklarının benimsediği yazı şekline dair mevcut olan çok az bilgi de tamamen sikkelerden gelmektedir.

Üzerinde atlı bir erkek betimi olan Kelt sikkesi. Kelt bölgelerinde, para dolaşımının artması, Geç La Téne kültürü sürecinde, surlarla çevrilmiş yerleşim alanlarının gelişmesiyle sıkı bir bağlantı içerisindeydi.

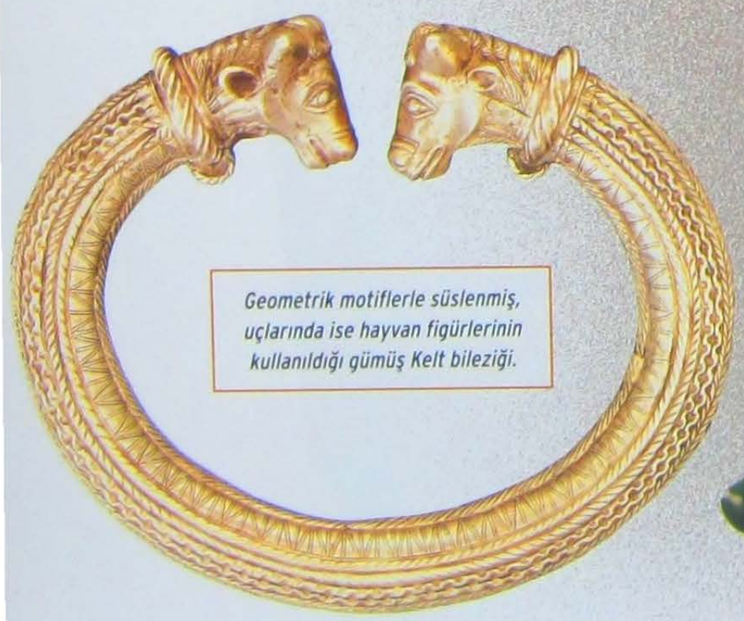

Geometrik motiflerle süslenmiş, uçlarında ise hayvan figürlerinin kullanıldığı gümüş Kelt bileziği.

Kelt metal işçiliğinde sıkça karşılaşılan bronz yabandomuzu figürü.

YOK OLMUŞ RUHLARIN DÜNYASI ÜZERİNE VARSAYIMLAR

KELTLER, ARKALARINDA ONLARIN RUHANİ DÜNYALARINI TANIMLAYACAK KANITLAR BIRAKMADIKLARI VE ROMA YAZILI KAYNAKLARINDA YER ALAN HERŞEYE DE İNANMAK MÜMKÜN OLMADIĞI İÇİN, BU BARBAR HALKLARIN KÜLTLERİ, MİTLERİ VE TANRILARI HAKKINDA BİRKAÇ ŞEY ÖĞRENEBİLMEK İÇİN ARKEOLOJİYE SADECE GÜVENİLİR.

Kelt halkları, arkalarında, dinsel yapılarına dair hiçbir yazılı kanıt bırakmamışlardır. Bu yüzden, tanrılar sistemini, ritüel uygulamalarını, mitlerini, din adamlarının varlığını ve dinsel mekanların özelliklerini kurgulamadaki varsayımlar, farklı kaynaklardan elde edilmiş olan karışık bilgilere dayanmaktadır. Bu bağlamda, arkeolojik kaynaklar önemli bir rol oynar ve bunların arasında en kayda değer olanları da ikonografik kaynakladır. Hem edebi kaynaklar, hem de epigrafik yazılı kaynakların kullanımı, arkeolojinin sunamayacağı tüm ruhani yönleri öğrenmede çok önemli bir temel taşı niteliğindedir; ancak bu durumun Keltler söz konusu olunca başarılı olduğu söylenemez. Roma öncesine uzanan dinsel içerikli epigrafik veriler yetersiz olmalarının yanı sıra, Yunanlaştırılmış bir dünya ile iletişim içinde olan bölgelerden geldikleri için içeriklerinde bu dış etkilerin izleri hissedilir. Bunun dışında, yazılı kaynaklar özellikle Galyalıların Romalılaştırılma sürecinden itibaren başlar ve bu kaynaklarda Kelt halklarından, Roma-Yunan dünyasının bu topluluklara "barbar" gözüyle bakmalarından beslenen önyargılı bir yaklaşım görülür. Bu sebepten dolayı, arkeolojik kalıntıların incelenmesi, Roma Dönemi öncesinde Keltlerin dinsel özelliklerini oluşturan öğelerin tanımlanmasında birinci derecede önem taşırlar.

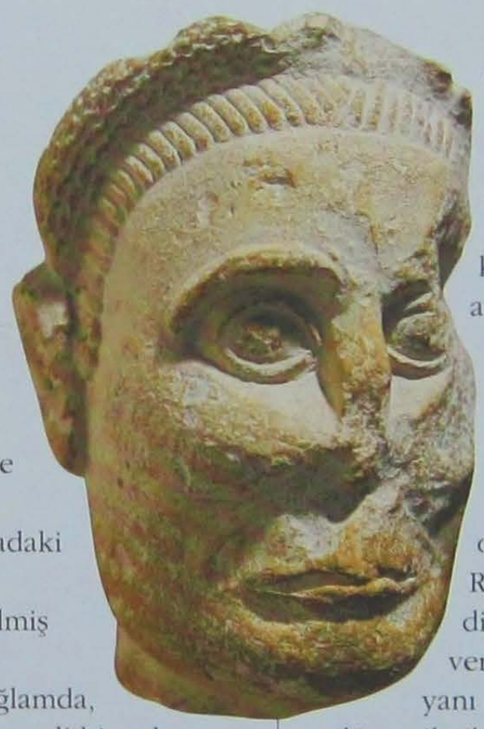

ORTAK BİR DİN Mİ?

Tüm Kelt halkları arasında ortak bir din olduğu düşüncesi netlik kazanmamıştır. Bu yöne doğru eğilim gösteren araştırmalar, bunlara sembolik bir anlam yüklemenin doğru olabileceğiyle ikonografik incelemelerden yararlanırken ve bu varsayımın tersi yönündeki araştırmalar

Ön Plandakiler

GUNTESTRUP'UN GÜMÜŞ KAZANI

MÖ 2. ve 1. yüzyıllara tarihlendirilen bu kazan, Danimarka-Jutland'daki bir bataklıkta keşfedilmiştir. Yaklaşık 9 kilo ağırlığında, bir bölümü altın kaplı ve yüksek kabartmalarla süslenmiş çok sayıda levhadan oluşan gümüş bir kazandır. Kazanı oluşturan levhalarda Roma öncesi dönemde Kelt dinsel yaşamına ait en önemli kalıntıdır. Kelt öğelerinin özellikle Trakya süslemeleri ile birleşmesinden oluşan teknolojik, stilistik ve ikonografik özellikleri, bu kazana esrarengiz bir kanıt niteliği vermektedir. Temsil edilen sahnelerden birinde tanrı Cernunnos boynuzlarla betimlenmiştir. Bu sahnede tanrıya, kazan üzerinde bir çok defa betimlenen ve farklı dinlerdeki ibadet anlayışları ile benzerlik gösteren koç başlı yılan eşlik etmektedir.

Solda Üstte. Kelt sanatı ürünü, taş erkek başı (MÖ 3.-2. yy)

Sağda. Romalılaştırılmış Kelt panteonun en önemli tanrısı olan Merkür'ün Roma-Galya dönemine ait bir heykeli. (MÖ 1. yy)

ise linguistik (dil bilimi) değerlendirmelere dayanmaktadır.

Var olan bilgilerin büyük bir bölümü, Romalılardan gelmektedir. Bu da Kelt dinin hakkında saf bilgiye ulaşılmasını engellemektedir. Örneğin Jül Sezar'ın Galyalı halklar için bir tanrılar sistemi yarattığı ve bunda Roma tanrılarının etkisinin çok olduğu bilinmektedir. Bu bilgiler, diğer tüm Kelt haklarına da mal edilemez.

KÜLT MEKANLARI

Rituel uygulamalara dair en önemli göstergelerden biri de su kaynaklarına veya toprağın altına gömülmüş olan değerli silah ve süs eşyalarının varlığıdır. Orta Avrupa'da ve İtalya'da, Orta Bronz Çağdan itibaren değerli eşyaları ibadet amacıyla iç sulara (göl, nehir, bataklık arazi) ya da yüksek tepelere gömme geleneği olduğu bilinmektedir.

Solda Üstte. Gundestrup Kazanı, Danimarka-Jutland'da bir bataklıkta keşfedilmiştir. (MÖ 1. yy)

Altta. Gunderstrup Kazanı üzerinde yer alan kabartmalarda bir Kelt tanrısı betimi. (MÖ I.y.y.)

La Téne kültürü ritüel eylemler açısından büyük bir karmaşıklığa tanıklık eder; gömülen eşyalar, hiçbir şekilde tekrar kullanılmaması gerektiğini işaret etmek amacıyla katlanarak veya kırılarak gömülüyordu. Benzer bir uygulama mezarların içine yerleştirilmiş olan bazı eşyalar için de geçerlidir, özellikle kılıçlar çoğu zaman gömülmeden önce kırılmışlardır. Bu gelenek Kelt kültüründe oldukça yaygındır. Anglesey Adası'ndaki (Büyük Britanya) Lynn Cerrig Bach'daki bataklıkta, kılıçların hemen yanına gömülmüş olan yük arabası parçaları keşfedilmiştir. İsviçre'nin Neuchátel Gölü bölgesinde yer alan

ünlü sit alanı La Téne'de, çoğunlukla kınlarıyla beraber gömülmüş olan kılıçların yanı sıra, kalkanlar, bıçaklar, oraklar, broşlar ve kemer tokaları da bulunmuştur. Yine İsviçre'de, Berne-Engelhalbinsel *oppidum*'unda yer alan Tiefenau sit alanı da büyük bir öneme sahiptir.

KUTSAL ORMANLAR

Ağaç ve orman kültünün varlığı, arkeolojik verilerde kendisine çok zor karşılık bulur ancak nadir keşifler sayesinde böyle bir kültünvarlığı tahmin edilmektedir. Örneğin Manching *oppidum*unun kent merkezinden uzak bir alanında bulunmuş olan, altın levhalarla kaplı, sarmaşık yapraklarıyla ve taneli meyvelerle süslemiş olan bronzdan küçük bir ağaç heykelciği bu külteün varlığına önemli bir delil sayılır. Mimari özellikleri ile diğerlerinden ayırt edilebilen, külte adanmış mekanların varlığı, son yıllarda yerleşim alanlarında gerçekleştirilen keşiflerin sayısının artması sayesinde kesin olarak kabul edilmiştir.

GALYA TAPINAKLARI

Bilgilerin çoğu, Roma eyaleti Gallia Belgica'ya karşılık gelen bölgede konumlanmış ve aralarında en iyi incelenmiş olanı Fransa-Oise'deki Gournay-Sur-Aronde olan, çok sayıda tapınaktan

Solda. Bir Kelt tanrısının başı. Dini bilgiler sadece sözel yollarla aktarıldığından, Kelt tanrılarının betimlerine isim vermek olası değildir.

Sağda. Bir La Téne mezarı. (MÖ 450) Toprağa gömülen değerli objeler, bir halkın dinsel geleneklerini anlatan en önemli işaretlerdir.

Ön Plandakiler

KELT PANTEON'U

Jül Sezar'ın kendi eserinde, Kelt tanrılarını Latin tanrılarıyla beraber tanımlaması, tipik bir etnosentrik yani başka bir kültürü, kendi kültüründen gelen öğeleri temel alarak değerlendiren bir yaklaşımdır. Sezar'ın ortaya koyduğu, tanrıların karşılaştırıldığı şema her ne kadar tutarsızlık gösterse de buna bakarak genel ortama hakim olan Roma-Yunan modelinin içerisinde bir Kelt özgünlüğünün bulunduğu da var sayılabilir. Eserin, Kelt Panteon'u adlı bölümünde, Merkür'ün niteliklerini taşıyan en büyük tanrıya yine Merkür ismi verilmiştir. Romalılar ve Yunanlar için tanrıların babası sayılan Jüpiter-Zeus ise Apollon ve Minerva'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir. Öte taraftan, epigrafik kaynaklarda yer alan bilgilerde, aynı tanrıya, belki de kendine has özelliklerini belirtmek için, Latince olmayan farklı sıfatsal terimler mal edilmiştir. Örneğin Apollon'a, Galya'da 'yakıcı', 'sıcak', 'iyileştirici' gibi çok sayıda farklı görevler yüklenmiştir.

Kireç taşından yapılmış bir savaşçı gövdesi. (MÖ 3.-2. yy)

Üstte. Bir çift tanrıçayı temsil eden heykel grubu, Galya-Roma eseri (MS 1.yy.)

gelmektedir. Bu bölgede, pek çok tapınağın yapımı sırasında, ilk önce içine insan ve hayvan kemikleri ile silah ve mücevherlerin gömüldüğü çukurlar açılıyor. Daha sonra kazıklı duvarlarla çevriliyor ve bir sonraki aşamada bunlar, ahşaptan merkezi bir yapı ile birleştiriliyordu.

Fransa topraklarının diğer bölgelerindeki ve Büyük Britanya'daki son keşifler, yörelere göre çeşitlilik gösteren bu inşaat hazırlıklarının, geçmişte tahmin edildiğinden çok daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Geniş Kelt topraklarının doğu bölümünde yer alan kale duvarları ile güçlendirilmiş önemli bir yerleşim alanı olan Záist'de, arkeologların bir kült mekanı olarak tanımlanabileceğine inandıkları köşeli formda bir duvarın kalıntıları bulunmuştur. İnşaatın bir sonraki aşamasında geniş bir duvar içine yerleştirilmiş olan görkemli bir yapı ise bir tapınak olarak yorumlanmıştır.

TANRILARIN BETİMLERİ

Geç Hallstatt evresi öncesine nazaran çok daha yenilikçi olan ve en eski dönemlerden beri La Téne kültürünü karakterize etmiş olan semboller mirası, Kelt kültürünün dinsel özelliklerinin analizinin temelini oluşturan öğelerden bir tanesidir.

Roma-Yunan inanışında tanrılarının habercisi olan Merkür-Hermes, baş tanrı olarak Kelt dininde yer alır. Aşağıdaki kabartmanın başkahramanı olan Merkür, elinde taşıdığı asasıyla ayırt edilir.

Galya-Roma tanrılarından birine ait bakırdan büyük bir büst. Heykelin boynunda yer alan "Torquis" (tork) adı verilen kolye, Kelt sanatında sıklıkla kullanılmış bir semboldür.

Kelt kültürüne göre, dinsel bilgiler, kuşaktan kuşağa sadece sözel yollardan aktarılıyordu, bu yüzden tanrılara mal edilebilecek tasvirlerle ne yazı ki hiçbir yazılı isim bağdaştırılamaz. Yani belirli ikonografiler ve Roma Dönemindeki kaynaklarda geçen bilgiler aracılığıyla tanıdığımız tanrılar arasında bir bağ kurulması mümkün değildir. Geç Hallstatt kültürüne uzanan bazı heykel örneklerinin ölmüş kahraman savaşçıları veya gömülmüş bu savaşçıların koruyucu tanrılarını temsil ettikleri var sayılmaktadır; örneğin, Almanya, Stuttgart yakınlarındaki Hirschland'taki tümülüsü işaret etmek için konulmuş erkek heykeli gibi. Daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan, içlerinde Rheinland-Pfalz'deki Pfalzed steli örneğinin de bulunduğu heykeller ve parçalanmış steller gibi anıtlar, La Téne kültürü stilindedir. Bu betimlerde sürekli tekrar edilen öğe, genelde sakallı veya bıyıklı, çıkıntılı yüz hatları olan erkeksi bir çehredir. Bu figür şematize edilerek, silahlar ve şarap sürahileri, bilezikleri ve "maske" şeklindeki broşları süslemede kullanılmıştır.

Koçbaşları, palmet motifi ve 'S' şeklindeki motiflerle birleştirilmiş bu erkek başı figürünün çok uzun süre kullanılan önemli bir sembol olduğu saptanmıştır. MÖ 5. ve 4. yüzyıldaki betimlerin dışında, bir sonraki dönemlerdeki sikkelerin üzerinde de yer almıştır. Bu sembollerle süslenmiş olan heykeller Bas-Rhin bölgesindeki (Roquepertuse, Entremont) bazı tapınaklardan gelmektedir. Bazen iki askerin elinde tutmuş olarak betimlenen, kesik insan başı sembolü bu tapınaklarda sık tekrarlanmış bir semboldür.

üstte. Bir Kelt tanrısının betimlendiği adak steli. Ortadaki figür belki de, dal şeklinde boynuzlarla gösterilen tanrı Cernussos idi.

La Téne'de keşfedilmiş bir Kelt mezarı(MÖ 450)

Bilgiler ve Haberler

GALLIA BELGICA'DA BİR TAPINAK

Gournay-Sur -Aronde'daki tapınağın en erken safhası, MÖ 4. yüzyıla, yani içi su dolu bir hendek ve bir platformla sınırlandırılmış olan düz bir duvarın kurulma dönemine uzanmaktadır. MÖ 4. yüzyılın sonu ve MÖ 3. yüzyılın başları arasında, hendeğin dış çıkıntıları boyunca uzanan kazıklı bir duvar eklenmiş ve merkeze, boyları bir metreyi aşan, etrafı onarlık hayvan kemikleri ile çevrilmiş dokuz tane çukur kazılmıştır.

MÖ 3. yüzyılın sonu ve MÖ 2. yüzyılın başları arasında tarihlendirilen daha sonraki inşaat aşamasında ise yeni bir hendek eklenmiş ve kazıkların çukurlarının yerine, büyük bir ihtimalle en son inşa döneminde yapılan bir binanın kazıkları yerleştirilmiştir. Yaklaşık dört yüzyıllık bir dönem içerisinde, hendeğe 2.000'den fazla silah ve 3.000'den fazla parçalanmış hayvan kemiği gömülmüştür.

BOYNUZLU TANRI

Bir tanrının betimi olarak düşünülen diğer bir ikonografik tema ise, başı dal şeklinde uzanan boynuzlarla süslenmiş olan erkek figürüdür. Bu figürün kabartma örneklerinden biri de, çok önemli kültürel bir değere sahip olan Gunderstrup Kazanı'nın üzerinde yer almaktadır. Burada etrafı hayvanlarla çevrelenmiş olan erkek figürü, bağdaş kurmuş bir şekilde oturmaktadır. Bu özel ikonografi ve koç başlı yılan arasındaki bağlantı, geç dönemdeki bir çok tasvirde de tekrar kullanılmıştır. Paris havzasında bulunmuş ve benzer bir görüntü ile ilişkilendirilmiş bir epigrafiye dayanarak dal şeklinde uzanan boynuzlu tanrının Cernunnos olabileceği düşünülmüştür. Bu durumda, çok daha geç bir döneme yani MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilebilecek Val Camonica'da yer alan kaya üzerine yapılmış süslemelerin de bu sembollerle ilişkili olabileceği akla gelir.

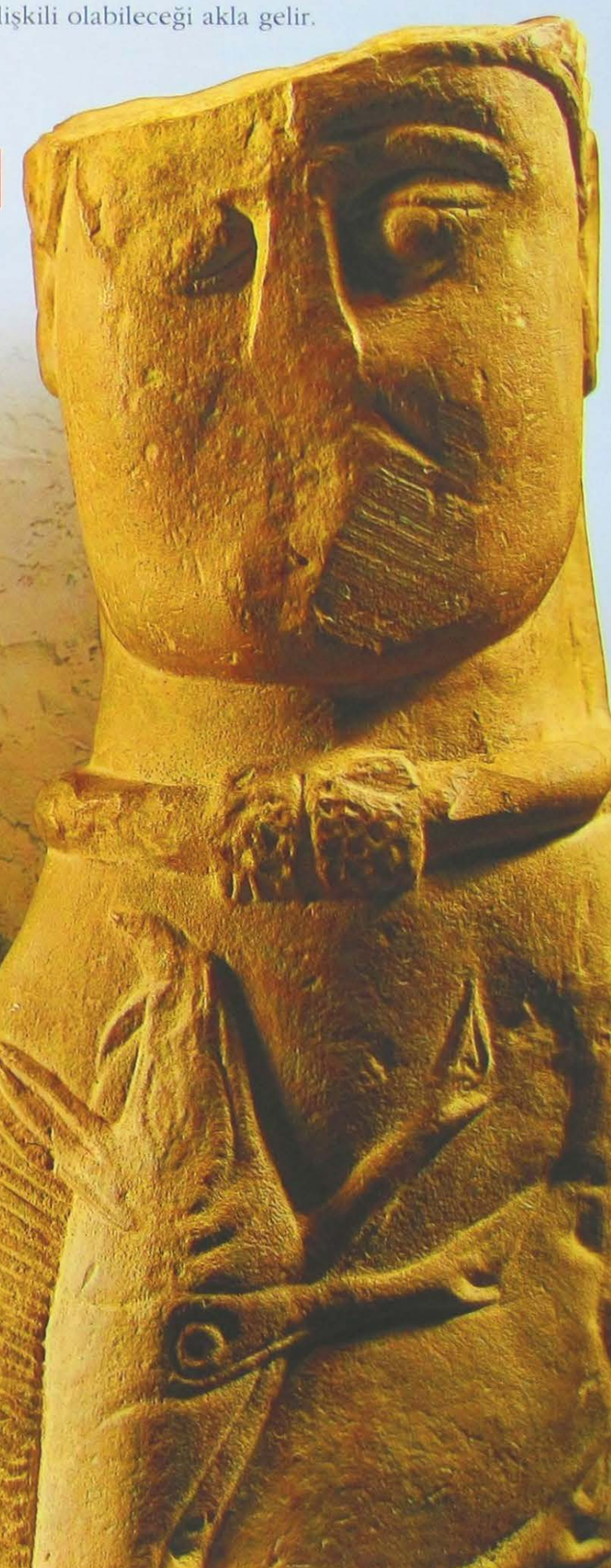

Galya-Roma tanrısını temsil eden bir heykel.

KELTLERİN TOPRAKLARI

Roma fethinden önceki Avrupa topraklarında, MÖ 5. yüzyılından itibaren, Kelt halklarının arkeolojisinin temeli olan La Tené kültürü yaygındı. Araştırmacıların ortak fikrine göre, MÖ 6. yüzyılda Orta-Batı Avrupa'nın geniş bölgeleri Kelt Halkları tarafından işgal edilmişti. Bu halkların yönetici sınıfları, Almanya'daki Baden-Württemberg prens mezarlarında ve Güney Fransa'daki bazı sit alanlarında zengin arkeolojik kanıtlar bırakmışlardır. Yazılı kaynaklardaki Kelt göçlerine dair bilgiler, arkeolojik bulgularla da doğruluk kazanmıştır. Bu haklar MÖ 4. yüzyılda İtalya'yı işgal ederek, Balkan Yarımadası'na doğru hareket etmişlerdir. MÖ 2. yüzyıldan itibaren La Téne kültürüne dair bilgiler öncelikle *oppidum*ların, yani çoğunlukla doğal korunaklı yüksek tepelere kurulmuş, etrafı geniş kale duvarlarıyla çevrilmiş ve özellikle bu dönemde gelişmiş olan zanaatkarlık ve ticari faaliyetlerin merkezi olan yerleşim alanlarının incelenmesine dayanmaktadır. *Oppidum*lar günümüzdeki Fransa ve Balkan Yarımadası arasındaki çok geniş topraklara da yayılmıştır. Kelt topraklarının Romalılaştırılması MÖ 1. yüzyıla denk gelmiş olup, bu değişim şehir merkezlerinde daha hızlı seyredip kırsal bölgelerde daha yavaş ilerlemiştir.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı	Geç Hallsttat kültürü etkileri. İlk Kelt 'Prenslerine'ait tümülüsler ve mezarlar.
MÖ 5. yüzyılın ortası	Erken La Téne sanatı (La Téne -A) stilinin yayılması.
MÖ 4. yüzyılın	Erken La Téne (La Téne -B). Tarihi kaynaklar tarafından doğrulanan göçler gerçekleşir. Alplerin güneyinde ilk La Téne yapıları.
MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı	Orta La Téne kültürü (La Téne -C)
MÖ 280	Keltlerin (Galatlar) Trakya, Makedonya ve Yunanistan'a akın etmeleri. Kelt mezarlarında Yunan örneklerini taklit eden sikkelerin görülmesi.
MÖ 2. yüzyılın ortası	Geç La Téne (La Téne -D).Oppidumların gelişmesi.
MÖ51	Jül Sezar'ın zaferiyle sonuçlanan Galya Savaşlarının bitişi.
MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı	Geç La Téne (La Téne -D). Tuna Nehri etrafındaki topraklarının Roma'nın boyunduruğu altına girmesi.

Marche Bölgesindeki, Filoltano antik Kelt sitesinde bulunan güreşen savaşçı figürlü bronz tabak.

Mont- Lassois, Vix (Fransa)

Bragny-sur-Sarône

Bragny-sur-Sarône
Geç Hallstatt kültürü ve erken La Téne kültürü yerleşim alanı (MÖ 5.-4. yy)

Reno

Mont- Lassois, Vix (Fransa)
MÖ 6. yüzyıla ait yerleşim alanı ve tümülüslü prens mezarları. Bölgede bulunan kalıntılar, Musée des Antiques Nationels-Châteaude Saint- Germain -en- Laye'de sergilenmektedir.
Altta, MÖ 6. yüzyıla ait, Vix'de keşfedilen şarap ve su karıştırmak için kullanılan büyük bir Yunan vazosu.

Kleinaspergle, Hohenasperg (Almanya)
Geç Hallsttat ve Erken La Téne kültür evrelerine uzanan tümülüs ve surlarla çevrili merkez (MÖ 6.-5. yy) Sağda, altından süslü kemer tokası; altta Keltler tarafından yapılan Attika kupası, her iki eser de Kleinaspergle'de bulunmuştur.

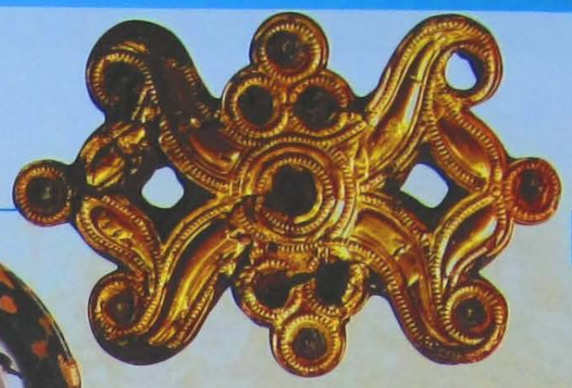

Zavist (Bohemia)

Zavist (Bohemia)
MÖ 6. yüzyılın ortasından MÖ 4. yüzyıla kadar kullanılmış surlarla çevrili bir yerleşim alanı ve tapınak.

Manching (Almanya)

Manching (Almanya)
Manching *oppidumunda* yerleşim, MÖ 3. yüzyılın ortasından MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Manching'de bulunan kalıntılar, Monaco Di Baviera Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.
Solda, boyalı vazo.

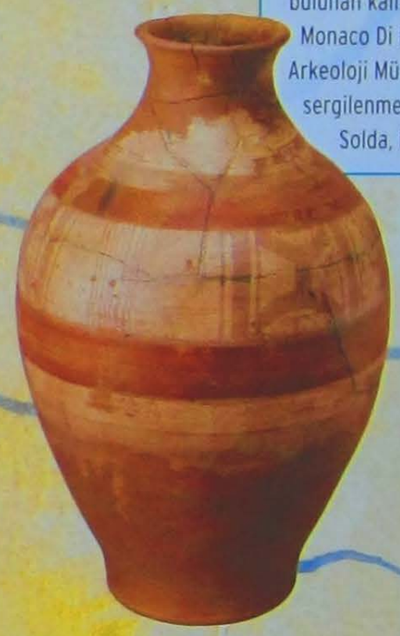

La Téne, Neuchátel Gölü (İsviçre)

La Téne, Neuchátel Gölü (İsviçre)
Büyük olasılıkla kült bir özellik taşıyan yerleşim alanı (MÖ 3. Yüzyıldan, MÖ 1. yüzyıla kadar). Parc d'Archéologie Müzesi (Hauterive- Neuchhátel)

Monte Bibele (Bolonya)
MÖ 4. yüzyılın yarısından, MÖ 3. yüzyıla ait yerleşim alanı ve nekropol.Solda, boyalı vazo.

Monte Bibele (Bolonya)

PO

Ligurya Denizi

Montefortino, Filottrano (Marche Bölgesi)

Montefortino, Filottrano (Marche Bölgesi)
Montefortino, Filottrano (Marche Bölgesi)
MÖ 4. yüzyıla ait nekropol ve Ancona'daki Marche Ulusal Müzesi.
Solda, Filottrano'da bulunmuş altından 'tork' (Kelt kolyesi).

Adriyatik

ANTİK DÜNYADA GEMİLER VE DENİZCİLİK

DENİZCİLİK ARKEOLOJİSİ, ANTİK DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE KADAR UZANAN GEMİLER VE DENİZCİLİK TEKNİKLERİ İLE İLGİLENİR. TEKNELERİN YAPIMINI, SİLAHLANDIRILMASINI, DONANIM METOTLARINI VE DENİZCİLİK SİSTEMLERİNİ ARAŞTIRARAK, DENİZE ÇIKAN İNSANLARIN NASIL BİR HAYAT SÜRDÜKLERİNİ YENİDEN KURGULAMAYA ÇALIŞIR.

Denizcilik arkeolojisinin özerk bir disiplin olarak tanımlanması, su altı arkeolojisinin gelişim göstermesiyle bağlantılıdır. Denizcilik arkeolojisi, insan ve yük taşımacılığı, balıkçılık, savaş gibi çeşitli işlevlerin yanında antik teknoloji tarihi konularını da içermektedir. Daha çok yeni bir disiplin olmasına rağmen, antik denizcilik üzerine araştırmalar eskilere dayanmaktadır. Son elli yıl içerisinde gelişmiş olan denizaltı incelemelerinin mümkün hale gelmesi, araştırmalara ve yeni verilerin toplanmasında, sualtı arkeolojisine canlılık kazandırmıştır. Daha önceleri en önemli bilgiler arkeolojik değil ikonografik (gemiler sıklıkla antik seramikler, mozaikler, freskler, kandiller üzerinde ya da bronz küçük objeler şeklinde betimlenmiştir), edebi ve epigrafik kaynaklardan geliyordu. Gerçek gemi enkazları üzerinde araştırma yapmak, bilgi dağarcığını genişletmiştir ancak, karada yapılmış birkaç şanslı kazı sonucu bulunmuş olan gemi enkazlarının da rolünü unutmamak gerekir. Bu konudaki en önemli örnek İstanbul'da Yenikapı'daki Theodosios Limanı'nın kazılması ve burada gün ışığına çıkartılan gemilerdir.

Savaş gemileri gibi bazı gemi tiplerinde, geleneksel kaynaklar hala temel taşı olarak kabul edilirler. Çünkü gemi enkazında gövdenin korunabilmesi, suyun dip özelliklerine, dalga hareketlerine, deniz akıntılarına ve çürümeyen nitelikte yükün varlığına bağlıdır. Sualtı kazılarında bulgular, yine aynı sebepten dolayı, gemilerin özellikle alt tarafından yani dibe oturmuş ve içerisindeki yük sayesinde korunmuş olan karina (geminin su içinde kalan bölümü) kısmından ortaya çıkartılırlar. üst kısımlar ise genellikle parçalanmış bir şekilde bulunurlar. Gemicilik gelenekleri ve marangozluğu alanında gerçekleştiren araştırmalar, laboratuar analizleri ve tarihi kaynaklar yardımıyla tamamlanıp, sadece teknikler hakkında değil aynı zamanda tarihlerin, yapım yerlerinin ve kullanılan ahşapların cinsi ve nereden geldiklerine dair çok büyük sonuçlar ortaya koymaktadır.

NEMİ GEMİLERİ

Bu konuda en ünlü keşifler arasında, "Nemi gemileri" yani Nemi Gölü'nün kurutulmasıyla ortaya çıkarılmış olan İmparator Caligula'ya ait gösterişli gemiler akla gelir. Günümüze, iki geminin sadece süsleme eşyaları ve kazı esnasında çizilen çizimleri ulaşmıştır, çünkü gemilerin

Kürekli antik Roma gemisi maketi. Eğer bugün bunun gibi maketler böylesine gerçeğe uygun bir şekilde yapılabiliyorsa, bu sadece geçmişteki gemilerle ilgili zengin epigrafik kaynaklar sayesinde değil aynı zamanda, ve hatta özellikle, geçmişteki denizciliğe dair bilgileri çoğaltan gerçek gemi enkazları üzerinde yapılan arkeolojik incelemeler sayesinde olmuştur

Geçmişin Tanıklıkları

İTALYA'DAKİ EN SON DENİZCİLİK ARKEOLOJİSİ KEŞİFLERİ: PİSA

1998 yılında, İtalyan demiryolları işletmesinin Pisa-San Rossore istasyonunda bir şantiye kazısında, yüzeye bazı antik ahşaplar çıkmıştır. Büyük ihtimalle Pisa'nın kent limanının bir parçası olan bölgede batmış olan farklı dönemlere ait gemilerin keşfi rastlantı sonucunda gerçekleşmiştir. Bulunan kalıntıların içeriği, inşaatın başka yere kaydırılmasına neden olmuş ve alan arkeolojik sistemlere uygun olarak kazılmaya başlanmıştır. Ancak, geriye yanıt bekleyen bir sürü soru kalıyordu; örneğin farklı dönemlerde kapalı bir havzanın içinde batmış on altı geminin neden çıkarılmadığı ve bazı durumlar da ise, en azından yükünün bile neden kurtarılmaya çalışılmadığı karanlıkta kalan sorulardandı. Şans eseri bir tatlı su katmanının varlığı ve kumluk seviyelerde oksijen bulunmaması, tüm organik malzemeleri mükemmel bir şekilde korumuş olan arkeolojik bir alanın oluşmasına sebep olmuştur. Alanda araştırılan gemilerin ve onlarla bağlantılı malzemelerin tarihi, MÖ I. yüzyıldan MS 5. yüzyılın sonlarına 6. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Gemilerin ve onların yük kalıntılarının son istikameti, özel olarak tasarlanan Arsenali Medicei di Pisa Müzesi'dir.

Üstte. Sutton Hoo (İngiltere) hazinesinden MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen altın miğfer.

gövdeleri, 1944 yılında Alman birliklerinin İtalya'dan çekilirken çıkardıkları yangında yok olmuştur.

DENİZİN HAZİNELERİ

Denizcilik arkeolojisi kapsamında Kuzey Avrupa'da da pek çok keşif gerçekleştirilmiştir. İskandinavya'da Viking gemileri bulunmuş, İngiltere'de Sutton Hoo (MÖ 7. yy) gemisinin kumdaki izleri saptanmış (1939) ve nihayetinde de İsveç'teki Vasa gemisi bir bütün halinde maceralı bir şekilde su yüzüne çıkarılmıştır. Vasa, 70 metre uzunluğunda bir savaş gemisidir. Stockholm limanından denize indirildiği gün, 32 metre derinlikte dibe oturur. 1957 ve 1961 yılları arasında, bir bütün halinde su yüzeyine çıkarılır ve daha sonra uzun bir restorasyon dönemi geçirir. Bu süreçte, tahta kaplamanın korunabilmesi için önemli deneyler gerçekleştirilmiştir.

ELLİ GEMİ ENKAZI

Kazıların ve keşiflerin sayısı, 1960'lı yıllardan itibaren oldukça artmaya başlar. İtalya-Pisa'da bulunan gemiler kamuoyunun merak ettiği bir konu haline gelir. Bunlar, antik gemilerin tekniklerinin kurgulanmasına izin veren, MÖ 6. yüzyıl ile MS 7. yüzyıl arasına tarihlendirilen toplam elli tane gemi enkazıdır. Gemilik üzerine önemli bilgiler veren bu gemiler bazı tarihsel dönemlere ve diğer bazı gemi tiplerine dair çok az bilgi sağlar. Buğday, mermer ve hayvan taşıyan gemiler hakkında bilgiler çok yetersizdir. Savaş ve askeri gemilere dair bilgiler de çok azdır. Sicilya- Marsala'da keşfedilen ve MÖ 3 yüzyıla tarihlendirilen Kartaca kadırgaları gibi istisnai örnekler de yetersizdir.

GEMİ ŞANTİYELERİ

Ana inşa teknikleri, gövdenin inşası (öncelikle tahta kaplamalar inşa ediliyor sonra içerisine iskelet yapılıyordu) ve karma teknik yani işlemin orta safhasında gövdenin ve iskeletin birbirine tutturulmasına dayanıyordu.

Ortaçağdan önceki hiçbir geminin, sistemli ve kesin hesaplara dayanan gelişmiş iskelet tekniği üzerine inşa edilmediği görülmektedir. Son yapılan

MÖ I. yüzyılın sonundan MS 6. yüzyıl arasına tarihlendirilen bir seri gemi enkazının ortaya çıktığı Pisa-San Rossore kazı şantiyesindeki restorasyon sürecinden bir görünüm.

Ön Plandakiler

İTALYA'DA GERÇEKLEŞTİRİLEN DENİZCİLİK ARKEOLOJİSİ KEŞFİ: BOCCALAMA'DAKİ SAN MARCO

1996 ve 1997 arasında gerçekleştirilen bazı su altı keşif çalışmalarında, Veneta lagününde, 1300'lü yıllara ait çok iyi durumda korunagelmiş iki gemi gövdesine ulaşılmıştır. Ardından, gemi gövdelerinin hızla zarar görmesinden kaçınmak amacıyla su altı kazıları başlatılmıştır. İkinci süreçte ise 16. yüzyılda deniz çekilmesi ve yükselmesi sonucu ortadan kaybolan Boccalama'daki San Marco Adacığının da saptandığı sit alanın etrafı suyun dibine monte edilen kazıklarla çevrilmiş ve kurutulmuştur. İki gemiden bir tanesinin, lagünlerde ve Padana bölgesindeki nehirlerde kullanılmış, yelkenler aracılığıyla veya karadan çekilerek hareket eden bir yük gemisi, diğerinin de Ortaçağdan 20. yüzyıla kadar Akdeniz'de kullanılan kürek veya yelkenlerle hareket ettirilen bir ticaret veya savaş gemisi olduğu belirlenmiştir. Her iki gemi de, deniz yükselmesine karşı adadaki manastıra zarar gelmemesi amacıyla set olarak kullanılmıştır. Böylece gemiler sistemli bir şekilde araştırılabilmiştir.

keşifler, örneğin tahta kaplamaların birbirine dikilerek birleştirilmesi gibi farklı gemicilik gelenekleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu tip gemilerle ilgili gemi enkazlarında, çeşitli öğeler kendi aralarında birbirilerine bağlanmış gibi gözükmezler ancak aslında tahta çivilerle sabitlenmiş ve su altında kaldıkları için zarar görmüş iplerle birbirlerine tutturulmuşlardır. Bu tip gemiler çok çeşitli çağlara aittir (MÖ 6. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar), ancak hepsi antik dönemde yapılanların bir taklididir. Örneğin tekniği Mısır'da da görülmüş; daha sonra da Antik Yunan filosu yine bu tekniğe göre yapılmıştır. Homeros, *İlyada* adlı eserinde, Yunan gemilerinin kötü bir durumda kaldığını çünkü uzun süre Troia'nın önündeki denizde bekledikleri için tahta kaplamaları birbirine bağlayan iplerin çözülmüş olduğunu anlatır. Dikişli gemiler genellikle gövde tekniği esas alınarak monte edilirlerdi.

AHŞAP SORUNU

Ahşabın korunması, antik gemi enkazlarına yapılan ilk müdahalelerde karşılaşılan önemli bir problemdir. Pek çok gemi gövdesi günümüze ulaşmamış ya da ulaşmış olanlar da korunma zorlukları yüzünden riskli durumdadırlar. Gemi enkazları ya da göl kenarındaki yerleşim yerlerindeki ağaç kazıklar gibi su emmiş veya tamamen su altında kalmış olan ahşaplar çok ciddi yapısal bozulmalara maruz kalırlar. Ahşabın lifleri kanal şeklinde bir yapıdan oluşur ve bu kanalların içerisinde yer alan selüloz odunsu yapıya dayanıklılık ve esneklik verir. Selüloz su altında çözünür, ancak obje orijinal formunu mükemmel bir şekilde korur çünkü su, selülozun terk ettiği boşlukları doldurur. Su yüzüne çıkarılıp havayla temas ettiğinde, ahşap buharlaşma yüzünden içindeki suyu hızla kaybeder. Yani obje tamamen büzülür ve ağırlığının %90 ile hacminin %80'ini kaybeder. Bu şekilde bulunmuş olan ahşaplar, buharlaşma sürecini önleyen damıtılmış suyla doldurulmuş küvetlere yatırılırlar. Deniz dibinden çıkartılan buluntulara ise tuzundan arındırma işlemi uygulanır. Sonraki müdahalelerle, ahşabın lifleri içerisindeki suyu kimyasallar maddeler yardımıyla çıkarıp, objenin en son gideceği yerde, örneğin depoda veya sergide nemli bir durumda kalması garanti edilir. Sıklıkla kullanılan maddelerden bir tanesi de, ilk defa *Vasa*nın restorasyonunda kullanılmış olan PEG (polietilen glikol) yani tahtayı ıslatmak için kullanılan yüksek ısıda suda çözülebilen sentetik ciladır. Sonrasında soğudukça katı hale gelen bu madde, orijinal formunu korumuş olan tahtaya, sertlik ve dayanıklılık verir. Büyük alanlar kaplayan gemi enkazlarının bir bütün olarak PEG yönteminden geçirilmesinin zorluğu ve çok masraflı olmasından nedeniyle, günümüzde daha pratik ve ekonomik yeni bir sistem bulma deneyleri devam etmektedir.

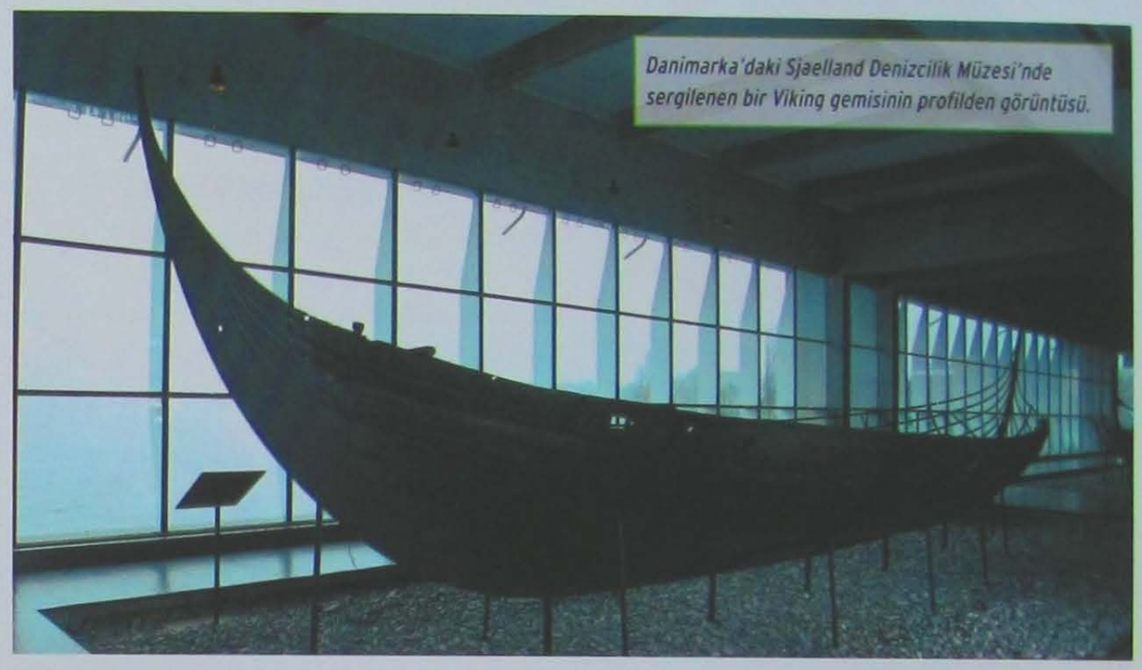

Danimarka'daki Sjaelland Denizcilik Müzesi'nde sergilenen bir Viking gemisinin profilden görüntüsü.

1628'de batan İsveç yelkenli savaş gemisi Vasa'nın iç kısımlarını gösteren ahşap maket.

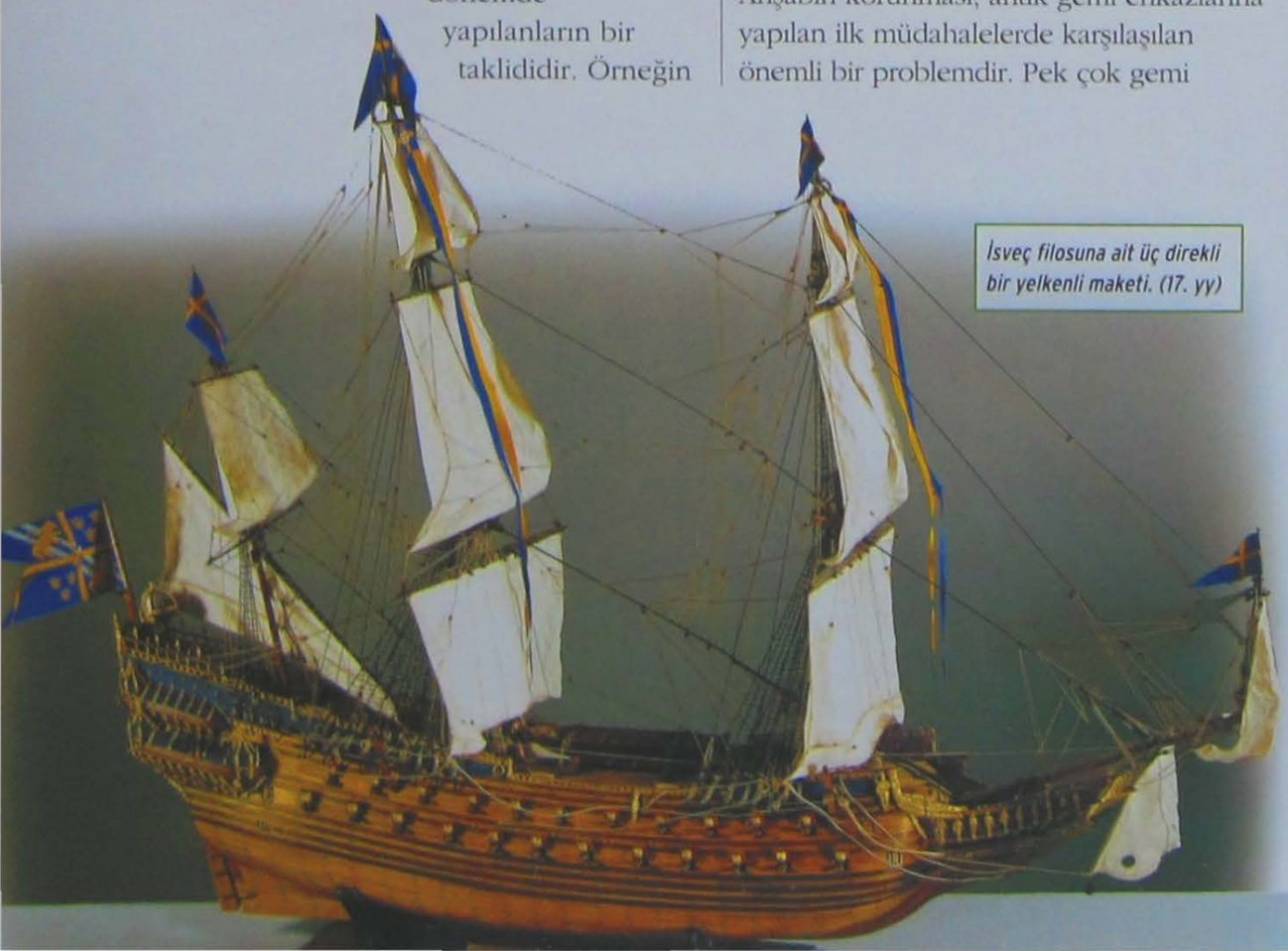

İsveç filosuna ait üç direkli bir yelkenli maketi. (17. yy)

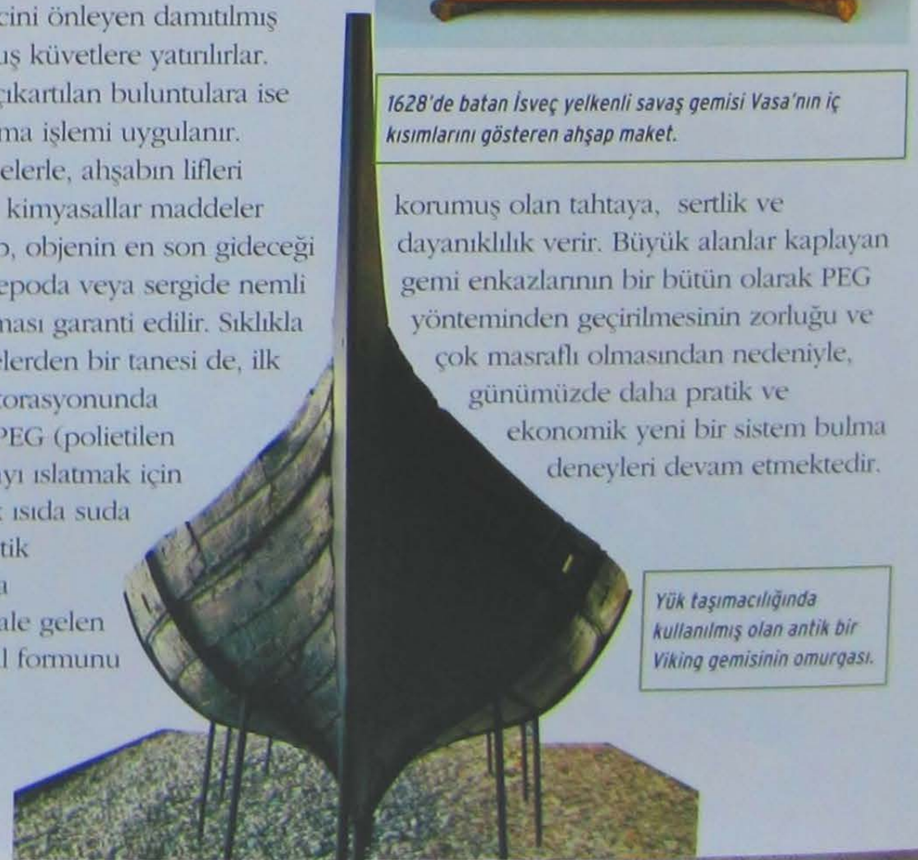

Yük taşımacılığında kullanılmış olan antik bir Viking gemisinin omurgası.

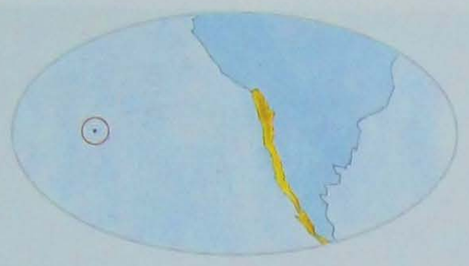

RAPA NUİ KÜLTÜRÜ

YEREL ADI RAPA NUİ OLAN PASKALYA ADASI, İLK BAKIŞTA ANITSAL HEYKELLERİYLE DİKKAT ÇEKEN, BUNUN YANI SIRA GİZEMLİ COĞRAFYASI VE KEŞFEDİLMEYE DAVET EDEN KÜLTÜRÜYLE DE OLAĞANÜSTÜ ÖNEME SAHİP ARKEOLOJİK BİR ALANDIR.

Paskalya Adası, Güney Amerika kıyılarının 2500 mil açığında, Tahiti'nin yaklaşık 2000 mil uzağında yer alır. Bu nedenle bir tarafta Okyanusya Kıtası'nın, diğer tarafta Amerika Kıtası'nın tarihsel ve kültürel geçmişine tanıklık eden konumu, adanın kültürel birikiminde çeşitlilik yaratmıştır. Üzerinde yerleşim olan Rapa Nui'ye (Paskalya Adası) en yakın ada, batısında yer alan ve 1200 mil uzaklıktaki bir adacık olan Pitcairn Adası'dır.

ADANIN İLK SAKİNLERİ

Bugüne kadar Paskalya Adası'nın maddi kültür kalıntıları, dili ve gelenekleri üzerinde yapılmış olan çalışmalar, Rapa Nui'nin ilk sakinlerinin MS 400 ve 600 arasında, Markiz Adaları ya da Gambier Takımadaları'nın en büyüğü Mangareva Adası kökenli gruplar olabileceğini düşündürür. Bu durumda Polinezya'nın geniş etnik mozaiğine dahil olan çeşitli insan toplulukları söz konusudur. İlk sakinlerin, Rapa Nui'ye doğru gerçekleştirdikleri yolculuk boyunca diğer adalarda duraklamış olmaları düşünülebilir. Üstelik anayurtlarını bırakarak yola çıkan bu toplulukların, araç ve malzemelerin yanı sıra, yenilebilir bitki tohumları ve başlıca evcil hayvan türlerini de yanlarında getirdikleri göz önüne alınınca, bu toplulukların kesin bir göç planlamış oldukları fikri iyiden iyiye olasılık kazanır. Yurt arayan bu ilk yerleşimcilerin gözünde Rapa Nui, Polinezya'yla kıyaslanabilir bir cennet değildi. Ada tropikal iklim kuşağının dışında bulunuyordu ki bu durumda elverişli bir iklimden söz edilemezdi. Su kaynağı olarak kullanılabilecek akarsulardan yoksundu. Hatta kıyıları, fırtınaların şiddetini etkisiz hale getirebilecek mercan kayalıkları (*resif*) tarafından çevrili de değildi. Üstelik yüzölçümü 150 km²'den biraz daha fazla olan Paskalya Adası'nın topraklarındaki tarıma elverişli araziler oldukça azdı. Tüm bu olumsuzluklara karşın adada, yine de yaşamı devam ettirecek yararlı kaynaklar vardı. Palmiyeler ve diğer yüksek gövdeli bitkilerin oluşturduğu büyük ormanlar hammadde kaynağı idi. Her ne kadar adada akarsuların eksikliği bir dezavantaj olarak belirse de, sönmüş volkanların kraterlerinde oluşan havzalar bu eksikliği önemli ölçüde gideriyordu. Adanın volkanik yapısı, araç-gereç ve silah üretimi için kullanılan obsidyenin yanı sıra, Rapa Nui'nin sembolü olan büyük heykellerin, yani Moai'lerin, yapılabilmesi için ideal bir malzeme olan yumuşak tüf kayanın oluşumuna imkan tanımıştır. Adanın ilk sakinleri, Paskalya Adası'nın yerleşime elverişli alanlarına yerleşerek adanın kültür tarihini başlatmışlardır.

Hanga Tee'nin monolit tören platformunun görüntüsü.

Solda. Rano Raraku volkan kraterinde bulunan ve "Moai" olarak adlandırılan dev heykellerden biri.

Geçmişin Tanıklıkları

BAKIR RENKLİ ADAMLAR

Paskalya Adası'ndaki araştırmaların ilk kaynakları, Avrupalı gezgin, asker ya da kaptanların tuttukları günlükler ya da raporlardır. Çoğunlukla biraz önyargılı ve biraz da abartılı olsa da bu kaynaklar da göz ardı edilemeyecek kadar önem taşır. Bu tip belgeler arasında,1830 yılında adaya ulaşan bir İngiliz kaptanın seyir defteri öne çıkar. Paskalya Adası yerlilerinin kaptan üzerinde bıraktığı izlenimler şöyledir; "Erkeklerin tenleri bakır rengi, boyları uzun ve vücutları atletiktir. Ben yaklaşık 1.70 m.den daha kısa erkek görmedim, üstelik boyu 1.90'a varan biriyle de karşılaştım. Kadınların ve bazı erkeklerin daha açık bir ten rengi var. İngilizler ya da Avrupa'nın başka uygar insanlarıyla karşılaştırıldığında, yerlilerin vücutları daha uzun, kalçaları dardır. Bunun yanı sıra, kolları, ayakları, elleri, gözleri ve dişleri zarif ve güzeldir. Buna ek olarak, erkekler iyi diş yapısına sahipler."

Orongo Köyü'nde bulunan Rano Kau, adanın en büyük sönmüş yanardağıdır.

Paskalya Adası'ndaki ilk tarımsal faaliyetlerde arazi, Anglo-Sakson bilim adamları tarafından "*slash and burn*" yani "kes ve yak" olarak tanımlanan sistem uygulanarak ekilmeye başlanmıştır. İnsanoğlu tarafından geliştirilen, kesinlikle en basit ve hızlı toprak işleme sistemlerinden biri olan bu uygulama, çevrenin ekolojik dengesinde ciddi değişikliklere neden olur ve tarım arazilerinin potansiyelinin büyük bir hızla tükenmesine yol açar. Bu sistemle tarıma başlayan Rapa Nui sakinleri, her iki olayın sonuçlarına da katlanmak durumunda kalmıştı; orman örtüsü önemli ölçüde azalmıştı ve ada, kasırgaların yıkıcı etkisine karşı çok daha savunmasız bir hale gelmişti. Topraklarının verimliliği konusunda ise, ilk başarılardan sonra yavaş ama istikrarlı bir düşüş yaşanmıştı. Zamanla adalılar kendilerini evler ve ibadet yerleri yapımına ve "*moai*" adıyla anılan heykellerin yapımına adamışlardı. Bu heykeller, Markiz Adaları'ndaki heykellerin varlığı sayesinde, Polinezya heykelleriyle benzerlik gösterdiği kanıtlanan anıtsal heykellerdi. Bu görkemli heykeller, büyük tören platformlarına karşılık gelecek şekilde yerleştirilmişlerdi ve dini liderleri ve tanrıları temsil etmekteydiler. Adalıların "*moai*" sayısını arttırma arzusu, halat üretimi için uygun olan lifleri sağlayabilecek ağaç ve bitkiler başta olmak üzere, adanın en önemli bitkisel kaynakların hızla tüketimine yol açmıştı. Tomrukların azalması da yeni kano yapımını önlemiş, bu nedenle derin deniz balıkçılığında önemli bir azalma yaşanmıştı. Üstüne üstlük, yeni kano yapımı

"Moai fabrikası" olarak ünlenen Rano Raraku'daki heykellerden ikisi.

gerçekleştirilemeyince Rapa Nui sakinlerinin yerleşmek için yeni bir arazi arama şansları da yok olmuştu. Ne yazık ki bu arayışlar için kanoyla denize açılmak gerekiyordu. Kısacası adalılar, kendi elleriyle bozup, yoksullaştırdıkları bir ortamda sıkışıp kalmışlardı.

SOSYAL YAPI

Kuruluşunun erken aşamalarında Rapa Nui'ye yerleşen nüfusun sosyal yapısı, Polinezya kültürlerindekine benzer olarak, *ariki mau* adı verilen ve topluluğun büyük lideri konumunda olan karakterle yüce zamansal ve manevi gücün kimliğini paylaşmaktaydı.

Ariki mau unvanı babadan oğla geçerdi ve bu unvanı taşıyan kimselerin, tanrıların soyundan geldiğine inanılırdı. Büyük şefin halkı, iki ana grup halinde birleşmiş olan *mata* denilen klanlara bölünmüştü. Büyük moai'lerin yapılması için kendilerini bu işe adamış yetenekli ustaların oluşturduğu meslek birlikleri önemli bir rol oynardı. Bu insanlar toplum tarafından yüksek itibar gören kişilerdi. Aslında Paskalya Adası heykelleri, zaten köle ya da zorunlu çalıştırılan işçilerin çabalarının eseri değildi. Bu heykellerin yaratıcıları, büyük övgülere layık olan ustalıklarının da kanıtladığı gibi usta taş işçileri ve heykeltıraşlardı. Paskalya Adası'nda yaşamış olan nüfusun büyüklüğü günümüz araştırmacılarının kafa yorduğu konulardan biridir. Bazı bilim adamlarına göre nüfus, 7000 kişiye kadar ulaşmıştı. Bazıları ise bu rakamın az olduğunu, buradaki nüfusun daha kalabalık olduğunu savunurlar. Nüfus sayısı üzerindeki anlaşmazlığın ötesinde kesin olarak bilinen, özellikle "kes ve yak" sistemiyle tarımsal faaliyetlerin tetiklediği çevresel değişimler sebebiyle ve orman kaynaklarının moai'lerin üretimi için düşüncesizce kullanılması sonucunda, ada sakinlerinin sayısı bu kadar küçük boyutlara sahip bir adanın kaldırabileceği fiziksel sınırları aşmış olduğudur.

KUŞ ADAM

16. yüzyılın başlarında *ariki mau*'lara odaklı olan egemenlik modeli, savaşçılar (matato'a'lar) arasından ortaya çıkan bir sınıfın neden olduğu bir krizle sarsılmıştı. Ada, şiddet olaylarının tekrarlandığı ve köylerin birçoğunun yok edilmesine neden olan sıkıntılı bir dönem yaşamıştı. Rapa Nui'nin yeni sahipleri, şiddeti dini sembollerden de esirgememişti; o zamana kadar ortaya koyulan çok sayıda açık hava tapınağına saygısızlık yapılmış ve buralarda yükselen heykeller yıkılmıştı. *Ariki mau*'yu deviren savaşçılar "Kuş Adam" adını verdikleri yeni bir kültü öne sürerler. Aslında bu yeni doktrin, topluma sırayla liderlik eden kabile gruplarının liderinin arzusu üzerine kurulmuştu. Toplumun üst seviyesindeki bu yer değişimi, her yıl gerçekleştirilen ve gerçek bir yarış özelliğini taşıyan bir kabul töreni yoluyla elde edilmekteydi.

Adanın Doğu ucundaki ürkütücü burun.

Orongo'da bulunan bazı kaya resimleri.

Rano Raraku'deki "Moai". Bu dev heykeller, günümüzde adanın en önemli turizm simgesi olarak kabul ediliyor.

Liderlik, yıllık göç sonrası yuvalarına dönen deniz kırlangıçları tarafından bırakılan ilk yumurtayı getiren kişiye veriliyordu. İktidarı ele geçirmek için yapılan bu gerçek ve özgün mücadeleyi belirli bir ritüel izliyordu. Katılımcılar Rapa Nui açıklarında küçük bir ada olan Motu Nui'de yumurta bulmak zorundaydı. Orongo'nun dik yamaçlarından indikten sonra, kendilerini Motu Nui'den ayıran 3 kilometrelik uzaklığı yüzmek ve kuşların gelişini bekleyecekleri bu yerde ilk yumurtlayacak olan kuşu belirlemek zorundaydılar. Kim başarılı olursa "kuş adam", *Tangata Manu* olarak seçiliyordu. Bu yenilik, bir dini inanç değişikliğine de eşlik etmişti; adanın sakinleri, yeni bir yaratıcıyı, tanrı Makemake'yi inanç kökenlerine katmışlar, kutlama ve bereket çağırma törenlerinin temel unsuru olarak kabul etmişlerdi. Bu değişimin etkilerinden biri, iktidarın el değiştirmesi konusunda, ona sahip olanı yücelten kalıtsal ayrıcalık haline gelen farklı bir sürecin oluşması olmuştu.

ADADA SANAT

Paskalya Adası'nda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar, büyük heykellere (moailer) ve kutsal alanlardaki çalışmalara odaklanmıştı. Gerçekte Rapa Nui'de gelişmiş olan kültür, kayalara oyulmuş ya da çizilmiş resimlerinin bulunduğu sanatsal ve sembolik ifadeleri içeren zengin örneklere sahiptir. Bu çizimler adanın ilk kaşifleri tarafından da tespit edilmişlerse de, fark edilmelerindeki doğal zorluk nedeniyle, neredeyse her yerde görülebilen dev heykellere gösterilen ilginin yanında daha az dikkat çekmişlerdir. Genellikle bu tip çizimlerinin kazındığı kayalar ya bitki örtüsü tarafından örtülmüş ya da mağaralar içindeki kuytu köşelerde kalmıştır. Paskalya Adası'nın kültürel mirasını araştırmaya yönelik araştırmalarla,

"Kohau-rongo-rongo". Paskalya Adası'nda bulunan bir tablet.

Ahu Tahai'deki "moai", adada gözleri ile günümüze kadar ulaşabilen tek "moai"dir.

adanın kültürü ve sanatına karşı artan bir ilgi oluşmuştur. Modern arkeolojik araştırmalar sonucunda da Rapa Nui'de yerleşim alanları olarak seçilen bütün bölgelerde kaya resimlerinin varlığını belgelenmiştir.

Bu simgesel ifadeleri kazımak için en çok kullanılan zeminler, eski lav (yerli dilinde *papa*) akıntılarının oluşturduğu kayalık düz yüzeyler ve bazalttan oluşan büyük kaya kütleleriydi. Bu yüzeylerin büyük bir kısmı adanın sahil kesiminde yer alır. Genellikle kaya resimleri törensel yapılara ilişkilendirilmiştir. Bazı önemli heykel platform yapılarına eklenmiş bu tip kaya kabartmaları taşıyan ve özenle şekillendirilmiş bazalt bloklar (pa'enga) buna bir örnektir. Mağaralarda ve Orongo arkeolojik alanındakiler gibi taştan inşa edilmiş evlerin bazılarında, korunaklı konumları nedeniyle hava durumunun yarattığı yıpratıcı etkilere karşı direnebilmiş boyalı betimlerin izleri korunagelmiştir. Paskalya Adası'nın kaya sanatına ilişkin araştırmalarda yinelenen sorulardan biri de bu şekillerin ne anlama

"Moai"lerin baş kısımlarını renklendirmek için kullanılan kırmızı taşın elde edildiği taş ocağının bulunduğu Puna Pau'dan bir monolit blok.

geldiğidir. Böyle bir sorunun yanıtı basit değildir çünkü taş ustalarının, heykeltıraşların hatta ressamların üretmesini sağlayan amaç birbirinden çok farklı olabilir. Bu şekillerin altında, belirli bir karakterin sosyal statüsünü belirten ifadeler, ait olunan gruba yapılan göndermeler, sunu ve dua biçimleri, ayin ve törenlerin yapılması için belirlenen yerlerin tören ve ritüel işaretleri ve adada yaşamış eski toplulukların iç dünyalarına bağlanan işaretler vardır. Bazı kaya çizimlerinin efsanelerle açık bağlantıları var gibi görünmektedir. "Kuş adam" betimlerinin her biri, olasılıkla kültürel uygulamalarla ilgilidir. *Tangata Manu* sembolü, kuşun kafası ve gagasıyla benzerliği vurgulamak amacıyla profilden görünen eğilmiş bir insan figürüdür. Yeni kültün ardından, figür *matato'a*'dan edinilen gücün bir sembolü olarak kabul edilmişti.

Şubat ayında gerçekleşen ve Rapa Nui dininin en etkileyici törenlerden biri olan Tapati festivalinin hazırlıkları.

ADANIN KEŞFİ

Rapa Nui'nin uzun süren yalıtılmışlığı, 1722 yılının paskalya zamanına denk gelen pazar gününde Jacob Roggeveen adındaki Hollandalı bir kaşifin adayı keşfetmesiyle sona erer. Bu durum insanlarla temas olmadan bin yıldan fazla yaşamış olan yerliler için büyük sürpriz olmuş olmalıdır.

Roggeveen ve beraberindekiler, adanın bu görkemli heykellerini gördüklerinde şaşırmışlardı. Üstelik bu heykellerin kilden yapıldıklarını sanmışlardı. Ne olursa olsun adalıların şaşkınlığının, Roggeveen ve beraberindekilerin yaşadığından çok daha fazla olduğu kabul edilebilir; büyük yelkenli gemilerden inen, parlak, metal silahlı insanlar. Paskalya Adası'nı ziyaret eden ikinci yabancı, 1770'de adanın İspanya Krallığı'na ait olduğunu ilan eden kaptan Felipe Gonzales olmuştur. Aslında ada, bağımsızlığını kaybetmemişti çünkü Gonzales'in ziyaretinin ardından İspanyol donanması buraya hiçbir sefer gerçekleştirmediği için bu uzak toprakların İspanyol tacına ait olması amacıyla yürütülecek çalışmalar gerçekleştirilmemiştir. Ardından 1774'te ünlü kaşif James Cook adayı ziyaret etmiştir. 12 yıl sonra Rapa Nui, Fransız Amiral La Pérouse tarafından bir kaç saatliğine ziyaret edilmişti. Bu ilk ziyaretçilerin bu topraklardaki ziyaretleri kısa olmuştur. Onları oralara kadar götüren neden su, kereste ve gıda bakımından zengin arazileri keşfetmek ve sonunda temsil ettikleri hükümetlerin topraklarına katma arzusuydu. Rapa Nui'nin bu anlamda sunacak çok az şeyi vardı. Bu yüzden Paskalya Adası ile ilk temaslar oldukça kısa süreli olmuştur ve o güne kadar adaya ulaşan Avrupalılardan hiçbiri adaya

Adanın en etkileyici arkeolojik alanlarından olan Tongariki'nin tören platformundaki onbeş "Moai".

Solda. Vinapu platformunun gizemli duvarı.

yerleşmemiştir. Taş ocaklarından çıkartılan blokların sadece moai'lerin yapımında kullanılmış olması burada yabancıların mimari gereksinimlerinin karşılanmadığı sonucuna işaret eder. Bu da yabancı yerleşiminin olmadığını gösterir. Bu dönemden elde edilen bilgiler arasında, açık denizde yol alabilecek nitelikte kanolarının olmadığı bir zamanda ilginç bir biçimde kayık şeklindeki evlerin varlığını ifade eden anlatımlar şaşırtıcıdır. Bu anlatımlarda, "kes ve yak" anlayışına dayalı sistematik tarımsal uygulamaların ve Moai'lerin taşınması ve yerleştirilmesinde kullanılan kereste için ağaçların gelişigüzel kesilmesinin kaçınılmaz etkileri görülmektedir. Rapa Nui'nin ve kültürünün derinlemesine, sistemli bir biçimde araştırılması için neredeyse iki yüzyıl geçmiştir.

Ünlü antropolog Alfred Métraux, arkeolog Henri Lavachery'nin de parçası olduğu Fransız-Belçikalı ekibin yaptığı sefer ile 1934-1935 yıllarında Paskalya Adası'nı ziyaret etmiştir. Métraux adada yaşayan ada halkının kültürüne dair birçok eser toplamış ve bu kanıtları verilerle karşılaştırarak, ilk defa 1940 yılında yayınlanan ve 1971'de tekrar basılan Paskalya Adası'nın Etnolojisi" adlı kitabını yazmıştır. Bu kitap, günümüzde de Rapa Nui kültürü üzerine yapılan çalışmalar için başvuru kaynaklarından biridir.

Tören köyü Orongo'da bulunan pek çok kaya oymadan biri olan "Kuş Adam" betimi.

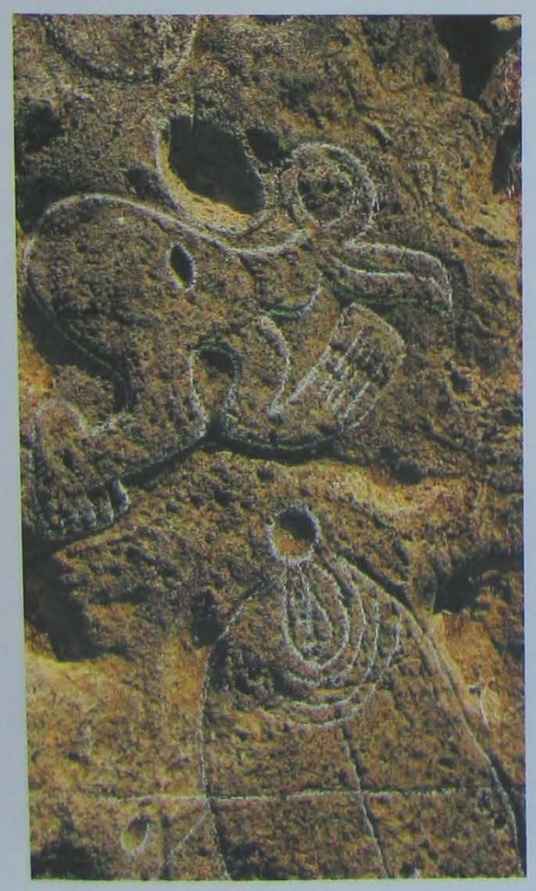

1955 yılında, Norveçli Thor Heyerdahl liderliğinde oluşturulan ilk bilimsel heyet tarafından adaya yapılan sefer, önemli alanlardan bazılarında arkeolojik araştırmalar yürütmek ve adanın tarihine damgasını vurmuş olayların gerçekleştiği sürecin bir kronolojik çerçevede incelenmesi yoluyla bir dizi kesin tarih elde etmekle sonuçlanmıştır. Bu gezinin ardından Heyerdahl seferi üyelerinden biri olan William Mulloy, Rapa Nui'ye dönmüş ve daha geniş bir araştırma başlatarak, kendisini devrilmiş ya da tahrip olmuş moai'lerin yeniden eski hallerine dönebilmesi için restorasyon çalışmalarına adamıştı. Yakın geçmişte İtalya, Paskalya Adası'nın tarih ve arkeoloji bilgisine temel katkılarda

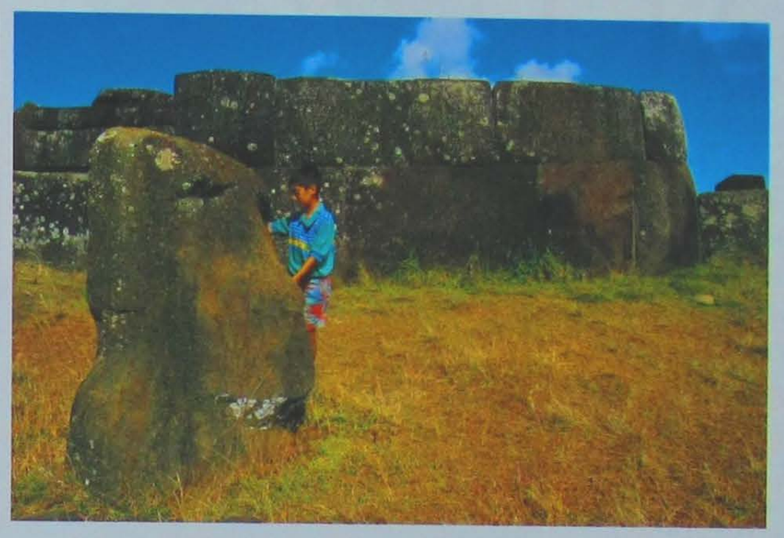

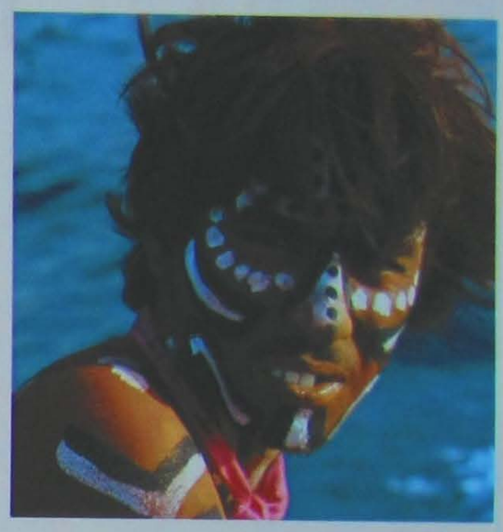

Sağda. Tapati Rapa Nui festivali için renkli boyanan bir yerli.

bulunmuştur. 1990'ların başında Ligabue Araştırma Merkezi, Paskalya Adası'nın bağlı olduğu Şili hükümeti ile anlaşarak bugüne kadar korunmuş Rapa Nui mirasının keşfi ve belgelenmesi kapsamında yürütülen kazı çalışmaları projesini hayata geçirmiştir. Projeye hayat veren ekip üyelerinden biri olan İtalyan kökenli Şilili arkeolog Claudio Cristino, daha sonra adanın en önemli arkeolojik alanlarından birinin, Ahu Tongariki'nin restorasyon çalışmalarına eğilmiştir. Burada, 1960 yılında meydana gelen büyük bir deprem bir dizi büyük moai'nin yükseldiği tören platformunda önemli bir tahribata yol açmıştı. Cristino, 1992 yılında başlayan beş yıllık bir süre boyunca 15 kadar dev heykelin kaldırılıp taşınarak yeniden yerlerine yerleştirilmesiyle sonuçlanan geniş çapta bir kurtarma projesine başkanlık etmişti. 1995 yılında Berlin'de düzenlenen Dünya Mirası Komitesi'nin 19. oturumunda UNESCO, Paskalya Adası'nı Dünya Kültür Mirası Listesine ekledi.

Veriler ve Haberler

KÖKLERDEN ÇÖKÜŞE

Adanın yerlileri tarafından nesilden nesile aktarılan geleneksel anlatıma göre, MS 5. yüzyıl ile 7. yüzyıllar arasında adaya ulaşan Polinezya halkları, Marae Renga adlı bir topraktan gelmişler ve Rapa Nui'nin kuzey kıyısında bulunun Anakena sahilinde karaya çıkmışlardı. Başlarında, gücün tek kişide toplandığı hanedan tarafından yönetilen bir egemenlik sistemini başlatacak olan efsanevi Kral Hoto Matu'a bulunuyordu. Paskalya Adası'nın ilk ariki mau'su olan Hoto Matu'a'nın ardından gelen kraliyet ailesi *(Ariki Paka)*, bilgeler *(Maori)*, rahipler *(İvi Atua)* ve savaşçıların *(Matato'a)* yanı sıra esnaflar, balıkçılar ve çiftçiler de vardı. Yerleşimin erken evrelerinde "yerleşimciler" Anakena'yı çevreleyen topraklarla sınırlı bir bölgede toplanmışlar daha sonra, yavaş yavaş adanın uygun alanlarına yayılmışlardı. Bir efsane, adadaki yerleşimin genişlemesini, Hoto Matu'a'nın ölmeden önceki son isteği uyarınca ada topraklarını oğulları arasında eşit olarak bölüştürüp her birini bir klanın başkanı *(Mata)* olarak atamasıyla açıklamaktadır. Zamanla, gruplar sosyal ve kültürel yaşam açısından iki rakip topluluğa bölünecek kadar farklılaşmışlardır. Batı bölgesindeki klanlar Ko Tuú Aro topluluğuna oluştururken, adanın doğusundakiler de Ko Hotu Iti adı altında toplanmışlardı. Anayurtları dışındaki bu topraklarda hüküm süren durum, yaklaşık bin yıllık bir süre boyunca değişime uğramamıştır; ta ki Hoto Matu'a tarafından oluşturulan hiyerarşik yönetim sistemi, matato'a denilen savaşçı sınıfın isyanı ile sarsılana dek. Bilim insanlarının Ahu Moai'nin Huri Moai'ye geçtiği aşama olarak tanımladıkları, iki yüzyıldan biraz fazla devam eden süreç, Batı ile temas sayesinde, Rapa Nui kültürünün karşı konulamayan düşüşüne yol açmıştı.

"MOAİ"LERİN GİZEMİ

PASKALYA ADASI SAKİNLERİNİ BU KADAR ÇOK SAYIDA, "MOAİ" ADI VERİLEN ANITSAL HEYKEL İNŞA ETMEYE BAŞLAMAYA İTEN NEDENLER, YAPILAN ARKEOLOJİK VE ANTROPOLOJİK ARAŞTIRMALARLA HENÜZ AÇIKLIĞA KAVUŞTURULABİLMİŞ DEĞİLDİR.

Moai yapımında kullanılan hammadde kaynağı olan volkanik kaya katmanları, neredeyse tükenmez bir rezerv oluşturan Rano Raraku volkanının ağzındaki büyük çukurlukta (kaldera) bulunuyordu. Eski lav akıntıları ve taşların soğumasıyla oluşan ve doğal bir volkanik kaya olan tüf ise hassasiyet ile yeterli sağlamlık ve katılığı bünyesinde birleştiren ve heykellerin üretimi için ideal olan bir malzemeydi. Obsidyen gibi sert taşlardan yapılmış araçlar kullanılarak, heykelin profili kayalık yüzey üzerine önceden çiziliyordu. Bu çizimler, daha sonra derinleştirilerek oluk haline getiriliyordu. Bu işlemle moai'nin ana kayadan ayrılması aşamasına geliniyordu. Ardından sıra, heykelin yerleştirileceği alana taşınması işlemine geliyordu.

Kendilerini moai'lerin yapılmasına adamış heykeltıraşlar, toplumda yüksek konumdaki zanaatkarlar olarak saygı görmüşler ve zamanla bir tür kurum oluşturmuşlardı. Bir moai'nin oluşturulmasına, çeşitli ritüel törenler ve kutlamalar eşlik ederdi. Genellikle moai'lerin atalarının anılması ve onlar adına düzenlenen kutlamalar için yapılmış oldukları ileri sürülmüştür. Bununla birlikte pek çok durumda bir klan ya da kabilenin seçkin üyeleri ile bağlantılarını kanıtlayacak yazıtlar veya diğer işaretler eşlik etmesine karşın bu büyük heykellerin, bireysel karakterlerin gerçek portreleri olmadığı kabul edilir. Dev heykeller üzerinde yapılan araştırmalar ve taş ocaklarının incelenmesi, zanaatkarların ulaştığı ustalık düzeyini ve üzerinde çalıştıkları tüf katmanlarını en iyiyi elde edecek şekilde nasıl işlediklerini gösterir.

15 bazalt moai'den oluşan en büyük tören merkezi Ahu Tongiriki'nin genel görünümü.

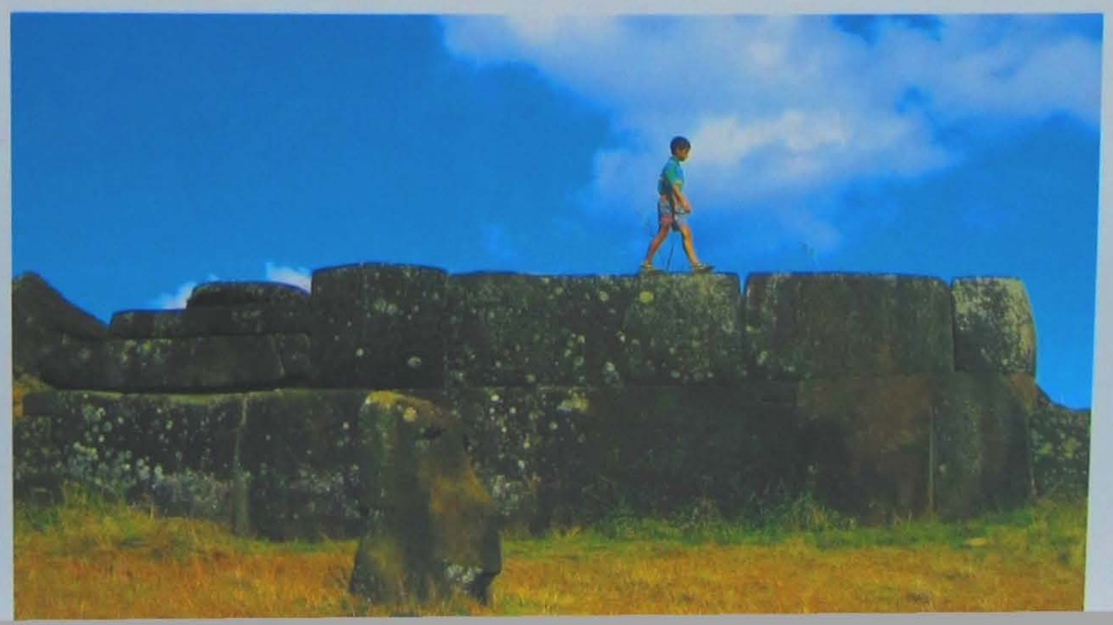

Vinapu Duvarı. İnka duvarlarını anımsatan bu duvar, 20 metre uzunluğundadır ve hava koşulları sebebiyle aşınmıştır.

Sağda. Tongariki'deki heykel platformunda bulunan 15 dev heykelden ikisi.

Heykeller zaman zaman eski lavların akış eğilimini, yani tabakaları takip edecek biçimde pek çok farklı yönde kesilmişti. Yontma işlemi sırasında kayada küçük de olsa oluşan bir hata sonucunda çalışmanın bırakılması karşılaşın bir durumdu.

Böyle bir durumda yontucular yeni bir kaya kütlesine yönelerek, başka bir heykeli oluşturmak için çalışmaya başlıyorlardı. Heykel üreticileri, katmanlı eski lav kayaçlarından yaralanmanın yanı sıra, küçük faylardan ve doğal kırıklardan da mümkün olabilecek en üst seviyede faydalanarak, kayaların damarlarını ve katmanlarını, heykelin hatlarına denk getirerek zamandan ve iş gücünden tasarruf ediyorlardı. Ustalar heykellerin fiziksel özelliklerinin yanında, estetik potansiyelini de göz önünde bulunduruyorlardı. Birçok moai'nin üretimindeki başarı, işlemlerin standart hale getirilmesinin yanı sıra, özgün bir dokunuş sağlayan ve tüf katmanının renk tonlarını içeren bölümlerinin varlığına bağlıydı. Taş işleme konusundaki bilgi birikimi ve sonuca yönelik estetik duyarlılık, moai'leri yapan insanların neden gerçek sanatçılar olarak kabul edilmeleri gerektiğinin en önemli kanıtlarıdır.

Altta. Tam bir daire şeklinde olan Rano Kau yanardağı kraterinin muhteşem görünümü.

Sağda. Rano Raraku Yanardağı'nın muhteşem görüntüsü. Volkan çukurunda çok sayıda moai görülebilir.

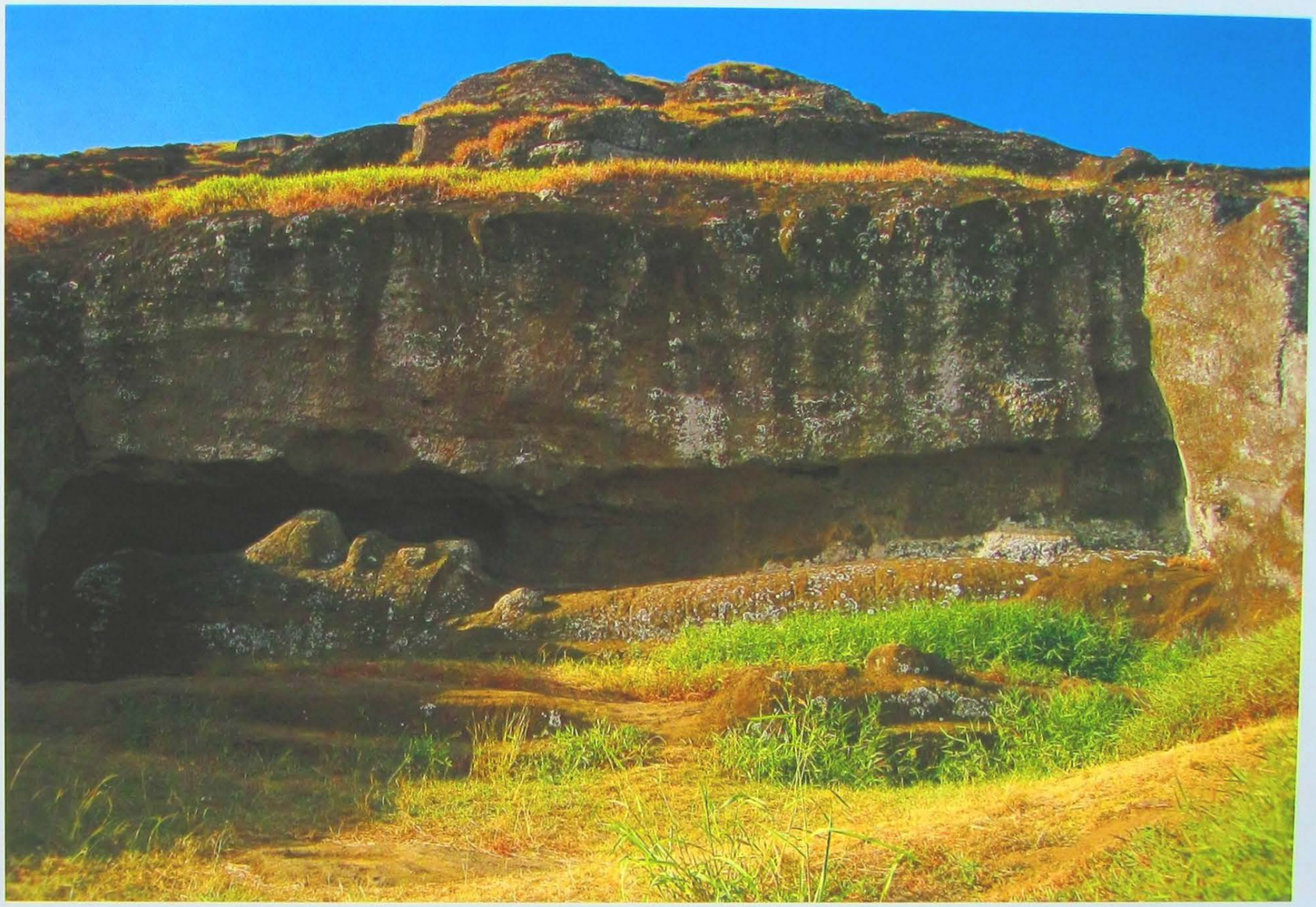

Altta. RRano Raraku'dan bir moai (anıtsal heykel).

BÜYÜK MANEVRALAR

Bir heykelin yontulması tamamlandığında, ana kayadan çıkartılır ve daha önce kraterin kenarı boyunca kazılmış deliklere yerleştirilen büyük palmiye gövdelerine bağlı halatlar yardımıyla özenle yamaçtan kaydırılırdı. Krater tabanına ulaştıklarında moai kaldırılırdı. Böylece gövdenin arka kısmındaki son süslemelerin gerçekleştirilirdi.

İşlemin bir sonraki aşaması, heykelin yerleştirileceği platformuna kadar taşınmasını sağlayacak desteğin hazırlanmasıydı. Taşıma işlemleri sırasında sorunlar yaşandığına dair en önemli kanıt, adayı baştanbaşa kat eden ana yollar boyunca terk edilmiş birkaç moai'nin varlığıdır. Ana kayadan ayrıldıktan ve heykel şekli yeterince ileri bir aşamaya ulaştığı andan itibaren moailer, yerleştirilecekleri platformlara taşınmak zorundaydılar. Adanın büyüklüğü ve taşocağının yeri göz önüne alındığında bu uzaklıklar 15 kilometreye kadar ulaşabilirdi. Dünya dışı güçlerin girişimini de anmaktan geri kalmayan birçok varsayımın ötesinde, nakil sistemi üzerinde en makul teori, heykellerin taşınmasında bir dizi ağaç gövdesinin kullanıldığını kabul eden görüştür. Buna göre, Rano Raraku bölgesinde kayadan oyulmuş devleri, önceden belirlenen yerleştirilecekleri alana getirmek için yağlı kütükler üzerine yatırarak kaydırmak en mantıklı taşıma şekliydi. Gerçekten uygulanan yöntem bu ise, ağaç gövdelerinin sürtünmesini azaltmak ve varılacak yere kadar ard arda dizilmelerini kolaylaştırmak amacıyla palmiye yağından üretilen maddelerle kaplanmış olmaları olasıdır. Bazı bilim insanları, moai'lerin tamamlandıktan sonra ana kayadan ayrılıp hemen ayağa kaldırıldıklarını ve bir kızak üzerine yerleştirilerek, heykelin birkaç noktada tomruklara bağlanan halatlar aracılığıyla sabitlenerek dik durumda taşındıklarını öne sürmüşlerdir.

Ön Plandakiler

COOK TEORİSİ

18. yüzyılın ikinci yarısında Cook, moai'lerin ihtişamından çok etkilenmiş ve büyük kızıl taştan silindirleri bu heykellerin başının üzerine koymak için ada halkının nasıl bir sistem kullandığını merak etmiştir. Yazdığına göre: "Aklımda canlandırabildiğim tek yöntem, dikey konuma gelene kadar heykelin altına ve çevresine yavaş yavaş taşlar koyarak, üst tarafını her seferinde biraz kaldırmak olabilir. Böylece, heykelin başının üzerine, silindir yerleştirmek için bir tür tepecik veya iskele yapılmış, üzerinden yuvarlanmış olabilir. Bu noktada taşlar heykelin çevresinden kaldırılmış olabilir"

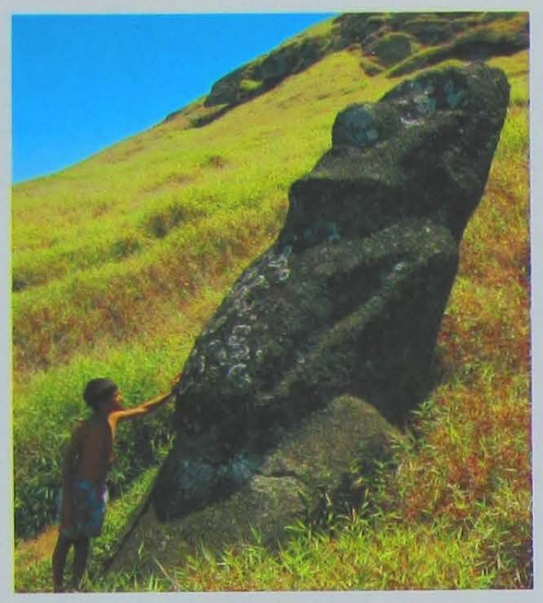

Üstte. Rano Raraku'daki moai. Bir hipoteze göre, heykeller yanardağ kraterinde yapılmış ve sonra platformlara taşınmıştır.

Bu tür bir sistem, moai'lerin efsanevi lideri olan Tuu Ko Ihu'nun sahip olduğu doğaüstü güç tarafından "yürütüldüğü"nden söz eden efsaneyi ya da bu tür işlerde uzmanlaşmış rahipler sayesinde gerçekleştiği olasılığına temel oluşturacaktır. Kullanılan sistem hangisi olursa olsun, moai daimi yerine ulaştığında tören platformu üstündeki yerine yerleştirilirdi. Adanın sahil şeridi boyunca yer alan tören platformları, en az büyük heykellerin üretimi için yapılanlar kadar karmaşık bir çalışmanın sonucudur.

KÖKENLERİ ÜZERİNE VARSAYIMLAR

Daha iyi korunmuş örneklerin incelenmesi, kendilerini bu çalışmalara adamış zanaatkarlar ve işçiler tarafından sergilenen ustalığın başarısının bugün bile anlaşılmasına olanak sağlar. Önemli boyutlardaki bloklardan oluşan ve bu nedenle üzerinde çalışılması oldukça zor olan kayalara sanatsal anlamda bir şekil vermek ve bu şekli her seferinde az sapmayla tekrarlayabilmek etkileyicidir. Bu özellik, Paskalya Adası'na yaptığı sefer sırasında Thor Heyerdahl tarafından vurgulanmıştır. Heyerdahl, Rapa Nui'de yaşamış halkların kökeninin And halkları olduğu varsayımına inanıyordu. Heyerdahl aslında bu büyük taş yapıların, Polinezya'daki halklarla hiçbir teması olmayan, tipik İnka uygarlığı eserleri olduğunu iddia etmiştir. Böyle bir tesadüf, akıntıların yardımıyla Güney Amerika kıyılarından Paskalya Adası'na kadar okyanus geçişi yapma olasılığı ile birleştiğinde, Heyerdahl için adanın sakinlerinin kökeni hakkında bariz bir ipucu oluşturuyordu. Arkeolojik ve antropolojik araştırmalar Paskalya Adası sakinlerinin sonradan Polinezya kökenli oldukları düşüncesini perçinlemiştir ancak, henüz Rapa Nui'de yapılmış olan devasa taş yapıların And Dağları'ndakilerle şaşırtıcı bir yakınlık sergilemesi göz ardı edilmiş bir gerçek değildir.

Altta. Bir moai'nin dikilmesini gösteren çizim.

HOLLYWOOD'DAKİ MOAİ'LER

Yönetmenliğini Kevin Reynolds'ın, yapımcılığını Kevin Costner'ın üstlendiği Amerikan yapımı "Rapa Nui" isimli sinema filmi 1994 yılında gösterime girmiştir. Film, tam olarak 1680'de geçiyordu yani, Paskalya Adası'nın Hollandalı Jacob Roggeveen tarafından keşfedildiği dönemin öncesinde. Filmin konusu, egemen kast Uzun Kulak Memeliler'e mensup genç bir erkek ile onların hakimiyeti altında yaşayan ve onlar için moai'ler inşa eden Kısa Kulak Memeliler kastından bir kız arasındaki üzücü bir aşk hikayesidir. Hikayenin dışında, gerçekten de Rapa Nui'de çekilen film, bir köyü ve ada halkının yaşamını inandırıcı şartlarda gösteren bazı ilginç canlandırmalar sunuyordu. Moai'lerin yapımı ve yerleştirilmeleri sırasındaki işlemler neredeyse hiç eksiksiz bir şekilde filme aktarılmıştır. Kesinlikle iyi bir tarihsel ve arkeolojik danışmanlığa emanet edildiği düşünülen filmle ilgili, ortaya atılan eleştiriler filme gölge düşürmüştür. İddialara göre çekimler sırasında adada zarara yol açılmıştı. Bu konuda açıklama yapan Kevin Costner, öncelikle iddaları yalanlayarak, film ekibinin çalıştıkları alanları her zaman asıl durumuna döndürdüğünü belirtmişti.

Rano Raraku Yanardağı'nın genel bir görüntüsü. Ön planda görülen bir moai.

Heykel platformlarının ve bunun sonucu olarak moai'lerin yayılması, ada üzerinde bulunan bütün insan toplulukların ortak ilgisiyle gerçekleşmiştir. Bunun sonucu, adaya yapılan ziyaretler sırasında sayılarak binden fazla olduğu belirlenen heykellerin varlığı olmuştur. Çalışmalar ve bu platformların karşılaştırılması, klanlar arasında etkisini uzun bir süre sürdürmüş olan ve amacı, daha büyük ve daha özenle oyulmuş moai'ler yaparak rakip grupları hayrete düşürmek olan bir çeşit rekabetin varlığını ortaya koymaktadır. Taş heykellere diğer Polinezyalı topluluklarda da rastlanır fakat moai'lere benzeyen türler mevcut değildir. Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde Rano Raraku yakınında bulunan "diz çökmüş" moai'ye benzeyen heykeller bulunmuştur ancak bu özel durumun dışında, Paskalya Adası sakinlerinin geliştirdikleri ve tekrar ettikleri standart tipi yansıtan çok sayıdaki örneklerle herhangi bir şekilde karşılaştırılabilecek çalışma yoktur.

Heykellerin aksine tören platformları daha büyük bir biçimsel farklılaşma ortaya koymaktadır. Sayıları 300'ü aşan tören platformlarının en yaygın biçimi heykelleri taşıyan tipidir.

Tören platformlarının en büyükleri 60 metre uzunluğa ve 7 metre yüksekliğe sahiptir. Bu gibi durumlarda heykel platformları, genellikle yürüyüş alanı parke taşlarla döşeli olabilen bir rampa ile donatılmış ve önünde bir alan bulunan taş ve moloz taşları ile inşa edilmiş yüksek bir platforma yerleştirilmiştir. Moai'ler ayrık veya bazen 15 heykelden oluşan kümeler halinde yan yana dizilmiş olabilir. Heykeller her zaman kutsal alana ve köye doğru bakacak bir şekilde ve sırtları denize dönük olarak yerleştirilmiştir. Bu ikinci kuralın tek bir istisnası Ahu Akivi'de bulunmaktadır. Moai estetiğindeki standart çizgiler boyutlarındaki değişkenliklere izin vermemektedir. Gerçi hala kazılmaya başladığı ana kayayada duran, yaklaşık

Rano Raraku Yanardağı kraterinde terk edilmiş olan bir moai.

Altta. Adanın üç burnundan biri olan Poike'deki mağaranın duvarlarında kaya resimleri görülebilir.

20 metre boyunda ve tamamlandığı takdirde, 150 tonun üzerinde bir ağırlığa ulaşmış olacak olan bitmemiş bir örnek var olsa da yükseklikleri genellikle 3 ile 5 metre arasındadır. Eserin bilinmeyen sahiplerinin heykelin dev boyutlarını değerlendirerek çalışmayı yarıda kesmiş olma olasılığı da düşünülebilir. Belki de, moai'nin bitirildiğinde sahip olacağı ağırlığı fark eden yontucular ve taş ustaları, heykelin taşınmasını imkansız buldukları için yapımından vazgeçmeye karar vermişlerdi.

RAPA NUİ'DE İNŞAAT

Rapa Nui'yi yerleşmek için seçen gruplar sadece büyük taş heykelleri ayağa kaldıran yetenekli ve yorulmaz inşaatçılar değillerdi. Bunun kanıtı, klanı oluşturan ve birbirleriyle bağlantılı grupların yaşadığı konutlarda görülen bir yapı tekniğinin geliştirmiş olmasıdır. *Hare paenga* olarak adlandırılan tipik bir Paskalya Adası evi, ters dönmüş bir tekne şeklindeydi ve zemin üzerine sabitlenerek örülen taş bloklardan oluşan bir yapı üzerine yerleştirilmişti. Bu tür yapılarda, herhangi bir düzensizliğe meydan vermeyecek şekilde mafsallara binen hemen hemen ideal bir yük dağılımıyla, tören platformlarında olduğu gibi dikkatli bir şekilde şekillendirilmiş ve cilalanmış bazalt taş kullanılırdı. Evin temelini oluşturan taş blok sıralarının üst kısmında, duvarları ve çatıyı destekleyen direkler için kazılan delikler vardı. Çatı bitki lifleri ve muz yapraklarından yapılmıştı. Bir hare paenga'nın uzunluğu 10 ile 15 metre arasında iken ortalama genişliği genellikle 2 metreydi. En benzersiz özellikleri arasında, pencerelerin veya diğer açıklıkların olmayışı ve bir seferde ancak bir kişinin geçebileceği kadar küçük boyuttaki kapıları sayılabilir. Günlük aktivitelerin hare paenga'ların önünde açık havada gerçekleştirilmesi nedeniyle bu evlerin bazılarında yapılan arkeolojik kazılarda çok az malzeme ele geçmiştir.

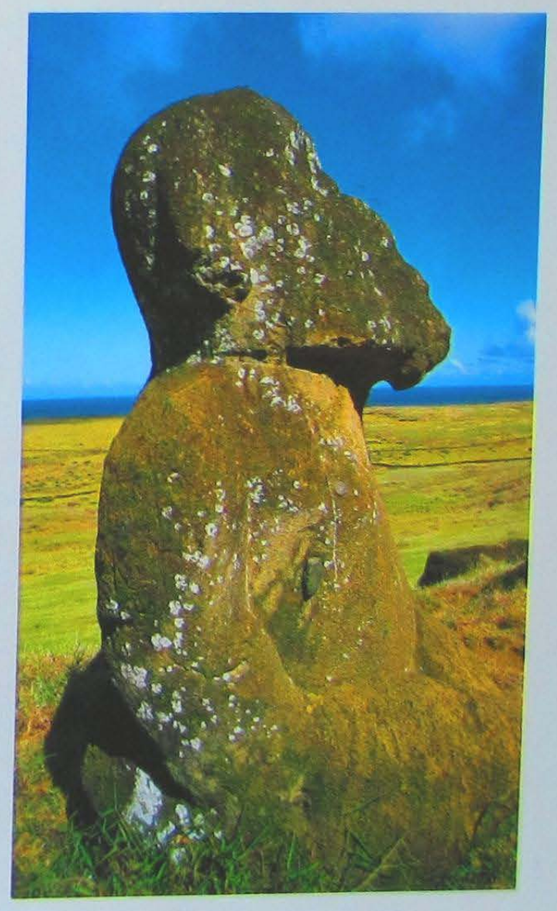

Sağda. Rano Raraku'da bulunan bu dev taş heykel, ayakta duran çok sayıdaki moai'den biridir.

KÜLTÜR TURİZMİNİN GÖZDESİ

Yerli dilinde Rapa Nui olarak adlandırılan Paskalya Adası, dünyanın en büyük arkeolojik değerlerinden biridir. Jacob Roggeveen tarafından 1722 yılında gerçekleştirilen keşfinden beri, öncelikle bilim insanlarının yoğun ilgisini çeken ada, son yıllarda da kültür, sanat, arkeoloji, tarih ve seyahat meraklılarının görülmesi gereken yerler listesinin üst sıralarında yer alıyor. Elbette bu ilginin başkahramanları, Paskalya Adası'nın görkemli heykelleri ve coğrafi ıssızlığıdır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 1300-1000	Polinezya Adaları'nın nüfusunun yavaş yavaş artmaya başlaması.
MÖ 1000-MS 400	Polinezya halklarının başka topraklara ve adalara göç etmeye başlaması.
400-1000	Rapa Nui'nin, olasılıkla Markiz ve Mangareva adalarından gelen gruplar tarafından ulaşılması ve uzun süreli yerleşim için seçilmesi. İlk yerleşimlerin ortaya çıkışı ve bir süre sonra, ilk büyük kurban platformlarının yapılmaya başlanması. 700 civarında ilk moai kanıtları.
1000-1500	Rapa Nui Halkı "Ahu Moai" denilen evreyi yaşarken, Paskalya kültürünün en yüksek dönemini yaşaması. Tarımın gelişmesi, en yüksek nüfus artışının kaydedilmesi ve *moai yapı tarzının yaygınlaşması.
1500-1722	Düşüş dönemini işaret eden "Huri Moai" evresinin başlaması. Rano Raraku'daki moai üretiminin son bulması ve "Kuş Adam" kültünün yayılması.
1721-22	Paskalya Adası'nı keşfeden Jacop Roggeveen'in seyahati.
1772-75	James Cook'un ikinci seyahati: Paskalya Adası'na varış.
1785-88	Pérouse'un yolculuğu.
1860	İlk misyonerlerin gelişi.
1888	Rapa Nui'nin (Paskalya Adası'nın) Şili topraklarına bağlanması.

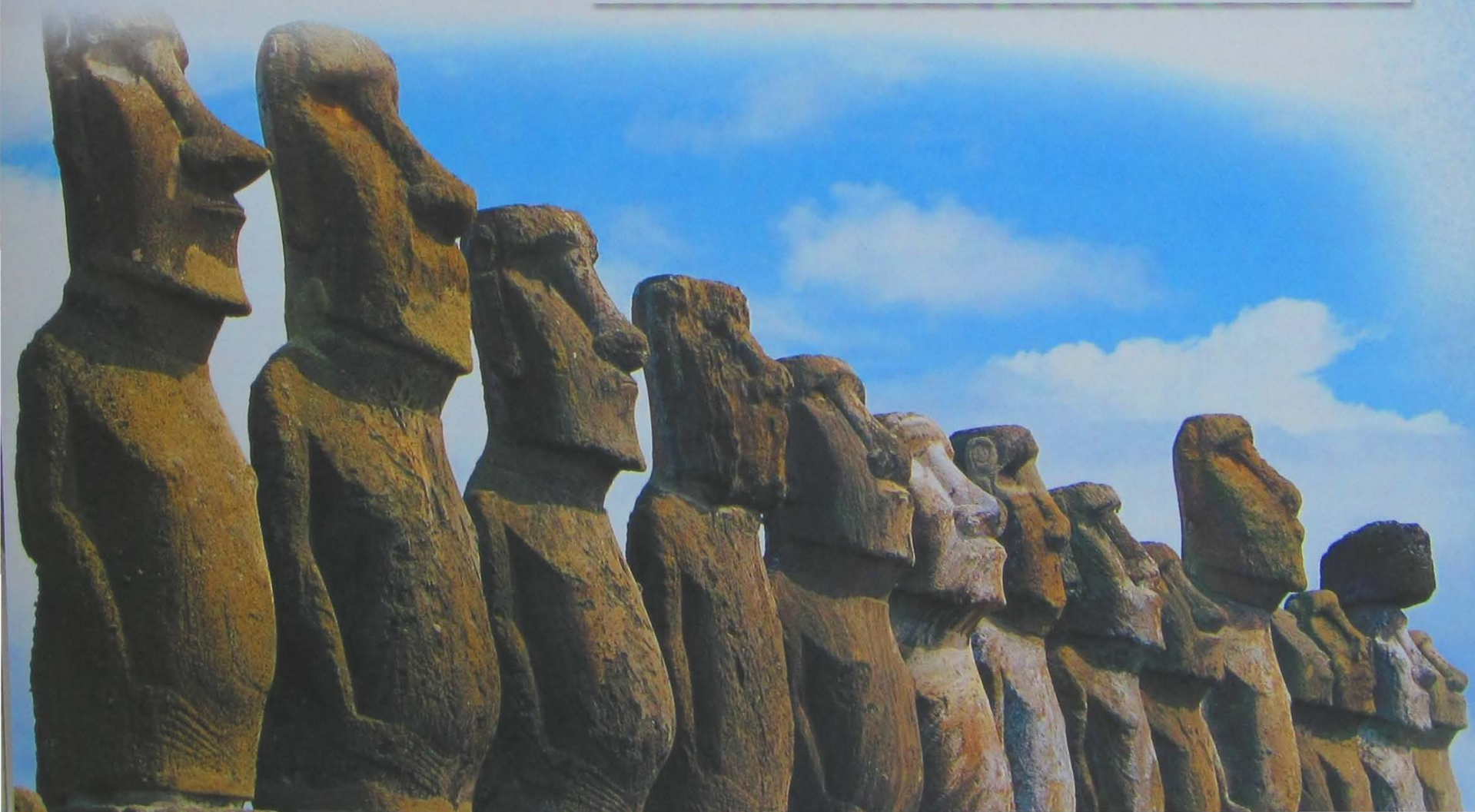

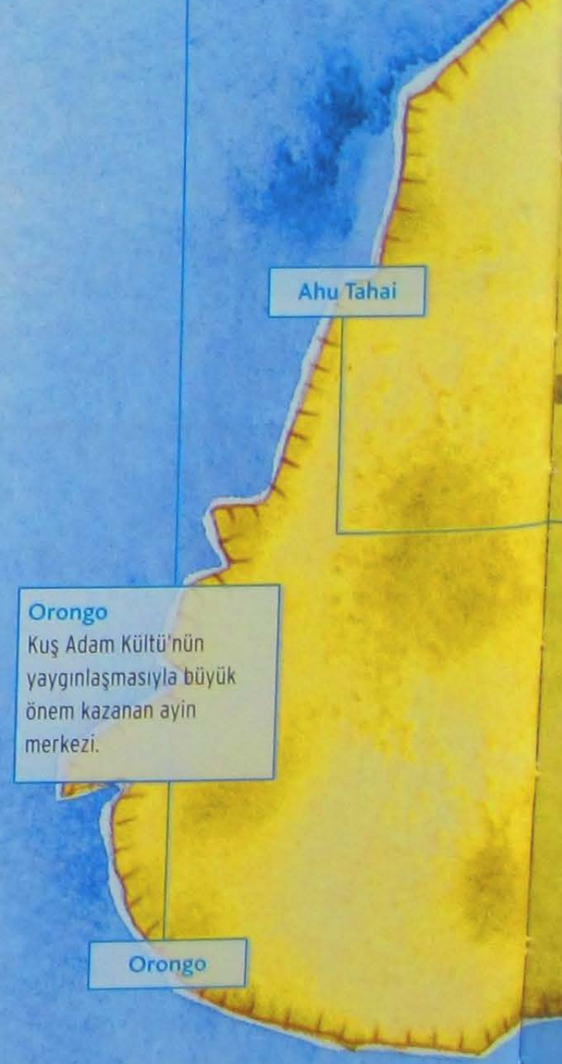

Ahu Akivi
Tören platformu (Ahu) üzerinde yan yana yükselen 7 moai 1960 yılında restore edilmiştir. Bunlar yüzünü denize dönmüş tek örneklerdir. İşlevleri diğerleri gibi, tören alanı ile köyü izlemek ve korumak olsa da, denizin de görüş alanlarında bulunması dikkat çekicidir.

Ahu Akivi

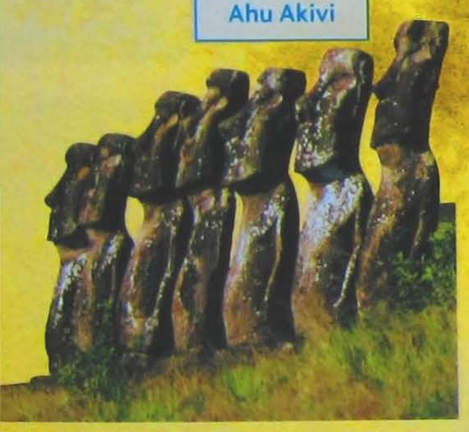

Ahu Tahai
Kurban platformunda yükselen moai'ler restore edilmiş ve yeniden ayağa kaldırılmıştır. Burada tüm diğer örneklerinden farklı olarak, gözleri ile günümüze ulaşabilen tek moai bulunur.

La Perouse Koyu

Rano Raraku
Buradaki sönmüş volkan krateri moai'lerin üretimi için taş ocağı olarak kullanılmıştır. Taşocağı olarak kullanılan bu kraterdeki bazı moai'ler, yontulma sırasında yaşanan bazı sorunlar nedeniyle yarım bırakılmış ya da tamamlanamamıştır. Yaklaşık 20 metre uzunluğundaki tamamlanmamış bir moai yerinde görülebilmektedir.

Rano Raraku

Ahu Tongariki

Hanga Tee

Hanga Tee
Arkeolojik alanın bulunduğu yerde, Rapa Nui geleneğine göre, adanın ilk kralı Ariki Mau Hotu Matua gömülüdür.

Ahu Vinapu

Ahu Vinapu
Devrilmiş moai'ler ve bu heykellerin yükseldiği kabartma figürlerle süslenmiş ve kare planlı kaideleri korunagelmiştir. Burada az sayıdaki kadın moai örneklerinden biri de bulunmaktadır.

Ahu Tongariki
Yan yana sıralanmış 15 Moai ile en büyük platform buradadır. Arkeolojik alan 1960'da bir tsunami nedeniyle kısmen yok olmuştur. Ardından yapılan restorasyon çalışmaları ile tsunamiden daha az hasar gören heykeller onarılarak ayağa kaldırılmıştır.

Pasifik Okyanusu

GEÇMİŞİ GÜNÜMÜZDEN KURTARMAK

DAHA ÇOK UNESCO KISALTMASIYLA BİLİNEN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER EĞİTİM, BİLİM VE KÜLTÜR ÖRGÜTÜ, BARIŞ YOLUYLA ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALARA, KÜLTÜRÜN VE EĞİTİMİN YAYILMASINA KATKI SAĞLAMAK AMACIYLA KURULAN, BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN ÖZEL BİR KURUMUDUR.

UNESCO'nun doğum belgesi 16 Kasım 1945 tarihini taşır ve 37 ülkenin temsilcileri tarafından Londra'da özenle hazırlanmıştır. Bir yıl sonra kuruluş tüzüğü, 37 kurucu ülkenin yirmisi tarafından onaylanmış ve UNESCO resmi olarak çalışmalarına başlamıştır. Türkiye, UNESCO'nun 20 kurucu ülkesinden biridir. UNESCO'nun amacı, eğitim, bilim, kültür, iletişim ve enformasyon yoluyla, küresel barışın tesisine fakirliğin ortadan kaldırılmasına, sürdürülebilir kalınmaya ve paylaşılan ortak değerlere dayalı bir toplumlar arası diyaloga katkıda bulunmak olarak özetlenebilir.

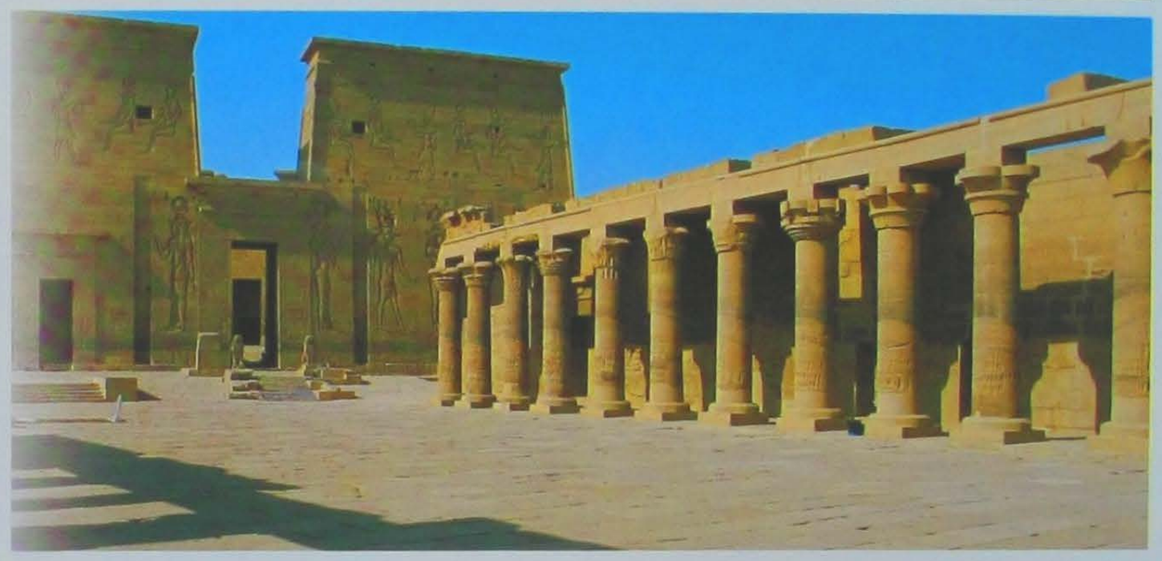

Mısır, Asvan yakınlarında yer alan Agilkia Adası'ndaki İsis'e adanan Philae Tapınağı.

NUBİA'NIN ACİL KURTARMA PLANI

1952 yılında örgütün yürütme konseyine katılan İtalyan Vittorino Veronese, 1958 yılında, konseyin başkanı konumuna geldikten sonra UNESCO Genel Direktörü olarak seçilir. Nasır Gölü'nün havzasında sular altında kalacak olan Nubia'daki arkeolojik eserlerin kurtarılması için düzenlediği uluslararası kampanya ile kurumun tarihinin en önemli sayfalarından birinin kahramanı olur. Bu macera, Mısır'ın ikinci büyük Asuan Barajı'nın (ilki 1912 yılında inşa edilmişti) yapımını üstlendiği 1960 yılında başlamıştı. Devlet başkanı Nasır bu devasa çalışmayla ülkenin enerji ihtiyacını karşılamayı amaçlıyordu. Mısırlı yetkililer, bu çalışma yüzünden ortaya çıkacak etkilerin bilincinde olarak UNESCO'nun girişimini gerekli görmüş ve çağrı yapılmasına karar vermişti. Gereken çağrı, 8 Mart 1960 tarihinde, dönemin UNESCO Genel Direktörü Veronese tarafından yapılmıştı. Bu çağrıda geçmişe ait olan paha biçilmez olan kalıntıların tüm insanlığa ait olduğu defalarca vurgulanmış ve bilinçli kampanyalarla bu tüm insanlığa ve UNESCO üyesi ülkelere çok ayrıntılı ve başarılı kampanyalarla duyurulmuştu.

Ön Plandakiler

ATEŞLİ BİR SAVUNMA

Vittorino Veronese'nin 1960 yılında Nubia'daki arkeolojik anıtları kurtarmak için tüm dünyaya yönelik çağrısı, bugün hala UNESCO'nun geçmişteki ve şimdiki çalışmaları sırasında sahip olduğu ruhun en etkili örneklerinden biridir. 1958-1961 yılları arasında UNESCO Genel Direktörü olarak hizmet veren Veronese'nin tarihe geçen konuşması şu şekilde idi; "Büyük Asuan Barajı çalışmaları başladı. Beş yıl içinde Orta Nil Vadisi büyük bir göle dönüşmüş olacak ve sualtına gömülmesi tehlikesi bulunan muhteşem anıtlar konusu üzerine düşüneceğiz. Şimdi bir çöl olan bu arazilerin, önemli bölümü bereketli hale gelecek. Traktörler değer kazanan yeni arazileri işleyebilsin ve geleceğin fabrikaları makinelerini çalıştırabilecek gerekli enerjiye sahip olabilsin diye büyük bir bedel ödenecek. Hiç şüphe yoktur ki, söz konusu olan sıkıntı çeken insanlar olunca anıtları feda etmekten çekinilmeyecektir. Bununla birlikte hiç kimse böyle bir kararı kolaylıkla, gözünü kırpmadan alamaz. Bu sadece yok olabilecek olanı koruma sorunu değildir; hala gizli olan zenginliğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması sorunudur. Bütün dünyanın vermeye istekli olduğu destek ve yardım karşısında kendi topraklarını arkeologların kazılarına açan Mısır ve Sudan hükümetleri, gün ışığına çıkarılacak eserlerin yarısının yabancı müzeleri zenginleştirmesini kabul ederek bu projeye izin vermiştir. Bugün burada Mısırbilimi için yeni bir çağ açılıyor. Böyle asil bir amaç için gerçekleştirilecek proje herkesin yardımını bekliyor. Bu nedenle, ben hükümetlerin kulak vermeleri umuduyla, kurumları, kamu kuruluşları ile özel vakıfları ve bunların yanı sıra, iyi niyetli tüm insanları tarihte eşi benzeri bulunmayan bir işin başarısına katkıda bulunmaya davet ediyorum."

Nil'in kıyısındaki İsis'e adanmış Philae Tapınağı'nın genel görüntüsü.

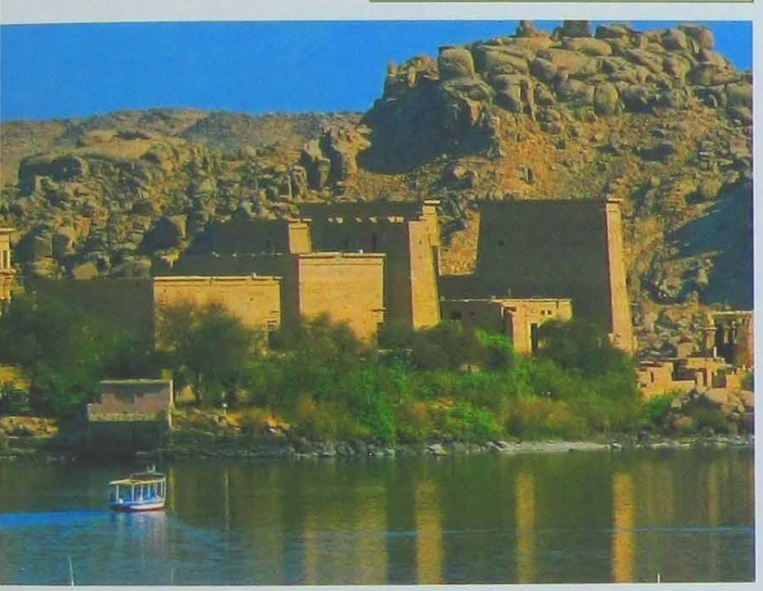

Mandulis Tapınağı yeraltı şapelinin kabartması.

Günümüz insanının refah seviyesini etkileyecek, evrensel mirasın yok edilmesine göz yummak yerine, amaca uygun ve bilimsel çalışmalarla ortak hareketle kurtarılması gerekliliğinin önemi anlatılmış ve sonuçta bu proje tarihin en önemli tarihi eser kurtarma operasyonlarından biri olarak tarihe geçmiştir.

UNESCO ÇALIŞMALARI

Asuan Barajı yapımı sırasındaki arkeolojik anıtların kurtarılması çalışmasında ulaşılan başarının altın anahtarı, projeye katılan ulusların ve çağrılan çok sayıdaki uzmanın arasındaki başarılı koordinasyon kadar, aynı zamanda toplanan ve operasyona aktarılmış olan mali kaynakların akılcı yönetimidir.

Bu projede UNESCO'nun rolü önemlidir. Mısır ve Sudan'ın Eski Eserler Müdürlükleri ile bir işbirliği başlatan örgüt, "Nubia Anıtlar Hizmeti" adı verilen özel bir birim kurarak çalışma içeriğinin ulusal boyutuna garantör olmuştu. 1960 yılı Şubat ayında belirlenen uluslararası uzmanlar komitesi, soruşturma, keşif, belgeleme ve eserlerin yeniden yapılandırma projelerini dikkate alarak, operasyonun bilimsel yönlerini denetleme görevine getirilmişti. Bu komite, aralarında uluslararası uzmanların da olduğu UNESCO'ya danışılarak etkinleştirilen diğer danışma organlarının da katılımıyla, 1963'ten başlayarak görkemli Ebu Simbel yapılarının kurtarılması için sunulan çeşitli önerileri inceleme sorumluluğunu üstlenmişti. İsveç Kralı 6. Gustav'ın onursal başkanı ve hamisi olduğu bir komite tarafından gerçekleştirilen girişimler sayesinde, etkinliklerle fon toplama konusundaki büyük ve değerli çabaları aynı zamanda UNESCO'nun etkinliğini artırmasını da mümkün kılmıştır. Hemen hemen tüm arkeolojik alanlar kaydedilerek fotoğraflanmıştır. Ağırlıklı olarak kumtaşı kullanılarak inşa edilmiş büyük mimari yapılar ve bu nedenle su ile temas halinde hızla eriyecek olan önemli mimari yapılar parçalara ayrılarak sökülmüş, yeniden birleştirilmek üzere güvenli yerlere nakledilmişti. Haziran 1963'te "Nubia Acil Kurtarma Planı"nın sembolü haline gelmiş olan Ebu Simbel'i kurtarmak için bir İsveç projesi hayata geçirilmişti. Aralıksız bir biçimde yürütülen program, sürekli yükselmekte olan su seviyesinin artışına ilişkin öngörüler çerçevesinde, iki tapınak önünde geçici bir set oluşturulmasını ve yapıların 30 tonluk 1035 adet dış ve 20 adet iç olmak üzere bloklar halinde kesilmesini içeriyordu. Kalabsha'daki Mandulis Tapınağı'nın yeniden yapımı 1963 yılında barajın 1 kilometre güneyinde eski Demokratik Alman Cumhuriyeti işçileri tarafından tamamlanmıştır. Philae Adası'nın ev sahipliği yaptığı daha birçok yapıya benzer işlemler uygulanmıştı. 40.000 parça sökülüp istiflenerek çok uzakta olmayan ancak daha yüksek bir ada olan Agilkia'ya taşınarak orada tekrar birleştirilmişti. Daha yakın zamanlarda, UNESCO tarafından üstlenilen en önemli girişimlerden biri de büyük bir kompleks olan Kamboçya'daki Angkor Tapınağı'nın korunması için gerçekleştirilen bir proje olmuştu. 1907 ve 1970 yılları arasında sitenin korunması EFEO (L'Ecole

Nasır Gölü yakınlarındaki, kayaya oyulmuş Kalabsha Mammisi (doğumevi) veya Mandulis Tapınağı.

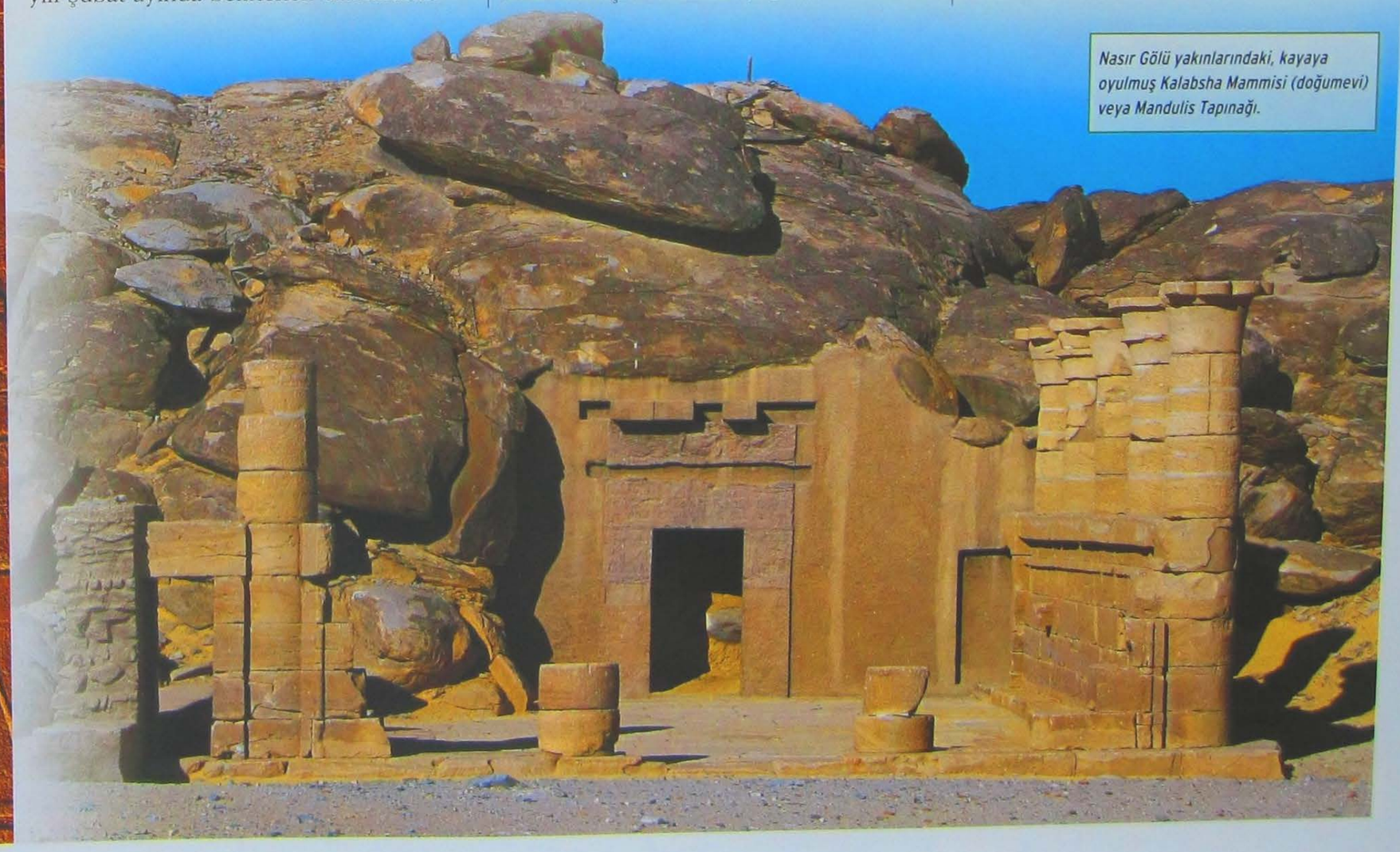

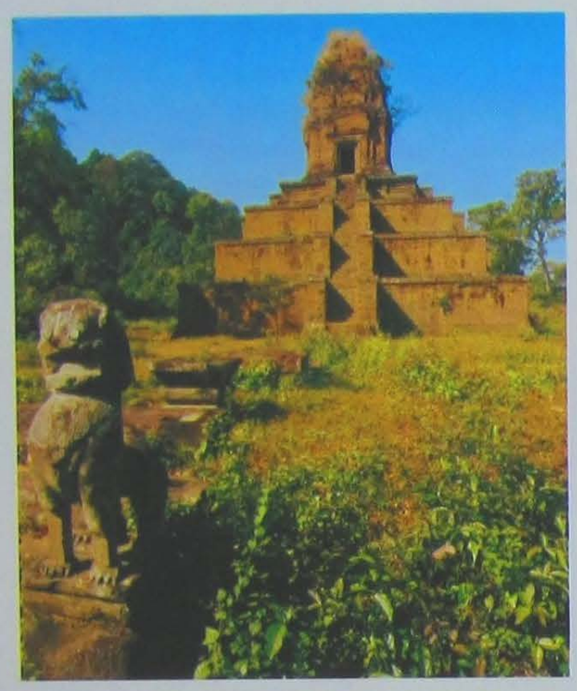

Angkor'da hayran olunan mimari başyapıtlardan biri, Baksei Chamkrong'un genel bir görünümü.

Française d'Extrême Orient- uzakdoğu Fransız Okulu) tarafından üstlenilmişti. Ancak yaşanan iç politika krizleri ve özellikle savaş, çalışmaları aniden durma noktasına getirmişti. Angkor kendi kaderine terk edilerek yağmalanmış ve tahrip edilmişti. Angkor anıtların korunması konusunda UNESCO'nun girişimiyle düzenlenen ilk yuvarlak masa organizasyonu Bangkok'ta 1990 yılında başlatıldı. 1991 yılında, Kamboçya'da barış süreci başladıktan sonra ve UNESCO Genel Direktörünün çağrısı ile uluslararası toplum Angkor'daki arkeolojik mirası acilen kurtarmak için somut bir şekilde girişimde bulunulması gerektiğinden haberdar olmuş oldu.

Zaman geçirmeden Angkor'daki arkeolojik alan, dünya mirası olarak ilan edilmiş ve aynı zamanda, tapınakların ve diğer anıtların kapladığı tehlike bölgesi statüsündeki büyük bölgenin durumunun bilinciyle, tapınağın yüksek derecedeki risk durumu tescillenmiştir. 1993 yılında Japonya ve Kamboçya'nın da dahil olduğu yaklaşık otuz kadar resmi heyet, uluslararası finans kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin temsilcilerinin katıldığı bir konferans dizisi gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların sonunda, Angkor'un korunması için Phnom Penh merkezli uluslararası bir örgüt kurma kararı alınan "Tokyo Bildirgesi" imzalanmıştır. Bu bildirgeyle kurulduğu duyurulan ICC adını taşıyan örgütün, 1995 yılında kurulan APSARA'nın (Authority for the Protection and Management of Angkor and the Region of Siem Reap - Angkor ve Siem Reap Bölgeleri Koruma ve Yönetim Kurulu) faaliyetlerini desteklemesine karar verilmiştir.

EVRENSEL MİRAS

UNESCO politikasının çok önemli bir başka yönü de "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmesi"nin oluşturulmasıdır. Bu sözleşmenin amacı, 17 Ekim -21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris'te düzenlenen UNESCO Genel Konferansının 17. Oturumunda, kültürel ve doğal mirasın parçalarının istisnaî bir öneme sahip olduğunu ve bu nedenle tüm insanlığın dünya mirasının bir parçası olarak muhafazasının gerektiğini göz önünde tutarak, kültürel ve doğal varlıkları tehdit eden yeni tehlikelerin vüsat ve ciddiyeti karşısında, ilgili devletin faaliyetinin yerini almamakla beraber bunu müessir bir şekilde tamamlayacak kolektif yardımda bulunarak, istisnaî evrensel değerdeki kültürel ve doğal mirasın korunmasına iştirakin, bütün milletlerarası camianın ödevi olduğunu göz önünde tutulması gerektiği kararı vurgulanmıştır.

Bu bağlamda, sözleşmenin 1. maddesine göre arkeolojik miraslar da, insanlığın "kültürel mirası" olarak kabul edilmiştir.

"Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri. Yapı toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları. Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnaî evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlar."

Toplanan 37 konferanstan sonra (en son toplantı Kasım 2013) UNESCO'nun belirlediği Dünya Miras Listesi'nde 160 taraf ülkeden 759 kültürel, 193 doğal ve 29 karışık özellik taşıyan varlık yer almaktadır. Eylül 2012 itibarıyla sözleşmeyi imzalayan ülkelerin sayısı 190'dır.

DÜNYA MİRAS LİSTESİ VE TÜRKİYE

1945 yılında UNESCO'nun kuruluşunda kurucu ülkeler arasında yer alan Türkiye, Dünya Miras Listesi'nde 13 varlık ile yer almaktadır. Listedeki varlıklar ve kabul ediliş tarihleri şöyledir:

1- İstanbul'un Tarihi Alanları 1985
2- Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Sivas) 1985 **3-** Hattuşaş (Boğazköy) - Hitit Başkenti (Çorum) 1986 **4-** Nemrut Dağı (Adıyaman - Kahta) 1987 **5-** Xanthos-Letoon (Antalya - Muğla) 1988
6- Safranbolu Şehri (Karabük) 1994
7- Troia Antik Kenti (Çanakkale) 1998
8- Edirne Selimiye Camisi ve Külliyesi (Edirne) 2011 **9-** Çatalhöyük Neolitik Kenti (Konya) 2012 **10-** Göreme Milli Parkı ve Kapadokya (Nevşehir) 1985
11- Pamukkale-Hierapolis (Denizli) 1988
12- Bergama (İzmir) 2014 **13-** Bursa ve Cumalıkızık 2014

Kamboçya- Angkor'da, Preah Khan'daki restorasyon çalışmalrından bir görünüm. "Kutsal Kılıç" olarak anılan tapınak 7. Jayavarman tarafından inşa edilmişti.

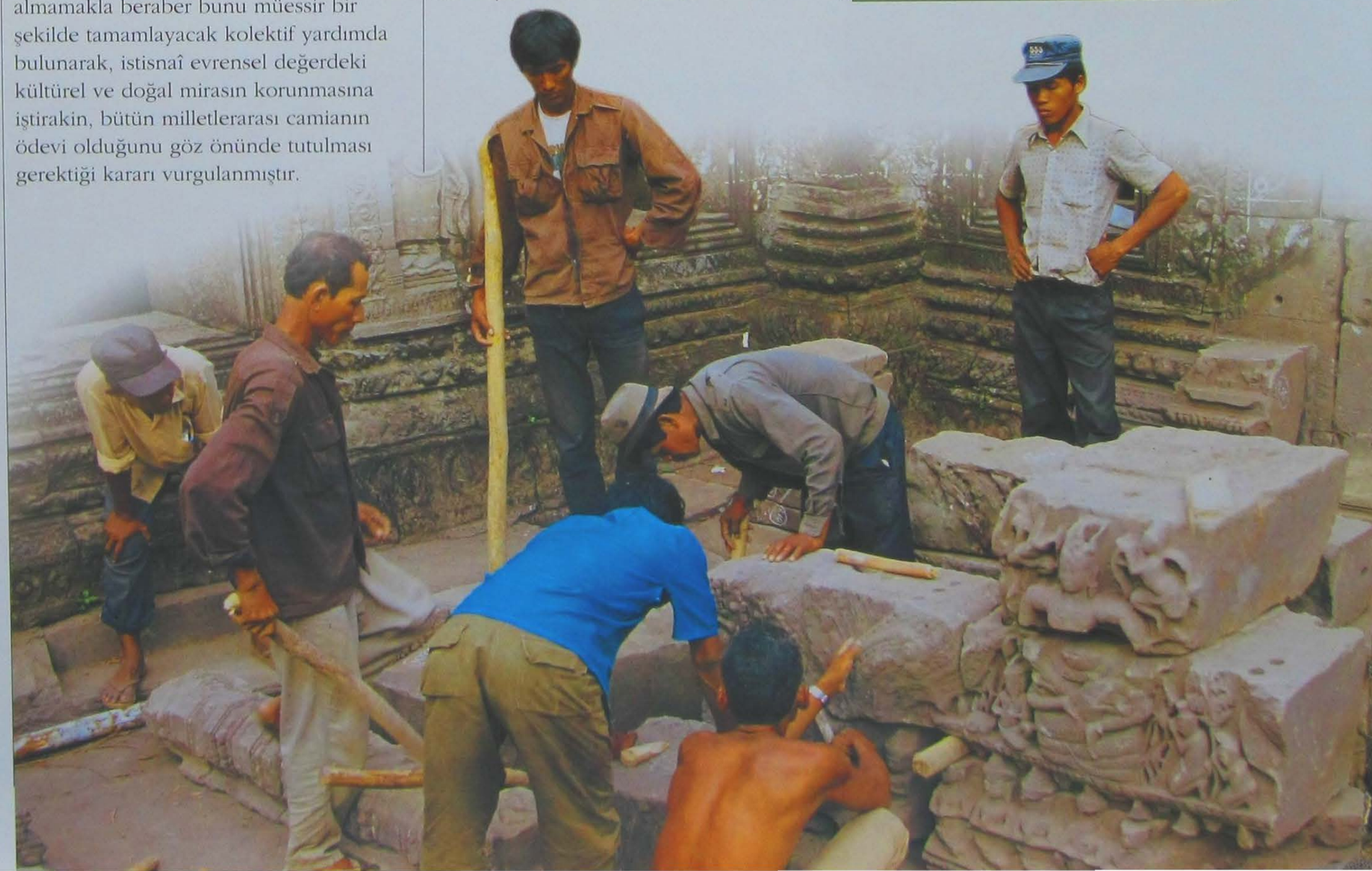

DENİZLERİN HAKİMİ

ADI FENİKE DİLİNDE "YENİ ŞEHİR" ANLAMINA GELEN KARTACA, AKDENİZ'DEKİ BİRÇOK FENİKE KOLONİSİNDEN BİRİYDİ. MÖ 6. YÜZYILA GELİNDİĞİNDE KARTACA, BATIDAKİ FENİKE DÜNYASININ LİDERLİĞİ ROLÜNÜ ÜSTLENEN ÇOK GÜÇLÜ BİR KENT HALİNE GELECEKTİ.

Kartaca, MÖ 9.yüzyıl sonlarında Sur (Tyros) kentinden ve Kıbrıs'tan gelen yerleşimciler tarafından kurulmuştu. Kartaca İmparatorluğu'nun oluşturulması herşeyden önce Afrika topraklarının kontrolüne dayanıyordu. Bu bağlamdaTunus'un kuzeydoğusundaki Bon Burnu Yarımadası'nın ele geçirilmesi, kesinlikle ilk ve en önemli istilalar arasındadır. Tunus'un verimli topraklarını korumak amacıyla Kartacalılar, daha 5.yüzyılda Kelibia, Ras Fortas ve Ras-ed Drek kalelerinin de bulunduğu önemli tahkimatlar kurmuşlardı. Kuzey Afrika'nın iç kısımlarının çoğunun çöl olmasının yanı sıra, buradaki yerleşimlerin ticaret odaklı olması nedeniyle Kartaca, daha çok sahillerle ilgilenmiş ve buralarda şehirler kurarak Kuzey Afrika'da işgal ettiği toprakları genişletmişti. Yayılmacı politika doğrultusundaki ilerlemeler, hem güneydoğuya doğru yani bügünkü Libya toprakları yönünde, hem de kuzeybatı doğrultusunda Cezayir ve Fas kıyılarını içeren bir yelpazede gerçekleştirilmişti. Kartaca Kuzey Afrika'daki konumunu güçlendirdikten sonra ilgisini Akdeniz havzasına yöneltimişti. Bu politika onu zamanın en büyük güçleriyle karşı karşıya gelmeye kadar götürmüştü. Daha başlangıçta Kartacalılar, Yunanların saldırgan taktikleri karşısında kendilerini savunmak zorunda kalmıştı. Yunanlar, MÖ 6. yüzyılın ortalarından itibaren Mozia (Motya), Palermo ve Soluntum'da koloniler kurmuş olan Fenikeliler'i Kuzeybatı Sicilya'dan dışarı atarak, Tiren Denizi'ndeki ticaretten kar elde etmelerine engel olmak amacıyla hareket ediyorlardı. Sicilya'da Kartacalılar'ın kalıcı varlığı, Sicilya tiranlarının sürekli tekrarlanan fetih girişimlerini etkisiz kılmış ve Yunanlar ile Fenikeliler arasında denge durumunu korumayı sağlamıştı. Tiren Denizi'nin kuzeyindeki düşman ise Korsika'daki, Alalia (Aleria) merkezli korsanlık faaliyetleriyle ticarette ciddi hasara neden olan Phokaialı (İzmir-EskiFoça) yerleşimcilerdi.

Üstte. Kartaca'da bulunan pişmiş topraktan erkek maskı. (MÖ 5. yy)

Kartaca'daki muhteşem Byrsa kalıntılarının görünümü.

Üstte. Kartaca'da bulunan ve günümüzde Paris-Louvre Müzesi'nde korunan bir erkek heykeline ait baş.

Yunanlara karşı ittifak yapan Etrüskler ile Kartacalılar, MÖ 535'de Korsika kıyısındaki Alalia açıklarında Yunan donamasını yok etmişlerdi. Savaşın sonunda Kartaca, Fenike kolonilerinin bulunduğu Sardinya Adası'nı topraklarına katmış. Böylece mümkün olabilecek her türlü Yunan tehlikesinin önüne geçmişti. Alalia Deniz Savaşı, Akdeniz politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Savaşta elde edilen zafer sayesinde Kartacalılar ve Etrüskler, bölgedeki egemenlik alanlarını yeniden düzenlemişlerdi. Buna göre, Etrüskler Büyük Yunanistan (Güney İtalya ve Sicilya) haricindeki İtalya anakarasını, Kartacalılar ise Batı Akdeniz'i ve büyük adaları almışlardı. Etrüsk-Kartaca ittifakını belgeyen en somut kanıt, güçlü Etrüsk şehri Cerveteri'nin limanı Pyrgi'nin tapınaklarının birinde elegeçirilmiştir. Bu tapınakta Kral Thefarie Velianas, Fenike tanrıçası Astarte ve ona karşılık gelen Etrüsk tanrıçası Uni adına üç altın yaprak üzerine kazınmış, çift dilli bir yazıt bırakmıştı. MÖ 3.yüzyılda Kartaca, yükselen bir güç olan Roma ile karşı karşıya gelmişti. Çatışmanın taşıdığı önem çok çarpıcı boyutlardaydı çünkü söz konusu olan sadece Akdeniz'deki egemenlik değil, aynı zamanda iki güçlü kent ve yarattıkları büyük uygarlığın hayatta kalış mücadelesiydi. MÖ 146 yılında Scipio Aemilianus tarafından Kartaca'nın kesin olarak yıkılmasıyla sonuçlanan "Kartaca Savaşları" işte böyle başlamış oldu.

MÖ 8. yüzyıldan kalma Fenike işi altın kolye.

Kartaca'daki Byrsa kazılarında, Hanibal Dönemine ait bazı konutların kalıntılarını gün ışığına çıkartılmıştır.

Kartaca'da günışığına çıkartılan ve bir tanrıçayı temsil eden tılsım (MÖ 5.- 4. yy.)

KENT PLANI

Kartaca kenti, Sebkha er-Riana ve Tunus lagünleri arasında üçgen bir burun üzerine inşa edilmişti. Kent, en azından MÖ 3. yüzyıldan beri tamamen surlarla çevriliydi. Savunma sistemi iç tarafta derinlemesine üç ardışık duvardan oluşuyordu. Savunma sisteminin önemli öğesi olan duvarlarda, yüksekliği 17 metreyi bulan 60 metre aralıklarla inşa edilmiş çıkıntılı burçlar vardı.

Kalınlığı 5,20 metre olan dışı beyaz sıva ile kaplı kuleler ve kapılarla donatılmış bir sur duvarı kent ile kıyı ovalar arasındaki sınırı belli ediyordu. Savunma sisteminin kıyı şeridi boyunca devam ettirilmesi, surların dibine kadar yayılmış olan kentin şehir planının genişletilmesine de olanak vermişti. Burada Kartaca'nın en zenginlerinin evlerinin inşa edilmiş olduğu lüks bir konut mahallesi oluşmuştu. 1500 metrekarelik bir alanı kaplayan bu büyük konutların tipik planı, bir iç avluya bakan odalardan oluşmaktaydı. Bu konutlar portikli avluları, ikinci katın varlığı ve biraz daha özenli dekorasyonları ile daha mütevazı evlerden hemen ayrılmaktaydılar.

Kartaca'nın en önemli yeri aynı zamanda akropolü de olan Brysa Tepesi idi. Kartacalılar'ın Roma karşısındaki son savunma kalesinin bulunduğu bu yerde, Yunan tanrısı Asklepios ile özdeş olan Fenike tanrısı Eşmun'a adanmış bir tapınak bulunuyordu. Akropolün eteklerine halkın yaşadığı mahalleler yerleşmişti. Tarihçi Appianus aşağı şehirde bulunan forumdan başlayarak, akropole doğru çıkan üç ana yol boyunca yerleşmiş dar ve birbirlerine yaslanmış beş veya altı katlı yüksek evlerden söz eder. Kartaca donanmasının yönetim merkezinin olduğu adacıkta, üzerinde dört katlı bir ev betimi görülen küçük bir altın plakanın bulunması edebi kaynağın verdiği bilgiyi doğrular niteliktedir. Nekropoller akropolün kuzeydoğusunda yer alıyorlardı. Özellikle insan görünümüne yakın formuyla dikkat çeken lahtin bulunduğu Douimès ve Dermech mezarlıkları oldukça büyüktü. Kartaca'nın kuruluşundan beri, özellikle MÖ 3. yüzyıldan itibaren en yaygın ayin, Antik Yunan törenlerinden devşirilen yakma

Kartaca maskları.

ayiniydi. Burnun güneyindeki alanda, kayaya oyulmuş iki havuzdan oluşmuş olan liman tesisleri bulunuyordu. Dikdörtgen formlu olan havuz ticaret gemileri tarafından kulanılırken, dairesel formlu olan savaş gemilerinin kullanımına açıktı. Savaş gemilerine ait olan havuzun merkezine idari binalarla, amiralliğin yönetim merkezinin bulunduğu adacık yerleştirilmişti. Hem bu adacık, hem de limanda 220 geminin bağlanabileceği rıhtımlar bulunuyordu. Savaş gemileri kullanılmadıkları zaman, rıhtımlardaki rampa zeminli kapalı havuzlardan oluşan çekek yerlerine getiriliyorlardı. Rampaların uzunluğu hesaplanarak yapılan modern arkeolojik araştırmalarla Kartaca *trireme*'lerinin (kürekli ve yelkenli tekne) uzunluklarının yaklaşık 35 metre olduğu belirlenmiştir.

Mitler ve Efsaneler

KARTACA'NIN KURULUŞ EFSANESİ

Efsaneleşmiş anlatıma göre Kartaca'nın kuruluşunun temeli, Sur (Tyros) Kralı Pygmalion'ın kızkardeşi Dido'nun (Elissa), rahip olan kocası Acherbas'ın kral tarafından öldürülmesinin ardından kaçışına dayanır. Dido önce Kıbrıs'a giderek yüksek rahip Astarte ile evlilik yapmış ve onunla birlikte Afrika'ya doğru yola çıkarak, Kartaca'nın kurulacağı yerde karaya çıkar. Dido kenti kurmak için gerekli genişlikteki araziyi yerli halktan alırken kurnazca bir yola başvurur. Yerli halk Dido'ya ancak bir öküz postunun kaplayacağı alan kadar arazi satabileceklerini söyler. Bunu duyan Dido, postu çok ince şeritler halinde kestirerek uçuca ekler ve ilk yerleşim alanının sınırlarını bu şekilde belirler. Kartaca'nın akropolünün adı olan "Byrsa", Antik Yunanca'da öküz postu anlamına geldiği için, bu olayın ardında Antik Yunan tarihçileri tarafından geliştirilen bir kelime oyunu olduğu da düşünülmektedir. Dido'nun kurnazlığı sayesinde edinilen topraklara yerleşen Fenikeliler Kartaca'yı burada kurarlar.

Yerel krallardan biri olan Iarba, Dido'ya aşık olur ve ondan eşi olmasını ister. Reddedilmesi durumunda savaş açacağını da sözlerine ekler. Kocasının anısına sadık kalmak isteyen Dido, bir kurban töreninde ateşe atlayarak hayatına son verir. Bu olayların ardından Dido tanrısallaştırılır ve kültü, Kartaca'nın yok oluşuna kadar saygı görür. Vergilius da Aeneas isimli tarihsel destanında Dido ile ilgili önemli bilgilere yer vermiştir.

Kutsal açık hava mezarlığından (tofet) bir stel. Kartaca'da bulunan, çocukların ve küçük hayvanların yakılarak, kalıntılarının urne (küp) içinde korunduğu açık hava mezarlığı.

Kartaca'daki Byrsa Tepesi ve Hannibal'in dairesel limanının hayali çizimi. MÖ Kentin 4.yüzyılın sonu ve 2. yüzyıl arasındaki durumunugösteren bu çizim Mimar J.M. Gassed tarafından yapılmıştır.

Kalıntıları günümüze dek ulaşan bu liman tesislerinin, Kartaca Savaşlarının yaşandığı tarihlerde yapıldığı kabul edilmektedir. Kentin Arkaik Dönem limanları hakkında ise ne yazık ki pek fazla kanıt yoktur. Dikdörtgen havuzun yaklaşık elli metre ötesindeki Salammbo bölgesinde, kentin kuruluşundan yıkılışına kadar kullanılmış olan *tofet* (açık hava mezarı) bulunuyordu.

KURUMLAR

Anavatan Fenike'nin farklı merkezlerinde doğası gereği babadan oğula geçen bir monarşik rejime dayalı yönetim hüküm sürerken, öyle görünüyor ki Kartaca ve batıdaki tüm Fenike kolonilerinde bundan farklı olarak bir tür cumhuriyetçi etki egemendi. Edebi ve epigrafik kaynaklar sayesinde Kartaca'da üç kurumun var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar iki yüksek yargıç, üç yüz üyeli bir senato ve bir halk meclisi idi. Kartaca yönetim düzeni içindeki en yüksek konum iki kişi tarafından temsil ediliyordu ve görev süresi bir yıldı. Yargıçlar soylu aileler arasından seçilirdi ve belirli bir gelirlerinin olması gerekirdi. Adalet sistemini yönetmenin dışında görevleri senatoya başkanlık etmek, senatoyu toplamak ve üzerinde tartışılarak karara bağlanacak konuları göndermekti. Kartaca senatosu yasama faaliyetinin gerçek merkezi durumundaydı ve belirli bir süre için görev yapmak üzere seçilmiş şehrin soylu ailelerin temsilcilerinden oluşmaktaydı. Bu meclisin görevi, yasaları yapmak yönetim ve vergilendirmeyi gözetmek, askeri liderlerin davranışlarını denetlemek, savaş için karar vermek, dış politika çizgilerini belirlemek, bir ittifaka girmek ya da barış kararı almaktı. Aslında yargısal fonksiyonları olan ve senato içinden çıkan Yüzler (veya Yüzdörtler) Konseyi, 3. yüzyılda, üyelerinin üstlendikleri görevlerle hayati öneme sahip bir gücü elinde bulundurduğu bir konuma ulaşmıştı. Halk meclisi, belirli bir gelire sahip ve yetişkin olan tüm özgür yurttaşlardan oluşurdu. Senato ve yargıçlar arasında anlaşmazlık varsa mutlaka halk meclisine danışmak

Kartaca'da bulunan ve bugün şehir müzesinde korunan, Tanrı Path'ı tasvir eden tılsım. (MÖ 6.-4. yy)

gerekliydi, aksi bir durumda kendilerinin görüşünü almaya gerek yoktu. Halk meclisinin bir diğer görevi de komutanlar ve yargıçların seçilmesiydi.

"KARTACA'DA ÜRETİLMİŞTİR"

Kuzey Afrika topraklarında yaygın olarak tarım, hayvancılık ve *garum* (balık sosu) üretimi vardı. Bu faaliyetlerin yanında Kartaca'da, özellikle ticaret ve Kartacalılara Fenikelilerden miras kalan olan metal işlemeciliğinden, dokumacılığa; ahşaptan, cam ve fildişi işlerdeki uzmanlığa kadar birçok el sanatları geliştirilmiştir. El sanalarındaki gelişme, hammadde elde edilmesiyle orantılı olarak ilerlemişti. Bu yüzden Kartaca iş hayatında ticaret, özellikle de deniz yoluyla yapılan ticaret büyük önem taşıyordu. Kartacalılar, değerli ham metalleri satın alıp, daha sonra bunları işleyerek takı yapmak ve bunları bütün büyük Akdeniz pazarlarında satmak konusunda son derece başarılıydılar. Gümüş İspanya'dan, altın ise Afrika'nın iç kesimlerinden sağlanıyordu. Takı üretimi, Kartaca el işlemeciliği alanındaki en önemli ve en karakteristik zanaatlardan biriydi. Gümüş ve bronzdan, yarı değerli taşlar ve renkli camdan üretilmiş örnekler olmasına karşın takı üretimde en çok altın kullanılmıştır. Küpeler arasında en yaygın tipler, sallantılı uzun damla ve sepet şeklinde olanlardır. Kolyeler çeşitli şekillerde, hem değerli metaller, hem de sert taş ve renkli camdan yapılıyordu. Bunların altın ve gümüşten yapılan zincirleri vardı. En yaygın kolye uçları arasında idoller, kobralar, hilaller, güneş diskleri ve Horus'un gözünü temsil eden şekiller bulunuyordu. Kartaca üretimi bilezikler ise genellikle içten küçük silindirik şeritlerden oluşmuş menteşelerle birleştirilmiş plakalardan oluşuyordu. Çoğunluka granülasyon tekniğinin görüldüğü bilezikler yaygın olarak *skarabe*'ler (bokböceği) , palmiye ve lotus çiçekleri ile süsleniyordu. Yüzükler çeşitli şekillerde üretiliyordu; bazıları sabit veya döner mühürlüydü. Takılarda kullanılan skarabe (bokböceği) figürleri çeşitlilik göstermektedir; bazılarında tipik Mısır etkisi egemenken, bazılarında da Fenike'ye özgü kanatlı tipler vardır. Geleneksel Kartaca takılarından söz ederken, Mısır kutsal hayvanlarının büstleriyle (protom) süslü nazarlıklar da (tılsımlar) unutulmamalıdır. Nazarlıklar üzerinde görülen en yaygın motifler arasında, firavunun koruyucu tanrısı olan Horus'u ifade eden şahin, tanrı Ammon'un sembolü koç ve korkutucu görünümüyle kötü ruhları uzaklaştıran tanrıça Sekhmet'i simgeleyen dişi aslan bulunmaktadır. Nazarlıklar çoğunlukla altın ve gümüşten yapılırdı.

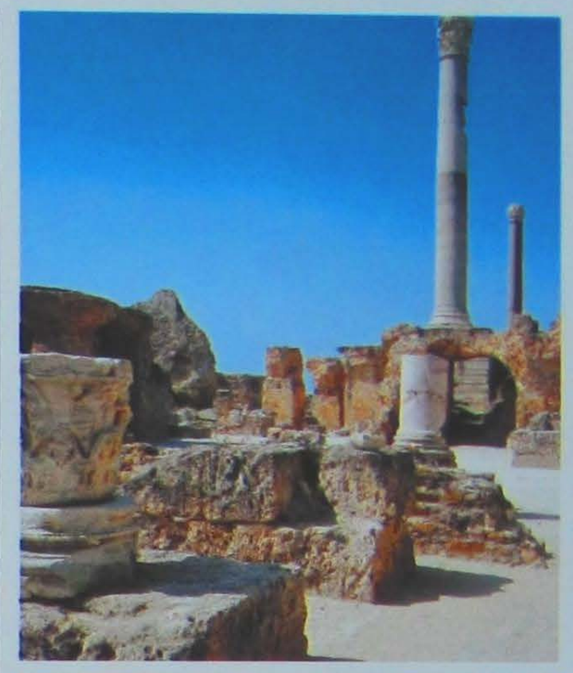

Kartaca harabelerindeki Antoninus Hamamı'nın "frigidarium" (soğukluk) kalıntılarının görünümü.

Genellikle içlerinde değerli metalden ya da deri, papirüs gibi diğer malzemelerden yapılan ama her zaman, Mısır kökenli motiflerin kazınmış olduğu ve büyülü metinlerden ilham alan kısa yazıların bulunduğu çok ince bir tabakayı barındırıyorlardı. Kartaca'da masklar ve pişmiş toprak heykelciklerin yapıldığı çok sayıda çömlek atölyesi ve dükkan vardı. Kartaca masklarında gülen, siyahi ve *Satyr* isimleri ile adlandırılan tipler söz konusudur.

Gülen erkek yüzünün betimlendiği pişmiştopraktan yapılmış mask. (MÖ 4. yy)

MÖ 4. yüzyıla ait Fenike üretimi mask.

Kartaca üretimi olan ve gülen yüzü ile dikkat çeken maskın, alın ve yanaklarındaki güçlü çizgileri, sakalsız oluşu, uçları aşağı doğru sivrilen yarım ay şeklindeki oyuk iri gözleri ile büyük ve kepçe kulakları da ilgi çekicidir. Yöredeki mask üretimlerinde sıkça karşılaşılan siyahi masklarında, Kuzey Afrika halkının belirgin fiziksel özelliklerini yansıtılmıştır; basık burun, kalın dudaklar, büyük ağız ve kulaklar ile birlikte geniş kulak memeleri. *Satyr* tipli masklarda ise Yunan formlarının etkileri hissedilir. Bu tip masklarda hayvansı sivri kulakları ve küçük gözleri ile sakallı Silenos'un yüzünü betimlenir. Bazı mezarlarda ele geçirilen Kartaca üretimi adak kesicilerin, ritüellerde kullanıldıkları ve bazı özel büyüsel anlamalara sahip oldukları düşünülmektedir. Demirden yapılmış örnekler olmasına karşın adak kesicilerin ağırlıklı olarak bronzdan yapıldıkları anlaşılmaktadır. Sapları daha sonra üretilmiş olan örneklerde, bu kısım kuğu boynu veya turna şeklinde yapılmıştır. Kesici üzerinde görülen süslemeler Melqart ve Reshef gibi tanrıların yanı sıra, hayvanlar ve büyülü semboller dini bir özellikler taşıyordu.

GARİP BİR GELENEK

Kartaca'daki mezarlara devekuşu yumurtası kabuğu bırakma geleneği MÖ 7.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Kartaca'nın yıkılışına kadar sürmüştür. Bu geleneğin en yaygın ifade şekli "mask" şeklinde olanıydı. Yumurta kabukları üzerine stilize insan yüzlerinin çizilmesiyle oluşan bu "mask"larda en çok iri gözler dikkat çeker. Arkeolojik araştırmalar sonucunda bu buluntuların aportopeik özellik taşıdıkları, yani mezarları kötü ruhlardan korumak amacıyla bırakıldıkları düşünülmektedir. Bazı mezarlarda çok sayıda devekuşu yumurtası kabuğundan yapılan masklardan bulunumuştur. Bu durumda eserin koruyucu etkisini arttırmak amacıyla çok sayıda yerleştirildikleri kabul edilmektedir.

Devekuşu yumurtası kabuğunun mezarlara bütün olarak da yerleştirildiği görülmüştür. Bu durumda bu gömü geleneğinin, yumurtanın "yaşamsal

Ön yüzünde Persephone başı (yukarıda) ve arka yüzünde bir at betimi (aşağıda) bulunan MÖ 4. yüzyıla ait Kartaca sikkesi.

Tarih ve Haberler

ROMA İLE İLİŞKİLER

Romalılar, Batı Akdeniz'de yerleşik Fenikelileri, yani Kartacalıları "Pön" sözcüğü ile adlandırırlardı. Bu terim Fenike, Suriye ve Güneydoğu Anadolu kıyılarındaki toplulukları tanımlamak için, Yunanlar tarafından kullanılan "phoenikes" sözcüğünün Latince bir uyarlaması olarak doğmuştur. Bu nedenle, Kartaca ile Roma arasında yapılan savaşlar, Romalı tarihçiler tarafından "Pön Savaşları" olarak anılmıştır. Doğrudan çatışmaya girmeden önce Roma ve Kartacalılar arasında yapılmış dört antlaşmayla onaylanmış olan güçlü siyasi ve ticari ilişkiler kurulmuştu. Ancak MÖ 3. yüzyılda Roma'nın yayılmacı arzuları nedeniyle Kartaca ile bozulan ilişkiler, savaşı kaçınılmaz bir hale getirmiştir. I. Kartaca Savaşı MÖ 241'de yaşanmış ve Romalılar, Sicilya açıklarında Kartacalıları yenmişlerdi. İkinci savaşta (MÖ 219-203) Hannibal önderliğindeki Kartacalılar savaşı yarımadaya taşımayı başarmıştı. Kartaca liderinin kazandığı bir dizi parlak zaferin ardından Roma orduları Kuzey Afrika'daki Kartaca'ya saldırmaya karar vermişlerdi. Kartaca ile Roma arasında Zama'da yapılan son ve belirleyici savaşı Hannibal kaybetmişti. III. Kartaca Savaşı (MÖ 149-146) ise Scipio Aemilianus komutasındaki Roma orduları tarafından Kartaca'nın yakılıp yıkılmasıyla sona ermişti.

döngü" ile özdeşleştirilen sembolik değeriyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların mezarlardaki varlığı, bir cenaze ortamı içinde yeniden doğuşun sembolü olarak anlaşılmalıdır. Kartaca'da kabaca kupa ve vazo şekline getirilmiş devekuşu yumurtaları elegeçirilmiştir. Kupa şeklinde olanları, yumurtanın yüksekliğinin yaklaşık yarısına kadar kesilmiş, kaidesiz ve kulpsuz tipik küresel Fenike kabını oluşturuyorlardı. Seramiğin yanı sıra, değerli metaller ve camdan üretilen çeşitli örnekler İtalya Yarımadası'nın halkları arasında yayılmıştı. İkinci tiptekiler ise bir vazo formu oluşturacak şekilde, yumurtanın yükseklikliğinin dörtte üçü kadar kesilmişlerdi. Devekuşu yumurtaları, altın ile birlikte Nubya'dan ithal ediliyordu. Mısır aracılığıyla bu ürünler işlendikleri ve daha sonra bütün Akdeniz'e yayıldıkarı Kartaca'ya ulaştırılıyordu. Kartaca ürünleri sadece Sardinya ve İbiza gibi, batıdaki Kartaca egemenlik alanlarında değil aynı zamanda Etrüskler arasında da çok aranan ürünlerdi. Etrüskler önceleri işlenmiş ithal ürünleri tercih ederlerken, MÖ 7. yedinci yüzyılın ortalarına doğru kendi atölyelerini açarak hammadde dışalımına başlamışlardı.

Üstte. Kartaca Limanı'nın maketi.

Sağda. MÖ 6. yüzyıl Fenike üretimi kolye.

145 ile 162 yılları arasında inşa edilen Antoninus Hamamı'nın kalıntıları.

ÇOCUK MEZARLARI (TOFET) VE ÇOCUK KURBAN ETME KÜLTÜ

FENİKE-KARTACA DÜNYASINDAKİ KURBAN SUNMA GELENEĞİNİN ULAŞTIĞI EN SON NOKTA TOFET İDİ. BU SÖZCÜKLE, İÇİNDE YANMIŞ ÇOCUK KEMİKLERİN BULUNDUĞU URNE'LERİN (KÜP) GÖMÜLMESİYLE OLUŞAN KUTSAL GÖMÜ ALANI İFADE EDİLİR. BAZEN YERİ BİR STEL YERLEŞTİRİLEREK BELLİ EDİLEN BU GÖMÜLERİN BULUNDUĞU KUTSAL ALANIN ETRAFI BİR DUVARLA ÇEVRELENİRDİ.

Salammbo bölgesinde bulunan Kartaca tophet'inden bir stel detayı.

Tespit edilen ilk tofet, 1889 yılının sonunda güçlü bir fırtınanın ardından gün ışığına çıkan Sardinya Adası'ndaki Nora yerleşimindeki *tofet*'tir. Bugüne kadar Doğu'da *tofet* tespit edilememişse de Eski Ahit'te, Yeremya kitabının bir pasajında belirgin olarak görüldüğü gibi, kesinlikle olması gerekirdi (ger. 7, 31-32); "Oğullarını ve kızlarını, ateş tanrısı Moloch'a sunmak amacıyla ateşte yakmak için Hinnom Vadisi'nde *tofet* inşa ediyorlar ki bunu, ne emrettim, ne de aklıma geldi. Bu yüzden, Rab der ki zaman gelecek, artık Hinnom Vadisi'ne *tofet* denmeyecek ama Katliam Vadisi denilecektir". Batı Fenike kolonilerinde, ayrıca Kartaca'da ve Kuzey Afrika'daki Hadrumetum ve Costantina'da, Sicilya'da Motya, Sulcis, Sirai Dağları, Nora, Bithia, Tharros'da ve Sardinya Cagliari'de de tofetler bulunmuştur: bununla birlikte Kartaca egemenliğinin yaşandığı İber Yarımadası'ndaki Fenike kolonilerinde ve Balear Adaları'nda tofet izine rastlanmaz. *Tofet*, yerleşimin sınırını belirleyen duvarların yanı başına yerleştirilirdi. Bazı istisnalar olsa da, ekilmemiş toprak uzerinde de olabilirdi; Tharsos'da bir Nurage köyünde olduğu gibi. Birden fazla sayıda olabilen nekropollerden farklı olarak *tofet,* her yerleşim için bir tane yapılır ve yerleşim, bir şehir büyüklüğüne ulaştığında kurulurdu.

Sirai Dağı yerleşimi bu duruma iyi bir örnektir. Yerleşim MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında kurulmasına karşın, ancak MÖ 4. yüzyıla gelindiğinde yerleşim surlarla çevrildiğinde ve kentsel yerleşimde önemli değişiklikler yapıldığı sırada şehirde bir tofet kurulmuştur. *Tofet* kutsal alanındaki gömülü urnelerin yeri, dikilen

Sağda. Kurban edilen veya erken ölen çocukların bedenlerinin sunulduğu iki tanrıdan biri olan Tanrıça Tanit'in betimlendiği heykel.

Altta. Kartaca tophet'inden bir görünüm. Burası kurbanların gömüldüğü ve duvarla çevrelenmiş kutsal bir alandı.

stellerin varlığı ile belirtilmektedir. Son araştırmalar ve buluntular doğrultusunda tofet'lerin erken aşamalarında steller söz konusu değildi. Bulunan urnelere göre daha az sayıda olan stellerden dolayı aralarında birebir ilişki olması akla yatkın değildir. Stellerdeki ikonografi ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda bazı özellikler göze çarpmaktadır. Daha erken aşamalarda kült betimleri çoğunlukla geometrik motiflerden oluşuyordu. En yaygın motifler arasında ya tek başına ya da çoklu olarak görünen kutsal sütun, idol ve eşkenar dörtgendir. Zamanla kurban etme eylemi sırasında rahip ve duacı gibi figürler de hakim olmuştur. Sonunda MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda çeşitli geometrik ve doğal motifler de yaygınlaşmıştır.

Altta. Kartaca'nın tophet'inde bir kadın figürünün görüldüğü stel.

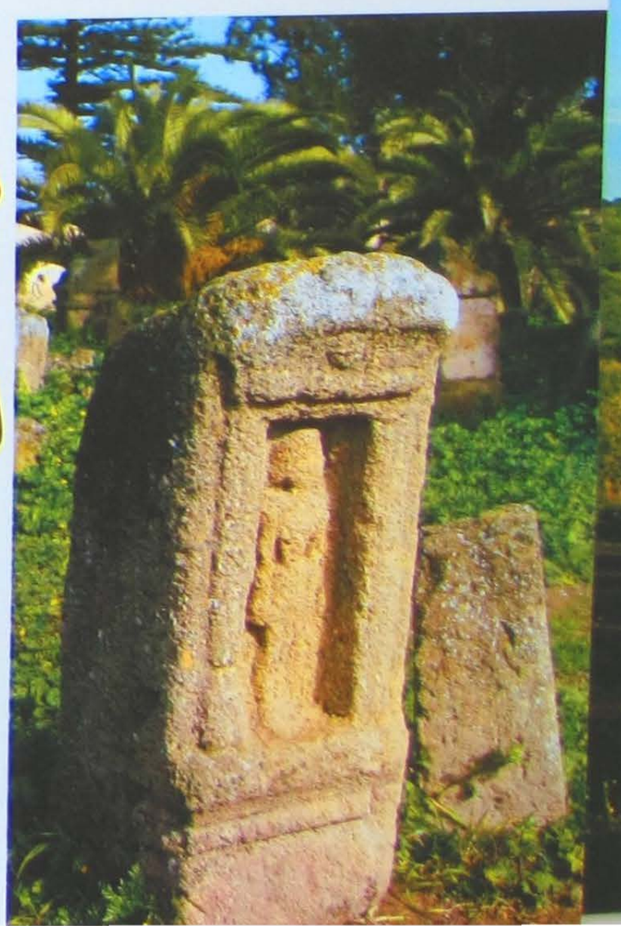

Kartaca'nın en eski kutsal alanı Tanit Tapınağı ve Baal Hammon'dan bir görünüm.

Ön Plandakiler

TANİT İŞARETİ

Tanit işareti, bir daire ve altındaki yatay çizgi ile onların da altında yer alan ikizkenar üçgenden oluşan basit bir şekildir. Bazı durumlarda üçgen, yamukla değiştirilmiş ve yatay çubuk da uçları yukarı doğru bükülmüş olarak gösterilmiştir. Olasılıkla bu sembol, kolları iki yanan açık durumdaki bir kadın figürü olarak stilize edilmişti. Bu sembol Fenike-Kartaca dünyasında çok yaygındı ve evlerin yer döşemelerinden, takılara kadar pek çok yerde kullanılmıştır. Kartaca'daki tofet'te bulunan bir stel, üzerinde *Tanit işareti* bulunan Mısır tarzı elbise giyen bir rahip tasvir edilmiş olması bakımından enteresandır.

Altta. Sardinya Adası'ndaki Cagliari yakınlarında bulunan Sant'Antiocus'da ortaya çıkartılan, Sulcis tophet'i. (MÖ 8.-7. yüzyıla ait)

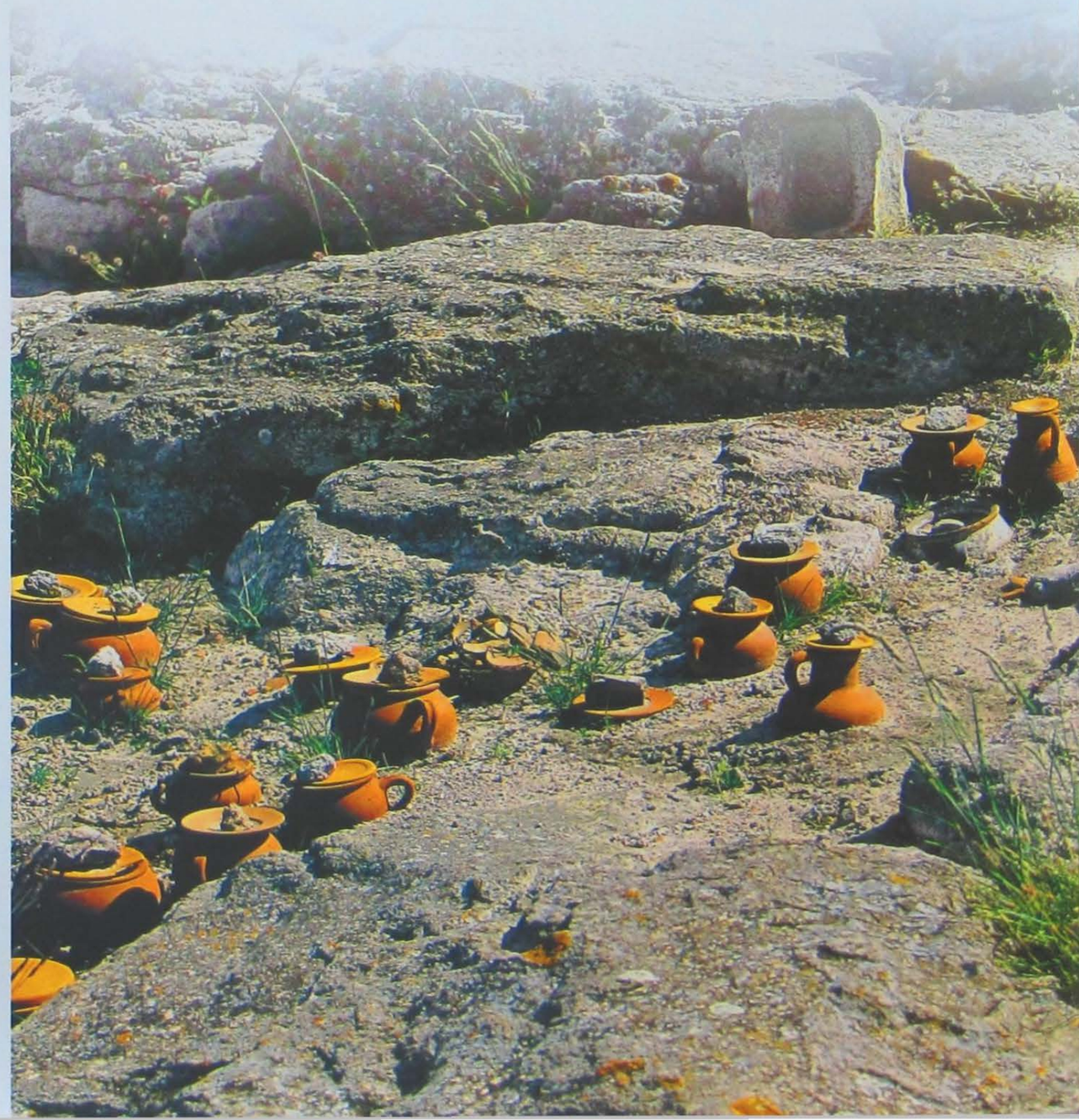

KURBAN

Adak stellerinden belirlenen işlemler ve yakılan tofet ateşlerinin kalıntıları, kurban töreni sırasında belli bir ritüelin uygulandığını kanıtlamaktadır. Geçmişte, hem İncil ile, hem de Antik Çağ yazarlarının ifadeleriyle örtüşen, tofet'lerde çocukların yakılarak kurban edilmesi şeklinde ritüeller uygulandığına inanılıyordu. Günümüzde tarihsel kaynakların daha ayrıntılı incelemesi ve arkeolojik buluntular, "molk" sözcüğüyle anılan bu kurbanlar üzerine yeniden düşünülmesine yol açmıştır. Bu durumda, erken ölen çocukların, onları öteki dünyada korumaları amacıyla tofet'in koruyucu tanrılarına "bağışlandığı" bir gömü türünün ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, MÖ 146 yılında Kartaca'nın yaşadığı son kuşatmadaki gibi çok istisnai durumlarda, tanrıları yatıştırmak için yaşayan çocukların da kurban edildiği unutulmamalıdır. Kartaca'daki tofet'lerde kurban etme törenlerinin nasıl uygulandığına ilişkin ayrıntılı araştırmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar çerçevesinde, Kuzey Afrika şehirlerinde *tofet* alanlarında ya da bu alanların yakın çevresinde, anakaya zemine yerleştirilmiş pişmiştopraktan yapılmış bir urnenin dibinde veya taş bir levhanın üzerinde, reçineli bitkilerden oluşan odun yığının yerleştirildiğini anlaşılmıştır. Kanca ile tutturulmuş bir beze sarılı bebek bu odun yığını üzerine sırt üstü yerleştirilirdi. Ardından odunlar tutuşturulurdu. Odun yığını alev alırken çocuğun yanına, yine kurban olarak yeni

Tanit Tapınağı ve Baal Hammon'dan Tanrıça Tanit kabartmalı kireç taşı adak steli.

Üstte. Sicilya-Motya'daki tofet'te bulunan stel, günümüzde Motya Whitaker Müzesi'nde korunmaktadır.

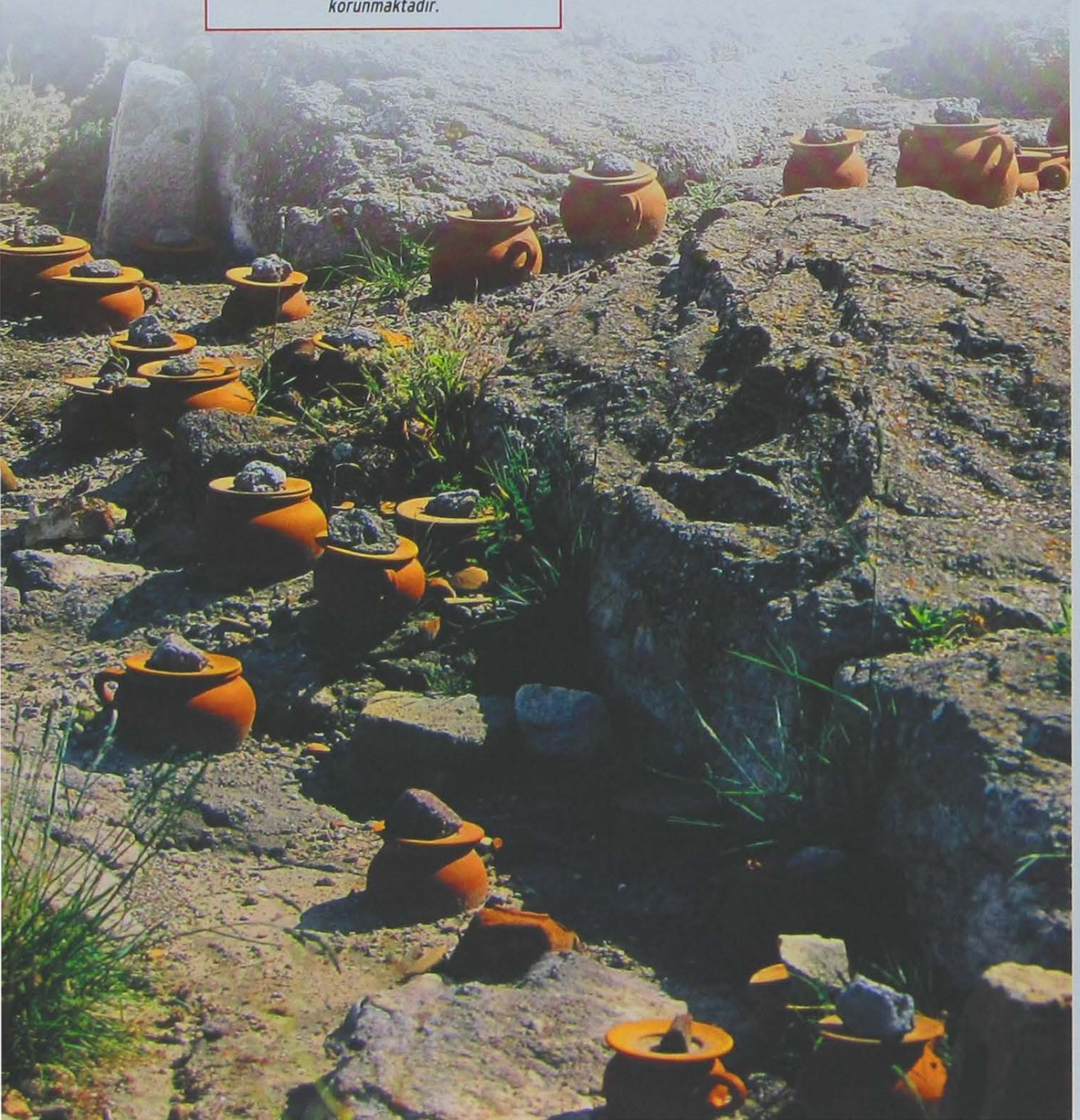

doğmuş bir hayvan yavrusu yerleştirilirdi. Kurbanlar yakıldıktan sonra ateş, toprak veya kumla söndürülürdü. Hemen sonrasında bir veya daha fazla küçük vahşi hayvanın kurban edilmesi işlemine geçilirdi. Bu aşamada, kemikler ve küller *urne* denilen kaba boşaltılır ve üstüne bazı takılar ve muskalar bırakılırdı. Bu *urne* daha sonra bir levha, bir kap ya da kil bir kapak ile kapatılırdı.

KARTACA'DA

Kartaca'daki *tofet,* Salammbo bölgesinde, ticari limanın yaklaşık elli metre batısında bulunmaktaydı. 1921 yılında François Icard tarafından belirlenen ve kentin kuruluşundan yıkılışına kadar kullanılmış olan kutsal alan çok sayıda kazıya evsahipliği yapmıştır. En erken evredeki kazılar, Fransız arkeolog Pierre Cintas tarafından bulunan ve onun adıyla anılan "Cintas Şapeli" tarafından temsil edilir. Kenar uzunluğu yaklaşık bir metre olan kare alandan oluşan kayaya oyulmuş şapele, iç içe üç kavisli duvardan oluşan bir tür labirent aracılığıyla ulaşılan, içinde sunak bulunan bir avludan geçerek varılmaktaydı. Bu mekanda hem yerel, hem de Yunan üretimi MÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilebilen pişmiş toprak kaplar ortaya çıkartılmıştır. Çok geniş olmayan bir mekana yerleştirilmiş çok sayıda stel ve çömlek aşırı miktarda malzeme birikimine neden olmuştu. Kartacalıların toprak zemini düzenli aralıklarla düzleştirmesi nedeniyle günümüz arkeologları, 1., 2. ve 3. Tanit olarak adlandırılan evrelere ait, üst üste bulunan katmanlar ortaya çıkartmışlardır.

Katmanların en eskisi MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısından 7. yüzyıl başlarına kadar kullanılmıştır. İçlerinde çocuklara ve hayvanlara ait yanmış kemik kalıntıları bulunan urnelere ait parçalar toprağa saçılmıştır. Bu evrede stellere rastlanmaz. MÖ 7. yüzyıl başıyla, MÖ 4. yüzyıl sonu arasında gelişmiş olan ikinci evre ise hem taş yığınları, hem de sunaklar, mezar taşları ve steller yerleştirilmiş çok sayıda urneyi içermektedir. Tofet'lerin hikayesini, MÖ 4. yüzyıl sonuyla, Kartaca'nın yıkılış tarihi olan MÖ 146'ya kadar olan zaman dilimini kapsayan üçüncü evre tamamlar. Kazılar sonucunda küçük urne'ler ve az sayıda stel elde edilmiştir. Kutsal alana dair önemli bilgiler sunan katmanlar, daha sonraki Roma ve Geç Bizans dönemlerinin yapıları tarafından zarar görmüştür. Bu kalıntıların bulunduğu yerlerde çok ilginç veriler mevcuttur. Örneğin MÖ 4. ve MÖ 3. yüzyıl boyunca 5000-6000 metrekarelik alana 20.000 urne'nin yerleştirildiği varsayılır. Bu durumda, yılda ortalama 100 urne'ye ulaşılır ki bu da kabaca her üç günde bir, bir urne yerleştirildiğini gösterir. Son araştırmalar sonucunda Kartaca'daki tofet'lerde bulunan çok sayıdaki stel, iki kronolojik aşamada gruplandırılmaktadır. Birinci evre, MÖ 7. ve 6. yüzyıllar arasındaki dönemdir ve stellerin üst kısmı düzdür. MÖ 4. ve 2. yüzyıllar arasındaki ikinci evrede ise sadece üst kısımları üçgenleştirilmiş steller yer almaktadır. Steller süslemeleri oluşturan motifler ve figürler açısından değerlendirildiğinde, ilk evrede geometrik desenler baskın iken, ikinci evrede duaya açılan el, Aiol başlığı ve palmiye motiflerinin yer almasıyla süslemeler önemli ölçüde zenginleştirildiği görülür. Bunlara ek olarak kurban sunan rahip ve dua eden insan figürlerinin yaygınlaştığı da anlaşılmaktadır. MÖ 5. yüzyılda Kartaca'da daha önce o kadar önemli olmayan iki tanrıyı, Baal Hammon ve Tanit'i kült sıralamasının en önüne çıkartan dini bir devrimin meydana geldiği açıktır.

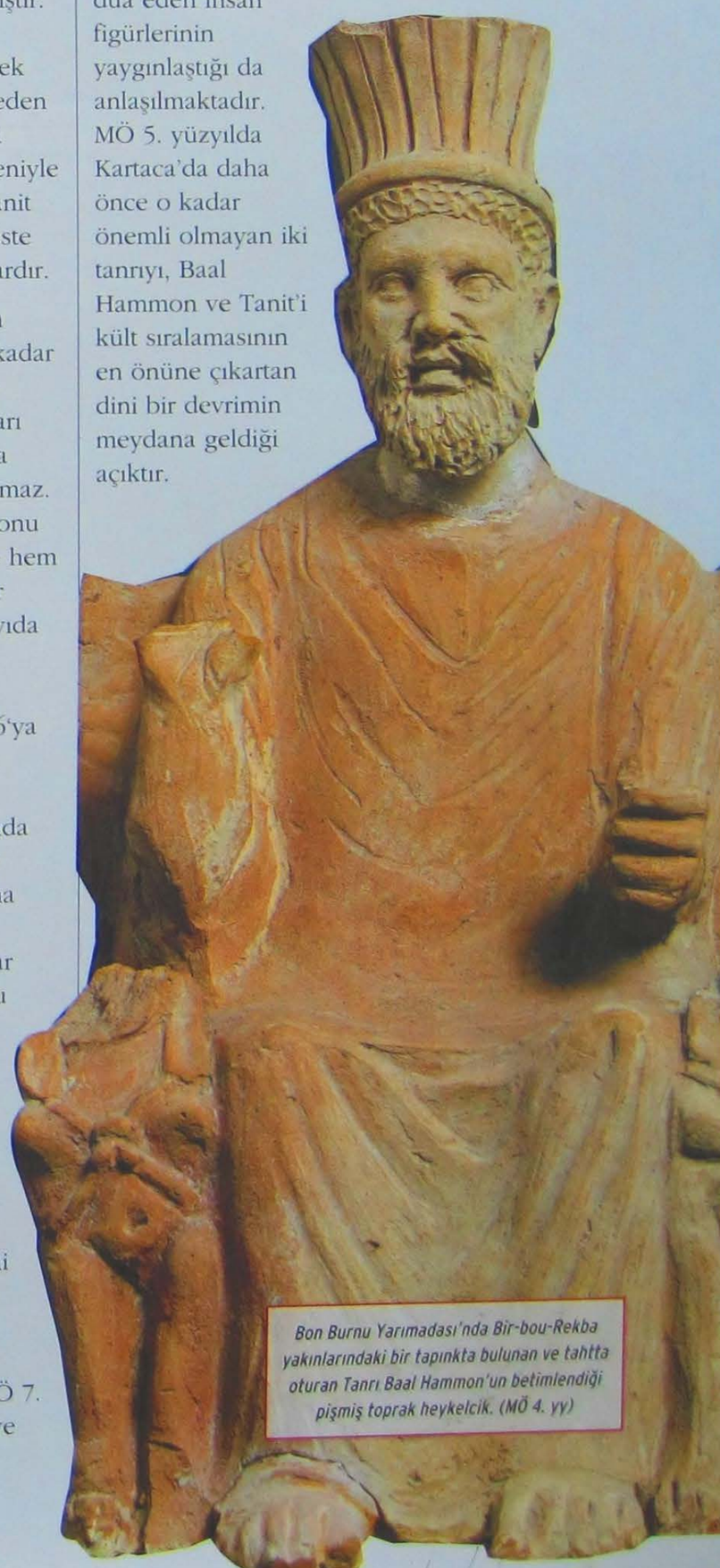

Bon Burnu Yarımadası'nda Bir-bou-Rekba yakınlarındaki bir tapınkta bulunan ve tahtta oturan Tanrı Baal Hammon'un betimlendiği pişmiş toprak heykelcik. (MÖ 4. yy)

Bu aşamadan itibaren Baal Hammon ile Tanit, tofetlerin ve Kartaca panteonunun en önemli tanrıları olmuşlardır. Baal Hammon zaten Fenike kültüründe saygı görüyordu. Bu durumda Kartaca'daki varlığının, ilk yerleşimcilerin gelmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkmış olması düşünülür. "Tütsü Sunağının Efendisi" olarak da anılan Baal Hammon'un ikonografisi, antik Hadrumetum'daki (Tunus-Sousse) tofet'te bulunan bir stel ve Thinissut'ta bir tapınakta bulunan heykelcik sayesinde bilinmektedir. Sousse steli, yaklaşık MÖ 5.- 4. yüzyıla tarihlenir ve tanrıyı, yanlarında iki kanatlı sfenksin bulunduğu bir taht üzerinde oturur biçimde gösterir. Tanrı sakallıdır ve tipik, yüksek bir doğu başlığı ile betimlenmiştir. Sol eliyle bir inananı kutsarken sağ elinde bir mızrak tutar. Heykel ise, Bon Burnu Yarımadası'ndaki Bir-bou-Rekba yakınında Thinissut tapınağında bulunuyordu. Tanrı yanlarında iki sfenksin bulunduğu bir taht üzerinde oturur durumdaydı. Sakallı figür, yüksek silindirik bir başlık takmış ve doğuya özgü bir tünik giymiştir. MS 1. veya 2. yüzyıla tarihlenen heykel, Roma egemenliği altındaki Tunus'ta Kartaca kültürün kalıcılığının tipik bir göstergesidir. Kartaca'da tanrıça Tanit'in öneminin artması yaklaşık MÖ 5. yüzyılın sonuna denk gelir ve bu artan ilgi, tofet'lerde bulunan çok sayıdaki yazıttan anlaşılmaktadır.

Üstte. Kurban olarak sunmak üzere, kucağında bir çocukla ilerleyen rahibin betimlendiği stelden ayrıntı. (4.-3. yy)

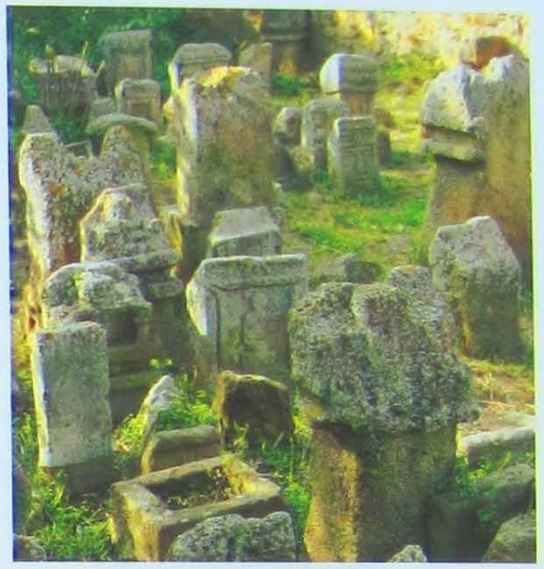

Üstte. İçine yakılmış çocuk bedenlerinin kalıntılarının bırakıldığı pişmiş toprak kaplardan oluşan Kartaca'daki tofet.

Sicilya- Motya'daki tofet'in kalıntıları. Tamamen duvarla çevrilip kapatılan bu kutsal alan, yaklaşık 800 m2'lik bir alanı kaplar.

Tanrıça Tanit'e adak sunan bir figür.

Sardinya Adası'nda, Sant' Antiocus'taki tofet'te Tanrıça Tanit'in simgesel işareti.

Bu metinlerde her iki tanrı arasında mevcut olan sıkı bağın kanıtı olarak Tanit, "Baal'ın yüzü" sıfatıyla anılmaktadır. Tanit, Fenikeli Astarte'nin özelliklerinden ve dolayısıyla anatanrıçadan türemiştir. Hatta bazı yazıtlarda, "ana" diye anılır. Üstelik stellerde onunla birlikte bulunan semboller olan nar, güvercin, palmiye ve balık doğurganlık tanrıçasının işlevlerini açıkça ifade eder. İkonografisi kesin olarak bilinmemektedir ama bu steller üzerinde bulunan elleri göğüsleri üzerinde kadın figürleri ile özdeşleşmiş olması muhtemeldir. "Tanit işareti" denilen bu figürlerin biçimleri stilize edilerek, evlerin yer döşemelerinde, stellerde, figürinlerde ve çeşitli süslemelerde sıkça kullanılmıştır.

İTALYA'DAKİ TOFETLER

Sicilya'da bilinen tek tofet Motya'dadır ve MÖ 7. yüzyılın başından, şehrin MÖ 397'de Sirakuzalı Dionisos'un orduları tarafından yıkılışına kadar kullanılmıştır. Ancak kazılar, daha sonraki bir dönemde Motya'daki kutsal alanın, olasılıkla yakındaki Lilibeo sakinleri tarafından da kullanıldığını ortaya koymuştur. Motya'da bulunan stel topluluğu geniş bir alana yayılmıştır. Kartaca ve Sulcis'e göre daha az sayıda olasına karşın bu stellerin sahip olduğu değer küçümsenemez. Ayrıca Kartaca'da görülen ikonografi bir kenara bırakılırsa, Motya'da doğrudan Fenike'den gelen çok sayıda özelliğin varlığı görülebilir. Burada uzun saçlı, kollarını göğüs altında birleştirmiş, çıplak ya da dar, uzun ve aşağı doğru çan şeklinde genişleyen bir elbise ile cepheden görünen kadın figürü kayda değerdir. Ayrıca, Fenike'de ortaya çıkan ancak Kartaca'da görülmeyen erkek figürleri arasında yüksek bir taç giymiş, kolları öne doğru uzanmış, uzun elbisesi arka bacak üzerine düşen yürüyen rahip betimi Motya'da oldukça yaygın olarak bulunmaktadır. Sardinya Adası'ndaki en önemli tofet'ler Nora, Tharros ve Sirrai Dağı gibi görülse de şehrin uzak kuzey eteklerinde, sur dışında bir tepede yer alan ve çok sayıdaki urne nedeniyle "urnelerin nöbetçisi" olarak anılan Sulcis de unutulmamalıdır. Kazılar sayesinde yerleşimin erken dönemlerinden, yani yaklaşık MÖ 8. yüzyıldan kalma urneler ortaya çıkartılmıştır. Günümüze kadar, kazılar sayesinde 1500'ten fazla örnek kurtarılmıştır.

Tanrıça Tanit'e sunu yapan bir figürün betimlendiği adak stelinden ayrıntı. (MÖ 2. yy)

KARTACA DÜNYASINA DAİR...

MÖ 3. yüzyılda Kartaca'nın çıkarları, genişleme döneminin tam da en hızla yaşandığı dönemde, Orta Akdeniz'deki Roma'nın çıkarları ile çatışmaya başlamıştı. MÖ 146 yılında, Kuzey Afrika'nın önemli şehirlerinin tam anlamıyla gerçek bir yıkıma uğramasına neden olan Kartaca Savaşları'nın başlaması bu çıkar çatışmasına dayanmaktadır. Gaius Gracchus'un kenti Colonia Junonia adı ile ilk yeniden iskan etme girişimi MÖ 122 yılında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bu girişimin sonuçlanması tam olarak, çok daha sonraları İmparator Augustus sayesinde tamamlanmıştır. 310 yılında Maxentius tarafından ve daha sonra Vandalların kralı Genséric (439) tarafından yıkılan kent, 533 yılında Bizans İmparatorluğu topraklarına katılmıştı. 647 yılından itibaren de bölgeye Müslümanlar yerleştirilmişti.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
MÖ 814-813	Kartaca'nın, Sur (Tyros) Kralı Pigmalion'un kızkardeşi Dido (Elisa) tarafından geleneksel olarak kabul edilen kuruluş tarihi.
MÖ 550	General Malchus'un başarılı seferiyle, Sicilya'da Kartaca askeri müdahalelerinin başlaması.
MÖ 545-535	Malchus'un Sardinya seferi. Adanın toprak kontrolünü almaya yönelik ilk Kartaca girişimi.
MÖ 535	Alalia (Aleria) Savaşı. Kartaca ve Etrüsk birleşik donanmalarının Phokaialılar'a (EskiFoça) karşı zafer kazanması.
MÖ 525-515	Kartacalı generaller Hasdrubal ve Hamilcar'ın Sardinya Adası'nı fethetmesi.
MÖ 510	Spartalı Dorieus'un Afrika'da Kartacalılara saldırması. Yapılan savunma sonrasında, Sicilya'ya yönelmesi ve zafer kazanması.
MÖ 509	Kartaca ve Roma arasındaki ilk antlaşma.
MÖ 480	Himera Savaşı. Sirakuza tiranı Gelon ve Agrigentum tiranı Theron'un birleşmiş ordularının, Hamilcar komutasındaki Kartaca ordusu tarafından yenilgiye uğratılması.
MÖ 406	Kartaca'nın Sicilya'da en geniş toprak egemenliğine ulaşması.
MÖ 340-339	Timoleon'un Krimissos Savaşı'nda Kartacalıları yenmesi.
MÖ 310	Kartaca ordusunun, Agathokles'i Himera Savaşı'nda yenilgiye uğratması ve Sirakuza'yı kuşatması.
MÖ 309-306	Agathokles'in savaşı Afrika'ya getirerek Kartacalıları zora sokması ama sonuçta yenilgiye uğraması.
MÖ 278	Pyrrhus'dan müdahale etmesini isteyen Kartacalıların Sirakuza'yı kuşatması.
MÖ 276	Pyrrhus'un bir dizi zaferden sonra, Lilibeo'da yenilmesi ve Sicilya'yı bırakmak zorunda kalması.
MÖ 264	Kartacalıların Messina'yı fethetmek üzere harekete geçmesi. Romalıların bu işgale karşı harekete geçmesi. Bu I. Kartaca Savaşı'nın başlangıcıdır.
MÖ 219	Hannibal'in İspanya-Sagunto'yu elegeçirmesi. II. Kartaca Savaşı'nın başlaması.
MÖ 218-216	Hannibal'in Ticinus Savaşı'nda kazandığı bir dizi zaferle Romalıları bozguna uğratması.
MÖ 202	Zama Savaşı. Scipio Africanus'un Hannibal'i yenerek anavatanına dönmesi. II. Kartaca Savaşı'nın sonu.
MÖ 149-146	III. Kartaca Savaşı ve Kartaca'nın yok oluşu.

Venüs'ün taç giyerken betimlendiği 4. yüzyıl Roma mozaiği. Mozaik, Tunus'un başkentindeki Ulusal Bardo Müzesi'nde korunmaktadır.

Sembollerin anlamları
- Kartaca Kalıntıları
- Roma Kalıntıları
- M Arkeoloji Müzesi

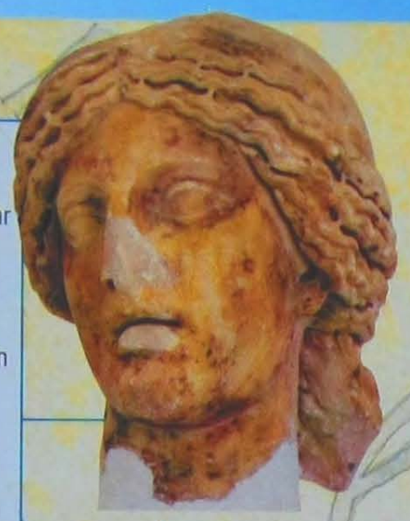

Kartaca Müzesi
Başlıca buluntular:
Kartaca'da yapılan kazılar sonrasında elde edilen Fenike, Kartaca, Yunan, Roma ve Bizans eserlerinden oluşlan zengin koleksiyonuyla ilgi gören müzede, aynı zamanda Byrsa Tepesi'nde yapılan kurtarma kazısından elde edilen buluntular de sergilenmektedir.

Kartaca Müzesi

Roma Dönemi Anıtları
Başlıca buluntular:
Roma Dönemi kalıntıları çoğunlukla Odeon Tepesi'nde bulunmuştur. Bu döneme ait çok sayıda anıt görülebilir. 145 ile 165 yılları arasında yapılan tiyatrodan başka, amfitiyatro, Antoninus Hamamı vardır. Bazı önemli binalar zengin mozaiklerle süslenmiştir.

Roma Dönemi Anıtları

Magone Mahallesi
Başlıca buluntular:
MÖ 5. yüzyıldan itibaren yapılan konutlar ve Apollon Tapınağı görülür.

Magone Mahallesi

Geç Roma Dönemi Anıtları

Geç Roma Dönemi Anıtları
Başlıca buluntular:
Byrsa Tepesi'nin kuzey kesimindeki Kobhat Bent el Rey, Borj Jedid Tepesi'ndeki yeraltı yapısı, küçük kaplıcalar ve hamamlar Geç Roma Dönemine tarihlenir.

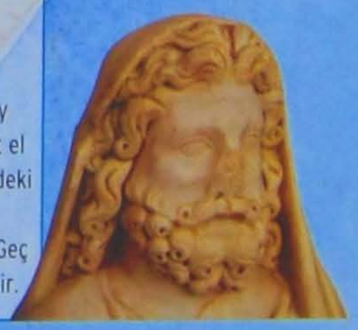

Tofet
(Açık Hava Çocuk Mezarlığı)

Tofet (Açık Hava Çocuk Mezarlığı)
Başlıca buluntular:
Limandan biraz uzakta Salammbo'da, çok sayıda urne (kurban edilen çocukların kalıntılarının yerleştirildiği toprak kaplar) ve stel ile özdeşleşen tofet görülebilir.

Akdeniz

Limanlar
Başlıca buluntular:
Şehrin limanları Kartaca eseridir. Merkezlerinde Amiraller Adası'nın yer aldığı, dikdörtgen planlı ticari ve dairesel planlı askeri limanlar görülebilir. Limanların yakınında, MÖ 146 yılında, Scipione Emiliano'nun ordusunun kuşatmasını kırmak için Kartacalılar tarafından umutsuzca açılan dehlizler görülebilir.

Limanlar

ROMALILARIN TATLI BELASI ASTERİKS!

ÇOCUK, GENÇ YA DA YAŞLI, ARKEOLOJİNİN GÖRKEMLİ DÜNYASINA, GEÇMİŞİN IŞILTILI ÖYKÜLERİNE İLGİ DUYAN HERKESİ, SERÜVENLERİNDE ZAMAN YOLCULUĞUNA ÇIKARTAN ASTERİKS HER DÖNEMDE SEVİLEREK TAKİP EDİLİYOR.

René Goscinny ve Albert Uderzo Asteriks'i, 1959 yılında Amerikan çizgi romanlarının acımasız yayılışına karşı bir tepki olarak çıkartılan haftalık Fransız mizah dergisi Pilote için yaratmışlardı. Goscinny öldüğü yıl olan 1977'ye kadar, konu ve tüm hikayelerin senaryosu ile ilgilenmiştir. Asteriks'in çizeri olan Uderzo 1979 yılından bu yana çizimlerin yanı sıra, hikaye ve metinlerin yazımını da sürdürmektedir.

Asteriks'in her serüveninin girişinde anafikir özetlenir; "Milattan önce 50 yılı. Galya tamamen Romalıların işgali altındadır. Hemen hemen... Yenilmez Galyalıların yaşadığı küçük bir köy, işgalcilere hala kafa tutmaktadır. Totoryum, Akvaryum, Toplantıyum ve Laudanyum garnizonlarında görev yapan Romalı lejyonerler için hayat hiç de kolay değildir..."

Çizgi romanda anlatılan olaylar Jül Sezar tarafından Galya'nın fethinden (MÖ 58-51) kısa bir sonraya denk gelir. Goscinny defalarca en önemli kaynaklarının Sezar'ın Galya Savaşları ve J.Carcopino'nun "Roma'da Günlük Yaşam"ı olduğunu, bilmediği bir dil olan Latince'den alıntıları ise Fransız ansiklopedik sözlük koleksiyonu Larousse'dan edindiğini belirtmiştir. Aslında Asteriks'in ani başarısı yaratıcılarının kendilerini de şaşırtmıştı. İlk albüm olan "Galyalı Asteriks" (1962) 6000 adet basılmış, ikincisi "Altın Orak" ise 20.000'e ulaşmıştır. Buna karşın "Asteriks ve Kleopatra" dan (1965) itibaren her albüm, her zaman bir milyonun üzerinde olmak üzere büyük bir satışa ulaşmıştır. Aynı başarı tüm Avrupa ülkelerinde de yakalanmıştı ancak ABD'de, sıkıcı ve Fransız şovenizmine bulanmış gerekçesiyle önyargıyla karşılanmış, başarılı

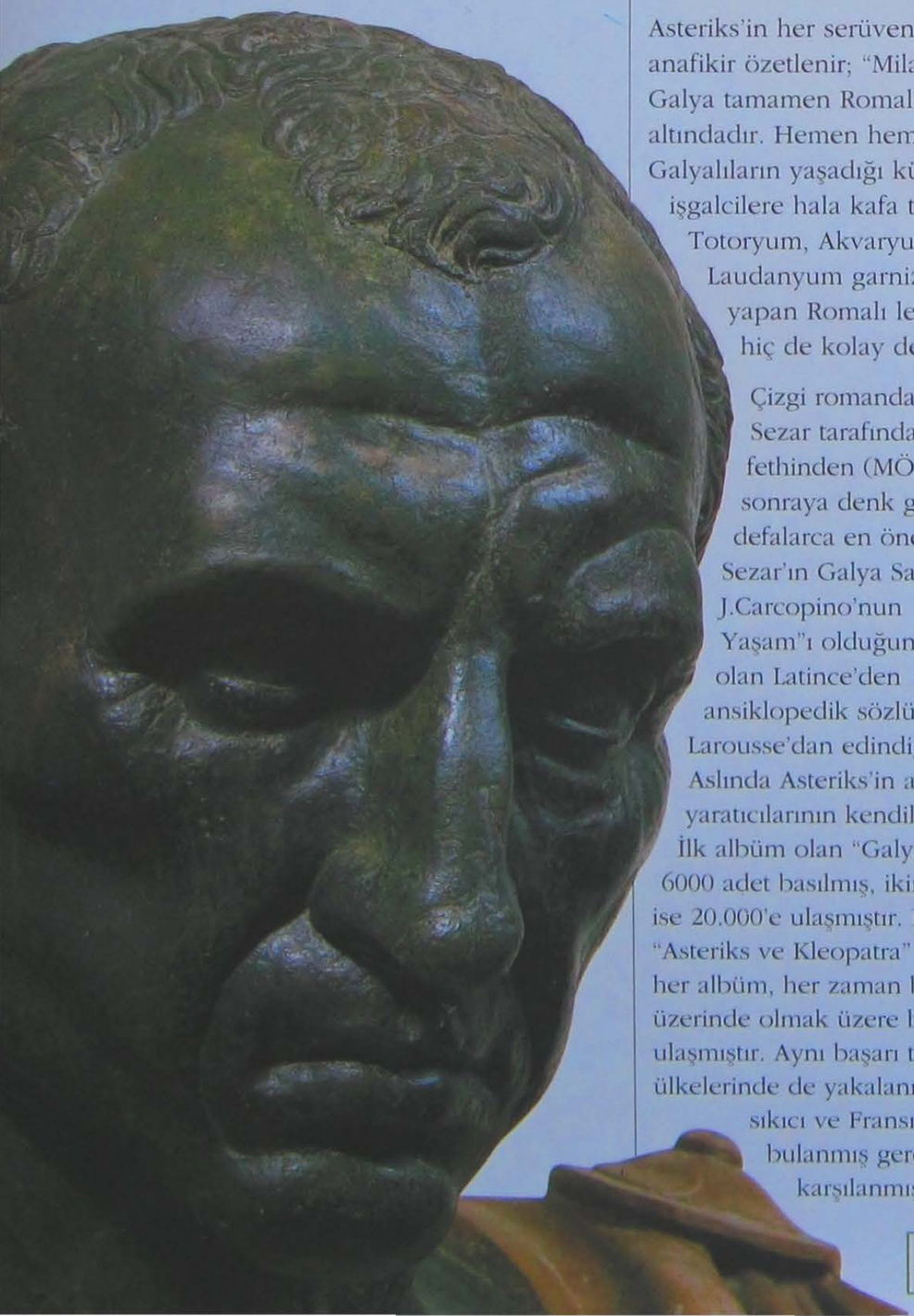

Jül Sezar'a ait bronz baş. MÖ 1.yy

Üstte. Ünlü BC'den bazı kareler. Kahramanlardan Peter adaşı olan arkadaşıyla serüvenlerine devam ederken.

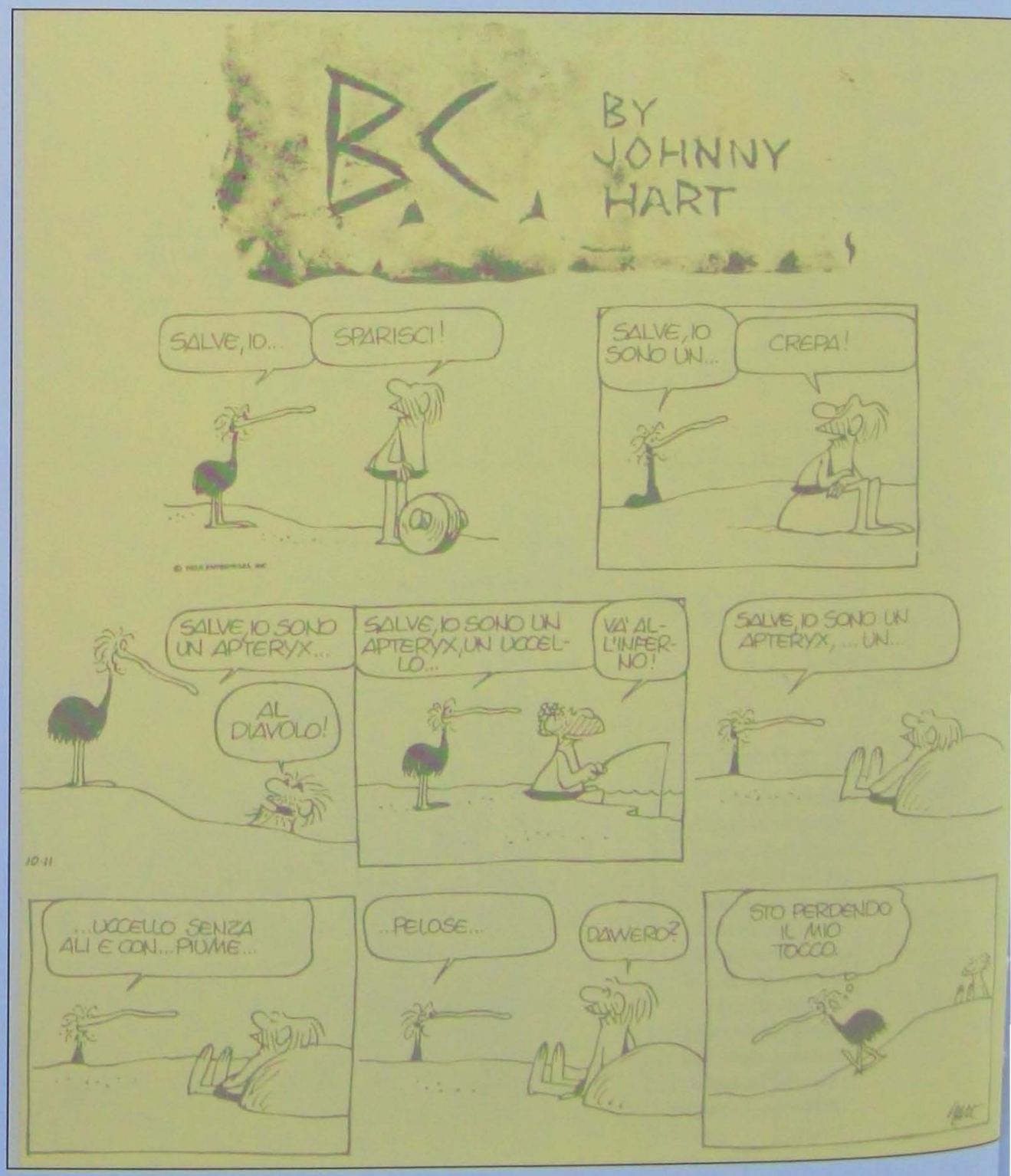

Sağda. Kelt yerleşimi olan Parisii'nin altın staterinin arka yüzü.

Altta. Asteriks serüvenlerinde yer alan iki önemli tarihi karakter; Jül Sezar ve Kleopatra. Sezar birçok albümde rol alırken, Kleopatra "Asteriks ve Kleopatra" ve "Asteriks'in Oğlu" albümlerinde yer almıştır.

olamamıştır. Asteriks'in popülerliği büyük ölçüde Uderzo tasarımının tarzına, kahramanların özelliklerine ve metinlerdeki ustalığa bağlıydı. Başlangıçta Goscinny ve Uderzo niyetleri, küçük köyün halkını altedilemez kılan sihirli iksirin sadece ilk hikayenin merkezi esprisi olmasıydı. Sihirli iksir fikrinin çok beğenilmesinden dolayı bu konu, Asteriks serisinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Oburiks'in kaza sonucu büyücü Büyüfiks'in kazanına düşmesi, iksire olan umutsuz bağımlılığı ve Romalılara karşı iksir kullanımı üzerine dönen maceralar tekrar tekrar konu edilmiştir. Asteriks'teki komedinin başka bir merkezi yönü de karakterlere verilen isimlerdir. Karakterlerin belirgin özelliklerine "iks" eki eklenerek isimler yaratılmıştır. Böylece oluşturulan isimler aynı zamanda sözcük oyunları ya da karakterin bazı yönlerini öne çıkaran komik referanslar içerir. Bu nedenle Asteriks çizgiromanı çeşitli dillere çevrilirken karakterler o dillerdeki sözcük oyunlarına uygun isimler alara karşılık bulur. Örneğin orijinal dildeki köyün en yaşlısı olan yaşlı Agecanoniks, İtalya'da

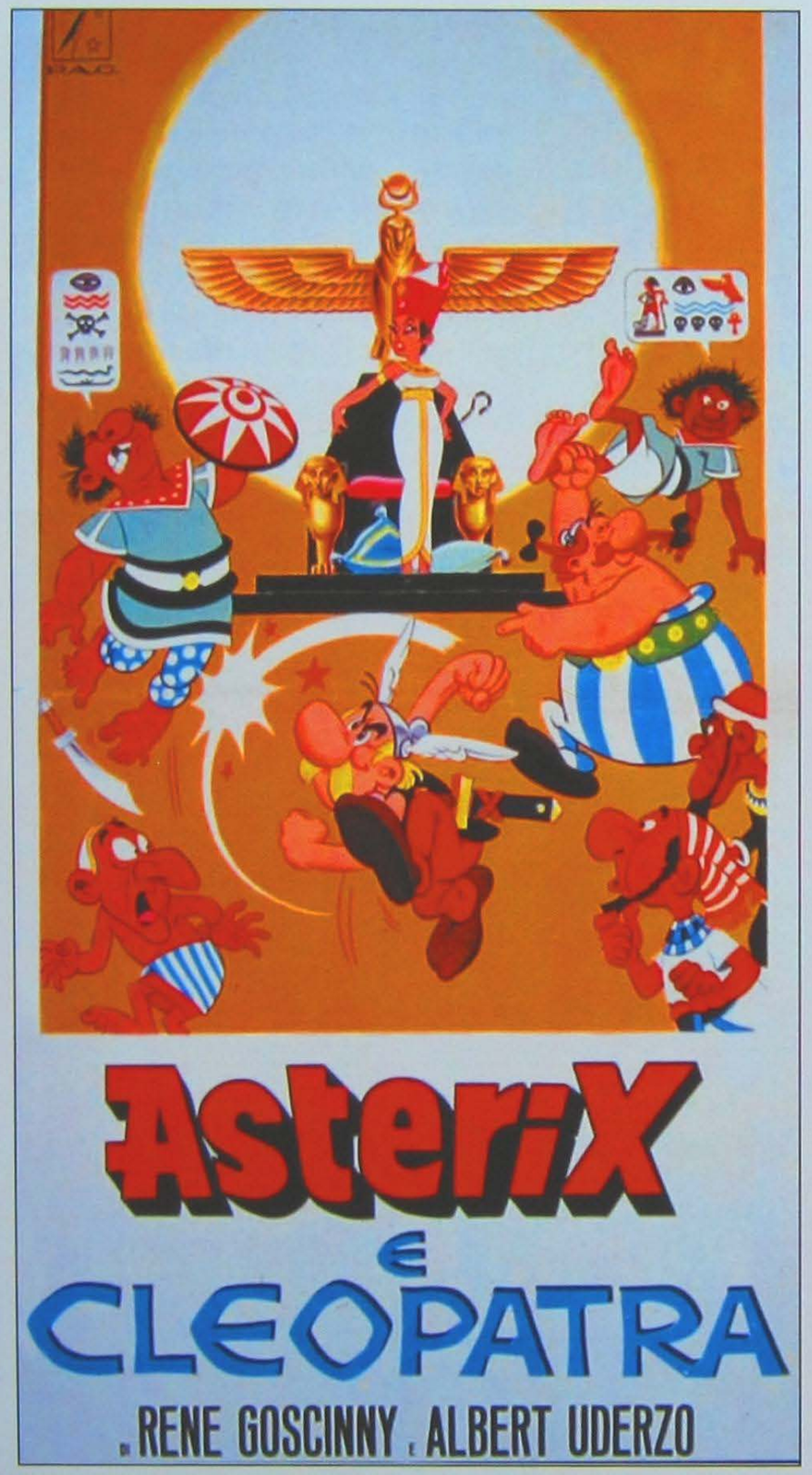

Solda. "Asteriks ve Büyük Savaş"ın afişi.

Matusalemmiks, İngiltere'de Geriatrix ve Türkiye'de ise Eskitopraks olarak serüvenlerde yer alır. Hikayeler başta Galya olmak üzere, diğer ülkelerde de geçmektedir.

Asterix ve dostlarının, farklı diyarlardan insanlarla arasındaki temas yazar ve çizer için en önemli kaynaktır. Gotlar, Belçikalılar, İngilizler, Normanlar, İberyalılar, Helvetialılar (İsviçre), Korsikalılar aynı zamanda Fenikeliler, Yunanlar, Mısırlılar ve elbette Romalılar, Asteriks serüvenlerinde sıkça boy gösterirler. Bu insanların alışkanlıkları, konuşma biçimleri ve hatta yemekleri alaycı bir tarzla konu edilir. Gotlar savaş çığırtkanı olarak gösterilirken, İngilizler ise çay yokluğunda sürekli bardak bardak sıcak su içmekle meşgul gibi görünür. Bunun yanı sıra Belçikalılar ve özellikle Korsikalılarla ilgili yapılan espriler oldukça ağırdır. Sık sık karanlık, intikamcı, siyasi entrikacı, tembel oldukları dile getirilir ve özellikle geleneksel alışkanlıkları olan *siesta* ile dile dolanırlar. Sadece "Asteriks Korsika'da" serüveninin girişinde özür bulunması bir rastlantı değildir. Yıllar boyunca Asteriks'in, anavatanı Fransa'da bile milliyetçilik, ırkçılık ve hatta cinsiyetçilik suçlanmış olması bu nedenlerdendir. Ne olursa olsun yapılan eleştiriler, çizgiromanın yadsınmaz başarısına gölge düşürememiştir. İlk albümün çıkmasından bu yana, elli aşkın sürede açıkça görülmüştür ki Asteriks ve dostlarını maceraları farklı yaş ve kültürlerden herkese hitap eden önemli bir çizgiromandır.

Sağda. Zekası sayesinde her zorluğun üstesinden gelebilen Galyalı Asteriks.

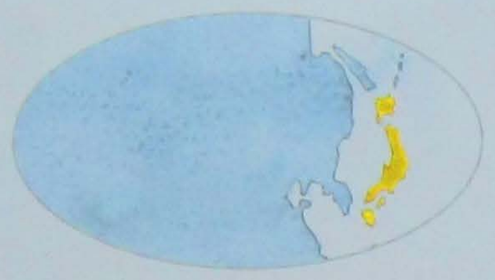

JAPONYA KÜLTÜRÜNÜN KÖKENLERİ

COĞRAFİ OLARAK ASYA'NIN PASİFİK OKYANUSU'NA BAKAN TARAFINDAKİ ADALAR TOPLULUĞU OLAN JAPONYA'NIN ANTİK GEÇMİŞİ, ÜÇ FARKLI KÜLTÜREL DÖNEMDEN OLUŞUR. JOMON KÜLTÜRÜ, YAYOİ KÜLTÜRÜ VE "KOFUN" DÖNEMİ YA DA "ANTİK TÜMÜLÜSLER."

Efsanevi anlatıma göre Japonya İmparatorluğu, MÖ 7. yüzyıl ortasında, tanrıça Amaterasu soyundan gelen hükümdar Jimmu tarafından kurulmuştur. Bu büyük Uzakdoğu devletinin kuruluş hikayesi, başta Roma'nın kuruluşu gibi pek çok büyük krallık ve imparatorlukların kuruluş hikayesine benzer şekilde bir fenomene neden olan efsanevi bir temel üzerine yapılandırılmıştır. Jeomorfolojik çalışmalar ve sonrasındaki arkeolojik araştırmalar gösteriyor ki bu adaların en eski olaylarının bugüne kadar yaşı belirlenebilmiş olan, bilinen en eski insansı fosil kalıntılarının bulunduğu dönem olan yaklaşık 500.000 yıl öncesidir. Elde edilen tarihlendirme doğrultusunda, bu büyük takımadaların gerçek tarihini yeniden yazmaya olanağı doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Iwajuku'da (Gumma bölgesi) bulunan volkanik çökelti oluşumlarındaki kül ve ponza katmanlarında yürütülen çalışmalarda, geleneksel olarak ülkenin tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen tarihten daha eski bir dönemdeki insan varlığını gösteren kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Burada yapılan araştırmalarda Mu Doki Bunka veya Sen Doki Bunka olarak adlandırılan seramik grubuna dahil olmayan bir malzeme kültürü ile karakterize edilen grupların varlığını doğrulayan buluntular ortaya çıkartılmıştır.

"Kofun" veya "Antik Tümülüsler" Dönemine ait pişmiş toprak at heykeli. (4-6.yy)

Geçmişin Tanıklıkları

JAPON ARKEOLOJİSİNİN DOĞUŞU

Japon arkeoloji tarihi, 17. yüzyılın sonlarında taştan yapılmış ok uçlarının ve ritüellerde kullanılan pişmiş toprak heykelciklerin (Haniwa) bulunmasıyla başlamış ve adaların eski sakinleri hakkında ilk varsayımlarla ilerleme göstermiştir. Ardından gelen diğer önemli keşifler, ülkenin geçmişine yönelik duyarlılığa daha da destek vermiştir. 1676 yılında Nasu antik şehrinin kuruluşunu somutolarak kanıtlayan stel gün ışığına çıkarılmış, 1728 yılında ise Yamato şehrinde, heceleme sistemine dayalı Japon alfabesini icat ettiği kabul edilen Kibi no Makibi'ye (d.694-ö.775) ait olan mezar yazıtı bulunmuştur. Ardından 1822 yılında Mikumo'da Yamato Dönemine tarihlendirilen çok sayıda gömü kapları günışığına kavuşturulmuştur. Çeşitli kanıtların tarihlemesinin düzenlenmesine ilişkin daha rasyonel ve daha özenli bir yaklaşımın ilk belirtileri, 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı bilim insanlarının da Japonya'yla ilgilenmeye başladığı zaman ortaya çıkmıştır. Özellikle, Yokohama yakınındaki Omori'de bir kazıya liderlik eden Amerikalı Edward S. Morse'un önemli bir katkısı bulunmaktadır. Onun izinden giden yeni bir arkeolog nesli oluşmuş ve öğrencilerinden biri olan Tsubo Shogoro, Yayoi kültürünün ilk seramiklerini keşfederek Japon arkeolojisinde büyük öneme sahip yeni bir sayfa açmıştır.

Yayoi Döneminden Japon sanatına ait bir seramik parçası.

Sozudai, Dewa ve Hoshino'da sonradan gerçekleştirilen keşifler şekil almaya başlamış olan yapbozun eksik parçalarını tamamlamış ve bugün en erken Japonya tarihinin başlangıcının Paleolitik benzeri kültürlerin yayılması ile belirlendiğinin ifade edilmesine olanak sağlamıştır.

TARİHSEL EVRELER

Japon tarihinin en erken evrelerinin kronolojisini düzenleyebilmek için, adalarda yaygın olan prehistorik ve protohistorik kültürlerin çevredeki bölgelerden büyük ölçüde etkilenmiş olduğu gerçeğinin akılda tutulması önemlidir. Sadece bulunan benzerliklere dayanarak, Japonya üç ana bölüme ayrılabilir: Kuzey bölgelerinde Sibirya ve Kuzey Amerika'nın tarih öncesi kültürlerinin birçok kendine has karakteristik özellikleri görülür. Oysa merkezde, özellikle Çin kökenli kültürlerle ilişkileri ve alışverişleri nedeniyle birçok araştırmacının adaların bu kısmını bir tür "Pasifik'in Akdeniz'i" olarak değerlendirmesine neden olan bir durum oluşmuştur. Son olarak güneydeki kısım ise, Güneydoğu Asya uygarlıkları arasında bir köprü rolünü üstlenmiştir. Gerçekleştirilen kazılarda, Japon tarihinin en erken dönemlerine tarihlendirilebilecek yerleşimlerde statigrafik çalışmalara önem verilmiş ve bu nedenle tarihleme konusunda ve kültürel sürekliliğin farklı evreleri hakkında önemli bilgiler elde etme olanağı doğmuştur. Örneğin Sozudai'de, Çin Zhoukoudia kültürü Paleolitik endüstrisine ait aletlere çok benzeyen, 200.000 ile 100.000 yıl öncesine uzanan bir zaman aralığına karşılık gelen bir döneme tarihlenen Alt Paleolitik Çağ taş aletleri bulunmuştur. Uzun süreli yerleşim gördüğü kanıtlanan arkeolojik alanlarda ve özellikle de seramiklerin, kültürünün parçası haline gelmiş olduğunun belgelendiği örneklerde durum biraz karışıktır.

Solda. "Antik Tümülüsler" Dönemi pişmiş toprak heykelcik.
Sağda. Bir ejderha başıyla süslenmiş altın yaldızlı bronz kılıç kabzası. (6.yy)

Solda. Tokyo Ulusal Müzesi'nde sergilenen, Jomon Döneminden kalma kabartma motifli gömü kabı. (MÖ 5.yy)

Bu konudaki en önemli örneklerden biri Nagasaki kentindeki Fukui alanında bulunan kaya altı ve mağara sığınaklarından oluşan bir kompleksdir. 1960'lı yılların başında gerçekleştirilen kazılar, birkaç tabakadan oluşan stratigrafi ortaya koymuştur. En eskileri çoğunlukla andezitten üretilmiş zengin taş aletlerin varlığıyla karakterize edilirken daha yeni olanlarda seramik de görülmektedir. Bu nedenle, ortaya çıkarılmış olan seramikleriyle diğerlerinden ayrılan ve Japonya'nın antik tarihin en önemli örneklerinden birini temsil eden Fukui arkeolojik alanı, her zaman Jomon olarak bilinen kültür kapsamında olgunlaşan bir çalışma için gerekli temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir.

Dünyanın bu bölgesinde de seramiğin ortaya çıkışı sadece bir teknolojik yenilik olmakla kalmamış aynı zamanda, öncelikle geçim stratejileri ve yerleşim türünün dahil olduğu yaşam biçiminin yeniden tanımlanmasına eşlik etmiştir. Jomon kültürü bütün Japonya'ya yayılmış ve farklı bölgelerde değişik sonuçlar vermiş, farklı gelişmeler göstermiştir.

Ancak yaygın görüş, Jomon kültürünün uzun ömrünün etkilerinin, takımadalarda Çin bölgesindeki kültürün yansımalarının ortaya çıktığı MÖ 4. yüzyıla kadar sürdüğü yönündedir. Bu büyük Asya ülkesi tarihinde "Savaşan Krallıklar" olarak adlandırılan çağ,

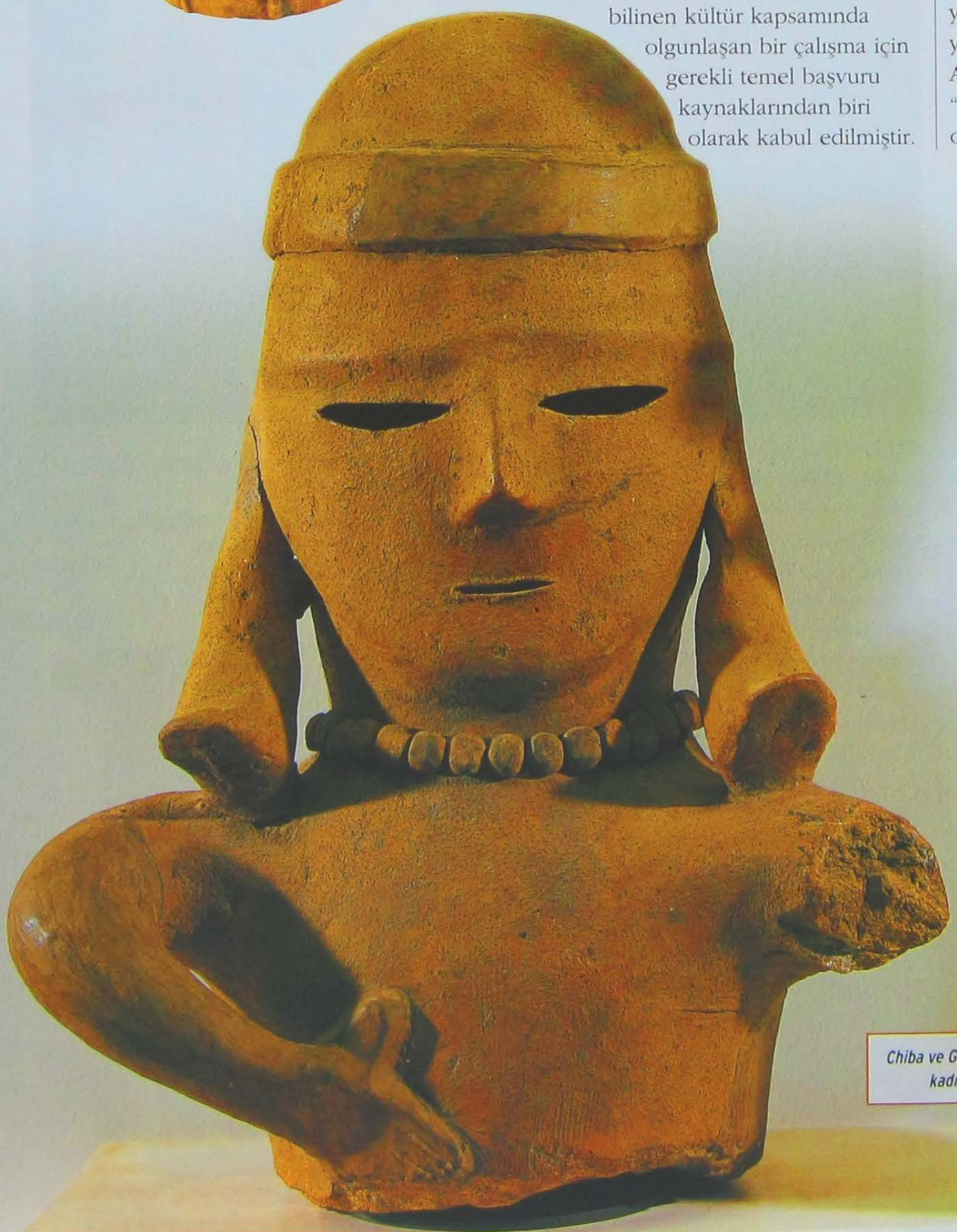

Chiba ve Gunma'da ortaya çıkartılan kilden kadın ve erkek büstleri. (6.yy)

Tümülüslerin üzerine yerleştirilen ve bir savaşçıyı betimleyen pişmiş toprak "Haniwa" heykelciği. (6.yy)

olasılıkla MÖ 3. yüzyıl başlarında göçebe atlı ordularının özellikle kuzey yönünden gelerek akınlara başladığı dönemdir. Çin İmparatorluğu bu tehdide karşı korunmak için savunma amaçlı büyük bir inşaata (daha sonra Çin Seddi'ne dönüşecek olan) başlamış ve en azından kısmen de olsa tehlikeyi önlemeyi başarmıştı.

Göçebelerin orduları, sonra olağanüstü bir dirençle karşılaşmadan Kore'ye yönelmişti. Olasılıkla bu ülkenin sakinleri bu durum karşısında geçimlerini sağladıkları başlıca faaliyetlerden, yani tarımdan ödün vermeden huzur içinde yaşamaya devam

edebilecekleri bir toprak arayışıyla kaçış yolunu seçmişlerdi. MÖ 3. yüzyılda Japon kültürü, her şeyden önce tarımsal arazinin kullanımında yeni bir biçimle önemli yenilikler edinmişlerdir. Bunlar pirinç ekimi uygulamasına dayalı olarak kanalizasyon ve ürüne zarar verecek fazla suyun tahliyesini sağlayan drenaj sistemleri ile sulanan topraklarda hayata geçirilmiştir. Bu tarımsal atılım, Yayoi olarak adlandırılan dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Yayoi Dönemi, Antik Japonya tarihinin bir dönüm noktası olmuştur. Kullanılan yeni teknikler sayesinde mümkün olan tarımsal verimlilik artışının yanı sıra, aralarında tarih öncesi ve tarih çağlarının ilk "ülke" (kuni) tanımı ile seramik ve metal işleme tekniklerindeki olağanüstü evrimin de bulunduğu birçok diğer önemli olay kaydedilmiştir. Yayoi tarım medeniyeti dönemi içinde, geleneksel

Üstte. Yayoi Dönemiden kalma üç cilalı taş kama. (MÖ 4. - MS 3. yy)

Altta. "Antik Tümülüsler (Kofun)" Dönemi üretimi olan pişmiş toprak savaşçı başı "Haniwa".

"Antik Tümülüsler (Kofun)" Döneminde yapılan taş ayna. (6. yy)

olarak Japonya'nın tarih çağlarına girişine karşılık gelen, Kofun ya da "Antik mezar Tümülüsleri" Dönemi denilen ve ülkeyi egemenliği altında birleştiren Yamato Krallığı içinde geliştiren ve kahramanlarını savaşçılarının ayak izlerinin oluşturduğu bir kültür var olmuştu.

YAYOİ DÜNYASI

Daha Jomon Dönemindeyken bile uzmanlığın ileri seviyeye ulaşmış olduğu seramik üretiminde, ürün formları yelpazesini büyük ölçüde genişleten torna kullanımına başlanmıştı. Yayoi çömlekleri, bu kültürel aşamanın eserlerinin görüldüğü arkeolojik alanlarda ürünlerin işlenmesi ve bunların pişirme teknikleri açısından dikkate değer bir ustalık kazanmıştır. Yüksekliği genellikle 150 santimetreyi aşan çömleklerin gömü kabı olarak kullandığı kanıtlanmıştır. Bu kültürün seramik üretiminde kırmızıya boyanmış çanak-çömlekler de tipiktir. Japon toprakları arazi ekiminde kullanılan araçları elde edebilecekleri metal cevherlerini sunmadığı için, Yayoi çiftçileri bu eksikliği metal yerine ahşap kullanarak gidermişlerdir. Karako ve Toro arkeolojik alanlarında bulunan aletler arasında ahşap tarım alenlerine ait kalıntılar ele geçirilmiştir.

Yayoi kültürünün tipik evleri, kendinden önceki Jomon Dönemi boyunca geliştirilen prototipin evrimiyle oluşturulmuştur. Evler, genellikle bir çukur üzerinde kurulmuş kare veya dairesel platform üzerine oturtulmuş bir kulübeden oluşurdu ve etrafı koruyucu bir set ile çevrilirdi. Isınma gereksinimi, merkezi bir ocak tarafından karşılanırken dokunmuş bitki liflerinden yapılmış çatı, dört direkle desteklenirdi. Yayoi kültürünün saptandığı bir başka çok önemli arkeolojik alan da, yeniden ortaya çıkartılışı 1963 yılına dayanan Tateiwa'dır. Ancak burada kulübelerin çevresinde bir de nekropol bulunmuştur. Mezarların çoğunda bronz aynalar, kılıçlar, takılar, bıçaklar ve cam boncuklardan oluşan mezar armağanları ortyaa çıkartılmıştır. Yayoi toplumunun mesleğinin tarım olduğu, kazılar sırasında gün ışığına çıkarılmış olan kuyular ve özellikle ahşap ambarlar (kura) gibi fonksiyonel yapıların varlığıyla kanıtlanmıştır. Benzerleri Neolitik Çağdan itibaren Güney Çin'de yaygın olarak bulunan pirinç depolanması amacıyla kullanılmış olan bu depolar, ürünleri kemirgenlerden ve nemden korumak için zeminle doğrudan teması önlemek üzere suda yükselen ayaklara oturtulmuş bir yapı üzerinde yapılmıştır. Tarım alanlarındaki çalışmalara tüm toplum katılırdı ve pirinç ekimiyle ilgili işlemleri kolaylaştırmak için su altındaki topraklarda aynı zamanda yürüyüş yolları olarak hizmet eden bentler bulunurdu. Yayoi kültürü kırsal anlamda güçlü bir biçimde belirgin olmasına rağmen, Jomon kültür gelenekleri ile bağları tamamen kopmuş değildir.

Veriler ve Haberler

GÖRKEMLİ TÜMÜLÜSLER

Honshu Adası'nın güneybatı ucunda bulunan Yamato Yarımadası, aynı adı taşıdığı, MÖ 3. yüzyıl ortalarında gelişen ve tarihsel dönemde Japonya'yı etkisi altına alan kültürün beşiği olarak kabul edilir. Yeni kültürün en ayırt edici özelliği, birçoğu günümüze kadar korunarak ulaşan büyük mezar yığınları (Tümülüs) olan kofun'ların yapımı olmuştur. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca tümülüs içine yerleştirilen mezar eşyalarının içeriği, önceki Yayoi kültürü geleneğinin izlerini takip etmiştir. Daha sonra MS 500 civarında, silah ve zırh koyulmasıyla ortaya çıkmaya başlayan değişimin ilk işaretleri, aynalar ve takılarla desteklenerek veya kısmen yer değiştirerek devam etmiştir.

Yamato Krallığı'nın yöneticileri Naniwa'yı (bugünkü Osaka) kendi krallıklarına başkent olarak seçmiş ve Japon takımadalarını tam ve uzun süreli olarak ele geçirmeyi başarmışlardı. Eriştikleri gücün en çarpıcı göstergelerinden biri de tümülüslerin (Kofun) anıtsallığın sınırlarını aşacak kadar abartılı olan Nintoku'ya ait büyük mezar anıtıdır. Buradaki kraliyet mezarının uzunluğu birkaç yüz metredir ve hacmi Keops Piramidi'nin iki katına eşittir. Krallığın önemli dayanaklarından birisi savaşçılardan oluşan aristokrasinin olduğu devlet yapısı, varlığını 19. yüzyıl ortasına kadar sürdürerek Yamato Döneminin sonuna kadar devam etmiştir.

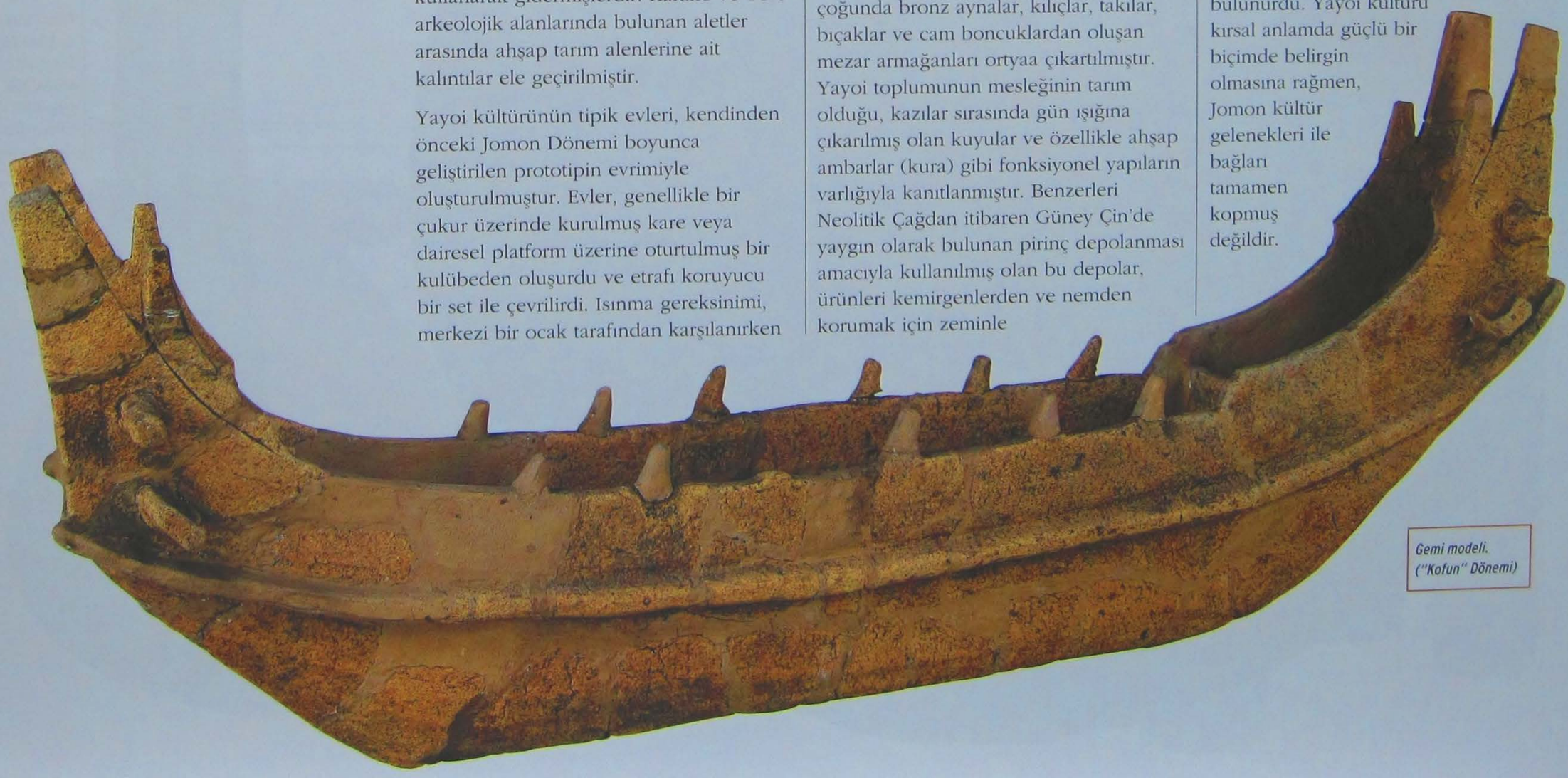

Gemi modeli. ("Kofun" Dönemi)

Solda. Yayoi Dönemine ait olan ve Tokyo Ulusal Müzesi'nde korunan bronz mızrak ucu.

En yaygını pirinç toplamak için hilal şekilli ve genellikle çift delikli olan orak gibi taş aletler üretmeye devam etmişlerdi. Ayrıca yerleşim alanlarında yapılan çok sayıdaki kazıda bulunan, vahşi yaşama ilişkin kalıntıların da işaret ettiği gibi avcılık ve balıkçılık sürdürülüyordu.

METALURJİ

Yörede yerel kaynakların eksikliği, genellikle demir veya bronzdan yapılmış aletlerin üretiminde bu malzemelerin yerine ahşap kullanımına yol açmıştır. Yine de metalurji, Yayoi kültürünün ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur. Metalürjinin bu kültürel süreçte ayrıcalıklı bir yer edinmesinde, malzemelerin Çin ve Kore'den ithal edilmesindeki artış önemli rol oynamıştır.

Hammaddenin bu topraklara gelişi, daha Jomon Dönemi sırasında başlamıştı ancak Yayoi Dönemine geçişle Japonya'da yerleşik gruplar kendilerini sadece üretilmiş mal satın almakla sınırlamamışlardı. Kıta kökenli bronz eritilip, bir alaşıma tabi tutularak yeni ve ince işçiliğe sahip ürünler işlemeye uygun hammadde haline getirilmişti. Gelişen ve yaygınlaşan el sanatlarına ilişkin önemli miktarda kalıntı bulunmuştur ve sadece bitmiş ürün örnekleri değil aynı zamanda eritilmiş madenlerden arta kalan cüruf, kalıp ve

Tomami - Hyogo'da keşfedilen bronz ayna. (4. yy)

Fukuoka'da bulunan ve Roma Doğu Sanatları Müzesi'nde sergilenen Yayoi Dönemi mızrak ucu.

"Antik Tümülüsler (Kofun)" Döneminden kalma, küçük cam boncuklardan yapılma bilezikler.

bronz işçileri tarafından yürütülmekte olan işlemler zinciriyle ilgili diğer malzemelere de rastlanmıştır. Kazılarda ele geçirilen eserleri analiz ederek, başlıca iki büyük üretim alanı belirlenmiştir. Bunlardan birisi, Japon Takımadalarının batı bölgesindeki Kyushu Adası'nın kuzey kesimiyle Ise Körfezi arasında yer almaktadır.

Bölgede bulunan tipik silahlar, mızraklar ve süngülerdir. Bunlar görünümlerine karşın, çatışmalarda kullanılan gerçek silahlar değil, büyük olasılıkla törensel ayinlerde kullanılan objelerdi. Oita kentindeki Bouyzama'da bulunan gibi bir metreden biraz daha kısa uzunlukta olan örneklerin varlığı da bilinmektedir. İkinci üretim alanı, Japonya'nın doğu topraklarında Hiroshima'dan Suruga Körfezi'ndeki Omaezaki'ye kadar olan bölgeyi içermektedir. Bu geniş bölgenin en karakteristik ürünleri *dotaku* olarak anılan, eliptik kesitli ve kesik koni şekilli tokmaksız çanlarıdır. Bu çoğunlukla geometrik şekillerle veya belirli kalıptaki şekillere göre düzenlenmiş figürlerle zengin bir biçimde süslenmişlerdir. 10 santimetrelik çanlardan başlayarak yüksekliği yaklaşık bir metreye kadar ulaşanlar çanlar da üretilmiştir. Estetik kaygıların çok etkili olmadığı durumlarda çanlar bazen pişmiş topraktan yapılabiliyordu.

Yayoi Dönemi eseri pişmiş toprak çömlekler.

YENİLİKLER

Yayoi Dönemiyle dini alanda ve cenaze ritüellerinde de önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Dünya görüşü ve doğal olaylar, birçok yeni tanrının üretilmesine ve eskilerin yeniden sahneye çıkmasına yol açmıştı. Üstelik o döneme kadar, daha önce hiç uygulamamış olan kehanet veya büyücülük de yaygınlaşmıştı.

Kehanet yoluyla, örneğin mevsimleri ve hava koşullarını, hasat yapmak için daha uygun olacak biçimde değiştirme gücünü elinde bulunduran yüksek varlıkların davranışlarını tahmin etmeye çalışılıyordu. Cenaze töreni bakımından en önemli yenilik, gerçek mezar anıtlarının görülmeye başlanması olmuştur. Kore kültürlerinde zaten var olan bir geleneğin yeniden gözden geçirilmesi Yayoi grupların, genellikle ölünün küllerinin içine konulduğu bir pişmiş toprak çanağın altına yerleştirildiği dolmen mezarları kullanmaya başlamışlardır. Sayısal olarak bu yenilik oldukça sınırlı sayıdadır. Doigaham veya Ukikunden gibi nekropollerde, toprağa açılmış basit çukurlar, ölü kutuları veya sadece ölü kaplarından ibaret gömüt biçimleri sergilemektedir. Sözü edilen ölü kapları *kamekan* terimiyle ifade edilmektedir ve bunlar, her cenaze töreninde kullanılırdı. Ölü kaplarının toprağa çifte gömü yapmaya olanak sağlayacak şekilde çiftler halinde yerleştirildiği birçok örnek de keşfedilmiştir. *Kamekan*, cenazenin konulmasından ve mezar ayinlerinin tamamlanmasından sonra doldurulan bir çukurun dibine, genel olarak dik bir konumda yerleştirilirdi.

Tokyo Ulusal Müze'nde sergilenen Yayoi Dönemine ait bronz çan.

Kap, ahşap bir kapakla ya da taşla kapatılırdı. Kökeni mezar tümülüslerinin inşasına dayanan bu ikinci sistem, aynı zamanda Yayoi Dönemi nekropollerinin özelliklerinden biridir. Ölüler, yaşarken sahip oldukları sosyal konumlarına göre değişiklik gösteren düzenlemesi ve zenginliği olan bir cenaze töreniyle toprağa verilirdi. Mezarların geneline bakıldığında az sayıda mezara cenaze armağanı yerleştiridiği anlaşılır. Bu durum aslında zamanın toplumunda az sayıda seçkin bireyin var olduğunu ve ancak bu grubun, gösterişli bir mezar yaptırabilecek durumda olduğunu kanıtlamaktadır.

"Antik Tümülüsler (Kofun)" Döneminden bir ayı heykelciği (Haniwa). (3-7 yy.)

DOĞUNUN HARİKALARI

Japonya tarihinin kökenine inmek, yaklaşık 500.000 yıl önceye veya insanın Dünyanın bu bölgesinde ortaya çıkışının olası tarihine gitmek anlamına gelir. Ancak bu tarihin, bugüne kadar keşfedilen arkeolojik buluntuların incelenmesi sayesinde yeniden düzenlenmesi mümkündür.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
500.000 yıl önce	Japonya'da insanın ortaya çıkışının olası tarihi.
200.000 yıl önce-MÖ 11.binyıl	Paleolitik tipi kültürlerin gelişimi.
9.binyıl-	Jomon adı verilen kültürü hayat veren ekonominin formlarına dayalı Neolitik bir yaşam biçimini benimseyen insanların yaşadığı Japon takımadalarına ait adalarda yaşam.
MÖ 4.yüzyıl-MS 3.yüzyıl	Özellikle kırsal yerleşimi yansıtan Yayoi kültürünün varlığı.
250-600	"Antik Tümülüsler " olarak da bilinen "Kofun" Dönemi.

Üstte. Shizuoka yakınındaki Toro arkeolojik alanından bir kulübenin rekonstrüksiyonu.

Kuzey Japonya'da yaygın olarak görülen merkezinde sütun bulunan gizemli taş çemberlerden biri. (Jomon Dönemi sonu).

Kamiyamada (Ishigawa)
Sitenin keşfi ve ilk araştırmalar 1930 yılında yapılmıştır. Kazılarla, bugün komşu şehir Unoke'de, Nishida Anı Müzesi'nde korunan eserler ortaya çıkartılmıştır.

Tokyo
1884'de, Yayoi denilen başkentin mahallesinde, aynı kültüre adını veren seramik kalıntılar gün ışığına çıkmıştır.

Okyozuka (Ishigawa)
Geç Jomon kültürüne ait bir köyün kalıntıları (MÖ yaklaşık 1500-100) bulunmaktadır. 1950'li yıllarının ortalarından itibaren kazılan alan, Jomon Dönemi kültürünün en güçlü ve kanıtlarından birini ortaya çıkarmıştır.

Omori (Chiba)
Geç Jomon Dönemine ait eserler bulunmuştur.

Pasifik Okyanusu

Japon Denizi

Kamiyamada (Ishigawa)

Okyozuka (Ishigawa)

Tokyo

Kasori (Chiba)

Omori (Chiba)

Kitsune-Yama (Ishigawa)

Ame-no-miya (Ishigawa)

Kitsune-Yama (Ishigawa)
Bu bölgede, "Kofun" Döneminin orta evresine tarihlendirilen büyük bir tümülüs tespit edilmiştir. 1932 yılında gerçekleştirilen kazılar, bir lahtin ve bir dizi zengin mezarın kurtarılmasını olanak sağlamıştır.

Uriyudo (Osaka)

Kasori (Chiba)
Geç Jomon Dönemi kültürü denizkabuğu işlemeciliği örnekleri ortaya çıkartılmıştır.

Uriyudo (Osaka)
Orta Yayoi Dönemine tarihlendirilen arkeolojik alan.

Ame-no-miya (Ishigawa)
Merkezi bir tümülüs çevresine yerleştirilen 29 adet daha küçük tümülüsten oluşan "Kofun" Dönemi mezar kompleksi.

Jomon Döneminden kalan ve Tokyo'da bulunan bir baltanın detayı.

ÜRETİM DAMGASI

ÜRÜNLERİN ÜRETİMİ VEYA BİNALARIN İNŞASI İÇİN KULLANILAN VE BİR KAZI VEYA YÜZEY ARAŞTIRMASI SIRASINDA BULUNAN HAMMADDELERİN KÖKENİ YA DA GELDİĞİ YER ARKEOLOJİK AÇIDAN ÖNEM TAŞIR. BU BİLGİ, SÖZ KONUSU İÇERİĞİN DOĞRU BİR BİÇİMDE YORUMLANMASI İÇİN ANA UNSUR OLMASI NEDENİYLE ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALARIN ÖNCELİKLİ HEDEFLERİNDEN BİRİNİ OLUŞTURMAKTADIR.

Şimdiye kadar, arkeoloji neredeyse tamamen maddelerin deneysel analizine dayanmak zorunda kalmıştır. Belirli bir nesne hakkındaki varsayımlar herşeyden önce, tüm tipolojik analizlere ve daha önce bulunan benzer malzemelerle karşılaştırılması esasına dayanır. Bu konudaki sorun özellikle, klasik çağların aksine yazılı kaynaklardan gelen bilgilerin kullanılmasının mümkün olmadığı tarih öncesi dönem araştırmalarında hissedilmiştir. Bu aşamada tümdengelimci bir mantık izlenerek ilerleme sağlanıyordu. Bunlar arasında daha büyük ölçekte kabul görmüş fikirler (Megalitik yapılar, bazı metaller veya taşların kullanımı vb.) de bulunmaktadır. Bu duruma göre kabul gören fikir, bazen binlerce kilometrelik uzaklıkları kapsayan, bütün bölgelere tek bir kaynaktan yayılmış ve buralarda benimsenmiş olmalıydı. Prehistorik arkeolojinin en önemli düşünce akımlarından birisinin onlarca yıl boyunca "difizyonizm" olmuş olması ve araştırmacılar tarafından karşılaşılan bazı önemli örneklerin yorumlanmasını etkilemiş olması şaşırtıcı değildir. Bunun en anlamlı örneklerinden biri, tarım ve hayvancılığa dayalı üretken ekonominin Yakın Doğu bölgelerinde ortaya çıkarak oradan dünyanın geri kalanına yayılmış olması kabulüdür.

Üstte. Euboea (Eğriboz Adası) mermerinin paralel çizgileri beyazımsı yeşilden-koyu yeşile kadar değişebilen yapısının görünümü.

Tarihlendirme ve arkeolojik buluntuların kökeninin saptanması konularından fen bilimlerinden özellikle de laboratuar

Sağda. İtalya'ya bağlı Lipari Adası'ndan obsidyen kayaçları.

Araştırmalar ve Keşifler

BÜYÜTME VE X IŞINI

Günümüzde seramiğin özelliklerini belirlemek ve hatta kilin geldiği yeri anlamak için kullanılan çok sayıda anatitik yöntem vardır. Bunlar arasında en etkilisi olduğu kanıtlanan, ince kesitli polarize ışık yayan mikroskop analizidir. Bu, küçük boyutlarda da olsa analiz edilecek malzeme örneğinden bir parça alınarak düzgün bir şekilde inceltilip (genellikle 30 mikron kalınlığında) ve bir lamel üzerine yerleştirilip saydam bir parça elde edilmesiyle gerçekleştirilir. Polarize bir ışık demetinden geçtiğinde farklı bir renk alan minerallerin optik özelliklerinden yararlananan bu yöntem, mevcut farklı mineralojik türlerin belirlenmesini ve özellikle teknolojik açıdan analizini sağlar. Seramik hamurundaki mineral içeriği ile çalışma alanlarında ortaya çıkan mevcut jeolojik formasyonlar içindeki minerallerin karşılaştırılması, kilin çalışılmak üzere getirildiği yerin o bölge olduğunu belirlemeyi sağlar. Belli açılara göre yansıtılacak olan bir X ışını demeti bombardımanı, minerallerin kristal düzlemlerinin özellikleri sayesinde, tozlar üzerindeki X ışınları kırınım ölçümü (difraktometri) analizi kil minerallerinin veya son derece küçük boyuttaki ince kesitler nedeniyle tanımlanamayanların belirlenmesini sağlar. Bu durumda da, "yıkıcı" tipte bir analiz söz konusudur. Diğer bir değişle çok küçük de olsa (en az 1 gram) numunenin bir kısmının öğütülerek yok olmasına sebep olabilecektir.

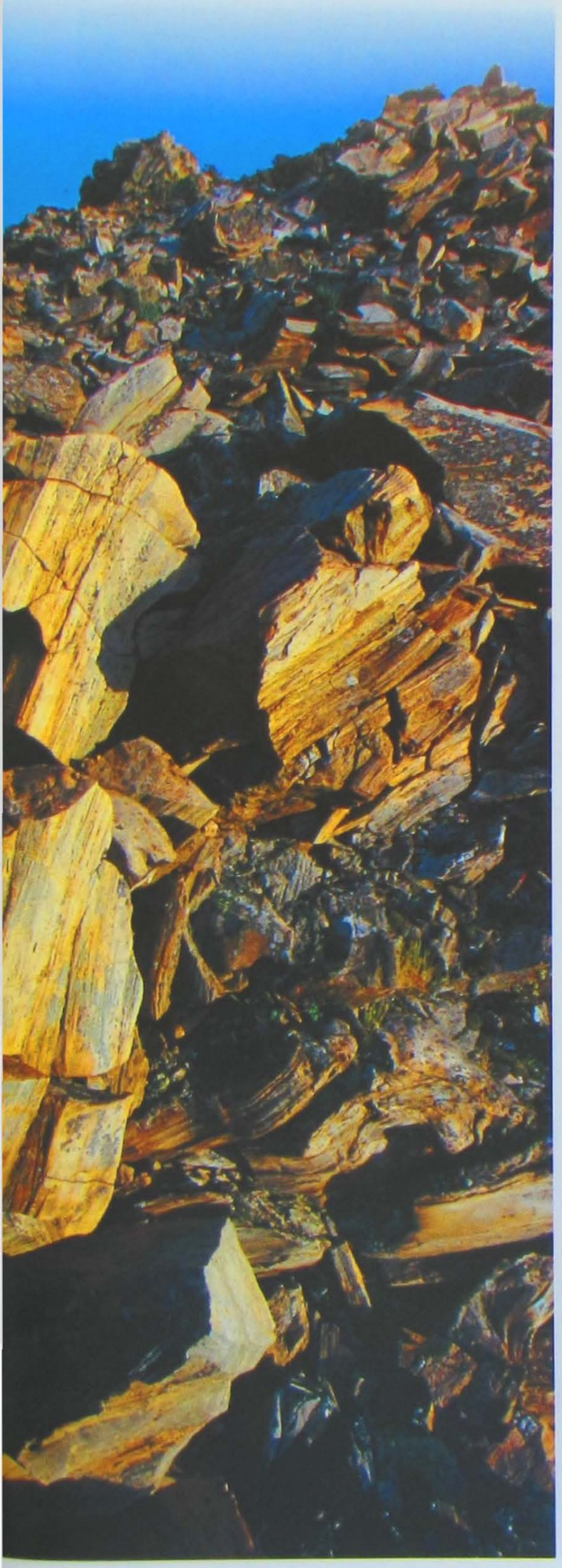

Solda. Sicilya'da bulunan Prehistorik obsidyen bıçaklar ve ok uçları.

Üstte. İtalya - Eski Ostia'daki "Fabri Navales (Gemi inşa edenler)" Tapınağının sütunları. (4.yy sonu)

ortamındaki analizlerden ve testlerden faydanılmaya başlanması durumu devrim yaratmış ve insanlığın uzak geçmişinin birçok önemli sayfasının tekrar yazılmasına olanak vermiştir. Bugün arkeometri biliminin parçalarını olusturan tüm bu disiplinler mozaiğinin en önemli parçası olan radyokarbon analizlerine dayanan tarihlendirme sistemi, ilk kez 20. yüzyılın ortasında kullanıldığında geleneksel kabuller bağlamında belki de en yıkıcı yenilik olmuştur. Malzemenin geliş yerinin belirlenmesindeki araştırma alanlarından biri de özel bir önem taşıyan obsidiyen eserlerin araştırılması olmuştur. Obsidyen, insanın bıçak ve diğer aletleri yapmak için oldukça eski çağlardan beri çalışmayı öğrendiği volkanik kökenli bir camdır. Siyah renginden ve parlaklığından kolayca tanınan obsidyen, doğada her yerde mevcut değildir. Bu nedenle, birçok prehistorik ve protohistorik sitelerde yayılmış olması, farklı toplumlar arasında gerçekleşen geniş çaplı bir ticaretin varlığının kanıtıdır.

KİMYASAL ANALİZ

Bir hammaddenin görünümü sadece nadir durumlarda geldiği yeri belirlemek için yeterli olabilir. Kesin bilgiler elde edebilmek amacıyla buluntuların kimyasal bileşiminin bir analizi yapılır. Bu analiz aslında tam olarak gerçek bir DNA testi gibi çalışır ve parçanın geldiği yatağı bile işaret edebilecek durumdadır. Akdeniz bölgesinde, en iyi bilinen obsidyen kaynakları arasında Lipari Adası, Palmarola Adası, Monte Arci (Sardinya), Pantelleria ve Melos (Kiklad Adaları) bulunmaktadır. Bu yerlerin ada doğası göz önüne alındığında, İtalya'da veya Güney Avrupa'daki diğer bölgelerdeki bir alandan çıkmış obsidyenden yapılmış bir aletin kökenini belirlemede, kültürel etmenler çok önemli bir yer tutar. Bu aşamada yalnızca kıyıları kapsayan rotaları takip etmekle sınırlı kalmamanın yanında, malzeme tedariğine olanak veren trafiğin dinamikleriyle ilgili konular da devreye girmektedir. Obsidyen aslında, değerli bir hammaddeydi yani onu elde etmek için bu değerli volkanik cam bloklarının çıkarıldığı ocaktan, son varış noktasına kadar birkaç takas işlemi

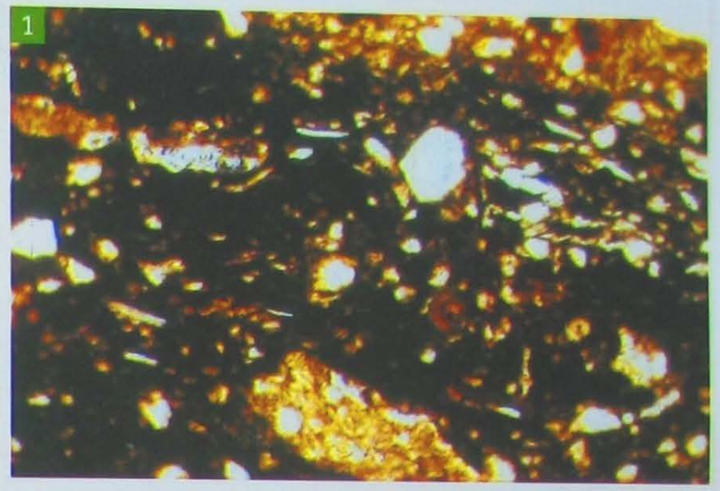

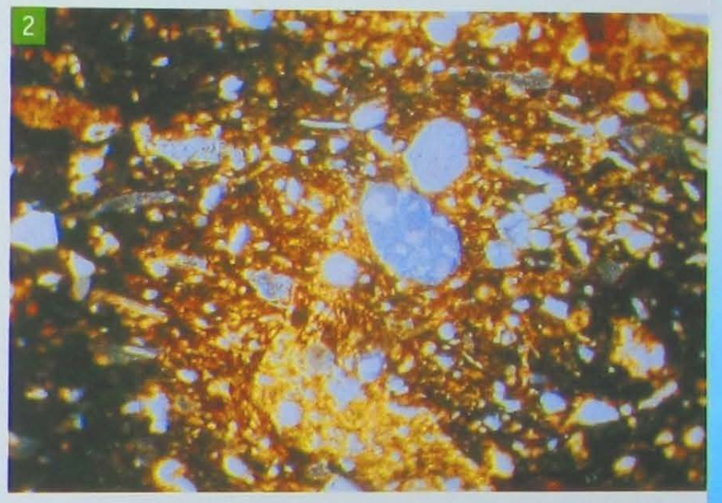

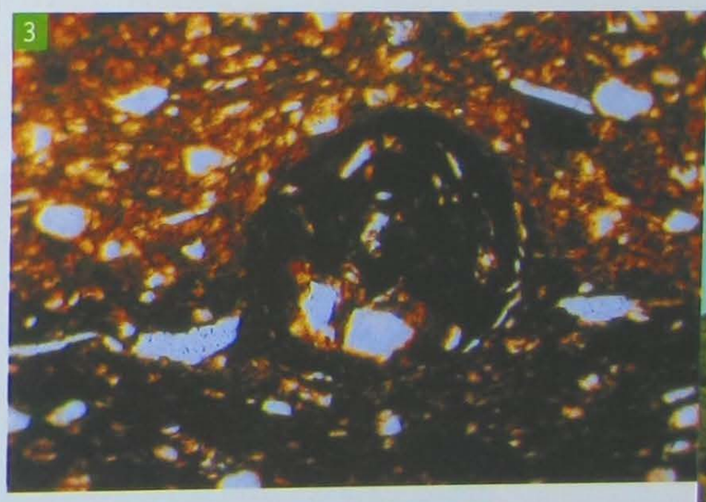

Maddenin alt kütlesinin yapısının analizi.
1-2. İnhomojenlik ve alt kütledeki renksel değişiklikler.
3. Bir bitki parçasının enine kesit görüntüsü.

aracılığıyla iletildiği ticaret sistemleri saptanmıştır. Hammaddenin kaynağının belirlenmesi, kazılarda Neolitik Dönemden örneklerinden başlayarak çok geniş bir zaman sürecinde karşılaşılan seramik konusunda da özel bir önem kazanmıştı. Obsidyenin olduğu gibi,

Veriler ve Tarihler

OLMEK OBSİDYENİ

Obsidyen eserlerin kökeninin belirlenmesi hakkındaki çalışmalar, Avrupa ve Yakın Doğu'dan çok uzak bölgelerde de yapılmıştır. Daha çok bilinen örneklerden biri de değerli ve parlak volkanik camdan üretilen birçok aletin bulunduğu Meksika'daki San Lorenzo Tenochtitlan Olmek yerleşim merkezidir. Kimyasal analizler, üretim için kullanılan obsidyenin aralarında rubidyum, stronsiyum, zirkonyum, manganez ve sodyumun bulunduğu mineralleri içerdiğini göstermiştir. Bu veriler ışığında araştırmacılar, Guetamala ve Meksika'da bulunabilen çeşitli yataklarda bileşimin önemli yüzdelerini veren obsidyenle bir çapraz karşılaştırma gerçekleştiriler. Bunu yaparken, eserlerin %80'den fazlası sınıflandırılmış ve sadece teknolojik ve işlevsel görünümüyle sınırlı olmayan çok ilginç ayrıntılar ortaya çıkmıştır. Gerçekten de beşten fazla farklı yataktan gelen obsidyen doğrulamaları, San Lorenzo yerleşiminin sakinlerinin yoğun ve kapsamlı bir değişim ağı geliştirdiğinin gözlemlenmesini mümkün kılmıştır. Hemen ardından, Olmek kültürü düşüş dönemine girdiğinde San Lorenzo, can çekişen ticareti sebebiyle keskin bir küçülme yaşamış ve hissedilir derecede azalan obsidyen talebi birbirine yakın iki ocaktan sadece birisinin kullanılmasına sebeb olmuştu.

seramiğin bilimsel analizi de arkeologlara benzer şekilde hammadelerin tedarik yollarının yeniden oluşturulması veya bir dizi ikincil merkez için tedarikçi konumunda olan ana üretim merkezlerinin varlığının yeniden ortaya çıkarılması için olanak sağlamıştır. İtalya topraklarında, Prehistorik Çağdan kalan, özellikle Neolitik Dönemde seramik üretimi için en çok araştırılan alanlardan biri Puglia yaylasıdır. Burada yerel kaynaklı kil kullanımı birçok yerleşimde doğrulanmıştır. Özellikle erken Neolitik Dönemde, farklı halklar arasındaki geniş kapsamlı ticari değişimlerin varlığından sözedilebilir.

Klasik Dönem örnekleri arasında, Yunanistan'ın Taşoz (Thasos) Adası'nda bulunan MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlenen bir grup amfora öne çıkar. Killerin kimyasal bileşiminin analizi, son varış yerleri aynı olan kapların, aslında birbirinden çok uzakta bulunmayan en az iki farklı atölyede yapılmış olduklarını göstermiştir. Bu sonuçlara dayanarak yapılan varsayımlardan biri, amfora üreticilerin bu amfora üretimi için hangi kilin daha uygun olduğunu bulabilmek için iki farklı kili denemiş olduklarıdır. Köken belirlenmesi için özellikle son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalardaki ilginç uygulama yöntemleri, mermerler üzerinde yürütülen çalışmalarda da kullanılmıştır. Antik Roma'nın birçok binasının kanıtladığı gibi bir çeşit kalker türevi olan bu taşın çeşitli türleri çok aranan bir malzemeydi ve ithalatı sistemli bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Oysa daha dikkatli bir gözlemle, genellikle jeolojik türde basit bir karşılaştırmanın analiz örneğinin olası geliş yerine dair kesin bir bilgi için yeterli olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle, taşın kimliğini belirlemeye ve ilk kez kesilerek çıkartılmış olduğu ocağı tanımlamaya yönelik olarak karbon-oksijen izotoplarının konsantrasyonunun tahminine dayanan kimyasal analizler geliştirilmiştir.

Altta. Parlak, simsiyah renkli mağmatik kaya cinsi obsidyen.

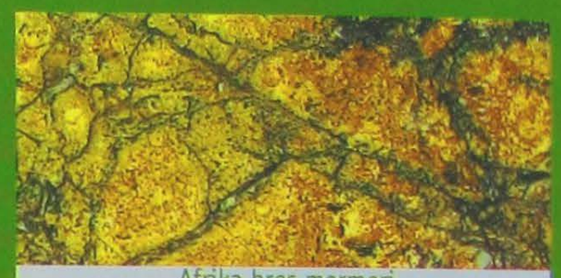

Afrika breş mermeri

Egriboz Adası mermeri

Skyros Adası mermeri

Sakız Adası mermeri (Portasanta)

Afyon mermeri

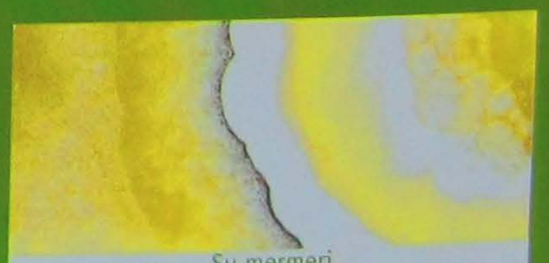

Su mermeri

İLK AVUSTRALYALILAR

İNSANOĞLUNUN AVUSTRALYA'DAKİ VARLIĞI, İLK BAKIŞTA RASTLANTISAL OLMUŞ GİBİ GÖRÜNÜR. BU TOPRAKLARDA YAŞANAN GEÇMİŞİN KALINTILARI, İÇ BÖLGELERDEKİ GENİŞ OVALAR VE ÇÖLLER İLE KIYI ŞERİDİ BOYUNCA GELİŞİGÜZEL BİR ŞEKİLDE DAĞILMIŞTIR.

Aslında geniş Avustralya topraklarında yerleşimin başlaması, büyük olasılıkla 45.000 ya da 50.000 yıl önce Güneydoğu Asya'dan gelen ve insanlık tarihinin tanık olduğu en eski deniz göçüyle gerçekleşmiştir. O dönemde, yani Pleistosen Çağda Avustralya toprakları, bugünkü haritalarda çizilenden oldukça farklı bir görünüme sahipti. Kuaterner (4.Zaman) Dönemdeki buzul evrelerinde, buzulların erimesine bağlı olarak deniz seviyesinin alçalması Yeni Gine, Avustralya ve Tazmanya arasında çeşitli toprak köprülerinin ve bölgelerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Yeni Gine, Avustralya ve Tazmanya topraklarının oluşturduğu kıta, Sahul veya Büyük Avustralya adıyla adlandırılmıştır. Bu dönemde Güneydoğu Asya adaların çoğu Asya'ya bağlıydı ve yaklaşık 18.000 yıl önce meydana gelen buzul maksimumu sırasında Sonda adı verilen altkıtayı oluşturmaktaydı. Bu topraklar günümüzdeki Sulawesi Adaları ve Timor'un oluşturduğu Wallacea Takımadaları'ndan yaklaşık 31 millik açık denizle ayrılmaktaydılar ve Wallacea ile Sahul arasında yaklaşık 100 kilometrelik bir mesafe bulunuyordu. Bu suları geçmek, en azından buzul evrelerinin belirli zamanlarında başarılmış olmalıdır. Bu geçişlerin, onlarla aynı dönemde Amerika kıyılarına ulaşmak için Bering Boğazı'nı geçen gruplarınkilerle karşılaştırıldığında kesinlikle daha az sıkıntılı olduğu söylenebilir.

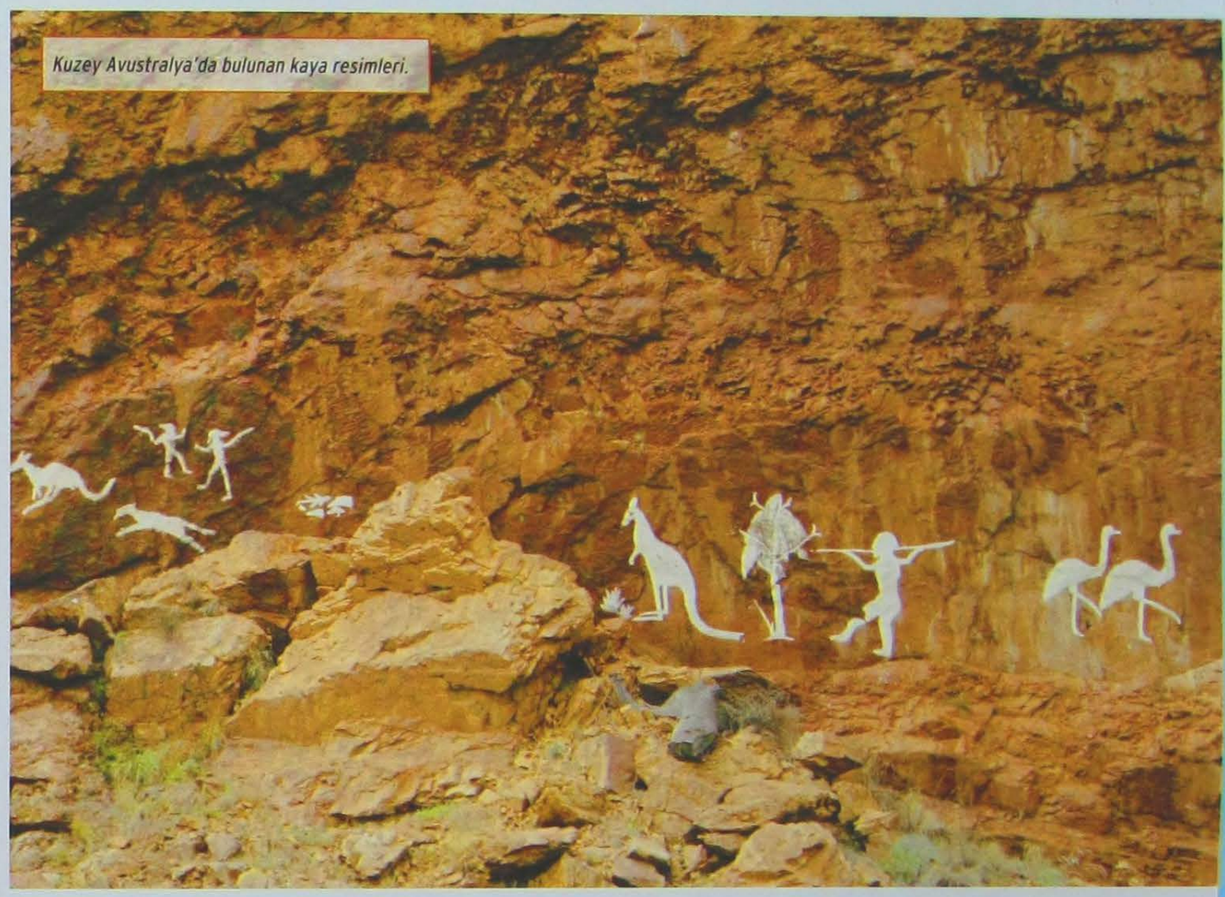

Kuzey Avustralya'da bulunan kaya resimleri.

Batı Avustralya'nın kuzeyindeki tropikal bir alan olan Kimberley'de keşfedilen mağara resmi.

İNSANOĞLUNUN İZLERİ ÜZERİNDE

Bu topraklar için genç bir bilim olan arkeoloji, bu yorucu yolculuğun ve buzul evrelerinin etkilerine dair ve ekosistemlerin çeşitlendirilmesi konusunda önemli kanıtlara sahiptir. Kanıtlar, bu topraklarda ortaya çıkan değişikliklerin de desteğiyle buradaki yerleşimin ilk biçimleri hakkında aydınlatıcı bilgiler sağlamaktadır. Son yıllarda arkeolojinin sistemli ve kesin kanıtlara dayalı araştırmaları doğrultusunda bu yolda çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Avustralya'da Aborjin gruplarının geçmişleri üzerinde araştırmalar, Amerika arkeolojisinden bile daha fazla gözlem ve etnografik incelemelere yoğunlaşılarak yürütülmüştür.

Veriler ve Haberler

KOW BATAKLIĞI NEKROPOLÜ

Murray Nehri'nin vadisindeki (Güneydoğu Avustralya) Kow Bataklığı alanında bulunan iskelet kalıntıları, dünyada bulunan tek bir gruba ait geç Pleistosen Dönem kalıntıların en önemli koleksiyonunu temsil eder. 15.000 - 9.000 yıl öncesine uzanan bir döneme ait mezarlıkta 1968 ve 1972 yılları arasında yürütülen kazılarda farklı yaş ve cinsiyetten 40 kişinin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Arkeologlar mezarlarda ele geçirilen iskeletleri araştırırken kremasyona ilişkin kalıntılar ortaya çıkartmışlardır. Mezarlarda, mezar eşyası olarak bırakılmış bazı keseli hayvanlara ait dişler ve denizkabukları da saptanmıştır. Gömü tarzında farklılıklar gösteren bazı mezarların varlığı, hayattayken toplum içinde belirli rolleri üstlenmiş seçkin bireylere ayrıldığı sonucunu akla getirmektedir. Bazı kafataslarında görülen izler, bireyin yaşarken yapay bir deformasyona uğradığını göstermektedir. Etnolojik araştırmalar sonucunda, benzer toplumlarda bu tip uygulamalara yaygın olarak rastlanılmıştır. Bu tip bir uygulama, güneydeki Yeni Galler'de bulunan Coobool Creek alanından gelen iskelet kalıntılarında da saptanmıştır.

Avustralya, Avrupalıların kıtaya gelişiyle Dünyada sadece avcı-toplayıcı toplum tarafından iskan edilen tek bölge özelliğine sahip olmuştur. Bu nedenle bu topraklarda, arkeolojik geçmiş ile günümüz etnografyası arasındaki süreklilik açık ve tartışmasızdır. Yerli grupların davranışlarını ve kültürel sistemlerini inceleyerek antropologlar önemli bilgilere ulaşmışlardır. Elde edilen bu bilgiler, arkeoloji tarafından yavaş yavaş yürütülen araştırmalardan elde edilen sonuçlar için açıklayıcı veriler olarak kullanılmıştır. Araştırmalarda ulaşılan sonuçlar üzerinde hala tartışılan belirli bir konuyu açmıştır. Buna göre, Avustralya'nın çeşitli yerlerinde toplanan palinolojik örneklerde belirlenen karbon, bazı biliminsanlarının yangınlardaki artışın yaklaşık 120.000 yıl önce insan varlığı nedeniyle olabileceğini düşünmelerine neden olmuştur. Üstelik Warrnambool (Virginia) yakınında tespit edilen ve 80.000 yıl öncesine tarihlendirilen denizkabukları yığınlarının da insan eylemlerinin sonucu yapıldığı varsayımının gündeme gelmesine yol açmıştır. Sahul'da insan gruplarının varlığını kesin olarak belgeleyen ilk buluntular çok ileri bir tarihe işaret etmektedir. Son yirmi yıldaki birkaç radyokarbon tarihlendirmesi altmışlı yıllarda Kenniff Mağarası'ndan (Güney Queensland) elde edilen ve yaklaşık 19.000 yıl öncesine tarihlenen eski verilerle örtüşmüştür.

Ağaç kabuğu üzerine yapılmış kanguru resminden ayrıntı.

Arkeolog J. Mulvaney tarafından 1962 yılında kazılan bu alan ile Avustralya'da ilk defa bir Pleistosen Dönem yerleşimi belgelenmiştir. Bugün Perth kenti dolaylarındaki (Avustralya'nın güneybatısında) Swan Nehri yakınında bulunan ve yerleşimin 38.000 yıl öncesine dayandığı Yukarı Swan'da elde edilenler veya Mungo Gölü'nden elde edilen tarihler de vardır. Elde edilen tarihlemeye göre Avustralya'daki ilk yerleşimin, olasılıkla batı kıyılarında ve hızlı bir şekilde gerçekleştiği doğrulanmaktadır.

Sağda. Arnhem'deki Prehistorik Nourlangie kaya resimleri.

Üstte. Kuzey Avustralya'da yer alan Arnhem'deki yaylada bulunan kaya resimleri.

En eski kazı alanlarında ortaya çıkartılan araçlar, kullanımı Holosen Çağda uzun bir süre süren büyük boyutlardaki taş kütlelerden yapılan aletler ve bazı kazıyıcılardan meydana gelmektedir. Bazı formlarda çeşitlilik gözlemlense de taş alet yapımı, homojen ve kendini tekrarlayan bir süreçtir ve arkeologlar tarafından bir grupta incelenmiştir.

Solda. Kuzey Avustralya'daki Arnhem'de bulunan kaya resimlerinden bir kaplumbağa betimi.

Altta. Avustralya topraklarında 3500-4000 yıldır soyu devam eden yabani bir köpek türü örneği; dingo.

YERLİLER KONUSU

Geçmiş her zaman güçlü sembolik çağrışımlara sahiptir ve kendi tarihleri boyunca diğer kültürler tarafından baskıya uğramış kültürlerin, sonrasında yeni bir hız ve yeni değerlerle ait oldukları coğrafyaya dahil oldukları görülür. Avrupa etkisinin Avustralya'ya ilk olarak 1788 yılında girmesi, yerli yaşantısındaki kültürel geleneklerin dağılmasına ve daha önce aynı yerde yaşamış atalarının topraklarına derin bağlarla bağlı yerel toplulukların buradan ayrılmalarına bile yol açmıştı. Avustralya'da arkeolojik ve antropolojik araştırmaların sonucunda elde edilen bilgiler kadar, bilgiye ulaşılmasını sağlayan kalıntılar da büyük ses getirmiştir. Yerli toplulukların tarih bilincine eşlik eden kültürel kimlik gelişimi ve bazı temel hakların dokunulmazlığının ileri sürülmesi, yerli topluluklar ile arkeologlar arasında keskin bir fikir ayrılığına neden olmuştur.

1990 yılında Kow Bataklığı kazı alanında bulunduğunda arkeologlar arasında çok sert tartışmalar yaşanmasına neden olan insan kalıntıları, 15000 ve 9000 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Gerginliğe sebep olan bu kalıntıların, ait oldukları yerli topluluğa, tartışmalar eşliğinde ve büyük isteksizlikle iade edilmesi,

Arnhem-Nourlangie'de keşfedilen kaya resmi.

araştırmacılar ile Aborjinler arasında, bir anlamda da modern zamanların arkeolojisinin, yerli kültürlerle uzlaşma yolunda atılan önemli bir adımın işareti olmuştu. Böylece Kow Bataklığı ölüleri sonunda yeni bir mezara sahip olabilmişlerdir. Kalıntının ait olduğu kültürün yaşayan temsilcilerine iade edilmesinin bir başka örneği de Güneydoğu Avustralya'daki Mungo Gölü kıyılarında yaşanmıştır. "Mungolu Kadın" olarak tanınan iskelet kalıntıları, 1992 yılında Mungo yöresinde yaşayan yerlilere iade edilmiştir.

MUNGO GÖLÜ SİT ALANI

Avustralya arkeolojisinin kuşkusuz en önemli sit alanı olan bu yer, Yeni Güney Galler'de (Güney Avustralya) bulunan yaklaşık 10.000 yıl önce kurumuş bir göl yatağından oluşur.

Bu gölün, Pleistosen Dönemin dondurucu ikliminde ve daha nemli dönemlerde, düzenli olarak tatlı su kaynağıyla beslenen çöküntü sistemlerinin bir parçası olduğu düşünülmektedir. Sürekli esen batı rüzgarlarının hareketleri, gölün doğu kıyısını sınırlayan ve içinde Kuvaterner Dönemde (4.Zaman) meydana gelen ekolojik değişikliklere ilişkin önemli kanıtların olduğu katmanlı çökeltilerin biriktiği kum tepelerinin oluşumu ile sonuçlanmıştır. Arkeologların "Çin Seddi" olarak adlandırdığı bu derin tabakalı kumul, erozyonla meydana gelmiştir ve kazı çalışmaları 1969 yılından bu yana yürütülmektedir. Katmanlarda rüzgar birikiminin üç ana evresi belirlenmiştir: Gol Gol Evresi (70.000 yıl önce), Mungo Evresi (70.000 - 19.000 yıl önce) ve Zanci Evresi (14-18.000 yıl önce). İnsan faaliyetlerinin bariz kalıntılarının varlığını gösteren daha ilginç buluntular Mungo Evresine ait olanlardır.

Ön Plandakiler

AVUSTRALYA HARİKALARI

Asya'dan gelen ilk insan grupları, Yeni Gine, Avustralya ve Tazmanya topraklarının oluşturduğu kıta olan Sahul'a (Büyük Avustralya) vardığı zaman orada alışkın oldukları hiçbir hayvan bulunmuyordu; ne primatlar, ne filler, ne de etobur ya da toynaklı memeliler. O dönemde Avustralya'da esas olarak keseli hayvan nüfusu çoğunlukta olmalıydı ve belki de sadece fareler ve yarasalar, insan müdahalesinden bağımsız olarak denizaşırı geçiş yapmış olabilen memelilerdi. Keseliler arasında bugün hala var olan Tazmanya Canavarı (Sarcophilus harrisii) ve MÖ 1000 yıllarında, belki aynı zamanlarda Avustralya topraklarında görülmeye başlanmış olan dingoyla giriştiği mücadelenin bir sonucu olarak yayılmış ve Tazmanya'da 20. yüzyıla kadar yaşamını sürdürmüş bir etobur yırtıcı olan Tazmanya kaplanı (Thylacinus cynocephalus) özel bir yere sahiptir. Avustralya arkeolojisinde belki de varlığı en önemli hayvan olan dingonun (Canis familiaris) varlığına ilişkin 3500-4000 yıl öncesine dayanan kanıtlar vardır.

Bazı biliminsanları "Avustralya küçük alet geleneği" olarak adlandırılan aslen mikrolitlerin oluşturduğu yeni bir endüstrinin ortaya çıkışıyla bu hayvanın ortadan kayboluşunun çağdaş olması gerektiğinin altını çizmektedir. Avustralya topraklarında dingoların varlığının ilk kesin kanıtları Murray Nehri'nin vadisindeki Devon Downs sit alanında elde edilmiştir. Bu hayvan türü Avrupalıların gelişi sonrasında Tazmanya'da yaygınlaşmıştır.

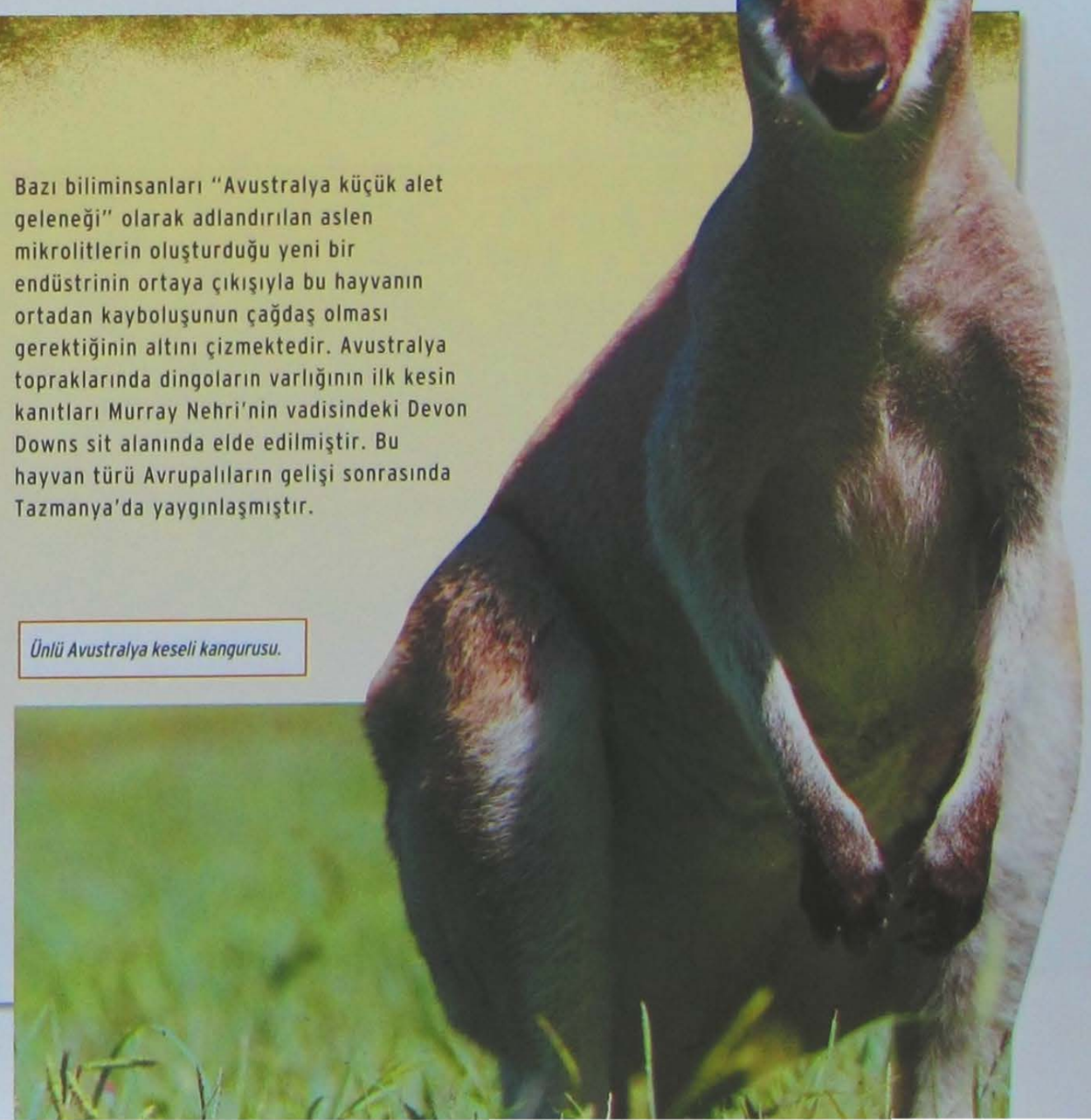

Ünlü Avustralya keseli kangurusu.

AVUSTRALYA'DA ARKEOLOJİNİN BAŞLANGICI

Kosciuszko Dağı'ndan Great Southern'deki ağza kadar yaklaşık 2500 kilometrelik uzunluğuyla Avustralya'nın en uzun nehri olan Murray Nehri'nin aşağı vadisinde bulunan bir kaya barınağının oluşturduğu Devon Downs sit alanı Avustralya'daki arkeoloji araştırmalarının en önemli merkezlerinden biridir. 1929 yılında Güney Avustralya'da insan varlığının geçmişini araştırmak için girişilen ilk bilimsel araştırmaların bu alanda yapılması nedeniyle haklı olarak kendi başına Avustralya arkeoloji tarihine girmiştir. Devon Downs sit alanında çalışmış olan arkeologlar H. Hale ve N.B. Tindale, yönettikleri farklı stratigrafik kazılarla son 6000 yıl içinde meydana gelmiş olan kültürel değişim süreçlerini tanımlamayı başarmışlardır. Böylece buradaki yerli kültürlerin yavaş ama sürekli bir evrim yaşadığını göstererek, geleneksel olarak kendilerine atfedilen ilkel ve durağanlık kalıplarıyla uyuşmadıklarını kanıtlamışlardır. Bunun yanı sıra Hale ve Tindale, Devon Downs'da ilk beyaz yerleşimciler tarafından yırtıcı özellikleri nedeniyle "Tazmanya Canavarı" olarak adlandırılan hayvana ait olanlar da dahil olmak üzere çok sayıda keseli kemiğinin ortaya çıkartıldığı sit alanında yaşamış olan halkın geçim kaynakları hakkında öncü niteliği taşıyan araştırmalar yapmışlardır. Bol miktardaki tatlı su yumuşakçalarına ait kabuklar, nehir kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanılmış olduğunu ve bunun avcılık ile vahşi bitkilerin toplanması faaliyetleriyle desteklendiğini kanıtlamıştır. Ayrıca Devon Downs'da, tarih öncesi Avustralya sanatına ilişkin önemli örnekler de elde edilmiştir. Hale ve Tindale barınaktaki kaya çizimlerini belirleyerek ikonografik temele ve kronolojik sıralmaya dayalı bir tipoloji geliştirmeye çalışmışlardır.

Bu evre, son buzul döneminin ortası (Würm) ile çağdaş olan gölün, tatlı su ile dolu olduğu ve besin kaynaklarının bol olduğu elverişli bir ekosistem yarattığı nemli döneme karşılık gelen Mungo Evresidir. S. Bowdler tarafından yapılan kazılar, Avustralya alet ve kazıyıcı geleneği olarak bilinen az işlenmiş büyük parçalardan üretilen taş alet endüstrisinin çekirdek formlu kesicilerden ve kuş kemikleri, balık kılçıkları ve iki kapakçıklı (midye vb) tatlı su yumuşakçalarının çoğunluğunu oluşturduğu yiyecek kalıntılarından Mungo Evresinin erken örneklerinin tanınmasını sağlamıştır. Yapılan çok sayıda radyokarbon testinin göre sonuçlar, günümüzden 32 750 ± 1250 arsındaki tarihleri işaret etmektedir. Mungo Gölü'nün yüksek seviyedeki kanıtları, katmanların önemini açıklamaya tek başına yeterli olurken, Avustralya'da insanın geçmişini kanıtlayan diğer önemli kalıntılar da biraz daha yeni seviyelerden gelmektedir.

Arnhem'de bulunan kaya resimleri.

Arnhem'deki Obiri Kayası'nda bulunan birçok kaya resminden örnek.

Bazı bilim adamları dünyanın bu bölgesinde kuvvetli tip ve narin tip olmak üzere iki farklı insan grubunun olduğunu ileri sürer. Bu ayrıma göre birinci tip Java'da yaşamış olan eski insana çok yakınken, ikinci tip göç yollarının kanıtı olabilir. Günümüzde, Avustralya'da bulunan iskelet kalıntıları arasındaki farkların, genel bağlamda Aborjin morfolojilerinin değişkenliği düşüncesiyle ya da onları belirli sosyo-çevresel uyum formları içine dahil ederek yeniden yorumlanması eğilimi söz konusudur.

Altta. Nourlangie'deki kaya resimleri

Burada bulunan en ünlü kalıntı kuşkusuz arkeoloji literatüründe "Mungolu Kadın" adıyla anılan iskelet kalıntılarıdır. 26.000 yıl öncesinde, vücudunun kısmi olarak yakılmasını içeren bir gömü ayininin ardından kemikler parçalanmış ve yaklaşık 75 cm çapında, 20 cm derinliğindeki küçük bir mezara yerleştirilmiş 20 -25 yaşları arasındaki genç bir kadına ait kalıntılar dünyada bilinen en eski yakma ayinine işaret etmektedir. Kazılar sırasında "Mungolu Kadın" ile aynı kaderi paylaşan iki kişinin daha olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, günümüze sadece büyük ölçüde mineralleşmiş kafatasıyla ulaşan örnektir. Kafatasında Elektron Spin Rezonans (ESR) yöntemi ile yapılan analiz sonucunda yaklaşık 29.000 yıl önceye giden bir tarih elde edilmiştir. İkinci örnek, yaklaşık 32.000 yıl öncesine ait yatar pozisyonda gömülmüş ileri yaşlarda bir erkeğe aittir. Mungo Gölü'nde var olan insan kalıntıları Avustralya'da yaşamış insan gruplarının evrimi hakkında çok önemli bilgiler verir. Mungo'da gömülen bireyler anatomik olarak bugünkü Aborjinlerden çok az farklıdırlar. Bununla birlikte daha yeni olsa da (MÖ 12.000-7.500), 40 iskelet kalıntısını içeren bir mezarlığın tespit edildiği Kow Bataklığı'nda olduğu gibi diğer sit alanlarında bulunanlarla karşılaştırıldıklarında farklı bir kafatası morfolojisine sahip oldukları anlaşılır.

KLANDA HAYAT

AVUSTRALYA KITASININ SAKİNLERİNE İLİŞKİN DOĞRUDAN EDİNİLEN BİLGİLER YAKIN BİR DÖNEME DAYANMAKTADIR. AVRUPALILAR VE ABORJİN TOPLULUKLARI ARASINDAKİ KARŞILAŞMA, 18. YÜZYIL SONUNDA AVUSTRALYA'NIN GÜNEY-DOĞU BÖLGELERİNDE BRİTANYA'NIN SÜRGÜN KOLONİSİ KURMASIYLA GERÇEKLEŞMİŞTİR.

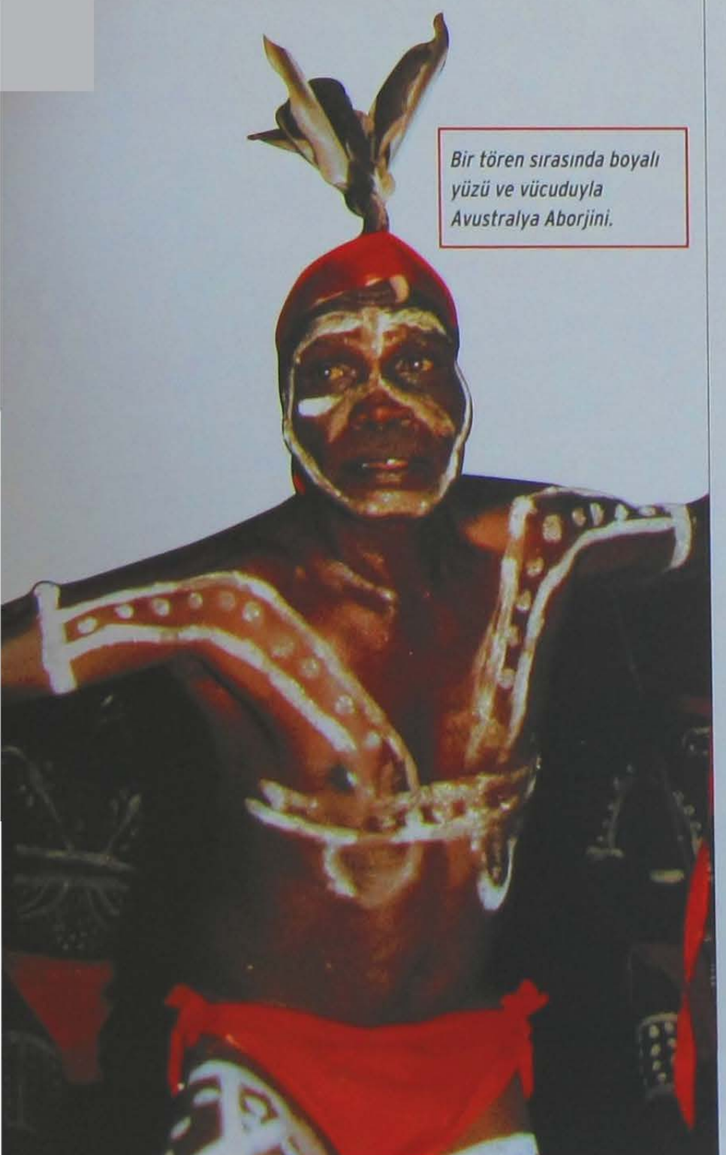

Bir tören sırasında boyalı yüzü ve vücuduyla Avustralya Aborjini.

Klasik etnografik kaynaklardan yerlilerin, beyazları, yaratılıştan sonra dünyaya geri gelmiş olan kendi tanrılarının yerine koydukları anlaşılmaktadır. Bu durum, Batılılarla temas eden pek çok halk için geçerlidir. İlk karşılaşmada tam olarak neler yaşandı bilinmez ama bilinen, bu karşılaşmanın ardından Avrupalıların Aborjin topraklarında neler yaptıklarıdır. Kısa süre içerisinde Aborjin grupların kendi arazileri ellerinden alınarak kamulaştırılmış, kökeni mitlere bağlı alanlardan ve geleneksel ritüel uygulamalardan uzaklaştırılmışlardır. Anlamını bilmedikleri ve nimetlerinden yararlanamadıkları bir ekonomik sistem içinde kölelik koşullarında çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Örneğin Queensland'da olduğu gibi acımasız insan avının hedefi haline gelmişler ve onları kırıp geçiren salgın hastalıklarla hayatlarını kaybetmişlerdi. Yaşanan bu olumsuzluklar sonucunda da nüfuslarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Aborjin topluluklar Avrupalıların özellikle kurak olması nedeniyle yerleşmekten çekindikleri iç bölgelere sürülmüşler ve burada yaşamak zorunda bırakılmışlardı. Bu bölgede bile sömürgeci Avrupalılarla temasın kaçınılmaz olduğu yerlerde Aborjinlerin hayatı sıkıntılarla doluydu. Yerliler kendi hayat biçimlerini ve kültürel alışkanlıklarını terk etmeye zorlanmışlardı. Batı dünyası ile yakınlık, alkol ve sigara gibi hiç bilmedikleri kötü alışkanlıkların, yiyecek ve giyecek çalmak gibi "yeni" davranışların yayılmasına neden olmuştu. Avustralya Aborjinleri, 19. yüzyıl antropolojisini karakterize eden irade tarafından, hem fiziksel morfolojileri hem de kültürel özellikleri bakımından inanılması güç bir şekilde modern çağlara kadar süren ilginç bir "tarih öncesi" fotoğraf olarak görülüyorlardı. Gerçekten Avustralya'nın yakın zamana kadar, üzerinde sadece avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşayan grupların yaşadığı tek kıta olduğu doğrudur. 1972 yılında

Ayers Kayası'ndaki kayalarda bulunan birçok kaya resminden biri.

Avustralyalı antropolog Kenneth Maddock, MÖ 10.000 yılları civarında tüm insanlığın bu yaşam modelini uyguladığını, ancak MS 1500'lü yıllara doğru bu oranın % 1'e düşmüş olduğunu ortaya çıkarmıştır. Her evrimci görüşü aşan bu bariz "gecikme" bugün önemli değerlendirmelerden yoksun görünmektedir: Karmaşık teknolojilerin yokluğunda,

ekosistemlerin kaynaklarından yararlanmada belirli uyum stratejileri gerektiren konularda uzmanlaşmış ekonomiler, sadece mümkün olan fırsatlardan yararlanmak üzere, sosyal evreni sınırlayabilir ve bu nedenle değişim için talep olmaması durumunda da hemen hemen değişmeden devam edebilir. Sonuç olarak modern "sürdürülebilirlik" kavramı, tanımlanmış kültürel kalıpların devamlılığı ve zaman içinde değişmeden kalabilmesini açıklamak için tamamen yeterli görünmektedir. Arkeolojik geçmiş ve etnografik geçmiş arasındaki süreklilik, şüphesiz eski Avustralya topluluklarının yaşam biçimlerinin yeniden yapılandırılmasında biliminsanlarına yardımcı olacaktır. Eğer arkeolojik kanıtlar arasında egemen toplumsal modelleri yeniden inşa etmek için gereken ayrıntılı veriler eksikse, sosyal yapının temel

Törenlerinde dans eden, şarkı söyleyen ve didjeridu denilen kutsal müzik aletini çalan Aborjinler.

AYERS KAYASI

9.4 kilometrelik çevresi ve 345 metrelik yüksekliğiyle dünyanın en büyük monoliti olan Ayers Kayası, Avustralya'nın batısındaki Alice Springs şehrinin yaklaşık 450 km güney-batısındaki Uluru Kata Tjuta Milli Parkı'nda yer almaktadır. Bu devasa kaya, 1873 yılında Avrupalı kaşif William Gosse (d:1842-ö:1881) tarafından keşfedilmiş ve dönemin Güney Avustralya yöneticisi Sir Henry Ayers'in adından dolayı bu isimle anılmıştır. Yerli dilinde bu doğa harikası anıtsal kaya "Uluru" olarak anılmaktadır. Özellikle gündoğumu ve günbatımında, kırmızımsı kumtaşının büründüğü renklerin çarpıcı tonları ile kendisini çevreleyen çöl manzarasıyla arasında çarpıcı bir zıtlık oluşturan bu dev kaya, binlerce yıldır Batı Çölü'ndeki Aborjin grupların en önemli merkezlerinden biridir. Bu gruplar Ayers Kayası'nda, erozyon sonucunda ortaya çıkmış çok sayıda mağarayı geçici barınak veya ibadet yeri olarak kullanmışladır. Buradaki kaya duvarlarını süsleyen çok sayıdaki resim ve oyma, Aborjin toplulukların buraya verdikleri önemi ve gösterdikleri saygıyı kanıtlamaktadır.

Aborjinler kutsal törenleri sayesinde, geçmişteki tanrılarına ve onların hakim olduğu zamanlara dönebiliyorlar.

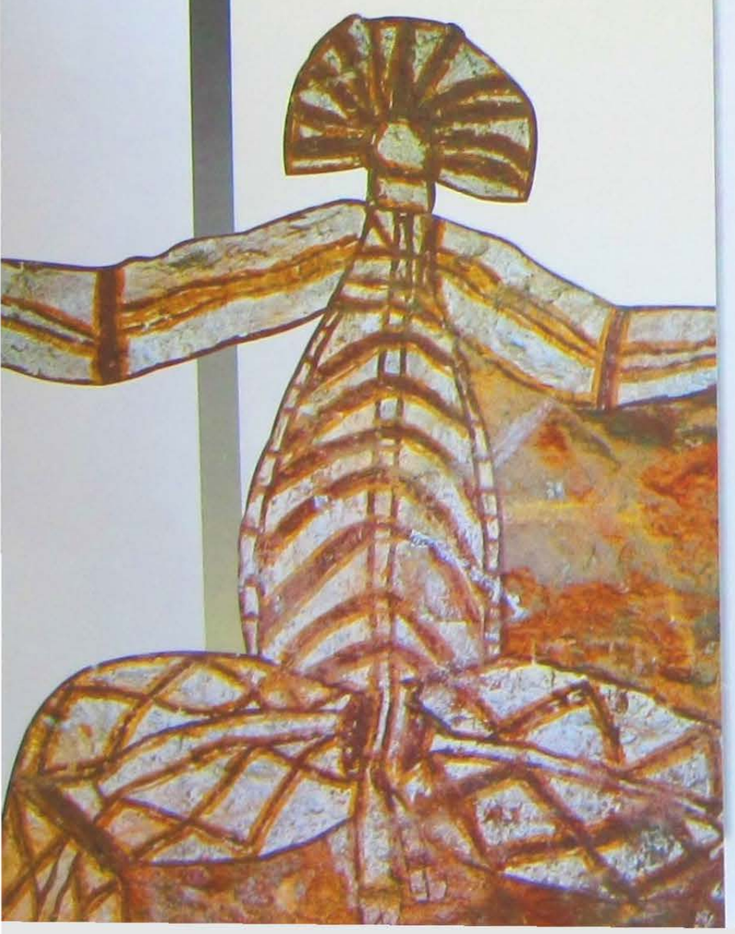

seviyelerini belgeleyen etmenlere göz önüne alınır. Bunlar da, boyutları büyük ölçüde kabileye karşılık gelen; aynı dili paylaşan, aynı bölgede yaşayan ya da boy adı verilen akrabalık bağları ile bağlı ve kendi arasında daha küçük birimlere bölünmüş bir grup oluşturduğu etnografik kaynaklardır. Boylar içerisinde biyolojik ve mitsel akrabalık bağları ile birleşmiş, aynı totem-ata soyundan gelen bireyler tarafından oluşturulan farklı klanlar bulunmaktaydı.

KLANDAKİ FAALİYETLER

Klandaki yaşamın sürdürülmesinde, topluluk içindeki düşük nüfus durumu, ana kaynakların mevsimselliği ve bunların sağlanabileceği yerlere ulaşım, grubun ihtiyacı olandan fazlasını biriktirmeye ve saklamaya olanak olmaması gibi sıkıntılar önemli rol oynamaktadır.

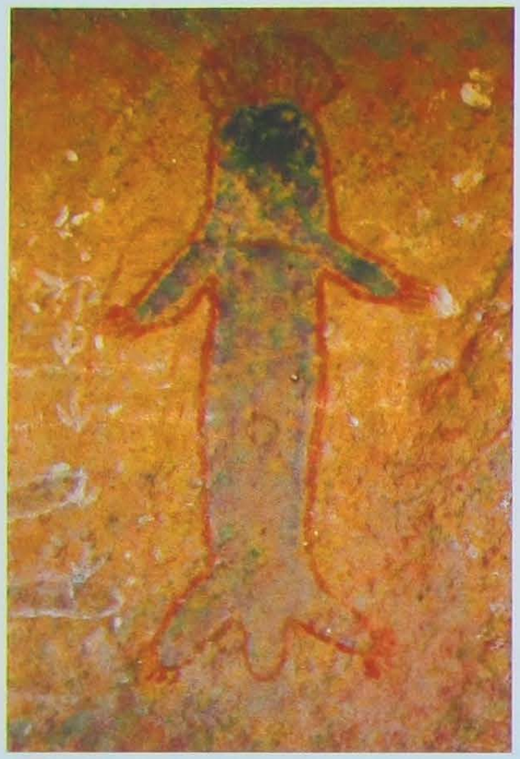

Uluru Kata Tjuta Milli Parkı'nda bulunan dev monolit Ayers Kayası'ndaki kaya resimlerinden biri.

Böylece sınırlı sayıda bireyin bakımının sağlanabildiği, periyodik yer değiştirmelerin öngörüldüğü bir sistemle bu topraklardan yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Topluluk içinde, yaşlılık ya da avcılıkta veya ritüel eylemlerde şifacılık gibi özel becerileriyle yer edinen bazı bireyler için saygın liderlik rollerinin sınırlı bir biçimde görüldüğü anlaşılmaktadır.

Aborjin toplulukların günlük yaşamındaki iş bölümü, cinsiyet farklılıkları temel alınarak yapılmaktaydı. Avcılık sadece erkek etkinliği olarak görülürken, toplayıcılık kadınların beceri alanlarının bir parçasıydı. Tüm bu faaliyetler, son derece sınırlı aletle gerçekleştirilen ve dolayısıyla fiziksel dayanıklılık gerektiren işlerdi. Alet kullanımı ahşap, kemik ve taş ile sınırlıydı. Sopalar, mızraklar, bumeranglar ve avcılıkta kullanılan ucu ateşte sertleştirilmiş ahşap mızraklar en çok kullanılan aletlerdi. Buradaki taş endüstrisi Neolitik ve Mezolitik Dönemin örneklerini anımsatmaktadır; tek ve çift taraflı kazıyıcılar, bazı durumlarda ahşap saplı bıçaklar ve keskiler.

Toplama faaliyetleri için kullanılan araçlar daha basitti. Bunlar, bitkisel liflerden yapılan keseler ve sepetler, topraktan yumru köklerini ve böcekleri çıkarmaya yarayan sopalar, içi oyuk ağaç kaplar ve toplanan ürünlerin koyulduğu ağaç kabuğundan yapılma kaplardı. Bütün araç gereçler, yerleşik olmayan tüm toplulukların, hafif ve rahat taşınabilir olma ihtiyacına cevap vermek zorundaydı. Bu toplulukların, bulunulan bölgedeki malzemeler kullanılarak, dallardan ve çubuklardan oluşan basit barınaklar ve sazdan ilkel kulübelerden oluşan her yerde inşa edilebilir konutları vardı.

KÜLTLER VE İNANIŞLAR

Bu geniş topraklarda kabul gören somut biçimlerinin çeşitliliğine rağmen, bütün Avustralya Aborjin kültürlerini tanımlayan az sayıda gelenek ve efsane günümüze ulaşabilmiştir. Özellikle mitler ve *dreamtime* (yani düş zamanı denilen dünyanın totem-atalar tarafından yaratılışı) gibi çok renkli gelenekler çok yankı bulmamıştır. Avustralya totemciliği, insan grubuyla yerleştiği bölge ve oradaki hayvan ve bitki türleri ile ilişkileri arasında sıkı bir bağlantı kuran, aynı zamanda komşu gruplarla toplumlar üstü ilişkileri getiren, mitler tarafından desteklenmiş olan dünyanın küresel bir vizyonudur.

Yaklaşık 345 metre yüksekliği ile Dünyanın en büyük monoliti sayılan ve Uluru Parkı sınırları içinde bulunan Ayers Kayası'nın etkileyici panoraması.

Tarih ve Haberler

CENAZE TÖRENLERİ

Avustralya etnografik kültürlerinde ölü gömülmesi, ölünün ve ölümün neden olduğu olumsuz durumun, topluluk üzerindeki etkisini azaltmak için birbirini takip eden bir dizi ritüelden ibarettir. Gömmenin en yaygın biçimi, ölünün bir platformda bırakılarak etlerinden ayrılması, ardından da kemiklerin gömülmesi idi. Erken tarihlerde *endokanibalizm* denilen ve ölünün kendi yakınları tarafından yenilmesini öngören bir yamyamlık biçiminin uygulanmış olduğu sanılan Queensland'da yakma ve mumyalama uygulamalarına da rastlanmıştır.

Totem-ata bir hayvan, bir bitki ya da belirli bir sosyal grubun özel bir ilişki içinde olduğu ve bir dizi ritüel eylemin yapıldığı doğal bir mekan tarafından temsil edilebilirdi. Bazı davranışlar, örneğin totem-ata türlerini yemek bir tabu olarak kabul edilirdi. Başlangıç ayinleri gibi sosyal hayatın belirli anlarını vurgulamakta olan totem kültü törenleri, mitlerde tarif edilmiş olan orijinal hareketlerin gösterimiyle totem-ata eylemlerini tekrarlamaya çalışan tarihsel törenler adı verilen ritüller içinde temsil edilmekteydi. Aborjin grupları içinde, dini hayatla doğrudan bağlantılı olan sanatsal unsurlar önemli bir yer tutuyormuş gibi görünmektedir. Bu durum, ilk örneklerinin tüm Avustralya çapında yaygın bir biçimde uygulanmış olduğu görülen kaya resimleri sanatı ile belgelenmiştir. Aborjin petroglifleri (kayaya çizilen ya da oyulan resimler) kimi zaman el izlerinden basit geometrik çizimlere, kimi zaman da doğa betimlerinden, av sahneleri ve soyut motiflere kadar çeşitlilik göstermektedir. Bu resimler, biçimsel olarak basit görünüme sahip olsalar da sembolik olarak bu şekilde olmadıkları düşünülmelidir. Anlam olarak yüksek değer taşıyan bir iletişim aracı oluşturan bu sanat biçiminin, en gizemli mesajı gizleyebileceği unutulmamalıdır.

Avustralya Aborjinleri kaya üzerine hem çizerek, hem de

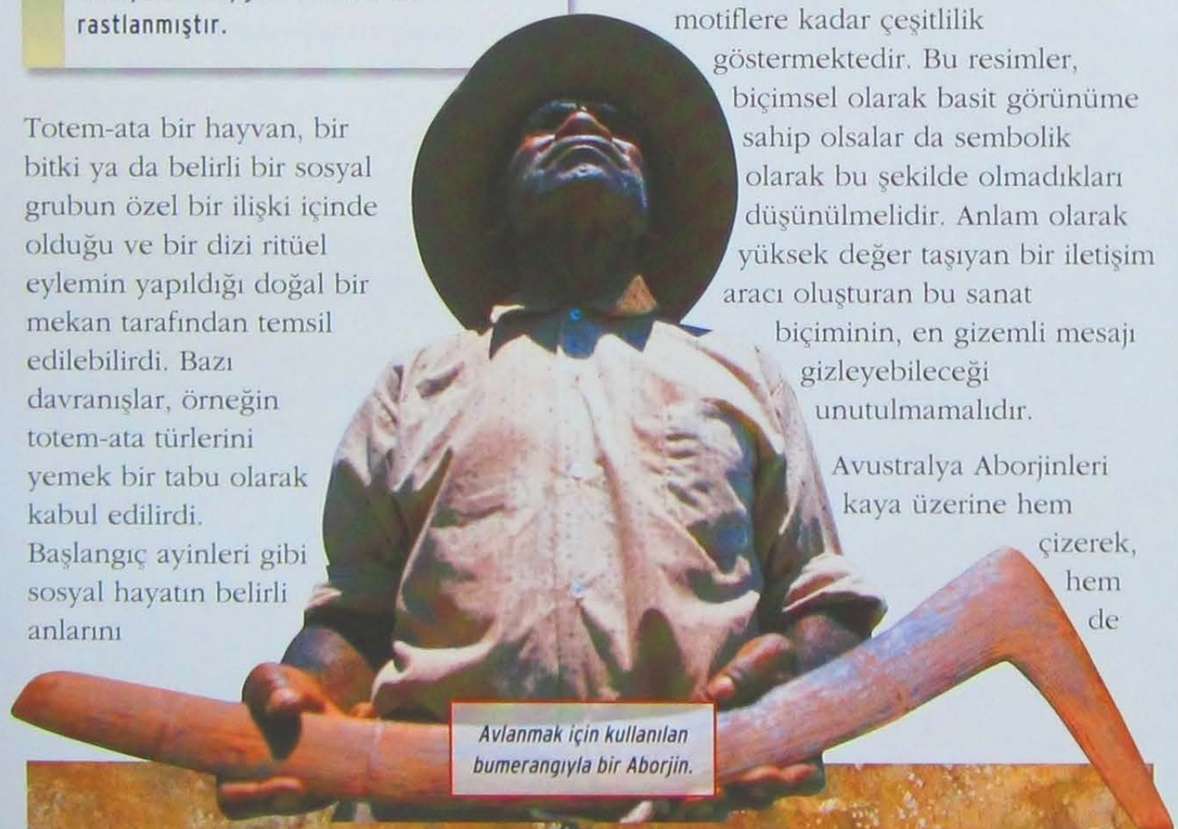

Avlanmak için kullanılan bumerangıyla bir Aborjin.

Ayers Kayası kutsal alanını süsleyen kaya resimleri.

Avustralya'nın sembollerinden kabul edilen ve Aborjin kültürünün kutsal anıtı sayılan etkileyici Ayers Kayası.

Ön Plandakiler

"CORROBOREE"

Aborjin kültürünün ayrılmaz bir parçası "Corroboree" törenleri, evrenin yenilenmesi sürecini uyararak, toplum yaşamında vazgeçilemez hayvan ve bitki türleriyle toplumun üyeleri arasındaki sosyal ve kültürel bağları güçlendirmek ve evrenin efsanevi yaratılış zamanı olan *dreamtime* (düş zamanı) fikrinin yeniden etkinleştirilmesini hedeflemektedir. "Corroboree" törenin hayvanların hareketlerini taklit eden dansları, avlanma sırasındaki bedensel pozisyonları, törensel mücadeleleri ve başlangıç törenleriyle ilişkili dans ve şarkı gösterilerini içermektedir. Bu törende yer alan yerlilerin vücutları, zengin bir sembolik anlatıma gönderme yapan karmaşık motiflerle boyanmaktadır. Törenlerdeki boyalı vücutların yanı sıra, saç şekilleri ve süs eşyaları da ilgi çekicidir. Bu süslemeler ve törensel danslar, topluluğun üyesi olan herkes tarafından okunabilen geleneksel mesajlardı ve ritüelde aktif bir rol almaktaydı. "Corroboree"nin temel unsuru, *didjeridu* olarak adlandırılan ve 1-2,5 metre uzunluğunda bir bambu kamışı ya da bir ağaç gövdesinden yapılan nefesli bir çalgıdır. Genellikle geometrik şekillerle süslenmiş olan *didjeridu*, kesintisiz sesiyle her töreninin seyrine eşlik etmektedir.

kazıyarak resimler yapmıştır. Bu iki teknik, garip bir şekilde belli alanlarda yoğunlaşma göstermektedir. Bunlardan ilki, yani kaya resimleri kıtanın kuzey kesiminde etkindir. Bu tip resimlerde, beyaz, kırmızı, siyah, sarı, mavi gibi tüm yerel minerallerden elde edilen renklerin tercih edildiği görülmektedir. Kazıma yoluyla yapılan resimler daha çok kıtanın güneyinde görülmektedir. Özellikle Arnhem'de görülen örnekler, literatürde "röntgen resimleri" olarak anılan, iç organlarının gösterildiği kaya resimlerini barındırır. Bu resimler birçok akademisyen tarafından, depolama ve avcılık faaliyetine ilişkin yararlı bilgileri, gelecek kuşaklara iletmeye yarayan bir tür görsel öğretim aracı olarak yorumlanmıştır. Resimlerde bazı türlerin hayati organları ve ne şekilde kesilmeleri gerektiğini gösteren çizimler bulunmaktadır. Buradaki insan resimlerinin ise atalar kültüne işaret eden çizimler oldukları ve sözlü aktarımın da ötesinde bir anlam barındırdıkları düşünülebilir.

Üstte. Kayaya kazınarak yapılmış el şeklindeki bir kaya resmi.

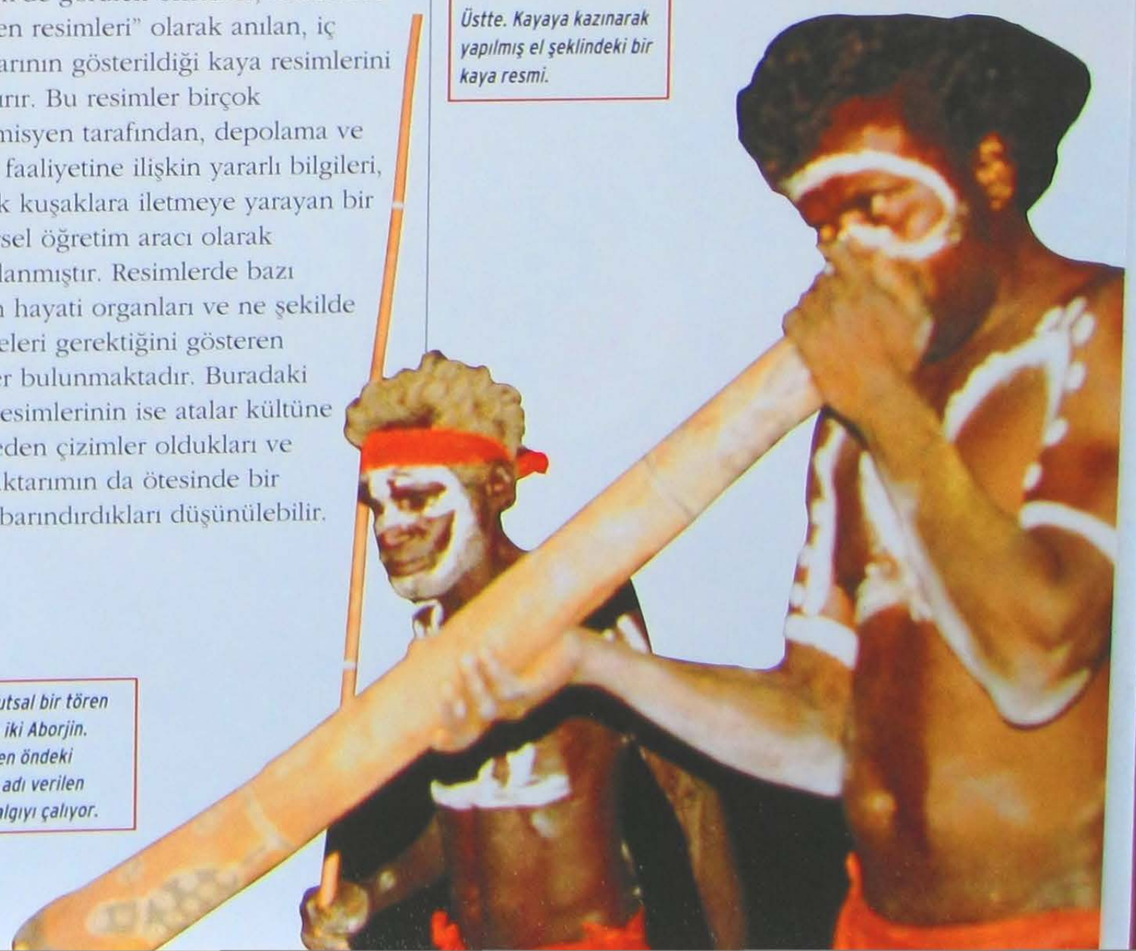

Sağda. Kutsal bir tören sırasında iki Aborjin. Yerlilerden öndeki didjeridu adı verilen nefesli çalgıyı çalıyor.

AVUSTRALYA'DAKİ ANTİK YERLEŞİMLER

Avustralya'daki insan yerleşimlerinin erken izlerinin yoğunlaştığı bölge, ülkenin güneybatısında yer alan ve arkeolojik kalıntıların da en yoğun olarak ele geçirildiği topraklara karşılık gelir. Sit alanlarının bu şekildeki yoğunlaşması, 50.000-45.000 yıl kadar önce Sahul olarak bilinen geniş kıta sahanlığı çevresinde yerleşilmesine neden olan batıya doğru göç hareketlerinin ana yöneliminin kıyı şeridi olduğu hipotezini doğrular niteliktedir. Avustralya'nın güneydeki topraklarına ulaşmak ilk insan gruplarının yaklaşık 10.000 yılını almıştır. Bu süreç, buzul evrelerinin değişiminden etkilenen bir alanda hareket etmenin bariz zorlukları düşünüldüğünde, özellikle sıcaklığın önemli ölçüde düşüş gösterdiği dönemlerde ve yön belirlemenin olanaksızlığı göz önüne alındığında kısa bir zaman olarak değerlendirilmelidir. Aşağıdaki haritada, çeşitli özellikleriyle bu kıtanın arkeolojik geçmişine ışık tutan belli başlı sit alanları yer almaktadır.

Kronoloji

Tarih	Olaylar
50.000-45.000 yıl önce	Asya'dan Avustralya'ya ilk grupların gelişi her ne kadar bu çağa yerleştirilme eğiliminde olsa da bu konudaki günümüzde kanıtlar hala tartışma konusudur.
40.000-30.000 yıl önce	"Avustralya çekirdek alet ve kazıyıcı geleneği"ne ait büyük boyutlu taş kütlelerden ve yonga türü kazıyıcılardan oluşan taş eserlerin sit alanlarında ortaya çıkmasıyla kanıtlanan kıtadaki insan varlığının ilk somut kalıntıları bu dönemden itibaren ortaya çıkmıştır.
4.000 yıl önce	Sit alanlarında "Avustralya küçük alet geleneği" olarak adlandırılan yeni tip aletlerle (uçlar, bıçaklar, küçük taşlar) tanınan ve yaşamı sürdürme stratejilerindeki değişikliklere tanıklık eden yeni bir taş endüstrisinin ortaya çıkışı. Bir tür yabani köpek olan dingoların varlığına dair ilk arkeolojik kanıtlar da bu döneme rastlar.

Canlı renklerle vücutlarını boyayarak, kutsal bir tören için hazırlanan Alice Springs'in Aborjinlerinden bazıları.

Yukarı Swan
Swan Nehri yakınlarında bulunan arkelojik sit alanı. Burada bulunan taş endüstrisi örnekleri, "Avustralya çekirdek alet ve kazıyıcı geleneği" özelliğine uymayan kuvars ve kuvarsit yongadan üretilmiştir.

Yukarı Swan

"Şeytan Barınağı"
İlk yerleşimin yaklaşık 30.000 yıl önce başladığı kabul edilen ve C. Dortch ile D. Merrilees tarafından kazılan sit alanındaki ocaklarda, çok sayıda hayvan kalıntısının yanı sıra, taş ve kemik aletlerin günışığına çıkartılmıştır. Batı Avustralya'da bulunan ve "Şeytan Barınağı" olarak anılan bu barınak, en uzun süreli yerleşime tanık olan Avustralya yerleşimlerden biridir.

"Şeytan Barınağı"

Kow Bataklığı
İlk yerleşimin yaklaşık 30.000 yıl önce başladığı kabul edilen ve C. Dortch ile D. Merrilees tarafından kazılan sit alanındaki ocaklarda, çok sayıda hayvan kalıntısının yanı sıra, taş ve kemik aletlerin günışığına çıkartılmıştır. Batı Avustralya'da bulunan ve "Şeytan Barınağı" olarak anılan bu barınak, en uzun süreli yerleşime tanık olan Avustralya yerleşimlerden biridir.

Kow Bataklığı

Ayers Kayası
Avustralya'nın orta kesiminde yer alan Ayers kayası, Avustralya zemininden 350 m yüksekliğe sahip, çevresi 10 kilometreyi bulan anıtsal bir dağ kütlesidir. Aborjinlerin kutsal kabul ettikleri topraklarda yer alır.

Ayers Kayası

Early Man Barınağı

Early Man Barınağı
York Burnu Yarımadası'nda bulunan sit alanındaki en erken yerleşim tabakası 13.000 yıl önceye tarihlendirilmektedir.

Kenniff Mağarası
1962 yılında J. Mulvaney tarafından kazılan Queensland'daki barınak olarak kullanılan bu mağaranın duvarlarında, kaya resim sanatının ilk örneklerinden birini oluşturan parmak baskılar keşfedilmiştir.

Kenniff Mağarası

Mercan Denizi

Nitchie Gölü
Yeni Güney Galler'in batısında yer alan ve 6500-7000 yıl öncesine tarihlendirilen bu sitede, üzerinde 47 tane Tazmanya Canavarı dişiyle süslenmiş bir göğüslük olan erkeğin gömüldüğü bir kuyu mezar bulunmuştur.

Nitchie Gölü

Mungo Gölü
Burası, 33.000 yıl öncesine uzanan insan varlığının belgelendiği ve bugün dünyada bilinen en eski kremasyon kalıntılarına sahip olan mezar da dahil olmak üzere üç mezarın bulunduğu kurumuş eski göl yatağıdır.

Mungo Gölü

Willandra Gölleri
Yeni Güney Galler'in batı bölümünde yer alan kurumuş göller zinciri. Pleistosen Dönemde düzenli olarak su ile dolarak, insan yaşamına ve yerleşimine elverişli bir ekosistem oluşturan göller 35 000 yıl öncesine tarihlendirilmektedir.

Willandra Gölleri

Fromm Düzlüğü
Murray Nehri'nin vadisinde J. Mulvaney tarafından kazılan barınaklar dizisi. Son 5000 yılı belgeleyen buluntuların yanı sıra, şimdiye kadar bulunan en eski dingo kalıntıları da bu kazı alanında bulunmuştur.

Fromm Düzlüğü

Devon Downs
6000 yılı aşkın bir sürede insan faaliyetinin belgelenebildiği Murray Nehri'nin vadisinde bulunan kaya barınağındaki ilk stratigrafik kazılar 1929 yılında Hale ve Tindale tarafından gerçekleştirilmiştir.

Devon Downs

Burrill Gölü
Yeni Güney Galler'in, güney sahilinde yer alan ve araştırmalar sonucunda 20.000 yıl öncesine tarihlendirilen kaya sığınağı.

Burrill Gölü

Keilor

Keilor
1940 yılında 13.000 yıl öncesine tarihlendirilen bir kafatasının keşfedilmesiyle tanınan ve en erken yerleşimin olasılıkla 36.000 yıl öncesine kadar uzandığı kabul edilen Melbourne yakınlarındaki sit alanı.

Hint Okyanusu

GEÇMİŞİN KANITI PAPİRÜS

"İNSANLARIN ÖLÜMSÜZLÜĞÜNÜN BAĞLI OLDUĞU MALZEME". İŞTE ANTİK ÇAĞIN ÜNLÜ TARİH YAZARI YAŞLI PLİNİUS, PAPİRÜSÜ BÖYLE TANIMLAMIŞTI. KÜLTÜR TARİHİNİN EN ÖNEMLİ BULUŞLARINDAN OLAN PAPİRÜS, KLASİK DÜNYANIN EN ÖNEMLİ YAZI MALZEMESİ İDİ VE NE YAZIK Kİ KULLANIMININ SADECE MISIR'LA SINIRLI KALMASI BÜYÜK BİR KAYIPTI.

Özellikle Nil kıyısında nemli bölgelerde yetişen aynı adlı bitkiden yapılan papirüs, bitki sapının ince şeritler halinde kesilmesiyle elde ediliyordu. Bu şeritler, yapıştırıcı işlevi gören Nil'in çamurlu suyuyla ıslatılmış bir tabaka üzerine bir sıra yatay, bir sıra dikey katmanlar şeklinde yerleştirilerek kat kat düzenlenirdi. Tabaka daha sonra ezilip düzleştirilerek yazmaya uygun hale getirilirdi. Papirüs ruloları birbirlerine yapıştırılmış belirli sayıda papirüsten oluşmaktaydı. Papirüs kullanımının en sorunlu kısmı, üzerindeki yazıların korunması idi. Papirüslerin yazılarıyla sağlıklı bir şekilde korunabilmesi için çöllerde olduğu gibi kuru bir ortam gerektirir, oysa Akdeniz gibi mevsimsel değişikliklerin etkisiyle yaşanan kuru ve nemli ortamlar buna uygun değildir. Yaşlı Plinius, kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış Gracchus tarafından yazılmış papirüsleri rahatça okuyabildiğinde hayli şaşırmıştı. Roma İmparatorluğu'nun sonuna doğru, koyun derisinden yapılan parşömen, MÖ 1. yüzyıldan beri bilinen yazı malzemesi papirüsün yerini almıştı. Parşömen zamanla ucuzlayarak papirüsten daha ekonomik hale gelmişti. Üstüne üstlük

Solda. Mısır'dan papirüs bitkisi

parşömen, Hıristiyan ayinlerinde sık sık kullanılmaya uygun olması nedeniyle papirüsten yapılan kodekslerin (kitap şeklinde tomarların) yerini almıştı.

PAPİRÜS KULLANIMININ YAYILIŞI

Antik Yunan'da yaygın olarak kullanılan ve en düşük maliyetli yazı malzemesi, günümüzün kağıdıyla aynı kolaylıkla kullanılan pişmiş toprak levhalardı. Bunların tek elverişsiz yanı, özellikle de taşınması gerekiyorsa uzun metinler için kullanışlı olmamasıydı. Uzun metinler için kullanılabilen ve kolayca taşınabilen biricik yazı malzemesi olan papirüsün varlığının Atina'da bilindiği MÖ 490'da bulunan örneklerle kanıtlanmıştı. Olasılıkla bu tarihten daha önceleri de kullanılıyordu. Antik Yunan'da papirüs, az sayıda kişinin kullanabileceği kadar pahalıydı. Bununla ilgili somut kanıtlar az sayıdadır. MÖ 408 - 407 yıllarında iki papirüs rulosunun maliyeti 16 obolus iken, 4. yüzyılın başlarında yalnızca tek bir rulo yaklaşık 21 obolus etmekteydi.

Mısır'daki antik Oxyrhynchos kentinde bulunan bir papirüs parçasındaki İsa ve Havarileri betimi. (2.yy)

GEÇMİŞİN KANITI PAPİRÜS

"İNSANLARIN ÖLÜMSÜZLÜĞÜNÜN BAĞLI OLDUĞU MALZEME". İŞTE ANTİK ÇAĞIN ÜNLÜ TARİH YAZARI YAŞLI PLİNİUS, PAPİRÜSÜ BÖYLE TANIMLAMIŞTI. KÜLTÜR TARİHİNİN EN ÖNEMLİ BULUŞLARINDAN OLAN PAPİRÜS, KLASİK DÜNYANIN EN ÖNEMLİ YAZI MALZEMESİ İDİ VE NE YAZIK Kİ KULLANIMININ SADECE MISIR'LA SINIRLI KALMASI BÜYÜK BİR KAYIPTI.

Özellikle Nil kıyısında nemli bölgelerde yetişen aynı adlı bitkiden yapılan papirüs, bitki sapının ince şeritler halinde kesilmesiyle elde ediliyordu. Bu şeritler, yapıştırıcı işlevi gören Nil'in çamurlu suyuyla ıslatılmış bir tabaka üzerine bir sıra yatay, bir sıra dikey katmanlar şeklinde yerleştirilerek kat kat düzenlenirdi. Tabaka daha sonra ezilip düzleştirilerek yazmaya uygun hale getirilirdi. Papirüs ruloları birbirlerine yapıştırılmış belirli sayıda papirüsten oluşmaktaydı. Papirüs kullanımının en sorunlu kısmı, üzerindeki yazıların korunması idi. Papirüslerin yazılarıyla sağlıklı bir şekilde korunabilmesi için çöllerde olduğu gibi kuru bir ortam gerektirir, oysa Akdeniz gibi mevsimsel değişikliklerin etkisiyle yaşanan kuru ve nemli ortamlar buna uygun değildir. Yaşlı Plinius, kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış Gracchus tarafından yazılmış papirüsleri rahatça okuyabildiğinde hayli şaşırmıştı. Roma İmparatorluğu'nun sonuna doğru, koyun derisinden yapılan parşömen, MÖ 1. yüzyıldan beri bilinen yazı malzemesi papirüsün yerini almıştı. Parşömen zamanla ucuzlayarak papirüsten daha ekonomik hale gelmişti. Üstüne üstlük parşömen, Hıristiyan ayinlerinde sık sık kullanılmaya uygun olması nedeniyle papirüsten yapılan kodekslerin (kitap şeklinde tomarların) yerini almıştı.

Solda. Mısır'dan papirüs bitkisi

Mısır'daki antik Oxyrhynchos kentinde bulunan bir papirüs parçasındaki İsa ve Havarileri betimi. (2.yy)

PAPİRÜS KULLANIMININ YAYILIŞI

Antik Yunan'da yaygın olarak kullanılan ve en düşük maliyetli yazı malzemesi, günümüzün kağıdıyla aynı kolaylıkla kullanılan pişmiş toprak levhalardı. Bunların tek elverişsiz yanı, özellikle de taşınması gerekiyorsa uzun metinler için kullanışlı olmamasıydı. Uzun metinler için kullanılabilen ve kolayca taşınabilen biricik yazı malzemesi olan papirüsün varlığının Atina'da bilindiği MÖ 490'da bulunan örneklerle kanıtlanmıştı. Olasılıkla bu tarihten daha önceleri de kullanılıyordu. Antik Yunan'da papirüs, az sayıda kişinin kullanabileceği kadar pahalıydı. Bununla ilgili somut kanıtlar az sayıdadır. MÖ 408 - 407 yıllarında iki papirüs rulosunun maliyeti 16 obolus iken, 4. yüzyılın başlarında yalnızca tek bir rulo yaklaşık 21 obolus etmekteydi.

Üstte. Üzerinde bilimsel içerikli bir çizim görünen papirüs parçası.

Bu miktarlar, her iki durumda da günde 3 obolusluk bir gelirle yaşamış olanlar için yüksektir. Bu durum yazının kullanımını sınırlandırmış ve dolaylı olarak, okuryazarlığa olumsuz bir etki yaratmıştı. Papirüse alternatif olarak, papirüsten daha ucuz olan ve bu nedenle herkes tarafından yaygın olarak kullanılan ahşap yazı tabletleri de kullanılıyordu.

Papirüsün Roma'daki kullanımında da durum bazı açılardan benzerlik göstermekteydi. Eski ve Yeni Ahit gibi bazı önemli belgeler için balmumuyla sıvanmış ahşap tabletleri tercih etmekle birlikte Romalılar da pişmiş toprak levhaları kullanıyorlardı. Tabletler genellikle birçok kez yeniden kullanılabilecek şekilde onarlı gruplar

Üstte. Mısır'daki antik Oxyrhynchos kentinde keşfedilen bir papirüs parçasındaki Eros ve Psykhe betimi. (2.yy)

Papirüs yapımının aşamalarından, bitki saplarından yapılan şeritlerin ezilerek düzleştirilmesi.

"PAPİRÜS VİLLASI"

Herkulaneum papirüsleri, Vezüv'ün MS 79 yılındaki patlaması sonucunda eksik ve kısmen bozulmuş olsa da antik dünyadan günümüze ulaşabilen bir kütüphaneye ait papirüslerdir. 300 - 320 °C arasında yüksek sıcaklığa maruz kaldıktan sonra yaklaşık 25 metre derinlikte volkanik kül tabakasının altına gömülmüş olan Herkulaneum papirüslerinin bazıları korunurken, bazıları da yanmıştır. Kömürleşme durumu, yanmış ahşap parçalarda olduğu gibi malzemeyi son derece ufalanabilir hale getirmiştir. Bu kütüphanenin olasılıkla Yunanistan'dan gelirken beraberinde, Sisam Adası'nda doğan Helenistik Dönem filozofu Epikuros'a ait bir grup el yazmasını da getiren filozof Gadaralı Philodemus (MÖ 110-30) ve takipçilerinin çabalarıyla kurulmuş olduğuna inanılmaktadır. Bu kütüphane, Roma toplumunda Epikurosçu doktrinlerin yayılmasını sağlayan merkezlerinden biri olan Herkulaneum kentinin kırsalındaki bu yere hayat vermiştir. Philodemus düşüncesi ve eserleri, villanın iç süslemelerine de esin kaynağı olmuştur. Epikurosçu felsefenin çağrışımı, bulunan heykeller arasında Epikuros ve onunla fikir birliği içinde olan Midillili Hermarchus ve Lampsakoslu (Lapseki) Metrodorus büstlerinin varlığını açıklamaktadır. Villa, MÖ 58'de konsül olan Philodemus'un hamisi ve Cicero'nun rakibi Lucius Calpurnius Piso Caesoninus'a ait olduğu için "Piso Villası" olarak da anılmaktadır. 1750 yılında başlatılan kazı çalışmaları, toprak altındaki zehirli gaz içeren dumanın ortaya çıkışı yüzünden 1761 yılında sonlandırılmış ve tüneller de villa tamamen keşfedilemeden tekrar kapatılmıştır. Elde edilen yaklaşık 1100 papirüse ilişkin en muhteşem keşif, 1754 yılında duvarlar boyunca ahşap raflarda çok sayıda papirüsün yanı sıra, ortasında bir masa bulunan bir odanın ve aynı zamanda tablinum denilen bir tarafı atriuma bakan açık yaşam mekanının gün ışığına çıkarılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Keşfin ardından Napoli-Portici'ye taşınan kömürleşmiş papirüs tomarları birbirinden sağlıklı bir şekilde ayrılabilmeleri için çeşitli malzeme ve yöntemlerin kullanıldığı aşamalardan geçirildiyse de, tomarlar açıldığında hayal kırıklığı ilk karşılaşılan olmuştu; bütün papirüsler Eski Yunanca olarak yazılmıştı. Eğer antik kütüphanelerde adet olduğu üzere burada da Latince ve Eski Yunanca el yazmaları farklı odalarda tutuluyor idiyseler, daha ileride yürütülecek araştırmaların önemli keşiflere yol açacağı düşüncesi arkeologları umutlandırmaktadır.

Üstte. Papirüs üzerine resim çalışması. Sicilya-Sirakuza Papirüs Enstitüsü papirüs resimleme teknikleri üzerine uzmanlaşmıştır.

halinde kitapçıklar şeklinde bağlanıyordu. Papirüs, mektuplar ve her türlü kitap için en uygun malzeme olmuştur. Zengin Romalılar arasında papirüs kullanma alışkanlığı vardı ama ana üretim yeri olan Mısır dışında Papirüs pahalı bir malzemeydi. Antik Mısır kenti Tebtunis'te MÖ 1. yüzyılda bir tek papirüs yaklaşık 2 obolusa mal olmaktaydı ve papirüs üretiminde çalışan vasıflı işçiler günde 6 obolus kazanırken, vasıfsızların eline 3 obolus geçmekteydi. Papirüsün maliyeti Yunanistan ya da İtalya'da, hatta İspanya ve İngiltere'de daha da yüksekti. Bu nedenle papirüs üzerine yazılmış gerçek kitaplar, imparatorluğun hemen hemen tüm sakinleri için lüks tüketimin önemli temsilcileriydi.

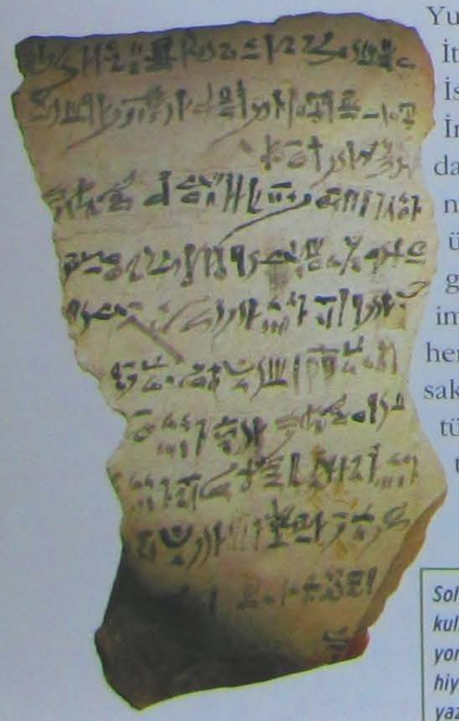

Solda. Papirüs yerine kullanılan bu taş yongadaki metin hiyeratik yazıyla yazılmıştır.

Alta. Mısır-Sakkara'da Kagemmi mastabasının büyük salonunda bulunan papirüs işlenmesini gösteren kabartma.